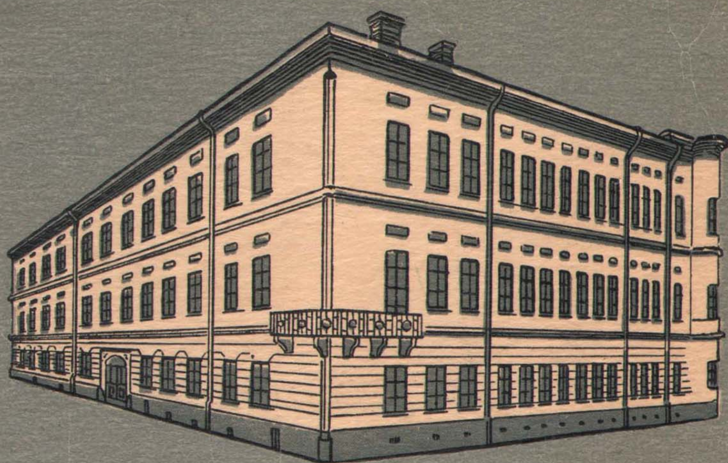
COMITETUL DE STAT PENTRU CULTURĂ ŞI ARTĂ

MUZEUL DE ISTORIE

CLUJ

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

VII

1970

ACTA
MVSEI NAPOCENSIS
VII

COMITETUL DE STAT PENTRU CULTURĂ ȘI ARTĂ
MUZEUL DE ISTORIE
CLUJ

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

VII

1970

„ACTA MVSEI NAPOCENSIS",
Anuarul Muzeului de Istorie Cluj.
Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de Istorie Cluj
Str. Emil Isac nr. 2
Tel. 2.26.77.

„ACTA MVSEI NAPOCENSIS",
Annuaire du Musée d'Histoire de Cluj.
Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse:
Muzeul de Istorie Cluj
Str. Emil Isac nr. 2 (ROMÂNIA)

Desenele de S. BALASKÓ și L. TURANICZ
Fotografiile de I. HORVÁTH

SUB STEAGUL LENINISMULUI

În acest an, poporul român alături de întreaga omenire progresistă aniversează împlinirea unui secol de la nașterea lui Vladimir Ilici Lenin. Veșnic vii în inimile muncitorilor, țăranilor și intelectualilor legați de popor, ideile leniniste constituie în conștiința epocii noastre imaginea celui mai măreț monument pe care omenirea îl ridică lui Lenin. Leninismul, spiritul său creator își găsesc astăzi întruchiparea în realitatea marșului victorios al socialismului, realitate în viața unei treimi a populației globului, ideal mobilizator în conștiința și acțiunea maselor muncitoare de pe întregul glob. Mărețele idei ale lui Lenin trăiesc și triumfă în avîntul mișcării comuniste și muncitorești contemporane, care se afirmă pe arena istoriei actuale ca o uriașă forță politică, un factor fundamental al progresului social al umanității.

Studiind realitățile social-politice, evoluția mișcării muncitorești, cu o pătrunzătoare clarviziune V. I. Lenin a preconizat căile menite să asigure răsturnarea vechii orînduiri, cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare aliată cu țărănimea, cu celelalte pături sociale exploatate, transformarea radicală a societății. Dezvoltînd marxismul potrivit cerințelor epocii sale — epoca capitalismului în stadiul său ultim, imperialismul — Lenin l-a îmbogățit cu concluzii de o inestimabilă valoare teoretică și practică. Lenin a elaborat o nouă teorie a revoluției socialiste, a subliniat rolul pregnant al clasei muncitoare și al partidului ei revoluționar, a organizat și înfăptuit Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și primul stat socialist din lume, elaborînd planul făuririi economiei și culturii socialiste în tînărul stat sovietic, previzionînd liniile directoare ale perspectivei trecerii la comunism. În baza generalizării celor mai noi date ale științelor naturii și societății, Lenin a îmbogățit materialismul și dialectica din punct de vedere filozofic. El a formulat magistral teza că teoria marxistă nu este o dogmă, un complex de formule imuabile, ci o călăuză, o metodă de cercetare a aspectelor complexe ale fenomenelor sociale, o puternică armă a partidelor comuniste în analiza condițiilor concrete istorice, economice, sociale din țara respectivă, în scopul determinării bazelor și momentului istoric al declanșării revoluției proletare, a modului și sistemului luptei pentru transformarea revoluționară a societății, pentru construirea socialismului și comunismului. În acest context, eforturile Partidului Comunist Român se îndreaptă spre concretizarea adevărurilor generale ale învăță-

turii marxist-leniniste în condițiile proprii țării noastre și în găsirea, pe baza legilor generale ale revoluției și construcției socialiste, a soluțiilor care convin cel mai bine realităților noastre naționale.

Sub conducerea Partidului Comunist Român, oamenii muncii din România au dus cu succes lupta împotriva burgheziei și moșierimii, au înfăptuit insurecția armată antifascistă din August 1944, au participat cu întreg potențialul uman și material la zdrobirea fascismului german, au răsturnat clasele exploatatoare de la putere și au asigurat triumful revoluției socialiste. Liber și stăpîn pe destinele sale poporul român, condus de Partidul Comunist Român, asigură astăzi înflorirea multilaterală a României Socialiste, o țară în plin avînt economic și social, în care forțele de producție, știința, învățămîntul și cultura se dezvoltă impetuos, contribuind la satisfacerea în măsură crescîndă a cerințelor materiale și spirituale ale maselor.

Pentru a se obține, sub steagul glorios al leninismului, aceste mărețe victorii au fost necesare mari eforturi pe care poporul nostru, condus de Partidul Comunist Român, le-a făcut din plin. Între aceste victorii, la loc de frunte, se înscrie participarea României la războiul antihitlerist, pînă la victoria finală.

Eveniment de importanță istorică universală, victoria asupra fascismului german de la 9 mai 1945 va rămîne pentru totdeauna în memoria popoarelor. Bătrînul continent european ale cărui popoare au fost greu încercate timp de aproape șase ani respira în sfîrșit ușurat.

În septembrie 1945, deci numai la cîteva luni după capitularea Germaniei hitleriste, în extremul orient, capitula și imperialismul japonez. Se încheia astfel cel mai cumplit război mondial, care datorită victoriei coaliției antifasciste, salva civilizația umană adînc rănită de ororile sale, de la cel mai mare pericol care o amenințase vreodată.

În urma lui, zeci de milioane de familii îndoliate plîngeau pe cei peste 34 de milioane de oameni care își pierduseră viața pe diferitele fronturi și la care se mai adăugau alte zeci de milioane de victime din rîndurile populației civile precum și alte zeci de milioane de răniți și mutilați.

Perioada războiului, cînd forțele agresive ale imperialismului hitlerist puneau în mare pericol libertatea și independența, însăși existența a numeroase națiuni, a fost o perioadă de grele încercări. Împotriva pericolului fascist s-au ridicat uriașe forțe de pe întregul glob, care și-au concentrat eforturile pentru lupta împotriva acestuia. Realizarea coaliției antifasciste, din care făceau parte Uniunea Sovietică, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Franța și căreia i s-au alăturat ulterior multe alte țări, a avut o importanță covîrșitoare în mobilizarea potențialului uman și material al popoarelor împotriva dușmanului comun.

Forța fundamentală a coaliției antihitleriste, care a purtat pe umerii săi povara principală a războiului, a constituit-o Uniunea Sovietică, ce a dat contribuția hotărîtoare la înfrîngerea Germaniei hitleriste și obținerea marii victorii. Pentru ilustrarea acestei teze, socotim suficient să subliniem faptul esențial că din cei 13.600.000 oameni pierduți de Germania nazistă în cursul celui de al doilea război mondial, circa 10 milioane

sînt pierderi înregistrate pe frontul antisovietic. În cumplita încercare, poporul sovietic și glorioasa sa armată, sub conducerea P.C.U.S., a făcut dovada unui eroism fără precedent în istorie. De-a lungul imensului front de peste 2 000 de kilometri de la Murmansk la Marea Neagră, în bătăliile purtate — de la epopeea Leningradului la Moscova, Stalingrad, Kursk — Orel etc. pînă la Berlin —, strălucite prin amploarea, dinamismul și dramatismul lor, glorioșii ostași ai Armatei Sovietice au arătat întregii omeniri forța lor de granit, superioritatea orînduirii socialiste care i-a creat, înarmat și susținut, unitatea de monolit a poporului sovietic în jurul P.C.U.S., cucerind admirația fără nici o rezervă a umanității.

Un rol de importanță majoră în înfrîngerea fascismului l-a avut puternica ridicare la luptă a maselor populare din țările ocupate sau dominate de hitleriști — mișcarea de partizani și de rezistență —, ale căror conducători încercați erau partidele comuniste și muncitorești.

Poporul român, care numai cu două decenii și jumătate înainte suportase călcîiul de oțel al imperialismului german, părăsit de toate puterile Europei, lăsat de fapt la discreția Germaniei naziste, a devenit victima celui de al doilea Dictat fascist de la Viena (30 august 1940). În aceste condiții, începe pentru România cea mai întunecată perioadă din istoria sa contemporană, perioada dictaturii militaro-fasciste antonesciene, care, încălcînd voința întregului popor român și legitimitatea istorică a legăturilor româno-ruse, a împins România în război alături de Germania nazistă.

Marile victorii repurtate de Uniunea Sovietică au încurajat lupta popoarelor înrobite de fascism, întărindu-le credința în victoria finală. În țara noastră, Partidul Comunist Român situîndu-se în fruntea mișcării pentru ieșirea României din războiul hitlerist și eliberarea ei, a polarizat în jurul său toate forțele antifasciste, a organizat mișcarea de rezistență antifascistă, a pregătit și înfăptuit insurecția armată antifascistă de la 23 August 1944. Înlăturarea dictaturii fasciste a lui Antonescu și alăturarea României la coaliția antihitleristă a constituit un eveniment cardinal al istoriei noastre contemporane.

Răspunzînd într-un singur glas chemării Partidului Comunist Român, armata noastră și formațiunile patriotice în opt zile (23—31 august 1944) au curățit teritoriul țării de trupele germane fasciste, apoi cot la cot cu eroicii ostași ai Armatei Sovietice, a trecut la eliberarea părții de nord a Transilvaniei. La Sfîntul Gheorghe, Tîrgu Mureș, pe Mureșul mijlociu, la Arad, Timișoara, Oradea, în munții Meseșului, faptele de eroism ale Armatei române izvorîte din dreptatea cauzei pentru care lupta au adus o prețioasă contribuție la nimicirea inamicului fascist. La 25 octombrie 1944, întreaga parte de nord a Transilvaniei era eliberată. Armata română cot la cot cu Armata Sovietică a continuat apoi lupta și dincolo de hotarele țării, pe teritoriul Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, pentru eliberarea popoarelor din aceste țări, pînă la înfrîngerea definitivă a Germaniei hitleriste. A fost o luptă grea, împotriva unui inamic viclean, experimentat, care, după ce umpluse Europa de ruine și cadavre, își apăra ultima șansă. Peste o jumătate de milion de militari români — din rîndurile cărora

170.000 căzuţi în lupte jalonează cu mormintele lor drumul de glorie al Armatei române —, luptînd 260 de zile în care timp au eliberat peste 3.800 de localităţi de-a lungul celor peste 1.000 km parcurşi, constituie aportul de sînge pe care l-a adus România măreţei cauze a luptei antihitleriste. Dacă mai adăugăm eroismului şi pierderilor umane, cheltuielile făcute de România pentru susţinerea războiului şi valoarea pagubelor pricinuite de fasciştii în retragere, avem în suma globală de cca. un miliard dolari la cursul valutar din 1938, imaginea marelui efort uman şi material făcut de ţara noastră pentru victoria împotriva fascismului.

Măreţele fapte de arme eroice din lupta împotriva fascismului, concretizate în ordinele de zi ale Comandamentului Suprem Sovietic, în comunicatele de război, în decorarea a peste 300.000 de soldaţi, subofiţeri şi ofiţeri cu ordine şi medalii româneşti, sovietice, cehoslovace şi ungare, demonstrează cu prisosinţă eroismul de masă al militarilor români. În focul acestui cumplit război, prin sîngele vărsat în comun, s-a cimentat prietenia frăţească româno-sovietică, ce se va dezvolta spre trepte superioare în anii postbelici în contextul general al operei de construire a socialismului, a întăririi continue a sistemului socialist mondial.

Pentru susţinerea acestui uriaş efort material şi uman, Partidul Comunist Român lansase în ţară lozinca mobilizatoare „Totul pentru front, totul pentru victorie". Eroica noastră clasă muncitoare, ţărănimea şi intelectualitatea progresistă, au depus în condiţii deosebit de grele o activitate susţinută pentru a aproviziona frontul cu cele necesare, pentru a ajuta la refacerea ţării greu lovite de război. Mii de tineri au plecat ca voluntari pe front. Aici se găsea şi Divizia de voluntari „Tudor Vladimirescu" organizată cu sprijinul guvernului sovietic, pe teritoriul Uniunii Sovietice, încă în toamna anului 1943. Aceasta s-a acoperit de glorie în operaţia Debreţin, fiind decorată cu ordinul sovietic „Drapelul Roşu" şi primind denumirea acestui oraş. Ulterior, s-a mai creat pe teritoriul Uniunii Sovietice şi Divizia „Horea, Cloşca şi Crişan".

Dar insurecţia de la 23 August şi lupta împotriva fascismului aduseseră încă ceva în conştiinţa maselor populare din România. Aduseseră dorinţa acestora de a trăi libere şi neexploatate, de a trece la o viaţă reală democratică, de a-şi hotărî singure drumul viitorului, de a înlătura orice formă de exploatare. Se produsese o radicalizare a maselor, care se manifestau împotriva opresiunii burghezo-moşiereşti sub forma uriaşelor mitinguri şi demonstraţii cu participarea a sute de mii de oameni. Masele muncitoare din România îşi pun întreaga lor încredere în Partidul Comunist Român a cărui politică consecventă în favoarea lor le era de acum bine cunoscută. Guvernele, cu majoritate reacţionară din perioada august 1944 — februarie 1945, sînt înlăturate prin lupta consecventă şi hotărîtă a maselor conduse de Partidul Comunist Român. Încercarea ultrareacţionară a ultimului premier Rădescu de a impune cu forţa dominaţia burghezo-moşierească în România este lichidată prin acţiunile hotărîte ale maselor largi populare. Prefecturile şi primăriile sînt luate cu asalt de masele populare iar vechii prefecţi şi primari reacţionari sînt înlocuiţi cu elemente democratice, alese de popor. Se aud focuri de puşcă şi de mitraliere, dar ele nu

pot stăvili avîntul revoluționar al unui întreg popor. La 6 martie 1945 — dată care a fost aniversată cum se cuvine în acest an —, victoria maselor conduse de Partidul Comunist Român s-a concretizat prin venirea la cîrma țării a primului guvern cu majoritate democratică, condus de înflăcăratul patriot și om de stat Dr. Petru Groza.

România trece într-o nouă perioadă istorică. În interior, se deschid perspectivele începerii construcției bazelor socialismului; în exterior, războiul antifascist va fi cu mult mai bine susținut iar rezolvarea problemei agrare va da un puternic suport moral ostașilor ce luptau pe front împotriva fascismului.

La aniversarea unui sfert de veac de la victoria asupra fascismului german, întregul nostru popor aduce un omagiu fierbinte eroilor patriei care nu au precupețit nimic, nici chiar supremul sacrificiu, pentru eliberarea țării, pentru nimicirea fascismului.

De asemenea, poporul român cinstește memoria tuturor ostașilor celorlalte țări din coaliția antihitleristă, a milioanelor de patrioți din mișcarea de rezistență antifascistă, care și-au adus din plin substanțialul lor aport la victoria asupra fascismului.

În perioada scurtă istoricește — un pătrar de veac —, care a trecut de la marea victorie asupra fascismului, România a străbătut o întreagă epocă istorică; socialismul a învins pe deplin la orașe și sate, țara noastră pășind astăzi pe calea societății socialiste multilateral dezvoltate, corespunzător amplului și măreţului program stabilit de Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român.

Ca lucrători ai frontului istoriografic, nu putem uita evenimentul cardinal al istoriei contemporane românești de acum un sfert de veac, asociindu-ne cu căldură întregului nostru popor, care-i cinstește amintirea cu gînduri duioase și minunate flori de Mai, dar și cu conștiința viitorului măreț ce-i stă în față, viitor spre care este condus cu hotărîre și dîrzenie de Partidul Comunist Român în frunte cu Comitetul său Central, al cărui secretar general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, este considerat de întreg poporul nostru personalitate de prim rang în contextul general al istoriei contemporane a României.

COMITETUL DE REDACȚIE

CUPRINS

SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ — INHALT — CONTENTS

STUDII ŞI MATERIALE

NOTE ŞI DISCUŢII

STUDII ȘI MATERIALE

KULTURELLE BEZIEHUNGEN DES NEOLITHIKUMS SIEBENBÜRGENS ZUM VORDEREN ORIENT

I. Die neolithische Siedlung von Cluj

Im April 1968 begann man, im Zentrum von Cluj (Klausenburg), etwa 30 m von der Nordmauer der St. Michaelskathedrale entfernt, eine große Grube für einen elektrischen Transformator auszuheben. Da bereits 1936, 1943 und 1948 bei städtischen Bauarbeiten im Zentrum Bodenfunde gemacht wurden, verfügte die Leitung des Historischen Museums Cluj auch diesmal die Überwachung der Arbeiten [1].

Die rechtwinklige Grube von 13,80×5,25 m erreichte eine durchschnittliche Tiefe von 5, an einer Stelle von 6,50 m. Bis zu 5,20 Tiefe folgten einander von oben nach unten moderne, spät- und frühmittelalterliche und römische Schichten und Niveaus, die aber für das hier behandelte Problem unwesentlich sind. Zwischen 5,20—6,20 m stieß man auf eine — neolithische — Schicht fetter schwarzer Erde, worauf zwischen 6,20—6,50 m bereits der an Oxyden reiche, rostrote Schwemmschotter des Someş folgte (Abb. 1).

Die 1 m starke neolithische Schicht kann in zwei Niveaus eingeteilt werden, die sich durch die etwas hellere Färbung des unteren Niveaus, aber besonders durch gewisse Kategorien des Fundmaterials unterscheiden, die nur das eine oder andere Niveau charakterisieren. Höhe des unteren Niveaus: etwa 70 cm; des oberen: etwa 30 cm. Zwischen der neolithischen Schicht und dem ersten römischen Niveau sind keinerlei Spuren einer anderen Kultur zu bemerken.

Die Schnelligkeit, mit der die Arbeiten vorangetrieben wurden, erlaubten keine eingehenden Untersuchungen der Wohnstätten, Hütten oder Gruben, aus denen das keramische Material zum Vorschein kam. Wir erhielten es, nach der jeweiligen Tiefe gesondert verpackt, mit der Bemerkung, daß es „aus den beiden Niveaus der prähistorischen Schicht" stammt. Die Trennung des Materials aus den beiden Niveaus wurde auf Grund seiner Fundtiefe im Vergleich mit dem in der Grubenwand erhaltenen Profil vorgenommen und durch die typologische Analyse bestätigt. Eine erste überraschende Feststellung: die Keramik, besonders die gewöhnliche Gebrauchsware, gehört in beiden Niveaus der neolithischen Schicht überwiegend der Turdaşkultur an. Obzwar das geborgene Material hauptsächlich aus Scherben besteht, woraus nur eine verschwindend kleine Zahl ganzer Formen wiederhergestellt wer-

---

[1] Zu Dank verpflichtet sind wir den Kollegen I. Mitrofan, P. Gyulai und Şt. Matei für die Mitteilungen über den Verlauf der Arbeiten. Eine kurze Mitteilung mit allgemeinen Nachrichten über die Funde erschien in der Zeitung *Igazság* (Cluj), XXIX. Jhg., Nr. 112, 12. Mai 1968, S. 1 und 3.

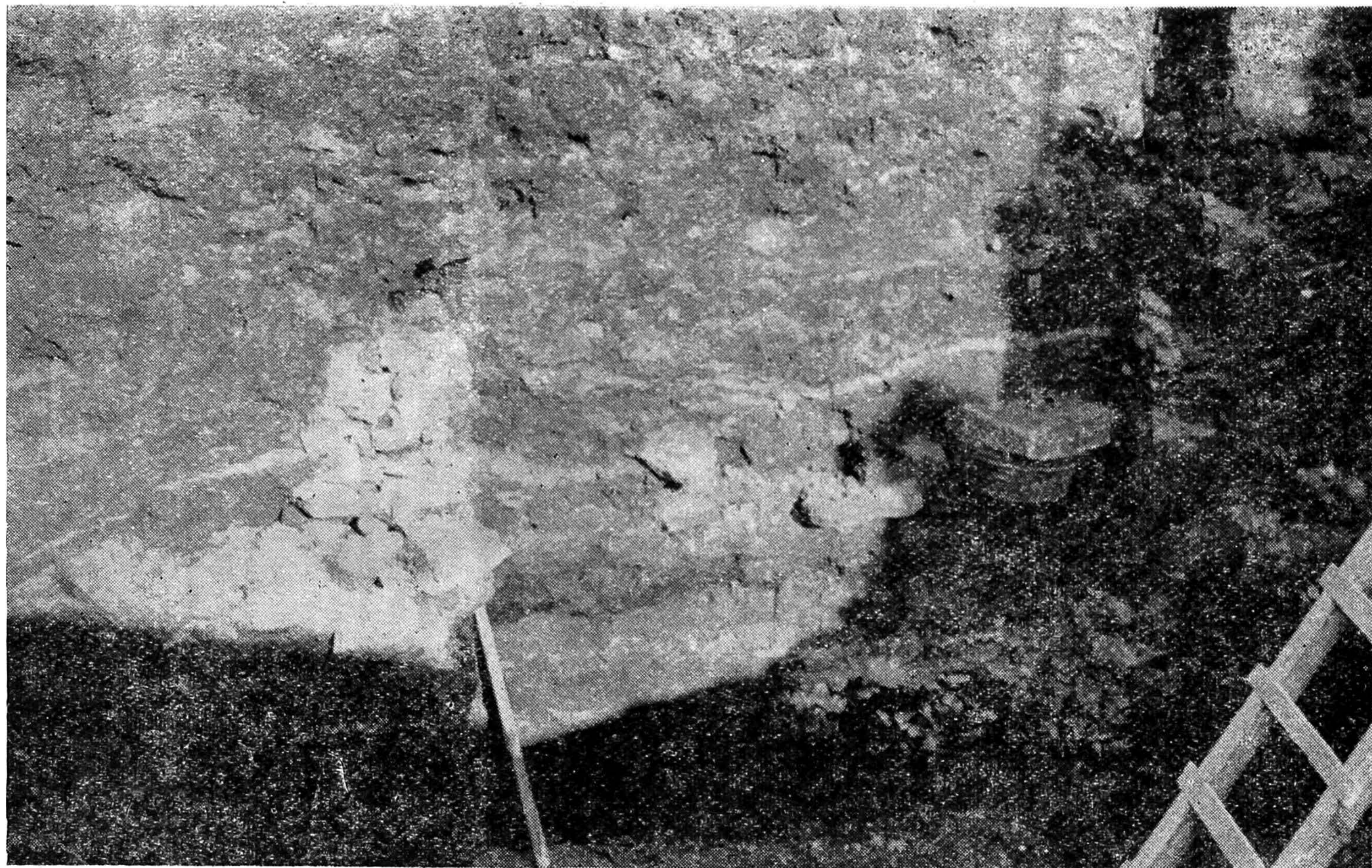

Abb. 1. — Teil des Grabungsprofils aus Cluj. Unterhalb der schwarzen Linie beginnt die neolithische Schicht

den konnte, ließen sich doch genügend charakteristische Stücke auswählen, so daß bezüglich der kulturellen Zugehörigkeit des Materials und seiner Zeitstellung kein Zweifel bestehen kann (Abb. 2—4).

Die Gebrauchsware ist, wie erwähnt, beiden Niveaus gemeinsam. Die Zusammensetzung des Tons, die Farbe, der Brand zeigen gewisse, für die Turdaşkultur typische und wohlbekannte Merkmale. Die leicht kegelstumpfförmige Schale (Abb. 2/2) findet gute Entsprechungen in der namengebenden Siedlung der Kultur[2]. Fußbecher (Abb. 4/6), gewisse Henkel (Abb. 3/7—8), Knubben, mit oder ohne Durchlochung (Abb. 3/2—3), das Ziermotiv der eingeritzten punktierten Bänder (Abb. 4/1) sind für die Turdaşkultur so gebräuchlich, daß sich ein Hinweis auf Entsprechungen erübrigt. Typisch für die Kultur sind auch die Schnabelpfannen (Abb. 4/3)[3] und ungeordnete Ritzlinien (Abb. 4/4)[4]. Für die zweimal durchlochten Knubben (Abb. 3/1) und für gewisse Typen von gewinkelten Henkeln (Abb. 3/4,6) fehlt es gleichfalls nicht an Analogien, entweder in Turdaş selbst[5] oder in der Banater-Kultur, also in einem durch Vinčaelemente geprägten Milieu[6]. Der beinerne Angelhaken (Abb. 4/7) ist ebenfalls der Turdaş — Vinča-Kultur gemeinsam[7]. Weiter unten wird noch über einige Stücke mit entfernteren Analogien zu sprechen sein. Sie sind für die durch sie bewiesenen kulturellen und chronologischen Beziehungen wichtig: das kegelstumpfförmige Gefäß mit zwei Öffnungen am Rand von Abb. 2/1 (unserer Vermutung nach eine Tonlampe, nicht ein Deckel), das kleine Gefäß Abb. 4/8 und das Fragment Abb. 4/5 mit charakteristischem Profil. Halbbearbeitete Hacken aus Hirschgeweih, unbearbeitete Hirschgeweihe, Hörner und Knochen vom Rind, sowie Schweins-, Schafs- oder Ziegenknochen ergänzen das übliche Bild des archäologischen Materials und finden sich gleichfalls in beiden Niveaus. Der kulturelle und chronologische Rahmen wird durch die Untersuchung der bemalten Keramik genauer umrissen.

Bezeichnend für das untere Niveau sind typische viereckige Turdaş-Gefäße mit auf der Oberfläche der Gefäßwand ausgesparten geglätteten Winkelbändern, die mit rot, ockergelb oder schwarz gefärbten Bändern abwechseln (Abb. 5/4—7; Abb. 5/5 gehört zum Gefäß von Abb. 5/6). Die Farben sind *nach dem Brand* aufgetragen. Es ist dies die primitivste Art der Maltechnik auf Turdaş-Gefäßen. Bekanntlich sind die vierwandigen Gefäße für die Turdaşkultur eine typische Form. Die rot bemalten, mit geglätteten oder geritzt-punktierten Bändern abwechselnden Farbstreifen erscheinen sowohl in der Turdaşsiedlung selbst, als auch in Vinča[8]. Dieselbe Maltechnik begegnet auf einer nur unvollständig erhaltenen, mit einem Loch zum

---

[2] M. Roska, *A Torma Zsófia-gyüjtemény — Die Sammlung Zsófia von Torma* (im folgenden: *T. Zs.-gy.*), Cluj, 1941, Taf. LXXXIV, XCII/4.

[3] *T. Zs.-gy.*, Taf. LXXVIII—LXXIX, *pass.*; H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. II, *Jungsteinzeit*, München, 1968, Taf. 180/14—17.

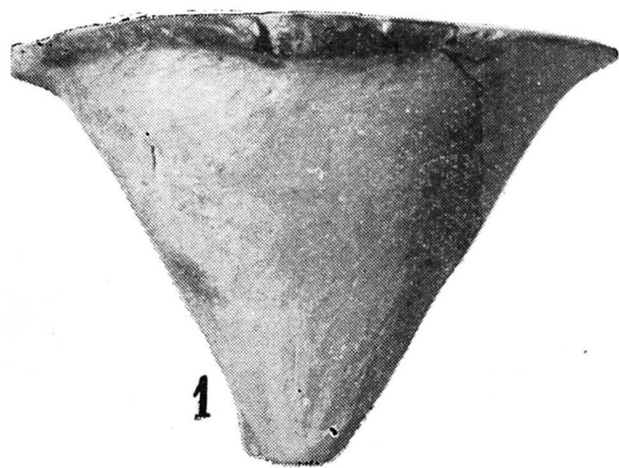
[4] *T. Zs-gy.*, Taf. LXXXVII/2, Taf. XCII/9—10.

[5] *T. Zs.-gy.*, Taf. CXXI/7.

[6] Z. B. in Čoka, siehe J. Banner, *The Neolithic Settlement on the Kremenyák Hill at Csóka (Čoka)*, in *ActaArchBp*, XII 1960, Taf. IX/22, 45.

[7] *T. Zs.-gy.*, Taf. LXXIII/2—3; D. Srejović — B. Jovanović, *Ustensiles et armes en os et parures de Vinča*, in *Starinar*, N.S., IX—X, 1958—1959, S. 185, Abb. 10.

[8] T. *Zs.-gy.*, Taf. CXXIII/8, 14, 16; M. M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, Bd. II, Belgrad, 1936, Taf. CXI/81.

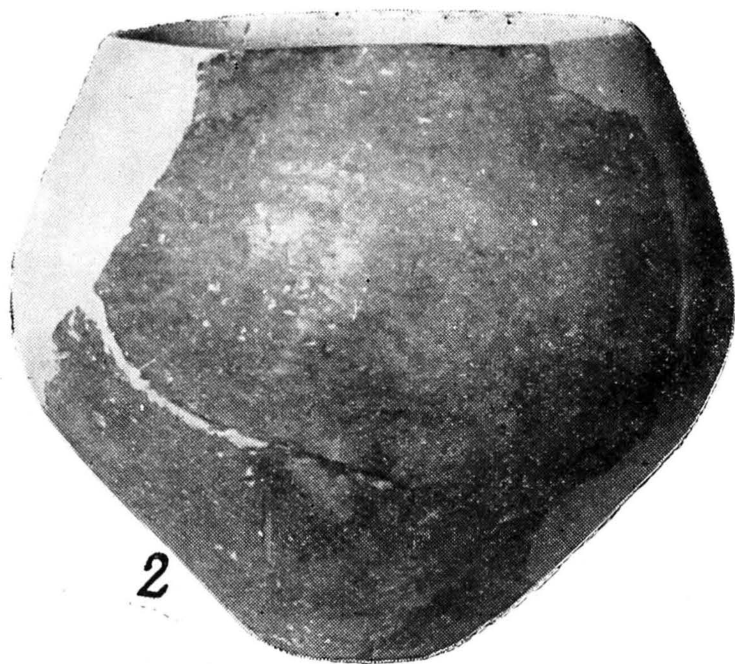

Abb. 2. — Gebrauchsware der Turdaşkultur

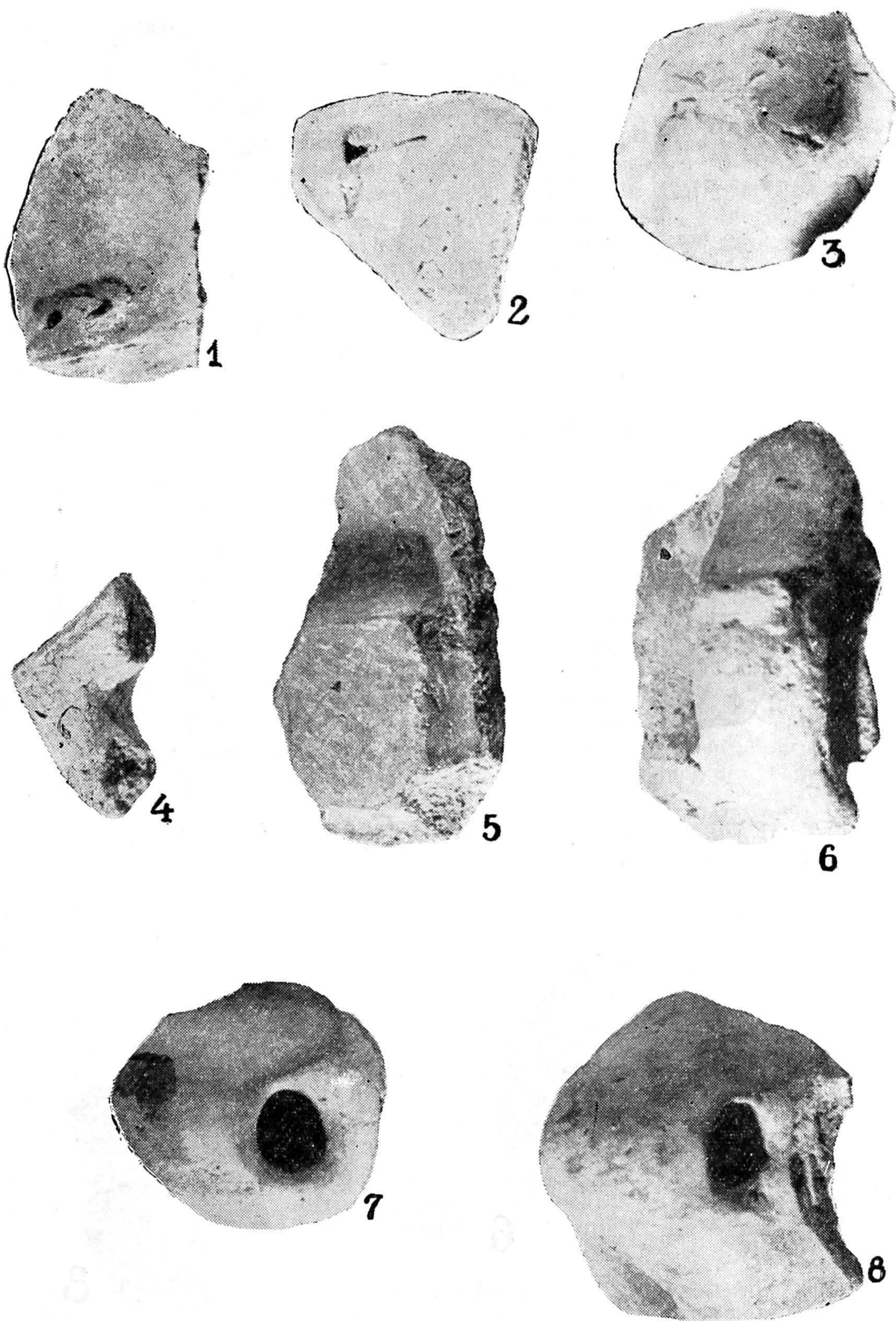

Abb. 3. — Gebrauchsware der Turdaşkultur

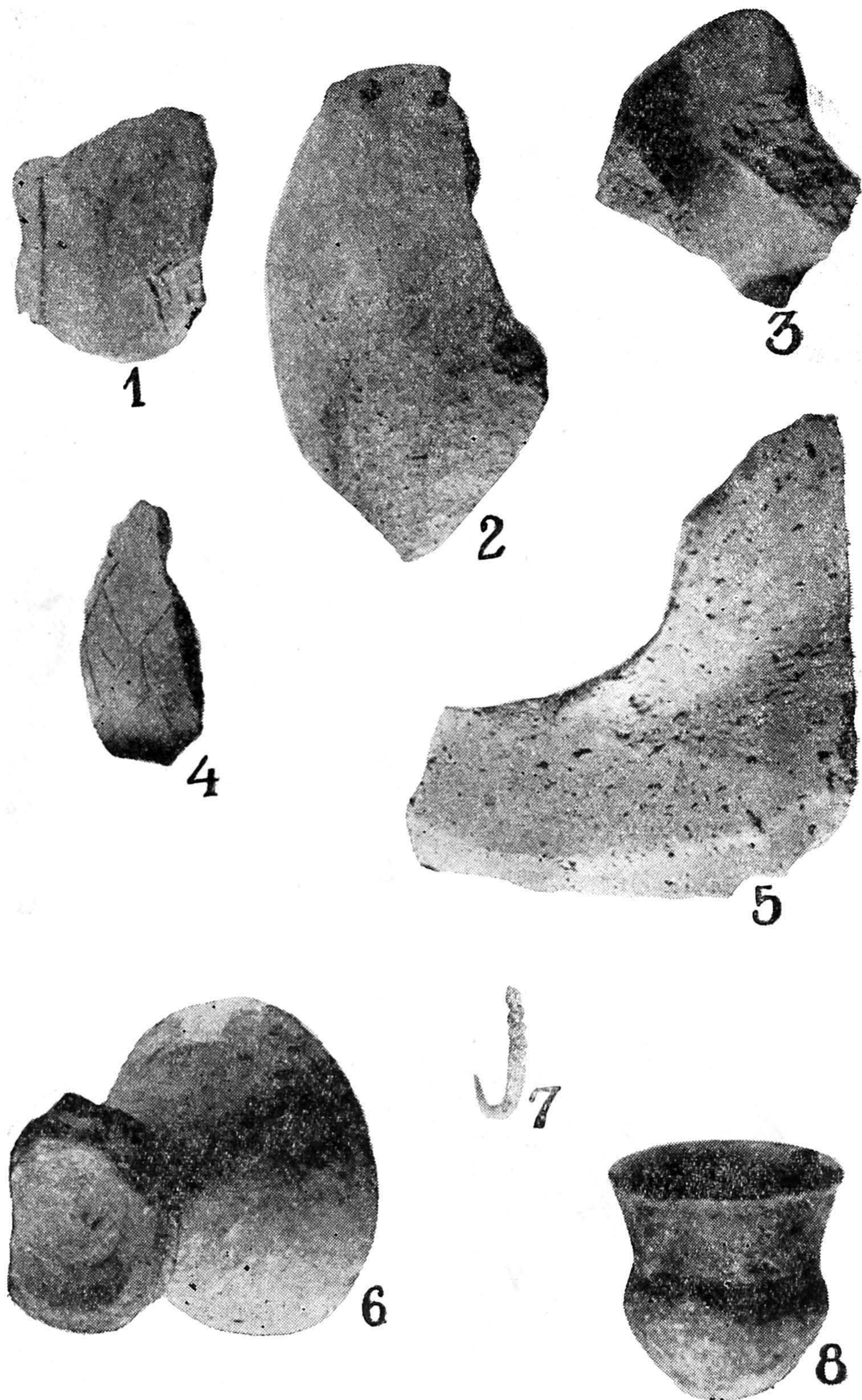

Abb. 4. — Funde der Turdaşkultur

Aufhängen versehenen Tonscheibe (Abb. 5/8). Auf diesen Gegenstand (Anhänger? Amulett?) mit seiner charakteristischen Verzierung werden wir noch zurückkommen.

Gleichfalls im unteren neolithischen Niveau erscheinen in Cluj einige Tonscherben guter Turdaşware. Sie sind mit breiten, schokoladebraunen oder schmäleren, schwarzen Bändern, die *vor dem Brand* unmittelbar auf die Gefäßwände aufgetragen wurden, verziert. Die drei Fragmente, die wir veröffentlichen (Abb. 5/1—3) reihen sich in die Fazies ein, die wir als *Tărtăria-Tăualaş*-Fazies bezeichneten und für die erste Stufe hielten, in der sich die zur vollentwickelten Petreştikultur führende Bemalung entwickelte [9].

Zum Unterschied vom ersten hat die das Turdaşmaterial des oberen Niveaus begleitende bemalte Keramik besondere Merkmale. Die hier vollständig veröffentlichten bemalten Fragmente stammen ausnahmslos von Tellern und Schüsseln mit wellenförmigem Rand (Abb. 6—7). Bei allen sind die Farben *vor dem Brand* aufgetragen; ein weißer oder gelblich-weißer Grund (Angobe) wurde hellbraun oder schwarz bemalt (Abb. 7/1—2) und die Malerei bedeckt gewöhnlich sowohl die Innen- als auch die Außenwände der Gefäße. Die schwarze Farbe wurde in breiten Streifen aufgetragen, die mit den weißen des Grundes abwechseln (Abb. 6/1,3 außen; Abb. 7/2 innen; Abb. 7/3; Abb. 7/4—5 außen), oder besteht aus dünnen Bändern, die lineare, Winkel- oder Spiralmotive (Abb. 6/1,3 innen; Abb. 7/4—5 innen) bilden. Besondere Erwähnung verdient der flache Knopf des Fragments Abb. 6/2, auf dem sich das Motiv vom Anhänger, Abb. 5/8, wiederholt. Die chemische Analyse ergab in der Zusammensetzung der schwarzen Farbe einen organischen bituminösen Stoff, der wie glänzender *Lack* aussieht und auf den Gefäßwänden gebrannt wurde. Stellenweise ist die schwarze Farbe abgebröckelt; doch ließ sie ihren „Abdruck" auf dem hellen Grund zurück und ermöglicht so die Wiederherstellung des Schmuckmotivs (Abb. 6/1 innen; Abb. 7/4 außen).

Die unerwartete Entdeckung einer Turdaş-Siedlung in Cluj, im Tal des Kleinen Someş, erweitert die herkömmliche Vorstellung vom Verbreitungsgebiet dieser Kultur, von der man bis jetzt annahm, daß sie gegen Norden das Gebiet am Mittellauf des Mureş nicht überschreitet. Wir vermuten, daß die Gründer dieser Siedlung durch den — damals von Waldsteppen bedeckten — südwestlichen Streifen der siebenbürgischen Hochebene und nicht entlang des Arieş, über die Feleac—Höhe vordrangen. Zu dem gleichen Schluß führt auch das Fehlen von typischem Turdaşmaterial in den Höhlen der Turdaer Schlucht, die 1966—1969 eingehend untersucht wurden und reich an Resten anderer neolithischer Kulturen sind.

Die Siedlung von Cluj stellt im Inneren Siebenbürgens gegenwärtig den nördlichsten Punkt der Vinča-Turdaş — Zone dar. Durch ihre Lage wird es verständlich, daß sich im Fundmaterial auch Einflüße geltend machen, die ihrer Herkunft nach dem eigentlichen Vinča — Gebiet fremd sind. Dazu kann man das kleine Gefäß von Abb. 4/8 mit scheinbar nörd-

---

[9] N. Vlassa, in *ActaMN*, IV, 1967, S. 413—414, 415, 419. Siehe auch H. Dumitrescu, in *SCIV*, 17, 1966, S. 433 ff. Eine gegenteilige Meinung äußerte neuerdings P. Roman, *Precizări asupra unor probleme ale neoliticului transilvănean,* in *RevMuz*, 1, 1969, S. 68.

lichen Einflüßen in Bezug auf das Gebiet der Vinča-Turdaş — Kultur rechnen, sowie die merkwürdige Form Abb. 4/5, die älterer Überlieferung zu sein scheint. Eine zeitlich allerdings entfernte Entsprechung bildet ein bemaltes Criş-Gefäß aus Cluj — „Gura Baciului" [10]; im Orient erscheint dieser Gefäßtypus im späten Halaf-Horizont [11].

In Tell-Halaf gibt es übrigens auch Vorbilder für die Tonlampe von Abb. 2/1, für die Schüsseln mit Ausgußtülle (wie Abb. 4/3), sowie eine ausgezeichnete Entsprechung, ebenfalls auf einem vierwandigen Gefäß, für die Bemalung des Fragmentes Abb. 5/7 [12].

In Poliochni, einem archäologischen Milieu, dessen Material zahlreiche gemeinsame Züge mit der Vinča-Turdaş — Zone besitzt, erscheinen gute Analogien zum Fragment Abb. 3/1 [13], während die gewinkelten Henkel (Abb. 3/4), ähnlich denen von Turdaş und Čoka, im Horizont Troja I b erscheinen [14].

Schließlich ist noch das Ornament des scheibenförmigen Anhängers aus Ton (Abb. 5/8) zu erwähnen, ein Schmuckmotiv, das einem großen, orientalischem Einfluß ausgesetztem Gebiet (der Karpaten — Donauraum, der Balkan und die Ägäis) gemeinsam ist. Das Schmuckmotiv ist besonders von Pintaderas bekannt [15], die sich über ein umfangreiches Gebiet und einen Zeitraum von mindestens zwei Jahrtausenden erstrecken. Dasselbe Ziermotiv erscheint unter den Zeichen von Gefäßböden aus Turdaş [16], aber in Ritztechnik und nicht zusammen mit primitiver Bemalung wie bei dem hier veröffentlichten Stück. In schwarzer Bemalung begegnet, auf dem Gefäßscherben Abb. 6/2, das gleiche Ornament im oberen neolithischen Niveau in Cluj, mit guten Entsprechungen in Poliochni auf Lemnos [17].

---

[10] N. Vlassa, in *ActaMN*, V, 1968, S. 372 und Abb. 4/7.

[11] Siehe H. Schmidt, *Die prähistorischen Funde*, in Max Freiherr von Oppenheim, *Tell Halaf*, I, Berlin, 1943, Taf. LXXVIII/2—3.

[12] H. Schmidt, *a.a.O.*, Taf. CIV/5, CIV/8, LXXXVIII/11. Die frühesten Schalen und Schüsseln mit Gußtülle im europäischen Südostraum, allerdings aus Stein, stammen aus Cypern. Siehe P. Dikaios, *Khirokitia*, Oxford, 1953, Taf. XLI, XLIX, LII/219 usw.; H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 78, Taf. 110.

[13] L. Bernabò-Brea, *Poliochni*, I, 2, Rom, 1964, Taf. XXXII/g—h. Sie gehören zur fortgeschrittenen Stufe der zweiten archaischen Periode.

[14] C. W. Blegen, J. L. Caskey, M. Rawson, J. Sperling, *Troy*, I, 2, Princeton, 1950, Abb. 236/23. Für die zeitlichen Entsprechungen zwischen Troja und Poliochni, siehe J. Mellaart, *Notes of the Architectural Remains of Troy I and II*, in *AS*, IX, 1959, S. 162.

[15] Vgl. F. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1955, S. 75, Abb. 10; W. Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge, 1936, Taf. XXV/30.26. Eine hervorragende Analogie von Alişar bei K. Bittel, *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, in *Istanbuler Forschungen*, 6, 1934, Taf. IX/13. Es ist hervorzuheben, daß das Stück aus Thermi und das aus Alişar sich *auch chronologisch* dem Exemplar aus Cluj nähert, ebenso wie die entsprechenden Stücke aus Karataş-Semayük, siehe M. J. Mellink, *Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1966*, in *AJA*, 71/3, Taf. 84/54—56, 58—59.

[16] *T. Zs.-gy.* Taf. CXXXIV/43, CXXXV/3.

[17] L. Bernabò-Brea, *a.a.O.*, Taf. CLXVIII/9.

Ein viel empfindlicheres Kriterium für die Zeitbestimmung bietet die bemalte Keramik, welche die Gebrauchsware beider Niveaus begleitet. Stellt das untere Niveau keine besonderen Probleme, da seine bemalte Tonware, wie schon erwähnt, entweder zur primitiven bemalten Keramik der Turdaşware (Abb. 5/4—8) oder zur Tărtăria-Tăualaş — Fazies (Abb. 5/1—3) gehört, so verdient diejenige des oberen Niveaus (Abb. 6 und Abb. 7) größere Aufmerksamkeit.

In Verbindung mit bemalten Fragmenten aus der Nähe des Stadtzentrums in Cluj [18] kamen wir zu dem Schluß, daß sie (ebenso wie ähnliche aus Suceagu, Palatca und der Devenţ-Höhle) gleichermaßen der „Lumea Nouă" Fazies wie auch der Herpály-Gruppe der Theiß II — Kultur verwandt sind [19]. Es erübrigt sich, die Beweisführung zu wiederholen, da auch das hier veröffentlichte Material auffallende Entsprechungen in Form, Technik und Ornamentik mit den beiden verwandten, zeitgleichen Kulturhorizonten aufweist. Stück für Stück läßt sich die Ähnlichkeit, sogar Gleichheit mit dem reichhaltigen „Lumea Nouă" — Material aus den Höhlen der Turdaer Schlucht und mit der *bemalten* Tonware der Herpály-Gruppe aus der Theißebene feststellen.

Im übrigen liegt das Material aus Cluj, Suceagu, Palatca und der Devenţ-Höhle nicht nur typologisch und stilistisch, sondern auch *geographisch* zwischen den Gebieten der „Lumea Nouă" und der Herpály-Gruppe, *als Verbindungsglied in einer ausgedehnten Zone bemalter Keramik, von der man bisher nur die extrem östlichen („Lumea Nouă") und die extrem westlichen (Herpály-Gruppe) Erscheinungen kannte.* An den „Polen" des betreffenden Gebiets waren die örtlichen Abwandlungen typisch genug, um bis vor kurzem nur von gegenseitigen „Einflüßen" zu sprechen. Der geographisch in der Mitte gelegene Raum wird jetzt von einem Material ausgefüllt, das die angenommene kulturelle Einheit beweist. Neue Funde westlich der Turdaer Schlucht und östlich von Oradea werden unsere Annahme gewiß bestätigen [20].

Eine weitere Feststellung zugunsten der *kulturellen Einheit* zwischen dem Material der „Lumea Nouă" — Gruppe, dem aus Cluj und Umgebung und der Herpály-Gruppe ist die schwarze Bemalung mit einem organischen asphalt-bituminösen Stoff. Für das Material aus Cluj, sowie für die Herpály-Gruppe [21] ist dies durch chemische Analysen bestätigt.

---

[18] K. Herepey, in *Erdélyi Irodalmi Szemle*, IV, 1927, S. 212—216; M. Roska, *Az őskori Kolozsvár*, in *Kolozsvári Szemle könyvtára*, 1, 1943, S. 5, Abb. 1/1—2; *ErdRep*, S. 135; *ArchÉrt*, XLVII, 1934, S. 152; *DolgSzeged*, XII, 1936, S. 39.

[19] N. Vlassa, in *ActaMN*, IV, 1967, S. 415—416. Siehe auch SCIV, XII, 1961, S. 17 ff.

[20] Alle diese Probleme werden in einem weiteren Aufsatz *Kulturelle Abfolge Turdaş — „Lumea Nouă" in Siebenbürgen. Ein Problem der Entstehung und Chronologie*, behandelt werden.

[21] Nach einer liebenswürdigen Mitteilung von J. Korek, zweiter Direktor des Ungarischen Nationalmuseums in Budapest. Für die Herpály-Gruppe, siehe J. Korek — P. Patay, *A Herpály-halom kőkorvégi és rézkori települése*, in *FolArch*, VIII, 1956, S. 23 ff; M. Roska, *Ásatások a zsákai (Bihar vm.) várban*, in *ArchÉrt*, 1942, S. 54 ff; N. Vlassa, in *SCIV*, XII, 1961, S. 21—23; I. Bognár-Kutzián, *Das Neolithikum in Ungarn*, in *ArchAustr*, 40, 1966, S. 268—270.

Schwarze Bemalung auf weißem Grund ist aber verhältnismäßig selten in der „Lumea Nouă" — Fazies, sie nimmt im Material aus Cluj bedeutend zu und wird zum eindeutig vorherrschenden, wenn nicht ausschließlichem Farbelement in der Herpály-Gruppe. Andrerseits dürfte das Ausstrahlungszentrum der Herpály-Gruppe in der Gegend um Oradea zu suchen sein (die großen Siedlungen der Terrasse „Gheţărie" im Stadtviertel Oradea — „Salca" [22] und viele Einzelfunde im Kreis Bihor), während auf ungarischem Boden die kennzeichnendsten Funde sich in der dem Criş — Gebiete benachbarten Zone häufen, gegen Westen aber nur um ein geringes die Umgebung von Debrecen überschreiten.

In eben diesem Gebiet aber, genauer in der Nähe von Oradea, in Derna und Tătăruş werden bis heute im Tagbau Kohlenasphalte gewonnen, die aus Lignit bestehen, der mit 4—6% sehr weichem Bitumen getränkt ist und dadurch die Konsistenz eines sehr dickflüssigen Rohöls gewinnt [23]. Das Bemalen mit dieser Substanz ist also fast sicher ein der Herpály-Gruppe und den ihr nahe verwandten Fazies eigentümliches Verfahren. Zu dieser Frage noch zwei Ergänzungen: 1) Nach Auftragen des Musters mit dem dickflüssigen Bitumenasphalt wurden die Gefäße gebrannt, das Bitumen oxydierte teilweise und bekam das Aussehen von schwarzem *Lack*, der seinen Glanz stellenweise bis heute bewahrte; 2) Auf ungarischem Boden stößt das Gebiet der Herpály-Gruppe für die, konventionell, Theiß II benannte Zeitspanne an die Gruppen Gorzsa (gegen Süden), Csőszhalom (gegen Westen), Bodrogzsadány (gegen Nordwesten) [24] und Szamossályi (gegen Norden) [25], deren bemalte Tonware bedeutende technische, stilistische und farbliche Unterschiede zur bemalten Keramik des Typs Herpály aufweist.

Die Übereinstimmung der Kulturerscheinungen aus den beiden Niveaus der neolithischen Schicht von Cluj mit der Zusammensetzung der zweiten Schicht von Tărtăria ist offensichtlich. Diese Schichte (die wir konventionell Turdaş — Petreşti benannten) enthält außer dem weitaus überwiegenden üblichen Turdaşmaterial *unten gegen ihre Basis* bemalte Keramik vom Typus „Tărtăria-Tăualaş", während in ihrem *oberen Teil*

---

[22] Siehe M. Rusu, V. Spoială, L. Galamb, *Săpăturile arheologice de la Oradea—Salca*, in *Materiale*, VIII, 1962, S. 159 ff.

[23] Siehe *Lexiconul Tehnic Român*, II, Bucureşti, 1957, S. 122, unter *Asfalt*, vgl. auch *Dicţionar Enciclopedic Român*, II, Bucureşti, 1964, S. 67, unter *Derna*. Den Hinweis auf diesen bedeutsamen Zusammenhang verdanken wir Dr. Şt. Ferenczi.

[24] I. Bognár-Kutzián, *a.a.O.*, S. 266, 268—270. Für die Bemalung der Steinfigürchen aus der frühdynastischen Periode Mesopotamiens mit Asphalt, vgl. das Stück aus Tell Agrab bei S. Lloyd, *Die Kunst des Alten Orients*, München—Zürich, 1961, S. 102, Abb. 66.

[25] Über die Szamossályi-Gruppe, die der Zone der Someşebene benachbart ist und gleichfalls eine gewisse Verwandtschaft mit *einigen bemalten Kategorien* der Fazies „Lumea Nouă" aufweist, gab uns P. Patay aus Budapest Auskünfte, für die wir auch auf diesem Wege danken.

„Lumea Nouă“ — Keramik vorkommt [26]. Die Gleichheit der Situation ist klar, nur daß in Tărtăria wegen der stratigraphischen Einförmigkeit die Trennung der betreffenden Schicht in zwei Niveaus — wie in Cluj — nicht gelang.

Durch eine umfassende Beweisführung, die auch die Täfelchen von Tărtăria, sowie anderes genügend genau datierbares Material (Kupfernadeln) einschloß, war es uns möglich, den Horizont der zweiten Schicht aus Tărtăria (bzw. die Fazies des Typs „Tărtăria-Tăualaş“ und „Lumea Nouă“) chronologisch um (2700?) 2600—2400 v.u.Z. zu umreißen [27]. Wie lange innerhalb dieser Zeitspanne „Tărtăria-Tăualaş“ und wie lange „Lumea Nouă“ dauerte, bleibt eine offene Frage, deren Lösung erst eine feinere zeitliche Aufspaltung möglich machen kann.

Es gibt aber ein Fundstück aus dem oberen neolithischen Niveau von Cluj, das für diese Frage wichtig ist und auch das Problem der Beziehungen der Vinča-Turdaş Kultur zu den Gebieten des östlichen Mittelmeeres und im besonderen zu der Inselwelt der Ägäis in ein neues Licht setzt.

Es handelt sich um den Boden des Gefäßes Abb. 8 und Abb. 9; alle Einzelheiten seiner Herstellung, dichter sandiger Ton, ausgezeichneter Brand, schwarzer Metallglanz innen, rot geglättete Wand außen sind typisch für die Turdaşkeramik. Auf den Gefäßboden skizzierte der Töpfer, in einer Art vertiefter Glättung, aber nicht direkt mit geritzten Linien, den Umriß eines Schiffes, mit Mittelmast, dreieckigem Doppelsegel, sowie den Rudern mitsamt den Öffnungen in der Schiffswand.

Über den Sinn der Darstellung kann kein Zweifel bestehen. Das Schiff ist klar umrissen, so wie von der Hand eines Menschen, der unmittelbar oder vom Hörensagen die Art und den Zweck des Gezeichneten kannte. Die Zeichnung ist aber dadurch nicht weniger erstaunlich, geradezu rätselhalft. Das auf dem Gefäßboden aus Cluj dargestellte Fahrzeug, mit allen seinen technischen Einzelheiten ist kein einfaches Boot, sondern ein richtiges Schiff, ein für Seereisen geeigneter Segler mit Leinwand und Rudern. Man kann sich kaum vorstellen, daß ein *derartiges* Fahrzeug zur Schiffahrt auf dem Kleinen Someş gedient hätte, an dessen Ufer die neolithische Siedlung von Cluj lag.

Im Lichte dieser Entdeckung wird die Annahme vielleicht weniger gewagt erscheinen, daß ein Teil der, für die Turdaşkultur typischen, sogenannten „Fischbratpfannen“ [28] in Wirklichkeit Tonmodelle von schwerfälligen Kähnen mit flachem Boden [29] darstellen, für die es zahl-

---

[26] N. Vlassa, in *Studia*, Series Historia, Fasc. 2, 1962, S. 24—25; *Dacia*, N.S., VII, 1963, S. 486—488, Abb. 4; *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, Vol. II, Roma, 1965, S. 267—268; *ActaMN*, IV, 1967, S. 413—415.

[27] *ActaMN*, IV, 1967, S. 422.

[28] Übrigens vollkommen unlogisch im Hinblick auf die Funktion, die ihnen zugeschrieben wurde. Man kann schwerlich annehmen, daß das Braten eines einzigen Fisches von 15—25 cm Länge die Menschen der Turdaşkultur veranlaßte, besondere Gefäße dafür herzustellen.

[29] *T. Zs.-gy.*, Taf. LXXIX/4, 12—13, 16—17.

reiche kleinasiatische, zykladische und frühminoische Entsprechungen gibt [30].

Für die Herleitung des Segelschiffes vom Gefäßboden aus Cluj kann — nach der uns zugänglichen Literatur — nur auf die kretanischen (M.M. I—II) Entsprechungen verwiesen werden, die aber später sind als der frühe zykladisch — minoisch — helladische Horizont. Die Ähnlichkeit ist auffallend [31] und der Zeitabstand beträgt nur etwa 300—400 Jahre [32]. Es scheint aber, daß unser Stück älter ist und vor dem Zeitpunkt liegt, an dem *dieser Typus von Segelschiff* als Bildmotiv auf kretanischen Siegeln erscheint, daß es also zeitlich mindestens in den Horizont FM III, wenn nicht sogar in FM II [33], d.h. um 2400 v.u.Z. anzusetzen ist.

Die Unterschiede in der chronologischen Einordnung des neolithischen Fundmaterials aus Cluj sind in den meisten Fällen auf die von den einzelnen Forschern vertretenen Datierungsphasen zurückzuführen. Unabhängig davon trägt das Material dazu bei, unsere Kenntnisse über die Ausstrahlungszone jener kulturellen *koiné* zu bereichern, in der sich die geistigen und materiellen Güter der westanatolischen, zykladischen, minoischen, helladischen, thessalischen und mazedonischen Welt während der frühesten Bronzezeit vermischen.

II. Die Tonscheibe von Turdaş

Als M. Roska 1941 *einen Teil* des im Historischen Museum in Cluj befindlichen Materials der Sammlung Zsófia Torma veröffentlichte, bildete er unter den „Fischnetzgewichten" auch eine Tonscheibe ab, auf der zwölf Zeichen zu sehen sind (Abb. 10) [34]. Da das Original mehrere

---

[30] Vergleiche das Exemplar aus Ton von Abu Schahrain (Eridu), aus der späten Obeid-Periode, bei B. L. Goff, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, New Haven und London, 1963, Abb. 235; D. Fimmen, *Die kretisch-mykenische Kultur*, Leipzig und Berlin, 1921, S. 117, Abb. 109 (von Palaikastro) und Anm. 3—4; *RLV*, XI (1927/1928), S. 239, Taf. 61/d,1 (von Mochlos) und S. 240—241, § 8—9, mit Literaturnachweis; *AJA*, 1909, S. 279, Abb. 2, Mitte. Zur Frage der antiken Schiffahrt im allgemeinen, siehe auch *DA*, IV, S. 24, ff., s.v. *Navis; RE*, II A, 1—2 s.v. *Schiffahrt*, Sp. 415—416; *Dictionnaire archéologique des techniques*, II, Paris, 1964, S. 752—753; Ch. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall, *A History of Technology*, I, Oxford, 1958, S. 730 ff.

[31] A. J. Evans, *Scripta Minoa*, I, Oxford, 1909, S. 149, Abb. 4/a, 4*/a; D. Fimmen, *a.a.O.*, S. 117, Abb. 110; F. Schachermeyr, *Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart, 1964, S. 133, Abb. 66/c, S. 201, Abb. 115; *RLV*, XI, S. 243, Taf. 62/c.

[32] F. Schachermeyr, *Prähistorische Kulturen Griechenlands*, in *RE*, XXII, 2, 1954, Sp. 1357—1358. Siehe auch Sp. 1396—1447; L. R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans*, London, 1961, S. 256—257.

[33] Hier erscheinen die frühesten Belege der kretanischen Bilderschrift, vgl. F. Schachermeyr, *Die minoische Kultur* ..., S. 241—242; *Die ältesten Kulturen* ..., S. 207, Abb. 67. Für die chronologischen Entsprechungen, vgl. auch J. L. Caskey, *Lerna in the Early Bronze Age*, in *AJA*, 72/4, 1968, S. 313—316.

[34] *T. Zs.-gy.*, Taf. CXXVIII/18.

Jahrzehnte in den Depots des Museums unauffindbar war, wurde es auch weiterhin nur auf Grund der von Roska veröffentlichten Zeichnung erwähnt. Vor kurzem verwendete der jugoslawische Archäologe Vl. Popović in größerem Zusammenhang die Scheibe, auf Grund der merkwürdigen eingeritzten Zeichen, als Beweisstück für die ägäisch-orientalischen Einflüße im Mittleren Donauraum [35].

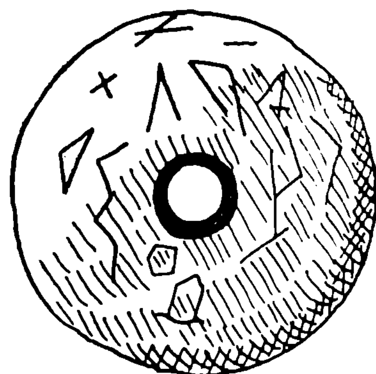

Abb. 10. — Tonscheibe aus Turdaş (nach M. Roska)

Die Neueinrichtung der Studiensammlung des Museums im Herbst 1968 führte zur „Wiederentdeckung" des Stückes, das lange Zeit in einer Schachtel mit Fundmaterial aus den verschiedensten Epochen gelegen hatte. Seine Überprüfung ergab zu unserer Überraschung, daß sich das Original wesentlich von der Zeichnung in Roskas Buch unterscheidet und daß es Eigentümlichkeiten aufweist, die seine Wiederveröffentlichung rechtfertigen.

Die schwach gebrannte Scheibe (Inv. Nr. V. 9294; Abb. 11) aus grauem Ton ist mit einem sehr dünnen, schwarzen, teilweise abgeblätterten Überzug bedeckt. Sie ist flach konvex und in der Mitte konisch durchlocht. Maße: Dm 9,4 cm; größte Dicke 3,9 cm; Dm des konischen Loches 3,1, bzw. 2,1 cm.

Eine genauere Untersuchung ergibt, daß die von Roska veröffentlichte konvexe Seite der Scheibe mindestens 13 eingeritzte Zeichen aufweist (Abb. 11/a—b) und die flache Seite ebenfalls wenigstens 13 Zeichen (Abb. 11/c—d). Die beiden Seiten werden durch eine Zickzacklinie (Abb. 11/e) getrennt. Die Scheibe besitzt also mindestens 26, auf beide Flächen in gleicher Zahl verteilte Zeichen, deren Entsprechungen äußerst aufschlußreich sind. Einige Zeichen der Tonscheibe von Turdaş sind ähnlich und andere sogar identisch mit einem Teil der Zeichen auf den bekannten Blau-Täfelchen aus der frühdynastischen Epoche Mesopotamiens (Abb. 12—13) [36]. Ein archaisches Täfelchen aus Kiš (Abb. 14) [37] bietet gleichfalls eine Entsprechung zu einem Zeichen des Stückes von Turdaş. Ein Zeichen von einem Blau-Täfelchen (Abb. 13/b) kehrt auf einem anderen Tonscheibenfragment aus Turdaş [38] wieder, während ein weiteres Zeichen desselben Täfelchens (Abb. 13/b) auf einem Täfelchen von Tărtăria erscheint [39].

---

[35] Vl. Popovitch, *Une civilisation égéo-orientale sur le Moyen Danube*, in *RA*, 1965, Juli—September, S. 39, Abb. 23. Siehe auch H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, Taf. 181/102.

[36] M. E. L. Mallowan, *Civilized Life Begins: Mesopotamia and Iran*, in *The Dawn of Civilization*, London, 1961, S. 72—73, Abb. 20—25.

[37] *Ebda.*, S. 67, Abb. 2; A. Parrot, *Archéologie mésopotamienne*, Paris, 1946, S. 314, Abb. 78. In einem weiteren Zusammenhang, siehe auch M. Pope, *The Origine of Writing in the Near East*, in *Antiquity*, XL, 1966, S. 17—23.

[38] *T. Zs.-gy.*, Taf. CXXIX/11; H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, Taf. 181/79.

[39] *Dacia*, N.S., VII, 1963, S. 490, Abb. 7/3 und 8/3.

Abb. 12. — Blau—Täfelchen

Die Abbildungen erübrigen weitere Erläuterungen, da die erwähnten Übereinstimmungen augenfällig sind. Zum besseren Verständnis wurden aber die Zeichen auch auf einer vergleichenden Tabelle für ihre Beziehungen untereinander zusammengestellt (Abb. 15).

Aus Mangel an Spezialkenntnissen in der Orientalistik und besonders in der Sumerologie kann hier die merkwürdige Übereinstimmung einiger Zeichen auf neolithischen Tongegenständen der Vinča-Turdaş — Kultur in Siebenbürgen mit den Anfängen der Schrift in Mesopotamien nur aufgezeigt werden. Leider fehlen stratigraphische Angaben über das Turdaşmaterial der Sammlung Zsófia Torma und deshalb kann auch das in Frage stehende Stück nicht zur chronologischen Bestimmung der zahlreichen, im Historischen Museum zu Cluj aufbewahrten Turdaşfunde dienen.

Jedenfalls ist die Scheibe mit ihrer „primitiven Beschriftung" keine Einzelerscheinung. Ohne auf die Hunderte von Turdaş-Gefäßböden mit

Abb. 13. — Blau—Täfelchen

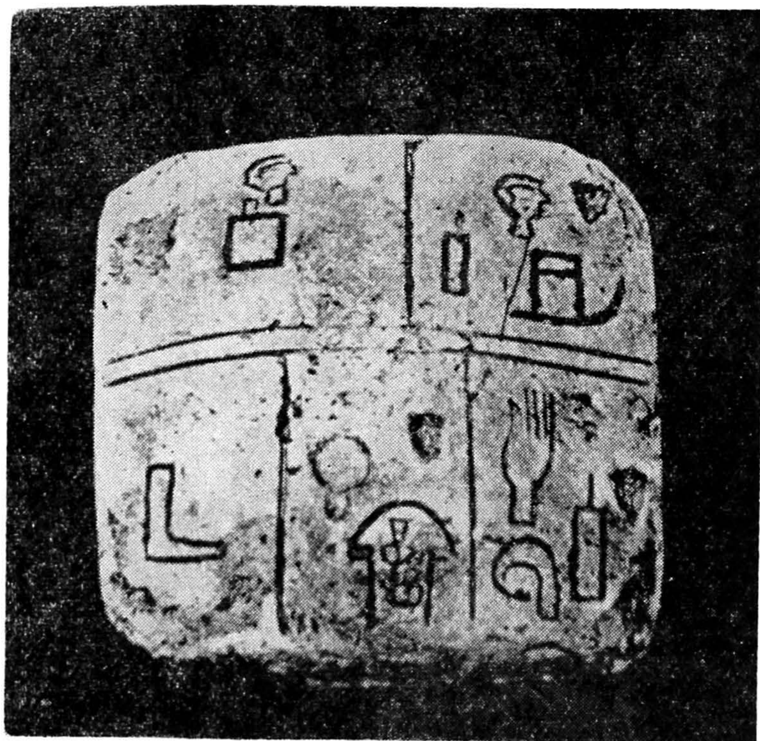

Abb. 14. — Archaisches Täfelchen aus Kiš

1—3 eingeritzten Zeichen (viele davon veröffentlicht [40], andere unveröffentlicht) näher einzugehen, erwähnen wir hier nur noch fünf Stücke, die alle, ausgenommen das erste, aus der ehemaligen Sammlung Zsófia Torma stammen [41]; auf ihnen ist eine größere Zahl von eingeritzten Zei-

[40] *T. Zs.-gy.*, Taf. CXXXI—CXXXVI; Zs. Torma, *Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyadmegyében*, in *ErdM*, VI/7, 1879, Taf. VIII; Vl. Popovitch, *a.a.O.*, S. 35, Abb. 19; H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, Taf. 181/61—78, 82—90, 94—99. Siehe auch Hubert Schmidt, in *ZfEthn*, XXXV, 1903, S. 457—460 und XLIII, 1911, S. 161—163. Wir erinnern auch daran, daß einige Zeichen aus Turdaș zweifellos Ähnlichkeiten mit gewissen Zeichen der kretanischen Bilderschrift und selbst mit Zeichen der Linear A Schrift haben (vgl. z.B. A. J. Evans, *a.a.O.*, S. 66, Abb. 36; S. 71, Abb. 39; S. 87, Abb. 41; S. 89, Abb. 42; S. 114, Abb. 47 usw.). Diese Feststellung hat M. S. F. Hood veranlaßt, eine mehr oder weniger direkte Verbindung mit der minoischen Welt anzunehmen und entsprechende chronologische Folgerungen abzuleiten (in *Antiquity*, XLI, 1967, S. 99—113, Taf. XVI; *Scientific American*, Bd. 218/5, Mai 1968, S. 30—37), obzwar die Übereinstimmungen eher der gemeinsamen orientalischen Wurzel zuzuschreiben sind, wie vor kurzem Vl. Popović hervorhob *(Un problème de méthodologie archéologique: l'origine de la culture de Vinča — Tordoš sur le Moyen Danube;* das Manuskript der Arbeit konnten wir dank der Liebenswürdigkeit des Verfassers einsehen).

[41] Ein ausgewähltes Literaturverzeichnis über diese Sammlung und über das Problem de Turdaș-Siedlung bei M. Roska, *T. Zs.-gy.*, S. 349—350 und J. Banner — I. Jakabffy, *A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégibb időktől a XI. századig*, Budapest, 1954, S. 183—184, Nr. 4051—4090. Siehe auch H. Schmidt, *Troja — Mykene — Ungarn*, in *ZfEthn*, XXXVI, 1904, S. 637.

LF NR.	DIE TONSCHEIBE VON ABB. 11	TONSCHEIBENFRAGMENT IN T.ZS.-GY., TAF. CXXIX/11	TÄRTÄRIA-TÄFELCHEN NR. 3	BLAU-TÄFELCHEN	DAS TÄFELCHEN VON KIŠ
1					
2				idem	
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					
13					
14					

Abb. 15. — Synoptische Zeichenübersicht

chen derartig angeordnet, daß sie kurze ideographische Aufzeichnungen vermuten lassen.

1. — Bruchstück einer, der oben besprochenen ähnlichen Tonscheibe (Inv. Nr. VI. 1059; Abb. 16) aus der Turdaş-Siedlung von Valea Nandrului, das von M. Roska anläßlich einer Kontrollgrabung in der oberen Schicht gefunden wurde[42]. Roska

[42] *T. Zs.-gy.*, Taf. CXLVIII/16.

Abb. 16. — Bruchstück der Tonscheibe aus Valea Nandrului

hielt das Stück gleichfalls für ein Fischnetzgewicht [43], obwohl die 11 Zeichen auf der erhaltenen Hälfte eine derartige Annahme unwahrscheinlich machen.

2. — Anthropomorphes Idol aus gebranntem Ton von Turdaş (Inv. Nr. V.8859; Abb. 17). Der Kopf ist abgebrochen, die schematisch dargestellten Arme sind durchbohrt, die Füße nicht geformt; es gehört der neolithischen Idolgruppe „mit Schärpe" an und wurde mehrmals zitiert: von M. Roska [44], H. Schroller [45], J. Makkay [46] und Vl. Popović [47]. Auf dem Körper des Idols, unterhalb der Schärpe, sind 7 Zeichen eingeritzt, die immerhin als „Schrift" angesehen werden könnten, aber wie die Abbildung zeigt (Abb. 17/a), nicht mit den von den erwähnten Autoren veröffentlichten Zeichnungen übereinstimmen, nach denen sie wie richtige Keilschriftzeichen aussehen. Die Einritzungen auf dem Rücken des Idols (Abb. 17/b) sind zweifellos nur Verzierungen und geben Einzelheiten der Schärpe wieder.

---

[43] *Ebda.*, S. 340, Nr. 16. Die Zeichen unseres Stückes ähneln auffallend denen des kürzlich veröffentlichten Pintaderensiegels aus Karanovo, siehe V. Mikov — G. Georgiev — Vl. Georgiev, *L'inscription du sceau circulaire de Karanovo — la plus ancienne écriture d'Europe,* in *Arheologija,* (Sofia), XI/1, 1969, S. 7, Abb. 3, S. 12—13. Für die *Form* des Stückes aus Karanovo, siehe auch das Pintaderensiegel von Hódmezővásárhely-Kotacpart: J. Banner, in *DolgSzeged,* XI, 1935, Taf. XVII/6 a—b; I. Kutzián, in *DissPann,* ser. II, Nr. 23, 1944, Taf. 46/1 a—b und Vl. Popovitch, in *RA,* 1965, Juli—September, S. 13, Abb. 5.

[44] *Az ősrégészet kézikönyve,* Bd. II, Cluj, 1927, S. 272, Abb. 163/6; *T. Zs.-gy.*, Taf. CXL/9.

[45] *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens,* Berlin, 1933, Taf. 7/1.

[46] *Adatok a péceli (badeni) kultúra vallásos elképzeléseihez,* in *ArchÉrt,* 90, 1963, S. 8, Abb. 1/8.

[47] *A.a.O.*, S. 37, Abb. 21/3.

Abb. 17. — Anthropomorphes Idol aus Turdaş

3. — Kopf eines zoomorphen Idols aus gebranntem Ton (Inv. Nr. V. 8823; Abb. 18) von Turdaş. Das Stück ist unveröffentlicht und in Roskas Monographie über die Sammlung Zsófia Torma nicht erwähnt. Es stellt ein Lebewesen mit den Zügen eines Affen (oder Pferdes?) dar, mit großen durchlochten Ohren und einigen Linien, die anatomische Einzelheiten des Gesichts (oder des Maules) andeuten. Im Nacken (Abb. 18/b) reihen sich sieben Zeichen aneinander, die aber nicht eingeritzt sind, sondern wie eine, mit einer Matritze eingepresste „Cartouche" aussehen.

4. — Ein zylindrisch-rhomboider Gegenstand aus hellgrauem Trachittuff. Maße: 5×2,5×2 cm. Auf seiner glatten Oberfläche sind sieben verschiedene Zeichen eingeritzt, die in weichen Ton durch Abrollen des Gegenstandes eingedrückt werden konnten. Er gehörte zur einstigen Sammlung Zsófia Torma, wie die Photographie (Abb. 19, Nr. 5) beweist, die nach einer der Bildtafeln gemacht wurde, die zusammen mit der Beschreibung in den handschriftlichen Aufzeichnungen Zsófia Tormas erhalten sind; sie befinden sich im Archiv des Historischen Museums in Cluj. Das Stück stammt aus der neolithischen Siedlung von Valea Nandrului und wurde von der Sammlerin auch veröffentlicht, aber mit einer viel ungenaueren Zeichnung als die im Manuskript[48]. Das Original — nach unserer Meinung ein Bilderschrift-Zylinder — wurde nicht gefunden; es wäre aber nicht ausgeschlossen, daß es noch in einem Teil der Sammlung Zsófia Tormas liegt, der nicht in den Besitz des Museums in Cluj gelangte.

[48] *ErdM*, VI, 1879, S. 136, Taf. IV/5 a — 5 b und S. 209.

5. — Fragment eines Täfelchens aus gebranntem, braun-gelblichem Ton (Abb. 19, Nr. 7) aus der Turdaş-Siedlung von Căpud (Kreis Alba)[49]. Laut derselben Handschrift wurde das heute verlorene Original der Sammlung des ehemaligen Reformierten Gymnasiums in Aiud geschenkt. Die Zeichen, die es — in horizontalen Reihen angeordnet — bedecken, erinnern merkwürdig an keilschriftartige Zeichen.

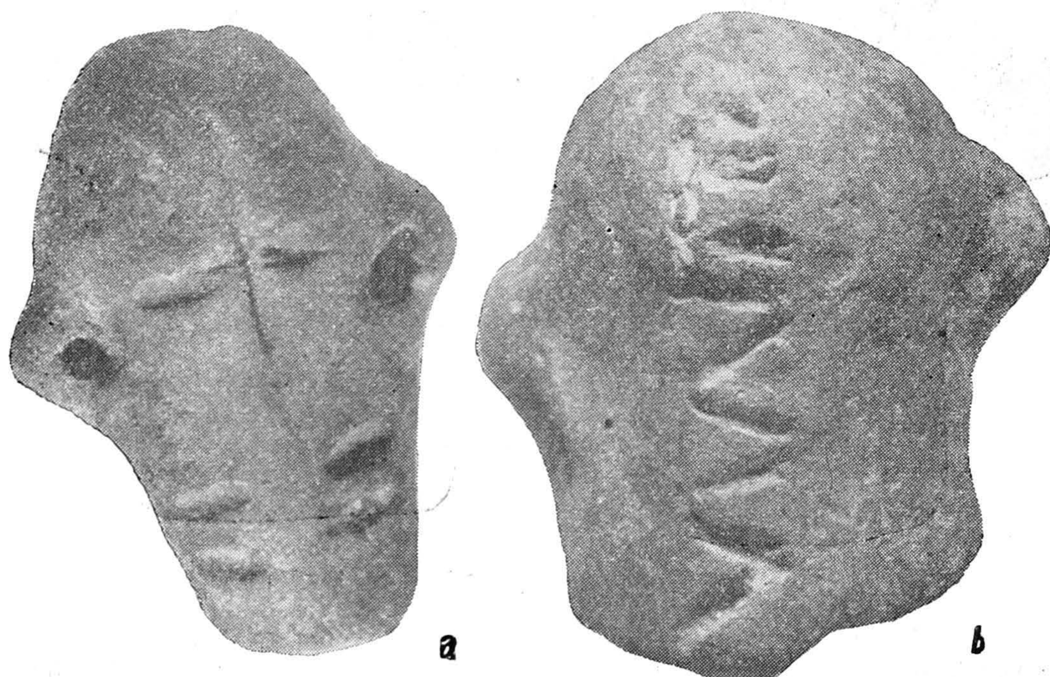

Abb. 18. — Kopf eines zoomorphen Idols aus Turdaş

Die Tonscheibe von Turdaş scheint übrigens nicht als Gewicht für ein Fischernetz oder einen Webstuhl verwendet worden zu sein, wie man annahm. Ihre flach-konvexe Form, die eingeritzten Zeichen auf *beiden* Flächen, das Fehlen jeder Kerbe, die von der Schnur zum Aufhängen hätte zurückbleiben müssen und vor allem die konische Durchlochung lassen an eine Tonnachbildung der mesopotamischen Streitkeulen denken. Diese mit kurzen Aufzeichnungen in archaischer Schrift und manchmal mit Reliefbildern von Schutzgottheiten bedeckten Streitkeulen erscheinen im späten Djemdet Nasr Horizont, bzw. in der frühen dynastischen Epoche, 2 600 v.u.Z. [50].

---

[49] Es handelt sich nicht um die Coţofeni-Siedlung von der „Măgura Căpudului", sondern um eine der Turdaşkultur auf der unteren Terrasse des Mureş, wo sich auch das heutige Dorf befindet.

[50] Siehe S. Giedion, *L'éternel présent. La naissance de l'architecture*, Bruxelles, 1966, S. 49, Abb. 22. Vgl. auch L. W. King, *A History of Sumer and Akkad*, London, 1910, S. 99, Abb. 42; die Tafel zwischen den Seiten 206—207; Taf. zwischen den Seiten 218—219.

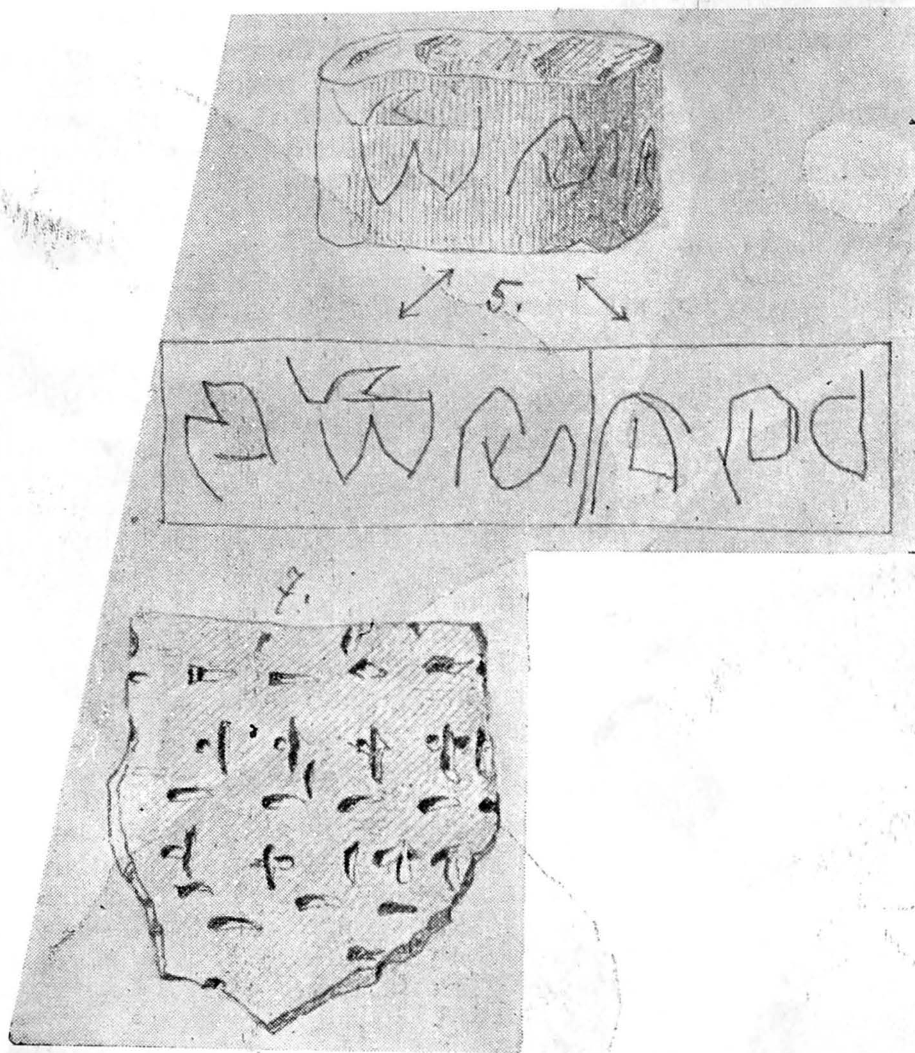

Abb. 19. — Detail einer Seite aus den Handschriften Zs. Torma

III. Darstellung einer orientalischen Gottheit in der neolithischen Plastik Südwestrumäniens

Vor einigen Jahren brachte Kollege Gh. Lazarovici einige Proben der Vinča-Turdaş Keramik, die er gelegentlich einer Geländebegehung in der neolithischen Siedlung von Ronaţ (ein der Stadt Timişoara einverleibtes kleines Dorf) aufgelesen hatte.

Von diesen verdienen zwei Keramikfragmente mit „Schnabelhenkeln" besondere Aufmerksamkeit. Das eine (Abb. 20/1) gibt nicht nur den Krummschnabel eines Raubvogels, sondern auch seine Nasenöffnungen

Abb. 20. — Neolithische Funde aus Ronat

naturgetreu wieder. Das andere (Abb. 20/2 a-b) stellt einen Schnabel von besonders großem Ausmaß (über 10 cm) dar und ist mit zwei Reihen von linearen Vertiefungen und dünnen Rillen verziert. Wir glauben, daß beide Stücke von der frühen Theißkultur beeinflußt sind, was bei der geographischen Lage der Siedlung ganz natürlich erscheint.

Zwei andere Gefäßfragmente haben plastische zoomorphe Darstellungen auf ihren Wänden — eine im Vinča-Turdaş Gebiet wohlbekannte Erscheinung. Auf dem Fragment von Abb. 20/4 ist ein Vierfüßler mit kurzem Leib und dicken Beinen dargestellt; die Schnauze, ein Auge, das Ohr und der kurze Schwanz sind angedeutet. Da Hörner fehlen, kann es sich weder um Schaf, Ziege oder Rind handeln. Eher könnte man an einen Hund denken. Am interessantesten ist, auf dem Scherben von Abb. 20/3, — in Hochrelief — ein heraldischen Adlern ähnliches Wesen mit ausgebreiteten Flügeln und angedeuteten Schwanzfedern. Gegen die Deutung als Adler spricht jedoch die merkwürdige Kopfform im Linksprofil mit zwei Ohren, einem, durch eine tiefe Einkerbung markiertem, mit Ritzlinie umrandeten Auge und einer kräftigen Schnauze, die sich deutlich von einem Vogelschnabel unterscheidet.

Das Wesen auf dem Scherben von Ronaţ scheint — schematisch und primitiv — einen Adler mit dem Kopf eines Feliden darzustellen. Dieses Phantasietier ist im mythologischen Pantheon Mesopotamiens wohlbekannt. Wahrscheinlich handelt es sich hier um eine, in Tausenden von Kilometern Entfernung von ihrem Ursprungsort nachgebildete Darstellung der Göttin *Imdugud* in Gestalt eines Adlers mit dem Kopf einer Löwin.

Imdugud, dieses in Vorderasien entstandene zoomorphe Fabelwesen, versinnbildlicht die Schnelligkeit und Kraft des Angriffs und vereinigt ursprünglich in einem einzigen Wesen den König der Vögel und den der Tiere, als mythologischer Schicksalsvogel, „der das Geschick verfügt und das Wort erläßt". So übersetzt S. N. Kramer einen der ältesten sumerischen Texte, wo der epische Held Lugalbanda sich auf der Reise zum Ende der Welt verirrt und den Rückweg in die Festung Uruk nicht wiederfinden kann. Durch List gewinnt er die Freundschaft der Göttin; sie weist ihm den Rückweg aus dem „unendlich fernen Land", von der Reise, „von der niemand zurückkehrt". In der Mehrzahl der Darstellungen schwebt Imdugud mit ausgebreiteten Flügeln über wilden Tieren, Löwen und Hirschen, die in heraldischen Friesen angeordnet sind. Bemerkenswert ist, daß in den ältesten Darstellungen — zu Beginn der Djemdet Nasr Periode — Imdugud meist *im Profil* dargestellt ist; erst später entsteht der Typus mit ausgebreiteten Flügeln und dem Gesicht in Vorderansicht, wie er auf dem bekannten kupfernen Hochrelief aus El-Obeid anzutreffen ist, das in die Periode der ersten Dynastie von Ur angesetzt wird. Später, um 2 600 v.u.Z., beschützt Imdugud, mit weitgeöffneten Schwingen und tiefen Augenhöhlen, aus denen die Steine oder das Email der Augen herausgefallen sind, die Streitkeule des Königs Mesilim von Kiš, bis schließlich, in der zweiten Hälfte des dritten Jahrtausends die Bedeutung der löwenköpfigen Göttin abnimmt und sie

bloß Symbol und Attribut der neuen anthropomorphen Gottheiten wird [51].

Es muß noch hervorgehoben werden, daß der Adler mit dem Kopfe einer Löwin auf unserem Keramikfragment eine merkwürdig tiefe Augenhöhle hat, aus der ein gefärbtes Steinchen herausgefallen sein könnte. Diese Einzelheit rückt die Darstellung noch näher an das orientalische Vorbild heran. In die gleiche Richtung weist auch die Umrandung des Auges durch eine Ritzlinie, wie sie zur Wiedergabe des Sehorgans von Menschen oder Tieren auf fast allen Kleinplastiken der frühdynastischen Zeit Mesopotamiens verwendet wird. Unter anderen kann an die Darstellung der Augen auf den Blau-Täfelchen (Abb. 12—13) erinnert werden.

IV. **Zwei mit Mesopotamien zusammenhängende Gegenstände der ehemaligen Sammlung Zs. Torma**

1. — Jahrzehnte hindurch war das Tonfragment (Abb. 21; Inv. Nr. V. 8241) in einem der Schauschränke mit Turdaşmaterial im Museum in Cluj ausgestellt, ohne die Aufmerksamkeit der Forscher auf sich zu lenken. Es ist auch in M. Roskas Buch über die Sammlung Zsófia Torma in einer primitiv schematischen Zeichnung verkehrt nach unten wiedergegeben und wird als „Fragment eines außen grellrot bemalten Gefäßuntersatzes mit Durchlochungen“ beschrieben [52]. In Wirklichkeit handelt es sich um den *oberen Rand* eines Gefäßes mit zwei Öffnungen in Form eines gleichseitigen Dreiecks. Die Abbildung in natürlicher Größe macht eine genauere Maßangabe unnötig. Festzuhalten ist nur, daß der zylindrische Teil des Halses 4,5 cm hoch ist und darunter die Schulter etwas vorsprang, wie an dem leicht konvexen Profil des erhaltenen Teils zu erkennen ist. Der obere Rand schließt wagrecht ab. Das Gefäß ist aus dichtem, feinen Ton hergestellt und ausgezeichnet gebrannt; es ist lebhaft rot und außen sorgfältig geglättet, nicht rot bemalt, wie M. Roska angibt. Seiner technischen Ausführung nach weist das Fragment die charakteristischen Merkmale der Petreşti-Keramik auf. Ohne einen klaren Zweck zu erfüllen, bildete dieses ungewöhnliche Stück eine der „Merkwürdigkeiten“ des Fundmaterials von Turdaş, obwohl in der Fachliteratur zwei Gefäße vorhanden sind, die seinen Charakter und Zweck klären.

[51] S. Giedion, *a.a.O.*, S. 46—51; H. R. Hall und C. L. Woolley, *Ur Excavations. Volume I, Al-ᶜUbaid*, Oxford, 1927, Taf. VI; C. L. Woolley, *Un of the Chaldees*, London, 1938, S. 65 ff; ders., *Vor 5000 Jahren*, Stuttgart, o. J., S. 32; siehe auch L. W. King, *a.a.O.*, S. 98, Abb. 41, S. 99, Abb. 42, S. 167, Abb. 49—51, Taf. zwischen S. 168—169. Für die Datierung der dynastischen Frühzeit, siehe H. J. Nissen, *Zur Datierung des Königsfriedhofes von Ur*, in *BAM*, 3, Bonn, 1966, S. 119—146. Eine ausgezeichnete Wiedergabe des Hochreliefs von El-Obeid bei Jean-Claude Margueron, *Mésopotamie*, in der Reihe *Archaeologia Mundi*, Genève, 1965, Taf. 54.

[52] *T. Zs.-gy.*, Taf. CXXII/18 und S. 288, Nr. 18.

Die erste der erwähnten Entsprechungen stammt von Eridu (Abb. 22), aus dem Friedhof, nordwestlich des *Tells* mit den 18 Kulturschichten, von denen 17 durch besondere Tempel gekennzeichnet sind. Zeitlich entspricht der Friedhof, wie die Siedlung, zu der er gehört, den Tempeln VII und VI, bzw. der späten El-Obeid — Periode, also einer Phase, da die Keramik vom Typ Hadjdji Mohammed völlig aufhört und nicht mehr zusammen

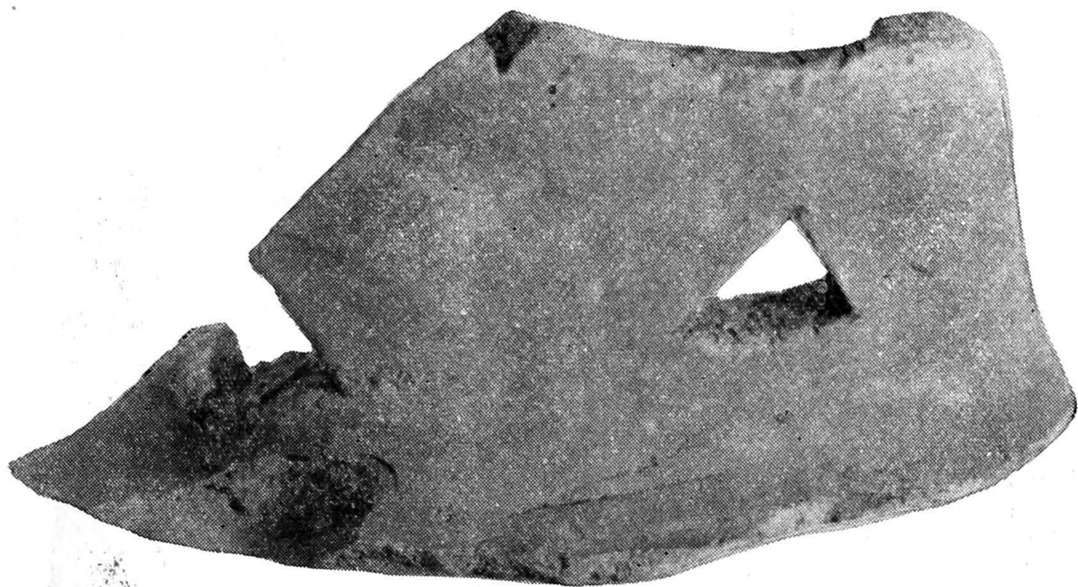

Abb. 21. — Bruchstück eines Kultgefäßes aus Turdaş

mit der Tonware vom Typ El-Obeid vorkommt. Das Kultgefäß von Eridu stellt die Nachbildung eines Rundturmes, eines Zikurrat dar und gehört in dieser Hinsicht in die Serie der als Weihegaben dienenden Tonnachbildungen großer Kultstätten (Rundbauten, viereckige Tempel usw.) [53]. Ein anderes Exemplar ist besonders wichtig, da es den Übergang vom Typus einer Tempelnachbildung zum Gefäß mit langem, dreieckig durchlochtem Fußuntersatz bezeichnet. Es stammt aus dem Niveau XIII von Tepe Gaura und ist zeitgleich mit dem Stück aus Eridu (Abb. 23) [54].

Der Hals des Gefäßes aus Turdaş entspricht bis auf Millimeter genau

[53] Siehe H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 204, 339, 414—415, Taf. 96/5. Auf Taf. 96/5 ist das Gefäß in verkleinertem Maßstab von 1 : 8 wiedergegeben. Siehe auch S. Giedion, *a.a.O.*, S. 168—170 und S. Lloyd, *The Oldest City: A Pre-Sumerian Temple Discovered at Prehistoric Eridu*, in *Illustrated London News*, 31. Mai 1947; Siehe auch J. L. Oates, *Ur and Eridu, the Prehistory*, in *Iraq*, 22, 1960, S. 32—50.

[54] S. Giedion, *a.a.O.*, S. 146, Abb. 114. Die Erörterung des Zusammenhanges von Baudenkmälern — vor allem Tempeln — und ihren Nachbildungen in Keramik auf S. 145—146. Nebenbei bemerkt, erlaubt es das Stück von Tepe Gaura auch in den Fußständern mit dreieckigen Öffnungen aus der Petreşti-Kultur, Kultgefäße zu vermuten.

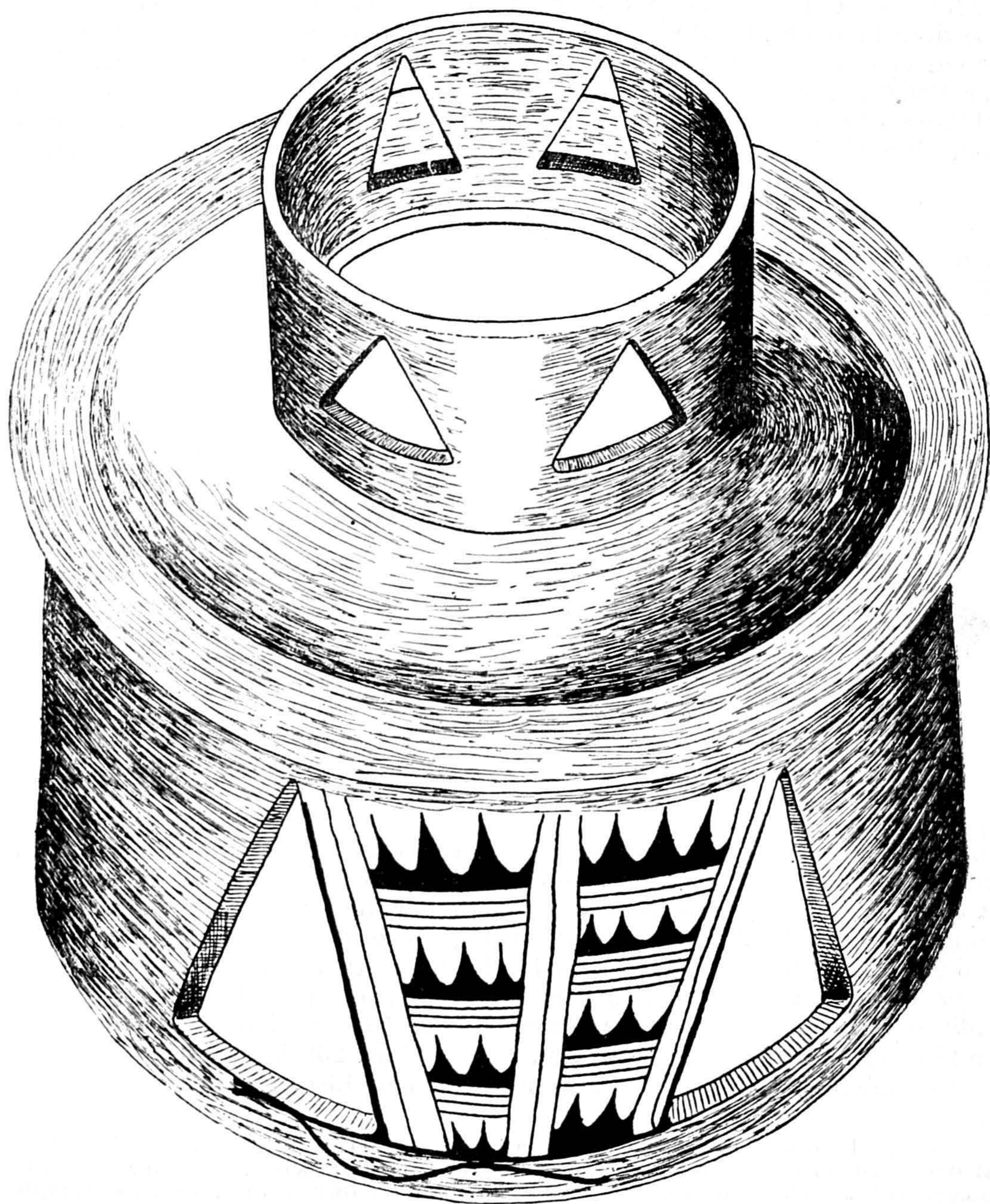

Abb. 22. — Kultgefäß aus Eridu

den Maßen des zylindrischen Gefäßes von Eridu. Der Rest der gewölbten Schulter und die dreieckigen Öffnungen lassen kaum einen Zweifel daran, daß er das „obere Stockwerk" eines nach einem mesopotamischen Vorbild gearbeiteten Gefäßes darstellt.

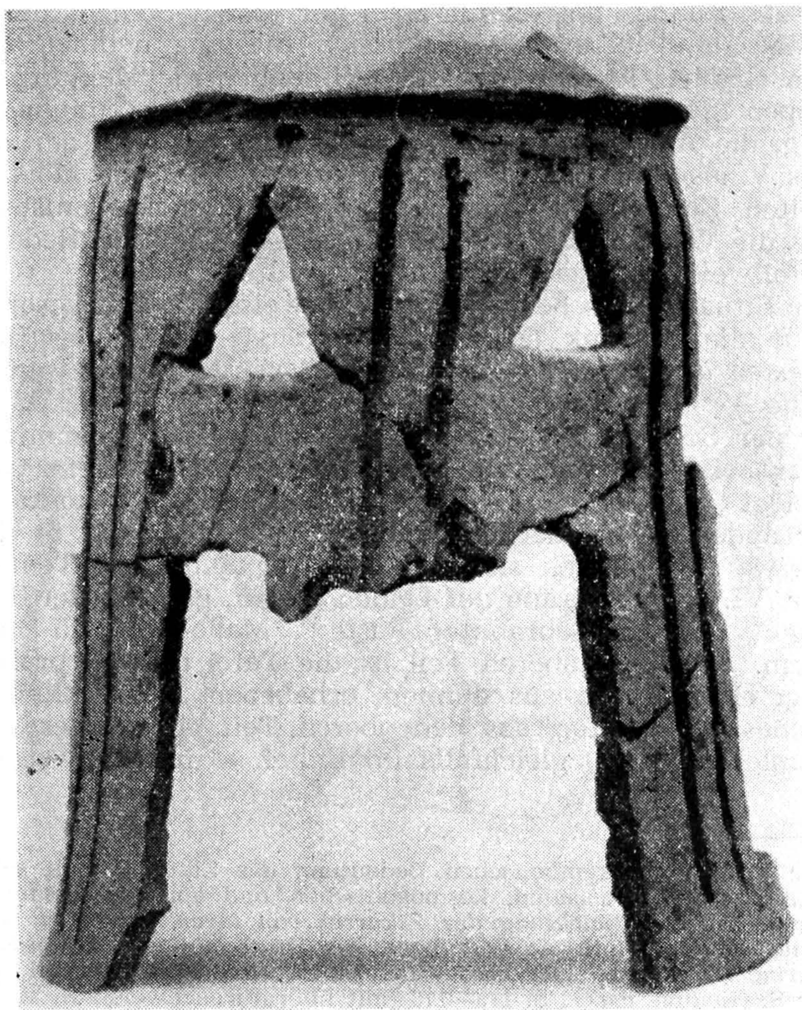

Abb. 23. — Kultgefäß aus Tepe Gaura

Zwischen dem Kultgefäß von Eridu und seiner Entsprechung aus Turdaş besteht, abgesehen von seiner räumlichen Entfernung, auch ein gewisser zeitlicher Unterschied. Doch ist es bezeichnend, daß *gerade* in der Siedlung von Turdaş, wie auch in Tărtăria — wo manche traditionelle Typen und Formen der Keramik fortdauern und dadurch die konventionelle archäologische Einordnung der Kulturen außer Acht lassen — ein Petreşti-Gefäßfragment erscheint, das schematisch eine Kultstätte

wiedergibt, die Jahrtausende lang besonders charakteristisch für die Hochkulturen Vorderasiens ist[55].

2. — Die vor fast zehn Jahren erfolgte Veröffentlichung des magischen Komplexes von Tărtăria, einschließlich der drei Tontäfelchen, löste, ohne unser Zutun, zahlreiche Erörterungen aus, die besonders um die Datierung des Fundes und damit auch der ersten Schicht der Siedlung gingen. Ohne unmittelbar zur Diskussion Stellung nehmen zu wollen, kann daran erinnert werden, daß sich schließlich die Meinungen in zwei Hauptgruppen schieden: einerseits diejenigen, die bei unterschiedlicher Beurteilung, die Ansicht vertraten, der Fund stütze die traditionelle Datierung des Vinča-Turdaş — Horizontes und zugleich die Möglichkeit einer absoluten Zeitsetzung; andererseits die „Radiokarbonisten“, deren Vorbehalte die Genauigkeit der Beobachtungen und die Bedeutung der Täfelchen teilweise oder gänzlich in Frage stellten[55a].

In dieser Situation erscheint jetzt ein Beweisstück von besonderer Bedeutung für die Polemik (zugunsten der ersten Meinungsgruppe), das *zum mindesten den Täfelchen gleichgestellt* werden kann, wenn es nicht sogar für die Auseinandersetzung entscheidend ist.

In einer der Schachteln mit Turdaşmaterial aus der Sammlung Zsófia Torma, war seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts ein Gegenstand „beiseitegelegt“, der nicht nur der Aufmerksamkeit M. Roskas, sondern auch aller anderen Forscher entging, denen er bis jetzt in die Hände gekommen war. Es handelt sich um das Fragment einer Tontafel (Abb. 24; Inv. Nr. VI. 289), rotbraun auf beiden Seiten, grau an der Bruchstelle, aus sandiger, schwach gebrannter Paste[56]. Maße : 9,1×7,5 cm. Dicke : 0,8 — 1,1 cm. An ihrem oberen Teil ist die Tafel doppelt profiliert. Darunter folgt ein Rahmen aus dünnen, erhabenen Zickzacklinien, darauf ein erhabenes Netzmuster, das den oberen Teil eines Frieses begrenzt, dessen Darstellungen — gleichfalls im Relief — nur teilweise erhalten sind.

---

[55] Für die Fragen der symbolischen Bedeutung des Zikurrats mit seinen kultischen, gottesdienstlichen, sozialen, kosmogonischen und anderen Zusammenhängen siehe H. Lenzen, *Die Entwicklung der Zikurrat von ihren Anfängen bis zur Zeit der III. Dynastie von Ur*, in *Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka*, IV, Leipzig, 1942, S. 3—5; S. Lloyd, *Mounds of the Near East*, Edinburgh, 1963; S. Giedion, *a.a.O.*, S. 175—178 (mit Literaturnachweis); H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 264 ff., 282 ff., 334 ff.

[55a] Die letzte und am besten dokumentierte Richtigstellung, siehe bei Vl. Milojčić, *Die absolute Chronologie der Jungsteinzeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiocarbon (C_{14} —) Methode*, in *Jahrb.RGZM*, 14/1967 [Mainz, 1970], S. 9—37, besonders S. 20—22. Siehe auch M. Garašanin, *La chronologie préhistorique du sud-est européen*, Vortrag, gehalten am *IIème Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, Athen, 7—13. Mai 1970, S. 8, Anm. 15. Erfreulich ist der Meinungswandel Herrn Prof. Vl. Dumitrescu, *Quelques aspects des synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale d'une part, et le monde égéo-anatolien, d'autre part*, Vortrag, gehalten an demselben Kongreß, S. 22—23.

[56] Ton und Brand unterscheiden sich etwas von dem gewöhnlichen Turdaşmaterial, ähneln aber bis zur Gleichartigkeit denen der Tărtăria—Täfelchen.

Obwohl das Fragment stark abgeschliffen ist, kann man auf dem Fries (von links nach rechts) noch Folgendes unterscheiden: Spuren von gegenständig angeordneten Dreiecken mit leicht erhabenen Seiten; einen senkrechten Strich; den Kopf eines Tieres mit langem Hals, deutlich sich abzeichnender Schnauze und Ohren und anscheinend einem kaum angedeuteten erhobenen Bein; das Hinterteil (Kruppe, Hinterbeine und Schwanz) eines Tieres, das verwundet oder zu Boden geschlagen nach links liegt, aber leider zum größten Teil in die Bruchstelle fällt; eine

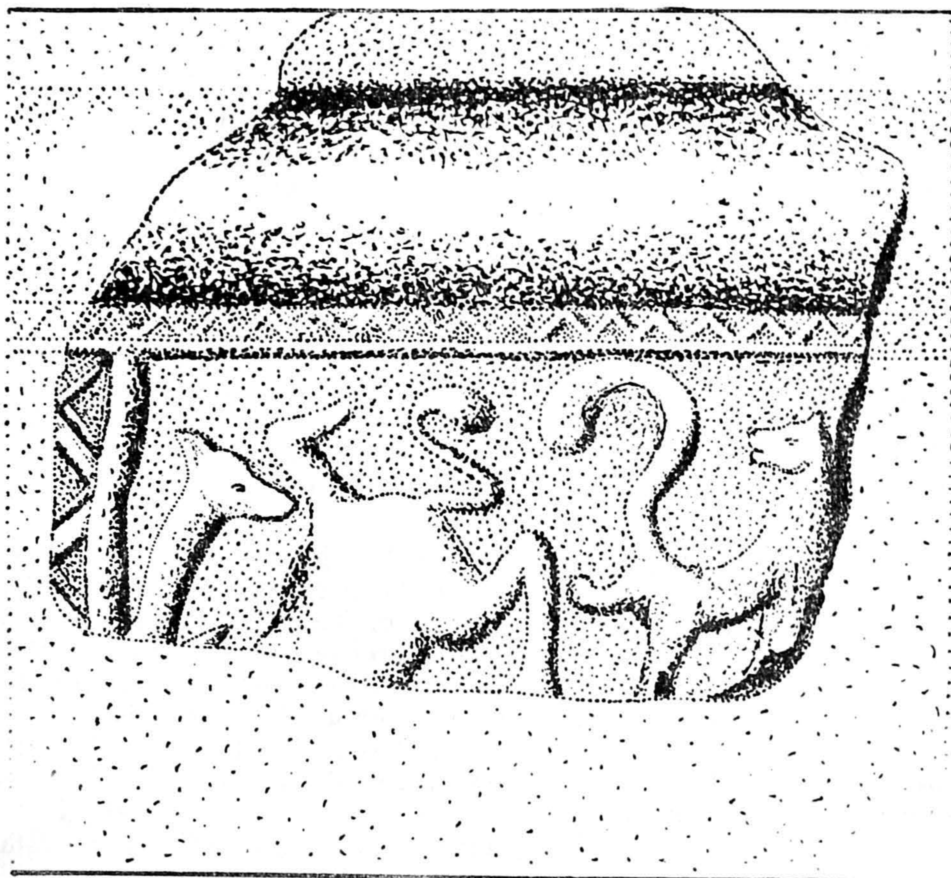

Abb. 25. — Zeichnung der Tontafel aus Turdaş

Großkatze (Löwin, Panther), die scheinbar auf ihrem Wege nach links plötzlich stehen blieb, Kopf und Leib nach hinten wendet, mit hocherhobenem Schwanz, der gegen das Ende geringelt in ein charakteristisches Büschel ausläuft (Abb. 25).

Die Beschreibung des Fragmentes braucht nicht unnötig verlängert zu werden, da es einwandfrei einer in der Archäologie wohlbekannten Kategorie angehört: auf dem Bruchstück der Tontafel aus Turdaş ist der Abdruck eines gravierten mesopotamischen Rollsiegels zu sehen. Die

nächsten Entsprechungen dazu sind die Rollsiegel selbst und ihre Abdrücke auf Ton- und Gipstafeln, wie sie im chronologischen Horizont Uruk IV—III — Djemdet Nasr [57] zu Hunderten gefunden wurden. Da es bis jetzt bekanntlich keine zwei vollkommen gleichartige Rollsiegel gibt, begnügen wir uns, um die erwähnte Zuweisung zu belegen, mit der Auswahl von nur sechs Exemplaren [58], die auffallende Ähnlichkeiten mit dem einen oder anderen Element des Siegelzylinders aufweisen, dessen Abdruck auf der Tonplatte von Turdaş vorliegt.

Eine rückwärts blickende Großkatze erscheint auf dem Abdruck eines Rollsiegels von Uruk (Abb. 26/1) [59], wo die Tiere heraldisch paarweise angeordnet sind. Gleichfalls in Uruk erscheint das Tier mit dem langen Hals, wie links im Fries auf der Tafel von Turdaş; nach den zwei Entsprechungen von Abb. 26/2—3 [60] scheint es ein großer Hund zu sein. Auf den beiden Siegeln sind die Schweife der Großkatzen ebenfalls mit dem charakteristischen Büschel am Ende dargestellt.

Wie auf der Platte von Turdaş finden wir als Schmuckelement den Rahmen mit Zickzacklinien auf dem Abdruck eines Rollsiegels, das der Schicht (bzw. dem Tempel) II von Chafadje angehört (Abb. 26/4) [61] und das, wie der gesamte archäologische Komplex, in die vollentwickelte Djemdet Nasr — Periode anzusetzen ist. Das Gegenstück zu dem verwundeten Tier in der Mitte des Frieses aus Turdaş liefert gleichfalls ein Siegel aus Chafadje, diesmal aus Schicht (Tempel) III, doch ebenfalls aus der Periode Djemdet Nasr (Abb. 26/6) [62]. Die Ähnlichkeit geht bis ins Einzelne, so die Muskeln der Kruppe und die merkwürdige Stellung der Hinterbeine.

Absichtlich wird die Erklärung für die Verzierung auf der linken Seite der Tontafel von Turdaş erst zum Schluße gegeben. Es handelt sich um die gegenständigen Dreiecke, die von dem Tierfries durch einen vertikalen Strich getrennt sind. So überraschend es für die übliche Beurteilung des „Neolithikums“ von Turdaş erscheinen mag, so stimmt die betreffende Verzierung doch mit der vom Portal eines archaischen, vorsumerischen Tempels überein, wie ein anderes Siegel aus Schicht II von Chafadje beweist (Abb. 26/5) [63]. Wenn auch die Tontafel aus Turdaş leider nur als Bruchstück erhalten ist, so genügt der erhaltene Teil doch vollkommen, um seine außergewöhnliche Bedeutung erkennen zu lassen.

---

[57] H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 65—67, Taf. 86—87, 89—90, 98, 100.

[58] Nach H. Müller-Karpe, *ebda.*, wo nur eine Auswahl dieser Fundgruppe wiedergegeben ist, nach den Arbeiten von A. Nöldeke, E. Schott, H. Lenzen, A. Moortgat, W. Nagel, C. L. Woolley, E. Mackay, A. Falkenstein, P. Delougaz und H. Frankfort.

[59] H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, Taf. 86/8.

[60] *Ebda.*, Taf. 86/17,20.

[61] *Ebda.*, Taf. 100/30.

[62] *Ebda.*, Taf. 100/35.

[63] *Ebda*, Taf. 100/34. Für Uruk und Chafadje, siehe auch S. 415, 423—426. Ein sehr ähnliches Exemplar bei T. Beran, *Die altorientalischen Rollsiegel der ehemaligen Sammlung Johannes Jantzen im Museum für Kunst und Gewerbe Hamburg*, in *ArchAnz*, 83/2, 1968, [1969], S. 105, Abb. 2, S. 106.

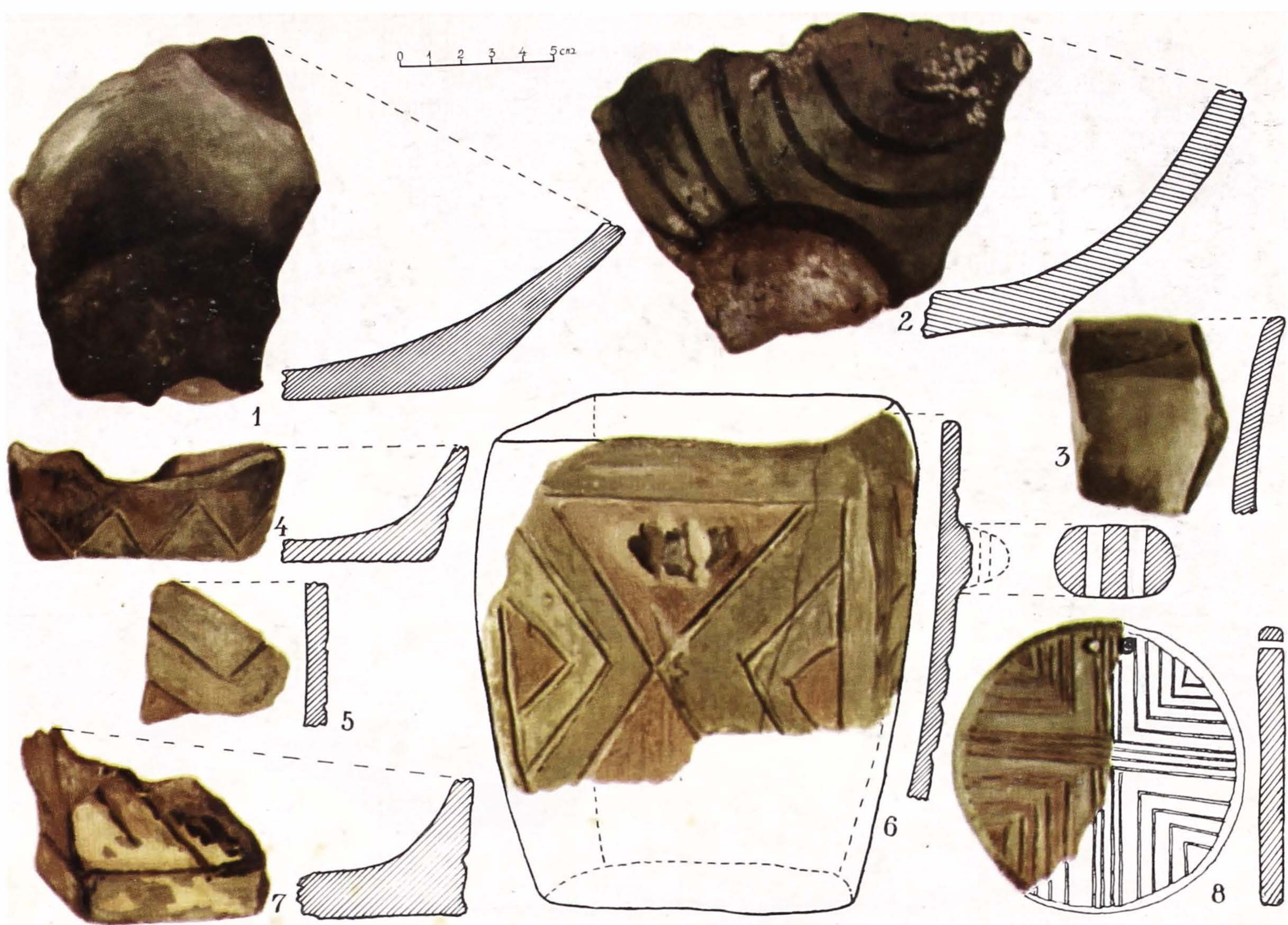

Abb. 5. — Bemalte Keramik des ersten neolithischen Niveaus

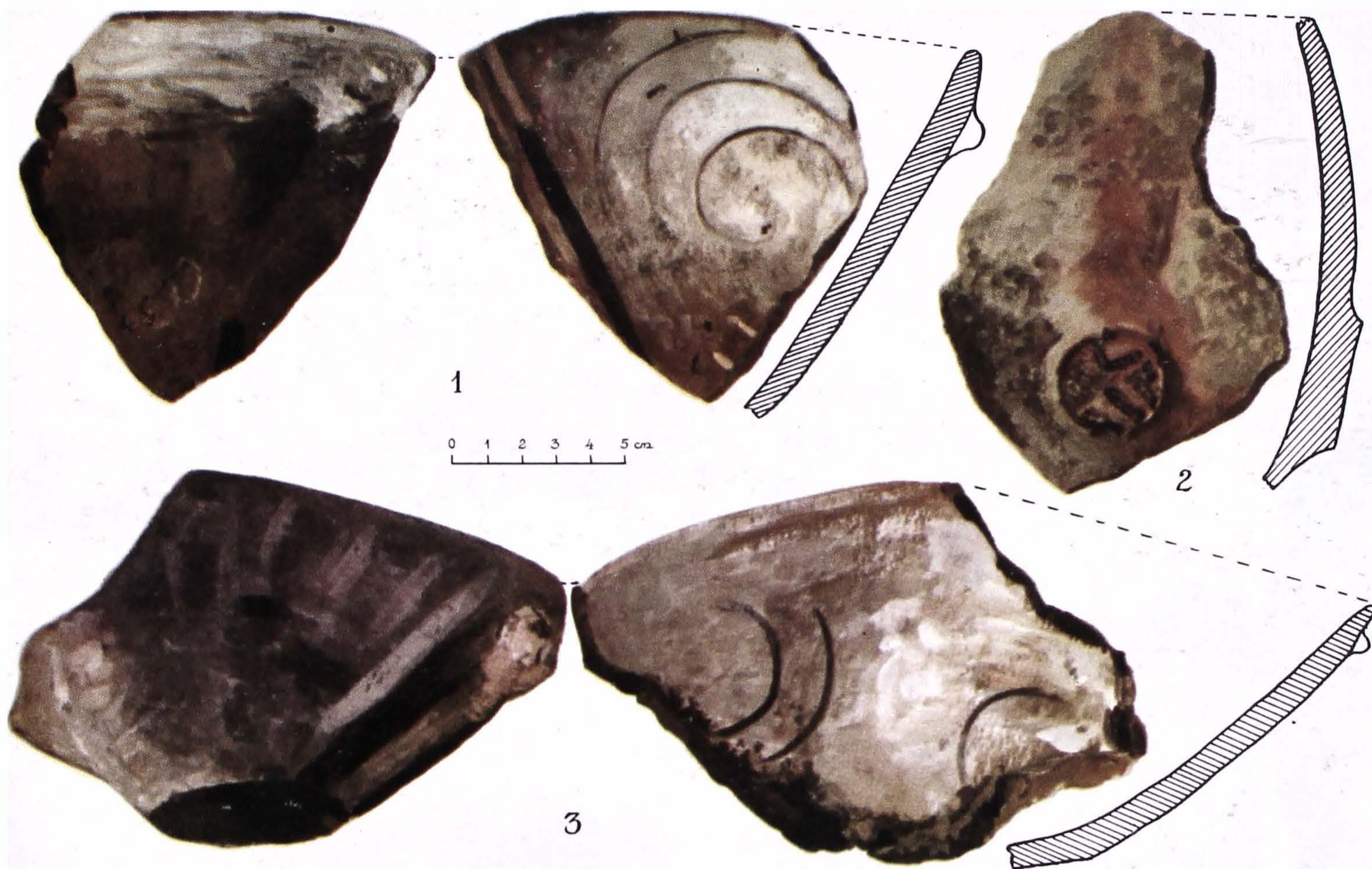

Abb. 6. — Bemalte Keramik des zweiten neolithischen Niveaus

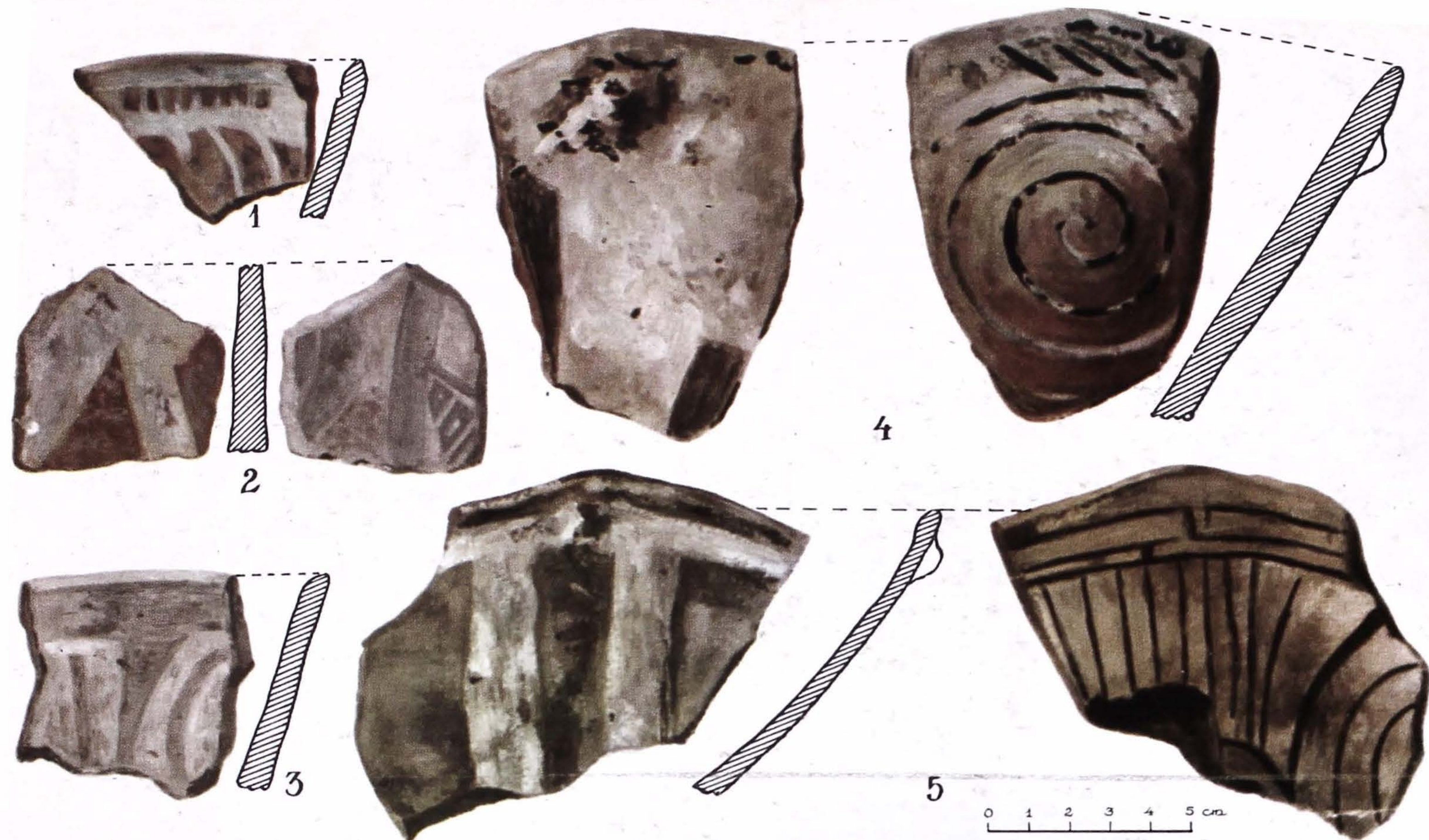

Abb. 7. — Bemalte Keramik des zweiten neolithischen Niveaus

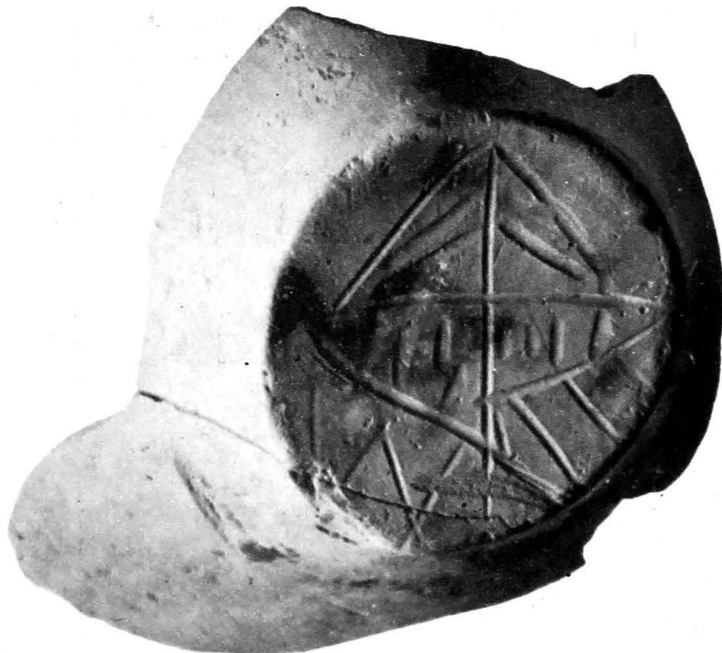

Abb. 8. — Boden eines Gefäßes der Turdaşkultur mit der Darstellung eines Schiffes (natürliche Größe)

Abb. 24. — Bruchstück der Tontafel aus Turdaş mit dem Abdruck eines mesopotamischen Zylindersiegels (natürliche Größe)

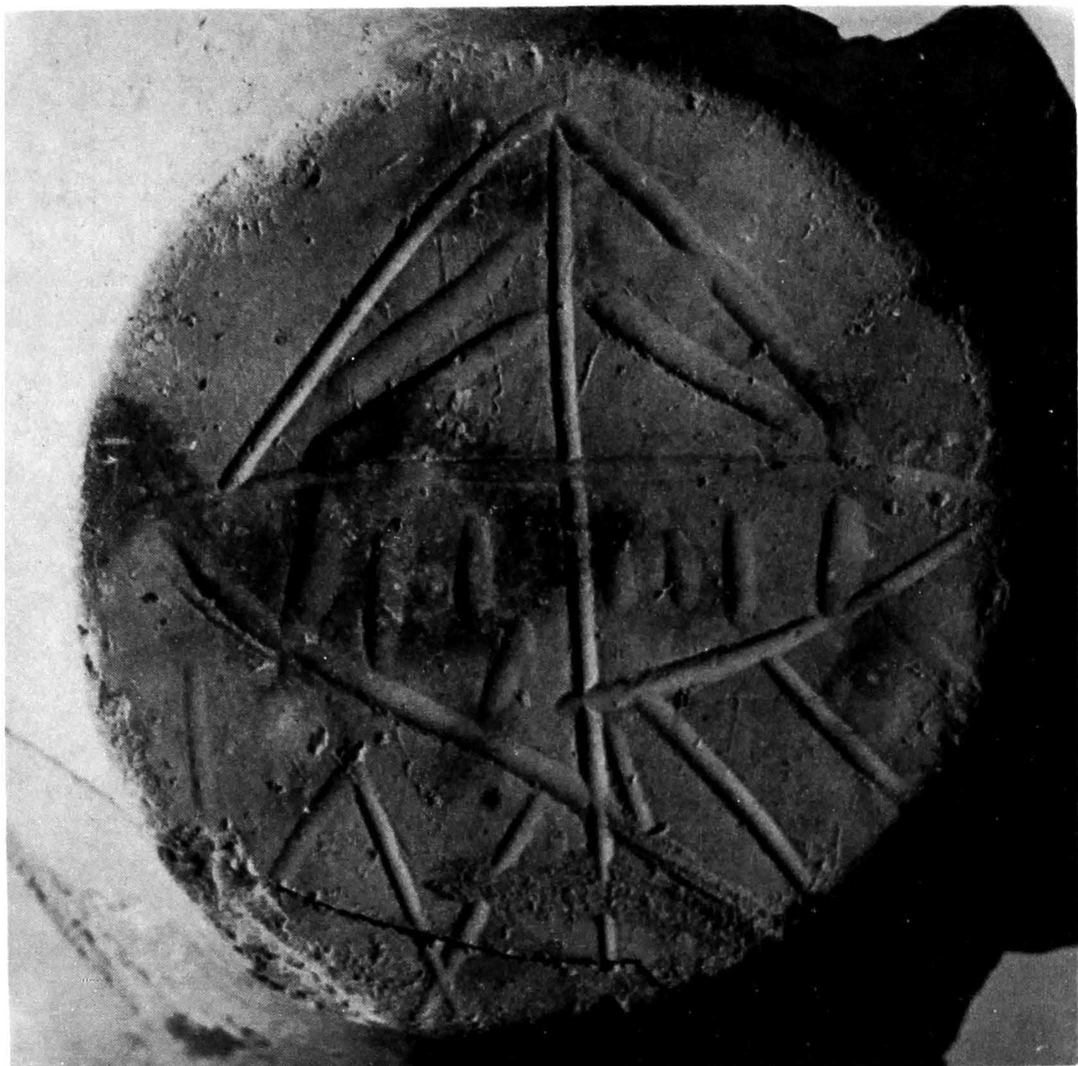
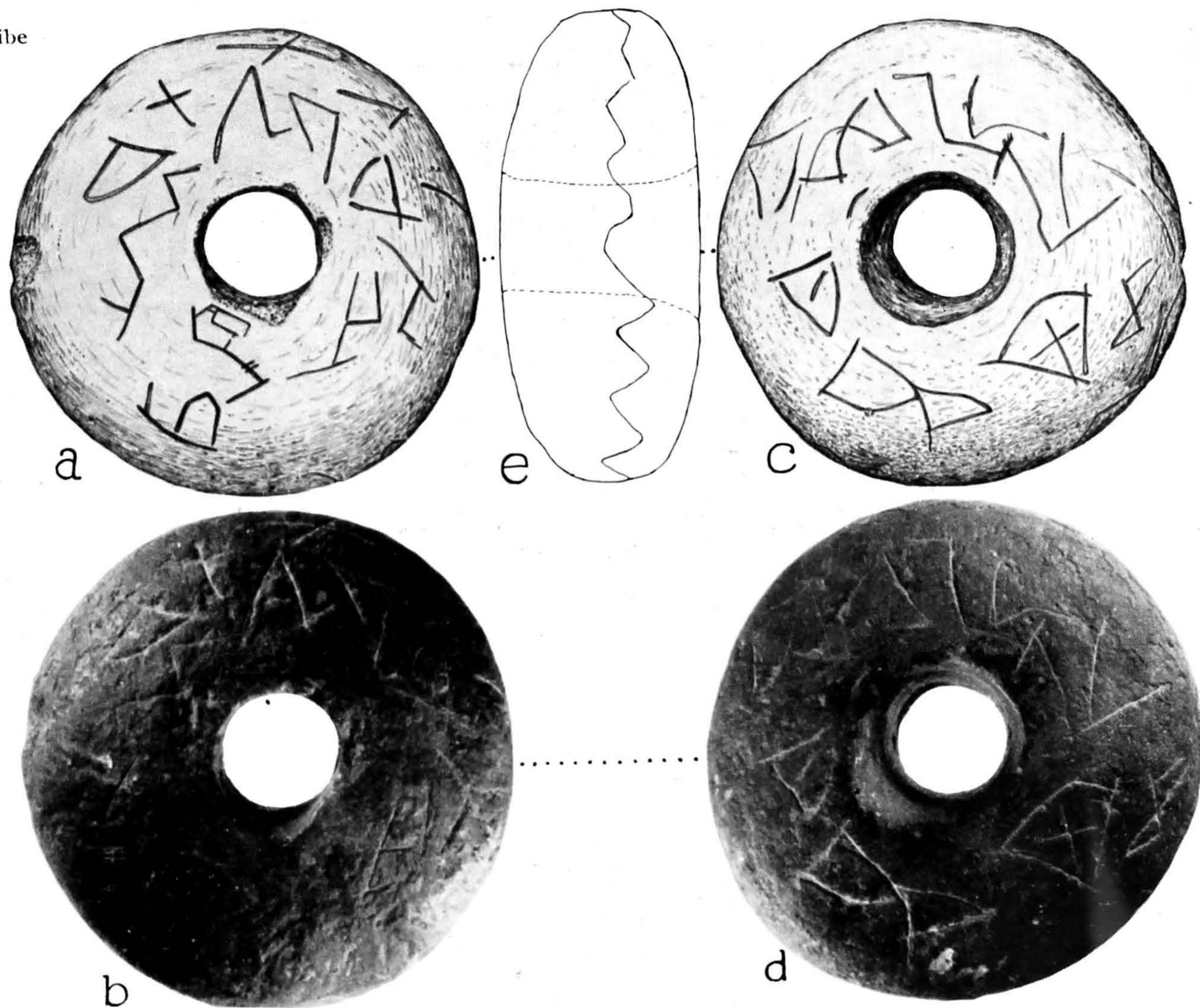

Abb. 9. — Boden eines Gefäßes der Turdaşkultur mit der Darstellung eines Schiffes (vergrößert)

Abb. 11. — Tonscheibe aus Turdaş

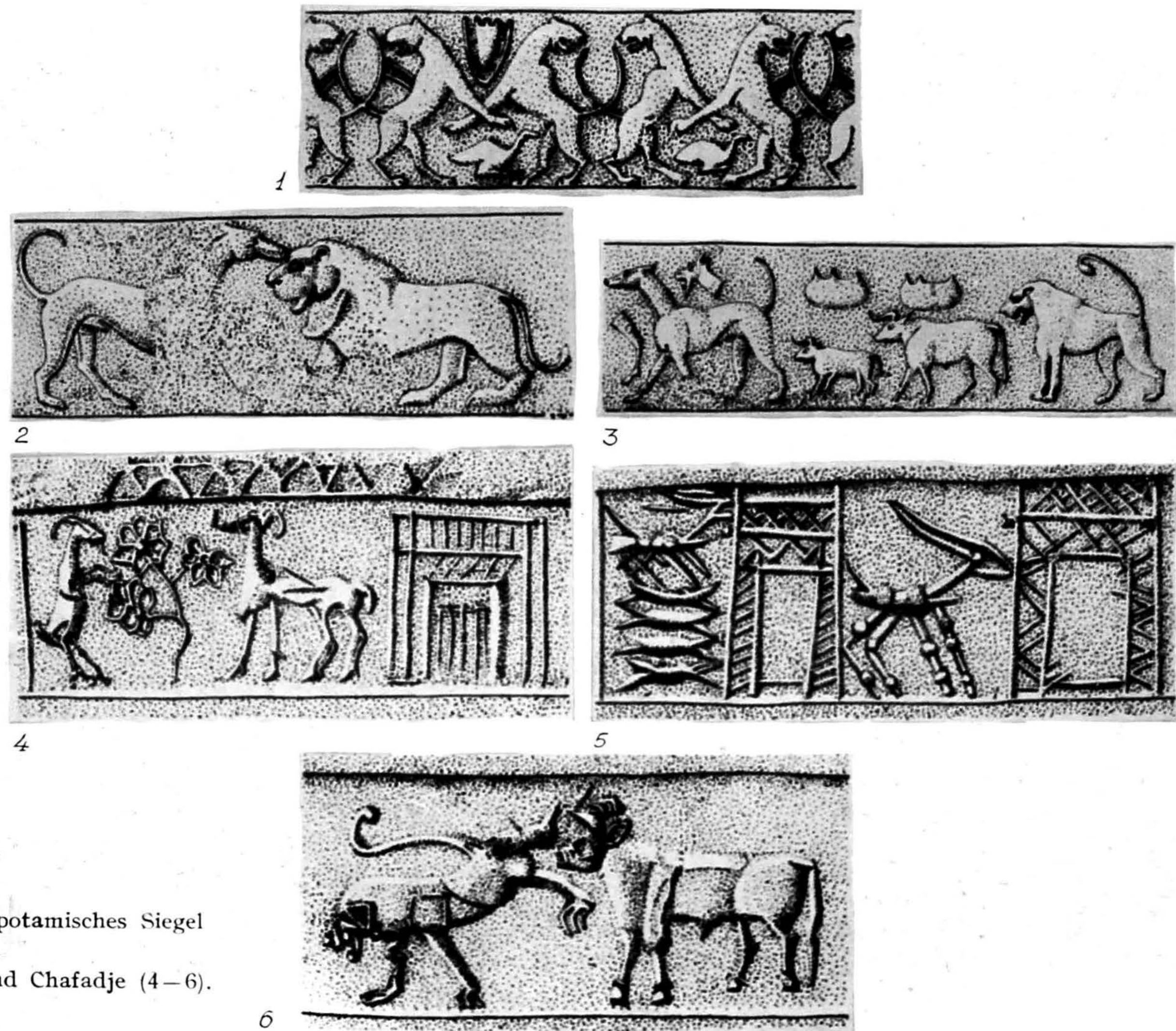

Abb. 26. — Mesopotamisches Siegel aus Uruk (1—3) und Chafadje (4—6).

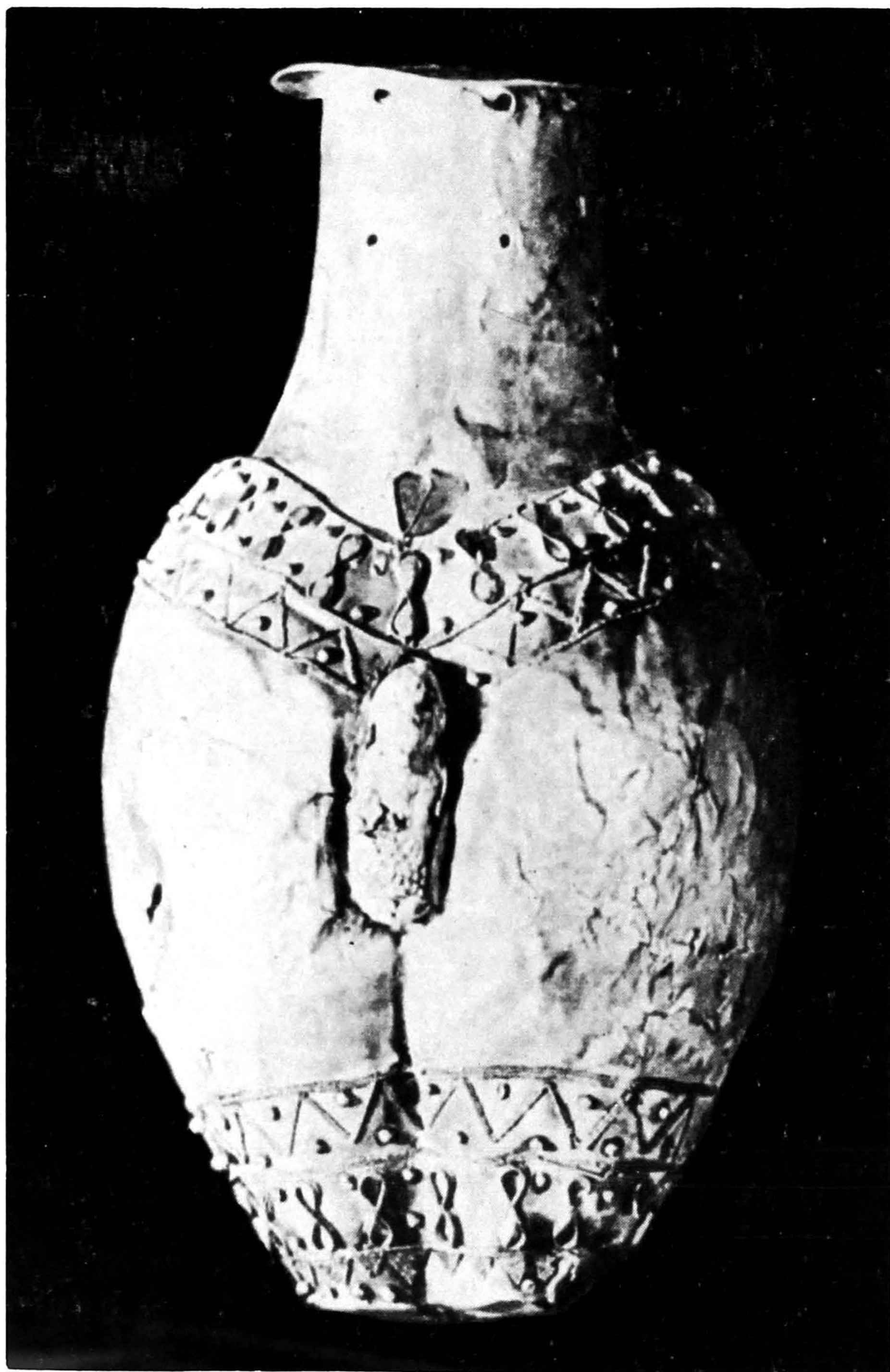

Abb. 30. — Anthropomorphes Goldblechgefäß aus Byblos

Es würde den Rahmen der vorliegenden Arbeit überschreiten, die durch die Tafel von Turdaş aufgeworfenen Probleme eingehender zu erörtern. Abschließend begnügen wir uns mit dem Hinweis, daß sie in die Zeit um 2 800 v.u.Z. gehört und sich zwanglos in den Zeitraum eingliedert, der als die Periode der „städtischen Revolution" im Nahen Osten bezeichnet wird. Zu diesem Zeitpunkt war das ferne Gebiet der Vinča — Turdaşkultur entweder eine durch die Hochkulturen Vorderasiens stark beeinflußte oder direkt mit ihnen in Verbindung stehende Zone [64].

Die behandelten Gegenstände besitzen nicht alle die gleiche Beweiskraft. Neben sichern und außergewöhnlichen Funden, wie dem Rollsiegelabdruck aus Turdaş gibt es Stücke, deren Deutung wahrscheinlich oder möglich ist. In seiner Gesamtheit beweist aber das vorgelegte Material doch ohne Zweifel kulturelle Zusammenhänge zwischen dem Vorderen Orient und Siebenbürgen, im besonderen mit der Turdaşkultur, die auch für chronologische Folgerungen bedeutsam sind. Selbst wenn es sich dabei, um einen bekannten Ausdruck G. von Merharts zu verwenden, um „Siebenmeilenstiefelvergleiche" handelt, so lassen sich, entlang der über weite Gebiete laufenden Verbindungslinien vom Vorderen Orient, aus den kulturellen Beziehungen auch tragfähige absolute Zeitwerte für das Neolithikum Siebenbürgens gewinnen.

ADDENDA. Seit der Fertigstellung vorliegender Arbeit (Februar 1969) bis zu ihrer Annahme zum Druck wurden uns noch einige Funde durch Veröffentlichung oder auf andere Weise bekannt, die hier miteinbezogen werden müssen.

Im Zusammenhang mit dem als Tonnachbildung eines runden Tempelheiligtums erkannten Fundstück aus Turdaş (Abb. 21), für das Entsprechungen aus Eridu (Abb. 22) und Tepe Gaura (Abb. 23) gegeben wurden, kann jetzt noch auf ein funktionell gleichartiges Stück, ebenfalls aus Rumänien, verwiesen werden. Es handelt sich um das außergewöhnlich interessante „Tonmodell" eines Stockwerktempels, das in der Gumelniţa-Schicht von Căscioarele entdeckt wurde (Abb. 27) [65]. Es wurde unter den Brandresten eines großen, vermutlich einem Kult dienenden Gebäudes aufgefunden. Das Gebäude liegt fast genau über der Stelle, wo vorher, im Horizont der späten Boian-Kultur, die Ruinen eines anderen Kultbaues bestanden hatten[66]. Das „Modell" von Căscioarele gliedert sich vollkommen in die Reihe der verkleinerten Nachbildungen nach wirklich bestehenden Prototypen ein. Ganz natürlich drängen sich hier als Entsprechungen die aus Ton gebildeten „Kulthäuschen" aus Assur auf, die

[64] H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 276—280, 276 Anm. 1.
[65] Wl. Dumitrescu, *En Roumanie, Căscioarele, un sanctuaire énéolithique*, in *Archeologia*, 32, Jänner-Februar 1970, S. 77; H. Dumitrescu, *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, in *Dacia*, N. S., XII, 1968, S. 381—394. Es sei gleich gesagt, daß wir mit den meisten Überlegungen und Schlußfolgerungen dieser hervorragenden Arbeit übereinstimmen. Einige Unterschiede der Auslegung ergeben sich teils aus der Beurteilung orientalischer Einflüße auf die neo-eneolithischen Kulturen an der Unteren Donau, teils aus dem Umstand, daß wir zur Anwendung der kurzen Chronologie des Nahen Ostens neigen.
[66] Wl. Dumitrescu, *a.a.O.*, S. 77.

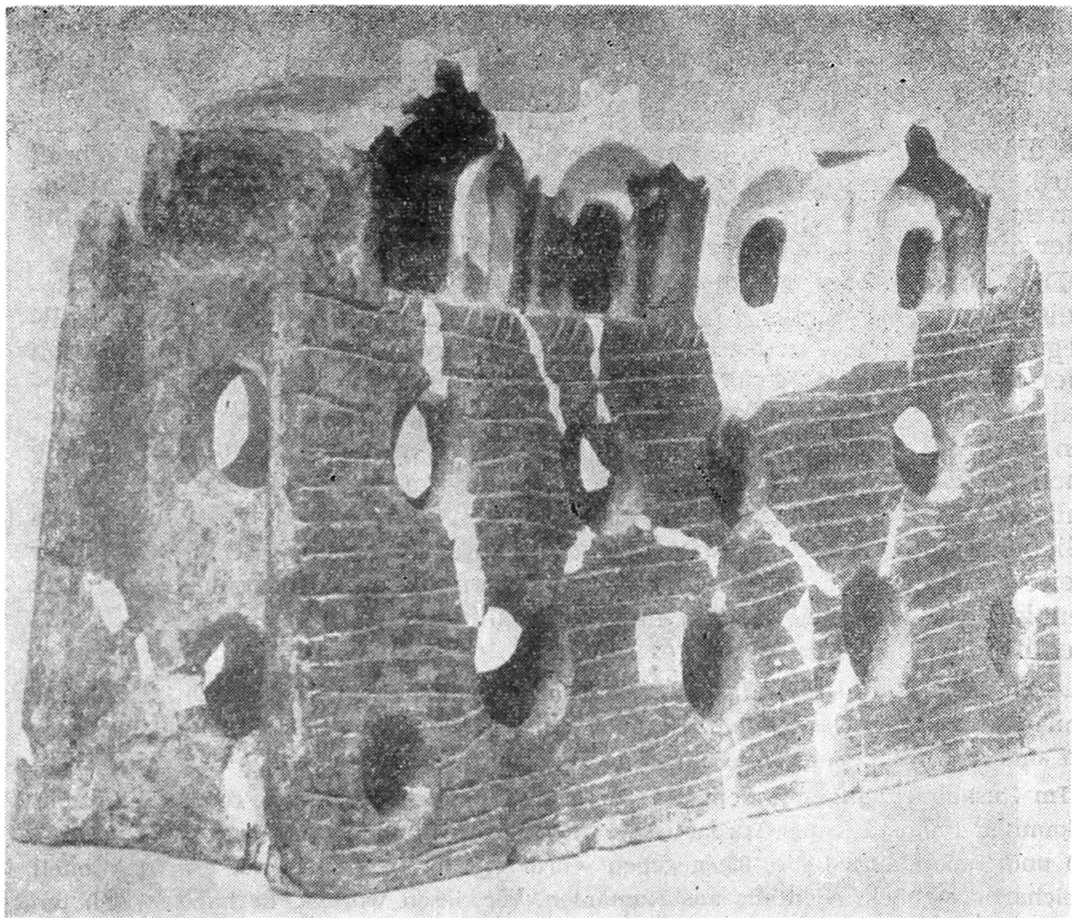

Abb. 27. — Das Modell des „Heiligtums" von Căscioarele

ebenfalls aus einem Heiligtum (Tempel) stammen und um 2 800 v.u.Z. (!) angesetzt wurden (Abb. 28) [67].

Für die Tonsäulen mit ihrer charakteristischen Bemalung, die im eingeäscherten, der Endphase (Spanţov) der Boian-Kultur[68] angehörenden „Heiligtum" von Căscioarele aufgedeckt wurden, scheint die auf der C_{14} Methode beruhende Datierung um

[67] Siehe W. Andrae, *Die Kunst Vorderasiens — Die Frühzeit in Mesopotamien*, in *Propyläen-Kunstgeschichte*, II, Berlin, 1925, S. 461, 636. Bemerkenswert bei dem „Modell" von Căscioarele der lange Innensaal, die vorspringenden Strebepfeilerecken und das leichte Zurückweichen der Wände an den kurzen Seiten — Dauererscheinungen in der langen Reihe der archaischen mesopotamischen Tempel (Tepe Gaura XIII im Norden, Eridu VII, „der weiße Tempel" und der „Tempel D" von Uruk im Süden), sowie auch beim archaischen Tempel von Tell Brak, am Khaburfluß, einem Nebenfluß des Euphrat in Syrien. Es könnte sein, daß die horizontalen parallelen Kerben an der langen Vorderseite des „Modells" von Căscioarele die „Ziegelreihen" des orientalischen Vorbildes andeuten sollten.

[68] Wl. Dumitrescu, *a.a.O.*, S. 75—77.

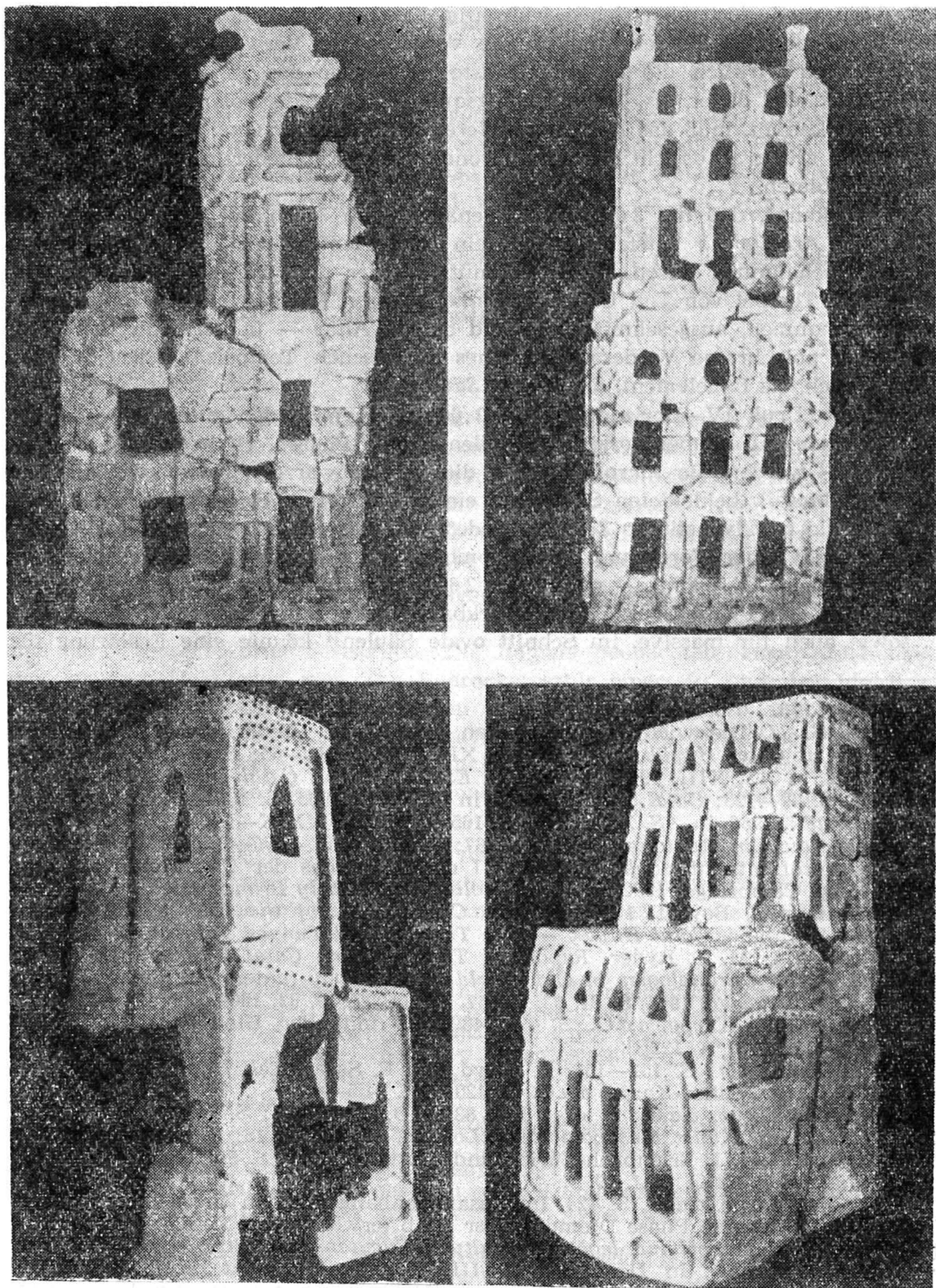

Abb. 28. — Die "Kulthäuschen" aus Ton von Assur

4 000—3 800 v.u.Z. doch übertrieben frühzeitig. Fraglich ist auch, ob es sich hier um einen „Säulenkult“ [69] handelt und ob die vorgebrachte Verwandtschaft mit Çatal Hüyük [70] auch wirklich die entsprechendste ist. Außer des zu hohen Alters von Çatal Hüyük, das daher als „Beeinflußungsquelle“ für späte Boianphänomene nicht in Betracht kommt, muß das Bestehen *anderer orientalischer Quellen* hervorgehoben werden, die größere Aussicht für eine chronologische Eingliederung der Säulen von Căscioarele bieten.

Es ist bekannt, daß um 3 000 v.u.Z. (genauer nach 3 500) im Nahen Osten eine *polychrome Architektur* entsteht, die als ein Hauptelement das Mosaik (als solches oder als Nachahmung durch Malerei) benützt. Unter den frühesten Beispielen ist der bemalte Tempel von Tell Uqair zu nennen, dessen Inneres mit Fresken, die das Mosaik nachahmen, ausgeschmückt ist und dessen Altar — in verkleinertem Maßstab — die polychrome Vorderansicht eines archaischen Tempels wiedergibt. Hier erscheint auch, als Bauelement, die *falsche Säule* [71].

Später, im Uruk IV—Horizont (3 200—3 000 v.u.Z. nach den einen, 3 000—2 800 nach den anderen) — aber vorzüglich in den letzten Phasen, IV b und IV a dieses Horizonts — werden die Zierpfeiler und die, mit schwarzem, rotem, weißem und gelblichem Mosaik bekleideten Säulen zu einem bekannten Bauelement [72]. Sie bleiben bis in die frühdynastische Zeit „in Mode“ (ein Beispiel die wundervolle, dreifärbige Säule mit einer Verzierung von Rhomben und gegenständigen Dreiecken aus dem vom König A — anni — padda um 2 600 v.u.Z. in El-Obeid errichteten Tempel) [73]. Die in der Phase Uruk IV b bemerkbare Vorliebe für Halbsäulen, Wandsäulen, sowie auch für massive, im Schnitt ovale Säulen [74] könnte eine Erklärung für

---

[69] *Ebda.*, S. 76.

[70] *Ebda.*, S. 77. Die wichtigsten Arbeiten über Çatal Hüyük, siehe: J. Mellaart, *Excavations at Çatal Hüyük, 1961*, in *AS*, XII, 1962, S. 41—65; *Excavations at Çatal Hüyük, 1962*, in *AS*, XIII, 1963, S. 43—103; *Excavations at Çatal Hüyük, 1963*, in *AS*, XIV, 1964, S. 39—123; *Çatal Hüyük West*, in *AS*, XV, 1965, S. 135—156; *Excavations at Çatal Hüyük, 1965*, in *AS*, XVI, 1966, S. 165—191, Taf. XXIX—LXIII; *Çatal Hüyük, a Neolithic Town in Anatolia*, London, 1967; *Anatolia, c. 4 000—2 300 B.C.* (auch als Broschüre veröffentlicht, sonst Kap. XVIII des 1. Bandes der *The Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1962); *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia*, Beyrut, 1966; *Earliest Civilizations of the Near East*, London, 1965; H. B. Burnham, *Çatal Hüyük — The Textiles and Twined Fabrics*, in *AS*, XV, 1965, S. 169—174; M. L. Ryder, *Report of Textiles from Çatal Hüyük*, in *AS*, XV, 1965, S. 175—176; *Chronologies in Old World Archaeology* (unter der Redaktion von R. W. Ehrich), Chicago, 1965, S. 61, 63, 65, 67, 73, 74, 77, 79, 82, 106—108, 123—124, 127, 234, 236; H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 436—439, 597 (mit allen Hinweisen des *Ortsregisters)*, Taf. 115—121/A, 122/B.

[71] S. Giedion, *a.a.O.*, S. 152—153; S. Lloyd und F. Safar, *Tell Uqair*, in *JNES*, II, 1943, S. 131 ff.; H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 420, Taf. 94/5—6.

[72] H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 424, Taf. 83/B, D, Taf. 84/B; S. Giedion, *a.a.O.*, S. 152; A. Champdor, *Kunst Mesopotamiens*, Leipzig, 1964, Taf. 18; E. Egli, *Geschichte des Städtebaues*, Bd. I, Erlenbach-Zürich und Stuttgart, 1959, S. 51 ff.

[73] A. Champdor, *a.a.O.*, Taf. 19.

[74] H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, S. 424. Im Zusammenhang mit den Uruk-Phasen heben wir hervor, daß es eine Phase Djemdet Nasr III b (erwähnt von M. Petrescu-Dîmbovița, *Unele probleme privind legăturile culturii Cucuteni cu culturile neo-eneolitice din sud-estul Europei*, in *Danubius*, II—III, 1969, S. 18) *nicht gibt!* Tatsächlich handelt es sich um die Gleichzeitigkeit Uruk III b = Djemdet Nasr. Der Artikel von Vl. Milojčić, auf den Bezug genommen wird — unberechtigterweise, wie wir erläu-

die große, ungleichmäßig zylindrische, im Schnitt ebenfalls ovale Säule von Căscioarele geben[75].

Demnach könnten die zwei bemalten Säulen auch eine funktionell-architektonische Rolle im „Heiligtum" von Căscioarele gehabt haben, doch kann infolge der geringen Widerstandsfähigkeit des verwendeten Baumaterials diese Rolle nicht mehr genau festgestellt werden. Doch darf man sich über die Entdeckung von „Heiligtümern" im Raum Boian-Gumelniţa nicht wundern, da sie auf Grund der vielfältigen Kulterscheinungen dieses Gebietes zu erwarten waren und auch in nachbarlichen Kulturräumen in Erscheinung treten. Es soll hier nur an den monumentalen Altar von Kormadin aus dem Vinča-Bereich erinnert werden, der in einem Bau von ausgesprochen sakralem Charakter aufgefunden wurde[76].

*

Abgesehen von verhältnismäßig unbedeutenden Abweichungen, die der Wahl der langen oder kurzen Chronologie des Vorderen Orients zuzuschreiben sind, verweisen alle, von uns oder von anderen untersuchten chronologischen Anpassungen auf einen, im großen, um 3 000 v.u.Z. datierbaren Horizont. Könnten in der Beweisführung Beispiele auch für eine viel spätere Periode gebracht werden, so würde dadurch die Dauer jeder einzelnen Kultur genauer bestimmt werden können.

Als wir vor einigen Jahren die Fragen der Bodrogkeresztúr-Kultur in Siebenbürgen untersuchten[77], konnten wir einen gewissen Synkronismus zwischen dieser und der Cucuteni-Kultur feststellen. Die damals beobachtete enge Abhängigkeit zwischen den Goldidolen vom Typ Bodrogkeresztúr einerseits und den Idolen aus Ton oder Gold von Cucuteni, sowie den trojanischen Vorbildern andererseits darf als chronologischer Faktor nicht vernachlässigt werden[78]. Bei dieser Gelegenheit wiesen wir flüchtig auch auf die Abhängigkeit einiger Typen anthropomorpher, in diesem chronologischen Horizont gefundener Gefäße von ihren kleinasiatischen Vorbildern hin[79].

In gleicher Ideenverbindung gibt es mögliche Beispiele auch für den Cucuteni-Komplex. Vor nicht ganz zwei Jahrzehnten stellte Vl. Dumitrescu auf Grund einer genauen und richtigen *archäologischen* Analyse fest, daß „...die Siedlung von Hă-

---

terten — (*ebda.*, Anm. 59) erschien *1965*, nicht *1963!* Ungenauigkeiten kann man auch im Artikel von Hortensia Dumitrescu feststellen, wo an einer Stelle die Phase Uruk III — Djemdet Nasr zwischen 3 500—3 000 v.u.Z. (*a.a.O.*, S. 392) angesetzt wird, während zwei Seiten später Uruk IV 3 500—3 200 v.u.Z. und Djemdet Nasr 3 200—3 000 v.u.Z. datiert ist (*ebda.*, S. 394).

75 Wl. Dumitrescu, *a.a.O.*, S. 76.

76 B. Jovanović — J. Glišić, *Station énéolithique dans la localité de Kormadin près de Jakovo*, in *Starinar*, N. S., XI/1960, [1961], S. 140—142 (Zusammenfassung), S. 113—139 (serbischer Text und Abbildungen).

77 N. Vlassa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania*, in *SCIV*, 15, 1964, S. 351—367. Das Manuskript der Arbeit war 1957 vorgelegt worden, erschien aber erst sieben Jahre später.

78 *Ebda.*, S. 362—363, 366; H. Dumitrescu, in *Dacia*, N. S., V, 1961, S. 69 ff.

79 N. Vlassa, *a.a.O.*, S. 363. Die Frage wurde für den gleichen Zeitraum eingehend behandelt von N. Kalicz, *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*, in *Studia Archaeologica*, II, Budapest, 1963.

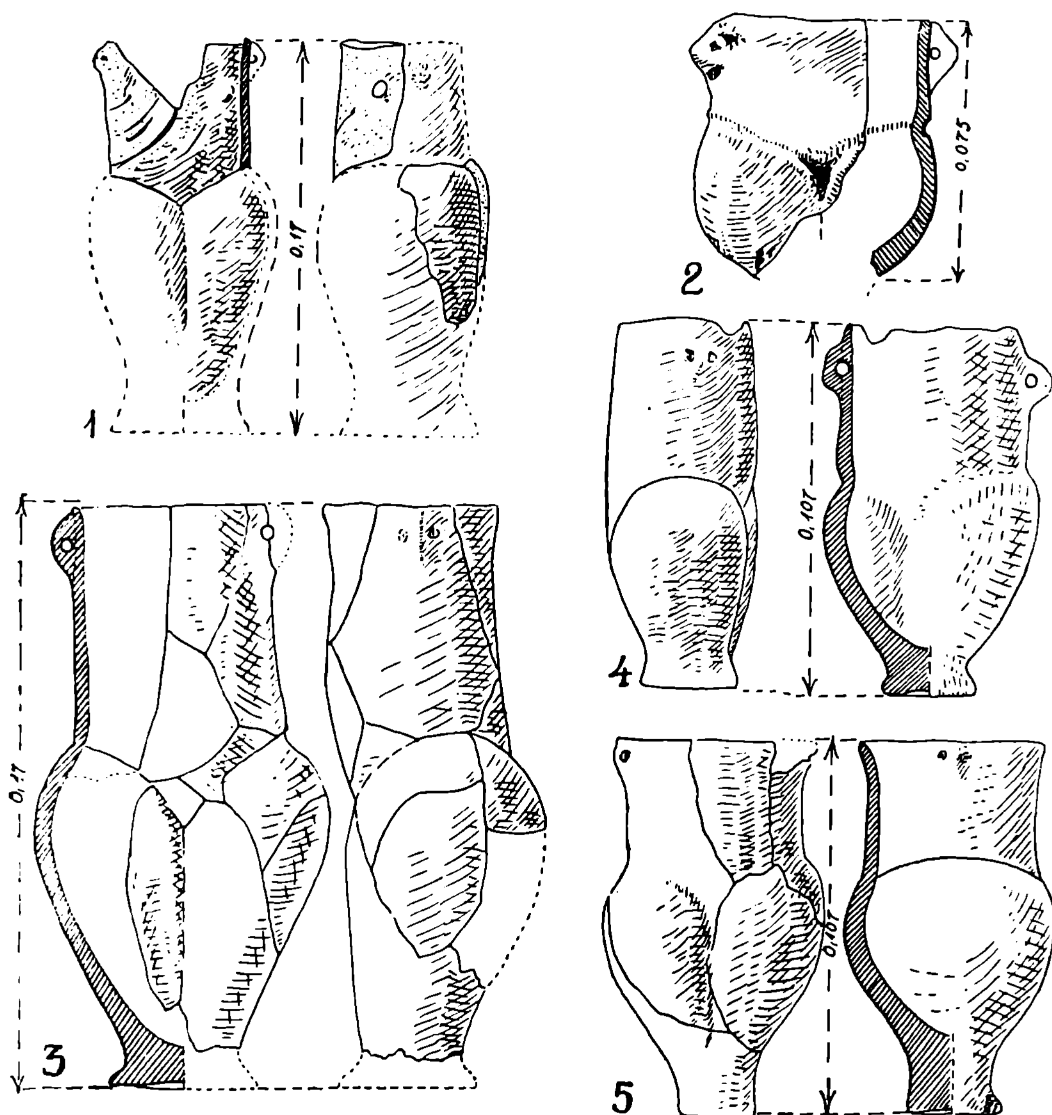

Abb. 29. — Anthropomorphe Tongefäße von Hăbăşeşti

băşeşti an das Ende der Phase Cucuteni A angesetzt werden müsse..." [80] und wagte es, die Datierung für das Ende dieser Phase gegen 1800 v.u.Z. herabzusetzen[81].

Die *damaligen* Schlußfolgerungen des Bukarester Professors können heute durch neue Beweise unterstützt werden. In Hăbăşeşti erscheint der Typus eines anthropo-

---

[80] *Hăbăşeşti, Monografie arheologică*, Bukarest, 1954, S. 519.

[81] *Ebda.*, S. 520. Damals gab es für Cucuteni A noch keine C_{14} Datierungen, die dann nicht mehr und nicht weniger als 3 400 $\pm$ 80 ergaben (Vl. Dumitrescu, in *SCIV*, XIV, 1963, S. 302 ff.).

morphen Gefäßes, das mit geringfügigen Abwandlungen in mehreren Exemplaren auftritt (Abb. 29)[82]. Vl. Dumitrescu hält ihn nicht für „... eine richtiggehende Neuheit, als nur durch die größere Anzahl der Exemplare"[83]; doch scheint der betreffende Gefäßtyp tatsächlich eine Tonnachbildung orientalischer Vorbilder aus Edelmetall zu sein. Hier soll auch auf die außergewöhnlich genaue Entsprechung hingewiesen werden, die ein anthropomorphes Gefäß aus Goldblech, mit einer in Lapislazuli eingelegten „Schärpe", bietet; es wurde in einem Depot von Weihegaben im Syrischen Tempel (oder Gebäude II) von Byblos gefunden (Abb. 30)[84].

Zwischen 2100—1900 v.u.Z. datiert, gehört das betreffende Gefäß zum II. Niveau (Mittlere Bronzezeit I) von Byblos. Die Zeitstellung ist durch chronologische Verknüpfungen und Anpassungen auf Grund der vielfältigen „Einfuhrwaren" in dem genannten Niveau gesichert. Dazu erinnern wir, daß die Mittlere Bronzezeit I (Niveau II) von Byblos dem Beginn des Mittleren Reiches in Ägypten, dem Mittelugaritisch I (Ras Schamra II, 1) und dem MM I gleichgesetzt wird[85].

N. VLASSA

---

[82] *Hăbăşeşti* ..., Taf. LXXIV/15; CIX/1—3, 8—9; H. Müller-Karpe, *a.a.O.*, Taf. 170/1.

[83] *Hăbăşeşti* ..., S. 384—385.

[84] W. Culican, *The Sea Peoples of the Levant*, in *The Dawn of Civilization*, London, 1961, S. 135, Abb. 3.

[85] Die gesamte Beweisführung bei C. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, London, 1948, S. 50—72.

PODOABE DE METAL PREȚIOS DIN MORMINTE SCITICE ÎN TRANSILVANIA

Sînt publicate în lucrarea de față opt podoabe de aur, electron și argint, descoperite în ultimii ani în morminte de inhumație din Hallstatt-ul D în Transilvania. Ele se alătură celor trei piese descoperite anterior, două inele de buclă de la Aiud [1] și Blaj [2] (bine cunoscute în literatura de specialitate) și perla de aur, dintr-un mormînt (de inhumație), descoperit întîmplător, în anul 1966, pe teritoriul satului Gădălin (com. Jucu, jud. Cluj) [3]. Reduse la număr, modeste ca mărime și execuție artistică, ele constituie totuși descoperiri interesante, ce se adaugă, ca elemente noi, la imaginea arheologică a grupului de înhumați din centrul Transilvaniei, permițînd lărgirea și adîncirea discuției asupra încă controversatei prezențe scitice în această provincie [4]. Deși le publicăm separat de contextul în care au fost descoperite, reunindu-le într-o lucrare aparte, în studierea lor vom avea în vedere mediul în care s-au aflat.

1. **Inel de buclă din argint cu capete conice** (fig. 1,3)

Descoperită în mormîntul nr. 2, de inhumație, cercetat în anul 1969, în locul numit „Cetate" de pe teritoriul comunei Teiuș, jud. Alba [5], piesa are extremitățile conice suprapuse, diametrul maxim de 4,7 cm și grosimea medie a corpului de 1,5 mm. Exemplarul de la Teiuș ridică la trei numărul inelelor de buclă cu capete conice, din metal prețios, descoperite pînă acum în Transilvania. Confecționate în

[1] K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 65 și fig. 3, 10; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 351—352 și fig. 245, 10; D. Popescu, în *Transilvania*, Sibiu, 74, 1943. p. 11 (extras); *Materiale*, II, 1956, p. 225—226, 242.

[2] M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 74, 76—77 și fig. 2, 2; D. Popescu, în *Transilvania*, p. 15; *Materiale*, II, p. 225—226, 242, fig. 138, 14.

[3] V. Wollmann, în *SCIV*, XXI, 1970, p. 249, fig. 5.

[4] Pentru discuția apartenenței cultural-etnice a unor descoperiri de factură scitică din Transilvania, vezi de ex.: C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 36—41; D. Popescu, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 443 și urm.; în *SCIV*, XVIII, 1967, p. 333—341; I. H. Crișan, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 133—145; St. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 77—104; III, 1966, p. 49—71; IV, 1967, p. 19—43; VI, 1969, p. 47—63.

[5] Despre descoperirile anterioare: K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 798—812. Inventarul mormîntului nr. 2 cuprinde: 43 vîrfuri de săgeți (din bronz de tip arhaic, os și fier), vîrf de suliță, akinakes, două cuțite (unul curb), două rozete din bronz, un vas bitronconic și oase din ofranda de carne.

general din bronz, ele formează o categorie de inventar foarte comună, aflată în numeroase morminte de factură scitică din Transilvania. Faptul fiind cunoscut, înşirarea unor exemple e superfluă. Înainte de a urmări problema încă controversată, dar nu lipsită de importanţă, a apariţiei, originii cultural-etnice şi răspîndirii, în timp şi spaţiu, a acestui tip de podoabă, e necesar a menţiona că nici asupra rostului său strict funcţional, aspect de altfel minor, părerile diferiţilor cercetători nu concordă, fiind considerat mai întîi brăţară, apoi inel de tîmplă sau buclă [6]. Brăţări şi chiar colane cu capete conice, există [7]; nu este însă cazul pieselor din Transilvania care au fost aflate de o parte şi de alta a craniului, aproximativ în dreptul tîmplelor. De aici şi denumirea dată ulterior de inel de tîmplă sau de buclă.

Totuşi cercetările efectuate de noi în necropolele de la Ozd [8], Blaj [9] şi, mai ales, la mormîntul nr. 2 de la Teiuş, duc la presupunerea că unele exemplare, de dimensiuni mici (cum sînt majoritatea celor din Transilvania, inclusiv cele de metal preţios), au putut fi utilizate ca cercei. În toate mormintele din necropolele amintite, în care au fost descoperite inele de buclă, ele se aflau sub temporal, la nivelul maxilarului inferior. În cazul mormîntului nr. 2 de la Teiuş, unde craniul era aplecat peste humerusul drept, piesa se afla la baza maxilarului inferior, locul fiind precis stabilit în momentul ridicării craniului. În aceeaşi poziţie erau şi cele două exemplare de bronz descoperite în mormîntul nr. 1. de la Teiuş (1969). Pentru folosirea lor ca cercei ar putea pleda şi faptul că toate cele trei exemplare din metal preţios de la noi au fost aflate, *cîte unul*, în morminte bogate ce aparţineau unor bărbaţi [10]. Totuşi, încetăţenirea termenului de „inel de buclă (tîmplă)“ în literatura de specialitate impune folosirea lui în continuare.

Considerate obiecte de inventar comun, aceste piese au fost oarecum neglijate, fiind tratate tangenţial chiar în marile sinteze privind problema scitică. Acumularea descoperirilor oferă o viziune de ansamblu mai bine conturată şi posibilitatea unor

---

[6] Prezentarea sintetică a părerilor exprimate anterior la St. Ferenczi, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 49—52.

[7] Brăţările cu capete conice, cu totul identice ca tip, se disting atît prin dimensiuni cît şi prin locul de descoperire, de exemplu brăţara din curganul nr. 414 de la Jurovka (V. G. Petrenko, în *MIA*, 96, Moscova, 1961, p. 76, fig. 7, 5). Un exemplar identic, dar de dimensiuni apreciabile, foarte probabil un colan, a fost descoperit în curganul nr. 9 de la Durovka (A. I. Puzikova, în *Naselenie srednego Dona v skifskoe vremia*, Moscova, 1969, p. 89, fig. 4, 10).

[8] Cercetările în necropola scitică de la Ozd (jud. Mureş) le-am efectuat în colaborare cu A. Zrinyi (Muz. Tg. Mureş).

[9] În anii 1968—69 au fost descoperite noi morminte scitice. Prin solicitudinea prof. I. Man şi N. Dicescu s-au putut efectua observaţiile necesare.

[10] Cazuri identice întîlnim în curganul nr. 1 de la Sucleea, şi în mormîntul nr. 345 de la Ciobrucii; vezi A. I. Meliukova, în *MIA*, 115, 1962, p. 118, pl. 2, nr. 6, pl. 10, nr. 3, 4. În schimb, în mormîntul nr. 46 şi 114 de la Szentes-Vekerzug, *ambele de femeie*, au fost aflate cîte două exemplare din argint şi electron. Cf. M. Párducz, în *ActaArchBp*, IV, 1954, p. 34 şi pl. XIII, 17—18; VI, 1955, p. 3, pl. III, 16—17. Presupunînd folosirea lor ca cercei nu negăm existenţa podoabelor de cap (păr) la sciţi. Dimpotrivă, amintim două exemple: mormîntul nr. 100 de la Siniavka (E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 192, fig. 84) şi, păstrînd proporţiile, mormîntul nr. 8 (1966), de femeie de la Ozd. În primul caz s-au aflat mai multe plăcuţe ornamentale, unele pe craniu, provenind de pe un acoperămînt de cap. În mormîntul de la Ozd au fost aflate un mare număr de scoici cauri, mărgele de sticlă şi caolin, *care prin aşezarea lor, pe şi în jurul părţii superioare a craniului*, provin foarte probabil dintr-o salbă împletită în păr sau diademă.

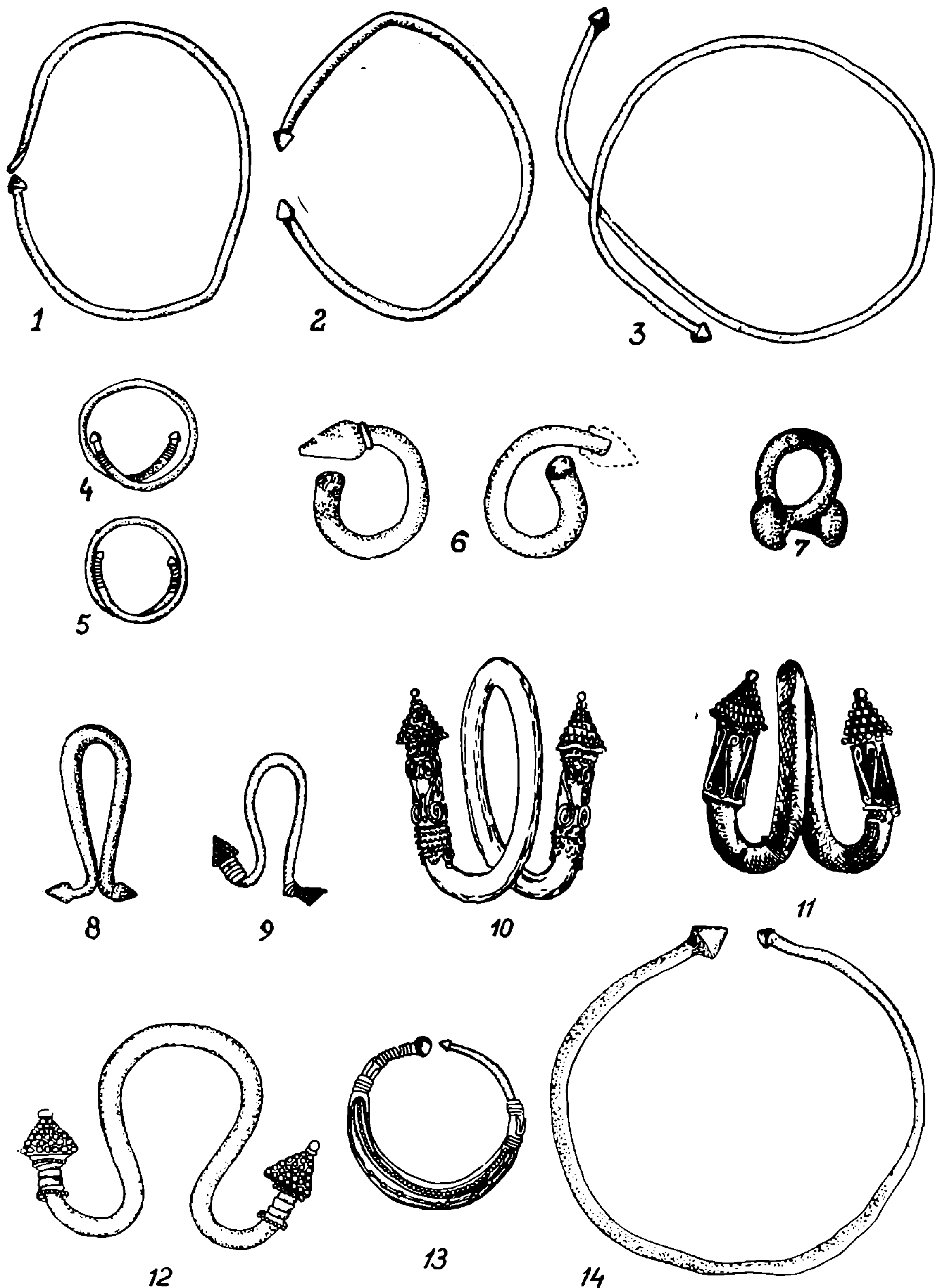

Fig. 1. — Inele de buclă: *1*. Aiud; *2*. Blaj; *3*. Teiuş; *4—5*. Nijnii Djulat; *6*. Chotin; *7*. Mala Kepa; *8*. Berezani; *9*. Olbia; *10*. Kuban; *11*. Nymphaion; *12—13*. Duvanli; *14*. Poiana (brăţară dacică de argint).

constatări ce nu ni se par lipsite de importanţă. Desigur, problema rămîne deschisă, dar anticipînd, putem afirma că nu toate ideile enunţate anterior rezistă unei analize mai aprofundate. Pentru o mai precisă delimitare a punctelor de vedere, sînt prezentate sumar părerile exprimate pînă în prezent[11].

După cunoştinţele noastre, Paul Reinecke, primul care discută originea acestor piese descoperite în Transilvania, le atribuie o origine orientală, după analogiile din sudul Rusiei[12]. Kovács István, deşi subliniază legătura strînsă cu cele de la nordul Mării Negre, consideră exemplarele din Transilvania mai timpurii[13]. Pentru V. Pârvan, brăţările cu capete conice „pot fi eventual orientale", dar observînd că ele apar numai în „morminte iraniene", admite posibilitatea ca tipul să fie adus din Rusia sudică[14]. M. Rostowzew, notînd că forma nu este străină culturii hallstattiene, e de părere că cele de la nordul Mării Negre ar putea fi eventual mai tîrzii[15]. Cunoscînd cîteva exemplare la Donja-Dolina şi Statzendorf, I. Nestor pare să se îndoiască de originea lor răsăritean-scitică[16]. D. Popescu le consideră elemente locale, nescitice, afirmînd că „terminaţiile conice devin foarte frecvente în epoca Latène. Ele se găsesc la fibule, zăbale, brăţări etc."[17]. Deosebit de categoric se arată însă M. Dušek. „Dacă se are în vedere — spune el — frecvenţa răspîndirii inelelor de tîmplă de acest tip, ajungem la constatarea că ele nu pot fi considerate ca scitice, *deoarece nu apar în inventarul descoperirilor scitice din regiunea Mării Negre* (sublinierea noastră, V. V.). Ele alcătuiesc însă o categorie de elemente culturale aparte în centrul şi sud-estul Europei. Un obiect de podoabă cu extremităţile în formă de cap de şarpe se întîlneşte în necropolele tumulare tracice datînd din sec. V î.e.n. (Duvanli, Brestniţa, Musovice, Debnevo). Inele de tîmplă similare au fost găsite de asemenea în Ungaria (bazinul Tisei), Iugoslavia, sudul Slovaciei, România (Transilvania şi izolat la est de Carpaţi) şi în unele cazuri în Crimeea (acestea din urmă deosebite din punct de vedere tehnic). Prezenţa lor în vestul Europei trebuie considerată ca un import. Fibulele terminate cu cap de şarpe stilizat (fig. 5, 8), aşa-numitele fibule tracice, sînt larg răspîndite"[18]. Şt. Ferenczi, după ce observă că „inelele

---

[11] Cf. St. Ferenczi, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 50—51.

[12] *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 5—6, 16—17.

[13] *Dolg*, VI, 1915, p. 271—273.

[14] *Getica*, p. 349, 448—449.

[15] M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, I, Berlin, 1931, p. 533. Afirmaţia lui M. Rostowzew în problemă este ambiguă. Trimiterea la Hampel (*Bronzkor*, pl. 16, 29) este eronată, iar piesele citate din Déchelette (*Manuel*, II, 2, p. 672, fig. 256, 2—3) nu pot fi legate de tipul discutat. În legătură cu acele de bronz cu capete conice, ele există din epoca bronzului pe o arie vastă, din Asia pînă în Europa occidentală. Cele din Hallstatt nu pot constitui deci un argument pentru apariţia inelelor de buclă cu capete conice din cultura scitică.

[16] *BerRGK*, 22, 1932, p. 141—142 şi nota 575. N-am avut posibilitatea de a consulta lucrarea indicată în legătură cu descoperirea de la Statzendorf. Cf. şi R. Pittioni, *Urgeschichte des Österreichischen Raumes*, Viena, 1954, mai ales p. 572 şi urm., care nu menţionează astfel de piese în nici una din fazele grupei Statzendorf.

[17] În *Transilvania*, nr. 74, 1943, p. 15—16; *Materiale*, II, 1956, p. 225—226 şi nota 1; *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 446.

[18] *ArhMold*, II—III, 1964, p. 284—285. Precizăm că M. Dušek neagă existenţa la nordul Mării Negre nu numai a tipului frecvent în Slovacia, ci a tuturor tipurilor de inele de tîmplă şi cercei, inclusiv cel prezent în mormintele scitice din Transilvania, fapt ce rezultă atît din text, cît şi din trimiterea la fig. 5, 4—5, 9. Dar referirile autorului la diverse descoperiri sînt adesea inexacte.

de tîmplă din Transilvania din punct de vedere tipologic nu sînt chiar identice cu cele din cîmpia Tisei, Ungaria de nord și Slovacia de sud", arată că ele „nu sînt necunoscute în teritoriile care se întind la răsărit de țara noastră" și „foarte probabil, stau în legătură cu portul părului în formă de coadă, modă obișnuită la multe dintre popoarele din stepele eurasiatice, din care au făcut parte și sciții"[19]. Reținem faptul că indiferent de opiniile exprimate, nici unul din cercetătorii amintiți (cu excepția lui M. Dušek) nu neagă existența acestei podoabe la nordul Mării Negre.

Părerile sînt sensibil nuanțate însă asupra originii, locului de apariție și ariei de răspîndire. Cauza principală a acestor puncte de vedere diferite constă în aceea că nu s-a încercat pînă acum stabilirea ariei exacte de răspîndire a inelelor de buclă, prin delimitarea riguroasă a teritoriilor și mediilor cultural-etnice unde ele sînt frecvente și deci caracteristice, de zonele unde apariția sporadică a unor exemplare le conferă un caracter incidental și nespecific. Nu s-a observat deasemenea existența mai multor tipuri de inele de buclă și cercei care, deși sînt strîns legate tipologic și prin mediul cultural în care apar, au arii de răspîndire în parte diferite, fapt ce se explică prin unele mici deosebiri de ordin cultural-etnic, dar mai ales cronologic. În expunerea noastră ne interesează în mod special inelele de buclă din Transilvania și, numai în măsura în care va fi necesar să subliniem unele aspecte sau să definim mai precis acest tip, ne vom referi și la celelalte.

Inelele de buclă de tipul celor descoperite în Transilvania își găsesc numeroase analogii în mormintele scitice de epocă arhaică sau clasică de pe teritoriul U.R.S.S., fapt cunoscut și acceptat de multă vreme. Analogiile prezentate[20], care fac inutilă o nouă înșirare aici, demonstrează convingător perfecta lor identitate tipologică cu exemplarele din Transilvania. Alte numeroase exemple se pot cita pentru o mai pregnantă ilustrare a acestei perfecte similitudini tipologice[21]. Dar mai edificatoare este constatarea lui V. G. Petrenko, un bun cunoscător al situației de la nordul Mării Negre. Referitor la brățara cu capete conice descoperită în curganul nr. 414 de la Jurovka, exemplar cu totul identic ca tip cu inelele de buclă din Transilvania (dar de dimensiuni mai mari), V. G. Petrenko afirmă că în curgane brățările sînt relativ rare. În schimb, în mormintele obișnuite ele se întîlnesc alături de cele simple, din bronz sau fier[22]. Exemplarele de metal prețios din Transilvania își găsesc cele mai perfecte analogii stilistice și cronologice, tot în mormintele scitice de la nordul Mării Negre. Iată cîteva exemple. Doi cercei de aur, absolut identici ca tip, au fost aflați, unul în curganul nr. 1 de la Suclea, datînd probabil din sec. VI î.e.n, al doilea din curganul nr. 345 de la Ciobrucii, ce datează din sec. IV—III[23]. În mormîntul 371 de la Berezani (Bugul inferior) au fost aflați, pe lîngă alte podoabe de aur, și doi cercei cu capete conice, dar cu corpul răsucit în formă de liră (fig. 1, 8). Deși turnura corpului este puțin deosebită, descoperirea este extrem de importantă, deoarece mormîntul datează sigur de la mijlocul secolului VI î.e.n. De altfel, S. I. Kapoșina cunoaște numeroase analogii la Olbia pentru acest tip de cercel cu capete conice, datate acolo în aceeași perioadă[24]. În mod special, pentru exemplarul de la

---

[19] St. Ferenczi, *op. cit.*, p. 49—52.
[20] *Ibidem*, p. 51—52, notele 315—322.
[21] De amintit doar piesele de la Jurovka și Durovka (nota 7).
[22] V. Petrenko, *op. cit.*, p. 77.
[23] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 118, pl. II, nr. 6, p. 137, pl. 10, nr. 3, 4.
[24] *MIA*, 50, 1956, p. 230 și urm. și fig. 14.

Teiuş citām doi cercei de argint, avînd dimensiuni mai mici, dar cu totul identici ca formă din mormîntul sarmatic nr. 12 de la Nijnii Djulat (Caucazul de nord), datînd din sec. IV—III (fig. 1, 4—5)[25]. Analogiile citate dovedesc cu prisosinţă existenţa acestor podoabe atît la nordul Mării Negre, cît şi în Transilvania, în morminte de acelaşi rit şi caracter cultural. Este adevărat că, în raport cu numărul total al descoperirilor scitice de la nordul Mării Negre şi în Transilvania, s-ar părea că la noi atare podoabe sunt mai frecvente. Această aparenţă nu schimbă însă cu nimic caracterul oriental scitic pe care îl are podoaba şi în Transilvania. Cercetările de la nordul Mării Negre au fost atrase mai ales de curganele mari, care, prin bogăţia materialului, oferă o viziune mai largă a evoluţiei şi legăturilor culturii scitice. În aceste curgane, datînd în marea lor majoritate din sec. V—IV, podoabele greceşti, de un gust rafinat, au înlocuit în general pe cele simple (cum este şi inelul de buclă cu capete conice), dar ele continuă să apară în mormintele de rînd. Nu trebuie uitat că datorită numărului mare de descoperiri scitice la nordul Mării Negre, piesele obişnuite, comune, au intrat rar şi numai selectiv în circuitul informaţional. În grupul scitic din Transilvania, oarecum izolat de lumea grecească din nordul Pontului, podoaba capătă o largă răspîndire. Din consideraţiile de mai sus rezultă următoarele:

Tipul de podoabă cunoscut sub numele de inel de tîmplă cu capete conice cunoaşte o largă răspîndire in cultura scitică de la nordul Mării Negre şi în grupul de morminte din Transilvania. La nordul Mării Negre, precum şi în Transilvania, se găsesc numeroase exemplare, cu totul identice tipologic, din bronz, argint şi aur, cu observaţia că la nordul Mării Negre există o varietate mai mare sub raport dimensional.

Cronologic, inelele de buclă din nordul Pontului există începînd din sec. VI î.e.n. acoperind întreaga perioadă scitică. În Transilvania ele se găsesc numai în morminte scitice datînd din sec. VI—V şi dispar odată cu orizontul cultural căruia i-au aparţinut (în legătură cu brăţările de argint dacice cu capete conice din Latène-ul tîrziu, vom reveni).

În U.R.S.S. ele apar mai rar în curganele bogate, influenţate de cultura greacă nord-pontică, şi mai des în mormintele de rînd, fapt ce explică frecvenţa lor deosebită în mormintele scitice din Transilvania, grup care, prin arhaismul şi relativa sa izolare, n-a beneficiat de influenţa directă şi continuă a oraşelor greceşti.

Se poate afirma deci că tipul de inel de buclă cu capete conice (cum îl cunoaştem în mormintele din Transilvania) apare pe teritoriul României numai *odată cu* şi *în cadrul* grupului scitic ce pătrunde aici pe la începutul secolului VI î.e.n. Aria sa de răspîndire cuprinde teritoriul nord-pontic şi Transilvania. Dincolo de această zonă apariţia sa cu totul sporadică dovedeşte caracterul său incidental.

Astfel, pe teritoriul Ungariei, în afară de cele patru exemplare de electron şi argint din mormintele 46 şi 114 de la Szentes-Vekerzug, amintite mai sus (nota 10), care au însă corpul răsucit, se cunosc încă două, din bronz, acestea identice cu cele din Transilvania, unul descoperit la Sajógömör[26], al doilea la Piliny[27]. Avem deci

---

[25] M. P. Abramova, în *SA*, 3, 1968, p. 118, fig. 4, 10—11.

[26] Eugène de Zichy, *Voyages au Caucase et en Asie Centrale*, II, Budapesta, 1897, p. 519, 521, fig. 47, 29 (B. Pósta); M. Párducz, în *ActaArchBp*, IV, 1954, p. 70.

[27] P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, pl. XVI, 10. Acest inel a fost aflat asociat cu altele de tip Szentes-Vekerzug-Chotín.

în total şase exemplare, un număr extrem de mic, comparativ cu Transilvania, raportat la marele număr de morminte săpate sistematic în special la Szentes-Vekerzug. Credem că numărul mic de exemplare din Ungaria constituie mai curînd un factor de detaşare decît unul de asemănare între grupa scitică din Transilvania şi cea din Ungaria. În Slovacia nu cunoaştem nici un exemplar de acest tip. Este adevărat că în unele descoperiri din Slovacia, de exemplu în necropola de la Chotín [28], cu aspect cultural în multe privinţe asemănător celui scitic din Transilvania, dar ulterior cronologic, se găsesc frecvent inele de buclă, ele constituind un tip aparte (fig. 1, 6), răspîndit în Ungaria, dar necunoscut în Transilvania şi la nordul Mării Negre. Piesele de acest tip, comparativ cu cele din Transilvania, au diametrul mai mic, corpul mult mai gros şi un singur cap conic, mai mare, uneori stilizat. Foarte probabil trebuie să se vorbească chiar de existenţa mai multor variante în cadrul acestui tip. De amintit doar că unele exemplare din Ungaria de est diferă într-o anumită măsură de cele de la Chotín. Sînt deci două tipuri care (deşi strîns legate între ele) au fiecare o arie de răspîndire bine conturată. Primul tip, unitar ca formă şi frecvent la nordul Mării Negre şi Transilvania, l-am numi tipul scitic pontic-transilvănean. Al doilea tip cu variantele sale, răspîndit în Ungaria şi Slovacia, dar lipsind în Transilvania şi nordul Mării Negre, îl putem numi tipul Szentes-Vekerzug-Chotín. Fără a intra în amănuntele problemei, menţionăm totuşi că deosebirea dintre cele două tipuri şi răspîndirea zonală diferită, afară de anumite nuanţe de ordin cultural şi probabil etnic, trebuie considerată mai ales ca rezultatul unei evidente deosebiri cronologice [29]. Tipul Szentes-Vekerzug-Chotín este, după părerea noastră, o variantă dezvoltată în această zonă, ulterioară cronologic tipului pontic-transilvănean (în tot cazul mai tîrzie de mijlocul sec. VI î.e.n.), dar derivată genetic din inelele de buclă şi cerceii de la nordul Mării Negre. Revenind la tipul denumit de noi pontic-transilvănean, de remarcat că el nu este caracteristic nici în grupa subcarpatică, în Podolia [30], nici în aria culturii Lausitz (fig. 1,7) [31]. Este de asemenea străin şi culturii Hallstatt [32], deşi cele cîteva săgeţi scitice, sau alte elemente izolate par să indice existenţa unor contacte incidentale [33]. Cîteva exemplare (şase?) se cunosc în marea necropolă illiră de la Donja Dolina [34], dar numărul lor mic arată, fără îndoială, că au ajuns acolo cu totul incidental, fiind forme intrusive şi nicide-

---

[28] M. Dušek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín*, Bratislava, 1966, pl. XXI, 8, 9 etc., datează necropola de la Chotín între 550—300 î.e.n.; vezi p. 36—38, 103.

[29] Pentru datarea sensibil mai tîrzie a necropolei de la Chotín în comparaţie cu grupa scitică din Transilvania, elementul determinant îl constituie ceramica lucrată la roată din grupa slovacă.

[30] T. Sulimirski, *Scytowie na zachodniem Podolu*, Lwów, 1936, pl. V—XII.

[31] Cerceii din aria culturii Lausitz au diametrul mic, capetele semiglobulare sau turtite, corpul gros. Cîteva exemplare din acest tip, de aur, au fost aflate pînă în Danemarca. Sînt considerate ca o influenţă scitică în mediul lusacian. Zbigniew Bukowski, în *ArchPol*, III, 1960, p. 65, 70—71, fig. 2 şi 3. Cf. St. Ferenczi, *op. cit.*, p. 51, n. 315.

[32] Karl Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt*, Firenze, 1959, vol. I şi II. Vezi şi notele 16—17.

[33] A. A. Spiţin, în *Sbornik arheologičeskih statei podnesenii gr. A. A. Bobrinskomu*, St. Petersburg [Leningrad], 1911, p. 153—168. Lucrarea nu ne-a fost accesibilă.

[34] Zdravko Marić, în *Glasnik*, N.S. XIX, Sarajevo, 1964, pl. VI, 15 şi pl. XXV. Cf. M. Párducz, în *ActaArchBp*, IV, 1954, p. 88, fig. 32, 2; I. Nestor, *loc. cit.*

cum caracteristice. Este de altfel singurul grup illiric în care apare cu totul sporadic această podoabă[35]. Inelul de buclă cu capete conice, de acest tip, este cunoscut în sudul Dunării, în Tracia, doar prin două exemplare: unul din argint, cu corpul răsucit, descoperit la Teteven într-un mormînt de inhumaţie datat în secolul V î.e.n.[36], al doilea, din aur, aflat în Kukuva Moghila (Duvanli) datînd din acelaşi secol[37]. Este necunoscut însă în grupele tracice de la Ravna[38] şi Dobrina[39], contemporane parţial cu grupul scitic din Transilvania, după cum necunoscut este aici şi tipul Szentes-Vekerzug-Chotín. În sfîrşit, la nordul Dunării, pe teritoriul României, ambele tipuri sînt necunoscute atît grupului Basarabi—Balta Verde, cît şi grupului Ferigele[40].

S-a arătat mai sus că la sudul Dunării, în grupele tracice cvasi-contemporane cu sciţii din Transilvania, lipsesc (cu excepţia celor două exemplare amintite, de la Teteven şi Kukuva Moghila) ambele tipuri de cercei sau inele de tîmplă. Totuşi, cercei şi inele de buclă există pe teritoriul Traciei, dar de un tip sensibil deosebit de cele două discutate pînă acum. De la început trebuie precizat că cerceii şi inelele de buclă de la Duvanli (fig. 1, 12—13), la care se referă în mod special M. Dušek, se datează numai începînd cu mijlocul sec. V î.e.n.[41]. Faptul exclude considerarea lor drept prototip pentru tipurile discutate anterior, în special pentru cel pontic-transilvănean, care există după cum am văzut încă la începutul secolului VI î.e.n. Acest al treilea tip, începînd cu exemplarele simple (de pildă cele de la Berezani; nota 24

---

35 În grupul Glasinac este necunoscută. Vezi A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, II, Sarajevo, 1957. Tipuri de acest fel nu cunoaştem în lumea grecească. Cf. R. Hadaček, *Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker*, Viena, 1903. În privinţa acelor de argint cu corpul torsionat, avînd un cap conic şi celălalt în formă de cap de şarpe, descoperite la Trebenište, nu credem să aibă vreo legătură cu inelele de buclă scitice.

36 V. Mikov, în *BIAB*, VI, 1930—1931 (1932), p. 164, fig. 145.

37 B. Filow, *Die Gräberhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934, p. 41, fig. 48.

38 M. Mircev, *BIAB*, XXV, 1962, p. 97—164.

39 Idem, în *Izvestija* — Varna, I (XVI), 1965, p. 33—70.

40 După Al. Vulpe (*Necropola hallstattiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1967, p. 73—74, pl. XXVI, 2—3) cei doi cercei de bronz cu capete discoidale de la Ferigele se deosebesc de cei din Transilvania. Subscriem la părerea autorului. Nu putem fi însă de acord cu includerea grupului Ferigele în aşa numitul cerc traco-agatirs, pentru că nu există elemente care să susţină acest fapt. Făcînd abstracţie de ritul total deosebit, singurele obiecte scitice de la Ferigele sînt doar cele patru pumnale akinakes, care însă nu-şi găsesc analogii stricte în Transilvania (vezi pl. XV). Topoarele de luptă (p. 62—64), lăncile (p. 64—65) şi zăbalele (p. 66—67) reprezintă tipuri larg răspîndite în lumea traco-illiră, cum de altfel spune şi Al. Vulpe. Lipsesc cu totul aici pînă şi banalele săgeţi scitice, răspîndite pe o arie vastă. Nimic nu sprijină deci presupunerea unor legături între grupul Ferigele şi sciţii din Transilvania. Cum se poate explica totuşi prezenţa acelor cîteva, cu totul sporadice obiecte de factură scitică în acest mediu tracic? După părerea noastră, aceste elemente sporadice au pătruns dinspre est, prin intermediul grupului Bîrseşti, tracic şi el, dar mai puternic impregnat, prin poziţia sa geografică, de cultura scitică. Atare cale pare a fi sugerată de însăşi descoperirile de factură scitică de la Curtea de Argeş (akinakes, psalii în stil zoomorf scitic). În sprijinul acestei presupuneri vine şi faptul că în Transilvania, descoperirile scitice provin din centrul acestei provincii, în sudul ei fiind cu totul reduse.

41 B. Filow, *op. cit.*, p. 41, fig. 48, p. 42, fig. 49, p. 87, fig. 109. Însuşi Filow vorbeşte de influenţa greco-scitică ce se resimte în descoperirile de la Duvanli.

și fig. 1, 8) și pînă la cele care pot fi considerate autentice lucrări de artă, există încă de la mijlocul sec. VI î.e.n., atît în unele curgane scitice [42], cît și în orașele grecești de la nordul Mării Negre (fig. 1, 8—11) [43]. Făcînd abstracție de o piesă de la Simeria care poate fi, eventual, un asemenea cercel [44], observație valabilă și pentru un exemplar de la Szentes-Vekerzug [45], putem afirma că al treilea tip nu s-a răspîndit decît în apropierea țărmului de nord și vest al Mării Negre. Toate acestea arată că al treilea tip (cu variantele sale) este o formă evoluată a inelelor de buclă de la nordul Mării Negre, de tipul pontic-transilvănean, lucrată mai ales în orașele grecești de la nordul Mării Negre, putînd fi denumit „pontic-sud-dunărean". Unele exemplare mai simple, descoperite atît la nordul Mării Negre cît și în Tracia, au putut fi lucrate local, de către meșterii sciți și traci, imitînd la rîndul lor exemplarele fine executate în orașele grecești.

Nu este necesar să revenim aici cu unele concluzii formulate în timpul expunerii. Nu avem nici pretenția de a fi rezolvat toate laturile problemei discutate. Dorim totuși să subliniem unele aspecte mai importante.

Așa cum se prezintă astăzi tabloul descoperirilor, nu există nici un temei pentru a pune la îndoială originea oriental-scitică a așa numitelor inele de buclă cu capete conice din Transilvania. Acest tip de inel de buclă, ce se dovedește a fi cel mai vechi, s-a format în cultura scitică de la nordul Mării Negre, unde există de altfel, cu excepția tipului Szentes-Vekerzug-Chotin, toate tipurile și variantele de inele de buclă și cercei cu capete conice (pentru cercei, vezi mai jos, nr. 2 și fig. 2), dezvoltate evident din tipul pontic-transilvănean. De aici s-au răspîndit și derivat apoi, ca și alte elemente ale culturii materiale scitice, în unele zone din Europa centrală și sud-estică. Harta schematică (fig. 7) ilustrează evident acest fapt. Este extrem de dificil și nici nu era în intenția noastră de a delimita precis întregul teritoriu de la nordul Mării Negre, în care sînt răspîndite diferitele tipuri și variante de inele de buclă și cercei cu capete conice. Prin tipurile cuprinse în cerc, s-a indicat simbolic că regiunea de formare și iradiere a acestor podoabe se află la nordul Mării Negre, unde aria lor de răspîndire este, firește, mult mai largă.

Existența unui tip pe care l-am denumit Szentes-Vekerzug-Chotín, necunoscut la nordul Mării Negre, ca și descoperirea unor exemplare sporadice de tipul pontic-transilvănean în alte grupe culturale, chiar în cele ce n-au nimic cu cultura scitică, nu schimbă, după opinia noastră, fondul problemei.

În încheierea discuției asupra inelelor de buclă cu capete conice trebuie arătat că nu putem fi de acord cu cercetătorii care încearcă să lege sau să explice originea locală a acestor podoabe prin existența psaliilor, a fibulelor și a brățărilor de argint cu proeminențe conice, din Latène-ul tîrziu dacic [46]. Psalii tracice cu terminație conică există în epoca Hallstatt [47]. Dar psalii cu terminație conică se cunosc și la nordul

---

[42] E. H. Minns, *op. cit.*, p. 208, fig. 106, 32; S. I. Kapoșina, *loc. cit.*, care menționează analogii la Olbia: E. F. Pokrovska, în *Arheologija* Kiev, X, 1957, p. 74, pl. II, 4.

[43] I. S. Kapoșina, *op. cit.*, p. 213, fig. 14; B. Benadik, în *AR*, V, 1953, p. 677, fig. 314, 3 (Olbia), fig. 314, 1 (Nymphaion).

[44] M. Roska, în *Dolg.*, IV, 1913, p. 239, fig. 6, 7.

[45] M. Párducz, în *ActaArchBp*, IV, 1—4, 1954, pl. XXVII, 13a.

[46] Cf. D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 226, n. 1; Dušek, *op. cit.*, p. 285.

[47] I. Venedikov, în *BIAB*, XXI, Sofia, 1957, p. 154, fig. 1—2, p. 155, fig. 3, p. 156, fig. 7; M. Mircev, *loc. cit.*, pl. XII, 44.

Mării Negre, încă din sec. VIII î.e.n., într-un număr mult mai mare[48], tip care continuă și în epoca scitică, fiind caracteristic mai ales pentru sec. VI î.e.n.[49], cînd este cunoscut și în morminte scitice din Transilvania[50]. Fibula tracică cu terminație conică pe placă este bine cunoscută[51]. Ea apare însă abia în sec. V î.e.n., iar exemplarele care ajung la nordul Dunării se datează sensibil după această dată[52]. Brățările de argint dacice (fig. 1, 14) se datează toate, numai în Latène-ul tîrziu[53]. Nu este exclus ca ele să continuie în Latène-ul tîrziu dacic forma inelelor de tîmplă din mormintele scitice din Transilvania, datate în Ha. D, dacă avem în vedere inelele de buclă de la Murighiol din sec. III î.e.n.[54]. Dat fiind însă analogia formei acestor brățări cu cerceii de aur descoperiți la Kukuva Moghila (Duvanli), care de asemenea au unul din capete mai gros (fig. 1, 13)[55], este posibil ca brățările dacice să fie mai degrabă o variantă locală, geto-dacică, a acestei forme tracice, de care e și mai apropiată în timp, decît o reapariție tardivă, și puțin schimbată, a tipului scitic dispărut în Transilvania de aproape trei secole. Această filieră pare s-o sugereze nu numai analogia formei, ci însăși influența sud-tracică ce se accentuează, după cum este bine știut, în sec. IV—III î.e.n., grăbind evoluția Latène-ului de la nordul Dunării.

2. Cercei de electron cu cap conic

În aprilie 1967, cu ocazia unor lucrări de rigolare, au fost descoperite, la cca 400 m N-E de satul Băița (jud. Mureș), în dreapta drumului de țară ce duce spre locul numit „La Jie", trei morminte scitice[56]. În mormîntul nr. 2, de inhumație, au fost aflați doi cercei de electron cu cap conic (fig. 2, 1—2)[57]. Deși descoperiți în același mormînt, dimensiunile lor diferă sensibil. În schimb, ca formă și tehnică de execuție sînt perfect identici. Sînt primele exemplare de cercei de acest fel care apar în mormintele scitice din Transilvania și pe teritoriul României în general. La est de

[48] A. A. Iessen, în *SA*, XVIII, 1953, p. 53, fig. 3, 10—11 etc.
[49] V. A. Ilinskaia, în *Arheologija* Kiev, XIII, 1961, p. 44, fig. 6, 1—3 etc.; XX, 1966, p. 66, fig. 5.
[50] I. H. Crișan, în *ActaMN*, II, 1965, p. 61, fig. 12, 1—2.
[51] V. Mikov, în *BIAB*, VI, 1930—31, Sofia, 1932, p. 171—182; D. Berciu, în *Balcania*, VI, București, 1943, p. 294 și urm.; M. Turcu, în *București, Materiale de istorie și muzeografie*, 5, 1967, p. 168—169, pl. I, 2—3, etc.
[52] R. și E. Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 213, fig. 43 și 48; III—IV, 1927—1932, p. 325, fig. 106, 24 și 108, 4; pentru exemplarele din Transilvania, K. Horedt, în *MittBruk*, XII, 1947, p. 3, fig. 2; D. Berciu, în *Balcania*, VI, p. 297, fig. 5.
[53] C. S. Nicolaescu-Plopșor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 205, fig. 1, 4 și p. 215; Oct. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București, 1956, p. 12, fig. 8—10, 12, pl. XXVIII, 1—3 etc.; I. Glodariu, în *ActaMN*, V, 1968, p. 414, fig. 1, 7 și 4, 3.
[54] E. Bujor, în *SCIV*, VI, 1955, p. 575, pl. I, 1—2. Fragmentul de la Dezmir (I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 92, fig. 3, 2) fiind descoperit incidental, nu poate fi luat în considerare.
[55] B. Filow, *op. cit.*, p. 41, fig. 48.
[56] Inventarul mormintelor a fost în mare parte salvat de A. Badea, dir. Muz. Etnografic din Reghin, care a stabilit și unele detalii în legătură cu această descoperire.
[57] Cerceii erau dispuși de o parte și de cealaltă a craniului. Inventarul funerar mai cuprinde: două vase bitronconice, mărgele mici de caolin, scoici cauri. Toate obiectele recuperate se află în colecția Muz. Reghin.

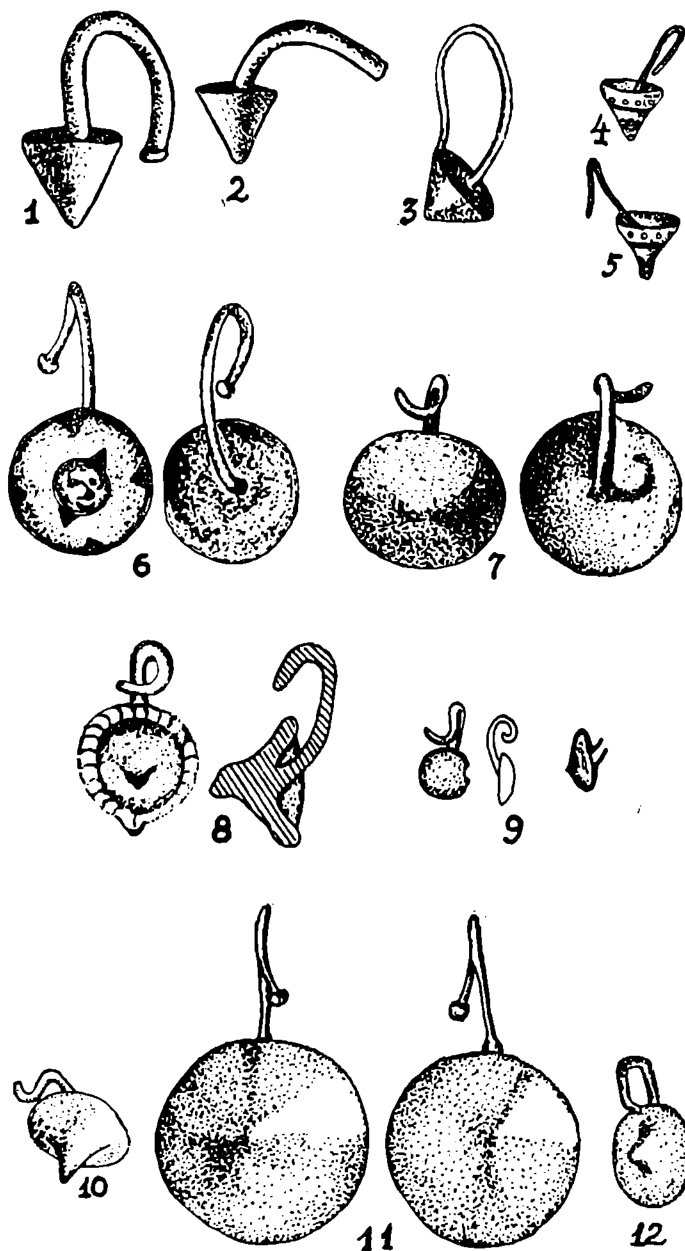

Fig. 2. — Cercei: *1 — 2*, Băiţa; *3*. Tápiószentmárton; *4 — 5*. Volkovţî; *6*. Olbia; *7*. Mocreadinsk; *8*. Dolinskoe; *9*. Goroşkov; *10*. Balohcea; *11*. Pridneprovea; *12*. Senkovki.

teritoriul țării noastre, la nordul Mării Negre, ele constituie în schimb un tip larg răspîndit, cu numeroase variante, unele de o execuție artistică deosebită, cunoscute atît în orașele grecești cît și din curgane scitice. Exemplare de aur, de dimensiuni apreciabile, cu ornamente fine în tehnica granulației și filigranului, avînd reprezentate uneori în centrul conului o figură de animal (leu), se întîlnesc încă în mijlocul sec. VI, la Olbia (fig. 2, 6)[58]. Această variantă se cunoaște și în curganul scitic de la Emciuh[59]. Important ni se pare însă faptul că forma acestei podoabe *este considerată locală și că exemplarele fine, executate în orașele grecești, imită tipul de inel de buclă cu capete conice, larg răspîndit în Sciția*[60]. Exemplare de aur cu totul identice ca formă și apropiate ca mărime de cerceii de la Băița, dar de o execuție mai fină și cu ornamente granulare, au fost descoperite în mormîntul nr. 1 de la Volkovți (fig. 2, 4—5) datînd din sec. VI î.e.n. și avînd numeroase analogii în alte grupe[61]. Exemplare identice sau asemănătoare, datind din sec. VI—V î.e.n., se cunosc și în unele curgane de pe Vorskla[62], în unele gorodiști și așezări din regiunea de silvostepă (fig. 2, 7, 9)[63], aria lor de răspîndire întinzîndu-se spre nord, pînă în bazinul rîului Desna (fig. 2, 10)[64]. Descoperirile, din care n-am amintit decît o parte neinsemnată, dovedesc o compactă și masivă răspîndire la nordul Mării Negre a acestui tip de cercel, existent în numeroase variante la jumătatea sec. VI î.e.n. și dezvoltat din inelele de buclă cu capete conice, caracteristice sciților.

La vest de această arie, afară de exemplarele de la Băița, cunoaștem doar două piese, una, din aur, descoperită la Tápiószentmárton (fig. 2, 3)[65], a doua, din bronz, în mormîntul nr. 5 de la Nógrádkövesd[66]. Asemănarea dintre cele patru exemplare ar putea sugera, eventual, interpretarea lor ca variante executate local, ce imită formele de la nordul Mării Negre. Dar nu se poate vorbi încă de o variantă locală, indiferent unde am plasa centrul ei, în Transilvania sau Cîmpia Tisei, pentru că numărul pieselor descoperite este totuși prea mic în această zonă. Mai curînd ele ar putea fi piese de import de la nordul Mării Negre, ajunse aici odată cu alte elemente (de ex., oglinzile), ce succed după un interval de timp grupului scitic din Transilvania. În orice caz, astfel de piese trebuie datate la noi după mijlocul sec. VI î.e.n. Apariția și răpîndirea lor la nordul Mării Negre, incepînd cu mijlocul

---

[58] B. Farmakovski, în *ArchAnz*, 1912, col. 355—356, fig. 42; 1913, col. 202—203, fig. 45. Două exemplare in Muz. din Cluj, astăzi pierdute, probabil de același tip, menționează D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 236.

[59] S. I. Kapoșina, *op. cit.*, p. 180.

[60] *Ibidem*, p. 180—187 (fig. 2, 1); V. F. Gaidukevici, S. I. Kapoșina, în *SA*, XV, 1951, p. 170—171; V. V. Sedov, în *SA*. 2, 1969, p. 122—24; L. Artișevskaia, în *KS*, 68, 1957, p. 85—86 și fig. 33, 3.

[61] V. A. Ilinskaia, în *KS*, 54, 1954, p. 29—31 și fig. 11, 7—11. Un exemplar asemănător e cunoscut la Romni, E. H. Minns, *op. cit.*, p. 191, fig. 83, Pentru alte descoperiri, vezi E. F. Pokrovskaia, în *Arheologija* Kiev, XVIII, 1965, p. 141, pl. I, 12.

[62] G. T. Kovpanenko, în *Arheologija* Kiev, XIII, 1961, p. 75, fig. 4, 7—8.

[63] P. N. Tretiacov, E. A. Șmidt, *Drevnie gorodiști smalenștini*, Moskva-Leningrad, 1963, p. 86 și urm., fig. 42. 9 a-b, 44, 19, cu analogii în regiunea Niprului; O. N. Melnikovskaia, în *KS*, 70, 1957, p. 37, fig. 10, 1,2.

[64] L. V. Artișevskaia, *loc. cit.*

[65] N. Fettich, în *ArchHung*, XV, 1934, pl. VI, 2.

[66] P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, p. 72, pl. XII, 1.

sec. VI î.e.n., explică de ce grupul scitic transilvănean, ajuns aici anterior, pe la începutul aceluiași secol, îi cunoaște doar sporadic, oferindu-ne totodată o nouă indicație în sprijinul datării lui timpurii. Ceea ce apare absolut sigur e originea scitică a acestui tip de cercel.

3. Plăcuțe treflate din aur

În anul 1969 au fost descoperite la Blaj două noi morminte scitice [67]. În mormîntul nr. 2 se aflau așezate peste humerusul drept, trei plăcuțe din foițe de aur, de formă treflată (fig. 3, 1—6) [68]. Piesele, avînd aceleași dimensiuni — 20 mm în „diametru" —, sînt prevăzute cu ornamente semiglobulare executate prin stanțare.

Ca și în cazul cerceilor de la Băița, cele trei plăcuțe sînt primele piese de acest fel cunoscute pînă acum la noi, care își află numeroase analogii tot în descoperirile scitice de la nordul Mării Negre. Astfel, în mormîntul nr. 100 de la Siniavka [69], plăcuțe identice ca formă, dar mai simple ca execuție, au fost aflate în jurul craniului (fig. 3, 7—8) [70]. În grupa scitică de lîngă Voronej (Ciastîie Kurganî), în curganul nr. 3, din 203 aplici de aur, 63 erau din acest tip. Alte 23 de exemplare au fost aflate în curganul nr. 9 din această grupă, datat în sec. VI î.e.n. (fig. 3, 9—11) [71]. Piese identice ca tip se cunosc în curganul 11/16 de la Mastiughino (Donul mijlociu, fig. 3, 12) [72], în curganul nr. 4 de la Durovka (grupa niproviană, fig. 3, 14) [73], precum și în descoperirile scitice de la Bielsk (grupa Vorskla) datate în sec. VI î.e.n. (fig. 3, 13) [74]. Forma și dispunerea lor în morminte confirmă ipoteza formulată de M. Rostowzew în privința utilizării lor ca aplici pentru îmbrăcăminte [75]. Unele din piese erau lucrate la Olbia, unde se cunosc matrițe pentru aplici din foițe de aur [76]. Totuși, avîndu-se în vedere că aurul se prelucrează relativ ușor (problema esențială este doar confecționarea matriței), precum și unele deosebiri de amănunt dintre diferitele exemplare, se admite că erau executate și de meșteșugarii sciți. Aspectul îngrijit al pieselor de la Blaj indică o posibilă proveniență nord-pontică. Posibilitatea importului e sugerată și de faptul că, afară de piesele de la Blaj, în regiunea carpato-dunăreană se cunoaște o singură descoperire de acest fel: în mormîntul nr. 31 de la Szentes-Vekerzug, unde au fost aflate cinci exemplare, cu unele deosebiri de

---

67 Pentru descoperirile anterioare, cf. nota 2.

68 Mormînt de inhumație, orientat VSV—ENE. Inventar: două vase bitronconice, două inele de buclă cu capete conice, de bronz (tip nord-pontic transilvănean), cca 25 mărgele de caolin, cele trei plăcuțe treflate și una dreptunghiulară din aur (vezi mai jos, nr. 5), lucrate în aceeași tehnică; cf. și nota 9.

69 E. H. Minns, *op. cit.*, p. 192, fig. 84.

70 Cf. nota 10.

71 S. N. Zamiatnin, în *SA*, VIII, 1946, p. 24—35, fig. 10, 5 și 23, 2.

72 P. D. Liberov, *Arheologija SSSR*, D_1-31, Moskva, 1965, pl. 33, 6.

73 A. I. Puzikova, în *KS*, 107, 1966, p. 83—84, fig. 29, 16. Sînt menționate și alte descoperiri analoge.

74 G. T. Kovpanenko, în *Arheologija* Kiev, XIII, 1961, p. 75, fig. 4, 25.

75 S. N. Zamiatnin, *loc. cit.*

76 V. F. Gaidukevici, S. I. Kapoșina, în *SA*, XV, 1951, p. 170.

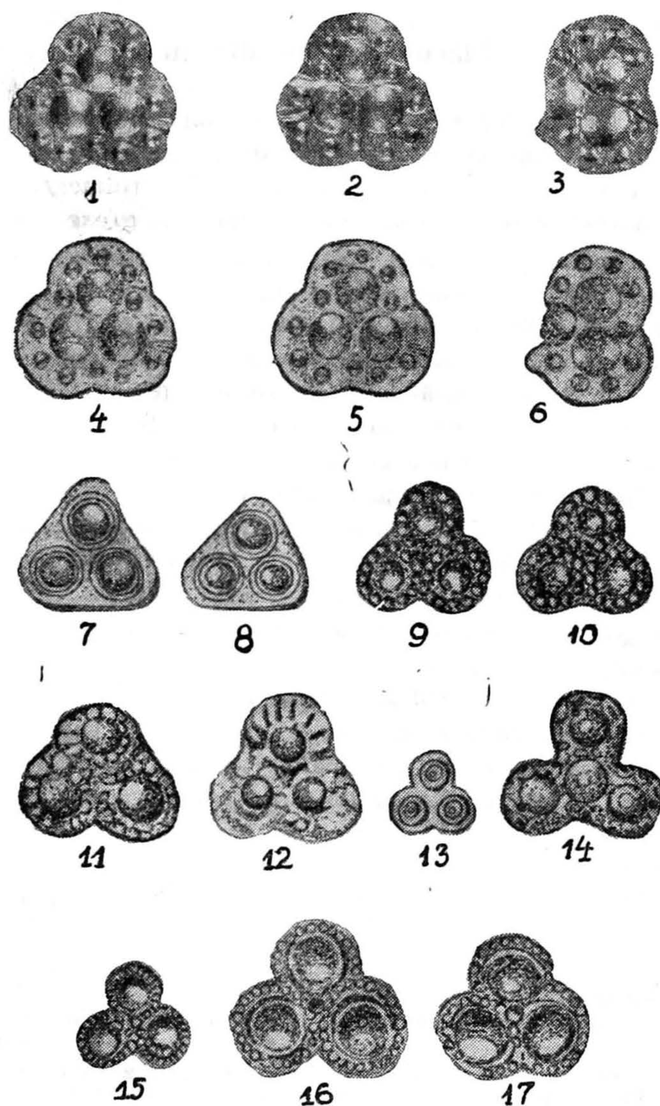

Fig. 3. — **Plăcuțe treflate de aur**: *1—6*. Blaj; *7—8*. Siniavka; *9—11*. Ciastîie Kurganî; *12*. Mastiughino; *13*. Bielsk; *14*. Durovka; *15*. Dnepropetrovsk; *16—17*. Szentes-Vekerzug.

amănunt faţă de cele de la Blaj (fig. 3, 16—17)[77]. Chiar dacă unele exemplare au fost lucrate în oraşele greceşti, aria de răspîndire cît şi contextul în care apar arată apartenenţa lor indiscutabilă la cultura materială scitică, fapt confirmat şi de descoperirea de la Blaj.

4. Falera de la Băiţa

Din cele trei morminte scitice de la Băiţa (jud. Mureş), descoperite în anul 1967 (nota 56), printre obiectele recuperate din mormîntul nr. 1[78], se află şi o faleră din aur, de forma unei calote sferice (diametrul 41,5 mm, înălţimea 13 mm, greutatea 7,85 gr.) fiind aşezată peste humerusul stîng. Piesa este ornamentată cu un şir de granulaţii realizate prin ştanţare, ce redau în dispunerea lor imaginea crucii înscrisă în cerc, sau a roţii solare (fig. 4, 1—2). Falera de la Băiţa reprezintă un *unicum* printre descoperirile scitice din Transilvania şi, spre deosebire de podoabele prezentate anterior, nu cunoaştem piese cu totul identice nici în alte regiuni, inclusiv nordul Mării Negre[79]. Motivul ornamental (cruce în cerc), redat în aceeaşi tehnică sau incizat, îl regăsim pe un disc de bronz din cultura Ananino (fig. 4, 3)[80] sau pe unele falere din nordul Caucazului, în epoca bronzului (fig. 4, 4)[81]. O legătură cu aceste piese este însă puţin probabilă şi numai în măsura în care poate fi vorba de reprezentări analoge, legate de cultul solar din epoca bronzului, perpetuat în regiunea Caucazului pînă în faza tîrzie a epocii fierului[82]. La sud-vest şi vest de teritoriul României, motivul apare (mai mult sau mai puţin asemănător) pe falerele de aur din necropola tumulară de la Atenica, datînd de la sfîrşitul sec. VI, inceputul sec. V î.e.n. (fig. 4, 5)[83], pe discul de bronz din mormîntul 57 de la Szentes-Vekerzug (fig. 4, 6)[84], pe placa unei fibule de tip Bernhardsthal (Austria) din Hallstatt CD[85] şi pe două plăcuţe de aur de la Chotín (fig. 4, 7—8)[86]. Mai apropiată este falera de bronz descoperită în necropola tumulară de la Hájek (Moravia), al cărui motiv ornamental se leagă cel mai strîns de cel de la Băiţa (fig. 4, 10)[87]. În orizontul scitic din Transilvania, motivul cruce în cerc apare pe o oglindă descoperită în necropola de la Ciumbrud. Deşi reprezentarea în amănunt este deosebită,

---

[77] M. Párducz, în *ActaArchBp*, IV, 1—4, 1954, p. 67, pl. VI, 20—24, 20a—24a. Aici citate şi alte analogii. Autorul vede originea acestor piese în aria grupului Kiev-Poltava. Analogiile citate arată însă că ele sînt caracteristice întregii culturi scitice de la nordul Mării Negre.

[78] De înhumaţie, orientat VNV—ESE. Inventar: 34 săgeţi din bronz (tipuri arhaice), akinakes (cu bară la mîner), vîrf de lance, pandantive pentru harnaşament, faleră de bronz, fragmente ceramice din două vase.

[79] Unele consideraţii în legătură cu falerele din epoca Hallstatt la M. Párducz, în *Apulum*, V, 1965, p. 105—113.

[80] A. V. Zbrueva, în *MIA*, 30, 1952. p. 78, pl. XVII, 9. Vezi şi *MIA*, 94. 1961, p. 27, fig. 8, 3, p. 38, fig. 9, 29 etc., care nu ne-a fost accesibilă.

[81] G. Gazdapusztay, în *SA*, 2, 1969, p. 142, fig. 2, 1.

[82] S. A. Esaian, în *SA*, 1968, p. 255—260.

[83] M. Djuknić, B. Jovanović, în *ArchIug*, VI, 1965, p. 1—27, pl. IX, 8, XXI, 4 a-b.

[84] M. Párducz, în *ActaArchBp*, IV, 1—4, 1954, p. 36, 88, fig. 32, 21 şi pl. XVI, 23.

[85] R. Pittioni, *op. cit.*, p. 593, fig. 418.

[86] M. Dušek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín*, p. 60, 127, pl. XXI, 11—12.

[87] E. Jilková, A. Rybová, în *PA*, 1, 1959, p. 66—67, fig. 11, 8a.

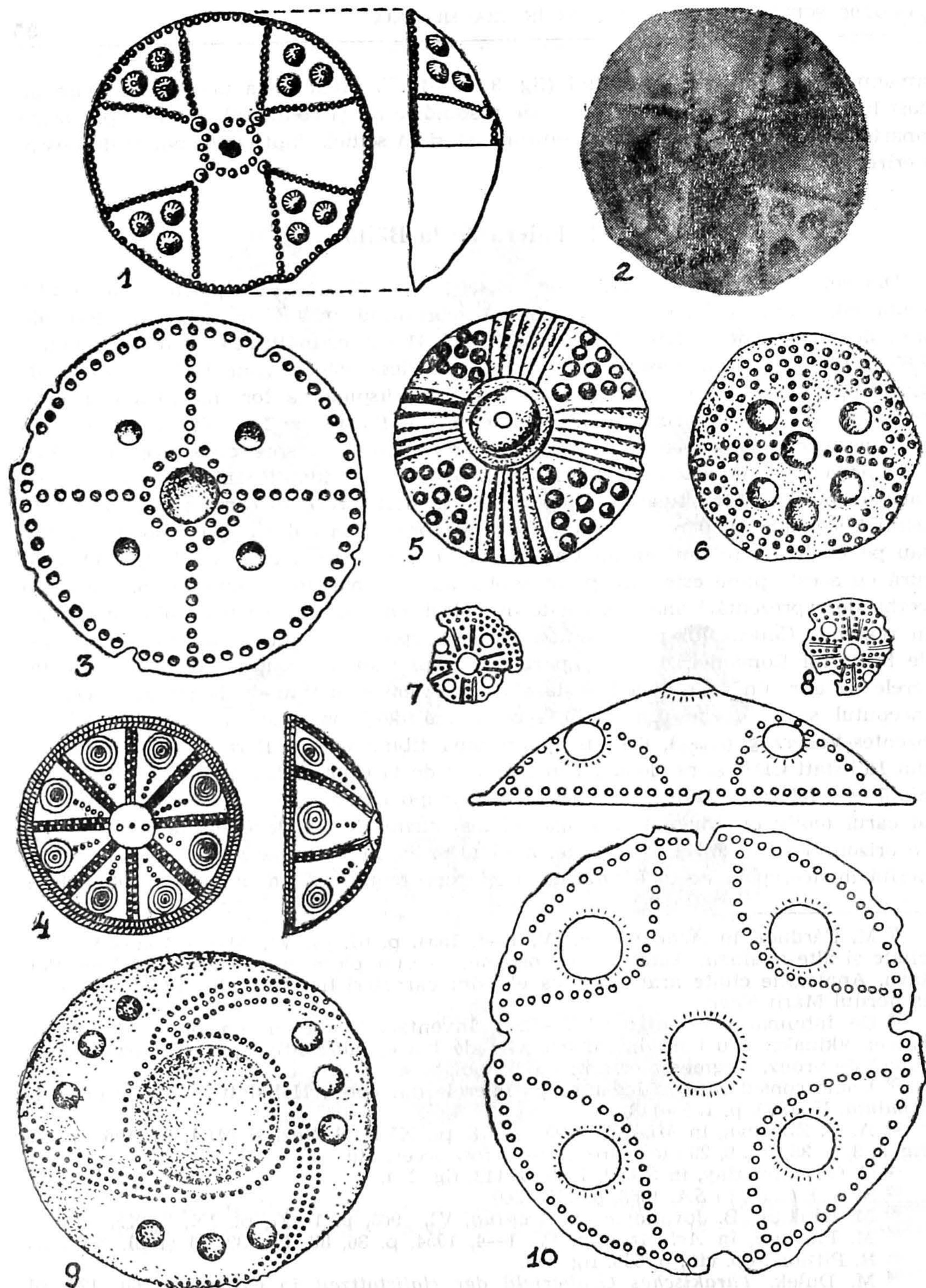

Fig. — 4. Falere : *1—2.* Băița ; *3.* Ananino ; *4.* Stanița Nikolaevskaia ; *5.* Atenica ; *6.* Szentes-Vekerzug ; *7—8.* Chotín ; *9.* Șmig ; *10.* Hájek.

totuşi analogiile citate [88] dovedesc că ornamentul, indiferent de semnificaţia sa, este cunoscut de sciţii de la nordul Mării Negre. O anumită afinitate pare să existe între falera de la Băiţa şi unele falere de la Şmig (fig. 4, 9), dar cronologia nesigură a acestui tezaur [89] obligă la maximă prudenţă în stabilirea unei eventuale continuităţi stilistice. Încercarea e cu atît mai riscantă cu cît unele motive (legate foarte probabil şi de credinţele religioase, cum ar fi cultul solar), ca şi tehnica lor de redare se perpetuează, mai ales la podoabele de aur, timp foarte îndelungat [90]. Datarea mormîntului nr. 1, asigurată de restul inventarului în sec. VI î.e.n., oferă o cronologie precisă, în limitele acestui secol, a falerei de la Băiţa. Lipsa unor analogii exacte în afara Transilvaniei, precum şi unele afinităţi stilistice cu falerele de la Şmig, mai timpurii, par să susţină cu suficientă greutate provenienţa şi execuţia ei pe plan local, poate sub imboldul unei tradiţii a falerelor în zona carpato-dunăreană, ce se perpetuează aici o lungă perioadă de timp.

5. Placă ornamentală de aur

În mormîntul nr. 2 cercetat în anul 1969 la Blaj, a fost descoperită, împreună cu plăcuţele treflate prezentate mai sus (cf. notele 67, 68) şi una de formă cvasidreptunghiulară (de 17,5×37 mm), cu ornamente triunghiulare şi granulaţii realizate prin stanţare (fig. 5, 1—2). Nu cunoaştem analogii directe pentru această piesă. Într-o anumită măsură motivul ornamental se apropie de cel întîlnit pe piesele de centură din argint descoperite în comitatul Borsod (fig. 5, 4) [91] şi la Novi Pazar (fig. 5, 5) [92], sau cu cel de pe placa de aur din tezaurul de la Dalj (fig.5, 3) [93]. Oricît de tentantă pare posibilitatea unei apropieri de aceste piese, mai ales de cea din tezaurul de la Dalj (considerat de factură orientală), o legătură directă e greu de admis; este avansată aici doar ca o posibilitate. Pe de altă parte trebuie avut în vedere că plăcuţele ornamentale de aur, de cele mai variate forme şi ornamente, sînt des întîlnite în mormintele scitice de la nordul Mării Negre în sec. VI—V î.e.n. (fabricate local sau la Olbia; cf. nota 76). Folosirea plăcuţelor ornamentale este deci obişnuită la sciţi; apariţia lor în mormintele din Transilvania e firească. În schimb, astfel de podoabe lipsesc în descoperirile contemporane aparţinînd populaţiei autohtone. În atare condiţii este greu de apreciat dacă cele patru plăcuţe din mormîntul nr. 2 (1969) de la

---

88 Şt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 86, fig. 6, 2; VI, 1969, p. 48, n. 296—298, p. 62, n. 396.

89 Opiniile exprimate în legătură cu datarea acestui tezaur la D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 209, notele 2—5. Vezi şi A. Mozsolics, în *BerRGK*, 46—47, 1965—1966, Berlin 1968, p. 74—76.

90 Reprezentarea aceloraşi motive pe piese de diferite epoci poate fi întîmplătoare. Totuşi, atunci cînd repetarea devine insistentă, cum este cazul grupului de trei granulaţii ce apar pe plăcuţele de la Blaj, pe falera de la Băiţa sau pe falerele de la Şmig, trebuie să o acceptăm ca o caracteristică a epocii, chiar dacă este o eventuală tradiţie perpetuată.

91 P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVIII, 1898, p. 308—309, fig. 1, le consideră de provenienţă La Tène; cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 463, fig. 320.

92 Numeroasele descoperiri din aria grupului *Glasinac* arată însă originea lor iliră. Vezi A. Benac, B. Čović, *op. cit.*, pl. XXXXIII, 3; D. Mano-Zisi, L. Popović, *Iliri i grci*, Belgrad, 1959—1960, pl. VI, 1, XII, e, g etc.

93 M. Ebert, în *JÖAI*, XI, 1908, p. 272, fig. 123.

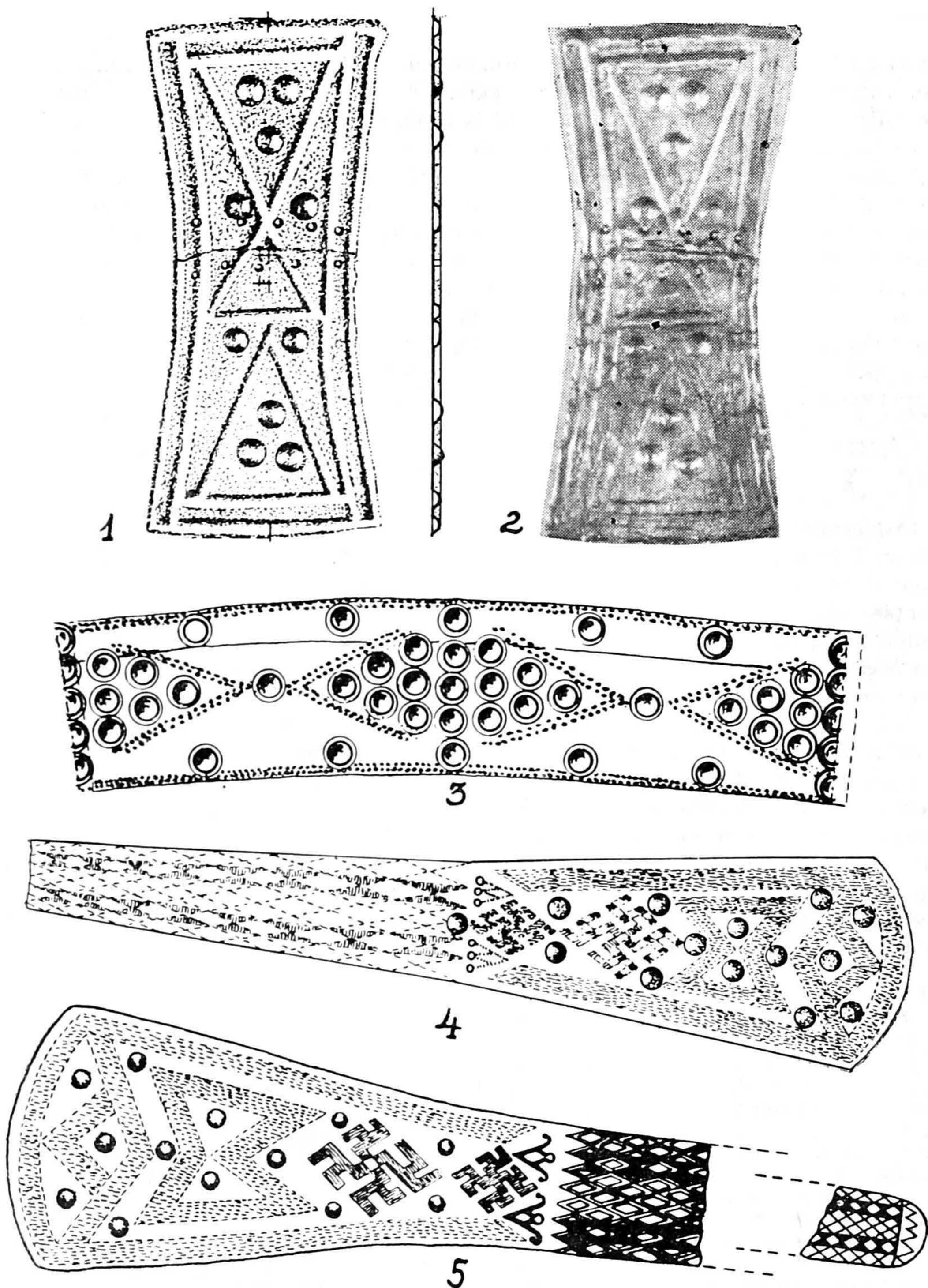

Fig. 5. — Plăci ornamentale și piese de centură: *1—2*. Blaj (mărimea 2/1); *3*. Dalj; *4*. Comitatul Borsod; *5*. Novi Pazar.

Blaj (cele trei de formă treflată şi cea în discuţie) provin din nordul Mării Negre, ca import, sau sînt executate pe loc. Indiferent însă de răspunsul la această întrebare, ele sînt elemente de cultură materială scitică, răsăriteană, fapt de altfel confirmat şi de mediul clar scitic în care apar ele la Blaj.

Perla de aur de la Gădălin (nota 3) nu-şi găseşte analogii pe teritoriul României, inclusiv în mormintele scitice din Transilvania. Perle asemănătoare, dar dimensiuni mai mici, cunoaştem însă la Szentes-Vekerzug[94], în unele morminte scitice de la nordul Mării Negre[95] şi în tezaurul de la Dalj[96]. Avînd în vedere caracterul în general atipic al acestor podoabe, o interpretare mai precisă este greu de făcut.

Podoabele prezentate permit observaţii utile pentru ansamblul problemei scitice din Transilvania. Unele au fost formulate în cursul expunerii. Se impun totuşi cîteva consideraţii finale, legate în special de problema în discuţie. Podoabele din metal preţios descoperite în morminte scitice din Transilvania se pot împărţi în două grupe. Prima cuprinde, în ordine, inelele de buclă cu capete conice, cerceii cu cap conic mare şi plăcuţele ornamentale de formă treflată. Aceste trei categorii de podoabe, frecvente în descoperirile de la nordul Mării Negre, prin aria de răspîndire, cronologia şi mediul cultural căruia îi aparţin, sînt de clară factură scitică, subliniată şi de faptul că în Transilvania ele apar n u m a i în cadrul grupului scitic, fiind cu totul necunoscute în alte zone şi medii culturale de pe teritoriul României. A doua grupă cuprinde falera, placa cvasidreptunghiulară şi perla de aur, piese pentru care nu cunoaştem analogii cu totul exacte nici în cultura scitică de la nordul Mării Negre şi nici pe teritoriul ţării noastre. Foarte probabil ele au putut fi confecţionate pe loc, în Transilvania. Dar contextul în care au fost descoperite le conferă un caracter scitic, cu atît mai mult cu cît, repetăm, ele sînt necunoscute pînă acum în mediul autohton.

Fig. 6. — Perlă de aur descoperită la Gădălin.

Existenţa aurului în Transilvania şi perpetuarea unei tradiţii autohtone în prelucrarea lui au putut facilita producerea şi pe plan local a unora din aceste podoabe. Nu se pot nega nici unele similitudini stilistice şi tehnice, revelate mai sus, de exemplu cu piesele din tezaurul de la Şmig sau Dalj. Totuşi, prin caracterul lor specific, prin ambianţa în care au fost descoperite, ele rămîn, incontestabil, strîns legate de grupul scitic transilvănean.

Ajungem, implicit, la cunoscutul pasaj 104 din cartea a IV-a a lui Herodot, cu agatirşii de pe rîul Maris ce *„poartă mai ales podoabe de aur"*. Avîndu-se în vedere că singurele podoabe de aur cunoscute pînă acum în

---

[94] M. Párducz, în *ActaArchBp*, IV, 1—4, 1954, 28—30, fig. 6 şi pl. VI, 2—11, 2a—11a.

[95] A. I. Terenojkin, în *Arheologija* Kiev, IX, 1954, p. 90, pl. I, 7; cf. A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.*, Bucureşti, 1961, p. 147.

[96] M. Ebert, *op. cit.*, p. 262, fig. 119.

mormintele scitice din Transilvania (inelele de buclă cu capete conice de la Aiud şi Blaj, considerate şi ele nescitice; cf. nota 18) nu puteau constitui o confirmare pentru relatarea lui Herodot, acest pasaj a fost considerat contradictoriu, inclus printre obiecţiile ce se aduc prezenţei şi localizării sciţilor agatirşi în Transilvania [97].

Fireşte, podoabele recent descoperite nu constituie o acoperire integrală pentru pasajul amintit. Nu putem însă aştepta ca fiecare descoperire scitică să conţină podoabe de aur (la nordul Mării Negre mormintele cu obiecte de aur sînt mai ales cele din sec. V—IV î.e.n.!). Trebuie avut apoi în vedere faptul că marea majoritate a antichităţilor scitice din Transilvania provin din descoperiri întîmplătoare, care uşurează dispariţia obiectelor de metal preţios. Cu ani în urmă, a fost distrusă în aria necropolei de la Blaj, „o construcţie funerară antică, din lemn şi piatră", ce conţinea mai multe schelete. Acestea sînt singurele informaţii disponibile în legătură cu acest mormînt impunător, foarte probabil al unei căpetenii scitice. Nu afirmăm prin aceasta că s-au descoperit şi obiecte de metal preţios. Singurele morminte tumulare scitice cunoscute pînă acum în Transilvania, cele de la Cipău, care pot furniza informaţii preţioase, sînt încă necercetate [98]. Dacă descoperirile cunoscute pînă acum nu confirmă integral pasajul amintit, ele dovedesc totuşi existenţa podoabelor de metal preţios la sciţii din Transilvania, deci din perioada Hallstatt-ului D, relansînd totodată posibilitatea unor noi descoperiri şi, poate, reconsiderarea cronologiei unor podoabe de aur, încadrate pînă acum în epoci anterioare [99]. Cade astfel încă una din pretinsele „contradicţii" în problema sciţilor-agatirşi din Transilvania, ce se impută cu destulă uşurinţă „părintelui istoriei". Fără să-i supraestimăm valoarea documentară, trebuie să recunoaştem totuşi că în majoritatea cazurilor, aceste aparente contradicţii trebuiesc căutate mai ales în limitele de moment ale cunoştinţelor noastre [100]. Confirmarea arheologică a textului, Herodot, IV, 104, sprijină localizarea agatirşilor pe Maris (IV, 48), acceptată de majoritatea istoricilor [101]. Rămîne încă de lămurit ce a vrut să exprime Herodot atunci cînd afirma la sfîrşitul pasajului 104 că agatirşii „în ceea ce priveşte celelalte

---

[97] D. Popescu, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 452. Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 449; I. H. Crişan, în *OmD*, p. 125.

[98] Descoperirile de la Cipău: N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 19 şi urm.

[99] Ne gîndim de pildă la discul de aur provenind din Transilvania, cu loc de descoperire necunoscut, datat în epoca bronzului (D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 211, 249—250 şi fig. 123, 4) care, prin analogie cu aplicile identice de la *Panaghiurişte* (Bulgaria; I. Venedikov, în *BIAB*, XXXI, 1969, p. 33, fig. 46) datează, credem, tot din Hallstatt-ul tîrziu.

[100] Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 36 şi urm. *Istoriia grečeskoi literaturi* (sub redacţia S. I. Sobolevski), vol. II, Moscova, 1955, p. 28 şi urm.

[101] Nu e necesar să înşirăm aici toată bibliografia sau părerile exprimate în legătură cu localizarea agatirşilor; de exemplu: V. Pârvan, *op. cit.*, p. 33 şi urm.; C. Daicoviciu, în *Steaua* (Cluj), 5, 1956, p. 113—117; I. H. Crişan, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 439—443. Nu poţi fi de acord cu localizarea agatirşilor la est de Nipru (cum crede I. H. Crişan, interpretînd pasajul IV, 125 din Herodot; p. 441). Dimpotrivă, enumerarea populaţiilor în acest pasaj se face de la est la vest, agatirşii fiind, astfel, ultima populaţie spre vest, enumerată de Herodot.

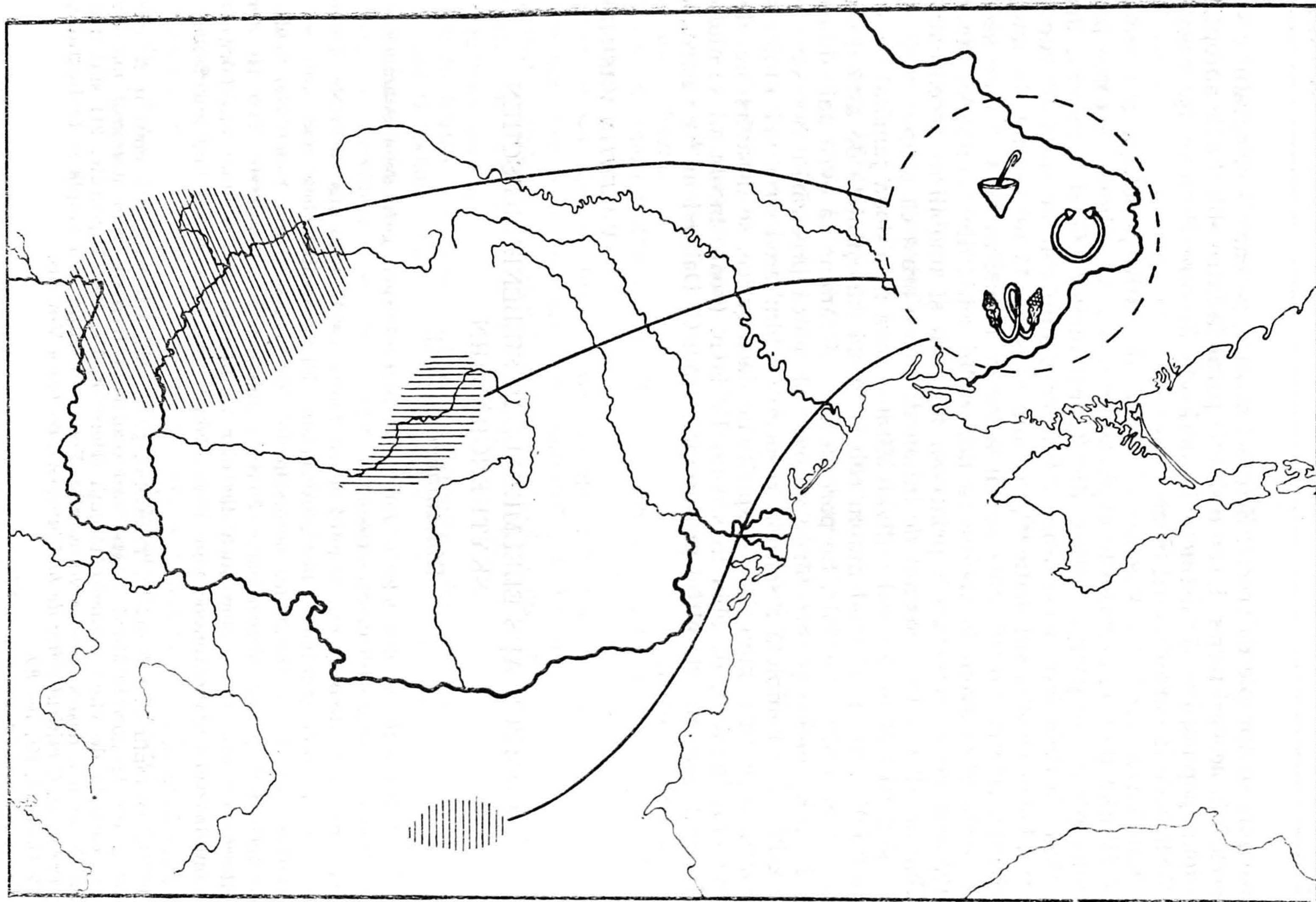

Fig. 7. — Răspîndirea geografică a cerceilor și inelelor de buclă.

obiceiuri se apropie de traci". Este o tracizare, pe care istoriograful o sugerează în aceeaşi termeni, sau o simplă paralelă între obiceiurile apropiate a două populaţii încă distincte în perioada în care Herodot îşi culegea informaţiile la nordul Mării Negre?

Asimilarea, respectiv tracizarea sciţilor de către populaţia autohtonă, intervenită pînă la urmă, este explicaţia cea mai verosimilă, cea mai probabilă pentru dispariţia sciţilor din Transilvania[102]. Cînd a început însă şi cînd s-a desăvîrşit acest proces? Influenţa autohtonilor, în ciuda cunoscutului conservatorism scitic [103], trebuie să se fi făcut simţită, în unele privinţe, relativ curînd după aşezarea lor în Transilvania. Cu toate acestea, trebuie să avem în vedere că materialul scitic din necropolele transilvănene se caracterizează printr-un arhaism şi imobilism accentuat[104], subliniat şi de ritul constant de inhumaţie, care arată că grupul scitic de aici şi-a păstrat în general individualitatea pînă în a doua jumătate a secolului V î.e.n., pînă cînd putem cobori (după cunoştinţele de astăzi) datarea unora din materiale. Se pare deci — şi rămîne ca eventuale descoperiri arheologice şi cercetările viitoare să aducă precizările necesare — că asimilarea completă a sciţilor, respectiv schimbarea structurii etnice şi adoptarea culturii materiale şi spirituale daco-getice, se desăvîrşeşte, devine fapt împlinit, de abia în secolul IV î.e.n. (poate începutul secolului III î.e.n.), aşa cum de altfel presupunea acad. C. Daicoviciu[105] cu aproape trei decenii în urmă.

VALENTIN VASILIEV

SCHMUCK AUS EDELMETALL IN SIEBENBÜRGISCHEN SKYTHENGRÄBERN

(Zusammenfassung)

Es werden acht, in den letzten Jahren in Siebenbürgen gefundene Schmuckgegenstände aus Edelmetall veröffentlicht.

Silberner *Schläfenring* mit kegelförmigen Enden (Abb. 1, 3) aus Grab Nr. 2 von Teiuş, Bez. Alba (gefunden 1969). Aufgrund der geographischen und kulturell-ethnischen Fundzusammenhänge unterscheidet der Verfasser drei Typen von Schläfenringen mit genau abgegrenzten Verbreitungsgebieten. Der erste Typ ist der *pontisch-siebenbürgische*, dem auch das hier veröffentlichte Exemplar angehört. Er kommt in den Skythenfunden vom nördlichen Schwarzmeergebiet und aus Sieben-

102 De exemplu C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 38—39. Alte explicaţii cum ar fi înapoierea lor la nordul Mării Negre, sau dispariţia treptată prin numărul mic de copii, cauzată de viaţa nomad-călăreaţă (Herodot, IV, 104; Hipocrate, 21) sînt mai greu de admis, deşi-s ipoteze verosimile. Pentru discuţia mai amplă şi bibliografie, Şt. Ferenczi, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud*, partea a V-a, ms.

103 Herodot, IV, 76—80.

104 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 38.

105 *Ibidem*, p. 39.

bürgen häufig vor. Während er aber im ersteren vom 6. Jh.v.u.Z. durch die ganze skythische Periode hindurch andauert, ist er in Siebenbürgen nur in den Skythengräbern des 6.—5. Jhs.v.u.Z. zu finden. Im Westen und Süden der genannten Zone erscheint er nur ganz vereinzelt und zufällig. Der zweite Typ ist der von *Szentes-Vekerzug-Chotin*. Die Schläfenringe dieses Typs sind dicker und haben nur ein kegelförmiges Ende (Abb. 1, 6). Ihr Verbreitungsgebiet ist — von der zweiten Hälfte des 6 Jhs.v.u.Z. an — die Slowakei und Nordostungarn. In den Skythenfunden aus Siebenbürgen und Thrakien kommt dieser Typ nicht vor. Er wird als eine spätere, örtliche Variante angesehen, die sich aber artmässig von den Schläfen- und Ohrringen des nördlichen Schwarzmeergebietes ableitet. Der dritte Typ, der *pontisch-süddonauländische*, umfasst die leierförmigen Schläfen- oder Ohrringe (Abb. 1, 8—11). Besonders fein ausgeführte Stücke aus einigen skythischen Kurganen und griechischen Schwarzmeerstädten erscheinen bereits um die Mitte des 6. Jhs, und sind das Werk griechischer Schmiede; grösstenteils sind sie nach dem Vorbild des pontisch-siebenbürgischen Typs gearbeitet. Später, im 5. Jh.v.u.Z. kamen sie auch nach Thrakien (Abb. 1, 12). Der Kreis auf der Karte (Abb. 7), in den die Typen der Ringe mit konischen Enden eingeschrieben sind, soll nur ihr Entstehungs- und Herkunftsbereich bezeichnen, obwohl ihr Verbreitungsgebiet im Norden des Pontus Euxinus viel grösser ist.

Ohrringe aus Elektron (Abb. 2, 1—2), Grab Nr. 2 von Băița, Bez. Mureș. Typologisch stehen sie in Beziehung zu den Schläfen- und Ohrringen vom Norden des Schwarzen Meeres.

Kleeblattförmige *Goldplättchen* (Abb. 3, 1—6) aus Grab Nr. 2 von Blaj, Bez. Alba (1969).

Ohrringe wie die von Băița, sowie Goldbleche in Kleeblattform erscheinen in siebenbürgischen Skythengräbern zum erstenmal (aus Ungarn sind zwei Ohrringe und fünf Goldplättchen bekannt). In den skythischen Bodenfunden des nördlichen Schwarzmeergebietes sind sie hingegen sehr häufig. Von dort stammen auch die siebenbürgischen Stücke.

Für die letzten zwei Ziergegenstände: *Goldphalere* (Grab Nr. 1 von Băița, Abb. 4, 1—2) und *Goldplatte* (Grab Nr. 2 von Blaj, Abb. 5, 1—2) kennt man keine genauen Entsprechungen in der skythischen Kultur weder des Ostens noch westlich oder südlich von Rumänien. Die siebenbürgischen Goldvorkommen, sowie die Gleichartigkeit des Stils (beispielsweise mit dem der Phaleren von Șmig) lassen an eine Fortdauer einheimischer Überlieferung in der Goldbearbeitung denken und sprechen für die Anfertigung der Stücke an Ort und Stelle; doch zeigt ihr Fundzusammenhang ihren eindeutig skythischen Charakter. Über die Agathyrsen vom Marisfluss sagt Herodot (IV, 104), dass sie „immer Goldschmuck tragen". Können die neuen Funde (neben drei schon früher bekannten Stücken) auch nicht als vollgültige Bekräftigung der genannten Herodotstelle angesehen werden, so beweisen sie doch zur Genüge, dass die Skythen in Siebenbürgen Schmuckgegenstände aus Edelmetall besassen. Auch wird dadurch ihre Identifizierung mit den Agathyrsen gestützt.

DESCOPERIRI CELTICE LA PAPIU — ILARIAN (JUD. MUREŞ)

În Muzeul de istorie din Turda se păstrează 10 obiecte celtice, găsite pe teritoriul comunei Papiu Ilarian din judeţul Mureş. Asupra condiţiilor descoperirii lor deţinem foarte puţine date. Ele au fost achiziţionate de regretatul Ion Ţigăra, fostul director al Muzeului din Turda. Din datele înscrise de către el în registrul de inventar al Muzeului şi pe cîteva fişe de obiect întocmite tot de către Ion Ţigăra, reiese că piesele au fost găsite, întîmplător, la locul numit „Stăunie“ din hotarul comunei Papiu Ilarian, în cursul anului 1955. Ele au făcut parte, după toate probabilităţile, din inventarul unor morminte celtice. N. Vlassa ne informează că la cîteva zile după descoperire s-a deplasat la faţa locului, împreună cu prof. K. Horedt şi D. Protase, şi că descoperitorii i-au relatat că piesele pe care le publicăm s-au găsit cu ocazia scoaterii lutului pentru lipit case şi că au fost găsite două schelete. Sigur ni se pare doar faptul că erau mai multe morminte, ceeace se poate lesne deduce din analiza (oricît de sumară) a descoperirilor păstrate în Muzeul turdean. Aici există arme caracteristice pentru mormintele de luptători celţi cum ar fi sabia, lancea, cuţitul de luptă pe de o parte, iar pe de alta obiecte ce au făcut parte, fără îndoială, din inventare funerare feminine. Aşa este de exemplu centura ornamentală de bronz.

Descrierea obiectelor

Cele 10 piese de inventar funerar celtic descoperite în hotarul comunei Papiu Ilarian sînt: o centură ornamentală de bronz, o cană de lut cu o toartă, o brăţară de bronz cu nodozităţi, o cataramă, un cuţit de luptă, un vîrf de lance şi o lamă de sabie toate din fier. Au mai fost descoperite o gresie pentru ascuţit, o foarfecă şi un lanţ scurt din fier:

1. — **Centură ornamentală** (fig. 1, pl. II. 7) — cea mai frumoasă dintre piese este din bronz şi a avut incrustaţii cu email. Se păstrează doar o parte din centură. Porţiunea păstrată este alcătuită din şase segmente unite între ele printr-un inel. Primul segment a constituit una din extremităţile centurii. El se compune dintr-o placă triunghiulară al cărei vîrf se termină într-un cap de animal stilizat (fig. 1). Baza triunghiului este ornamentată cu o linie în relief prevăzută la rîndul ei cu liniuţe paralele incizate. Urmează apoi o perforaţie semicirculară, mărginită de cîte

o nodozitate, mai mare, şi una mai mică prevăzute tot cu liniuţe incizate. Segmentul se termină printr-un mare buton sferic, perforat, prin care s-a introdus inelul ce făcea legătura cu segmentul următor. Butonul are la bază un mic cerc în relief, iar în vîrf se termină printr-o proeminenţă circulară de mici dimensiuni. Inelul de legătură are marginea exterioară crestată.

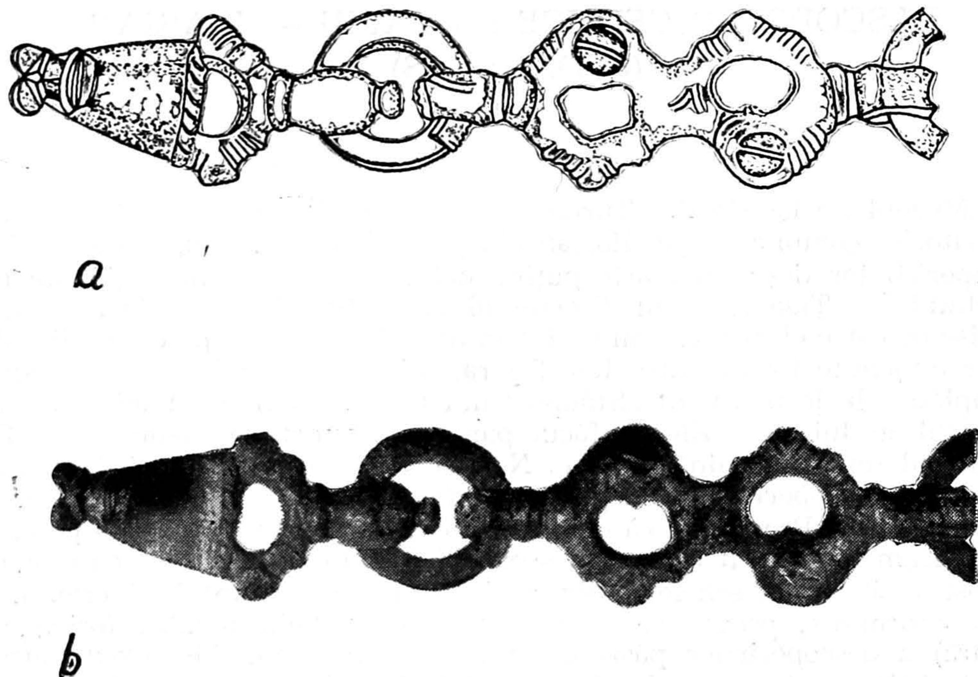

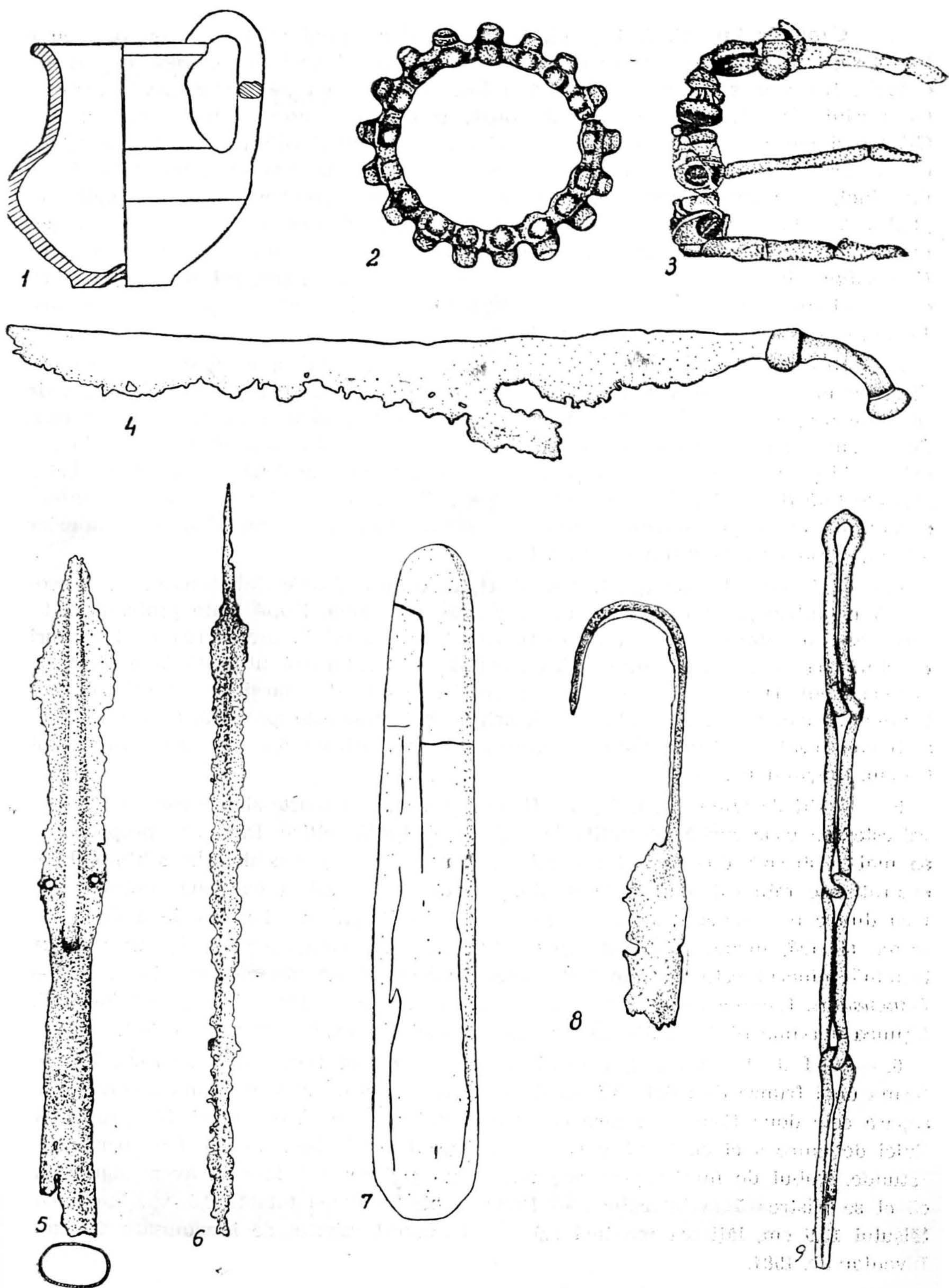
Fig. 1. — Centura ornamentală de bronz de la Papiu Ilarian.

Cel de-al doilea segment este prevăzut la extremităţi tot cu cîte un buton, la fel cu cel al segmentului anterior. Perforaţia, de data aceasta, este dublă şi cordiformă. În spaţiul dintre cele două segmente există două adîncituri de formă aproximativ triunghiulară iar unele ovale, adîncite, în care s-a introdus emailul colorat.

Al treilea segment se deosebeşte de cel anterior doar prin existenţa unui cap de animal stilizat, analog celui prin care se termină cordonul. Acesta alcătuieşte o prelungire laterală a marginii interne a primei perforaţii.

Segmentele 4, 5 şi 6 sînt identice cu cel de-al doilea segment, cu menţiunea că în unele cazuri lipseşte proeminenţa sferică din vîrful butonului prin care se introducea inelul ce făcea unirea cu segmentul următor. Acolo unde proeminenţa lipseşte ea este înlocuită cu un ornament format din trei mici triunghiuri în relief realizate din linii incizate.

Dintr-un al şaptelea segment se mai păstrează doar un buton terminal perforat şi o porţiune din partea centrală a segmentului cu cele două lăcaşuri triunghiulare în care s-a introdus emailul. — *Dimensiuni:* lungimea totală a părţii păstrate 56 cm, lăţimea 3 cm, diametrul inelelor de legătură 3 cm, grosimea 0,5 cm. Inventar nr. 1265 (1—2).

Pl. I. — Piese din inventare funerare celtice de la Papiu Ilarian, jud. Mureş.

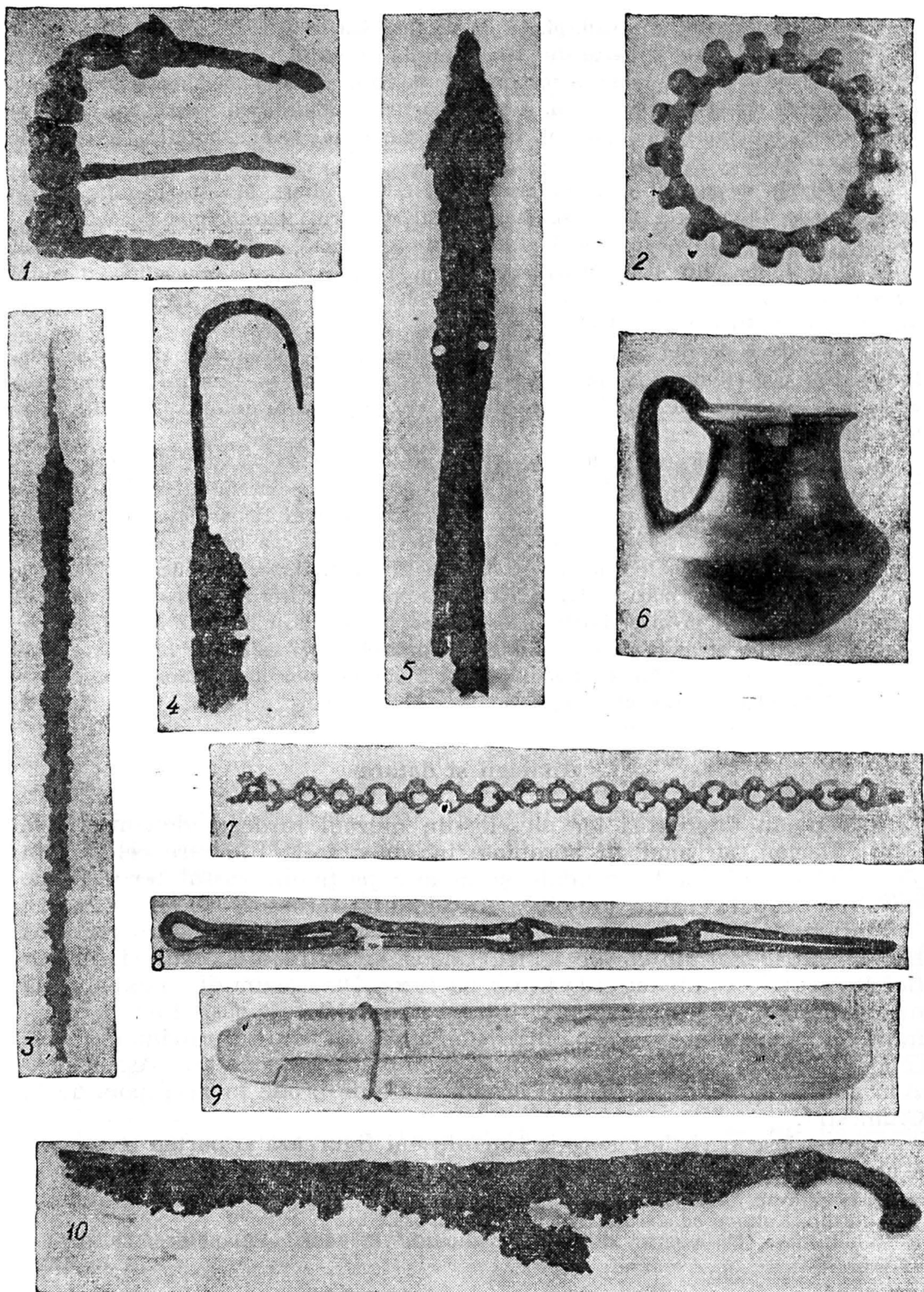
2. — **Cană de lut** (pl. I, 1 şi pl. II, 6), de dimensiuni mijlocii, prevăzută cu o toartă supraînălţată. Ea este lucrată cu roata, din pastă de bună calitate, de culoare cenuşie. Întreaga suprafaţă a vasului a fost acoperită cu un slip puternic lustruit. Gura cănii este largă avînd muchia buzei rotunjită şi uşor răsfrîntă în exterior. Gîtul recipientului este destul de lung şi larg, iar corpul bitronconic. Trunchiul de con superior este mult mai scurt decît cel inferior. Fundul vasului a fost tăiat drept, fără inel, prevăzut în centru cu o uşoară adîncitură circulară, în genul unui omphalos. Toarta cănii este puternică, în secţiune patrulateră, prevăzută fiind la suprafaţă cu o uşoară adîncitură mediană ce-i împarte suprafaţa în două porţiuni. — *Dimensiuni:* înălţimea 11,7 cm, diametrul gurii 8,5 cm, diametrul maxim 12,2 cm, diametrul fundului 5,5 cm, grosimea pereţilor 0,6 cm. Înălţimea torţii 8,8 cm, lăţimea 1,8 cm, grosimea 1,2 cm. Inventar nr. 1268.

3. — **Brăţară de bronz** (pl. I, 2 şi pl. II, 2), foarte bine păstrată, compusă dintr-un inel masiv, închis; în secţiune, rotund. El a fost prevăzut cu trei şiruri de proeminenţe, nodozităţi. Şirul central este alcătuit de proeminenţe, un fel de bobiţe, de dimensiuni mai mari decît cele ale şirurilor laterale. Distanţa dintre proeminenţe este egală şi uniformă, atît în ce priveşte depărtarea în cadrul unui rînd cît şi a celor laterale faţă de şirul principal. Brăţara are o frumoasă patină verde, care îi conferă o anumită eleganţă. — *Dimensiuni:* diametrul exterior 6,5 cm, diametrul interior 4,4 cm, grosimea 2,3 cm. Inventar nr. 1589.

4. — **Cataramă de fier** (pl. I, 3 şi pl. II, 1), o piesă foarte slab conservată şi acoperită pe întreaga suprafaţă cu un strat gros de rugină. După toate probabilităţile, piesa este o cataramă destul de mare ce a putut servi la închiderea unei centuri de stofă ori de piele. Nu este însă exclus să fie o cataramă utilizată la o piesă de harnaşament. Din ceea ce se păstrează se pot recunoaşte marginile laterale ale catarameí şi acul central. Stabilirea utilizării acestei piese este ipotetică, fiind un obiect slab conservat. — *Dimensiuni:* lungimea 6,5 cm, lăţimea 5,4 cm, grosimea acului 0,5 cm. Inventar nr. 1589.

5. — **Cuţit de luptă** (pl. I, 4 şi pl. II, 10), de fier, este foarte slab conservat. Forma lui este cea uşor curbă, obişnuită la cuţitele de luptă celtice. Din lama propriu-zisă se mai păstrează doar o mică porţiune din apropierea muchiei. În schimb, bine păstrat este mînerul, destul de masiv. Acesta este prevăzut cu două proeminenţe. Una dintre proeminenţe separă mînerul de corpul cuţitului, iar cea de a doua, de formă sferică, încheie mînerul armei. Această proeminenţă semisferică în care se termină mînerul este mărginită la partea superioară de un mic cerc în relief. — *Dimensiuni:* lungimea totală 37 cm, din care 30 cm revin lamei iar 7 cm mînerului, lăţimea maximă păstrată 5,5 cm, grosimea actuală 1 cm. Inventar nr. 1266/1.

6. — **Vîrf de lance** (pl. I, 5 şi pl. II, 5), lucrat din fier, slab conservat. El are forma unei frunze de salcie. Vîrful de lance a avut o nervură mediană puternică ce separa cele două tăişuri cu care era prevăzută arma. La baza lamei, în apropierea liniei de unire a ei cu tocul, partea ce primea lemnul lăncii există două perforaţii rotunde. Tubul de înmănuşare este relativ lung şi rotund, fără să avem siguranţa că el se păstrează în întregime. — *Dimensiuni:* lungimea totală 28,5 cm, lungimea tăişului 15,5 cm, lăţimea maximă 3,5 cm, diametrul tubului de înmănuşare 2,5 cm. Inventar nr. 1584.

Pl. II. — Descoperiri celtice de la Papiu Ilarian.

7. — **Lamă de sabie** (pl. I, 6, pl. II, 3), de fier, foarte slab conservată. Din mîner se mai păstrează doar o parte din tija centrală, ascuţită la extremitate, lipsindu-i butonul terminal. Lama sabiei a fost prevăzută cu o nervură mediană, vizibilă încă în apropierea mînerului. Ea a avut două tăişuri şi se îngustează treptat spre vîrf. — *Dimensiuni:* lungimea totală 79 cm, lungimea mînerului 14 cm, lăţimea lamei 4 cm. Inventar nr. 1583.

8. — **Gresie de ascuţit** lame de metal (pl. I, 7 şi pl. II, 9), este lucrată dintr-o gresie moale de culoare gălbui-roşcată. Ea este de formă paralelipipedică cu extremităţile rotunjite. În momentul de faţă gresia s-a declivat. Ea n-a fost prea mult întrebuinţată, dovadă că are marginile întregi. Gresia nu este prevăzută cu gaură de suspendare, obişnuită la acest tip de unealtă. — *Dimensiuni:* lungimea 14 cm, lăţimea 2,3 cm. Inventar nr. 1267.

9. — **Foarfecă de fier** (pl. I, 8 şi pl. II, 4) foarte rău conservată. Din ea se păstrează doar o porţiune dintr-un braţ şi curbura superioară. — *Dimensiuni:* lungimea actuală 17 cm, lăţimea părţii superioare 4,5 cm, lăţimea braţului 2,5 cm. Inventar nr. 1266/2.

10. — **Lanţ de fier** (pl. I, 9 şi pl. II, 9) masiv şi scurt alcătuit din patru segmente. Fiecare segment este format din două bare care la extremităţi sînt încovoiate în forma unor verigi în care este introdusă veriga segmentului următor. Celui de-al patrulea segment îi lipseşte veriga inferioară. În acest caz barele sînt alăturate, unite şi ascuţite, probabil pentru a fi bătute în lemn. Aspectul general al acestui lanţ scurt este a unor mari verigi în formă de opt făcute din bare groase. Utilitatea lanţului n-o putem preciza. Poate, o asemenea piesă a fost folosită la car. — *Dimensiuni:* lungimea totală 55,5 cm. Lungimea primelor trei segmente 13,5 cm, a ultimului segment 15 cm. Lăţimea unui segment 2 cm. Diametrul verigilor 3 cm, grosimea unei bare 0,9 cm. Inventar nr. 1586.

Analogii şi datare

Aproape în totalitatea lor piesele din muzeul turdean, descoperite la Papiu Ilarian, au analogii apropiate în inventarele funerare celtice din Transilvania. Ele sînt frecvente şi în alte părţi din vastul teritoriu pe care l-au ocupat celţii în anumite perioade din istoria lor.

Centura de bronz ornamentală, cea mai reprezentativă, este o podoabă tipică pentru mormintele de femei. Uneori se întîlnesc şi centuri confecţionate dintr-o combinaţie de bronz cu fier [1]. Pînă acum din Transilvania nu cunoaştem nici un exemplar întreg care să fi fost găsit într-un mormînt celtic, cercetat prin săpături sistematice, ori care să provină din descoperiri fortuite. Există însă destule exemplare fragmentare. Aşa de ex. s-au găsit fragmente de centuri ornamentale de bronz în necropola de la Ciumeşti [2].

Printre descoperirile făcute la Curtuiuşeni figurează şi partea terminală a unei centuri ornamentale de bronz, care se termină într-un cap de ani-

[1] J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, 1956, p. 534.

[2] Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, f.a., p. 69, fig. 34.

mal stilizat ce se aseamănă mult cu cel de la Papiu Ilarian. Exemplarul de la Curtuiuşeni s-a găsit împreună cu o brăţară de bronz cu semi-ove [3]. Tot împreună cu brăţări cu semi-ove s-a găsit un alt fragment de centură ornamentală din bronz la Valea lui Mihai. Mai trebuie notat că din aceeaşi descoperire face parte şi o fibulă cu piciorul prins de corp caracteristică pentru Latène-ul mijlociu C [4]. Nu ştim cum se termina centura de bronz descoperită la Valea lui Mihai, deoarece ni s-a păstrat doar o porţiune redusă din corp. Aceasta este alcătuită din segmente patrulatere, pline, care la rîndul lor se termină la cele două extremităţi prin cîte o proeminenţă prevăzută cu cîte un mic buton la vîrf. Proeminenţa terminală a segmentelor este perforată şi prin ea trecea inelul ce făcea legătura cu segmentul următor. Acest mod de terminare a segmentelor îl întîlnim şi la centura ornamentală de la Papiu Ilarian. Din segmente patrulatere este alcătuit şi fragmentul de centură ornamentală de bronz descoperită la Veţel [5]. Acesta are părţile terminale ale segmentelor cu mult mai simple decît în cazul celor de la Papiu Ilarian.

În ceea ce priveşte analogiile pe care le cunoaştem din Transilvania pentru centura ornamentală de bronz se poate aminti partea terminală a unei asemenea podoabe descoperită la Turda [6]. În acest caz este vorba de o singură piesă, mult mai mare decît cea descoperită la Papiu Ilarian şi mai bogat ornamentată. Merită însă relevată şi, poate, subliniată marea asemănare existentă între capetele de animale stilizate prin care se termină, atît podoaba de la Papiu Ilarian cît şi cea de la Turda.

Centurile ornamentale de bronz sînt cunoscute în toată lumea celtică [7]. Există bune analogii, atît în ceea ce priveşte forma cît şi terminaţia în cap de animal stilizat a centurii de bronz de la Papiu Ilarian, la care se adaugă şi existenţa unor piese în formă de cap de animal stilizat de aceeaşi formă cu cel terminal dar de dimensiuni mai reduse; acestea alcătuiesc prelungiri laterale ale centurii; asemenea analogii găsim în mormintele celtice din Elveţia. Astfel, de ex. din inventarul mormintelor de la Niederwichtrach făcea parte şi o centură ornamentală de bronz foarte asemănătoare cu cea găsită la Papiu Ilarian. Un alt exemplar, şi el o bună analogie în toate detaliile sale pentru piesa noastră, s-a găsit într-un mormînt descoperit la Oberhofen. Dintr-o necropolă de inhumaţie aparţinînd Latène-ului mijlociu de la Deiss wil-Stettlen provine un alt exemplar [8].

---

[3] M. Roska, în *Közl*, IV, 1944, p. 38, fig. 15, 3.
[4] Ibidem, p. 58, fig. 18.
[5] Ibidem, p. 73, fig. 55.
[6] Ibidem, p. 71, fig. 51.
[7] De ex., cele descoperite pe teritoriul Ungariei: I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, *DissPann*, ser. II, nr. 18, Budapest, 1942, pl. XXXIV—XXXV; B. Benadik — E. Vlček — C. Ambros, *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava, 1957, pl. XXXIII; J. Todorović, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd, 1968, pl. XIX.
[8] O. Tschumi, *Urgeschichte des Kantons Bern*, Bern, 1953, p. 312 şi urm., fig. 66, 1968, pl. XIX.

Centurile ornamentale de bronz terminate în capete de animale stilizate se cunosc în număr relativ mare şi de pe teritoriile germane şi austriace [9].

Cu ocazia publicării diferitelor piese descoperite în morminte s-au întreprins studii amănunţite şi clasificări ale acestei categorii de podoabe celtice, pe tipuri. O asemenea clasificare aparţine lui J. Reitinger[10], care, după ce arată că centurile ornamentale de bronz sînt specifice pentru mormintele de femei şi că ele se termină în capete de animale stilizate, în care unii autori văd reprezentarea unor cai, a unor păsări ori a altor animale, le clasifică în şase tipuri. El distinge un tip elveţian, un tip german mijlociu, un tip austriaco-boemian, un tip elveţian de vest, un tip ungar şi în sfîrşit un tip de centură în formă de cruce. J. Reitinger dă apoi o listă a tuturor descoperirilor pe care le cunoaşte, grupate pe cele şase tipuri stabilite de el. Interesează aici doar două tipuri şi anume tipul 5, cel ungar, care este răspîndit în Austria de est, în Slovacia şi în Ungaria. El se caracterizează prin segmente patrulatere, de obicei, încrustat cu email. Tipului ungar al lui Reitinger îi aparţin centurile de bronz de la Veţel şi cel de la Valea lui Mihai. Centura de la Papiu Ilarian aparţine (prin elementele sale esenţiale) tipului austriaco-boemian.

În ceea ce priveşte datarea, J. Reitinger este de părere că centurile ornamentale de bronz încep încă în Latène B, se întîlnesc apoi pe tot parcursul Latène-ului C şi îşi vor sfîrşi existenţa în Latène-ul final D. W. Kimmig[11] arată şi el că centurile de bronz ornamentale încep în faza finală a Latène-ului timpuriu şi că ele reprezintă forma principală şi caracteristică (Leitform) a Latène-ului mijlociu, C în cronologia lui P. Reinecke. În privinţa continuării şi pe parcursul fazei următoare a Latène-ului, respectiv Latène D, W. Kimmig exprimă serioase rezerve. El nu crede că centurile ornamentale de bronz continuă şi pe parcursul ultimei faze din evoluţia Latène-ului şi că ele îşi opresc existenţa în Latène-ul mijlociu, C[12].

Deocamdată vom reţine doar faptul că centurile ornamentale de bronz apar încă de la sfîrşitul perioadei B a Latène-ului şi că ele sînt caracteristice pentru Latène-ul mijlociu, C. Pentru datarea în Latène C a exemplarelor cunoscute din Transilvania pledează şi celelalte obiecte celtice împreună cu care au fost găsite centurile ornamentale de bronz. Astfel

---

[9] De ex. J. Haberl, *Zur Gürtelkette aus Raggendorf, N.O.*, în *Germania*, 33, 1955, p. 174—180; H. Behaghel, *Ein Grabfund der Spätlatènezeit von Obersdorf, Kr. Siegen. Ein Beitrag zur Frage der Vogelkopfgürtelhaken*, în *Marburger Studien*, 1938, p. 1—9; W. Kimmig, *Latènezeitliche Brandgräber von Bettingen, Kr. Tauberbischofsheim*, în *Badische Fundberichte*, 20, 1956, p. 139—166; J. Reitinger, *Die latènezeitliche Funde des Braunauer Heimathauses. Ein Beitrag zur Kenntnis der latènezeitlichen Bronze- und Eisenketten*, în *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins*, Band 111, Linz, 1966, p. 165—236.

[10] *Op. cit.*, p. 205—226.

[11] *Op. cit.*, p. 153—4.

[12] O prelungire pînă în Latène-ul D este presupusă de J. Werner. *Die Bronzegürtel von Sonder Skjoldborg*, în *Kuml*, 1952, p. 133—143 în special p. 139. Vezi şi H. Schönberg, *Die Spätlatènezeit in der Wetteran*, în *Saalburg Jahrbuch*, 11, 1952, p. 21—130; H. Behaghel, *op. cit.*, p. 7—8.

în descoperirile de la Valea lui Mihai şi Curtuiuşeni figurează brăţări de bronz cu semi-ove, podoabe caracteristice pentru faza mijlocie a Latène-ului. La Valea lui Mihai s-a descoperit şi o fibulă tipică tot pentru Latène-ul C.

Foarfeca de fier în mormintele celtice apare doar în perioada mijlocie, C, ea lipseşte din fazele mai vechi[13]. Foarfeci de fier de tipul celei de la Papiu Ilarian se cunosc din mai multe descoperiri celtice făcute în Transilvania. Vom aminti aici pe cele de la Dezmir[14], Aiud[15] şi Mediaş[16]. În privinţa cronologiei, sau mai bine zis a precizărilor pe care le poate aduce acest obiect şansele sînt destul de limitate. Fiind vorba de o unealtă simplă ea continuă sub aceeaşi formă, nemodificată pe toată durata Latène-ului mijlociu. Existenţa foarfecilor de fier se va prelungi şi pe parcursul fazei Latène D. Vom menţiona însă faptul că exemplarul de la Dezmir se plasează într-o fază de început a Latène-ului C ca şi cel descoperit în via Winkler de la Aiud.

Sabia de fier nu poate sluji la precizări cronologice, pentru că din aceasta se păstrează doar lama, şi ea la rîndul ei foarte slab conservată. Este ştiut faptul că elementul principal de datare a săbiilor celtice îl constituie teaca şi mai cu seamă partea ei terminală, buterola. Or, la exemplarul de la Papiu Ilarian lipsesc tocmai aceste elemente. Cu toată lipsa menţionată, judecînd după lungimea lamei, sabia a putut măsura în jur de 80 cm lungime. Asemenea dimensiuni sînt specifice pentru faza mijlocie a Latène-ului.

Un indiciu cronologic mai precis nu oferă nici vîrful de lance din fier. Este o armă celtică, de formă simplă, am putea spune comună, ce durează şi ea o perioadă îndelungată de timp. Vîrful de lance descoperit la Papiu Ilarian are aspectul unei frunze de salcie şi este prevăzut cu un toc de înmănuşare destul de îngust şi lung. Această formă de vîrf de lance este cunoscută în lumea celtică încă din perioada Latène-ului timpuriu şi se menţine pe toată durata Latène-ului C.

J. Todorović[17] a făcut o clasificare a vîrfurilor de lance celtice descoperite în zona nord-balcanică, bazîndu-se pe un număr de 250 exemplare pe care le cunoaşte. Vîrful de lance de la Papiu Ilarian se încadrează în tipul I, varianta C din clasificarea cercetătorului iugoslav.

Din Transilvania, fără a mai vorbi de alte regiuni în care au pătruns celţii, se cunosc destule vîrfuri de lance din fier. Fiind o armă comună

---

13 În acest sens: J. Déchelette, *Manuel d'archéol. préhist., celtique et gallo-romaine*, II, 3, Paris, 1914, p. 1280; R. Pittioni, *Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau*, Wien, 1941, p. 116 şi I. Nestor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 159—162.

14 I. H. Crişan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 99, pl. III, 3 şi pl. II, 16.

15 M. Roska, în *Közl*, IV, 1944, p. 65, fig. 33, 6.

16 I. Nestor, *op. cit.*, p. 173, fig. 5,2.

17 *Prilog klasifikaciji i hronološkoj determinaciji keltskih kopalja (La classification et la détermination chronologique des lances celtiques)*, în *Vesnik*, 10, p. 195—204 (extras). O tipologie a vîrfurilor de lance timpurii a fost întreprinsă de U. Osterhaus. *Die Bewaffnung der Kelten zur Frühlatènezeit in der Zone nördlich der Alpen*, disertaţie de doctorat la Universitatea din Marburg/Lahn, 1966 (manuscris).

şi frecventă în descoperirile funerare celtice, este de prisos a cită analogii. Merită însă menţionat faptul că exemplarul descoperit la Papiu Ilarian este prevăzut cu două orificii plasate aproximativ deasupra liniei ce separă tăişul vîrfului de lance de tocul în care se introduce partea de lemn a armei. Era necesară această menţiune deoarece vîrfurile de lance celtice care să fie prevăzute cu orificiile despre care vorbeam sînt foarte rare. Un asemenea exemplar a fost descoperit la Balsa (R. P. Ungară) păstrat în Muzeul de istorie din Cluj (inv. nr. I 3855). Există însă vîrfuri de lance din fier care au cîte un orificiu de formă ovală ori triunghiulară situat în diferite porţiuni ale lamei, aparţinînd Latène-ului mijlociu[18].

Dintre arme a mai rămas de discutat cuţitul de luptă, care face parte dintre armele celtice, tipice pentru perioadele timpurii ale Latène-ului. El se întîlneşte încă din Latène-ul A, dar este, mai cu seamă, specific pentru Latène-ul B. Udo Osterhaus a făcut, destul de recent, o clasificare a cuţitelor de luptă celtice din aria de la nord de Alpi. După această clasificare cuţitul de luptă de la Papiu Ilarian se încadrează în tipul 4, varianta Dürnberg. Autorul arată că în regiunile răsăritene ale ariei celtice, tipul 4 al cuţitului de luptă este răspîndit pe teritoriile Boemiei, Ungariei şi Slovaciei de azi; iar în ceea ce priveşte datarea U. Osterhaus este de părere că tipul 4 al cuţitului celtic de luptă aparţine Latène-ului B[19].

Analogii apropiate pentru cuţitul de la Papiu Ilarian cunoaştem din alte descoperiri celtice făcute pe teritoriul Transilvaniei. Un cuţit foarte asemănător a fost găsit la Aiud, un altul la Sînduleşti. Ambele au mînerul terminat într-un buton masiv de genul celui de la Papiu Ilarian[20].

Dintre analogiile numeroase care există pentru cuţitul de luptă de la Papiu Ilarian, din afara Transilvaniei, ne vom referi doar la cele găsite pe teritoriul Iugoslaviei care n-au fost cuprinse în lucrarea monografică a lui U. Osterhaus [21].

Brăţara de bronz de la Papiu Ilarian îşi găseşte o analogie perfectă într-un exemplar descoperit, întîmplător, la Gheja şi păstrat în Muzeul de Istorie din Cluj (inv. nr. 1567)[22]. Asemenea brăţări cu trei rînduri de nodozităţi se cunosc de pe teritoriul Ungariei[23], ori din bine cunoscuta staţiune celtică de la Stradonić de pe teritoriul Cehoslovaciei[24]. Mai trebuie amintite apoi exemplarele, unele foarte asemănătoare, descoperite în

[18] De ex. W. Wyss, *Die Mittlere- und Späte La — Tènezeit im Mittelland und Jura,* în *Repertorium der Ur- und Frühgeschichte der Schweiz,* Heft 3, *Die Eisenzeit der Schweiz,* Zürich, 1957, p. 21—28, pl. 10, 5.

[19] U. Osterhaus, *op. cit.*

[20] M. Roska, *op. cit.*, p. 65, fig. 33, 4,7; p. 71, fig. 50. Mai este de menţionat un exemplar foarte asemănător cu al nostru, găsit în Transilvania, fără precizarea locului de descoperire, fig. 13.

[21] De ex., unul dintre cuţitele de luptă de la Karaburma, J. Todorović, *op. cit.*, pl. XXXIII, 1.

[22] M. Roska, *op. cit.*, p. 63, fig. 28.

[23] I. Hunyady, *op. cit.*, pl. XXXVII, nr. 20.

[24] J. L. Pič, *Starozitnosti země Česke,* II, 1 *(Hradiště u Stradonic),* Praze, 1903, pl. XI, 19.

cetatea dacică de la Piatra Craivii[25]. Existenţa în cetăţile dacice a brăţărilor de bronz cu nodozităţi[26] arată că asemenea podoabe continuă şi pe parcursul Latène-ului D. Aşadar, brăţările de bronz cu trei şiruri de nodozităţi, bobiţe în relief, încep pe parcursul perioadei Latène C şi se continuă în Latène D. Existenţa unei asemenea podoabe în cadrul descoperirilor celtice de la Papiu Ilarian ar putea duce la concluzia că acestea datează de la sfîrşitul fazei Latène C, ori poate chiar de la începutul perioadei tîrzii a Latène-ului D.

Cana cu o toartă este străină repertoriului ceramicii celtice. Ea lipseşte din aria apuseană a răspîndirii celţilor. În schimb, o întîlnim foarte frecvent în regiunea carpato-dunăreană, în zona de est a expansiunii celtice. În legătură cu această problemă prof. I. Nestor[27] arată că asemenea vase, străine lumii celtice, au luat naştere fie sub influenţe locale, fie sub impulsul celor greceşti. Părerea noastră este că recipientul despre care vorbim a intrat în repertoriul ceramicii celtice din zona carpato-dunăreană datorită puternicilor influenţe exercitate de către autohtonii daco-geţi, în a căror patrimoniu cana cu o toartă figurează la loc de frunte. Daco-geţii cunosc cănile bitronconice cu o toartă supraînălţată sau nu, încă din prima fază de evoluţie a ceramicii lor. Ele au rădăcini adînc înfipte în perioadele anteriare, mergînd chiar pînă în epoca bronzului[28].

Este posibil ca la constituirea cănilor celtice cu o toartă să fi contribuit, într-o oarecare măsură, şi influenţa grecească manifestată, poate, prin intermediul tracilor. Hotărîtoare ni se pare însă influenţa localnicilor daco-geţi pe teritoriul cărora au pătruns celţii şi împreună cu care ei au convieţuit o perioadă de timp, destul de îndelungată, pe teritoriul de azi al Slovaciei, în spaţiul dintre Dunăre şi Tisa şi în Transilvania[29].

În ceea ce priveşte analogiile pentru cana cu o toartă de la Papiu Ilarian vom aminti numeroasele exemplare descoperite pe teritoriul Ungariei de azi. Dintre acestea, o foarte bună paralelă o constituie cana găsită la Tiszalök, în partea de nord-est a Ungariei, pe Tisa[30]. Cănile bitronconice cu o toartă sînt caracteristice pentru faza Latène C, existînd însă şi în perioada de tranziţie de la Latène B la Latène C[31].

Lanţul scurt de fier, de genul celui găsit la Papiu Ilarian, nu este frecvent în descoperirile funerare celtice. Totuşi, o analogie destul de apropiată pentru exemplarul nostru cunoaştem de la Richigen (Stockenkiesgrube) din Elveţia, unde s-a descoperit încă înainte de anul 1918 o necropolă celtică. Fiind vorba de o cercetare veche, nesistematică, inven-

---

[25] Ion Berciu, Al. Popa şi H. Daicoviciu, în *Celticum* XII, suplement la *OGAM*, nr. 98, 1965, pl. 85, nr. 1—5 şi în special nr. 6.

[26] Asemenea podoabe s-au găsit şi în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei (în MuzIstCluj; inedite).

[27] *Op. cit.*, p. 175 şi nota 4.

[28] Pentru această problemă: I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, p. 86.

[29] Despre atare convieţuire în spaţiul amintit: I. H. Crişan, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 91—111.

[30] I. Hunyady, *op. cit*, pl. LXXI, nr. 2.

[31] Ibidem, p. 53.

tarele mormintelor decoperite nu mai pot fi regrupate. Pe baza pieselor păstrate, în cazul necropolei de la Richigen se poate spune doar că unele morminte aparţin fazei timpurii şi altele celei mijlocii a Latène-ului. În acest fel, nu mai putem astăzi şti cărui mormînt aparţinea lanţul de fier asemănător celui descoperit la Papiu Ilarian[32]. Alte analogii, de data aceasta foarte apropiate, pentru lanţul de fier de la Papiu Ilarian provin din staţiunea Latène Velem St. Vid[33].

A mai rămas de discutat o singură piesă: gresia, (cute) de ascuţit, unealtă destul de frecvent întîlnită în mormintele celtice din Transilvania, ori din afara ei. Ele pot fi perforate sau lipsite de orificiu menit suspendării. Astfel, un exemplar neperforat, ca şi în cazul celui de la Papiu Ilarian s-a găsit în mormîntul unui războinic de la Ciumeşti (M 9). În cadrul aceluiaşi cimitir celtic s-a găsit şi o cute perforată (M 17)[34]. Tot perforată este şi gresia de ascuţit descoperită în necropola de la Dezmir[35]. Gresiile de ascuţit sînt prezente şi în mormintele celtice descoperite pe teritoriul de azi al Slovaciei [36], al Ungariei [37] ori al Iugoslaviei [38].

Dacă încadrarea în cronologie relativă a descoperirilor celtice de la Papiu Ilarian s-a putut face cu destulă uşurinţă nu acelaşi lucru se poate spune despre cronologia absolută. Aici se ivesc numeroase greutăţi şi, mai cu seamă, fiind vorba de o problemă încă neelucidată în suficientă măsură, există multiple păreri. Uneori, diferenţele cronologice existente între diferitele sisteme de cronologie a Latène-ului propuse de unii cercetători, depăşesc chiar un secol. Am putea spune că stabilirea cronologiei absolute a Latène-ului european constituie una dintre cele mai dificile şi controversate probleme. Ea a generat, cum este şi firesc, o întreagă literatură[39].

În general, cronologia lui Reinecke şi a lui Tischler—Déchelette cu privire la perioada a doua, respectiv C, a Latène-ului ce ne interesează pe noi aici este acceptată de marea majoritate a cercetătorilor. Ea se înscrie între anul 300 şi 100 î.e.n. O delimitare cronologică mai restrînsă este greu de făcut şi ea se poate încerca doar cu multe rezerve, rămînînd, bineînţeles, în cadrul ipotezelor, aşa cum o vom face şi noi.

Concluzii

Din cele arătate reiese că în punctul „Stăunie“ din hotarul comunei Papiu Ilarian s-au descoperit, cu ocazia unor lucrări agricole, piese de inventar funerar celtic. Fără să formulăm ipoteze, trebuie să spunem că

---

32 O. Tschumi, *op. cit.*, p. 400, fig. 116.
33 K. von Miske, *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid*, vol. I, Wien, 1908, p. 60, pl. XLVIII, 11—12, în special 11.
34 Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 81, fig. 36.
35 I. H. Crişan, *ActaMN*, I, p. 99, pl. III, 8 şi pl. II, 6.
36 B. Benadik, E. Vlček, C. Ambros, *op. cit.*, 13—15, pl. XI, 9; XV, 24.
37 J. Hunyady, *op. cit.*, pl. XI, 20—22, 26.
38 J. Todorović, pl. VIII, 1.
39 Vezi cele mai noi puncte de vedere exprimate cu privire la cronologia Latène-ului la I. H. Crişan şi Şt. Dănilă, *Celţii pe teritoriul judeţului Bistriţa-Năsăud, Contribuţii la problema celţilor din Transilvania*, cap. I (în curs de apariţie).

nu putem preciza nici numărul şi nici felul mormintelor. Pe baza analizei tipologice şi cronologice a obiectelor păstrate în Muzeul de istorie din Turda, se poate formula doar concluzia certă că ne găsim în prezenţa a mai multor morminte. Aceeaşi analiză îndreptăţeşte două ipoteze cu privire la datarea pieselor de care ne-am ocupat. Prima dintre acestea este că mormintele au o diferenţă cronologică destul de mare între ele. În sprijinul acestei păreri ar veni faptul că există piese ce aparţin încă Latène-ului timpuriu, cum este cuţitul de luptă, pe de o parte, iar pe de altă parte, obiecte ce se datează spre sfîrşitul fazei mijlocii şi începutul celei tîrzii. Cea mai tîrzie piesă este brăţara de bronz cu trei şiruri de nodozităţi. Deci, după o atare ipoteză la Papiu Ilarian ar fi existat o necropolă ce se eşalonează pe parcursul a două secole, sec. III—II î.e.n.

Fiind vorba de un număr mic de obiecte ce nu ne permite o extindere aşa de mare în timp, se poate formula o a doua ipoteză şi anume că mormintele de la Papiu Ilarian se datează în prima perioadă a fazei mijlocii a Latène-ului (C). Cuţitul de luptă a putut aparţine unui mormînt din răstimpul de început al necropolei, deci el să fi continuat o vreme şi pe parcursul perioadei mijlocii, deşi, ca atare, el este specific pentru faza timpurie a Latène-ului. La aceasta mai trebuie să adăugăm că brăţara de bronz cu trei şiruri de nodozităţi a putut aparţine unui mormînt din seria celor cu care se încheie necropola; deci va trebui să admitem că tipul de brăţară amintit începe încă de la mijlocul fazei Latène C. Toate celelalte obiecte nu se opun celei de a doua ipoteze pe care am formulat-o.

Răspunsul definitiv la întrebarea dacă la Papiu Ilarian este vorba de o necropolă ce durează pe tot parcursul fazei mijlocii a Latène-ului, sau dacă ea se limitează la prima parte a acesteia, nu-l poate da decît o cercetare sistematică a locului pe care s-au făcut descoperirile în anul 1955. Pînă atunci se pare mai prudent să acordăm descoperirilor celtice de la Papiu Ilarian o încadrare cronologică mai largă, în limitele sec. III—II î.e.n.

I. H. CRIŞAN — Z. MILEA

KELTISCHE GRABFUNDE IN PAPIU-ILARIAN (KREIS MUREŞ)

(Zusammenfassung)

Die Verfasser veröffentlichen zehn keltische Gegenstände aus Grabinventar, die im Museum für Geschichte aus Turda aufbewahrt werden. Sie wurden im Jahre 1955 während der landwirtschaftlichen Arbeiten gefunden. Es handelt sich vermutlich um mehrere zerstörte Gräber, deren genaue Zahl und Charakter nicht festgestellt werden kann. Unter den zerstörten Gräbern scheint ein Krieger- und ein Frauengrab gewesen zu sein. Die zehn Gegenstände aus den keltischen Gräbern sind: ein ornamentierter Bronzegürtel der in einem stilisierten Tierkopf endet, ein

scheibengedrehter Tonkrug, ein bronzener Armring mit drei Reihen von Knubben, eine Eisenschnalle, ein Hiebmesser, eine Lanzenspitze und ein Eisenschwert. Es wären noch zu erwähnen: ein Schleifstein, eine Eisenschere und eine kurze Eisenkette (Tafel I—II).

Die vorliegenden Funde können in die mittlere Latènezeit datiert werden, ohne genauer anzugeben, ob es sich um den Anfang oder das Ende von Latène C handelt. In der absoluten Chronologie werden die Funde von den Verfassern ins 3.—2. Jahrhundert eingegliedert.

DAOS, DAVOS (DAVUS) — SCLAVI DACI?

Ideea de a întreprinde cercetarea de față mi-a fost sugerată de două pasaje din primul volum al tratatului de *Istoria României*. În ambele pasaje se fac scurte mențiuni despre semnificația etnică a numelor de sclav *Daos, Davos (Davus)*, însă concluziile diferă. Nu există nici un indiciu că această deosebire ar rezulta dintr-o eventuală divergență de păreri dintre autorii celor două texte; pare a fi vorba mai curînd de o inadvertență a celor însărcinați cu munca de coordonare a materialului elaborat de numeroșii colaboratori.

Primul pasaj face parte din capitolul al IV-lea al părții întîi. Aici se tratează despre stabilirea coloniilor grecești pe teritoriul Dobrogei și despre schimburile comerciale pe care acestea, îndeosebi Histria, le făceau cu populațiile autohtone în cursul sec. al VI-lea și al V-lea î.e.n. După ce arată că vinul, untdelemnul și produsele meșteșugărești de tot felul se schimbau pe miere, piei și mai ales grîu și sclavi, autorul (Acad. prof. E. Condurachi) spune textual: „Nu e de mirare că în veacurile următoare, așa cum apare în comedia neo-atică a lui Menandru, termenul de Δᾶος adică „dac", și α[illegible] , adică „get", sînt sinonimi la Atena cu acela de sclavi"[1].

Cel de-al doilea pasaj este la începutul părții a doua, ce se referă la apariția și formarea relațiilor sclavagiste în Dacia. Semnalînd cele mai vechi mențiuni despre numele dacilor în izvoarele literare, care datează abia din sec. I î.e.n., autorul (Acad. prof. C. Daicoviciu) adaugă: „Ca nume de sclavi, apare, e drept, încă în sec. IV î.e.n., la poetul comic Menandru, din Atena, numele *Daos*, iar în sec. II î.e.n., la scriitorul de comedii latin Terențiu, acela de *Davus* sau *Davos* (alături de *Geta*), numiri date sclavilor desigur după originea lor etnică, dar nu e sigur că aceasta este cea dacică"[2].

În primul din cele două pasaje este reprodusă fidel o opinie care a avut (cum se va arăta mai jos) o largă circulație nu numai în literatura istorică, ci și în lucrările unor lingviști. În schimb, poziția adoptată de autorul

---

[1] *Istoria României*, vol. I. București, 1960, p. 172. Autorul trimite, în notă, la *Comicorum Graecorum fragmenta* (Firmin Didot), p. 771, frg. 517; dar din acest text, un citat dintr-o operă a medicului grec Galenos, rezultă altceva decît frecvența celor doi termeni, sinonimia sau semnificația lor.

[2] *Ibid.*, p. 258.

celui de-al doilea sugerează că explicația anterioară nu este satisfăcătoare și că noi investigații ar putea da alte rezultate. Se înțelege că, într-o lucrare de amploarea celei dintîi istorii științifice a patriei noastre, autorul nu se putea extinde mai mult asupra acestei probleme, care, proporțional, reprezintă doar un amănunt, mulțumindu-se numai să atragă atenția, prin dubiul formulat, asupra necesității elucidării ei.

Încercînd să dau urmare acestei sugestii, am supus unei analize mai aprofundate părerile diferiților cercetători ai trecutului nostru îndepărtat; am făcut un examen critic izvoarelor pe care aceștia le-au folosit, căutînd apoi să completez materialul informativ cu alte știri pe care ni le-a transmis antichitatea. Procedînd astfel, încă din prima etapă a investigațiilor mele mi-am dat seama că problema este mai complexă decît a fost considerată pînă acum, iar felul cum a fost soluționată nu pare a fi în concordanță cu realitatea faptelor.

În adevăr, așa cum va reieși, de altfel, din cele ce urmează, știrile transmise de către autorii antici n-au fost totdeauna just interpretate de cercetătorii moderni, istorici și lingviști, unii dintre ei lăsîndu-se amăgiți de aparențe pentru a trage concluzii nu totdeauna suficient de întemeiate. Pe lîngă aceasta, ei n-au folosit, concomitent cu izvoarele literare, și știrile furnizate de monumentele epigrafice, care le-ar fi dat o viziune mai amplă a problemei și le-ar fi orientat, astfel, cercetările pe un drum diferit, dar mai apropiat de adevăr.

Numele de sclav *Daos* apare mai întîi în sec. al IV-lea î.e.n. în comediile lui Menandru, în care, după cum se știe, sclavii joacă un rol de frunte în desfășurarea intrigii. Astfel, dintre comediile care au ajuns pînă la noi, Daos apare în: *Heros* (Eroul), *Epitrepontes* (Împricinații), *Perikeiromene* (Fata cu cosița tăiată), *Georgos* (Țăranul), *Colax* (Lingușitorul), *Misumenos* (Pesimistul), *Perinthia* (Perintiana), într-un fragment dintr-o comedie neidentificată încă și cunoscută sub numele de „Comedia florentină", și, în sfîrșit, în comedia *Dyscolos*, recent descoperită și publicată.

În cîteva din aceste comedii *(Heros, Misumenos, Perinthia, Dyscolos) Daos* apare alături de un alt tovarăș de sclavie, *Getas*, robind împreună la același stăpîn sau la stăpîni diferiți. Cele două nume figurează de obicei printre multe altele care sînt considerate a indica țara de origine a sclavilor din comedia greacă, începînd de la Aristofan. Iată pe cele mai frecvent întîlnite: *Thratta, Lydos, Phrygios, Syros, Cilix, Mysis.* Alte nume de sclavi erau specifice pentru anumite populații; astfel, *Manes* indica din lidian, *Midas* un frigian, *Tibios* un paflagonian, *Carion* un carian[3].

De la Menandru — și probabil din operele altor poeți comici, care însă n-au ajuns pînă la noi — *Daos* a trecut în comedia latină sub forma *Davos* sau *Davus*. Astfel, la Plaut avem o formă de ablativ *Davo*, amin-

[3] H. Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*, Paris, 1879, p. 171—172; W. L. Westermann, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity.* Philadelphia, The American Philosophical Society, 1955, p. 7.

tind doar pe tatăl unui sclav, și una de vocativ, *Dave,* iar de la Caecilius Statius ni s-a păstrat titlul unei comedii *Davos.* În opera lui Terențiu ne-au rămas, în schimb, atît *Davos (Davus),* cît și *Geta.* Astfel în comedia *Andria* apare Davos singur, iar în *Phormio* dimpreună cu Geta, amîndoi la același stăpîn. Felul în care sînt prezentate cele două personaje în comedia lui Terențiu, mai bine zis interpretarea dată unui cuvînt, a contribuit în măsură decisivă la atribuirea unei origini dacice lui *Daos.* Este vorba, anume de versurile în care poetul latin pune în gura lui Davos următoarele cuvinte:

Amicus summus meus et popularis Geta
Heri ad me venit (v. 35—36).

Popularis a fost tradus de obicei printr-un cuvînt cu sensul de „compatriot". De aici concluzia că Davos, compatriot al lui Geta, nu putea fi decît de origine dacică!

Există însă mărturii tot din antichitate, unii comentatori tîrzii ai operei lui Terențiu, care dovedesc că asemenea interpretare este eronată. Astfel, Donatus spune răspicat că *popularis* înseamnă: *eiusdem condicionis gregisque*[4]. Tot așa Eugraphius, după ce confirmă cu un alt exemplu din Terențiu (*Adelphi,* 55) sensul de *eiusdem condicionis* al lui *popularis,* pune întrebarea: ... *quid aliud quam servum indicat, quod est eiusdem condicionis?*[5]. Din aceste texte reiese limpede că sensul real al lui *popularis* este „tovarăș de robie". De altfel, în lipsa originalului grecesc pe care l-a imitat Terențiu, ar fi greu să ne închipuim o cunoaștere atît de precisă a populațiilor de la Dunăre din partea comicului latin, fost sclav de origine africană ...

Cunoștințe temeinice avea, în schimb, despre aceste populații geograful Strabo, care a fost, pentru epoca sa, un adevărat om de știință. Vorbind, anume, despre diferențierile ce existau între populațiile geto-dace după teritoriile pe care le ocupau, adică geții în regiunile răsăritene, spre Marea Neagră, iar dacii în ținuturile muntoase, spre Germania și cursul superior al Dunării, adică în vest, Strabo adaugă: „eu presupun că aceștia [i.e. dacii] mai înainte vreme se numeau Δάοι; de aici și numărul mare de nume *Geta* și *Daos* la sclavii din Atena"[6].

Examinînd însă în contextul ei această afirmație a lui Strabo, rezultă că ea nu este altceva decît o simplă ipoteză. În primul rînd, el folosește un termen pe care-l întîlnim în întreaga lui operă numai atunci cînd transmite o știre despre care nu era nici el însuși sigur: οἶμαι (presupun). În al doilea rînd, este fraza ce urmează imediat, în care, vorbind despre obiceiul atenienilor de a numi pe sclavi după țara lor de origine, Strabo susține că derivarea numelui Δάκος din Δᾶος este mai verosimilă decît din numele unui trib scitic numit Δᾶαι. Explicația este, deci, de natură pur teritorial-geografică: aceștia din urmă locuiau prea departe, vecini cu

[4] Aeli Donati *commentum Terenti,* ed. P. Wessner, vol. II. Lipsiae, 1905, p. 358.
[5] *Ibidem,* vol. III, 1, p. 207.
[6] Strabo, *Geographia,* VII, 3, 12.

Hircania (la sud-est de Marea Caspică), de unde nu era uşor să se aducă sclavi la Atena.

Pentru a aprecia mărturia lui Strabo la justa ei valoare, adică drept o ipoteză personală, este suficient să relevăm că nici un alt izvor istoric, mai vechi sau contemporan cu el, nu vorbeşte, nici direct nici indirect, despre existenţa presupusei numiri de *Daoi* dată dacilor. Pe de altă parte, unii autori greci mai tîrzii nu fac decît să reproducă mai mult sau mai puţin textual informaţia Geografului; amintesc printre aceştia pe Herodianus [7], Eustathios [8], care face direct referinţă la Strabo, şi pe Stephanus Byzantius[9].

Nu mai puţin semnificativă este menţinerea şi circulaţia pe care a avut-o *Davos (Davus)* în anumite texte literare latine chiar şi într-o epocă în care apare *Dacus*, utilizat pentru prima dată de Caesar[10]. Astfel, la Horaţiu Davus apare în primul rînd ca sclav cu rolul bine determinat în comediile lui Terenţiu[11], iar în al doilea ca sclav al poetului însuşi şi interlocutor al lui într-o satiră celebră[12]. Mai elocventă este însă în opera lui Horaţiu frecvenţa mai mare a lui *Dacus* decît a lui *Davus* şi cu o semnificaţie precis determinată din punct de vedere geografic[13]. Aceasta înseamnă că între cele două nume nu există nici un fel de relaţie.

Cei mai mulţi cercetători care s-au ocupat cu geneza populaţiilor din această parte a Europei antice au acceptat ştirile din comediile lui Menandru, trecute apoi la Terenţiu, precum şi ipoteza lui Strabo. Astfel, plecînd de la datele celor doi dintîi, Müllenhoff[14] spune că în sec. al IV-lea î.e.n., cînd Δᾶος şi Γέτας jucau roluri constante de sclavi în comedia lui Menandru, se pare că se cunoştea numele iniţial al poporului, adică Δᾶοι, care însă ar fi dispărut curînd după aceea, pentru a reapare de abia pe la mijlocul sec. I î.e.n. sub o formă modificată, adică Δᾶκοι. Apoi continuă textual: „Chiar şi asocierea în care apar Daos şi Getas dovedeşte că nu e vorba numai de seminţii învecinate, ci chiar înrudite"; iar în sprijinul acestei afirmaţii este reprodus textul versului citat mai sus din Terenţiu.

Bazîndu-se, în schimb, pe ipoteza lui Strabo, Kretschmer [15] susţine că între *Daci* şi Δᾶοι ar fi acelaşi raport ca între *Graeci* şi Γραῖοι. El explică apoi schimbarea numelui prin contopirea populaţiei numite *Daoi* cu alte triburi cu care ar fi format mai tîrziu un singur popor. În felul acesta, cuvîntul Δᾶοι, cu o întrebuinţare mai restrînsă, ar fi fost înlocuit cu termenul *Daci*, care ar fi devenit general.

De la textul lui Strabo pleacă şi Detschew, care, după ce reproduce textual izvorul, afirmă categoric atunci cînd se ocupă cu dacii: „demnach

---

7 Herodiani Technici *Reliquiae*, ed. Lentz, vol. I, p. 147, 27.

8 În comentarul la opera geografică a lui Dionysios Periegetes, v. 305.

9 Stephanus Byzantius, *Ethnica*, 216,22.

10 *Commentarii de bello Gallico*, VI, 25,2.

11 *Satire*, I, 10, 40; II, 5, 91; *Arta poetică*, v. 237.

12 *Satire*, II, 7.

13 *Ode*, I, 35, 8; II, 20, 18; III, 6, 14; 3, 18; *Satire*, II, 6, 53.

14 K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, vol. III. Berlin, 1892, p. 149.

15 P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*. Göttingen, 1896, p. 214; cf. Idem, *Zum Balkanskythischen*, în *Glotta*, XXIV, 1936, p. 41.

sind die Daker Nachkommen der Daoi", iar în alt loc, vorbind despre daci, spune: „ältere Bezeichnung der Daker"[16].

Există două știri literare care au îndreptat atenția cercetătorilor spre regiunile din sudul Dunării ca patrie a lui Daos. Cea mai veche ne-o dă istoricul Tucidide, care face mențiune despre o populație tracică, Δῖοι, în ținutul munților Rhodope[17]. Plecînd de la varianta pe care o dă Dio Cassius[18] acestui text, R. Roesler (autorul faimoasei teorii privitoare la formarea poporului român exclusiv la sudul Dunării) confundă pe *Dioi* cu dacii. După el, dacii ar fi plecat din Tracia de sud într-o epocă necunoscută, ocupînd o regiune mai la nord de toate celelalte seminții trace. Atenienii i-ar fi cunoscut numai sub numele de *Daoi*, pe care l-ar fi purtat atunci cînd locuiau în ținuturile Traciei meridionale, adică în vecinătatea coloniilor lor; de aici prezența sclavilor numiți *Daos* la Atena și în comedia neo-atică[19]. Iată-i, așadar, pe acești presupuși strămoși ai dacilor deschizînd drumul pe care cu peste un mileniu mai tîrziu avea să emigreze populația romanizată din sudul Dunării...

O altă știre ne-o dă Ptolemeu[20], care amintește o localitate Δαουσδαυα în regiunea gurilor Dunării. Numele acestei localități l-a determinat pe Brandis[21] să încline spre recunoașterea existenței unei seminții trace cu numele Δᾶοι în sudul Dunării. În prima parte a toponimului el identifică numele populației, iar în cea de a doua un element frecvent în componența altor nume de localități, ca *Buridava, Sucidava* etc. Singura dificultate o constituie, după el, prezența lui —Σ— ce nu se găsește în celelalte toponime[22].

Dar, din cauza textului corupt, lectura numelui acestei localități nu este sigură; pe de altă parte, locul unde se afla ea n-a putut fi identificat[23]. De asemenea, nici un alt izvor antic nu face vreo mențiune despre această localitate și nici despre vreo populație cu nume identic sau înrudit în regiunea gurilor Dunării.

Avem știri literare despre existența unor populații cu nume identic sau asemănător și în regiuni ale lumii antice mai îndepărtate de Grecia decît cele cu care ne-am ocupat pînă acum. Astfel, Herodot numește *Daoi* o

---

[16] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 111 și 116. L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*. Première Partie. Paris, 1963. p. 342 (Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istamboul, XIII), trimite la Detschew cînd afirmă că „Οαδαυος se laisse comparer, pour la seconde partie, au nom des Daces et au nom si répandu Δαυος' Davus, Daus". Dar din această mențiune făcută în treacăt nu rezultă că autorul ar pune semnul egalității între cele două categorii de nume.

[17] *Războiul Peloponeziac*, II, 96; a se vedea și VII, 27.

[18] LI, 22: Δακικοῦ γένους în loc de Διακοῦ γένους.

[19] R. Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 27—28.

[20] III. 10, 12.

[21] *RE*, s.v. *Dacia*, col. 1949 sq.

[22] A se vedea în această privință și W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2 (1894), p. 29.

[23] A se vedea lucrarea mai recentă a lui V. Beševliev, *Zur Geographie Nord-Ost-Bulgariens in der Spätantike und im Mittelalter*, în *Balkansko Ezikoznania*, IV, 1962, p. 58—59.

populaţie nomadă din centrul Iranului [24]. A fost semnalată mai sus şi ştirea dată de Strabo despre sciţii din sud-estul Mării Caspice, numiţi *Daai*. În alte locuri el spune, ca şi Herodot, că aceştia erau nomazi şi că, după unii, s-ar trage din *Daii* de la nordul lacului Maeotis [25]. Tot aşa, Arrian vorbeşte despre o populaţie numită *Daai,* care locuia pe cursul inferior al rîului Tanais [26].

Numele *Daos* a fost pus în legătură şi cu acei *Daoi* amintiţi de Herodot. S-a susţinut, anume, că Alexandru Macedon, în timpul expediţiei sale împotriva perşilor, i-ar fi învins pe aceştia, aducînd numeroşi sclavi în Grecia; aşa s-ar explica de ce numele *Daos* a devenit frecvent la Atena [27]. În schimb, privitor la acei *Daai* din sud-estul Mării Caspice, a fost acceptată argumentarea lui Strabo: dificultatea de a se aduce sclavi de la depărtări atît de mari [28].

În acest stadiu al investigaţiei, este de interes şi instructivă o scurtă trecere în revistă a felului cum au fost interpretate ştirile în istoriografia noastră; cu atît mai mult, cu cît acesta a fost punctul de plecare.

Cel dintîi, după informaţiile pe care le am, este Alexandru Odobescu. Vorbind, într-una din lecţiile sale de istoria arheologiei ţinute la Universitatea din Bucureşti în 1874, despre un monument ilustrativ pentru o scenă din comedia *Andria* a lui Terenţiu, în care este implicat şi sclavul Davus, Odobescu spune că acest nume „era foarte adesea dat sclavilor în comediile antice şi care dovedeşte originea dacică a celor mai mulţi servitori din Atena“ [29]. Cîţiva ani mai tîrziu, Grigore Tocilescu susţine că numele *Daos-Davos (Davus)* n-au nici o legătură cu dacii [30]. El inclină, în schimb, să-l pună în legătură cu *Dioi* din munţii Rhodope. Aşa s-ar explica, după Tocilescu, şi asocierea lui Daos cu Geta, care ar reprezenta pe geţii din sudul Dunării, adică din Tracia. Deci, ceea ce prevalează la Tocilescu este criteriul apropierii teritoriale; dar argumentarea lui nu rezistă unei confruntări etimologice. Predominantă a rămas însă printre cercetătorii noştri părerea formulată în termeni aproape identici de către Vasile Pârvan, atunci cînd se ocupă cu relaţiile comerciale dintre greci şi populaţiile autohtone de pe teritoriul ţării noastre, el precizează că, în schimbul unor unelte, al vinului şi untdelemnului, grecii duceau în metropole cereale, piei, miere şi sclavi. În legătură cu comerţul acesta de sclavi Pârvan afirmă că „robii daci şi geţi erau în veacul al IV-lea aşa de mulţi la Atena, încît poetul grec Menandru, în comediile sale, numeşte pe robi tocmai cu numele Dacul (Δᾶος) şi Getul

---

24 *Istorii,* I, 25.
25 *Op. cit.,* XI, 7, 1; 8, 2; 9, 3.
26 *Expeditio Alexandri,* III, 28, 8—10.
27 A se vedea F. A. Ukert, *Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten bis auf Ptolemäus,* Weimar, 1846, III, 2, p. 598.
28 *Ibidem.*
29 *Istoria arheologiei.* I. Antichitatea. Renaşterea. Bucureşti, 1961, p. 268.
30 *Dacia inainte de Romani.* Bucureşti, 1880, p. 410, n. 818.

(Γέτας)" [31]. Pe urmele lui Pârvan s-au dus şi alţi cercetători români mai noi, care reproduc fidel esenţa formulării lui [32]. De altfel, în seria acestora se înscrie şi autorul primului pasaj citat la început, care parafrazează textul lui Pârvan.

Dar nici unul n-a reţinut că, în comparaţie cu lucrările anterioare, pe parcursul monumentalei sale opere *Getica,* Pârvan nu mai manifestă aceeaşi consecvenţă în această privinţă. Astfel, la început (p. 43) el caută să delimiteze teritoriile care furnizau sclavi negustorilor greci „la Geţii şi Dacii din Moldova şi Muntenia". Într-una din lucrările sale anterioare vorbise de drumuri comerciale care duceau, pînă departe, la dacii din interiorul arcului carpatic [33]. De asemenea, din ceea ce spune despre Menandru — „dînd sclavilor din comediile sale numele „Dacul" şi „Getul", făcea glume mai mult sau puţin spirituale pe socoteala Geţilor prea iubitori de femei" — rezultă că Pârvan nu mai aplică acestor nume criteriul etnic, ci alte considerente.

Dar şi mai semnificative sînt alte două pasaje de pe la mijlocul cărţii, în care Pârvan formulează o nouă teorie, în flagrantă contradicţie cu ceea ce spusese în lucrările anterioare. Mai întîi (p. 234) e de părere că acei Δῖοι din munţii Rhodope despre care vorbeşte Tucidide, amintiţi mai sus, „trebuie înţeleşi aşa cum — întîmplător — se citeşte în codicele C (Thuc., ed. Hude), ca Δᾶοι, adică *Daci* şi *Getae*". Din ceea ce spune în continuare reiese că Pârvan şi-a format această opinie, pe lîngă lecţiunea din Tucidide, şi din etimologia dată de Tomaschek [34], potrivit căreia Δῖος ar deriva din aceeaşi rădăcină ca şi Δᾶος, *Davos*. Urmînd să revin mai jos asupra etimologiei, precizez că nici unul din editorii lui Tucidide n-au adoptat lecţiunea pe care se sprijină Pârvan, optînd cu toţii — şi pe bună dreptate — pentru Δῖοι.

Cel de-al doilea pasaj din *Getica* (p. 286) are următorul text: „E foarte probabil că, dacă numele de sclav *Getas* a venit la greci prin negoţul de sclavi din Pontul Euxin, numele de sclav *Daos* a venit fie de la *Daii* din Rhodope, fie încă şi de la cei din Dalmatia, la coasta Adriaticei, acei Δᾶοι 'Αορσοί". (Ceva mai înainte, p. 281, Pârvan spunea: „în numele tribului „illyric" *Daursii* regăsim pe *Daoi,* numiţi în limba scită *aorsoi*"). Cu

---

31 *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării.* Bucureşti, 1923, p. 47—48. Cf. şi *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube,* în *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine,* Bucureşti, 1923, tome X, p. 5; *Dacia. An Outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian Countries.* Cambridge, 1928, p. 85; *Dacia.* Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene. Traducere după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe. Bucureşti, 1957, p. 95. La p. 183, nota 56. traducătorul face următoarea adnotaţie: „*Daoi* şi *Getai,* nume frecvent întrebuinţate de greci pentru sclavii lor, care în mare parte veneau din regiunile scite şi daco-getice".

32 D. Berciu, *Despre sclavajul la geto-daci,* în *Studii,* II, 1949, nr. 3, p. 117; C. Balmuş, *Frămîntări sociale la geto-daci înainte de cotropirea romană,* în *Buletin ştiinţific al Academiei RPR, seria ştiinţe istorice, filozofice şi economico-juridice.* Tom. II, 1950, nr. 1, p. 6; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană,* Bucureşti, 1957, p. 24.

33 *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării,* p. 48—49.

34 *Die alten Thraker,* II, 2, p. 31.

alte cuvinte, o renunțare categorică și definitivă la Δᾶος — *Dacul* și o revenire, mai puțin sigură, la *Dioi* din Rhodope, pe care, pentru a da mai mare putere argumentării sale, îi pune în concurență cu cei din Dalmatia [35]. Este surprinzător și greu de explicat de ce istoricii noștri mai noi au rămas, aproape unanimi, la prima ipoteză a lui Pârvan, ignorînd cele spuse în *Getica!*

La fel de inconsistente sînt rezultatele la care au ajuns cei care s-au ocupat cu etimologia cuvîntului Δᾶος, — aceasta deoarece la baza cercetărilor au stat adeseori anumite idei preconcepute, care trebuiau confirmate cu orice preț și din punct de vedere lingvistic. Dintr-un astfel de cerc vicios, în care cercetătorii ajung mereu la punctul de plecare, cu greu se poate găsi o ieșire și aduce o soluție satisfăcătoare.

Pentru unii punctul de plecare l-a constituit ipoteza lui Strabo privitoare la pretinsul nume străvechi al dacilor; de aici strădania lor de a demonstra că Δᾶκος derivă din Δᾶος. Un exponent mai nou al acestei tendințe este Vladimir Gheorghiev. Anume, enumerînd, într-o lucrare despre limba tracilor, apărută în 1957, principiile de bază cu ajutorul cărora se pot interpreta numele proprii, Gheorghiev spune, printre altele, că cele mai vechi nume de triburi provin de la apelative denumind animalul-totem al tribului respectiv; iar ca exemplificare dă: **Δᾶοι**, ***Davus***, **Δάκοι**, „lupi" < i.-e. **dhawo-s* „lup", *dhau—ko-s* „lup" [36]. Cîțiva ani mai tîrziu, într-o comunicare asupra genezei popoarelor balcanice [37], revine asupra problemei, spunînd textual: „Les Daces s'appelaient dans l'antiquité **Δᾶκοι**, *Daci*. Cependant Strabon, Étienne de Byzance et d'autres auteurs anciens nous renseignent sur le nom plus ancien de ce peuple, qui est **Δᾶοι**, lat. *Dāvos*. Le nom a été donc plus tard élargi par *-ko-* en **dhau-ko-*, d'ou **Δᾶκοι**, *Daci*". Acest citat comportă mai întîi două observații. În primul rînd, numai Strabo poate fi luat în considerare, dat fiind că Stephanus Byzantius și ceilalți n-au făcut altceva decît (cum am arătat mai sus) — să-l reproducă servil. În al doilea rînd — și aici este cheia problemei — Strabo nu „informează" (renseigne), ci „presupune" (présume), ceea ce rezultă fără nici o umbră de îndoială din textul original citat mai înainte.

În ceea ce privește criteriile de interpretare a numelor proprii, cele stabilite de Gheorghiev nu sînt singurele; mai pot fi adăugate și altele tot atît de valabile. Astfel, pentru numele de popor al dacilor, este mult

---

[35] În *Illirii, Istoria, limba și onomastica, romanizarea*. București, 1969, p. 60, n. 33, I. I. Russu contestă valoarea științifică a unor astfel de „etimologii rezultate din despărțirea arbitrară a unor cuvinte, cu care se poate demonstra orice".

[36] *Trakijskijat ezik* (La langue thrace). Sofia, 1957; cf. G. Mihăilă, în *Studii și cercet. lingvistice*, 9, 1958, p. 426. Referindu-se la explicația dată de Gheorghiev, H. Daicoviciu (*Dacii*, București, 1965, p. 16) susține că în sprijinul acestei ipoteze s-ar putea aduce împrejurarea că „un balaur cu cap de lup apare pe Columna lui Traian ca stindard al dacilor". Aceasta s-ar putea verifica printr-un studiu comparativ al tuturor reprezentărilor plastice, mai ales cu acelea care fac ca „vestitul balaur" să fie considerat „poate de origine irano-scitică" (*IstRom.*, I, p. 323).

[37] *Sur l'ethnogénèse des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain.* în *StCl*, III, 1961, p. 26.

mai plauzibilă, deși nu este atestată în izvoarele antice, etimologia dată de acad. prof. C. Daicoviciu; anume, cuvîntul *dac* ar deriva din **daca* „cuțit“, „pumnal“, care „fusese arma caracteristică a acestei populații“. Motivarea este pe deplin justificată și din punct de vedere istoric concret: „Cazuri ca acesta, cînd o populație este denumită după arma ei de căpetenie, sînt destul de frecvente în istoria popoarelor vechi“ [38].

Toate aceste observații duc la constatarea că întreaga construcție etimologică a lui Gheorghiev n-are nici o legătură cu dacii [39]. Alți cercetători au luat ca punct de plecare o mărturie de la sfîrșitul antichității: o glosă păstrată în *Lexiconul* lui Hesychius [40], δάος, pentru care Hesychius dă corespondentele grecești: φῶς, δᾷδα, πῦρ, φλόξ, φέγγος, αὐγή; apoi adaugă: καὶ ὑπὸ Φρυγῶν λύκος. Deci, spre deosebire de conceptele de „lumină“, „foc“ etc. din limba greacă, δᾶος are în cea frigiană sensul de „lup“. Tomaschek a subliniat la timpul său marea frecvență a lui δάος cu acest sens pe teritoriul frigian [41]. Dar lucrurile s-au complicat din nou cînd a fost vorba de stabilirea etimologiei cuvîntului. Astfel, Pokorny l-a pus în legătură cu răd. i.-e. **dhau̯-* „a sugruma; a comprima“ [42]. Apoi, plecînd de la glosa lui Hesychius, adaugă: „davon der Volksname *Daoi, da-ci*“ [43]. El se grăbește însă să adopte și o a doua etimologie, propusă mai întîi de Tomaschek: **dhē* „a pune; a așeza“, care duce la *-daua* „așezare“ [44].

Mai nou s-a încercat o conciliere între cele două etimologii, dîndu-se o explicație „mixtă“ [45]. Anume, s-a presupus că în cuvîntul *Dacus* ar fi și

---

[38] *IstRom.* I, p. 258.

[39] Pentru valoarea etimologiilor sale, cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 87, n. 5 si 88, n. 8.

[40] Hesychii Alexandrini *Lexicon*, ed. M. Schmidt, s.v.

[41] Tomaschek, *op. cit.*, p. 29.

[42] J. Pokorny, *Indogerm. Etymolog. Wörterbuch*, s.v.; I. I. Russu, *Limba tracodacilor*, ed. II (1967), p. 101.

[43] Pokorny, *l.c.*

[44] Tomaschek, *ibid.*; această etimologie a fost adoptată și de N. Iorga, *Ist. Românilor*, I, 1, 1936, p. 125; cfr. și I. I. Russu, *l. c.*

[45] E. Lozovan, *Du nom ethnique des Daces*, în *Revue Internationale d'Onomastique*, XIII, 1961, p. 27—32. Dar această explicație „mixtă“, expusă la p. 29, este în flagrantă contradicție cu ceea ce spune autorul la începutul articolului (p. 27), anume că, pentru a admite că *Dacus* = δάος „lup“, ar trebui acceptată ca sigură identitatea între limba dacă și cea frigiană; ceea ce este imposibil. Este adevărat că dînsul face această afirmație în legătură cu un articol al lui Mircea Eliade (*Les Daces et les loups*, în *Numen*, 6, 1959, p. 15—31), care pleacă de la Strabo și Hesychius pentru a pune bazele „concepției licantropice“, comună tuturor popoarelor indo-europene. Deși este vorba de o problemă interpretată prin prismă mitică, ce n-are nimic comun cu o cercetare științifică, redau esența acestei „teorii“ fanteziste spre a descreți puțin frunțile cititorilor. Pentru M. Eliade, originea acestui nume etnic este „epitetul ritual al unui grup de tineri imigranți victorioși... acceptat de către aborigenii învinși și supuși“. Amintind, la sfîrșitul articolului, că „lupii“ de la Dunăre au fost supuși de către „fiii lupoaicei“ de pe Capitoliu, autorul conchide că, în perspectiva mitică a istoriei, poporul român „a fost zămislit *sub semnul lupului*, adică predestinat războaielor, invaziilor și emigrațiilor“... Curat predestinație!

daos şi *-daua,* iar confuzia ar fi avut loc încă din antichitate: grecii n-ar fi putut face deosebire între cele două sensuri ale lui *Daos.* Încercare arbitrară şi fără nici un temei, căci — după cum va rezulta din cele ce urmează — pentru greci nu putea exista decît un singur sens. Dar, după glosa cu apelativul δάος, în *Lexiconul* lui Hesychius urmează una cu antroponimul corespunzător: Δᾶος. ἀγγάριος. δούλου ὄνομά τι, εἰ καὶ ἐλεύθερος καὶ εἰς κωμῳδίαν εἰσαγόμεν ς. Această glosă n-a stat aproape de loc în atenţia cercetătorilor; doar la Pape-Benseler întîlnim două referinţe sumare [46]. Anume, la accepţiunea „nume de sclavi la atenieni, îndeosebi în comedie", Hesychius figurează printre izvoarele utilizate. Dar în fraza imediat următoare se revine cu precizarea: „Totuşi se numesc astfel, după Hesychius, şi oameni liberi".

Din explicaţia sumară a glosatorului este greu de stabilit locul de provenienţă a purtătorilor numelui *Daos,* cu alte cuvinte, dacă informaţia lui pleacă de la Strabo, sau face legătura cu ceea ce spusese în glosa precedentă despre frigieni. În orice caz însă este personală precizarea privitoare la oamenii liberi. În favoarea celei de a doua alternative pledează, de altfel, şi monumentele epigrafice, pe care le vom analiza în cele ce urmează.

*

Există izvoare documentare ce atestă prezenţa frecventă a numelui *Daos* într-o regiune mult mai apropiată de Atena decît oricare dintre cele amintite pînă acum; ele confirmă, în acelaşi timp, ştirea dată de Hesychius; anume, Asia Mică, în general, şi teritoriul Frigiei în special. Astfel, într-o inscripţie de provenienţă din Frigia *Daos* apare ca nume al unei divinităţi, *Manes Daos Heliodromus Zeus,* împreună cu Hecate şi Phoebus Archegetes. Plecîndu-se de la această divinitate omonimă, *Daos* a fost apoi considerat ca avînd o semnificaţie teoforică [47]. Mai mult încă: s-a stabilit că numele *Daos* era purtat mai ales de către sclavii proveniţi din ţinuturile anatolice [48]. Într-adevăr, dintre inscripţiile cunoscute pînă acum cele mai multe provin din sudul Frigiei [49]; urmează apoi cele din Mysia [50], din Caria [51], precum şi din localităţile Milet [52], Cyzicus [53], Heracleea [54] şi Amisos [55].

Dar *Daos* este atestat şi în inscripţii de pe teritoriul Greciei. Astfel, într-o lungă dare de seamă făcută de nişte magistraţi speciali din Eleu-

[46] W. Pape — G. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen,* s.v.

[47] E. Sittig, *De Graecorum nominibus theophoris.* Halis Saxonum, 1911, p. 158—159.

[48] W. M. Ramsay, *The Utilization of old Epigraphic Copies,* în *Journal of Hell. Studies,* XXXVIII, 1918, p. 168 sqq; Sittig, *op. cit.,* p. 158.

[49] *Journal of Hell. Studies,* VIII, 1887, p. 220 şi 232; W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia.* Oxford, 1895, p. 305 şi 329; CIG, III 3956b; *Papers of American School at Athens,* II, nr. 38, p. 81; *Bulletin de Correspondance Hellénique,* II, p. 265; III, p. 479; Sittig, *op. cit.* p. 159.

[50] Sittig, *ibidem.*

[51] *Bullet. Corr. Hell.,* XXIV, p. 63.

[52] *Revue de Philologie,* 1901, p. 10.

[53] *Journ. of Hell. Stud.,* XXIV, 1904, p. 33.

[54] IG, II, 2927 şi III, 2437.

[55] IG, III, 2267.

sis, însărcinaţi cu reconstruirea templului zeiţei Demetra şi a fiicei sale Persephone, datînd din anul 329/328 î.e.n., apare de două ori un Daos locuitor în demos Kydathenaion, un al doilea ca locuitor din Eleusis, iar un altul numai cu numele, fără altă specificare [56]. Din Atena însăşi avem două inscripţii în care apare numele *Daos:* una datată din anul 135 î.e.n. [57], cealaltă indicîndu-l ca locuitor în demos Skambonidai [58]; de asemenea, în insula Salamina este atestată prezenţa unui locuitor cu numele Daos [59]. Monumentele epigrafice atestă pe Daos şi în alte părţi ale Greciei; astfel, o inscripţie la Delos, în care printre nişte meteci figurează şi un Δᾶος Βαλά(κρου) [60]. Într-o altă inscripţie de la Epidaur este vorba de un Daos în funcţie sacerdotală (ἱερεύς), restaurînd altarul unei divinităţi [61]. În sfîrşit, din nordul bazinului Mării Egee este atestat un Daos într-o inscripţie din insula Samotrace [62], iar un altul din insula Thasos [63].

S-a amintit mai sus în treacăt circulaţia simultană în textele literare latine a lui *Davus (Davos)* şi *Dacus.* Acelaşi lucru îl atestă şi inscripţiile, dar într-o proporţie mult mai mare. Avem în această privinţă numeroase mărturii epigrafice atît de la Roma şi de pe teritoriu, cît şi din Gallia şi Hispania. Astfel, la Roma întîlnim un *C. Iulius Davos faber* [64]. Din două inscripţii de pe monumentele funerare ridicate pentru *Ti.Claudio Dao . . . patrono bene merenti* şi *P.Publio Dao . . patrono . . . optimo* [65] reiese că e vorba de oameni liberi care-şi au liberţii lor, alţii sînt liberţi [66]; un *Daus* este *Caesaris servus* [67], un *Davos Nomus* este sclav [68]. În Italia: *Davos Calidus* la Praeneste [69], *Davi liberti* la Capua [70], *P.Batonius Davi* la Cales [71], *Ti.Claudi Aug.l.Dai* la Capena [72], *M.Lucius M.l.Davos* la Aquileia [73]. În sfîrşit, în Gallia meridională întîlnim *P.L.Davos* într-o inscripţie de la

---

56 IG, II Add. 834b, I¹: 19;¹: 47, 1.25, 1.54.
57 *Athenische Mitteilungen*, XXI, 1896, p. 438.
58 IG, II, 5, 834b, col. I, no. 56.
59 IG, II, 5, 771b.
60 IG, XI, 2, 111, 23.
61 IG, IV, I^2, 550.
62 IG, XII, 8, 177, 5.
63 IG, XII, 8, 595. Pentru alte mărturii a se vedea L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*. Prag, 1955, p. 333; IG, VII, 905 (Tanagra); VII, 3318 (Cheronea). Pentru tendinţele arhaizante ale lui Zgusta din această lucrare a se vedea K. Treimer, *L'Épigraphie pontique*, în *Orbis*, IX, 1960, p. 148—157. În lucrarea sa mai nouă, *Kleinasiatische Personennamen* (Praga, 1964) Zgusta susţine că Δᾶος este, ca origine, „thrakisch und phrygisch" (p. 144, n. 64).
64 CIL, VI, 5866.
65 CIL, VI, 14993 şi 25170a.
66 CIL, VI, 25650; 27489; 35612; *Notizie degli Scavi*, 1904, p. 438; cf. şi G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *EDR*, I, 1923, p. 218, care spune că *Davus* este „nome daco-frigio".
67 CIL, VI, 33555.
68 CIL, VI, 19221.
69 CIL, XIV, 2877.
70 CIL, X, 4016.
71 CIL, X, 4674.
72 CIL, XI, 3885.
73 CIL, suppl. Ital., 1193.

Narbo[74], iar în Hispania *Davus* şi *L... Davus* pe două vase de la Tarraco[75]. Toate aceste inscripţii, atît de la Roma şi din Italia, cît şi din Gallia şi Hispania, datează, probabil, din epoca imperială[76]. Din aceeaşi epocă există însă şi numeroase monumente epigrafice în care apare numele *Dacus;* una din ele este sigur datată la începutul domniei Flaviilor[77].

Din analiza critică a izvoarelor literare, precum şi din confruntarea lor cu interpretările ce li s-au dat în cursul timpului de către istorici şi lingvişti, români şi străini, se desprind cîteva constatări şi concluzii. Izvoarele literare nu ne oferă nici un element sigur pe baza căruia să se poată stabili că *Daos* ar reprezenta o numire mai veche a dacilor şi, în consecinţă, să permită o identificare a lui cu *Dakos.* În ceea ce priveşte mărturia lui Strabo, considerată a fi argumentul cel mai puternic în favoarea acestei identificări, ea reflectă mai de grabă o stare de lucruri de la Atena, aşa cum fusese zugrăvită de comedia neo-atică, pe care Geograful încearcă s-o coroboreze cu o ipoteză personală, bazată pe o simplă deducţie.

În istoriografia noastră cercetătorii au adoptat una sau alta din ipotezele formulate, impunîndu-se în cele din urmă, cu o singură rezervă, o ipoteză mai veche a lui Pârvan, pe care însuşi autorul ei a infirmat-o ulterior.

Nu avem nici un izvor literar care să ateste în mod sigur existenţa unei populaţii numită Δᾶοι în Peninsula Balcanică. Încercările lingviştilor de a demonstra etimologic filiaţia Δᾶος — Δᾶκος nu sînt de loc concludente; dimpotrivă; ele sugerează mai de grabă noi direcţii de investigaţie. În sfîrşit, persistenţa lui *Davos (Davus)* în texte literare şi epigrafice într-o epocă în care paralel cu el era în circulaţie şi *Dacus* constituie o dovadă incontestabilă că între aceste două nume nu poate fi nici o relaţie de natură etimologică sau etnică.

În schimb, monumentele epigrafice, atît greceşti cît şi latine, cu toată impreciziunea lor cronologică, ne indică noi căi spre o soluţionare mai satisfăcătoare a problemei în discuţie. Anume, vasta arie de răspîndire a numelui *Daos* (cum apare cel puţin în inscripţiile enumerate mai sus) ne îndreptăţeşte să privim semnificaţia lui într-o perspectivă diferită. Deşi contururile acestei perspective nu apar încă, din cauza unei documentări incomplete, destul de clare, se poate totuşi stabili că pe teritoriul Asiei Mici, cu deosebire în Frigia, numele *Daos* era frecvent întrebuinţat. Dat fiind că Frigia şi regiunile învecinate erau cunoscute ca furnizoare de sclavi pînă tîrziu în epoca romană, pare firesc ca *Daos* să figureze ca nume obişnuit purtat de sclavi la Atena încă din sec. al IV-lea î.e.n. Aceasta cu atît mai mult cu cît la Atena şi în alte părţi ale lumii greceşti sînt atestaţi cu acest nume nu numai sclavi, ci şi oameni liberi, meteci cu reşedinţe stabile, unii dintre ei îndeplinind chiar anumite func-

[74] CIL, XII, 4758.
[75] CIL, II, 4970[162] şi [254].
[76] A se vedea G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 208, n. 6.
[77] *Ibidem*, p. 84 şi n. 2.

ţii obşteşti şi religioase. Atare situaţie rezultată din ştirile epigrafice constituie o dovadă elocventă despre existenţa unor strînse legături între Grecia şi teritoriile respective din Asia Mică. Iată de ce monumentele epigrafice amintite ne dau temeiuri serioase pentru a căuta provenienţa numelui *Daos* mai de grabă în Asia Mică decît pe meleagurile îndepărtate ale Daciei.

De aici mai rezultă şi o altă consecinţă: *Daos* nu mai poate fi considerat un *ethnikon* (cum s-a susţinut), ci este un antroponim obişnuit, frecvent în rîndurile populaţiilor din Frigia şi din împrejurimi. Este elocventă în această ordine de idei asocierea pe care o face Lucian din Samosata între *Daos* şi *Tibios*, ca personaje de comedie [78]; cel de-al doilea nume este tipic pentru sclavii proveniţi din Paflagonia [79]. Această asociere este mai aproape de realitate decît aceea dintre *Daos* şi *Getas*.

NICOLAE LASCU

DAOS, DAVOS (DAVUS) — SCHIAVI DACI ?

(Riassunto)

Dopo un'analisi approfondita delle notizie tramandateci dagli autori antichi sui nomi *Daos, Davos (Davus)*, l'autore procede all'esame critico della loro interpretazione da parte degli studiosi moderni, storici e linguisti, i quali, salvo qualche dubbio, li hanno messo in relazione con i Daci, traendo poi le somme che seguono.

Le fonti letterarie non forniscono alcun elemento sicuro che ci metta in grado di sostenere che *Daos* rappresenti un nome più antico dei Daci e di identificarlo quindi con *Dakos*. D'altra parte, i tentativi dei linguisti di dimostrare con l'aiuto della etimologia tale discendenza non sono riusciti concludenti. Finalmente, la presenza di *Davos (Davus)* nei testi letterari in un'epoca in cui vi era frequente anche *Dacus* costituisce una riprova che tra questi due nomi non puo esistere nessuna relazione di natura etimologica o etnica.

Le fonti epigrafiche ci rivelano invece una vasta area di diffusione del nome *Daos* sul territorio dell'Asia Minore, in particolar modo nella Frigia e nelle regioni circostanti, che erano note nell'antichità quali fornitrici di schiavi per la Grecia. L'autore è propenso quindi a cercare la provenienza del nome *Daos* piuttosto nell' Asia Minore che non nelle lontane contrade della Dacia. A sostegno di tale soluzione del problema si aggiunge anche la testimonianza di una fonte letteraria, dove *Daos* viene associato a *Tibios*, nome tipico per gli schiavi provenienti dalla Paflagonia. Tale associazione sembra più vicina alla realtà dei fatti.

---

[78] Luciani *de saltatione*, 29.
[79] Wallon, *op. cit.*, p. 171.

PERIOADA EMITERII MONEDELOR ŞI DREPTUL MONETAR LA GETO — DACI

Fără să expunem istoricul cercetărilor privind problemele legate de cronologia emisiunilor monetare din Dacia, ne mărginim la analiza unor păreri (privind seriile I şi II), exprimate după apariţia primului volum din *Istoria României*, unde acad. C. Daicoviciu şi prof. R. Vulpe au stabilit că emiterea de monede a început pe la mijlocul secolului III î.e.n. şi a durat pînă în primele decenii ale secolului I î.e.n. [1].

La fixarea limitei iniţiale s-a avut în vedere evoluţia societăţii geto-dacice, contactul ei cu lumea elenistică şi influenţa celtică în perioada Latène, iar la fixarea datei finale s-a luat ca indiciu absenţa emisiunilor locale în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, cît şi lipsa lor totală în tezaurele de denari romani republicani îngropaţi în al treilea deceniu al secolului I î.e.n. Astfel, cronologia stabilită în *Istoria României* se deosebeşte puţin de cele anterioare[2]. În cadrul acestei cronologii, noi am stabilit trei perioade deosebite din punct de vedere stilistic: I. perioada imitaţiilor servile (± 250 — ± 200); II. perioada creaţiilor cu motive noi (± 200 — ± 150); III. perioada schifatelor cu rondel mare şi a tipurilor Vîrteju—Bucureşti şi Inoteşti (± 150 — ± 80 î.e.n.).

Oscilaţiile mari în fixarea cronologiei, la diferiţi autori, se datoresc unor condiţii speciale: lipsa izvoarelor scrise, faptul că monedele s-au menţinut mult timp în circulaţie după data emiterii lor şi că nu s-au găsit în straturi arheologice bine datate sau împreună cu monede care să permită datarea pe intervale restrînse[3]. Tezaurele din perioada I prezintă stadii diferite în stilizarea prototipului şi cuprind şi tipuri cu motive noi (redînd legenda în întregime, omiţînd-o sau transformînd-o în motive ornamentale). Pentru fixarea cronologiei relative, prezintă im-

---

[1] *IstRom*, I, p. 271, 275 şi 241.

[2] M. Macrea, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 162—163; *RIR*, XVI, 1946, p. 201—202; B. Mitrea, în *EDR*, X, 1945, p. 38—41. Lucrările apărute după această dată, privind descoperirile monetare geto-dacice se ocupă în general şi cu problema cronologiei; lista acestora la B. Mitrea, *Cincisprezece ani de activitate numismatică în R.P.R.*, în *SCN*, III, 1960, p. 607—608; *Bibliografia numismaticii româneşti 1960—1967*, în *SCN*, IV, 1968, p. 472—473.

[3] I. Winkler, în *Acta Archaeologica Carpathica*, X, fasc. 1—2, 1968, p. 111—116.

portanţă pe de o parte tezaurele din „Banat“ [4], Petroşani [5], Criciova [6]. care, pe lîngă emisiuni locale de stil bun, includ şi tetradrahme puţin stilizate, fără urme de legendă, precum şi piese cu motive noi („Neuschöpfungen“), iar pe de altă parte, cele care cuprind tetradrahme emise de Alexandru cel Mare sau în timpul diadohilor, cum sînt tezaurele de la Rasa [7], Ramna [8], Tulghieş [9], Mireşul Mare [10], Chişinău Criş [11] şi Hinova [12]; în acestea predomină fie tipurile noi, fie cele cu stil degenerat. Tetradrahmele de tipul celor emise de Alexandru Macedon se datează în tezaurele din Dacia între 334 — 190 î.e.n., cea mai recentă fiind cea de la Tulghieş, emisă între 230 — 190 î.e.n. [13]. Paralel cu grupele de emisiuni geto-dacice găsite alături de monede de ale lui Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare, se datează şi o serie de alte tezaure lipsite de monede greceşti, dar care, din punct de vedere stilistic, corespund cu ele: tezaurele de la Vovrieşti [14], Epureni [15], Teiuş [16]. Acest grup de tezaure cuprinde, aşadar, diferite serii de monede din perioadele I şi II.

Prin varietatea motivelor noi şi a pieselor cu vădite influenţe venite din sud şi vest [17], tipurile din tezaurul de la Sighetul Marmaţiei (Juncad) se clasează în prima jumătate a secolului II î.e.n.; la fel şi toate monedele emise din argint bun, avînd rondelul de mărimea tetradrahmei lui Filip al II-lea şi, în general, greutatea de peste 12 grame: „călăreţul care duce un copac“ [18], „călăreţul cu litera B“ [19], „călăreţul cu ramura în mînă“ [20] şi monedele din tezaurul de la Jiblea—Călimăneşti [21]. Emiterea seriilor cu motive noi poate fi plasată în perioada dintre anii ± 200 şi ± 150 î.e.n După acestea ar urma ultima fază, cea a seriilor „cu cioc de

[4] K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, în *DissPann*, II, 15, 1939, p. 41—44.

[5] C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 244—245.

[6] Ö. Gohl, în *NumK*, XIII, 1914, p. 131—134.

[7] B. Mitrea, în *Studii*, I, 1949, p. 145; C. Moisil în *Buletinul ştiinţific al Academiei R.P.R., Secţia de ştiinţe istorice, filosofice şi economice*, II, 2—4, 1950, p. 56—61; O. Iliescu, în *Bibl. Acad. R.P.R., caiet selectiv ... creşterea colecţiilor*, II, 1961, p. 656, nr. 108—109.

[8] Ö. Gohl, în *NumK*, VI, 1907, p. 1—4.

[9] D. Popescu, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 201—241.

[10] A. Kerényi, în *NumK*, XLIII, 1944, p. 9—14 (în lucrările noastre anterioare Nagynyíres a fost identificat dintr-o inadvertenţă cu Nireş, lucru relevat intre timp şi de C. Preda).

[11] K. Pink, *op. cit.*, p. 35, 38, 47, 101, 138, nr. 135.

[12] S. Dimitriu — O. Iliescu, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 261—280.

[13] D. Popescu, *op. cit.*, p. 224, Nr. 104, p. 229 nota*.

[14] C. Preda, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 137—152.

[15] G. Severeanu, în *Bucureştii*, I, 1935, p. 19—31.

[16] Ö. Gohl, în *NumK*, VI, 1907, p. 4; C. Moisil, în *BSNR*, XVII, 1922, p. 59 nr. 95.

[17] K. Pink, *op. cit.*, p. 51, 59, 80—81, 138, nr. 123.

[18] E. Chirilă, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 199, consideră că perioada de emitere a acestui tip se situează în a doua jumătate a secolului III î.e.n.; C. Daicoviciu, în *Archeologia, Trésors des âges*, 28, 1969, p. 64 fixează ca data emiterii anul 200 î.e.n.; cf. I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 73, pl. VIII/89, IX/101.

[19] K. Pink, *op. cit.*, p. 78—79; I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 74, pl. IX/102—104.

[20] K. Pink, *op. cit.*, p. 77; I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 77—78, pl. X/116.

[21] C. Preda, în *SCN*, IV, 1968, p. 64 şi 67 datează — ca şi noi — tipurile din acest tezaur între sfîrşitul secolului III î.e.n. şi mijlocul secolului II î.e.n.

rață"[22]. În jurul anului 150 î.e.n., începe emiterea monedelor pe care putem sesiza influența emisiunilor thasiene și a celor din Macedonia Prima[23].

Descoperirea tezaurului de la *Scărișoara,* în care s-au găsit, pentru prima dată pe teritoriul Daciei, tetradrahme din seria I de imitații după monedele lui Filip al II-lea împreună cu *drahme histriene*[24], precum și studierea depozitelor monetare descoperite la sud de Dunăre (pe teritoriul Bulgariei), care cuprind emisiuni originale de la Filip al II-lea, l-au determinat pe C. Preda să stabilească data inițială a imitațiilor după tetradrahmele lui Filip al II-lea „încă la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. sau, pentru a fixa o dată mai precisă, în jurul anului 300 î.e.n."[25], invocînd ca argument faptul că drahmele histriene sînt emise în secolul IV î.e.n.[26] și apar numai împreună cu monede contemporane. După C. Preda, tetradrahmele lui Filip al II-lea nu mai circulau în Tracia după primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n.; ele „apar, fie numai cu piesele regelui respectiv, fie în asociere cu monede contemporane ale unor orașe grecești, fie cu monede de la Alexandru cel Mare și urmașii imediați ai acestuia"[27]. Adevărat că drahmele histriene avînd o greutate egală cu a celor din tezaurul de la Scărișoara au fost emise intens în a doua jumătate a secolului IV î.e.n. și s-au răspîndit prin schimburi comerciale pe un spațiu relativ vast[28]; dar prezența lor în Dacia este atestată în primul rînd prin piese izolate; se cunosc în total două tezaure: unul din Moldova (de la Căbești[29]) și altul din Muntenia (Scărișoara[30]).

Dintre tezaurele din sudul Dunării, cuprinzînd drahme histriene sau alte tipuri emise în secolul al IV-lea î.e.n., cel de la Dăieni trebuie pus sub semnul întrebării; informațiile privind descoperirea relatează numai despre monede histriene de argint[31], nu și despre emisiuni din Cyzicos[32]. Tezaurul de la Rajdal este format din 161 de monede histriene și un stater de aur de la Filip al II-lea[33], cel de la Krainovo cuprinde 24

---

[22] I. Winkler, în *Acta Arch. Carpathica,* X, 1968, Fasc. 1—2, p. 112—113.

[23] *Ibidem,* p. 115.

[24] C. Preda, în *Dacia,* N.S., X, 1966, p. 221—224; *SCN,* IV, 1968, p. 441—442.

[25] *Ibidem,* id., în *StCl,* XI, 1969, p. 71.

[26] B. Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands, Dacien und Moesien,* I. I, Berlin, 1899, p. 147—148. B. Mitrea, în *StCl,* VII, 1965, p. 145—147.

[27] C. Preda, în *StCl,* XI, 1969, p. 71.

[28] B. Mitrea, în *StCl,* VII, 1965, p. 147—166; (*ArhMold,* VI, 1966, p. 262, nr. 70 c, p. 264, nr. 76).

[29] *Ibidem,* p. 165, nr. 46.

[30] Cf. nota 24.

[31] C. Moisil, în *Convorbiri literare,* XLIII, 1909, p. 1168—1169, scrie: „Au găsit în pămînt un număr de vre-o 800—1000 monede de argint de ale vechiului oraș Istros ... vîndute cu kg pe la argintari ... împrăștiindu-se printre săteni n-am putut vedea decît foarte puține exemplare, după spusa localnicilor, toate celelalte monede găsite împreună aci seamănă perfect între ele", iar în *BSNR* X, 1913, p. 22 nr. 14 „Într-un deal aproape de ruinele cetății romane ... s-au găsit ... vre-o 2000 de monede histriene de argint care s-au risipit printre descoperitori".

[32] C. Preda, deși se referă numai la *BSNR* X, 1913, p. 22, în *Dacia,* N.S., X, 1966, p. 230, nota 50, scrie că tezaurul cuprindea și monede emise în Cyzicos.

[33] T. Gerasimov, în *BIAB,* XXV, 1962, p. 228.

drahme histriene şi tot un stater de aur de la Filip al II-lea [34], iar în depozitul de la Ţarsko s-au găsit deasemenea monede de la Filip al II-lea [35]. Dar despre „philippoi" se ştie în mod cert că au circulat curent pînă în secolul al II-lea î.e.n. *Cei 876.256 stateri de aur cu legenda* ΦΙΛΙΠΠΟΥ *duşi la Roma ca pradă de război de generalii victorioşi în războaiele din Balcani, alături de cei capturaţi de armată, au impus această monedă ca numerar curent în epoca marilor triumfuri.* Ea s-a menţinut în tot cursul secolului II î.e.n. [36]. Staterii de aur emişi de Filip al II-lea nu pot servi, aşadar, ca indiciu pentru scoaterea din circulaţie (în secolul al III-lea î.e.n. sau poate chiar la sfîrşitul secolului al IV-lea) a drahmelor histriene. Folosirea în secolul al II-lea î.e.n. a staterilor de aur emişi de Filip al II-lea ca numerar curent (documentată şi prin izvoarele literare: Plautus, Titus Livius) pune sub semnul întrebării concluzia la care a ajuns C. Preda în stabilirea cronologiei emisiunilor geto-dacice, urmărind numai compoziţia tezaurelor în care monedele emise de Filip al II-lea se găsesc din întîmplare alături de tipuri monetare din secolul al IV-lea şi dela începutul secolului al III-lea î.e.n. De altfel, se ştie că tipurile monetare ale lui Alexandru Macedon [37] şi ale lui Lisimah au continuat să fie emise şi în secolele III—II î.e.n. [38]. Numai dacă, din studierea tuturor tezaurelor, ar rezulta că ele nu cuprind tetradrahme care redau tipurile lui Alexandru Macedon şi Lisimah ulterioare perioadei domniei lor, am putea afirma că toate tezaurele formate din tetradrahme au fost îngropate la începutul secolului III î.e.n. Un exemplu concludent în această privinţă este tezaurul de la *Mărăşeşti*, compus din stateri de aur de la Filip al II-lea, Alexandru cel Mare, Filip III Arideu şi Lisimah; dintre monedele cu efigia acestuia din urmă, două erau emise la Tomis şi două la Callatis în timpul lui Mithridate al VI-lea (88 î.e.n. [39]), indicii că îngroparea tezaurului a avut loc după această dată. O asemenea constatare nu se putea desprinde însă din prima semnalare a descoperirii, unde (nefiind studiate tipurile monetare) se arăta doar că el include monede de la Filip al II-lea, Alexandru Macedon, Filip III Arideu şi Lisimah [40].

Nu numai monedele de aur emise de regii Macedoniei au rămas în circulaţie pînă în secolul I î.e.n., ci şi cele de argint, după cum dovedeşte contramarcarea tetradrahmelor lui Lisimah în timpul domniei lui Claudius, aplicîndu-li-se ştampila cu literele CL(audius) CAES(ar) [41]. Numărul

[34] N. A. Mouchmov, în *BSAB*, IV, 1914, p. 271, nr. 18.

[35] C. Preda, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 230, nota 52 (în bibliografia indicată n-am putut identifica localitatea Ţarsko).

[36] Ch. Seltman, în *RE* XIX (1938), 2196—2198; id., *Greek Coins, A History of Metallic Currency and Coinage down to the Fall of the Hellenistic Kingdoms*, London [1960], p. 215.

[37] B. V. Head, *Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1911, p. 227—228; *A Guide to the Principale Coins of the Greek from circ. 700 B.C. to A.D. 270 based on the Work of Barclay V. Head*, London [1959], p. 70, nr. 1.

[38] M. Rostovtzeff, *Die hellenistische Welt. Gesellschaft und Wirtschaft*, I, [Stuttgart, 1955], p. 126.

[39] C. Moisil, în *CNA*, XIV, nr. 113—114, 1939, p. 142—143.

[40] Id., în *BSNR*, XI, 1914, p. 25—26, nr. 40; B. Mitrea, în *EDR*, X, 1945, p. 34 nr. 86.

[41] Movat Róbert, în *NumK*, XI, 1912, p. 86—89.

lor era deci destul de mare pentru a avea o oarecare pondere în sistemul economic al Traciei.

Faptul că monedele lui Filip al II-lea nu se găsesc împreună cu cele din Thasos şi Macedonia Prima (cum se întîmplă uneori cu cele ale lui Alexandru Macedon) nu presupune în mod necesar ieşirea lor din circulaţie în secolul III î.e.n., avînd în vedere deosebirile de ordin cantitativ dintre cele două categorii de monede. Dacă n-ar fi rămas nimic de la Alexandru cel Mare — arată Ch. Seltman — în afară de marile tezaure conţinînd monedele sale, răspîndite în Europa, Africa şi Asia, ne-am da totuşi seama că el a deschis o nouă epocă în istorie [42]. Prezenţa emisiunilor originale ale regilor din Macedonia în tezaure mixte constituie deci un indiciu foarte vag pentru delimitarea perioadei de circulaţie a altor piese, în cazul nostru, a emisiunilor histriene şi daco-getice.

Plasarea începutului emiterii monedelor geto-dacice pe la mijlocul secolului al III-lea este confirmată de prezenţa tetradrahmei emise la Priene între anii 230—190 î.e.n. din tezaurul de tetradrahme de la Tulghieş [43], la care se adaugă piesa cu efigia lui Lisimah dintre anii 250—225 î.e.n. şi a lui Attalus I dintre anii 240—235 î.e.n., aflate în tezaurul de la Zemun (= Singidunum), alături de imitaţiile de tetradrahme de tipurile Larissa (= Apollo Amphipolis), Alexandru Macedon şi „Eselsohrtyp" [44] (reprezentat în tezaurul din Voloşcani) [45].

Tezaurul de la Tulghieş cuprinde un număr mare de diferite tipuri monetare specifice Daciei [46], atît din prima serie, cît şi din seriile cu motive noi, iar tipurile din tezaurul de la Zemun se găsesc în Dacia fie în tezaure unitare [47], fie împreună cu alte tipuri monetare [48]. Primele serii de monede din tezaurul de la Tulghieş le-am considerat ca fiind emise în jurul anului 250 î.e.n., iar cele cu motive noi ca fiind contemporane sau chiar posterioare monedei din Priene [49]. Ipoteza că toate seriile ar putea fi socotite ca anterioare emisiunii de la Priene — în acest caz conturarea datei la care începe emiterea monedelor din nordul Daciei ar rămîne delimitată pe o perioadă tot aşa de lungă ca cea indicată de prototipurile lor — este contrazisă de tetradrahma din tezaurul din Banat avînd pe avers cercul cu trei puncte. După cum a stabilit Pink, „acest cerc e preluat de pe tetradrahma ateniană emisă în secolul al II-lea î.e.n." [50].

---

[42] Ch. Seltman, *Greek Coins*, ..., p. 214—215.

[43] Cf. nota 13.

[44] K. Castelin, în *Numismatické Listy*, XXIII, 1968, p. 129—134.

[45] C. Moisil, *BSNR*, XXXVIII—XLI, 1944—1947, p. 59—61 (monedele au un stil mai bun decît cele de la Zemun).

[46] D. Popescu, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 202—225; M. Macrea, în *RIR*, XVI, 1946, p. 201—202.

[47] Cf. nota 45.

[48] Cf. nota 12; C. Preda, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 353 şi urm.; B. Mitrea, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 449, nr. 21.

[49] În *Acta Arch.Carpathica*, X, 1—2, 1968, p. 113.

[50] K. Pink, *op. cit.*, p. 43, 52, pl. VI, 114—116 (= I. Winkler, *ActaMN*, V, 1968, pl. V, 51—52).

Alţii datează acest tip între 229 î.e.n. — 190 î.e.n.[51]. Apartenenţa sub raport stilistic a tetradrahmei cu „cercul cu trei puncte" la cele mai îngrijite emisiuni din perioada a doua şi mai ales faptul că aversul ei a servit ca prototip pentru tipul monetar „călăreţul care duce un copac" (de unde s-a dezvoltat tipul „călăreţul cu litera B") ne îndreptăţeşte s-o plasăm la începutul perioadei a II-a, care nu poate depăşi deci cu mult anul 200. În mod implicit trebuie admis că începutul seriei I nu poate fi plasat cu un secol înainte de emiterea monedelor cu motive noi.

Extensiunea teritoriului locuit de geto-daci, faptul că în secolul III—II î.e.n. ei erau împărţiţi în triburi, aspectul oarecum diferenţiat al culturii lor materiale, activitatea intensă a comercianţilor în zona extracarpatică şi influenţa oraşelor greceşti de la Marea Neagră constituie factori obiectivi care puteau să determine o evoluţie întrucîtva deosebită a diferitelor regiuni locuite de geto-daci. De aceea nu poate fi presupusă o coincidenţă integrală a limitei iniţiale de emitere a monedei în toată Dacia. În stadiul actual al cercetărilor nu putem preciza însă care dintre regiuni a deţinut prioritatea. Importanţa acordată stabilirii începutului emiterii de monede este justificată prin rolul deosebit pe care-l are în istoria economică a oricărei societăţi trecerea la utilizarea unor piese de metal uşor de mînuit, cu o greutate şi un aliaj garantate prin efigie sau legendă, rol comparabil cu introducerea scrisului în istoria culturii[52].

În ceea ce priveşte dreptul de a emite monede, se presupune în general că, la populaţiile celtice şi geto-dacice, el aparţinea tribului şi era exercitat de şeful de trib (sau de cei cărora le încredinţa el acest drept), avîndu-se în vedere că pe monedele din Gallia s-a putut identifica numele mai multor şefi de trib menţionaţi de Caesar, iar tipurile se grupau pe teritorii restrînse, corespunzînd cu descrierea geografică din *Commentarii de bello Gallico*[53]. Kahrstedt şi Christ au abandonat concepţia despre imitaţiile „barbare" ca emisiuni tribale şi le-au atribuit unor „potentaţi" (Magnatenprägungen)[54]. Acceptînd această teză, K. Castelin consideră că nu se poate vorbi de un drept monetar la triburile celtice, deoarece structura societăţii „era mai degrabă laxă decît încătuşată prin legi", şi arată că în general unde s-au găsit plăci de lut pentru turnarea rondelelor, s-au găsit şi obiecte care indică existenţa unui atelier pentru prelucrarea metalelor. Nu toate monetăriile dispuneau însă de o cantitate suficientă de metale nobile pentru a putea funcţiona permanent[55]. Astfel, monetăriile secundare („Nebenmünzstätte") se găsesc

[51] *A Guide to the Principal Coins*..., p. 63, nr. 16; Ch. Seltman, *Greek Coins*..., p. 260, 311, pl. LXIII, 3.
[52] R. Forrer, în *RLV*, IV, p. 205.
[53] A. Blanchet, *Traité des monnaies gauloises*, I, Paris, 1905, p. 75—150; R. Forrer, în *RLV*, VI, p. 307—308; J. B. Colbert de Beaulieu, *Les monnaies gauloises au nom des chefs mentionnés dans les Commentaires de César*, în *Hommages à Albert Grenier*, *Latomus*, LVIII, 1962, p. 419—446; id., în R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Band 2, *Bibliographische Nachträge und Ergänzungen*, Graz, 1969, p. 31 şi urm.
[54] K. Castelin, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 18, 1968, p. 119.
[55] *Ibidem*, p. 123.

în Boemia în aşezări mai mici, unde se aflau turnătorii şi ateliere de fierărie. În aceste aşezări (de tip *oppidum)*, unde se poate presupune existenţa unei pieţe, ajungeau drept contravaloare a produselor monede din diferite regiuni. Acumularea temporară a monedelor din metale nobile făcea posibilă rebaterea, pentru care aveau la dispoziţie uneltele necesare [56]. „Dacă cele arătate sînt juste — şi ele oferă desigur o lămurire simplă pentru activitatea unor monetării mici, fără surse naturale de metale nobile" [57], nu se poate vorbi despre un drept celtic de a emite monede în Boemia în prima perioadă. Numai monedele cu legende nume proprii de tipul celor ca BIATEC, NONNOS şi altele pot fi atribuite unor conducători de trib [58].

O teză similară este a lui A. Mócsy în legătură cu monedele celtice specifice Pannoniei: moneda celtică e o simplă „monedă de credit"; comercianţii emiteau monede cu care cumpărau diverse produse, iar după valorificarea acestora, ofereau producătorilor (în schimbul monedei) mărfuri aduse „din străinătate"[59]. Producătorul se folosea, aşadar, de monede fie ca metal, fie pentru preschimbare la emiţător.

Cele două teze convergente caută să explice varietatea mare a tipurilor emise de celţi prin faptul că nu şefii de trib, ci comercianţii şi proprietarii de ateliere erau emiţătorii reali ai monedelor.

Gradul de dezvoltare a populaţiilor geto-dacice fiind întrucîtva similar cu al celţilor, este util să analizăm dacă a existat sau nu pe teritoriul Daciei un drept de a emite monede. Spre deosebire de regiunile locuite de celţi, unde perioada de emitere a monedelor coincide cu perioada de înflorire a civilizaţiei de tip *oppidum* (în multe din ele s-au identificat şi monetării[60]), în Dacia emiterea masivă a monedelor locale are loc în secolul III—II î.e.n., iar maxima dezvoltare a aşezărilor de tip *oppidum* se situează în secolul I î.e.n. — I e.n., cînd încetează emiterea monedelor locale. Nu cunoaştem nici ateliere de prelucrare a metalelor din secolul III—II, deşi obiectele de fier — puţine la număr — arată că asemenea ateliere trebuie să fi existat pe teritoriul Daciei.

Informaţii literare despre normele juridice din secolul III—II î.e.n. în nordul Dunării de jos lipsesc cu totul. Descrierea expediţiilor lui Alexandru Macedon şi Lisimah, cele cîteva fraze privind pe Oroles şi Rubobostes nu oferă decît unele date despre organizarea socială şi dezvoltarea economică a geto-dacilor. Analizînd izvoarele literare şi materialele arheologice din secolul III—II î.e.n., acad. C. Daicoviciu scrie: „Regimul politic al acestor organizaţii e acela al democraţiei militare, faza de trecere spre organizaţia de stat, cu egalitate în drepturi a membrilor război-

---

56 K. Castelin, *Die Goldmünzprägung der Kelten in den Böhmischen Ländern*, Graz, 1965, p. 71 şi urm; *Jahrbuch für Numismatik* ..., 18, p. 120 şi urm.; id. în R. Forrer, *Keltische Numismatik* ..., Bd. 2, p. 74 şi urm.

57 *Jahrbuch für Numismatik* ..., 18, p. 123.

58 *Ibidem*, p. 120 şi urm.

59 A. Mócsy, în *RE*, S. IX, 690—691; A. Kerényi, în *FolArch*, XI, 1959, p. 48, 56 consideră monedele celţilor din Pannonia ca emisiuni tribale.

60 K. Castelin, *Die Goldmünzprägung* ..., p. 92—108.

nici ai tribului (uniunii), dar cu diferenţieri tot mai acute din punct de vedere economic şi social, atît între oamenii liberi cît şi între aceştia şi clasa sclavilor care devine din ce în ce mai numeroasă. Din rîndul războinicilor se ridică deasupra tuturor clasa dominantă a aristocraţiei tribale, în cap cu un conducător care nu va întîrzia să se transforme într-un dinast („rege“) cu caracter ereditar“ [61]. În acest timp dacii n-au cunoscut decît dominaţia regilor autohtoni [62]. În cursul secolului III î.e.n., autoritatea regelui a crescut: pe cînd Dromichaites nu poate să decidă singur asupra sorţii prizonierilor, Oroles (pe la anul 200 î.e.n.) impune pedepse umilitoare ostaşilor săi (Pompeius Trogus, *Historiae Philippicae*, XXXII, 3—16) [63]. Informaţii despre autoritatea comandantului la geţi în secolul II î.e.n. oferă şi Apian (Historia Romana, Macedonia, 18, 1) cînd descrie expediţia lui Cloilius [64]. Acesta fără să consulte pe cineva dă poruncă trimişilor regelui Perseus să se întoarcă la monarhul lor şi să-i aducă toţi banii promişi şi tot el singur hotărăşte să-şi ducă armata înapoi, rupînd alianţa cu regele. Faptul că Cloilius urma să primească 1000 de stateri de aur, hlamide, brăţări de aur şi cai de rasă, iar un călăreţ numai 10 stateri de aur, arată de asemenea distanţarea conducătorului faţă de subordonaţii săi.

Dacă avem în vedere relatarea lui Strabo (*Geografia*, VII, 3, 5) că Zamolxis „l-a convins pe rege să-l facă părtaş la domnie“, că „Regele lucra în înţelegere cu el, fiindcă vedea că oamenii ajunseseră mult mai ascultători decît înainte“ [65] (în societatea antică religia putea fi ridicată la rangul de lege), precum şi precizarea lui Dio Chrysostomus (redată de Iordanes, *Get.*, V, 40) că dacii sînt „Graecis paene consimiles“, trebuie să admitem că structura societăţii geto-dacice (departe de a fi laxă ca cea celtică) era încătuşată de legi şi datini stabilite de-a lungul mai multor secole [66].

Este unanim recunoscut că geto-dacii făceau parte din grupul popoarelor tracice: concepţia lor religioasă era similară cu a celorlalte popoare

---

[61] C. Daicoviciu, în *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1960, p. 26; id., în *Brève histoire de la Transylvanie*, Bucarest, 1965, p. 17—18.

[62] *TransAnt*, p. 44.

[63] H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 73.

[64] Traducere în *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 563. Originea etnică a lui Cloilios nu e sigură. „Transdanubienii“ chemaţi de Perseus apar în izvoare sub denumirea de galli (celţi), bastarni iar la Apian geţi. „Cum acest ultim autor este deobicei foarte bine informat, se pare că geţii au format nucleul coaliţiei, al cărei şef — fie că era tot get, fie că era bastarn ori celt — se numea Cloilios“ R. Vulpe, în *IstRom*, I, p. 245; cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 69—70; A. Bodor, *Makedonia és a dáciai törzsek kapcsolatai az i.e. II. század első felében*, în *Studia* Series IV, Historia, Fasciculus 1/1961, p. 19—33.

[65] Bibliografia privind activitatea şi politica lui Burebista fiind foarte vastă, citâm numai lucrările recente ale lui C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 282—289; în *Revista română de studii internaţionale*, I, 1966, p. 104—110, unde sînt indicate şi cele mai importante studii.

[66] La aceaşi concluzie ajunge Vl. Hanga, *Le droit Géto-Dace*, în *Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum, Eine Aufsatzsammlung*, Berlin, 1969, p. 47—76.

tracice [67], iar descoperirile arheologice prezintă multe elemente comune cu triburile din sudul Dunării. Cultura materială şi spirituală a tracilor era superioară celei celtice în epoca Latène. V. Pârvan a remarcat că „vîrsta întîi a fierului e săracă în aur. Iar Latène-ul e... total lipsit de aur, însuşi stilul caracteristic getic al podoabelor de corp fiind manifestat exclusiv în argint" [68]. Presupunerea că inexistenţa obiectelor de podoabe din metale nobile în descoperiri din sec. III—II î.e.n. s-ar datora unei simple întîmplări [69] pare neverosimilă.

Această schimbare în aspectul descoperirilor arheologice trebuie să indice o schimbare în structura economică a societăţii din Dacia. Dacă înainte aurul cules din rîuri sau prin exploatarea minelor era la discreţia „oricui", în secolul IV—III, acesta devine proprietatea exclusivă a tribului şi e tezaurizat de şefii lui (constituirea unui tezaur tribal arată că societatea geto-dacică evoluase din punctul de vedere al formei organizatorice). Cu toate că nu avem dovezi arheologice privitoare la exploatarea minelor de aur şi argint, trebuie să admitem totuşi (după cum arăta Pârvan) că dacii cunoşteau metodele de extragere a argintului în momentul cînd ei trec la emiterea monedelor... „monedele dace de tip local ar fi consumat ele singure tot argintul străin, dacă minele ţării nu şi-ar fi dat contribuţia lor" [70].

Populaţia de pe teritoriul Daciei cunoştea procedeele exploatării aramei încă cu 15 secole înainte de emiterea monedelor. Îndată ce daco-geţii au cunoscut valoarea argintului, exploatarea numeroaselor filoane argintifere din Transilvania, Banat şi Oltenia [71] nu reprezenta pentru ei nici o dificultate. Fiind întotdeauna în straturile de la suprafaţă, filoanele puteau fi uşor găsite. Extragerea argintului era desigur foarte rentabilă în antichitate. În cartea despre venituri (IV, 14), Xenofon relatează: „avînd o mie de sclavi, Nicias... i-a închiriat lui Sosios din Tracia, pentru minele de argint, în schimbul plăţii unui obol (de argint) pe zi pentru fiecare din ei" [72]. În condiţiile tehnice din antichitate, un miner în Dacia putea să spargă în trei zile o tonă de minereu argintifer, iar prelucrarea acestuia putea fi executată în 4 pînă la 6 zile. Oricît de sărace ar fi fost filoanele (0,1 — 0,5%), se obţineau 100 — 500 g argint, pe lîngă o can-

---

[67] I. I. Russu, în *AISC*, V, 1947, p. 61—136 cu bibliografia completă pînă la acea dată; *Die Sprache der Thrako-Daker*, Bucureşti, 1969, p. 40—43 (bibliografia despre geto-daci).

[68] V. Pârvan, *Getica*, p. 597.

[69] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 200 scrie „există deocamdată o lacună în documentarea noastră".

[70] V. Pârvan, *Dacia, Civilizaţiile antice din ţările Carpato-Danubiene*, Ediţia a patra, revăzută şi adnotată... de R. Vulpe, Bucureşti, 1967, p. 120; C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, 277, scrie „minele de aur şi de argint... erau exploatate şi de daci". — *Sargetia*, IV, 1966, p. 97—106.

[71] M. V. Pálfy, *Geologische Verhältnisse und Erzgänge der Bergbaue des Siebenbürgischen Erzgebirges*, în *Mitt. aus dem Jahrb. Kgl. Ungarischen Geologischen Reichsanstalt*, XVIII, 4, 1912, p. 232 şi urm.; D. Rădulescu — R. Dumitrescu, *Mineralogia topografică a României*, Bucureşti, 1966.

[72] Athenaios, *Deipn.*, VI, 272 c, traducere în *Izvoare...*, p. 723.

titate considerabilă de plumb, care era şi el un metal valoros (sau alte metale)[73]. Pe de altă parte, avînd în vedere faptul că primele serii de emisiuni geto-dace, ca şi cele de pe teritoriul celtic, tracic şi illir, redau aproximativ greutatea prototipului căutînd să imite trăsăturile lui, retopirea monedelor greceşti ar fi însemnat o pierdere de cca. 15% pentru emiţători. Numai în momentul cînd geto-dacii au trecut la emiterea unor monede cu greutate mai mică şi cu un aliaj mult mai slab decît al emisiunilor greceşti, devenea rentabilă obţinerea materiei prime prin retopire. Pentru primele serii de imitaţii, oriunde a avut loc emiterea lor, trebuie admisă deci folosirea argintului obţinut prin exploatarea minelor. Aducerea argintului neprelucrat din sud în secolul III î.e.n nu pare plauzibilă; minele fiind şi aci în patrimoniul statului, metalul era folosit pentru monede, iar obiectele de podoabe de argint sînt puţine în această perioadă. Dacă argintul pentru primele serii de emisiuni nu poate fi considerat ca provenind din retopirea monedelor sau a altor obiecte acumulate treptat de către comercianţi sau meşteri, ci era obţinut din minele argintifere aflate în proprietatea tribului, rezultă implicit că şi dreptul de a emite monede aparţinea tribului.

Emiterea monedelor începe la triburile tracice încă în secolul VI—V î.e.n. Pe fiecare tip figurează numele unui trib sau al unui şef de trib (menţionat de multe ori numai pe aceste piese). Emisiunile încetează temporar după pierderea independenţei triburilor[74]. Pe lîngă tipurile originale, sînt frecvente în Tracia şi imitaţiile după monedele emise de regii macedoneni sau după alte emisiuni de largă circulaţie[75]. Este greu de precizat dacă aceste monede de stil bun au fost emise în monetăriile tribale sau sînt simple falsuri ale unor particulari dornici de cîştig. Dar chiar dacă admitem numai a doua posibilitate, nu se schimbă situaţia emisiunilor tribale. În privinţa acestora s-a exercitat la geto-daci (ca şi la triburile tracice din sudul Dunării) influenţa lumii greceşti, de unde au preluat desigur, o dată cu tehnica emiterii de monede, şi sistemul juridic aferent, aşa încît putem afirma că a existat şi în Dacia un drept monetar. Constatarea e sprijinită şi de aria de răspîndire a majorităţii emisiunilor geto-dacice din perioadele I şi II, care se grupează în general pe regiuni destul de întinse: tipul „moldovean“[76] (= Huşi—Vovrieşti), „că-

---

[73] Datele prezentate sînt de la prof. Eugen Stoicovici. Despre minele din Anglia vezi R. F. Tylecote, *Metallurgy in Archaeology, A Prehistory of Metallurgy in the British Isles*, London [1962], p. 77 şi urm. (unde se fac referiri şi la alte mine din Europa).

[74] E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II, 1, Paris, 1907, col. 1037—1095; T. Gerasimov, în *BIAB*, XI, 1937, p. 249—257; XIII, 1939, p. 277; XX, 1955, p. 577—578; XXII, 1959, p. 335—336; XXV, 1962, p. 236; XXVI, 1963, p. 270—272; XXXI, 1969, p. 239; T. D. Zlatkovskaia, *K vaprosu o vozniknovenii gosudarstva u frakiiţev*, în *Actes du Premier Congrès International des Études Balcaniques et Sud-Est Européennes*, II (Sofia, 1966), Sofia, 1969, p. 297—305.

[75] T. Gerasimov, *Die Numismatik in Bulgarien*, în *Antike und Mittelalter in Bulgarien*, Berlin, 1960, p. 146—147; J. Jurukova, în *BIAB*, XXVIII, 1965, p. 101—105.

[76] C. Preda. în *ArhMold*, IV, 1966, p. 161—163.

lărețul cu cioc de rață“ [77] sau „de pasăre“ [78] etc.; ori cele din perioada a treia (tipul Vîrteju — Bucureşti [79], tipul Chereluş [80], tipul Hunedoara [81]).

Faptul că din unele tipuri ni s-a păstrat un număr mic de exemplare nu constituie un indiciu suficient pentru a le socoti emisiuni particulare. Moneda cu legenda ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ, găsită în nordul Dobrogei (deşi cunoscută numai prin patru exemplare) este fără îndoială emisiunea unui dinast local [82]. Mai concludent e cazul monedelor emise de Kavarus, ultimul rege celtic de la Tilis, atestat şi prin izvoare literare ca fiind puternic (lui îi plăteşte Bizanțul 80 talanți ca tribut). Cu toate acestea, el nu apare decît pe puține piese de argint [83]. Numărul mic de monede dintr-un anumit tip nu ne dă totdeauna o imagine justă asupra cantității în care ea a fost emisă. Numărul descoperirilor este determinat în primul rînd de situația politică a teritoriului în care a circulat moneda şi în al doilea rînd de factori întîmplători. Nu se cunoaşte îndeajuns istoria geto-dacilor din secolul III—II î.e.n. pentru a putea aprecia dacă numărul mic din anumite tipuri se datoreşte cantității emise sau unor perioade de pace, care au permis retopirea monedelor după ieşirea lor din circulație. Dintr-o statistică întocmită de F. M. Heichelheim rezultă că în secolul V î.e.n., perioada cea mai paşnică şi de maximă înflorire a Greciei şi a Asiei Mici, au fost îngropate cele mai puține tezaure [84], deşi este indiscutabil că în acea perioadă s-au emis cantități foarte mari de monede. De aceea, în aprecierile noastre despre situația economică a unuia sau a altuia dintre triburile geto-dacice, trebuie să urmărim condițiile istorice şi numai cunoscîndu-le pe acestea, putem trage concluzii absolute cu privire la situația lor economică.

Cu toate influențele străine, a căror intensitate diferă de la o regiune la alta în Dacia şi prezența unor grupuri etnice diferite — bastarnii în Moldova [85], celții în Transilvania şi Oltenia [86], cultura geto-dacilor şi-a men-

---

[77] K. Pink, *op. cit.*, p. 71; I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 68, 83—84, pl. XI, 130—131.

[78] K. Pink, *op. cit.*, p. 83; I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 68, 75—76.

[79] B. Mitrea, în ***Studii şi Referate privind istoria României***, I, Bucureşti, 1954, p. 296—298; C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 382—384.

[80] I. Winkler, în *SCN*, IV, 1968, p. 69 şi urm.

[81] O. Floca, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 71, 97—101; cf. I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 84—85.

[82] C. Preda, în *SCIV*, 15, 1964, p. 401—407; *Klio*, 46, 1965, p. 263—270.

[83] A. Blanchet, *op. cit.*, II, p. 466; R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Strassburg, 1908, p. 175—177.

[84] F. M. Heichelheim, *Wirtschaftshistorische Beiträge zur klassisch-griechischen und hellenistischen Münzhortstatistik*, în *Transaction of the International Numismatic Congress... June 30 — Juli 3, 1936*, London, 1938, p. 69.

[85] R. Vulpe, în *IstRom*, I, p. 243—245.

[86] D. Popescu. în *IstRom*, I, p. 232—237; M. Rusu, ***Mormîntul unei căpetenii celtice***, Baia Mare, 1970, cuprinde lista completă a descoperirilor (*BerRGK*, 1969); I. H. Crişan — Şt. Dănilă, *Celții pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud. Contribuții la problema celților din Transilvania*, Bistrița (sub tipar).

ţinut, după cum se ştie, unitatea [87]. Dată fiind unitatea culturală, este problematic a admite o scindare în domeniul emisiunilor monetare, după cum sugerează C. Preda, şi de a considera „unele emisiuni din Banat şi nord-vestul Transilvaniei... o creaţie celto-dacică“ [88]. Tipurile monetare din nord-vestul Transilvaniei şi în special cele din Banat se apropie mai mult (din punctul de vedere al stilului şi al greutăţii rondelului) de emisiunile din centrul Transilvaniei, de cele din Moldova şi din Muntenia decît de cele din Iugoslavia [89], Pannonia [90] şi Slovacia [91], unde celţii au supus populaţia autohtonă, au constituit aşezări de tip *oppidum* şi erau în consecinţă, aceia care au emis monede. Deşi cunoaştem în nord-vestul Transilvaniei şi în bazinul Mureşului un număr mare de descoperiri cu materiale celtice, dominaţia lor a fost efemeră. Toate vestigiile ce dovedesc existenţa unor cete de războinici se datează pe la sfîrşitul sec. IV şi începutul sec. III î.e.n. Tot secolului al III-lea îi aparţin materialele celtice descoperite izolat în Transilvania [92], despre care nu putem afirma însă cu siguranţă că dovedesc prezenţa etnică a celţilor, deoarece ele puteau fi folosite şi de daci. Rămîn, aşadar, ca indicii sigure ale stăpînirii celtice din Transilvania coifurile şi mormintele de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi din prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. În concluzie putem reţine că „rolul celţilor în istoria acestor regiuni este limitat la introducerea sau mai exact la intensificarea culturii şi civilizaţiei noi (La Tène)“ [93]. Faptul că nu cunoaştem nici o aşezare care ar putea fi atribuită exclusiv celţilor constituie o dovadă că şederea lor în Transilvania n-a fost de o durată atît de lungă, încît să permită constituirea unor pieţi interne care să necesite emiterea monedei [94]. Prin toate acestea nu negăm influenţa celţilor şi rolul lor în dezvoltarea culturii geto-dace; dar nimic nu îndreptăţeşte afirmaţia că ei au avut, în tehnica şi stilul monedelor dacice din nord-vestul Transilvaniei şi Banat [95], un

---

[87] Bibliografia problemei e prea vastă pentru a putea fi redată aici; suficient a cità: I. H. Crişan, *Contribuţii la problema unităţii culturii materiale daco-getice*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 21—32.

[88] C. Preda, în *StCl*, XI, 1969, p. 83. De altfel acad. C. Daicoviciu, în *Steaua* (Cluj), an. 10, 12/1959, p. 91, a precizat că: „celţilor li s-a atribuit în trecut o importanţă exagerată“ ... şi „nici măcar în ce priveşte baterea monedei locale nu se mai poate susţine impulsul hotăritor al ... lor“.

[89] Cf. K. Pink, *op. cit.*; monedele reproduse în *ActaMN*, V, 1968, pl.—VI; VI, 1969 pl. VII—XI în comparaţie cu cele reproduse la J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 1968, pl. LXI—LXIV.

[90] K. Pink, *op. cit.*; *ActaMN*, V, 1968, pl. I—VI în comparaţie cu cele reproduse de A. Kerényi, în *FolArch*, XI, 1959, p. 47—60, pl. III—IV.

[91] V. Ondrouch, *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy*, Bratislava, 1958, pl. I şi urm. Bibliografia descoperirilor de monede celtice din Slovacia: id., *Nálezy keltských, antických a byzantských minci na Slovensku*, Bratislava, 1964, p. 175—179.

[92] M. Rusu, *op. cit.*, p. 35—42; cf. şi supra, p. 65—77.

[93] C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 42—43.

[94] I. H. Crişan, *Materiale dacice din necropola şi aşezarea de la Ciumeşti şi problema raporturilor dintre daci şi celţi în Transilvania*, Baia-Mare, 1966.

[95] După cum rezultă din cartografierea descoperirilor celtice (M. Rusu, *op. cit.*, p. 42, nota 66), în Banat nu există nici un obiect celtic.

rol hotărîtor, care să impună denumirea de monede „celto-dacice". Excepţie fac doar piesele, din tezaurul de la Sighetul Marmaţiei, cu rozetă pe revers, emise sub influenţa directă a celor din Gallia.

Asemănările stilistice se datoresc prototipului comun [96], reprodus însă (în perioada creaţiilor cu motive noi) într-o manieră proprie atît de celţi, cît şi de geto-daci; de exemplu, felul în care e redată floarea în formă de liră pe monedele din tezaurul de la Tulghieş se deosebeşte net de cel de pe monedele din teritoriul Slovaciei [97]; la fel şi monograma lui Audoleon [98]. Chiar şi redarea „mistreţului" este cu totul alta [99]. Mai amintim că în Dacia greutatea monedelor este în general mai apropiată de a prototipului decît a celor din teritoriile vecine [100]. (Numai în Dacia se poate constata influenţa emisiunilor thasiene şi ale Macedoniei Prima[101].)

Merită să fie revelat faptul că, printre monedele „barbare" din sud-estul Europei, numai pe unele piese din tezaurele descoperite în Dacia (Banat [102], Tulghieş [103], Mireşul Mare [104]), găsim reprodus arcul (puţin stilizat) ce apare pe seria a doua a emisiunilor lui Filip al II-lea (denumite „călăreţul regal" = Königsreiter) [105]. Monedele care reproduc acest motiv stilistic nu se leagă direct de prototip, ci prezintă un stadiu avansat de stilizare atît a aversului, cît şi a reversului. Dar aşezarea arcului în acelaşi loc ca pe cele cu „călăreţul regal" arată clar că (deşi lipsesc emisiunile intermediare) există o legătură directă între cele două tipuri. Reproducerea arcului de pe emisiunile macedonene pe unele monede din Transilvania şi Banat reflectă folosirea intensă a acestei arme în Dacia: „şi de fapt izvoarele istorice ne vorbesc de *arcaşi călări* de neam getic

---

[96] C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 270, 277; V. Gordon Childe, *Făurirea civilizaţiei*, 1966, p. 159—160, semnalează existenţa unor meşteri ambulanţi în antichitate; tot aşa puteau circula dintr-un loc într-altul şi gravorii monedelor emise de populaţiile din bazinul Dunării.

[97] D. Popescu, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, pl. III, 44—46; (I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, pl. VII, 80); în comparaţie cu E. Kolníková, în *Študijné zvesti Archeologiského ústav Slovenskej Akadémie Vied*, 13, 1964, p. 196—199; K. Pink, *op. cit.*, pl. XX, 396—400.

[98] D. Popescu, *op. cit.*, pl. II, 30—36; A. Kerényi, în *NumK*, XLIII, 1944, pl. IV/14; B. Mitrea în *SCIV*, 19, 1968, p. 175, nr. 32, pl. 1, fig. 7; în comparaţie cu K. Pink, *op. cit.*, pl. XXII, 422, 427—429.

[99] D. Popescu, *op. cit.*, pl. II, 21—29; A. Kerényi, *op. cit.*, pl. VII, 5—8; K. Pink, *op. cit.*, pl. XX, 399—400; cf. şi R. Forrer, *Keltische Num.*, pl. XI, 514, XXIV, 491.

[100] A se compara tezaurele din „Banat", Tulghieş, Mireşul Mare, Teiuş, Vovrieşti, Rasa etc. cu cele citate de A. Kerényi, în *FolArch*, XI, 1959, p. 47 şi urm., precum şi cu piesele din colecţia Dessewffy, [III] grupele XIV—XX, p. 52—53.

[101] K. Pink, *op. cit.*, p. 72—74.

[102] K. Pink, *op. cit.*, p. 43, nr. 18—19, pl. IV, 73 (= *ActaMN*, V, 1968, pl. II, 14). După forma lui obiectul pe care îl ţine în mîna stîngă călăreţul prezentat pe reversul monedei descrise de K. Pink, *op. cit.*, p. 43, nr. 29 poate fi considerat ca un arc; *ActaMN*, V, 1968, p. 45, pl. V, 59.

[103] D. Popescu, în *Dacia*, IX—X, p. 203—204, 3—6, pl. I, 3—6 (= *ActaMN*, V, 1968, pl. II, 15—16).

[104] A. Kerényi, în *NumK*, XLIII, 1944, p. 12, nr. 63—64, pl. VI, 3—4 (= *ActaMN*, V, 1968, pl. II, 13).

[105] K. Pink, *op. cit.*, p. 29, pl. I/3.

încă din secolul al V-lea î.e.n. şi pînă la Traian"[106], în timp ce faima războinică a celţilor se leagă de sabia lungă cu două tăişuri şi de lăncile de fier[107]. În descoperirile celtice din Transilvania nu s-a găsit nici un vîrf de săgeată[108], iar în celelalte teritorii locuite de celţi numărul lor e redus[109]. În lucrarea sa, J. Filip nici nu aminteşte între armele celtice săgeata[110]. Prezenţa arcului numai pe monede din Dacia poate fi considerată ca unul din motivele care deosebesc emisiunile geto-dacice de cele celtice, subliniind totodată independenţa lor.

Monede emise sigur în Dacia se găsesc şi în afara graniţelor ei: astfel în Bulgaria găsim tipul Vîrteju—Bucureşti, tipuri specifice Banatului şi Transilvaniei[111]. În Iugoslavia, pe lîngă tipurile specifice din Banat (care e firesc să apară, dat fiind că acest teritoriu constituie o unitate geografică), apare şi tipul din Oltenia (cu cioc de raţă)[112], iar în Slovacia şi Moravia, tipul Vîrteju—Bucureşti, Medieşul Aurit etc.[113].

Prezenţa în Dacia a unor monede similare sau poate identice cu cele din sudul Dunării, ce se încadrează în primele serii de imitaţii servile, nu înseamnă că trebuie să punem sub semnul întrebării originea geto-dacică a acestora. O dată cu piesele originale puteau să pătrundă desigur şi imitaţii; dar pînă în momentul de faţă nu cunoaştem de pe teritoriul Daciei nici o monedă care să fi fost emisă cu aceeaşi stanţă ca monedele din sudul Dunării şi chiar dacă asemenea piese ar putea fi depistate în viitor, n-am fi îndreptăţiţi să negăm că în Dacia emiterea monedelor începe cu seria celor ce redau în întregime legenda de pe original.

I. WINKLER

---

[106] V. Pârvan, *Getica*, p. 515; cf. C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 323 şi R. Vulpe, p. 247; *La Colonna Traiana, Rilievi fotografici eseguiti in occasione dei lavori di protezione antiaerea*, Roma, 1942, pl. 40, 45, 77; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucureşti, 1966, pl. 18—19; F. B. Florescu, *Die Trajanssäule*, Bukarest, 1969, p. 85. În săpăturile arheologice la aşezările geto-dacice se găsesc adesea vîrfuri de săgeţi, de exemplu la: *Piscul Crăsani* (I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, Bucureşti, 1924, p. 88); *Tinosul* (R. şi Ec. Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 218); *Zimnicea* (I. Nestor, în *Studii*, II, 1, 1949, p. 124; *SCIV*, I, 1, 1950, p. 97—98); *Piatra Roşie* (C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie, Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 92); *Popeşti* (R. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 342; VI, 1959 p. 314; VII, 1961, p. 330, 332; VIII, 1962, p. 460) şi *Grădiştea de Munte* (expuse în Muzeul de istorie Cluj).

[107] J. Filip, *Die keltische Zivilisation und ihr Erbe*, Prag, 1961, p. 103—105; J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart [1961], p. 67—69.

[108] M. Roska, *Közl*, IV, 1—2, 1944, p. 53—76; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia-Mare, [1967], p. 72 şi urm.

[109] V. Pârvan, *Getica*, p. 510, 514.

[110] Nota 107.

[111] T. Gerasimov, în *BIAB*, XII, 1938, p. 455 (Pirgova); XXX, 1967, p. 190 (Hîrşova); XXXI, 1969, p. 236 (Slivo pole); XIV, 1940—1942, p. 285 (Slana bara); XXVI, 1963, p. 257 (Belianovo).

[112] J. Todorović, *op. cit.*, p. 164 şi p. 156 şi urm. (Katalog Novca ... de M. Vasić).

[113] K. Pink, *op. cit.*, p. 83; V. Ondrouch, *Nalezu* ... p. 29 şi urm.

DIE PRÄGUNGSZEIT DER MÜNZEN UND DAS MÜNZRECHT BEI DEN GETO-DAKERN

(Zusammenfassung)

Es werden einige Ansichten erörtert, die nach Erscheinen des 1. Bandes der Geschichte Rumäniens (Istoria României; Anm. 1) über die Chronologie der nördlich der Donau geprägten Münzen geäussert wurden. Dazu wird bemerkt, dass die Drachmen von Histria und die Münzen Philipps II. nicht als Anhaltspunkte zur Datierung um 300 v.u.Z. für die in Dazien geprägten Münzen dienen können (wie C. Preda annimmt, Anm. 24—27). Der Grund ist, dass die Münzen Philipps II. auch im 3.—2.Jh. (Anm. 36) intensiv im Umlauf waren; einige Tetradrachmen des Lysimachus zirkulierten sogar bis in die Zeit des Kaisers Claudius, was sich aus den Einstempelungen ergibt (Anm. 41). Dass die Silbermünzen Philipps II. sich nicht zusammen mit denen von Thasos und Macedonia Prima vorfinden, wie das manchmal bei den Münzen Alexanders d.Gr. der Fall ist, setzt nicht notwendig voraus, dass sie aus dem Umlauf gezogen waren, da es grosse quantitative Unterschiede zwischen den beiden Münzarten gibt (Anm. 42).

Die Ansetzung des Beginns der getisch-dakischen Münzprägung in die Mitte des 3.Jhs. v.u.Z. wird durch die in Priene zwischen 230—190 geprägte Tetradrachme im Münzhort von Tulghieş (Anm. 43) bestätigt. Auch die zwischen 250—225, 240—235 geprägten Tetradrachmen (Anm. 45—47) im Hort von Singidunum (Zemun) unterstützen diese Annahme, da dieser Hort grösstenteils Typen enthält, die in Dazien bekannt sind. Die Tetradrachme aus dem Banater Hort, mit einem Kreis und drei Punkten im Avers, die von einer in Athen zwischen 229—190 geprägten Tetradrachme übernommen sind (Anm. 50—51), kann gleichfalls zur Datierung herangezogen werden. Sie diente als Vorbild für den Münztyp „Baumreiter“ (aus dem sich der „B-Reiter“ entwickelt), was uns berechtigt, die Nachahmung an den Anfang der zweiten Periode zu setzen, die das Jahr 200 nicht um vieles überschreiten dürfte. Gewiss gab es Unterschiede in der wirtschaftlichen Entwicklung der einzelnen Stämme in Dazien. Der heutige Stand der Forschung erlaubt vorläufig noch keine genaue Feststellung, welche Gegend den Vorrang hatte und welche Zeitunterschiede zwischen Münzen bestanden, die demselben Zeitraum zugerechnet werden.

Auf Grund der literarischen und archäologischen Quellen über den Aufbau der dakischen Gesellschaft (Anm. 61—66), ihrer Zugehörigkeit zur thrakischen Völkerfamilie, sowie des Verbreitungsgebietes einiger Münztypen (Anm. 76—81) ergibt sich die Folgerung, dass in Dazien, wie auch bei den Thrakern das Recht der Münzprägung dem Stamme zustand. Die Tatsache, dass die ersten Serien der getisch-dakischen Prägungen, so wie die des thrakischen, keltischen und illyrischen Gebiets, das Gewicht des Prototyps ungefähr beibehalten und versuchen, dessen Gesichtszüge nachzuahmen, zeigt, dass für diese Prägungen das Silber aus den Silberbergwerken stammte (Anm. 70—73) und nicht durch Einschmelzen der griechischen Münzen gewonnen wurde. Erst mit dem Absinken des Gewichts und der Verwendung einer schlechten Legierung lohnte sich das Einschmelzen.

Die stilistische Analyse der Münzen zeigt, dass — trotz gemeinsamen Prototyps — sich Unterschiede zwischen den dakisch-getischen und den keltischen Prägungen feststellen lassen. Die Ausführung der Leier (Anm. 97), des Audoleonmonogramms (Anm. 98) und die Wiedergabe des Wildschweins (Anm. 99) unterstreichen die Eigenständigkeit der dakisch-getischen Prägungen. Die Darstellung des Bogens, einer typisch dakisch-getischen Waffe (Anm. 106), auf den dakischen Münzen (Anm. 102—104) und sein Fehlen auf den keltischen Prägungen im Donau-Karpatenraum bestätigen ebenfalls die Originalität der dakischen Münzprägung. Das Erscheinen ähnlicher oder sogar gleichartiger Münzen der ersten Nachahmungsserien sowohl in Dazien, als auch südlich der Donau bedeutet nicht, dass ihre getisch-dakische Herkunft in Frage gestellt werden kann; auch die für Dazien ganz spezifischen Münzen finden sich ausserhalb seiner Grenzen vor (Anm. 111—113).

NOTES SUR LA PREMIÈRE GUERRE DACIQUE DE TRAJAN

Ces dernières années, la littérature roumaine de spécialité a consigné de nombreuses discussions portant sur les deux guerres dont l'issue fut la conquête de la Dacie. Cette résurrection de l'intérêt scientifique pour un problème considéré, dans ses grandes lignes, comme résolu est dû à plusieurs facteurs dont nous citons, sans prétendre en épuiser la liste, la connaissance de plus en plus détaillée des antiquités daciques, l'apparition d'une nouvelle monographie sur le monument d'Adamclissi [1] et la présence de date récente dans notre pays des moulages de la Colonne Trajane. Cet état de choses a mené à de nouveaux essais de reconstitution du fil des événements des guerres daciques et plus particulièrement de la première guerre livrée par Trajan. Le plus complet et le plus minutieux appartient sans doute au professeur R. Vulpe, qui l'a exprimé dans une suite d'articles [2] et l'a synthétisé dans le second volume de l'ouvrage *Din istoria Dobrogei* [3].

Il n'est pas dans notre intention d'intervenir dans ces discussions avec une contribution du même genre, car nous sommes porté à croire qu'il n'existe pas encore assez d'éléments nouveaux qui permettent une reconstitution substantiellement différente de celle, générale bien entendu, qu'a donnée, voici dix ans, le professeur C. Daicoviciu [4] ou de celle que nous-même avons essayé de donner un peu plus tard [5]. Le but de ces *Notes* est bien plus modeste: elles tentent d'aborder quelques problèmes soulevés précisément par les nouvelles reconstitutions et de suggérer deux ou trois idées (ou possibilités) diverses.

On connaît le récit résumé que Xiphilin et Zonaras donnèrent au livre LXVIII de l'oeuvre de Dion Cassius. Conformément aux chapitres

---

[1] F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani*, Ière éd., Bucureşti, 1959; IIe éd., Bucureşti, 1961.

[2] *Les Bures alliés de Décébale dans la première guerre dacique de Trajan*, dans *StCl*, V, 1963, p. 223—247; *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, dans *StCl*, VI, 1964, p. 205—232; *Capturarea surorii lui Decebal*, dans *Sargetia*, IV, 1966, p. 75—96.

[3] *Din istoria Dobrogei*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 82—92. Voir aussi la bibliographie de la question.

[4] Dans *IstRom*, I, 1960, p. 305—308.

[5] H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 224—230.

6—9 de ce récit, la première guerre dacique de Trajan ne semble avoir compris que deux campagnes, les deux caractérisées par des offensives romaines. Mais en réalité, à en juger d'après les reliefs de la Colonne Trajane et d'après l'existence même du monument triomphal d'Adamclissi, il nous faut admettre la réalité d'une troisième campagne, située chronologiquement entre les deux autres et caractérisée par une attaque antiromaine, suivie d'une contre-offensive romaine; nous estimons que R. Vulpe a raison quand il place géographiquement cette campagne en Mésie Inférieure [6]. Il nous semble également logique d'admettre, en vertu de la fondation de la ville de Nicopolis ad Istrum par Trajan et de l'érection du monument triomphal d'Adamclissi, que les grandes batailles de cette troisième campagne (qui, chronologiquement, est la deuxième) se déroulèrent sur ces lieux ou à proximité [7].

Tout ce qui vient d'être dit ne nous mène cependant que jusqu'à mi-chemin, parce que, pour une véritable reconstitution de la guerre de 101—102 il faut encore répondre à quelques autres questions, à savoir: qui déclenche l'offensive contre les Romains ? quand (en chronologie absolue) ? dans quelles circonstances et dans quel but ? quelles sont les opérations entreprises par les Romains après avoir repoussé l'attaque ? quelle est l'importance de cette campagne dans l'ensemble de la première guerre dacique? pourquoi son récit manque-t-il dans le texte de Dion Cassius, dans le résumé qui nous est parvenu?

A la première question de la suite qui vient d'être énoncée a essayé de répondre, d'une manière nouvelle et originale, F. B. Florescu. Après avoir analysé les différentes associations des pièces de costume (auxquelles s'ajoute la coiffure) chez les barbares représentés sur les métopes et les créneaux du monument d'Adamclissi et avoir montré qu'il existe une différence dans la fréquence de l'apparition de ces associations d'éléments en fonction des catégories de personnages représentés sur le monument (combattants, prisonniers, réfugiés), l'ethnographe bucarestois conclut:

„L'énumération des éléments de costume portés par les trois catégories de figures nous conduit à deux conclusions des plus importantes:

— Les combattants sont présentés dans un costume adapté à la guerre et les prisonniers et réfugiés dans le costume habituel pour toutes les saisons;

— Le costume de guerre n'a pas de facture spécifique; il n'est rien d'autre que le vêtement quotidien dont manquent les pièces les plus lourdes (la chemise fendue des deux côtés, le manteau de laine).

Ces constatations nous permettent de conclure que les trois catégories de figures représentées sur les reliefs du monument appartiennent au même peuple...

...La simple détermination de la façon dont sont vêtues les figures des reliefs du monument conduit à la conclusion que les pièces de costume représentent pure-

[6] *Op. cit.*, p. 82.
[7] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 88—89.

ment et simplement le même costume et que, par conséquent, ces figures appartiennent au même peuple" [8].

Ce peuple, bien entendu, est le peuple géto-dace.

L'auteur met à profit, comme argument supplémentaire, une métope sur laquelle apparaît un barbare armé d'un arc:

„Cette arme apparaît chez un seul combattant qui, d'un arbre, ajuste un Romain (métope XXXI). On remarque la même arme chez un „catafractaire", supposé être un Sarmate roxolan sur la Colonne Trajane. Il ne peut pourtant pas être question d'une arme spécifique. L'arc a la même forme quel que soit le peuple qui l'emploie. Compte tenu de la circonstance dans laquelle il apparaît sur la métope signalée et du fait que les autres combattants de la même métope sont daces, revêtus de leur costume spécifique, la figure qui l'emploie, bien qu'elle ne soit pas vêtue, ne peut représenter qu'un Dace" [9].

Le noeud de cheveux que portent quelques-unes des figures masculines (soit dit en passant, exclusivement des barbares qui ont le buste nu ou couvert seulement d'une *paenula* qui cache leurs épaules) représente, d'après F. B. Florescu, un argument supplémentaire en faveur de sa thèse:

„Nous ne pouvons ne pas mentionner aussi un fait qui jette un doute sur les méthodes d'identification des figures portant le nodus. Le célèbre Bastarne conservé à Bruxelles (fig. 333), ciselé par un sculpteur grec du Ier siècle av.n.è., provient de la partie orientale de la zone méditerranéenne. Tenant compte de ce fait, il va de soi que nous ne pouvons admettre l'identification comme Bastarne du porteur de nodus mentionné. Il appartient, logiquement parlant, à une tribu thrace...

Invoquant les textes des auteurs latins et les présentant d'une façon unilatérale, certains archéologues ont attribué une valeur totalement erronée au nodus. Ces archéologues perdaient de vue le fait que le nodus ne représente pas un élément à caractère stable dans la coiffure de l'homme; que, en conséquence, ce nodus pouvait aisément être abandonné par certaines tribus et adopté par d'autres.

...Sans doute, le nodus a été connu par les tribus germaniques, mais, conformément à l'information de Tacite, il a été adopté de bonne heure par d'autres peuples qui vivaient en dehors de la sphère de civilisation gréco-romaine, devenant ainsi, d'un élément germanique spécifique, un élément commun circulant. Par cette pénétration du nodus chez d'autres peuples, il a perdu en fait toute valeur ethnographique. Désormais le nodus pourra être considéré comme un élément de culture de provenance suèbe ou germanique, sans que sa présence puisse fournir une indication quelconque quant à l'appartenance ethnique de ceux qui le portent" [10].

La conviction que tous les ennemis des Romains, représentés sur le monument d'Adamclissi, sont daces oblige l'ethnographe bucarestois à aller plus loin et à nier le caractère sarmate des catafractaires représentés sur la Colonne Trajane justement comme envahisseurs, aux côtés des

---

[8] F. B. Florescu, *op. cit.*, IIe éd., p. 573—574.
[9] Idem, *op. cit.*, p. 615.
[10] Idem, *op. cit.*, p. 647—648.

Daces vêtus de leur costume spécifique, en Mésie Inférieure. L'auteur cite Tacite (*Hist.*, I, 79), qui décrit l'armure écailleuse et le sabre long et lourd, manié à deux mains, des Sarmates, et montre ensuite avec raison qu'un tel sabre n'est pas représenté sur la Colonne Trajane. Suivant l'opinion de F. B. Florescu, l'armure ne peut pas constituer en soi un argument pour l'identification des Sarmates roxolans; les supposés Sarmates du monument d'Adamclissi ne sont pas des cavaliers, ils n'ont pas d'armure et leur glaive est courbé au bout, circonstances qui les rendent différents de la description donnée par Tacite. Pour l'auteur il est clair que le texte du grand historien ne peut être utilisé parce qu'il décrit des réalités antérieures à la guerre de Trajan contre les Daces. La tentative de Cichorius d'identifier les Sarmates sur la base de leur aspect physique n'a pas plus de fondement, parce que après des centaines d'années de cohabitation les types somatiques étaient mêlés. En conclusion, les catafractaires de la Colonne sont une troupe dacique de choc, car les Daces ont pu adopter l'armure de leurs voisins sarmates et il n'était pas normal que les troupes les mieux défendues fussent roxolanes et non daciques, puisque les Daces s'étaient mieux préparés pour la guerre et depuis plus longtemps [11].

Nous nous excusons auprès des lecteurs pour ces longues incursions, souvent même textuelles, dans la monographie de F. B. Florescu. Elles nous ont paru utiles pour la pleine justification des remarques qui vont suivre, et celles-ci sont, croyons-nous, d'autant plus nécessaires que l'idée du caractère dacique de *tous* les barbares du monument d'Adamclissi et de la Colonne Trajane n'a pas encore été combattue en détail et qu'elle a fini par trouver un certain crédit [12].

Nous ne pourrons, certes, pas non plus nous arrêter à tous les détails, mais nous essayerons, en vertu des citations ci-dessus, d'éclairer les principaux défauts de l'argumentation de F. B. Florescu.

L'auteur de la monographie la plus récente consacrée au monument triomphal d'Adamclissi fonde quelquefois son raisonnement sur des affirmations qui, contrôlées, ne s'avèrent pas précisément exactes. Par exemple, il n'est pas exact que les combattants barbares de *Tropaeum Traiani* portent un costume adapté pour la guerre, tandis que les prisonniers et les réfugiés portent un costume habituel pour toutes les saisons. Il y a des combattants complètement vêtus (par ex. sur la métope XXIII) et des réfugiés au torse nu (par ex. la métope IX) [13]. Dans le cas des prisonniers, il est hasardé de soutenir que la *paenula* triangulaire, qui recouvre seulement une partie du buste, représente un costume pour toutes les saisons.

[11] Idem, *op. cit.*, p. 653—659. Malheureusement, malgré les critiques fondées qui lui ont été adressées, F. B. Florescu, *Die Trajanssäule*, Bukarest—Bonn, 1969, p. 116—117, maintient son point de vue.

[12] Par exemple G. Bordenache, dans *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 596—597.

[13] Dans ce cas, nous utilisons, naturellement, le numérotage de F. B. Florescu.

L'affirmation que l'arc est absolument identique chez tous les peuples est surprenante. Tout le raisonnement rattaché à la représentation de cette arme sur le monument d'Adamclissi repose sur des prémisses inexactes, car nous ne saisissons pas la „circonstance“ dans laquelle l'archer apparaît sur la métope XXXI et qui puisse nous convaincre qu'il est dace (le fait qu'il tire d'un arbre?); sur la métope concernée il n'y a pas d'autres combattants, mais un seul (sauf l'archer), et celui-là ne porte pas un costume dacique spécifique, étant nu, comme le dit F. B. Florescu lui-même à la page 475, où il décrit la pièce sculpturale, sans parler du fait que, en principe, rien ne s'oppose à ce que, sur la même métope, soient représentés deux barbares d'appartenance ethnique différente.

L'auteur interprète d'une manière extensive forcée les affirmations de Tacite quant à l'adoption du noeud de cheveux comme élément de la coiffure masculine par diverses tribus. L'auteur de la *Germania* est loin de dire que cet élément a été adopté par d'*autres* peuples, *non germaniques;* mais qu'il a été adopté des *Suèbes* par d'autres peuples, *germaniques* eux aussi [14]. D'ailleurs, sur tous les textes antiques que cite F. B. Florescu, d'après Hermann Fischer, aux pages 641—642 de son livre, *pas un seul* ne mentionne explicitement le noeud chez les Thraces. Interprété d'une façon bizarre est également le texte, que F. B. Florescu déclare inutilisable, dans lequel Tacite décrit les cavaliers roxolans revêtus de leur cotte de mailles; le texte, affirme l'auteur, se rapporterait à des événements antérieurs à l'époque de Trajan. En premier lieu, les événements décrits par Tacite ne sont que de quelque 40 ans antérieurs aux guerres daciques et il est fort peu probable que les Sarmates aient changé d'armement dans ce délai [15]; en second lieu, Tacite lui-même laisse entendre que la situation décrite par lui est la même au moment où il rédige son oeuvre, donc précisément à l'époque de Nerva et de Trajan.

Il nous semble extrêmement grave que l'auteur de la monographie ignore certaines circonstances historiques bien connues. Le fait que la sculpture de Bruxelles provient de la partie orientale de la zone méditerranéenne peut plaider contre le caractère ethnique germanique du barbare représenté seulement si l'on oublie que les Bastarnes s'établirent en Moldavie centrale dès la fin du IIIe siècle av.n.è. et qu'ils firent de nombreuses incursions au sud du Danube, d'où la possibilité que les sculpteurs grecs les aient très bien connus.

Nous nous demandons en outre si sur la base d'éléments ethnographiques interprétés d'une manière forcée, nous pouvons nous permettre de négliger des faits bien établis, tel que l'existence des alliés de Décébale pendant la première guerre contre la Rome de Trajan [16]. Puisque ces

---

[14] Tacitus, *De origine et situ Germanorum*, 38.

[15] Le seul motif qui aurait pu les y amener étaient précisément les désastres tel que celui décrit par Tacite. Mais, dans ce cas, pourquoi les Daces auraient-ils adopté les lourdes armures écailleuses?

[16] Cf. Dion Cassius, LXVIII, 8.

alliés ont existé, pourquoi n'auraient-ils pas pu être représentés sur la Colonne ou sur le monument d'Adamclissi?

F. B. Florescu néglige aussi le caractère spécifique, d'oeuvre d'art, des deux monuments en question. L'auteur traite la représentation des barbares de *Tropaeum Traiani* comme s'il avait affaire à des photographies et non à des représentations artistiques qui utilisaient couramment le procédé de la typisation et de la symbolisation. C'est ce qui explique pourquoi l'auteur de la monographie ne se pose pas une fois la question si les artistes n'ont pas *voulu à dessein* souligner les différences ethniques par *certains* éléments. Par exemple, admettant que les combattants de n'importe quel peuple peuvent se battre le torse nu, à des fins de commodité, le fait que les uns ont un *nodus* tandis que d'autres n'en ont pas ne pourrait pas représenter, *dans l'intention de l'artiste antique*, une différence ethnique?

Le fait est que F. B. Florescu applique quelquefois deux logiques différentes, optant pour la méthode concrète toutes les fois qu'elle favorise sa propre thèse. Il postule que les Daces ont pu adopter le noeud de cheveux des Germains, mais il n'admet pas que certaines pièces de vêtement, voire même un type de costume dans son ensemble, qu'il considère comme daciques, ont pu être adoptés par d'autres populations. Il postule que les Daces ont adopté l'armure des Roxolans, mais il rejette l'idée que ceux-ci auraient pu adopter des Daces l'épée courte avec laquelle les catafractaires sont représentés sur la Colonne Trajane. F. B. Florescu souligne avec insistance le fait que la description de Tacite n'est pas entièrement applicable aux catafractaires de la Colonne (le sabre long fait défaut), mais il oublie que pas une seule source antique (littéraire ou figurée) n'atteste l'armure écailleuse chez les Daces et il néglige délibérément le fait que là où les supposés „Daces" sont représentés vêtus d'armures, ils changent aussi de physionomie. L'ethnographe bucarestois affirme que l'armure ne représente pas un élément spécifique, oubliant qu'à la page 570 de son livre il avait dit que le vêtement a une valeur toute particulière pour la détermination de l'appartenance ethnique. Enfin, selon notre auteur, les catafractaires de la Colonne ne sont pas des Sarmates parce que, quoiqu'ils aient une armure, ils n'ont pas de sabre long, tandis que les combattants au long sabre du monument d'Adamclissi ne sont pas des Sarmates parce qu'ils n'ont pas d'armure et que l'épée est courbée au bout (Tacite ne précise d'ailleurs pas si le long sabre sarmate est absolument droit). En d'autres termes, dans un cas c'est l'arme qui compte, dans l'autre le costume.

Rien que ces remarques (dont la liste est loin d'être épuisée) nous autorisent à rejeter l'idée de F. B. Florescu quant à l'origine dace de *tous* les combattants qui figurent sur les deux grandioses monuments romains et à accepter les critiques qui lui ont été adressées à ce sujet [17].

---

[17] I. I. Russu, dans *StCl*, V, 1963, p. 434—437; K. Horedt, dans *ActaMN*, III, 1966, p. 423—425; R. Vulpe, dans *Din istoria Dobrogei*, II, p. 106, n. 8.

Pour ce qui est de l'existence, sur le monument d'Adamclissi, de trois [18] ou de quatre types [19] de barbares, il est moins aisé de formuler une conclusion de certitude; quoi qu'il en soit, nous croyons que l'on pourrait parler au moins de trois types différents (Daces, Germains, Sarmates).

L'appartenance ethnique différente (en lignes générales: germanique, roxolane et daco-gète) des barbares représentés sur le monument de *Tropaeum Traiani* une fois admise, reste à déchiffrer le problème secondaire des combattants d'origine germanique. En général, les derniers travaux continuent à les considérer comme des Bastarnes [20], mais R. Vulpe estime qu'il s'agit de *Bures* d'origine suèbe [21], idée plausible si l'on prend en considération le texte de Dion Cassius corroboré avec la fameuse scène du „message sur champignon" de la Colonne Trajane et la coiffure au *nodus*. Par ailleurs, néanmoins, le fait que les Bures envoient à l'empereur romain une ambassade près de Tapae (les Portes de Fer de la Transylvanie) est de nature à nous faire concevoir des réserves vis-à-vis de cette interprétation et à placer sous le signe du doute la participation des Bures aux actions de *Moesia Inferior*.

Nous croyons ne pas nous tromper en affirmant que c'est sur l'idée de la participation des Bures aux luttes qui se déroulèrent au sud du Danube, ainsi que sur l'identification, dans la scène XXX (Cichorius) de la Colonne, de la soeur de Décébale, capturée, ainsi qu'il ressort de Dion Cassius [22], par Manius Laberius Maximus, qu'est fondée la reconstitution proposée par R. Vulpe pour la première guerre dacique. Voyons en quoi elle consiste, en donnant la parole à l'auteur:

„Encore avant que la guerre ne fût déclarée, Décébale avait mis au point un plan très ingénieux... Ce plan, reposant sur l'exploitation du sentiment de confiance que donnait à Trajan la supériorité écrasante de son armée, l'amenant à s'engager massivement et sans hésitation dans les Monts d'Orăștie, prévoyait une invasion par l'est des masses buro-daco-sarmates, lesquelles, franchissant les défilés des Carpates vers la Moldavie, devaient forcer le passage du Danube aussi loin que possible de la Dacie, dans la Dobroudja et la partie orientale de la Mésie Inférieure, où les garnisons romaines étaient faibles, franchir les Balkans pour intercepter les communications de Trajan avec les ressources de l'Empire et coincer l'armée romaine, engagée dans les montagnes de la Dacie, entre deux fronts" [23].

Après que Trajan eut forcé le passage à travers le défilé de Tapae, lui et Laberius Maximus conquièrent chacun une citadelle (peut-être Costești et Piatra Roșie) dès l'an 101 n.è., le gouverneur de la Mésie capturant en même temps la soeur du roi dace. Mais Décébale, malgré la capture de sa soeur, „était résolu à supporter n'importe quel sacrifice dans l'attente du grand moment de son plan" [24].

---

18 K. Horedt, *op. cit.*, p. 425; I. A. Richmond, dans *SCIV*, XIX, 1, 1968, p. 14—16.
19 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 106.
20 I. I. Russu, *op. cit.*, p. 435; I. A. Richmond, *op. cit.*, p. 14.
21 R. Vulpe, dans *StCl*, V, 1963, p. 223—240.
22 LXVIII, 8.
23 R. Vulpe, dans *Din istoria Dobrogei*, II, p. 85—86.
24 Idem, *op. cit.*, p. 87.

„L'hiver était arrivé, et l'empereur romain, ignorant complètement ce plan, jouissait sans réserves du sentiment de la victoire... Quand, subitement, il fut tiré de ses illusions par la nouvelle que, au loin, dans l'est de la Mésie Inférieure, des masses importantes de Bures, Daces et Sarmates (précisément les alliés de Décébale, qu'il croyait présents dans les montagnes de Transylvanie), avaient franchi le Danube... L'empereur romain s'apercevait maintenant que ce qu'il avait pris pour une marche triomphale n'avait été, au contraire, qu'une imprudente contribution aux calculs de son génial adversaire, qui, de fait, avait tout le temps détenu l'initiative“ [25].

Trajan court au secours des garnisons attaquées et vainc les agresseurs dans deux grandes batailles: la première à Nicopolis ad Istrum et la seconde à Adamclissi. Dans cette dernière bataille, la victoire romaine ne fut décidée qu'au dernier moment grâce à l'intervention d'un *praefectus castrorum* (mentionné plus tard en tête de l'inscription figurant sur l'autel de *Tropaeum Traiani* [26]), qui s'engagea dans le combat à la tête des détachements de *missicii* [27].

„Il n'est pas indifférent de constater — dit R. Vulpe dans un autre ouvrage — que le Trophée d'Adamclissi, ainsi que l'autel et le mausolée, représentent les seuls monuments commémoratifs érigés sur le vaste espace des guerres daciques. C'est que la grande bataille dans laquelle Trajan avait joué sa chance suprême, dans le moment le plus critique de la guerre, fut livrée dans la Dobroudja, sur l'emplacement même de ces monuments“ [28].

Que se passe-t-il après cette victoire décisive?

„L'opinion esquissée par C. Patsch et adoptée par Gr. Florescu — affirme R. Vulpe — selon laquelle dans la nouvelle campagne de Dacie, à l'an 102, une colonne romaine placée sous les ordres de Laberius Maximus serait partie de la Dobroudja et aurait remonté la vallée de la Ialomitza pour pénétrer en Transylvanie et tomber sur les arrières de Décébale, est complètement imaginaire. Pas le moindre indice n'autorise une semblable conjecture, dont les prémisses sont fausses, puisque le long chemin suivant la vallée de la Ialomitza n'avait aucun sens dans la situation stratégique du moment, et que Laberius ne participa pas à la troisième campagne de la première guerre dacique. Il dut rester dans sa province qui avait un besoin urgent de rétablissement après les dévastations qui y avaient été provoquées par les récentes invasions ennemies. Ses biens personnels avaient eu à souffrir, car la capture de son esclave Callidromus par le roi sarmate Susagus... ne put avoir lieu qu'à cette occasion“ [29].

„Revenu dans les montagnes de Dacie, Trajan reprit l'offensive avec toutes ses forces. Tour à tour tombaient les cimes fortifiées et le cercle de l'armée romaine se resserrait autour de Sarmizégétusa“. Mais les troupes romaines „étaient épuisées au bout de près de deux ans d'efforts ininterrompus et des plus pénibles, et un nouvel hiver approchait sans la certitude qu'il serait tout aussi avantageux aux

[25] Idem, *op. cit.*, p. 87, 88.
[26] Voir, plus récemment, Em. Doruţiu, dans *Dacia* N.S., V, 1961, p. 345—363, qui croit, fautivement à notre sens, que le préfet de l'inscription est Cornelius Fuscus, *praefectus praetorio* sous Domitien, le vaincu de Décébale à l'an 87 n.è.
[27] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 90.
[28] R. Vulpe, dans *StCl*, VI, 1964, p. 210.
[29] Idem, dans *Din istoria Dobrogei*, II, p. 91—92.

Romains que le précédent"[30], fait qui explique pourquoi l'empereur consent à conclure la paix demandée avec insistance par Décébale.

La reconstitution proposée par le professeur bucarestois ne représente malheureusement qu'un beau récit qui ne repose pas sur un matériel documentaire concluant, ce qui le rend inexact et contradictoire.

Il n'y a aucune preuve, mais absolument aucune, que l'attaque daco-buro-roxolane (ou daco-bastarno-roxolane) sur le Bas-Danube ait été l'application d'un plan élaboré bien avant le déclenchement de la guerre. Sans accepter l'idée de I. A. Richmond[31] suivant laquelle les opérations commémorées par le monument d'Adamclissi auraient succédé à la guerre proprement dite contre les Daces, nous ne pouvons pas non plus souscrire à l'affirmation de Paribeni comme quoi certaines tribus daciques et germano-sarmatiques, ébranlées par l'écho de la grande guerre de Dacie et alléchées par une proie facile, auraient envahi la partie la moins bien surveillée et la plus éloignée de la province *Moesia Inferior*[32]. Il nous paraît plus logique de croire que l'attaque a été déclenchée au su, voire même à l'initiative de Décébale (ce qui explique pourquoi l'esclave Callidromus, capturé par Susagus, passe aux mains du roi dace[33]). Il nous semble également plausible de croire que les attaques lancées en Mésie Inférieure avaient pour principal but de rendre à Décébale sa tâche plus facile sur le front de Transylvanie. Mais de là à l'idée d'un plan stratégique conçu avant la guerre, consistant à attirer Trajan jusqu'au coeur de la Dacie, à sacrifier quelques citadelles dans les Monts d'Orăştie, à franchir les Balkans, etc., le chemin est long, et, en l'absence de preuves péremptoires, il est, croyons-nous, risqué de s'y hasarder.

Les considérations d'ordre stratégique sont toujours risquées, et surtout lorsqu'elles sont élaborées à la table de travail et après un délai de près de deux mille ans. Ainsi, nous ne voyons pas, par exemple, pourquoi les masses de Bures, Daces et Sarmates devaient franchir les cols des Carpates pour attaquer la Dobroudja; admettant que pareille marche aurait été justifiée dans le cas des Bures, il est certain que les Daces de Moldavie et les Sarmates pouvaient atteindre la ligne du Danube sans traverser les cols montagneux.

Egalement invraisemblable est l'idée de l'occupation des citadelles de Costeşti et de Piatra Roşie par Trajan et, respectivement, Laberius Maximus dès l'an 101 n.è. Dans le complexe d'ouvrages fortifiés des Monts d'Orăştie on n'a pu constater archéologiquement que la conquête de la citadelle de Costeşti, de sorte que la forteresse conquise par le gouverneur de *Moesia Inferior* doit être cherchée ailleurs. En outre, si les citadelles de Piatra Roşie et Costeşti furent conquises dès l'an 101, on ne comprend pas bien ce que les armées romaines se trouvant à l'intérieur de l'arc carpatique auront pu faire au cours de l'an 102. Le professeur

[30] Idem, *op. cit.*, p. 92.
[31] *SCIV*, XIX, 1, 1968, p. 27.
[32] R. Paribeni, *Optimus Princeps*, vol. I, Messina [1926], p. 329.
[33] Plinius Secundus, *Epist.*, X, 74.

R. Vulpe parle, d'après Dion Cassius, des cimes fortifiées qui tombaient l'une après l'autre (dans la seconde année de la guerre); mais quelles étaient ces cimes fortifiées puisque deux citadelles des Monts d'Orăştie avaient été conquises dès l'an 101 et qu'à Blidaru on n'a pas constaté de traces de destruction datant de la première guerre dacique? Et puis n'est-il pas bizarre que, au cours de la campagne de 101, Trajan ait réussi, ayant en face les forces intactes de l'ennemi, à parcourir la distance du Danube à Costeşti et Piatra Roşie, tandis qu'en 102, après avoir écrasé ses adversaires en Mésie (n'oublions pas que, d'après R. Vulpe, la bataille d'Adamclissi avait été décisive), il réussit à peine à parcourir 10 à 12 milles romains pour arriver *près* de Sarmizégétusa (car la capitale des Daces ne fut pas conquise pendant la première guerre)?

L'hypothèse de la conquête des deux grandes et puissantes citadelles des Monts d'Orăştie s'explique par le désir du professeur R. Vulpe de voir, dans la scène XXX de la Colonne, la soeur de Décébale, capturée par Laberius Maximus. La scène concernée précède la campagne de *Moesia Inferior* et comme, chez Dion Cassius, elle est rattachée au fait que Trajan conquiert „les montagnes fortifiées de murailles“ et que Laberius Maximus se rend maître d'une puissante citadelle, il est évident que le professeur bucarestois a tenté de résoudre de cette façon la contradiction qui en découlait inévitablement. On a cependant vu plus haut que cette solution n'est pas acceptable.

Le texte de Dion Cassius ne permet pas que l'exploit de Laberius Maximus soit daté en 101, car voici ce que dit l'historien grec:

„Trajan fit main basse sur les montagnes fortifiées de murailles et y trouva les armes, les machines de guerre, les prisonniers et l'étendard pris auparavant à Fuscus. C'est pour cette raison et surtout après que, en même temps, Maximus eut capturé sa soeur et conquis une puissante citadelle, que Décébale fut prêt à tomber d'accord sur tout ce qu'on aurait pu lui ordonner . . . “ [34].

Le professeur R. Vulpe interprète l'expression ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ comme ayant trait non pas à la simultanéité des actions de l'empereur et du gouverneur de la Mésie Inférieure, mais à la simultanéité de deux actions de Maximus: la conquête d'une citadelle puissante et la capture de la princesse dace [35]. L'interprétation nous semble forcée, mais, même en l'admettant, il ressort clairement de l'exposé de Dion Cassius qu'on a affaire à des événements qui eurent lieu vers la fin de la guerre. Nous ne voyons pas comment, après que Trajan eut commencé à conquérir les citadelles des Monts d'Orăştie, avançant sur Sarmizégétusa, l'expression

---

34 Dion Cassius, LXVIII, 9.

35 R. Vulpe, dans *Sargetia*, IV, 1966, p. 85—86. L'auteur, se rendant compte des difficultés signalées aussi par nous ci-dessus, parle de deux conquêtes de citadelles dans les Monts d'Orăştie par les Romains: premièrement en 101, la seconde fois en 102 (*op. cit.*, p. 86). L'idée ne repose cependant sur aucun document littéraire ou archéologique.

ἄλλως τε καὶ ἐπειδή serait adéquate pour qualifier un événement qui s'était passé bien avant et dont le roi dace n'avait eu cure jusque-là.

Nous estimons qu'il convient de renoncer à l'idée que la scène XXX de la Colonne est en rapport quelconque avec la capture de la soeur de Décébale. D'ailleurs la scène même, où l'empereur semble *inviter* une femme dace à monter sur un vaisseau, ne suggère point qu'il s'agit d'une prisonnière, mais plutôt d'une femme de rang noble appartenant à quelque tribu se soumettant de bon gré aux Romains.

Mais revenons à l'attaque dirigée contre les garnisons de *Moesia Inferior*.

Lorsqu'il parle du „réveil" de Trajan „de ses illusions", de „la nouvelle *inattendue* (le soulignement nous appartient) que des masses importantes de Bures, Daces et Sarmates (précisément les alliés de Décébale, qu'il croyait présents dans les montagnes de Transylvanie) avaient franchi le Danube", le professeur R. Vulpe semble avoir oublié que dans les pages précédentes du même livre [36] il avait décrit une tout autre situation stratégique dans l'est et le sud de la Dacie. À son avis, la paix de Domitien de l'an 89 n.è. annexait la Valachie et la Moldavie méridionale à la Mésie Inférieure, et l'Olténie et le Banat à la Mésie Supérieure; les camps fortifiés de Rucăr, Mălăieşti, Tîrgşor, et éventuellement Jidava et Pietroasa, pourraient être, selon R. Vulpe, plus anciens que Trajan. En ce cas, comment l'apparition *inattendue* de l'ennemi sur le Danube s'expliquerait-elle? Pourquoi la Colonne, que R. Vulpe considère comme une chronique historique fidèle, ne consigne-t-elle pas des batailles en Valachie et en Moldavie, c'est-à-dire sur le *territoire romain* nord-danubien? Pourquoi ne constate-t-on pas archéologiquement une destruction des camps de Domitien en 101/102?

Il va sans dire que nous ne croyons pas que ces territoires avaient été annexés à l'Empire par Domitien et nous sommes d'accord avec l'idée que l'attaque lancée sur le Danube a été, dans une certaine mesure, une surprise pour l'empereur. Il nous semble pourtant déplacé de présenter le grand général que fut Trajan comme un naïf qui se laissa facilement prendre au piège. S'il s'agit d'expliquer des faits insuffisamment connus au moyen d'hypothèses, alors il nous semble beaucoup plus plausible d'attribuer la surprise à un brusque passage du côté de Décébale (et, en ce cas, les mérites de la diplomatie du roi dace ne sont en rien diminués) de certaines tribus ou peuplades, sur la fidélité ou, au moins, la neutralité desquelles Trajan avait compté quand il avait ouvert les hostilités.

Après la défaite des ennemis à Nicopolis ad Istrum et Adamclissi, une marche en avant des Romains, commandés par Laberius Maximus, par la vallée de la Ialomitza vers la Transylvanie, ne se produit pas, selon l'opinion du professeur R. Vulpe, parce qu'une pareille opération aurait

---

36 *Din istoria Dobrogei*, II, p. 74.

été dénuée de sens dans la situation stratégique de ce moment. L'affirmation serait fondée si, en effet, les citadelles de Costeşti et Piatra Roşie avaient été occupées depuis quelques mois. Mais il n'en était pas ainsi. Nous croyons qu'à l'an 101 Trajan n'avait pas avancé beaucoup au-delà de Tapae et que, de toute façon, il n'avait pas pénétré dans les Monts d'Orăştie. En conséquence, une pénétration romaine venant de la plaine valaque pouvait être justifiée; l'hypothèse C. Patsch — Gr. Florescu n'est guère „imaginaire" et ne repose pas sur des „prémisses fausses", car, quoi qu'il en soit, les camps de Valachie datent du temps de Trajan. Le seul argument qui s'oppose à l'hypothèse Patsch—Florescu est l'hypothèse de R. Vulpe comme quoi Manius Laberius Maximus conquiert une citadelle des Monts d'Orăştie et capture la soeur de Décébale dès l'an 101 et qu'il n'a plus pris part aux opérations militaires de l'an 102 n.è.

Le fait est que la reconstitution des événements de la première guerre dacique soulève aussi certains problèmes chronologiques. À la différence d'autres auteurs, au nombre desquels se trouve aussi le signataire de ces lignes, Gr. Florescu croyait que l'invasion de la Dobroudja et les batailles qui y furent livrées n'eurent pas lieu pendant l'hiver 101/102 et au printemps de l'an 102, mais dès l'automne de l'an 101. Déclenchant l'offensive dès 101, Laberius Maximus pénètre dans la plaine valaque, où l'arrivée ou l'approche de l'hiver le contraint à construire des camps. Il reprend les opérations à l'an 102 et franchit les montagnes pour pénétrer en Transylvanie [37].

L'hypothèse ne peut être acceptée avec certitude, parce que les camps de Valachie, qui, tout comme ceux du Banat, servaient à défendre les lignes de communications de l'armée romaine mais ne constituaient pas un *limes*, ont pu être construits tout aussi bien au printemps de l'an 102. Il n'en reste pas moins que l'idée est fort plausible et a le mérite de résoudre deux difficultés d'autres reconstitutions de la guerre.

La première est rattachée à la Colonne Trajane. La scène XXXI, où l'on voit des cavaliers daces se noyant dans le Danube, ne présente pas le fleuve gelé dont la glace se rompt. Par ailleurs, les scènes XXXII—XXXIV représentent Trajan qui, sur des bateaux, amène son armée au secours des garnisons menacées. La chose était malaisée en temps d'hiver et il est peu vraisemblable que l'empereur ait attendu l'arrivée du printemps et laissé l'ennemi piller la Mésie Inférieure. Rien ne s'oppose à l'idée que les agresseurs ont essayé de franchir le Danube par un gué, si bien que l'attaque a pu avoir lieu à la fin de l'été ou à l'automne de l'an 101.

La deuxième difficulté est rattachée aux opérations de Trajan après la bataille de Tapae. Pour expliquer le fait que l'empereur n'a pas pénétré dans les Monts d'Orăştie dès l'an 101, nous exprimions l'opinion [38] que la bataille de Tapae a eu lieu à la fin de l'été de cette année et que,

---

[37] Gr. Florescu, *Problema castrelor romane de la Mălăeşti, Drajna de Sus şi Pietroasa*, dans *OmD*, p. 229.

[38] *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 225—226.

une fois arrivé dans le Pays de Hatzeg, l'empereur prend ses quartiers d'hiver. Nous reconnaissons cependant qu'une progression aussi lente à travers le Banat est difficile à concevoir, vu que les Romains n'y rencontrèrent aucune résistance sérieuse. Si l'attaque daco-germano-sarmate se produit sur le Danube avant l'arrivée de l'hiver, alors la bataille de Tapae peut elle aussi être placée en plein été de l'an 101 et l'arrêt dans l'avance des Romains en Transylvanie s'explique en ce cas par la nécessité où ils se virent de se porter vers la province envahie.

Reste à discuter un dernier problème, à savoir celui de l'importance de la bataille d'Adamclissi, de son étrange absence de la relation de Dion Cassius et de la signification du monument triomphal érigé par Trajan.

Ces aspects du problème sont en rapport étroit. Il est hors de doute que plus nous considérons importante pour le déroulement général de la guerre la bataille d'Adamclissi, plus est étrange le silence à ce sujet de notre principale source littéraire, mais plus naturelle nous semble, en revanche, l'érection du grand monument.

Comme on l'a vu plus haut, le professeur R. Vulpe estime que la bataille d'Adamclissi fut décisive pour le sort de la première guerre dacique de Trajan, qui avait joué sa chance suprême dans la plaine de la Dobroudja. Il est hors de doute que ce point de vue justifie pleinement la présence du monument triomphal en Dobroudja; pour ce qui est du résumé de l'oeuvre de Dion Cassius dû à Xiphilin, le professeur R. Vulpe estime qu'il *contient*, en réalité, la relation de la bataille, mais d'une manière que les chercheurs n'ont pas encore saisie jusqu'ici.

„On a établi — dit le professeur R. Vulpe — que Xiphilin n'a pas modifié les phrases du texte afin d'en comprimer les idées, mais qu'il s'est contenté du procédé, plus commode, des morceaux juxtaposés..." [39]. Parmi les passages que l'auteur de l'épitomé a retranché se trouvait aussi celui de l'attaque lancée contre la Mésie Inférieure, considéré, malgré son importance, comme une longue digression au fil de la narration historique; c'est ce qui a poussé Xiphilin à „coller" l'épisode de l'ambassade bure porteuse du message sur champignon (qui s'est produite près de Tapae) à la bataille d'Adamclissi. La Colonne (scènes XL—XLI) présente en effet cette bataille comme ayant fait un grand nombre de victimes parmi les ennemis de Rome, infligé de graves pertes aux Romains (c'est la seule fois quand sur la Colonne apparaissent des soldats romains blessés) et ayant connu la participation au combat des légionnaires, — autant d'éléments qui correspondent mieux à la description de Dion Cassius [40] que ceux qui caractérisent la bataille livrée dans les gorges des Portes de Fer de la Transylvanie (scène XXIV) [41]. Le professeur buca-

---

[39] R. Vulpe, dans *StCl*, VI, 1964, p. 212.

[40] LXVIII, 8.

[41] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 213—219. Il s'y ajoute la circonstance qu'à Adamclissi existe un autel élevé en l'honneur des Romains tués dans la bataille (fait dont Dion Cassius parle dans le même passage), tandis qu'à Tapae rien de pareil n'a été découvert (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 221—222).

restois conclut qu'après la dernière proposition de la phrase concernant le message des Bures et avant la proposition par laquelle s'ouvre le récit de la bataille il y a une grande lacune correspondant à 30 scènes de la Colonne, qui décrit toute la campagne de *Moesia Inferior* jusqu'à la bataille d'Adamclissi [42]. En d'autres termes, l'auteur byzantin de l'épitomé, mutilant le texte original de Dion Cassius, décrit la bataille d'Adamclissi tout en nous laissant croire qu'elle se serait déroulée à Tapae.

L'hypothèse, nous en convenons, est ingénieuse et les reliefs de la Colonne semblent la justifier. Il y a néanmoins quelques éléments que nous plaçons sous le signe du doute et qui nous empêchent de l'accepter.

Nous ne croyons pas que Xiphilin, en résumant Dion Cassius, a recouru exclusivement au procédé de la juxtaposition de passages qu'il n'a pas modifiés. Il suffit de rappeler la manière dont il expose la succession des différentes ambassades de Décébale, en revenant sur des événements antérieurs, pour nous en rendre compte [43]; d'ailleurs, le professeur R. Vulpe lui-même, estimant que la capture de la soeur de Décébale a eu lieu à l'an 101 n.è. (le résumé de Xiphilin fait état de l'épisode juste avant la conclusion de la paix en 102), infirme son opinion que le procédé de la juxtaposition est absolu. Il est indéniable que Xiphilin a omis nombre de passages du texte original de Dion Cassius (parmi lesquels, croyons-nous, *tous* les passages relatifs à la campagne de Mésie), mais il ne s'est pas borné à ce procédé seulement, ayant aussi recours au procédé du *résumé* de l'original.

Nous convenons qu'il y a certaines coïncidences entre la source littéraire fondamentale et les représentations qui figurent sur la Colonne, mais il ne faut pas oublier que nous ne connaissons pas le texte original de Dion Cassius sur les combats de Mésie. Sur la Colonne, la bataille d'Adamclissi apparaît comme beaucoup plus meurtrière que celle de Tapae, mais il n'est pas impossible que dans le texte de l'historien grec elle a été décrite de cette façon. Peut-être le texte parlait-il non seulement de l'autel mais aussi du monument triomphal et du mausolée. Au fond, si à Tapae on n'a pas encore découvert d'autel (et que, par consé-

---

[42] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 219. C'est également ici que l'auteur insère aussi un argument d'ordre philologique, en affirmant que dans l'expression συμβαλὼν δὲ αὐτ οῖ ὁ Τραϊανὸς („Trajan se ruant sur eux"), le pronom αὐτοῖς ne peut pas se rapporter aux „Daces", parce que ceux-ci sont trop éloignés dans le texte. Nous faisons remarquer que ce pronom ne se rapporte même pas au mot Δακῶν, mais au mot βάρβαρο plus proche dans le texte. Si l'on interprète αὐτοῖς au sens restreint, alors il se réfère *seulement aux alliés des Daces*, et non pas aussi aux Daces, ce qui suggérerait — fait difficilement admissible — que les Daces n'ont pas pris part à la bataille qui s'est livrée en Dobroudja. D'ailleurs, il est bizarre que le professeur R. Vulpe croit Xiphilin capable d'avoir retranché d'un trait toute la campagne de Mésie, en créant l'apparence trompeuse d'un lien entre le texte valable pour Adamclissi et le toponyme Τάπαι, mais incapable d'utiliser le pronom αὐτοῖς comme substituant d'un substantif se trouvant à une distance de une ou deux lignes. Aussi estimons-nous qu'il serait plus sage de renoncer à cet argument philologique peu solide.

[43] Dion Cassius *ibid.*

quent, il y a un élément *en moins* par rapport au texte de Dion Cassius [44]), à Adamclissi se trouvent et un *tropaeum*, et un mausolée, donc deux éléments *en plus* par rapport au texte. Et le fait que, sur la Colonne Trajane, Jupiter même aide les Romains de ses foudres pendant la bataille de Tapae nous porte à croire qu'il ne s'est pas agi d'une simple échauffourée [45].

Tout cela nous détermine à envisager avec certaines réserves l'explication proposée par le professeur R. Vulpe. Jusqu'à la découverte de preuves absolument irréfutables, il est plus naturel de croire que le texte de Dion Cassius se rapporte à la bataille de Tapae et non à celle d'Adamclissi.

Comment s'explique, en ce cas, l'absence de cette grande bataille du résumé du moine byzantin?

A la différence du professeur R. Vulpe, qui estime que Xiphilin a omis *presque toute* la campagne de Mésie (excepté la bataille d'Adamclissi), nous considérons que l'auteur de l'épitomé a omis la campagne *entière*. Du texte, certainement détaillé et ample de Dion Cassius, il n'a conservé que ce qui se rapportait aux événements de *Dacie*, laissant de côté les batailles de la province romaine *Moesia Inferior*. Cela d'autant plus que, sur l'ensemble des agresseurs, les Daces ne constituaient pas la majorité et que la victoire remportée par les Romains en Dobroudja, si importante qu'elle eût été, ne pouvait pas avoir été considérée comme décisive pour le sort de la guerre. Le résultat de la première guerre dacique ne fut pas la transformation du royaume de Décébale en une nouvelle province, mais l'extension de la province *Moesia Inferior* à des territoires daciques nord-danubiens (Valachie, Moldavie méridionale, partie est de l'Olténie, angle sud-est de la Transylvanie).

Cette explication des omissions de Xiphilin nous révèle aussi le sens du monument d'Adamclissi. Il ne célèbre pas *seulement* une victoire locale [46], mais, comme le croit aussi R. Paribeni [47], *les victoires* de la campagne de Mésie qui se soldèrent par la mise en fuite des envahisseurs et l'extension considérable des frontières de *cette* province *(Moesia Inferior). Tropaeum Traiani* est en quelque sorte pour la province *Moesia Inferior* ce que la Colonne Trajane représentera pour la Dacie [48].

---

[44] *Ibid.* A vrai dire, l'historien grec ne dit pas que l'autel mentionné par Trajan aurait été élevé à Tapae, sur l'emplacement de la bataille. C. Daicoviciu est de l'avis qu'on pourrait envisager, éventuellement, la future Ulpia Traiana, où l'empereur laisse une garnison.

[45] L'idée que la représentation de Jupiter voudrait symboliser seulement un orage qui aurait éclaté pendant la bataille (R. Vulpe, dans *StCl.* VI, 1964, p. 214) ne nous paraît pas plausible.

[46] R. Vulpe, dans *Din istoria Dobrogei*, II, p. 115.

[47] *Loc. cit.*

[48] Le rapport étroit entre le trophée et l'armée de Mésie Inférieure est affirmé, quoique d'une manière qui n'est pas tout à fait exacte, par I. A. Richmond, dans *SCIV*, XIX, 1968, p. 27—28. On ne peut admettre l'explication de G.-Ch. Picard, *Les trophées romains*, Paris, 1957, p. 395, relative à un prétendu abandon du nord de la Dobroudja par Domitien et à une reconquête de cette zone par Trajan.

Une confirmation indirecte de ce qui vient d'être dit à propos du sens et du caractère du monument triomphal pourrait découler aussi de la monnaie en or émise par Trajan vers le milieu du mois de décembre 102 n.è. (donc *après* la fin de la première guerre dacique et *non* entre la bataille d'Adamclissi et l'issue de cette guerre), sur le revers de laquelle est figuré l'empereur héroïsé, qui place un heaume sur un trophée; comme le fait remarquer I. Winkler [49], cette représentation expressive de la victoire impériale est un type nouveau dans la numismatique romaine. Il ne serait pas exclu que l'émission de cette monnaie avec une représentation insolite soit en rapport avec la décision prise par Trajan d'ériger le monument triomphal d'Adamclissi.

HADRIAN DAICOVICIU

[49] I. Winkler, *La circolazione monetale*, dans le catalogue *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 71.

PE MARGINEA CĂRȚILOR

I. Din nou problema Malva

Cu toate aparențele, problema localității Malva și a provinciei Malvensis nu s-a terminat. S-ar putea spune chiar că ea se complică. De la ultima lucrare a mea, *Hispano-Dacica* (în „Arheološki Vestnik", Ljubljana 1968, vol. XIX, p. 23—29), au răsărit noi elemente de care aș vrea să mă ocup aici.

Primul, în ordine cronologică, e „documentul" epigrafic produs în favoarea tezei sale de D. Tudor, iar al doilea e intervenția savantă și obiectivă a învățatului german F. Vittinghoff de la Köln, în discuție, publicată în *Acta Musei Napocensis*, VI (1969), p. 131—147. La această temeinică lucrare aș dori să fac unele observații.

Pentru d. prof. F. Vittinghoff, documentul epigrafic ce s-a produs de către D. Tudor e hotărîtor, contrar lecturilor anterioare pe care — pînă în momentul ieșirii la iveală a documentului epigrafic, — și d-sa le considera juste (comunicare orală a d-sale). D-sa, spre deosebire de mine (v. mai jos), consideră mulajul (Gipsabguss) luat de pe inscripție (la o dată ce nu se cunoaște și nici împrejurările confecționării lui nu sînt clarificate)[1] drept o dovadă autentică (întreaga odisee a diferitelor lecturi o dă F. Vittinghoff, *ActaMN*, VI, p. 135—138). Interesant este că și primul editor al mulajului C. Fernandez-Chicarro (în 1955), citește MAIVENSIVM (F. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 135, nota 29). Concluziile pe care le trage eminentul istoric german sînt: *A)* D-sa înclină spre respingerea lecturii D(ec) C(oloniae) M(alvensis) din inscripția de la Denta-Omor (CIL III 1555)[2] și *B)* acceptă lectura *Malvensium* (în loc de *M. Arvensium*) oferită de fotografia mulajului[3]. La *A)*, iată ce am de observat:

Spre lămurirea mea, am cercetat inscripția ce se află în curtea Muzeului din Timișoara și dau aici o fotografie — sper destul de clară — a ei (fig. 1).

Din fotografie (confirmate și de observațiile mele directe) se pot desluși clar caracteristicile scrisului (punctuația, abreviațiunile exagerate ale cu-

---

[1] F. Vittinghoff, *ActaMN*, VI, p. 135.
[2] Idem, *op. cit.*, p. 132 și urm.
[3] *Op. cit.*, p. 132—147.

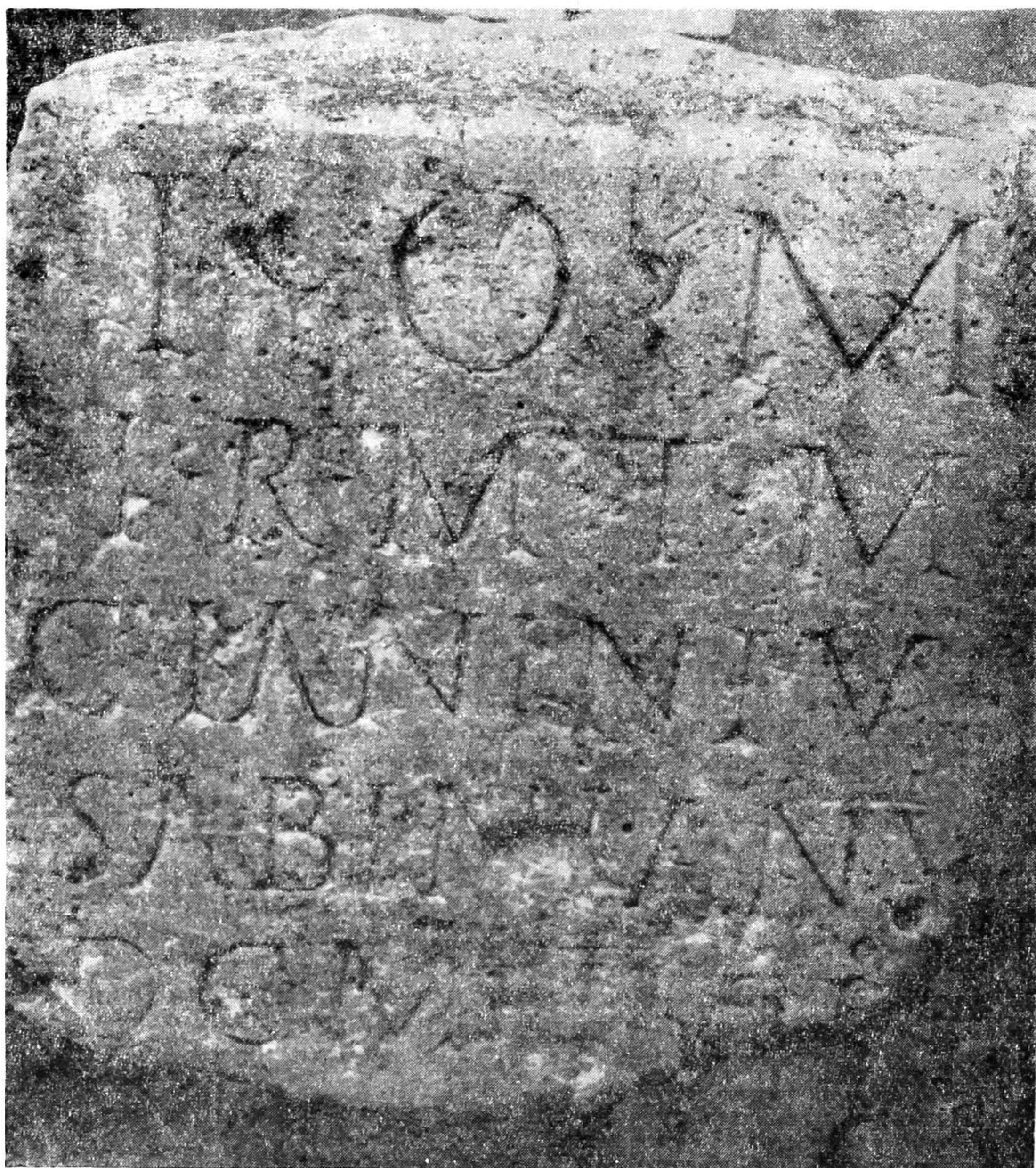

Fig. 1. — Inscripţia votivă CIL, III 1555 (+12594, p. 1017, 1418), din Denta (jud. Timiş); în Muz. Timişoara.

vintelor ce pot fi percepute curent), încît nu mai e nevoie să insist. Litera K din numele dedicantului e, în orice caz sigură. Piatra nu se sfîrşeşte cu rîndul 5, ci, foarte probabil, a continuat; tot astfel e limpede că nici r. 5 nu e terminat cu litera R, ci a putut continua: II VIR[AL(IS)]. După convingerea mea, nu există nici un motiv de a ne îndoi de lectura D(ec) C(ol) M(alvensis) II VIR[...]. În favoarea *acestei* lecturi pledează şi calitatea de IIvir a dedicantului, deşi admit că, în anumite ocazii, în inscripţii apar IIviri şi în municipii. Observ că între cele trei litere D C M nu există semne despărţitoare, dar ele sînt bine distanţate (nu aşa cum le dă Corpus-ul), ceea ce indică neîndoielnic că avem de-a face cu *trei* cuvinte (de altfel şi Mommsen, ad nr. 1555 din CIL III, sugerează lectura dec. col. M..., el negăsind, la vremea aceea, numele unei colonii în Dacia ce începea cu M.).

Nici îndoielile exprimate de unii cu privire la locul de origine al altarului (pe care le-am combătut în lucrările mele anterioare şi nu mai e nevoie să revin cu citatele pro sau contra; v. şi Téglás, în „Századok“ 49 (1915), 7—8, p. 425: localizare la Denta), nu mai pot sta în picioare. Din o examinare competentă a pietrei altarului reiese clar că piatra noastră e aceeaşi ca şi alte bucăţi de piatră lucrate (antice sau medievale), găsite de noi în hotarul comunelor Denta—Omor [4].

La *B)*. Acceptînd lectura Malvensium d. F. Vittinghoff e departe de a fi de acord cu teoria Romula = Malva. D-sa combate cu hotărîre şi — după părerea mea — cu deplin succes ipoteza lui Tudor, găsind-o ca nefondată din toate punctele de vedere (după cum se ştie, această identitate n-o acceptaseră nici alţii, în trecut, între ei nici Pflaum, *Les carrières*... I, p. 505). Pentru d-sa noua lectură (de pe mulaj) atestă doar atît că *Romula* se află în *provincia Malvensis*, nume care trebuia să fie adăugat după Romula pentru a o deosebi clar că e vorba de Romula din Dacia şi nu de alta (v. F. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 139 sqq, în special p. 147) [5]. După F. Vittinghoff, Dacia Malvensis cuprindea ca „Grundbestand“ Oltenia (deci fosta D. Inferior) incluzînd şi importante (beträchtliche) părţi din Banat (*op. cit.*, p. 145 şi 147; vezi însă şi rezervele din p. 146).

Dar, ecartînd teza Romula = Malva, ne întrebăm cum putea apare termenul de Malvensis în inscripţia de la Hispalis? Întrebarea nu e deloc nejustificată ca una ce ridică din nou suspiciunea faţă de prezenţa autentică a numelui *Malvensium* în inscripţia buclucaşă, încurcînd lucrurile.

---

[4] Referatul oficial al Catedrei de Mineralogie a Facultăţii de biologie-geografie, Univ. „Babeş-Bolyai“, Cluj, sună în concluzie: „Singura deosebire sesizabilă constă în structura mai fină şi mai neomogenă a probei Omor. Diferenţele stabilite microscopic pot proveni din acţiunea diferită a factorilor externi în diferitele puncte ale aceluiaşi zăcămînt de calcar marmorizat“ (Prof. dr. doc. E. Stoicovici). Ca adaos, prof. Stoicovici îmi comunică oral că ambele probe au mangan (Mn), ceea ce e un argument în plus pentru identitatea zăcămîntului din care provin ambele pietre (*Denta* în hotar cu *Omor*).

[5] Ca ipoteză, această idee o exprimase şi N. Gostar în rev. ieşeană „Cronica“, n-rul 3 din luna mai 1969, p. 10, admiţînd că procuratorul acestei Dacia Malvensis putea să fie cu sediul la Romula, iar Malva însăşi să fie localizată la Vîrşeţ.

Căci, după cum a stabilit Pflaum (*Les carr.*, I, p. 504—507), pe baza elementelor din inscripţie, comandamentele celor trei unităţi militare din Dacia Sextus Iulius Possessor le-a deţinut în epoca lui Antoninus Pius (p. 504), deci — după Tudor — tot atunci a exercitat şi curatoria în Romula (designată, în inscripţia de la Hispalis, Romulensium Malvensium), iar „procurator ad Ripam Baetis" a putut fi în ultimii ani de domnie a lui Marcus Aurelius şi L. Verus, deci de pe la a. 168 sau chiar mai înainte pînă în ianuarie-februarie 169 (*op. cit.*, p. 506—507). Or, de o *Dacia Malvensis* nu poate fi vorba decît din anul 169 (aşa şi F. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 143, n. 76; p. 145, n. 85 şi Pflaum, *op. cit.*, p. 511 sq. şi fireşte şi noi, în *ActaMN*, IV, p. 82); prin urmare *după* moartea lui L. Verus întîmplată în ianuarie-februarie 169 (v. F. V. p. 143 cu nota 75).

E posibil oare ca despre crearea Daciei Malvensis chiar la începutul anului 169 să fi fost informaţi cei interesaţi din provincia Baetica? Adevărat că data creării provinciei Dacia Malvensis noi o deducem din cariera primului ei procurator cunoscut M. Macrinius Avitus Catonius Vindex (Pflaum, *op. cit.*, p. 510 sqq), dar e de neînchipuit că abia în cursul unor luni Dacia Malvensis să mai fi avut şi un alt procurator necunoscut nouă, anterior lui Macrinius şi deci ca Dacia Malvensis să fi fost organizată încă în ultimele 6—7 luni de domnie comună a celor doi împăraţi.

Întrebarea care se pune acum e: cînd a fost pusă inscripţia din Hispalis (CIL II 1180)? Problema îl preocupă şi pe d. F. Vittinghoff. După dînsul, evenimentul a avut loc nu înainte de jumătatea a doua a anului 168, poate chiar în ianuarie-februarie 169 (*op. cit.*, p. 143), dar fireşte aceasta nu e prin nimic dovedit (cf. şi F. Vittinghoff, p. 147) şi s-ar putea ca data scrierii inscripţiei să fi fost cu 1—2 ani mai devreme. Ca şi d. F. Vittinghoff, şi eu cred că omagierea lui Iulius Possessor de către luntraşii hispalensi grăieşte pentru plecarea lui din postul de procurator ad Ripam Baetis (post în care Possessor le fusese cîrmuitor).

Dacă este aşa, ştirea cu crearea Daciei Malvensis nu putea fi ştiută de cei care au redactat epigrafa, deşi d. F. Vittinghoff (p. 147; cf. şi p. 143) e înclinat să creadă că, totuşi, ar fi existat o asemenea posibilitate. Aceasta însă nouă nu ni se pare nici dovedit, nici posibil de dovedit, deocamdată. Durata slujbei de procurator ad Ripam Baetis nu durase prea mult (deci pînă după moartea lui Verus) căci atunci omagierea de plecare nu mai putea să-l prezinte pe Iul. Possessor ca procurator al celor doi împăraţi. În o altă inscripţie privind pe Iul. Possessor, descoperită la Mactar, în Africa de Nord, publicată de G.-Ch. Picard, în *RA*, 1968, p. 297 şi urm., dar în care *nu* se face deloc pomenire de cele trei curatorìi ale lui Possessor şi, deci, nici de Romula Malvensis [6], Sex. Iul. Possessor se intitulează aici — ca dedicant — drept procurator ad Ripam Baetis al unui singur împărat (deci al lui Marcus Aurelius). Aceasta e, evident, o simplă greşală a lapicidului cauzată de înşirarea, în această inscripţie africană, în

[6] În a mea Hispano-Dacica (citată mai sus), p. 28, nota 27 am arătat motivele de ce nu.

continuare imediată, a altor două procuratorii la care a fost avansat dedicantul, de împăratul unic, M. Aurelius (*proc.* Aug.)[7]. Totul ne face să presupunem că noile slujbe superioare ale lui Sextus Iulius Possessor pomenite în inscripția de la Mactar (proc. Aug. Ostis ad annonam și proc. Aug. Alexandriae ad Mercurium) au urmat imediat după scurta procuratură ad Ripam Baetis.

Discordanța dintre teza d-lui F. Vittinghoff susținută cu multă erudiție și teza Romula = Malva, aprig apărată și argumentată, a lui H. Nesselhauf mă întărește în convingerea că toată această problemă se ridică de la o lectură (poate chiar redactare) greșită a inscripției din Hispalis. O seamă de nepotriviri cu tot ce știm despre Dacia Malvensis sau Romula se opun hotărît acceptării lecturii Malvensium din epigrafa hispanică.

II. Darius și campania lui contra sciților (514 î.e.n.)

Că începuturile istoriei omenirii ne sînt cunoscute în chip precumpănitor dacă nu chiar exclusiv prin mărturiile arheologice care fac să grăiască vestigiile materiale păstrate în pămînt, — ca o precipitare a stărilor sociale și culturale ce au existat, pe vremuri, în societatea omenească — e lucru arhicunoscut. Nu este ignorat însă nici faptul că în foarte dese cazuri interpretările arheologice pot fi — și chiar sînt — fericit întregite și confirmate, într-o oarecare măsură, de datele furnizate și de alte discipline din domeniul științelor naturii și sociale, ca, de pildă, lingvistica, istoriografia, etnografia și altele.

Greutatea e de a le găsi, și, odată aflate, de a le ști întrebuința cum se cuvine. Mulți dintre arheologi dau o prea puțină atenție acestor mijloace de informare auxiliare.

În cele ce urmează, prezint un exemplu legat de mult discutata chestiune din istoria greu de descifrat a sciților. E, anume, întrebarea: de ce atacă Darius I, regele perșilor, pe sciții de la nordul Mării pe calea atît de ocolită ca aceea de-a lungul coastei răsăritene a Traciei, pe care înaintează, trecînd Bosforul, în anul 514 (sau 513)? [8]

Răspunsurile la această întrebare au fost multe, care de care mai „originale" și — de ce n-am spune-o ? — mai neverosimile. Încă de acum 14 ani, tot în revista „Steaua" (nr. 5 din 1956, p. 112 și urm.) arătam că expediția persanului pe la gurile Dunării noastre împotriva sciților din stepele nord-pontice nu putea avea altă cauză decît una imediată și arzătoare, în acel moment, pentru imperiul lui Darius: atacurile necontenite ale sciților în regiunile de pe coasta estică a Traciei (inclusiv Dobrogea cu orașele grecești de aici), zonă ce se găsea în sfera de interese economice a imperiului persan, dacă nu chiar sub dominația reală a acestuia.

---

[7] O altă interpretare îi acordă acestui amănunt d. F. Vittinghoff (*op. cit.*, p. 143), dar e greu de crezut că Iul. Possessor să fi comis o atare abatere de la realitatea ce-l privea într-un trecut nu prea îndepărtat.

[8] Vezi și nota mea din rev. *Steaua,* XIX (1968), nr. 11, p. 59—60; v. și anul XXI (1970), nr. 2, p. 74 (rectificare).

În sprijinul tezei adusesem atunci, pe lîngă unele aluzii pertinente din Herodot însuşi, şi mărturia lui Plutarh, din Viaţa lui Alexandru cel Mare (cap. 36).

Azi putem adăuga la dovezile de atunci încă una, tot de ordin literar (deşi ar mai fi şi alte argumente de ordin strict arheologic). Dovada nouă ar fi următoarea:

În tragedia *Rhesos,* scrisă de un autor neidentificat încă, dar trăind pe la sfîrşitul sec. V sau în prima jumătate a sec. IV î.e.n., Rhesos rege al tracilor din sudul Peninsulei Balcanice, îşi scuză sosirea lui întîrziată la Troia în ajutorul celor îndelung asediaţi de către greci prin un caz de forţă majoră şi anume cu luptele ce a fost silit să le poarte pe coasta Mării Negre, *împotriva sciţilor !* Vezi D. Ebener, *Rhesos. Tragödie eines unbekannten Dichters.* Berlin 1966, p. 10—11 şi 70—72 (vers. 425 sqq.). Asupra paternităţii acestei tragedii şi a datei scrierii ei s-au purtat o serie de discuţii pe care le consemnează conştiincios editorul Ebener (v. *op. cit.,* p. 20 sqq.). E tragedia opera lui Euripides însuşi (din tinereţe) sau a unei alte persoane ? Procesul, după părerea mea e încă „sub iudice". În ce priveşte data cînd a fost scrisă, părerile sînt de asemenea divergente. În nici un caz, această dată nu coboară mai încoace de prima jumătate a secolului IV î.e.n.

În acest caz, ne întrebăm : ce dovedeşte această scuză adusă de Rhesos ? Fără îndoială că năvălirile sciţilor — pe mare sau pe uscat — împotriva coastei răsăritene a Traciei erau curente pe vremea poetului (sec. V—IV) şi, desigur, şi mult înainte de vremea cînd scrie tragedia. Că pentru epoca războiului troian această afirmaţie e un evident anacronism comis de autor nu poate invalida realitatea : Sciţii atacau, cel puţin de prin a doua jumătate a secolului VI, teritoriile de sub suzeranitatea regilor persani şi, astfel, motivul de a-i lovi pe năvălitori din *această parte* era, pentru Darius, cît se poate de justificat şi de stringent.

III. Inscripţia funerară greacă de la Ulpia Traiana

Într-o „notă arheologică" din „American Journal of Archaeology", 72 (1968), p. 279, pl. 97, profesorul W. M. Calder III de la Columbia University, propune o altă lectură rîndurilor păstrate de la începutul unei greu lizibile inscripţii funerare din Muzeul local din comuna Sarmizegetusa (antica Ulpia Traiana) semnalată de mine şi descifrată de I. I. Russu în „Studii şi Comunicări", Sibiu, vol. 12 (1965), p. 57—58, fig. 14.

După învăţatul american inscripţia păstrată ar fi, în parte, metrică şi, astfel, ar fi primul „dactylic hexameter" grec în Dacia, ceea ce poate să fie adevărat.

Deosebirile între lectura lui I. I. Russu şi Calder privesc rîndurile 2 şi 4, mai exact *începutul* acestor două rînduri căci restul e cu totul şters. D. W. M. Calder presupune că în r. 2 ultima literă a numelui propriu ar fi N şi nu S cum descifrase I. I. Russu, cetind ΧΡΥΣΟΚΟ [ΜΑΝ], deci un acuzativ şi nu un nominativ. De acest *Chrysokoman,* ca obiect (comple-

ment drept),se leagă verbul (predicat) ΑΜΦΙΚΑΛΥΠΤΕ [I] reconstituit cu multă rezervă, dar nu fără oarecare probabilitate, de învățatul american, în locul lecturii α νισιχ... date de I. I. Russu.

Ar fi vorba, deci, de un individ cu numele *Chrysocomas* pe care îl acoperă aici (în Ulpia Traiană) pămîntul getic (dacic). Noua „lectio" nu e de loc exclusă sau inacceptabilă.

Consider totuși că în locul interpretării cuvîntului Chrysocomas, ca *nume* de persoană (destul de rar), aici s-ar potrivi mai curînd, tocmai dat fiind caracterul poetic al epitafului, sensul de adjectiv („epithetum ornans") al cuvîntului grecesc: cu coama de aur, *auricoma*, epitet ce nu e de loc neuzitat (v. Calder, l.l.).

Lectura pe care o propun e următoarea :

'Ενθάδ[ε
χρυσοκό[μη]ς sau — [μο]ς
Γετική χθ[ών]
ἀμφικαλύπτε[ι]

Am avea astfel de a face cu o variantă greacă a numelui Daciei divinizate, *Terra Daciae* (v. CIL III 7853; cf. și III 1063 și 995), la care se adaugă — din pricina faimoaselor bogății în aur — și epitetul potrivit divinităților personificate de *chrysocomos (= auricoma).*

IV. Avariția lui Domițian

Unii colegi traduc expresia „eius [sc. Domitiani] *avaritiam* metuentes foedus, quam dudum cum aliis principibus pepigerant, Gothi [Getae] solventes, ripam Danubii ... vastaverunt" din Iordanes, *Getica*, XIII, 76 cu „tendința" sau „intenția" de cuceriri a împăratului roman (deci un fel de *cupiditas* imperandi). Cred că greșit fac aceasta.

Că, în general, dacii fac năvăliri în posesiunile romane din sudul Dunării ca o formă cît se poate de eficientă a apărării preventive împotriva expansiunii romane — o admit și chiar am preconizat-o în diferite rînduri eu însumi.

Mă îndoiesc, însă, că aceasta a fost și ideea lui Iordanes cînd a pus drept cauză a conflictului dintre daci și Domițian „avariția" acestuia. Cred mai curînd că temîndu-se de zgîrcenia zvonită a împăratului, dacii atacă, făcîndu-l pe Domițian să nu uite și să respecte și dînsul „foedus"-ul (cu plată!) încheiat de predecesorii lui. Așa și Brandis, RE, IV, 1964. Vezi, pentru această interpretare, Suetonius, *Dom.* 9—10 unde se vorbește de bănuiala, nu tocmai neîntemeiată, de zgîrcenie sau lăcomie a împăratului, pe care acesta căuta ostentativ să o infirme prin unele fapte. Printre sensurile pe care le are cuvîntul *avaritia* în *Thes. l. Lat.* s.v., cel dintîi înregistrat e „pecuniae nimia cupiditas adquirendae" (lăcomia de bani, „Habsucht"). Cf. și „sermones (vorbele) ... avaritiam Galbae increpantium" (*op. cit.*,

1183, 24—25) sau „avaritia Vespasiani“ (*op. cit.*, 1184, 1) şi „in imperatore avaritiam esse acerbissimum malum“ (*op. cit.*, 1181, 83). Vezi, totuşi şi expresia din Iustin „avaritia bellorum mater“, ca izvor de războaie pentru cel care atacă.

V. S. Aurelius Victor, De Caesaribus, c. XIII

Înşirînd, în stil telegrafic şi nu într-o ordine cronologică adecvată, isprăvile mai însemnate ale împăratului Traianus, autorul antic pomeneşte în acest capitol şi de un „*iter* conditum per feras gentes, quo facile ab usque Pontico mari in Galliam permeatur“. Care să fie acest drum? Într-o discuţie cu doi colegi de meserie, s-a reluat părerea mai veche, a lui Patsch, *Beiträge* V/2, p. 130 sq. (sugerată de expresia „per feras gentes“) că drumul ar putea fi unul ce, pornind de pe coasta nordică a Mării Negre (Tyras?) trecea prin sudul Moldovei, apoi prin Dacia şi, de aici, peste cîmpia ungurească, prin ţara sarmaţilor-iazigi şi a dacilor liberi, traversa Pannonia, ajungînd în Gallia.

Contrar părerii lui Patsch *(l.l.)* şi celor care l-au precedat sau urmat (E. Swoboda, *Forschungen am obermoesischen Limes,* p. 88 cu nota 254; cf. şi R. Hanslik, în *RE, Supplb.* X, 1084), eu sînt convins că prin acel *iter conditum* autorul nostru făcea aluzie la faimosul „drum al lui Traian“ refăcut şi *construit în parte* de împărat la Dunărea de jos, în ajunul războaielor cu dacii încă nebiruiţi.

De fapt, argumentele aduse în sprijinul drumului Tyras-Moldova-Dacia-Porolissum-Aquincum-Pannonia de către Patsch şi Swoboda nu sînt peremptorii. Noi nu ştim cînd a fost deschisă calea ce ducea de la Porolissum la Tyras şi e greu de presupus că ea s-ar datora lui Traian care *pe acea vreme* se găsea în conflict cu iazigii (v. Hist. Aug. *V. Hadriani,* 39; Dio Cassius, 68, 11; *RE, Supplb.* IX, 553 şi X, 1084—5; războiul cu iazigii în 107). Absenţa scenelor cu construirea drumului de-a lungul Dunării de jos în reliefurile coloanei lui Traian (argument adus de Swoboda *(l.l.)* nu e o dovadă, lucrările la acest drum datînd *dinainte* de începerea războiului cu dacii. Nici lectura nouă („refecit“) propusă de acest autor pentru inscripţia Tabula Traiana *(op. cit.,* p. 78 şi urm.) nu mi se pare convingătoare (v. C. Daicoviciu, rev. „Steaua“, Cluj, XIX, 1968, p. 75—78).

În schimb, noua inscripţie descoperită recent pe malul drept al Dunării (din păcate, încă nepublicată), cu ocazia lucrărilor de la hidrocentrala Porţile de Fier pledează iarăşi în favoarea unor mari lucrări întreprinse de Traian în această zonă. Expresia „per feras gentes“ din textul lui Aur. Victor — dacă nu e o simplă floare de stil — e uşor de explicat prin faptul că malul stîng al Dunării de jos era în acea vreme încă în stăpînirea iazigilor şi dacilor.

Prin această cale deschisă definitiv şi complet de Traian, legătura pe uscat dintre Pontul Euxin şi Gallia (de-a lungul Dunării de jos, al Savei, Aquileia — Lugdunum) era şi cea mai *scurtă*, dar şi cea *mai sigură* [9] (vezi *Grosser histor. Weltatlas*, de Dr. H. Bengtson şi Dr. Vl. Milojčić, ed. 1963, harta economică, nr. 37).

C. DAICOVICIU

RANDBEMERKUNGEN

(Zusammenfassung)

I. **Von neuem das Problem Malva**

Die objektive und gelehrte Abhandlung Herrn Prof. F. Vittinghoffs (*ActaMN*, VI, S. 131—147) veranlasst den Verfasser dieser Notiz, seinen Standpunkt bezüglich der colonia und provincia Malvensis von neuem darzulegen. Er bezweifelt die Richtigkeit der Wiedergabe des Wortes „Malvensis" auf dem Gipsabguss der Inschrift CIL, II 1180 und bleibt bei seiner Überzeugung, dass in der Inschrift CIL, III 1555 die richtige Lesung D(ec.) C(oloniae) M(alvensis) sei. Das Ergebnis der petrographischen Analyse des Steines von Denta und anderer, in unmittelbarer Umgebung von Denta-Omor gefundenen Bruchstücke aus der Antike und dem Mittelalter beweist die örtliche Herkunft des Altars von Denta. Prof. F. Vittinghoffs Lösung, dass nämlich „Malvensium" aus der Inschrift von Hispalis (CIL, II 1180) sich nur auf die *Provinz* bezieht, in der das dakische Romula lag, ist interessant, aber nicht ganz aufschlussreich, da zur Zeit der Errichtung dieser Inschrift Dacia Malvensis noch nicht bestand.

II. **Darius und sein Feldzug gegen die Skythen (514 v.u.Z.)**

Der thrakische König Rhesos führte als Entschuldigung für seine verspätete Ankunft vor Troja seine Kämpfe gegen die Skythen an der Schwarzmeerküste an (siehe Ebener, *Rhesos. Tragödie eines unbekannten Dichters*, 1966, 10—11, 20 ff., 70—72 und die Verse 425 ff.). Diese Begründung liefert dem Verfasser den sicheren Beweis, dass zur Zeit des unbekannten Schriftstellers (5. Jh. oder erste Hälfte des 4. Jhs.) die Angriffe der Skythen gegen die westliche Schwarzmeerküste üblich waren und dass solche Angriffe auch vorher, in der 2. Hälfte des 6. Jhs. stattgefunden hatten. Nach Meinung des Verfassers wird dadurch bewiesen, dass Darius die Skythen deshalb dort angriff, weil das thrakische Schwarzmeergestade bis zur

---

[9] Ostilităţile iazige începute încă din 107 şi continuate imediat după moartea lui Traian, urmate apoi de alte mişcări duşmănoase pînă la izbucnirea războiului marcomanic, fac din toată cîmpia ungară o regiune puţin prielnică pentru aşezarea unui drum normal. Se îndoieşte de identitatea drumului pomenit de Aur. Victor cu cel dintre Aquincum—Porolissum şi A. Mócsy, în *RE*, *Supplb.* IX, 667.

Donaumündung zu dieser Zeit in der Interessensphäre des Perserreiches lag oder vielleicht gar unter seiner tatsächlichen Herrschaft stand (siehe auch Plutarchus, Alexander d. Gr., 36. Kap.; vgl. auch C. Daicoviciu, in „Revue roumaine d'études internationales", Bucarest 1967, 2, S. 149).

III. **Die griechische Grabinschrift von Ulpia Trajana**

Es wird eine neue Lesung der von I. I. Russu und W. M. Calder veröffentlichten Inschrift vorgeschlagen, indem das Wort in der 2. Zeile als ein „epithetum ornans" zu Getike Chthôn (auricoma Dacica Terra) angesehen wird.

IV. **Die „avaritia" des Domitianus**

Das Wort *avaritia* bei Iordanes, *Getica,* XIII 76 soll als Habsucht und nicht als *cupiditas* (imperandi) verstanden werden.

V. **S. Aur. Victor, De Caesaribus, XIII. K.**

Entgegen der Meinung von C. Patsch, E. Swoboda u.a. nimmt der Verfasser an, dass mit „*iter* conditum per feras gentes, quo facile ab usque Pontico mari in Galliam permeatur" nur der Weg gemeint sein kann, den Trajan unmittelbar vor Beginn der Dakerfeldzüge längs des ganzen rechten Ufers der Unteren Donau vollständig und endgültig ausgebaut hatte.

GARNIZOANA ROMANĂ DE LA TIBISCUM

Cercetările arheologice făcute în ultimii ani la Tibiscum (Jupa, jud. Caraş-Severin) au scos la iveală, între alte materiale valoroase, o seamă de stampile pe cărămizi, ţigle şi olane. Unele sînt cunoscute de mai multă vreme, atît la Tibiscum cît şi din alte aşezări romane de pe cuprinsul Daciei [1]; altele apar pentru întîia oară, deocamdată numai aici. Din prima categorie fac parte stampilele LEG XIII GEM, LEG IIII F [2] C I V, M A S Y, M I D, P C H, T L V; din a doua: C O H . . ., C O H I V N, A E P, A I M, A R F şi N P T. Majoritatea acestor stampile au literele adîncite, neîncadrate în vreun cartuş; excepţie fac COH . . ., COH I VN, ARF, MASY, care au literele în relief încadrate în cartuş, ca de altfel şi AIM, care are literele adîncite. La cinci tipuri dintre stampilele amintite mai sus, întîlnim utilizate ligaturi şi anume: COH . . ., ligatura OH; COH I VN, ligatura VN; MASY, ligatura MA; NPT, toate literile în ligatură; TLV ligatura TL.

Stampilele cele mai frecvente întîlnite sînt MID şi MASY, care apar atît în aşezarea civilă cît şi în castru. Celelalte ne sînt cunoscute deocamdată numai din castru. Ţinînd seama de această repartizare a stampilelor socotim că ele (pînă la proba contrară) se pot considera, în totalitate, ca abreviind unităţi şi formaţiuni militare care s-au succedat în cursul anilor prin castrul Tibiscum. De fapt, lista unităţilor şi formaţiunilor militare romane care s-au succedat ori au staţionat aici este, în mod incontestabil, mai mare. În această ordine de idei, astăzi ne sînt încă necunoscute siglele care abreviază *numerus Maurorum Tibiscensium* şi *Palmyreni Sagittari* [3], ambele atestate în mod cert ca staţionînd într-o vreme la Tibiscum.

Cu toate că lista unităţilor este incompletă, ea ne permite să afirmăm că Tibiscum reprezintă una din cele mai puternice garnizoane romane din

---

[1] N. Gostar, *Unităţile militare din castrul roman de la Tibiscum*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 471—477, unde se dă bibliografia a cinci tipuri de stampile descoperite la Tibiscum.

[2] În săpăturile executate între 1964—1969 nu s-a descoperit nici o stampilă de legiune.

[3] Despre *Palmyreni Sagittari* şi transformarea acestei formaţiuni în *numerus:* C. Daicoviciu — L. Groza, *Diploma militară de la Tibiscum*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 135—139; I. I. Russu, *Elemente syriene în Dacia carpatică*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 173. Despre *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium:* RE, XVII (1937), col. 2550 (Rowell).

Dacia în care s-au perindat şi au staţionat, chiar concomitent, o seamă de trupe auxiliare regulate şi neregulate. Poziţia geografică şi strategică a castrului justifică pe deplin rolul militar pe care ni-l dezvăluie numărul unităţilor şi formaţiunilor atestate prin siglele descoperite aici. În interpretarea stampilelor întîlnite pe materiale de construcţie ce ies la iveală în aşezările romane din Dacia există, în mod incontestabil, serioase dificultăţi determinate de cîteva cauze obiective. Nu cunoaştem încă toate unităţile militare romane care au staţionat permanent în Dacia şi nici pe acelea care au staţionat vremelnic. Tot aşa de puţin, dacă nu mai mult chiar, ne sînt cunoscute mişcările pe care le fac în cadrul provinciei diversele unităţi. Pentru o bună parte dintre trupele regulate şi neregulate care au făcut parte din armata Daciei Romane nu s-au putut stabili garnizoanele ce le-au avut şi nici cauzele care au determinat schimbarea garnizoanelor.

La cele de mai sus s-ar putea adăuga părerea unora care cred că o ştampilă întîlnită pe materiale de construcţie poate fi considerată militară numai dacă a fost aflată într-o aşezare militară; în caz contrar ea fiind atribuită unei oficine particulare, deci civilă. După părerea noastră, caracterul militar sau civil al unei ştampile nu poate fi stabilit bazîndu-ne pe caracterul general al aşezării, ci doar pe acela al construcţiei propriu-zise în care ştampila respectivă a fost aflată. Prezenţa unei ştampile militare într-o aşezare nu este condiţionată în mod obligatoriu de existenţa unei construcţii militare de talia castru sau castellum. Aceste ştampile pot să apară, şi apar în mod indiscutabil, peste tot unde interesele economice ale stăpînirii romane reclamă prezenţa unor mici formaţiuni militare sau executarea unor construcţii legate de exploatarea bogăţiilor subsolului. Prin urmare, raportul dintre caracterul ştampilelor şi condiţiile de descoperire a acestora ar fi următorul: ştampilele militare pot fi întîlnite foarte firesc şi în aşezări civile chiar dacă în vecinătatea lor nu există vreun castel sau castru, pe cîtă vreme ştampilele civile nu le întîlnim în construcţiile militare.

Datorită stărilor de fapt arătate mai sus, un foarte mare număr de ştampile, pînă la găsirea unui argument absolut convingător pot fi interpretate în mai multe feluri.

I. — **N P T.** Dintre ştampilele descoperite la Tibiscum, singura care poate fi atribuită fără nici un dubiu unei unităţi militare certe este NPT (fig. 1). Sigla aceasta, redată prin o ligatură ce uneşte cele trei litere, abreviază *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* [4], unitate care, după cum arată toponimicul, îşi avea garnizoana chiar în castrul Tibiscum. Pînă de curînd, acest *numerus* era cunoscut din două epitafe dintre care unul bilingv [5]. În legătură cu aceeaşi unitate sînt puse fragmentul unei stele funerare şi inscripţia fragmentară de la templul lui Malachbel din Ti-

[4] În *ActaMN*, VI, p. 175 este menţionat o parte din materialul descoperit de noi la Tibiscum, asupra căruia revenim mai jos.
[5] CIL, III, 7999 şi 14216 (SCIV, XVIII, 1967, p. 168).

biscum, ambele aflate azi în muzeul din Lugoj [6]. În ultimii doi ani, numărul dovezilor epigrafice care fac referire la această unitate militară a sporit prin descoperirea la Tibiscum, a altor patru monumente, dintre care 3 sînt stele funerare, iar al 4-lea un altar închinat divinităţilor palmyrene.

Acad. C. Daicoviciu consideră că „... şi acest *N. Palm. Tib.* s-a format, probabil sub Antoninus Pius, din acea miliţie care erau Palmyreni Sagittarii" [7]. I. I. Russu socoteşte că această transformare a avut loc în a doua jumătate a sec. II e.n., după Antoninus Pius [8].

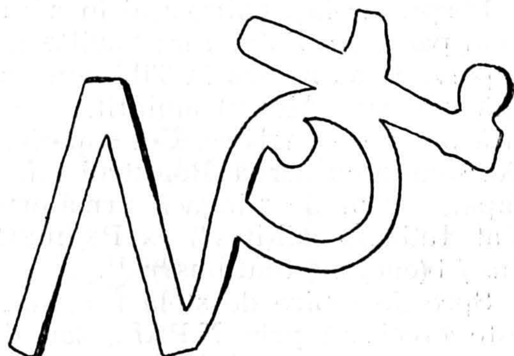

Fig. 1. — Stampila N P T (de la Tibiscum)

Una dintre inscripţiile recent descoperite la Tibiscum vine să transforme probabilitatea exprimată de acad. C. Daicoviciu în certitudine: o stelă funerară cu inscripţie bilingvă descoperită în dărîmăturile căzute din zidul castrului spre şanţul de apărare, executată din gresie sfărîmicioasă de culoare gălbuie. Tăierea unei părţi din stelă pe toată înălţimea ei ca şi urmele de buceardare care sînt vizibile pe faţa ei, dovedesc că ea a fost utilizată drept material de construcţie la ultima refacere a castrului de piatră. Dimensiunile actuale: înălţime 130 cm, lăţimea 45 cm, grosimea 11 cm. Stela este în formă de placă cu două registre, cel superior, înalt de 26 cm, redă în altorelief bustul unui ostaş cu barbă. Registrul inferior, înalt de 63 cm, formează cîmpul inscripţiei şi cuprinde, în 6 rînduri, textul latin, iar în 4 rînduri, textul palmyrean. Utilizarea monumentului ca material de construcţie şi rupturile produse în cîmpul inscripţiei odată cu prăbuşirea din zid, au făcut ca cele două texte să nu ni se păstreze integral. Chiar în această situaţie, atît inscripţia latină, cît şi cea palmyreană păstrează elemente importante. Reproducem textul inscripţiei (*ActaMN*, VI, p. 175): „[D] M, / .. V. SES(?) Ierhei / [...]

---

[6] N. Gostar, *Populaţia palmyreniană din Tibiscum*, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 299—305; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 185.

[7] C. Daicoviciu, *ActaMN*, II, p. 138; SCIV, IV, 1953, p. 544—545.

[8] *ActaMN*, VI, p. 173.

N Pal. vixit / [a]n. XXV, Ma/[l]chus et Ier/... FBM P"[9], precum şi patru rînduri de text în palmyreană cu însemnarea „a făcut Malchus lui Nesa (?) ... w ... wh. anul 470, în luna Teveth"[10].

Pentru ceea ce interesează în momentul de faţă, subliniem menţionarea unităţii *numerus Palmyrenorum* în textul latin şi a anului 470 în textul palmyrean. Pe baza celor două elemente se poate afirma că ultima refacere a castrului de la Tibiscum în care se utilizează şi această stelă funerară, a avut loc după anul 470, deci după 158/9 e.n. (cînd monumentul a fost ridicat). Indicarea unităţii chiar şi în lipsa numelui garnizoanei acesteia dovedeşte că în timpul lui Antoninus Pius *numeri* de palmyreni erau deja constituiţi.

Despre aceiaşi palmyreni încadraţi în aceeaşi unitate sau, eventual, făcînd parte din Palmyreni Sagittari, face menţiune şi un altar funerar descoperit de asemenea la Tibiscum în acelaşi loc ca şi stela funerară amintită mai sus. Altarul amintit, executat din gresie dură de culoare roşietică are două registre. Cel superior cuprinde busturile în relief ale celor doi soldaţi cu barbă. Registrul inferior este cîmpul inscripţiei pe care este săpat, destul de stîngaci, următorul text: „D.M. / Antonio / Marco / et Val. Iulian/o mil(ites?) ex Pa/lmyr(a) vix. a/n. XXX, po(suit) Ae/l. Priscus / b(ene) m(erentibus?)"[11].

Spre deosebire de stela funerară ridicată de Malchus în care unitatea este precizată prin N.PAL., sau de epitaful fragmentar, pe care găsim de asemenea „ex N.PAL.", pe altarul ridicat de Ael. Priscus, nu se menţionează decît „ex Palmyr.", care după părerea acad. C. Daicoviciu trebuie citit mai degrabă „ex Palmyr(enis)", lectură din care putem deduce că cei doi ostaşi aparţin formaţiei de Palmyreni Sagittari din care se formează *numeri* de mai tîrziu. Cît va fi stat acest numerus la Tibiscum nu se poate preciza deocamdată. Faptul că, în dărîmăturile exterioare ale castrului, apar mai multe monumente ce menţionează palmyreni şi divinităţi de ale acestora, alături de altele, în care nu se face menţiune despre ei, nu poate fi deocamdată un criteriu pentru a preciza cît timp unitatea şi-a avut garnizoana aici.

II. — **C I V.** O altă ştampilă descoperită la Tibiscum şi în alte aşezări romane, care s-ar părea că nu ridică nici o problemă în ce priveşte atribuirea ei este CIV (fig. 2). Cunoscută din descoperirile întîmplătoare făcute cu mulţi ani în urmă, ea este socotită în general ca designînd *coh. I Vindelicorum milliaria*[12]. Această cohortă este menţionată în trei diplome militare, din care una a fost aflată la Tibiscum[13]. Coh. I Vindelicorum o

---

[9] *ActaMN*, VI, p. 175. — Literele FBMP sînt citite de către acad. C. Daicoviciu: f(ilio) b(ene)m(erenti) p(osuerunt).

[10] Traducerea textului palmyrean dată în *ActaMN*, VI, p. 175 se datoreşte lui S. Sanie (Iaşi).

[11] *ActaMN*, VI, p. 175; această inscripţie a fost comunicată de noi în a. 1968, cînd acad. C. Daicoviciu a făcut observaţia că „ex Palmyr" trebuie întregit în „ex Palmyr(enis)".

[12] RE, IV, 345—346.

[13] CIL, XVI, 107.

avem amintită şi în trei inscripţii descoperite la Arcidava [14], Micia [15], iar mai nou la Tibiscum, ştampilele atribuite acestei unităţi militare fiind semnalate la Ulpia Traiana, Valea Sîngiorgiului, Tîrnăveni şi Tibiscum [16]. Recent, despre ştampilele CIV, descoperite la Valea Sîngiorgiului şi la Tîrnăveni, s-a afirmat că: „nefiind aflate în castrele sau castelele Daciei, nu pot avea caracter militar şi sînt mai curînd ştampilele unor oficine particulare" [17]. Această părere nu poate fi acceptată. Fiind material de construcţie ce putea fi foarte uşor confecţionat în oricare dintre aşezările

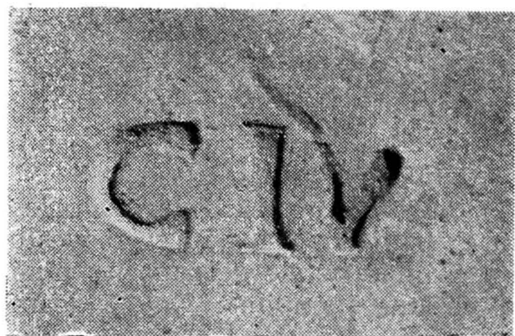

Fig. 2. — Stampila C I V

amintite, ni se pare dificil de admis existenţa unei oficine particulare care să-şi desfacă produsele pe o arie atît de întinsă, cu atît mai mult cu cît nu cunoaştem cazuri similare. Dimpotrivă, admiţînd caracterul militar al ştampilei prezenţa acesteia în mai multe aşezări poate primi o explicaţie plauzibilă.

Descoperirea unei ştampile militare într-o aşezare nu impune, în mod obligatoriu, staţionarea unităţii, designată prin sigle acolo, după cum nici nu poate fi condiţionată de existenţa vreunui castru sau castel. Detaşamentele militare specializate în confecţionarea materialelor de construcţie puteau să lucreze şi în alte aşezări, nu numai acolo unde unitatea din care făceau parte îşi avea garnizoana [18]. Adesea, materiale ceramice de construcţie confecţionate de o unitate militară le întîlnim în alte aşezări decît reşedinţa sa.

Valea Sîngiorgiului, situată în apropiere de staţiunea balneară romană Aquae, este cunoscută din punct de vedere arheologic [19]: literatura de spe-

[14] Gr. Florescu, în *Istros* (Bucureşti), I, 1934, p. 69.
[15] CIL, III, 1343; *ActaMN*, VI, 1969, p. 498.
[16] D. Protase, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 507, nota 23.
[17] N. Gostar, în *ActaMN*, V, 1968, p. 472.
[18] C. Daicoviciu, *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 541—542. M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 316.
[19] Cf. D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 117—118; *ActaMN*, IV, 1967, p. 473—476.

cialitate amintește aici urmele unei așezări romane precum și cariera de piatră exploatată și de daci. Tot de aici se cunoaște o inscripție funerară a unui miner. Existența unei exploatări miniere, care aproviziona cu materiale nu numai Aquae ci și Ulpia Traiana, justifică prezența ștampilei militare CIV în acest loc.

Interesarea directă a stăpînirii romane în exploatarea bogățiilor putea să determine prezența unui detașament specializat din această unitate atît pentru ridicarea unor construcții legate de exploatare, cît mai ales pentru buna funcționare a acestei cariere. Nu trebuie de asemenea uitată o realitate istorică: așezarea de la Valea Sîngiorgiului se găsește pe teritoriul rural al Ulpiei Traiana și pe drumul de acces către zona cetăților dacice controlată îndeaproape de către unitățile militare romane. Dacă mai ținem seama și de faptul că pe acest teritoriu al Ulpiei Traiana, de la Tibiscum pînă la Micia, nu mai avem nici un alt centru militar important, prezența siglei militare la Valea Sîngiorgiului este tot atît de îndreptățită ca și la Ulpia Traiana. În momentul de față, ștampila CIV ridică însă și o altă problemă mai dificilă: aparține oare ea, așa cum pînă acum se susține —, într-adevăr acelei *coh. I Vindelicorum milliaria* sau nu?

Încă în prima noastră comunicare referitoare la cercetările arheologice făcute la Tibiscum din anul 1964, ne-am exprimat rezerva în ce privește asemenea atribuire spunînd: „Considerăm că materialele descoperite pînă în prezent nu pot preciza apartenența acestei ștampile". Ne gîndeam atunci la posibilitatea ca ștampila să fi aparținut cohortei I Ubiorum. Argumentele aduse [20] ne-au făcut să ezităm în această interpretare. Argumentul hotărîtor a fost considerată diploma militară din 13 decembrie 156 sau 157 care „aduce deci dovada că sigla CIV abreviază numele acestei coh. I Vindelicorum și deci, garnizoana unității poate fi cu certitudine stabilită la Tibiscum" [21].

Una dintre ultimele descoperiri la Tibiscum în toamna anului 1969 ne permite să afirmăm că sigla CIV nu designează coh. I Vindelicorum: o ștampilă pe cărămidă cu literele în relief încadrate într-un cartuș este COH. I VN (fig. 3). Ea nu mai lasă nici un dubiu în ce privește apartenența ei. COH. I VN. abreviază coh. I Vindelicorum. Noua ștampilă de la Tibiscum (care aparține așadar evident acestei unități militare) ridică în mod firesc întrebarea: Ce unitate se ascunde sub ștampilele cărămizilor marcate cu CIV? Întrebarea este cît se poate de firească prin faptul că ambele ștampile CIV și COH. I VN au fost aflate în același castru. În această situație ni se pare greu de admis ca una și aceeași unitate militară să fi avut, în același castru, două ștampile complet diferite cînd, foarte ușor putem presupune, cum adesea se întîmplă, că este vorba de două unități diferite cu aceleași inițiale. Problema ridicată de ștampila CIV ar fi primit un răspuns aproape definitiv în cazul în care pe ea sau pe aceea a coh. I Vindelicorum am fi avut indicat efectivul unității. Cum acest lucru nu-l avem, iar în Dacia (ceeace arată cele trei diplome militare care men-

20 D. Protase, *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 505—508.
21 N. Gostar, *ActaMN*, V, 1968, p. 473.

ționează cohorta vindelicilor) nu a staționat decît o singură cohortă cu acest nume care era „milliaria", CIV nu poate să mai fie atribuită cohortei abreviată de sigla COH. I VN.

Coh. I Vindelicorum, pe lîngă cele trei diplome mai este menționată și pe două inscripții, una aflată la Arcidava și a doua descoperită de noi la Tibiscum. De remarcat, în legătură cu cele două inscripții, este faptul că pe niciuna nu găsim mențiunea „milliaria". Lipsa abrevierii pentru milliaria de pe ștampilele și monumentele care menționează în Dacia coh. I

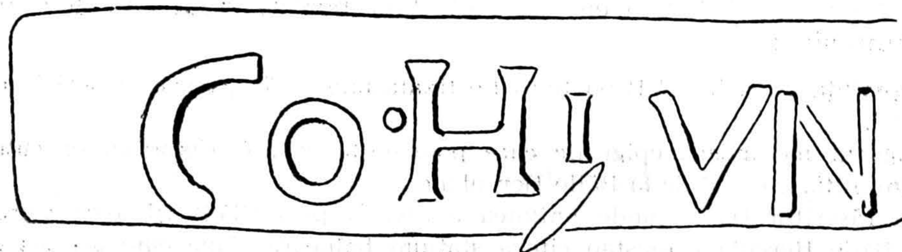

Fig. 3. — Stampila C O H I V N

Vindelicorum este de înțeles. Nefiind decît o singură unitate cu acest nume, confuzia era exclusă chiar dacă efectivul nu este indicat.

Cu aceste precizări care, pe de o parte întăresc justețea întrebării pe care o ridică CIV, pe de alta arată în mod categoric că nu poate fi vorba de o abreviere privind coh. I Vindelicorum, socotim că trebuie să găsim o altă explicație a acestei sigle decît cea dată pînă astăzi. În stadiul actual al cunoștințelor referitor la unitățile militare romane din Dacia, sigla CIV nu poate fi atribuită decît cohortei I Vindelicorum sau cohortei I Ubiorum. Prima posibilitate este exclusă, atît de noua ștampilă, COH. I VN. cît și de considerentele arătate mai sus. Rămîne să vedem în ce măsură a doua posibilitate poate fi susținută.

D. Protase și N. Gostar sînt categoric împotriva atribuirii ștampilei CIV cohortei I Ubiorum, deoarece acestei cohorte i-ar corespunde sigla CIVB și nu CIV cum credea Szilágyi [22]. Coh. I Ubiorum o avem amintită la Băile Herculane în altarul închinat de prefectul acestei unități lui Her-

[22] N. Gostar, *ActaMN*, V, p. 472, nota 15.

cules [23], şi în două diplome militare descoperite la Tibiscum [24] şi Nova Zagora [25]. Ştampile, care să aparţină în mod sigur [26] acestei unităţi ar fi cunoscute la Odorheiul Secuiesc, Ozd şi Sighişoara. Christescu indică şi o ştampilă provenind de la Tîrnăveni (Diciosînmartin) [27]. În ce priveşte ştampilele CIVB de la Sighişoara, atît D. Protase cît şi I. Mitrofan [28] sînt de acord în a recunoaşte că au fost aduse din altă parte în muzeul sighişorean, probabil de la Odorheiul Secuiesc. E o părere astăzi confirmată de faptul că, în săpăturile executate la Sighişoara, în castrul de pe „Podmoale" (Burgstadel) nu s-a aflat nici o ştampilă cu atare siglă. Cu această constatare încercarea de a fixa garnizoana Coh. I Ubiorum la Sighişoara cade. Aici este atestată deocamdată numai Leg. XIII Gemina.

După alţi cercetători, coh. I Ubiorum putea să-şi aibe garnizoana la Orheiul Bistriţei sau, probabil, la Odorhei. Precizările făcute [29] privind amplasarea garnizoanei coh. I Hispanorum milliaria la Orheiul Bistriţei exclud posibilitatea amplasării în acelaşi castru a garnizoanei coh. I Ubiorum. Astfel singura alternativă ce mai rămîne pentru garnizoana unităţii abreviate cu CIVB ar fi Odorheiul Secuiesc, dacă nu cumva Tîrnăvenii unde Christescu menţionează un castru [30]. Dar CIVB nu abreviază coh. I Ubiorum, după cum nici CIV nu este sigla care să designeze coh. I Vindelicorum. Motivele care fac să dăm pentru sigla CIV lectura coh. I Ubiorum sînt:

1. Reşedinţa unităţii CIVB poate să fie fixată undeva în partea de răsărit a Daciei Superior [31].

2. Singurul monument epigrafic care pomeneşte coh. I Ubiorum, exceptînd diploma amintită, este cel de la Băile Herculane.

3. Din răsăritul Daciei unde unitatea abreviată prin CIVB îşi avea garnizoana, pînă la Băile Herculane existau cîteva staţiuni balneare, după cum acestea existau chiar şi în estul Daciei, fapt ce ne face să ni se pară puţin plauzibil ca prefectul acestei cohorte (coh. I Ubiorum) să fi străbătut întreaga Dacie pentru a-şi căuta sănătatea.

4. Ştampilele CIV în care vedem abrevierea coh. I Ubiorum sînt grupate, exceptînd Tîrnăvenii, pe un teritoriu în care s-au găsit şi celelalte două menţiuni epigrafice ale acestei unităţi.

5. Sigla CIVB nu poate fi atribuită numai cohortei I Ubiorum, ci şi, tot atît de bine, cohortei I Ulpia Brittonum milliaria. Despre cohors I Ulpia Brittonum milliaria se ştie în mod sigur că începînd cu anul 106 „a stat fără întrerupere în nord-vestul Daciei, într-un lagăr rămas deocamdată necunoscut (Porolissum?)" [32]. Ştampi-

[23] CIL, III, 1571.
[24] CIL, XVI. 107.
[25] CIL, XVI, 90.
[26] D. Protase, *Dacia,* N.S., VI, 1962, p. 507.
[27] V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane,* Bucureşti, 1937, p. 191.
[28] I. Mitrofan — G. Moldovan, în *ActaMN,* V, 1968, p. 106—107.
[29] M. Macrea, SCIV, XVIII, 1967, p. 119—120.
[30] V. Christescu, *op. cit.,* p. 120 şi 170.
[31] SCIV, XVIII, 1967, p. 119—120.
[32] C. Daicoviciu — D. Protase, în *ActaMN,* I, 1964, p. 168.

lele cu CIVB provin dintr-o regiune mai apropiată de garnizoanele probabile ale *coh. I Ulpia Brittonum.*

În concluzie, referitor la ştampila CIV şi problemele pe care ea le ridică, putem spune următoarele:

— Abrevierea pentru coh. I Vindelicorum este COH. I VN şi nu CIV;

— CIV abreviază *coh. I Ubiorum;*

— Sigla CIVB poate fi citită mai degrabă *coh. I Ulpia Brittonum,* decît *coh. I Ubiorum.*

III. — **MID.** Cercetările arheologice din ultimii ani făcute atît în castru cît şi în aşezarea civilă de la Tibiscum permit să afirmăm că ştampila cea mai des întîlnită aici este MID (fig. 4). Datorită faptului că ştampila — mai este cunoscută şi din alte aşezări romane — descoperirile mai vechi o semnalează la Apulum şi Zăvoiu[33], iar recent a fost aflată şi la Bolvaşniţa[34] — socotim că nu mai poate fi pus la îndoială caracterul militar al acesteia. Prezenţa ştampilei la Zăvoiu şi Bolvaşniţa este foarte firească. Ambele aşezări se găsesc pe teritoriul rural care

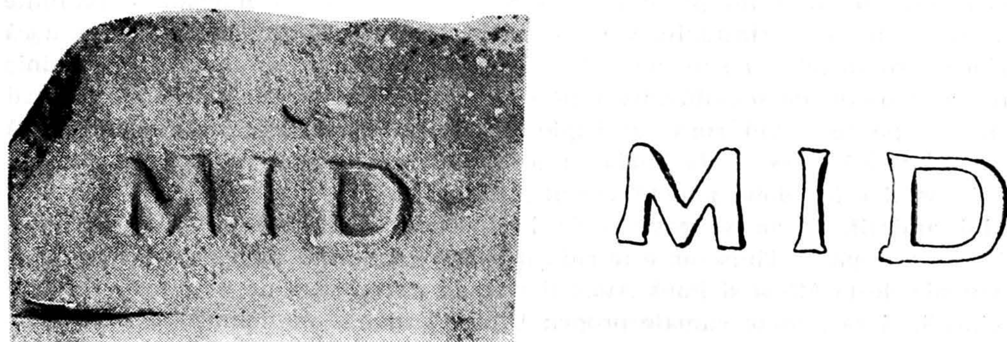

Fig. 4. — Stampila M I D

aparţine municipiului din vecinătatea confluenţei Bistrei cu Timişul. Tibiscum făcea parte, iniţial în mod cert, din teritoriul rural al Ulpiei Traiana, aşa după cum o dovedeşte una dintre inscripţiile descoperite de noi. O dată cu ridicarea la rangul de municipiu, Tibiscum primeşte la rîndul său un teritoriu rural. Spre Ulpia Traiana acest teritoriu se întindea pînă la Pons Augusti care rămînea şi pe mai departe în teritoriul rural al metropolei, fiind (după părerea noastră) chiar staţiunea de intrare în acest teritoriu.

O inscripţie aflată la Micia[35], ridicată de sclavul vamal Felix, menţionează în interiorul Daciei două staţiuni vamale: Micia şi Pons Augusti. Fără a insista asupra discuţiilor şi părerilor referitoare la amplasarea în

[33] N. Gostar, *ActaMN*, V, p. 472, nota 14 şi p. 473, nota 19. Cf. C. Daicoviciu, AISC, IV, p. 307—308.

[34] Sondajul făcut de Fl. Medeleţ în toamna a. 1968, descoperind o stampilă, confirmă existenţa unei aşezări romane la Bolvaşniţa.

[35] CIL, III, 7853=1351.

general a staţiunilor vamale, menţionăm doar faptul că majoritatea covîrşitoare a acelora cunoscute din portorium Illyrici, din care făcea parte şi Dacia se găseau la frontierele dintre provincii şi, din acest punct de vedere, atît Micia cît şi Pons Augusti sînt două cazuri aparte. Mai mult chiar, ambele aşezări sînt amplasate pe drumuri care, la intrarea în provincie, au staţiuni vamale. Pentru drumul de pe culoarul Cerna-Timiş-Bistra, exista staţiunea vamală de la Dierna, iar pentru cel ce flanca malul stîng al Mureşului la Partiscum se afla amplasat un oficiu vamal.

Încercarea de a explica rostul acestor staţiuni vamale, cu toate variantele ipotetice formulate pînă acum, nu rezolvă decît parţial şi în mod discutabil problema pe care o ridică în chip firesc prezenţa lor în interiorul provinciei. Dacă pentru Pons Augusti (localitate plasată pe drumul Tibiscum—Ulpia Traiana) poate fi invocată împărţirea Daciei în trei, aceasta cu atît mai mult cu cît inscripţia ce îl aminteşte ca punct vamal este posterioară anului 170 [36], pentru Micia aflarea unei explicaţii similare nu este posibilă şi argumentarea într-altfel a existenţei aici a unui oficiu vamal provincial nu ar face decît să nege atît rostul drumului de pe Mureş, cît şi rostul importantului punct vamal de la Partiscum.

Această stare de fapt nu poate în nici un caz să pună la îndoială o realitate existentă în ce priveşte staţiunile vamale de la Micia şi Pons Augusti, chiar dacă în interiorul provinciei, nu sînt cunoscute *deocamdată* cazuri similare. Este vrednic de reţinut şi deosebit de semnificativ faptul că ambele staţiuni vamale amintite mai sus se găsesc pe teritoriul rural al Ulpiei Traiana, ceeace face să ne gîndim că avansarea sclavului Felix de la Micia ca şef al oficiului vamal de la Pons Augusti explică şi rostul celor două puncte vamale. Ambele staţiuni se găsesc la marginea teritoriului amintit. Micia se găseşte de la început în această situaţie, iar Pons Augusti o avea după ce Tibiscum este ridicat la rang de municipiu. Prin urmare staţiunile vamale de la Micia şi Pons Augusti trebuie considerate nu ca puncte vamale ale provinciei, ci ca puncte vamale proprii Ulpiei Traiana, ele delimitînd întinderea teritoriului metropolei spre sud-vest şi nord-vest. Este foarte probabil că asemenea staţiuni vamale amplasate exclusiv pe teritoriul Ulpiei Traiana să fi existat şi pe drumul ce vine de la Apulum ca şi pe acela dinspre Valea Jiului.

Pe culoarul Timişului spre sud, fără îndoială că teritoriul municipiului Tibiscum nou creat depăşea Bolvaşniţa, atît această localitate cît şi Zăvoiul găsindu-se în mod firesc sub influenţa, dependenţa şi controlul economic şi militar exercitat de Tibiscum chiar înainte de ridicarea lui la rang de municipiu. La Zăvoi exista un castru de pămînt care nu a fost utilizat decît în timpul războaielor de cucerire a Daciei [37]. Lîngă acest castru, spre aşezarea de astăzi, către Valea Bistrei se întinde aşezarea civilă romană necercetată încă, deci necunoscută în ce priveşte caracterul ei. Bolvaşniţa însă (enumerată între localităţile unde se exploata aurul în timpul stăpînirii romane) justifică pe deplin prezenţa ştampilei MID. Recunoaşterile şi sondajul executat în anul 1968 la Bolvaşniţa au confirmat existenţa unei aşezări romane, iar prezenţa ştampilei MID la Zăvoi trebuie să

[36] N. Gostar, *Vămile Daciei*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 170; IV, 1953, p. 784—793.
[37] Secţiunea făcută de către H. Daicoviciu pe una dintre laturi arată că ne găsim în faţa unui „castrum aestivum".

pagini lipsa

Această serie de reprezentări inedite, sau doar amintite în literatura de specialitate, se înscriu în bogatul repertoriu de monumente bacchice descoperite în Dacia[41], repertoriu pe care — după cercetarea minuțioasă a materialelor existente în muzeele din țară — ni-l propunem să-l alcătuim, pe cît posibil exhaustiv.

CONSTANTIN POP

DES REPRÉSENTATIONS BACHIQUES ROMAINES EN TRANSYLVANIE

(Résumé)

Pour réaliser un répertoire concernant les représentations dionysiaques découvertes en Dacie romaine, l'auteur signale un nombre de 20 pièces inédites ou seulement mentionnées dans la littérature de spécialité. Les monuments sont en marbre (8 pièces, n° 1—8), en bronze (6 exemplaires, n° 9—14), et en terre cuite (6 morceaux, n° 15—20).

À la catégorie des représentations en marbre appartiennent: une tête de bacchante (n°1, fig. 1/1), une autre représentant probablement un Bachus (n° 2, fig. 1/2), un torse de Dionysos (n° 3, fig. 1/3), une statuette fragmentaire présentant la même divinité (n° 4, fig. 1/4), un fragment sculptural avec Silène (n° 5, fig. 1/5), une plaque votive avec Pan (n° 6, fig. 1/6), un bloc avec représentations dionysiaques (n° 7, fig. 1/7) et un relief avec inscription (n° 8, fig. 1/8).

Le groupe des pièces en bronze se compose: d'une statuette de Dionysos (n° 9, fig. 2/1), une tête d'une statuette féminine présentant une bacchante ou la déesse Libera (n° 10, fig. 2/2), une anse de situle avec Pan (n° 11, fig. 2/3), deux veilleuses, l'une avec Silène (n° 12, fig. 2/4), l'autre avec une masque bachique (n° 13, fig. 2/5) et une statuette de Silène (n° 14, fig. 2/6) considérée par l'auteur comme un faux.

Les terres cuites sont formées des pièces suivantes: un fragment de statuette avec Pan (n° 15, fig. 3/1), une tête de Satyre (n° 16, fig. 3/2), trois veilleuses avec des masques comiques (n° 17—19, fig. 3/3—fig. 3/5) et un vase fragmentaire avec une scène bachique (n° 20, fig. 3/6).

[41] Studiile privind cultul lui Liber Pater în Dacia, apărute în ultimii ani: A. Bodor, *Adalékok a helyi elem fennmaradásának kérdéséhez a rómaikori Dáciában. A Liber és a Libera kultusz*, în *Studia*, ser. IV, fasc. 1. Historia, 1960, p. 25—58; *Der Liber- und Libera-Kult. Ein Beitrag zur Fortdauer der bodenständigen Bevölkerung im römerzeitlichen Dazien*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 211—239; C. Pop — Z. Milea, *Monumente sculpturale din Dacia romană în legătură cu cultul lui Liber Pater*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 195—208; C. Pop, *Cîteva reprezentări aparținînd cultului dionysiac în Dacia*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 169—181; A. Bodor, *Note asupra artei romane provinciale. Pe marginea cărții prof. J. M. C. Toynbee*, în *ActaMN*, V, 1968, referiri la monumentele bacchice, p. 501—504; C. Pop, *Două fragmente sculpturale dionysiace din Dacia romană*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 531—532; *Dacia*, XII, 1968, p. 413—416.

MATERIALE EPIGRAFICE ȘI SCULPTURALE ROMANE ÎN MUZEUL SEBEȘ

Unul dintre numeroasele muzee create și organizate integral în ultimele două decenii este cel din Sebeș (jud. Alba), care prin bogăția colecțiilor, expunerea materialelor și activitatea cultural-științifică s-a impus printre cele mai de seamă instituții similare nu numai din cuprinsul județului Alba, ci chiar din țara întreagă. Începuturile muncii de organizare datează din a. 1951, cînd în importantul centru istoric, cultural și economic care este orașul Sebeș, s-a hotărît înființarea unui muzeu cu profil în primul rînd istoric și etnografic. Nucleul fondului muzeal îl formează colecția arheologică-istorică a liceului Sebeș ca și ale unor particulari din localitate, cuprinzînd materiale izolate descoperite întîmplător în zona orașului și în împrejurimi; prin achiziții, cercetări de teren (săpături arheologice), donații întregul fond muzeal de azi se ridică la cifra de 18.000 piese. Paralel cu preocupările de a îmbogăți inventarul expoziției de bază și al depozitului, colectivul științific (Ioan Raica, director pînă în 1968, muzeografii Ioan A. Aldea, Gh. Ciul și V. Ionaș) a urmărit cu tenacitate amenajarea localului și adaptarea lui la nevoile cerințelor actuale ale muzeografiei. Cu sprijinul masiv moral și material al organelor locale de partid și de stat, susținut de colaboratori externi, colectivul muzeal a reușit în scurt timp să realizeze, după criterii și norme științifice: I. Secția de istorie (din paleolitic pînă la 1848), II. Secția de științele naturii, III. Secția de etnografie, IV. Secția de artă.

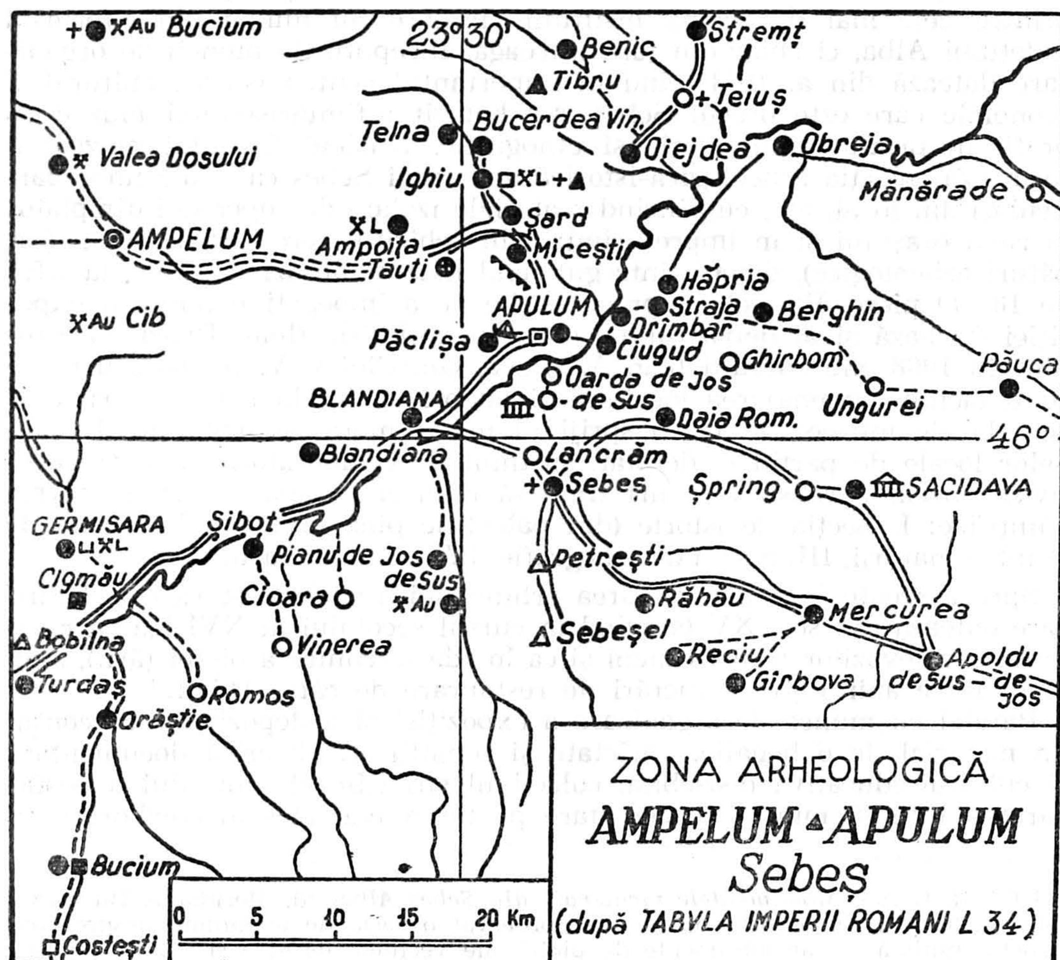
Spre a scoate în relief valoarea arhitectonică și deci istorică a clădirii care datează din sec. XV (servind în cursul secolului al XVI-lea ca reședință a voievozilor transilvăneni și ca loc de întrunire a dietei țării), s-au făcut între anii 1961—3 lucrări de restaurare de către D.M.I. [1]

Paralel cu munca de organizare a expoziției și a depozitelor ce conțin un material de o bogăție, varietate și semnificație istorică documentară și cultural-educativă deosebită, colectivul științific al muzeului a desfășurat o intensă muncă de cercetare pe teren mai ales în colaborare cu

---

[1] Cf. R. Heitel, *Monumentele medievale din Sebeș-Alba,* ed. Meridiane, București, 1964, p. 33—34. Cu această ocazie s-au observat o serie de amănunte despre construcția inițială, ca ancadramente de piatră ale vechilor ferestre și uși la demisol, iar la etaj au ieșit la iveală mai multe arcuri aparținînd unei loggia.

colectivele muzeelor județene Alba Iulia și Hunedoara, ca și cu Institutul de Istorie și Muzeul de Istorie din Cluj. Potrivit cu sarcina ce-i revine de a studia și explora trecutul și realitățile sociale din împrejurimile Sebeșului, colectivul muzeal din Sebeș a urmărit problemele legate de arheologia și istoria veche a teritoriului cu deosebire privind cultura neolitică Petrești (atestată și la Valea lui Jan—Daia, Răhău—Șipote, Păuca), perioada dacică (Căpîlna, cetate săpată în colaborare cu Institutul de Istorie Cluj) și perioada romană, care este bogat reprezentată pe teritoriul amintit prin numeroase așezări (vezi harta), din care muzeul are material epigrafic, sculptural și arheologic remarcabil, — care sînt prezentate în paginile următoare; iar la sfîrșit piesele publicate anterior la care se fac unele precizări și rectificări de lectură ori topografie.

A. Inscripţii inedite

1. — **Placă** de clădire (titulus operis publici) de gresie silicioasă, fragmentară, înălţime 60, lăţ. 40, gros. 9 cm, literele între 55 şi 35 mm (de remarcat O mult mai mic decît restul literelor în r. 1, 5 ca şi G în r. 4); fragmentul este fracturat în două bucăţi (fig. 1), din care bucata inferioară a dispărut. Este adus de la biserica evanghelică unde a fost descoperit cu ocazia lucrărilor de restaurare (1961; nr. inv. 2137). Suprafaţa scrisă fiind mult corodată, nu se poate stabili dacă între r. 2 şi 3 pe care le putem citi şi reconstitui parţial, se mai află unul sau două rînduri; ar putea să fie un loc liber, dar numele împăratului pentru a cărui sănătate este dedicat monumentul nu se poate citi[2]. Din restul de litere, parţial tocite, se poate presupune că în lăţime placa este păstrată pe aproximativ 1/2 din dimensiunile originale. Lectura probabilă (parţială) este:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) ? A] E T E R N O
[pro s a l u]T E IMP(eratoris) CAES(aris)
. . . .
. . . .
[. . . .   .] . . . P R I M I S E
[. . . . .]S 7 (centurio) LEG(ionis) XIII G(eminae)
[. . . . .]TAB(ularium) A SoLo REST(ituit).

Zeul *Aeternus* (Iupiter ?) Deus Aeternus, asociat uneori cu Iupiter roman, este „oriental", de origine siriană, atestat numai epigrafic, în sec. II—III în zonele occidentale: Roma, Italia, Numidia, Mauretania, Pannonia, Moesia şi mai ales în Dacia[3], unde dedicaţiile ce i s-au pus sînt numeroase, majoritatea din partea unor adoratori de etnicitate ce nu poate fi stabilită. Uneori apare asociat cu alte zeităţi orientale, ori dedicanţii poartă nume siriene; semnificativă este la Ampelum CIL, III 7834 „I O M Commagenorum Aeterno", 7832 „Deo [Aeter]n(o) Commag(enorum) Dulc(eno) . . . " — dedicanţii sînt evident sirieni. Celelalte dedicaţii sînt puse de locuitori din diferite zone ale imperiului, de condiţie socială diferită, chiar din pătura conducătoare (CIL, III 7901), militari, liberţi etc. Numeroase sînt la Ulpia Traiana: CIL, III 7900, 7901, 7912, 7913, 7914, 7996; Micia: CIL, III 1352 (?) ; Cigmău (lîngă Orăştie, Germisara) CIL, III 7880 (Aur. Tato, nume celtic sau illiric ?); Apulum: CIL, III 988, 990, 1082, 1083, 1286, 7738 (. . . TERNO, muzeul Aiud), ***Apulum***, II 1946, p. 98—99 „Aeterni, C. Bet. Galato"; la Ampelum pe lîngă cele trei exemple citate: CIL, III 1301 „I O M Aeterno conservatori Callistus aug(usti) n(ostri) disp(ensator) pro salute sua et suorum ex v(isu) p(osuit)"; Sighişoara: CIL, III 6258. Numărul mare al dedicaţiilor arată larga difuzare şi popularitatea zeului „oriental", cu deosebire în centrele urbane importante ale Daciei în cursul secolului III. Numele împăratului în sănătatea căruia este ridicat edificiul şi dedicată inscripţia nu poate fi determinat, probabil să fie vreunul din sec. III, — ca M. Aurelius Antoninus (Caracalla)? Antroponimul (?) . . . . . . PRIMI SE—(?) este greu de elucidat; în schimb în rîndul penultim . . . S (centurio) Leg(ionis) XIII

[2] Textul fragmentar menţionat în *ActaMN*, VI p. 184.
[3] RE, I (1893), col. 696—7 (F. Cumont); *ActaMN*, VI, p. 183—184 (I. I. Russu).

Fig. 1. — Placă de clădire la un *tabularium* în Apulum; Muzeul Sebeş

Fig. 2. — Listă de nume; Muzeul Sebeş

G(eminae) litera S este sfîrşitul numelui ofiţerului care a condus lucrările de construcţie a unui *tabularium* la Apulum, reparat din temelii, de la pămînt: *a solo rest(ituit)* [4].

2. — **Bloc** de piatră dură cuprinzînd o lungă listă cu n u m e de oameni, fragmentară de 120 × 39 × 60 cm, literele de 4 cm, suprafaţa scrisă mult avariată, textul greu de reconstituit, în unele rînduri aproape indescifrabil; în partea de sus, pe faţa scrisă, se află o gaură mare pătrată (latura de 12 cm) practicată ulterior, probabil spre a se putea utiliza piatra în vreo construcţie în antichitate sau în evul mediu. Blocul de piatră (fig. 2) se află în Vinţul de Jos (jud. Alba), în zidul de incintă al „castelului Martinuzzi", lîngă poarta de intrare; de aici a fost transportat la Muzeul Sebeş în luna mai 1966 (împreună cu piesa de mai jos nr. 9;

[4] *Tabularium* în RE, IV A (1932), col. 1962—69 (Sachers); despre construcţii romane din Dacia menţionate în inscripţii: D. Tudor, *Les constructions publiques de la Dacie romaine d'après les inscriptions*, în *Latomus*, XXIII, 1964, p. 271—301; pentru *tabularium* p. 296—7; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 83—84; 163.

nr. inv. 3910). Lectura listei de nume întîmpină multe greutăţi, rămîn lacune din cauza uzurii feţei scrise; dar se pot identifica în total 35 rînduri, din care în primele 6 rînduri nu se poate recupera nimic; în r. 6 la început este sigur grupul AE— din numele *Ael(ius)* spart de orificiul practicat. Începînd din rîndul 7 se poate citi lista de nume, unele integral, altele numai parţial; în alte rinduri abia cîteva litere, sau iarăşi nimic.

1	
2	
3 . T	
4	
5	
6 AE	Ae[l(ius) . . . .
7 IVL PRISC . .	Iul(ius) Prisc[us, -ianus?]
8 CASSI SENE . .	Cassi(us) Sene[ca, -cio?]
9 FRON AQV .	Fron(tinius?) Aqv[ila, -inus?]
10 AVR IVLI . .	Aur(elius) Iuli[anus]
11 AEL POTEN	Ael(ius) Poten[tinus]
12 VAL VIN	Val(erius) Quint. . (?), Vin[en?]
13 AEL SABINI . . .	Ael(ius) Sabini[anus?]
14 DOMIT SEPTEMV (?) .	Domit(ius) Septem[ber?]
15 AEL QVIMIBE	Ael(ius) Quin . . . (?)
16 IVL INGEN	Iul(ius) Ingen[uus]
17 AN(?) AQVILI .	An(nius?) Aquili[nus]
18 CORN(?) VL	Corn(elius) Ul[pianus?]
19 SABIN BITHV . . .	Sabin(ius) Bithu[s]
20 AEL CRISPV . .	Ael(ius) Crispu[s]
21 AVR TERENS . .	Aur(elius) Terens(?)
22 IVL	Iul(ius) . . . .
23 AV	Au[r(elius)] . . . .
24 AVR	Aur(elius) . . . .
25 . . . . DV . . .	. . . . du . . . .
26 SABIN . . .	Sabin(ius)
27 VET	Vet(urius? . . . .
28 POMP IAN . .	Pomp(eius?) Ian[uarius?]
29 MAXI CORN . .	Maxi(minius) Corn[elianus?]
30 VALER(?) AM . . .	Valer(ius?) Am[andus . . .?]
31 IVL SEVE	Iul(ius) Seue[rus?]
32 VAL CELS	Val(erius) Cels[us, -inus?]
33 AVR BATAVS	Aur(elius) Bataus

Este un tabel de nume, foarte probabil militari, eventual din legiunea XIII Gemina de la Apulum, dar posibil şi din vreo formaţiune de gardă *(pedites* sau *equites singulares),* avînd cele două nume după sistemul roman, şi gentiliciul (*Aelius, Aurelius, Domitius, Iulius, Cornelius, Pomponius?, Sabinius, Valerianus* etc.), curente în Italia şi în provincii, multe fiind gentiliciile „imperiale" *Aelius* şi *Aurelius,* care arată că inscripţia datează din secolul III (după *Constitutio Antoniniana* a lui M. Aurelius Antoninus-Caracalla). Remarcabile şi cu totul semnificative sînt între cogno-

mina (majoritatea din ele romane) unele „barbare-provinciale“, cu lectură sigură sau foarte probabilă: r. 19 *Bithus*, evident de origine tracică; r. 21 *Terens*(?), iarăşi tracic, romanizat ca terminaţie în loc de *Teres;* r. 33 *Bataus.*

R. 19 Sabin(ius) *Bithus* are cognomen tipic tracic, cel mai frecvent nume la traci, în variante: *Bitus, Bithys, Beithys* în total vreo 380 de exemple, în compuse: *Bititralis, Bitucentus, Beithyceilas* şi derivate *Bithylos, Beithyris* etc. Numeroase exemple se găsesc în *Die thrakischen Sprachreste,* Wien, 1957, p. 66—68 de D. Detschew; încercările de explicare etimologică: I. I. Russu, *Limba traco-dacilor,* ed. II (1967), p. 95. În Dacia exemplul nostru este al 4-lea atestînd numele *Bithus,* fiind vorba foarte probabil de un trac din Moesia sau Dacia (*ActaMN*, IV 1967, p. 89—90). — R. 21 Aur(elius) *Terens* este nume tracic *Teres*, gr. Τηρης, în cel puţin 140 exemple în total (numeroase în repertoriul lui Detschew, *Thrak. Spr.*, p. 500—502), în forma romanizată prin apropiere de romanul *Terentius* cu care a fost asimilat sau confundat [5]. — R. 33 Aur(elius) *Bataus* este o apariţie surprinzătoare in epigrafia Daciei, nume nou în această provincie, cu deosebită semnificaţie nu numai antroponimică, ci şi social-etnică, fiind un personaj de obîrşie germanică, dintre *Batavii* de la Rin [6], care au avut un rol important în cadrul armatei romane [7]; în Dacia avem atestate pînă acuma trei unităţi auxiliare „Batavorum“ [8], şi n-ar fi exclus ca *Aurelius Bataus* să provină din rîndul uneia dintre aceste auxilia. Ca antroponim, „cognomen“-ul său apare în cîteva atestări la provinciali, care

---

[5] Exemple numeroase: IG² II 3689, 3690, Atena Τηρηντος la cazul genitiv; cf. RE, V A, col. 719, nr. 1; CIL, VI, 33887 = ILS 4781 „M. Antonio M(arci) f(ilio) Claudia Terenti, oriundi civitate Miseni (etc.), M. M. Antonii Teres et Proculus fili (etc.)“, în două variante: prima romanizată *Terens* la decl. III, a doua în formă genuină tracică *Teres;* cf. G. G. Mateescu, EDR, I 1923, p. 87 şi 208; *Spomenik* (Belgrad), LXXI 1931, p. 203, nr. 535 la Scupi „M. Terentio Terentiano centur. leg. curante Terente Macrino libert(o)“; CIL, III 13853 (12785) la Plevlje în Bosnia „Terenti q(ui) vix(it) an(nos) LX et Vendoni coniugi aeius viv(a)e Bessus par. p(ro) p(ietate) et sibi vius pos.“; o legătură etimologică posibilă a antroponimului: I. I. Russu, *op. cit.*, p. 125.

[6] Despre *Batavi* în general: De Ruggiero, *Dizionario epigrafico,* vol. I p. 981—982; RE, III (1897), col. 118—121 (Ihm); *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (J. Hoops), Strassburg, I (1911—3), p. 178—9; atestările numelui etnic *Batavi* în textele literare şi epigrafice: E. Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch,* ed. II, Bonn, 1900, vol. II, 373: *Thesaurus Linguae Latinae,* II (1900—1906), col. 1784; M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen,* Heidelberg, 1911, p. 45—47. Alte menţiuni despre *batavi* (apărute ulterior): *Mnemosyne* 1938, p. 222—4 (= *AnnÉp.*, 1938, 125) „Flaus Blandi f(ilius) Bataus eques al(a)e Fron[to]nianae h.s.e.“ la Aquincum; „ex decurione C. Petillio C.f. Vindici Batav(o) in ala Frontoniana“ CIL, XVI 164 (a. 110 Pannonia); *Diadora* (Zara, Zadar), III 1965, p. 72; „Imerix Servofredi f(ilius) Batavos, equ. ala Hispano(rum) annor. XXVIII, stip. VIII“, la Burnum în Dalmatia.

[7] Martin Bang, *Die Germanen im römischen Dienst bis zum Regierungsantritt Constantins I,* Berlin, 1906, p. 32—39.

[8] *Cohors I Batavorum miliaria, ActaMN,* I p. 164 (= JRS, LI 1961, p. 63 a. 133); *Materiale,* II 1956, p. 704, *Athenaeum,* XXXVI 1958, p. 178—180; CIL, III 839 etc. (Wagner, *Dislokation,* p. 93 ş.a.; staţionată la Potaissa şi Romita [?]); *Cohors IX Batavorum: Akte des IV. internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik,* 1962, Viena, 1, 1964, p. 406—407; SCIV, XVI 1965, p. 183—4, staţionată probabil pentru scurt timp la Buridava (Bîrseşti); *Ala I Batavorum miliaria,* CIL, XVI, 90, 107, 108; *Klio,* XI 1911, p. 504 etc., staţionată la Războieni Cetate (Feldioara), *ActaMN,* II, p. 63.

sînt fără îndoială cu toţii proveniţi de la gura Rinului: „ethnicon"-ul *Batavus* este întrebuinţat fie ca nume individual singur, fie drept cognomen, cum este cazul lui *Aurelius Bataus* din Dacia: CIL, III 4810 (Virunum) „Caballo Batavi f(ilio), M. Ulpius Senecio fratri", doi fraţi de origine evident germanică (batavi) din care primul poartă antroponimul *Caballus* probabil celtic[9] şi patronimicul germanic *Batavus*, iar fratele său numele complet şi perfect roman *Marcus Ulpius Senecio* (cu praenomen şi nomen, deci şi cetăţenia de la împăratul Marcus Ulpius Traianus de la începutul sec. II e.n.); CIL, XIII 3707, ant. I 13 (listă de nume din Trier-Treveri) „Verecund(us) Bataus", cu forma populară destul de frecventă în inscripţii cu dispariţia lui -v- intervocalic[10]; 10001, 67 (lucernă) „Batavos" şi „Batav ..."; se mai citează exemple cu forma feminină, ca: sibi et Iul(iae) Batavae coniugi[11].

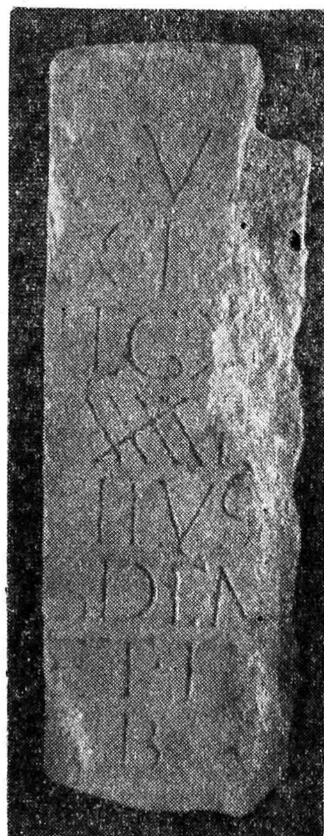

Fig. 3. — Stelă funerară, fragmentară; Muzeul Sebeş

3. — **Stelă funerară,** de conglomerat calcaros dur (fig. 3), fragment înalt 84, lat 28 şi gros 18 cm. literele înalte 17 cm: descoperit în anul 1961 la biserica evanghelică din Sebeş, cu ocazia lucrărilor de restaurare. Scrierea destul de îngrijită, clară, formele literelor nelipsite de trăsături rustice; ligaturi: în r. 5 cifra XXXX şi r. 8 H plus E. Din suprafaţa scrisă s-a păstrat cca. 1/3 din total; literele păstrate permit o întregire aproape integrală a schemei epigrafice; în r. 7 litera E este incompletă şi apare ca un C colţuros.

D(is)	D(is) [M(anibus)]
G · V A	G(aius) Va[leriu-]
S C L	s Cl[emens? (centurio)]
L E G X	leg(ionis) X[III G(eminae) v(ixit) an(nis)]
XXXXI	XXXXI, [Val(erius) Gem-?]
E L L V S	ellus [(centurio?) leg(ionis) eiu-]
S D E M	sdem [frater]
E T · H	et h[eres p(osuit?)]
B ·	b(ene) [m(erenti)]

[9] A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz,* I 651—8, III 1016—1020; *Thesaurus Linguae Latinae,* vol. III C, col. 3.

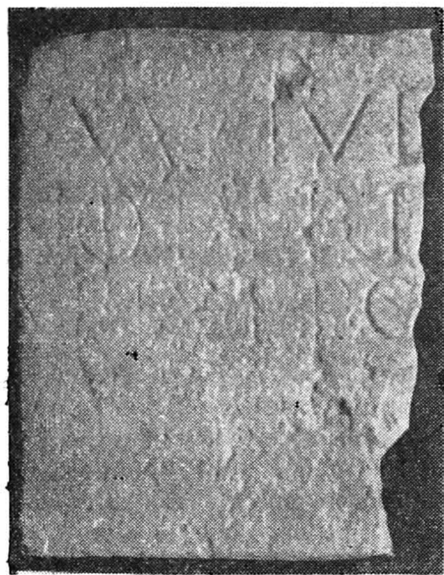
[10] Forma populară („vulgară") în inscripţii din zonele dunărene este frecventă (ca şi în alte părţi), ex. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman,* Bucureşti, 1960, p. 91—2.

[11] *Thesaurus Linguae Latinae,* II, 1784.

Proveniența epigrafei, utilizată ca material de construcție în biserica din Sebeș și ca atare tăiată și fasonată după necesitățile construcției, nu poate fi stabilită cu certitudine; probabil să fie adusă de la Apulum (Alba Iulia) sau din teritoriul ei, eventual dintr-un sat din preajma Mureșului (Ighiu?)

4. — **Epitaf** de piatră, fragment înalt 41, lat 31 cm, literele 55 mm, zidit într-un pilon din nava centrală a basilicii vechi romanice din cadrul bisericii evanghelice din Sebeș, ieșit la iveală cu ocazia lucrărilor de restaurare a acestei construcții în anul 1961. Lectura este sigură numai în ce privește numele propriu al defunctului. Marginea stîngă este tăiată drept, cum arată literele mutilate din această parte. Fața (fig. 4) este tocită, rasă desigur intenționat la utilizarea ca material de construcție. Ligatură în r. 1 V+A.

	[D(is) M(anibus)]
T · VAL · IVL	T(ito) Val(erio) Iul[ia]-
NO · DERI	no Dert[ona?? vix(it)]
AN(is) XL P C.	an(nis) XL P C . . . . .
. . . . . .C.	. . . . ?

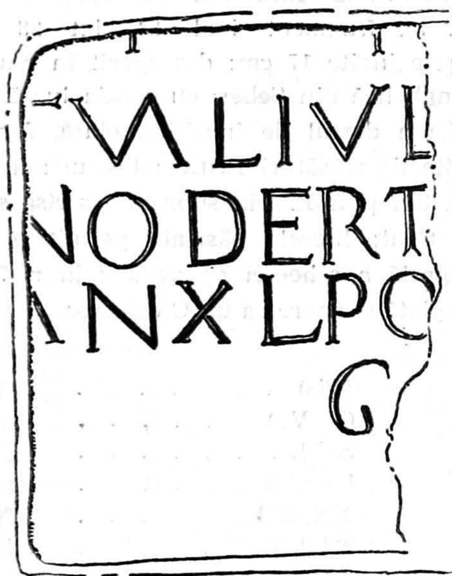

Fig. 4. — Stelă funerară, fragmentară; biserica evanghelică Sebeș

5. — **Epitaf** fragmentar, de piatră calcaroasă, cu dimensiunile 30×30×23 cm; literele înalte de 7 cm (fig. 5); descoperit prin anul 1957, în teritoriul comunei Daia (jud. Alba), la punctul denumit „Troian“ unde s-au mai găsit și alte resturi dintr-o așezare din epoca romană: substrucții de ziduri, ceramică etc.; deci o localitate rurală mai importantă din care provine și inscripția nr. *8* de mai jos (CIL, III 7788). Literele sînt bine gravate, remarcabil L cu brațul ondulat. Se poate citi și reconstitui

cu probabilitate: în r. 1 fragmentar literele vizibile sînt I A R I... (mai curînd decît din M A R I O, căci la marginea stîngă nu este loc pentru o literă largă ca M) rest din numele gentiliciu roman-italic *Tarius* (Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 97). După nume veteranul *Tarius Lucanus* este foarte probabil de origine italică; eliberat din armată (de la Apulum), s-a stabilit (ca om înstărit, fruntaş, proprietar de pămînt şi sclavi), în localitatea rurală din teritoriul satului actual Daia. Lectura probabilă:

[D(is) M(anibus)]
. . ? T A R I O . . . (?)
. . L V C A N O . . (?)
VET(erano) LEG(ionis) XIII
[G(eminae) vix(it) ann. . . .]

Fig. 5. — Stelă funerară, fragmentară, de la Daia-Română; Muzeul Sebeş

6. — **Fragment** epigrafic de gresie calcaroasă, 37×17×8 cm, litere înalte de 6 cm; ligatură în r. 4 H plus E, r. 5 A plus T; provine din colecţia R. Hann (Sebeş); adus la Muzeu în dec. 1963; pare a fi de origine locală, din teritoriul oraşului Sebeş. Se pot citi numai cîteva litere, din care abia două sau trei cuvinte sînt probabile (fig. 6); puncte despărţitoare se văd în r. 2 şi 4, ligaturi în r. 3 H plus E şi în r. 4 T plus A.

. . . . I . . . .
. . C I I . . . . . cii(?)
. . R O N . . . pat[ron(?)]
. . S · H E . . s he[res?]
. . PAT . . pat[ri . .?]

Fig. 6. — Stelă funerară, fragmentară; Muzeul Sebeş

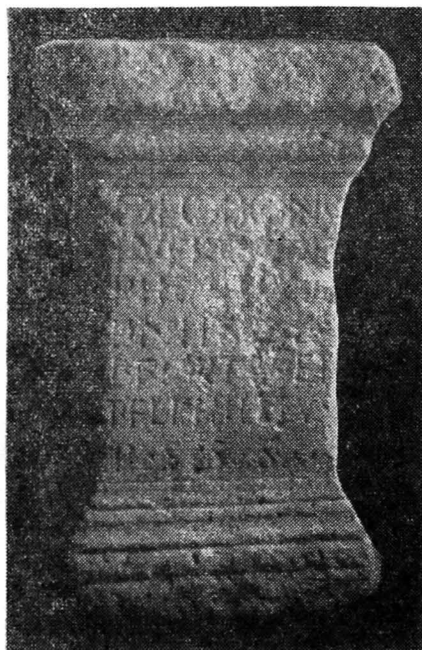

Fig. 7. — Altar votiv, CIL, III 1133; Muzeul Sebeş

B. Inscripţii publicate (revizuite)

7. — **CIL, III 1133,** *altar votiv* de piatră calcaroasă, care se afla în Vinţul de Jos (la I. Barcsay), văzut acolo de Torma şi de alţii; apoi în Sebeş în grădina Leonhardt, de unde a fost transportat la Muzeul Sebeş (inv. M 170/1). Faţa scrisă (fig. 7) este avariată în r. 2—5, dar lectura posibilă integral, cum este dată în CIL, III:

DEO BONO
PVEROPOS
PHORoAPOL
LINIPYTHIO
T · FL · TITVS ET
T · FL · PHILETVS
P S S S

publicată mai întîi de Torma, *ArchKözl,* III 1863, p. 144; Ackner—Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien,* Wien, 1865, nr. 909; B. Cserni, *AFM,* II/1, p. 483, nr. 490.

8. — **CIL, III, 7788,** *altar votiv* de piatră de 65×55 cm, Muzeul Sebeş, nr. inv. 1742 (fig. 8), publicat între materialele din Apulum (ca provenind din acest mare centru), dar cu precizarea „Oláh-Dálya [Daia Română, jud. Alba] prope Carlsburg reperta", ceeace arată că piesa provine din sat, nu fusese transportată la ţară de la Alba Iulia, — mai cu seamă că în acest sat s-a mai găsit o inscripţie (supra nr. 5),

precum şi alte materiale arheologice de aceeaşi origine. Lectura dată de CIL, III acestei inscripţii a cărei parte superioară este mutilată (fractură probabil încă din antichitate) este: C. AELIVS PRIMVS / DEC. COL. În sursa unde apare reprodusă („editio princeps") a lui G. Téglás, *ErdM*, 1888, p. 59 se observă „egy földmives udvarán e valószinüleg Jupiternek szentelt oltár" altar închinat probabil lui Iupiter, lucru pe care nu l-a remarcat (ori nu l-a înţeles neştiind ungureşte) editorul CIL, III. La o examinare mai atentă, în r. 1 se disting de fapt resturi din două litere, în centru un O la marginea dreaptă o „hastă" verticală, care poate fi considerată ca marginea stîngă a literei M; prin urmare în acest rînd mutilat se poate restitui formula clasică

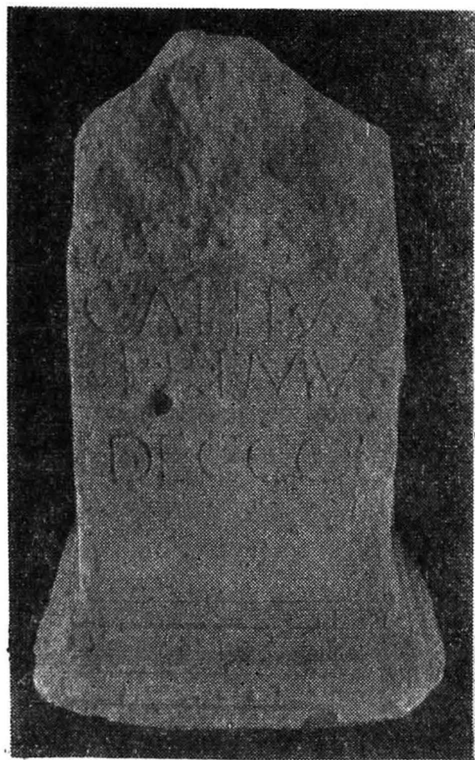

Fig. 8. — Altar votiv, CIL, III 7788, de la Daia-Română; Muzeul Sebeş

Fig. 9. — Altar votiv, CIL, III, 1060; Muzeul Sebeş

I(ovi) O(ptimo) M(aximo), cea mai frecventă între dedicaţiile votive în toată lumea romană; restul textului nu conţine nimic deosebit, *C. Aelius Primus* este *dec(urio) col(oniae)* Apulum, care nu a pus dedicaţia sa în acest mare centru urban, ci „la ţară" în teritoriul oraşului unde el avea foarte probabil vreo proprietate. Piesa epigrafică a fost adusă în 16 aprilie 1959 la Muzeul Sebeş de colectivistul Gh. Preja după a cărui informare piatra a fost descoperită în locul „Troian" de unde provine inscripţia funerară (fragment supra nr. 5).

9. — **CIL, III 1060**, *altar votiv* de gresie silicioasă, 90×60×47 cm, literele înalte de 3,3 cm, adusă la Muzeul Sebeş (inv. 3909, fig. 9) din Vinţul de Jos, unde se află în stradă, în faţa magazinului sătesc, fiind îngropată în pămînt cam 1/2 din înălţime (cu capul în jos), provenind din Alba Iulia (Partoş), unde fusese văzută şi co-

piată de dr. Reinbold, iar în Vinț pe la anul 1860 de către C. Torma (*ArchKözl*, V 1865, p. 19). Textul a fost reprodus de Reinbold, A. Fodor, F. J. Neigebaur, W. Henzen și Torma; după aceștia de Mommsen, cu lectura completă și corectă a textului:

I O M
CETERISQVE · DIIS
DEABVSQVE · IMMOR
TALIBVS
T · IVL · GAIANVS . DEC C
SARMIZ . PRO · SAL · SVA
SVORVMQVE
OMNIVM · POSVIT

În starea actuală, fața scrisă este mult corodată, în r. 1—6 textul apare aproape șters, puține litere putînd fi „descifrate"; r. 7—8 sînt aproape deplin vizibile. De remarcat pe fața principală a altarului, la bază. un ornament în formă de zig-zag (ca de exemplu la Zlatna, *Apulum*, VII p. 404), iar sus o profilatură, un timpan și un fel de brîu ca o funie.

10. — **Altar** votiv de piatră calcaroasă, 90×40×25 cm, litere 6 și 5,5 cm; capitelul și baza parțial mutilate, avînd profilatura simetrică frumos executată (fig. 10); publicat mai întîi de Ackner — Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, nr. 923, ca fiind descoperit la Reciu (jud. Alba; „Rätsch bei Mühlbach; jetzt im Besitz des ev. Untergymnasiums in Mühlbach"); apoi de Mommsen în CIL, III 970 (în baza informațiilor date de Müller), grupat cu materialul epigrafic de la Apulum (Alba Iulia), ceeace poate să nu fie justificat, căci piesa pare să fie descoperită în satul (teritoriul) de unde a fost adusă la Sebeș, fiind adică inițial (în antichitate) făcută și înălțată chiar în localitatea romană rurală din teritoriul satului Reciu. Literele sînt incizate corect, dar de forme „ondulate", cu înclinări spre dreapta; de relevat ligatura în r. 2 I plus N; lectura simplă și clară:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
S(extus) L(ucius) QVIN-
TVS V(otum) S(olvit)
L(ibens) M(erito) ,

În ce privește numele dedicantului e de remarcat că cognomen-ul lui *Quintus* este de fapt un praenomen.

11. — **Altar** votiv de piatră calcaroasă cu dimensiuni 60×42×36, literele 9 și 7 cm, se afla multă vreme la Vințul de Jos, unde a fost adus de la Partoș (Alba Iulia), textul publicat mai întîi de Torma în *ArchKözl*, VI 1866, p. 149; redat în CIL, III 6258 („... ad Maros Portum rep. 1861 Nov. 7, nunc est Alvinczi"). Altarul transportat în a. 1968 la Muzeul Sebeș, s-a păstrat foarte bine, literele sînt incizate cu precizie,

Fig. 10. — Altar votiv, CIL, III 970, de la Reciu; Muzeul Sebeş

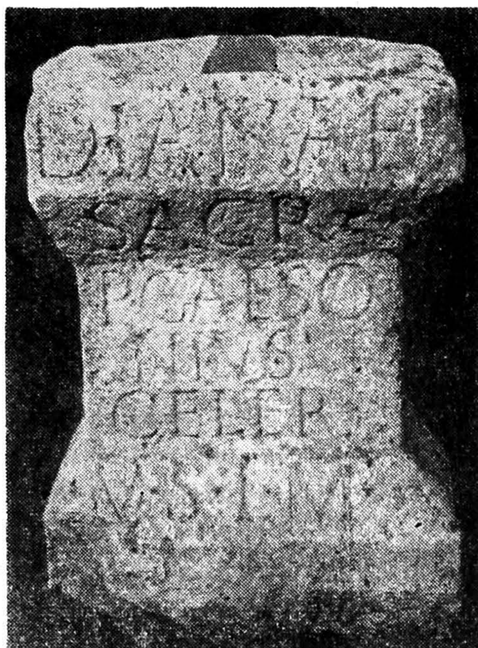

Fig. 11. — Altar votiv, CIL, III 6258; Muzeul Sebeş

simetric şi chiar cu oarecare eleganţă. Textul a fost aplicat şi pe „capitelul" (neornamentat) al altarului. Pe partea superioară a blocului de piatră există o adîncitură rotundă, sub forma unui taler, servind pentru depunerea ofrandelor (fig. 11).

DIANAE
SACR (um)
P · CAESO-
NIVS
CELER
V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

12. — **Coloană** votivă, de marmură albă, înaltă 180, diametru maxim 28, literele înalte 5 şi 4,5 cm (Muz. Sebeş, inv. 1215); se află în Sebeş la ing. silvic Bömches, adusă din Partoş, încît originea din Apulum este incontestabilă; publicată mai întîi de Gooss în AVSL, XII p. 169; apoi în *ErdM,* 1874, p. 52; în *Ephemeris Epigraphica,* II nr. 401, de unde în CIL, III 7761 intre inscripţiile de la Apulum, citată adesea pentru cultul dolichenian şi „Syri negotiatores" în Dacia care pun dedicaţia zeului

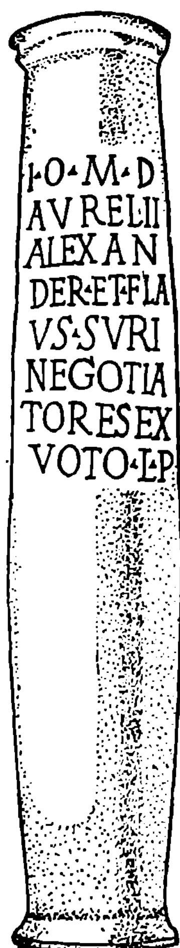

Fig. 12. — Coloană cu inscripţie votivă, CIL, III 7761; Muzeul Sebeş

lor „naţional" (*ActaMN*, V 1968, p. 558—9). Scrierea clară îngrijită, cu caracter monumental, între litere puncte „despărţitoare" (fig. 12):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno)
Aurelii
Alexan-
der et Fla-
us Suri
negotia-
tores ex
voto l(ibenter) p(osuerunt)

De remarcat forma „vulgară" a numelui FLAVS *(Flavus)* în funcţie de cognomen, cu „V" dispărut intervocalic, frecvent în inscripţii[12].

13. — **Epitaf** fragmentar de piatră calcaroasă, avînd dimensiunile de 71×55×26, literele între 10—11 cm; zidit într-un stîlp al navei principale din interiorul catedralei evanghelice din Sebeş unde a fost descoperit în aprilie 1961, cu ocazia lucrărilor de restaurare executate de D.M.I. (fig. 13). La biserica din Sebeş unde fusese văzut de Weidenfelder, apoi de Seivert care afirma că piesa ar fi fost transportată la Viena; Ackner — Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien,* nr. 543 „früher an der Kirche von Mühlbach, 1723 nach Wien geführt"; cu lectura:

IVLIVS
SORINVS
TRIB FC

după care a fost reprodusă de Mommsen în CIL, III 1238 „in lapide quadrato templi Mulenbacensis WEID. Hinc eum Vindobonam a. 1723 ablatum esse Seiv. in ed. addit errore":

IVLIVS cen
SORINVS pa-
TRI F.C

[12] Exemple mai numeroase la H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 91.

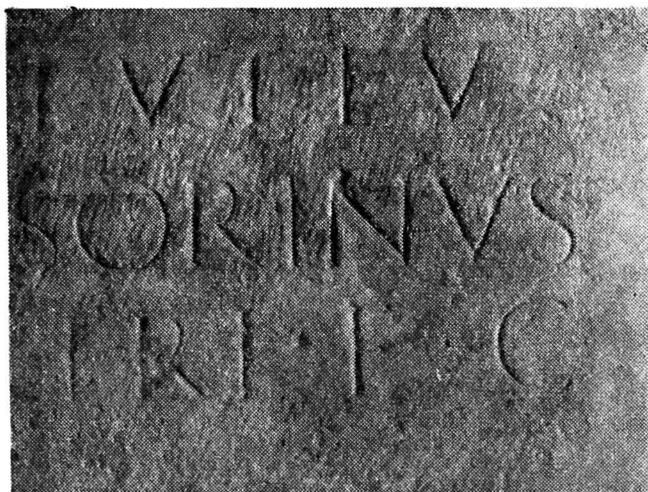

Fig. 13. — Stelă funerară, fragmentară, CIL, III 1238; biserica evanghelică Sebeş

Lectura din CIL rămîne valabilă, dar întregirea textului în r. 2 trebuie îndreptată (cum arată reconstituirea grafică), citind nu [*pa*]*tri* — cu două litere lipsă la sfîrşitul r. 2, ci [*fra*]*tri* care umple golul echivalent silabei CEN din numele *Censorinus*[13].

C. Cărămizi stampilate

14. — LEGIO XIII GEMINA, unitate militară care a staţionat tot timpul ocupaţiei romane la Apulum, a lăsat o mare cantitate de cărămizi ştampilate, care s-au răspîndit în întreg cuprinsul judeţului Alba, ca şi pe teritoriul fostei provincii Dacia[14]. Necunoscînd locul de provenienţă a celor mai multe cărămizi ştampilate din tegularul Muzeului Sebeş, putem presupune că nu toate au fost transportate din garnizoana legiunii, ci unele puteau să provină din puncte fortificate sau posturi de observaţie din preajma oraşului Sebeş — aproape de căile principale de comunicaţie.

14 a. — L E G XIII G, fragment de cărămidă (inv. B 73 şi 127)

14 b. — L E G XIII G E / AVR.DEMET ..., 43 × 15 × 6½ (inv. 120)

14 c. — L E G XIII G E M / A V R · G O D E S, fragment de cărămidă (inv. B 69 şi 118)

---

[13] D. Tudor în *Oraşe, tîrguri şi sate din Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 142, consideră această inscripţie de origine „locală": „O altă piatră funerară (găsită în zidăria bisericii luterane din Sebeş şi atribuită greşit oraşului Apulum) păstrează numele lui Iulius [Cen]sorinus (CIL, III 1238)".

[14] Inscripţii tegulare cu stampila LEG XIII GEM au fost semnalate în părţile 1—4 CIL, III (1873, 1889, 1902), în publicaţia lui J. Szilágyi, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek*, (Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dacien und ihre Ziegelstempel), *DissPann*, II, 21, Budapest, 1946; I. I. Russu, *Inscriptiones tegularum Legionis XIII Geminae*, în *Apulum*, V, p. 218—232.

14 d. — L E G XIII G, fragment de cărămidă (inv. 128)

14 e. — L E G XIII / F L A V I M A R T I N V S, fragment de cărămidă (inv. B 76 și 121)

14 f. — L E G XIII G E M, fragment de cărămidă (inv. B 65 și 126)

14 g. — L E G XIII G E M, cărămidă de 43 × 30 × 6 1/2 (inv. B 15 — Partoș, și nr. inv. 125)

14 h. — L E G XIII G / AVR·M E N A N D E R, cărămidă descoperită la „Rîpa Roșie“ lîngă Sebeș; CIL, III 8075,30, *Ephemeris Epigraphica*, IV nr. 476; Gooss, AVSL, XII 172; este citată de Christescu, *Viața Econ.*, p. 75 și Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia Romană*, p. 142; dimensiuni: 29 × 26 × 6 cm. Inversarea textului se datorează aplicării ștampilei cu litere negative:

G IIIX G E L
N E M R V A
R E D N A

14 i. — L E G XIII G E M / L V C R·A Q V I L A, cărămidă

14 j. — L E G XIII G E M / A N N E I S A T / V R N I N I, jumătate de cărămidă cu dimensiunile 31 × 22 × 5 1/2 cm

14 k. — L E G XIII G / . . . . . . , cărămidă 43 × 31 × 5 cu text inversat de la dreapta la stînga cam în felul următor:

V A C O N O / I E G XIII G (Aurelius Cono)

15. — Cărămidă cu stampila P A T (Publius Aelius Tertius); dimensiuni: 41 × 29 × 5, fără „tabula ansata“. La A se văd urmele unei ligaturi cu litera E.

16. — Țiglă fragmentară cu ștampila Q C C, CIL, III 1633, 17; 8075, 19; Szilágyi, nr. 302, p. 59; *Dacia* III—IV (1927—32), 542 și 552.

D. Sculpturi

17. — **Statuie** de marmură înfățișînd un bărbat, înaltă (fără cap) 156 (inclusiv soclul, fără soclu: 138 cm), lățime maximă (la brîu) 68 cm; descoperită în anul 1962, la catedrala evanghelică din Sebeș, cu ocazia lucrărilor de restaurare, în substrucțiile altarului gotic ca material de umplutură, adusă în 1967 la Muzeul Sebeș (nr. inv. 3986). Ca și la majoritatea absolută a statuilor antice, îi lipsește capul, rupt încă în antichitate și dispărut (fig. 14). Este înfățișat un bărbat de statură înaltă, voinic și bine legat, îmbrăcat într-o togă cu falduri abundente care-l învăluie de toate părțile ajungînd pînă la pămînt, dar lăsînd piciorul acoperit numai de o tunică (cămașă); brațul stîng era îndoit și întins spre înainte, azi rupt din cot, brațul drept poate să fi fost sub togă, lipit de piept (?); în picioare are sandale. Este o lucrare de calitate bună (la nivelul artei provinciale), foarte probabil de proveniență din ruinele orașului Apulum (apropiat la 13 km de Sebeș), adusă cu cel puțin 5 secole în urmă, cînd la construcțiile catedralei din Sebeș a fost transportat mult material litic atît roman din ruine, cît și piatră brută din carierele Ighiel.

18. — **Basorelief** de piatră calcaroasă, dimensiuni 45 × 48 × 27 cm (fig. 15), (Muz. Sebeș, inv. 1139, achiziționat în iulie 1958), descoperit la P i a n u l de Jos (jud. Alba) la nord-est de sat în locul numit „Lisca“ („La Groape“), sub vîrful lui Marin, de către Victor Todoran în cursul aratului, în a. 1949, împreună cu alte obiecte romane (ceramică, ulcioare, opaiț etc.); dovadă că aici era o așezare rurală

în epoca romană. Este o placă (lespede) înfăţişînd o scenă de sacrificiu: în cadrul alcătuit de un fronton avînd în centru o rozetă sau un con de pin (?) pe o bază vegetală, la margini două acrotere, totul susţinut de un listel aşezat pe două coloane cu capitele ornamentate ca vegetale în formă de W; în centru figura de bărbat ce pare tînăr, fără barbă, îmbrăcat în togă, cu piciorul stîng jumătate nud călcînd spre stînga sa şi cu faţa întoarsă spre dreapta (către privitor), braţul stîng

Fig. 14. — Statuie de marmură; Muzeul Sebeş

Fig. 15. — Relief, de la Pianul de Jos; Muzeul Sebeş

îl are îndoit pe altarul alăturat, iar dreapta o întinde pe piept în aceeaşi direcţie; altarul se află pe un suport ceva mai ridicat şi are forma obişnuită a altarelor votive (epigrafice), iar deasupra se vede un obiect rotund cu nişte linii care redau flăcările de la sacrificiul pe care personajul este în curs a-l executa. Relieful este fracturat în două, dar refăcut şi „sudat" fără lacune mai de seamă. Modesta lucrare de meşter pietrar provincial are o deosebită semnificaţie arheologică şi social-istorică.

19. — **Medalion funerar,** de piatră calcaroasă, cu dimensiunile: 72 diam., gros. 16 cm (inv. 2195), descoperit în comuna Ghirbom (jud. Alba) la „pârăul Puţului", de unde a fost transportat (cu cîteva decenii în urmă) şi zidit în casa familiei Erdt din sat; casa a fost demolată în a. 1960, cînd piesa romană a fost spartă intenţionat de răufăcători pentru a nu fi găsită. Fragmentele au fost duse în iulie 1962 la Muzeul Sebeş, unde au fost restaurate integral (fig. 16). Este o sculptură dintr-o categorie

caracteristică pentru provincia Dacia: într-un cadru limitat de o ghirlandă cu crengi, frunze și panglici, executate cu o remarcabilă precizie și migală sînt reprezentate în 2 nivele șapte persoane, probabil o singură familie mai numeroasă; figurile sînt greu de recunoscut, fețele lor fiind mutilate; nu se vede nici o trăsătură individuală, putîndu-se numai aprecia (după dimensiunile și poziția lor în ansamblul compoziției) că figura din dreapta sus este un bărbat mai vîrstnic, cea din stînga o femeie, evident părinții familiei; între ei un copil, de dimensiuni mult mai

Fig. 16. — Medalion funerar, de la Ghirbom; Muzeul Sebeș.

mici, la fel ca și cele patru figuri (ceva mai mari) care sînt deasemenea foarte probabil copii. Avînd în vedere că toate cele 7 figuri au fețele și capetele sparte, nu poate fi vorba de studiul „portretisticii" și fizionomiei lor, care (judecînd după execuția îngrijită a ghirlandei și îmbrăcămintei părinților) se poate afirma că era de o calitate bună în arta provincială.

Medalioane funerare sînt destul de numeroase în Dacia, dar numai pentru partea ei intracarpatică (în Oltenia nu au fost semnalate), pentru care există o bibliografie abundentă[15], lipsind totuși un studiu cu repertoriu complet al pieselor cunoscute pînă azi (unele nici nu sînt măcar semnalate, ca de pildă exemplarul interesant, fragmentar în Muzeul Turda, adus de la Alburnus-Roșia Montană).

20. — **Relief** de piatră, din calcar fin, înfățișînd un amoraș cu o ghirlandă pe care o ține pe umăr, între cap și aripi; dimensiuni 74 × 60 cm (fig. 17), ieșit la iveală cu ocazia degajării pridvorului la intrarea principală de pe latura de Sud

---

[15] A. Schober, *Dolg,* II 1911, p. 99, 123—7; Gr. Florescu, *Contribution à l'éclaircissement du problème du médaillon dans l'art gréco-romain,* în Collection *Latomus,* XXVIII (Hommage à W. Deonna), 1957, p. 220—225; D. Protase, *Studii și Comunicări (Apulum),* IV, p. 138—140; *RömRum,* p. 260—261.

(nava centrală) de la biserica evanghelică din Sebeş unde se găseşte aproape de temelia construcţiei. Acest motiv decorativ-artistic, destul de frecvent pentru lumea romană, este redat cu oarecare meşteşug; amoraşul ţine ghirlanda cu mîna stîngă, are capul redat cu trăsături individuale deşi aduce aminte de aspectul unei meduze.

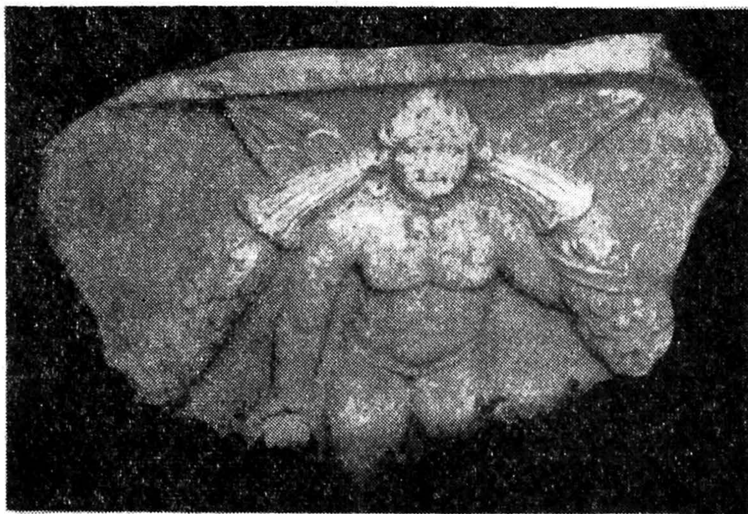

Fig. 17. — Altorelief; biserica evanghelică Sebeş.

Calităţile tehnice ale reliefului se pot observa în redarea ghirlandei din frunze şi panglici şi a particularităţilor anatomice ale corpului. Nu pare să fie un relief medieval, cum ar putea să lase impresia, deoarece fragmentul nostru a fost zidit în temelia corului încă în a doua jumătate al sec. XIV-lea, fiind adus împreună cu multe alte monumente romane din ruinele de la Alba Iulia (Apulum).

V. WOLLMANN

INDICE EPIGRAFIC

RÖMISCHE INSCHRIFTEN UND STEINDENKMÄLER IM MUSEUM VON SEBEȘ (MÜHLBACH)

(Zusammenfassung)

Das Museum von Sebeş (Krs. Alba) ist eine wichtige kulturelle und wissenschaftliche Leistung der letzten zwanzig Jahren. Von einigen vereinzelten Funden und bescheidenen Sammlungen ausgehend, gelang es dem Museum eine bedeutende geschichtlich-ethnographische Sammlung einzurichten, deren Gesamtzahl ungefähr 18.000 Museumsgegenstände beträgt. Einen grossen Teil der Ausstellungsgegenstände bilden archäologische und epigraphische Funde, die in der Umgebung von Mühlbach in zahlreichen vorgeschichtlichen und römischen (Karte, S. 164) Siedlungen gemacht wurden. Im vorliegenden Aufsatz werden zuerst die unbekannten römischen Inschriften behandelt; anschliessend die schon veröffentlichten, denen Korrekturen, Ergänzungen oder nähere topographische Bestimmungen gebracht werden; endlich vier unveröffentlichte Bildhauerwerke.

1. — *Weihaltar*, 1961 in der evangelischen Kirche zu Mühlbach entdeckt. Die lückenhafte Inschrift (Abb. 1) enthält den orientalischen Gottes-Namen *Aeternus* und erwähnt einen Bau: *tabularium a solo rest(ituit)*.

2. — *Namenliste,* aus dem Martinuzzi-Schloss von Vinţul de Jos ins Museum gebracht (Abb. 2). Erwähnungswert sind drei Cognomina aus dieser Namenliste; thrakisch: Aurelius *Terens* und Sabinius *Bithus;* germanisch: Aurelius *Bataus,* in dessen Cognomen ein *Bataver* vom Rhein zu erkennen ist.

3. — *Grabstele,* 1961 in der erwähnten Kirche als Bruchstück entdeckt (Abb. 3) und stammt wahrscheinlich aus den Ruinen der Stadt Apulum.

4. — *Grabstele,* Bruchstück, in einem Pfeiler der evangelischen Kirche eingebaut. Die Inschrift gibt nur den Namen des Verstorbenen: *T. Valerius Iulianus* (Abb. 4).

5. — *Grabinschrift,* Bruchstück, aus einem römischen Fund-Komplex von Daia-Română (Abb. 5); *Tarius Lucanus* war ein Veteran aus der Legion XIII Gemina, der sich nach dem Militärdienst auf dieses Dorfgebiet zurückzog.

6. — *Grabinschrift* als Bruchstück erhalten geblieben, mit wenigen Buchstaben die bloss einige Worte ergeben (Abb. 6).

7. — *Weihaltar,* CIL, III 1133, aus Vinţul de Jos nach Mühlbach gebracht (Abb. 7).

8. — *Weihaltar,* CIL, III 7788, stammt aus Daia-Română und nicht von Apulum. In der ersten Zeile erkennt man die Abkürzung *I.O.M.* (Abb. 8).

9. — *Weihaltar,* CIL, III 1060 (Abb. 9).

10. — *Weihaltar,* CIL, III 970, in Reciu entdeckt, wo eine römische Dorfsiedlung vermutet wird (Abb. 11).

11. — *Weihaltar,* CIL, III 6258, im Jahre 1968 aus Vinţul de Jos nach Mühlbach ins Museum überführt (Abb. 11).

12. — *Säule,* mit Weihinschrift, CIL, III 7761 (Abb. 12).

13. — *Grabinschrift,* CIL, III 1238, Bruchstück, in einen Pfeiler der evangelischen Kirche eingebaut, der eine Korrektur im Text zweite Zeile gemacht werden kann (Abb. 13).

14—16. — *Ziegelstempel,* der Legio XIII Gemina und mit andern Fabriksmarken.

17. — *Marmorstatue* einer männlichen Figur (Abb. 14).

18. — *Relief,* eine Opferszene darstellend, aus Pianul de Jos (Abb. 15).

19. — *Rundmedaillon* mit sieben Personen, aus Ghirbom (Abb. 16).

20. — *Hochrelief* mit einem girlandetragenden Engel (Abb. 17).

TEZAURUL DE AUR DIN EPOCA MIGRAȚIILOR DE LA CLUJ — SOMEȘENI

I.

În ultimii ani, pe valea Someșului Mic, în împrejurimile Clujului, s-au făcut două descoperiri remarcabile cu obiecte de aur: un tezaur lîngă Cluj și un bogat mormînt princiar la Apahida. Ambele descoperiri sînt strîns legate între ele din punct de vedere teritorial, cronologic și cultural și urmează a fi publicate, fiecare separat, in paginile acestui anuar.

Tezaurul pe care îl publicăm aici s-a găsit întîmplător în ziua de 4 septembrie 1963 de către șase lucrători-zileri, care săpau gropi pentru răsadnițe pe un lot experimental legumicol, situat la depărtare de 1 km de la marginea nordică a comunei Someșeni (în prezent înglobată în orașul Cluj) în lunca de pe partea stîngă a Someșului Mic (fig. 1—2 și pl. VI). Potrivit declarațiilor făcute de descoperitori, toate obiectele erau depozitate într-o *oală de lut* de culoare cenușie-brună, fără toarte, îngropată în pămînt la adîncime de numai 30—40 cm. În jurul vasului nu se afla nimic. Doar la distanță de vreo opt metri spre nord s-au observat bucăți de cărămidă și oase rupte (umane?), care datează din epoca medievală-modernă și nu au nici o legătură cu piesele de aur. Verificarea făcută de noi la fața locului (abia în aprilie 1964, cînd au aflat autoritățile de această importantă descoperire) nu a putut furniza date suplimentare privind condițiile de găsire, deoarece pe locul respectiv se construiseră răsadnițe pentru legume.

După descoperire, lucrătorii au spart vasul și au aruncat cioburile — încît acum nu se mai poate constata dacă vasul a fost lucrat cu mîna sau cu roata — iar obiectele le-au împărțit în secret între ei, începînd apoi să le vîndă, ocazional, pe la diferite persoane din Cluj, unde o parte din ele au ajuns să fie transformate în podoabe moderne. Din conținutul originar al depozitului, evaluat la circa 1 kg, acum se păstrează doar piesele de mai jos (pl. I—V), în greutate totală de 617,82 g, care au intrat în colecțiile Muzeului de Istorie din Cluj (nr. de inventar IN. 21619 — IN. 21689). Expertiza făcută a arătat că aurul din obiecte are finețea de 95,8%, iar pietrele prețioase, după determinarea prof. Eugen Stoicovici (Cluj), sînt almandine de diferite variante. Uneori, ca la catarama cea mare, almandinele sînt așezate pe foițe de aur, care lipsesc însă la alte piese, ca, de exemplu, în celulele plăcilor ornamentale ale inelelor.

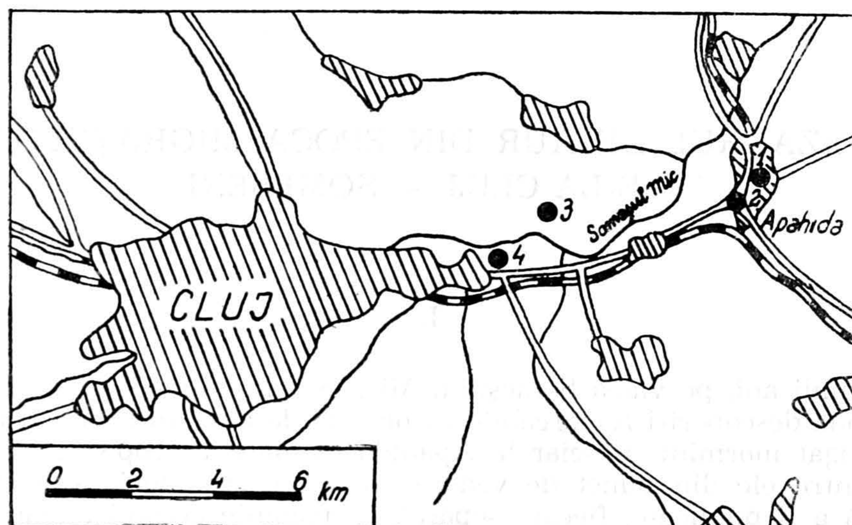

Fig. 1. — Plan de situație cu împrejurimile locului de descoperire a tezaurului de aur de la Cluj

1. Primul mormînt princiar de la Apahida. *2*. Al doilea mormînt princiar de la Apahida *3*. Tezaurul de aur de la Cluj. *4*. Morminte de tip merovingian

Au putut fi recuperate următoarele obiecte care făceau parte din tezaur:

1. **Lanț împletit** din verigi de sîrmă subțire (introduse succesiv una în alta), lung (cînd era întreg) de circa 40 cm și terminat cu două piese în formă de cap de animal. Se păstrează cele două capete de animal cu două fragmente din lanț (pl. II/1a — 1b, 2a — 2b; VII/1). Capetele de animal sînt identice ca formă, dimensiuni și ornamentație. În partea posterioară ele se termină într-o bandă semicirculară, divizată în opt celule dreptunghiulare umplute cu almandine, iar în față, la bot, au cîte o verigă încheietoare cu care erau fixate probabil de pectoral. Ochii sînt marcați prin două almandine mici, rotunde. Pe partea inferioară capetele de animal au o placă subțire, ce acopere spațiul gol din interior, în care intrau terminațiile lanțului, fixate cu cîte un nit pe verticală. Conturul capetelor este redat prin fire subțiri de sîrmă crestată. *Dimensiuni:* lungimea 3 cm, lățimea 1,5 cm, diametrul locașului pentru terminațiile lanțului 0,9 cm; greutatea 7,45 și 6,53 g. Cele două fragmente de lanț au lungimea de 2,8 și 4,8 cm, greutatea 20,31 și 10,62 g, diametrul de 0,8 cm.

2. **Șase pandantive semilunare** (pl. III/13a — 18a, 13b — 18b), cu un ic în centru, toate de aceeași formă și ornamentație. Ele au suprafața împărțită în cîte trei celule umplute cu almandine. Pe dos sînt acoperite cu o plăcuță subțire, de care este lipită cîte o agățătoare de sîrmă ce formează un fel de ochi între vîrfurile semilunei, iar capetele de sus sînt libere. Marginea plăcuței dorsale, în locul de unire cu pereții pandantivului, este tivită cu un fir de sîrmă crestată. Potrivit relatării descoperitorilor, pandantivele semilunare, ca și cele rombice (descrise sub nr. *3*), erau

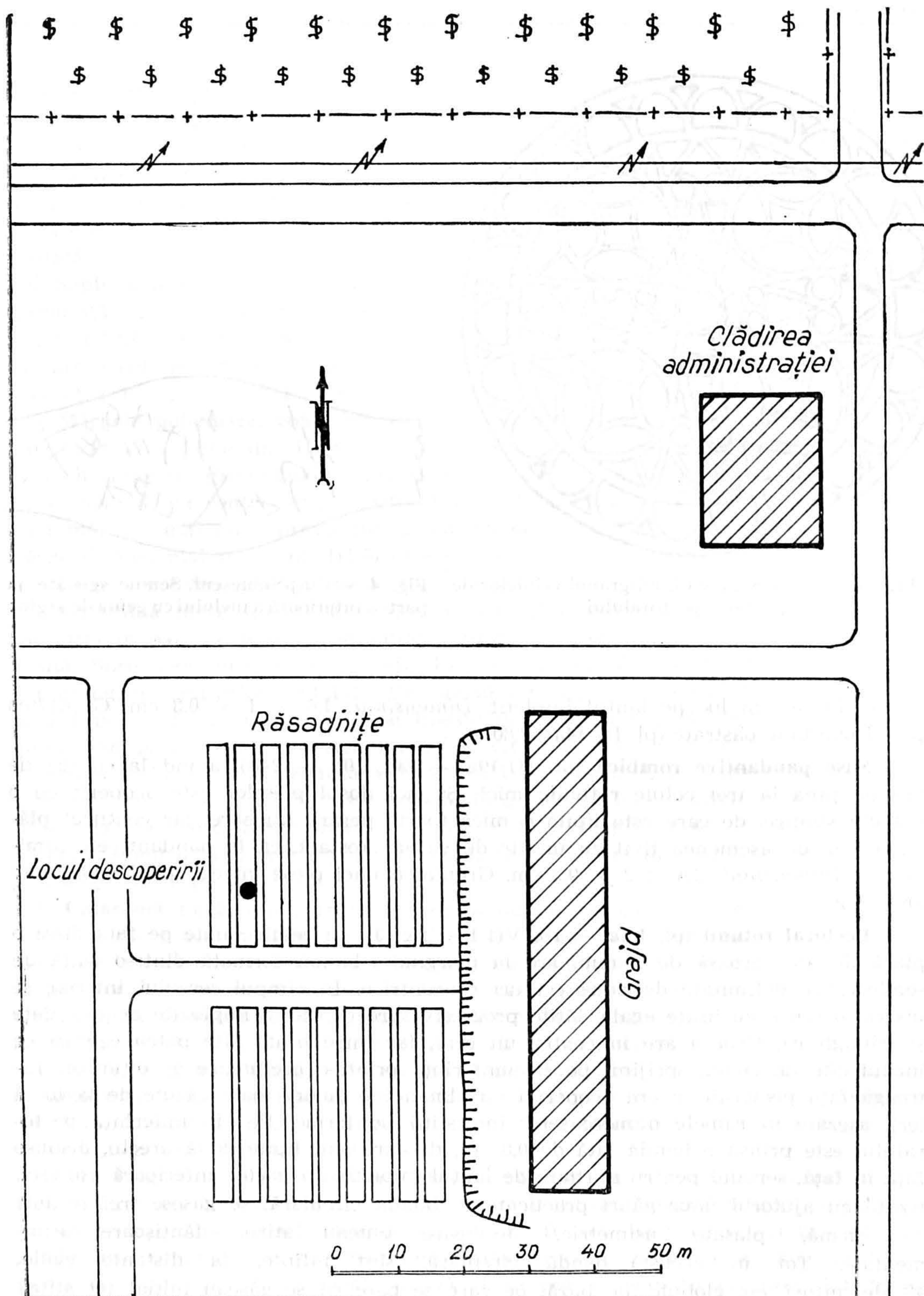

Fig. 2. — Plan de situație a locului unde s-a descoperit tezaurul de aur de la Cluj

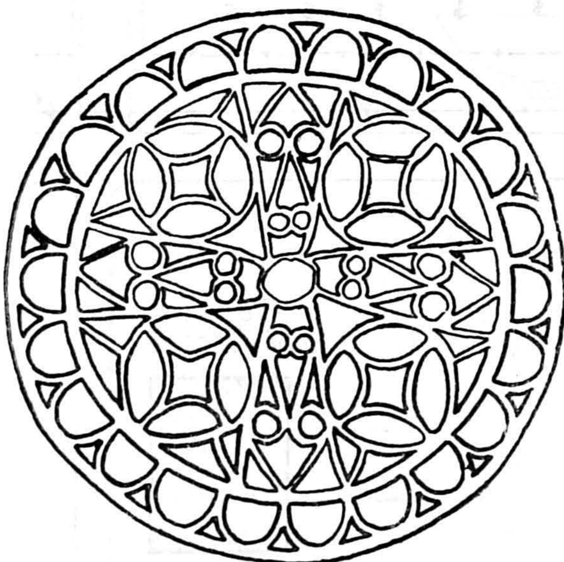

Fig. 3. — Cluj-Someşeni. Filigranul celulelor de pe faţa pectoralului

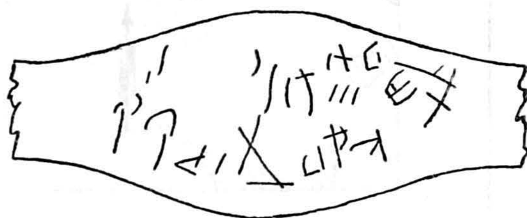

Fig. 4. — Cluj-Someşeni. Semne sgîriate pe partea interioară a inelului cu gema de argint

fixate din loc în loc pe lanţul împletit. *Dimensiuni:* 1,6 × 1 × 0.3 cm. Greutatea piesei mai bine păstrate (pl. III/14a): 2,80 g.

3. **Şase pandantive rombice** (pl. III/19a — 24a, 19b — 24b), avînd la colţuri de la una pînă la trei celule rotunde mici. Şi aici dosul pieselor este acoperit cu o plăcuţă subţire, de care este lipită o mică toartă pentru atîrnare, iar conturul plăcuţei este de asemenea tivit cu un fir de sîrmă crestată, ca la pandantivele semilunare. *Dimensiuni:* 2,6 × 2 × 0,3 cm. Greutatea unei piese întregi (pl. III/19a) este de 4,25 g.

4. **Pectoral rotund** (pl. I/1a — 1b, VII/1 şi fig. 3), cu celule tăiate pe faţă dintr-o placă de aur, groasă de 2 mm, are la margine o bandă formată dintr-o suită de semicercuri, delimitate de două cercuri concentrice. În cîmpul cercului interior se înscrie o cruce cu braţe egale, lăţite progresiv spre capete şi împînzite de cerculeţe şi triunghiuri. Crucea are în centru un cerc, iar între braţe alte patru cercuri ce închid cîte un romb, sprijinit pe circumferinţă printr-o prelungire a colţurilor. Întreagă faţa pectoralului era acoperită cu almandine (acum toate căzute de la locul lor), aşezate în ramele numeroaselor interstiţii poliforme. Pe circumferinţa pectoralului este prinsă o bandă lată de 0,8 cm, de care sînt lipite două urechi, dispuse faţă în faţă, servind pentru atîrnare de lanţul împletit. În partea inferioară a piesei, fixate cu ajutorul unor găuri practicate în banda circulară, se găsesc trei ochiuri de sîrmă, plasate asimetric, de care puteau atîrna lănţişoare ornamentale. Tot în această bandă circulară, sînt înfipte, la distanţe egale, 48 de nituri cu globule la bază, pe care se pare că se găseau iniţial tot atîtea almandine, acum dispărute. Locul unde banda circulară se leagă de cercul exterior

al feţei pectoralului este încins cu un fir de sîrmă granulată. Dosul pectoralului (pl. I/1b) este acoperit integral printr-o foiţă de aur ornamentată, în tehnica *au repoussé*, cu un chrismon aşezat în cîmpul central, înconjurat de o fîşie împodobită cu o bandă de linii ondulate. Partea pozitivă a ornamentului este îndreptată spre interior, spre faţa pectoralului. Pectoralul nu era gol în interior, ci avea un fel de căptuşeală de lemn sau de pastă, menită a susţine almandinele de pe faţa încrustată.

5. **Şapte mărgele** în forma bucşelor de la căruţă (pl. III/1—7), care, probabil în alternanţă cu mărgelele poliedrice (descrise sub nr. 6), au format un colier. Ele au corpul tubular, încins peste mijloc cu un brîu divizat în 12 celule cu almandine, iar spre capete prevăzut cu cîte patru celule triunghiulare. *Dimensiuni:* 2,7 × 1.6 cm. Greutatea unei piese întregi: 9,50 g (pl. III/2).

6. **Mărgele poliedrice,** goale în interior şi variabile ca mărime, în ramele cărora s-au fixat almandine (pl. III/8—12). S-au păstrat doar patru bucăţi, din care una cu închizătoarea aparţinătoare (pl. III/12). După informaţiile descoperitorilor, ele descreşteau de la centru spre capete. Terminaţiile colierului erau formate din cîte două mărgele mai mici, prevăzute cu închizătoare (pl. III/12). *Diametrul maxim* al mărgelei celei mai mari (pl. III/8) este de 1,6 cm, iar al celei mai mici (pl. III/11) de 1,2 cm. Greutatea: 3,50 g şi, respectiv, 0,88 g.

7. **Cataramă mare** (pl. II/3a — 3b, VIII/1). Are placa dreptunghiulară cu faţa împărţită în patru celule oval-ascuţite, aşezate în diagonală. Din una, almandina e căzută. Spre deosebire de restul celulelor, celula centrală, cvadrilobată, are pereţii şi prelungirile colţurilor ondulate. De cadrul din faţă al plăcii se fixează o ureche masivă pe dosul catarameі, care se lipeşte de o placă netedă, prinsă de colţurile cutiei prin patru nituri. Acestea nu au servit şi la fixarea catarameі pe centură. În urechea plăcii este introdusă veriga ovală a catarameі, de care se leagă limba acesteia. Limba, ca şi veriga, este netedă, fără nici un fel de ornamente, şi capătul ei se termină drept. *Dimensiuni:* 4 × 3,3 × 0,7 cm (placa), 4,7 × 3 cm (veriga), 3,3 cm diametrul interior vertical al verigii, 3,6 × 1,2 cm (limba). Greutatea întregii catarame: 184,55 g.

8. **Cataramă mică,** din care se păstrează numai veriga şi cu ceva mai mult de jumătate din placă (pl. II/4a — 4b). Placa, de formă ovală, este lucrată în maniera plăcii de la catarama precedentă. Placajul cu almandinele din celule a căzut. Pereţii despărţitori sînt ondulaţi. Şi aici celula din centru era cvadrilobată. Veriga catarameі prezintă de asemenea un contur oval. *Dimensiuni:* diametrele verigii 3,9×2,1 cm, iar greutatea 44,50 g; diametrul mic al plăcii 1,8 cm, iar greutatea ei 7,75 g.

9. **Cinci fragmente dintr-o brăţară goală pe dinăuntru,** cu suprafaţa netedă, neornamentată, avînd capetele libere şi îngroşate, astupate cu cîte o plăcuţă circulară (pl. V/2). Lungimea totală a fragmentelor: 22 cm. *Diametrul:* 1 cm (la capete) şi 0,60 cm (la mijloc). Greutatea totală: 60,02 g.

10. **12 fragmente dintr-o brăţară masivă,** rotundă în secţiune, cu corpul neted, fără ornamente, terminată cu capete de animal stilizate, împodobite cu almandine (pl. IV/5—16). După spusele descoperitorilor, ar fi fost două asemenea brăţări. Capetele erau ornamentate cu almandine prinse în celule reliefate şi înconjurate cu sîrmă crestată. La un fragment (pl. IV/5) se pot recunoaşte urechile. Lungimea totală a fragmentelor din bara brăţării (pl. IV/11—16) este de 8,60 cm, iar greutatea lor este de 39,20 g. Greutatea fragmentelor din capetele brăţării (pl. IV/5—10): 26,10 g.

11. **Trei inele cu placă romboidală** (pl. IV/1a — 3a, 1b — 3b), purtînd la colțuri cîte două celule rotunde. La două exemplare celula centrală este rotundă, iar la unul dintre ele umplută cu o piatră convexă, șlefuită. La al doilea exemplar piatra lipsește. La al treilea inel celula centrală este ovală și acoperită cu o mică almandină plană. Capetele verigii inelelor sînt separat lipite de dosul plăcilor romboidale, în sensul diametrului scurt al acestora. *Dimensiunile* unui inel (pl. IV/1a — 1b): 2,50 cm (diametrul mare), 2,30 cm (diametrul mic), 2,40 cm (diametrul verigii). Greutatea: 10,75 g.

12. **Inel de tip roman** cu gemmă de argint mobilă, formată dintr-un cap de bărbat cu o coafură sau cu o bonetă specifică (pl. IV/4a — 4c). Pe partea interioară a inelului se disting cîteva sgîrieturi, eventual rune (fig. 4). Diametrul: 2,6 — 2,8 cm. Greutatea: 13 g.

13. **Nituri și sfărîmături** din unele piese descrise mai sus, îndeosebi din lanțul împletit și din mărgele poliedrice (pl. V/1).

14. **Almandine plate și convexe,** de diferite forme și dimensiuni, desprinse din celulele obiectelor ornamentate în tehnica *cloisonnée* (pl. V/3).

D. PROTASE

II.

Aprecierea și încadrarea tezaurului nu întîmpină dificultăți deosebite, deoarece există suficiente analogii pentru precizarea poziției sale cronologice și culturale [1]. De altfel, locul lui de descoperire se află la o distanță de numai 5 km de Apahida, unde se cunoaște mormîntul princiar al lui Omharus și unde s-a descoperit în toamna anului 1968 un al doilea mormînt princiar. Împreună cu cele două morminte tezaurul constituie, din punct de vedere teritorial, o unitate avînd la bază premise istorice comune.

Datele referitoare la condițiile de descoperire a tezaurului sînt lipsite de preciziunea necesară și cuprind numai indicații generale. Din ele rezultă că podoabele aparțin unui *tezaur* și nu fac parte dintr-un inventar funerar. Relatările descoperitorilor că piesele se aflau într-un vas îngropat la adîncime mică precum și absența resturilor de oase sau de la sicriu (lemn, fier) arată fără echivoc că, spre deosebire de Apahida, la Cluj avem a face cu un tezaur și nu cu un inventar funerar.

După găsire, podoabele au fost împărțite între descoperitori, parțial ciopîrțite și topite. Piesele recuperate oferă, însă, chiar dacă în parte sînt foarte deteriorate, o imagine despre compoziția inițială a tezaurului. Între obiectele păstrate par să fie reprezentate toate tipurile care au existat inițial în tezaur. Această constatare este sprijinită și de faptul că almandinele căzute de la locul lor se pot așeza toate în celulele pieselor exis-

[1] Pentru anumite indicații și sugestii, autorul aduce mulțumirile sale colegilor H. Ament (Frankfurt a.M.), P. La Baume (Köln), V. Bierbrauer (München), K. Böhner (Mainz), I. Kovrig (Budapest) și J. Werner (München).

tente. Doar pentru pandantive (pl. III/13 a — 24 a) nu se poate preciza, dacă ele aparţinuseră unui al doilea colier ori erau fixate de lanţul împletit, după cum indică relatările (puţin verosimile) ale descoperitorilor.

Tezaurul era alcătuit din piese pentru împodobirea pieptului şi gîtului, a centurii şi mîinilor. Podoabe destinate ornamentării capului (diademă, coroană, bentiţă pentru frunte, pandantive, ace de păr sau ceva asemănător) lipsesc. Nu există nici cerceii, atît de frecvenţi, cu cuburi ornamentale poliedrice, împodobite cu almandine. Doar mărgelele desprinse de la un colier arată că podoabele făceau parte din „recuzita" ornamentală a unei prinţese, deoarece celelalte piese ar putea să fi fost purtate şi de un bărbat. Dintre piesele care ornau gîtul şi pieptul acestei prinţese fac parte lanţul gros împletit, pectoralul, pandantivele şi mărgelele unui colier.

De lanţurile groase împletite s-a ocupat mai amănunţit în ultimul timp H. Potratz, în legătură cu lanţul de la Isenbüttel [2]. Cu această ocazie, el a strîns cele mai timpurii atestări ale unor asemenea lanţuri şi a urmărit folosirea lor în diferitele epoci şi teritorii [3]. Ele apar încă în perioada scitică, se reîntîlnesc în tezaurele dacice de argint şi sînt frecvente printre podoabele romane din epoca imperială, fără să mai vorbim de frecventa lor utilizare la podoabele de aur bizantine sau la cele din epoca migraţiilor [4]. Sub raport cronologic şi cultural, mai apropiate de lanţul de la Cluj sînt lanţul cu medalion de la Olbia [5], precum şi lanţurile mai subţiri ale pandantivelor de la Apahida [6] şi cele ale colierelor de la Bakodpuszta [7].

[2] H. Potratz, în *IPEK*, XVII, 1943—1948, p. 77 şi urm. Referitor la datarea exactă a lanţului de la Isenbüttel în sec. VII, cf. şi K. Weidemann, în *Ausstellungskatalog Aachen*, 1965, p. 113, nr. 164. Lanţurile împletite cu protome de animale sînt tratate şi de Z. Vinski, în *Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku*, 56—59, 1954—1957, p. 74—81 (*Antidoron M. Abramić*, vol. II).

[3] H. Potratz, în *op. cit.*, p. 81 şi urm.

[4] Din acest interval de timp mai pot fi menţionate următoarele descoperiri: L. A. Matzoulévitch, în *Izvestija Gosudarstvennoj Akademii Istorii Materialnoj Kultury*, CXII, 1934, p. 75, fig. 13, pl. X; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956, pl. XXV/1, XL/11; A. Banck, *Byzantine Art in the Collections of the USSR*, Leningrad [1956], pl. CI; A. Peroni, *Oreficerie e metalli lavorati tardoantichi e altomedievali*, Spoleto, 1967, pl. I (color) şi VIII/11—13. Un lanţ împletit, aproximativ contemporan, încă nepublicat, avînd ca închizător un disc ornamentat, se cunoaşte de la Répcelak (Muz. Naţ. Maghiar, Budapest, nr. inv. 57. 3.5). Interesante prin folosirea medalioanelor sînt lanţurile împletite provenite din ateliere romano-egiptene (O. M. Dalton, *East Christian Art*, Oxford, 1925, pl. LVIII; M. C. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, Washington, II, 1965, pl. XV).

[5] M. C. Ross, *op. cit.*, pl. LXXIX. Despre locul de descoperire, cf. W. A. v. Jenny u. W. F. Volbach, *Germanischer Schmuck des frühen Mittelalters*, Berlin, 1933, p. 37 şi H. Ament, în *Germania*, XLVI, 1968, p. 150. Legăturile stabilite mai nou cu tezaurul de la Cluj ar putea sprijini părerea că este o descoperire închisă, provenită în adevăr de la Olbia.

[6] J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig, III, 1905, pl. XXXVI; N. Fettich, în *ArchHung*, XXXII, 1953, pl. XXIII/1—5.

[7] J. Hampel, *op. cit.*, pl. III/1; N. Fettich, în *ArchHung*, XXXI, 1951, pl. XV/3. Denumirea actuală este Dunapataj-Bödbakod (D. Csallány, în *ArchHung*, XXXVIII, 1961, p. 232). Noi menţinem însă, aici, vechea denumire înrădăcinată în literatura de specialitate.

De lanţul de la Cluj era fixat, foarte probabil, pectoralul. După spusele descoperitorilor, tot de lanţ erau legate pandantivele rombice şi semilunare, ceea ce (după părerea noastră) este mai puţin verosimil. Din punct de vedere al uzanţei, semnul crucii şi al chrismonului de pe pectoral, ca elemente creştine, nu vin în contradicţie de neîmpăcat cu protomele de animal de la capetele lanţului, care reprezintă simboluri păgîne, deoarece — de exemplu — şi în cunoscutul mormînt al Arnegundei cele două fibule discoidale au cruci în ornamentaţia de pe faţă, iar pe dos portagrafele sînt ornate cu capete de animale [8]. În tezaurul de la Cluj, banda de celule de pe capătul închizătoarelor se aseamănă cu partea centrală a mărgelelor în formă de bucşe (pl. III/1—4), cu terminaţia pandantivelor de la Apahida şi cu urechea pentru fixarea medalionului de la Olbia.

Piesa cea mai importantă din tezaur este pectoralul (pl. I/1 a — 1 b). În ramele celulelor de pe faţă nu mai există acum nici o singură piatră, dar celulele înguste şi mici pledează pentru incastrarea lor cu pietre. Această ipoteză o sprijină trei grupe de almandine căzute de la locul lor, întotdeauna convex şlefuite. Dintre acestea, cele semicirculare (pl. V/3, f) este posibil să provină de pe banda circulară exterioară, cele ovale-ascuţite puteau servi la umplerea interiorului cercurilor situate între braţele crucii (pl. V/3, 1), iar cele mici rotunde îşi aveau locaşul în cerculeţele de pe braţele crucii. Faţa pectoralului era, prin urmare, incastrată cu pietre convex şlefuite [9]. Chrismonul de pe foiţa de aur dorsală este presat spre interior, deci spre faţa pectoralului. Dacă pietrele fixate în ramele celulare ale feţei se sprijineau pe o masă de pastă cu care era umplut interiorul pectoralului — după cum credem noi — atunci partea pozitivă a ornamentului presat ar fi trebuit să fie îndreptată mai degrabă către exterior. De cele două urechi laterale ale pectoralului era legat lanţul împletit, iar de cele trei urechi din sîrmă de pe partea inferioară atîrnau probabil pendilii, aşa cum se obişnuia la fibulele de gală bizantine [10]. În capetele niturilor ce înconjoară, ca nişte raze, banda laterală erau fixate probabil mărgele [11], care s-au dizolvat. Pentru ornamentul feţei (fig. 3) — constituit din cruce cu braţe egale, înconjurată cu o bandă de semicercuri deschise spre interior — analogii apropiate oferă o fibulă discoidală de la Auja el-Hafir

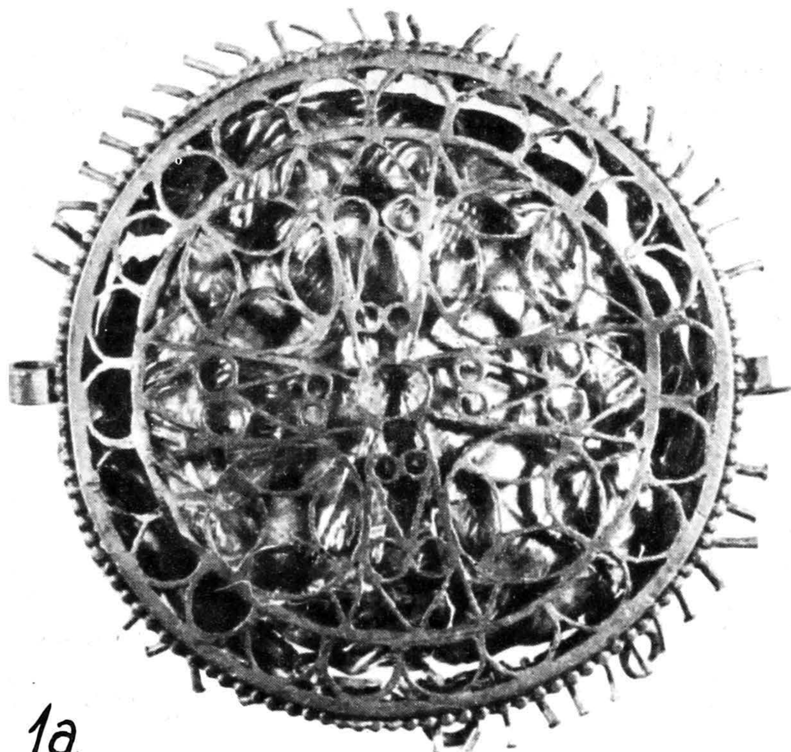

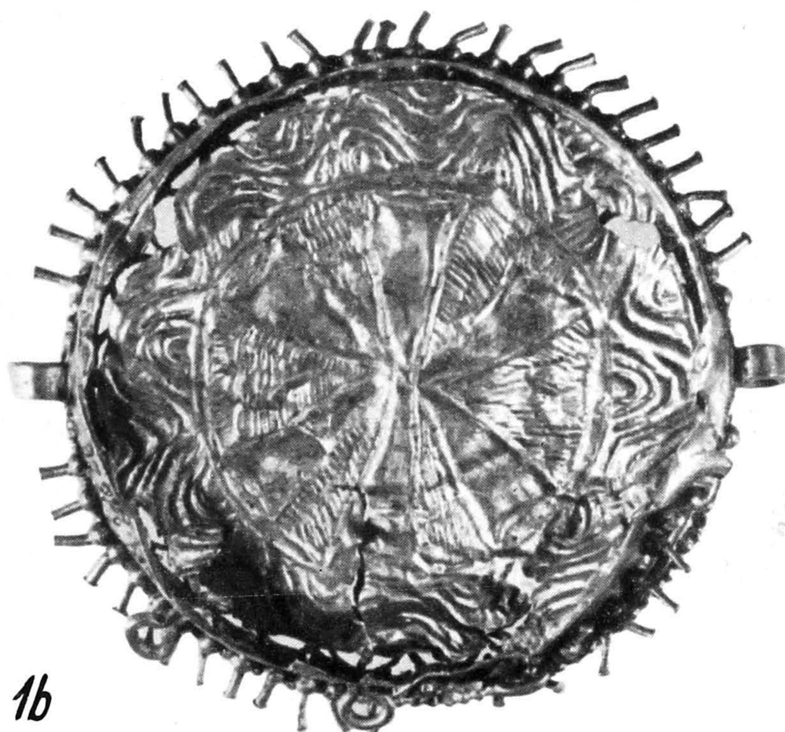
[8] *Germania*, XL, 1962, pl. XXXIII/6—7. Se pare că este prezentă aici pe fibulele discoidale, şi implicit pe pectoralul de la Cluj, antiteza: cer, cruce — animal, demon, lumea zeilor subpămînteni, la care se gîndeşte H. Kühn, în *IPEK*, XIX, 1954—1959, p. 49 şi urm., în legătură cu interpretarea fibulelor digitate din epoca migraţiilor.

[9] Colanul lat al tezaurului de la Pietroasa (E. Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, Bucureşti, 1967, fig. 43) contribuie şi el la lămurirea problemei, deoarece în celulele sale s-au păstrat cîteva din pietrele aparţinătoare iniţial.

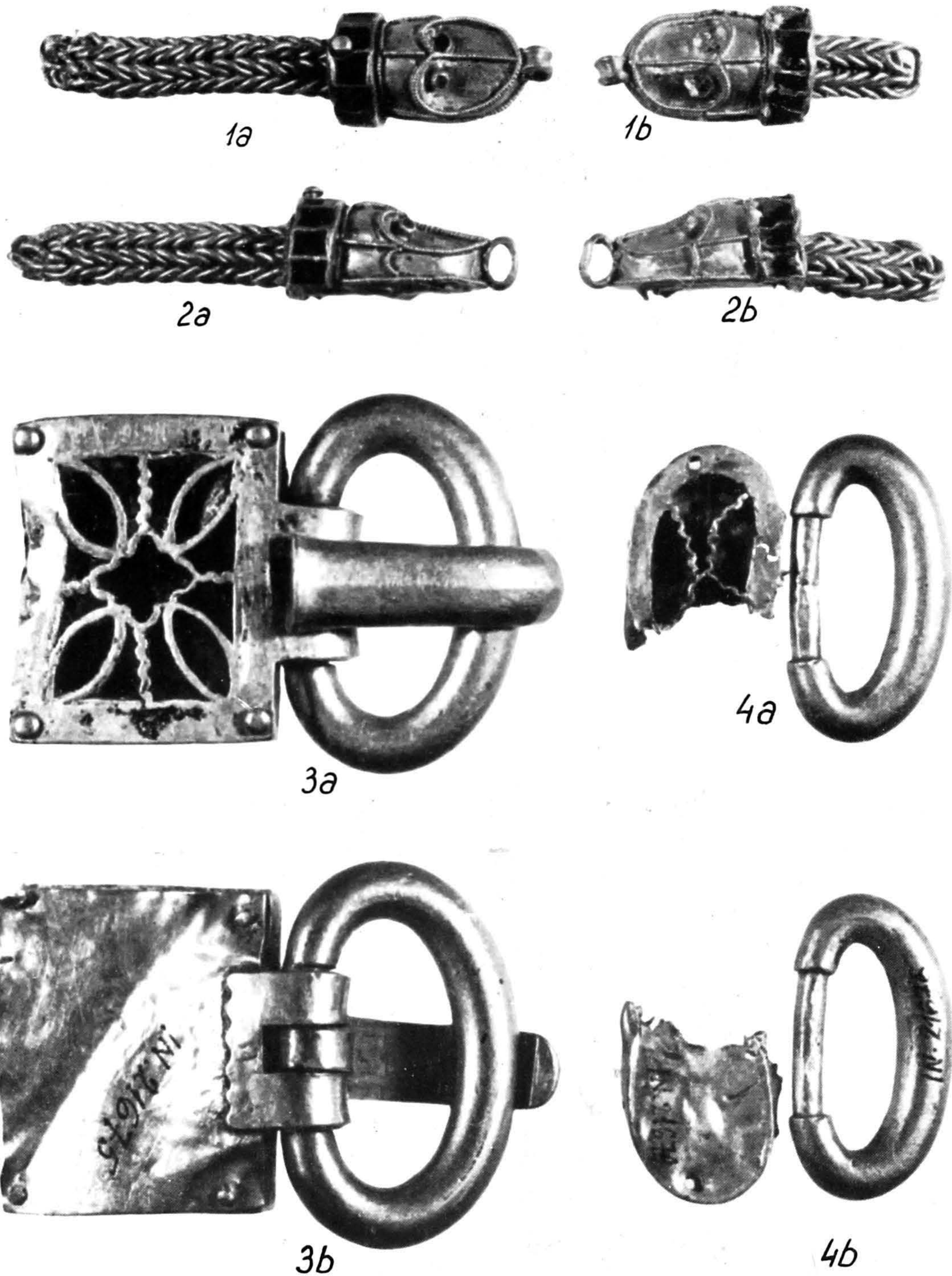
[10] N. Belaev, în *Seminarium Kondakovianum*, III, 1929, p. 49—114; G. Bovini, *Die Mosaiken von Ravenna*, Milano—Würzburg—Wien, 1956, pl. XIV şi XXX.

[11] O analogie în această privinţă oferă crucea merovingiană din tezaurul catedralei de la Tournai (Cabrol — Leclercq, *Dict. d'arch. chrétienne*, III, col. 3107—3109 şi fig. 3410). Despre folosirea perlelor ca podoabe în sec. IV—VII, cf. K. Böhner, în *Trierer Zeitschr.*, XVIII, 1949, p. 127—129.

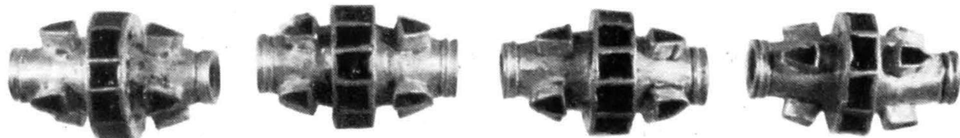

Planşa I. — **Cluj-Someşeni. Pectoral. Mărime naturală.**

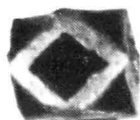

Planşa II. — Cluj-Someşeni. 1—2. Terminaţiile lanţului împletit, cu capete de animale, de care era atîrnat pectoralul. 3—4. Catarame de centură. Mărime naturală.

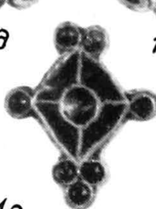
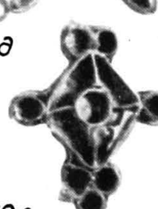
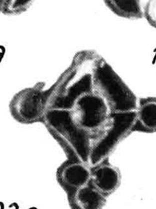

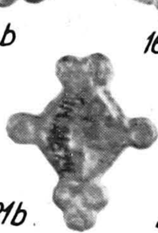
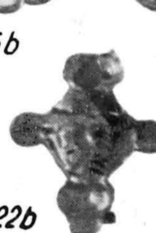

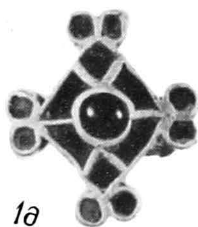

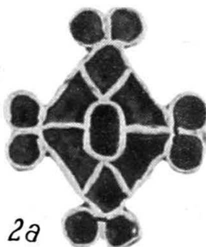

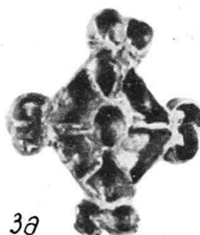

Planşa III. — Cluj-Someşeni. 1—7. Mărgele în formă de bucşe dintr-un colier, 8—11. Mărgele poliedrice, probabil din acelaşi colier. 12. Închizătoarea colierului de mărgele. 13a, b — 18a, b. Pandantive rombice. Mărime naturală.

1a

2a

3a

1b

2b

3b

4a

4b

4c

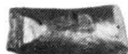

5

6

7

11

12

13

8

9

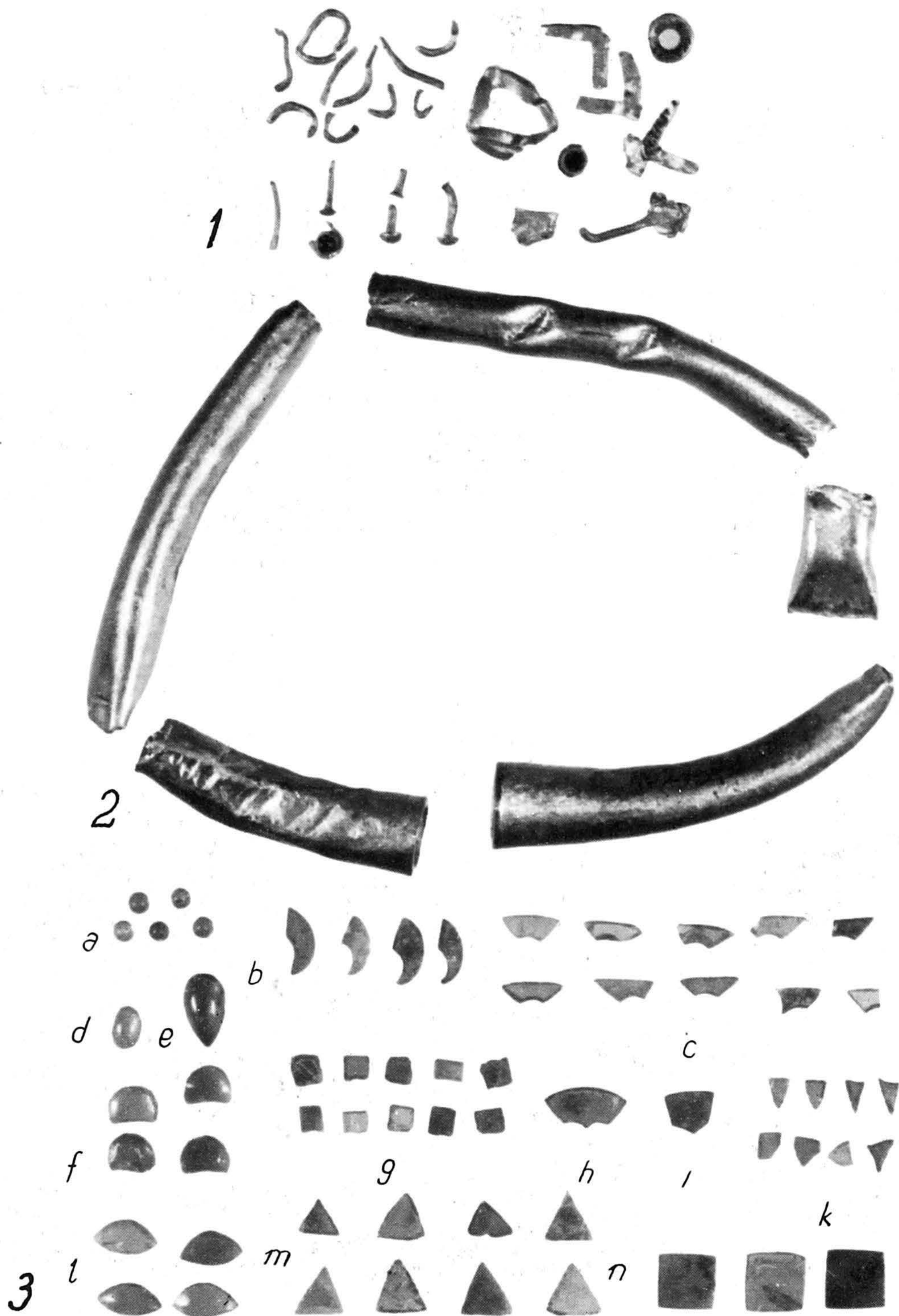

10

14

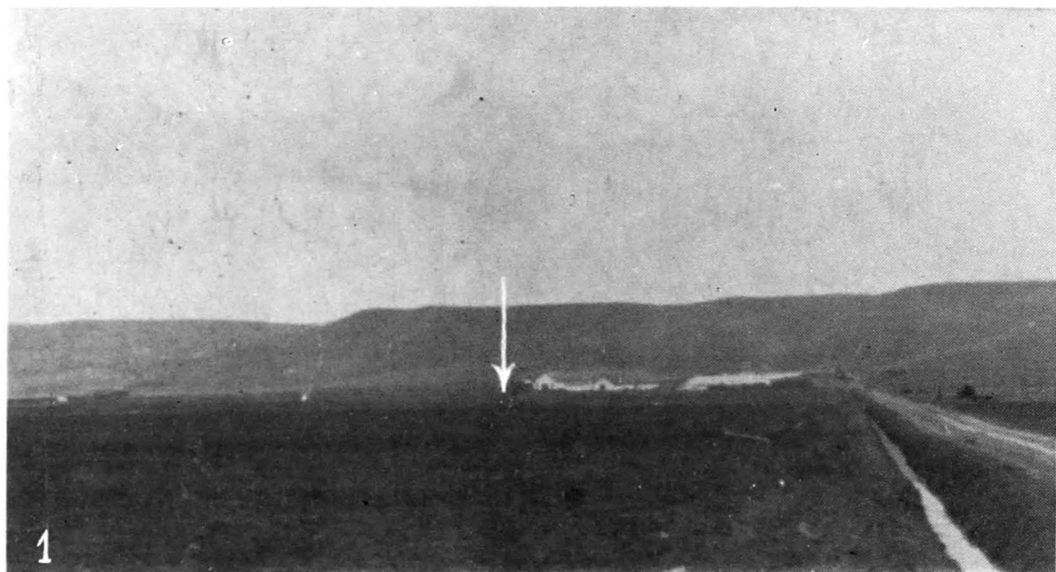

15

16

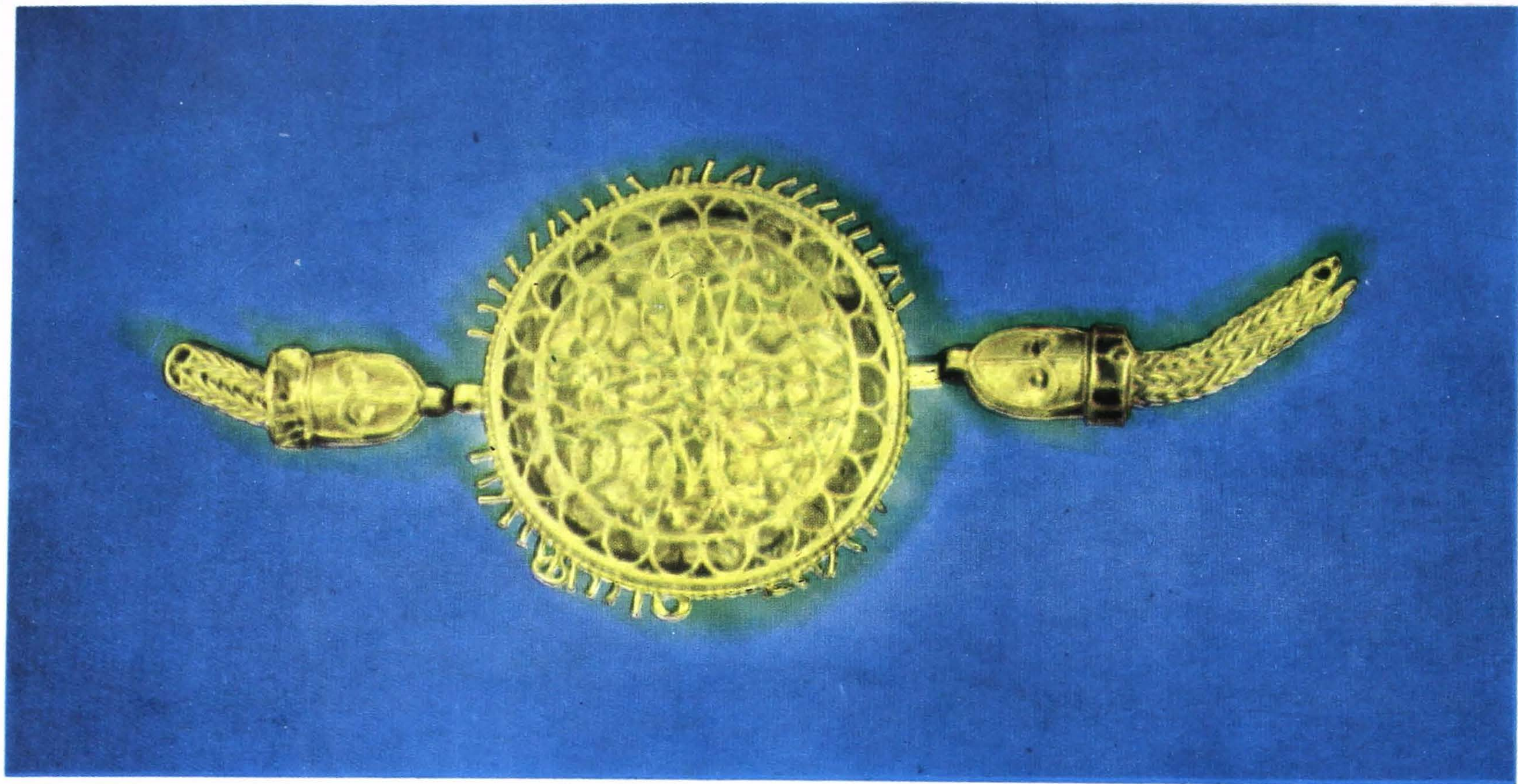
Planşa IV. — Cluj-Someşeni. 1a, b — 3a, b. Inele cu placă romboidală. 4a—4c. Inel cu gemă de argint. 5—10. Fragmente din terminaţiile unei brăţări cu protome de animale. 11—16. Fragmente dintr-o brăţară făcută din bară masivă. Mărime naturală.

Planşa V. — Cluj-Someşeni. 1. Nituri şi sfărîmături din diferite piese. 2. Fragmente dintr-o brăţară cu capetele îngroşate, goală pe dinăuntru. 3. Almandine de diverse forme, desprinse din celulele unor piese. Mărime naturală.

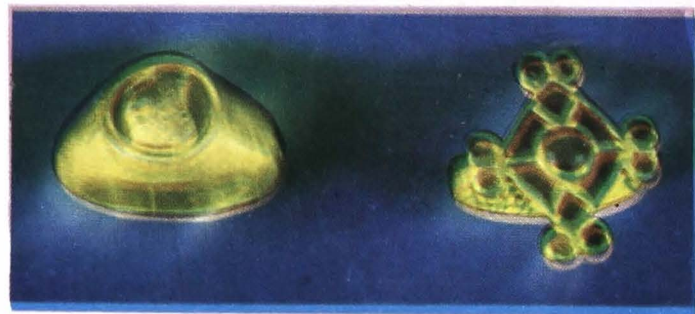

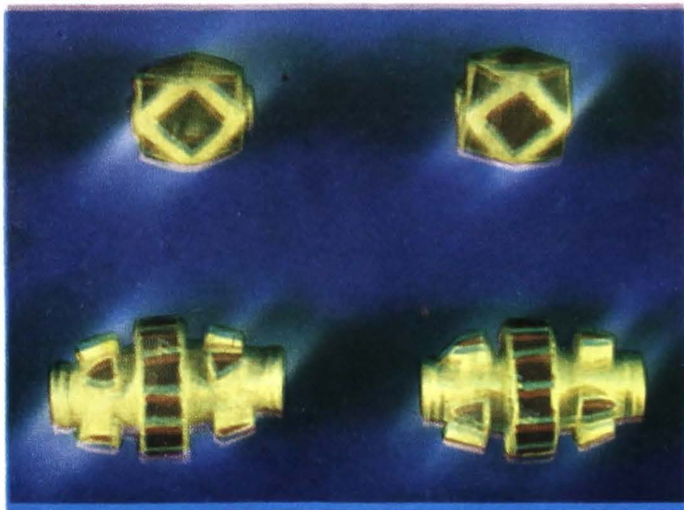
Planşa VI. — 1. Vedere a locului unde s-a descoperit tezaurul de aur de la Cluj. 2. Punctul în care s-a găsit tezaurul.

Planşa VII. — Cluj-Someşeni. Pectoralul cu capetele de animale de la lanţul de atîrnare.

Planşa VIII. — Cluj-Someşeni. 1. Pandantive. 2. Inele. 3. Mărgele. 4. Cataramă de centură

(Israel)[12] şi o piesă din Siria, aflătoare în colecţia Kofler — Truniger[13]. Rămîne deschisă problema, dacă aceste analogii indică regiunea de provenienţă a motivului sau dacă în ambele cazuri — în Transilvania şi pe coasta răsăriteană a Mării Mediterane — este vorba de fenomene periferice, iar centrul însuşi de provenienţă nu se poate sesiza, deoarece ritul şi ritualul funerar lipsit de inventar al populaţiei mediteraneene a avut ca urmare selecţionarea unilaterală a materialelor cunoscute acum[14]. Ornamentul celor patru cercuri încadrate cu romburi, cercuri plasate între braţele crucii, reapare pe banda exterioară a medalionului de la Olbia[15] şi constituie încă o trăsătură comună a celor două complexe. Lanţurile pectorale bizantine au fost studiate recent în legătură cu descoperirea de la Višnjica de lîngă Belgrad[16], unde de acelaşi lanţ sînt fixate o cruce şi un medalion ornamentat cu pelte[17]. Odată cu apariţia obiceiului (în perioada bizantină) de a purta cruci pe piept, se poate presupune că ambele categorii de podoabe pectorale (cruci şi discuri ornamentate cu pelte) s-au contopit, avînd drept rezultat motivul feţei pectoralului de la Cluj. De obicei, pe discurile ornamentale erau aşezate patru pelte, care, prin poziţia lor, indicau conturul unei cruci. Aceasta a devenit apoi pe pectoralul de la Cluj ornamentul principal cu caracter creştin. Cercurile dintre braţe ar putea să reprezinte în acest caz resturile transformate ale volutelor peltelor. Îmbrăcarea spatelui cu folii de aur ornamentate în tehnica „au repoussé“ este frecventă la bijuterii bizantine, cu precădere la cele din secolul al V-lea, cu un oarecare interval de timp înainte şi după acest veac[18]. În genere, ca ornament se folosesc la foliile de aur palmete presate. Între pectoralul de la Cluj şi fibulele discoidale ale francilor şi alamanilor există apoi legături directe, care atestă, şi pentru această categorie de podoabe, influenţele dunărene care iradiază în secolul al V-lea spre vest.

Pandantivele rombice şi semilunare făceau parte, probabil, dintr-un colier, a cărui înfăţişare se pare că este redată de piesele similare de la Untersiebenbrunn[19] şi Bakodpuszta[20]. Ornamentul pandantivelor rom-

[12] K. Böhner, în *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, IX, 1967—1968, p. 129, fig. 2/2.

[13] Informaţie primită de la J. Werner (München).

[14] J. Werner, în *Helvetia Antiqua. Festschrift E. Vogt*, Zürich, 1966, p. 288.

[15] Cf. supra, nota 5 .

[16] M. Tatić-Durić, în *ZborNM*, IV, 1964, p. 185—195.

[17] *Ibidem*, pl. I şi urm. Mai trebuie adăugată aici şi placa unui colier din Reggio Emilia (M. Degani, *Il tesoro romano barbarico di Reggio Emilia*, Firenze, 1959, p. 58, pl. XVIII).

[18] De pildă, „Constantinopol“ (M. C. Ross, *op. cit.*, pl. XVII/10), Olbia (*ibidem*, pl. LXXX), Ravenna (H. Rupp, *Die Herkunft der Zelleneinlage und die Almandin-Scheibenfibeln im Rheinland*, Bonn [1937], pl. XIII/6—7), sudul Rusiei (M. Ebert în *PZ*,I, 1909, p. 76, fig. 8b), Varna (D. P. Dimitrov, în *Archeologija*, V, 1963, 2, p. 37, fig. 4 şi p. 39, fig. 8 b), loc de descoperire necunoscut (R. Zahn, *Sammlung Baurat Schiller*, Berlin, [1929], pl. LX/113).

[19] W. Kubitschek, *JA*, V, 1911, p. 32 şi urm., pl. I/4; R. Noll, *Vom Altertum zum Mittelalter*, Wien, 1958, p. 65—68, fig. 43.

[20] J. Hampel, *op. cit.* pl. II/1 şi III/1; N. Fettich, în *ArchHung*, XXXI, 1951, pl. XV/3,4; XVII/1; XVIII/1.

bice (pl. III/19 a — 24 a, 19 b — 24 b) reapare şi pe plăcile ornamentale ale celor trei inele, cu care ele, de altfel, formaseră o garnitură unitară. Motivul romboidal se întîlneşte pe frecventele fibule rombice din secolul al VI-lea [21]. Pandantive semilunare sînt folosite de asemenea la unul dintre colierele de la Bakodpuszta şi într-un singur exemplar, prevăzut cu un ic median, în mormîntul de la Gáva [22].

Mărgelele în formă de bucşe şi cele poliedrice (pl. III/1 — 12) făceau şi ele parte dintr-un colier, pe care erau aşezate, probabil, în alternanţă. Mărgelele cu formă de bucşe sînt relativ rare; apar, totuşi, de două ori atestate în inventare funerare bine datate în secolul al V-lea [23], constituind astfel un element sigur pentru încadrarea cronologică mai strînsă a tezaurului de la Cluj. Cît priveşte mărgelele poliedrice, ele se întrebuinţează foarte frecvent drept cuburi ornamentale la cercei, dar se întîlnesc mai rar ca mărgele la coliere [24].

De centură era fixată catarama cea mare şi probabil cea mică. Referitor la cataramele din secolul al V-lea, se ştie că ele se caracterizează printr-o placă de fixare dreptunghiulară sau în formă de rinichi, avînd inele colţuroase sau ovale [25]. Din criteriile menţionate rezultă patru posibilităţi în combinarea acestor elemente, din care varianta cu placa dreptunghiulară şi cu inelul oval va deveni tipul caracteristic al cataramelor „gotice". Una dintre cele mai timpurii atestări ale acestei forme este catarama de la Cluj (pl. II/3 a — 3 b) [26], la care însă placa, spre deosebire de exemplarele ulterioare, este încă mai lată decît înaltă, iar limba şi inelul cataramei sînt netede şi neornamentate [27]. Dispunerea în diagonală pe placă

[21] J. Werner, *Katalog der Sammlung Diergardt*, I: *Die Fibeln*, Berlin, 1961, p. 58 şi pl. XXXVII, harta 5 de la p. 173—174.

[22] J. Werner, în *Germania*, XLI, 1963, pl. XLIV/6. Pandantivele semilunare ale epocii migraţiilor din bazinul carpato-dunărean le tratează A. Kralovánszky, în *ArchÉrt*, LXXXVI, 1959, p. 80, pl. XVII/12—19. Un pandantiv de la Záluzí, a cărui suprafaţă este împărţită în trei, ca la pandantivele de la Cluj, la B. Svoboda, *Cechy v době stehováni národnu*, Praga, 1965, p. 346 şi pl. LXXXIX/2.

[23] La Gáva (J. Werner, *op. cit.*, pl. XLIV/2—4) şi Měcholupy (H. Preidel, în *IPEK*, XIII—XIV, 1939—1940, pl. LIII/2b; B. Svoboda, *op. cit.*, pl. XXIX/4). Locul de descoperire al celor patru mărgele din colecţia Diergardt (Röm.—Germ. Mus. Köln, nr. inv. D. 143) nu este cunoscut. O mărgea similară din mormîntul de femeie 217 de la Köln, Sf. Severin (*Germania*, XXXVIII, 1960, pl. XXVI/2) este cu ceva mai tîrzie.

[24] Analogii pentru această utilizare, de pildă, la Zmajevo (Ókér) (E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, p. 35, fig. 10; pentru datare, cf. J. Werner, în *op. cit.*, p. 368), Olbia (M. C. Ross — P. Verdier, *Arts of the Migration Period in the Walters Art Gallery*, Baltimore, 1961, p. 48—49, nr. 12), „Ungaria" (M. C. Ross, *op. cit.*, pl. LXXVIII/164).

[25] Vezi J. Werner, în *Helvetia Antiqua. Festschrift E. Vogt*, Zürich, 1966, p. 283 şi urm., cu fig. 3.

[26] De catarama cea mare din tezaurul „de la Moigrad" (N. Fettich, în *ArchHung*, XXXII, 1953, pl. XLI/1) se poate ţine seama numai cu anumite rezerve. Îndoieli asupra autenticităţii tezaurului au exprimat şi J. Werner şi W. Holmqvist, care au cercetat recent piesele originale ale tezaurului.

[27] În privinţa inelului şi a limbii cataramei, acest lucru este valabil în egală măsură pentru goţii din Crimeea, pentru gepizi şi pentru vizigoţi (J. Werner, în *Germania*, XLI, 1963, p. 369).

a pietrelor ornamentale apare în secolul al IV-lea, în context roman tîrziu [28], şi se întîlneşte apoi pe cataramele ornamentate cu palmete de la Laa a.d. Taya şi la cea de la Zmajevo (Ókér), [29], precum şi la catarama de la Oradea [30]. Analogia ei cea mai apropiată o constituie catarama din colecţia Castellani [31], aflată într-un mediu ostrogot. În opoziţie cu piesa de la Cluj, cataramele mari din cele două morminte princiare cunoscute acum la Apahida au o placă în formă de rinichi, iar pereţii celulelor prezintă caracteristica îndoitură mediană [32], care lipseşte pe exemplarul din tezaurul de la Cluj.

Pe baza situaţiei din mormîntul de la Blučina [33], se consideră că aceste catarame de mărime mijlocie au fost purtate la încălţăminte. În tezaurul de la Cluj putea să mai existe o cataramă; dar, deoarece şi în mormîntul lui Omharus de la Apahida era numai un singur exemplar, nu ar fi exclus ca atare catarame, folosite numai cîte una, să fi fost purtate nu la picioare, ci tot la centură. De altminteri, piesa de la Cluj (pl. II/4 a — 4 b) seamănă cu catarama cea mică din primul mormînt princiar de la Apahida [34].

Dintre podoabele purtate la braţ s-au păstrat fragmente din două brăţări şi patru inele de deget. Cele cinci fragmente tubulare (pl. V/2) fac parte dintr-o brăţară goală în interior, care avea capetele îngroşate şi astupate cu plăci rotunde. Lungimea totală a fragmentelor este de 22 cm, ceea ce corespunde aproximativ circumferinţei unor asemenea brăţări [35].

Fragmentele în formă de bară masivă (pl. IV/11—16), precum şi cele cu părţi din capetele unor animale (pl. IV/5—10) provin de la o a doua brăţară. Într-o execuţie mai simplă, acest tip există încă la Untersiebenbrunn; dar exemplarele cu ochi şi urechi în relief şi încrustate, ca la Cluj, aparţin unui orizont ceva mai tîrziu [36].

---

[28] *Alterthümer unser heidnischen Vorzeit*, IV, 1900, pl. LVII/2.

[29] E. Beninger, în *Eiszeit und Urgeschichte*, VI, 1929, pl. XVII/3—4 şi fig. 31; *Der westgotisch-alanische Zug . . .*, p. 35, fig. 10.

[30] J. Hampel, *op. cit.*, II, 1905, p. 696 şi fig.; III (1905), pl. XLI/1. Piesa se păstrează acum la Baltimore (M. C. Ross — P. Verdier, *op. cit.*, p. 50—51, fig. 13 a).

[31] N. Åberg, *Die Goten und Langobarden in Italien*, Uppsala, 1923, p. 8, fig. 11. Cf. şi catarama de la Komarno (J. Hampel, *op. cit.*, pl. XL; A. Alföldi, în *ArchHung*, IX, 1932, p. 28, pl. 32 jos), care, prin buterola din aceeaşi descoperire, poate fi datată — pe baza analogiilor cu piesele corespunzătoare de la Valea lui Mihai şi Blučina (K. Tihelka, în PA, LIV, 1963, p. 473, fig. 5/2) — în a doua jumătate a sec. V. O cataramă asemănătoare cu cea de la Komarno în distr. Kiev, la B. A. Rybakov, în *SA*, XVII, 1953, p. 51, fig. 5/6.

[32] J. Werner, în *Kölner Jahrb. f. Vor- und Frühgesch.*, III, 1958, p. 55—61.

[33] K. Tihelka, în *op. cit.*, p. 471.

[34] J. Hampel, *op. cit.*, pl. XXXVI, N. Fettich, în *ArchHung*, XXXII, 1953, pl. XXIII/7.

[35] Despre exemplarele masive ale acestui tip, cf. J. Werner, în *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, XXV, 1960, p. 171—172.

[36] Untersiebenbrunn (W. Kubitschek, în *op. cit.*, p. 40, pl. II/6—7). Piese mai tîrzii din sec. V: în Ungaria, la Beregszász, după cum se susţine (J. Hampel, *op. cit.*, pl. XLII/5; N. Fettich, în *ArchHung*, XXXI, 1951, p. 195 şi pl. XX/1a — c) şi în colecţia Kárász (J. Hampel, *op. cit.*, pl. XLII/1). Brăţări de acelaşi tip, dar prevăzute cu ţîţîni, sînt atestate în distr. Kiev (B. A. Rybakov, *loc. cit.*), la Bakodpuszta (J. Hampel, *op. cit.*, pl. II/2; N. Fettich, *op. cit.*, pl. XV/1—2, XVI/1—2), şi la Wiesbaden-Schierstein (*Alterthümer unser heidnischen Vorzeit*, IV, pl. XXXV/1).

Cele trei inele (pl. IV/1 a — 3 a, 1 b — 3 b) sînt prevăzute cu o placă ornamentală rombică, avînd acelaşi motiv ca pandantivele rombice. Două inele identice există în descoperirea de la Olbia [37], unul la Bakodpuszta [38] şi altul la Lörrach (Baden de Sud) [39], găsit într-un mormînt, împreună cu o pereche de fibule ostrogote şi alte obiecte.

Vrednic de relevat este faptul că la cel de al patrulea inel gema este de argint. Nu se poate spune cu certitudine, dacă pe capul uman al gemei este redat părul sau o bonetă ori ceva asemănător. În prima ipoteză, părul ar fi legat cu o panglică, iar în partea inferioară pletele ar fi împletite sau aşezate în şuviţe cu bucle [40]. Pentru ipoteza capului acoperit pledează cele trei linii vizibile pe obraz, lîngă ureche, care ar putea să marcheze părul ce ieşea de sub o bonetă sau de sub alt acoperămînt al capului [41]. Folosirea unei geme de argint într-un inel de aur este neobişnuită şi, în acest sens, s-ar putea menţiona posibilitatea că gema fusese tăiată eventual dintr-un vas de argint ornamentat cu figuri [42]. În afară de anumite urme de prelucrare nesigure, pe latura interioară a inelului există unele semne zgîriate (pl. IV/4 c şi fig. 3), al căror caracter, eventual runic, rămîne să fie verificat [43].

Se susţine că, iniţial, în tezaur ar fi fost mai mult de patru inele. Numărul relativ mare de inele în acest tezaur merită să fie subliniat, deoarece fenomenul se repetă la Bakodpuszta şi îndeosebi în tezaurul de la Reggio Emilia, unde se aflau 15 inele [44]. Inelele din această ultimă descoperire, purtînd inscripţii sau monograme, precum şi tipul tîrziu al unei fibule cu capete de ceapă oferă conexiunea cu mormîntul lui Omharus de la Apahida, care, la rîndul lui, se leagă de tezaurul de la Cluj.

Dintre analogiile enumerate, cele de la Bakodpuszta şi Olbia sînt cele mai apropiate pentru tezaurul de la Cluj. La Bakodpuszta există, ca la Cluj, coliere împletite prevăzute cu pandantive de diferite forme, un inel cu placa ornamentală de formă romboidală şi brăţări cu capete de

---

37 M. C. Ross, *op. cit.*, pl. LXXXI/166, D.

38 J. Hampel, *op. cit.*, pl. III/5; N. Fettich, în *op. cit.*, pl. XVIII/2.

39 J. Werner, în *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, XXVI, 1961, pl. VI/4; *Helvetia Antiqua* . . ., p. 289.

40 Coafura nu este antică (romană), dar nici germanică. Cf. K. Schumacher — H. Klumbach, *Germanendarstellungen, Kataloge des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz,* Mainz, 1935; P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik,* Stuttgart, I, 1954, p. 124—126, 136—138; R. Delbrueck, în *Bonner Jahrbücher*, CXLIX, 1949, p. 66—81.

41 Un fel de bonetă cu şuviţe de păr interpuse este reprezentată pe una dintre farfuriile din tezaurul de pe Oxus (O. M. Dalton, *The treasure of the Oxus* [1926], pl. XXXIV—XXXV).

42 Despre argint tocat, provenit din vase de argint, cf. W. Grünhagen, *Der Schatzfund von Gross Bodungen,* Berlin, 1954, p. 58 şi urm. Fragmentele unor farfurii de argint există şi la Reggio Emilia (M. Degani, *op. cit.*, pl. XXXI).

43 Pentru existenţa unei inscripţii incizată intenţionat, ar putea să pledeze faptul că ea este plasată într-un loc ascuns, destinată numai purtătorului inelului. Cf. J. Werner, *Das Aufkommen von Bild und Schrift in Nordeuropa,* în *Bayer. Akad. d. Wiss., Phil.—Hist. Klasse, Sitzungsber.*, 1966, fasc. 4, p. 34.

44 M. Degani, *op. cit.*, p. 59—63 şi pl. XXI—XXV.

animale. Olbia și Clujul au ca elemente comune lanțul gros împletit, de care atîrna un pectoral sau un medalion, și, de asemenea, inele cu placa ornamentală rombică. La cele două podoabe pectorale dosul este îmbrăcat cu foițe de aur ornamentate, iar pe față se întîlnesc, ca motiv decorativ comun, cercuri ce încadrează romburi. Complexele de la Cluj, Bakodpuszta și Olbia alcătuiesc astfel un orizont cultural și cronologic unitar, a cărui succesiune de la est spre vest ar putea indica proveniența răsăriteană a acestei grupe și direcția ei de înaintare spre vest. Pe de altă parte, atare linie ar putea marca doar zona periferică de nord, pînă la care se resimt influențele unui centru cultural bizantin, comun. Prin alte elemente se mai pot conexa cu orizontul amintit mormintele princiare de la Apahida și tezaurul de la Reggio Emilia.

Analogiile menționate datează tezaurul de la Cluj, în mod uniform, în secolul al V-lea. Ele sînt atît de numeroase și concludente, încît ar fi de prisos să stăruim asupra unei documentări mai ample. Pentru aprecierea situației istorice, însă, este important a se fixa mai precis datarea tezaurului în cadrul acestui secol. Jaloanele de orientare cele mai sigure le oferă în această privință tipul tîrziu al fibulelor cu disc și grupa bogatelor morminte de femei aflate în cîmpia Tisei. În mormintele de la Bakodpuszta se găsește o fibulă tîrzie cu nervuri laterale turnate, fixate separat pe disc, cu arcul turnat aparte și ornamentat cu almandine [45]. Acest tip de fibulă se datează în perioada cuprinsă între prăbușirea imperiului lui Attila și plecarea ostrogoților în Italia [46]. Ținînd seama de relațiile strînse ale tezaurului nostru cu inventarele funerare de la Bakodpuszta, fibula amintită datează și descoperirea de la Cluj în același interval de timp. Mărgelele, rare, în formă de bucșe stabilesc din nou, prin mormîntul de la Gáva, legătura cu același orizont al fibulelor tîrzii cu disc și, în plus, cu mormintele bogate din cîmpia Tisei, care se plasează cronologic în aceeași perioadă [47]. Tezaurul de la Cluj, așadar, trebuie datat în al treilea sfert al secolului al V-lea. El se leagă și de cele două morminte princiare de la Apahida, care sînt contemporane cu mormîntul lui Childeric, al cărui inventar a fost lucrat curînd după 450 e.n. [48]. Toate raționamentele privind datarea tezaurului converg deci, în mod unitar, spre deceniile zbuciumate de după moartea lui Attila, caracterizate prin luptele triburilor germanice împotriva fiilor și moștenitorilor acestuia,

---

[45] J. Hampel, *op. cit.*, pl. I/1; N. Fettich, *op cit.*, pl. XIX/3.

[46] J. Werner, în *SlovArch*, VII, 1959, p. 424.

[47] J. Werner, în *Germania*, XLI, 1963, p. 368. Inventarul funerar de la Měcholupy, conținînd de asemenea o mărgea în formă de bucșe, confirmă datarea pe la sau după anul 450 (H. Preidel, în *op. cit.*, p. 113).

[48] Confecționarea lui este datată de K. Böhner *(Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes,* Berlin, 1958, p. 25) la începutul fazei a doua (din clasificarea sa), care durează aproximativ de la 450 la 525.

precum şi prin luptele neamurilor germanice între ele, îndeosebi cele dintre ostrogoţi şi gepizi [49].

În această vreme, o prinţesă de origine germanică şi în acelaşi timp creştină, şi-a îngropat podoabele de aur în apropierea Clujului actual. Simbolurile creştine alcătuiesc încă o trăsătură comună cu primul mormînt princiar de la Apahida, unde cele trei inele sînt de asemenea prevăzute cu cruci [50]. Împreună cu ambele morminte princiare, tezaurul nostru indică între Cluj şi Apahida un centru de stăpînire germanic, destrămat sau abia închegat în deceniile de după prăbuşirea imperiului hunic.

Pînă în prezent, mormîntul lui Omharus a fost atribuit în general gepizilor, fiind considerat ca cea mai timpurie dovadă despre pătrunderea lor în Transilvania [51]. Prin urmare, tezaurul de la Cluj ar trebui să fie de asemenea gepid. La atare atribuire nu se ţine însă îndeajuns seama de rolul şi de importanţa ostrogoţilor în perioada premergătoare aşezării lor în Pannonia. Cele două tezaure de la Şimleul Silvaniei (jud. Sălaj), localitate situată la circa 80 km (în linie dreaptă) spre nord-vest de Cluj, deşi sînt cu ceva mai vechi, datează totuşi din secolul al V-lea şi atestă un alt centru de stăpînire germanic, probabil ostrogot, dar nicidecum gepid. Acelaşi lucru se poate spune şi despre tezaurul de la Pietroasa (jud. Buzău), a cărui datare va trebui eventual corectată şi mutată în timpul lui Attila, iar ascunderea lui se pare că este necesar să fie pusă abia în timpul tulburărilor de după moartea marelui rege [52]. De asemenea, ar trebui să se reflecteze şi asupra localizării sediilor ostrogoţilor în timpul dominaţiei hunice şi dacă ei s-au aşezat mai tîrziu, *în mase compacte*, în Pannonia.

Pentru interpretarea istorică şi etnică a tezaurului de la Cluj şi a centrului de stăpînire est-germanic în valea Someşului Mic, se pune deci întrebarea, dacă acest tezaur era *încă* ostrogot sau chiar gepid. O rezolvare sigură nu se poate da deocamdată; dar trebuie să se ţină seama de posibilitatea punerii tezaurului pe seama ostrogoţilor sau chiar să se prefere *atare* soluţie [53]. Problema rămîne să fie discutată mai amplu, cînd se va publica al doilea mormînt princiar de la Apahida.

K. HOREDT

[49] Cu privire la aceste evenimente, cf. A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, Berlin — Leipzig, II, 1926, p. 97—104; W. Ensslin, în *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, VI, 1927—1928, p. 146—159; L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, München, 1934, p. 257—277.

[50] Referitor la inelele de la Apahida, cf. şi J. Werner, în *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, IX, 1967—1968, p. 120—123.

[51] K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 81—82.

[52] K. Horedt, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 549—551.

[53] În acest caz, doar mormintele de pe malul *drept* al Someşului Mic, situate faţă în faţă cu locul de găsire a tezaurului (fig. 1/4), ar mai aparţine eventual gepizilor (cf. Horedt, *Untersuch.*, p. 75—77).

EIN VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHER SCHATZFUND AUS CLUJ — SOMEȘENI

Die deutsche Fassung des vorliegenden Aufsatzes erscheint gleichzeitig in der Zeitschrift *Germania*, 1970.

HABANII ÎN TRANSILVANIA

Habanii (anabaptiştii)[1] au fost meşteşugari ce s-au distins, în cursul veacurilor XVI—XVII, prin îndeletnicirile lor multilaterale. După însemnări contemporane, ei au practicat la un înalt nivel tehnic aproape toate meşteşugurile din vremea lor[2]. În ţara noastră, ca pretutindeni, munca şi produsele lor meşteşugăreşti s-au bucurat de multă apreciere. În sec. XVII—XVIII conscripţiile din Transilvania specifică întotdeauna calitatea deosebită a produselor meşteşugăreşti „anabaptiste" pe care le menţionează în cuprinsul lor.

În general, anabaptismul[3] formează obiectul unor bogate şi multilaterale cercetări de specialitate în străinătate, în raza acestor preocupări intrînd şi probleme legate de activitatea meşteşugarilor anabaptişti. Cerce-

---

[1] În literatura de specialitate străină anabaptiştii apar sub următoarele denumiri: *Anabaptistae, Wiedertäufer, Habansky* etc.; în izvoarele contemporane transilvănene: *Fratres Moravici, Mährische Brüder, morva testvérek, újkeresztények* etc. Începînd din a doua jumătate a secolului trecut s-a răspîndit denumirea de: *Habaner, anabaptista, habán, újkeresztény, habansky;* de aceea în lucrare vom folosi fie denumirea de *meşteşugari anabaptişti*, fie *meşteşugari habani*. După părerea unor cercetători cuvîntul „Haban" derivă din *Haushaben*, denumire folosită pentru locul unde era organizată colonia anabaptiştilor. În legătură cu numele *haban*, cf. Joseph Beck, *Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österreich — Ungarn*, în *Fontes Rerum Austriacarum*, v. 43 (1883), p. 642.

[2] Printre cele mai îndrăgite meşteşuguri practicate de habani erau morăritul, şi în legătură cu acesta dulgheria şi olăritul. Predilecţia lor pentru morărit şi olărit trebuie pusă în relaţie cu dogmele religioase. Moara era simbolul întrunirilor religioase. În cadrul comunităţilor, olarii aveau un rol conducător, probabil potrivit versetului biblic despre Ieremia, căruia Domnul însuşi îi spune: „du-te în casa olarului şi ascultă acolo cuvîntul meu".

[3] Anabaptismul este un produs al mişcărilor de reformă din Germania. Din cauza învăţăturilor propovăduite, a preconizării unei vieţi sociale bazate pe idei ale unui comunism primitiv, atît biserica catolică şi aliata ei reacţiunea feudală, cît şi biserica protestantă — avînd de altminteri aceeaşi aliată — au decretat prigoana împotriva anabaptiştilor. Ei au fost alungaţi de pe întreg teritoriul Elveţiei. În ciuda prigoanei, mişcarea s-a întins din ce în ce mai mult. Pe teritoriile germane, centre anabaptiste înfloritoare au devenit oraşele Zwickau, Augsburg, Nürnberg, Ulm, München, întreaga provincie Württemberg etc. S-a alăturat anabaptiştilor şi Thomas Münzer, radicalismul şi conţinutul revoluţionar al ideilor sale avînd o uriaşă influenţă asupra mişcării. Din Elveţia învăţăturile anabaptiste au trecut curînd şi în Italia învecinată, îndeosebi în nordul ei, în oraşele Verona, Padova, Treviso. Un centru al anabaptismului în Italia a fost Vicenza. În acelaşi timp, mişcarea a prins

tările privitoare la istoria anabaptiştilor din Transilvania au început încă în a doua jumătate a secolului trecut [4]. Acest domeniu are o bogată, dar unilaterală literatură, atenţia cercetătorilor fiind atrasă în primul rînd de faptul însuşi, cît şi de împrejurările istorice ale colonizării anabaptiste în sec. XVII. Pînă în prezent au rămas nestudiate locul şi rolul anabaptismului, curent de reformă populară, în sec. XVI în cadrul mişcării de reformă din Transilvania [5]. Pe de altă parte, a fost tratată unilateral problema meşteşugarilor habani, cercetătorii ocupîndu-se aproape exclusiv de meşteşugul ceramicii habane. În privinţa celorlalte meşteşuguri [6] practicate de ei nu au fost depăşite constatările de ordin general, nefiind sintetizate datele referitoare la activitatea meşteşugărească a habanilor, privitor la rolul pe care l-au avut în viaţa economică a Transilvaniei.

Aproape toţi autorii, referindu-se la problemele legate de anabaptism în Transilvania, menţionează că cel dintîi grup de anabaptişti a fost adus şi aşezat pe teritoriul patriei noastre de principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, în localitatea Vinţul de Jos. Cercetările mai recente însă dovedesc că în Transilvania anabaptiştii apar încă pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Tot în această perioadă învăţăturile anabaptiste cuceresc teren în vîltoarea frămîntărilor, a luptelor social-religioase ce s-au înteţit în urma răspîndirii Reformei [7]. De asemenea după mărturia unor date încă Ştefan Bocskay, apoi Simon Péchy au făcut încercări de a aşeza anabaptişti în Transilvania [8]. Multe probleme de detaliu privind aceste colonizări mai aşteaptă să fie elucidate. Sigur este însă, chiar în stadiul actual al cercetărilor, că ele au fost de proporţii mult mai reduse decît cea care a avut loc între 1621—1623, în timpul domniei principelui Gabriel Bethlen.

Datele care documentează colonizarea din sec. XVII a anabaptiştilor în Transilvania, împrejurările şi evenimentele acesteia sînt cunoscute din

---

rădăcini şi pe teritoriul Tirolului, al Carintiei, al Crainei; după anul 1525 în Ţările de Jos şi Moravia. Aici, se formă un nou curent anabaptist, huterismul (huterianismul), care şi-a luat numele de la Jakob Huter, conducător şi reorganizator al mişcării anabaptiste din Moravia, între anii 1525—1535 (J. Loserth, *Der Communismus der Mährischen Wiedertäufer*, în *Archiv für Österreichische Geschichte*, 21 [1895], passim; Lydia Müller, *Der Kommunismus der Mährischen Wiedertäufer*, în *Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte*, 142 [1927], p. 102).

[4] Jakab Elek, *Erdély és az anabaptisták a XVII. és XVIII. században*, în *Keresztény Magvető*, XI (1876), p. 2—12; Áldásy Antal, *Anabaptisták Magyarországon a XVI—XVII. században*, în *Katholikus Szemle*, VII (1893), p. 805—838; Tóth Mike, *Az anabaptisták Erdélyben és Delphini*, în *Katholikus Szemle*, VI (1892), p. 764—797.

[5] Pentru unele aspecte ale problemei cf. Fr. Pall, *Frămîntările sociale şi religioase din Cluj în jurul anului 1570*, în *AIIC* V (1962), p. 7—30; S. Goldenberg, *Frămîntări sociale şi religioase la Cluj oglindite într-o scrisoare din 1571*, *ibidem*, I—II (1958—1959), p. 371—373; Kathona Géza, *Karácsony György „szent hada" 1569—1570*, în *Egyháztörténet*, Budapesta, I (IV), 1958, nr. 4, p. 267—271.

[6] Béla Krisztinkovich, *Unbekannte Messerschmied-Kunstwerke der Ungarischen Habanen*, în *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei*, V (1962), p. 59—82.

[7] Fr. Pall, *op. cit.*, p. 7—30.

[8] Rudolf Wolkan, *Die Lieder der Wiedertäufer*, Berlin, 1903, p. 154—155. Acţiunea principelui Transilvaniei Ştefan Bocskay de a coloniza meşteşugari anabaptişti coincide cu acţiunile sale militare întreprinse în anul 1605 pe teritoriile Ungariei de nord, iar cea a cancelarului Simon Péchy înainte de anul 1618.

cronicile anabaptiste [9]. În general, cu deosebire în privința obiectului lor istoric, cronicile anabaptiste nu pot fi considerate întru totul autentice: scrise de fapt ca opere de exaltare religioasă, ele consemnau înainte de toate evenimentele ce corespundeau obiectivelor pe care și le-a propus mișcarea. De obicei, cronicile erau copiate în mai multe exemplare. Disciplina internă severă a comunității prescria pentru membri ca, „în locul a tot felul de lucruri deșarte", să se ocupe mai degrabă de copierea scrierilor religioase, a propriilor cîntece și cronici.

În cadrul cercetărilor privitoare la istoria colonizării anabaptiștilor în Transilvania, pe lîngă materialul documentar păstrat, interesează în primul rînd datele cuprinse în acele cronici anabaptiste care deapănă firul istoriei comunităților din Transilvania și care sînt păstrate la biblioteca diecezană din Nitra [10], biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia [11] și Biblioteca Universitară din Cluj [12]. Cea dintîi, scrisă de Jacob Werner, a ajuns în posesia bibliotecii diecezane din Nitra provenind (probabil) din biblioteca iezuitului Teofil Delpini (mai tîrziu canonic de Nitra), încredințat cu catolicizarea comunității anabaptiste din Vințul de Jos. La biblioteca Batthyaneum se mai păstrează, în afară de cronicile amintite, un șir întreg de lucrări cu caracter dogmatic, de exegeză biblică, cantionale etc., confiscate la mijlocul sec. XVIII de la conducătorii comunității din Vințul de Jos [13].

Din confruntarea datelor cuprinse în amintitele cronici se pot reconstitui cu aproximație fazele colonizării. Utilizînd datele cronicilor, trebuie neapărat să avem în vedere desfășurarea evenimentelor politice din Europa centrală în timpul Războiului de 30 de ani, întrucît numai în legătură cu aceste evenimente se pot explica motivele ce au determinat un grup de meșteșugari anabaptiști din Moravia să-și părăsească comunitățile unde au trăit timp de aproape un veac, strămutîndu-se în Transilvania.

După lupta de la Muntele Alb (noiembrie 1620), în țările coroanei cehe,

---

[9] Szimonidesz Lajos, *A magyarországi anabaptisták irodalma és könyveik*, în *Magyar Könyvszemle*, LXVIII (1944), p. 134—147; A.J.F. Ziegelschmid, *Die älteste Chronik der Hutterischen Bruder*, Philadelphia, 1947 (lucrarea nefiindu-ne accesibilă, informațiile utilizate aici au fost preluate din alte publicații); Szentiványi Robert, *Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae*, Szeged, 1958, p. 135, 227; Robert Friedmann, *Die Schriften der Hutterischen Taufergemeinschaften*, Wien, 1965, p. 18.

[10] Wagner József, *A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai*, Budapest, 1886.

[11] Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia. Cronica nr. II—122 (cota veche G 5. VI. 1). 1625—1640; ibidem, nr. III—93 (cota veche E 5. VI. 12). Cronica din urmă se încheie cu anul 1708. Inițiatorul acestor cronici a fost Ambrosius Reesch. Ambele cronici sînt menționate la Szentiványi, *op. cit.*, p. 35 și Friedmann, *op. cit.*, p. 20.

[12] Biblioteca Universitară Cluj. Mss. 3217. Inițiatorul cronicii a fost Joseph Hauser(?). Este menționată de Friedmann, *op. cit.*, nr. 7 și la Josef Macurek, *Nouveaux rapports sur les matériaux relatifs à l'histoire tchécoslovaque contenus dans les archives et les bibliothèques de la Transylvanie*, în *Vestnik Královské Česki Společnostni Nauk*, 1926, p. 63 și urm.

[13] Arhiva Istorică a Academiei Republicii Socialiste România Filiala Cluj (în continuare Arhiva Istorică). Cartophilacium Transilvanicum, p. 109—112, Colecția Kemény Sámuel.

implicit Moravia, începe acţiunea de nemiloasă catolicizare întreprinsă sub egida Habsburgilor, prigoana împotriva protestanţilor, confiscarea averilor şi proprietăţilor lor. De bună seamă că şi prigoana împotriva anabaptiştilor din Moravia se încadrează în această acţiune. Un mare rol în urmărirea anabaptiştilor îl avea guvernatorul Moraviei, episcopul Dietrichstein, înrudit cu împăratul Ferdinand II [14]. Caracteristic pentru proporţiile pe care le-a luat această prigoană e faptul că pînă în anul 1622 au fost distruse 24 din cele 43 de comunităţi existente înainte de 1620. Acei membri ai comunităţilor morave care au supravieţuit au plecat în masă din Moravia. Ei s-au îndreptat spre sud, în direcţia părţilor nordice şi apusene ale Ungariei, stabilindu-se în primul rînd în localităţile, cetăţile, domeniile locuite de anabaptiştii de acolo. Pe lîngă comunităţile deja cunoscute, locuite de ei, în această perioadă anabaptiştii se aşează şi în locuri noi. În condiţiile în care anabaptiştii din Moravia, din cauza evenimentelor amintite, fură siliţi să-şi părăsească vechile colonii, principele Transilvaniei Gabriel Bethlen s-a folosit de acest prilej, colonizînd parte din ei în Transilvania şi asigurîndu-le largi privilegii economice şi religioase.

La 2—4 luni după lupta de la Muntele Alb, începe amintita fluctuaţie a comunităţilor anabaptiste din Moravia. Cronicile cunoscute de noi consemnează în felul următor colonizarea anabaptiştilor în Transilvania: „Cancelarul Simon Bötsely [15] din Transilvania... a venit la noi în Moravia, la comunitatea din Neumühl, cu scopul... de a ne comunica dorinţa... principelui Transilvaniei... ca conducătorii comunităţilor noastre să dea voie unor meşteşugari cu experienţă să se strămute în Transilvania. Cum însă e greu să părăseşti tot cu ceea ce te-ai obişnuit şi nimeni nu îndrăznea să se mute în ţară străină, conducătorii au mulţumit frumos pentru ofertă, iar cancelarul s-a întors fără rezultat la principele său. Curînd însă, în urma incursiunilor războinice, populaţia comunităţii a avut mult de suferit, mare parte din ai noştri fură nevoiţi chiar să fugă... noi însă... care locuiam dincolo de March, [rîul Morava] împreună cu femeile şi copiii noştri [la 28 dec. 1620] ne-am dus la iubiţii noştri fraţi, mai ales la cei care stăteau în comunele Wessel, Neudorff şi Protzka. Nici aici însă nu am putut rămîne mult timp, de aceea am plecat în Ungaria la Sabatisch, unde o mulţime mare din ai noştri rămaseră timp de trei săptămîni. Furtunile războiului au ajuns însă şi pînă aici, de aceea... fratele nostru credincios şi iubit, cel mai bătrîn din oastea Domnului, Uhl I., ocolind... duşmanul... a scos tot poporul din Sabatisch la 18 ianuarie 1621... Cu o parte din popor s-a retras la Wädowitz, cu altă parte la Gostolän şi la Schächtitz în casele locuitorilor, rămînînd acolo săptămîni de zile... Nu peste mult timp, un domn secui, colonelul Böldj Kelemen [16]... a primit poruncă regală... de a trimite în Transilvania... pe fraţii... care s-au refugiat din Moravia în Ungaria, dîndu-le pază sigură... La 1 aprilie a acestui an, a şi apărut la Wädowitz un căpitan cu 100 de călăreţi, i-a luat pe Konrad Hiertzl şi pe cîţiva fraţi ai noştri, ducîndu-i la Schächtitz... În ziua următoare, alţi trei căpitani veniră în castelul de la Schächtitz, prezentînd o scrisoare regală formulată în limba germană în 8 puncte, ce ne asigura libertăţile noastre în Transilvania. Căpitanii, fără să mai aştepte răspuns din partea

[14] Biblioteca Universitară Cluj, Mss. 3217, p. 2070.
[15] Se referă la cancelarul Péchy Simon.
[16] Este vorba de Béldi Kelemen(?).

noastră, dacă spunem da sau nu... împreună cu cel mai în vîrstă păstor din Dämmerschitz, Franz Walther şi cu Konrad Hiertzl au urcat pe 85 dintre ai noştri în 18 căruţe, pornindu-ne la drum. La 10 aprilie, amintitul căpitan s-a dus din nou la Schächtitz, transportînd din nou 100 de persoane împreună cu Hans Jacob Högler, după cel dintîi grup, în Transilvania... la 22 mai, 186 de persoane din rîndurile noastre sosiră la Teiuş. În dimineaţa zilei de 23 mai am fost împărţiţi în trei grupuri: 49 de persoane, printre care Franz Walther şi Konrad Hiertzl, au fost duse la moşia din Iernut [„Radnoten"] a cancelarului Simon Bötsely, 88 de persoane avînd cu ei pe Hans Jacob Högler — în comitatul Alba [„Weissenburg"], 49 cu Johan Frey la Kelemen Böldj în Secuime [„Zeikelland"][17]. Această împărţire l-a făcut pe fratele nostru Franz Walther să izbucnească în lacrimi, la fel pe ceilalţi fraţi... căci această divizare era evident contrară celor 8 puncte ce ne asigurau libertatea, de aceea fraţii cerură cu insistenţă să fie lăsaţi laolaltă... astfel se făcu că la 31 august 1621, spre marea noastră bucurie, ne întîlnirăm la Vinţul de Jos"[18].

Conform acestor rînduri ale cronicii, cel dintîi grup de anabaptişti colonizaţi în Transilvania era originar din Neumühl, iar localităţile Sobotiště şi Cachtice (Schächtitz) au constituit pentru ei doar adăposturi vremelnice. În legătură cu evenimentele descrise, citim următoarele într-o altă cronică păstrată la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia: „Grupul refugiat la Schächtitz şi Echtelnitz, din cauza prigoanei, conform poruncii lui Gabriel Bethlen a pornit sub escortă militară la 1 aprilie 1621, conduşi de Franz Walther şi Conrad Hiertzl... Grupul, format din 183 de persoane, bărbaţi, femei, copii, ajunse fără peripeţii deosebite în Transilvania, unde fu bine primit"[19].

Prin urmare, după cum ne informează aceste două cronici, primul grup de anabaptişti a sosit la Vinţul de Jos la sfîrşitul lunii august. În schimb, se cunoaşte o scrisoare a lui Gabriel Bethlen către soţia sa, Suzana Károlyi, purtînd data de 26 iulie 1621[20], scrisoare din care reiese că un grup de anabaptişti se afla la Vinţul de Jos încă înainte de 26 iulie. Din scrisoare ne lămurim şi asupra faptului că grupul nu va fi ajuns cu multă vreme înainte, întrucît Bethlen scrie: „... Anabaptiştii cer grajdurile din Vinţ spre a le amenaja ca locuinţe pînă ce-şi vor clădi casele lor proprii". De aceea, o roagă pe soţia sa să le cedeze grajdurile amintite. Totodată dispune provisorului „să le dea, din toate lucrurile, lemne destule şi să le facă case aşa cum doresc ei, să primească şi vite, vaci cu viţei, porci, boi etc". Cu aproape o lună mai tîrziu, de lîngă Bratislava, Bethlen scrie soţiei sale să-i aşeze la Vinţ pe zidarii şi pe tot felul de meşteşugari ai lui Pécsi (adică pe anabaptiştii duşi de la Teiuş la Iernut); la fel, să-i ducă acasă şi pe anabaptiştii lui Béldi, aceştia să-şi confecţioneze unelte. Mai departe dispune să li se dea 10 vaci, 12 boi şi cîţiva porci[21]. Aşadar, între timp grupul despărţit la Teiuş s-a refăcut din nou. Probabil că la

---

[17] A.J.F. Ziegelschmid, *op. cit.*, p. 139.
[18] Cronica lui Jacob Werner, la Tóth Mike, *op. cit.*, p. 765—769.
[19] Biblioteca Batthyaneum, Cronica nr. II—122, p. 669.
[20] Gergely Sámuel, *Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsannához*, în *Történelmi Tár*, 1882, p. 127—128.
[21] *Idem*, p. 131.

aceasta se referă cronicarul Jacob Werner, arătînd că „la 31 august, spre marea noastră bucurie, ne întîlnirăm la Vințul de Jos". Legată de corespondența dintre Gabriel Bethlen și Suzana Károlyi trebuie să fie și vizita pe care o face principesa la 31 august 1621 anabaptiștilor, la Vințul de Jos. Văzînd că sînt împărțiți în trei grupuri deosebite, le-a desemnat terenurile unde să se gospodărească și unde ei au și început a-și ridica casele și atelierele [22].

Dintr-o altă scrisoare a lui Gabriel Bethlen, datată din 14 septembrie 1621, aflăm din nou că „. . . postăvari și alți meșteșugari anabaptiști" [23] au fost expediați în Transilvania. Din datele de mai sus reiese că în 1621 meșteșugarii anabaptiști au pornit succesiv în grupuri mai mici sau mai mari, sosind în aceleași formații în Transilvania.

Contrar celor afirmate de unii cercetători [24], colonizările nu iau sfîrșit în anul 1621; la 1622, 1623, 1629, 1635, apoi în 1649, comunitatea din Vințul de Jos crește cu noi grupuri de meșteșugari anabaptiști. Referitor la colonizările acestea, găsim prețioase date, pe lîngă cronicile anabaptiste, în diverse lucrări ale unor cronicari transilvăneni din sec. XVII (dintre care l-am și menționat pe Georg Kraus), cît și în arhive.

Potrivit celor relatate în cronica lui Segesvári Bálint, în ianuarie 1622 au fost aduși peste 500 de mineri, calfe de aurari și monetari, împreună cu soțiile și copiii, de la Kremnica și din alte mine, dar nu de bunăvoie, ci — scria cronicarul — cu de-a sila [25]. E adevărat, din aceste rînduri nu reiese dacă minerii amintiți erau ori nu anabaptiști. Într-o însemnare purtînd data de 3 martie 1622, Segesvári spune „au fost din nou aduși anabaptiști" [26]. Este probabil așadar că grupul mai sus menționat nu era format din ei, deoarece așa cum a făcut-o a doua oară, ar fi specificat și prima dată că e vorba de anabaptiști. Ioan Szalárdi amintește în cronica sa că au venit „. . . aproape 200 de meșteșugari buni de tot felul, dacă nu chiar mai mulți, toți cu soțiile și copiii, aceștia au fost așezați la Vințul de Jos, în cotul Mureșului, într-un locșor foarte potrivit, acordîndu-li-se anumite privilegii, libertăți" [27].

Dintre toate colonizările cunoscute, cea mai mare ca proporții a fost aceea din 1622 — ianuarie 1623. Nici atunci însă nu s-a făcut o coloni-

---

[22] Tóth Mike, *op. cit.*, p. 769; A.J.F. Ziegelschmid, *op. cit.*, p. 139.

[23] Szabó Károly, *Bethlen Gábornak és nejének Károlyi Zsuzsannának levelezése*, în *Történelmi Tár*, 1879, p. 201—218.

[24] Cronicarul Georg Kraus menționează că anabaptiștii au fost colonizați în Transilvania în anul 1623 (cf. *Cronica Transilvaniei 1608—1665*. Traducere de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 58). Adolphus Lampe însă a fost de părere că anul colonizării trebuie luat anul 1622 (*Historia Ecclesiae Reformatae, in Hungaria et Transylvania*, Utrecht, 1728, IV, p. 361). Cercetătorul maghiar Herepei János este de asemenea informat că colonizarea primelor grupuri de anabaptiști a avut loc în anul 1622 (*Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, Budapest—Szeged, 1965, p. 341—344).

[25] În *Erdélyi Történelmi Adatok*, Cluj, 1862, IV, p. 189.

[26] *Idem*, p. 189. Editorul cronicii, Jakab Elek, arată într-o notă că această informație e o interpolare datorată lui Kénosi Tősér János, din secolul al XVIII-lea.

[27] Szalárdi János, *Siralmas magyar krónika*, în *Erdélyi Történelmi Adatok*, II, Budapesta, 1853, p. 62.

zare în bloc, deodată, ci a avut loc o migrare în grupuri succesive. De altfel, faptul că în mai 1622 colonizarea nu era considerată nici pe departe ca încheiată reiese clar din hotărîrile dietei ținute la 1 mai în Cluj. Dieta a legiferat nu numai drepturile acelor anabaptiști care au intrat în țară, așezîndu-se aici, ci a asigurat privilegii și celor care „... vor fi aduși de acum înainte ...“ [28]. În anul 1622, chiar la începutul anului, cronicile anabaptiste dau relații despre sosirea unui grup mic. Între 3 și 6 martie, sosește un nou grup [29]. Un alt grup relativ numeros trece prin Cluj în primele zile ale lunii mai. Registrul de socoteli al orașului conține următoarea însemnare în legătură cu acest eveniment: „anabaptiștii au fost în număr de 97. Am dat pîine albă preotului și oamenilor bătrîni“ [30]. Grupul a rămas în Cluj doar timp de 1—2 zile. Orașul i-a aprovizionat cu mîncare și băutură și s-a îngrijit și de transportul lor gratuit mai departe. În toamna anului 1622 au pornit unul după altul, în intervale scurte, mai multe grupuri numeroase spre Transilvania. Aceste grupuri au sosit la Vințul de Jos în răstimpuri de cîteva zile, între 23 dec. 1622 și 12 ianuarie 1623.

Migrația intensă desfășurată în a doua jumătate a anului poate fi pusă în legătură cu porunca episcopului Dietrichstein, după care fiecare anabaptist trebuie sub pedeapsa decapitării să părăsească în decurs de patru săptămîni teritoriul Moraviei. Rîndurile din cronica aflată la Biblioteca Universitară din Cluj, referitoare la acest eveniment, menționează un număr de 24 comunități, care cu această ocazie au fost supuse unor grele încercări: „pe cînd totul era deja semănat, strugurii culeși, vinul strîns deja în butoaie“ — relatează cronicarul — ei au trebuit să fugă, lăsîndu-și acolo toate lucrurile mobile și imobile (casele, bunurile de uz personal, grîul, vitele etc.). Pentru scurt timp, ei s-au oprit la Sobotište, Brodské și Levāre [31]. Nu se știe, cînd au pornit de aici spre Transilvania. După cronica lui Jacob Werner, la 22 octombrie 1622 un grup format din 26 de persoane sosise aici. Atunci însă cînd porni majoritatea, trebuia să fi fost toamna tîrziu. La 9 decembrie, în drum spre Vințul de Jos, un grup se afla la Oradea [32]. Unul din membrii grupului, conducător al său (?),

---

[28] *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum, 1530—1653*, P. III, T. LVII, Art. I. Kolozsvári Sándor-Óvári Kelemen, *Magyar Törvénytár, 1540—1848 évi erdélyi törvények*, Budapest, 1900 (în continuare: *Approbatae Constitutiones*).

[29] La 22 ianuarie 1622 Albrecht Bolsterl(?) sosește împreună cu opt persoane la Vinț; între 3—6 martie 1622 sosesc 86 de persoane. Este grupul a cărui sosire o menționează ca avînd loc la 3 martie interpolarea din cronica lui Segesvári Bálint, iar cronica lui Jacob Werner o datează la 6 martie (cf. nota 17, 25).

[30] Arhivele Statului Cluj, Arhiva Orașului Cluj (în continuare: ASC, AOC), Socotelile orașului Cluj, anul 1622, p. 290.

[31] Biblioteca Universitară Cluj, Mss. nr. 3217, p. 2071.

[32] Ibidem, p. 2074—75. Cercetătorul maghiar Katona Imre, bazîndu-se pe datele unor cronici anabaptiste, susține că, pe lîngă Michel Kocher, conducătorii grupurilor care au emigrat în Transilvania din Maskowitz și Oleckowitz au fost Thomas Wilhelm și Albrecht Grob. Din datele prezentate de Katona reiese că la 4 iulie 1622 acest grup sosise în Transilvania. Autorul citează cîteva rînduri dintr-o cronică aflată în Biblioteca Batthyaneum, unde se spune că din comunitățile amintite mulți

Michel Kocher, muri aici în ziua amintită. La 23 decembrie 1622 sosiră 108 persoane; la 27 decembrie 109 persoane; tot atunci, dar sub conducerea altora 248 de persoane; la 3 ianuarie 1623 147 persoane, iar la 4 ianuarie 151 persoane. Conducător fie al unuia din aceste grupuri, fie al altuia sosit după 12 ianuarie, a fost Albrecht Grob, despre care se ştie că a supravieţuit doar cu cîteva luni vicisitudinilor colonizării, murind la Vinţul de Jos în octombrie 1623 [33].

Despre provenienţa acestor grupuri numeroase ne încunoştinţează tot cronicile. Din ele reiese că parte din membrii comunităţilor deosebit de mult încercate de la Maskowitz (Maskovice) şi Olekowitz (Oleksovice) s-au îndreptat spre Transilvania (*„7 bürgen"*), altă parte spre teritoriul de dincolo de Dunăre *(Thonaw)*, în direcţia „Ungariei de jos" („Nid[er]ungern"). Totodată, despre două din cele trei persoane mai sus pomenite şi anume despre Michel Kocher şi Albrecht Grob, Ziegelschmid [34] ne informează că ar fi fost originari din Neumühl. Izvoarele citate de Horst Klusch [35] îl menţionează pe Michel Kocher ca decan de vîrstă al comunităţii din Maskowitz. Originar tot din Neumühl era morarul Laurenţiu Putz, conducător al grupului care se desparte de cei ce vin în Transilvania îndreptîndu-se spre Pannonia.

Una din cronici relatează stabilirea, după aceste grupuri, a unuia mai mic decît cel dintîi, dar tot considerabil ca număr, în frunte cu Joseph Nagell(e?). [36] Pe de altă parte, aflăm din însemnările dispensatorului clujean Benedict Henzler că în ziua de 23 martie a sosit la Cluj un grup de anabaptişti format din numai 13 persoane, grup din care făcea parte şi predicatorul Joseph Negel, toţi membrii grupului fiind aprovizionaţi, pe cheltuiala principelui, cu mîncare şi băutură. [37] Nu reiese din însemnările

---

au emigrat în Transilvania, conduşi fiind de aceste persoane. Însă Katona neglijează faptul că pasajul respectiv (deşi se referă la evenimente petrecute în anul 1622) a fost scris mai tîrziu, în octombrie 1623, şi nicidecum nu reiese din text că evenimentul la care se referă cronicarul s-ar fi petrecut înainte, sau la 4 iulie 1622 (*Habán emlékek Vas megyében*, în *Savaria*, 3/1965, 237—256). Datele furnizate de cronica clujeană (Bibl. Univ. Cluj, Mss. nr. 3217) arată clar că grupurile conduse de persoanele amintite au venit în iarna 1622—1623. Bazîndu-se pe datele unor cronici, şi Horst Klusch aminteşte de Thomas Wilhelm, originar din Neumühl; dar aceste date dovedesc de asemenea că grupul condus de el a sosit în Transilvania în iarna 1622—1623 *(Die Habaner in Siebenbürgen*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, nr. 2, 1968, Band 11, p. 24).

[33] Cf. cronica lui Jacob Werner, la Tóth Mike, *op. cit.*, p. 769.

[34] Ziegelschmid, *op. cit.*, p. 646, 665, 758.

[35] Horst Klusch. *op. cit.*, p. 22; Katona Imre, *op. cit.*, în *Savaria*, 3/1965, p. 247—248.

[36] Biblioteca Batthyaneum, Cronica nr. II—122, p. 696; Horst Klusch (*op. cit.*, p. 24) susţine pe baza acestei cronici, referindu-se chiar la aceeaşi pagină (696), că conducătorul grupului s-ar fi numit Joseph Nagello. La pag. 713 (II—122) se arată că personajul în cauză a decedat la Vinţul de Jos la 17 oct. 1625, numele fiind menţionat sub forma: Joseph Nagell[e?].

[37] ASC, AOC, Socotelile oraşului Cluj, 1622, p. 17, 78; Jacob Werner spune că după moartea predicatorului Albrecht Seijl din Moravia a fost trimis la Vinţ un alt predicator cu numele de Joseph Nägels. Fără îndoială, *Joseph Nägels*, predicator menţionat în cronica lui Werner, *Joseph Negel*, predicator care trece prin Cluj, apoi Joseph Nagell[e] menţionat în cronica nr. II—122, sînt una şi aceeaşi persoană.

lui Benedict Henzler locul de origine al grupului, dispensatorul notînd doar faptul că sînt aduşi „... de acolo de sus".

Încă şi în primăvara anului 1629, fiind deja grav bolnav, principele Transilvaniei se gîndea la colonizarea a noi meşteşugari anabaptişti. Dispensatorul clujean Hannes Wagner scrie în registrul său de socoteli că la 20 iunie a sosit la Cluj preotul anabaptist Christof, pe care principele îl trimite „acolo sus" după meşteşugari pricepuţi [38]. Moartea lui Gabriel Bethlen, survenită în noiembrie 1629, nu încheie istoricul colonizărilor.

Mai tîrziu, în timpul domniei principilor Gheorghe I şi Gheorghe II Rákóczi, sosesc şi se stabilesc în Transilvania noi grupuri de anabaptişti: în 1635 sub conducerea lui Esiaias Weyh, iar în septembrie 1649 conduşi de Felix Striby [39].

În stadiul actual al cercetărilor nu e cu putinţă să stabilim cu exactitate numărul meşteşugarilor anabaptişti colonizaţi la Vinţul de Jos între anii 1621—1649. Coroborînd cifrele date de cronicile anabaptiste pe care am avut posibilitatea să le studiem cu cele prezentate de cronicarii transilvăneni, precum şi cu datele arhivistice, am constatat că acestea diferă deseori între ele, atît în ce priveşte numărul grupurilor luate unul cîte unul, cît şi în privinţa datei aşezării lor. Astfel, de pildă, cronica în repetate rînduri amintită a lui Jacob Werner nu menţionează de loc că în intervalul martie—octombrie 1622 ar fi sosit în Transilvania grupuri de anabaptişti. Dar din registrul de socoteli al oraşului Cluj pentru anul 1622 ştim că în primele zile ale lunii mai a trecut prin Cluj un grup format din 97 de persoane, deci relativ numeros, îndreptîndu-se spre Vinţul de Jos. Asemenea date ne îndeamnă, cel puţin deocamdată, la aprecieri prudente privind numărul meşteşugarilor anabaptişti. În schimb ştim că în perioada de cea mai intensă colonizare, între 23 decembrie 1622 şi 12 ianuarie 1623, au sosit în Transilvania 735 de persoane. Aprecierile numerice despre meşteşugarii anabaptişti au fost exagerate chiar în două sensuri. Unii cercetători, ignorînd principalele momente ale colonizării şi bazîndu-se numai pe datele cuprinse în cronica lui Szalárdi, au fost de părere că numărul anabaptiştilor, împreună cu membrii de familie, se va fi ridicat la abia 2—300 de persoane [40]. Alţii, dimpotrivă întemeiaţi pe relatările lui Georg Kraus, evaluau la mai multe mii de persoane numărul anabaptiştilor colonizaţi [41].

Meşteşugarii organizaţi în bresle au întîmpinat în general de la început cu deosebită aversiune venirea meşteşugarilor anabaptişti. În cursul anilor ostilitatea a mai crescut; lesne de explicat, întrucît produsele de bună calitate ale habanilor constituiau o puternică concurenţă pentru meşteşu-

---

[38] ASC, AOC, Socotelile oraşului Cluj, 1629, p. 88.

[39] H. Klusch, *op. cit.*, p. 24.

[40] Herepei János, *Adattár*, p. 346.

[41] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 58. Cronicarul însă nu enunţă numărul anabaptiştilor la colonizare, ci arată că numărul lor a crescut după colonizare („ei s-au înmulţit, de atunci după felul baptiştilor"), cu cîteva mii de oameni. Menţionăm că Kraus (1607—1679) şi-a redactat cronica cu începere din 1650, la Sighişoara unde era notar orăşenesc.

garii breslaşi. Purtător de cuvînt al acestei aversiuni devine bunăoară Kraus, atunci cînd se plînge de „marea pagubă" cauzată „bieţilor meseriaşi saşi" prin aducerea „baptiştilor". Pe baza cercetărilor întreprinse pînă acum, putem aprecia cu aproximaţie numărul anabaptiştilor colonizaţi la Vinţul de Jos la cca. 1500—1700 de persoane. Această cifră cuprinde şi pe membrii de familie ai meşteşugarilor. Altă problemă constituind subiectul unui studiu aparte (fără să intrăm aici în detalii) este că în Transilvania colonizări de anabaptişti au fost făcute nu numai de principi (Gabriel Bethlen, Gheorghe I şi II Rákóczi), ci şi de particulari, de unii feudali. Faima anabaptiştilor se răspîndise; astfel se explică faptul că cu ani înainte de colonizarea iniţiată de principele Gabriel Bethlen, apoi concomitent cu ea, feudalii transilvăneni foloseau cu predilecţie pe domeniile lor grupuri mai mici de habani care practicau diverse meşteşuguri. Asemenea grupuri constau din cîteva familii, alese după nevoie de feudal sau de omul său anume încredinţat. Aceste grupuleţe lucrau pentru satisfacerea necesităţilor domeniului respectiv; nu se aflau în legături directe cu populaţia consumatoare. Despre activitatea lor sîntem informaţi din sporadicele date care apar în arhive.

Luînd în considerare numărul relativ ridicat al meşteşugarilor şi membrilor de familie aduşi la Vinţul de Jos, se pune întrebarea: oare toţi aceştia trăiau adunaţi la un loc, oare la Vinţul de Jos a existat o singură comunitate, sau concomitent mai multe comunităţi? Într-o scrisoare trimisă în 26 iulie 1621 de Gabriel Bethlen Suzanei Károlyi, principele dispune ca anabaptiştilor să li se dea lemne de tot felul cîte le trebuie şi să li se facă case după cum doresc ei. În altă scrisoare, din 22 august, el roagă pe principesă ca anabaptiştii să primească şi locuri de case [42]. Probabil că în urma dispoziţiilor principelui va fi avut loc la sfîrşitul lunii septembrie 1621 vizita Suzanei Károlyi la anabaptiştii din Vinţul de Jos, cu care ocazie principesa a desemnat locul destinat gospodăriilor lor. În acest loc, ei au început să ridice case şi ateliere, să înjghebeze cea dintîi comunitate („Haushaben"). Pe baza privilegiului emis de Gabriel Bethlen la 4 iulie 1622 [43], putem localiza cu aproximaţie terenul pe care a luat fiinţă acest „Haushaben". În documentul respectiv sînt înşiraţi proprietarii terenurilor vecine celui donat anabaptiştilor. Reiese din actul sus-amintit că la sud terenul e mărginit de apa Mureşului. Pe de altă parte, Szalárdi notează în cronica sa că anabaptiştii au fost colonizaţi la Vinţul de Jos în *cotul Mureşului*, pe un locşor foarte potrivit [44].

Pornind de la analogia ce ne-o oferă organizarea anabaptiştilor stabiliţi în diverse regiuni din Europa centrală, ştim că un „Haushaben" putea avea uneori pînă la 1000 de membri [45]. Luînd în considerare terenul ce li

[42] Gergely Sámuel, *op. cit.*, p. 127—128, 131.

[43] Magyar Országos Levéltár (Arhivele de Stat ale Ungariei, în continuare MOL), Arhiva familiei Bethlen, 4 iulie 1622; Áldásy Antal, *Az anabaptisták kiváltságlevele*, în *Történelmi Tár*, 1892, p. 367, 369.

[44] Szalárdi János, *op. cit.*, p. 62. — Este partea comunei pe care astăzi localnicii o denumesc „Codrişor" sau „Mihály-árok" (Şanţul lui Mihai).

[45] Joseph Beck, *op. cit.*, p. 255 şi passim; Seni Valér, *Az anabaptizmus*, Budapesta, 1907, p. 96.

s-a pus la dispoziţie la Vinţul de Jos, faptul că (pe lîngă casele de locuit) era nevoie de un şir întreg de alte construcţii pentru mersul normal al vieţii comune cotidiene a sute de oameni, presupunem că familii de anabaptişti locuiau şi pe celălalt ţărm (drept) al Mureşului, faţă în faţă cu Vinţul de Jos, în comuna Vurpăr. Aşezare şi cetate (Zebernik, Borberek) Vurpărul ca şi Vinţul de Jos, fiind domeniu fiscal, era în acea vreme în proprietatea principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen. Vinţul şi Vurpărul formau un singur domeniu, fiind despărţite doar de linia Mureşului. În secolul XVI, cînd Gheorghe Martinuzzi era în posesia acestui domeniu, la Vinţ s-a construit un castel în stilul Renaşterii, iar la Vurpăr o cetate. În primele decenii ale secolului XVII cetatea de la Vurpăr a fost distrusă [46].

Comunitatea anabaptistă de la Vinţ poseda în parte şi cetatea Vurpărului. Indiciile ce ne fac să afirmăm acest lucru sînt următoarele: Szalárdi aminteşte în cronica sa că anabaptiştilor „... *printre munţi pe un pisc stîncos foarte înalt, într-un loc mare, întărit, li s-a dat şi o cetate pustie ei ridicînd-o cu timpul şi pe aceea* ...“. Cunoaştem de asemenea intervenţia lui Gabriel Bethlen în 1622 (în toamna şi iarna acestui an, cînd comunitatea de la Vinţ era constituită şi organizată sosesc grupuri masive de noi colonişti), pentru repararea cetăţii. Din textul privilegiului acordat coloniştilor de principele Transilvaniei nu reiese că ei ar fi primit cetatea în proprietate exclusivă, ci că aveau dreptul să folosească, împreună cu familiile bogate din Vinţul de Jos şi Vurpăr, şi „Cetatea de Sus“ (astfel este numită cetatea Vurpărului în documente) [47]. Pe lîngă locurile designate la început, cu timpul ei au cumpărat şi diferite alte locuri de casă, terenuri etc. Din reglementarea raporturilor dintre colonişti şi locuitorii din Vinţul de Jos şi Vurpăr, încheiată în anul 1638, în prezenţa nobililor, judecătorilor şi juraţilor din Vinţ şi Vurpăr pe de o parte, şi a delegaţilor coloniştilor pe de altă parte, reiese că aceştia posedau două rînduri de case construite *mai înainte* (deci anterior anului 1638), pivniţe, precum şi case în rîndul inferior, cumpărate *ulterior cu îngăduinţa celor două aşezări* [48]. După cum s-a arătat, pe lîngă terenurile care le-au fost date de la început, probabil că ei au pus stăpînire pe tot mai multe locuri. Astfel se explică îngrijorarea ce reiese din reglementare prin formularea clauzei că ei „nu vor mai putea cumpără dela nimeni case sau locuri de case ... fără învoirea celor două aşezări“. Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în cursul anilor 1966—1967 în cetatea de odinioară a Vurpărului*, a ieşit la suprafaţă o cantitate mare de ceramică, faianţă de factură habană destinată atît unor necesităţi de lux, cît şi traiului de fiecare zi, ceea ce ne face să presupunem că cetatea Vurpărului nu a servit numai ca loc de refugiu în momentele de

---

[46] Gh. Anghel — I. Berciu, *Cetăţile medievale din sud-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1968, 33—34.

[47] *Idem*, p. 34.

[48] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 7—8; Kőváry László, *Erdély régiségei és történelmi emlékei*, Cluj, 1892, IV, p. 215—238; Szentkatolnai Bakk Endre, *Alsófehérmegye helységei*, în *Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet Évkönyve*, 13 (1904), p. 43—75.

* Săpătura a fost efectuată de Gheorghe Anghel (şef de secţie la Muzeul din Alba Iulia), care ne-a pus la dispoziţie materialul.

pericol, ci s-a integrat probabil organic în activitatea economică a comunității meșteșugarilor anabaptiști.

Concomitent cu înființarea comunităților din Vințul de Jos, cu ocazia — presupunem — colonizării din 1621—1623 sau eventual a uneia mai tîrzii, a luat ființă o altă comunitate anabaptistă, mult mai mică, în comuna Micești de lîngă Alba Iulia. Cea dintîi informație despre această comunitate datează din 1633 [49]. S-ar putea presupune că ea a fost creată ca urmare a acțiunilor de colonizare ale principelui Gheorghe I Rákóczi, care a sprijinit și el pe meșteșugarii anabaptiști, s-a folosit de munca lor. În adevăr, imediat după ce ocupă scaunul princiar, în privilegiul emis la 17 ianuarie 1631 [50] el confirmă drepturile asigurate încă de Bethlen. În schimb, dintr-un alt document emis în august 1633 reiese că pe de o parte Rákóczi confirmă donația predecesorului său privind comuna Micești, iar pe de altă parte și în afară de aceasta mai donează și terenuri, grădini, arabile, fînațe, vii noi în hotarul amintitei comune. La data emiterii actului, casa anabaptiștilor era construită, ceea ce reiese clar din textul privilegiului [51]. Comunitatea trebuie să fi fost așadar înființată încă în timpul domniei lui Gabriel Bethlen.

Se știe din cronicile anabaptiste că în 1621, habanii siliți din cauza prigoanei a pleca de pe vechile lor locuri, au fost „chemați" în Transilvania prin „porunca principelui". La început ei nu voiau să se supună acestei porunci. Întrucît însă în rîndul schimbărilor economice preconizate de Bethlen figură și aducerea unor meșteșugari pricepuți, s-ar putea spune că, pentru a-și înfăptui planurile, principele i-a constrîns „în mod liber" să se așeze în Transilvania. Astfel, în 1621 un grup a sosit în Transilvania sub o escortă militară de 70 de oameni. În același timp însă, Bethlen căuta să cîștige simpatia anabaptiștilor, asigurîndu-le anumite drepturi, creîndu-le o situație privilegiată. El căuta să atenueze și suferințele cauzate de prigoană, vicisitudinile călătoriei, prin dispozițiuni date orașelor prin care urmau să treacă anabaptiștii în cursul călătoriei. Din ordinul său, la Cluj ca și în alte orașe ei au fost aprovizionați pe cheltuiala principelui cu mîncare, băutură și s-au luat măsuri pentru ca să-și continue drumul [52]. Chiar atunci cînd lipsea din Transilvania în toiul greutăților prilejuite de campania din vara anului 1621, principele le poartă de grijă. Știm din scrisorile adresate principesei că a dispus să li se dea adăposturi provizorii la Vințul de Jos, le-a dat animale etc. În scrisoarea datată 21 august 1621, din apropierea Bratislavei [53]. Bethlen își conturează ideile privind situația juridică a anabaptiștilor colonizați, idei formulate apoi prin dispozițiile dietei de la Cluj [54] deschisă la 1 mai 1622, ca și prin privilegiul din 4 iulie 1622 [55].

---

[49] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 7.
[50] Cf. nota 60.
[51] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 7—8.
[52] ASC, AOC, Socotelile orașului Cluj, 1623, p. 13, 27, 36, 12.
[53] Gergely Sámuel, *op. cit.*, p. 131.
[54] *Approbatae Constitutiones*, P. III, T. LVII, Art. I.
[55] MOL, Arhiva familiei Bethlen, 4 iulie 1622; cf. și W. Schmidt, *Die Stiftung des katholischen Theresianischen Waisenhauses bei Hermannstadt*, Hermannstadt (Sibiu), 1869, 145—148.

Articolul 23, adoptat la dietă, spune următoarele: „În legătură cu anabaptiştii care din voinţa domnului nostru au intrat în ţară şi s-au stabilit, am decis ca ei, precum şi *aceia pe care de acum înainte am putea să-i mai aducem*, să-şi continue liber toate activităţile, iar pe locul rînduit lor de către majestatea sa, la Vinţul de Jos, să-şi poată exercita liber şi religia, după obiceiul lor, şi nimeni să nu-i tulbure, să nu fie datori... cu nici un fel de dări cei care vor fi la Vinţul de Jos, ci să rămînă cu privilegiile asigurate atunci cînd i-a invitat principele..." [56].

Privilegiul formulă în felul următor scopul urmărit de Bethlen prin colonizare: „Noi Gabriel Bethlen .. (etc.), dorind să readucem la vechea stare înfloritoare ţara noastră, de curînd foarte mult bîntuită şi ruinată... am hotărît ca pe acei Fraţi Moravi (Fratres Moravici) pe care grozăviile războiului i-au izgonit din locurile lor, aducîndu-i în Transilvania,... să-i aşezăm într-un loc anume, stabil..." [57]. Principele condiţiona dania de următoarele: 1) din orice fel de recoltă de pe pămînturile lor să dea *dijmă* şi nimic altceva, 2) pentru principe să vîndă cu jumătate preţ articolele meşteşugăreşti confecţionate de ei, 3) atunci cînd principele va avea nevoie de munca lor să lucreze la jumătate preţ, la fel ca străinii, dar în asemenea cazuri să primească mîncare şi băutură, 4) atunci cînd principele nu are nevoie de munca lor, pot să meargă la lucru la oricine. Privilegiul îi scuteşte de „plata oricărui impozit, a nonei, de venitul cămării (lucrum Camerae), de censul obişnuit şi extraordinar, de orice fel de prestaţii obişnuite din partea cetăţenilor şi a poporului de rînd, cu excepţia dijmei" [58].

Drepturile meşteşugarilor anabaptişti colonizaţi în Transilvania, condiţiile asigurate muncii lor paşnice, libertatea vieţii lor religioase, funcţionarea comunităţilor erau stabilite prin privilegiul acordat de principe şi legea adoptată de dieta Transilvaniei. Cu toate acestea — după cum s-a amintit — n-au lipsit molestările nici chiar în timpul domniei lui Bethlen. Activitatea lor meşteşugărească era văzută cu deosebită ostilitate de meşteşugarii breslaşi din oraşele Transilvaniei, mai ales de către cei din oraşele săseşti apropiate. Un document emis la Alba Iulia în 25 august 1625 ia din nou pe anabaptişti „sub deosebită oblăduire şi sprijin" [59]. Nu reiese din acest document, de ce la abia patru ani după aşezarea lor s-a simţit din nou nevoia de a le proclama privilegiile. Probabil că drepturile anabaptiştilor din Vinţul de Jos au trebuit apărate la atît de puţină vreme după aşezare tocmai din cauza veşnicelor şicane la care erau supuşi din partea meşteşugarilor breslaşi.

Într-un document emis la 17 ianuarie 1631, Gheorghe I Rákóczi confirmă privilegiul dat de înaintaşul său. Dieta ţinută la Alba Iulia a aprobat aceste privilegii, dar — tocmai la insistenţele saşilor — cu amendamentul ca ei să nu aibă dreptul să-şi vîndă mărfurile în tîrgurile ţinute

---

[56] *Approbatae Constitutiones*, P. III, T. LVII, Art. I.
[57] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 5—6.
[58] *Idem*, p. 7—8.
[59] Áldásy Antal, *Az anabaptisták kiváltságlevele*, p. 367—369.

în orașele săsești [60]. Domnia lui Gheorghe I și apoi Gheorghe II Rákóczi constituie o perioadă relativ pașnică a activității anabaptiștilor din Vințul de Jos; dar după nereușita campaniei poloneze a lui Gheorghe II Rákóczi (1657), cu toate drepturile, libertățile ce le fuseseră asigurate de Bethlen și Rákóczi I, ei au fost constrînși să plătească impozite [61]. În 1661, anabaptiștii ce-și găsiseră refugiul între zidurile cetății Vurpăr din fața trupelor turco-tătare ce năvăliră în Transilvania au fost decimați de febră tifoidă. Cronicarii lor au notat moartea a cca 150 de persoane, printre care numeroși meșteșugari. În acest timp ei au de suportat și încartiruirea unor trupe în casele lor. În 1675 principele Mihail Apafi, probabil sub influența soției sale Ana Bornemissza, le reînnoiește privilegiile. Mai tîrziu în 1692, Gheorghe Bánffy și apoi cancelarul Nicolae Bethlen au recunoscut și confirmat drepturile anabaptiștilor, interzicînd cu străşnicie ca „... ei să... fie împovărați prin execuții extraordinare, dări și alte prestații" [62].

Despre deplasarea, migrația anabaptiștilor s-au păstrat pînă în zilele noastre numeroase însemnări sau date arhivistice. În cursul cercetărilor din ultimii ani au ieșit la iveală din ce în ce mai multe date de arhivă ce fac posibilă studierea situației juridice, a activității economice, a rolului meșteșugarilor anabaptiști în Transilvania. Aceste date însă oferă prea puțin în ce privește modul de viață, organizarea lor socială etc. În schimb, din cărțile confiscate pe vremea catolicizării lor forțate la mijlocul sec. XVIII, din însemnările referitoare la viața lor religioasă se poate reconstitui organizarea, activitatea comunităților, funcționarea organizațiilor lor sociale.

Anabaptismul reunește numeroase curente, concepții. Între acestea, există foarte mari deosebiri [63]. Conform cronicilor anabaptiste și altor izvoare referitoare la viața lor religioasă, anabaptiștii proveniți din Moravia și stabiliți în Transilvania erau huteriți, reprezentînd aripa mai moderată a anabaptismului. În organizarea și activitatea comunităților lor s-au afirmat de bună seamă principiile pe care s-a bazat și funcționarea comunităților din Moravia [64].

Anabaptiștii din Vințul de Jos și-au construit în comun casele pe terenul ce li s-a donat pe malul Mureșului; tot acolo au ridicat acareturi, ateliere, în jurul unei

---

[60] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae* (în continuare: *Monumenta Comitialia)*, IX, Budapest, 1883, p. 271.

[61] Pe baza privilegiului obținut la 4 iulie 1622 ei au fost scutiți și de impozite. Totuși, hotărîrile dietei din anul 1657, apoi ale celor două diete ținute la Sighișoara în anul 1660 le-au impus plata a cîte 2000 de taleri. Anabaptiștii se eschivau probabil de la plata acestor impozite, deoarece dieta din anul 1660 a hotărît ca, în caz că nu vor plăti, cîțiva dintre cei mai de vază membri ai comunității să fie întemnițați pînă cînd nu se vor fi achitat de obligațiile impuse. Dieta din anul 1662 ținută la Mediaș a impus din nou la plata a 2 taleri pe fiecare membru al comunității (*Monumenta Comitialia*, XII, p. 446; XIII, p. 191; Joseph Benkő, *Transilvania*, Cluj, 1834, I, p. 496).

[62] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 111.

[63] Emeric Katona, *La Prédication de Saint Jean-Baptiste de Brueghel*, în *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 22 (1963), p. 48.

[64] J. Loserth, *op. cit.*, p. 175 și passim.

curţi mari pe care au înconjurat-o apoi cu un zid; aşezarea astfel organizată purta denumirea „Haushaben“ (de aici numele *haban;* meşteşugari habani; ceramică habană etc.). În centrul aşezării se afla o clădire mare ce cuprindea sala de mese comună, bucătăria comună, brutăria, spălătoria. Aveau o încăpere pentru sugari, alta pentru copiii mai mari, camere pentru bolnavi, săli de şcoală etc. Pe baza principiului sărăciei biblice, avînd în faţă exemplul apostolilor şi al bisericii ierusalemice, ei căutau să instaureze o stare creştină ideală, egalitatea economică. De aceea, considerau drept bun al tuturora pămîntul şi mijloacele de producţie. Haushaben-ul avea o casă comună unde intrau toate veniturile. Comunitatea desemna pentru membri casa (încăperea) de locuit. Din venitul comun le asigura mîncarea, băutura, veşmintele, aplicînd cu stricteţe principiul egalităţii. Se hotăra cantitatea mîncării, materia şi croiul îmbrăcămintii etc. Membrii comunităţii trebuiau să respecte cu stricteţe orele la care se sculau, se culcau şi luau masa.

Copiii erau educaţi de mici în comun, mîncau, dormeau, se jucau în comun. Instruirea şi educaţia lor se făcea în cadrul şcolii de către comunitate. În fruntea şcolii se afla un dascăl. El era ajutat de femei care găteau pentru copii şi aveau grije de fetele adolescente. Nu cunoaştem amănunte despre desfăşurarea învăţămîntului la şcoala anabaptistă din Vinţul de Jos. Pe baza cronicilor, este sigur că frecvenţa era strict obligatorie, că se acorda o mare atenţie cunoaşterii bibliei, însuşirii scrisului şi socotitului, educaţiei fizice.

Cea mai mare parte din bărbaţii membri ai comunităţii anabaptiste din Vinţul de Jos erau meşteşugari. Chiar la colonizare, factorul hotărîtor a fost — ei avînd faima unor excelenţi meşteşugari — acela de-a se mări numărul meşteşugarilor aflaţi în afara breslelor. Nu încape însă îndoială că membrii comunităţii din Vinţul de Jos nu se ocupau exclusiv de meşteşuguri. Printre membri se aflau destul de mulţi agricultori, crescători de vite, cultivatori de legume, fructe, viţă de vie, grădinari. Aceasta reiese şi din actele de donaţie emise în 4 iulie 1622 şi în 17 ianuarie 1631. Cel puţin o parte din necesarul de produse pentru comunitate era dată de pămînturile arabile, vii, grădini, fînaţuri, rîturi, lucrate de diferiţi membri ai „comunei“ [65].

După terminarea şcolii, ajungînd la o anumită vîrstă, fiecare îşi putea alege ramura de activitate pentru care se simţea chemat şi în care dovedea talent. Meşteşugarii lucrau pe branşe, în ateliere comune, unde aveau la dispoziţie mijloace de muncă şi materie primă. Fiecare branşă însărcina cîte un om cu aprovizionarea *(Einkäufer)*, care se îngrijea de procurarea materiei prime; unul sau mai mulţi oameni care repartizau sarcinile de muncă *(Ausgeber, Zuschneider)* şi un supra-

[65] Din actul de donaţie (4 iulie 1622) reiese că pe lîngă terenurile arabile, păşuni şi fînaţe, ei au obţinut şi vii. În împrejurimile Vinţului şi Vurpărului şi-au înjghebat grădini de zarzavat (Szalárdi, *op. cit.*, p. 62), dar se ocupau şi de cultivarea florilor: de la Vinţ este trimis la Bistriţa în 1639 de către principesa Suzana Lórántffy un horticultor (ASC, Arhivele Oraşului Bistriţa, 1639, nr. 35, scrisoarea lui Alvinczi András din 6 martie 1639 din Dej, către judele Bistriţei). În jurul Vinţului ei creşteau, pe lîngă alte animale, un număr mare de oi. Presupunem că rasa de oi din Moravia *(morvai juhok)* a fost împămîntenită de ei. Credem că nu întîmplător principele Gheorghe II Rákóczi avea în anul 1642 crescătorii de „oi morave“, pe lîngă Gilău şi Sárospatak şi la Vinţ (Jakó Zsigmond, *A gyalui vártartomány urbáriumai*, Cluj, 1944, p. 96).

veghetor *(Vorgestelter)*, care se îngrijea de prelucrarea judicioasă a materiei prime. Aceasta din urmă era cumpărată en gros. În cadrul multilateralei lor organizări, meşteşugarii se îngrijeau şi de desfacerea produselor. Materia primă ce urma să fie prelucrată era achiziţionată din banii casei comunităţii, unde intrau şi veniturile provenite din vînzarea produselor [66].

Din cronici reiese că „comuna" avea două feluri de funcţionari: ecleziastici şi profani, aceştia din urmă ocupîndu-se de treburi economice. Funcţionari ecleziastici trebuie considerate persoanele menţionate în cronici sub numele de „Diener des Wortes". Nu ştim deocamdată dacă aceştia, pe lîngă calitatea de predicatori, o aveau şi pe aceea de învăţători. Despre conducătorul unuia din grupurile sosite în 1621, Franz Walther, cronicarul notează că era „Diener des Wortes". Aceeaşi atribuţie o avea şi Thoma Wilhelm, conducător al unui grup emigrat în iarna anului 1622—1623, precum şi Albrecht Seijl (Seÿl?), decedat la Vinţul de Jos în ianuarie 1623 ca şi tăbăcarul Hans Jacob Hägler, ales în locul lui Seijl, iar în 1649 Felix Striby [67].

Cronicile denumesc pe funcţionarii profani „Diener der Nothdurft". Se cunosc numele lui Jacob Rosserberg (?) în august 1623, al lui Franz M(i)ller la sfîrşitul sec. XVII, ca îndeplinind atare funcţie. Funcţionari profani erau consideraţi şi amintiţii supraveghetori ai lucrului, achizitorii, cei care repartizau lucrul. În fruntea funcţionarilor profani se afla starostele, „Haushälter" cu rol de control, veghind asupra respectării de către fiecare membru a regimului de lucru şi a ordinei interioare. Din 1621 cunoaştem numele „Haushälter"-ului Konrad Hiertzl [68]. Conducătorii gospodăriei se chemau „Meier".

De fapt conducerea comunităţii o aveau nu funcţionarii, ci „Bătrînii" (Älteste Brüder). Funcţionarii nu puteau hotărî în problemele mai de seamă fără consultarea acestora. Nici „Haushälter"-ul nu putea face nimic fără a-i întreba. Despre Michel Kocher care a sosit cu un grup în iarna anului 1622—1623, s-a notat că era Ältester Brüder, în alt loc e pomenit şi în calitate de „Diener des Worts". Cronica clujeană dă într-o însemnare din iunie 1623 numele a cinci persoane confirmate la Sobotište ca Älteste Brüder, printre care şi numele lui Albrecht Grob [69]. Registrul de socoteli din Cluj pe anul 1622 aminteşte de asemenea de „Bătrînii" din cadrul unui grup de 97 de persoane. Candidaţii pentru toate funcţiile bisericeşti şi lumeşti erau desemnaţi de comunitate prin votare, din rîndul celor mai indicaţi pentru funcţii [70]. Remarcabil e dreptul comunităţii de a-şi judeca singură membrii. Conducătorii comunităţii şi chiar „Bătrînii" puteau decide numai în cauze minore; în cele mai importante decizia aparţinînd comunităţii.

Prima etapă a istoriei „comunei" anabaptiste din Vinţul de Jos s-a încheiat aproximativ în ultimii ani ai sec. XVII. Datele privitoare la istoricul ei în secolul XVIII sînt pe de o parte lacunare, pe de alta contra-

---

66 Katona Imre, ***Szemelvények a Batthyányi-levéltár anabaptista emlékeiből.*** Manuscris, pe care autorul ni l-a pus la dispoziţie.

67 Biblioteca Batthyaneum, Cronica II—122, p. 669; H. Klusch, *op. cit.*, p. 24; Biblioteca Universitară Cluj, Mss, 3217, p. 2074, 2075.

68 Biblioteca Batthyaneum, Cronica II—122, p. 669; III—93, p. 322.

69 H. Klusch, *op. cit.*, p. 24; Biblioteca Universitară Cluj, Mss. 3217, p. 2077.

70 ASC, AOC, Socotelile oraşului Cluj, 1622, p. 17, 78; Biblioteca Universitară Cluj, Mss. 3217, p. 2077.

dictorii. De aceea, este deocamdată greu de a reconstitui cu exactitate momentele şi procesul descompunerii comunei. În ultimele decenii ale sec. XVII privilegiile ei au fost reînnoite, la scurte intervale, în repetate rînduri [71]. La începutul sec. XVIII, în anul 1702, împăratul Leopold I îi confirmă din nou drepturile [72]. În a doua jumătate a sec. XVII, aparatul contrareformei s-a întors împotriva anabaptiştilor în toată Europa centrală, pînă şi în regiunile unde pînă atunci ei au putut vieţui paşnic. Comunităţile lor treceau la catolicism şi se destrămau [73]. Aceeaşi soartă au avut-o meşteşugarii anabaptişti care trăiau, pe alocuri, pe domenii nobiliare. Interesant în istoria comunităţii din Vinţul de Jos este faptul că în deceniul al şaselea al sec. XVIII destrămarea ei nu începe cu catolicizarea forţată; procesul de destrămare s-a petrecut aici în primul rînd pe plan economic, înainte de a fi catolicizaţi. În 1661 au pierit mulţi dintre cei mai de seamă meşteşugari [74]. Unele branşe decăzură. Declinul se manifestă prin urmare tocmai pe tărîmul care ar fi putut asigura viabilitatea comunităţii. Dintr-o conscripţie urbarială din anul 1715 [75] pare a reieşi că comunitatea mai dispunea pe atunci de o avere considerabilă (14 terenuri întregi şi o curie mare, pămînturi arabile, rîturi, vii) şi plătea dijmă după diverse produse. După cum aminteşte conscripţia, înainte vreme toţi fuseseră meşteşugari, acum însă puţini sînt cei care îşi continuau meşteşugul [76]. Cu cîţiva ani mai tîrziu, în 1722, conform unei alte conscripţii anabaptiştii nu-şi mai practicau meşteşugurile, ba chiar le-au uitat [77]. Ca semn de recunoaştere a drepturilor fiscului, în 1722 ei trebuiau să plătească 150 florini renani anual [78]. Cu toate vechile lor privilegii, în cel de al treilea deceniu al sec. XVIII începură să fie trataţi ca iobagi ai domeniului din Vinţul de Jos, să fie obligaţi să suporte felurite sarcini publice.

Datele arhivistice lacunare referitoare la destrămarea „comunei“ meşteşugarilor anabaptişti din Vinţul de Jos sînt întregite de cele cuprinse în cronicile anabaptiste. Conform acestora, spre sfîrşitul sec. XVII, din ce în ce mai mulţi s-au dezis de vechile lor instituţii, unii s-au îmbogăţit şi nu au mai considerat averea lor ca proprietate a întregii comunităţi. Începură abuzurile [79]. Astfel, în 1694, unul dintre conducători a delapidat bună

[71] Nota 61—62.

[72] Szentkatolnai Bakk Endre, *op. cit.*, p. 43—75.

[73] Katona Imre, *A habán kerámia néhány kérdése*, în *Az Iparmüvészeti Múzeum Evkönyvei*, VII (1964), p. 73—87; *Beiträge zur Geschichte der Wiedertäufer von West-Ungarn*, în *Arrabona*, 6 (1964), p. 99—106.

[74] Biblioteca Batthyaneum, Cronica nr. III—93, p. 262.

[75] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 11.

[76] *Idem*, p. 12.

[77] Avem motive să privim cu rezerve aceste stări de lucruri aşa cum le înfăţişează unele documente contemporane, întrucît ştim că tocmai în această perioadă, despre care documentele amintite susţin că habanii din Vinţ nu-şi mai practicau meşteşugurile, sînt confecţionate nenumărate şi splendide produse de ceramică.

[78] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 12—13.

[79] Biblioteca Batthyaneum, Cronica nr. III—93, evenimentele petrecute între anii 1660—1708.

parte din venitul comunității[80]. Deși alți conducători aveau averea lor proprie, erau întreținuți de comunitate[81]. Toate aceste fenomene dovedesc puternica diferențiere economică ce a avut loc în rîndurile lor și în urma căreia mulți dintre ei s-au și despărțit de comunitate, deși și-au menținut credința anabaptistă, ori au ales calea peregrinării.

Datorită cauzelor menționate, precum și în urma molestărilor din partea iezuiților, începute și în Transilvania în sec. XVIII, numărul membrilor comunității anabaptiste din Vințul de Jos descreștea din ce în ce mai mult. După unele date, în anul 1722 comunitatea era formată din numai 23 persoane, iar alte informații vorbesc despre 22 familii în anul 1744[82]. După părerea noastră, la mijlocul veacului numărul membrilor comunității (inclusiv femeile și copiii) se mai ridica la cîteva sute de persoane.

Trecerea meșteșugarilor anabaptiști din Vințul de Jos la religia catolică a fost ordonată în 1763 de Maria Tereza[83]. Conform ordinului dat de împărăteasă, cei care nu erau dispuși să se catolicizeze trebuiau să părăsească Transilvania în decurs de șase săptămîni. Ordinul fu modificat ulterior, plecarea lor nefiind îngăduită, ci s-a căutat să fie intimidați prin mijloace violente. La mijlocul lunii martie 1764 conducătorii lor fură prinși și deținuți la Cluj timp de șase luni[84]. Nici acestea însă nu au dus la rezultate. „Merite deosebite" în eforturile de a-i converti la religia romano-catolică și-a cîștigat iezuitul Ioan Teofil Delpini, mai tîrziu canonic de Nitra. Persoana acestuia nu a fost aleasă la întîmplare, întrucît Delpini avea o considerabilă experiență în atare activitate. De numele său se leagă și convertirea unei părți a anabaptiștilor din Ungaria. Delpini sosi la Vințul de Jos înainte de crăciunul anului 1764. Rapoartele și scrisorile sale trimise în capitala imperială și episcopului Transilvaniei Anton Baytay vădesc faptul că acțiunea sa a întîmpinat o puternică rezistență în rîndurile celor din Vinț. Membrii comunității nu voiau să-i asculte predicile, punîndu-i chiar fățiș obstacole în activitate. Unii — scria Delpini — „se arată gata chiar spre a li se lua capetele"[85]. Colonia anabaptistă din Vințul de Jos constituia pe atunci un adevărat teatru de dispute religioase între anabaptiști și „falsul profet"[86], cum îl numeau ei pe Delpini. Acesta fu la început tolerant, dar vrînd să obțină rezultate cu orice preț, recurse în cele din urmă la metode violente. Metodele aplicate de el sînt indicate de următoarele cuvinte dintr-o relatare contemporană: „... Iezuitul începu să-și răspîndească învățăturile cu baioneta"[87]. Conducătorii comunității, cei doi predicatori și învățătorul, care aveau cea mai mare influență asupra coreligionarilor lor, au fost din nou prinși de autorități pe baza unor acuzații probabil false, condamnați și închiși în tem-

[80] *Idem*, p. 311—312.
[81] Veszely Károly, *Az alvinczi plébánia*, în *Magyar Sion*, 1 (1863), p. 434—444.
[82] Joseph Benkö, *op. cit.*, I, p. 495—496; Jakab Elek, *op. cit.*, p. 12.
[83] Arhiva Istorică, Cartophilacium Transilvanicum, p. 109—112; Tóth Mike, *op. cit.*, p. 775—797.
[84] Arhiva Istorică, Cartophilacium Transilvanicum, p. 109.
[85] *Ibidem*, p. 110; Tóth Mike, *op. cit.*, p. 779—781.
[86] Arhiva Istorică, Cartophilacium Transilvanicum, p. 111.
[87] *Ibidem*, p. 112.

nița din Aiud. Alții care s-au împotrivit au fost „convertiți" prin bătaie și torturi. Cele 52 de cărți religioase ale lor, în general scrieri anabaptiste, au fost fără veste confiscate: pentru ca anabaptiștii să asiste la predică, Delpini s-a folosit de forță armată. Unele grupuri din cadrul comunității începură să fugă din cauza prigoanei. Delpini însă a împiedicat fuga lor prin aducerea unor trupe austriace de la Cluj. I-a prins pe cei ce se pregăteau să fugă [88], i-a închis, i-a despărțit de copii, pe care vru să-i boteze în ciuda protestelor părinților. Această intenție a sa a răscolit însă într-atîta femeile din cadrul comunității și chiar populația care nu era de credință anabaptistă, încît Delpini a fost nevoit să lase pe copii să se înapoieze la părinții lor [89]. A pus să se taie în „24 de săgeți" pămîntul posedat și lucrat în comun; fiecărei familii i-a dat cîte „o săgeată" de pămînt, interzicînd cu străşnicie lucrarea în comun a pămîntului [90]. Cu ajutorul forței militare, a aplicat măsuri de retorsiune față de aceia care continuau să practice secularele obiceiuri ale vieții în comun.

Cu toate acestea, Delpini a avut nevoie de ani de zile pentru a obține rezultate. Sosit la Vințul de Jos înainte de crăciunul anului 1764, el își termină misiunea abia în anul 1767. Privilegiul emis la 2 mai 1767 de Maria Tereza, prin care se reconfirmă drepturile anabaptiștilor din Vințul de Jos, îi pomenește ca pe credincioși convertiți ai bisericii catolice [91].

Probabil că Delpini, cu toate metodele sale prezentate mai sus, nu a reușit să convertească la catolicism pe toți membrii comunității. Presupunerea noastră o confirmă o informație pe care o cunoștea și Kőváry László, anume că Delpini a împărțit în 24 loturi pămîntul comunității, repartizîndu-le egal printre cele 24 familii [92]. E vorba probabil despre cele 24 de familii care au trecut la religia catolică, rămînînd la Vințul de Jos. Totodată, din alte surse știm că un grup de anabaptiști din Vințul de Jos s-au refugiat în Garad (în prezent: com. Dacia), Saschiz, Mediaș și Sighișoara, rămînînd acolo timp de cîțiva ani. După cum am mai amintit, meșteșugarii anabaptiști lucrau în ateliere comune, avînd la dispoziție mijloacele de muncă și materia primă necesare. Prin destrămarea comunității, unele grupuri de meșteșugari rămînînd dintr-o dată fără ateliere, unelte de muncă etc., deci fără mijloace de trai, au ajuns într-o situație deosebit de grea. Aceștia fură strînși laolaltă de un olar în vîrstă de 30 de ani, pe nume Johann Stutz (care a strîns în jurul său mai ales olari). El încearcă să înjghebeze, cu oamenii pe care i-a adunat, o nouă comunitate de meșteșugari [93]. De asemenea, știm că unii, care „prin instigările lor tulburau pacea", au ajuns la casa de corecție din Sibiu [94]. Nu era mic nici grupul care, sub conducerea lui Joseph Gour (Khor) și Johan Stahl, s-a refugiat în anul 1767 în Țara Românească. La recoman-

88 *Ibidem*, p. 111.
89 Tóth Mike, *op. cit.*, p. 788.
90 Kőváry László, *Erdély régiségei és történelmi emlékei*, IV, p. 215, 238.
91 Jakab Elek, *op. cit.*, p. 13.
92 Kőváry László, *op. cit.*, p. 215, 238.
93 Veszely Károly, *op. cit.*, p. 432—444.
94 *Idem*, p. 437—444.

darea unor boieri din Țara Românească, aceștia intrară în contact cu generalul Rumianțev, comandantul trupelor rusești din Bucovina, care îi așeză în comuna Wischenka din districtul Cernigov [95]. De aici ei s-au adresat împăratului Iosif II pentru a-și recăpăta bunurile rămase la Vințul de Jos și trecute în posesia fiscului [96]. În 1852 colonia de la Wischenka căzînd pradă unui incendiu, ei și-au întemeiat un „Haushaben" în comuna Hutesthal din Peninsula Crimeea (gubernia Tauria). Aici și-au continuat traiul pînă la 1874, mutîndu-se apoi în America, statul Dakota de Sud, iar la izbucnirea primului război mondial au trecut în Canada, unde comunitățile anabaptiștilor huteriți s-au păstrat pînă astăzi [97].

Date despre anabaptiștii de odinioară trecuți la religia catolică și rămași la Vințul de Jos găsim și la începutul sec. XIX. În 1811 ei se adresează guberniului cerînd confirmarea și aplicarea drepturilor lor. În 1838 încă mai au case și hambare la Vurpăr. Apoi, în perioada absolutismului, se adresează autorităților (în 1864 și apoi în 1865) în chestiunea redresării școlii lor. Interesant este că în documentele din această vreme ei mai sînt pomeniți încă sub denumirea de „germani negri" (fekete németek, „anabaptisták") [98].

După cum am mai accentuat, colonizarea meșteșugarilor habani în Transilvania urmărea, în cadrul proiectelor de politică economică ale lui Gabriel Bethlen, dezvoltarea industriei. În timpul lui Bethlen faima meșteșugarilor habani era cunoscută în toată Europa. Produsele lor se aflau la un nivel tehnic înalt, corespunzător epocii, întrecînd în multe privințe produsele meșteșugarilor din Transilvania. Vorbind despre scopul colonizării, și Marco Antonio Padavin, ambasador al Signoriei venețiene la Viena, subliniază aceste considerente în raportul său din 6 octombrie 1622. După părerea sa, Bethlen i-a adus la Vințul de Jos pe anabaptiști „. . . per renderla (Transilvania) populata d'industriosi artisti, come sono questi" [99]. Dincolo de aceasta, colonizarea urmărea să pună la dispoziția principelui o pătură de meșteșugari aflați la nivel corespunzător, cu ajutorul căreia să se poată dispensa de meșteșugarii transilvăneni închistați în monopolul de breaslă. Meșteșugarii habani colonizați la Vințul de Jos vindeau principelui la jumătate preț produsele lor. Aceste produse satisfăceau cu anumite mărfuri pe de o parte necesitățile curții princiare, care vor fi fost destul de considerabile, de vreme ce pînă și ambasadorii străini care au trecut prin Transilvania, obișnuiți cu fastul curților princiare italiene, au remarcat luxul și cultura ce caracterizau curtea principelui Transilvaniei. După

---

[95] Joseph Beck, *op. cit.*, p. 14; Krisztinkovich Béla, *Az Iparművészeti Múzeum újkeresztény fajanszai*, în *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei*, III—IV (1959), p. 149.

[96] 1782. Esztergomi Primási Levéltár L.R. prot. III. (Arhiva episcopului primat al Ungariei din Strigoniu), în *Fontes Rerum Austriacarum*, 43 (1883), p. 651.

[97] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 14; Krisztinkovich Béla, *Az Iparművészeti Múzeum újkeresztény fajanszai*, p. 149.

[98] MOL. Abszolutizmuskori Levéltár. Erdélyi Udvari Kancellária (Arhiva din perioada absolutismului), D. 229, nr. 1492 din 1862, nr. 1418 din 1865.

[99] Óváry Lipót, *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez 1620—1626*, Budapest, 1886, p. 274.

părerea noastră însă Bethlen *făcea comerț în străinătate,* prin persoane anume încredințate, cu produsele cumpărate la jumătate preț de la meșteșugarii habani [100]. Cele de mai sus au contribuit toate laolaltă la acordarea unor privilegii economice speciale meșteșugarilor anabaptiști, la asigurarea chiar a liberului exercițiu al religiei [101].

Este de presupus că Bethlen a organizat colonizarea astfel încît printre meșteșugarii anabaptiști să fie reprezentate, pe cît posibil, cele mai variate ramuri. În scrisoarea sa din 22 august 1621 o încunoștințează pe principesă că aduce în Transilvania zidari anabaptiști și alți „meșteșugari de toate soiurile" [102]. La 14 septembrie 1621, îi dă de știre despre aducerea unora „care fac postav", dar se străduiește „să caute printre ei" și alți meșteșugari [103]. Szalárdi pomenește în cronica sa „tot felul de meșteșugari buni, constructori și zidari pricepuți" [104], fără însă a înșira detaliat și concret îndeletnicirile practicate de acești „meșteșugari buni". Nici din cronicile anabaptiste, nici din lucrările cronicarilor transilvăneni nu se poate stabili dacă membrii grupurilor ce soseau unul după altul ani de-a rîndul practicau aceeași meserie sau erau formați din oameni cu îndeletniciri deosebite. Ceea ce nu reiese din cronici, se vădește însă din limitațiile dietale emise în 1627 [105], care amintesc separat produsele lor. Conform acestor informații, printre meșteșugarii anabaptiști colonizați se aflau: țesători de postav, țesători, funari, fierari, lăcătuși, făurari de cuțite, curelari, tăbăcari, cojocari, pălărieri, butnari, dogari, olari. Limitațiile cuprind dispoziții cu privire la prețurile produselor confecționate de acești meșteșugari. Din scrisorile lui Gabriel Bethlen către Suzana Károlyi știm că printre anabaptiști se găseau meseriași zidari și constructori. Probabil că pe aceștia din urmă îi numește Szalárdi în cronica sa „fundatori pricepuți" („tudós fundálok").

Datorită sprijinului dat de principe și libertăților asigurate prin lege, meșteșugarii habani au creat în decurs de cîțiva ani o înfloritoare industrie la Vințul de Jos. Nivelul tehnic înalt al produselor lor reiese și din faptul că într-o serie întreagă de branșe ei își puteau vinde produsele mai scump decît meșteșugarii transilvăneni. Acolo însă unde nu existau deosebiri între calitatea produselor confecționate de meșteșugarii anabaptiști și a celor făcute de transilvăneni, și ei au trebuit să se supună limitațiilor. Astfel, de pildă, prețurile stabilite pentru produsele funarilor, dulgherilor, dogarilor, curelarilor, cojocarilor anabaptiști erau aceleași ca în cazul meșteșugarilor similari transilvăneni. Dintre meșteșugurile lor, cea mai mare faimă o aveau făurarii de cuțite, fierarii, tăbăcarii, precum și în general pielăritul, postăvăritul și olăritul. Se pare că primele produse meșteșugă-

---

100 MOL. Arhiva Capitlului de la Alba Iulia. Centuriae E.M. 36 (Annuentia Anabaptistarum Alvintziensium).

101 I. Boeckh, *Die Habaner in Sárospatak,* în *Deutsche Literaturzeitung,* Jg. 81, 1960, p. 247—251.

102 Gergely Sámuel, *op. cit.,* p. 131.

103 *Ibidem.*

104 Szalárdi János, *op. cit.,* p. 62.

105 *Monumenta Comitialia,* VIII, Budapest, 1882, p. 414—417, 475—479.

rești habane cu care face cunoștință societatea transilvăneană erau tacîmurile (lingurile, furculițele și în special cuțitele). După mărturia registrelor de tricesimă din Cluj, în primii ani ai sec. XVII (1602) se cunoștea deja în Transilvania „cuțitul anabaptist“ [106]. Desigur printre habanii colonizați la Vințul de Jos vor fi fost un număr destul de mare de făurari de cuțite, iar după mărturia datelor documentare, pe lîngă prelucrarea pielii și olărit, la abia cîțiva ani după ce s-au așezat s-au făcut cunoscuți și făurarii de cuțite prin excepționalele lor produse de acest gen. E caracteristic pentru gradul de dezvoltare a acestei ramuri că limitația emisă la 30 aprilie 1627 pomenește printre produsele habane nouă feluri deosebite de cuțite, în cadrul fiecăruia cu numeroase varietăți [107]. În decursul deceniilor următoare, mergînd chiar pînă la sfîrșitul sec. al XVII-lea, întîlnim multe date documentare referitoare la cuțitele cu mîner de sidef, de excelență calitate, ale făurarilor de cuțite din Vințul de Jos [108]. Meșteșugarii din Vinț confecționau tacîmuri în mari cantități pentru nevoile curții princiare. Legat de aceasta e faptul că principele cumpăra pentru ei la Costantinopol prețioase materii prime. Din însemnări contemporane cu privire la viața de curte din vremea lui Gabriel Bethlen știm că în 1625 Mihail Toldalaghi cumpără din ordinul principelui os de fildeș, sidef și lemn exotic *(berzseny fa)* pentru anabaptiștii din Vințul de Jos [109]. Mînerul tacîmurilor făurite de habanii din Vințul de Jos era acoperit de plăcuțe sculptate sau gravate, din os sau sidef, încinse cu inele de argint sau aramă. Capătul mînerelor avea forme caracteristice de cunună. Mînerul unui anumit fel de cuțite se făcea din lemn exotic, decorat de ambele părți, în două rînduri, cu nituri de argint. Lingurile se făceau din os, mînerele lor erau fie sculptate, fie acoperite cu lemn (pl. I). În materialul haban păstrat în muzeele noastre se întîlnesc deseori servicii constînd din trei bucăți (cuțit — furculiță — lingură), așezate în tocuri de piele [110]. Tăbăcarii puteau și ei să-și vîndă mai scump lucrările, „căci prepară pielea mai bine decît tăbăcarii din țară“ — arată limitația. În inventarele din sec. XVII sînt deseori pomenite, încă din anii 30, „scaunele (setzel) cu piele“, „fețele de masă din piele de capră și cerb vopsite în roșu“. Cunoscute erau și produsele fierarilor habani; limitația arată că „secera... ei o fac de obicei mai bine decît cei autohtoni“. Prețuri deosebite de cele ale transilvănenilor aveau și produsele rotarilor și pălărierilor.

Printre produsele de faianță ale olarilor din Vințul de Jos cele mai frecvente sînt farfuriile și cănile (pl. II—III). Dintre acestea din urmă, tehnologic interesante sînt așa-numitele căni marmorate (pl. II, fig. 5, 6). Habanii făceau tăvi ajurate, spălătoare de mînă, vase—recipient de formă

---

[106] ASC, AOC. Socotelile orașului Cluj, 1602, p. 10.
[107] *Monumenta Comitialia*, VIII, p. 475—478.
[108] *Haller Gábor naplója*, în *Erdélyi Történelmi Adatok*, IV, p. 32.
[109] Radvánszky Béla, *Udvartartás és számadáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*, I. Budapest, 1888, p. 104.
[110] MuzIstCluj, nr. inv. 3451, 6572—6576.

pătrată, sobe, printre care un loc deosebit ocupă cele cu ornamente florale albastre şi colorate, pe fond alb [111] (pl. IV, fig. 4—6).

Dintre produsele meşteşugurilor practicate de anabaptiştii din Transilvania, în colecţiile particulare şi publice s-au păstrat într-un număr relativ ridicat cele de olărie. Aceasta explică în parte, de ce azi ei sînt cunoscuţi în primul rînd în calitate de excelenţi ceramişti. Pe de altă parte e adevărat că răspîndirea în ţările Europei centrale şi sud-estice, astfel şi la noi, a vaselor albe cu smalţ de cositor, care au deschis un nou capitol în istoria ceramicii europene, se leagă de numele olarilor anabaptişti. Acest factor constituie motivul interesului deosebit al cercetătorilor din Europa centrală pentru problemele ceramicii habane, începînd cu anii 70—80 ai secolului trecut şi pînă astăzi.

Cu tot acest interes deosebit, multe probleme ale ceramicii habane au rămas încă neclarificate atît la noi cît şi în străinătate. Calitatea deosebit de bună a produselor meşteşugăreşti habane reiese şi din faptul că munca şi produsele lor erau foarte căutate în toată Transilvania.

După ce îşi terminau munca pentru curtea principelui, meşteşugarii habani erau liberi să lucreze pentru oricine. Feudalii transilvăneni utilizau cu predilecţie munca lor. Din anul 1628, deci la cîţiva ani după ce s-au aşezat, dispunem de date conform cărora anabaptiştii se plîng lui Bethlen că nu au linişte din partea unor nobili („magnates et proceres"), pe care nu îi pot servi totdeauna cu mărfuri în chip îndestulător, fie din lipsa vreunei materii prime trebuincioase, fie pentru că sînt puţini la număr. Cu acest prilej, Bethlen ia din nou apărarea meşteşugarilor habani [112].

Interdicţia repetată a lui Gabriel Bethlen ca meşteşugarii anabaptişti să-şi vîndă negustorilor turci produsele [113] trebuie să fi fost parţial legată de căutarea ce o aveau produsele lor de excelentă calitate. Pe de altă parte, dispoziţia va fi fost pricinuită — după cum s-a arătat — de faptul că însuşi principele făcea comerţ cu produsele lor confecţionate la jumătate preţ. Predilecţia negustorilor turci pentru produsele meşteşugarilor habani, precum şi străduinţele disperate şi acţiunea energică a meşteşugarilor saşi, soldată cu rezultate după moartea lui Bethlen, în 1631 — prin interzicerea prezenţei habanilor pe pieţele acestora [114] — constituie alte argumente pentru cele sus-arătate. Anabaptiştii colonizaţi în Vinţul de Jos slujeau curtea princiară îndeosebi în calitate de meşteşugari. După mărturia datelor documentare, în cursul sec. XVII, de la epoca lui Bethlen

---

[111] Arhiva Istorică, Urbaria et conscriptiones. Fasc. III. Nr. 1 (Keresztes Márton Józsefné Dániel Mária Doboka-, Torda-, Kolozs-, Küküllő- és fehérmegyei, valamint Maros- és Aranyosszéki ingó és ingatlan javainak conscriptioja); Ibidem, Fasc. 37, nr. 29. Arhiva familiei Toldalagi (Nagyercse, Koronka és Szentbenedek conscriptioja). Ibidem, Fasc. VIII, nr. 5. Arhiva Colegiului Reformat din Tîrgu Mureş (Alvinci Péter borbereki és fehérmegyei jószágainak urbáriuma). Asupra datelor cuprinse în conscripţiile susamintite ne-a atras atenţia istoricul de artă Benkő—Nagy Margareta (Cluj).

[112] Nota 100.

[113] Mráz Vera. *Bethlen Gábor gazdaságpolitikája*. în *Századok*, 1953, p. 512—564.

[114] *Monumenta Comitialia*, IX, 1631, art. XXIX, p. 271.

pînă la cea a lui Apafi ei erau însă angajaţi şi ca funcţionari economici la curtea principelui [115]. De asemenea, date arhivale stau mărturie pentru faptul că li se dădeau şi misiuni confidenţiale, importante. Astfel, în 1629 Gabriel Bethlen trimite un preot anabaptist cu numele de Cristofor în Ungaria superioară, cu diverse misiuni [116]. Văduva lui Bethlen, Ecaterina de Brandenburg, nu numai că i-a luat sub oblăduirea ei, dar găsim anabaptişti şi printre oamenii ei de mare încredere. La 20 martie 1630, Hannes Wagner comunică următoarele: „Sosit de la Măria Sa Doamna un preot anabaptist trimis de Măria Sa în Germania. Însoţit de escortă militară, el merge spre Zălau" [117]. Faptul că principesa ordonă escortă militară pe lîngă preotul anabaptist din Vinţul de Jos înseamnă pe de o parte că acesta trebuia să se fi bucurat de încrederea ei, pe de alta — şi în primul rînd — că scopul misiunii sale era deosebit de important pentru Ecaterina de Brandenburg. Mai tîrziu şi printre oamenii de încredere ai principilor din familia Rákóczi [118], ai lui Apafi, ai Suzanei Lórántffy şi ai Anei Bornemissza apare numele cîte unui anabaptist din Vinţul de Jos.

Anabaptiştii aveau şi medici destoinici, renumiţi şi căutaţi. Printre aceştia erau unii cu studii înalte, majoritatea însă erau simpli meşteri, bărbieri, chirurgi, care pe lîngă practica chirurgicală se mai îndeletniceau — după moda vremii — şi cu medicina internă. Ei dădeau sfaturi încercate, practice, cunoşteau şi utilizau în practica lor medicală puterea tămăduitoare a plantelor medicinale, rădăcinilor, apelor curative. Se ocupau şi de organizarea şi îngrijirea unor băi medicale. Ştim din cronicile anabaptiste că însăşi comunitatea de la Vinţul de Jos avea în permanenţă mai mulţi medici [119]. În cadrul Haushaben-ului, medicii aveau la dispoziţie clădiri, saloane pentru bolnavi, unde se îngrijeau de bolnavi separîndu-i de ceilalţi. Medicii din colonia Vinţul de Jos erau căutaţi în toată Transilvania. În documentele arhivelor noastre apar nume de medici anabaptişti care sînt chemaţi la mari distanţe să tămăduiască bolnavi. Din însemnările registrelor de socoteli clujene ştim că în mai 1622, la sosirea lui Bethlen în Cluj, principele e însoţit, printre alţii, de mai mulţi medici anabaptişti [120]. Soţia principelui, Suzana Károlyi, era suferindă şi probabil că medicii aceştia mergeau să o consulte. În iulie 1631 trece prin Cluj, venind de la Vinţul de Jos, medicul anabaptist Daniel cu alţi doi oameni, în drum spre Săcuieni, spre a-l îngriji pe copilul bolnav al lui David Zólyomi [121]. O însemnare din 3 mai 1646 arată că „doctorul anabaptist din Vinţ merge după principe împreună cu trei însoţitori" [122]. În iulie

---

[115] Nota 66.

[116] ASC, AOC, Socotelile oraşului Cluj, 1629, p. 88.

[117] *Ibidem*. Socotelile oraşului Cluj, anul 1630, p. 113.

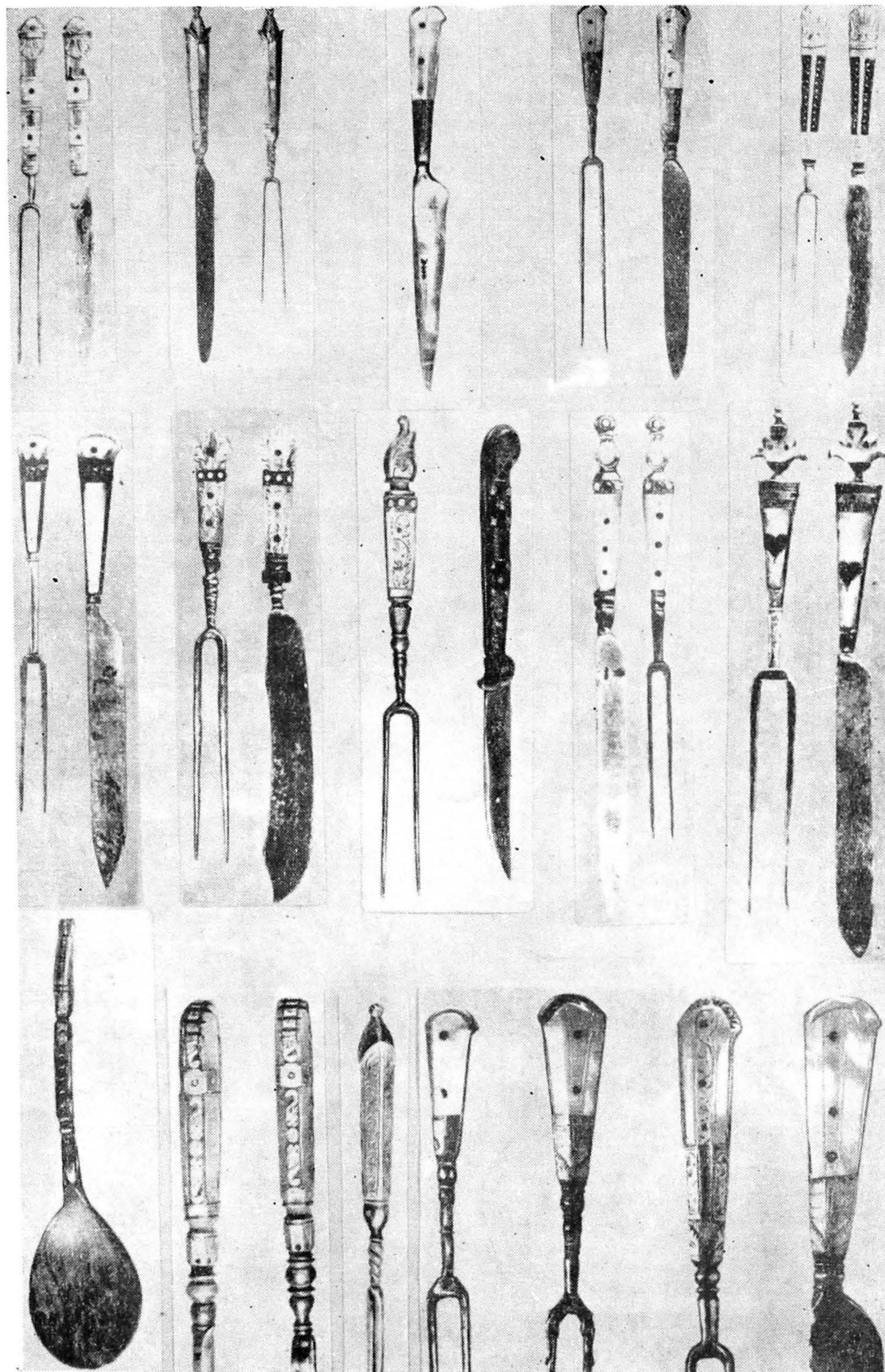
[118] În anul 1645 Principele Gheorghe I Rákóczi se foloseşte de „serviciile" unui oarecare Cristofor, predicator anabaptist din Vinţ.

[119] Jacob Werner informează că în ianuarie 1622 soseşte în Transilvania medicul Albrecht Bolsterl(?) [Bader], care un timp fusese şi la „... regină" la Košice şi care apoi a fost trimis la Vinţ de „Bătrînii" din Moravia (Tóth Mike, *op. cit.*, p. 769).

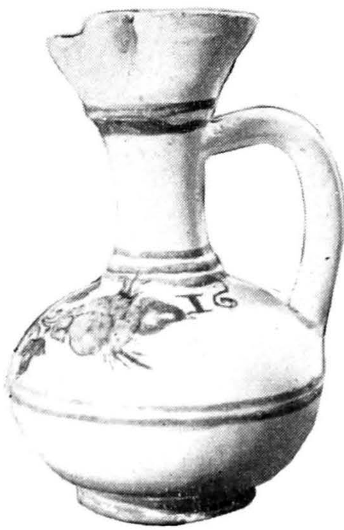
[120] ASC, AOC, Socotelile oraşului Cluj, 1622, p. 17, 18.

[121] *Ibidem*, 1631, p. 254.

[122] *Ibidem*, 1646, p. 198.

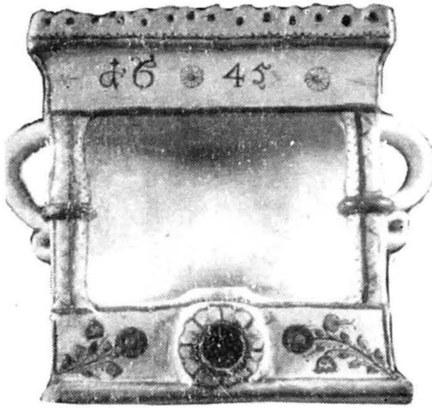
Pl. I.

1

2

3

4

5

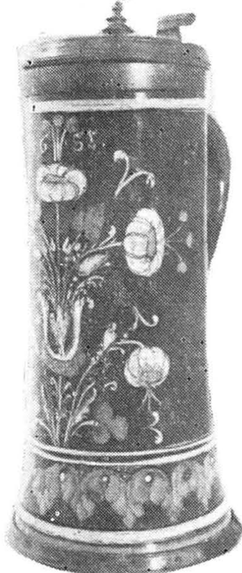

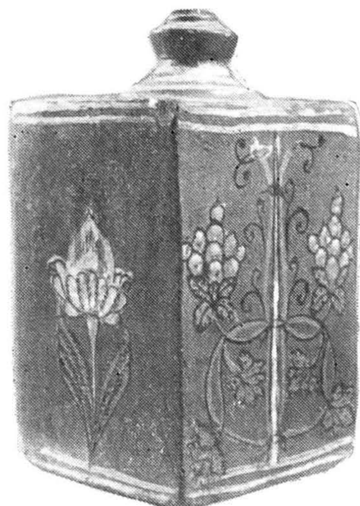
6

Pl. II.

1

2

3

4

5

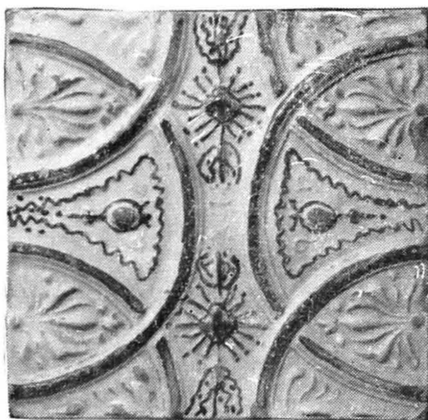

6

Pl. III.

1

2

3

4

5

6

Pl. IV.

1646, Gheorghe Rákóczi scrie mamei sale că copilul său bolnav e îngrijit de doctori anabaptişti „de la Vinţ". El însuşi era îngrijit în 1647 de medici din Vinţ [123].

*

În studiul de faţă a fost schiţată problematica bogată şi complexă a activităţii meşteşugarilor anabaptişti din Transilvania în sec. XVII. Pe de o parte, datele şi faptele prezentate documentează actul istoric al colonizării anabaptiştilor în Transilvania, activitatea lor economică — meşteşugărească, pe de alta, organizarea lor socială. Este întrucîtva cunoscut că în general habanii din Transilvania erau excelenţi meşteşugari. Foarte puţin se cunoaşte însă despre modul lor de trai, despre organizarea lor socială, rezultată din trăsăturile specifice ale mişcării anabaptiste, cu toate că organizarea socială a anabaptiştilor constituie o pagină deosebit de interesantă în ansamblul istoric transilvan al veacului al XVII-lea.

Desigur că imaginea pe care am dat-o despre această problemă este departe de a fi completă. Noi cercetări vor contribui la închegarea unei imagini lipsite de exagerări, corespunzătoare realităţilor istorice, privind influenţa şi răspîndirea acestui curent de reformă populară în Transilvania începînd cu mijlocul secolului al XVI-lea, precum şi despre rolul economic şi însemnătatea meşteşugarilor habani în secolul XVII.

MAGDALENA BUNTA

DIE HABANER IN SIEBENBÜRGEN

(Zusammenfassung)

Die Habaner (Wiedertäufer) waren Handwerker, die sich im 16.—17.Jh. durch vielseitige Betätigung auszeichneten. Nach zeitgenössischen Aufzeichnungen betrieben sie in hoher technischer Vollendung fast alle Handwerke ihrer Zeit. In unserem Lande, wie überall, wurden die Arbeit und die handwerklichen Erzeugnisse der Wiedertäufer sehr geschätzt. Die besondere Güte dieser Waren wurde auch in den Konskriptionen des 17.—18.Jhs. aus Siebenbürgen immer wieder hervorgehoben.

Die Forschungen über die Geschichte der Wiedertäufer in Siebenbürgen begannen schon in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts. Auf diesem Gebiete gibt es eine reichhaltige, aber einseitige Literatur, da das Augenmerk der Forscher in erster Linie auf die Tatsache und die historischen Umstände der Kolonisation der Wiedertäufer im 17.Jh. gerichtet war. Bis jetzt blieb der Platz und die Rolle des Anabaptismus, eines volkstümlichen Zweiges der Reformation, im Rahmen der Reformbewegung des 16.Jhs. in Siebenbürgen unerforscht. Andererseits wurde das Problem der Habaner Handwerker einseitig behandelt, da sich die Forschung fast aus-

[123] Szilágyi Sándor, *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, 1623—1660*, Budapest, 1875, p. 363, 380.

schliesslich auf die Habaner Töpferei beschränkte. Bezüglich der übrigen, von ihnen betriebenen Handwerke ging man nicht über Feststellungen allgemeiner Natur hinaus. Die Daten über die handwerkliche Tätigkeit der Habaner und die Rolle, die sie im Wirtschaftsleben Siebenbürgens spielten, sind nicht zusammengefasst.

Vorliegende Arbeit stützt sich auf Angaben aus den anabaptistischen Chroniken der Bibliothek Batthyanäum in Alba Julia und der Universitätsbibliothek in Cluj, auf die Chronik, als deren Verfasser Jacob Werner bekannt ist, sowie auf archivistische Daten. Daraus geht hervor, dass die Kolonisierungen des 17.Jhs. zwischen 1621—1623, weiters 1629, 1635 und 1649 stattfanden. Aufgrund des siebenbürgischen Landtagsbeschlusses vom 1. Mai 1622 und des vom Siebenbürger Fürsten Gabriel Bethlen erteilten Privilegiums vom 4.Juli 1622 wurden die kolonisierten Wiedertäufer-Handwerker in der Fiskaldomäne von Vinţul de Jos angesiedelt.

Nach den Angaben der Wiedertäufer-Chroniken und anderer Quellen über ihr religiöses Leben, sowie nach den Daten aus den Archiven waren die genannten Kolonisten huterische Wiedertäufer aus Mähren. Die Gemeinde von Vinţul de Jos war gewiss nach den Grundsätzen und der Tätigkeit der mährischen Gemeinden eingerichtet und organisiert. In der Arbeit wird die Geschichte der Gemeinde im 17.Jh. in grossen Zügen umrissen. Aufgrund eines zeitgenössischen, in einem Archiv in Cluj aufbewahrten Berichts wird auch der Moment der zwangsweisen Katholisierung festgehalten, die zwischen 1763 — 1767 vom Jesuiten Delpini durchgeführt wurde.

Die Kolonisierung der anabaptistischen Handwerker in Siebenbürgen verfolgte — im Rahmen der wirtschaftspolitischen Pläne Gabriel Bethlens — die industrielle Entwicklung des Landes. Zu seiner Zeit hatten die Wiedertäufer als Handwerker in ganz Europa einen guten Ruf. Ihre Erzeugnisse waren von hoher technischer Vollendung und übertrafen in vieler Hinsicht die der siebenbürgischen Handwerker. All dies trug zur Gewährung besonderer Wirtschaftsprivilegien bei; selbst die freie Ausübung ihrer Religion wurde den Habanern zugesichert.

Aus dem Wortlaut des Privilegiums geht hervor, dass sie verpflichtet waren, ihre Waren der fürstlichen Hofhaltung zum halben Preis abzugeben. Nach Beendigung der Arbeit für den Fürstenhof war es ihnen gestattet, Aufträge für jedermann anzunehmen. Aus einigen Archivquellen ergibt sich, dass es unter den Wiedertäufer-Kolonisten Tuchmacher, Schlosser, Schmiede, Gerber, Pelzmacher, Kürschner, Besteckmacher, Töpfer, Vieh- und Schafzüchter, Gärtner, Weinbauern u.a. gab. Von den damaligen, aus ihren Werkstätten hervorgegangenen Erzeugnissen blieben bis in unsere Tage in den Museen Siebenbürgens verhältnismässig viele Habaner Töpferwaren erhalten (Tafel II—IV).

Die kolonisierten Wiedertäufer dienten dem Fürstenhof vorzüglich als Handwerker. Laut Zeugnis der Archivquellen wirkten sie aber im Laufe des 17. Jhs., von der Zeit Gabriel Bethlens bis zu der des Fürsten Michael Apafi, auch als Wirtschaftsbeamte am Fürstenhof. Es gab unter ihnen auch tüchtige Ärzte, die zu jener Zeit in Siebenbürgen sehr gesucht waren.

SOCIETĂȚILE PE ACȚIUNI ȘI PROVENIENȚA CAPITALULUI ÎN INDUSTRIA EXTRACTIVĂ DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVIII*

Se știe că printre formele caracteristice ale exploatării capitaliste se numără și societățile pe acțiuni. Cercetările de pînă acum, cu puține excepții, au plasat existența lor în industria extractivă din Transilvania abia în primele decenii ale veacului XIX [1]. Or, cercetarea materialului documentar din arhivele miniere ne atestă o întreagă rețea de societăți pe acțiuni la exploatările miniere de pe domeniul Zlatnei încă în a doua jumătate a secolului XVIII. O examinare atentă a listelor de acționari de la diferitele întreprinderi miniere ne permite să formulăm o serie de concluzii în legătură cu proveniența capitalului.

Sub ce nume figurează aceste societăți pe acțiuni în actele vremii, și cum sînt definite ele în dreptul minier contemporan? Termenii prin care actele vremii desemnează aceste societăți pe acțiuni sînt: *„societates urburariales“* în actele latine și *„Gewerkschaft“* în actele germane. Acționarii sînt numiți *„urburarii“* sau *„Gewerken“*, iar termenul provine de la cuvîntul *„urbura“* care desemnează cantitatea de metal prețios, de obicei a zecea parte, pe care proprietarii de mine trebuiau să o dea fiscului drept impozit. Iată cum definește dreptul minier contemporan aceste societăți pe acțiuni: „Toți posesorii de părți în mine formează societatea urburarială“ *(Gewerkschaft)*, ai cărei membri se numesc urburarii *(Gewerken)* de la urbura pe care trebuie să o dea drept parte din posesiunea sa. Din aceștia, acela care posedă mai multe părți (în mină) se numește urburar principal *(Haupt-Gewerke)*; restul sînt courburari *(Mit-Gewerken)*. Celui dintîi se cuvine conducerea întregii lucrări, dar cu învoirea și consimțămîntul tuturor courbariarilor [2]. Constituția maximiliană din

* Un capitol dintr-un studiu mai amplu privind mineritul din Transilvania în sec. XVIII.

[1] D. Prodan, *Date asupra mineritului Transilvaniei în preajma anului revoluționar 1848*, în *Studii* an. III (1950), iulie-sept., p. 65—80 și Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului XVIII*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1955, p. 37—38.

[2] „Omnes partium fodinalium possessores constituunt societatem urburarialem seu Urburariatum (Gewerkschaft), cujus singuli socii et membra Urburarii (Gewerken) ab urbura, quam pro rata possessionis pendentem habent, adpellantur, quorum qui plurimas partes possidet urburarius principalis (Hauptgewerke) reliqui courburarii (Mit-Gewerken) audiunt. Illi competit in regula directio totius operis, attamen cum cointelligentia, et consensu reliquorum courburariorum“. Cf. Antonius Faber, *Principia juris metallici hungarici*, Pojon, 1824, p. 142.

anul 1703, în vigoare şi în Transilvania, ocupîndu-se de neînţelegerile care se pot ivi între acţionarii minelor, precizează în art. 12: „În afacerile miniere s-a hotărît ca partea mai mare să conducă partea mai mică; prin urmare atunci cînd „urburarii" care deţin cea mai mare parte din mină hotărăsc ceva spre bunul mers al minei, această hotărîre trebuie să fie observată şi de ceilalţi" [3]. Dreptul minier contemporan precizează şi ce se înţelege prin termenul de acţiuni sau „părţi de mină", numite şi „cucse" *(partes fodinales seu Kuxae)*. „Fiecare mină — se spune într-un articol — este împărţită în anumite părţi ideale, denumite în mod obişnuit cucse, pentru ca să poată fi stabilită numeric cota fiecărui tovarăş, care trebuie observată la împărţirea cheltuielilor şi a veniturilor din mine" [4]. Acelaşi drept minier precizează că fiecare mină obişnuită este împărţită în 128 de asemenea „părţi ideale" sau acţiuni [5].

Examinarea listelor de acţionari pe care le furnizează materialul documentar din arhive este foarte semnificativă. De o deosebită importanţă este conscripţia societăţilor pe acţiuni din anul 1770 [6]. Din liste ca şi din actele întocmite peste un deceniu, în 1780 [7], putem să ne facem o idee precisă despre starea socială a acţionarilor şi de provenienţa capitalului în exploatările miniere din această perioadă.

Astfel, în prima listă, privitoare la cea mai mare exploatare minieră a vremii, minele din Săcărîmb, se află înregistraţi următorii acţionari: Împărăteasa Maria Terezia cu 16 acţiuni, moştenitorii baronului Kempf cu 32 de acţiuni, nobilul Ioan Paul de Wildburg cu 32 de acţiuni, moştenitorii lui Born cu 32 de acţiuni, contele Anton de la Motte cu 32 de acţiuni, moştenitorii baronului Kodolinsky cu 6 acţiuni şi baronul Fries cu 2 acţiuni [8]. Din cea de a doua listă de acţionari privind minele de aur „Sf. Clement" din Fizeş (comit. Hunedoara), menţionăm doar numele văduvei negustorului din Arad Bartolomeu Medÿat, precum şi a măcelarilor Iohann Merkl şi Ştefan Steiner din Săcărîmb. Printre cei 19 acţionari ai acestei mine se găsesc şi slujbaşi ai minelor [9]. În cea de a treia listă, care se referă la minele de argint „Sf. Andrei" din Băişoara (comit. Turda), un loc de frunte ocupă contele Hadek, cu 40 de acţiuni, precum şi soţia acestuia contesa Hadek, cu 16 acţiuni [10]. Cea de a patra listă

---

3 „In rebus montanis ut majore pars minorem regat, statutum est, dum ergo urburarii majorem fodinae partem tenentes in bonum et commodum ejusdem aliquid susceperint et concluserint, id reliqui etiam observare debebunt". A. Sovolyi, *Institutiones juris metallici in usu Transilvaniae*, Cluj, 1834, vol. I, p. 48.

4 „Quaelibet fodina in certas particulas ideales, communiter Kuxarum nomine venientes fingitur esse subdivisa ut quota cujusvis consocii in subrepartitione proventuum expensarumque fodinalum observanda, numerice defici posset", *Ibidem*, p. 72—73.

5 „Ordinarie metallifodina in 128 actias (vulgo Kuxas) seu partes fodinales dividi concipitur". Cf. Antonius Faber, *op. cit.*, p. 141.

6 Arhivele Statului Cluj, fond. M. T., doc. nr. 40/1771, 40/1770, 24/1771. Cf. Anexa I.

7 Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. f.c., an. 1780.

8 *Ibidem*, nr. 24/1771: Status personalis fodinarum Nagyaj.

9 *Ibidem*, nr. 24/1771: Status personalis fodinae Sancti Clementis.

10 *Ibidem*, nr. 24/1771: Status personalis fodinae Kis Baniensis.

privind mina de aur „Sf. Treime" din Fizeș, are ca acționar principal pe negustorul din Deva, Ștefan Bosniak cu 30 de acțiuni, urmat imediat de „hutmanul" minei, Iosif Rusnak, cu 14 acțiuni. Este concludentă și prezența numelui soției medicului minei (chyrurgus) din Băița, Eislerin, precum și al cîrciumarului din Certeje, Iardanovics [11].

Trecînd peste următoarele 3 liste în care domină funcționari ai oficiului montanistic și ai monetăriei din Alba Iulia, în frunte cu Iosef Hammerschmid, acționar principal la toate cele trei mine [12], ne oprim la lista a opta, în care, în afară de nobili, funcționari ai oficiului montanistic și ai minelor, medici, negustori, meseriași etc. de origine străină, întîlnim și numeroase nume românești, printre care și nume de preoți ca acela al lui Petru Popa din Zlatna. Este o dovadă evidentă că elemente ale burgheziei românești în formare încep și ele să prindă putere economică într-o ramură promițătoare, mineritul [13]. De altfel, nume ca acela al țăranului Crăciun Ighian din Baia de Arieș, pe care un act din 6 noiembrie 1779 îl menționează ca acționar la nu mai puțin de 7 mine, este deosebit de semnificativ în acest sens [14]; faptul constituie o dovadă evidentă a stratificării sociale a țărănimii, în urma pătrunderii relațiilor capitaliste în gospodăria țărănească.

Un loc semnificativ în lista de acționari ocupă negustorii. Nume de negustori armeni ca: Bosniak, Adalbe, Szlavkovics, Iszekutz, Kopacz etc., devin deosebit de frecvente în aceste liste [15]. În multe mine ei devin chiar acționari principali, avînd cel mai mare număr de acțiuni [16]. Este o dovadă palpabilă că capitalul comercial începe să se transforme în capital industrial; fapt ilustrat și de un act din 4 iulie 1784, din care rezultă că negustorul din Zlatna, Iacob Szlavkovics, avea investit, ca acțiuni în mine, un capital de 9292 florini, în vreme ce în afaceri comerciale și cămătărești nu avea decît suma de 5000 de florini [17].

Dintr-un alt act din 24 decembrie 1784, aflăm că același negustor, Iacob Szlavkovics, făcea împrumuturi substanțiale de la alți negustori și de la slujbași minieri, cu care prilej își ipoteca o parte din acțiunile sale de la diferite mine. Astfel, la 28 iulie 1779 el avea contractat un împrumut de 6000 de florini de la negustorii Anton și Grigore Iszekutz, fapt care permite să ne dăm seama de capitalul enorm de care dispuneau acești negustori încă în a doua jumătate a secolului XVIII [18].

Figura cea mai cunoscută dintre acești negustori se pare a fi aceea a lui Ștefan Bosniak din Deva, care era cel mai mare acționar la minele din Fizeș, unde avea 30 de acțiuni și la minele din Muncelul Mic unde avea

---

[11] *Ibidem*, nr. 24/1771: Status personalis fodinae SS-mae Trinitatis.
[12] *Ibidem*, nr. 40/1771 și 40/1770.
[13] *Ibidem*, nr. 24/1771.
[14] *Ibidem*, doc. f.c., notat pe verso cu litera E.
[15] *Ibidem*, doc. f.c., an. 1780.
[16] *Ibidem*, doc. nr. 24/1771: Status personalis fodinae SS-mae Trinitatis, doc. f.c., an. 1780.
[17] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 868/1784.
[18] *Ibidem*.

32 de acţiuni [19]. Acelaşi Ştefan Bosniak poseda, — printre altele [20], în anul 1771, — 13 acţiuni la minele de cupru din Deva, iar la cele de aur din Topliţa 16 acţiuni. Împreună cu Martin Bosniak el mai deţinea 8 acţiuni la minele de aur din Draika [21]. Ultimul mai deţinea 7 acţiuni la minele din Certeje [22]. Aceiaşi negustori Ştefan şi Martin Bosniak cumpără, în anul 1779, 14 acţiuni la minele de cupru din Deva [23]. La 4 martie 1779 găsim printre acţionarii minelor din Muncelul Mic, pe negustorii Ştefan Bosniak cu 26 de acţiuni şi pe Grigore Iszekutz cu 14 acţiuni [24]. În lista acţionarilor de la minele de plumb din Muncelul Mic, figurează la 22 aprilie 1779 aceiaşi negustori Ştefan Bosniak şi Anton şi Grigore Iszekutz cu un total de 32 de acţiuni [25]. Semnificativ este faptul că ei se întovărăşeau la diferitele exploatări miniere. Astfel, într-un act din 7 septembrie 1772 se arată că Ştefan Bosniak şi tovarăşii săi *(Stephan Basniak et socii)* posedau la mai multe mine un număr de 449 de acţiuni, investind un capital de 25 202 fl. şi 31 cr. [26].

Aruncînd o privire generală asupra tuturor acestor liste de acţionari se poate constata că provenienţa acţionarilor este foarte variată. Vîrful piramidei sociale, casa imperială, este prezentă în exploatările miniere, fiind reprezentată prin împărăteasa Maria Tereza, care deţinea 16 acţiuni la cea mai importantă mină de aur a vremii, mina din Săcărîmb, precum şi la alte mine [27]. Aristocraţia reprezentată prin conţi, baroni, înalţi demnitari ai imperiului sau oameni ai curţii, venind din afara graniţelor ţării, deţinea de asemenea cea mai mare parte din acţiuni la principala exploatare minieră de la Săcărîmb. Nu lipseşte nici aristocraţia locală reprezentată prin familiile nobiliare Kornis [28], Teleky, Bánffy, Bornemisza etc. [29]. Cea mai mare parte dintre acţionari reprezintă însă nume fără titluri nobiliare, provenite din diferite pături sociale de mijloc, din burghezia în curs de formare. Mulţi dintre purtătorii acestor nume veneau din Austria. Este semnificativă în acest sens şi participarea văduvelor în societăţile pe acţiuni, precum şi a diferiţilor moştenitori. Nu lipsesc nici medicii minelor, precum şi soţiile acestora; de asemenea reprezentanţi ai bisericii [30]. Printre nume diverse de cele mai variate naţionalităţi, germană, maghiară, cehă etc., apar şi destule nume româneşti de localnici, ca: Crăciun Ighian, Petru Popa, Damian Dan, Ioan Horea, Ioan Popa şi altele [31]. După cum s-a văzut, negustorii joacă un rol important în aceste

---

[19] *Ibidem*, fond. M.T., nr. 24/1771: Status Personalis Fodinae Kis Muntsheliensis.
[20] *Ibidem*, doc. f.c., an. 1780.
[21] Arh. St. Cluj, fond. M.T., an. 1771, doc. f.c.
[22] *Ibidem*.
[23] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 808 din 30 iunie 1779 şi doc. nr. 432 din 14 iunie 1779.
[24] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 125/1779.
[25] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 273/1779.
[26] *Ibidem*, nr. 676/1778.
[27] *Ibidem*, doc. f.c., an. 1780.
[28] *Ibidem*, nr. 24/1771: Status personalis fodinas Kis-Baniensis.
[29] *Ibidem*, doc. f.c., an. 1780.
[30] *Ibidem*, doc. nr. 24/1771: Status Personalis Fodinae Kis Muntsheliensis.
[31] *Ibidem*, doc. nr. 11/1771.

societăți pe acțiuni [32]. Merită menționat aci și faptul că apar și nume de negustori români, ca acela al lui Marcu Toma [33]. Întîlnim apoi și nume de meseriași.

O categorie importantă de acționari, după cum se poate observa din analiza acestor liste, este recrutată dintre funcționarii superiori ai oficiilor montanistice [34]. Dintr-o conscripție, din 20 ianuarie 1785 a funcționarilor minieri care erau acționari la diferite mine, rezultă că unii au ajuns la substanțiale acumulări de capital. Așa este cazul lui Iosif Kalmar din Abrud, asesor la casa de schimb a aurului *(Assessor Auri-cambsoralis)* care deținea la zece mine un total de 155 acțiuni [35]. De asemenea merită menționat aci numele funcționarului montanistic din Băița, Iosif Bukavai, care poseda la 5 mine un total de 225 de acțiuni, sau acela al asesorului Ioan Will, care avea 164 de acțiuni, la 9 mine [36]. Nu lipsesc dintre acționari nici administratorii unor mine mari, cum este cazul lui Daniel Castellano, administratorul *(Bergschaffer)* minelor de la Săcărîmb, care este înregistrat ca posedînd 126 acțiuni la nu mai puțin de 6 mine [37]. Este prezent printre acționari și personalul mai modest din conducerea minelor, ca de exemplu unii „hutmani". Astfel „hutmanul" Ignațiu Dolischol, de la minele din Băița deținea în 3 mine un total de 87 de acțiuni [38].

Se pune acum o întrebare legitimă: cărui fapt se datorește participarea acestor funcționari minieri într-un număr atît de mare cu un număr considerabil de acțiuni la exploatările miniere? Explicația credem că se află, în parte, și în faptul că unii dintre acești funcționari beneficiau de salarii destul de ridicate. Este suficient să amintim aci că administratorul minei de la Săcărîmb este trecut în statul de plată pe anul 1771, cu un salar lunar de 50 de florini, sumă ce reprezintă salariul mediu al unui miner pe mai mult de o jumătate de an [39]. Cu cîțiva ani mai tîrziu același administrator de mine primea un salar lunar de 75 de florini. Un important izvor de acumulare de capital pentru acești funcționari minieri îl constituie mineritul în sine, cu tradiționala contrabandă de aur. Cercetătorul care răsfoiește actele arhivei Tezaurariatului Montanistic este izbit de frecvența proceselor în legătură cu contrabanda de aur în a doua jumătate a secolului XVIII, contrabandă în care deseori sînt implicați slujbași minieri și conducerile minelor. Sînt acte care vorbesc chiar de participarea șpanilor domeniilor la asemenea afaceri cu aur. Contrabanda putea duce la îmbogățirea rapidă a unora, care deveneau apoi acționari.

[32] La 12 iulie 1783, negustorul din Zlatna, Lucas Bogdan, spunea: „insuper in variis fodinis cum non temnendis expensas, pro emolumento Altissimi Regalis Montani ultra 140 sortes seu Kuxas colant". Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 738/1783.

[33] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 24/1771: Status Personalis Fodinae Kis Muntsheliensis.

[34] Cf. actul din 19 iunie 1782, în care forurile montanistice pledează împotriva interzicerii slujbașilor minieri de a participa ca acționari la exploatarea minelor. Arh. St. Cluj, fond. M.T. nr. 573/1782.

[35] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 183/1785: „Specificatio officialium ac subalternorum montanorum partes fodinales cum vel sine facultate Excelsae Camerae in Monetariis et Montanisticis Aulicae tenentium".

[36] *Ibidem.* [37] *Ibidem.* [38] *Ibidem.*

[39] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 669/1771.

De altfel așa se explică și participarea printre acționari chiar a unor simpli mineri, sau a unor țărani care ajungeau să folosească muncă salariată. În general, sursele de îmbogățire și deci de „îmburghezire“ erau numeroase și variate în regiunile miniere. De aceea și burghezia în formație, așa cum rezultă din listele de acționari, e aici foarte diversă ca proveniență. Ispita cîștigului și a îmbogățirii rapide atrăgea și antrena cele mai variate pături sociale.

Statul absolutist habsburgic, spre a compensa parțial pierderea bogatei regiuni miniere a Sileziei și ispitit de veniturile mari pe care le putea realiza din mineritul transilvan, n-a pregetat să vină în sprijinul acționarilor pentru a spori producția de aur pe care, la urma urmei, o prelua în întregime statul la preț oficial. Prima măsură prin care statul a venit în ajutorul acționarilor a fost acordarea de împrumuturi fără dobîndă pentru acționarii ajunși la impas sau care voiau să-și lărgească întreprinderile. Astfel, dintr-un act din 22 aprilie 1779 aflăm că acționarii de la minele de plumb din Muncelul Mic, printre care se aflau și negustorii Ștefan Bosniak și Anton și Grigore Iszekutz, contractaseră un împrumut de la stat în valoare de 4800 de florini [40]. Uneori împrumuturile acordate de fisc acționarilor se ridicau la sume considerabile. Astfel, dintr-un alt act din 12 octombrie 1784, aflăm că acționarii de la minele „Sf. Anton de Padua“ din Deva sînt somați să restituie împrumutul contractat de la stat *(anticipatio aerarialis)*, în valoare de 23 453 florini renani și 17 $^3/_4$ creițari [41].

Cele mai multe împrumuturi sînt contractate însă de acționari după răscoala din 1784, în timpul căreia cele mai multe mine au suferit pagube însemnate, fiind devastate de răsculați. Astfel, la 20 septembrie 1785 acționarii și unii mineri de la minele din Abrud și Roșia Montană cer să li se acorde din fondurile miniere un împrumut de 10 592 florini renani. Ei se obligă în mod solidar să restituie acest împrumut în termen de 5 ani, începînd cu anul 1786 [42]. Se întîmpla însă ca unii dintre acționari să nu poată restitui împrumutul contractat, fapt care oferea prilej acționarilor mai mari să acapareze acțiunile celor deveniți insolvabili, prin plata datoriilor acestora către stat. La 17 iunie 1779 negustorul Ștefan Bosniak achită două rate în valoare de 250 florini din împrumutul unui acționar, care era în imposibilitate de a le plăti, sporindu-și astfel numărul de acțiuni la minele din Deva [43]. În felul acesta, o parte din acționari erau înlăturați, capitalul concentrîndu-se în mîini tot mai puține. Asemenea exemple nu sînt rare.

Un alt mijloc, prin care statul venea în ajutorul societăților pe acțiuni, era acordarea de așa ziși „ani liberi“ *(liberi anni)*, timp în care acționarii, a căror mine nu se dovedeau a fi îndeajuns de productive, erau scutiți de a preda statului urbura, adică impozitul socotit a zecea parte din metalele prețioase. Dreptul minier al vremii reglementa prevederea în sensul că

---

40 Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 273/1779.
41 *Ibidem*, doc. nr. 1490/1784.
42 *Ibidem*, doc. nr. 183/1785.
43 *Ibidem*, doc. nr. 432/1779

nu se putea acorda mai mult de trei ani consecutivi ca „ani liberi"; care puteau fi însă prelungiţi. Acţionarii, în goana lor după profit, au exploatat din plin atare concesie prevăzută în dreptul minier, ajungîndu-se la abuzuri care au mers pînă la falsificarea listelor de venituri şi cheltuieli ale minelor pe care trebuiau să le prezinte forurilor miniere pentru a obţine scutire de urbură.

În dispoziţiile forurilor miniere se prevedea ca cei care solicită scutire de urbură, adică aşa zişi „ani liberi" pentru o mină oarecare, sînt obligaţi să înainteze rapoarte exacte asupra numărului de acţiuni pe care le au în mina respectivă, precum şi date precise, însoţite de acte justificative, în legătură cu cheltuielile şi veniturile avute în fiecare lună cu exploatarea. Actele acelor acţionari care aveau vicii de formă nu erau luate în considerare, cum s-a întîmplat, de exemplu, la 6 noiembrie 1779 cu cererea de scutire de urbură a lui Crăciun Ighian din Baia de Arieş, care omitea să specifice acţiunile ce avea la mai multe mine, menţionînd doar veniturile şi cheltuielile avute [44]. Uneori falsurile introduse de acţionari în cererile pentru scutirea de urbură sînt date în vileag de însuşi personalul minelor. Astfel, la 12 martie 1778, supraveghetorul minei din Porcurea (jud. Hunedoara), Gheorghe Olajos, face o reclamaţie împotriva acţionarului principal al acestei mine, generalul Simoni, arătînd că acesta, pentru a primi scutire de urbură *(relaxatio urburae)*, a falsificat registrul de socoteli al minei, introducînd cheltuieli mai mari decît acelea pe care le plătea în realitate muncitorilor, sau chiar cheltuieli fictive, cum ar fi salarii pentru iobagi, pe care nu-i plătea şi care lucrau în contul robotei [45].

De cele mai multe ori însă forurile miniere, pe baza unor rapoarte întocmite în conformitate cu prevederile dreptului minier, acordau acţionarilor prelungire pentru scutire de urbură. De pildă la 4 martie 1771 judele montanistic Francisc Kibling de Lövenfeld acordă scutire de urbură acţionarilor de la mina „Sf. Maria" din Fizeş (comit. Hunedoara), motivînd că aceştia au avut cheltuieli cu exploatarea în valoare de 3878 fl. 36 3/4 cr. [46]. În motivare se mai arată că acţionarii acestei mine mai deţin un număr de 1152 de acţiuni la alte 101 mine, unde de asemenea lucrează cu deficit [47]. La 7 septembrie 1772 aceleaşi autorităţi miniere acordă scutire de urbură acţionarilor de la mina „Sf. Ioan Nepomuc" din Topliţa (jud. Hunedoara) care de asemenea se plîngeau că între iulie 1768 şi 28 iunie 1771 au avut cheltuieli de exploatare la această mină, în valoare de 13 210 fl şi 45 1/2 cr, iar încasările au fost de numai 12 316 fl şi 37 3/4 cr. Şi în acest caz judele montanistic motiva scutirea de urbură cu faptul că aceşti acţionari mai deţin un număr de 1850 acţiuni în mai multe mine, unde de asemenea cheltuielile depăşesc veniturile [48]. Printre acţio-

[44] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. f.c., notat pe verso cu litera E.
[45] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 436/1781, p. 12—13.
[46] *Ibidem*, doc. nr. 24/1771.
[47] *Ibidem*.
[48] *Ibidem*, doc. nr. 2/1771 şi 676/1778.

narii acestor mine se numără şi negustorul Ştefan Bosniak şi tovarăşii săi, care deţin un număr de 449 de acţiuni, deci aproape a patra parte din totalul celor 1850 de acţiuni [49].

În ce priveşte scutirea acestor acţionari de urbură, nu vom discuta temeiul juridic al motivării forurilor miniere, care pledează pentru această scutire [50]. Ceea ce frapează este doar veridicitatea cifrelor. Este foarte problematic — dacă aceste cifre ar reprezenta o realitate — ca acţionari ca negustorul Ştefan Bosniak şi alţii, care-şi rotunjesc încontinuu averile, să fi continuat să-şi plaseze decenii de-a rîndul capitalul în acţiuni neproductive. Mai degrabă este vorba de anumite artificii de calcul, pe care forurile miniere cointeresate le luau de bune, socotind că este în interesul dezvoltării mineritului să sprijine pe toate căile societăţile pe acţiuni. Acest lucru se vede bine dintr-un act din 22 octombrie 1779 prin care acelaşi jude montanistic, Francisc Kibling de Lövenfeld, propune să se acorde scutire de urbură acţionarului principal al minei „Sf. Barbara" din Porcurea (jud. Hunedoara), generalul George Simoni, care între 1775 şi 1779 înregistra ca încasări la această mină suma de 28 360 fl şi 18 cr., în timp ce cheltuielile erau de 22 591 fl şi 16 3/4 cr. Cu toate că acestui acţionar îi rămînea un venit curat de 5 769 fl şi 1 1/4 cr., totuşi pomenitul jude montanistic propunea ca să-i fie acordată şi acestuia cel puţin scutire parţială de urbură [51]. În acelaşi act din 22 octombrie 1779 se arată că acţionarii minei din Porcurea mai posedă încă în alte mine 1600 de acţiuni (Kuxae) [52]. Deosebit de important în amintitul act este apariţia unui fenomen inedit, a contradicţiilor dintre acţionari, şi anume între acţionarii mici şi acţionarii mari, care tind să-i înlăture pe cei mici. Astfel însuşi judele montanistic care propune scutirea de urbură a acţionarului principal de la mina Porcurea, George Simoni, recunoaşte că acesta a refuzat să împartă cei 5 769 fl 1 1/4 cr, reprezentînd venitul net al minei, cu restul acţionarilor, însuşindu-şi în întregime această sumă [53].

În legătură cu atare aspect, amintim următoarele. La 12 martie 1778 forurile miniere întreprind o anchetă în legătură cu plîngerea văduvei vicecolonelului Paul Gregorovici, Brigita Prentics, care reclama de la acţionarul Simoni suma de 271 de florini, cu care îi era dator. În urma cercetărilor făcute, autorităţile miniere au constatat că, nu numai că acţionarul principal Simoni şi-a însuşit venitul minei de aur şi că nu a dat nici unuia din restul acţionarilor partea cuvenită, dar nu a plătit nici pe muncitorii acestei mine timp de patru luni, deşi muncitorii au reclamat de repetate ori salariul lor în valoare de 783 florini renani şi 11 crei-

---

[49] *Ibidem.*
[50] *Ibidem,* doc. nr. 24/1771 şi 2/1771.
[51] „... si non plenaris, quod penes hanc Porkurensem aliquem supernatantem remonstrent proventum ad minus mediocri urburae relaxationem sustinerent..." Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 813/1779.
[52] *Ibidem.* [53] *Ibidem.*

țari[54]. Totodată ancheta a scos la iveală faptul că, deși acest acționar a fost provocat de nenumărate ori să plătească pe muncitori și să dea acționarilor asociați partea care li se cuvine din cîștig, acesta a refuzat, după cum a refuzat să prezinte și socotelile în legătură cu veniturile și cheltuielile minelor. Pentru acest fapt, ca și pentru alte abuzuri de care s-a făcut vinovat, ca de exemplu vînzarea unor acțiuni ale asociaților săi[55], se cere sechestrarea veniturilor minei și chemarea acționarului Simoni în fața tribunalului minier, pentru a da socoteală[56]. În anul următor, 1779, forurile miniere au luat din nou măsuri ca venitul minei în valoare de 4190 de fl 29 cr. să fie împărțit potrivit cu numărul acțiunilor. Astfel, acționarului principal Simoni ii revenea, pentru cele 79 de acțiuni, suma de 2586 fl 18 cr. iar restul acționarilor, care posedau un total de 49 de acțiuni, urmau să împartă între ei suma de 1604 fl 10 cr. Cu acest prilej autoritățile montanistice au mai scos la lumină și alte abuzuri ale acționarului principal de la mina din Porcurea[57].

Paralel cu amintitele contradicții între acționari apar și contradicții între acționari și muncitori. Pentru a ilustra acest proces, amintim faptul că la 18 iunie 1770, acționarii și proprietarii de mine de pe domeniul mijlociu al Zlatnei cer direcțiunii montanistice ca, în ce privește stabilirea contribuției, să se facă o distincție netă între acționari *(urburarii)* și între lucrători *(laboratores)*. Acționarii pretind să li se acorde prerogative față de muncitori[58] în acest sens, „deoarece — motivează ei — dacă ar lipsi acționarii, nici lucrătorii nu ar putea să trăiască“[59].

Acționarii motivează prioritatea lor față de muncitori în ușurarea de impozite, cu următoarele „argumente“:

---

54 „Curatores et huttmanni... retulerunt, fodinas omnes nullum de praesenti resultantem proventum, qui ad ratas inter urburarios adrepartiri posset praebere, sed jactura expensarum ubique laborare; spes tamen cum primis in duabus scilicet, in fodina Sancti Ioannis Baptistae Mastesdiensi et Sanctae Barbarae Prokurensi adesset proxima, sed quoniam hujus posterioris fodinae proventum tam ex auro quam mineris ac sabulo emergentem idem dominus generalis ad se accipere, tractare, in proprium usum convertere et neque courburariis abinde ratam extradare, neque mercenarios debite exsolvere consvevisset, atque adeo justam etiam mercenariis quaerelas judicio insinuandi et auctoritate ejus 4 mensium restantis in 783 Rh. fl. 11 cr. mercedis solutionem repetendi ansam praebuisset, obindeque judicialiter quoque admonitus fuerit ut mercenarios ac praetendentes contentes“. Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 255/1778.

55 „... Saepefatus dominus generalis principalis urburarius et proventuum fodinalium perceptor ad tot et tantas admonitiones quacunque de causa rationes super perceptis et erogatis judicio montano praestare nolit, imo nonnullos priores urburarios signanter Ioannem Merkl. Beër et Schreiber partibus et proventu privans, partesque magno pretio aliis vendens ...“. *Ibidem.*

56 *Ibidem.*

57 Arh. Zlatna, fond. M.T., doc. nr. 232/1779.

58 „Praerogativa urburariorum debet praecellere jus et praerogativa laboratorum“. Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 12/1770.

59 *Ibidem:* „deficientibus enim urburariis, laboratores subsistere nequiret“.

a) Că ei și nu lucrătorii susțin toate cheltuielile pentru lucrarea minelor și pentru întreținerea lucrătorilor, și că sînt siliți să suporte aceste cheltuieli chiar în caz de neproductivitate a minelor [60];

b) Că ei, și nu lucrătorii, sînt obligați să predea aurul la casa de schimb și chiar atunci cînd nu au nici un cîștig ei totuși trebuie să plătească lucrătorilor salariile [61];

c) Că deși nu lucrează în mină, totuși ei sînt aceia care au grija continuă a lucrătorilor, a cailor de tracțiune, a șteampurilor și a tuturor lucrurilor necesare pentru topirea aurului [62];

d) Și în sfîrșit, că ei și nu lucrătorii sînt aceia care sporesc veniturile fiscului prin schimbul de aur, și că deci sînt cei dintîi îndreptățiți la ușurarea de impozite [63].

Din „argumentele" aduse de acționari, se desprinde clar tendința lor de a-și consolida poziția economică în detrimentul muncitorilor. Cei doi poli ai exploatării capitaliste — capitaliștii și muncitorii — se conturează tot mai mult.

Un fenomen semnificativ pentru progresele pe care le face noua formă de exploatare, capitalistă, este și tendința de fuzionare a micilor societăți pe acțiuni, în societăți de proporții mai mari; cu alte cuvinte, fenomenul cunoscut sub numele de centralizarea capitalului, întîlnit și în minerit. Astfel la 18 mai 1782, peste 40 de acționari cer forurilor miniere aprobarea de a fuziona într-o singură societate pe acțiuni, prin concesionarea celor două mine regale din Roșia Montană. Printre solicitanți figurează și negustorii din Zlatna, Iacob Slavkovics și Lukács Bogdan [64]. În memoriul [65] pe care acționarii care cer concesionarea celor două mine din Roșia Montană, îl înaintează forurilor miniere la 29 mai 1782, se află enumerate avantajele care ar decurge atît pentru acționari cît și pentru fisc, dintr-o asemenea fuzionare, care ar duce la sporirea randamentului în exploatare. Arătînd că mulțimea de societăți mici este cauza multor neînțelegeri, acționarii pledează pentru unirea într-o singură societate, spunînd că „o societate formată din 32 sau 40 de persoane, unită sub o singură condu-

---

60 „... Pro cultura fodinarum et subsistentia laboratorum ipse urburarius tenetur omnia necessaria praestare et non viceversa. Damnum quoque e sterilitate fodinarum emergens non laboratores fodinales sed nos miserandi urburarii tenemur supportare, etiamsi ad incitas redigeremur". Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 12/1770.

61 „Proventus fodinales, e quibus habet Sua Majestas quoque lucrum, non laboratores verum urburarii administrant ad Campsionem Regiam quales etiamsi nullos acquirat urburarius, laboratoribus mercedem suam accipientibus nihil omnino decedit, sors iniqua solos urburarios premit ac consumit". *Ibidem.*

62 „Urburarius cujuscunque demum sit status et conditionis, quamvis propriis manibus in fodina non laboret, majus tamen est suorum laboratorum, equorum clytellariorum, stomparum item et rerum omnium ad elutriandum aurum necessariarum curam gerere continuam, eaque procurare". *Ibidem.*

63 „Millia licet incassum et gratis expendat Urburarius et nonnisi sex auri pisetas annuatim administret ad Campsionem Regiam, plus tamen faenerabitur Aerario Regio, quam quantum decedit eidem per alleviationem taxae capitalis". *Ibidem.*

64 Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 707/1782.

65 Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. ad n-rum 707 et 517/1782. Cf. Anexa II. „Reflexiones individuorum infranotatorum, quibus sibi fodinam Superiorem Caesareo-Regiam Verespatakiensem sub uno corpore seu societate et non diversis privatis pro cultivatione demisse exorant concedendam".

cere, ar tinde la un profit egal" [66]. În continuare se arată că unirea într-o singură societate ar permite acționarilor realizarea de mai mult venit, deoarece minele ar putea fi exploatate mai intens, iar administrarea acestora s-ar simplifica prin centralizarea tuturor veniturilor și a cheltuielilor într-o singură casă de bani [67].

Fără îndoială că o asemenea concentrare de capitaluri mici într-un singur capital avea să convină nu numai acționarilor ci și forurilor miniere care, dîndu-și seama de avantajele pe care le puteau trage din producția sporită de aur, pe baza unei exploatări intensive, s-au grăbit, la 7 iunie 1782, să aprobe concesionarea celor două mine regale din Roșia Montană, unei singure societăți [68]. La 31 iulie 1782 se întocmea actul de predare și preluare a inventarului minelor concesionate celor 41 de acționari, uniți într-o singură societate pe acțiuni [69].

În sfîrșit, o ultimă problemă, aceea a profiturilor pe care le puteau realiza aceste societăți pe acțiuni din exploatările miniere. Problema poate fi bine studiată în cazul celei mai mari întreprinderi miniere din Transilvania, din a doua jumătate a secolului XVIII, Săcărîmbul. Să urmărim cu ce capital lucra societatea acționarilor de la mine în anul 1770. Pentru concretizare, reproducem un bilanț întocmit de forurile montanistice în luna octombrie 1770. Din bilanț rezultă următoarea situație a veniturilor și cheltuielilor minei, în intervalul de la 1 noiembrie 1769 pînă la 8 octombrie 1770 [70]:

Între 1 nov. 1769 8 oct. 1770	Totalul încasărilor		Cheltuieli de topitorie		Cheltuieli de exploatare a minei		Totalul cheltuielilor de topitorie și exploatare		Venit net	
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
Nov. an. 1769	12 021	11 1/4	1 699	—	4 471	40	6 170		5 850	31 1/4
Dec. „ 1769	12 021	11 1/4	1 699	—	4 431	33 1/2	6 130	33 1/2	5 890	37 3/4
Ian. „ 1770	19 575	25	1 648	31	4 839	22 1/2	6 487	53 1/2	13 087	31 1/2
Febr. „ 1770	18 396	1	6 660	18	4 273	41	5 933	59	12 462	2
Mart. „ 1770	23 432	1 3/4	2 003	57 1/2	5 811	1 1/2	7 814	59	15 619	2 2/3
Apr. „ 1770	15 355	49	1 662	50 1/4	4 714	35 1/2	6 377	25 3/4	8 978	23
Mai „ 1770	20 589	5	1 858	13	5 460	4	7 318	17	13 270	48
Iun. „ 1770	14 747	42	2 406	50 1/4	7 166	17 1/2	9 573	7 3/4	5 174	34 1/4
Iul. „ 1770	19 806	10	2 312	12	6 181	27	8 493	39	11 312	31
Aug. „ 1770	15 974	45 3/4	2 085	53 3/4	6 002	—	8 087	52 3/4	7 886	53
Sept. „ 1770	13 121	55 1/4	2 024	6	6 952	14 1/2	8 976	20 1/2	4 145	34 4/3
Oct. „ 1770	11 568	16 1/2	1 933	22 3/4	6 364	35 1/2	8 297	58 1/4	3 270	18 1/4
Total:	196611	33 3/4	22994	13 1/2	66 668	32 1/2	89 662	46	106948	47 3/4

[66] *Ibidem.* [67] *Ibidem.*

[68] „Perspectis igitur rationibus et motivis per coalita hanc societatem 41 partes inter se adrepartientem, urubariosque bene facultativos et prae caeteris etiam plebeis nominatiores in statu urburariali complectentem in ultima sua reflexione supracitata fusius expositis, siquidem tali modalitate utraque fodina solidius ac constanter cum majore summi aerarii emolumento excoli posse existimetur... iisdem prae aliis conferendum censeri...". Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 707/1782.

[69] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 879/1789.

[70] *Ibidem,* doc. nr. 1048/1770.

Considerînd totalul cheltuielilor de exploatare de la minele Săcărîmb pe un singur an (1 noiembrie 1769—8 octombrie 1770), în valoare de *89 662 florini 46 creițari* și raportîndu-l la totalul venitului net în valoare de 106 948 florini 47 1/4 creițari, rezultă că este un caz în care rata plusvalorii și deci gradul de exploatare al muncii salariate atinge proporții considerabile. Aceasta cu atît mai mult, cu cît ne aflăm într-o perioadă și într-un sector economic unde valoarea capitalului variabil este destul de mică [71] și unde uneltele sînt destul de simple și ieftine, iar costul explozibilului și al seului de iluminat în galerii este scăzut direct din salarul minerilor.

Pentru a ne face o idee precisă despre profiturile mari pe care le împărțeau între ei acționarii de la această mină, ne vom referi la cifrele pe care le indică un alt bilanț, din anul 1771 în care este defalcat acest „venit minier" *(proventus montanisticus seu Ausbeute)* [72] pe cei 7 acționari ai minei. Din bilanț rezultă că venitul net pe acest an a fost în valoare de 84 548 florini 3 1/2 creițari, care s-au împărțit precum urmează [73]:

1	Împărăteasa Maria Terezia	pentru	16	acțiuni	a primit	10 568	fl.	30 3/4	cr.
2	Moștenitorii baronului Kemph	„	32	„	„	21 137	„	1 1/2	cr.
3	Ioan Paul Edlen v. Wildburg	„	32	„	„	21 137	„	1 1/2	„
4	Moștenitorii lui Born	„	32	„	„	21 137	„	1 1/2	„
5	Contele De la Motte	„	8	„	„	5 284	„	15 1/7	„
6	Moștenitorii baronului Kodolinski	„	6	„	„	3 963	„	10	„
7	Baronul v. Friess	„	2	„	„	1 321	„	3	„

Aceste sume de bani pe care și le însușeau acționarii reprezintă de fapt rezultatul muncii neplătite prestate de cei peste 700 de muncitori minieri care au lucrat în acel an la minele din Săcărîmb. Ele constituie o dovadă elocventă a gradului de exploatare a muncii salariate din partea capitaliștilor, încă în a doua jumătate a sec. XVIII. Creșterea de la an la an a gradului de exploatare a muncii salariate poate de asemenea fi urmărită. Astfel, dacă în anul 1771 acționarii de la aceste mine, după cum s-a văzut, dispuneau de un cîștig net de 84 548 fl și 3 1/2 cr., care raportați la cei 98 914 fl și 51 creițari investiți în exploatare, reprezentau un profit de aproape 100% [74], în anul următor, 1772, profitul depășește cu mult raportul de sută la sută, ridicîndu-se la cifra de *114 483 florini și*

[71] Dintr-un stat de plată *(Lohnzettel)* al minelor din Săcărîmb pe luna august 1771, aflăm că din totalul cheltuielilor de exploatare pe această lună, în valoare de 5557 florini 30 creițari, salariul muncitorilor reprezenta 3707 florini, iar restul de 1850 florini a fost cheltuit pentru cumpărarea de unelte *(Erkauftes Zeüg)*, materiale lemnoase etc. Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 669/1771.

[72] Dreptul minier contemporan definește astfel venitul pe care acționarii îl împărțeau între ei: „Proventus montanisticus (Ausbeute) est residui in parato aere, defalcatis expensis et urbura necessariaque pro conservatione operis, supernatantia quae inter urburarios pro rata partium fodinalium, quas possidet, dividitur, quam hodie in pecunia conventionali recipiunt". Cf. Antonius Faber, *op. cit.*, p. 151.

[73] Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 2/1771.

[74] *Ibidem.*

34 1/2 *creițari*, în raport cu cei 86 295 *florini* și 28 1/2 *creițari*, reprezentînd cheltuielile de exploatare [75].

Iată cum a fost împărțit și acest profit între acționarii de la minele din Săcărîmb [76]:

1	Împărăteasa Maria Terezia	pentru	16	acțiuni	a primit	14 310	fl.	29 1/2	cr.
2	Moștenitorii baronului Kemph	,,	32	,,	,,	28 620	,,	53 1/4	,,
3	Ioan Paul Edlen v. Wildburg	,,	16	,,	,,	28 620	,,	53 1/4	,,
4	Moștenitorii lui Bron	,,	32	,,	,,				
	pînă la sfîrșitul lui februarie, iar apoi numai	,,	30	,,	,, ,,	27 269	,,	29 1/4	,,
5	Contele de la Motte	,,	8	,,	,, ,,	7 155	,,	12 3/4	,,
6	Moștenitorii baronului Kodolinski	,,	6	,,	,, ,,	5 366	,,	24 1/4	,,
7	Baronul v. Friess	,,	2	,,	,, ,,	1 788	,,	48 1/2	,,
8	Von Scoti	,,	2	,,[77]	,, ,,	1 351	,,	24	,,

În concluzie, se poate afirma că prin constituirea de societăți pe acțiuni în exploatările miniere, precum și prin tendința de generalizare a formelor noi de exploatare, producția minieră din Transilvania începe să primească, în a doua jumătate a secolului XVIII, un caracter capitalist din ce în ce mai accentuat. Consolidarea societăților pe acțiuni înseamnă în același timp consolidarea sectorului capitalist în industria extractivă, fenomen care este strîns legat de gradul de răspîndire și exploatare a muncii salariate în acest important sector al economiei Transilvaniei.

AL. NEAMȚU

ANEXA I

1770 nov. 29, Zlatna. Lista unor mine de pe teritoriul Zlatnei precum și a acționarilor și a lucrătorilor de la aceste mine.

Conscriptio

fodinarum nonnullarum cum Statu personali tam Urburariorum, quam operariorum ad eas pertinentium in territorio Regii Oppidi Montani Zalathne, Inclyto comitatui Albensi ingremiato existentium

Penes superiorem fodinam Sanctae Barbarae, in monte Faczebaja, territorio Zalathnensi seqventes reperiuntur urburarii

---

[75] *Ibidem.*
[76] *Ibidem.*
[77] Cumpărate de la moștenitorii lui Born, la sfîrșitul lui februarie 1772.

Status urburariorum

per dominum Josephum Vincze fodinae curatorem comunicatus:

Tit. Dominus Franciscus Legat, Inclyti Supremi Officii Montani Assessor	10	kuxas
Dominus Antonius Grüner Cassae Montanae Perceptor	8	„
Domina de Schaffartsek	8	„
Dominus Provisor Fiscalis Zalathnensis Stephanus Mihaloczi . .	4	„
Dominus Josephus Vitzke C.R. Ustrinae Zalathnensis Curator . .	8	„
Dominus Georgius Kuncz Auri lotorum Provisor	9	„
Sabuli lotorum Curator Dominus Ioannes Medved	10	„
Reverendissimus Dominus Parocus Zalathnensis Marcus Stejelilics .	6	„
Dominus Conrad, Annonae Carolinensis Officialis	4	„
Sabuli lotorum Curator Dominus Ioannes Edereich	4	„
Sanctitatis Comissionis Actuarius et Physicus Dominus de Schenoth .	4	„
Dominus Josephus Biperger C.R. Minerarum Probator	4	„
Dominus Ludovicus Weiss	4	„
Domina Löschlerina	2	„
Dominus Marco Thoma, Mercator	8	„
Dominus Ioannes Drakovits, Caffearius Cibiniensis	16	„
Dominus Gregorius Kopacz, Armenus Elisabethopolitanus	8	„
Vidua Kolozsvariana	2	„
Josephus Scherff	1	„
Summa	128	Kuxas

Operarii 3, sed variabiles.

Penes fodinam Faczebajensem sub protectione mediocris Sanctae Barbarae alias Ferfelucziana dictae

Status Urburariorum

Illustrissima Domina Baronissa de Diettrich . . .	12	Kuxas
Illustrissimus Dominus Liber Baro ab Albendorff . .	2	„
Illustrissimus Dominus Consiliarus ab Eder	8	„
Tit. Dominus de Frankk, Stabalis Auditor	6	„
Tit. Domina de Turenfeldt	20	„
Dominus Martinus Sartori	4	„
Domina vidua Polczeriana	8	„
Dominus de Löfler	2	„
Dominus Gabriel Iabroczki, Iudicii Montani Assessor .	20	„
Stephanus Ferfelucz Zalathnensis	20	„
Popa Petru, Graeci Ritus Unitus Zalathnensis . . .	12	„
Tit. Dominus Franciscus Nicolasi	8	„
Est pars fodinae mediae Polczerianae	6	„
Summa	128	Kuxas

Operarii

Metyessan Nikula, Zalathnensis
Vesselie Medre, Zalathnensis

Penes fodinam Faczebajensem, Barbara Gabrieli dicta seu infimam

Status Urburariorum

Reverendissimus Canonicus et Parochus Zalathnensis Dominus Stejelelits	8	Kuxas
Dominus Georgius Kuncz C.R. Auri Lotorum Provisor	24	,,
Dominus Josephus Weiss, Actuarius Inclyti Supremi Officii Montani	16	,,
Dominus Gabriel Jabroczki, Assessor Judicii Montani	16	,,
Iacobus Kopacz, Armenus Elisabethopolitanis	16	,,
Daczu Vasselie, Caehalista Zalathnensis	8	,,
Laurenczio Nossiana vidua	8	,,
Mathias Puchel Caehalista Zalathnensis	2	,,
Taniszlau Petrucz Zalathnensis	8	,,
Ferfelucz Stephan Zalathnensis	16	,,
Adam Szalamon	1	,,
Dan Damijan	1	,,
Hora Iuon Zalathnensis	4	,,
Summa	128	Kuxas

Status Urburariorum

Glodyan Toder Zalathnensis, hontarius prout acquiri potest, applicatur —. Penes stompas 2 rotharum stabiles operarii de praesenti non sunt.

Penes fodinam in Valle La Rusina dictam

Urburarii et simul operarii

Henzel Igna
Alb Thodgyer
Magna Juon
Henzel Petru
} Zalathnenses.

Penes fodinam Sancti Philippi Jacobi in Walle Rusina

Urburarii

Czeran Nikula
Stephan Ferfelucz
} Zalathnenses

Operarii

Jankeu Juon, Zalathnensis

Penes fodinam in Monte Braza La Facza Szocilor a Sancto Nicolao appellatam.

Status Urburariorum

Daczo Veszelie Zalathnensis	1	partem
Unguran Constandin civis Albo Caroliensis .	1	,,
Ferfelucz Stephan } Zalathnenses	1	,,
Grek Alexandru } Zalathnenses	1/2	,,
Racz Constandin } Zalathnenses	1/2	,,
Iioneta Dann } Zalathnenses	1/2	,,
Jacobus Slavkovith mercator Zalathnensis . . .	1/2	,,
	5	partes

Operarii

Flosink Josi, Zalathnensis Caehalista
Ladislaus Valovits, Zalathnensis Caehalista

Penes fodinam Ioannis Stolna nominatam in territorio Zalathnensi, Monte Braza existentem cum specifica declaratione personarum, earundemque partium fodinalium ibidem habitatarum.

Status Urburariorum

Mathias Puchel Styriacus ex Puchelheim, et Szent... *

Klagfurt simul et operarius habet	12	kuxas
Filius Paulus Puchel simul operarius	13	„
Joannes Puchel	12	„
Franciscus Puchel	4	„
Daniel Puchner Silesita (!)	8	„
Antoninus Ambrus de Gyergyo, obeqvitator Provisorialis	12	„
Joannes Binder ex Szasz Régen Transylvanus	4	„
Thomas Nigrini Semiciensis Ungarus	4	„
Joannes Csejka, caehalista Zalathnensis	4	„
Samuel Janki, Verespatakiensis Transylvanus	12	„
Georgius Janki, Verespatakiensis Transylvanus	8	„
Ladislaus Valovits Nagy Banyensis Ungarus	8	„
Moyses Fagarasi Zalathnensis	4	„
Joannes Dumitru ex Macedonia cum uxore	23	„
Summa	128	kuxas

Penes fodinam B. V. Mariae Auxiliatricis olim S. S. Petri et Pauli honori dedicatam in monte Braza existentem

Urburarii

Tit. Dominus Joannes Emanuel Will C. R. substitutus Geometra
Dominus Andreas Josephus Zelenkay C. R. Judicii Montani Notarius.
Joannes Trestler Transylvanus Cibiniensis fodinae Curator.
Laurentius Schlet, Banatensis ex Saska.
Magdalena Schlet, Hungaria oriunda ex Rissbanya.
Joannes Merckel, Bohemus advena
Henricus Hummel, ex Imperio Romano
Laenardus Stetter, ex Imperio Romano
Michael Polak, Transylvanus Csertesiensis
Ferdinandus Rapensperger, Hungarus Schemniciensis
Martinus Franck, Transylvanus Cibiniensis
Jacobus Lugovitz, Carinthiacus
Martinus Bojer, Magno Varadiensis
Josephus Steiner, ex Imperio Romano
Joannes Irliczka, Bohemus
Godefridus Schatig, Silesicus
Joannes Ignatovits, ex Scepusio
Michael Schill, Transylvanus Cibiniensis

* Urmează un cuvînt greu de citit.

Operarii

Joannes Winkler, Zalathnensis Transylvanus
Maxim Hatsko, Elisabethopolitanus
Josephus Flosnik, Transylvanus Zalathnensis
Franciscus Miller, Ungarus Semniciensis
Andreas Iuhn, Transylvanus natus in N. Almas

Penes fodinam Sancti Joannis Nepomuceni in territorio Zalathnensi, Valle Sibold dicto existentem, juxta praesentatum statum per Dominum Ludovicum Weiss reperti sunt:

Urburarii

Tit. Dominus Georgius Kuncz Aurilotorum Provisor	16	Kuxas
Dominus Josephus Weiss, Actuarius C. R. Supremi Officii Montani .	16	„
Dominus Josephus Schossig, cameralis Chyrurgus	16	„
Dominus Antoninus Fraindenthal	16	„
Dominus Stephanus Mihaloczi, Provisor Domini Zalathnensis . .	8	„
Dominus Antonius Exner Cassae Contra scriba	8	„
Martinus Kopacz, Armenus Elisabethopolitanus	4	„
Lucas Kapacz aeque Elisabethopolitanus	12	„
Dominus Ludovicus Weiss, fodinae Curator	12	„
Summa	128	Kuxas

Operarii fossores

Joannes Metas advena
Martinus Pirk advena

1 Hontarius, qvi variatur, et prout aqviri poterit applicatur.
Penes fodinam Sancti Ignatii, in territorio possessionis Csib, monte Pietrichel Zalathnensi territorio vicinis existentem, prout fodinae Curator Tit. Dominus de Kutserfeld submisit statum, seqventes reperiuntur:

Urburarii

Illustrissimus Dominus Aulicus Consiliarius a Gerstorff	4	Kuxas
Illustrissimus Dominus Consiliarius Montanus ab Eder	8	„
Dominus Antonius Grüner Cassae Montanae Perceptor	16	„
Dominus Andreas Kuzman Szaszvarosiensis Tricensimator	8	„
Dominus Iosephus Biperger, Probirus	8	„
Dominus Paulus Knall Probirus	8	„
Dominus Kuzman in Olah Pian	4	„
Domina Anna Fikkerth nupta de Kutsersfeld	16	„
Duo juvenes Fikkerth	16	„
Joannes Dumitru, Huttmannus	8	„
Tit. Dominus de Kutsersfeld fodinae curator	32	„
Summa	128	Kuxas

Operarii prout haberi poterunt sunt promiscui.
Signatum Zalathnae anno 1770

Adamus Gerendi m.p.
Sedriae Pisco Provisoralis
Zalathnensis Assessor

Praespecificatos Urburarios ac metallurgos juxta factam judicialem conscriptionem e statu verorum ac indubitatorum metallurgorum ac Urburariorum esse, harum vigore et testimonio mediante fidem facimus. Datum Zalathnae, die 29na Novembris 1770.

Per Caesareo Regium judicium
in Magno Principatu Transylvaniae Montanum

Franciscus Kibling de Lövenfeld m.p.
C. R. judex in Transilvania Montanus
Andreas Josephus Zelenkay m. p.
C. R. judicii Montani ord. notarius

Arh. St. Cluj, fond. M. T., doc. nr. 24/1771.

ANEXA II

1782 mai 29, Roşia Montană. Acţionarii de la două mine din Roşia Montană cer forurilor miniere aprobarea pentru a fuziona într-o singură societate, enumerind avantajele acestei fuzionări.

Reflexiones

Individuorum infranotatorum quibus sibi fodinam superiorem et inferiorem Caesareo — Regiam Verespatakiensem sub uno corpore seu Societate et non diversis privatis pro cultivatione demisse exorant concedentem ex rationibus:

Primo: Diversitas ac multiplicitas societatis per unum eundemque cuniculum iter habiturae, infinitarum erit causa discordiarum, tam quoad furta, qvam et ligneorum instrumentorum, seu reqvisitorum exsolutionem; qvi enim ulterius suum cultivabit Orth, exhinc introrsum versus juste se praetendet, tanqvam illis non usurum, minus teneri.

Secundo: Societas e 32 aut ad summum e 40 individuis conflata, sub uno consensu tendet ad aeqvalem utilitatem, sed diversa et multiplex trahetur in diversa, ex quo nonnisi fructiferas qvivis conabitur exedere venas, reliqvis plane neglectis; unde majori ex parte fodina manebit inculta. Experientia enim docuit, docetqve.

Tertio: In fodinae hujus Horizonte usque ad Feldorth, quaslibet venas lapidibus naturae suae minus convenientibus inesse qvidem copiosas, ast fere singulas, ex ratione nunc praemissa, steriles esse, quae nonnisi longioribus expensis protrusae, ac in praestantius saxum incidentes, cultoribus suis aliquid resarciunt, quis igitur tute tales proseqvatur venas? Sed vero

Quarto: Nec supra Horizontem qualibet Orth fructuosa esse, nihilominus mutato lapide seu saxo, venas steriles reddi fructuosas, modo fructuosas in steriles mutari planum est. Ex qvibus seqvitur

Quinto: Si (prout hactenus etiam factum est) parte tantum superiore existant venae et saxa cultivatione digna, siqvidem illae ad invicem tam propinqvae sint, ut minerae displosae necessario commisceri debeant, vel infinitas inter urburarios diversae qvalitatis seqvi discordias necesse est, aut eousque uni laboribus supersedendum erit, donec alter paratas suas mineras exportabit. Qvid qvod.

Sexto: Multifariae Societati, nec locus forinsecus pro depositorio vulgo Styurcz lapidum dabitur; Ex quo fiet vicinis a vicino melioris formae mineras habituro occasio praevaricandi, ita ut plena semper litibus fora, fodinaeque erunt.

Septimo: Major privatorum pars eo solum vergit, ut pulveres solummodo, et mineras hinc inde tam in Orth, qvam per extensionem cuniculi dispersas colligendo, fulcra pro stabilimento relicta exedendo, venas etiam, donec aliqvid solverent, proseqvendo, ulteriori per sterile continuationi plane supersedeat. Ex quo elargitionis intentionem omnino frustrari oportere. Quae qvidem

Octavo: Non tantum ea esse videtur, ut regulariter continuandae cultivationi insistatur, sed etiam ut qvid et qvantum per privatos menstruatim aut angariatim administratum fuerit, resciatur, quomodo autem rescietur si qvilibet privatim et qvidem cum suis ex aliis fodinis erutis mineris, commixtim lapides contundet, separatimqve administraturus est? Deinde

Nono: Plurimi hactenus cultivatas suas deserent fodinas, aut negligentius cultivabunt. Unde licet hinc administrabunt, ibi regius deficiet proventus, qvod minus eveniet, si uni tantum societati deferetur, cujus individua, deinceps quoque suas non deficient cultivare fodinas, huic etiam regulariter et unanimi consensu solerter insistere haud deerunt, adeoque duplicem quasi importabunt proventum. Accidens esse possent.

Decimo: Quod interiores venas profundius et sursum versus cultivaturi, ob defectum aeris lumen suffocantis nisi respiratorio juventur, plane ulterius progredi non poterunt. Hoc casu exteriores venas cultivantes, et tale impedimentum non habituri, salten minus rationabiliter adigi ad concursum poterunt. Quod quidem pro certo eveniet, si inferior cuniculus sedulo laborabitur aeqve ac superior tam calore, qvam fumo pulverum pyriorum ad partes superiores se se protrudente. Qvid e praemissis et aliis huc facientibus consectarium est? Nisi

Undecimo: Ut cujuscunque regularis cuniculi iraegulariter fienda continuatio, nonnisi certam minitari videtur ruinam, diversae complexionis et notitiae minus adaeqvatae urburarios vix posse tam regulariter, praescritim occasione sterilitatis procedere, ne a regulari, qvae principale fodinationis fundamentum est, Methodo devietur, eo fortius dum necessariae defuerint expensae; ex qvo fodinae statum vel convelli vel deferi necessum esse. Quae praemissa fructuose impediri viderentur

Duodecimo: Si fodinae eaedem regiae certae uni e 32 aut ad summum 40 individuis, tam quoad capacitatem, qvam vero facultatem dignioribus conflatae societati ea lege elocarentur, ut donec libitum eisdem fuerit (siqvidem jure haereditario vix ausim dicere) unanimi voto, tanqvam corpus unum cultivarent, onera et lucrum aeqvaliter supportando. Qvi

Primo: Sibi ex se eligerent sex aut octo personas, ab arte metallurgica commendatiores, pro reliqvorum manuductione ac directione, ac dum opus foret, consultatione in emolumentum fodinae instituenda.

Secundo: Cassam unam, unius aut alterius ratiocinio commitendam, conflarent tam de erogandis, qvam percipiendis.

Tertio: In contusionem minerarum sufficientes stompas ex arendarent, absqve confusione aliunde procurabilium minerarum, aurumqve tam hinc eruendum qvam et liberum, menstruatim Auri Cambsioni administrarent.

Quarto: Laboratores tot imponerent, qvot qvantitas et qvalitas venarum atqve praxis qvotidiana hic loci vigens reqvireret.

Qvinto: Venas non tantum fructiferas colerent, sed etiam per steriles uberioris experimenti fine probas et protensiones facerent.

Sexto: Tempore hyemali aut siccitatis erga refusionem e Cassa Cameratica, dum opus foret, succursum orantibus, deferendum censerent; ita

Septimo: Instrumenta qvaevis tam fodinalia, qvam et stompalia, alioqvin Regi dehinc non necessaria, una cum fodinis et stompis tam exarendatis, qvam ad praescriptas fodinas pertinentibus, inferiorique cuniculo adjacentibus transponantur.

Octavo: Liberum sit Societati, qvem voluerit in Hutthmannum eligere, constituereque, juramento tamen coram Inclyto Judicio Montano adstringatur. Denique

Nono: Si Societas taliter applacidanda, notabili Aerarii Regii emolumento futura, postaeqvam per venarum ascensus et excesiones, tam qvoad lapidum exportationem, utique ex distantia per progressum et ascensum onerosiorem plane reddendam, qvam intuitu Aeris et fumi candelas impedientium incommoda, alio superiori adhuc Beatae Virginis Stolna Cuniculo indigeret, illum ex reflexione notabilis per Societatem procurati et procurandi proventus Regium Aerarium dignetur curare sumptibus Aerarialibus.

Si vero jure haereditario cuniculorum eorundem fienda elargitio Ercelsis Instantiis minus approbaretur, actu tam circa stompas, qvam et in fodinis paratas mineras,

instrumenta lignea et ferrea, domum item hutthmanni absque ulla refusione sibi transponenda exoraret Societas. In qvorum resarcitionem obligaret se Societas:

Primo: Necessario producendum qvantocyus Czupau cuniculum absque ullo succursu camerali propriis viribus protrusuram, tantummodo pro certiori manuductione et puncto figendo dum opus fuerit, ope Regii Geometrae dimensuratio instituatur.

Secundo: Arendam seu censum stomparum hactenus exarendatarum (si nondum solutum esset) ipsa Societas sit obstricta persolvere, adeoque et ipsas stompas statim cum suis mineralibus et instrumentalibus accessoriis Societati immanuandas venire, ut cum transpositione fodinarum ipso facto in rationem Societatis eaedem incedere possint. Secus enim vix optatum finem elargitio fodinarum conseqveretur; Nam

Primo: Constat etiam coram Instantiis, ob restaurationem lacus majoris et alterius Travasel dicti ruinam, qvanta sit actutum penuria aqvarum, ita ut vis plebs metallurgica subsistere possit; Unde sero nimis eliberarentur stompae actu Regi molantes, si tam circa illas, qvam in fodinis existentibus mineris prius contusis, expost Societati, eousqve sine stompis haesurae transponendae essent. In fodina etiam superiori.

Secundo: Paratae minerae nisi Societati concedantur, donec exportari poterunt, retardabunt labores privatorum, et eousque fodina penitus cessare debebit, donec inde haec omnia avehi, stompis contundi et finaliter elutriari qvibunt. Posset qvidem primo intuitu videri, horum concessionem Aerario Regio damnosam futuram; Sed minus ita

Tertio: Ex sola ratione, qvod aurum inde prosperandum, medio fere pretio cambiandum, expensas satis, refunderet, praeterea lucri loco foret, census stomparum, eqvos clytellarios, molitores et hontarones non solvere. Siqvidem vero

Qvarto: Cuniculus inferior SSmae Trinitatis, tam in stengis, qvam et ligneis trabibus admodum ruinatus sit, ita ut qvamprimum integra restauratione indigeat, praeterea rubigine mineralium exhalationum undiqve obductus esset. Nulla praeterea instrumenta (cum idem a sex jam annis cessaret) fodinalia haberet, stompae item aliae in hujus rationem exarendandae venirent, tantos pro intrada causare videtur et exigere sumptus, ut nisi statim cum transpositione, minerae saltem superioris fodinae contundantur, huc applicandae, multi consociorum debilioris fortunae tantas in parato expensas sustinere valebunt minus.

Qvibus ex motivis dignabitur Excelsa Instantia juxta conditiones praemissas culturam utriusque fodinae superioris nimirum et inferioris elargeri, pro uberiori adnexo in statu personali connotatae Urburariali Societati, omnino eandem societatem, utriqve Cuniculo elaborando se demisse insinuare.

Nomina Urburariorum qui sub una Societate cuniculorum regiorum cultivationi se demisse insinuant

1) Stephanus Literati m.p.
2) Georgius Barsai m.p.
3) Franciscus Csernantsky m.p.
4) Thomas Szelés et Georgius Sztan m.a.
5) Vidua Stephano Geleiana m.a.
6) Josephus Kalmar m.p.
7) Josephus Folinus m.p.
8) Iacobus Szekeres m.a.
9) Petrus Nagy Rakosi m.p. et Ioannes Szaknovits m.p.
10) Josephus Nagy Rakosi m.p.
11) Laurentius Miko m.p.
12) Wolffgangus Hartzegi m.p. et Michael Baschutza m.p.
13) Moises Mohai m.p.
14) Ioannes Fikker m.p.
15) Josephus Gedö m.p.
16) Antonius Meltzer m.p.
17) Joannes Saki m.p.
18) Franciscus Fikker m.p.
19) Elisabetha Kondert, vidua Paulo L. Kovassiana m.p.
20) Paulus Kovats m.p.
21) Alexander Kovats m.p.
22) Gabriel Szekeres et Joannes Kalai m.a.
23) Paulus Vinkler m.a.
24) Alexander Gruber m.a.
25) Andreas Székely m.a. Georgius Lörincz m.a.
26) Georgius Janki m.a.
27) Joannes Janki m.a.
28) Ioannes Rakosi m.a.
29) Barbara Turoczkai m.p.
30) Augustin Gruber m.p.
31) Georgius Lukats et Joan Gothard m.p.
32) Gabriel Csernyantzky m.p.

33) Josephus Varadi vidua Ioanne Fikkeriana
34) Samuel Janki m.a.
35) Joannes Mihelyes m.a.
36) Franciscus Vinkler m.a.
37) Carolus et Helena Vinkler m.a.
38) Ladislaus Sz. Kirallyi et Teodor Avram m.a.
39) Andreas Lenarith m.a.
Joannes Szebeni m.a.
40) Lukats Bogdan m.a. et Jacobus Szlabkovits m.a.
41) Josephus Gruber m.a.

Signatum Verespatak die 29-na Maÿ, anno 1782

Arh. St. Cluj, fond. M.T., doc. ad n-*rum* 707 et 517.

DIE AKTIENGESELLSCHAFTEN UND DIE HERKUNFT DES KAPITALS FÜR DIE SIEBENBÜRGISCHE GRUBENINDUSTRIE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Eine der bezeichnendsten Formen der kapitalistischen Ausbeutung sind die Aktiengesellschaften. Die bisherigen rumänischen geschichtswissenschaftlichen Untersuchungen setzten — mit wenigen Ausnahmen — das Bestehen dieser Form der Ausbeutung in der Grubenindustrie erst an den Beginn des 19. Jhs. Doch lässt sich nach dem Dokumentenmaterial aus den Bergwerksarchiven ein ganzes Netz von Aktiengesellschaften für die Grubenauswertung auf der Domäne Zlatna schon für die zweite Hälfte des 18. Jhs. feststellen. Eine Prüfung der Aktionärlisten der verschiedenen Grubenunternehmen gestattet bedeutsame Schlussfolgerungen bezüglich der Herkunft und Grösse des verwendeten Kapitals. Aufgrund der zeitgenössischen Grubengesetzgebung und eines umfangreichen archivistischen Dokumentenmaterials werden eine Reihe von Problemen betreffend die Ankurbelung des beginnenden Kapitalismus in der Montanindustrie erhellt.

Aus der Untersuchung des Materials ergibt sich, dass die Grubenproduktion in Siebenbürgen durch die Schaffung von Montan-Aktiengesellschaften, sowie durch die sich verallgemeinernden neuen Formen der Ausbeutung in der zweiten Hälfte des 18. Jhs. einen immer ausgesprocheneren kapitalistischen Charakter erhält. Die Festigung der Aktiengesellschaften bedeutet gleichzeitig auch eine Festigung des kapitalistischen Sektors in der Grubenindustrie, eine Erscheinung, die mit dem Grad der Ausbreitung und Ausbeutung der Lohnarbeit in diesem wichtigen Wirtschaftszweig Siebenbürgens eng verknüpft ist.

ROBOTA PE DOMENIUL BONȚIDEI ÎN PERIOADA DESCOMPUNERII FEUDALISMULUI (1780—1820)

Domeniul Bonțidei (jud. Cluj), aflat în stăpînirea guvernatorului Transilvaniei, contele Bánffy Gheorghe, era format, în perioada de care ne ocupăm, din 14 sate sau părți de sate și anume: Bonțida, centrul domeniului, unde se afla castelul și curia, Răscruci, Cupșeni, Șimișna, Chizeni, Chidea, Sărata, Recea-Cristur, Căprioara, Igrița, Tăuți, Dăbîca, Rus și Dîrja [1]. Supușii din trei comune: Cupșeni, Chizeni și Chidea, au aparținut în întregime domeniului; supușii din 2 comune: Bonțida și Răscruci, în medie de 50%, cam 1/3 din supușii altor 3 comune: Căprioara, Șimișna și Igrița depindeau de domeniul Bonțidei, 17,85% din supușii comunei Dîrja și 13,63% din cei ai comunei Tăuți, în timp ce din Dăbîca, Sărata și Rus numai în proporție de 2—3%. În anul 1809 guvernatorul reorganizează domeniul Bonțidei, cu ocazia împărțirii proprietăților sale ce i-au revenit pe linie masculină celor patru fii ai săi, moștenitori direcți ai acestora: Gheorghe, Dionisie, Iosif și Francisc. Cu această ocazie din domeniul Bonțidei sînt scoase o parte din comune și supuși, reducîndu-se simțitor suprafața și întinderea acestuia. De acum de domeniu aparțin numai 10 comune sau părți de comune: Bonțida, Chidea, Dîrja, Recea-Cristur, Igrița, Tăuți, Dăbîca, Fundătura, Chizeni și Cupșeni, celelalte 4 fiind atașate domeniului Zam, ce urma să fie moștenit de contele Bánffy Francisc, în timp ce domeniul Bonțidei i-a revenit contelui Bánffy Iosif [2]. Din aceste motive numărul supușilor domeniului nu a rămas neschimbat pe parcursul perioadei cercetate. Dacă în 1807 el era format din 485 capi de familie [3], în anul 1809 se reduce la 315 [4], pentru ca în timpul foametei și mizeriei din anii 1814—1817 numărul supușilor domeniului să mai scadă treptat ajungînd la 261 capi de familie în 1820, așa cum îi înregistrează conscripția czirakyană [5].

---

[1] Arhiva istorică a Filialei Cluj a Acad. R.S.R., Arhiva familiei Bánffy, Consignatio 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803, idem Consignatio 124/b, Bonchidai taxa lista 1806, 1807.
[2] Idem, Consignatio 123/d.
[3] Idem, Consignatio 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
[4] Idem, Consig. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1809.
[5] Arhivele de Stat, Budapest, Conscriptio Czirakyana F. 52.

Supuşii domeniului erau formaţi din iobagi, jeleri, hurubaşi, lipitori, candiaşi şi meseriaşi [5a]. Majoritatea lor, reprezentînd 60% din totalitatea supuşilor, o formau jelerii. Cea mai mare parte a acestora se aflau în comunele Cupşeni, Bonţida, Răscruci, Tăuţi, Chidea, Dîrja, şi Şimişna. Iobagii formau cam 1/3 din supuşii domeniului (105 iobagi în anul 1800 [6], 114 în 1803 [7]). Cei mai mulţi iobagi se aflau la Bonţida, Chizeni, Igriţa şi Şimişna.

Renta feudală pe domeniul Bonţidei era formată, în această perioadă la fel ca în întreaga Transilvanie din renta în muncă (robota), în natură şi în bani. Deoarece studiul nostru este consacrat analizei şi prezentării robotei în cadrul domeniului, ne vom ocupa numai de ea.

Renta în muncă consta din totalitatea obligaţiilor în muncă pe care ţăranii dependenţi de pe domeniu trebuiau să le presteze pe pămîntul alodial. În cadrul rentei în muncă, cele mai importante obligaţii erau zilele de robotă, îndeplinite de ţărani fie cu vitele şi uneltele proprii, fie numai cu braţele, în cazul în care ţăranilor le lipseau uneltele şi vitele proprii. Pe domeniul Bonţidei, la fel ca în întreaga Transilvanie, renta în muncă nu a fost reglementată pe bază de urbariu în această perioadă, excepţie făcînd doar comuna Cupşeni. Acest lucru rezultă din declaraţiile făcute de ţăranii de pe domeniu cu ocazia conscripţiei urbariale din 1785—1786 şi a celei czirakyene din 1820. Astfel, la 18 septembrie 1820, ţăranii din Bonţida declară în faţa conscriptorilor că: „Urbarium nitse nam avut, nitse amu navem nitse la o curte ... slujba nu facem nits după Contractus, nits după alcăzas, fără după obicei, nits nu pomenim să fi fost almintrile ..." [8]. La 25 septembrie ţăranii din Răscruci declarau: „Urbarium nici acum n-avem şi nici pînă acum n-am avut ... Pînă acum slujba am făcut-o la stăpîni, fie după 'usus', fie după cum ne-am putut alcăzi cu stăpînul, iar actualul 'usus' exista din timpuri vechi ..." [9].

Spre deosebire de ei, iobagii din Cupşeni declarau conscriptorilor la 18 iulie 1820: „În anii cei mai dinainte, cînd fiscuşu ne-au dat la familia Bánffeştilor, atunce slujbe de Urbar ne-au fost dat, care urbar şi noi l-am avut pînă în anu trecut, atunci înnaintea vármegyi avînd noi ceva lucru de leje, l-am dat în contra la vármegye, şi de atunci nu putem căpăta la mine. Dar totuşi pe cum vedem de pe parte domnilor partea urbariului s-au dat în contra care să fiie parte draptă şi noi toţi cunoaştem" [10].

[5a] Lipitorii şi candiaşii erau curialişti care obişnuit erau fie bucătari, toboşari, hăitaşi ai curţii, fie îndeplineau cernutul la curte.

[6] Arhiva istorică a Filialei Cluj a Acad. R.S.R., Arhiva familiei Bánffy, Consignatio 124, Bonchidai taxa lista, 1800.

[7] Idem, Consign. 124, Bonchidai taxa lista, 1803.

[8] Arhivele de Stat, Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. VII, p. 31.

[9] Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. IV, p. 549.

[10] Idem, F. 52, Comitatul Solnocul Interior, vol. III, p. 123. Această comună a aparţinut odinioară (1749—1762) fiscului care a introdus probabil urbariul. Kádár József, *Szolnok-Doboka vm. monographiája*, vol. IV, Déesen 1901, pag. 536.

Din cele 14 comune aparţinînd domeniului Bonţidei, în 13 comune ţăranii executau robota conform obiceiului moştenit de la strămoşi, şi pe baza unei înţelegeri cu stăpînul de moşie. Într-o singură comună, Cupşeni, robota era reglementată pe bază de urbariu. Tocmai de aceea va exista o deosebire vădită între obligaţiile în muncă ale ţăranilor din Cupşeni şi celelalte comune, precum şi o deosebire de la an la an între obligaţiile în muncă ale ţăranilor în aceste 13 comune, în care robota se efectua pe bază de înţelegere între proprietarii de pămînt şi iobagi. De aceea nici nu vom putea surprinde un criteriu absolut de stabilire a robotei în comunele aparţinătoare domeniului.

Cum a evoluat robota în cele 14 comune ale domeniului? Vom începe cu *Bonţida*. Din declaraţiile făcute de iobagii acestei comune cu ocazia conscripţiei urbariale din 1785 [11], rezultă că aceştia slujeau cîte 3, jelerii cîte 2 zile pe săptămînă cu boii şi cu palmele. Din registrele de taxe şi slujbă ale domeniului din anii 1800—1819 constatăm că supuşii din această comună erau împărţiţi în două categorii. Cei care n-aveau vite erau obligaţi să lucreze cîte 3 zile pe săptămînă cu palmele, deci 156 zile, pe an, dacă erau iobagi, cîte 2 zile pe săptămînă, deci 104 zile pe an, dacă erau jeleri; cîte 1 zi pe săptămînă, deci 52 zile pe an, dacă erau hurubaşi şi cîte 12 zile cu palmele, dacă erau lipitori. Cei care aveau vite, îşi răscumpărau o parte a robotei plătind o anumită taxă anuală, restul robotei efectuînd-o cu vitele. Aceşti iobagi şi jeleri, dacă aveau 4 vite, trebuiau să lucreze 30 zile anual cu boii şi 6 zile cu palmele, să taie, să încarce şi să transporte 2 stînjeni de lemne şi cîte un stînjen de piatră, cei care aveau 2 vite executau jumătatea acestor obligaţii. Alături de acestea mai trebuiau să facă cîte 3 drumuri lungi pe an [12]. Începînd cu anul 1806, numărul zilelor de robotă pe an ale celor care le efectuau cu boii, indiferent dacă erau iobagi sau jeleri, se ridică la 42, menţinîndu-se neschimbate cele 6 zile cu palmele. Zilele de robotă ale supuşilor care efectuau munca cu palmele se reduc la 150 pe an pentru iobagi, la 100 pe an pentru jeleri şi la 50 pe an pentru hurubaşi [13]. Din acest an vom găsi supuşi, iobagi sau jeleri, care-şi răscumpără complet cu bani obligaţiile în robotă, plătind anual fie 40 R.fl. (iobagul Horvath János), fie 30 R.fl. (jelerul Néjszar György) [14]. Registrele de taxă din anul 1809 împart pe supuşi în: iobagi, cu obligaţia de a efectua cîte 3 zile pe săptămînă, iobagi cu obligaţia de a efectua 2 zile pe săptămînă şi iobagi cu 1 zi pe săptămînă [15]. În 1810 se ridică numărul carelor de lemne ce trebuiau tăiate şi transportate la 2 1/2 pe an pentru iobagii şi jelerii care efectuau robota cu vitele [16], pentru ca în 1811 să se ridice la 3 pe an [17]. În anii următori, probabil sub presiunea luptei ţărănimii, această obligaţie se reduce din nou la 2 $^1/_2$ pe an. Din anul 1818 nu mai găsim categoria supuşilor care să efectueze robota cu vitele, probabil, din cauza distrugerii în masă a vitelor de lucru în perioada foametei din 1814—1817 [18]. Acest fapt îl putem sesiza încă din anul 1817, cînd nu-

[11] Idem, F. 51, Bonchida, 28. csomó.
[12] Arhiva istorică a Filialei Cluj a Academiei R.S.R., Arh. familiei Bánffy, Consignatio 124, Bonchidai taxa lista, 1800.
[13] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
[14] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806—1807.
[15] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1809.
[16] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai taxa lista, 1810.
[17] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1811.
[18] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1818—1819.

mărul supuşilor care-şi executau robota cu vitele se reduce brusc la 15 de la circa 30, cîţi au fost în anii anteriori, pentru ca în 1818 să dispară complet din registrele de slujbă ale domeniului, ei efectuînd slujba cu palmele, fie cîte 150 zile anual, fie cîte 100 zile[19].

În comuna *Dăbîca* jelerii efectuau, potrivit registrelor de taxe din anii 1800—1803, pe lîngă plata unei taxe în bani, ori cîte 12 zile cu boii, 6 zile cu palmele şi secerau 20 clăi de grîu, ori cîte 18 zile cu palmele, alături de care secerau cîte 20 clăi de grîu[20]. Registrul de taxe din 1806 stabileşte pentru cei 4 jeleri următoarele obligaţii în robotă: unul trebuia să efectueze 12 zile robotă cu boii, 6 zile robotă cu palmele şi să secere 27 clăi de grîu; restul, cîte 18 zile robotă cu palmele şi să secere 27 clăi de grîu[21]. În registrele de taxe din 1807 apar jeleri cu cîte 18 zile robotă cu boii pe an şi 6 zile robotă cu palmele, alături de care trebuiau să secere cîte 27 clăi de grîu şi numai un singur jeler trebuia să lucreze în contul robotei 24 zile cu palmele şi să secere 27 clăi de grîu[22]. Situaţia aceasta se menţine pînă în anul 1809, pentru ca în 1810, unicul iobag cu trei zile să aibă obligaţia de a secera 27 clăi de grîu, el fiind pădurar, iar celălalt iobag cu 2 zile să lucreze 30 zile cu palmele şi să secere 27 clăi de grîu[23]. În cursul anilor următori se ridică treptat numărul clăilor ce trebuiau secerate la 30 pe an. În 1820 cu ocazia conscripţiei czirakyene, supuşii contelui Bánffy declarau: „Oamenii din această comună toţi slujim, fie cu 4 boi fie cu 2 boi, fie cu palmele, cîte 2 zile în fiecare săptămînă, după cum au slujit şi înaintaşii noştri[24].

Deosebit de schimbătoare a fost robota efectuată de supuşii domeniului din comuna *Recea-Cristur*. Dacă în anul 1800 iobagii; pe lîngă renta în bani, secerau cîte 20 clăi pe an, iar hurubaşii cîte 10 clăi de grîu (fără robotă)[25], în 1801 deja jelerului Rusz Ferenc i se preschimbă obligaţia de a secera 20 clăi în 18 zile robotă cu palmele[26]. În 1803 i se preschimbă seceratul grîului în 18 zile robotă cu palmele şi lui Rusz Czilika[27]. Registrul de taxe din 1806 ridică numărul clăilor de secerat la 27 pe an, uniformizîndu-le atît pentru iobagi cît şi pentru jeleri[28]. În 1807 se schimbă din nou obligaţiile în robotă ale supuşilor din această comună. Iobagii trebuiau acum să lucreze cîte 24 zile cu boii şi 6 zile cu palmele şi să secere 27 clăi de grîu[29]. Din anul 1809 supuşii din această comună sînt obligaţi să ardă cărbunele în pădurile din hotarul satului şi să-l transporte la curie, să efectueze cîte 1—2 drumuri lungi pe an şi să secere cîte 27 clăi de grîu[30]. În 1818 2 jeleri, Derşan Costan şi Iuga Ştefan, sînt obligaţi să lucreze cîte 30 zile robotă cu vitele[31], în timp ce

[19] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1818.
[20] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.
[21] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
[22] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
[23] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1810.
[24] Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 67—68.
[25] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800.
[26] Idem, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1801.
[27] Idem, Cons, 124, Bonchidai taxa lista, 1803.
[28] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
[29] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
[30] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1809.
[31] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1818.

ceilalţi rămîn la vechile obligaţii. Cu ocazia conscripţiei czirakyene, supuşii domeniului declarau cu privire la robotă: „Slujba oamenilor este diferită, deoarece 2 de pe partea contelui au cîte 2 boi, alţii 2 lucrează cu palmele, al cincilea fiind hăitaş (hajtó), ceilalţi 4 oameni ard în fiecare lună cîte 2 care de cărbune în pădurea de la hotar, pe care cei doi cu boii le transportă la Bonţida. În afară de aceasta fiecare seceră vara cîte 20 clăi de grîu. Cei doi care au boi mai duc cîte un car de vin de Sălaj de la Borla la Bonţida şi încă un car de var de la Turea (Türe) la Bonţida[32].

În comuna *Tăuţi* cei cinci jeleri trebuiau să execute slujba, în 1800, alături de plata rentei în bani, în felul următor: 2 jeleri cîte 12 zile robotă cu boii, 6 zile cu palmele şi să secere cîte 20 clăi cereale; 2 jeleri (care nu posedau boi) roboteau 18 zile cu palmele şi secerau 20 clăi cereale, în timp ce al cincilea, fiind pădurar, era scutit de robotă[33]. În anul 1803 cele 12 zile robotă cu boii se extind la toţi cei 4 jeleri, alături de care ei mai trebuiau să lucreze cîte 6 zile cu palmele şi să secere cele 20 clăi de cereale anual. Excepţie făcea şi de data aceasta doar jelerul pădurar care era scutit de robotă şi un alt jeler care n-avea boi[34]. În 1806 numărul clăilor ce trebuiau secerate de către fiecare jeler se ridică la 27 pe an, menţinîndu-se neschimbate celelalte obligaţii în robotă[35]. În 1807, zilele de robotă cu boii se ridică din nou, de data aceasta la 18 pe an pentru fiecare jeler[36], pentru ca în 1810 ele să se mai ridice din nou la 24 pe an, dintre care 18 trebuiau efectuate cu boii şi 6 cu palmele. Tot în acest an se mai adaugă obligaţia de a face cîte un drum lung pe an şi a strînge şi transporta 1/2 sau 1 stînjen lemne pe an. Vechea obligaţie de a secera cele 27 clăi de cereale pe an se menţine neschimbată[37]. După 1810 zilele de robotă ale supuşilor din această comună se ridică din nou, adăugîndu-li-se încă 6 zile robotă pe an (în total 30 zile robotă pe an), iar numărul clăilor de secerat se ridică la 30 pe an. La vechiul drum lung se mai adaugă încă unul pentru fiecare supus[38]. Din 1816 obligaţia de a sluji cu boii şi a face cele două drumuri lungi se restrînge la doi supuşi, deoarece numai lor le mai rămăseseră boii, ale celorlalţi pierind din cauza foametei[39].

Conscripţia czirakyană din 1820 înregistrează o nouă sporire a obligaţiilor în robotă ale supuşilor, ceea ce rezultă din declaraţiile acestora: „Oamenii acestei comune slujesc cu toţii în acelaşi fel. Noi, oamenii contelui Bánffy Iosif, care slujim cu boii, slujim într-un an 4 săptămîni, cei care au 4 boi, cu 4 boi, cei care au 2 boi, cu 2, în afară de aceasta o săptămînă cu coasa. În afară de aceasta mai facem două drumuri şi ducem un stînjen de lemne la moara din Fundătura, şi este dator fiecare om să secere 30 clăi de grîu şi să plătească puţină taxă. Cei cu palmele slujesc contelui Bánffy Iosif 5 săptămîni cu palmele, seceră 30 clăi şi plătesc puţină taxă"[40].

---

[32] Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. III, p. 561.
[33] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800.
[34] Idem, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1803.
[35] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
[36] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
[37] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1810.
[38] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815.
[39] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai taxa lista, 1816.
[40] Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 573.

Iobagii din comuna *Şimişna* roboteau la Bonţida în 1785, potrivit declaraţiilor făcute de ei cu ocazia conscripţiei, o jumătate de an, cu excepţia a 3 iobagi (Bán Petru, Bán Von şi Libotean Avram), care slujeau cu palmele numai 2 săptămîni pe an şi a lui Ban Nichita care slujea tot cu palmele 4 săptămîni pe an. Jelerii roboteau săptămînal, tot la Bonţida, cîte 2 zile cu palmele [41]. În 1800, atît iobagii cît şi jelerii care posedau boi, alături de plata unei taxe, slujeau cîte 18 zile pe an cu vitele şi 6 zile cu palmele, în timp ce supuşii lipsiţi de vite slujeau cîte 24 zile pe an cu palmele şi secerau cîte 20 clăi de grîu. Hurubaşii roboteau cîte 18 zile cu palmele şi secerau cîte 20 clăi de grîu. Excepţie făcea un rotar, care avea obligaţia să dea curiei, anual, cîte 8 cuţite noi, să slujească 18 zile cu boii şi 6 zile cu palmele şi hurubaşul Ban Vasilia, care slujea cu palmele 6 zile pe an şi secera numai 15 clăi de grîu [42]. Această situaţie se menţine pînă în 1806, cînd toţi iobagii şi jelerii contelui Bánffy vor fi obligaţi să slujească 18 zile cu boii pe an şi 6 zile cu palmele, adăugîndu-li-se şi un drum lung, deoarece acum toţi aveau cel puţin 2 boi. Excepţie făcea gornicul şi un iobag lipsit de boi, care roboteau 24 zile pe an şi secerau cîte 25 clăi de grîu. Hurubaşii executau 18 zile robotă cu palmele pe an şi secerau 25 clăi de grîu [43]. În anul 1807 robota supuşilor se ridică din nou, la 24 zile pe an, cu boii, alături de care se menţin cele 6 zile robotă cu palmele. În registre nu mai figurează obligaţia de a face drumul lung, 4 dintre hurubaşi slujeau cîte 24 zile pe an cu palmele şi secerau 30 clăi de grîu, 2 slujeau 18 zile cu palmele şi secerau în mod asemănător 30 clăi de grîu, iar restul robotea cîte 18 zile cu palma [44]. Din anul 1809 comuna Şimişna trece în stăpînirea lui Francisc Bánffy.

Obligaţiile in robotă ale iobagilor şi hurubaşilor din comuna *Căprioara* au fost pînă în 1809 în parte convertite în taxe, menţinîndu-li-se o serie de alte obligaţii, printre care acelea de a secera un anumit număr de clăi de grîu pe an. Astfel iobagii trebuiau să secere, pînă în 1805, cîte 20 clăi de grîu, iar hurubaşii cîte 10 clăi de grîu pe an [45]. Începînd cu anul 1806 numărul clăilor de secerat se ridică şi în această comună la 27 pe an atît pentru iobagi cît şi pentru jeleri, fiind obligaţi în acelaşi timp să ardă cărbune în pădurea domeniului şi să-l transporte la Bonţida [46]. Din anul 1809 comuna Căprioara trecînd în proprietatea lui Francisc Bánffy, iobagii şi jelerii vor fi obligaţi să robotească la Răscruci, de care aparţineau.

Asemănător a fost răscumpărată în bani o parte a obligaţiilor în robotă ale ţăranilor din comuna *Igriţa*. Pe lîngă această taxă de răscumpărare, iobagii erau obligaţi, în anii 1800—1805, să robotească cu mîna cîte 18 zile pe an şi să secere cîte 20 clăi de grîu. Jelerii care posedau cel puţin doi boi, lucrau cîte 12 zile cu boii, 6 zile cu palmele şi secerau 20 clăi de grîu, iar hurubaşii 6 zile pe an cu palmele şi secerau 20 clăi de grîu [47]. În 1806 numărul clăilor ce trebuiau secerate se ridică pentru toţi supuşii, indiferent dacă erau iobagi, jeleri sau hurubaşi, la cîte 27 pe an. Numărul zilelor de robotă se menţine neschimbat pentru iobagi şi jeleri; în schimb

---

41 Idem, Conscriptio Urbarialis, 1785, F. 51, 39. csomó, Semesnye.
42 Arh. ist. a Fil. Acad. R.S.R., Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800.
43 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
44 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
45 Idem, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801,1803.
46 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806—1807.
47 Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.

hurubaşilor li se ridică la 18 zile pe an cu palmele, asemănător celorlalţi supuşi [48] Registrul de taxe din 1807 înscrie noi modificări în obligaţiile supuşilor din comuna Igrița. Deacum toţi, iobagi, jeleri sau hurubaşi, trebuiau să robotească cîte 24 zile pe an. Cei care n-aveau boi, le făceau pe toate numai cu palmele, cei care aveau boi, executau din ele 18 zile cu boii [49]. Această situaţie se menţine pînă în anul 1809 [50]. În 1810, la vechile obligaţii se mai adaugă cîte un drum lung și cărăușitul unei jumătăți de stînjen de lemne, cu excepţia hurubaşilor [51]. În 1811 zilele de robotă se ridică din nou, la 30 pe an. La vechiul drum lung se mai adaugă unul nou, precum și o jumătate de stînjen de lemne pentru cei care aveau vite. De asemenea se ridică la 30 numărul clăilor ce trebuiau secerate de fiecare supus [52]. Din 1815 supușii nemaiavînd vite, vor fi obligați să muncească cu palmele 30 zile pe an și să secere cîte 30 clăi de grîu [53], obligații care se mențin neschimbate și în continuare [54]. În 1820 ţăranii din comună vor declara conscriptorilor: „Acei care au 4 boi cu atîția, iar acei care au 2 boi, în tovărășie cu altul, împlinim obligaţia de a sluji cu boii într-un an 2—3 şi mai multe săptămîni. Iară cu palmele 7, 8 şi chiar 9 săptămîni obişnuim să slujim într-un an" [55].

Obligaţiile în robotă ale supuşilor domeniului din comuna *Dîrja* erau asemănătoare cu ale celor din Igriţa. Alături de banii pe care-i plăteau pentru răscumpărarea unei părţi a robotei, ei slujeau cîte 18 zile pe an. Cei care aveau vite le făceau cu vitele, iar cei cărora le lipseau, le executau cu palmele. Alături de acestea trebuiau să secere atît iobagul cît şi jelerul cîte 20 clăi de grîu pe an [56]. În 1806 numărul clăilor se ridică la 27, restul obligaţiilor rămînînd neschimbate [57]. Numărul zilelor de robotă pe an se ridică în anul 1807 în felul următor: iobagii erau obligaţi să lucreze 24 zile pe an cu boii şi 6 zile cu palmele şi să secere, în plus, 27 clăi de grîu; jelerii care aveau boi slujeau la fel ca iobagii, în timp ce cei lipsiţi de vite erau obligaţi să slujească numai 24 zile cu palmele şi să secere 27 clăi de grîu. Excepţie făceau doi jeleri (Bumb Marian și Bota Tifor) care, deși aveau cîte 2 boi, nu efectuau decît 24 zile robotă pe an [58]. În 1810, la vechile obligaţii se mai adaugă acelea de a efectua un drum lung şi a transporta un stînjen de lemne pentru iobagi şi 1/2 stînjen de lemne pentru jeleri [59]. O nouă creştere a zilelor de robotă are loc în anul 1811 pentru acei care posedau vite. De data aceasta numărul zilelor de robotă se ridică la 30. Se mai adaugă un drum lung şi se ridică numărul clăilor de grîu de secerat la 30 pe an [60]. În 1816 jelerii care efectuau 30 zile robotă cu pal-

---

[48] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
[49] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
[50] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1809.
[51] Idem, Cons. 124/b. Bonchidai taxa lista, 1810.
[52] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1811—1814.
[53] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1815.
[54] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1817, 1818, 1819.
[55] Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 148.
[56] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.
[57] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
[58] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807, 1809.
[59] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1810.
[60] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1811.

mele aveau obligaţia să transporte cîte 4 sau 5 care cu lemne[61]. În 1820 dîrjenii vor declara: „Slujim domnului conte Bánffy Iosif, pe bază de înţelegere într-un an, cei care au boi, cu boii, 6 săptămîni, pe lîngă aceasta facem două drumuri lungi, unul la Borla pentru vin, celălalt la Turea, după var; secerăm 30 clăi de grîu, cosim o săptămînă şi dăm 12 R. florini. Pălmaşii iarăşi slujesc 4 săptămîni, seceră 30 clăi de grîu şi taie în pădurea din Chidea 4 stînjeni de lemne"[62].

Iobagii din *Chizeni* nu aveau reglementată robota la începutul perioadei cercetate, din care cauză „slujim cum ne mînă — declară ei cu ocazia conscripţiei urbariale din 1785 — şi cum putem socoti. Anu jumătate în slujba domnească îl plinim. Slujbele şi datoriile acestea cînd s-au început, nu ştim... Slujbele le împlinim la Bonţida la 5 mnile de pămînt[63]. În registrele de taxă din 1800—1801 şi 1803, iobagilor şi jelerilor le erau stabilite zilele de robotă la 24 pe an, restul robotei fiind răscumpărată în bani. Cei care aveau boi le efectuau cu boii, cei care n-aveau, cu palmele, dar atunci trebuiau să secere în plus 20 clăi de grîu. Dintre cei 11 iobagi 2 efectuau robota numai cu palmele, iar dintre cei 6 jeleri, jumătate. Hurubaşii trebuiau să secere anual cîte 15 clăi de grîu[64]. Din 1806 la vechile obligaţii ale iobagilor şi jelerilor se mai adaugă drumul lung, în timp ce hurubaşilor li se ridică numărul clăilor de secerat la 25 pe an[65]. În 1807 se mai adaugă încă 6 zile de robotă pe an iobagilor şi jelerilor care aveau boi, în timp ce ale celor care n-aveau, se menţin neschimbate. Se ridică în mod asemănător şi numărul clăilor de grîu de secerat la 30 pe an atît iobagilor şi jelerilor, cît şi hurubaşilor[66]. Din 1811 iobagilor şi jelerilor li se mai adaugă un drum în plus. Puţinii hurubaşi care au mai rămas în viaţă de pe urma foametei erau obligaţi să lucreze cîte 6 zile cu palmele, alături de vechile obligaţii sau să confecţioneze un anumit număr de juguri pe an (Lăpuşan Macavei 20 bucăţi pe an) şi să ajute la întreţinerea podurilor (Tomore Todor)[67]. În anul 1820 ei vor declara cu privire la obligaţiile în robotă: „În fiecare săptămînă slujim 3 zile cu palmele şi cu 2 boi tot 3 zile; cînd arăm la stăpîn, două gazde prind împreună şi aşa arăm, 3 zile cu 4 boi..."[68].

Tot la 18 zile robotă anual, alături de o taxă de răscumpărare a restului robotei, au fost fixate obligaţiile iobagilor şi jelerilor din *Chidea* pentru anii 1800, 1801 şi 1802 pe care le executau cu palmele, căci le lipseau vitele. Excepţie făcea, în 1801, un singur jeler, Filimon Costan, care avînd 4 boi, executa 12 zile robotă cu boii şi numai 6 zile cu palmele. De asemenea toţi supuşii din această comună erau obligaţi să secere cîte 20 clăi de grîu anual[69]. În 1806 6 jeleri executau 12 zile de

[61] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai taxa lista, 1816.

[62] Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 34.

[63] Idem, Conscriptio Urbarialis, 1785—86, F. 51, 39. csomó, Közfalu.

[64] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.

[65] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.

[66] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807, 1810.

[67] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1811—1815.

[68] Arhivele de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Solnoc Interior, vol. X, p. 6.

[69] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.

robotă cu boii, și numai restul cu palmele. Tot în acest an numărul clăilor ce trebuiau secerate se ridică la 27 pe an [70]. Numărul zilelor de robotă va spori în anul 1807 cu 6 zile pe an, ajungînd deci la 24, dintre care cei care aveau boi efectuau 18 zile cu boii, iar restul cu palmele [71]. În 1809 se adaugă din nou 6 zile robotă pe an (ajungînd deci la 30). Cei care aveau boi executau 24 zile cu vitele, iar restul zilelor cu palmele. Jelerilor care posedau vite, li se adaugă, în 1810, obligația de a face cîte un drum lung anual, de a tăia și transporta un stînjen de lemne la Bonțida [72]. Din 1811 numărul zilelor de robotă se ridică din nou la 36 pe an pentru cei care aveau vite și tot acestora li se mai adaugă un drum lung, iar numărul clăilor de secerat pe an sporește la 30 [73]. În 1813 se renunță la aceste obligații; în schimb se ridică numărul drumurilor lungi de efectuat pe an la 4, dar numai pentru pălmași [74]. În anii următori murind vitele, robota va fi efectuată cu palmele, ștergîndu-se obligațiile drumului lung și a transportului de lemne, pînă în 1820, cînd, din declarațiile lor, aflăm următoarele: „Slujitorii contelui Bánffy Iosif îndeplinesc slujba obișnuită după alcăzaș și cu ruptul, care o numărăm în felul următor pentru oameni fără vite: Fiecare gazdă fără vite împlinește 18 zile la săpatul porumbului, la strînsul porumbului 6 zile și seceră 30 clăi de grîu, pe care toate le împlinesc la Bonțida... Mai departe onoratul proprietar avînd în hotarul acestei comune pădurea alodială, fiecare gazdă fără vite are datoria de a pregăti cîte 4 stînjeni lungi de lemne... Înainte de introducerea obiceiului de a face stînjeni de lemne îndeplineam și o săptămînă la cosit... Pentru gazdele cu vite iarăși în felul acesta urmează: ară primăvara la Bonțida cîte 6 zile cu atîtea vite cîte posedă, după alcăzaș, la deștelenire 9 zile, la purtat 9 zile, pentru semănatul de toamnă ară două săptămîni. Pe deasupra mai fac două drumuri lungi, cîte unul cu adusul mustului de la Borla, celălalt pentru adusul vinului de la Borla; și aceștia seceră 30 clăi de grîu, cosesc 6 zile, plătesc 8 R. florini taxă, sînt obligați să ducă la Bonțida, din pădurea de aici, de 2 și de 3 ori lemne pentru căruțe și pluguri, precum și un stînjen de nuiele pentru garduri; mai departe, colonii pălmași de aici sînt datori să sape anual 6 saci de hrean, iar cei cu boi să facă transportul la Bonțida“ [75].

La *Răscruci*, situația supușilor era asemănătoare cu aceea a celor din Bonțida. Ei au fost împărțiți în două categorii, avînd obligații deosebite. Una era aceea a celor care posedau vite și care trebuiau, alături de plata unei taxe de răscumpărare, să lucreze cîte 30 zile pe an cu boii, 6 zile cu palmele, să taie și să transporte cîte un stînjen de lemne dacă aveau 2 boi și cîte 2 stînjeni de lemne și jumătate stînjen de piatră dacă aveau mai multe vite. Tot aceștia aveau obligația de a efectua trei drumuri lungi pe an. A doua categorie o formau iobagii fără vite, a căror slujbă era fixată la 156 zile pe an cu palmele pentru iobagi și 104 zile pe an pentru jeleri. Hurubașii plăteau o taxă de răscumpărare a robotei și secerau cîte 30 clăi de grîu pe an [76]. În 1801 trei dintre hurubași, nemaiplătind taxa de răscumpărare, vor

---

70 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
71 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
72 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1810.
73 Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1811.
74 Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1813.
75 Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. IV, p. 297—298.
76 Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801.

fi obligaţi să slujească cîte 52 zile pe an cu palmele. În 1803 numărul zilelor de robotă cu boii, pentru iobagii şi jelerii care posedau vite, se reduce de la 30 pe an la 28, restul obligaţiilor menţinîndu-se neschimbate[77]. O micşorare a obligaţiilor se observă şi la majoritatea hurubaşilor, numărul clăilor de secerat reducîndu-se la 20 pe an, iar unuia chiar la 10 clăi[78]. Din 1806 numărul zilelor de robotă pentru iobagii cu vite se ridică din nou la 42 pe an, în timp ce al iobagilor fără vite se reduce la 150 pe an. Obligaţiile jelerilor se uniformizează, deoarece toţi, indiferent dacă posedau sau nu vite, trebuiau să execute cîte 100 zile robotă pe an cu palmele, iar hurubaşii cîte 50 zile pe an. Celor 6 ţărani nou veniţi pe domeniu li se fixează obligaţia de a plăti o anumită taxă şi de a efectua 12 zile robotă pe an cu palmele[79]. Această situaţie se menţine pînă în 1809, cînd Răscruciul este dat lui Bánffy Francisc.

La 1785 supuşii domeniului din satul *Rus* declarau că: „jumătate de an îl petrecem la slujba domnească"[80], pentru ca în 1800 obligaţiile în robotă să fie fixate la 18 zile pe an cu boii şi 6 zile cu palmele[81], pe lîngă care plăteau şi taxă. În 1806 acestor obligaţii li se mai adaugă un drum lung[82], iar din 1807 încă 6 zile robotă cu boii, alături de cele 18 precedente[83]. Hurubaşii aveau obligaţia de a lucra 18 zile pe an cu palmele. Din 1809 şi această comună trece în stăpînirea lui Bánffy Francisc.

Tot 18 zile robotă executa anual şi iobagul din comuna *Sărata*, în timp ce jelerul 12 zile cu boii şi 6 zile cu palmele. Iobagul avea obligaţia să mai secere 20 clăi de grîu pe an, iar jelerul 10 clăi de grîu[84]. Din 1806 numărul clăilor se ridică la 27 pe an[85]. Din 1809, comuna Sărata avea aceeaşi soartă ca şi comuna Rus.

Cum s-a arătat la începutul acestui studiu, comuna *Cupşeni* avea o situaţie deosebită faţă de celelalte comune ale domeniului. Pe baza urbariului cu care a fost cedată familiei Bánffy, iobagii cu o sesie întreagă erau obligaţi să slujească 3 săptămîni la Bonţida şi să facă o săptămînă de drăbănţie, cei cu 1/2, 1/3, 1/4 sesie, făceau slujba în mod corespunzător. În plus, cei care aveau vite de tracţiune, „atunci cînd proprietarul dorea şi poruncia, transportam vin de Sălaj, din comuna Borla, la Bonţida"[86]. Aceste obligaţii în slujbe au fost preschimbate în bani la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, aşa cum vor declara iobagii în 1820. Fiecare iobag cu sesie întreagă avea datoria să plătească anual 4 fl. şi 30 kr. pentru cele 3 săptămîni de robotă, pentru săptămîna de drăbănţie 30 kr. anual, iar pentru obligaţiile de transport o sumă corespunzătoare numărului de vite de tracţiune pe care le posedau. Cei care aveau 2 boi plăteau 51 kr. anual,

---

77 Idem, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1803.
78 Idem, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1803.
79 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
80 Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Urbarialis, 1785—86, F. 51, 39. csomó, Oroszmező.
81 Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.
82 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
83 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
84 Idem. Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.
85 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806—1807.
86 Arhivele de Stat Budapest, Conscriptio Urbarialis 1785—1786, F. 51 Kupsafalva, 38 csomó, Magyar Láposi járás.

cei cu 4 boi, 1 fl. și 42 kr., iar cei fără boi plăteau 25 1/2 kr. Iobagii cu o jumătate sesie plăteau ca taxă pentru răscumpărarea zilelor de robotă 2 fl. și 15 kr., iar pentru săptămîna de drăbănție 15 kr. Iobagii cu mai puțin de 1/2 sesie plăteau 1 fl. și 30 kr. pentru răscumpărarea robotei și 15 kr. pentru săptămîna de drăbănție. Atît iobagii cu o jumătate sesie, cît și cei cu mai puțin de 1/2 sesie plăteau banii de cărăușie, corespunzător numărului de vite pe care le aveau, așa cum s-a arătat mai sus [87]. Începînd cu anul 1806, iobagilor din Cupșeni li se introduc noi obligații. Cei cu o sesie întreagă trebuiau să meargă 3 săptămîni pe an la coasă, cei cu 1/2 sesie 9 zile pe an, iar cei cu 1/4 de sesie 4 1/2 zile pe an. Dacă aveau 1/3 sesie, coseau 6 zile pe an la Bonțida. Tot începînd cu acest an, țăranii vor plăti cîte 1 fl. pentru fiecare vită de tracțiune în contul răscumpărării obligațiilor de transport [88]. Din 1819 se reintroduce săptămîna de drăbănție, stăpînul refuzînd să mai accepte preschimbarea ei în bani [89].

Evoluția robotei, atît în fiecare comună cît și pe întreg domeniul, poate fi urmărită din tabelul anexat (p. 270).

Ce concluzie desprindem din el? Deși este vorba de un singur domeniu și de un singur proprietar, constatăm o mare deosebire între obligațiile în robotă ale supușilor. Ele variau de la sat la sat, în cadrul acestuia de la o categorie de supuși la alta, variau și în funcție de posedarea sau neposedarea animalelor de tracțiune, sau în funcție de mărimea sesiei aflată în posesia supușilor. Dacă în Cupșeni robota era stabilită după mărimea sesiei, în restul satelor domeniului, în general, varia după executarea ei cu vitele sau palmele. O anumită cantitate de robotă se pretindea de la iobagul cu 2 sau mai multe vite, și mai puțină de la cei lipsiți de ele, după cum în alte ocazii, o anumită cantitate de robotă se pretindea de la un țăran cu o sesie întreagă și altă cantitate de la cel cu 1/2, 1/3 sau 1/4 sesie. În Bonțida și Răscruci, o anumită cantitate de robotă se pretindea de la iobag, altă cantitate de la jeler, hurubaș, inquilin, țigan etc. Pe domeniu n-au existat de asemenea nici aceleași criterii de percepere a robotei în timp. Dacă la Bonțida și Răscruci iobagilor și jelerilor lipsiți de vite li s-a stabilit robota sub forma unui anumit număr de zile pe săptămînă în restul satelor, cu excepția Cupșeniului, supușii erau obligați să muncească un anumit număr de zile sau săptămîni pe an. Deci unora li se pretindea anual, altora săptămînal.

O altă concluzie ce se desprinde din tabel privește creșterea continuă a robotei în toate satele domeniului și la intervale destul de mici. Dacă pînă prin 1806 supușii din majoritatea comunelor au fost obligați să muncească cîte 18 zile pe an (dintre care 12 zile erau executate de cei care posedau vite cu acestea și 6 zile cu palmele), cu excepția celor din Bon-

---

87 Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Consign. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.

88 Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806, 1807, 1810 și Cons. 124/c, Bonchidai taxa lista, 1816.

89 Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Solnoc Interior, vol. III, p. 124.

ţida şi Răscruci care aveau încă de pe atunci 36 zile pe an şi a celor din Chizeni şi Rus, care trebuiau să muncească în această perioadă cîte 24 zile pe an, în 1806 sau 1807 obligaţiile în robotă a tuturor supuşilor sporesc cu încă 6 zile anual, astfel încît ele se ridică, în majoritatea comunelor, la cîte 24 de zile anual, la Bonţida şi Răscruci la 42 zile anual, iar la cei din Chizeni şi Rus la cîte 30 zile anual. O nouă sporire a robotei se înregistrează la 1811 în majoritatea comunelor care rămăseseră în componenţa domeniului. Din nou la vechile obligaţii se adaugă încă 6 zile robotă anual, astfel încît numărul zilelor se ridică la 36 pe an. Excepţie vor face supuşii din Bonţida ale căror obligaţii în robotă vor rămîne neschimbate. Acest lucru ne arată că în curs de 10 ani, obligaţiile în robotă ale supuşilor domeniului s-au dublat de la 18 zile anual la 36 zile anual, dovedind tendinţa continuă a proprietarului feudal de a spori veniturile prin creşterea permanentă a obligaţiilor supuşilor.

În cadrul obligaţiilor iobăgeşti ale supuşilor domeniului, un loc foarte important îl ocupa seceratul unui anumit număr de clăi de cereale pe an, obligaţie de la care n-au fost privaţi decît cei din Bonţida, Cupşeni şi Rus, şi care, desigur, corespundea unui anumit număr de zile-robotă pe an. Din registrele de taxe ale domeniului constatăm creşterea continuă a numărului clăilor de grîu ce trebuiau secerate anual de fiecare supus. Dacă pînă în 1806, în general, iobagul sau jelerul trebuia să secere cîte 20 clăi de grîu anual, în 1806 numărul acestora se ridică la 26 de clăi pentru ca în 1811 să atingă 30. De data aceasta obligaţiile au sporit cu 50% în cei 10 ani.

Ce munci agricole trebuiau să efectueze supuşii domeniului în cadrul robotei? Ei trebuiau să îngunoieze pămîntul alodial, să-l are, să-l grape, să-l semene primăvara şi toamna, să secere recolta, să prăşească, să cosească iarba şi otava de pe fînaţele alodiale pe care apoi trebuia să le strîngă şi să le care la curie, să transporte recolta de cereale de la arie la curie, s-o aşeze în stoguri sau magazii, să o îmblătească. Îmblătitul grîului pe domeniul Bonţidei intîrzia pînă aproape de lunile de primăvară, februarie, martie şi chiar aprilie, după cum rezultă din registrele de socoteli ale administratorului.

Tot supuşii domeniului trebuiau să repare diferitele acareturi ale domeniului, iar pe cele mai modeste să le clădească. Ei construiau morile, grajdurile, şoproanele, hambarele şi le reparau atunci cînd era necesar. Un loc deosebit de important în cadrul obligaţiei în muncă era săparea şi întreţinerea şanţurilor de pe hotarele domeniului, întreţinerea zăgazurilor şi podurilor de pe Someş. Şanţurile au fost săpate pentru a opri revărsarea Someşului pe hotarul domeniului. Din declaraţiile iobagilor rezultă că Someşul se revărsa anual la Bonţida de două ori: o dată după ce se topea ghiaţa, iar a doua oară la Rusalii, cînd se topea zăpada în munţi. „Atunci atît de tare se revărsa Someşul pe hotare încît foarte puţine foloase se mai puteau trage din recoltă. Inundaţia strică iarba, fînul de pe cîmpie. Uneori inundaţia este atît de mare încît numai Răs-

cruciul şi drumul de ţară o opreşte să se reverse complet“ [90]. Pentru a împiedica această calamitate naturală, s-au săpat şanţuri adînci în lungul hotarului, astfel încît atunci cînd Someşul se revărsa, apa intra în acestea şi se puteau astfel evita pagubele mai mari. Aceste şanţuri însă trebuiau întreţinute permanent, trebuiau curăţate de nămol, mai ales în lunile de primăvară, lucru ce revenea, desigur, tot supuşilor domeniului. Pe Someş existau două poduri cu vamă: unul aflat în proprietatea baronilor, iar celălalt al conţilor. Aceste poduri, din cauza deselor inundaţii, se stricau mereu, necesitînd reparaţii, care sustrăgeau un număr important de zile de muncă iobăgească. Dar cele mai greu de întreţinut erau zăgazurile de pe Someş. La Bonţida s-au construit mai multe astfel de zăgazuri, dintre care două erau întreţinute de conţi, iar unul în combinaţie cu baronii. Întreţinerea zăgazurilor necesita multă muncă iobăgească, deoarece ele erau sfîşiate mereu de desele inundaţii ale Someşului. Zăgazul cel mai mare dinspre Răscruci, comun celor două familii, trebuia reparat anual şi „înghiţea o mare de nuiele“ [91]. „Conservarea anuală a acestui zăgaz pretindea cîte 300—400 care de nuiele şi în plus atîtea zile de muncă; iar atunci cînd revărsarea apei distrugea oarecare dig, lucru ce se întîmpla deseori, atunci legarea lui costa 800 şi chiar 1.000 care de nuiele“ [92]. „Aceasta ducea la rămînerea în urmă a economiei, căci pretindea multă pierdere de vreme“ — declară Bakó Iosif, provizorul baronului Bánffy Ádám — „cu cărăuşia materialelor şi repararea digurilor, căci şi în acest an s-au plinit 6 săptămîni pînă cînd cu forţe unite l-am putut restabili . . . “ [93]. În afară de acest dig, familia contelui Bánffy mai întreţinea alte două, necesare morii, dintre care mai ales unul denumit „digul Jäger“ era mai mare şi mai costisitor decît digul comun, deoarece era aşezat într-un loc mai expus vijeliei apei şi se distrugea deci mai des. Întreţinerea lui se făcea tot cu munca supuşilor. Multă muncă iobagă se cheltuia cu întreţinerea morii din Bonţida, de lîngă castel, căci „tot la doi ani trebuiau schimbate pietrele . . . lemnele din moară se strică necontenit şi trebuie reînnoite mereu . . . “ [94]. Cu muca iobagilor a fost reconstruită, în 1818—1820, moara din Bonţida de către contele Bánffy Iosif, muncă ce a durat doi ani, la care trebuie să mai adăugăm alţi doi ani necesari transportului şi depozitării materialelor lemnoase, feroase şi a pietrelor necesare reconstrucţiei.

Cînd şi unde erau efectuate aceste zile de robotă? Iobagii, jelerii şi hurubaşii din Bonţida şi Răscruci efectuau zilele de robotă în hotarul satului lor. De aceea, ei erau chemaţi în fiecare săptămînă atîtea zile cîte erau înscrise în registru. Ceilalţi supuşi, din alte sate ale domeniului, efectuau munca, eşalonată pe mai multe zile şi săptămîni consecutive, la Bonţida, ori la Răscruci, unde se găseau pămînturile alodiale. Iobagii din Şimişna declară cu ocazia conscripţiei urbariale din 1785: „. . . slujba

[90] Idem, Cons. 123/c, Declaraţiile iobagului Martinus Kardos.
[91] Idem, Declaraţiile lui Kádár Pál.
[92] Idem, Declaraţiile lui Gábriel Pop de Szatmári.
[93] Idem.
[94] Idem, Răspunsul lui András Rigó.

o facem la Bonţida de 4 mnile de loc departe, peste an 1/2 de an"[95]. La 15 iulie 1820 ţăranii din Cupşeni declarau: „De la bun început fiecare gazdă cu o sesie cosea la Bonţida 3 săptămîni şi făcea o săptămînă de drăbănţie... Celor care deţineau 1½—2 sesie, slujba li se împărţea în mod corespunzător..."[96].

Supuşii din Căprioara slujeau primăvara o săptămînă la semănatul porumbului la curia din Răscruci, iar vara, la strînsul recoltei şi toamna la semănat, din nou cîte o săptămînă. Concentrarea zilelor de lucru mai ales în lunile de primăvară şi vară aducea prejudicii gospodăriilor iobăgeşti. Lipsind de acasă săptămîni întregi, iobagii se vedeau nevoiţi să-şi neglijeze propriile lor pămînturi, care rămîneau nelucrate la timpul potrivit[97]. În plus, ei mai pierdeau timp util deosebit de important cu mersul şi venitul la Bonţida şi Răscruci, mai ales cei care locuiau mai departe de centrul domeniului, mers şi venit care nu intra în socoteala slujbelor. De aceea toţi ţăranii de pe domeniu se vor plînge conscriptorilor, atît la 1785 cît şi la 1820[98].

Timp mult pierdeau supuşii domeniului cu obligaţia de a face nenumărate cărăuşii. O parte a acestor drumuri, aşa-zisele „drumuri lungi", erau stabilite în registrele de slujbe ale domeniului. La început numai supuşii, iobagi şi jeleri, din Bonţida şi Răscruci erau obligaţi la cîte 3 drumuri lungi anual[99]. În 1806 această obligaţie se introduce şi supuşilor din Şimişna, dar numai cîte un drum pe an[100]. În 1807 drumul lung era înscris şi pe seama supuşilor din Chizeni şi Recea-Cristur[101], pentru ca în 1810

[95] Idem, Conscriptio Urbarialis, 1785—86, F. 51, 39 csomó, Vádi járás, Semesnye.

[96] Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Solnoc Interior, vol. III, p. 130.

[97] Cei din *Chidea* „Oamenii onoratului conte Banffy Iosif îşi împlineau slujba rînduită după alcăzaş şi cu ruptu, care pentru oamenii fără vite se face în felul următor: fiecare gazdă fără vită împlineşte la săpatul porumbului 18 zile, la strînsul cucuruzului 6 zile şi seceră 30 clăi de grîu, pe care toate le îndeplinesc la Bonţida ca şi Caput Bonorum", Arhivele de stat, Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. IV, p. 296.

Cei din Chizeni declară în 1785—86 „slujbă ruptă n-am avut, ci slujim cum ne mînă şi cum putem socoti. Anu jumătate în slujba domnească plinim... slujbele le împlinim la Bonţida, de 5 mnile de pămînt...", Arhivele de stat, Budapest, Conscriptio Urbarialis, 1785—86, F. 51, Vádi Járás, Közfalu.

Cei din *Sărata* declară şi ei la 30 sept. 1820 „... slujim obişnuit cîte două zile pe săptămînă, numai că acelea le plinim vara, una după alta, chiar cîte 4—5 săptămîni. Din brazda stăpînilor noştri nu ne putem mîntui...", Idem. Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. III, p. 633.

[98] Cei din *Tăuţi* declară în 1820: „Mersul în slujbă şi reîntoarcerea acolo nu s-a ştiut în slujbă" (Idem, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 573). Cei din *Căprioara* se plîng „Nici unui slujitor la stăpîn, mersul şi venitul nu s-a ştiut în slujbă" Idem, F. 52. Comitatul Dăbîca, vol. III, p. 334. La 1785 supuşii din *Rus* declară: „Dară mersul şi venitul la arie nu s-a ştiut în slujbe" (Idem Conscriptio Urbarialis 1785—1786, F. 51, 39. csomó, Vádi járás, Oroszmező), iar la 1820: „Mersul şi venitul nici pe de o parte nu s-a ştiut în slujbe". Idem Conscriptio Czirakyana, F. 52. Comitatul Solnocul Interior, vol. X, p. 264.

[99] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800, 1801, 1803.

[100] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.

[101] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.

el să se introducă în toate comunele domeniului, unde nu a existat legal pînă atunci: Tăuţi, Igriţa, Dîrja, Chidea etc. [102]. În anul următor, 1811, supuşilor care aveau obligaţia de a face un singur drum lung, li se mai adaugă încă unul, pentru ca iobagii din Chidea să fie obligaţi în 1812, să execute chiar 4 drumuri lungi anual [103]. Spre sfîrşitul perioadei cercetate, 1817—1820, pierind vitele iobagilor din cauza foametei, obligaţia va fi ştearsă din registrele de slujbă ale domeniului. Alături de aceste drumuri lungi, supuşii erau obligaţi să efectueze o serie de alte drumuri, care nu erau înscrise în registre şi care, desigur, erau mult mai mici.

Unde şi cu ce ocazii se efectuau aceste cărăuşii? Cei din Recea-Cristur transportau cărbunele pe care iobagii de aici îl ardeau în pădurile alodiale. Alte cărăuşii făceau cu transportul vinului din Sălaj, din comuna Borla la Bonţida şi cu cel al varului din comuna Turea, tot la Bonţida [103a] Cei din Tăuţi trebuiau să transporte cîte un stînjen de lemne la moara din Fundătura [103b]. Cei din Şimişna făceau în fiecare an „un drum la Răscruci, de 4 mnile de loc departe, altul la Tăşnad, de 8 mnile de loc departe" [104] şi la Curtuiuş, unde trebuiau să secere grîul. Cei din Căprioara făceau cîte un drum toamna pentru transportul vinului de Sălaj din Borla la curie, iar iarna făceau cîte unul pentru transportul lemnului la curie. Şi cei din Dîrja aveau obligaţia de a transporta vinurile din Borla la Bonţida, după cum tot ei transportau la curie varul de la Turea [105]. Tot lemne şi var erau obligaţi să transporte supuşii domeniului din comuna Chizeni, iar cei din Chidea să execute un drum lung pentru aducerea mustului de la Borla la Bonţida, iar altul pentru transportul vinului la curie [106]. În mod asemănător cărăuşeau vinul de la Borla şi cei din Cupşeni „de cîte ori poruncea şi dorea stăpînul domeniului" [107]. Alte drumuri executatu supuşii domeniului pentru transportul vinurilor de la Vişea la curie, unde erau aşezate în pivniţe pentru învechire, cu transportul pietrelor şi lemnelor de construcţii, fie la Bonţida unde s-au făcut mari reparaţii castelului, manejului, hambarelor, grajdurilor şi morilor, fie la Cluj, unde se construia palatul Bánffy. Domeniul de la Bonţida avînd, printre altele, sarcina de a aproviziona cu alimente palatul de la Cluj, ţăranii erau obligaţi să facă nenumărate cărăuşii pentru transportul acestor alimente. În general deci, aceste cărăuşii, drumuri, erau necesare acoperirii nevoilor de aprovizionare cu vin, cereale, lemne de foc şi construcţie, cărbune, var, pietre de moară şi de construcţii ale domeniului, şi numai arareori erau determinate de necesităţile de comercializare ale domeniului. Făcîndu-se la distanţe mari, se efectuau zile în şir şi uneori

[102] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1810.
[103] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai szolgálat lista, 1811—1812.
[103/a] Arh. de Stat, Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. III, p. 561.
[103/b] Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 573.
[104] Idem, Conscriptio Urbarialis, 1785—86, F. 51, 39. csomó, Vádi járás, Semesnye.
[105] Idem, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 34.
[106] Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. IV, p. 288.
[107] Idem, Conscriptio Urbarialis, 1785—86, F. 51, Kupsafalva, şi Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Solnoc Interior, vol. III, p. 130.

chiar săptămîni, sustrăgînd pe ţărani de la lucrul cîmpului. Executîndu-se întotdeauna cu vitele şi căruţele ţăranilor, aceste drumuri nesfîrşite şi nelimitate contribuiau la distrugerea sănătăţii acestora.

Proprietarii domeniului, aflaţi în goană continuă pentru sporirea cît mai eficientă a zilelor de robotă, vor folosi diferite şi variate mijloace pentru a obţine robotă suplimentară. Unul din aceste mijloace este impunerea unor zile suplimentare de robotă pentru judele sătesc, sub pretextul de a nu pierde obligaţiile în robotă ale acestuia. În acest sens, ţăranii din Bonţida declară următoarele cu ocazia conscripţiei czirakyene: „Pentru biräul satului fiecare om lucrează stăpînului său cîte o zi în fiecare an“ [108]. Cei din Dăbîca declară: „Acelui proprietar din partea căruia se pune judele sătesc, fiecare om este dator a-i lucra cîte o zi cu palmele pentru completarea slujbei judelui sătesc“ [109]. În mod asemănător au declarat şi cei din Căprioara, Dîrja, Sărata etc. [110].

Zile de clacă suplimentare luau proprietarii domeniului de la supuşii lor în schimbul folosirii taurului pe seama cirezii comunei, a vierului, ciurdarului, porcarului, pentru continit de boi. Astfel cei din Recea-Cristur declarau în 1820: „Comuna neavînd taur, acela îl alcăzim de la proprietar, pentru o vacă, secerînd cîte o claie de grîu“ [111]. Cei din Bonţida declarau: „Pentru continit de boi secerăm proprietarilor noştri, cu excepţia baronului Bánffy Adám, după două vite cîte 3 clăi de grîu“ [112]. Cei din Răscruci vor declara: „Pentru locul alodial denumit Botşiris, pe care mai demult proprietarii l-au folosit, dar de cîtva timp încoace l-au slobozit pentru păşunatul boilor, prestăm proprietarilor în fiecare an, după doi boi, cîte un cosaş“ [113].

Proprietarii domeniului Bonţidei obişnuiau să-şi procure robotă suplimentară prin arendarea părţilor mai slabe ale pămînturilor alodiale. Obişnuit, acestea erau arendate celor din Sic, aşa cum rezultă din declaraţiile lui Ban Petru [114], fostul provizor şi a lui Martinus Kardos, iobag al baro-

---

108 Idem, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. VII, p. 32.

109 Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 61.

110 Supuşii din Recea-Cristur declarau la 21 iunie 1820: „Pentru judele sătesc, potrivit vechiului obicei, fiecare gazdă lucrează o zi de vară, iară cînd judele sătesc se dă din partea unui stăpîn căruia în hotarul nostru sau în vecinătate n-are ce să-i lucrăm, să-i secerăm, ziua de lucru de vară o plătim cu 8 potori“. (Idem, Conscriptio Czirakyana, F. 52. Comitatul Dăbîca, vol. III, p. 555). Cei din Igriţa declarau şi ei „Atunci cînd dintre supuşii proprietarilor se aleg pe rînd juzi săteşti, sub titlul completării slujbei săteşti, fiecare horn colonical dăm o zi de vară de lucru cu palmele“ (Idem, F. 52. Comitatul Dăbîca, vol. I, pag. 144). Cei din Chidea „Acelui proprietar care dădea prin tragere la sorţi judele sătesc, fiecare horn colonical aflat în comună, în locul slujbei anuale a acestuia, presta cîte o zi de vară de lucru cu ceea ce dorea proprietarul“ (Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. IV, p. 289).

111 Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. III, p. 556.

112 Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. VII, p. 34.

113 Arh. de Stat Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. IV, p. 553.

114 „Pe hotarul Bonţidei fără îngunoiere, nici un pămînt nu rodeşte. Nici chiar pe loc şesos. Sus în munţi, spre Sic, multe nice chiar dacă sînt îngunoiate, din care cauză curtea se vede nevoită să lase multe pămînturi nefolosite; uneori sînt luate de cei din Sic“. Arh. ist. Fil. R.S.R. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Consign. 123/a.

nului Bánffy Ladislau [115], făcute în anul 1830. Alături de aceste pămînturi foarte slabe, au fost date supușilor, în schimbul robotei, și alte pămînturi alodiale din Bonțida și Răscruci. Uneori, în locul zilelor de robotă se cerea de la supuși un anumit număr de clăi de secerat. Astfel, în 1802, în schimbul a 9 bucăți de pămînt date în folosință țăranilor, s-a obținut seceratul a 730 de clăi de grîu[116], în 1805, pentru cele 10 bucăți de pămînt arendate, seceratul a 1320 clăi de grîu [117], iar în 1806 seceratul a 1636 clăi de grîu [118]. În 1807, pentru pămînturile alodiale din Răscruci date în folosința țăranilor, s-a obținut seceratul a 100 clăi de grîu, iar pentru cele 8 bucăți de pămînt din Bonțida, seceratul a 1660 clăi de grîu [119]. Seceratul celor 1308 clăi de grîu din 1808, a fost obținut tot pentru cele 8 bucăți de pămînt date în folosință țăranilor [120]. An de an se vor da în folosință tot mai multe pămînturi obținîndu-se astfel seceratul unui număr important de clăi de grîu. Deosebit de importante și considerabile sînt numerele de clăi de grîu obținute în anii 1812 și 1813, și anume 1539 [121], respectiv 1479 [122]. În anii următori aceste pămînturi vor fi date supușilor și pentru zile de lucru, alături de seceratul clăilor de grîu. Astfel, în 1816, proprietarul va obține 71 zile de lucru și seceratul a 465 clăi de grîu [123], în 1817 68 de zile de lucru și seceratul a 246 clăi de grîu [124] ș.a.m.d.

Zile de lucru sau seceratul clăilor de grîu suplimentare, vor obține proprietarii și pentru pămînturile de pășune sau de fînețe date în arenda țăranilor. Obișnuit, erau arendate pășunile de pe muntele „Varjas" sau cele din Valea Sîngelui, alături de care, din cînd în cînd, au fost arendate și altele. Astfel, la Răscruci au fost arendate țăranilor, în 1808 „Pășunea mică" și „Keresztes oldal". În anul 1805 s-au obținut pentru pășunile și fînețele arendate seceratul a 65 clăi de grîu [125], în 1808 a 55 clăi de grîu [126], în 1812 și 1813 a cîte 84 clăi de grîu [127], în 1814 36 zile de lucru și seceratul a 76 clăi de grîu [128] ș.a.m.d.

Importantă va fi robota obținută de proprietar în schimbul cerealelor cumpărate pe bază de contract de către supuși. Stăpînii vor folosi situația precară în care au ajuns țăranii în anii de secetă și de foamete de la înce-

---

[115] „Nu toate pămînturile aparținînd curții contelui pot fi folosite și nici nu sînt folosite. Așa este spre Sic „Valea Sîngelui" (Vér Völgy). Aceasta nu o folosește curtea căci este plină cu gropi și abruptă din care cauză și cei din Sic dau foarte puține zile de lucru pentru ea. Așa este și „Jeney Láb", și pe aceasta supușii o țin pentru lucru" (Idem, Consig. 123/e).

[116] Idem, Cons. 124, Bonchidai jószágtermés lajstrom, 1802.

[117] Idem, Cons. 124, Bonchidai termés lajstrom, 1805.

[118] Idem, Cons. 124, Bonchidai termés lajstrom, 1806.

[119] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai termés lajstrom, 1807.

[120] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai termés lajstrom, 1808.

[121] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1812.

[122] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1813.

[123] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1816.

[124] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1817.

[125] Idem, Cons. 124, Bonchidai termés lajstrom, 1805.

[126] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai termés lajstrom, 1808.

[127] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1812—1813.

[128] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1814.

putul secolului al XIX-lea, pentru a lua, în schimbul cerealelor vîndute țăranilor, sume mari de bani, iar pentru așteptarea achitării acestora, robotă. Astfel la 23 iunie 1807, cinci țărani din Bonțida cumpără, pe bază de contract, din cauza secetei, de la stăpînul lor, cîte 4 mierțe de grîu și tot atîtea de porumb, urmînd să le plătească prețul pînă la anul nou. În cazul în care nu se vor putea achita, ei se angajau să-i secere proprietarului în fiecare an, pînă la plata sumei, cîte o claie de grîu pentru fiecare mierță de cereale cumpărată. Dintre cei cinci țărani trei au reușit să-și achite datoria la termenul fixat, ceilalți însă abia în 1809 [129]. Contract asemănător, dar de data aceasta pentru făină de porumb și orz, au încheiat cu proprietarul Bonțidei, supușii din Dîrja și Căprioara în anul 1808, cumpărînd pentru bani 16 mierțe făină de porumb și tot atîtea orz. Ei se angajau să secere proprietarului, în cazul întîrzierii achitării datoriei la data prevăzută în contract, cîte o claie de grîu anual pentru fiecare mierță de cereale cumpărată. O parte a supușilor a reușit să achite în anul următor suma datorată, alții abia în 1814, văzîndu-se astfel nevoiți să secere în fiecare an numărul clăilor la care s-au angajat [130]. În 1812 supușii din Bonțida au cumpărat 204 mierțe de cereale, cei din Chizeni 312 mierțe, iar cei din Dîrja 34 mierțe, angajîndu-se să secere anual pînă la achitarea sumei datorate cîte o claie de grîu pentru fiecare mierță cumpărată [131]. În 1813 tot bonțidenii, chizenii și dîrjenii mai cumpără, pe bază de contract, 526 1/2 mierțe de cereale [132], iar cei din Chidea 34 mierțe de grîu și 24 mierțe făină de porumb, angajîndu-se, ca pentru fiecare mierță să secere, pînă la achitare, în fiecare an, cîte o claie de grîu [133]. Remarcăm că cei din Chidea și Dîrja n-au reușit să-și achite datoria în bani decît abia în 1823, fiind nevoiți să îndeplinească obligațiile în muncă la care s-au angajat prin contract [134]. În 1814, numărul mierțelor de cereale cumpărate de supușii celor patru comune de la stăpîni se ridică la 904 și 1/2, trebuind anual să secere, pînă la achitarea sumei, cîte 904 și 1/2 clăi de grîu [135]. Nici de data aceasta cei din Chidea și Dîrja nu și-au putut achita datoriile decît abia în 1829. În același an 7 supuși din Igrița, 2 din Dăbîca și 1 din Tăuți au cumpărat cîte două mierțe de porumb, în condiții asemănătoare cu țăranii din celelalte comune [136]. În 1815 din nou 13 supuși din Chidea și Recea-Cristur cumpără de la stăpînul lor 36 1/2 mierțe grîu și 9 mierțe porumb, angajîndu-se să-i secere anual, pentru fiecare mierță cumpărată, cîte o claie de grîu. Majoritatea lor nu s-a putut achita de datorie decît abia prin 1840 [137]. În aceleași condiții sînt contractate cele 21 mierțe făină de mălai, 28 mierțe „tönköly“, 10

---

[129] Idem, Cons. 117, Contracte, 1807.
[130] Idem, Cons. 117, Contracte, 1808.
[131] Idem, Cons. 117, Contracte, 1812 și Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1812
[132] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1813.
[133] Idem, Cons. 117, Contracte, 1813.
[134] Idem, ibidem.
[135] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1814.
[136] Idem, Cons. 117, Contracte, 1814.
[137] Idem, Cons. 117, Contracte, 1815.

mierțe grîu, 4 mierțe porumb și 2 mierțe orz de către supușii din Chidea, Dîrja, Recea-Cristur, Igrița, Tăuți și Dăbîca în 1816, o bună parte a lor nefiind achitată decît în 1849[138]. Tot abia în acest an au reușit să-și achite datoriile în bani, contractate încă în 1817, supușii din Chidea, Dîrja, Recea-Cristur, Igrița și Tăuți, în schimbul celor 26 mierțe sămînță de porumb, 40 mierțe orz și 10 mierțe porumb, văzîndu-se nevoiți să secere în fiecare an cîte o claie de cereale, datorită neachitării sumelor[139].

Deosebit de numeroase zile de robotă erau obținute de la țigani în schimbul cerealelor împrumutate. Astfel, în registrele de taxe ale domeniului din 1806 sînt trecute 4638 zile de muncă pentru țiganii din compania întîia a voievodului Totoroi Vasile și 180 zile de lucru pentru țiganii din compania a doua a lui Kolbász Csobuj[140], iar în cel din 1807, 5237 zile de lucru în schimbul cerealelor împrumutate țiganilor din compania lui Pili Petrus[141].

Locurile pustii erau folosite de asemenea de proprietarii domeniului pentru a obține zile de robotă suplimentare, de la supușii cărora le erau date în folosință. Pe domeniul Bonțidei numărul locurilor pustii a crescut mai ales în perioada de foamete din anii 1814—1817, cînd mulți țărani au murit ori au luat drumul pribegiei. De aceea, în această perioadă, fenomenul acesta va fi mai frecvent decît în anii anteriori. În acest sens iobagii din Sărata declară următoarele cu ocazia conscripției czirakyene: „În comuna noastră există sesii pustii care s-au pustiit în timpul foametei, cînd oamenii s-au ascuns și au murit. Acele sesii pustii sînt folosite de oameni, pentru ele ei dau stăpînilor lor ori lucru ori altceva..."[142]. Cei din Tăuți declară cu aceeași ocazie: „Aceste locuri pustii s-au pustiit cu ocazia ultimei foamete, cînd oamenii plecînd de pe ele, au lăsat pustii casele lor, și de atunci ele stau părăsite. Grădinile și sesiile sînt folosite în parte de oamenii de pe acolo. Altele însă stau pustii și acei care le posedă, prestează ceva slujbă stăpînilor lor"[143]. Pentru folosirea locurilor pustii, proprietarii domeniului luau de la cei care le foloseau, ori zile de slujbă, ori seceratul unui anumit număr de clăi de cereale. Astfel, în 1814, pentru sesia lui Gyurkutza Szánduj, rămasă pustie, Bodea Grigoraș lucra 24 zile de slujbă[144]. În 1816, Covriga Leontea secera pentru locul pustiu de la capătul satului 6 clăi de grîu, iar soția lui Morar Ștefan pentru sesia pustie a lui Tordai Vasile secera 28 clăi de cereale[145]. În 1817, pentru același loc pustiu de la marginea satului, Pele Von secera 88 clăi de grîu[146]. În 1818, doi iobagi secerau pentru pămînturile de

---

138 Idem, Cons. 117, Contracte, 1816.
139 Idem, Cons. 117, Contracte, 1817.
140 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
141 Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
142 Arh. Stat. Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. III, p. 634.
143 Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 577.
144 Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1814.
145 Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1816.
146 Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1817.

arătură a 3 sesii rămase pustii, 66 clăi de grîu. Gazdag Mitru pentru pămînturile de arătură şi fîneţe aparţinînd sesiei lui Tálos Vaszi dinspre Lona, secera 12 clăi de grîu. Stan Silip pentru sesia lui Pap Lázár lucra cu 2 boi 24 zile slujbă, iar Bumb Petru, pentru locul pustiu de la capătul satului, secera 8 clăi de grîu [147]. În 1819 Morar Dănilă secera pentru două pămînturi de arătură aparţinînd unei case pustii, 10 clăi de grîu, Stan Silip pentru folosirea sesiei lui Pap Lázár lucra 13 zile de slujbă cu boii, iar Bodea Grigoraş pentru folosirea intravilanului lui Kertész Andrei lucra 6 zile cu palmele [148].

Proprietarii domeniului nu renunţau nici la ocazia de a impune robotă noilor veniţi pe domeniu, pentru a obţine astfel robotă suplimentară. Celor 6 ţărani noi-veniţi la Răscruci, Bánffy Gheorghe le-a pretins în anul 1806 şi 1807 cîte 12 zile robotă pe an cu palmele, obţinînd astfel anual cîte 72 zile robotă suplimentare [149].

A doua categorie a obligaţiilor în muncă ale supuşilor domeniului sînt daturile în muncă. Acestea însă nu mai reprezintă o pondere atît de mare în cadrul rentei în muncă şi nici o varietate atît de mare, ca robota. Cea mai importantă obligaţie în cadrul daturilor este aceea de a toarce şi ţese o anumită cantitate de cînepă sau lînă pe an, obligaţie ce revenea obişnuit nevestelor supuşilor domeniului. Nu arareori însă ea era îndeplinită de bărbaţi. Dintre cele 14 comune ale domeniului, în 13 această obligaţie era înscrisă an de an în registrele de taxe. Excepţie făceau doar supuşii din Cupşeni. Explicaţia ne-o dau declaraţiile ţăranilor din această comună cu ocazia conscripţiei czirakyene: „... Dar de un timp încoace comuna noastră, după alcăzaş, în locul dijmei din cînepă, dă 36 saci, de aceea torsul şi ţesutul în special nu-l dăm proprietarului nostru“ [150].

La început, obligaţia de a toarce şi ţese nu a fost uniformă în toate comunele, ea variind de la o categorie de ţărani la alta. În general, toţi iobagii şi jelerii domeniului erau obligaţi să toarcă pe an cîte 3 pfunzi de cînepă şi să le şi ţese. Lipitorii erau scutiţi de atare obligaţie. Hurubaşii, în unele comune, erau supuşi la această obligaţie, torcînd şi ţesînd cîte 2 pfunzi de cînepă pe an, în timp ce în alte comune erau scutiţi de aceasta. Dintre comunele în care hurubaşii nu torceau şi ţeseau cînepă, amintim: Bonţida, Recea-Cristur, Chizeni, Igriţa şi Căprioara [151]. Dar, în 1801, obligaţia era introdusă şi pentru hurubaşii din Chizeni şi Bonţida, aceştia trebuind să toarcă şi să ţeasă cîte 2 pfunzi cînepă pe an, precum şi pentru cei din Recea-Cristur şi Căprioara, care vor fi obligaţi să toarcă cîte 3 pfunzi cînepă pe an [152]. Din anul 1806 această obligaţie se extinde asupra tuturor supuşilor şi se uniformizează. De acum toţi trebuiau să toarcă şi să ţeasă anual 3 pfunzi de cînepă sau lînă. Excepţie vor

[147] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1818.
[148] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai termés lajstrom, 1819.
[149] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806 şi 1807.
[150] Arh. Stat. Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Solnoc Interior, vol. III, p. 131.
[151] Arh. ist. a Fil. Cluj, Arh. fam. Bánffy, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1800.
[152] Idem, Cons. 124, Bonchidai taxa lista, 1801.

face doar lipitorii, candiaşii, ţiganii şi noii aşezaţi pe moşie, care sînt scutiţi de această obligaţie [153]. Ca urmare, stăpînul domeniului realiza anual un important număr de pfunzi de cînepă şi lînă toarsă şi ţesută de la supuşi. Astfel, în 1806, 741 pfunzi [154], în 1807, 761 pfunzi de cînepă [155]. În anul 1809 ea se reduce simţitor datorită restructurării domeniului, la 474 pfunzi de cînepă, toarsă şi ţesută [156], în 1810 la 480 pfunzi cînepă [157], iar în 1816 la 425 pfunzi, de data aceasta reducerea fiind determinată de foametea care a bîntuit domeniul Bonţidei [158]. După anul 1816, în unele comune ale domeniului se vor pretinde mai mulţi pfunzi de cînepă sau lînă, toarsă şi ţesută, pe an decît fusese obiceiul înainte. Astfel, cu ocazia conscripţiei czirakyene, ţăranii din Bonţida declară: „Toarcem fiecare gazdă 3 pfunzi de cînepă şi 3 pfunzi de lînă, ţesem 10 sink de pînză de cînepă şi lînă toarsă" [159]. Acest lucru arată că obligaţiile s-au dublat pînă în 1820. Remarcăm deci aceeaşi creştere a daturilor în muncă ca şi a robotei în perioada 1780—1820, ca urmare a tendinţei proprietarului de a-şi spori veniturile domeniului prin înăsprirea exploatării ţăranilor.

Alături de torsul şi ţesutul cînepii şi a lînei, ţăranii, dar mai ales nevestele lor, erau chemate la cules, topit, meliţat, curăţitul camerelor castelului şi altele.

Sătenii din Dăbîca declară în 1820: „În afară de slujba săptămînală, ne mînă la cultivatul cînepii, la cules, la topit, la meliţat, la secelat şi la periet" [160]. Ţăranii din Dîrja, pe lîngă cultivarea porumbului, erau trimişi la cernut şi la plivit. La 1785 supuşii din comuna Rus declară: „... de băgat cînepa în ape, de meliţat, de tors, dires, încă nu s-a ştiut [în slujbă] în care lucru, tot anul, cîte 2 zile petrecem" [161]. Supuşii din Bonţida şi Răscruci erau aduşi şi la cernutul făinei, la curăţitul şi plivitul grădinilor, la spălatul rufelor, la curăţitul castelului, mai ales cînd erau musafiri, şi la altele.

Daturile în muncă, deşi nu sînt atît de mari şi multe, totuşi constituiau sarcini în plus pentru familiile supuşilor, sustrăgînd prin ele şi pe nevestele acestora de la obligaţiile lor gospodăreşti. Aşa cum rezultă din registrele de taxe ale domeniului, torsul şi ţesutul cînepii şi lînei era o sarcină permanentă pe domeniul Bonţidei.

În **concluzie** deci, renta în muncă a predominat în 13 comune din cele 14 aparţinătoare domeniului Bonţidei, unde numai o mică parte a ei a

---

[153] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807, 1809, 1810 şi Cons. 124/c, Bonchidai taxa lista, 1816.
[154] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1806.
[155] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1807.
[156] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1809.
[157] Idem, Cons. 124/b, Bonchidai taxa lista, 1810.
[158] Idem, Cons. 124/c, Bonchidai taxa lista, 1816.
[159] Arh. Stat. Budapest, Conscriptio Czirakyana, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. VII, p. 32.
[160] Idem, F. 52, Comitatul Dăbîca, vol. I, p. 68.
[161] Idem, Conscriptio Urbarialis, 1785—86, F. 51, 39. csomó, Vadi járás, Oroszmező.

fost convertită în bani. Într-o singură comună, Cupșeni, toate obligațiile în muncă ale supușilor au fost preschimbate în bani. Renta în muncă a cunoscut în această perioadă o continuă creștere și sporire, proprietarii reușind să dubleze prin diferite mijloace obligațiile în robotă ale supușilor. Pe domeniul Bonțidei renta în muncă nu a fost reglementată pe bază de urbariu, ea era stabilită în fiecare an pe bază de înțelegere, între proprietari și supuși.

M. ROȘCA

Evoluția robotei pe domeniul Bonțidei 1800—1819

Anul	Numărul total al supușilor	Obligații de muncă atașate taxei în bani						Obligații în muncă fără taxe		TOTAL	
		Cu vitele				Cu palmele		Cu vitele	Cu palmele		
		Zile de muncă	Stînjeni de lemne	Stînjeni de piatră	Drum lung	Zile muncă	Secerat clăi	Zile de muncă	Zile de muncă	Zile de muncă	Clăi secerate
1800	378	1854	43	22½	114	1114	1572	—	8127	12875	1572
1801	395	1938	45	24	114	1054	1495	—	8128	11120	1495
1803	411	1788	46	21	99	1158	1600	—	9508	12454	1600
1806	431	1656	21	21	92	1212	2111	400	9374	12642	2111
1807	485	2607	32	33	93	1986	2195	—	8972	13565	2195
1809	315	1879	83	28	27	750	1496	450	6974	10053	1496
1810	315	1934	107	—	87	738	1296	450	7260	10382	1296
1811	—	1913	98	—	145	856	1546	—	4900	7669	1546
1812	—	1590	82	—	118	810	1561	—	7800	10200	1561
1813	—	1710	86½	—	139	770	1462	—	5600	8080	1462
1814	—	1796	83	—	146	933	915	—	5700	8429	915
1815	—	1662	75½	—	123	1026	1308	—	6000	8688	1308
1816	304	1630	124	—	113½	2284½	1255	—	7070	10774	1255
1817	—	842	43½	—	67	988	1105	—	6200	8030	1105
1818	—	252	7	—	12½	870	1080	—	7400	8522	1080
1819	—	276	9	—	13½	460	702	—	8156	8892	702

DIE FRONARBEIT AUF DER DOMÄNE BONŢIDA IN DER VERFALLSZEIT DES FEUDALISMUS

(Zusammenfassung)

Auf der Domäne Bonţida, dem Eigentum des Gouverneurs von Siebenbürgen, Graf Georg Bánffy, war der Frondienst nicht auf Grund der Urbarialordnung geregelt, sondern wurde nach dem, von den Vorfahren ererbten Gewohnheitsrecht oder nach Übereinkommen mit dem Gutsherren geleistet. Ausnahme bildete nur eine einzige der 15 dazugehörigen Gemeinden, Cupşeni, wo die Fron auf Grund der Urbarialordnung geleistet wurde. In den übrigen war sie von Gemeinde zu Gemeinde verschieden und — innerhalb dieser — von einer Kategorie der Hörigen zur andern. In den meisten Gemeinden war ein Gutteil des Frondienstes in Geld umgewandelt, während in Bonţida und Răscruci die meisten Höringen 150 oder 100 Tage jährlicher Fronarbeit leisten mussten.

Es wird ein ständiges Anwachsen der Arbeitsverpflichtungen der Fronbauern in kurzen Zeitabständen festgestellt, so dass sich diese Pflichtarbeiten im Laufe von dreissig Jahren verdoppelten.

Der Eigentümer der Domäne wendete, im dauernden Bestreben, die Frontage zu vermehren, verschiedene Mittel zur Erlangung zusätzlicher Robot an, wie die Verpachtung schwacher oder öder Allodialfelder, Weiden und Heuwiesen an die Bauern, Kontraktverkäufe des Getreides u.a.

Einen wichtigen Platz unter den Arbeitsverpflichtungen nahm das Spinnen und Weben einer jährlichen Menge von Hanf und Wolle ein, weiters die von den Frauen der Hörigen geleistete Arbeitshilfe bei der Ernte, beim Hanfbrechen und -rösten, beim Reinemachen im Schloss, Mehlsieben, Jäten der Gärten, Wäschewaschen usw.

Demnach wurde im genannten Zeitraum auf der Domäne Bonţida die Rente vorwiegend in Arbeit abgezahlt und nur ein kleiner Teil in Geld. Eine einzige Ausnahme bildete die Gemeinde Cupşeni, wo sämtliche Arbeitsverpflichtungen der Hörigen durch Geld abgelöst waren.

CONDIȚIILE DE SALARIZARE ȘI REVENDICĂRILE MINERILOR DE PE DOMENIUL MINIER ZLATNA ÎN PERIOADA 1849—1867

Tezaurariatul montanistic austriac poseda importante exploatări de metale nobile în Transilvania. O parte dintre acestea erau situate în Munții Apuseni, în părțile de nord-est ale comitatului Hunedoara și de nord-vest ale comitatului Alba de Jos, pe teritoriul situat între Baia de Arieș, Zlatna, Săcărîmb și Căraciu, și care acoperea cu aproximație întinderea geografică a zăcămintelor aurifere și argintifere din Munții Apuseni. Tezaurariatul montanistic austriac și-a creat aici de la începutul secolului al XVIII-lea rețeaua exploatărilor metalifere care s-a consacrat sub denumirea de Domeniul minier Zlatna.

Domeniul minier Zlatna era regiunea auriferă relativ cea mai bogată a imperiului austriac; mai mult, el se număra printre primele din Europa. În 1867, de exemplu, s-au extras din minele domeniului 310 kg aur, 36,3% din întreaga producție a Munților Apuseni. Dacă luăm în considerare faptul că cantitatea de aur extrasă din minele Munților Apuseni în primii ani după 1860 a întrecut producția globală a Germaniei și Franței la un loc, mai mult, ea constituia 43% din producția auriferă a Europei și în 1867 0,9% din producția mondială [1], rolul însemnat al Domeniului minier Zlatna în această privință apare și mai evident.

Principalele întreprinderi miniere ale domeniului se aflau la Săcărîmb, Roșia Montană, Certege, Țebea, Băița, Căraciu, Căinelu, Fizeș, Trestia, Baia de Arieș, Baia de Criș, Valea Arsului și Măgura, iar topitoriile funcționau la Zlatna, Certege și Baia de Arieș. Aceste unități formau, prin mărimea și capacitatea lor de producție, sectorul industrial în extracția metalelor nobile din Munții Apuseni, față de cele aproximativ 350 de mici exploatări ale proprietarilor țărani asociați, exploatări de tradiție seculară, care aveau încă o pondere însemnată. Mai ales exploatările din Săcărîmb și Roșia Montană se evidențiau prin capacitatea lor de producție. În 1867 de exemplu, 29,3% din aurul extras în Munții Apuseni provenea de aici.

Tezaurariatul montanistic austriac a fost astfel cea mai puternică unitate economică în regiunea auriferă a Munților Apuseni. Activitatea sa minieră aducea însă puține rezultate pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei. Principiul călăuzitor în politica economică a Tezaurariatului a fost obținerea unui profit cît mai mare posibil, cu investiții cît mai

[1] Hivatalos Statisztikai Közlemények [Comunicări statistice oficiale], 1869, fasc. III, p. 134; Atlasz (Atlas), 1864, nr. 207; Contribuțiuni la istoricul industriei miniere în România, București 1931, p. 13.

mici. În practică, aceasta se manifesta prin faptul că nu era dezvoltată baza tehnică a minelor, exploatîndu-se doar filoanele mai bogate în conținut de metal nobil, se neglija exploatarea sistematică și economică a zăcămintelor; cu alte cuvinte, se forțau rezultate imediate, ceea ce ducea la o gospodărire extrem de dăunătoare. Astfel, de exemplu, minele din Săcărîmb aduceau între anii 1848 și 1867 un venit de 750 746 de florini tezaurariatului, respectiv familiei imperiale austriace, coproprietară [2]. După cum rezultă din datele producției, această sumă corespundea valorii a 5940 kg aur și argint. Exploatarea era deci foarte rentabilă. Pentru a mai ilustra acest fapt, amintim doar că societatea dispunea de un capital de bază de numai 23.501 fl. [3], iar utilajul tehnic consta din 4 instalații hidraulice de transport și o mașină pentru scoaterea apei din galerii, acționată de forță umană [4], rămînînd evident mult în urma cerințelor.

În același timp, tezaurariatul montanistic austriac nu îndrepta uriașul beneficiu rezultat din minele și topitoriile sale, precum nici cel rezultat din schimbarea aurului, înspre dezvoltarea economiei Transilvaniei, ci îl scotea în întregime din țară.

Pe Domeniul minier Zlatna lucrau, după 1848, în jur de 2 000 de muncitori [5]. Nivelul tehnic necorespunzător al minelor avea asupra condițiilor lor de muncă consecințe grave, iar ca urmare a salarizării extrem de slabe, condițiile de viață erau de-a dreptul mizerabile. Putem afirma că sursa energetică a mineritului pe domeniul tezaurariatului se baza, între 1848 și 1867, exclusiv pe forța umană. Creșterea producției era realizată nu prin dezvoltarea bazei tehnice a minelor, ci (înainte de toate) prin exploatarea forței de muncă, iar în același timp salarizarea rămînea mult în urma realizărilor în muncă. Tezaurariatul montanistic care a folosit munca în robotă a iobagilor pînă la desființarea relațiilor feudale în 1848, integrîndu-se abia după eliberarea iobagilor în procesul de producție capitalist, se adapta greu noilor relații de producție, mineritului bazat pe munca salariată liberă, ceea ce avea consecințe extrem de nefavorabile pentru muncitori.

Minerii de pe domeniul Zlatna se numărau printre muncitorii cei mai slab retribuiți ai tezaurariatului montanistic austriac. În situația muncitorilor mineri de aici, anii după 1848 nu au adus îmbunătățiri; dimpotrivă, cu dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste, existența lor a devenit tot mai dificilă. În consecință, continuă și acele mișcări ale muncitorilor de pe Domeniul minier Zlatna, care se desfășurau de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea în scopul îmbunătățirii salariilor [6] și care se numără printre cele mai pregnante manifestări ale luptelor comune duse de muncitorii mineri români, maghiari, germani și de altă naționalitate din Transilvania.

Greutățile economice din anii de revoluție și de războaie de după

[2] Inkey Béla, *Nagyág földtani és bányászati viszonyai* [Condițiunile geografice și miniere de la Săcărîmb], Budapesta, 1885, p. 175.

[3] Arhiva I.R.C.G.M. — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 425.

[4] Ibidem.

[5] Hivatalos Statisztikai Közlemények, anul V, fasc. II, p. 155.

[6] Al. Neamțu, *Situația și lupta minerilor din Transilvania în prima jumătate a sec. XIX*, în *AIIC*, IV 1961, p. 119—138; cf. supra, p. 227—247.

1848—49 constituiau o grea povară pe umerii maselor muncitoare, avînd în mod deosebit repercusiuni asupra situaţiei muncitorilor mineri şi metalurgişti. O dovadă o formează mulţimea jalbelor trimise de muncitori autorităţilor miniere, respectiv celor de stat, dezvăluindu-şi situaţia jalnică şi motivînd justeţea revendicărilor lor. În mai multe cazuri însăşi conducerile minelor sînt silite să recunoască marea disproporţie dintre salariile muncitorilor mineri şi preţurile articolelor necesare existenţei. Astfel, un raport al administratorului minelor din Baia de Arieş arată că cheltuielile lunare necesare unui cap de familie pentru îmbrăcăminte şi hrană se ridică la 18 fl. 67 creiţari, în timp ce cîştigul unui miner angajat pentru lucru cu bucata era de 7—10 fl., cel al unui miner angajat cu ziua de 5 fl., al unui dulgher de mină de 6 fl. 25 cr., al unui zidar de mină de 8 fl. 33 cr. — 10 fl. lunar [7].

La începutul celui de-al şaselea deceniu al secolului trecut salariile zilnice la minele de pe Domeniul minier Zlatna variau între 10 şi 24 creiţari [8]. Un asemenea venit însă nu ajungea nici măcar pentru asigurarea minimului de trai, cu atît mai mult cu cît preţurile alimentelor şi articolelor de îmbrăcăminte erau în continuă creştere. Plîngerile şi memoriile minerilor adresate forurilor superioare — Direcţiei chezaro-crăieşti pentru minerit şi saline sau Comisarului ministerial montanistic — pentru ridicarea salariilor erau la ordinea zilei. Aşa, de exemplu, muncitorii mineri din Săcărîmb, în 15 aprilie 1850 scriu următoarele în petiţia lor: „Întrucît subsemnaţii am cerut în repetate rînduri de a se mări salariul săptămînal foarte drămuit pentru munca prestată în galeriile grele fără a fi primit însă o rezolvare favorabilă, ne vedem siliţi, prin mizeria cumplită, să vă solicităm aprobarea unei măriri de salarii şi a unei indemnizaţii de scumpete cît timp va dura scumpirea excesivă a traiului. Veţi fi ştiind şi dumneavoastră că, din pricina pămîntului bolovănos, aspru şi neroditor din regiunea noastră, nu este cu putinţă chiar şi prin cel mai sîrguincios efort, ca să se obţină un cîştig, astfel că toate alimentele şi celelalte nevoi ale existenţei trebuie cumpărate în localităţile învecinate. Pămîntul arabil, pădurile şi păşunile aparţin toate în comunele învecinate unor moşieri care nu acordă nici un fel de favoare minerilor, de unde urmează că: din toate timpurile traiul la mina noastră a fost mai greu comparativ decît în alte părţi, iar acum preţurile alimentelor de primă necesitate au crescut în toată ţara la dublu, fapt care influenţează în modul cel mai apăsător viaţa noastră care toţi sîntem familişti şi care, cu salariile săptămînale pe care le primim nu mai putem face faţă nevoilor celor mai stringente ale existenţei . . .“ [9]. Cererea lor n-a dus la rezultat şi de aceea aceasta se repetă în acelaşi an, la 17 iulie. „În zilele unei sărăcii şi nevoi apăsătoare, ne adresăm acolo de unde aşteptăm ajutor împotriva sărăciei noastre. Asemenea zile au venit şi peste noi ca urmare a scumpetei şi a insuficien-

[7] H. Mureşan, *Date cu privire la situaţia de pe Domeniul minier Zlatna în anul revoluţionar 1848*, în AIIC, IV 1961, p. 278—279.
[8] Arh. Stat. Cluj, arh. M.T., doc. nr. 1357, 3732/1851; doc. nr. 1337, 3732/1851; doc. nr. 1831, 6510/1853; doc. nr. 7064/1854.
[9] Ibidem, doc. nr. 2954/1850.

ței salariilor noastre săptămînale, fixate cu totul neîndestulător la 4 florini, care ne-au dus în privința hrănirii și educării copiilor noștri într-o stare de totală neputință“ [10].

Din datele pe care le avem la dispoziție rezultă că salariile minerilor din Săcărîmb se aflau din 1839 la același nivel. În acel an nevoile de alimente ale unei familii cu doi copii însumau însă numai 13 fl. și 23 cr. lunar, iar cele de articole de îmbrăcăminte și diverse 3 fl. 48 cr. În 1850 cheltuielile necesare pentru alimente se ridică la 19 fl. și 53 cr. lunar, iar cele pentru îmbrăcăminte la 4 fl. 31 cr., adică au crescut cu 42,5% cheltuielile necesare existenței și acestea după calculele administrației domeniului, care nu includea în acest minim o serie de articole neapărat necesare [11]. Temeinicia revendicărilor de majorare a salariilor este deci evidentă și prin poziția lor colectivă minerii obțin unele concesii.

[10] Ibidem, doc. nr. 2954/1850.
[11] Lista prețurilor la Săcărîmb în anii 1839 și 1850: (Arh. Stat. Cluj, arh. M.T., doc. nr. 2950/1850).

Prețurile articolelor de îmbrăcăminte	1839		1850	
	fl.	cr.	fl.	cr.
O pălărie	1	8	1	—
Un cot postav obișnuit	1	12	1	36
Un cot pînză albă	—	6	—	12
Croitorie pentru un costum	2	24	2	40
O cingătoare	1	—	1	40
O pereche de cizme	2	40	4	—
O pereche de ciorapi	—	48	—	48
O blană scurtă	6	—	6	—
O pătură	3	—	3	—
Prețurile articolelor alimentare				
Un sfert de grîu	1	8	1	46
Un sfert porumb	—	50	1	15
Un sfert ovăs	—	24	—	40
Un sfert cartofi	—	20	—	36
Un funt carne de vită	—	3,5	—	6
Un funt slănină	—	12	—	20
Un funt brînză	—	8	—	18
O măsură sare de bucătărie	—	8	—	8
O măsură de lapte	—	3	—	8
O măsură ulei de in	—	48	1	6
O măsură untură	—	48	—	32
O măsură păstăioase	—	5	—	10
O măsură fructe uscate	—	6	—	12
O măsură oțet de fructe	—	5	—	10
O măsură vin ordinar	—	12	—	24
O măsură țuică	—	22	—	34
Prețurile diverselor articole				
Un funt tutun	—	10	—	16
Un stînjen lemne	1	40	2	44
O căruță	2	36	6	—
Un cal mediocru	24	—	30	—
O vacă mediocră	16	—	24	—
Un porc slab	6	—	8	—

Caracteristică este totodată atitudinea făţarnică şi în fond ostilă a organelor administraţiei domeniului faţă de mineri.

Organele administraţiei domeniului legau majorarea salariilor de condiţia ca un muncitor să nu efectueze mai mult de 30 schimburi pe lună „pentru a-i feri de o incapacitate prematură din cauza suprasolicitării, pe de altă parte pentru a împiedica realizarea unui cîştig exagerat de mare“ [12]. În realitate, la unele sectoare de la minele din Săcărîmb muncitorii trebuiau să lucreze în afara schimbului de dimineaţă şi după masă. „Pentru turele de după masă însă, care ajung la 8, 10, chiar 12 pe lună, ei nu primesc nimic, ele se adaugă fără plata obligaţiilor lor“ [13] — se arată într-un raport.

Obţinerea unor salarii corespunzătoare muncii grele din mine era urmărită şi de muncitorii din Abrud, Băiţa, Certege, şi celelalte localităţi miniere [14]. La topitoria din Certege de exemplu, între 1849—1853, cîştigul mediu a fost următorul:

Cîştigul	Topitori		Ajutori de topitori			
			cat. I.		cat. II.	
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
Anual	78	30	61	32	55	9
Taxă la Bruderlade	5	14	4	06	3	40
Cîştig net anual	73	16	57	26	51	29
Cîştig net săptămînal	1	24	1	06	—	59

Cheltuielile de întreţinere pentru un muncitor fără familie — calculate chiar de administraţie — erau 148 fl. 4 cr., pentru un muncitor cu familie de două ori mai mult pe an, iar 5 fl. 41 cr. pe săptămînă [15]. Salariile nu acopereau deci nici măcar 1/4 din cheltuielile de întreţinere şi astfel muncitorii erau sortiţi de-a dreptul foametei.

Anii următori au adus noi prejudicii situaţiei muncitorilor de la Certege. Încă în 1855, pentru asigurarea minimului de existenţă era nevoie pentru un muncitor fără familie de 157 fl. 48 cr., pentru un muncitor cu familie 315 fl. 36 cr., adică săptămînal de 6 fl. 4 cr., aproape cu un fl. mai mult decît în anul precedent; dar în acelaşi timp cîştigul săptămînal al topitorilor a crescut doar cu un cr., cel al categoriilor auxiliare cu şi mai puţin sau deloc [16]. Dacă luăm în considerare că în suma cheltuielilor de întreţinere săptămînale întocmite de administraţie figură doar preţul unui

[12] Arh. Stat. Cluj, arh. M.T., doc. nr. 2950/1850.
[13] Ibidem, doc. nr. 2959/1850.
[14] Ibidem, doc. nr. 1180, 1636, 2998/1850.
[15] Ibidem, doc. nr. 6612/1854.
[16] Ibidem.

funt (1/2 kg) de carne pentru masa de duminică, iar din slănină — hrana principală a minerului — numai 1/2 funt (1/4 kg) [17], ne putem face o imagine veridică despre viața neomenească a muncitorilor mineri și metalurgiști.

Lista prețurilor la Certege (Hondol) în 1853 — 1855

Prețurile articolelor de îmbrăcăminte	1853		1855	
	fl.	cr.	fl.	cr.
O pălărie ordinară	1	40	2	—
o căciulă pentru iarnă	1	20	1	20
o pătură	4	—	6	—
un cot de pînză albă	—	20	—	34
un cot de pînză groasă	—	14	—	22
o pereche de opinci	1	12	1	20
o pereche curele de opinci	—	20	—	30
o curea de pantaloni	—	30	—	45
Prețurile articolelor alimentare				
un sfert grîu	1	24	3	—
un sfert porumb	1	06	1	30
un funt carne de vită	—	06	—	06
un funt slănină	—	24	—	30
o măsură fasole	—	15	—	12
o măsură untură	1	—	1	20
o măsură sare de bucătărie	—	09	—	09
o măsură oțet	—	16	—	20
o măsură vin	—	16	—	20
o măsură țuică	—	24	—	36
Prețurile diferitelor articole				
Un topor	—	48	1	—
un funt lumînare de seu	—	30	—	30
o funie	—	12	—	12

Salariile muncitorilor de la Baia de Arieș au fost reglementate pentru ultima oară în anul 1830. Astfel, din salariile pe anul 1851, cu toate că

[17] Ibidem, doc. nr. 6408/1855.

„ei sînt aglomeraţi cu munca aproape pînă la imposibilitatea de executare", puteau să-şi acopere în medie abia o treime sau, în cel mai bun caz, jumătate din cheltuielile pentru necesităţile personale [18]. Însăşi administratorii locali erau nevoiţi să arate în rapoartele lor adresate organelor montanistice superioare situaţia grea a muncitorilor şi să ia poziţie pentru îmbunătăţirea salariilor.

„Poate în nici o altă ţară nu trebuie să se ţină seamă în mai mare măsură de capacităţile locale şi de starea pecuniară a personalului muncitoresc decît în Transilvania. Aici se simte o mare nevoie de forţe de muncă destoinice, iar pentru a şi le procura, dar mai ales pentru a le păstra trebuie făcute sacrificii mai mari decît în provinciile austriece unde există concurenţa între elementele muncitoreşti; iar starea populaţiei împinge deseori oamenii să caute de lucru chiar cu salarii mici — se susţinea într-un raport trimis la sfîrşitul anului 1850 comisarului ministerial în legătură cu prezentarea reglementării salariilor [19]. Administraţiile locale miniere erau obligate să prezinte situaţia muncitorilor înainte de toate pentru asigurarea continuităţii procesului de producţie, menţinerea efectivului de muncitori — ei aveau de asemenea cîştig din rezultatele bune obţinute în producţie —, nemulţumirile permanente, teama de probleme ce s-ar fi ivit la încetarea lucrului şi nicidecum din cauza bunăvoinţei pentru muncitori. De la Săcărîmb se arată printre altele că „se cere ridicarea salariilor, cu atît mai mult cu cît muncitorii nu mai voiau să lucreze decît cu promisiunea că li se vor ridica salariile" [20], iar în privinţa propunerii de reglementare a salariilor se arată că aceasta „ţine seamă de scumpirea alimentelor şi a tuturor articolelor necesare traiului" şi că „a fost alcătuit în modul cel mai conştiincios pe bază de fapte precise şi prin comparaţie cu anii trecuţi" [21]. De la Baia de Arieş se raportează că, din cauza scumpetei alimentelor, „lucrătorii nu sînt în stare să se hrănească din leafa lor calculată neîndestulător" [22]. Administraţia cere aprobarea noului stat de salarii, căci în caz contrar „nu numai că nu vom primi oameni de încredere pentru unitatea noastră în permanentă dezvoltare, dar pînă şi cei existenţi vor fi nevoiţi să-şi caute rost în altă parte" [23].

La Baia de Arieş sînt la ordinea zilei şi în anii următori probleme legate de îmbunătăţiri neînsemnate de salarii în vederea asigurării numărului de mineri şi muncitori topitori. În 1852, de exemplu, se arată că minerii „duc lipsă nu numai de alte alimente, dar n-au nici măcar pîinea goală ... Nu se vor găsi în aceste condiţii lucrători pentru exploatare" [24]. În acelaşi timp se raportează de la Băişoara că minereurile extrase au ră-

---

[18] Ibidem, doc. nr. 4490/1850; doc. nr. 2272/1851.
[19] Ibidem, doc. nr. 2175/493/1850.
[20] Ibidem, doc. nr. 714/1850.
[21] Ibidem, doc. nr. 2954/1850.
[22] Ibidem, doc. nr. 4490/1850.
[23] Ibidem, doc. nr. 2697/1850.
[24] Ibidem, doc. nr. 1665/1852.

mas pe loc, „fiindcă nimeni nu voia să le transporte la Baia de Arieş la topitorie, pentru 40 cr. de chintal" [25].

După relatarea administraţiei montanistice din Zlatna, „preţurile principalelor articole de consum au crescut dublu" şi se propune o ridicare de salarii între 4—21%. Aici, în august 1848, minimul de trai necesar unui muncitor miner cu doi copii era de 155 fl. 39 cr., pe cînd în iunie 1852 era de 236 fl. 58 cr., deşi carne era prevăzută numai pentru duminică [26].

Minimul de trai al unui miner de la Zlatna în 1852, raportat la 1848

Articole de primă necesitate	1848				1852			
	preţ unitar		preţ global		preţ unitar		preţ global	
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
12 sferturi (a 16 măsuri porumb)	—	27	5	26	—	57	11	28
12 sferturi (a 16 măsuri grîu)	—	48	9	36	1	36	19	12
26 măsuri vin (1/2 măsură pe săptămînă)	—	9	4	9	—	29	12	34
13 măsuri rachiu (1/4 măsuri pe săptămînă)	—	19	4	9	—	29	6	17
13 măsuri oţet	—	8	1	44	—	10	2	10
52 funt carne de vită sau oaie pentru duminică	—	4	5	32	—	07	6	4
26 funt slănină (1/2 funt pe săptămînă)	—	12	5	32	—	20	8	40
26 funt sare de bucătărie	—	9	3	59	—	6	2	42
brînză, legume, zarzavaturi	—	—	8	40	—	—	8	40
24 coturi pînză pentru cămăşi şi rufărie	—	7	2	48	—	12	4	48
1 pereche pantaloni								
12 perechi de opinci	1	—	12	—	1	20	15	—
1 pereche curele de opinci	—	20	—	20	—	30	—	30
1 brîu (pentru doi ani)	2	—	2	—	4	—	4	—
1 pălărie sau căciulă	—	48	—	48	1	12	1	12
1 pătură	2	24	2	24	3	—	3	—
1 pereche de saci	1	20	1	20	1	20	1	20
1 topor	1	—	1	—	1	—	1	—
6 funii	6	—	36	—	6	—	36	—
veselă din lut şi lemn	1	—	1	—	1	—	1	—
pentru biserică şi preot	—	48	—	48	—	48	—	48
impozitul	1	3	1	3	1	3	1	3
Total	—	—	77	49	—	—	118	29
Pt. familist, dublu	—	—	155	39	—	—	236	58
Săptămînal	—	—	2	59	—	—	4	33

În 1853 se anunţă de la Baia de Criş că minerii nu se pot întreţine din salariile plătite la mină, dar muncitorii au şi o mică gospodărie pe care o lucrează. „Nici nu s-au anexat liste de preţuri" — se arată limpede cu

[25] Ibidem, doc. nr. 1406/1850.
[26] Ibidem, doc. nr. 5162/1852.

ocazia înaintării noului stat de salar —, „căci preţurile sînt atît de ridicate încît ar fi disproporţionat de mari faţă de salariile stabilite“ [27]. Salarii la fel de mizerabile primeau şi minerii tezaurariatului de la Măgura şi Fizeş. Însăşi administraţiile montanistice locale sînt silite să constate creşterea permanentă a cheltuielilor de întreţinere. Ele erau, în 1855, de 33 fl. 9 cr. lunar, faţă de 22 fl. 70 cr. din anii anteriori, dar cîştigul zilnic al minerilor era numai de 12 cr., ca şi înainte [28].

În cele mai multe cazuri însă autorităţile miniere de la Viena nu luau în considerare revendicările de salarizare ale muncitorilor, exprimate prin intermediul administratorilor şi autorităţilor locale; le respingeau ori le amînau sub cele mai variate pretexte. De exemplu, în legătură cu propunerea de majorare a salariilor muncitorilor din Zlatna, Certege şi Baia de Arieş, în anul 1851—1852, motivată prin „creşterea la dublu a preţurilor“, „imposibilitatea de a trăi din salariile primite“[29], poziţia ocupată a fost că „îmbunătăţirile bătătoare la ochi“ nu pot fi aprobate, iar celelalte „trebuie încă modificate şi motivate“ [30]. La propunerea de majorare a salariilor minerilor din Săcărîmb, Fizeş şi Măgura, s-a răspuns că nu se pot aproba măriri de salarii pînă la o reglementare pe întreaga monarhie [31]. La un alt raport al administraţiei domeniului Zlatna, în care se solicită o nouă salarizare, s-a dat următoarea rezoluţie cinică: „Deşi împrejurările ar cere o ridicare de salarii la toate categoriile de muncitori, lăsăm ca ei înşişi să ia iniţiativa, prin cereri“ [32]. În cazul în care s-a acceptat ridicarea salariilor, aceasta era atît de neînsemnată încît nici nu se apropia de preţurile mereu crescînde ale alimentelor şi articolelor de îmbrăcăminte.

Toate aceste împrejurări au dus la înglodarea în datorii, la pauperizarea muncitorilor de pe Domeniul minier Zlatna. Achitarea datoriilor acumulate la Casa de frăţie şi, în parte, la negustori particulari [33] dădea naştere la noi şi noi datorii, provoca lipsuri şi foamete. De aceea dintr-a doua jumătate a deceniului al şaselea minerii acţionează şi mai hotărît în interesul îmbunătăţirii situaţiei lor.

Administratorii minelor şi topitoriilor de pe Domeniul minier Zlatna erau sub presiunea permanentă a muncitorilor nemulţumiţi de situaţia lor. Înrăutăţirea în continuare a situaţiei generale economice, în urma anilor de criză periodică capitalistă de supraproducţie din 1847, 1857—58 şi 1866, crizelor de război şi politice, ca aceea din 1854, datorită războiului Crimeii, recoltele foarte slabe din anii 1863—64, scumpetea, politica fiscală apăsătoare pentru mase a guvernului de la Viena ca factori generali; nivelul extrem de scăzut al salariilor, abuzurile frecvente cu ocazia fixării acordurilor, condiţiile grele de muncă, tratamentul inuman etc. ca factori speciali, locali, au generat condiţii atît de vitrege încît situaţia

[27] Ibidem, doc. nr. 1834/1853.
[28] Ibidem, doc. nr. 523/1855.
[29] Ibidem, doc. nr. 3906/1850.
[30] Ibidem.
[31] Ibidem, doc. nr. 1187/1851.
[32] Ibidem, doc. nr. 5024/1850.
[33] Ibidem, doc. nr. 1545, 2582, 5264/1850.

muncitorilor a ajuns insuportabilă. Ei acționau tot mai energic, exprimîndu-și protestul verbal și în scris, în legătură cu retribuirea neechitabilă a muncii lor grele, îndeplinite cu cinste. În localitățile miniere atmosfera devenea tot mai încărcată, nemulțumirea atingea un grad tot mai înalt. Toate acestea au silit autoritățile locale miniere să înștiințeze forurile superioare despre nemulțumirea generală, să analizeze marea disproporție între cîștigurile muncitorilor și cheltuielile de întreținere, să le sesizeze pe acestea și să ia poziție pentru îmbunătățirea salariilor.

Administrația fiecărei mine calcula anual în baza prețurilor curente la alimente, articole de îmbrăcăminte și uzuale acea sumă generală de care un muncitor avea neapărată nevoie în vederea asigurării minimului de trai pentru familia sa. Evident, calculele efectuate de ei slujeau în primul rînd intereselor întreprinderii și sînt expresia menținerii salariilor la un nivel pe cît posibil de scăzut. Dar și așa, necesitățile muncitorilor întreceau cu mult cvantumul salariilor lor, cu atît mai mult cu cît creșterea salariilor rămînea și în a doua jumătate a deceniului al șaselea mult în urma prețurilor tot mai ridicate ale articolelor de consum.

La minele din Măgura și Fizeș, minimul necesar existenței muncitorilor era, în 1850, de 22 fl. 70 cr. pe lună, în 1856 in schimb, de 33 fl. 90 cr., fără însă ca salariile să se fi schimbat, ele rămînînd de numai 10—12 fl. După părerea administrației minelor, chiar și din această sumă, „ei pot să-și acopere numai impozitele către stat, sarcinile comunale și micile lor necesități de îmbrăcăminte“ [34].

Prețurile în anii 1850 și 1856 la Măgura și Fizeș [35]

Articole	Prețurile în				1850=100
	1850		1856		
	fl.	cr.	fl.	cr.	
Un sfert grîu (a 22 măsuri)	1	20	2	24	186,6
Un sfert porumb (a 22 măsuri)	—	40	1	36	340,0
Un sfert cartofi	—	36	1	12	311,1
Un funt carne de vită	—	6	—	7	116,6
Un funt slănină	—	20	—	24	120,0
Un funt brînză	—	18	—	24	133,3
O măsură sare	—	8	—	9	112,5
O măsură untură	—	32	1	20	375,0
Un cot postav	—	24	—	45	187,5
O pereche cizme	4	—	5	—	125,0
Un cot pînză	—	12	—	14	133,3
O pereche opinci	—	48	1	40	291,6
Un porc slab	8	—	12	—	150,0

La Săcărîmb muncitorii calificați cîștigau în anul 1857 pentru o zi de muncă de 12 ore 38 cr., pentru 8 ore 26 cr., iar minimul de trai, în baza prețurilor curente, era de 134 fl. 46 cr. anual. Cum în minele aurifere din

[34] Ibidem, doc. nr. 523/1856.
[35] Ibidem, doc. nr. 523, 4144/1856.

Transilvania se lucra anual în medie 288 de zile, chiar cu salarul de 38 cr. pe zi, muncitorii cîştigau numai 80% din minimul de existenţă [36].

La Roşia Montană, o altă mare exploatare de pe Domeniul Zlatna, situaţia era asemănătoare. Minimul de trai lunar al unei familii miniere cu trei copii era (în 1858) 37 fl. 83 cr., în 1859 38 fl. 36 cr. şi în 1860 38 fl. 78 cr. După anul 1858 cheltuielile pentru procurarea mijloacelor de trai erau deci în continuă creştere, salariile nu s-au mărit însă deloc. Cîştigul zilnic al unui miner principal era de 52 cr., a minerilor care lucrau în acord de 57 cr., iar al minerilor în tură de 42 cr., atît în 1858 cît şi în 1860 [37].

Situaţia muncitorilor de la topitorii nu se deosebea cu nimic de aceea a minerilor. Minimul de trai anual al unui muncitor familist cu 2 copii de la topitoria din Zlatna era calculat la 241 fl. 27 cr. Aceasta însemna că la 288 zile-muncă o asemenea familie avea nevoie de un cîştig de 84 cr. pe zi. Muncitorii din diferitele categorii de specialitate aveau însă un salar zilnic de 51 cr., de 40 şi chiar numai de 31 cr. pe zi [38]; în afara lor găsim încă mulţi muncitori la topitorie al căror salariu oscila încă şi în 1861 între 12—24—30 cr., cît s-a fixat în 1856 [39]. Între timp, scumpetea a făcut ca aceste salarii să devină de-a dreptul iluzorii din punct de vedere al nevoilor de trai. „Preţurile au crescut în asemenea măsură — scrie administraţia din Zlatna — încît muncitorii nu mai pot trăi din salariile lor“ [40].

Situaţia devenită insuportabilă i-a determinat pe muncitorii de la topitoria din Zlatna la o acţiune energică şi unitară. Sub conducerea topitorului Ioan Ponoran şi Karl Zurmüller, ei au pornit, în mai 1861, o acţiune pentru îmbunătăţirea salariilor. După răspunsuri nefavorabile din partea administratorului topitoriei, ei şi-au trimis revendicările în scris forurilor superioare de la Viena. „De cîtva timp încoace am făcut întristătoarea constatare că alimentele precum şi articolele de îmbrăcăminte absolut necesare s-au scumpit în aşa măsură încît spre a ni le procura ar trebui să vindem din vitele mai mici pe care le avem pe lîngă casă“. Ei demonstrează cu date concrete scumpirea rapidă a alimentelor între 1858 şi 1861. Astfel între altele, preţul unui funt (1/2 kg) de carne a crescut de la 12 cr. la 30 cr., a unui sfert de grîu de la 3 fl. 30 cr. la 8 fl., al unui sfert de porumb de la 1 fl. 40 cr. la 4 fl. 30 cr., al unui funt de slănină de la 25 cr. la 54 cr., al unui funt de brînză de la 21 cr. la 54 cr., iar al unei măsuri de lapte de la 8 cr. la 16 cr. „Constrînşi de mizerie ne-am permis să cerem de două ori domnului administrator miner Oelberg să se îndure de situaţia noastră cu adevărat tristă şi să intervină la forurile înalte ca să ni se aprobe părinteşte un salariu care să corespundă vremurilor; dar în ambele rînduri au fost refuzate. Deoarece cei mai mulţi dintre petiţionari, din cauza salariilor în totul neîndestulătoare, au fost nevoiţi să contracteze da-

---

[36] Ibidem, doc. nr. 4558/1857.
[37] Ibidem, doc. nr. 6557/1859; doc. nr. 6040/1860.
[38] Ibidem, doc. nr. 5063/1857.
[39] Ibidem, doc. nr. 2543/1861; doc. nr. 5270/1861.
[40] Ibidem, doc. nr. 2543/1861.

torii, ei sînt acum expuşi foamei ..."[41]. În încheiere ei cer ca salariile stabilite la un plafon prea scăzut să fie ridicate corespunzător preţurilor existente[42].

Revendicările muncitorilor topitori n-au fost satisfăcute nici la Viena. Ei însă nu s-au dat înapoi şi au pornit după o lună o nouă acţiune. Aceasta, în sfîrşit, a fost încununată de un oarecare succes. Li s-au ridicat salariile şi anume pentru lucrătorii în tură la 50 cr. pe zi, pentru ceilalţi la 15 fl. lunar[43].

O acţiune asemănătoare s-a desfăşurat în luna mai 1861 în mijlocul furnaliştilor de la Certege, fiind declanşată tot de salarizarea nesatisfăcătoare. „Aici este o asemenea scumpete — scriau în memoriul lor muncitorii — încît nu putem trăi nici măcar cu cele mai mari economii şi cu spirit de sacrificiu din salariile noastre mărunte, stabilite cu zgîrcenie, cu atît mai mult cu cît fiecare este silit să mai hrănească şi o familie numeroasă"[44]. Pentru a preveni eventualele tulburări, administraţia întreprinderii a sprijinit în faţa autorităţilor miniere superioare cererile muncitorilor, menţionînd că „motivele aduse de muncitori în cererea lor sînt în conformitate cu adevărul", că „în condiţiile scumpetei care domină, le este de-a dreptul imposibil să acopere cît de cît cele mai necesare nevoi de trai cu salariile fixate pînă acum"[45]. În cele din urmă, şi această acţiune s-a terminat cu succes. Forurile montanistice superioare şi-au dat consimţămîntul de principiu pentru mărirea salariilor.

În concluzie putem arăta că muncitorii de la Domeniul miner din Zlatna trăiau în condiţii materiale extrem de grele. Creşterea lentă a salariilor, care formă principala revendicare la ordinea zilei pentru muncitori şi totodată rezultatul acesteia nu ţinea pasul cu creşterea rapidă a preţurilor articolelor de consum. Astfel, in perioada tratată, muncitorii de pe Domeniul minier Zlatna şi familiile lor aveau parte de multe privaţiuni şi chiar de foamete.

După cum s-a văzut în cele de mai sus, muncitorii de pe acest domeniu au căutat să-şi schimbe situaţia prin acţiuni comune, care în numeroase cazuri au îmbrăţişat mase largi sau chiar pe toţi lucrătorii dintr-o mină sau întreprindere. Formele lor de manifestare prezintă diferite trepte, dar principalul mijloc de exprimare a nemulţumirii a rămas deocamdată protestul şi revendicarea verbală sau scrisă. Bineînţeles, şi această formă a nemulţumirilor şi revendicărilor însemnează activizarea muncitorimii, o manifestare, fie ea chiar incipientă, a luptei sale anticapitaliste, contribuind la întărirea solidarităţii de luptă, a spiritului de organizare, la dezvoltarea conştiinţei de clasă, formînd baza acelor mişcări conştiente şi de mai mare amploare care vor izbucni în deceniile următoare.

L. VAJDA — M. MIREL

---

41 Ibidem, doc. nr. 2213/1861.
42 Ibidem.
43 Arh. St. Cluj, arh. M.T., nr. 3052/1861.
44 Ibidem, doc. nr. 2721/1861.
45 Ibidem, doc. nr. 2771/1861.

DIE LOHNBEDINGUNGEN UND FORDERUNGEN DER BERGLEUTE DER GRUBENDOMÄNE ZLATNA (1849—1867)

(Zusammenfassung)

Es werden die Lohnbedingungen und Forderungen der Bergleute aus den nicht eisenhaltigen Metallgruben der Domäne Zlatna in Siebenbürgen erörtert.

Die Grubendomäne Zlatna, die dem österreichischen Montan-Thesaurariat gehörte, umfasste das verhältnismässig reichste Goldgebiet der Habsburger-Monarchie. Hier arbeiteten nach 1848 an die 2000 Bergleute. Zu Beginn der 60-er Jahre des vorigen Jahrhunderts schürften sie eine Goldmenge, die 43% der gesamten Goldgewinnung Europas entsprach.

Zur Verfolgung der im vorliegenden Artikel gesteckten Ziele wurde das Dokumentenmaterial aus dem, in den Staatsarchiven von Cluj befindlichen Archiv des Montan-Thesaurariats untersucht. Durch eine Gegenüberstellung der Angaben über Löhne und Preise der wichtigsten Konsumgüter lässt sich der Schluss ziehen, dass die Bergleute der Domäne Zlatna zu den schlechtest bezahlten Arbeitern des Montan-Thesaurariats gehörten. Ihre Lage verschlechterte sich nach 1848 immer mehr. Die Arbeiter der Domäne versuchten durch gemeinschaftliche Aktionen, die oft grosse Massen oder gar alle Arbeiter einer Grube oder eines Unternehmens erfassten, ihre Lage zu verbessern. Die Ausdrucksformen dieser Aktionen zeigten verschiedene Stufen. In dem hier untersuchten Zeitraum blieb das hauptsächliche Ausdrucksmittel der Unzufriedenheit vorläufig der Protest und die Forderung in Wort oder Schrift. Damit beginnt der Kampf der Bergarbeiterschaft gegen das Kapital.

DIN ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI AGRICOL ÎN TRANSILVANIA (1849—1900)

Muzeul de Istorie din Cluj cu sutele sale de exponate referitoare la viața economică, politică și culturală a populației din Transilvania este expresia fidelă a trecutului nostru de la primele mărturii ale vieții omenești. În acest cadru preocuparea principală a societății noastre în trecut, agricultura, primește un loc important. Vizitatorul și cercetătorul poate să urmărească dezvoltarea economiei agrare a acestei părți a țării noastre de la primele unelte de cultivare a pămîntului pînă la cele mai moderne mașini agricole din secolul al XIX-lea și începutul secolului nostru. Sînt expuse multe mărturii privind contribuția științei la ridicarea economiei agrare din Transilvania: lucrări ale agronomilor înaintați, apropiați de popor, articole de ziare, documente care atestă preocuparea elementelor progresiste pentru problema ridicării nivelului cunoștințelor maselor.

Din materialul expus și depozitat pentru cercetări științifice este prezentat un aspect important din trecutul economiei agrare transilvănene și anume preocupările înaintașilor pe tărîmul înființării unei rețele de școli economice agrare în a doua jumătate a secolului XIX.

O adevărată preocupare pentru înființarea de școli agricole în Transilvania apare în deceniile V și VI ale acestui secol, cînd condițiile economice, sociale și tehnico-științifice erau create, continuînd inițiativele din prima jumătate a secolului al XIX-lea, dintre care amintim Școala de agricultură din Sînnicolaul Mare, înființată în 1799 de Cristofor Nákó, moșier din localitate [1], și o școală de agricultură organizată în anul 1846 în Fișer (Schweischer), de către învățătorul din localitate, în baza ideii lui Stefan Ludwig Roth, expusă încă în 1821, care propunea transformarea treptată a școlilor sătești în focare de învățămînt agricol [2].

Primii factori care au dus la schimbarea radicală a situației economice agrare din Transilvania și care au ridicat problema preocupării în mod accentuat a elementelor progresiste în legătură cu îmbunătățirea gospodăririi agrare, erau legile agrare din 1848, care au șters robotele, legate de pămînturile urbariale precum și servituțile provenite din starea de dependență a iobagilor și jelerilor urbariali față de moșieri. Aceste legi emise

---

[1] *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft*, nr. 5, din 1 februarie 1868, p. 34—36.

[2] *Ibidem.*

pentru Principatul Transilvaniei la 29 mai 1848 [3], iar pentru Banat, Crişana şi Maramureş cu cîteva săptămîni mai înainte, se refereau la cca. 50—60% ale ţărănimii [4]. Legile anului 1848 au fost confirmate prin patentele imperiale din 2 martie 1853 pentru Banat, Crişana şi Maramureş [5], iar la 21 iunie 1854 pentru Principatul Transilvaniei [6]. Pe lîngă faptul că patentele consfinţeau legile din 1848, ele au mai asigurat posibilitatea răscumpărării personale a jelerilor alodiali, lărgind astfel conţinutul legislaţiei anului revoluţionar. Pe baza patentelor, unii ţărani s-au răscumpărat, plătind o sumă egală de zece ori sarcinilor anuale, sau renunţînd la o parte a pămîntului folosit, în favoarea moşierilor. Prin aceste acte istorice, proprietatea feudală a fost transformată în proprietate capitalistă sub formă de mari moşii pe de o parte, şi loturi mici ţărăneşti pe de altă parte. Schimbarea caracterului proprietăţii, precum şi ştergerea muncii gratuite, a robotelor, au adus după sine triumful relaţiilor capitaliste în Transilvania, vechile raporturi feudale dintre moşieri şi ţărani alodiali rămînînd valabile într-o măsură mai mică.

Această schimbare în economia agrară transilvăneană, precum şi lărgirea producţiei de mărfuri, cerută de dezvoltarea industriei autohtone şi a comerţului extern, a pus la ordinea zilei, atît în rîndurile moşierilor, cît şi a elementelor progresiste care luptau pentru ridicarea ţărănimii, devenită proprietară de loturi mici, problema îmbunătăţirii metodelor de gospodărire, folosirii tehnicii agrare şi a ştiinţei, în primul rînd a chimiei, care în această perioadă a făcut un pas deosebit de important în pregătirea soluţiilor în vederea fertilizării pămînturilor.

Văzînd situaţia dată, mulţi tineri îşi fac studiile în şcolile agronomice superioare din străinătate, în Franţa, Germania; revenind în ţară se consacră problemei ridicării economiei de aici. Neexistînd în Transilvania, la început, posibilitatea înfiinţării şcolilor agricole, aceste elemente au folosit cotidianele vremii pentru popularizarea economiei agrare moderne. Este semnificativ faptul că aceşti tineri, cunoscînd situaţia specifică a Transilvaniei, unde sute de mii de ţărani dispuneau de un lot extrem de mic, care putea să asigure existenţa familiilor de la sate numai printr-o economie raţională, s-au alăturat maselor şi în publicaţiile lor au ridicat în primul rînd problema modernizării economiei gospodăriilor

3 *1848-ik évi erdélyi országgyülési törvénycikkek*, Cluj, 1861, p. 11.

4 *Corpus Iuris Hungarici 1000—1873*, Budapesta, 1912, p. 264.

5 *Kaiserliches Patent von 2 März 1853, zur Regelung der zwischen den ehemaligen Grundherren und den gewesenen Unterthanen und Grundholden zu Folge des Urbarial-Verbandes und der ihm verwandten Rechtsbestände obwaltenden Verhältnisse, für die Wojwodschaft Serbien und dem Temeser Banate*, în *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1853, Wien, 1853, p. 331.

6 *Patenta împărătească din 21 iunie 1854 pentru Ardeal, în care se cuprind dispoziţiunile pentru a pune în fapt desfiinţarea legămîntului urbarial şi desărcinarea pămîntului, precum şi pentru a regula raporturile ce prin aceasta s-au mutat, între domnii pămînteşti de mai înainte şi între foştii lor coloni şi iobagi şi supuşi cît pentru pămînt, asemenea spre a ordina şi reciprocele referinţe de posesiune între dînşii în numita ţară.* Apărute în *Buletinul guberniului provincial pentru Marele Principat Transilvania,* cursul anului 1854, I, Sesiune, Mănunchiul VIII, 1854, p. 300—325.

ţărăneşti. Nu au lipsit nici preocupări identice din partea moşierilor, dar ei prin angajarea unor agronomi specializaţi în străinătate, considerau că au rezolvat problemele legate de ridicarea agriculturii. Din acest motiv în deceniile de după legislaţiile agrare susamintite, în centrul preocupării elementelor progresiste din Transilvania, a stat necesitatea înfiinţării de şcoli speciale agrare pentru fiii de ţărani. Unul dintre cei mai remarcabili economi ai vremii scria în această perioadă: „Eu, ca agricultor şi econom, voi încerca a descoperi unele lucruri practice şi raţionale pentru agricultorii noştri români, sau mai bine zicînd pentru cea mai mare parte a poporului, care se ocupă cu agricultura. Mă voi încerca a descrie în coloanele acestei foi (Transilvania) căile pe care înaintînd ar putea deveni poporul român la o stare materială bună şi înfloritoare, folosindu-şi fiecare corporaţiune puterea sa proprie spre prosperarea şi înaintarea economiei naţionale“ [7].

În scurt timp se formează o generaţie însufleţită pentru ridicarea nivelului agriculturii. Ziarele vremii, calendarele şi revistele tratează problemele agrare din ţara noastră, dau sfaturi, fac propuneri pentru introducerea unei economii raţionale. În aceste decenii apar şi primele reviste de agronomie în limba română, maghiară şi germană, fiecare aducînd servicii utile pentru ridicarea economiei agrare din Transilvania [8]. Apariţia revistelor de specialitate şi a articolelor cu caracter economic-agrar în diferite cotidiene din Transilvania însemna întărirea unei literaturi de specialitate în formare şi crearea condiţiilor pentru organizarea unor şcoli agricole [9]. În primul deceniu după 1848, pe lîngă Gazeta Transilvaniei, Telegraful Român este acela care ridică mai ales probleme economice. Astfel în 1855 publică un ciclu de articole despre agricultură, unul din ele fiind printre primele care se ocupă de „aşezămintele sau instituţiile agronomice“. Şi în presa maghiară apar acum articole despre utilitatea şcolilor economice agrare [10].

Ca urmare a acestor preocupări jurnalistice, în multe locuri din Transilvania s-a ridicat problema înfiinţării de şcoli agricole cu ajutorul bănesc al ţăranilor. În Gazeta Transilvaniei din 1853 se arată că mai multe comune din Cîmpia Transilvaniei au hotărît că „vor jertfi o zecime din produsele lor pentru înfiinţarea unei şcoli“ în care să figureze şi discipline legate de ridicarea agriculturii regiunii [11]. Deşi în Banat nu s-a ridicat încă în aceşti ani problema înfiinţării unei şcoli cu caracter agrar, s-a făcut totul ca în şcolile elementare dascălul să se ocupe potrivit vîrstei copiilor de problemele economiei raţionale, prevăzînd pentru aceste discipline mai multe ore pe săptămînă [12]. S-a ridicat iniţiativa unei şcoli

---

[7] Şt. Pop, *Economia naţională*, în *Transilvania*, nr. 5 din 15 februarie 1868, p. 94.

[8] *Economul* 1873, *Erdélyi Gazda* 1869, *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* 1865.

[9] N. Cordoş — I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare româneşti din a doua jumătate a sec. XIX*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 291—315.

[10] *Telegraful Român*, începînd cu nr. 3 din 8 ianuarie 1855, *Erdélyi Gazda*, nr. 47 din 20 noiembrie 1860, p. 736—738, şi nr. 51 din 17 decembrie 1861, p. 799—804.

[11] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 44 din 3 iunie 1853, p. 167.

[12] *Idem*, nr. 98 din 7 decembrie 1855, p. 381.

agricole române în această perioadă şi în Maramureş, la Seini, ca o anexă a şcolii normale de aici. S-a prevăzut pentru experienţă un teren de 100 iugăre comasate. Iniţiatorii doreau să facă din această şcoală şi din terenul ei un model de gospodărire pentru ţăranii din împrejurimi [13]. Teiuşenii cu ocazia unui concurs de ocupare a postului de învăţător la şcoala locală au cerut candidaţilor cunoştinţe de pomicultură, stupărit şi lucru de mînă, ca cel care va ocupa postul să se ocupe şi din acest punct de vedere cu copiii [14]. La fel cereau predarea cunoştinţelor de economie agrară şi locuitorii din Căpuşul de Cîmpie [15]. Încercări de acest fel pornite de către locuitorii satelor au avut loc în multe părţi ale Transilvaniei, ceea ce arată cît de bine au înţeles ţăranii, proprietari ai loturilor mici, îndemnaţi de elemente progresiste, necesitatea ridicării agriculturii în condiţiile creşterii rapide a producţiei de mărfuri. După desfiinţarea robotei, ţăranul a fost silit să îngrijească gospodăria, să ducă o economie rentabilă, deoarece pămîntul era baza existenţei familiei sale. În astfel de condiţii, importanţa şcolilor pentru ridicarea cunoştinţelor maselor era mereu mai evidentă.

În multe locuri, recunoscînd specificul regiunii, solul şi producţia, ţăranii cereau cunoştinţe specifice de la cei care erau chemaţi să se ocupe cu tinerii ţărani. Astfel, cîteva comune din jurul Timişoarei cereau de la învăţătorii şcolilor elementare învăţături legate de creşterea legumelor [16]. În Cîmpia Transilvaniei grădinăritul şi pomicultura [17], în regiunea Dejului pomicultura stăteau în centrul preocupărilor [18].

Recunoscînd importanţa ştiinţei pentru ridicarea economiei agrare, multe elemente progresiste şi înstărite, medici, profesori, avocaţi, ingineri, s-au grăbit să sprijine înfiinţarea unor astfel de şcoli. Aşa de exemplu s-au depus sume considerabile din partea unor persoane particulare din Reghin pentru o şcoală agrară şi tot la Reghin s-au destinat bani în acest scop prin prevederi testamentare [19]. O iniţiativă entuziastă a făcut şi redacţia Gazetei Transilvaniei oferind în scopul înfiinţării unor şcoli agricole, jumătate din venitul ziarului. Gazeta a publicat această donaţiune şi a îndemnat pe cei cu mijloace financiare să contribuie la nobila iniţiativă [20]. În această perioadă au avut loc şi încercări din partea unor personalităţi fruntaşe în problema înfiinţării unor şcoli agricole. Astfel, Iacob Mureşanu, în 1854, a planificat înfiinţarea unei şcoli economice la Arpătac pe moşiile arendate de socrul său. Într-o scrisoare trimisă lui Nicolae Istrati fost director al departamentului de cultură al ministerului din Iaşi, în toamna anului 1854, la cererea acestuia de a se trimite profesori de agronomie din Transilvania, el spunea: „Nu lipsesc a-ţi descoperi că şi

[13] *Idem*, nr. 5 din 16 ianuarie 1857, p. 17.
[14] *Idem*, nr. 32 din 3 august 1860, p. 130.
[15] *Idem*, nr. 5 din 16 ianuarie 1854, p. 17.
[16] *Idem*, nr. 98 din 7 decembrie 1855, p. 381.
[17] *Idem*, nr. 22 din 16 martie 1858, p. 83—88.
[18] *Idem*, nr. 28 din 9 aprilie 1855, p. 105.
[19] *Idem*, nr. 29 din 13 aprilie 1855, p. 109.
[20] *Idem*, nr. 100 din 16 decembrie 1853, p. 391.

încordările mele din anul acesta hotărî a le consacra spre scopul înfiinţării unei şcoli agronomice în Ardeal şi motivul la aceasta mi-a fost iarăşi staţionara stare agricolă a poporului român de aici, pentru a cărei reformare nimeni nu se îngrijeşte" [21].

Pentru organizarea învăţămîntului agricol milita şi Pavel Vasici. Într-un articol intitulat „Aşezămintele sau institutele agronomice" el preconizează învăţămîntul agricol pentru familiarizarea ţăranilor cu noile metode de gospodărire. El constată cu amărăciune: „Şi într-adevăr ne doare inima cînd vedem cîtă lipsă are ţăranul de învăţătură şi povăţuire pentru îmbunătăţirea stării sale materiale..." [22]. El propune întemeierea învăţămîntului agricol cerut de dezvoltarea economică şi socială a Transilvaniei, de împrejurările create de statul absolutist, în care povara impozitelor apăsa asupra păturii celei mai numeroase, ţărănimea. Or, la aceasta nu se putea ajunge prin tehnica veche, prin cunoştinţele rudimentare moştenite; „... viitorul econom de cîmp să înveţe şi să ştie ceva mai mult, decît ce au ştiut părinţii sau protopărinţii săi" [23]. Învăţămîntul agronomic propus de Vasici se împarte în inferior şi superior. Învăţămîntul inferior, destinat mai cu seamă fiilor de ţărani, trebuia să aibă un caracter practic obişnuindu-i cu cultura raţională. Nu sînt excluse nici cunoştinţele de fizică populară, de botanică şi geometrie. Învăţămîntul superior urmă să aibă o latură teoretică şi una practică. În asemenea institut trebuia să se acorde atenţie tuturor ramurilor agriculturii şi zootehniei iniţiind studenţii şi în meşteşugurile anexe, necesare gospodăriei ţărăneşti.

Subliniind necesitatea înfiinţării unor şcoli agricole, elementele progresiste au militat şi pentru înfiinţarea unor reuniuni agricole, ca acestea la rîndul lor să contribuie la rezolvarea problemelor arzătoare existente. Primul care a arătat necesitatea înfiinţării unei asemenea asociaţii a fost tot Pavel Vasici, care a militat pentru idee imediat după 1848. Alături de români s-au preocupat de înfiinţarea unor astfel de reuniuni şi elemente progresiste maghiare şi săseşti, văzînd că asociaţiile existente înainte serveau interesele moşierilor, nefiind potrivite pentru scopul urmărit de ei.

Toate aceste stăruinţe au rămas însă deşarte în condiţiile absolutismului. Deşi Curtea de la Viena dorea să-şi restabilească prestigiul printr-o reorganizare economică a monarhiei şi aducînd în acest sens unele măsuri pentru oprirea fărîmiţării gospodăriilor ţărăneşti prin legi referitoare la moştenirea loturilor, ea nu a reuşit să facă aproape nimic pentru ridicarea economiei agrare [24]. Totodată dispoziţiile guvernului în legătură cu adîncirea cunoştinţelor gospodăririi raţionale a ţăranilor prin sistemul şcolilor speciale erau prea vagi, fără efect. Amintim ca o iniţiativă oficială

[21] *Iacob Mureşianu 1812—1887*, Braşov, 1913, p. 40.

[22] *Agricultura*, în *Telegraful Român*, nr. 3 din 8 ianuarie 1955, p. 9.

[23] *Telegraful Român*, nr. 6 din 19 ianuarie 1855, p. 21; cf. şi *ActaMN*, III, p. 293—298.

[24] I. Puşcariu, *Kommentariu la pre înalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardealu*, Sibiu, 1858, I, p. 20.

din această perioadă, circulara guvernatorului marelui principat al Transilvaniei, Carol de Schwarzenberg, numărul 1751, emisă la Sibiu, în 31 martie 1858, prin care se hotărăşte ca cinci tineri ardeleni să studieze la şcolile agricole mai înalte din Austria şi Boemia, ca apoi să devină la rîndul lor profesori la şcolile de agricultură ce se vor înfiinţa în Transilvania sau să fie primiţi în servicii de economi, administratori sau inspectori de economie pe moşii. Candidaţilor li se cerea vîrsta de 16 ani, certificate şcolare şi de practică agricolă şi cunoştinţe de limbă germană, maghiară şi română. Ei urmau să fie selecţionaţi de guvernator, putînd beneficia şi de stipendii [25]. Altfel, Curtea de la Viena nici nu susţinea cu toată tăria ridicarea gospodăriilor ţărăneşti, deoarece nevoile industriei şi ale armatei erau acoperite cu producţia marilor moşii care în acea perioadă erau conduse de agronomi bine pregătiţi în diferite institute din Monarhie sau din alte ţări.

Noi condiţii pentru concretizarea acestor deziderate apar în 1859, după căderea absolutismului lui Bach, în perioada încercărilor de a transforma Monarhia într-o putere constituţională. Dar atunci forţele creatoare ale maselor şi ale elementelor progresiste cu studii superioare erau folosite în slujba luptei de eliberare naţională, sarcină primordială pentru viitorul poporului. Totuşi, în lupta dusă pentru reorganizarea democratică a Transilvaniei, o serie de elemente au relevat necesitatea imediată de înfiinţare a unor şcoli agrare. Astfel adepţii activismului din Banat, Crişana şi Maramureş ca deputaţi la Dieta de la Pesta, în frunte cu Aloisiu Vlad şi Sigismund Popovici, în proiectul de lege a naţionalităţilor din 1861 cereau şi înfiinţarea de şcoli agricole româneşti [26], ca o condiţie de prim ordin pentru ridicarea situaţiei materiale şi culturale a maselor ţărăneşti. Proiectul de lege a naţionalităţilor elaborat de Aloisiu Vlad şi Sigismund Popovici, susţinut şi de o serie de elemente progresiste maghiare, între care amintim pe Eötvös József, Madách Imre şi alţii, nu s-a realizat deoarece la 22 august 1861 Dieta a fost dizolvată [27].

Încercări similare au apărut şi în rîndurile economilor maghiari. Astfel, cîţiva proprietari din împrejurimile Oradei au iniţiat şcoli de viticultură pentru pregătirea unor specialişti din rîndurile tinerilor ţărani [28].

Dar încercările au rămas şi în această perioadă numai simple încercări, cu excepţia şcolii de agricultură din Sînnicolau Mare, înfiinţată anterior. În 1863 ea a fost reorganizată sub numele de „Şcoală agricolă — Institutul Cristofor Nákó". În şcoală au fost înscrişi anual 12 elevi, cei mai mulţi din Sînnicolau Mare sau din împrejurimi. Şcoala în această perioadă avea un profesor pentru toate disciplinele. Pe lîngă pregătirea elevilor, profesorul mai avea datoria să conducă în mod rentabil proprietatea de cca. 24 iugăre dată şcolii pentru experienţă. După terminarea şcolii, cu durata de 2 ani, absolvenţii erau obligaţi să lucreze timp de 2 ani pe pămîntul moşierului, în schimbul unei plăţi. Şcoala a funcţionat sub îngrijirea moş-

25 Publicat şi în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 27 din 2 aprilie 1858, p. 101.
26 T. V. Păcăţianu, *Cartea de aur*, II, p. 493.
27 *Ibidem.*
28 *Magyar Gazda*, nr. 22 din 28 mai 1861, p. 74.

tenitorilor fundatorului pînă în 1887, cînd a fost preluată de statul maghiar. Existența acestei școli, în băncile căreia întîlnim tineri români, maghiari și germani, nu a satisfăcut însă nici pe departe necesitățile pe tărîmul pregătirii raționale a gospodarilor [29].

Anii 1865—67 se caracterizează în Transilvania printr-o luptă susținută a maselor populare românești pentru apărarea independenței și intereselor lor naționale. După desființarea Dietei de la Sibiu de către Curtea de la Viena și convocarea Dietei din Cluj, care urma să voteze înglobarea Transilvaniei în Ungaria, în cele mai multe părți ale Transilvaniei au loc vii manifestații politice; fapt care a făcut ca problemele legate de înființarea unei rețele de școli economice să fie puse pe planul al doilea. Dar după cîțiva ani, în 1868, a fost reluată din nou preocuparea pentru înființarea unei școli agricole. Un rol deosebit de important l-a jucat în această activitate Ștefan Pop care în calitate de profesor la preparandia din Blaj, a luptat pentru înființarea unei școli agronomice românești. Ștefan Pop a predat la preparandia din Blaj mai multe materii de învățămînt, devenind prin pregătirea și prin stăruința sa neobosită, unul din profesorii cei mai distinși ai școlii. Susținînd că agricultura este o știință care se bazează pe alte științe, a pus în anul 1868 problema înființării unui institut de învățămînt agricol în limba română. El considera că acest institut s-ar fi putut organiza pe domeniul de 1270 iugăre aflat în posesiunea gimnaziului din Blaj, din comuna Bucerdea; domeniu care, posedînd printre cele mai roditoare pămînturi din împrejurimi, ar fi fost favorabil din toate punctele de vedere pentru înființarea unui astfel de institut. El era proiectat să aibă o durată de școlarizare de doi ani, cu 20—30 elevi care au împlinit vîrsta de 16 ani și au absolvit școala elementară [30]. Profesorii urmau să predea studiul economiei și alte discipline legate de el, mai ales iarna, iar vara elevii ar îndeplini toate muncile pe domeniu, realizînd astfel și un beneficiu care ar putea fi folosit pentru întreținerea elevilor lipsiți de mijloace În rîndul concurenților urmau să fie înscriși în primul rînd cei cu o situație materială grea [31]. Însă planul lui nu a putut fi realizat din cauza politicii guvernului burghezo-moșieresc maghiar.

Între timp parlamentul maghiar a inceput dezbaterea unui proiect de lege al învățămîntului elementar și mediu. Înțelegînd importanța rolului școlii în ridicarea nivelului economiei agrare, legislatorii au urmărit pregătirea cu cunoștințe agrotehnice a tuturor elevilor atît în școlile elementare cît și în gimnazii, atît în cele de stat cît și în școlile confesionale. Astfel proiectul de lege care a fost votat și sancționat la sfîrșitul anului 1868 a prevăzut obligativitatea preocupării învățătorilor în școlile elementare de problemele agricole și de grădinărit într-un număr de ore destul de ridicat. Legea a prevăzut că copiii care au trecut de vîrsta de 10 ani, în comunele cu caracter exclusiv agricol, să facă practică pe

---

[29] Balás Arpád, *Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei*, Magyaróvár, 1897, p. 168—169.
[30] Șt. Pop, *Epistole agronomice*, în *Transilvania*, nr. 11 din 15 mai 1868, p. 251—254.
[31] *Ibidem.*

teren timp de două luni; timp în care nu erau obligați să frecventeze școala. Pentru gimnaziu se prevedeau discipline legate de caracterul localității, deci agricole sau de industrie și meserii. Legea a dispus și înființarea de școli pedagogice pentru pregătirea învățătorilor. În aceste școli de asemenea se prevedea predarea cunoștințelor economice. Legea prescria obligativitatea școlarizării de la vîrsta de 6 pînă la 12, respectiv 15 ani, iar între 12 și 15 ani copiii urmau cursurile așa-numitei școli de repetiție [32].

Legea XXXVIII despre obligativitatea învățămîntului elementar și despre organizarea rețelei de gimnazii și școli pedagogice avea ca scop să contribuie la ridicarea culturii și cunoștințelor maselor. Fără să analizăm importanța legii din punct de vedere general și să relevăm deficiențele ei, trebuie să subliniem că ea a reușit să contribuie numai într-o măsură mică la ridicarea cunoștințelor agrare ale țărănimii, deoarece o pregătire temeinică într-o ramură complexă se putea face la o vîrstă mai înaintată și cu o pondere mai mare asupra specialității respective.

Elementele progresiste preocupate de problema ridicării agriculturii transilvănene au continuat și după apariția acestei legi lupta lor pentru înființarea de școli agricole. Presa română a vremii, atît cea politică cît mai ales presa pedagogică și economică, militau susținut pentru realizarea acestei idei. Mai ales Gazeta Transilvaniei și Telegraful Român ridicau în repetate rînduri problema școlilor agricole, iar Federațiunea din anul 1874 consacra chestiunii un ciclu de articole, în care, pornind de la tradiția agricolă a poporului român, relevă necesitatea însușirii unor metode raționale în economie, în condițiile noi după 1848. Soluția propusă este organizarea de școli agricole pentru popor [33]. Deosebit de vii sînt preocupările revistei Economul din Blaj în atare direcție. Printre numeroasele articole ce revin mereu asupra temei, relevăm articolul intitulat „Necesitatea școlilor de agricultură“ care arată că „... școlile trebuie să fie poporale, pentru poporul țăran, să crească agricultori sau economi buni de țărani și nu domnișori care după aceea se duc și intră în serviciul proprietarilor mari“ [34]. La școlile agricole, elevilor, fiilor de țărani ar trebui să li se asigure și întreținere și după doi, trei ani de studiu, convinși și deprinși cu avantajele agriculturii raționale și ieșind între poporul din comunele lor, ar putea introduce un alt sistem de economie, o agricultură rațională în popor. Și articolul „Ce ne lipsește!“ din aceeași revistă relevă necesitatea practicării unei economii raționale și în acest scop pe lîngă alte preocupări și instituții culturale ar trebui în primul rînd școli economice sau de agricultură. Astfel de școli s-ar putea organiza și pe domeniile școlilor din Blaj și Năsăud, iar poporul ar trebui îndemnat să-și trimită fiii acolo [35].

---

[32] *Corpus Iuris Hungarici,* Budapesta, 1912, I, 1000—1911, p. 396—417.
[33] *Federațiunea,* nr. 2—7, 1874.
[34] *Economul,* nr. 4 din 15/27 februarie 1875, p. 26—27.
[35] *Idem,* nr. 18 din 15/27 septembrie 1876, p. 137—138.

De problema înființării școlilor agricole se ocupă în această perioadă foarte intens și presa maghiară, mai ales revista „Erdélyi Gazda“ [36]. Problema intră acum și în preocupările revistelor săsești „Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft“ [37] și „Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt“ [38]. Ele publicau articole valoroase privind problemele agriculturii raționale și au popularizat apariția lucrărilor cu caracter agricol de mai mare amploare, monografiile, manualele publicate cu ajutorul tipografiilor bisericești sau editate în România.

În anul 1872 românii ridică din nou problema înființării învățămîntului agrar în Transilvania. În Memorandul de la Blaj (iulie 1872), redactat împotriva înglobării Transilvaniei la Ungaria, se cerea pe lîngă autonomia școlilor elementare în baza principiului confesionalității, angajarea profesorilor români la Universitatea din Cluj și înființarea unei școli de minerit, și organizarea unei școli agricole române. Acest act a fost semnat de I. Vancea, G. Barițiu, Ilie Măcelaru, Ioan Rațiu [39]. În același an se elaborează un proiect concret de înființare a unei școli agricole de un comitet, format din George Barițiu, Ion Branu, Pop de Lemeni, D. Comșa. Iosif Pușcariu și C. Pánczél. Această școală a fost proiectată în apropierea orașului Făgăraș, pentru tinerii țărani din împrejurimi. Statutul-program al școlii prevedea pregătirea teoretică și practică a 15—20 de fii de țărani între 14—16 ani timp de doi ani, pentru a deveni gospodari pregătiți pe propriile lor pămînturi [40]. În aceeași perioadă înregistrăm și alte preocupări concrete din partea fruntașilor români în această problemă; astfel familia Mocioni a donat 60 de iugăre pămînt pentru înființarea unei școli române de agricultură; dar din cauza altor greutăți și piedici ea nu s-a putut realiza [41].

Între timp clasele stăpînitoare maghiare au trecut imediat după instaurarea noului sistem dualist la emiterea unei serii de legi pentru reglementarea situației proprietății funciare, în realitate pentru întregirea marilor moșii știrbite în 1848 și după revoluție, atît prin ocupările de pămînturi cît și prin patentele din 1853—54. Astfel apare în 22 decembrie 1871 legea LIII în legătură cu reglementarea raporturilor neclarificate dintre moșieri, țărani și jelerii urbariali, precum și legea LIV care prevedea modalitatea răscumpărării pămînturilor așa-zise defrișate [42]. La

[36] *Erdélyi Gazda*, nr. 30 din 28 iulie 1876, p. 233—234.

[37] *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft*, nr. 24 din 16 iunie 1866, p. 188 și Ciclul „Aprecieri privind organizarea învățămîntului agricol în Transilvania“, înaintat sub formă de proiect Guberniului și administrației Reuniunii agricole săsești, nr. 13—15 din 1867.

[38] *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt*, nr. 24 din 14 iunie 1871, p. 378 și nr. 40 din 4 octombrie 1871, p. 633.

[39] Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, I, 1867—1892, Budapest, 1952, p. 304.

[40] G. Barițiu, *Școala de agricultură din districtul Făgărașului*, în *Transilvania*, nr. 4 din 15 februarie 1872, p. 40—41 și *Opiniunea despre școala de agricultură proiectată pentru districtul Făgărașului*, în *Transilvania*, nr. 7 din 1 aprilie 1872, p. 77—80.

[41] *Federațiunea*, nr. 7 din 24 ianuarie 1874, p. 334.

[42] *Corpus Iuris Hungarici 1000—1873*, Budapest 1912, p. 729—748.

2 iunie 1873 a fost votată legea privitoare la reglementarea raporturilor dintre ţăranii colonişti şi proprietari. Ea prevedea posibilitatea răscumpărării serviciilor în legătură cu acele pămînturi care au fost date în folosinţă în mod definitiv sau pînă la moartea ultimului reprezentant bărbătesc al ramurii de familie [43]. Legislatorii parlamentului maghiar au atins şi problema nerezolvată complet după 1848 a ţăranilor din fostele regiuni grănicereşti. Astfel legea XXX din 1873 referitoare la răscumpărarea drepturilor le servitute asupra păduritului şi păşunatului a prevăzut că comunele grănicereşti — şi în cadrul acestora familiile de grăniceri — în schimbul servituţilor efectuate, primesc în plină proprietate jumătate din domeniul forestier şi alpin, asupra căruia îşi exercitau drepturile de servitute [44].

Toate aceste legi erau chemate să asigure trecerea marilor moşii la o economie raţională, dacă ne gîndim şi la faptul că fiecare lege prevedea cu ocazia reglementării proprietăţii, şi comasarea pămînturilor, deci lichidarea fărîmiţării lor şi separarea loturilor ţărăneşti de moşii. În multe locuri aceste legi au trebuit să fie aplicate cu forţa, cu ajutorul jandarmeriei, deoarece ţăranii se opuneau din cauza aplicării dezavantajoase pentru ei.

Dacă pînă în 1870 nivelul agriculturii transilvănene abia a făcut un pas remarcabil, în deceniul al VIII-lea după promulgarea legilor susamintite ea cunoaşte un salt în sensul apariţiei unor gospodării bine dezvoltate, cu maşini agricole şi folosirea muncii salariate, ceea ce a asigurat participarea moşierilor din Transilvania la concurenţa pe pieţele externe. În vederea ridicării şi mai mult a nivelului gospodăriilor mari, clasele dominante maghiare au iniţiat pe linie de stat înfiinţarea de şcoli agricole, institute de cercetări, care să servească interesele marilor moşii. Astfel acum apar primele şcoli agricole de stat. Desigur, la început numărul lor era redus; pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea s-au înfiinţat doar în patru localităţi din Transilvania. Statul burghezo-moşieresc maghiar nu s-a preocupat intens de formarea de şcoli agricole medii şi inferioare. Urmînd metodele şi sistemul din ţările Europei Centrale privind gospodărirea unor moşii, proprietarii acestora doreau un singur specialist, agronom care să conducă gospodăria şi să dirijeze munca muncitorilor agricoli. În vederea rezolvării acestei probleme, şi nu a pregătirii pe scară largă a micilor agricultori, a fost înfiinţat Institutul Agronomic la începutul anului 1869, pentru organizarea căruia a militat mai ales Reuniunea economică din Transilvania.

Primele şcoli economice au fost înfiinţate nu de stat ci de diferite comunităţi. Astfel „Siebenbürgisch—sächsischer Landwirtschaftsverein“ (Reuniunea agricolă săsească din Transilvania), constituită în 1846, a elaborat proiecte bine documentate pe care le-a înaintat Guberniului Transilvaniei, în problema organizării de

[43] *Idem*, p. 345.
[44] *Idem*, p. 863.

şcoli agricole[45]. Apoi s-a propus organizarea unei şcoli agricole inferioare la Tălmaciu[46]; dar această încercare nu s-a concretizat.

Primadată comunitatea săsească a pus bazele şcolilor agricole în 1870 la Bistriţa (Ackerbauschule zu Bistritz), în 1871 la Feldioara (Ackerbauschule des ehemaligen Kronstädter Distriktes zu Marienburg) şi Mediaş (Siebenbürgisch-Sächsische Landwirthschaftliche Lehranstalt zu Mediasch)[47]. Aceste şcoli şi-au început activitatea în condiţii foarte modeste, cu cîţiva profesori aduşi din străinătate, pe baza unor contracte costisitoare şi cu cîţiva elevi. În primul an, la şcoala din Bistriţa s-au înscris numai 6 elevi, dintre care 3 s-au retras în cursul anului[48]. La fel era situaţia şi în celelalte două şcoli. Numărul elevilor nu s-a ridicat nici la sfîrşitul secolului pînă la 20, cu excepţia şcolii din Mediaş care în anul 1895—1896 avea peste 20 de elevi. Nu erau stabili nici profesorii. Unii dintre ei, văzînd dezinteresul forurilor superioare faţă de şcoala înfiinţată, au renunţat la post. La fluctuaţia profesorilor a contribuit şi faptul că guvernul burghezo-moşieresc maghiar a silit pe profesorii veniţi din străinătate să-şi însuşească limba maghiară. Astfel deseori s-a întîmplat că ani în şir nu s-au ţinut cursuri; copiii plecau acasă.

Aceste şcoli se deosebeau chiar şi între ele în ce priveşte organizarea şi funcţionarea lor. Diferea însăşi durata şcolarizării. Şcoala din Bistriţa era de 2 ani cu o instrucţie teoretică de 27 ore săptămînal şi de numai 4 ore practică. Obiectele predate erau cultura plantelor, zootehnia, organizarea şi funcţionarea unităţilor agricole, pomicultură, viticultură, elemente de medicină veterinară, ştiinţe naturale, fizică, chimie, matematică, geometrie, desen geometric, arhitectură, desen liber, limba germană, limba maghiară, geografie, istorie. Se primeau tineri de 14—15 ani, absolvenţi ai şcolilor populare, deci şi cu pregătire anterioară mai slăbuţă. O organizare asemănătoare prezintă şcoala agricolă de la Feldioara. Aici se punea accentul pe obiectele practice de specialitate, atît în ce priveşte predarea lor teoretică, cît şi aplicarea cunoştinţelor teoretice în practică.

În ambele aceste şcoli, tinerii din comitatele respective beneficiau de instrucţie gratuită, primind şi întreţinere şi cazare. Elevii din alte comitate trebuiau să plătească anumite sume ca taxe de şcolarizare şi pentru întreţinere.

La şcoala agricolă din Mediaş durata şcolarizării era în schimb de 3 ani. Aici se primeau elevi care au frecventat şcoli reale sau gimnazii, iar examenul de admitere era obligatoriu. S-au predat în toţi cei 3 ani obiecte cu caracter general, ca matematica, geometrie şi topografie, istorie, geografie, fizică, chimie. În cadrul ştiinţelor naturale se făcea botanică, zoologie, inclusiv lucrări practice, mineralogie. Discipline de specialitate cu caracter economic erau cultura plantelor, cunoaşterea maşinilor şi uneltelor agricole, creşterea animalelor, zootehnie şi elemente de medicină veterinară, evidenţă şi calcul gospodăresc, organizarea unităţilor agricole, viticultură, pomicultură, silvicultură, grădinărit, apicultură. Toate aceste obiecte se studiau în cîte un an[49].

---

[45] *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft*, nr. 32 din 10 august 1867, p. 254.
[46] *Idem*, nr. 1 din 4 ianuarie 1868, p. 2—5.
[47] Balás Arpad, *op. cit.*, p. 187—193.
[48] *Idem*, p. 188.
[49] *Idem*, p. 188—199.

Pe lingă aceste școli particulare, pe baza propunerii comitetului economic al comitatului Sibiu, a fost înființat în 1888 la Sibiu, pe un teritoriu de 60 iugăre, școala agronomică de model sub conducerea unui profesor; numărul elevilor era 6—7. Scopul școlii era pregătirea unor lucrători calificați pentru muncile agrare pe moșii sau pe pămînturile comunităților. Școala dispunea de culturi de cereale, plante industriale și furajere, grajduri cu animale și un parc de mașini agricole destul de bine înzestrat. Cursul era de un an și se primeau tineri de la 17 ani, printre care în unii ani și cîte un român, căruia i se dădeau explicații și în limba română. Accentul se punea pe latura practică: cultivarea principalelor plante agricole, îngrijirea animalelor și mai ales folosirea mașinilor agricole la diferite lucrări. Aceasta se observa mai ales la examenele practice la care erau invitați și membri ai Reuniunii agricole române din comitatul Sibiu. Datorită orientării practice deosebite de celelalte școli săsești, fruntașii români îndemnau tineretul român să frecventeze în număr mai mare tocmai această școală agronomică model a comitatului Sibiu [50].

După un deceniu și jumătate au apărut mai multe școli agricole subvenționate de statul burghezo-moșieresc maghiar. În 1886 a fost înființată o școală de agricultură la Ciacova (jud. Timiș) cu o gospodărie de circa 300 iugăre arătură, 160 iugăre pășune și livadă. În 1892 a luat ființă școala agricolă din Geoagiu (jud. Hunedoara) cu o întindere de pămînt de 1718 iugăre pentru practică. Din acest teritoriu desigur numai o mică parte era folosită pentru practica elevilor, al căror număr se ridică anual la circa 20—25. Restul pămîntului a fost dat în arendă locuitorilor din împrejurimi. Cu trei ani mai tîrziu, în 1895, se înființează școala agricolă din Lugoj. Școala a fost solicitată de comunitatea județului Caraș-Severin, după ce comunitatea grănicerească, episcopia gr. catolică din Lugoj, orașul Caransebeș au hotărît că vor ajuta pe candidați la școală cu o bursă anuală. Școala și-a deschis porțile la 4 noiembrie 1895 cu 5 elevi români, 5 maghiari și 2 germani. Avea un teren pentru practică de 152 iugăre pămînt din proprietatea statului [51].

Organizarea internă și funcționarea școlilor agricole de stat era în esență unitară; dar prezenta devieri în privința orientării învățămîntului la diferitele instituții, care trebuiau să țină cont de specificul regiunii respective. Scopul avut în vedere de școlile din Ciacova și Sînnicolaul Mare era formarea unor buni gospodari pentru gospodăriile țărănești, mai ales pe tărîm practic. Astfel predarea obiectelor de specialitate era precedată de tratarea populară a cunoștințelor elementare și a bazelor științelor naturale. La obiectele de specialitate, predarea teoretică era legată imediat de practică, adică ceea ce elevii învățau dimineața, aplicau după masă în practică.

Disciplinele teoretice erau în general următoarele: ortografie și gramatică maghiară, în cadrul cărora elevii copiau pasaje mai ales din lucrări referitoare la agricultură; la exerciții de compunere redactau contracte, rapoarte de muncă ș.a.m.d. La matematică se exersau cele patru operații fundamentale, fracțiile, măsurile și aplicarea acestora în agricultură, calculul dobînzilor. În afară de acestea se făceau măsurători de pămînt cu lanț și rude, calcule și desene topografice. La geografie, în afară de generalități se punea accent pe geografia economică, pe cunoașterea căilor de comunicație și comerciale. În cadrul științelor naturale se tratau pe lîngă botanică și zoologie, în rezumat cunoștințe de bază în geologie, meteorologie, fizică, chi-

[50] *Revista economică*, nr. 11 din 10 noiembrie 1899, p. 472; Romul Simu, *Scrisoare economică*, în *Bunul Econom*, nr. 44 din 28 octombrie/10 noiembrie 1900, p. 5.
[51] Balás Arpád, *op. cit.*, p. 161—163, 170—171, 180—182.

mie, din toate numai acele părţi care au aplicabilitate, fiind necesare în agricultură şi creşterea animalelor. La cultura plantelor se preda în general cunoaşterea solului (pedologie), lucrarea solului şi uneltele necesare la aceasta, îmbunătăţirea solului, în cadrul căruia se trata folosirea îngrăşămintelor la semănături.

Din această parte generală se trecea la studiul creşterii principalelor plante de cultură, la pregătirea semănăturii pînă la însilozarea şi valorificarea produselor agricole pe pieţele mai apropiate sau îndepărtate. Se studiază şi maşinile agricole folosite la diferitele munci; ele se desfăceau, se montau, se reparau şi se foloseau practic. În afară de acestea erau prevăzute îngrijirea fînaţelor, cunoaşterea principalelor soiuri de ierburi furajere în teorie şi în practică, întocmirea şanţurilor de scurgere, construirea şi întreţinerea barajelor, amplasarea conductelor de drenaj.

În cadrul zootehniei şi creşterii animalelor trebuiau studiate temeinic animalele domestice din punct de vedere tipologic şi anatomic, apoi principalele rase autohtone, cu indicarea zonelor principale de creştere. Se studiau acèle principii generale ce trebuiesc observate la creşterea oricăror animale domestice. În continuare se trecea la modalităţile de valorificare a animalelor şi a produselor lor, după specificul economic al zonei respective, cum ar fi vînzarea vitelor îngrăşate, valorificarea produselor lactate etc. La animalele mici accentul trebuia pus pe creşterea şi îngrăşarea păsărilor de curte, în afară de acestea să se ocupe şi de apicultură, creşterea viermilor de mătase şi piscicultura. În fine trebuiau studiate îngrijirea animalelor sănătoase şi bolnave, precum şi modalităţile de distrugere a dăunătorilor agriculturii.

Un alt domeniu de studiu prevăzut în şcolile agricole era grădinăritul, viticultura şi bazele silviculturii. În cadrul grădinăritului, şcolile trebuiau să se ocupe de cultivarea legumelor şi pomilor roditori. La pomicultură elevii trebuiau instruiţi în pregătirea solului, semănatul şi creşterea pădureţilor, înnobilarea prin altoire, organizarea de şcoli de pomi, în conservarea şi valorificarea fructelor. În cadrul grădinăritului se preocupau de cultivarea diferitelor sortimente de legume şi zarzavaturi, adaptate condiţiilor locale de sol şi climă. La viticultură se aveau în vedere aceleaşi puncte de vedere, adică cultivarea corespunzătoare a celor mai bine adaptate soiuri de viţă în condiţiile regiunii respective, inclusiv valorificarea recoltei de struguri şi modalităţile luptei împotriva filoxerei. În cadrul silviculturii, pe lîngă creşterea celor mai importante esenţe, trebuia predată plantarea terenurilor nisipoase, a abrupturilor, rîpelor, terenurilor erodate, păşunilor, fîşiilor de hotar şi a drumurilor economice şi îngrijirea acestor plantaţii, ceea ce avea şi o valoare practică imediată.

Un alt obiect prevăzut era organizarea, întreţinerea şi contabilitatea micilor gospodării. Se arăta elevilor — ţinînd cont de specificul regiunii — de ce instalaţii şi unelte agricole au nevoie. În legătură cu administrarea gospodăriei, elevii cunosc planul amplasării construcţiilor gospodăreşti, rotaţia culturilor, organizarea muncilor agricole. La calculele gospodăreşti elevii erau iniţiaţi în evidenţa ce trebuie s-o întocmească micii proprietari şi care este neapărat necesară pentru verificarea rentabilităţii gospodăriilor. Era prevăzut şi studiul construcţiilor gospodăreşti, anume construirea celor mai importante edificii gospodăreşti, confecţionarea din resurse proprii a materialelor de construcţie necesare, în modul cel mai ieftin. Se exersa întocmirea schiţelor de construcţii, cunoaşterea proprietăţilor materialelor de construcţie.

Școlile agricole din acest tip aveau cursul de doi ani; unii dintre elevii buni mai puteau rămîne un an în cadrul școlii. Corespunzător cu aceasta, disciplinele sus arătate se eșalonau după cum urmează:

Anul I, iarna: limbă și ortografie maghiară 4 ore săptămînal, matematică 3 ore, geografie 2 ore, bazele științelor naturale 3 ore. În lunile de vară cultura plantelor 6 ore, grădinărit și pomicultură 3 ore, apicultură și creșterea viermilor de mătase 2 ore.

Anul II, iarna: creșterea animalelor 4 ore, creșterea păsărilor și piscicultură 2 ore, grădinărit 3 ore, desen planuri de construcții 2 ore, îngrijirea animalelor bolnave 1 oră. Vara: organizarea și munca într-o mică gospodărie, construcții gospodărești 2 ore.

Anul III: cei care mai rămîneau un an la școală trebuiau să participe la cursurile teoretice ale anului II, iar în practică să ia parte la conducerea muncilor economice în cadrul gospodăriei și pe cîmp [52].

Al doilea tip de școală agricolă avea menirea să pregătească conducători de lucrări, viitori economi, muncitori agricoli calificați, care să poată iniția și conduce și pe alții în muncile agricole. Din această categorie făceau parte școlile agricole de la Geoagiu și Lugoj.

Aici își trimiteau mai ales moșierii oamenii lor, pentru a-și pregăti din ei conducători de lucrări, supraveghetori. Instrucția era mai ales de orientare practică, accentul se punea pe exercițiul practic și elevii primeau în teorie numai principalele noțiuni de bază. În aceste școli elevii ajungeau de obicei cu o pregătire anterioară foarte slabă — în cel mai bun caz cîteva clase de școală elementară sătească; încît la instrucția teoretică trebuiau introduse și obiecte de școală primară ca citirea, scrierea, matematică, gramatică și ortografie, care s-au predat paralel cu disciplinele de specialitate, cu cultura plantelor și creșterea animalelor, cu grădinăritul, viticultura și cu organizarea și calculul gospodăresc.

Iarna programul era de 3 ore teoretice zilnic, iar vara 2; în sezonul muncilor agricole de multe ori se suspendau și acestea.

Organizarea lucrărilor practice se făcea în așa fel, încît elevii erau antrenați la toate muncile economice timp de o lună. În funcție de ele, elevii se împărțeau în grupe, care îndeplineau toate muncile în grajduri, grădină, în curtea de păsări, pe arătură etc. sub conducerea unor elevi din anul II și sub controlul permanent al profesorilor de specialitate, care în timpul lucrărilor dădeau și explicații pe care elevii și le puteau nota. În cazul muncilor sezoniere importante de scurtă durată cum ar fi semănatul, săpatul, secerișul, treieratul, care se executau în 1—2—5 zile, elevii erau toți antrenați la aceste munci. Durata școlii era de 2 ani [53].

În ce privește pe elevii școlilor agricole de stat, din rapoartele anului 1893 rezultă că în școlile din Ciacova, Sînnicolau Mare, Geoagiu și Lugoj erau înscriși 101 elevi, dintre care 63 erau copii de țărani, 6 de moșieri și un tînăr trimis la studiu de către moșier pe cheltuiala acestuia, 31 de elevi erau copii de administratori, meseriași, liber profesioniști [54].

---

[52] *Idem*, p. 135—141.

[53] *Idem*, p. 141—143.

[54] *A Földmüvelésügyi M. K. Ministernek 1896, évi müködéséröl jelentés*, Budapesta, 1898, p. 308—309.

Programul didactic oficial se prezentă într-adevăr frumos și folositor la școlile agricole de stat. În realitate însă situația era cu totul alta. În primul rînd erau puțini profesori de specialitate; majoritatea erau slab pregătiți. Profesorii buni nu prea acceptau posturile slab retribuite la școlile agricole[55]. În coloanele revistei „Erdélyi Gazda" găsim numeroase articole care se ocupă de situația profesorilor din școlile agricole. Deoarece într-o asemenea școală erau în total 2—3 cadre didactice, inclusiv directorul, aceștia trebuiau să dispună de cunoștințe din toate domeniile economiei, trebuind să fie pregătiți din cultivarea plantelor, zootehnie, științe naturale etc. În pofida acestei calificări vaste și multilaterale care se cerea practic de la profesorii școlilor agricole, ei erau slab retribuiți. Astfel în 1893 cadrele didactice din acest sector s-au văzut nevoite să trimită o delegație la ministrul agriculturii, care cerea o reglementare corespunzătoare a salarizării; dar nu au obținut rezultate[56].

Totuși aceste școli, înființate cu ajutorul statului burghezo-moșieresc pe pămînturi fiscale și asigurate cu elevi prin acordări de burse din partea particularilor sau a instituțiilor sociale și bisericești, și-au început activitatea în condiții mult mai bune decît cele create anterior. La sfîrșitul sec. al XIX-lea s-au înmulțit și cadrele calificate pentru catedre și pentru practică, mulți dintre profesori provenind dintre absolvenții institutului de agronomie din Cluj. În general școlile agricole de stat funcționau în mod regulat. Absolvenții primeau diferite posturi pe moșii ori cultivau pămînturile lor proprii. Aceste școli au dat anual agriculturii Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XIX-lea circa 50—60 de țărani sau muncitori specializați în agricultură. Dacă însă luăm în considerare că mai mulți absolvenți și-au găsit ocupații pe marile moșii sau pe pămînturile comunităților, aceste școli au făcut prea puțin pentru ridicarea nivelului economiei agrare țărănești. Dar guvernele burghezo-moșierești maghiare nici nu urmăreau serios ridicarea cunoștințelor maselor țărănești, ci (aproape exclusiv) interesele moșierilor, care se mulțumeau în această perioadă — cînd agricultura era cuprinsă de o criză puternică din cauza concurenței produselor agrare din America — cu menținerea și cultivarea numai a unei părți a moșiei.

Analizînd datele statistice din 1898 rezultă că în statul maghiar au fost 61 școli și așezăminte cultural-economice cu 299 profesori și 2784 elevi. Dar nu era nici o școală românească agricolă și numai 72 elevi români, deci 2,79% față de cei 17% locuitori români ai țării. În aceste școli proporțional trebuiau să fie cel puțin 350 elevi români.

Școli economice superioare erau în număr de 7 dintre care și școala agronomică superioară de la Cluj-Mănăștur, toate fiind frecventate în 1898 de numai 6 români. Școli agronomice susținute de stat existau 12, între ele cele de la Geoagiu, Ciacova, Lugoj și Sînnicolaul Mare. Școlile agricole comunale și private 7 dintre care la Bistrița, Feldioara, Mediaș și Sibiu (școlile săsești). Aici, în 1898 erau 24 elevi români.

Școli pentru viticultori au existat 13 dintre care și la Miniș și Aiud, frecventate de 8 români. Funcționau și școli speciale cum au fost 4 școli populare economice, dintre care una la Pecica, 4 școli de lăptărit, 4 școli pentru gornici de pădure, dintre care una la Gurghiu și una la Timișoara-Pădure, și 2 școli de grădinărit. În 1898

[55] *Erdélyi Gazda*, nr. 8 din 8 februarie 1881, p. 41—42.
[56] *Idem*, nr. 48 din 26 noiembrie 1893, p. 298.

această categorie de şcoli număra 34 de elevi români: 11 la şcolile populare economice, 2 la şcolile pentru lăptărit şi 21 la şcolile silvice [57].

Ca singură şcoală economică agrară românească, a funcţionat în Transilvania, doar vremelnic, în primii ani din ultimul deceniu al secolului XIX-lea, şcoala economică de la Răşinari. Subvenţionată de Reuniunea agricolă română din comitatul Sibiului şi de comisia economică comitatensă, ea avea ca scop organizarea unei economii de model şi mai presus de toate introducerea unor băieţi de ţărani şi învăţători de la sate în cunoştinţe teoretice şi practice pe tărîm economic, contribuind astfel prin tinerii care au frecventat-o la difuzarea cunoştinţelor agro-zootehnice în popor. După dizolvarea acestei şcoli în 1894, în urma morţii lui Sabin Barceanu, comitetul Reuniunii agricole române a intervenit la Comisia economică comitatensă, ca pînă la organizarea unei noi economii de instrucţie, să întrebuinţeze o parte din subvenţia anuală de 800 fl. pentru salarizarea unui instructor la şcoala economică de model a comitatului Sibiu — care era în limba germană — instructor care să predea şi în limba română şi astfel la acea şcoală să fie primiţi mai mulţi elevi români. Ceea ce s-a aprobat însă din acel fond, a fost doar o bursă pentru şcoala agronomică de la Magyaróvár (Ungaria) şi cea de la Mediaş [58].

În astfel de condiţii desigur, cel mai mare aport în ridicarea maselor mai ales a celor româneşti l-au adus alte forme de însuşire a cunoştinţelor agricole folosite de elementele progresiste în primul rînd de către învăţători şi agronomi români. Văzînd situaţia existentă precum şi atitudinea de indiferenţă a guvernelor burghezo-moşiereşti maghiare în problema înfiinţării de şcoli agricole româneşti pentru sporirea cunoştinţelor economice ale maselor din Transilvania, aceste elemente au folosit diferite alte căi ca utilizarea cadrului învăţămîntului elementar, conferinţe economice, articole economice în ziarele vremii. Mulţi agronomi români au scris manuale de cunoştinţe elementare privind metodele de ridicare a economiei agrare.

La sfîrşitul sec. al XIX-lea, în perioada pătrunderii ziarelor în rîndurile maselor populare, articolele publicate la un nivel corespunzător constituiau un aport deosebit la lărgirea cunoştinţelor economice. Rubrica „Economie" a Gazetei Transilvaniei, ciclul „Economic" al Tribunei Poporului din Arad, „Sfaturile economice" din Foaia Scolastică, rubrica „Notiţe economice" a revistei Şcoala din Gherla — pentru a aminti numai cîteva — ofereau materiale extrem de bogate pentru ţărani. Pe lîngă sfaturi zilnice, lunare, de sezon, care erau obişnuite mai demult, aceste ziare au publicat la sfîrşitul secolului al XIX-lea articole bazate pe cele mai noi experienţe privind gospodărirea modernă. Ele se ocupau atît cu cultivarea pămîntului cît şi cu creşterea animalelor, stupărit, cu economia pădurilor etc. Ele au analizat specificul regiunilor, atrăgînd atenţia ţăranilor asupra celor mai rentabile culturi din regiunea respectivă.

O altă formă pentru ridicarea cunoştinţelor ţărăneşti era popularizarea la sate a broşurilor şi manualelor de agricultură. „Legendar economic", „Catechismul pentru horticultură", „Îndreptar practic în economia rurală",

---

57 *Bunul econom*, nr. 12 din 18/31 martie 1900, p. 1—2.

58 *Raportul Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiu, pentru anul 1894*, Sibiu 1895, p. 9—10.

„Povestiri economice", „Curs practic de economie", „Manual de agricultură rațională" de Dr. George Maior, profesor la școala centrală de agricultură de la Herăstrău-București, sînt numai cîteva titluri dintre numeroasele publicații care erau difuzate și consultate pe scară largă în Transilvania. Aceste cărți de multe ori erau folosite atît de țărani cît și de învățătorii satelor pentru predarea în școlile populare a cunoștințelor legate de agricultură.

Un rol deosebit de important în difuzarea cunoștințelor economiei raționale și în cadrul preocupărilor pentru organizare de școli agricole le revine asociațiilor și reuniunilor culturale și economice românești. Lipsite de școli agricole, avînd de înfruntat greutăți materiale, cît și atitudinea ostilă a autorităților competente, aceste reuniuni erau factorii principali care activau neobosiți pentru ridicarea pe toate căile a nivelului economic și cultural al maselor românești din Transilvania. Rolul și chemarea Reuniunilor este relevată de presa epocii; Federațiunea de exemplu arată că în Transilvania nu există școală agricolă pentru popor, căci nu funcționează în limba poporului, ci pentru fiii bogătașilor. Poporul stors de impozite și răscumpărări către aristocrație nu și-a putut înființa și susține școli; de aceea calea cea mai eficientă la români este activitatea reuniunilor, orientată în scopul propus [59].

Cea mai susținută activitate a depus în acest sens de-a lungul deceniilor Asociațiunea transilvană pentru literatură română și cultura poporului român (Astra). Însăși statutele Astrei în paragraful II definesc scopul Asociațiunii: înaintarea culturii poporului român prin editarea de studii și publicațiuni, înființarea de biblioteci, acordarea de premii și stipendii, prelegeri și conferințe publice, înființarea și ajutorarea de școli. Adunarea constituantă a adoptat cîteva teze pentru activitatea viitoare a Astrei, formulate de George Barițiu, printre care era cercetarea stării economice a românilor transilvăneni și a mijloacelor pentru răspîndirea în popor și dezvoltarea unor ramuri variate și unor metode științifice, raționale în economie, precum și compunerea unor cărți școlare corespunzătoare în acest scop [60]. Conform acestor principii statutare, despărțămintele Astrei erau chemate să răspîndească în popor învățătură folositoare, prin stăruința ca pe lîngă școlile populare să se înființeze și susțină școli de pomărit și și vierit, de grădini și economii de model, precum și prin disertațiuni populare și învățături despre economie. Încă înaintea înființării secției economice și a angajării conferențiarului economic, Astra a organizat sute de conferințe, prin despărțămintele ei în multe comune pe teme economice, care au avut un adevărat caracter de masă, înregistrînd zeci de mii de ascultători. În bibliotecile populare sătești, Astra a pus accentul pe cărțile și broșurile cu conținut economic-agrar ocupîndu-se cu aceste probleme și în coloanele revistei Asociațiunii „Transilvania" [61]. Astra s-a ocupat susținut și de predarea agriculturii și mai ales a pomăritului în școlile elementare, militînd permanent pentru înființarea unei școli române de agri-

[59] *Federațiunea*, nr. 7 din 24 ianuarie 1874, p. 329—330.
[60] *Transilvania*, nr. 3 din 1 februarie 1876, p. 23.
[61] *Idem*, nr. 13—14 din 1—15 iulie 1883, p. 105.

cultură în Transilvania[62]. O atenție deosebită a acordat Asociațiunea și școlilor economice de repetiție și calificării economice a învățătorilor, dînd și stipendii pentru studiile economice; astfel în primii 20 de ani de existență, deci pînă în 1882, ea a conferit 8 burse de cîte 200—350 fl. pentru studenți în agronomie[63].

În deceniul VIII al secolului XIX, fruntașii vieții economice și intelectualității românești din Transilvania au inițiat organizarea unor societăți sau reuniuni pentru înființarea de școli agricole. Se elaborează un „Proiect de statute despre înființarea de societăți sau reuniuni care ar avea de scop ridicarea de școli agricole". Paragraful I prevedea că scopul societății este: *1*) Ridicarea învățămîntului agricol prin înființarea de școli agricole române, introducerea învățămîntului agricol în școli comunale normale, preparandie și în toate școlile districtuale sau confesionale și mai ales în seminarii, școli reale, gimnazii etc. *2*) Înzestrarea școlilor de agricultură și în proporție a tuturor celorlalte școli cu pămîntul necesar pentru a face experiențe cu cultivarea diferitelor fructe, plante și ierburi, pentru a înființa școli de pomi fructiferi, de frăgari etc. necesari pentru ridicarea altor ramuri de cultură, precum creșterea gîndacilor de mătase, cît și pentru prășirea de arbori silvici. *3*) Înzestrarea școlilor, mai ales a celor speciale de agricultură cu ateliere ce ar avea de făcut instrumentele necesare pentru cultura pămîntului. Paragraful II prevede membrii fundatori, ordinari și donatori, liste de subscriere benevolă, funcționarii și consiliul administrativ. Fondurile se vor folosi numai în scopuri agricole, la desființarea societății, ele se adaugă fondurilor școlilor comunale cu destinația de a fi folosite la propagarea științei agricole. Toți membrii societății vor avea în vedere mai ales ridicarea stării țăranilor și aceasta prin introducerea învățămîntului agricol teoretic și practic, prin adunări, expoziții, lățirea mașinilor agricole etc. Se face un apel călduros pentru îmbrățișarea acestei întreprinderi, se arată utilitatea cunoștințelor agricole pentru preoți, învățători, care se ocupă și ei auxiliar cu agricultura, la fel pentru funcționarii de la țară și foștii militari mai ales în regiunile grănicerești[64].

În 1888 ia ființă Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiului, care a avut un rol important în răspîndirea cunoștințelor economice în popor. Scopurile ei înscrise în statute urmăreau să introducă îmbunătățiri în toate ramurile economiei; fidelă acestor scopuri, Reuniunea a organizat numeroase prelegeri și cursuri, a editat și difuzat broșuri și publicații economice, a alocat sume pentru stipendii la școli agricole și s-a preocupat de problema înființării unei școli agricole, de calificarea economică a învățătorilor de la școlile populare și de repetiție[65]. La sfîrșitul

---

[62] *Raportul general al despărțămîntului XI Sălagiu Silvaniei al Astrei din august 1886*, în *Transilvania*, nr. 23—24 din 1—15 decembrie 1886, p. 194.

[63] Arhivele Statului Sibiu, Fond ASTRA, cutia 50, nr. 170 din 1882; cf. *ActaMN*, VI, p. 365—368.

[64] *Federațiunea*, nr. 8 din 27 ianuarie — 8 februarie 1874, p. 339—340.

[65] *Raportul Reuniunii Române de agricultură din comitatul Sibiului pentru anul 1897*, Sibiu 1898, p. 3—4.

secolului al XIX-lea ia ființă Reuniunea economică din Orăştie. Conform statutelor sale, Reuniunea: *a)* urmăreşte dezvoltarea diferitelor ramuri economice, *b)* răspîndeşte cunoştinţele economice şi se străduieşte să introducă înnoirile economice, *c)* ajutorează şcolile şi aşezămintele economice existente şi înfiinţează şi ea, *d)* editează şi premiază scrieri periodice economice şi lucrări de sine stătătoare şi contribuie la răspîndirea lor, *e)* înfiinţează şcoli economice de model, *f)* face colecţiunea de obiecte economice de model, *g)* aranjează expoziţii economice, *h)* se îngrijeşte de ţinerea de prelegeri economice ambulante, *i)* ajutorează pe elevii sîrguincioşi care cercetează şcolile de economie, *k)* se îngrijeşte de aşezarea de învăţăcei, de meserii şi comerţ. De la înfiinţarea ei, Reuniunea economică din Orăştie a activat în aceste direcţii, iniţiind mai ales o serie de prelegeri şi conferinţe pe teme economice, agricole printre ţărani [66].

În general, prelegerile economice erau o formă foarte utilizată pentru răspîndirea cunoştinţelor economice. Ele au devenit obişnuite încă în deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea în diferite localităţi. Ziarele relatează cu simpatie despre aceste prelegeri ţinute de cei mai bine pregătiţi agronomi şi conferenţiari. Conferinţele au avut loc în faţa unor numeroase asistenţe, ţărănimea dînd dovadă de un interes deosebit. S-au ţinut prelegeri şi cu ocazia adunărilor învăţătorilor la începutul anului şcolar. E de subliniat că şi la aceste prelegeri au fost invitaţi ţărani, care au participat în număr mare şi cu mult interes. Cele mai numeroase conferinţe s-au ţinut în comitatele Sibiu, Făgăraş, Braşov, Hunedoara, Timiş, Alba de Jos. Cei mai de seamă conferenţiari erau Romul Simu, Dimitrie Comşa şi alţii [67]. S-au ţinut şi cursuri urmate de discuţii în domeniul diverselor cunoştinţe agricole. Astfel Dim. Comşa a ţinut cursuri la Sălişte despre cultura pomilor [68], la Cugir învăţătorul I. Munteanu a organizat cursuri despre pomărit şi stupărit [69]. Cele mai multe cursuri de acest fel au fost organizate la iniţiativa Astrei şi finanţate de această asociaţie sau de Reuniunile economice.

S-a acordat atenţie şi s-au organizat cursuri pentru pregătirea economică — complexă sau în anumite ramuri — a învăţătorilor de la şcolile populare săteşti. Învăţătorii români erau îndemnaţi să ia parte la cursurile de grădinărit şi pomicultură organizate la şcoala agricolă de la Mediaş [70] sau la cursurile organizate de Ministerul agriculturii, pe lîngă şcolile agricole, cum a fost şi cea de la Cluj-Mănăştur şi unde învăţătorii beneficiau de regulă şi de indemnizaţii pentru întreţinere [71]. Totodată reuniunile române economice sau chiar persoane particulare iniţiau şi ele cursuri pentru calificarea economică a învăţătorilor rurali. Această pregătire corespundea în acea vreme misiunii învăţătorilor de a fi cei mai importanţi

---

66 *Tribuna poporului*, nr. 236 din 11/23 decembrie 1899, p. 6.
67 *Revista economică*, nr. 4 din 10 aprilie 1900, p. 176—178.
68 *Telegraful român*, nr. 44 din 5/17 iunie 1877, p. 178.
69 *Bunul econom*, nr. 8 din 19 februarie/3 martie 1900, p. 5.
70 *Telegraful român*, nr. 8 din 25 ianuarie/6 februarie 1876, p. 32.
71 *Tribuna*, nr. 20 din 8/20 februarie 1894, p. 79 şi *Revista economică*, nr. 7 din 10 iulie 1899, p. 311.

propagatori ai metodelor raţionale economice mai întîi în rîndurile tineretului şi apoi ale ţărănimii române în general. Acest lucru este expus elocvent în articolul lui Eugen Brote „Agricultura şi ţăranul român. Un apel către învăţătorii şi preoţii rurali“ [72]. Necesitatea a fost înţeleasă în primul rînd de înşăşi dascălii tineri, care din proprie iniţiativă au cerut şi au stăruit pentru predarea economiei în preparandii şi seminarii [73]. În multe şcoli, mai ales în fostele regiuni grănicereşti, comunităţile de avere au pretins de la conducătorii şcolilor elementare angajaţi în satele lor, cunoştinţe de economie agrară.

Într-adevăr, în lipsa şcolilor agricole, românii transilvăneni au căutat să folosească pe scară largă învăţămîntul elementar, şcolile populare, ca focare de răspîndire a economiei naţionale. Ziarele vremii relatează cu satisfacţie despre rezultatele obţinute la predarea şi examinarea tinerilor din disciplinele economice, iar presa pedagogică se ocupă detailat de predarea economiei agrare în şcolile populare. Aşa este mai ales Foaia Scolastică, adaus la Economul [74], sau revista Şcoala Practică din Năsăud [75] care aduce contribuţii concrete la organizarea şi desfăşurarea învăţămîntului practic, intuitiv, dînd modele de lecţii economice.

O deosebită atenţie se acordă rolului grădinilor şcolare, considerate adevărate pepiniere de educaţie economică. Presa economică şi pedagogică se ocupă pe larg cu importanţa şi organizarea lor. *Economul* în articolul „Îndrumare în cauza şcolilor de pomărit“, precum şi în alte numeroase articole pe această temă, relevă importanţa practică educativă a organizării şcolilor de pomi pentru elevii şcolilor populare, precum şi modul lor de organizare şi cultivare [76]. Şi Foişoara Telegrafului Român din anul 1876 dedică un ciclu „Grădinii şcoalei populare“ şi menirii ei în introducerea unor ramuri economice raţionale la sate [77]. Mai multe articole critică aspru nepăsarea şi lăsarea în paragină a grădinilor şcolare în multe localităţi [78]. Importanţa grădinilor şcolare pentru formarea şi instruirea viitorilor economi în cultivarea unor soiuri variate de plante de cultură, de legume şi pomi fructiferi, este arătată în articolul „Este grădina şcoalei numai şcoală de pomi, ori are ea şi altă chemare?“, în care se militează în primul rînd pentru organizarea unor grădini-model lîngă preparandiile şi seminariile pedagogice [79]. Importanţa grădinilor şcolare ca mijloace de învăţămînt şi obiect de demonstraţie în şcolile populare este relevată în mod continuu de foile pedagogice ca Foaia bisericească şi şcolastică, şi mai ales de Foaia Şcolastică din anul 1883. Cu toate preocupările insistente din partea pre-

---

[72] *Economul*, nr. 7 din 15/27 aprilie 1874, p. 49—50.
[73] *Idem*, nr. 4 din 15/27 februarie 1875, p. 31.
[74] *Foaia Scolastică adaus la Economul*, nr. 9 din 15/27 mai 1876, p. 68.
[75] *Şcoala practică*, nr. 4 din 1 iulie 1882, p. 106—107.
[76] *Economul*, nr. 2 din 17/27 februarie 1876, p. 13—14.
[77] *Foişoara Telegrafului român*, nr. 2—6 din 1876.
[78] *Economul*, nr. 17 din 1/13 septembrie 1878, p. 130—131.
[79] *Idem*, nr. 6—7 din 1879.

sei şi a forurilor şcolare române în această problemă importantă, în 1899 dintre cele 792 şcoli ale arhidiecezei române greco-ortodoxe în Transilvania numai 510 aveau grădini şcolare de la comune şi dintre ele numai 328 erau cultivate, în mare parte din cauza lipsei de pregătire a învăţătorilor. La şcolile greco-catolice situaţia era de aceeaşi natură.

Un alt mijloc prin care românii din Transilvania au căutat să suplinească lipsa şcolilor agricole, au fost şcolile economice de repetiţie. Înfiinţate prin legea XXXVIII din anul 1868, completată în 1894 şi 1896, ele trebuiau organizate de comună, aveau o durată de şcolarizare de 3 ani, şi un program complex care cuprindea toate ramurile economiei [80]. Presa română, Reuniunile economice şi Astra au relevat importanţa organizării, a bunei funcţionări şi frecventări a acestor şcoli care puteau aduce reale foloase în răspîndirea unei economii raţionale la ţară. După o statistică din 1899 în comitatele din Transilvania şi Banat funcţionau 383 şcoli economice de repetiţie, cele mai multe în comitatele Timiş-Torontal şi Bihor, dar dintre ele numai 21 erau confesionale, restul de stat şi comunale [81] funcţionînd deci în limba maghiară. Această situaţie explică stăruinţele susţinute pentru organizarea şcolilor române de repetiţie economică. Reuniunea agricolă română din comitatul Sibiului, după desfiinţarea şcolii economice din Răşinari, a cerut o parte din subvenţia comitatului, pentru a fi folosită ca stipendii pe seama învăţătorilor care se vor califica conducători ai şcolilor economice de repetiţie [82].

Ziarele româneşti au publicat stipendiile la şcolile agricole existente, îndemnînd tineri români să beneficieze de ele. Reuniunile economice române, Astra, precum şi comunităţile de avere grănicereşti au creat la rîndul lor burse pentru a facilita şi pe această cale pregătirea economică a cît mai mulţi tineri români.

În condiţiile unei situaţii economice mai dezavantajoase şi a dublei exploatări — sociale şi naţionale — românii din Transilvania nu au reuşit să înfrîngă greutăţile materiale şi piedicile oficiale şi să înfiinţeze instituţii de învăţămînt agricol trainice înainte de 1900, sau să beneficieze într-o măsură suficientă de instituţiile şcolare agrare ale statului sau ale altor comunităţi. Ei au lucrat însă necontenit în acest scop, conştienţi fiind de necesitatea stringentă a organizării învăţămîntului agricol pe seama poporului român agricultor, folosindu-se în acelaşi timp de toate căile menite să ducă la răspîndirea economiei înaintate, a metodelor agricole raţionale în popor. În această direcţie au lucrat Reuniunile şi Asociaţiile economice, întreaga presă română, şi s-a încercat a da o orientare întregului învăţămînt popular românesc.

I. KOVÁCS — A. ARDOS — M. MIREL

[80] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 199 din 8/21 septembrie 1906, p. 6.
[81] *Revista economică*, nr. 4 din 10 aprilie 1899, p. 199.
[82] *Idem*, nr. 9 din 10 septembrie 1899, p. 473.

ZUR GESCHICHTE DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN SCHULUNG IN SIEBENBÜRGEN (1849—1900)

(Zusammenfassung)

Die Fachschulung zur Hebung der Landwirtschaft gewann in der kapitalistischen Wirtschaftsordnung, durch die — nach der Revolution von 1848 — die mittelalterlichen Verhältnisse und die Patente von 1853—1854 abgelöst wurden, immer grössere Bedeutung. Da es unbedingt nötig war, die Warenproduktion der grossen Güter zu organisieren, sowie die kleinen Bauernwirtschaften zu verbessern, setzten sich immer grössere Kreise, Fachleute und Presse, für die Einführung des landwirtschaftlichen Unterrichts ein. Im Artikel werden die Bestrebungen und Versuche zur Erreichung dieses Ziels aufgezeigt. Es werden die Ackerbauschulen, die vom Staat oder verschiedenen Gemeinschaften eingerichtet wurden, sowie ihre Geschichte, ihre Organisation und Aufgaben, die Schulungsfächer und die Zusammensetzung des Schülermaterials erörtert.

Insbesondere werden die Bemühungen der rumänischen Kreise zur Organisierung des landwirtschaftlichen Fachunterrichts, der den rumänischen Bauern die auf diesem Gebiete so nötigen Kenntnisse vermitteln sollte, hervorgehoben. Zu diesem Zweck bedienten sich die rumänischen Kreise auch anderer Mittel und Wege, durch die Presse, durch Wirtschafts- und Kulturvereine, Vorlesungen, Schulungskurse und Veröffentlichungen ökonomischen Inhalts. Eine wichtige Rolle in der wirtschaftlichen Ausbildung der rumänischen Jugend und Bauernschaft hatten auch die Volksbildungsschulen und ihre Lehrkräfte.

BIBLIOTECI POPORALE ALE „ASTREI“
(PARTEA A II-a)*

La începutul secolului al XX-lea acţiunea de înfiinţare şi organizare a bibliotecilor populare se afla în plină desfăşurare. În urma introducerii Regulamentului pentru buna desfăşurare a despărţămintelor şi a agenturilor şi mai ales a celui de funcţionare şi administrare a bibliotecilor populare, această activitate a luat un caracter organizat, iar ştirile despre ea, precum şi despre funcţionarea bibliotecilor sînt mult mai cuprinzătoare.

În sprijinul acestei acţiuni au stat permanent nu numai publicaţiile Asociaţiunii, ci şi presa vremii. Încadrîndu-se în orientarea „Astrei“ actuală în acel timp, după care numai prin ridicarea maselor largi la un grad de cultură mai înalt se putea ajunge la progres, *Foaia Poporului* conchide: „În starea în care ne aflăm noi azi cea dintii şi cea mai potrivită cărare este aceea, pe care învăţăm şi căpătăm îndemînare să ne alcătuim în sate biblioteci poporale“ [127]. În acelaşi sens scrie *Solia Satelor:* „Cărţi, cărţi pentru popor! Acolo e un suflet mare, care cere lumină ... Acolo-i puterea şi viitorul nostru“ [128] şi *Răvaşul* care, într-un articol închinat bibliotecilor populare face un apel tuturor de a înfiinţa asemenea instituţii: „Să dăm mînă cu mînă: preoţi şi învăţători şi toată inteligenţa de pe la sate şi să înfiinţăm biblioteci poporale“ [129]. Despre necesitatea înfiinţării şi însemnătatea lor vorbeşte şi învăţătorul George Maican în cîteva din numerele *Foii Poporului:* „Minte luminată însă nu putem avea decît prin învăţătură, iar învăţătura ne-o cîştigăm în şcoală ca băieţi şi prin cetire ca oameni mari, ieşiţi din şcoală. Ca însă să putem ceti cărţi bune, cu sfaturi şi învăţături folositoare avem lipsă de biblioteci poporale ... Simţind noi lipsa acestor biblioteci am hotărît ... să îndemnăm poporul şi pe fruntaşi a întemeia astfel de aşezăminte de mare folos, prin care se lăţeşte lumina la sate“ [130].

---

* Partea I în *ActaMN*, VI, 1969, p. 347—360. Numerotarea notelor o continuă pe cea din partea I.

127 *Foaia Poporului*, nr. 14, 2/15 apr. 1900, p. 157.

128 E. Precup, *Bibliotecile poporale la sate*, în *Solia Satelor* (Cluj) nr. 20, 12/25 mai 1913, p. 5.

129 C. Grue, *Să înfiinţăm biblioteci poporale*, în *Răvaşul*, nr. 33, 14 noiembrie 1903, p. 129.

130 *Foaia Poporului*, nr. 12, 19 mart./1 apr. 1900, p. 133; I. Domşa, în *Călăuza Bibliotecarului*, nr. 6. 1956, p. 23.

Totodată conducerea Asociaţiunii a început să se preocupe mai mult de îndrumarea şi controlul activităţii filialelor ei: s-a cerut despărţămintelor, printr-o serie de circulare, o evidenţă clară a activităţii lor, ele fiind obligate să trimită rapoarte pînă la sfîrşitul fiecărui an [131] şi s-a hotărît numirea unor comisii menite să cerceteze despărţămintele cu activitate mai redusă şi fără nici o activitate [132]. Începînd cu anul 1900 acţiunea de înfiinţare a bibliotecilor şi de perfecţionare a activităţii lor, îndreptată spre adaptarea acestora la condiţiile concrete existente în despărţăminte, pentru a le asigura o eficienţă sporită, poate fi urmărită în primul rînd pe baza rapoartelor generale din arhiva Asociaţiunii şi a rapoartelor generale publicate. Pe baza acestora s-a întocmit tabelul nr. I, care cuprinde, în cifre, activitatea „Astrei" legată de înfiinţarea şi funcţionarea bibliotecilor populare, indiferent dacă ele erau stabile sau ambulante (şi unele şi celelalte înscrise în Regulamentul de funcţionare al bibliotecilor) [133].

Din tabel apar evidente succesele dobîndite de Asociaţiune în activitatea de creare a agenturilor şi bibliotecilor populare. Acestea din urmă au crescut în primii 14 ani ai secolului al XX-lea de la 54 la 626, deci de aproape 12 ori, înregistrînd creşteri însemnate mai ales după anul 1907, cînd Asociaţiunea ia o serie de măsuri concrete pentru sporirea numărului şi îmbunătăţirea activităţii lor.

Considerînd că eficienţa bibliotecilor ambulante este mult mai mare decît a celor stabile, o serie de despărţăminte au optat pentru acest gen. La adunarea generală de la Mehadia (1900) s-a recomandat chiar înfiinţarea mai ales a bibliotecilor am-

---

131 Arhivele Statului Sibiu, fond Astra (în continuare ArhAstra), pach. 144/1901, nr. 332, 381; Procese Verbale, reg. 76/1905, nr. 1089, 1137.

132 Idem, Procese Verbale, reg. 75/1904, nr. 1025.

133 Precizăm că nu pentru fiecare an există date complete şi, uneori, cele existente nu pot fi îndeajuns verificate; dar, în general, cifrele din tabel reflectă activitatea reală a Asociaţiunii în acest domeniu. Acolo unde datele existente nu sînt complete, datorită inexistenţei materialului documentar, cele ce lipsesc nu sînt în măsură să producă schimbări cît de cît importante în aprecierea situaţiei de ansamblu. Trebuie menţionat, de asemenea, că pentru unii ani lipsesc datele privitoare la numărul despărţămintelor, iar pentru alţii nu sînt cifre exacte asupra celor în care existau biblioteci, ca urmare a netrimiterii rapoartelor anuale, de unele despărţăminte, Comitetului Asociaţiunii şi, în sfîrşit, o ultimă precizare: pentru anii în care apar două cifre, prima este din arhivă, iar a doua din presa vremii. Datele exacte s-au dovedit a fi, în urma verificărilor, cele publicate. Explicaţia constă în faptul că de la întocmirea rapoartelor generale (= cele existente în arhiva Astrei) şi pînă la publicarea lor interveneau corectări şi precizări făcute, foarte probabil, pe baza unor rapoarte întîrziate. Aşa se explică de ce cifrele din arhive se contrazic uneori. De ex., pentru anul 1910: în raportul din arhivă figurează 257 agenturi şi 390 biblioteci (ArhAstra, pach. 197/1911, nr. 1339, iar în 1911, tot raportul din arhivă, dă 271 agenturi şi 442 biblioteci, menţionînd, totodată, că numărul agenturilor a crescut cu 15 (!) iar cel al bibliotecilor cu 67 (!); (ArhAstra, pach. 161/1912, nr. 1394, p. 164).

Tabel I. Numărul agenturilor, despărţămintelor şi bibliotecilor [134]

Anul	Nr. agenturi	Nr. bibliot.	Nr. despărţăminte	Nr. desp. cu bibl.
1900	42	54	38	?
1901	43	71	41	?
1902	84	97	44	?
1903	97	108	46	29
1904	?	115	46	?
1905	105	119	46	?
1906	122	122	?	?
1907	165	230	49	34
1908	206	295	51	39
1909	256	337	56	40
1910	257 259	390 375	60	42
1911	271 274	442	67	44
1912	395	501	74	54
1913	488	594	82	57
1914	523	626	87	65

bulante, ca fiind cele care dau rezultate mai importante [135]. Urmarea a fost că în acest an, despărţămintele care abia acum au pus bazele unor biblioteci (Trei Scaune [136], Cohalm [137]) au înfiinţat numai biblioteci ambulante. De altfel, în primii ani de la începutul secolului se situau în frunte despărţămintele cu biblioteci ambulante: Braşovul unde o asemenea situaţie era firească, deoarece animatorul şi iniţiatorul bibliotecilor ambulante, Grigore Maior, îşi desfăşura activitatea aici, avea în 1900, 12 biblioteci ambulante cu cîte 86—100 volume [138], cărora li se adaugă alte două în următorii doi ani [139]. Datorită numeroaselor donaţii, sistemul dorit de Grigore

[134] Tabelul a fost întocmit pe baza rapoartelor generale ale Asociaţiunii pe anii 1900—1914: ArhAstra, pach. 150/1902, nr. 539; pach. 168/1908, nr. 901/1904, f. 4—5; pach. 178/1908, nr. 905/1905, f. 18—28; pach. 175/1907, nr. 845, p. 17, 18; pach. 179/1908, nr. 742, p. 3, 6, 10; pach. 184/1909, nr. 1038, p. 15, nr. 1039, p. 6; pach. 187/1910, nr. 846, p. 3, 16; pach. 197/1911, nr. 1339, p. 15 a, b; pach. 261/1912, nr. 1394. p. 164; pach. 411/1913, nr. 1441, p. 5, 22; pach. 411/1914, nr. 1637, p. 2, 9—10; pach. 411/1915, nr. 1025, p. 5—6, 13; *Transilvania*, nr. VI—VIII, 1901, p. 60; nr. I, ian.—febr. 1902, p. 56; nr. III, iul.—sept. 1909, p. 213, 254, 278; nr. 3, mai—iunie, 1910, p. 201, 263; nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 492; nr. V, sept.—oct. 1912, p. 306, 375—386; nr. IV—V, iul.—oct. 1913, p. 204; nr. 7—9, 1 sept. 1914, p. 93, 252—292; nr. 7—12, 1 dec. 1915, p. 102, 105; *Analele Asociaţiunii* (în continuare *Analele)*, nr. IV, iul. 1903, p. 64; nr. III, mai—iun. 1904, p. 78—79; nr. IV, iul.—aug. 1905, p. 87; nr. IV—VI, iul.—dec. 1906, p. 77, 80; nr. III, iul.—sept. 1907, p. 70—71; nr. II, apr.—iul. 1908, p. 63; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 197, 6/19 sept. 1901, p. 3; nr. 167, 29 iul./11 aug. 1903, p. 3; nr. 197, 6/19 sept. 1906, p. 3; nr. 163, 25 iul./7 aug. 1908, p. 5; *Tribuna*, nr. 163, 5/18 sept. 1902, p. 649; *Telegraful Român*, nr. 84, 11/24 aug. 1911 p. 358; nr. 86, 20 aug./2 sept. 1913, p. 350.

[135] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 196, 3/16 sept. 1900, p. 2.

[136] *Idem*, nr. 240, 29 oct./11 nov. 1900, p. 2.

[137] ArhAstra, pach. 143/1901, nr. 134.

[138] Idem, nr. 154.

[139] Idem, pach. 148/1902, nr. 154; *Analele*, nr. I, ian.—febr. 1903, p. 37.

Maior, ca în despărțămînt să circule trei serii de cîte 10 biblioteci cu material de lectură variat, începea să aibe șanse de realizare [140]. Brașovul era urmat în 1900 de despărțămîntul Blaj cu 11 biblioteci stabile (fiecare cu circa 40—50 cărți) [141] și Timișoara cu 10 biblioteci ambulante [142]. În următorii doi ani numărul bibliotecilor din Timișoara crește vertiginos, ajungînd la sfîrșitul anului 1902 la 16 biblioteci ambulante [143].

În afara bibliotecilor populare ale Asociațiunii, în comune mai funcționau biblioteci parohiale și școlare, acestea bucurîndu-se de multe ori de sprijinul conducerii Asociațiunii [144]. Cu ocazia întocmirii situațiilor statistice pe baza rapoartelor, în anul 1908 se consemnau încă vreo 75 biblioteci parohiale și școlare [145]. În anul următor, în răspunsurile primite de la 23 despărțăminte, se menționau 54 biblioteci parohiale și 40 școlare [146], iar în 1911, pe teritoriul Asociațiunii funcționau 275 alte biblioteci (parohiale, școlare) [147]. În foarte multe cazuri, activitatea lor fiind condusă de aceeași persoană (învățătorul sau preotul din sat), pentru a evita activitatea paralelă și a mări eficiența bibliotecilor, ele au fost unificate. Așa s-a întîmplat de pildă în despărțămintele Săliște, Sibiu și Cluj, unde în 1911 bibliotecile populare ale Asociațiunii au fost contopite cu cele parohiale și școlare [148].

Eficiența mai mare a bibliotecilor populare nu depindea însă numai de tipul lor. La repartizarea bibliotecilor pe comune, mărimea despărțămintelor influența foarte mult activitatea și bunul lor mers. Făcîndu-se sondaje în diferite despărțăminte, la adunarea generală de la Șimleu a Asociațiunii, 7—8 august 1908, raportorii analizează mai amănunțit repartiția bibliotecilor pe comune. Din totalul de 2.326 comune în 39 despărțăminte, nu aveau biblioteci 2.096 [149]. Făcîndu-se o comparație între opt despărțăminte cu 1.099 comune și 441 membri și alte opt despărțăminte cu 142 comune și 569 membri [150], rezulta că primele opt aveau 69 biblioteci, iar celelalte 67, diferența fiind deci foarte mică [151]. Oradea, cuprinsă în prima categorie, avea 232 comune și 60 membri în 20 agenturi. În aceste agenturi s-a înființat cîte o bibliotecă cu 20 volume [152]. La fel era Timișoara, cu 108 comune, 74 membri și 20 biblioteci

---

[140] ArhAstra, pach. 148/1902, nr. 154.
[141] *Transilvania*, nr. VI, iun. 1900, p. 62.
[142] ArhAstra, pach. 148/1902, nr. 40.
[143] *Analele*, nr. III, mai—iunie, 1902, p. 41.
[144] Conducerea Asociațiunii a sprijinit înființarea bibliotecilor școlare. În acest scop a instituit un fond de 2000 coroane pe care l-a distribuit la cerere despărțămintelor unde erau și biblioteci școlare (ArhAstra, pach. 147/1901, nr. 808, 963—965).
[145] ArhAstra, pach. 184/1909, nr. 1039 (Anexa D), p. 7.
[146] Idem, pach. 187/1910, nr. 846, p. 18.
[147] ArhAstra, pach. 261/1912, nr. 1394, p. 177; *Transilvania*, nr. V, sept.—oct., 1912, p. 306.
[148] ArhAstra, pach. 261/1912, nr. 1394, p. 164; *Transilvania*, nr. V, sept.—oct., 1912, p. 375.
[149] ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 742, p. 10; *Analele*, nr. II, apr.—iul. 1908, p. 63.
[150] ArhAstra, pach. cit., p. 8; *Analele*, nr. cit., p. 62.
[151] ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 749 și tabelul anexă, p. 1—58; *Analele*, nr. II, apr.—iul., 1908, p. 88.
[152] ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 749, p. 8 și tabelul anexă, p. 39.

între 80—100 volume[153]. Aceste două despărţăminte aveau, în comparaţie cu celelalte, relativ multe biblioteci, dar numărul mare al comunelor ducea la dispersarea activităţii lor şi la scăderea eficienţei. O situaţie şi mai dificilă era în despărţămintele cu multe comune şi cu posibilităţi reduse de înfiinţare a bibliotecilor: la Beiuş, de exemplu, în cele 157 comune erau 63 membri şi numai trei biblioteci populare[154]. În cealaltă categorie de opt despărţăminte, lucrurile stăteau cu totul altfel: numărul nu prea mare al comunelor pe de o parte, cel ridicat al membrilor şi posibilităţi de organizare mai bună, pe de altă parte, au favorizat înfiinţarea şi funcţionarea eficientă a bibliotecilor. În această categorie, între altele se încadrează despărţămintele Sălişte[155] (15 comune, 67 membri şi 22 biblioteci) şi Braşov[156] (25 comune, 151 membri şi 19 biblioteci).

Rezolvarea situaţiei de mai sus s-a încercat în anii următori prin reorganizări ale despărţămintelor, reducerea teritoriului lor de activitate şi sporirea numărului bibliotecilor, toate măsuri menite să echilibreze posibilităţile de activitate nu prin dispersarea celor fruntaşe, ci prin ridicarea celorlalte la nivelul primelor. Repartiţia bibliotecilor pe despărţăminte, precum şi modificările survenite în diverşi ani sînt incluse în tabelul nr. II[157]. Lipsesc din tabel datele pentru anii 1904—1906, pentru care nu există rapoarte cu date complete şi sigure.

Tabel II. Despărţăminte cu biblioteci (pe ani)

Nr. bibliot.	1903	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
1—10	27	25	26	26	27	29	36	35	40
11—20	2	7	10	9	9	7	10	14	15
21—30		2	5	5	6	6	6	6	6
31—40						2	2	1	1
peste 40								1	1
Total despărţăminte	29	34	39	40	42	44	54	57	65
Total bibl.	108	230	295	337	375	442	501	594	626

153 ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 749; tabelul anexă, p. 56; *Transilvania*, nr. II, apr.—iul. 1908, p. 88.

154 ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 749, p. 8 şi tabelul anexă, p. 8; *Transilvania, l.c.*

155 ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 749, p. 8 şi tabelul anexă, p. 48 (aici figurează numai cu 20 biblioteci); *Transilvania, l.c.*

156 ArhAstra, *l.c.* şi tabelul anexă. p. 20; *Transilvania, l.c.*

157 Tabelul a fost întocmit pe baza datelor cuprinse în: ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 742, tabelul anexă, p. 1—58; *Analele*, nr. II, mai—iun. 1904, p. 78—80; *Transilvania,* nr. II, apr.—iul. 1908, p. 65—80, 88; nr. III, iul.—sept. 1909, p. 278; nr. 3, mai—iun. 1910, p. 263; nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 554—592; nr. V, sept.—oct. 1912, p. 375—408; nr. IV—V, iul.—oct. 1913, p. 294—316; nr. 7—9, 1 sept. 1914, p. 252—294; nr. 7—12, 1 dec. 1915, p. 143—144; pentru totalul bibliotecilor cf. tabelul I.

Referitor la datele cuprinse în tabelul de mai sus, se impun unele precizări de detaliu. În 1903 din cele 27 despărțăminte, 12 aveau cîte o bibliotecă, 13 despărțăminte dispuneau de 2—10 biblioteci, singurul cu 10 biblioteci fiind Blajul [158]. Cele două despărțăminte cu peste 10 biblioteci erau Brașovul cu 16 și Timișoara cu 20 [159].

Cum s-a mai spus, pentru anii 1904—1906 lipsesc datele exacte, cu toate insistențele conducerii de a i se trimite rapoarte. În anul 1904, s-au remarcat în acțiunea de înființare a bibliotecilor despărțămintele Timișoara (20 bibl.), Brașovul (17), Blaj, Bistrița, Cluj și Sătmar-Ugocea [160]. Dintre cele de mai sus Clujul s-a remarcat prin elaborarea unui plan de „lucrare economică și culturală", al cărei obiectiv final viză, între altele, și înființarea cîte unei biblioteci populare în fiecare comună [161]. În anul următor, nu se produc schimbări importante: locurile fruntașe le ocupă tot Timișoara (rămîne cu 20), Brașov (mai înființează una, ajungînd la 18), Blaj, Cluj, Sătmar, cărora li se adaugă și Sebeș [162]. Raportul pe anul 1906 este de asemenea sărac în informații privind bibliotecile, limitîndu-se la notarea totalului lor, la evidențierea unor despărțăminte pentru desfășurarea activității lor și la constatarea că mai sînt despărțăminte fără biblioteci [163]. Situația existentă se pare că a nemulțumit conducerea Asociațiunii care a simțit necesitatea luării unor măsuri menite să stimuleze eforturile despărțămintelor îndreptate spre înființarea bibliotecilor [164]. Urmările s-au văzut chiar în anul următor, cînd numărul bibliotecilor a crescut cu nu mai puțin de 108, evidențiindu-se din nou despărțămintele Cluj și Săliște, ambele cu peste 20 de biblioteci [165]. Continuă să existe, totuși, despărțăminte fără biblioteci. Au raportat în acest sens despărțămintele Aiud, Teiuș, Mercurea, Oravița, Mociu, Vîrșeț, care au încercat să suplinească lipsa bibliotecilor prin distribuire de cărți [166]. În 1908 continuă creșterea simțitoare a numărului bibliotecilor și este de menționat că unele despărțăminte, dintre cele care au raportat [167], făceau eforturi susținute în acest sens: Bradul și Sătmarul, care aveau înainte cîte 7 biblioteci [168], au ajuns acum primul la 26, iar la doilea la 21. Acțiunea celor două despărțăminte de mai sus s-a bucurat de sprijinul concret al conducerii Asociațiunii care s-a îngrijit să asigure, de exemplu, Sătmarului înzestrarea cu cărți pentru 10 biblioteci [169].

Noi corective și metode se aduc activității de înființare și susținere a bibliotecilor la adunarea Asociațiunii din anul 1908, de la Șimleu. Între altele se discută

[158—159] ArhAstra, pach. 178/1908, nr. 901/1904, f. 6; *Analele*, nr. III, mai—iun. 1904, p. 78—80.

[160] ArhAstra, pach. 178/1908, nr. 905/1905, p 28; *Analele*, nr. I, ian.—febr. 1905, p. 6, 12—15.

[161] *Solia Satelor*, nr. 51, 8/21 dec. 1913, p. 4.

[162] *Analele*, nr. IV, iul.—dec. 1906, p. 80.

[163] ArhAstra, pach. 175/1907, nr. 845, p. 6, 17—18; nr. III, iul.—sept. 1907, p. 70—71.

[164] Se va reveni la tratarea măsurilor Asociațiunii în acest domeniu (infra, p. 319—320).

[165] ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 742, tabelul anexă, p. 26, 48; cf. *Transilvania*, nr. II, apr.—iul. 1908, p. 88.

[166] ArhAstra, tabelul anexă citat, p. 6, 36, 38, 42, 57; *Transilvania, l. c.*

[167] De pildă, desp. Săliște n-a înaintat în acest an raport (*Transilvania*, nr. III, iul.—sept. 1909, p. 278).

[168] ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 742, tabelul anexă, p. 18, 51; *Transilvania*, nr. III, apr.—iul. 1908, p. 88.

[169] *Transilvania*, nr. III, iul.—sept. 1909, p. 278; nr. IV, oct.—dec. 1909, p. 221.

elaborarea unui plan concret de înființare[170], precum și metodele care puteau înlesni crearea și funcționarea bibliotecilor[171]. Asemenea măsuri nu lipsesc nici în anii următori[172]. În 1909 se evidențiază despărțămintele Brad, Brașov, Oradea, Sătmar-Ugocea. Șimleu, toate cu peste 20 biblioteci[173] și care se vor menține pe locurile fruntașe și în anii următori[174]. Pentru prima dată sînt consemnate, în 1911, despărțăminte cu peste 30 biblioteci: Năsăud (33) și Șimleu (38)[175], cărora li se adaugă în anul următor Diciosînmartin (36)[176], iar în 1913 ultimul dintre despărțămintele menționate ajunge la 42[177]. Activitatea despărțămîntului Diciosînmartin de creare a bibliotecilor a fost în acești ani dintre cele mai susținute și s-a desfășurat într-un ritm foarte intens. Tot între realizările de seamă trebuie consemnate activitățile despărțămintelor Cluj și Năsăud care au reușit, în 1911, să aibe biblioteci în fiecare din agenturile lor[178].

Căutările în domeniul organizatoric, menite să găsească metodele cele mai potrivite pentru asigurarea unei eficiențe sporite a bibliotecilor au fost diferite. Din cele de mai sus s-a observat acțiunea extensivă de creare a numeroase biblioteci, chiar dacă fondurile de cărți erau uneori mici. Alte despărțăminte însă preferau comasările, unificările a două sau mai multe biblioteci și crearea, în urma acestor unificări, a unor biblioteci mai mari, mai bine înzestrate, cu fonduri variate. Între ele menționăm despărțămîntul Săliște, căruia, în 1910, îi scade numărul bibliotecilor de la 22 la 12, toate cu număr mare de cărți[179] și despărțămîntul Șimleu, unde numărul bibliotecilor scade, în 1912, de la 38 la 21, știindu-se totodată de crearea în același an a unei biblioteci a despărțămîntului cu 300 volume[180].

În rapoartele din unii ani sînt menționate despărțăminte fără biblioteci[181]. Ele fac însă parte, de obicei, din categoria despărțămintelor nou create. Așa se explică de ce în 1912 nu aveau biblioteci Hălmagiu, Oravița și Șercaia[182], pentru ca în anul următor primele două să dispună de patru biblioteci, iar ultimul de 17[183].

---

[170] Idem, nr. III, aug.—sept. 1908, p. 179.

[171] De ex., circulara nr. 1168 (1908) privind înființarea de biblioteci cu ocazia ținerii prelegerilor populare (ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 1168, coala 1—2; *Transilvania*, nr. IV, oct.—dec. 1908, p. 221).

[172] De ex. circularele nr. 1831 și 2044 (1912), (*Transilvania*, nr. VI, nov.—dec. 1912, p. 570—571, 576—577).

[173] *Transilvania*, nr. 3, mai-iun. 1910, p. 263.

[174] 1910: *idem*, nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 554—592; 1911: ArhAstra, pach. 261/1912, nr. 1394, tabel anexă, p. 164—177; *Transilvania*, nr. V. sept.—oct. 1912. p. 375—386; 1912: *idem*, nr. IV—V, iul.—oct, 1913, p. 299—302, 309, 312—313; 1913: *idem*, nr. 7—9, 1 sept. 1914, p. 252—292.

[175] *Transilvania*, nr. V, sept.—oct. 1912, p. 400, 405.

[176] Raportul desp. Diciosînmartin (28 aug. 1912), în MuzIstCluj, inv. M. 926, p. 1—2, consemnează 36 biblioteci; în tabelul publicat în *Transilvania*, nr. IV—V, iul.—oct. 1913, p. 302, numărul este greșit.

[177] *Transilvania*, nr. 7—9, 1 sept. 1914, p. 293.

[178] *Idem*, nr. V, sept.—oct. 1912, tabel anexă XI, p. 407—408.

[179] *Idem*, nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 572.

[180] *Idem*, nr. IV—V, iul.—oct. 1913, p. 313.

[181] De ex., în 1910 șapte desp. raportează că n-au biblioteci (*idem*, nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 554—592).

[182] *Idem*, nr. IV—V, iul.—sept. 1913, p. 296, 304, 308—310, 312.

[183] *Idem*, nr. 7—9, 1 sept. 1914, p. 252—292.

În anul 1914 activitatea Asociaţiunii a continuat în mod normal pînă la sfîrşitul lunii iulie cînd s-a decretat mobilizarea generală. Această situaţie a zdruncinat mersul normal şi începînd cu acest an nu s-a mai putut ţine nici o adunare generală a Asociaţiunii [184]. Din Raportul general pe anul 1914 desprindem că din 87 despărţăminte existente au ţinut adunările cercuale 18, adică 1/5, şi n-au putut ţine 69 [185], adică 4/5. Cu toate acestea s-au mai înfiinţat agenturi şi biblioteci, ajungîndu-se, la sfîrşitul anului, la 523 agenturi şi 626 biblioteci populare [186].

În anii ce au urmat, condiţiile fiind şi mai grele, activitatea despărţămintelor a fost cu totul redusă. Numărul lor, al agenturilor şi bibliotecilor a rămas acelaşi [187]. Întreaga activitate a fost redusă la împărţirea de cărţi, iar în zonele cuprinse de război, ea nu exista [188]. Sînt edificatoare în acest sens rapoartele unor despărţăminte: Panciova informează că datorită operaţiilor de război şi-a redus activitatea la „prevederea cu lectură a soldaţilor în trecere" [189]; acelaşi lucru îl declară şi Oradea [190]; despărţămîntul Făgăraş raportează că întreaga activitate s-a redus la lecturile tinerilor şi împrumutarea de cărţi soldaţilor şi răniţilor din spitale [191].

Activitatea Asociaţiunii a început a fi refăcută, dar pe alte baze, abia după cinci ani, în 1919, în noile condiţii de după război, cînd acţiunea de înfiinţare a bibliotecilor cunoaşte o amploare deosebită [192]. Eforturile ce vizau fondarea de biblioteci au fost îndrumate şi coordonate de conducerea Asociaţiunii, despărţămintelor şi agenturilor revenindu-le sarcina de a crea, cu toate mijloacele ce le stăteau la dispoziţie, cît mai multe biblioteci populare, nu atît în centrul despărţămîntului, cît mai ales în comune. Deşi despărţămintele aveau la dispoziţia lor, pentru necesităţi proprii, 20% din veniturile încasate, această sumă era neîndestulătoare pentru a pune bazele bibliotecilor în fiecare agentură. Sprijinul acordat de „Astra" era şi el destul de redus pentru a putea face faţă situaţiei. De aceea, a rămas la latitudinea fiecărui despărţămînt de a găsi mijloacele şi căile cele mai bune pentru strîngerea fondurilor destinate acestui scop. De aici rezultă deosebiri şi particularităţi în funcţie de posibilităţile fiecărui despărţămînt.

O primă sursă o constituiau donaţiile de cărţi făcute despărţămîntului de către conducerea Asociaţiunii pentru a înlesni crearea unei biblioteci. Dintre cărţile donate, majoritatea o formau numere din colecţia Biblioteca Populară şi pentru a crea o bibliotecă cu un fond îndeajuns de variat, erau necesare completări importante. În acest scop, despărţămintele utilizau posibilitatea de a strînge fonduri speciale, destinate fie înfiinţării de noi biblioteci, fie completării inventarului celor existente. Sursele de obţinere

---

184 ArhAstra, pach. 411/1915, nr. 1025, p. 2—3; *Transilvania*, nr. 7—12, 1 dec. 1915, p. 102.
185 ArhAstra, pach. citat, p. 5—6; *Transilvania*, nr. cit., p. 102.
186 ArhAstra, pach. cit., p. 13; *Transilvania*, nr. cit., p. 105.
187 ArhAstra, pach. 411/1916, nr. 900. coala 1.
188 Ibidem.
189 Idem, pach. 411/1915, nr. 431.
190 Idem, pach. 411/1916, nr. 195.
191 Idem, pach. 411/1916, nr. 473.
192 *Transilvania*, nr. 1, mai 1920, p. 124; nr. 5—9, sept. 1920, p. 559—560.

a fondurilor le constituiau serbările culturale cu program, contribuţiile şi donaţiile făcute despărţămîntului de diferite instituţii sau chiar de particulari.

Pentru a concretiza cele de mai sus menţionăm doar cîteva despărţăminte, unde tinerimea studioasă şi ceilalţi membri au răspuns cu însufleţire apelului lansat de conducere. Cu scopul strîngerii fondurilor necesare punerii bazelor unor biblioteci s-au organizat serbări culturale (Cincul Mare[193], Mititei[194], Prundul Bîrgăului, Mociu[195]), reprezentaţii teatrale susţinute de tineri (Bucerdea Vinoasă[196], Homorod, Făget-Blaj, Uzdin, Cohalm[197], Viştea de Jos[198], Lăscud[199] etc.), spectacole susţinute de meseriaşi (în 15/28 aprilie 1902 la Pecica)[200], concerte însoţite de reprezentaţii teatrale (Comloşul Mare[201], Bistriţa[202]), petreceri (Turda[203], Diciosînmartin[204], Cîmpeni[205]), s-au creat formaţii corale (Lăscud)[206] etc. Tot pentru înlesnirea strîngerii fondurilor necesare bibliotecilor, Societatea de diletanţi a tineretului studios din Braşov donează o parte din veniturile sale de la spectacole[207], iar învăţătorul George Zach din Pomi contribuie la punerea bazelor unor biblioteci prin donarea fondurilor încasate la mai multe serbări şcolare[208].

Sprijinind orice acţiune culturală mai importantă, băncile româneşti transilvănene acordă ajutor şi pentru înfiinţarea a cît mai multe biblioteci, pentru pătrunderea cărţilor în cele mai îndepărtate sate. Banca Albina, de pildă, face donaţii însemnate (a. 1900) despărţămîntului Trei Scaune, nou organizat[209], Banca Bistriţana[210] pentru bibliotecile din despărţămîntul Bistriţa, Banca Silvana[211] se angajează să înfiinţeze, din mijloacele sale, două biblioteci populare, iar băncile Economul[212] şi Sătmăreana[213] au sprijinit prin donaţii bibliotecile din despărţămintele Cluj şi, respectiv, Sătmar.

Tot pentru strîngerea fondurilor băneşti şi a cărţilor o serie de despărţăminte deschid colectă pentru toţi cei care voiau să ajute sub orice formă această acţiune. La şedinţa despărţămîntului Sătmar din 30 august 1908 se cerea conducerii Asociaţiunii să facă apel la toţi cărturarii din toate ţinuturile ca aceştia să contribuie prin

193 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 17, 23 ian./4 febr. 1900, p. 6.
194 *Foaia Poporului*, nr. 28, 9/12 iulie 1900, p. 233.
195 ArhAstra, pach. 147/1901, nr. 945.
196 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 191, 27 aug./9 sept. 1900, p. 5.
197 *Foaia Poporului*, nr. 11, 12/25 martie 1900, p. 129—130.
198 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 18, 24 ian./6 febr. 1904, p. 3.
199 Idem, nr. 67, 24 mart./6 apr. 1904, p. 3.
200 Petre Oalde, în *Revista Bibliotecilor*, nr. 10, 1966, p. 618.
201 *Ibidem*, p. 619.
202 ArhAstra, pach. 143/1901, nr. 79.
203 *Telegraful Român*, nr. 84, 27 iul./9 aug. 1900, p. 344.
204 MuzIstCluj, inv. M. 442.
205 *Telegraful Român*, nr. 42, 15/28 apr. 1900, p. 167.
206 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 86, 16/29 apr. 1901, p. 4.
207 *Transilvania*, nr. VI—VII, iul.—aug. 1901, p. 136.
208 *Foaia Poporului*, nr. 10, 5/18 martie 1900, p. 110—111.
209 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 240, 28 oct./11 nov. 1900, p. 2.
210 ArhAstra, pach. 150/1902, nr. 511.
211 Idem, pach. 170/1906, nr. 886.
212 *Transilvania*, nr. 3, mai—iunie 1905, p. 55—56.
213 *Ţara Noastră*, nr. 34, 19 aug. 1907, p. 564.

colecte la îmbunătățirea sistemului bibliotecilor populare[214]. Deși Comitetul n-a lansat un apel special în această privință, fiecare despărțămînt, cu aprobarea conducerii, a adresat o chemare tuturor celor ce aveau posibilități să contribuie fie cu sume bănești, fie cu cărți: deschid colecte sau creează fonduri speciale destinate ființării sau îmbogățirii inventarului bibliotecilor despărțămintele: Cluj[215], Turda[216], Oradea[217], Mociu (în ultimul se creează un fond special, început cu importanta donație a lui Amos Frîncu și purtînd numele lui Grigore Maior, în memoria celui ce a fost întemeietorul bibliotecilor populare ambulante)[218].

Nu lipseau, desigur, nici donațiile particulare, multe din ele, e adevărat, importante nu din punctul de vedere al cuantumului cît, mai ales, datorită semnificației lor. Așa de pildă, învățătorul Emilian Novacovici din Răcășdia (desp. Oravița) a prezentat conducerii Asociațiunii lucrarea „Folcloristica din Răcășdia și jur", cu rugămintea de a i se permite ca jumătate din venitul cărții să fie destinat înființării unei biblioteci în comună[219]. Alte donații sînt semnalate la Brașov (din partea lui A. Mureșianu, M. Baiulescu[220], a Reuniunii femeilor române)[221], pentru biblioteca satului Vaca — desp. Brad — (din partea lui Nicolae Iorga și a Academiei Române)[222], pentru despărțămîntul Oradea (donația lui I. Vulcan)[223] și, cea mai mare dintre toate, din partea lui V. Stroescu, în valoare de 25.000 coroane, pentru înființarea de biblioteci și tipărire de cărți[224]. Lista donatorilor ar putea fi continuată, între ei întîlnindu-se numele aproape tuturor scriitorilor și oamenilor de știință ardeleni, bănățeni, maramureșeni, din România veche.

Din colecția „Biblioteca Populară a Asociațiunii", ce a început să apară în anul 1900, tipărind o serie de publicații cu caracter popular, conducerea Asociațiunii a pus la îndemîna tuturor despărțămintelor care le-au solicitat cărți pentru înființarea sau îmbogățirea bibliotecilor. Numai în anul 1900 conducerea „Astrei" a trimis publicații despărțămintelor Timișoara (200 exemplare, cu care s-a propus înființarea altor patru noi biblioteci ambulante)[225], Trei Scaune, Ciuc[226] și Oșorhei[227], iar în anii următori des-

---

[214] *Transilvania*, nr. IV, oct.—dec. 1908, p. 205.
[215] ArhAstra, pach. 150/1902, nr. 548.
[216] Idem, pach. 150/1902, nr. 689.
[217] Idem, pach. 147/1901, nr. 944.
[218] Idem, pach. 154/1903, nr. 922; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 155, 15/28 iulie 1905, p. 3.
[219] ArhAstra, Procese Verbale, reg. 73/1903, nr. 471.
[220] ArhAstra, pach. 148/1902, nr. 154.
[221] *Transilvania*, nr. II, mart.—apr. 1903, p. 38.
[222] *Țara Noastră*, nr. 15, 8 apr. 1907, p. 244.
[223] ArhAstra, pach. 163/1905, nr. 980.
[224] Idem, pach. 411/1913, nr. 1441, p. 22—23. Pînă la război s-a reușit doar tipărirea cărților, iar bibliotecile au fost create abia în 1919 (idem, pach. 411/1915, nr. 1025, p. 13); *Transilvania*, nr. 5—9, sept. 1920, p. 560).
[225] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 111, 20 mai/2 iun. 1901; ArhAstra, pach. 148/1902, nr. 40.
[226] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 240, 29 oct./11 nov. 1900, p. 2.
[227] ArhAstra, Procese Verbale, reg. 68/1900, nr. 177.

părțămintele Huedin, Cohalm[228], Mediaș[229], Brașov[230], Făgăraș[231], Săliște[232], Orșova[233] etc. Condiția cu care se expediau publicațiile era ca ele să intre în bibliotecile Asociațiunii[234].

O acțiune unică s-a început în anul 1904/5 în câteva despărțăminte (Cluj, Agnita, Orăștie), prin străduințele de a pune temei bibliotecilor populare mari, înzestrate numai cu cărți apărute în colecția Biblioteca Populară a Asociațiunii. În acest scop conducerea Asociațiunii a pus la dispoziția acelor despărțăminte 800 exemplare din broșurile apărute, menite să constituie fondul de început al unor biblioteci. Adunarea generală a recomandat acest procedeu tuturor despărțămintelor care nu dispuneau de mijloace materiale necesare pentru a înființa singure biblioteci[235], iar conducerea Asociațiunii, la cererea despărțămintelor, a distribuit, în anul 1905, 3162 exemplare[236] și în 1906, 5548 exemplare[237], fie pentru crearea de noi biblioteci, fie pentru amplificarea celor existente.

Instalarea noilor biblioteci se făcea în cadru festiv, cu participarea trimisului conducerii despărțămîntului, în cazul agenturilor, sau chiar al Asociațiunii, în cazul bibliotecii centrale a despărțămîntului. Acolo unde nu exista încă nici o agentură, ea se înființează cu această ocazie, fiind o condiție *sine qua non* pentru instalarea unei biblioteci. Din numeroasele exemple ce se pot da, menționăm că la festivitatea deschiderii bibliotecii despărțămîntului Turda, Valeriu Moldovan a vorbit „Despre însemnătatea bibliotecilor populare"[238]. La fel, în despărțămîntul Bistrița, cu ocazia inaugurării bibliotecii din comuna Regla, s-a aranjat o serbare culturală, unde directorul despărțămîntului a vorbit despre folosul bibliotecilor populare[239]. În despărțămîntul Sibiu, cu ocazia unei excursii culturale, la Turnișor, se pun bazele unei agenturi și biblioteci cu cărți donate de Comitet, de conducerea despărțămîntului și editura „Luceafărul"[240].

În 1907, la ședința anuală a despărțămîntului Șimleu, se face propunerea ca în fiecare comună unde se va ține o adunare cercuală să se înființeze, cu acea ocazie, și o bibliotecă populară[241]. Pentru a se reuși înființarea cîte unei biblioteci în fiecare agentură și, mai mult chiar, funcționarea în fiecare comună a unei agenturi și a unei biblioteci, s-a căutat folosirea tuturor ocaziilor favorabile creării bibliotecilor. Unele dintre cele mai nimerite s-au dovedit a fi prelegerile, pe teme economice și educa-

---

228 Idem, pach. 144/1901, nr. 277, 377.
229 Idem, Procese Verbale, reg. 73/1902, nr. 714.
230 *Transilvania*, nr. VI, apr.—iun. 1907, p. 73.
231 ArhAstra, Procese Verbale, reg. 75/1904, nr. 568.
232 *Telegraful Român*, nr. 73, 1/14 iulie 1900, p. 292.
233 ArhAstra, pach. 170/1906, nr. 934.
234 Idem, Procese Verbale, reg. 71/1900, nr. 184.
235 Idem, pach. 178/1908, nr. 905/1905.
236 *Analele*, nr. IV—VI, iul.—dec. 1906, p. 80.
237 *Transilvania*, nr. III, iul.—sept. 1907, p. 64.
238 ArhAstra, Procese Verbale, reg. 70/1900, nr. 736, coala I.
239 *Analele*, nr. I, ian.—febr. 1905, p. 12.
240 *Telegraful Român*, nr. 63, 11/24 iun. 1909, p. 262.
241 ArhAstra, pach. 174/1907, nr. 909.

tive, ţinute în diferite comune. Conducerea Asociaţiunii a trimis despărţămintelor şi o circulară în acest sens[242], repetată în anii ce au urmat[243], prin care li se cerea înfiinţarea de biblioteci cu ocazia prelegerilor menţionate şi procurarea de fonduri proprii pentru înzestrarea cu cărţi a celor nou create sau completarea celor existente. În anul următor, peste 50 conferenţiari au ţinut prelegeri în mai mult de 100 sate, împărţind cu aceste ocazii peste 5 000 cărţi destinate bibliotecilor[244]. În despărţămîntul Diciosînmartin, numai în 1910, s-au ţinut 17 prelegeri, înfiinţîndu-se 15 agenturi şi biblioteci şi reactivîndu-se alte două[245]. Cu ocazii asemănătoare s-au înfiinţat biblioteci în anul 1912 în despărţămintele Beiuş, Bistriţa-Năsăud[246] şi acelaşi Diciosînmartin[247].

Dacă pînă acum ne-am referit mai mult la străduinţa conducerii Asociaţiunii şi a despărţămintelor de a înfiinţa cît mai multe biblioteci, nu trebuie să neglijăm nici activitatea propriu-zisă a bibliotecilor, modul lor de organizare, fondurile, numărul cititorilor şi activitatea de culturalizare desfăşurată prin şi cu ajutorul lor. Asupra modului de organizare şi funcţionare, Regulamentul de funcţionare (a. 1899)[248] stabilea o serie de condiţii. Astfel, funcţia de bibliotecar o putea avea fie conducătorul agenturii, fie o persoană de încredere aleasă în acest scop, de obicei învăţătorul. În cazul bibliotecilor ambulante, acolo unde nu exista o persoană care să îndeplinească permanent funcţia de bibliotecar, se împărţeau cărţi, de la sediul despărţămîntului şi de la biblioteca centrală, învăţătorilor sau unor fruntaşi ai satului[249].

Sediul bibliotecii era, în mod obişnuit, cel al despărţămîntului sau agenturii: în majoritatea cazurilor în localul şcolii[250]. La bibliotecile ambulante sediul era acelaşi cu al despărţămîntului, iar cărţile erau predate, în lădiţe, agenturii ce urma conform planificării, fiecare cu cîte un inventar. Reparaţia generală a cărţilor se făcea primăvara şi toate agenturile trebuiau să predea, la sediul despărţămîntului, bibliotecile aflate la dispoziţia lor[251]. Orarul bibliotecilor era stabilit, conform Regulamentului, de

---

242 *Transilvania*, nr. IV—VI, iul.—dec. 1906, p. 239.

243 ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 1168, coala 1—2; *Transilvania*, V, oct.—dec 1909, p. 450.

244 *Ţara Noastră*, nr. 4, 21 ian. 1907, p. 65.

245 MuzIstCluj, inv. M. 923.

246 *Transilvania*, nr. VI, nov.—dec. 1912, p. 564—565.

247 Dintre numeroasele cazuri din acest despărţămînt menţionăm pe cele de la Subpădure (la 9 iunie 1912, în prezenţa a 300 de localnici s-au ţinut prelegerile: Zaharia Boiu, „Despre scopul Asociaţiunii", Emil Călugăru „Alcoolism" şi M. Platon „Despre şcoală şi meserii", după care s-au pus bazele unei agenturi şi unei biblioteci — MuzIstCluj, inv. M. 703—705) şi Bernadea (la 19 mai 1912 s-au ţinut tot trei prelegeri după care s-au pus bazele bibliotecii; MuzIstCluj, inv. M. 696).

248 *Transilvania*, nr. III, Partea oficială, 1899, p. 64—66; cf. şi *ActaMN*, VI, 1969, p. 357—358.

249 De ex. desp. Vîrşeţ (ArhAstra, pach. 154/1903, nr. 1019) şi desp. Oraviţa (pach. 158/1904, nr. 1009).

250 *Ţara Noastră*, nr. 15, 8 apr. 1907, p. 244.

251 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 138, 22 iun./5 iul. 1907, p. 5.

fiecare agentură, de obicei duminica la amiază [252] şi uneori şi în sărbătorile legale [253].

Referitor la numărul cărţilor şi cititorilor datele disponibile sînt mai sărace din cauza lipsei rapoartelor anuale ce trebuiau înaintate conducerii Asociaţiunii. Unele despărţăminte au preferat să-şi concentreze eforturile spre înfiinţarea a cît mai multe biblioteci chiar dacă ele nu dispuneau decît de un fond minim de cărţi: Oradea avea 21 biblioteci, în fiecare agentură, cu cîte 25 volume fiecare [254], Năsăud 20 biblioteci (două ambulante), cu 30—60 volume şi un număr de 774 cititori [255], Diciosînmartin avea 21 biblioteci din care cinci cu peste 100 volume, una cu 85 şi 15 cu 42 de volume şi 301 cititori [256]. În schimb, alte despărţăminte s-au preocupat de crearea unor biblioteci mari cu inventare bogate şi variate din punct de vedere al conţinutului: Gherla are şase biblioteci cu cîte 50—100 volume şi 897 cititori [257], Sibiu, 20 biblioteci, fiecare sub 500 volume şi cu 1092 cititori [258] şi Sălişte, 12 biblioteci cu 7165 volume [259].

În anul 1909, la adunarea generală a Asociaţiunii de la Sibiu, 12—13 octombrie 1909, s-a trimis o circulară referitoare la studierea circulaţiei cărţilor din bibliotecile populare [260]. S-au adunat astfel date de la 12 despărţăminte, care aveau 184 biblioteci şi circa 5 000 cititori [261]; în anul următor, din informaţiile trimise de 22 despărţăminte reiese că erau 213 biblioteci populare şi aproximativ 6.000 cititori [262], iar în anul 1911, în datele centralizate (incomplete) figurau 429 biblioteci cu circa 26.335 volume şi aproximativ 9812 cititori [263]. Raportul menţionează că aceste informaţii nu corespund întocmai realităţii, deoarece nu toate despărţămintele au dat datele cerute, iar în ce priveşte numărul cititorilor, el nu putea fi stabilit precis, deoarece la sate, de obicei, se făceau lecturi colective [264].

Majoritatea cititorilor din biblioteci o forma tineretul, cum reiese din menţiunile unor rapoarte [265] şi-şi are în parte explicaţia în practicarea lecturilor colective, la casele sătenilor, uneori singurele posibile datorită exis-

---

[252] *Transilvania*, nr. III, Partea oficială, 1899, p. 66; MuzIstCluj, inv. M. 747—ag. Bazna.

[253] „Ţi-e mai mare dragul să vezi în duminici şi sărbători ţăranul venind la bibliotecă şi scoţînd cu mare cuviinţă cartea din buzunarul sumanului de lînă ... o dă învăţătorului zicînd: să-mi dai aceea cu poveţele de cari ne spusesei astăzi" (*Ţara Noastră*, nr. 15, 8 apr. 1907, p. 245).

[254] *Transilvania*, nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 577.

[255] *Idem*, p. 572.

[256] Raportul desp. Diciosînmartin, 1911, MuzIstCluj, inv. M. 925.

[257] *Transilvania*, nr. cit., p. 567.

[258] *Idem*, p. 588.

[259] *Idem*, p. 579 (Orlat, 1141 volume, Sălişte 2063, Cacova 500, Aciliu 200, Amnaş 20, Galeş 118, Sibiel 776, Tilişca 927, Topîrcea 386, Gura Rîului 577, Mag 160, Vale 259).

[260] ArhAstra, pach. 184/1909, nr. 1410.

[261] Idem, pach. 187/1910, nr. 846, p. 16.

[262] Idem, pach. 197/1911, nr. 1339, p. 15 a—b.

[263] *Transilvania*, nr. 4, iul.—aug. 1911, anexa IX, p. 386.

[264] Raportul agenturii Bazna, desp. Diciosînmartin, pe anul 1910, MuzIstCluj, inv. M. 538; raportul desp. Trei Scaune, *Gazeta Transilvaniei*, nr. 174, 5/18 aug. 1901, p. 5.

[265] La Căpîlna de Jos 18 adulţi şi 67 şcolari (raportul agenturii Căpîlna de Jos, 20 iunie 1911 — MuzIstCluj, inv. M. 539); Blaj, 850 cititori, majoritatea tineri (*Transilvania*, nr. V, sept.—oct. 1912, p. 376), la fel Bazna (MuzIstCluj, inv. M. 747, 1912) şi Sita Buzăului (MuzIstCluj, inv. M. 442, 1913).

tenței unui număr mare de neștiutori de carte [266]. Fondul bibliotecilor era alcătuit din cărți cu profil diferit și (conform regulamentului) cu conținut popular, atractiv· Conducerea Asociațiunii a acordat o mare atenție fondului bibliotecilor populare, alcătuind, în 1900, un Repertoriu de cărți, menit să constituie un îndreptar în dotarea bibliotecilor și, totodată, să înlesnească comitetelor cercuale alegerea unor lecturi adecvate cititorilor cărora le erau destinate. Repertoriul cuprinde: folclor (110 titluri), cărți populare (53), literatură (129), științe naturale (9), medicină, igienă (24), literatură economică (31) [267]; a fost publicat în întregime, apoi reluat, selectiv, în presă [268].

Preocupări față de conținutul cărților bibliotecilor populare sînt cunoscute în presa vremii, ele sugerînd fondatorilor bibliotecilor unele titluri de cărți, dînd repertorii complete etc. Pentru a nu da decît cîteva exemple, menționăm articolul lui I. Pop Reteganul, „Ceva despre bibliotecile populare" în care se discută problema conținutului fondurilor [269], apelurile secretariatului Asociațiunii, adresate editorilor, pentru publicarea unui „Repertoriu bibliografic" cît mai amplu al „productelor literare" [270], apelul conducerii adresat secțiilor Asociațiunii pentru întocmirea în fiecare an a listelor de cărți, cît mai ample, care să înlesnească acțiunea de îmbogățire a fondurilor bibliotecilor [271], articolul „Biblioteci populare la sate" semnat de E. Precup [272] însoțit de o listă de cărți împărțite pe categorii, în funcție de conținutul lor.

Sursa principală de aprovizionare a bibliotecilor o formau, după cum s-a mai menționat, cărțile apărute în Biblioteca Populară a Asociațiunii, cu subiecte bine alese, destinate cerințelor bibliotecilor populare înființate. Se adaugă operele editate în Transilvania și mai ales în România, apărute în Biblioteca populară Minerva, Biblioteca Steaua sau în Biblioteca pentru toți [273].

Inventarul bibliotecilor nu putea fi însă, în condițiile date, dintre cele mai variate și adecvate, cîtă vreme procurarea cărților depindea de o mulțime de factori: persoana celui ce îndeplinea funcția de bibliotecar, posibilitățile de organizare existente, fondurile materiale ce puteau fi procurate ș.a.m.d. Se constată, pe baza unor inventare de bibliotecă, că în dotarea acestora predominau cărțile de literatură, istorie, povestiri, anec-

---

266 O asemenea situație relatată în raportul bibliotecarului din Sita Buzăului (MuzIstCluj, inv. M. 442, 1913).

267 *Transilvania*, nr. II—III, febr.—mart. 1900, p. 21—33.

268 *Foaia Poporului*, 1900, nr. 16/29 apr., p. 88; nr. 17, 23 apr./6 mai, p. 199—200; nr. 18, 30 apr./13 mai, p. 212; nr. 19, 7/20 mai, p. 224.

269 *Gazeta de Duminică*, nr. 5, 1905; cf. I. Domșa, *op. cit.*, p. 24.

270 ArhAstra, pach. 148/1902, nr. 192.

271 *Transilvania*, nr. IV—V, iulie 1913, p. 371.

272 *Solia Satelor*, nr. 21, 1 iunie 1913, p. 6.

273 De pildă, în inventarele bibliotecilor din desp. Diciosînmartin: Boziaș (MuzIstCluj, inv. M. 885); Bazna (MuzIstCluj, inv. M. 887), se menționează editurile și colecțiile din care provin: Biblioteca populară Minerva, Biblioteca pentru toți, Biblioteca Steaua.

dote — ca unele ce erau cele mai gustate și apreciate [274] — și lucrări privind cultura pămîntului și de economie politică [275].

Desigur solicitarea diferită a anumitor cărți depindea, în primul rînd, de gradul de cultură al membrilor agenturii și de felul în care erau recomandate cititorilor. Tocmai de aceea s-a acordat o mare importanță nu numai bunei desfășurări a activității bibliotecii, ci și vieții culturale în general. Pentru ca biblioteca să-și poată îndeplini cu bune rezultate munca de răspîndire a cărții era necesar ca în jurul ei să se înfiripeze o mișcare culturală în măsură să atragă cît mai mulți cititori, să se creeze condițiile propice unui contact mai strîns între bibliotecari și ceilalți membri ai „Astrei" sau nemembri. Ca urmare, conducerea Asociațiunii, conform programului ei, a hotărît ca în cadrul acțiunii mari de culturalizare, odată cu prelegerile populare să se insiste și asupra utilității bibliotecilor și să se organizeze șezători literare, împărțiri de cărți, editarea unor publicații etc. Este semnificativ în acest sens un fragment din cuvîntul de deschidere la adunarea generală din anul 1906: „Cu deosebire de vreo șapte-opt ani de zile încoace se observă în jurul societății noastre o mișcare îmbucurătoare în lucrarea pentru luminarea și îndrumarea spre cele bune a straturilor celor mari ale poporului. Despărțămintele Asociațiunii nu mai sunt... niște simple birouri pentru încasarea taxelor de la membri, ci cele mai multe dintre ele se întrec unele pe altele în înființarea de biblioteci populare... fiecare din ele caută să atragă masele pentru cartea românească" [276]. Referindu-se, în continuare, la rezultatele acestei munci asidue se spune „... în multe locuri poți vedea duminica și sărbătorile țărani de-ai noștri strînși la un loc și ascultînd cu băgare de seamă pe unul dintre ei, care cetește din vreo gazetă sau din vreo carte poporală..." [277].

Urmărind necesitatea înjghebării în despărțăminte și mai ales în agenturi a unei vieți culturale, conducerea Asociațiunii a considerat șezătoarea literară ca unul din cele mai potrivite mijloace de a face cunoscută cartea și de a face propagandă cărților din biblioteci. În acest sens, circulara nr. 1168/1908 trimisă de O. Tăslăuanu tuturor despărțămintelor, la 10 dec. 1908, cere: „comitetele cercuale vor face apel la întreaga cărturărime de

[274] Inventarele bibliotecii din desp. Diciosînmartin cuprind opere literare (V. Alecsandri, M. Sadoveanu, I. B. Deleanu, Al. Vlahuță, G. Coșbuc, I. Creangă, I. Slavici, N. Filimon, Șt. O. Iosif, Gr. Alexandrescu, Anton Pann, D. Bolintineanu, O. Goga, M. Eminescu, I. Agîrbiceanu, E. Gârleanu, Th. Speranția, D. Zamfirescu, P. Ispirescu, H. Sienkiewicz, D. Defoe, De Coster), cărți populare: Istoria preafrumosului Arghir și Elena, Viața și fabulele lui Esop; culegeri de folclor, opere istorice (de N. Iorga, I. Lupaș, N. Bălcescu), de economie agrară, drept etc. (MuzIstCluj, inv. M. 888).

[275] *Telegraful Român*, nr. 80, 20 iul./4 aug. 1908, p. 330. La Lăscud (desp. Diciosînmartin), cele mai solicitate cărți în 1910 erau: „Istoria lui Mihai Viteazul" de N. Bălcescu, „Povestea unei coroane de oțel" de G. Coșbuc, „Cărticica Plugarului", „Neamul Românesc" de N. Iorga; din literatură „Ciocoii vechi și noi" de N. Filimon, poeziile lui M. Eminescu, D. Bolintineanu, O. Goga (MuzIstCluj, inv. M. 541). Cam aceleași opere au fost solicitate și în Bazna (MuzIstCluj, inv. M. 538).

[276] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 200, 10/23 sept. 1906, p. 2.

[277] *Ibidem*.

pe teritoriul despărţămîntului să ţină prelegeri, să aranjeze şezători la sate, duminica şi sărbătorile..." [278]. La apelul conducerii Asociaţiunii au răspuns o serie de despărţăminte, unele dintre ele dînd agenturilor chiar instrucţiuni detaliate de organizare şi desfăşurare a şezătorilor literare. Este cazul despărţămintelor Blaj, Brad, Haţeg, Sibiu [279].

Activitatea de organizare şi susţinere a şezătorilor literare a fost extrem de bogată; în legătură cu ea sînt necesare unele exemplificări. Înainte însă de a le face este de precizat că de cele mai multe ori numele de şezători literare nu acoperă conţinutul, pentru că alături de lecturile şi povestirile cu caracter literar erau prezente cele istorice şi pe teme practice, economice. La Sebeşul Mare, de pildă, la şezătorile ţinute în localul şcolii, alături de citirea poeziilor din opera lui V. Alexandri şi G. Coşbuc, s-au prezentat cărţi despre pomărit, grădinărit, oierit [280]. Agentura Cristian, din despărţămîntul Sibiu, şi-a stabilit chiar o tematică a şezătorilor [281], în cadrul cărora uneori se adunau şi fonduri pentru susţinerea bibliotecii [282]. La aceste şezători de duminică şi joi seara, alături de producţiuni ale şcolarilor, s-au prezentat şi dezbătut pe rînd probleme de istorie, economie, folclor, medicină etc., folosindu-se ca material documentar cărţile din bibliotecă [283].

Conducerea Asociaţiunii a remarcat deseori importanţa deosebită a şezătorilor pentru împlinirea ţelurilor ei. Ele trezeau „între ţăranii neştiutori de carte interesul faţă de scris şi citit" şi tot ele dădeau „viaţă scrisului şi cititului pe care le învaţă cei ce urmează cursurile de analfabeţi" [284]. De aici desele apeluri ale Asociaţiunii pentru organizarea şezătorilor şi interesul manifestat pentru ele [285].

În munca de organizare şi susţinere a programului şezătorilor a participat şi tinerimea universitară din Cluj. Ea a lansat un apel în organul ei de presă, intitulat „Noi", unde cheamă pe toţi tinerii să participe la opera de „emancipare culturală a ţărănimii"[286]. Răspunsurile n-au încetat să vină: tinerii din Cîmpeni au ţinut în 1913, 32 conferinţe în cadrul şezătorilor organizate de ei [287]; în acelaşi an în alte despărţăminte au avut loc 47 şezători culturale, remarcîndu-se, prin numărul lor ridicat, cele din Zărneşti (13) şi Mercurea(8) [288].

---

[278] *Transilvania*, nr. IV, oct.—dec. 1908, p. 221.

[279] ArhAstra, pach. 179/1908, nr. 1031; *Transilvania*, nr. IV, oct.—dec. 1909, p. 212; *Telegraful Român*, nr. 138, 18/31 dec. 1908, p. 570.

[280] *Telegraful Român*, nr. 12, 29 ian./11 febr. 1908, p. 46—47.

[281] *Foaia Poporului*, nr. 2, 11/24 iun. 1909, p. 14, 25.

[282] *Telegraful Român*, nr. 34, 29 mart./11 apr. 1911, p. 153.

[283] Spicuim din cîteva programe: în 4 dec. 1909 s-a discutat: despre bancă şi cambii, agricultură (art. lege XII din 1894), despre procese, modul de creştere al copiilor şi s-a recitat „Peneş Curcanul"; în 18 dec. „Ce ne învaţă istoria", „Obîrşia neamului nostru", „Romanii—Dacii" (*Foaia Poporului* nr. 3, 18/31 ian. 1909, p. 26).

[284] *Transilvania*, nr. VI, nov.—dec. 1912, p. 570—571.

[285] ArhAstra, pach. 162/1913, nr. 1441, p. 22.

[286] *Noi*, nr. 2—3 iul./aug. 1913, p. 31.

[287] *Idem*, nr. 5, 15 oct. 1913, p. 70.

[288] *Transilvania*, nr. 7—9, 1 sept. 1914, p. 294.

Un alt mijloc folosit de conducerea Asociaţiunii pentru a răspîndi şi a face cunoscută cartea pînă în cele mai îndepărtate sate a fost împărţirea gratuită cu diferite ocazii a cărţilor şi gazetelor destinate sătenilor. Cărţile şi în general publicaţiile sortite distribuirii gratuite erau achiziţionate fie din fondurile Asociaţiunii, fie din fondurile despărţămintelor şi împărţirea lor se făcea direct de conducerea Asociaţiunii, cu prilejul adunărilor generale ale acesteia sau cu alte ocazii, cît şi de conducerea despărţămintelor. Împărţirea gratuită de cărţi făcută cu prilejul adunărilor generale a devenit un obicei după adunarea de la Sibiu (12—13 octombrie 1909), unde secretarul Asociaţiunii a făcut o propunere în acest sens [289].

Distribuiri însemnate de publicaţii făcute direct de conducerea Asociaţiunii au avut loc la adunările ei generale de la Băile Herculane (1000 scrieri populare, împărţite în stocuri de 20—80 cărţi cu conţinut variat şi predate grupurilor de ţărani) [290], Dej (800 exemplare din „Biblioteca Populară a Asociaţiunii" şi 200 alte exemplare) [291], Bistriţa (1000 broşuri şi 1000 numere din noua publicaţie a Asociaţiunii destinată satelor „Ţara Noastră") [292] etc. Acestora li s-au adăugat distribuirile făcute de despărţăminte — indiferent dacă erau publicaţii achiziţionate din fondurile proprii sau puse la dispoziţia lor de conducerea Asociaţiunii [293] — cu ocazia adunărilor cercuale şi cu alte prilejuri. Pentru a da o imagine asupra acestor distribuiri, făcute de aproape toate despărţămintele, menţionăm pe cele din Timişoara (1904—1140 exemplare) [294], Cluj (50 exemplare din „Cărţile Săteanului român" [295] numai la Feleac [296]), Vîrşeţ (90 broşuri în 1903) [297], Beiuş, Bistriţa, Blaj, Bocşa, Braşov, Oraviţa, Sibiu şi Timişoara [298]. Alte despărţăminte, pentru a-şi asigura un fond constant de publicaţii destinat distribuţiilor gratuite, s-au abonat la foile populare ce apăreau. Între ele figurează despărţămintele Lipova, Năsăud, Abrud-Cîmpeni, Timişoara şi Mociu [299]. Acţiunea de distribuire gratuită de publicaţii a luat o şi mai mare amploare după 1914, cînd conducerii Asociaţiunii i s-au cerut cărţi de către bibliotecile populare din unităţile militare, spitale etc.

Această împărţire de publicaţii nu trebuie considerată în nici un caz drept o simplă operă de „binefacere" a Asociaţiunii; ea se înscrie în ţelurile mari ale „Astrei", iar urmările unor asemenea distribuiri nu au fost dintre cele neglijabile, din moment ce ele vizau mai ales satele foarte îndepărtate, precum şi pe cele care nu dispuneau de biblioteci populare [300].

---

289 ArhAstra, Procese Verbale, reg. 73/1902, nr. 562.

290 *Telegraful Român,* nr. 107, 26 sept./9 oct. 1900, p. 440.

291 ArhAstra, Procese Verbale, reg. 74/1903, nr. 558.

292 Idem, pach. 175/1907, nr. 923.

293 Numărul de cărţi puse la dispoziţia despărţămintelor de Asociaţiune este ridicat: în 1909—6240 publicaţii cumpărate ori tipărite de Asociaţiune (*Transilvania,* nr. 3, mai—iun. 1910, p. 202), în 1910—6038 broşuri (ArhAstra, pach. 197/1911, nr. 1339), în 1911—12421 broşuri (*Transilvania,* nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 563).

294 *Transilvania,* nr. I, ian.—febr. 1905, p. 6.

295 Apăreau într-o colecţie editată de revista „Răvaşul" din Cluj (*Telegraful Român,* nr. 51, 13/26 mai 1904, p. 203).

296 *Gazeta Transilvaniei,* nr. 106, 13/20 mai 1905, p. 4.

297 ArhAstra, pach. 154/1903, nr. 1014.

298 *Gazeta Transilvaniei,* nr. 167, 29 iul./11 aug. 1903, p. 3.

299 *Ibidem.*

300 *Transilvania,* nr. 5, sept.—oct. 1912, p. 306.

Distribuirile de cărţi au devenit, în felul acesta, înlocuitoarele bibliotecilor în satele unde ele nu existau şi nimerite prilejuri pentru a ţine la curent, cu publicaţiile nou apărute, bibliotecile populare de pretutindeni.

Tot pentru a se înlesni răspîndirea cărţii despărţămintele au încercat să editeze unele publicaţii întrebuinţînd în acest scop resursele materiale de care dispuneau. Asemenea acţiuni, date fiind condiţiile şi posibilităţile obiective în general reduse, nu trebuie socotite drept editări continue, periodice a anume publicaţii, ci mai degrabă încercări de a completa, pe măsura putinţei despărţămintelor, listele de cărţi menite să ajungă în bibliotecile populare. Apariţia publicaţiilor era sub controlul conducerii „Astrei“ care trebuia să le avizeze editarea şi, după apariţie, beneficia de un stoc de 50 exemplare ce urmau a fi trimise bibliotecilor [301].

Printre primele despărţăminte care au tipărit publicaţii cu conţinut accesibil unui cerc larg de cititori s-au aflat Lugojul [302] şi Hida-Huedin [303]. La Cluj s-a creat în 1904 chiar o colecţie [304] unde urmau să apară, după un plan [305] întocmit şi publicat de Amos Frîncu, directorul despărţămîntului, scrieri cu teme variate: morală, igienă, drept, economie şi finanţe, literatură, construcţii, monografii comunale, farmacie şi medicină, ştiinţele naturii, agricultură [306] etc. Pînă în 1908 în colecţia amintită au apărut zece numere la un preţ accesibil [307].

Contribuţia colecţiei „Biblioteca Populară a Asociaţiunii“, creată încă de la sfîrşitul secolului trecut, dar care a început să activeze abia din 1900, la dotarea bibliotecilor a fost dintre cele mai substanţiale şi mai ales de la 1911 înainte cînd apariţiile editoriale au devenit periodice [308].

Bibliotecile populare au constituit pentru „Astra“ unul din mijloacele pentru trezirea interesului faţă de carte şi răspîndirea a tot felul de cunoştinţe cu deosebire în mediul rural. Ea se înscrie în orientarea intelectualităţii româneşti din Transilvania spre propagarea culturii în mase care se manifestă tot mai pregnant în această vreme. Tendinţa „Astrei“ de apropiere a ţelurilor activităţii sale de necesitatea ridicării culturale a populaţiei româneşti se accentuează treptat în condiţiile politice create de dualism, iar bibliotecile populare, care apar după 1872 înmulţindu-se apoi treptat, au constituit unul din cele mai nimerite şi eficiente mijloace, alături de conferinţe, comemorări, serbări folclorice etc.

În domeniul bibliotecilor populare, răspîndite în teritoriile despărţămintelor, se observă două perioade distincte în activitatea „Astrei“. Prima se

---

301 ArhAstra, Procese Verbale, reg. 73/1902, nr. 169.

302 Trei broşuri cu conţinut popular *(Gazeta Transilvaniei,* nr. 167, 29 iul./11 aug. 1903, p. 3).

303 *Transilvania,* nr. 4, iul.—aug. 1911, p. 493.

304 ArhAstra, pach. 178/1908, nr. 105/1905, p. 31.

305 Cf. *Gazeta Transilvaniei,* nr. 106, 13/26 mai 1905, p. 4; *Transilvania,* nr. III, mai—iun. 1905, p. 64; ArhAstra, pach. 424/1911, nr. 1276, p. 20; *Solia Satelor,* nr. 51, 8/21 dec. 1913, p. 4.

306 *Solia Satelor,* nr. cit., p. 4—5.

307 *Călindarul de la Cluj,* Bibl. desp. Cluj, nr. 15, 1908, p. 51.

308 Activitatea extrem de bogată şi dintre cele mai importante a Bibliotecii Populare a Asociaţiunii (colecţia) va fi tratată însă cu altă ocazie.

caracterizează prin numeroase tatonări, căutări, încercări de a găsi cele mai nimerite căi de creare şi funcţionare a bibliotecilor populare. Ea se încheie odată cu elaborarea regulamentului de funcţionare al bibliotecilor la 1899. A doua perioadă are drept caracteristici eforturile susţinute ale „Astrei" de înfiinţare, organizare şi dotare a bibliotecilor, activitatea bogată a acestora şi viaţa cultural-educativă desfăşurată în jurul lor.

Cu toate acestea, străduinţa de a înfiinţa şi dota biblioteci populare în aproape toate comunele din despărţăminte însemna, „raportat" la posibilităţile financiare ale „Astrei" un efort considerabil· El a fost depus continuu deoarece bibliotecile creau în mediul rural baza şi deschideau drumul altor acţiuni culturale desfăşurate de Asociaţiune. Activitatea „Astrei" în acest domeniu a beneficiat de sprijinul entuziast al instituţiilor româneşti, al intelectualităţii, fruntaşilor politici etc., atît din Transilvania, cît şi din România.

Prin felul în care au fost dotate bibliotecile, prin respectarea principiilor ce au stat la baza creerii fondurilor de cărţi destinate lor s-a reuşit constituirea unor biblioteci care, indiferent de mărime, erau în măsură să pună la dispoziţia cititorilor o tematică variată, scrieri din aproape toate domeniile. Prin intermediul cărţilor din biblioteci sătenii au ajuns în contact cu cele mai importante opere literare create pe ambele versante ale Carpaţilor şi din literatura universală, primeau cunoştinţe de ordin istoric, economic, juridic, medical etc. Tot prin intermediul activităţii desfăşurate de biblioteci şi a celei din jurul acestora, „Astra" şi-a făcut cunoscute programul şi ţelurile, a trezit gustul pentru citit, contribuind la micşorarea numărului neştiutorilor de carte. În biblioteci se aflau multe scrieri cu caracter istoric-politic, unele chiar oprite de a intra din România în Transilvania, în care cititorii au găsit lămuriri privind situaţia politică din Transilvania, explicaţii în stare să trezească conştiinţa naţională şi să-i îndemne să participe activ la lupta împotriva asupririi sociale şi naţionale.

Importanţa bibliotecilor populare, a acestor focare de cultură în mediul rural, constă în aportul deosebit adus la ridicarea culturală a satelor, la progresul culturii în general şi, în ultimă instanţă, contribuţia lor la cultivarea conştiinţei naţionale, la integrarea unor mase largi în procesul de afirmare naţională a cărei împlinire s-a realizat la 1 decembrie 1918.

EUGENIA GLODARIU

VOLKSBIBLIOTHEKEN DER „ASTRA"

(2. Teil)

(Zusammenfassung)

In Fortsetzung des Artikels in *ActaMN*, VI, 1969, S. 347—360 wird die Schaffung und Einrichtung von Volksbüchereien zwischen 1900—1918 seitens der Gesellschaft „Astra" geschildert.

Die zahlenmässige jährliche Zunahme der Volksbibliotheken kann aus Tabelle I ersehen werden, ihre Aufteilung auf Zweigstellen aus Tabelle II. Nach 1900 geht die Einrichtung von Volksbüchereien bereits organisiert vor sich und wird nicht nur von der Leitung der „Astra", durch Anweisungen an die Zweigstellen, durch Veröffentlichung und Schenkung von Büchern, sowie durch Überwachung der einschlägigen Arbeiten gefördert, sondern auch durch öffentliche und private Stiftungen in Form von Geld oder Büchern, aus Siebenbürgen und Rumänien (von rumänischen Banken, Intellektuellen und Politikern aus Siebenbürgen, von der Rumänischen Akademie in Bukarest, von Verlegern und Privatpersonen aus Rumänien) unterstützt. Die bedeutenden Errungenschaften auf diesem Gebiet lassen sich aus der grossen Zahl von Bibliotheksgründungen (626 im J. 1914) erkennen; ihre Bestände waren mannigfaltig und umfassten eine Reihe von Fachgebieten: Literatur, Geschichte, Medizin, Landwirtschaft, Geldwesen usw.

Die Bedeutung der Bibliotheken und der in ihrem Bereich entfalteten Tätigkeit (Vorträge, literarische Abende, kostenlose Bücherverteilung) liegt in der Verbreitung des Buches auf dem Dorfe, der Ausbildung des Geschmacks am Lesen und der Verminderung des Analphabetentums, weiters in der Erweckung des Nationalbewusstseins der Leser. Dadurch wurde die Front der Kämpfer gegen soziale und nationale Unterdrückung verstärkt.

PARLAMENTUL ROMÂNIEI PENTRU O POLITICĂ EXTERNĂ FAVORABILĂ UNIRII TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA (1892—1899)

Pe drumul luptei pentru unirea Transilvaniei cu România, mişcarea memorandistă — în anii 1892—1895 — înscrie cel mai important moment în intervalul dintre unirea Principatelor Române şi 1 Decembrie 1918. Aducînd în centrul luminos al atenţiei tuturor „chestiunea Transilvaniei" ea ridică cu acuitate problema politicii externe a României, în primul rînd a relaţiilor sale cu Austro-Ungaria.

Anul 1892 înregistrează şi pe plan extern un eveniment ce va avea răsunet în mişcarea de eliberare de sub jugul habsburgic a naţiunilor supuse, anume încheierea activităţii pentru constituirea alianţei franco-ruse, perfectată acum printr-un acord militar [1]. Relaţiile internaţionale se aflau în stadiul judicios apreciat de Fr. Engels încă în anul 1890 cînd scria despre împărţirea Europei „în două mari tabere militare", de o parte Rusia şi Franţa, de alta Germania, Austro-Ungaria şi Italia [2].

Dată fiind noua situaţie internaţională, se ridica în mod firesc şi în România întrebarea: spre care din cele două grupuri ale marilor puteri să se îndrepte politica externă a ţării pentru a-i garanta independenţa şi, într-o conjunctură favorabilă, desăvîrşirea unităţii politice.

Pentru o hotărîre imediată, discuţiile erau însă tardive. Linia politicii externe a României fusese fixată în anul 1883 cînd a fost semnat la Viena tratatul de alianţă între Austro-Ungaria şi România, la care au aderat în aceeaşi zi Germania şi în 15 mai 1888, Italia [3]. România se aflǎ astfel — deşi nu direct, ci prin tangentă — cuprinsă în blocul Puterilor Centrale [4].

---

[1] Documents diplomatiques français (1871—1914), seria I, VIII, Paris, 1938, p. 162—182.

[2] Marx, Engels, *Opere*, v. 22, Ed. pol., Bucureşti, 1965, p. 45.

[3] *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie* (1879—1914), publ. de A. F. Pribram, Paris, 1923, p. 41—47; cf. şi *Tratatul româno-austro-ungar din anul 1883*, publ. de A. Şlivăţ, M. Tudorică în *RevArh*, X, nr. 2/1967, p. 339—342.

[4] Deoarece se încheiase un tratat cu un conţinut diferit de al Triplei Alianţe, deşi între prevederile celor două acte diplomatice nu este incompatibilitate, se pune întrebarea dacă termenul de „aderare" a României la Tripla Alianţă nu este impropriu, fiind încetăţenit într-o perioadă cînd păstrîndu-se alianţa cu Austro-Ungaria în cel mai mare secret, se observa totuşi o înclinare evidentă a cercurilor guvernante, în frunte cu regele, spre „Triplicea".

Răstimpul de aplicare a înţelegerii expira în anul 1891. Vizita în acelaşi an la Viena a regelui Carol I, decorarea primului ministru al Ungariei Szapáry la începutul anului 1892 cu marea cruce a ordinului „Steaua României"[5], precum şi primirea sa cordială la Bucureşti şi la Sinaia în luna iulie[6] erau indicii ce îndreptăţeau presupunerea că România va continua politica externă pe drumul iniţiat în 1883. Într-adevăr tratatul cu Austro-Ungaria este reînnoit, fiind semnat la Sinaia în ziua de 13/25 iulie 1892 de contele Goluchowski, ministrul Austro-Ungariei în România, şi de Al. Lahovary, ministru al afacerilor externe a României[7]. La 23 noiembrie aderă Germania, la 28 noiembrie Italia, ambele acte diplomatice încheindu-se le Bucureşti[8].

Noul tratat reproduce pe cel din 1883 cu o singură modificare, a duratei lui, care se prevede de 4 ani în loc de 5 cum fusese în tratatul anterior, dar cu aceeaşi clauză a prelungirii cu 3 ani dacă alianţa nu ar fi fost denunţată sau dacă una din părţile semnatare nu ar fi cerut vreo modificare. Tratatul conţine un preambul şi 7 articole. Părţile contractante se angajează să se ajute reciproc „în limita intereselor lor", iar în cazul unei agresiuni împotriva României, de asemenea dacă Austro-Ungaria ar fi atacată „într-o parte a statelor sale limitrofă României", — adecă din Serbia sau din Rusia[9], să colaboreze militar pe baza unui plan ce se va elabora. Dacă războiul ar fi iminent, cele două părţi contractante se angajează să nu încheie pace separată. Se prevedea ca tratatul să rămînă secret, de asemenea să fie ratificat cît mai curînd, cel mult în trei săptămîni de la data semnării lui[10].

Ratificarea se face de Francisc Iosif şi Carol I a tratatului cu Austro-Ungaria, de Wilhelm II, Francisc Iosif şi Carol I a celui de aderare a Germaniei, şi de Francisc Iosif şi regele Umberto, a celui de aderare a Italiei[11].

Politica de orientare spre „Centrali" s-a justificat de unii oameni politici în anii ce au urmat după inaugurarea ei, prin necesitatea de a tempera tendinţele de expansiune ale monarhiei habsburgice spre sud-estul Europei, demonstrate la Congresul de la Berlin şi la conferinţele în problema Dunării, în anii 1881—1883[12]. Străduinţa unui stat mic de a se consolida în faţa marii puteri europene de la graniţa de răsărit, a constituit un alt argument justificativ[13]. Aflîndu-se la intersecţia celor două mari puteri ce gravitau spre Peninsula Balcanică şi neputînd conta pe sprijinul Franţei slăbită după 1870—1871, statul român, — nu îndeajuns de puternic pentru a duce o politică de sine stătătoare — a trebuit să opteze, argu-

---

[5] *Tribuna*, IX, nr. 27 din 4/16 febr. 1892, p. 105.
[6] *Ibidem*, nr. 160 din 16/28 iulie 1892, p. 637.
[7] *Les traités politiques secrets* ..., p. 95—96.
[8] *Ibidem*, p. 97—99.
[9] Cf. G. I. Brătianu, *Bismarck şi Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 1936, p. 16.
[10] Textul în: *Les traités politiques secrets* ..., p. 95—96. În *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette* 1871—1914, VI, Berlin, 1927, p. 181—182, se publică tratatul de aderare a Germaniei.
[11] *Les traités politiques secrets* ..., p. 94—95.
[12] T. Ionescu, *Politica instinctului naţional*, Bucureşti, 1916, p. 53—56.
[13] Idem, *La politique étrangère de la Roumanie*, Bucureşti, 1891, p. 16—22, 50; I. Slavici, *Românii din regatul ungar şi politica maghiară*, Bucureşti, 1892, p. 7.

mentează un contemporan francez, Paul Bataillard [14]. De altfel două state: Serbia şi Italia, deşi avînd ca şi România conaţionali în imperiul habsburgic, au acceptat la rîndul lor politica externă alături de Puterile Centrale, precedînd alianţa efectuată de statul român, Serbia prin tratatul cu Austro-Ungaria încheiat în anul 1881 [15], Italia prin aderarea la Tripla Alianţă în anul 1882. Refuzînd alianţa ce i s-a oferit din iniţiativa cancelarului Bismarck [16], România ar fi rămas izolată.

Interesele puternice economice care legau burghezia şi moşierimea din România de capitalul austriac şi german care avea rolul preponderent în industrie, în domeniul bancar, în datoria externă a României [17] au avut de asemenea o greutate deosebită [18], tratatul politic constituind o garanţie a operaţiunilor cu caracter economic. Existînd numeroase conflicte economice [19], generate de interesele contradictorii dintre clasele exploatatoare din cele două state —, deosebit de păgubitoare economiei vechii României [20] şi Transilvaniei [21] — se nădăjduia că relaţiile economice între cele două state vor fi statornicite pe o bază mai echitabilă. Traficul comercial între Austro-Ungaria şi România se va relua într-adevăr în anii 1893—1894, pe baza unui nou tarif vamal, tratatul comercial fiind ratificat în februarie 1894 [22], după ce o convenţie economică fusese încheiată şi cu Germania la sfîrşitul anului precedent [23], dar fără ca asperităţile şi litigiile economice între părţile contractante să fie lichidate [24].

În sfîrşit, orientarea pro-germană, — fie datorită legăturilor de familie, fie sub influenţa educaţiei obţinute la şcolile din Viena sau din Berlin — căreia îi erau tributare personalităţi politice influente şi în primul rînd regele Carol [25] — constituie o altă coordonată ce explică înclinarea vîrfurilor guvernante din România spre Tripla Alianţă. În cercuri mai largi

---

[14] P. Bataillard, *Jean Bratiano et la politique extérieure de la Roumanie (1891)*, publ. de G. I. Brătianu, Bucureşti, 1940, p. 17—19.

[15] *Les traités politiques secrets...*, p. 25—28.

[16] M. Hacman, *Convenţia secretă între România şi Austro-Ungaria, de la 1883*, în *Omagiu lui Ion I. Nistor, 1912—1937)*, Cernăuţi, 1937, p. 308, 312.

[17] C. Murgescu, N. N. Constantinescu, R. Paul, C. Bogdan, M. Ştefan, *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, Ed. Acad. R. P. R., Bucureşti, 1960, p. 31; N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Ed. pol., Bucureşti, 1962, p. 207—208.

[18] N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Sub trei regi*, Bucureşti, 1932, p. 14.

[19] I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria şi România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 ani*, Bucureşti, 1936, p. 503—523.

[20] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul Organic pînă în prezent*, Bucureşti, 1904, p. 219—225, 355—363.

[21] I. Moga, *L'orientation économique de la Transylvanie*, Bucureşti, 1940, p. 29—30.

[22] *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 36 din 24 febr. 1894, p. 535.

[23] *Ibidem*, nr. 22 din 5 ian. 1894, p. 334.

[24] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (în continuare BARSR) mss. rom. *Arhiva D. A. Sturdza*, XI, varia 24; vezi şi H. Mureşan, *Date noi în legătură cu războiul vamal dintre România şi Austro-Ungaria (1886—1891)*, în *AIIC*, XII 1969, p. 113—142.

[25] G. I. Brătianu, *Bismarck şi Ion C. Brătianu*, p. 1—2.

alianţa a fost acceptată pentru că asigura răstimpul necesar consolidării independenţei de curînd cîştigată. După un deceniu etapa se socotea însă încheiată, iar anul 1892 apare ca piatră de hotar, mişcarea memorandistă acţionînd ca stimulent; închegarea alianţei franco-ruse deschidea o nouă alternativă de orientare externă. Cotitura se va face treptat, pînă în anul 1914 [26], determinant în efectuarea ei fiind faptul că idealul de eliberare şi unire a Transilvaniei, sacrificat în cadrul alianţei cu Centralii, nu era în contradicţie cu interesele celui de al doilea grup al marilor puteri europene. Discuţiile parlamentare din ultimul deceniu al veacului al XIX-lea constituie în această perspectivă faza incipientă pe care hotărîrea se va fundamenta.

Cu tenacitate se menţine alături de Puterile Centrale regele Carol [27] nu atît „din acel simţămînt excesiv al datoriei" pe care i l-au relevat unii contemporani [28], ci mai mult pentru că atît originea şi educaţia sa cît şi interesele sale economice şi politice îl defineau ca agent al expansiunii germane în sud-estul Europei. Rolul preponderent al regelui în orientarea României spre Puterile Centrale a îndreptăţit aprecierea de „politică personală" [29], iar grija pe care monarhul a purtat-o păstrării tainice a tratatului — arătîndu-l numai unui număr extrem de restrîns de personalităţi politice [30] — justifică atributul de „adevărat secret regal" [31].

În anii 1892—1895, menţinerea alianţei a fost asigurată prin condiţionarea aducerii la guvern a lui Lascăr Catargi, de acceptarea acestei politici [32], cu care este de acord şi ministrul de externe Al. Lahovary [33] şi pentru care militează hotărît gruparea „junimistă" [34] ce participă cu doi miniştri, P. P. Carp şi Al. Marghiloman [35]. Continuitatea, în momentul preluării puterii de către partidul Naţional Liberal, era garantată prin şeful partidului, Dimitrie A. Sturdza, semnatar ca ministru de externe, al tratatului din 1883 [36].

Între personalităţile politice care îşi expun fără reticenţe crezul în favoarea politicii alături de Puterile Centrale, se află Titu Maiorescu. Punctul de vedere expus în anul 1881 în „Deutsche Revue" [37] într-un „faimos articol"

---

[26] N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, Bucureşti. 1933, p. 82—83.

[27] C. Xeni, *Take Ionescu (1858—1922)*, Bucureşti, 1932, p. 130—132, 300.

[28] S. Cantacuzino, *Din viaţa familiei Ion Brătianu*, Bucureşti, 1933, p. 191.

[29] P. Renouvin, *Le XIXe siècle*, II (de 1871 à 1918), Paris, 1955, p. 76, 251.

[30] C. Xeni, *Take Ionescu . . .*, p. 66.

[31] G. I. Brătianu, *La politique extérieure du roi Charles I-er de Roumanie*, Bucureşti, 1940, p. 5.

[32] C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, I, Bucureşti, 1937, p. 375, 398.

[33] Supra, nota 7.

[34] C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, I (1871—1889), ed. II-a, Bucureşti, 1935, p. 369.

[35] Tr. Lungu, *Viaţa politică în România la sfîrşitul secolului al XIX-lea (1889—1900)*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 104—5.

[36] *Les traités politiques secrets . . .*, p. 44.

[37] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare (1888—1895)*, IV, Bucureşti, 1904, p. 639

cum îl definea un contemporan [38] a provocat riposta a numeroşi luptători cu vederi democratice, C. A. Rosetti, M. Kogălniceanu [39] şi proteste chiar şi în rîndurile conservatorilor între care: generalii Florescu şi Manu, deasemeni Al. Lahovary [40]. Consecvent pe linia preconizată, Titu Maiorescu înnoieşte în anul 1894 în Senat declaraţia sa, că interesul României este să se orienteze „spre ceea ce se numeşte Tripla Alianţă“ [41].

Orientarea României alături de Puterile Centrale şi-a găsit aderenţi şi în Transilvania, în primul rînd în grupul — deşi neînsemnat — al „partidului moderat“ din jurul mitropolitului din Sibiu Miron Romanul ce adoptase un program capitulant de recunoaştere a sistemului dualist [42].

Tratatul dintre România şi Austro-Ungaria nu era dăunător prin clauzele sale care au un caracter defensiv [43], ci pentru că dădea monarhiei habsburgice, pe lîngă garanţia diplomatică a „Triplicei“ [44], o nouă asigurare. Aderenţii alianţei din partea statului român subscriu implicit renunţarea la lupta pentru eliberarea Transilvaniei, pe care o recunosc parte integrantă a monarhiei dualiste. Al doilea grup, al potrivnicilor acestei orientări, deşi cu posibilităţi mai restrînse de a lua hotărîri prin care să schimbe politica agreată de cercurile guvernante, acţionează într-un sens favorabil idealului de desăvîrşire a unirii. Dreptatea cauzei îi asigură popularitatea; de asemenea — în perspectiva de viitor a istoriei — succesul.

Parlamentul constituie un teren propice de înfruntare a părerilor. Cuvîntul rostit aici are o greutate deosebită prin caracterul oficial ce i se conferă, Constituţia proclamînd că membrii Camerei şi Senatului „reprezintă Naţiunea“ [45], chiar dacă legea electorală limitată prin votul cenzitar cu alegători direcţi şi indirecţi, restrîngea posibilităţile de acces şi participare pentru purtătorii de cuvînt ai maselor populare. Sub presiunea opiniei publice membrii parlamentului solicită guvernul să arate deschis dacă statul român este angajat pe plan extern şi în acest caz ce obligaţii şi-a asumat şi ce avantaje îi sînt asigurate.

Situaţia guvernului este dificilă cu atît mai mult cu cît nu toate părţile semnatare ale alianţei cu România respectă cu stricteţe clauza păstrării ei secrete. În timp ce adepţii ei din România — ştiind-o impopulară — se străduiesc s-o păstreze ascunsă, în ciuda convingerii contrare a lui Bismarck, neîncrezător în discreţia românilor [46], al doilea partener încalcă

---

[38] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, IV (1910—1914), Bucureşti, 1936, p. 249.

[39] C. Xeni, *Take Ionescu . . .*, p. 67.

[40] T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României, 1866—1900*, Bucureşti, 1925, p. 181; C. Gane, *op. cit.*, p. 242; R. Seişanu, *Take Ionescu. Viaţa şi opera sa*, Bucureşti, 1930, p. 58.

[41] T. Maiorescu. *Discursuri parlamentare . . .*, p. 639.

[42] I. Slavici, *Tribuna şi tribuniştii*, Orăştie, 1896, p. 23.

[43] N. Iorga, *România contemporană . . .*, p. 52, 185; E. Zöllner, *Histoire de l'Autriche des origines à nos jours*, Edition Horváth, 1965, p. 420.

[44] J. Droz, *Histoire de l'Autriche*, Paris, 1965, p. 96.

[45] *Codul general al României. Legi uzuale*, publ. de C. Hamangiu, ed. III-a, vol. I, Bucureşti, 1920, p. 10.

[46] *Die Grosse Politik . . .*, III, p. 273.

obligaţia asumată. Mizînd pe efectul cunoaşterii existenţei unei înţelegeri [47]: intern, de subminare a luptei de eliberare a românilor din imperiu, extern, de înfruntare a Rusiei, principala rivală a Austro-Ungariei în Peninsula Balcanică, reprezentanţii statului dualist, în faţa interpelării asupra mişcării iredentiste a românilor, lasă să se întrevadă că situaţia este reglementată de la stat la stat [48]. Ziarul guvernamental „Pester Lloyd" din 13 februarie 1892 face insinuări asupra înclinării oficialităţii din România spre Tripla Alianţă [49], iar contele Kálnoky — semnatar al alianţei cu România — declară în faţa delegaţiunii ungare că lupta pentru drepturi democratice a românilor din imperiu se va pierde „ca apa în nisip" [50].

Concluzia ministrului de externe al Austro-Ungariei, rostită în plin avînt al mişcării memorandiste, nu rămîne fără ecou. La scurtă vreme, în parlamentul României va avea loc prima intervenţie [51] din şirul de 52 ce se ridică în perioada guvernării Catargi—Carp [52], dezbătînd problema Transilvaniei şi relaţiile dintre statul român şi monarhia dualistă. Răspunzînd, membrii guvernului ocolesc atît de evident problema [53], încît bănuiala despre intrarea României în alianţă cu Puterile Centrale se întăreşte, fapt pe care îl declară V. A. Urechia în Senat [54] şi Ionaş Grădişteanu în Cameră [55].

Intervenţiile membrilor parlamentului României asupra politicii externe se bazează astfel pe supoziţia ce prezintă numeroase elemente de certitudine că România este angajată politic alături de Puterile Centrale. Ele au loc într-adevăr „post festum", drumul trasat în anul 1883 fiind continuat în anul 1892 prin reînnoirea alianţei. Importanţa discuţiilor ridicate nu este însă în efectul imediat ci în cel de viitor; analiza situaţiei statului român în context european şi în lumina intereselor sale progresiste contribuie la limpezirea situaţiei pentru a putea lua hotărîrea cea mai bună atunci cînd împrejurările o vor cere.

În anii 1892—1899, sub guvernul conservator Catargi—Carp pînă în anul 1895, ministru de externe fiind Alexandru Lahovary, şi sub guvernarea naţional-liberală pînă în anul 1899 cînd prim-ministru şi ministru de

---

[47] M. Hacman, *Convenţia secretă* ... p. 325.

[48] *Tribuna*, IX, nr. 151 din 5/17 iulie 1892, p. 602; *Ibidem*, nr. 214 din 25 sept./7 oct. 1892, p. 854.

[49] *Ibidem*, nr. 27 din 4/16 febr. 1892, p. 105.

[50] *Ibidem*, nr. 223 din 6/18 oct. 1892, p. 889, vezi şi *Dezbaterile Adunării Deputaţilor 1894/95* (în continuare *DAD*) nr. 14 din 23 dec. 1894, p. 234 (I. Grădişteanu).

[51] *DAD* 1892/93, nr. 10 din 3 dec. 1892, p. 64—65 (C. I. Stoicescu).

[52] A. Bunea, *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentului României în timpul mişcării memorandiste (1892—1895)*, partea II-a, *Studia*, series Historia, fasc. 2, 1969, p. 93—94.

[53] Discursurile lui Al. Lahovary: *DAD 1892/93*, nr. 18 din 23 dec. 1893, p. 181—185; *Ibidem 1894/95*, nr. 11 din 13 dec. 1894, p. 185—186; *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 11 din 8 dec. 1893, p. 65—70. Discursurile lui P. P. Carp, ministru al agriculturii şi industriei; *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 13 din 12 dec. 1893, p. 105—106; *Ibidem 1894/95*, nr. 18 din 24 dec. 1894, p. 92—93.

[54] *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 14 din 14 dec. 1893, p. 111.

[55] *DAD 1893/94*, nr. 28 din 23 dec. 1893, p. 178.

externe este Dimitrie A. Sturdza, cu o intermitenţă de 4 luni în timpul guvernării tot naţional-liberale în frunte cu P. S. Aurelian avînd pe C. I. Stoicescu ministru de externe, problema politicii externe a României se discută an de an, în fiecare din cele opt sesiuni parlamentare, în Camera deputaţilor şi în Senat, iar punctul de reper în care se întîlnesc toate intervenţiile (deşi cu intensitate diferită şi urmărind interese divergente) peste apartenenţele de partid şi chiar peste apartenenţa de clasă este Transilvania, căzută vremelnic sub stăpînire străină, dar socotită parte integrantă din România.

Forma sub care s-au ridicat intervenţiile a fost cea obişnuită, a interpelărilor. Un caracter permanent, de asemenea posibilitatea afirmării unui număr mare de interlocutori, s-a asigurat însă prin discuţiile în jurul Adreselor la Mesajele de deschidere a corpurilor legiuitoare. An de an, în cele două acte oficiale, politica externă a României este apreciată elogios, raporturile sînt declarate ca fiind de bună vecinătate şi cordiale cu toate statele. Încordarea determinată de asuprirea naţională din imperiul habsburgic este nesocotită, relaţiile externe fiind privite unilateral, prin legăturile existente sus, între vîrfurile conducătoare din cele două state. În mod justificat, deputaţi şi senatori se vor ridica pentru a sublinia neconcordanţa între situaţia reală şi aprecierile oficiale. În anul 1893, P. S. Aurelian reprobă tonul Adresei ridicat „prea la superlativ“ arată el, într-un moment cînd mişcarea memorandistă în plină desfăşurare şi hotărîrea de a aduce în faţa justiţiei pe semnatarii Memorandului ar fi impus cel puţin o apreciere mai sobră a situaţiei [56]. Formula stereotipă se va menţine însă, provocînd riposta lui Ionaş Grădişteanu în anul 1894 [57], a lui C. Dobrescu-Argeş, deputat al grupării „ţărăniste“ în anul 1896 [58], a senatorului V. A. Urechia în anul 1897 [59].

Argumentele prin care se relevă caracterul formal al paragrafului asupra politicii externe sînt totuşi respinse. Privind fenomenele într-o optică rigidă. Alexandru Lahovary răspunde că în relaţiile dintre Austro-Ungaria şi România nu a survenit nici o schimbare [60], iar Titu Maiorescu recomandă: atenţie şi prudenţă [61], deşi în imperiul habsburgic se iniţiase procesul memorandist.

Însemnătatea intervenţiilor este totuşi deosebită. Ea constă în semnalarea unei probleme pe care vîrfurile guvernante o eludează deşi ea animă întreaga naţiune.

Pentru a scoate România din orbita politicii externe cu Centralii, trebuia o luptă asiduă şi neîntreruptă. În parlamentul României loviturile se dau în două direcţii: se relevă lipsa de soliditate a blocului Triplei Alianţe, şi în acelaşi timp caracterul şubred al aderării României. Un punct slab în cadrul alianţei Centralilor îl constituie Italia. Faptul era

---

[56] *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 13 din 12 dec. 1893, p. 92—93.
[57] *DAD 1894/95*, nr. 14 din 23 dec. 1894, p. 233.
[58] *DAD 1896/97*, nr. 13 din 18 dec. 1896, p. 76.
[59] *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 9 din 10 dec. 1897, p. 54.
[60] *DAD 1893/94*, nr. 18 din 13 dec. 1893, p. 184.
[61] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 612.

cunoscut, îl semnalează D. A. Sturdza într-o notă confidențială întocmită în octombrie 1893 pentru informarea regelui Carol [62] și însuși ministrul de externe al Italiei, Crispi, lasă să se întrevadă în anii 1895—1896 că poporul nu agreează politica externă preconizată de guvern [63].

În Camera română, prințul Grigore Sturdza susține în decembrie 1896 un punct de vedere asemănător, declarînd că Italia „nu va interveni pentru Austria deși face parte și ea din Tripla Alianță" [64]. Similitudinea dintre situația Italiei și a României — revendicînd ambele întregirea statului național cu părțile ce se aflau sub dominația habsburgică — o observă un alt deputat, Ceaur-Aslan. Ruperea Italiei din constelația Triplei Alianțe fiind iminentă, ar fi în interesul României — declară el — o politică de strînsă prietenie cu Italia [65]. De altfel o moțiune de solidarizare a deputaților italieni cu cauza românilor din Transilvania ce fusese citită în parlamentul României în toamna anului 1894 [66], prin semnătura celor 277 deputați din totalul de 508, apăruse ca o confirmare, relevînd o defecțiune în sistemul Triplei Alianțe [67].

Antagonismul era puternic și în monarhia habsburgică, între beneficiarii compromisului din 1867. Proteste se pronunță în parlamentul Ungariei împotriva raportului de inferioritate în care se menține statul ungar față de Austria [68]. Durata lungă — din 1897 pînă în 1902 — a negocierilor pentru înnoirea pactului dintre cele două state venea ca o ilustrare evidentă a agravării relațiilor dintre ele [69]. Simțind pericolul, vîrfurile guvernante din Austria și Ungaria au luat în anul 1898 hotărîrea numită în derîdere „clauzula de la Ischl", de prelungire automată a pactului dualist [70].

Cu toate acestea, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai avea rădăcini puternice convingerea despre forța și necesitatea „Austriei Mari" [71]. Ideea desmembrării imperiului habsburgic a prins formă treptat în conștiința oamenilor, limpezindu-se și încetățenindu-se abia începînd cu anul 1914 [72]. Monarhia dualistă dăinuia — se apreciază într-o lucrare de sinteză asupra istoriei universale — mai ales pentru că oamenii politici socoteau că nu ar fi nimic de pus în locul ei [73].

În parlamentul României, mitul despre caracterul inebranlabil al monarhiei habsburgice a fost cultivat cu cea mai mare constanță de Dimitrie

---

62 *Die Grosse Politik* ..., VII, p. 189.
63 *Les traités politiques secrets* ..., p. 309—313.
64 *DAD 1896/97*, nr. 12 din 14 dec. 1896, p. 64.
65 *Ibidem*, nr. 16 din 24 dec. 1896, p. 139.
66 *DAD 1894/95*, nr. 15 din 24 dec. 1894, p. 280.
67 D. Braharu, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*, Sibiu, 1942, p. 64.
68 *Az 1892—1897 évi képviselőház Naplója*, Budapesta, 1893, p. 136 (Helfy Ignácz).
69 E. Zöllner, *Histoire de l'Autriche* ..., p. 415.
70 *Magyarország története*, vol. II, Budapesta, 1964, p. 152.
71 T. Ionescu, *La politique étrangère* ..., p. 16—22.
72 L. Valiani, *La dissoluzione dell'Austria Ungheria*, Milano, 1966, p. 10—19.
73 *The New Cambridge Modern History*, v. XI, cap. XII, Cambridge, 1962 (citat în *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, 1900—1918, București, 1964, p. 12).

A. Sturdza care face în Cameră şi în Senat, în timp ce se află în opoziţie [74] şi după ce vine la putere [75] declaraţii categorice asupra „veşniciei" şi „necesităţii" monarhiei Austro-Ungare, iar punctului său de vedere i se raliază şi alţi partizani politici [76]. Şeful Partidului Naţional Liberal a făcut cunoscută opinia sa şi în afara incintei parlamentului şi chiar în străinătate [77]. Datorită acestor manifestări, Bülow, ministrul Germaniei la Bucureşti, îl socotea pe D. A. Sturdza: „unul din cei mai aprigi şi mai consecvenţi aderenţi ai politicii Triplicei în România" [78].

Deşi cu mai multă sobrietate — datorită abilităţii diplomatice de care D. A. Sturdza era lipsit —, se pronunţă pentru statu-quo şi alte personalităţi ale vieţii politice din România, Alexandru Lahovary [79], C. C. Arion [80], iar P. P. Carp, mare admirator al „cancelarului de fier" (Bismarck) [81], va afirma constant opţiunea sa pentru puterile Centrale crezînd cu îndîrjire şi în primăvara anului 1918 în victoria lor [82].

Pe poziţii mai realiste în aprecierea situaţiei internaţionale se situează cei ce relevă atît fisurile Triplei Alianţe, cît şi pe cele ale monarhiei dualiste. Prin intermediul presei, ideile lor au avut o largă circulaţie, în vechea Românie şi în Transilvania, contribuind la formarea curentului de opinie în favoarea Antantei. În scrisoarea adresată lui Ion Nădejde, Fr. Engels vorbise în anul 1888 despre posibilitatea prăbuşirii monarhiei Austro-Ungare [83] şi faptul este reamintit în anul 1894 în articolul „Sînt socialiştii nepatrioţi?" publicat în luna mai în revista „Evenimentul literar" din Iaşi. Prin retipărirea articolului ca manifest, i s-a asigurat o largă circulaţie, el fiind difuzat în România şi peste munţi, în Transilvania [84]. Acelaşi punct de vedere fusese expus în anul 1891 în ziarul „Românul" [85] despre care un contemporan scria, insinuînd orientarea sa democratică, progresistă, că „se colorează zilnic tot mai mult în roş" [86]. La 12 mai 1894, un articol al lui Georges Clemenceau, publicat în ziarul „La justice", important deoarece pledează în favorul luptei pentru drepturi politice şi naţionale a românilor din Transilvania, pune temelii unei convingeri unitare, de o parte şi de alta a Carpaţilor, asupra contradicţiilor ce măcinau monarhia habsburgică. „Toată lumea ştie — arată autorul — că Austria, ca expresie geografică este în prada luptei naţionalităţilor" şi, —

---

[74] *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 10 din 4 dec. 1893, p. 58.
[75] *Ibidem 1895/96*, nr. 12 din 31 dec. 1895, p. 55; *DAD 1895/96*, nr. 11 din 29 dec. 1895, p. 93.
[76] *Dezb. Senatului 1894/95*, nr. 22 din 6 ian. 1895, p. 156 (Şt. Şendrea).
[77] T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 631—632.
[78] *Die Grosse Politik...*, VII, p. 183.
[79] *DAD 1893/94*, nr. 18 din 23 dec. 1893, p. 182.
[80] *Ibidem*, nr. 16 din 19 dec. 1893, p. 138; *Ibidem 1894/95*, nr. 10 din 11 dec. 1894 p. 169.
[81] Gh. Panu, *Portrete şi tipuri parlamentare*, Bucureşti 1893, p. 25.
[82] C. Gane, *P. P. Carp...*, p. 557—558, 560, 568.
[83] *Contemporanul*, VI, nr. 6 din ianuarie 1888, p. 572.
[84] *Evenimentul Literar*, din 30 mai 1894. Cf. A. Deac, *Mişcarea muncitorească din Transilvania în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, în *Mişcarea muncitorească din România, 1893—1900*, Ed. pol., Bucureşti, 1965, p. 360; *Dacia viitoare*, I, nr. 2 din 16 febr. 1883 scria: „Unitatea naţională se va realiza prin dispariţia Austro-Ungariei".
[85] R. Seişanu, *Take Ionescu...*, Bucureşti, 1930, p. 94.
[86] C. Bacalbaşa, *Ziaristica românească din zilele noastre* [f.l., f.a.], p. 175.

relevînd situaţia paradoxală a statului multinaţional —, el continuă: „Gîndiţi-vă la plictiselile unui monarh ai cărui supuşi vorbesc 17 limbi“ [87].

Posibilitatea destrămării monarhiei austro-ungare a fost exprimată cu hotărîre şi în parlamentul României. Aşa cum între adepţii unei politici externe alături de Puterile Centrale, trăsătura de unire se realizează peste graniţele de partid, o unitate de vederi se manifestă şi în aprecierea situaţiei precare a statului dualist de către reprezentanţii vieţii politice a României, indiferent de partidul ai cărui membri se socotesc. În Senat se ridică din partea grupării Democrat-Radicale, Gh. Panu la 1/13 decembrie 1893. Definind Austro-Ungaria ca „aglomeraţie politică foarte şubredă“, el dezaprobă categoric pe D. A. Sturdza care — constată judicios Gh. Panu — „oarecum îi dădea o viaţă eternă sub forma actuală“ [88]. În Cameră, principele Gr. Sturdza, adept fără rezerve al unei politici externe alături de Rusia ţaristă, contribuie şi el la clătinarea mitului despre veşnicia imperiului habsburgic. „Sfîşierea imperiului Austro-Ungar e mult mai uşoară decît o cred austrofilii noştri“, declară el la 6/18 decembrie 1896, convins fiind că destrămarea se va face „într-un viitor oarecare, mai mult sau mai puţin apropiat“ [89].

Replica cea mai hotărîtă împotriva afirmaţiilor despre statornicia imperiului habsburgic a dat-o în parlament Take Ionescu şi e cu atît mai semnificativă cu cît el o exprimă pentru prima dată, fiind ministru în guvernul conservator al lui Lascăr Catargi. În anul 1893 Take Ionescu combate aserţiunile lui D. A. Sturdza despre trăinicia şi necesitatea statului dualist şi arată că nu e de acord ca un om de stat să aibă pretenţia că trasează graniţele ţării „pentru vecii vecilor“ [90]. În anul următor reluînd ideea unor schimbări pe care viitorul le va rezolva, afirmă posibilitatea ca graniţele politice ale statului român să coincidă cu graniţele etnice ale poporului român [91], ideal a cărui realizare presupunea nu menţinerea, ci destrămarea Austro-Ungariei. Cercetător şi cunoscător al istoriei Austriei şi Ungariei şi al situaţiei naţionalităţilor din imperiu [92], el va milita cu intensitate crescîndă pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România. Asupra oportunităţii alianţei cu Centralii se arată sceptic încă în anul 1891 [93]. Convingerea se va consolida treptat şi în decembrie 1915 Take Ionescu va pledà în incinta Camerei pentru intrarea României în război alături de Antantă, deoarece alianţa cu Puterile Centrale, arată el, va avea consecinţă: „desfiinţarea definitivă a românismului de peste Carpaţi“ [94]. În acest răstimp Take Ionescu — deputat conservator — va avea un nou prilej de a arăta că idealul de eliberare a Transilvaniei aşează statul român şi statul dualist pe poziţii

[87] Cf. G. Moroianu, *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*, Paris, 1933, p. 148—152.
[88] *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 13 din 12 dec. 1893, p. 102.
[89] *DAD 1896/97*, nr. 12 din 14 dec. 1896, p. 63.
[90] *DAD 1893/94*, nr. 17 din 22 dec. 1893, p. 169.
[91] *DAD 1894/95*, nr. 15 din 24 dec. 1894, p. 277.
[92] R. Seişanu, *op. cit.*, p. 20.
[93] *Românul* din 31 dec. 1891, cf. C. Xeni, *Take Ionescu*..., p. 67.
[94] T. Ionescu, *Politica instinctului naţional*..., p. 42.

adverse. Făcînd o analiză manifestului ţarului Nicolae al II-lea, privitor la „menţinerea păcii şi limitarea armamentelor" din anul 1898 [95], Take Ionescu îi dezvăluie, într-un articol trimis ziarului „Timpul", substratul nefavorabil luptei pentru desăvîrşirea unirii românilor, deoarece „statu quo" însemna consolidarea monarhiei habsburgice [96].

Curentul de opinie pentru o politică externă în concordanţă cu năzuinţa de desăvîrşire a unităţii statale se alimentează astfel atît din afara parlamentului cît şi din incinta lui. Spre acelaşi scop converg şi numeroasele intervenţii privitoare la trăinicia alianţei dintre România şi Puterile Centrale, fiecare în parte şi în totalitatea lor, relevînd că sudura României cu Tripla Alianţă nu se va putea realiza. În alternativa: cu Austria sau cu duşmanii ei, Ion Slavici solicită un discernămînt riguros deoarece „la mijloc e Ardealul" [97]. Dilema merge spre rezolvare, şi astfel în anul 1896, fostul redactor al „Tribunei" din Sibiu poate să afirme că bunele relaţii între România şi monarhia habsburgică „nu pot să aibă soliditate din cauza Transilvaniei" [98]. Pe un făgaş apropiat, dar cu mai multă vehemenţă, se plasează ziarul „Luminătorul" din Timişoara, scriind împotriva „Neamţului Nemţit" care a vîndut ţara lui Bismarck [99]. Se arată sceptic în ce priveşte trăinicia apropierii României de Tripla Alianţă şi Vincenţiu Babeş, fruntaş al Partidului Naţional Român; în anul 1893, într-o scrisoare adresată lui Alexandru Mocioni, el consideră ampla solidarizare cu cauza memorandistă a deputaţilor şi senatorilor din parlamentul României, o verificare a viziunii sale juste [100].

Gîndurile luptătorilor români din Transilvania se împletesc cu ale fraţilor lor din statul independent. În faţa tinerimii universitare adunate la Ateneu, Gheorghe Panu declară deschis în vara anului 1892: „Faptul că ţara gravitează spre Tripla Alianţă este o desfidere a românismului de dincolo, din Transilvania" [101]. La 8/20 decembrie 1894 deputatul Ionaş Grădişteanu pune problema în parlament întrebînd guvernul: „Ce faceţi cu chestiunea naţională? O jertfim pe altarul Triplei Alianţe?" [102] O colaborare în război între armatele celor două state se socoteşte cu neputinţă de realizat, şi faptul fiind relevat, în Cameră şi în Senat de: N. Fleva [103], de N. Voinov [104], de Ilariu Isvoranu [105], de V. A. Urechia [106] şi de alţii [107], se contura în mod evident punctul nevralgic al tratatului cu Austro-Ungaria. Intervenţiile semnalează şi alte fisuri în sistemul alianţei României cu Puterile Centrale; Ştefan Şendrea, senator naţional-libe-

[95] V. P. Potemkin, *Istoria diplomaţiei*, III, Bucureşti, 1948, p. 176.
[96] R. Seişanu, *op. cit.*, p. 114.
[97] I. Slavici, *Românii din regatul ungar* . . ., p. 45.
[98] Idem, *Tribuna şi „tribuniştii"*, Orăştie, 1896, p. 17.
[99] Idem, *Românii din regatul ungar* . . ., p. 20—21.
[100] T. Botiş, *Monografia familiei Mocioni*, Bucureşti, 1939, p. 402.
[101] BARSR, mss. rom., *arhiva D. A. Sturdza*, IV, nr. 54.
[102] *DAD 1894/95*, nr. 14 din 23 dec. 1894, p. 234.
[103] *DAD 1893/94*, nr. 14 din 16 dec. 1893, p. 115.
[104] *Ibidem 1894/95*, nr. 15 din 24 dec. 1894, p. 281.
[105] *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 90 din 12 dec. 1897, p. 75.
[106] *Ibidem 1893/94*, nr. 14 din 14 dec. 1893, p. 111.
[107] *DAD 1894/95*, nr. 8 din 4 dec. 1894, p. 114.

ral, relevă paradoxul situației cînd o legătură externă se încheie fără încunoștințarea parlamentului, deși tratatele obligă țara întreagă [108]; aceeași referire la forța maselor populare fără adeziunea cărora hotărîrile luate sus rămîn inoperante, o face și Ionaș Grădișteanu, atît în anul 1894 cît și în anul 1895, arătînd că aderarea la Tripla Alianță nu se va putea împlini, hotărîrea fiind luată „de nobis sine nobis" [109].

Orientarea externă alături de Puterile Centrale a stîrnit deci riposta parlamentului României. Se manifestă deschis împotriva ei personalități animate de viziunea democratică a desăvîrșirii unității statale, acele elemente ale „partidei revoluționare" la care se gîndea cu luciditate Bismarck, întrebîndu-se dacă pentru acceptarea sau respingerea tratatului, nu sînt mai puternice decît regele [110].

Manifestările în anii 1892—1899, împotriva alianței cu Puterile Centrale pentru că presupunea abandonarea Transilvaniei, s-au situat pe linia unei viziuni avansate a viitorului. O cale în politica externă, de mijloc, dar în alegerea căreia Transilvania apărea de asemenea la orizont, a fost propunerea ca alianța să fie în orice caz condiționată de acordarea unor drepturi și libertăți democratice pe seama românilor din Transilvania. Părerea exprimată în decembrie 1895 de deputatul liberal I. Grădișteanu „să spunem verde că rezolvarea chestiunii românești de dincolo este o condiție sine qua non a alipirii noastre la Tripla Alianță" [111], s-a bucurat de o largă adeziune în parlament și înafara lui.

„Chestiunea transilvană" a preocupat pe inițiatorii alianței din partea României, pe I. C. Brătianu, pe Petre P. Carp [112] și chiar pe regele Carol, atît în anul 1883 cît și în 1892, cînd este de acord — cu ocazia înnoirii tratatului — să se discute „plîngerile românilor din Ungaria" [113]. Bismarck tranșase însă problema arătînd că nu se poate amesteca în afacerile interne ale monarhiei habsburgice [114]. Din partea Germaniei și Austro-Ungariei simbolul tratatului era de înfrînare a mișcărilor de eliberare a românilor din imperiu, cum se va recunoaște într-un memoriu, în anul 1915 [115] și cum reeșise din încercarea lui Kálnoky de a înscrie în tratat un articol menit să oprească mișcarea iredentistă din România în sprijinul românilor din Transilvania [116]. O asemenea prevedere fusese inclusă în tratatul din 1881 cu Serbia [117]; dar în tratatul cu România I. C. Brătianu a reușit să eludeze înscrierea paragrafului respectiv [118].

---

108 *Dezb. Senatului 1894/95*, nr. 22 din 6 ianuarie 1895, p. 152.

109 *DAD 1894/95*, nr. 14 din 23 dec. 1894, p. 234; *Ibidem 1895/1896*, nr. 11 din 29 dec. 1895, p. 92.

110 *Die Grosse Politik*..., III, p. 267.

111 *DAD 1895/96*, nr. 11 din 29 dec. 1895, p. 92.

112 C. Gane, *op. cit.*, II, p. 528—529.

113 *Die Grosse Politik*..., VII, p. 178.

114 C. Gane, *op. cit.*, I, p. 297.

115 Arhiva Bibliotecii centrale de stat, *fond St. Georges*, arh. fam. Brătianu, P. IX, ds. 4.

116 *Die Grosse Politik*... III, p. 270, p. 172; vezi și L. Cialdea, *La politica estera della Romania nel quarantennio prebellico*, Bologna, 1933, p. 172.

117 *Les traités politiques secrets*..., p. 26.

118 G. Brătianu, *Bismarck și I. C. Brătianu*..., p. 13.

Propunerea alianţei condiţionate se ridică în parlamentul României cu insistenţă. Take Ionescu arătase în anul 1891 că în schimbul alianţei trebuie să cerem „un tratament mai bun pentru fraţii din statele aliate“ [119]. În Cameră: Ionaş Grădişteanu [120], Barbu Ştefănescu-Delavrancea [121], în Senat: V. A. Urechia [122] şi Şt. Şendrea [123] apără acelaşi punct de vedere. Un amendament propus la Adresă, în 1894, exprima nădejdea membrilor senatului în îmbunătăţirea soartei românilor din statul vecin [124].

Membru marcant al Partidului Conservator, Nicolae Filipescu se declară şi el partizan al alianţei condiţionate. În ziua de 10 decembrie 1894 în Cameră, el enunţă părerea că ministrul de externe trebuie să găsească o modalitate de a aduce la cunoştinţă aliaţilor, care sînt sentimentele ţării în privinţa românilor din Transilvania [125]. Deşi Titu Maiorescu apostrofează această atitudine, socotind inadmisibil ca un partizan politic să declare încrederea sa în guvern şi în acelaşi timp să îi dicteze linia de conduită [126], totuşi asemenea cazuri nu sînt izolate. La 8/20 decembrie M. Balş, de asemenea deputat guvernamental, declară chiar mai hotărît decît antecesorul său, că asuprirea naţională ce se exercită în Transilvania „poate determina România să-şi caute un alt drum în politica externă“ [127]. Cum relevă un istoric maghiar, manifestările de această natură aveau o semnificaţie deosebit de profundă, ele demonstrînd că problema Transilvaniei poate provoca o dislocare a forţelor în rîndurile majorităţii guvernamentale lăsînd tot mai izolat grupul celor ce o nesocoteau [128]. Concluzia o rosteşte C. Costescu-Comăneanu, sintetizînd punctul de vedere al majorităţii interlocutorilor că „nu se poate prietenie cu orice preţ“, pentru alianţa cu Austro-Ungaria prima condiţie fiind a unei atitudini concesive faţă de românii din imperiu [129].

Părerile se axează pe o linie asemănătoare în Transilvania. La Conferinţa din anul 1890 a Partidului Naţional Român, relevîndu-se avantajele unor strînse relaţii economice şi politice şi chiar a încheerii unei convenţii militare între România şi Austro-Ungaria, se punea cu atît mai mult în evidenţă necesitatea unei politici de înţelegere faţă de românii din imperiu [130].

Problema revine an de an, ridicată în parlament ca un semnal menit să aducă aminte guvernanţilor Austro-Ungariei că raporturi de bună vecinătate se pot institui numai cu condiţia unei atitudini concesive faţă de românii din Transilvania, cum arată deputatul C. Dobrescu-Argeş la 11 decembrie 1896 [131]. Uneori se solicită direct

[119] T. Ionescu, *La politique étrangère*..., p. 49.
[120] *DAD 1893/94*, nr. 18 din 23 dec. 1893, p. 179.
[121] *Ibidem 1894/95*, br. 18 din 8 dec. 1894, p. 155.
[122] *Dezb. Senatului 1894/95*, nr. 16 din 16 dec. 1894, p. 64.
[123] *Ibidem 1893/94*, nr. 12 din 10 dec. 1893, p. 86.
[124] *Ibidem*, nr. 18 din 24 dec. 1894, p. 104 (V. A. Urechia).
[125] *DAD 1894/95*, nr. 8 din 4 dec. 1894, p. 135.
[126] *Ibidem*, nr. 12 din 14 dec. 1894.
[127] *Ibidem, 1893/94*, nr. 15 din 17 dec. 1893, p. 120, 121.
[128] B. Jancsó, *A román irredentista mozgalmak története*, Budapesta, 1920, p. 174.
[129] *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 9 din 10 dec. 1897, p. 48.
[130] T. V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 424, 426.
[131] *DAD 1896/97*, nr. 13 din 18 dec. 1896, p. 76.

atenția celor doi împărați, al Germaniei și al Austriei pentru a le aminti că pe România se pot bizui numai dacă „soarta românilor de peste Carpați ar fi asigurată", cum declară Petre Grădișteanu în Senat la 17 octombrie 1897 [132].

Abil diplomat și avînd o viziune clară a realității, Alexandru Lahovary, ministru de externe în guvernul conservator, deși în parlament declară în mod rigid că problema românilor din Transilvania este o problemă internă exclusiv de competența statului dualist, înțelege că gravitarea României spre Puterile Centrale este amenințată. Într-o amplă notă secretă pe care o trimite la 2/14 noiembrie 1894 ambasadorului său la Berlin, el arată că politica de asuprire națională în imperiul habsburgic — pe care o demonstrează cu date concludente — generează nemulțumiri în Transilvania și în România, cauzînd greutăți guvernului și punînd sub semnul întrebării colaborarea cu statul vecin într-un viitor război [133].

Se realiza astfel, sub impulsul militanților cu vederi progresiste, lărgirea ariei preocupărilor României, prin cuprinderea în atenția sa a membrilor națiunii ce se aflau sub stăpînire străină. De o parte și de alta a Carpaților această atribuție a statului independent se declară a fi o obligație de onoare [134] în împrejurări în care tratatul secret cu Austro-Ungaria obliga oficialitatea la o atitudine circumspectă la extrem, ce se va verifica de altfel în timpul mișcării memorandiste, cînd, arată un contemporan, grija de a nu crea complicații cu Austro-Ungaria a constituit „axa politicii oficiale" a guvernului României [135].

În anii 1892—1899, numeroasele sesizări în parlamentul României veneau în întîmpinarea manifestărilor autoritare ale monarhiei habsburgice care lezau suveranitatea statului român. Finalitatea lor era de asemenea, a lansa un apel cercurilor politice și opiniei publice europene, sau, cum spunea senatorul V. A. Urechia, a face ca asupritorii națiunilor din monarhia dualistă să piardă procesul în fața Europei [136]. Acțiunea se împletește strîns cu a românilor de peste Carpați, „Replica" în anul 1891 și „Memorandul" în anul 1892 adresîndu-se în primul rînd cercurilor democratice europene.

Intervențiile nu au rămas fără ecou. Un curent de dezaprobare a politicii de asuprire națională se observă în rîndurile partenerilor Triplei Alianțe, în Germania [137], în Austria [138], în Italia [139], în Ungaria [140] personalități politice lucide și opinia publică înțelegînd că dacă nu se fac concesii pentru

---

132 *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 90 din 12 dec. 1897, p. 73.

133 BARSR, mss. rom., *arhiva D. A. Sturdza*, XI, varia 23.

134 *Democrația socială*, I, nr. 25 din 21 iunie 1892; *Tribuna* X, nr. 226 din 13/25 oct. 1893, articolul „Guvernul român și chestiunea noastră", p. 909.

135 I. Slavici, *Tribuna și „tribuniștii"*..., p. 49—63; vezi și A. H. Golimas, *Carol I și românii din Ardeal (1866—1900)*, în *Arhiva* (Iași), an. XLIII, nr. 1. 2, 1936, p. 46.

136 *Tribuna*, X, nr. 161 din 23 iulie/4 aug. 1893, p. 641.

137 BARSR, *arhiva D. A. Sturdza*, XI varia 21; *Die Grosse Politik*..., VII, p. 164.

138 *Tribuna*, IX, nr. 229 din 13/25 oct. 1892, p. 913; *Die Grosse Politik*..., VII, p. 164.

139 D. Braharu, *Chestiunea română în Italia*..., p. 36—41.

140 Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 196—197.

satisfacerea unora din revendicările burghezo-democratice ale românilor din imperiu, România se va detaşa din alianţa cu Puterile Centrale.

Îndepărtarea României de Tripla Alianţă însemna nu numai pierderea unui partener, ci şi sporirea forţelor blocului advers, ştiindu-se că România nu va putea rămîne înafara sferei de influenţă a celor două grupări politice europene. Însuşi D. A. Sturdza arată cu îngrijorare în memoriul amintit mai sus [141] că nemulţumirile generate de asuprirea naţională a românilor din imperiu sînt un „Atout" în mîinile Rusiei şi ale Franţei.

Observatori atenţi înregistrează într-adevăr un curent favorabil fie Franţei, fie Rusiei, fie alianţei dintre ele. În anul 1892 apare la Bucureşti broşura publicistului S. Zamfirescu: „România faţă cu Rusia" punînd faţă în faţă posibilitatea alianţei cu Austro-Ungaria sau cu Rusia şi subliniind dezavantajele primei formule [142]. Bülow, ministrul Germaniei la Bucureşti observă că în presă, odată cu „chestiunea transilvană" se exprimă sentimente puţin prieteneşti faţă de Austro-Ungaria [143]. Cu spirit realist analizează situaţia publicistul Ioan N. Roman, arătînd într-o corespondenţă apărută în ziarul „Adevărul" că România nu trebuie privită ca o sclavă a Germaniei; de asemenea că o alianţă cu Franţa şi Rusia ar fi favorabilă dacă aceste puteri ne dau garanţii pentru realizarea „marelui nostru interes naţional: unirea tuturor românilor într-un singur stat" [144].

Deputaţi şi senatori abordează problema de pe poziţii asemănătoare. La 26 decembrie 1894, senatorul conservator Th. Văcărescu ridică în parlament problema dacă politica externă a României e cea mai favorabilă, considerînd evenimentele ce s-au petrecut pe plan internaţional în ultimii doi ani. El atrage atenţia asupra celei de a doua grupări de state ce se formase în Europa şi aminteşte — în favorul ei — sprijinul pe care l-a dat Franţa României în diferite momente cruciale ale istoriei sale [145]. O pledoarie hotărîtă împotriva Triplei Alianţe şi pentru apropierea de Rusia, conţinînd — alături de unele exagerări — argumente de un caracter realist, dezvoltă în Cameră principele Grigore Sturdza la 23 decembrie 1896. Părerea pe care o susţine este că România aliată cu Austro-Ungaria nu are decît de pierdut fie că monarhia habsburgică într-un viitor război ar fi victorioasă, fie că ea ar fi învinsă [146]. Deşi ministrul de externe C. I. Stoicescu socoteşte alarma principelui Sturdza ca fiind rezultatul unei „spaime apocaliptice" [147] şi cu toată reprobarea din partea unui deputat al majorităţii [148], discursurile fiind nu numai rostite în parlament ci şi publicate, opinia publică putea selecta argumentele pentru a-şi fundamenta propria orientare.

Mergînd pe aceeaşi linie a unei păreri favorabile alianţei franco-ruse, senatorul Nicolae Ionescu aminteşte în decembrie 1897 ajutorul Rusiei în

---

141 Nota 62.
142 S. Zamfirescu, *România faţă cu Rusia,* Bucureşti, 1892.
143 *Die Grosse Politik*..., VII, p. 184.
144 *Adevărul,* VI, nr. 1558 din 22 iunie 1893.
145 *Dezb. Senatului 1894/95,* 18 din 24 dec. 1894, p. 96—97.
146 *DAD 1896/97,* nr. 15 din 21 dec. 1896, p. 109—110.
147 *Ibidem,* nr. 16 din 24 dec. 1896, p. 124.
148 *Ibidem,* p. 119 (C. M. Ciocazan).

lupta pentru cucerirea independenţei politice a statului român [149], iar V. A. Urechia, tot în Senat, de statul rus ca „vechiul nostru aliat de la Plevna“ [150]. În Cameră, deputatul C. Nacu, deşi din gruparea „sturzistă“, îşi manifestă de asemenea mulţumirea pentru bunele relaţii ale României cu Rusia [151]. V. G. Morţun, singurul deputat al Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, declară că ar fi avantajoasă alianţa cu „puterile occidentale“, combate tendinţele expansioniste atît ale monarhiei habsburgice cît şi ale ţarismului, iar accentul principal pentru a asigura existenţa şi prosperitatea ţării trebuie pus — arată el — pe dezvoltarea internă printr-o politică de sprijinire a ţărănimii [152].

Strădaniile de a da României o orientare externă favorabilă intereselor ţării, ţinînd seama de noile raporturi internaţionale, evoluează într-o strînsă concordanţă cu manifestările de aceeaşi natură în Transilvania, deşi în mod circumspect aici, şi de multe ori numai prin analogii, cititorii trebuind să formuleze singuri concluziile. Astfel în anul 1892, în luna octombrie, apărea în ziarul „Tribuna“ un material de presă în care se justifică atitudinea de rezistenţă a croaţilor din imperiu faţă de Tripla Alianţă [153] potrivnică intereselor lor naţionale; în luna septembrie 1893 în „Gazeta Transilvaniei“ reproducîndu-se o corespondenţă după ziarul francez „La Lanterne“, se arată trăinicia prieteniei dintre Franţa şi Rusia [154]. Conştient de schimbările ce pot surveni în raportul de forţe de plan extern, Ioan Raţiu, preşedintele Partidului Naţional Român din Transilvania şi Banat semnalează această posibilitate. „Cine ştie cum se vor grupa statele şi popoarele pentru viitorul resbel?“ — pune el întrebarea ca problemă pe care numai viitorul putea s-o deslege, dar care dicta pentru prezent o atitudine ponderată, fără atacuri la adresa vreunuia din statele europene, pentru a fi liberi a lua cea mai bună hotărîre atunci cînd împrejurările o vor cere [155].

Problema Transilvaniei se ridică astfel în atenţia tuturor ca problema cheie ce va determina în ultimă instanţă politica externă a României. Într-o formulare fără echivoc — datorită şi temperamentului mai impulsiv al interlocutorului [156] — Gh. Panu exprimă în aprilie 1898 în incinta

---

149 *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 10 din 12 dec. 1897, p. 69.

150 *Ibidem*, nr. 9 din 10 dec. 1897, p. 54.

151 *DAD 1897/98*, nr. 15 din 16 dec. 1897, p. 94.

152 *DAD 1896/97*, nr. 14 din 19 dec. 1896/7, p. 106; *Ibidem, 1897/98*, nr. 16 din 21 dec. 1897, p. 96—99. În şedinţa din 11/22 dec. 1897 a Camerei, el spune: „Şi ca să vedeţi de ce mare rost este ţărănimea în deslegarea chestiunii naţionale şi că de dînsa e strîns legată chiar fiinţa neamului nostru, daţi-mi voie să vă amintesc că în vremile trecute a fost o clipă luminoasă, un fulger care a brăzdat norii grămădiţi de d-asupra neamului nostru, clipă în care românimea şi-a întrevăzut visul.

Sub Mihai-Viteazul, Moldova şi Transilvania au fost întrunite un minut mulţumită energiei şi geniului acestui viteaz. Şi aveţi să vedeţi că pricina de căpetenie care a făcut ca Transilvania să nu rămînă pe veci alipită, a fost că Mihai-Viteazul, care putea să aibă în partea sa pe ţărănimea română din Ardeal, a respins-o atunci cînd ea se arunca sub steagurile lui victorioase“. *Ibidem*, p. 97.

153 *Tribuna*, IX, nr. 230 din 14/26 oct. 1892, p. 917.

154 *Gazeta Transilvaniei*, LVI, nr. 203 din 14/26 septembrie 1893.

155 *Documente pentru istoria Memorandului*, comunicate de A. A. Mureşianu, în *Transilvania*, an. LX (1929), nr. 4—5, p. 344.

156 C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, vol. 4, 1910—1914, Bucureşti, 1936, p. 253—254; Tr. Lungu, *Viaţa politică ...*, p. 25.

parlamentului speranța că se va formà o constelațiune europeană „care să ne faciliteze calea ca să emancipăm pe românii din Ungaria“ [157].

Recunoscînd în „chestiunea Transilvană“ acel „călcîi al lui Achile“ despre care vorbea principele von Reuss ambasadorul Germaniei la Viena [158], „Antanta Cordială“ folosește contradicția pentru a atrage România ca parteneră. În Franța, concomitent cu dezaprobarea alianței cu Centralii [159] declarată în presă crimă de „lèse-națiune“, prin analogie cu culpa, socotită atît de gravă, de „lèse-majestate“, are loc o amplă mișcare de solidarizare cu cauza românilor din Transilvania [160]. Manifestările, larg cunoscute în România [161], contribuie la întărirea simpatiei cu puternice temelii tradiționale, pentru Franța.

Acțiuni de apropiere întreprinde și Rusia, a doua parteneră a Antantei Cordiale. Încă în anul 1886, încheindu-se o convenție comercială între România și Rusia pe bază de reciprocitate [162], de asemenea recunoscîndu-se de către statul român „Societatea rusă de navigație pe Dunăre și Marea Neagră“, se înfăptuise în plin „război vamal“ o acțiune de limitare a influenței Austro-Ungariei în România și a monopolului ei pe Dunăre. În presa din Rusia apar materiale cu aprecieri favorabile statului român. O astfel de corespondență publicată în ziarul „Novoje Vremja“ în anul 1896, este relevată de C. I. Stoicescu, ministru de externe [163], ca semn al unor raporturi de bună vecinătate între cele două state. Aceeași atitudine se descifrează și cu ocazia festivităților pentru inaugurarea noului edificiu al universității din Iași în anul 1897, cînd guvernul rus trimite ca reprezentant un ambasador special, fapt pe care îl subliniază și comentează favorabil, în Cameră B. Iepurescu [164] și în Senat P. Grădișteanu [165].

Vizita făcută la Petersburg în zilele de 17 și 18 iulie 1898 de regele Carol și principele moștenitor Ferdinand, însoțiți de ministrul de externe D. A. Sturdza [166] ca răspuns la invitația țarului constituie un nou prilej de manifestare a satisfacției pentru apropierea în politica externă de blocul european franco-rus [167], deși acceptarea invitației într-un moment de impas [168] nu era decît o concesie făcută opiniei publice, nemulțumită de po-

---

[157] *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 62 din 8 mai 1898, p. 746.

[158] *Die Grosse Politik...*, vol. VII, p. 155.

[159] Paul Bataillard arată că la moartea lui I. C. Brătianu, în 1891, s-au publicat în Franța 14 articole ostile, sub acuza de „germanism“, „autoritarism“. P. Bataillard, *op. cit.*, p. XVII (Introducere).

[160] E. Armeanca, *Problema Transilvaniei în presa franceză. Spicuiri din activitatea propagandistică a Ligii Culturale*, în „*Societatea de mîine*“, an. VII—VIII (1930—31), Cluj, p. 19.

[161] În anul 1894 apare la București: *Voci Latine*, sub red. V. A. Urechia, cuprinzînd 147 telegrame, scrisori, poezii, discursuri și articole de solidarizare, trimise de personalități ale vieții politice și culturale din țările „latine“: Franța, Italia, Spania, Belgia și Elveția.

[162] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale...*, p. 280—282.

[163] *DAD 1896/97*, nr. 16 din 24 dec. 1896, f. 125.

[164] *Ibidem, 1897/98*, nr. 13 din 13 dec. 1897, p. 64.

[165] *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 10 din 5 dec. 1897, p. 74.

[166] T. Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 382.

[167] *DAD 1897/98*, nr. 17 din 24 dec. 1897, p. 129 (Șt. Șendrea).

[168] N. Iorga, *Istoria Românilor*, X, București, 1939, p. 270—271.

litica unilaterală cu Puterile Centrale. De fapt monarhia habsburgică a premers în această direcție României, deoarece a încheiat în anul 1897 un acord cu Rusia [169], iar hotărîrea cu privire la „statu quo" luată cu această ocazie, a fost comunicată public, și subliniată și în parlamentul României [170].

Frămîntările în parlament și în afara lui demonstrau în sinteză că acțiunile cercurilor guvernante de încadrare a României alături de Puterile Centrale nu au rămas fără ripostă. Se recunoaște și se declară în parlament situația internațională diferită în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea față de deceniul precedent, anul 1893 fiind socotit ca an de cotitură [171]. Față de noua conjunctură, parlamentul României nu rămîne impasibil; dimpotrivă, acționează cu tot mai multă hotărîre, atunci cînd constituirea alianței franco-ruse lărgește perspectiva degajării României din orbita Puterilor Centrale și a inițierii unei politici externe favorabile desăvîrșirii unității ei statale.

În calea așezării politicii externe a României pe baze realiste se ridicau însă numeroase obstacole. Cel mai de seamă se afla în însuși regimul politic ce deschidea largi posibilități de intervenție monarhiei prin dreptul ce i se recunoștea de a numi guvernul, care la rîndul său dispunea de parlamentul format în majoritate din reprezentanți ai moșierimii și ai marii burghezii. Elemente cu vederi progresiste, recrutate mai ales din rîndurile intelectualității, încearcă democratizarea vieții politice, cerînd consultarea parlamentului. Astfel în anul 1896, zece deputați, majoritatea din grupul „drapelist" al unei dizidențe liberale, solicită să li se pună la dispoziție actele diplomatice care angajau statul român [172]. Senatorul P. S. Aurelian aduce precizări cu privire la exercitarea puterii în statul constituțional, arătînd că preocuparea regelui pentru politica externă nu absolvă pe miniștri care rămîn cu responsabilitatea [173]. De pe poziții democratice. Ionaș Grădișteanu declară că politica externă trebuie hotărîtă cu asentimentul unor cercuri mai largi [174], ținînd seama de pulsul națiunii, și în același mod se manifestă Take Ionescu, inaugurînd „epoca discuției pe față" [175]. Modul autoritar în care conduce politica externă D. A. Sturdza în anii 1895—1899 determină o puternică reacție, și personalități marcante dintre partizanii săi politici Vasile Lascăr [176], Emil Costinescu [177] se vor desolidariza, reprobînd faptul că primul ministru ia hotărîrile fără consultarea și aprobarea celorlalți membri ai partidului.

O solicitare intensă a atenției membrilor parlamentului României va avea loc în anii 1896, 1897 cînd mișcarea de eliberare a Macedoniei și războiul greco-turc pentru Creta — efect evident al contradicțiilor existente în sud-estul Europei — prilejuind intervenția marilor puteri europene, se

169 *Les traités politiques secrets*..., p. 107—113.
170 *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 10 din 12 dec. 1897, p. 82 (Dim. A. Sturdza).
171 *Ibidem 1893/94*, nr. 12 din 10 dec. 1893, p. 85 (Șt. Șendrea); *DAD 1897/98*, nr. 16 din 21 dec. 1897, p. 110 (Take Ionescu).
172 *DAD 1896/97*, nr. 16 din 24 dec. 1896, p. 139.
173 *Ibidem, 1897/98*, nr. 15 din 16 dec. 1897, p. 84.
174 *DAD 1895/96*, nr. 11 din 29 dec. 1895, p. 91.
175 R. Seișanu, *op. cit.*, p. 63; vezi articolul: „Împotriva diplomației secrete", în *Românul* din 30 dec. 1890, cf. *Ibidem*, p. 64.
176 *DAD 1897/98*, nr. 45 din 1 apr. 1898, p. 709.
177 *Ibidem*, p. 717.

evidențiase încă odată locul important pe care acestea îl dețineau pentru a hotărî destinele statelor mai mici sau mai slab dezvoltate.

În parlamentul României răsună cu mai mult ecou afirmațiile despre iminența războiului european [178], în fața căruia nici România nu va putea rămîne neutră [179], decît declarațiile lui Dimitrie A. Sturdza despre caracterul pașnic al celor două blocuri ale puterilor europene [180]. Cu argumente convingătoare, se propune pregătirea armatei și înzestrarea ei cu armament corespunzător [181].

Legăturile externe ale României se continuă însă pe vechiul făgaș cu neglijarea opiniilor exprimate în parlament. Ele se întăresc în anul 1896 cu prilejul vizitei împăratului Francisc Iosif la București, și a regelui Carol la Budapesta. Venind în România împăratul Austro-Ungariei este întîmpinat la Vîrciorova de primul ministru D. A. Sturdza. Împreună cu însoțitorii săi contele Goluchowski, ministru de externe, colonelul Beck, șeful statului major, ia parte la parăzi militare, asistă la exerciții de tragere, inspectează fortul de la Chitila. Apărea astfel în mod evident că vizita nu era de simplă curtoazie cum insinuau comunicatele oficiale, ci, așa cum arăta Titu Maiorescu, un semn al îndrumării pronunțate a României spre Tripla Alianță [182]. Opinia publică este pusă în gardă prin intervenția presei democratice și socialiste. Între articolele ce dezvăluie fața reală a întrevederii, se remarcă o corespondență publicată în ziarul „Lumea Nouă" din 18 septembrie 1896. Imaginînd un dialog cu Francisc Iosif, autorul îl apostrofează judicios: „Împărate, spui că vii ca sol al păcii, și primul lucru ce ceri să afli e să vezi cîți soldați și cîte tunuri avem" [183].

Contactul între cei doi monarhi, între miniștrii lor de externe și între cadrele superioare ale armatei avea într-adevăr un scop politic-militar. La 18/30 septembrie 1896 este semnat la Sinaia de contele Goluchowski și D. A. Sturdza, miniștri de externe ai celor două state protocolul de prelungire a alianței [184].

Este de remarcat că acțiunea prelungirii nu fusese obligatorie, deoarece tratatul nefiind denunțat cu un an înainte și nici una din părți necerînd vreo modificare a prevederilor lui, el se socotea prelungit fără altă formalitate, interpretare pe care o vor da atît Germania cît și Italia [185], semnînd tratatele de aderare numai în anul 1899 [186]. Mobilul acțiunii precipitate din anul 1896 pare să fi fost în aceste împrejurări grija de a asigura pe termenul cel mai lung posibil, pînă în anul 1903, alianța despre care se știa că este impopulară — dovada fusese făcută și în parlamentul Ro-

178 *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 13 din 12 dec. 1893, p. 105 (P. P. Carp).

179 *DAD 1893/94*, nr. 15 din 17 dec. 1893, p. 120 (M. Balș); *Ibidem 1895/96*, nr. 48 din 21 martie 1896, p. 688 (N. Macri).

180 *Dezb. Senatului 1897/98*, nr. 90 din 12 dec. 1897, p. 81.

181 *Dezb. Senatului 1895/96*, nr. 57 din 30 apr. 1896, p. 635 (col. V. Obedeanu); *Ibidem 1897/98*, nr. 70 din 24 mai 1898, p. 892 (col. Al. Budișteanu) și p. 1894 (col. V. Obedeanu).

182 T. Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 352.

183 *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, 1893—1900, Ed. pol. București, 1969, p. 445.

184 *Les traités politiques secrets...*, p. 100—101.

185 *Die Grosse Politik...*, VII, p. 306—308.

186 *Les traités politiques secrets...*, p. 101—104, 106—107.

mâniei. S-a discutat cu prilejul vizitei şi modalitatea cooperării militare în caz de război, iar pentru înlesnirea transporturilor, s-a pus problema construirii unei linii ferate între Ardeal şi România [187].

În luna ianuarie 1897, D. A. Sturdza merge la Viena şi la Berlin, încercînd consolidarea cuprinderii României în alianţa cu Puterile Centrale. Informînd pe împăratul Wilhelm al II-lea, cancelarul Hohenlohe arată că misiunea lui Sturdza este de a obţine primirea României în Tripla Alianţă, pentru a institui astfel legături directe militare cu Germania. Cancelarul sugerează însă limitarea la prevederile tratatului încheiat între România şi Austro-Ungaria [188].

Manifestările ce puneau sub semnul întrebării alianţa României cu Centralii au determinat astfel, sus, în rîndurile vîrfurilor guvernante, căutarea unor noi piloni de consolidare. În perioada 1895—1899 şef al guvernului naţional-liberal şi ministru de externe fiind D. A. Sturdza, conservator în vederile sale, arată Nicolae Iorga [189], au loc şi alte acţiuni ce lezau demnitatea naţională, şi astfel în parlament lupta se va concentra mai ales pentru reprobarea acestei politici.

Inaugurarea guvernării naţional-liberale se face în octombrie 1895 printr-o dovadă eclatantă a oportunismului politic al şefului guvernului. În opoziţie fiind, sub influenţa mişcării de amploare de solidarizare cu luptătorii români din imperiul habsburgic pentru drepturi şi libertăţi democratice, D. A. Sturdza argumentase justeţea cauzei lor [190] de pe poziţiile unuia din cei mai buni cunoscători ai istoriei Transilvaniei şi ai situaţiei din Austro-Ungaria [191]. Cîteva zile după venirea la putere D. A. Sturdza retractează cele afirmate, declarînd problema românilor din Transilvania ca fiind de resortul politicii interne a statului vecin [192]. Formula sub care s-au făcut scuzele, în cadrul unei întruniri publice la Iaşi, a fost supusă în prealabil aprobării ministrului Austro-Ungariei la Bucureşti [193], contele Welsersheimb [194]. Asemenea presiuni s-au exercitat frecvent de guvernanţii statului dualist pentru a restrînge la maximum sprijinirea din România a luptei naţionale a românilor din imperiu [195].

Evenimentele evoluează nefavorabil şi în Transilvania, memorandiştii fiind aspru condamnaţi în procesul ce se judecă la Cluj în luna mai 1894. Activitatea Partidului Naţional Român este interzisă la 16 iunie 1894 [196], în anul următor, la 6 ianuarie, desfiinţarea Partidului va fi anunţată în Monitorul Oficial [197]. Instaurarea în ianuarie

---

[187] *Die Grosse Politik...*, XI, p. 312.
[188] *Ibidem*, p. 310—311, 314.
[189] N. Iorga, *România contemporană...*, p. 18.
[190] *Dezb. Senatului 1893/94*, nr. 10 din 4 dec. 1893, p. 55—58. *Ibidem 1894/95*, nr. 17 din 22 dec. 1894, p. 79—84.
[191] T. Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 308.
[192] D. A. Sturdza, *Discurs rostit la 13 octombrie 1895 la Iaşi*, Bucureşti, 1895, p. 32.
[193] *DAD 1897/98*, nr. 16 din 21 dec. 1867, p. 111 (Take Ionescu); T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 33—334.
[194] N. Iorga, *Istoria Românilor...*, X, p. 264.
[195] I. Tóth Zoltán, *A nemzetiségi kérdés a dualizmus korában, 1867—1900*, în *Századok*, anul 90, nr. 3/1956, p. 389.
[196] T. V. Păcăţian, *Cartea de aur...*, VII, p. 674.
[197] N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, II, Bucureşti, 1915, p. 280.

1895 a guvernului în frunte cu baronul Bánffy, exponent al politicii de forţă faţă de naţionalităţi[198], va prejudicia de asemenea lupta democratică din monarhie. Militanţii pentru progres îşi strîng totuşi rîndurile, asigurînd continuitatea luptei[199]. Se conturează tot mai limpede părerea despre necesitatea luptei unite a naţionalităţilor din imperiu, Congresul ce se ţine la Budapesta, la 10 august 1895, cu reprezentanţii sîrbilor, slovacilor şi românilor, putînd fi socotit din acest punct de vedere piatră de temelie[200].

În România, conform celor enunţate la Iaşi, guvernul va adopta o atitudine excesiv de deferentă faţă de monarhia dualistă. Opoziţia parlamentară deşi restrînsă iniţial la 3 senatori şi 4 deputaţi, număr ce va spori într-o oarecare măsură în urma alegerilor parţiale[201], dispune de argumente şi le va folosi din plin pentru a discredita pe primul ministru, guvernul şi Partidul Naţional Liberal. Nu va rămîne impasibilă nici majoritatea parlamentară şi astfel relaţiile statului român cu Austro-Ungaria se vor afla permanent în centrul atenţiei.

De la tribuna parlamentară se arată că nu are nici o justificare participarea statului român la serbările „Mileniului“ [202] — pe care reacţiunea din monarhia dualistă urmărea să le transforme într-o demonstraţie de forţă a claselor dominante exploatatoare[203], şi a căror desfăşurare a produs mari nemulţumiri în imperiu[204] — sau se dezaprobă schimbul de vizite între ofiţerii garnizoanei din Ploieşti şi din Braşov, ce are loc la sfîrşitul anului 1897 şi în februarie 1898[205], pentru că acţiunile puteau fi interpretate şi răstălmăcite ca probe de abandonare a luptei democratice pentru eliberarea Transilvaniei, din partea statului român independent. Semnificaţia protestului este cu atît mai mare cu cît cercurile guvernante duceau în secret tratative de a lega militar România de Tripla Alianţă, iar D. A. Sturdza solicita să fie primiţi în armata prusacă un număr cît mai mare de ofiţeri din România şi propunea chiar venirea unui ofiţer superior german în ţară, în calitate de consilier[206]. În anul 1897 atît opoziţia cît şi majoritatea parlamentară au înfierat decorarea, cu prilejul vizitei regelui Carol la Budapesta, a fostului procuror în procesul memorandist Jeszenszky[207]; în anul următor s-au ridicat proteste atunci cînd reprezentanţii puterii locale de stat din Iaşi au luat măsuri pentru a împiedeca sărbătorirea zilei de 3/15 Mai, evocare a Marii Adunări Naţionale de la Blaj, cu prilejul celei de a 50-a aniversări[208].

---

198 I. Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 389. Concepţia lui D. Bánffy asupra politicii naţionale a statului în: báró Bánffy Dezsö, *Magyar nemzetiségi politika*, Budapesta, 1903.

199 Şt. Pascu, *Marea Adunare Naţională . . .*, p. 198—199.

200 *Ibidem*, p. 199—202; Idem, *Relations roumaino-slovaques*, în *RevRHist*, 1968, nr. 3, p. 385—396.

201 T. Maiorescu, *Istoria contemporană . . .*, p. 337—338.

202 *DAD 1895/96*, nr. 64 din 4 mai 1896, p. 1043 (I. Grădişteanu).

203 *Magyarország története . . .*, II, p. 145—147.

204 *Ibidem*, p. 147.

205 *DAD 1897/98*, nr. 53 din 17 apr. 1898. p. 933 (Barbu Ştefănescu Delavrancea).

206 *Die Grosse Politik . . .*, XI, p. 313.

207 T. Maiorescu, *Istoria contemporană . . .*, p. 374—375.

208 *DAD 1897/98* nr. 67 din 31 mai 1898, p. 1286.

Cele mai profunde nemulţumiri vor fi însă în legătură cu renta şcolilor române din Braşov. Aceasta era înscrisă în bugetul României şi se plătea din timpul lui Alexandru Ioan Cuza. În timp ce era în opoziţie, D. A. Sturdza divulgase trimiterea unor importante sume de bani în Transilvania, insinuînd că ar fi afectate în scopuri înguste, de partid, cu aprobarea guvernului Ungariei, deşi ele erau destinate ridicării culturale a românilor. După venirea la putere, D. A. Sturdza nu mai poate reveni la o practică pe care în opoziţie a înfierat-o, şi, constrîns şi de propriile declaraţii de neamestec în problemele privind soarta românilor din Transilvania, el refuză să plătească renta pe seama şcolilor Centrale din Braşov şi care constituia principala sursă prin care aceste aşezăminte de cultură îşi menţineau autonomia [209].

Protestul este vehement. Opoziţia şi cele mai marcante personalităţi din majoritatea parlamentară: L. Brabeţianu [210], T. Maiorescu [211], P. P. Carp [212], P. Grădişteanu [213], Gh. Panu [214], C. Esarcu [215], I. Grădişteanu [216], E. Costinescu [217], Nicolae Fleva [218], V. Lascăr [219], Barbu Ştefănescu-Delavrancea [220] reprobă atitudinea arbitrară a primului ministru, contradicţia între programul său naţional în opoziţie şi după venirea la putere.

---

209 T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 384—389; A. Bunea, *Sprijinul dat de parlamentul României învăţămîntului românesc în Transilvania (1892—1899)* (sub tipar).

210 *Dezb. Senatului, 1896/97*, nr. 18 din 19 dec. 1896, p. 66—67.

211 *Dezb. Senatului, 1897/98*, nr. 9 din 10 dec. 1897, p. 65—66. T. Maiorescu spunea: „Ce autoritate poate să mai aibă în relaţiunile externe D. Sturdza, cînd în chestiunea naţională la 1894, vorbea cum v-am citit, şi la anul 1895 se retracta cum v-am citit iarăşi, şi acum la 1897, zice însăşi majoritatea d-sale din Senat, că politica d-sale este identică, aceeaşi cu a d-lor Lahovary şi Carp"; *Ibidem*, p. 65.

212 *Ibidem*, nr. 58 din 29 apr. 1898, p. 701.

213 *Ibidem*, nr. 10 din 12 dec. 1897, p. 72—74.

214 *Ibidem*, nr. 62 din 8 mai 1898, p. 746—752.

215 *Ibidem*, nr. 36 din 3 martie 1898, p. 368.

216 *DAD 1897/98*, nr. 17 din 24 dec. 1897, p. 125—127; *Ibidem*, nr. 23 din 21 ian. 1898, p. 233. I. C. Grădişteanu arată: „Am văzut un lucru pe care nimeni nici nu şi-l putea închipui: am văzut pe d. Sturdza urcînd treptele puterii plecat şi umil... căci cel dintîi act de guvernămînt al d-lui Sturdza a fost scuzele de la Iaşi dictate de ministrul plenipotenţiar al Austro-Ungariei la Bucureşti. Şi pe urmă l-am văzut, căutînd, în adevăr, să rezolve chestiunea naţională, dar nu prin dobîndirea legitimelor drepturi cerute de Români, ci prin înăbuşirea fără condiţiune a acestei chestiuni". *Ibidem*, p. 126.

217 *Ibidem*, nr. 45 din 1 aprilie 1898, p. 718—720. E. Costinescu în şedinţa din 4/16 martie a Camerei declară: „Respingem cu indignare orice solidaritate cu d-l. Sturdza în chestiunea naţională". *Ibidem*, p. 720.

218 *Ibidem*, nr. 44 din 31 martie 1898, p. 685, 686.

219 *Ibidem*, nr. 45 din 1 aprilie 1898, p. 709—711. V. Lascăr îşi exprimă regretul că faţă de acuzele aduse de membrii opoziţiei că naţional-liberalii au făcut din chestiunea transilvană armă pentru a ajunge la putere: „D. Sturdza n-a găsit un cuvînt, un singur cuvînt măcar ca să zică în această chestiune, un cuvînt cel puţin de mîngiiere pentru fraţii noştri, care să le arate că dacă nu putem să-i ajutăm, nu sîntem în stare să-i trădăm" (aplauze prelungite). *Ibidem*, p. 711.

220 *Ibidem*, nr. 53 din 17 aprilie 1898, p. 933—939. „Şi acum nu acuz pe nimeni că trădează, ci acuz numai de revoltătoare contrazicere între marea doctrină naţională de altădată şi mititica tactică de astăzi". *Ibidem*, p. 935.

Manifestările pe aceleaşi coordonate ale românilor din imperiu [221] dau un conţinut concret intervenţiilor din parlamentul României, unde în numeroase rînduri presa din Transilvania este adusă ca mărturie în sprijinul unui punct de vedere expus. Făcîndu-se la începutul anului 1899 în parlamentul Ungariei unele dezvăluiri prin care politica externă a României se califica a fi de abandonare a idealului de eliberare şi unire a Transilvaniei [222], se iniţiază obstrucţia parlamentară. Opinia publică este mobilizată, au loc ample manifestaţii şi astfel D. A. Sturdza este silit să demisioneze [223]. Într-o formă asemănătoare fusese silit să plece de la cîrma ţării şi guvernul Bánffy, din Ungaria, la 5/17 februarie 1899, înlocuit fiind cu guvernul condus de Széll, al cărui program politic, mai conciliant faţă de naţionalităţi, răspundea cerinţelor opiniei publice din imperiu [224].

*

Parlamentul României constituia o tribună la care deputaţii şi senatorii aveau posibilitatea să ridice în mod oficial problema încadrării României în contextul european ţinînd seama de raportul forţelor existente şi de interesele de viitor ale ţării. Idealul desăvîrşirii unităţii statale trebuia să fie în ultimă instanţă hotărîtor în stabilirea relaţiilor externe ale României. Frămîntările demonstrau, în sinteză, că atitudinea capitulantă faţă de Puterile Centrale a cercurilor guvernante este fie respinsă cu hotărîre, fie acceptată condiţionat de îmbunătăţirea situaţiei românilor din imperiul habsburgic.

Perspectiva degajării României din orbita Puterilor Centrale şi a iniţierii unei politici externe favorabile desăvîrşirii unităţii statale lărgindu-se prin constituirea alianţei franco-ruse, faptul va avea ecou şi în parlamentul României. Deşi legea electorală restrîngea pînă la excludere accesul în parlament al reprezentanţilor maselor muncitoare, totuşi sub influenţa opiniei publice democratice, reprezentată în primul rînd de clasa muncitoare ce se afirmă tot mai mult ca forţă social-politică, personalităţi de seamă ale vieţii politice, ştiinţifice sau culturale din România au militat în incinta parlamentului României pentru împlinirea legităţii obiective de desăvîrşire a unităţii statale a României.

Semnalul ridicat în parlamentul României va fi interceptat pe plan european. Puterile cuprinse în cele două mari grupări militare: Tripla Alianţă şi alianţa franco-rusă recunosc avertismentul că „problema Transilvaniei" va determina în ultimă instanţă politica externă a României şi acţionează ţinînd seama de această realitate.

În România, atitudinea guvernelor, atît a celui conservator, cît şi a celui naţional-liberal, s-a verificat în anii 1892—1899, circumspectă la extrem, restrînsă de fapt şi determinată de tratatul secret de alianţă cu Austro-

---

[221] *Tribuna Poporului*, II, nr. 40 din 28 februarie/2 martie 1898, p. 189; *Tribuna*, XV, nr. 43 din 25 februarie (9 martie) 1898, p. 169.

[222] Pe marginea broşurii nesemnate, scrisă de Jancsó Benedek: *Bánffy Dezső nemzetiségi politikája*, Budapesta, 1899, p. 12—20.

[223] T. Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 404—407.

[224] B. Jancsó, *A román irredentista mozgalmak*, p. 12—20.

Ungaria, la care aderaseră atît Germania cît şi Italia. Monarhia, cu largi posibilităţi de influenţare a politicii interne şi externe, a menţinut cu tărie alianţa României în grupul Puterilor Centrale. Masele populare au exercitat însă presiuni pentru îndreptarea politicii externe a României pe drumul năzuinţelor de suveranitate statală şi unire, mişcarea memorandistă ocupînd din acest punct de vedere locul cel mai de seamă.

Legitatea obiectivă a desăvîrşirii unităţii statale mobilizează spiritele pe o platformă progresistă burghezo-democratică. Pentru împlinirea năzuinţelor de unire a Transilvaniei cu România printr-o politică externă favorabilă, militează — deşi în limite restrînse de clasă — deputaţi şi senatori aparţinînd tuturor partidelor politice care au reuşit — în anii 1892—1899 — să-şi trimită reprezentanţi în parlament.

A. BUNEA

DAS RUMÄNISCHE PARLAMENT FÜR EINE, DER VEREINIGUNG SIEBENBÜRGENS MIT RUMÄNIEN GÜNSTIGE AUSSENPOLITIK (1892—1899)

(Zusammenfassung)

Die Frage der rumänischen Aussenpolitik im Lichte des Ideals eines einheitlichen Nationalstaates wurde im rumänischen Parlament sowohl unter der Regierung der Konservativen (1892—1895), als auch der Nationalliberalen (1895—1899) immer wieder erhoben.

Das aussergewöhnliche Interesse daran wurde 1892 erweckt, da die „siebenbürgische Angelegenheit" im Inneren durch die Solidaritätsbeweise mit den Memorandisten auf den Plan gebracht wurde, in der Aussenpolitik aber durch das französisch-russische Bündnis, das die Frage einer Option für diejenigen europäischen Grossmächte aufwarf, die am ehesten eine Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien gewährleisten konnten.

Die Spitzen der Bürger und Grossgrundbesitzer hatten jedoch im J. 1883 durch ein Geheimabkommen mit Österreich-Ungarn, dem auch Italien und Deutschland beitraten, Rumänien bereits an die Seite der Mittelmächte gebracht. Dieses Abkommen wurde 1892 und später 1896 erneuert.

Zahlreiche Abgeordnete und Senatoren fordern die Regierung auf, sie solle eine offene, vom Parlament gutgeheissene Aussenpolitik führen. Sie erörtern die Vorteile einer Verbindung mit dem Dreierbund oder der französisch-russischen Allianz, während im Falle eines Bündnisses mit den Mittelmächten das Ideal der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien geopfert würde. Unter diesen historischen Gegebenheiten ging die Stellungnahme einer grossen Zahl von Parlamentsmitgliedern, aber auch der demokratischen öffentlichen Meinung dahin, eine Annäherung an den Dreierbund

von der Erfüllung der bürgerlich-demokratischen Forderungen der in der Monarchie lebenden Rumänen abhängig zu machen.

Die zwischen 1895—1899 vom Premier und Aussenminister D. A. Sturdza geführte Aussenpolitik bedeutete einen Rückschritt gegenüber seiner, vor der Regierungsübernahme ausgesprochenen, fortschrittlichen Einstellung und wurde daher nicht nur von der Opposition, sondern auch von den bedeutendsten politischen Persönlichkeiten der parlamentarischen Mehrheit missbilligt.

Die Stellungnahme des rumänischen Parlaments zwischen 1892—1899 bezeugt die Bemühungen um eine, der historischen Notwendigkeit einer Verwirklichung der staatlichen Einheit Rumäniens angepasste Aussenpolitik.

IDEI PROGRESISTE ÎN GÎNDIREA LUI VINCENŢIU BABEŞ

În anul 1859 Austria suferi înfrîngeri militare în Italia şi pierdu teritorii considerabile ca întindere şi utilitate economică. Situaţia politică internă şi externă a imperiului se înrăutăţi. Speranţele popoarelor stăpînite de Habsburgi se întăriră. Se încercau alianţe împotriva imperiului, între foştii revoluţionari paşoptişti italieni, români, maghiari [1]. Viena nu-şi mai putea menţine stăpînirea prin absolutism excesiv şi reprimări brutale. Se impunea un început de liberalizare internă. Fiecare provincie istorică primi în 1860 dreptul de a avea dieta sa proprie, cu atribuţii administrative, de instrucţie, culte. De finanţe, vămi, armată, afaceri externe, se ocupa în continuare senatul imperial central [2]. Fu inaugurată astfel viaţa parlamentară în imperiul austriac. Năzuinţele popoarelor din cuprinsul statului caută să se înfăptuiască acum prin lupta parlamentară. Reprezentanţii lor încearcă să se folosească de înlesnirile constituţionale şi, în ciuda eşecurilor şi decepţiilor repetate, revin cu noi şi noi revendicări, aducînd argumente etnice, istorice, filologice, filozofice, logice şi juridice în sprijinul cerinţelor proprii.

Românii din Banat, dintre Crişuri şi din Transilvania adoptară şi ei această formă de luptă. Ei socoteau că numărul lor mare le va da posibilitatea să trimită mulţi deputaţi în organele reprezentative şi prin glasul acestora să ceară şi să obţină înlăturarea nedreptăţilor pe care le îndurau. Speranţa finalităţii victorioase a luptei lor naţionale era alimentată şi de unirea în 1859 a Moldovei cu Ţara Românească.

Starea de fapt din 1860 nu a durat. Accentuarea autonomismului naţional, deşi împărţirea administrativă în vigoare nu respecta principiul etnic, ar fi dus la federalizare, care apărea în ochii cercurilor guvernante ca o ameninţare gravă la adresa integrităţii şi existenţei imperiului. Tratativele duse cu nobilimea maghiară de mai multă vreme se încheiară în 1867. Viena reveni acum asupra hotărîrilor sale din 1860. Împăratul se încoronă ca rege al Ungariei şi sancţionă alipirea Transilvaniei la aceasta. Dualismul încheiat împărţea puterea şi drepturile între cei doi parteneri. Românii protestară; cei din Transilvania adoptară pasivismul ostentativ. Babeş şi Mocioneştii respinseră pasivismul, socotindu-l ineficient şi dăunător. În Banat şi Crişana fu aleasă calea luptei parlamentare. Babeş, şi la fel ca el mulţi alţii, înţelegea bine „tîrgul“ încheiat între Viena şi

[1] *IstRom*, IV, Bucureşti, 1964, p. 434.
[2] *Op. cit.*, p. 435.

Budapesta [3]. Nu admitea însă inacţiunea, socotind că în ciuda tuturor greutăţilor, activitatea politică în cadre legale nu va rămîne fără rezultate. În concepţia lui, activismul însemna realizarea unui larg front de opoziţie, împreună cu celelalte naţiuni asuprite din monarhie şi cu curentele politice înaintate din rîndul burgheziei maghiare, în scopul dobîndirii de drepturi prin lupta parlamentară. Pînă în 1892 Vincenţiu Babeş a întreprins o activitate politică susţinută, în condiţiile mai sus amintite, remarcîndu-se ca un protagonist de seamă al luptei naţionale. Concepţia sa politică, socială şi filozofică se razimă pe activismul politic, intercondiţionîndu-se cu el.

În 1860 fu convocat „Consiliul Imperial întărit". Făceau parte din el reprezentanţii diferitelor provincii, care urmau să se pronunţe asupra reorganizării interne preconizate. Alegînd bine momentul, Babeş ajutat de Andrei Mocioni tipăreşte şi răspîndeşte broşura „Die Sprach- und Nationalitätenfrage in Österreich von einem Romänen". Lucrarea îi aduse consacrarea politică. Naţionalităţile ameninţate de pretenţiile autonomist-hegemoniste ale nobilimii maghiare o primiră cu satisfacţie. Ea fu acceptată chiar de unele cercuri influente de la Curte. Contele Hartig, om politic cunoscut, o aprobase în public [4], dar atitudinea sa vădeşte mai degrabă poziţia unor cercuri care nu puteau renunţa la centralismul imperial pe cale de dispariţie, decît comprehensiune politică sau intenţii democratice în problema naţională.

„Cauza limbii şi a naţionalităţii în Austria" pledează pentru egalitatea tuturor naţionalităţilor; dar nu atacă unitatea monarhiei. Ideile cuprinse în ea au fost apărate cu îndărătnicie de Vincenţiu Babeş şi de ceilalţi deputaţi români, în dieta din Budapesta. Odată cu inaugurarea vieţii parlamentare, broşura aceasta venea să amintească românilor ce au dreptul şi ce trebuie să ceară, pentru ce trebuie să lupte în anii următori.

În primul capitol apar o serie de idei inspirate din opinia contemporană europeană despre libertate. Locul central îl ocupă afirmarea ireversibilităţii şi inevitabilităţii curentului puternic de eliberare şi progres al naţiunilor, unicul scop spre care tinde acţiunea lor fiind egalitatea şi bunăstarea [5]. „Naţionalitatea dezvoltată, declară Babeş, va să zică civilizaţie comună, civilizaţie comună va să zică perfecţionare morală şi fizică, aşadar nobilitatea poporului peste toţi adică ridicarea lui de pe treapta de vită, destinată numai pentru purtarea sarcinilor, nutrirea, îngrăşarea, înălţarea altora, la treapta făpturilor cugetătoare şi judecătoare şi cunoscătoare şi lucrătoare şi impunătoare prin sine pentru sine" [6].

Scopurile imediate urmărite de cartea lui Babeş au fost două:

---

[3] I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1941, p. 276.

[4] Corespondenţa lui Vincenţiu Babeş se află în posesia prof. univ. dr. doc. Mihail Dan (Cluj), care cu bunăvoinţă mi-a pus-o la dispoziţie pentru studiu. Îi mulţumesc şi pe această cale.

[5] Vincenţiu Babeş, *Cauza limbii şi a naţionalităţii în Austria pertractată de un român*, Viena, 1860, p. 5.

[6] *Ibidem.*

1. a demonstra sfera drepturilor fiecărei limbi vorbite în Austria, a dovedi că toate treburile publice sau private care privesc poporul trebuie rezolvate în mod obligatoriu în limba poporului;

2. a arăta că viitorul statului austriac atîrnă de gradul de înţelegere şi conlucrare a naţionalităţilor care-l compun.

Rosturile mai adînci ale acestei scrieri erau antidualiste.

Este prezentă ideea mai veche a lui Babeş, exprimată public încă de la 1848, că nu e just nici înţelept ca o singură naţiune să-şi aroge şi să obţină dreptul de a rezolva problemele complexe care privesc soarta tuturor naţionalităţilor din stat, sau a mai multora dintre ele [7]. *„Românii austrieci din toate părţile doresc şi pretind o viaţă naţională proprie“* [8], totuşi opiniază Babeş, viaţa naţională nu poate fi conservată şi dezvoltată decît printr-o reglementare egalitară, bazată pe colaborarea tuturor naţionalităţilor din Austria. Opunîndu-se dualismului, sau formulei dualiste deja cunoscută şi comentată, Vincenţiu Babeş arată că o restructurare autonomistă nu s-ar putea face decît tot pe baze naţionale prin asigurarea drepturilor fiecărei naţionalităţi şi nicidecum prin acordarea autonomiei uneia în dauna celorlalte [9]; altfel ea ar fi dăunătoare şi nejustificată. Ascuţişul cugetării lui Babeş este în primul rînd antidualist. El caută să împiedice evoluţia evenimentelor în direcţia dorită de pătura conducătoare maghiară. Nu vorbeşte exclusiv în numele românilor din monarhie, ci vorbeşte tuturor naţionalităţilor ameninţate şi caută să închege o înţelegere solidă între acestea pentru ca opoziţia lor să fie puternică şi eficace. Babeş nu atacă integritatea statului austriac, dar declarînd că reglementările unilaterale sînt neîndreptăţite, nega şi centralismul excesiv de pînă atunci. Contradicţia de clasă scapă vederilor lui Babeş. El susţine însă dreptul românilor la egalitate deplină. Condamnînd privilegiile de castă, el loveşte în nedreptatea naţională, pentru că de-a lungul veacurilor în Transilvania cei împovăraţi de obligaţii au fost în cea mai mare parte români, iar privilegiaţii au fost în proporţie de peste 90% maghiari. Evoluţia către eliberare şi progres o găseşte de nestăvilit „pentru ca toată puterea ce lucră în contra spiritului timpului, zace pe temei găunos“ [10], iar singurul drum ce duce spre civilizaţie (bunăstarea materială şi culturală n.n.) este cultura, realizabilă prin învăţămînt, latura teoretică a acestuia împletindu-se cu cea practică [11]. Orice guvern care urmăreşte ridicarea poporului, spune Babeş, trebuie să asigure cetăţenilor săi condiţii de cultivare prin învăţămînt, iar învăţămîntul îşi îndeplineşte menirea numai dacă foloseşte limba poporului. Pentru ca limba unui popor să poată servi scopurilor sale culturale, ea trebuie să aibă condiţii de dezvoltare firească, o sferă de circulaţie nestînjenită prin îngrădiri artificiale din partea statului. Limba se

---

[7] Idem, *op. cit.*, p. 11.
[8] Idem, *op. cit.*, p. 13.
[9] Idem, *op. cit.*, p. 19.
[10] Idem, *op. cit.*, p. 22.
[11] Idem, *op. cit.*, p. 23.

dezvoltă odată cu poporul, ea este „fotografia spirituală a poporului“ [12]. Babeş caută să convingă poporul că trebuie să beneficieze de toate drepturile şi libertăţile care i se cuvin, acestea fiind necesare dezvoltării sale. „Deci dară ca cultura şi civilizaţia popoarelor să fie cu putinţă, cultura şi dezvoltarea limbii lor se cere neapărat, apoi ca cultura şi dezvoltarea limbilor să fie cu putinţă este de neînlăturat o condiţie sine qua non — cum zice latinul ca întrebuinţarea lor cel puţin în viaţa comună, în familie şi comunitate, în şcoală şi biserică, în comunicarea cu stăpînirea şi pe la judecătorie să fie nemărginită“ (neîngrădită n.n.) [13]. Fu ridicată astfel în faţa guvernanţilor vremii alternativa: a aproba principiile enunţate şi a le pune în aplicare, sau a le nega, şi în cazul acesta a recunoaşte deschis că ridicarea economico-culturală a popoarelor din monarhie nu stă în intenţia conducătorilor. Ideea centrală este necesitatea liberei dezvoltări a popoarelor, a limbii şi a culturii lor. Vincenţiu Babeş o subliniază în mod deosebit. El a susţinut-o în repetate rînduri cu argumente solide. În atmosfera anilor '60, ea vine să sprijine în faţa guvernului imperial cerinţa formulată de români, ca în toate teritoriile locuite în majoritate de ei limba administraţiei şi a justiţiei să fie limba română.

Babeş socoteşte că şi din punct de vedere politic se impune, ca cea mai potrivită procedură pentru un guvern, ridicarea nivelului de viaţă a poporului, protejarea intereselor tuturor supuşilor şi asigurarea condiţiilor de dezvoltare. Iar statul „carele acest adevăr nu-l recunoaşte, ci aleargă după alte careva scopuri, acela nu poate aştepta îndelungată viaţă“ [14]. Poporul este temelia pe care se sprijină statul; asuprind popoarele care-l susţin, statul îşi surpă baza şi căderea lui nu poate întîrzia [15]. În statul austriac trăiesc mai multe popoare şi naţionalităţi. Fiecare din acestea contribuie la susţinerea statului. Sarcinile lor le dau dreptul în mod corespunzător de a-şi exercita rolul în legislaţiunea şi administraţia publică [16]. Drepturile trebuie să echivaleze obligaţiile. Nu este firească situaţia în care sarcina depăşeşte compensaţia, dreptul, posibilităţile de a participa la conducere. Starea aceasta de lucruri este condamnată prin inegalitatea ce încearcă s-o justifice, declară Vincenţiu Babeş.

Babeş dă o mare importanţă problemei naţiunii. În gîndirea sa, naţiunea reprezintă o colectivitate de oameni bazată pe comunitatea de origine, limbă, datini, cultură naţională, fire şi simţire. Aceasta este aşanumita „naţiune genetică“. Definirea ei se apropie de concepţia noastră asupra naţiunii. Aplicată situaţiei din Austria, la jumătatea secolului trecut, ea vizează popoarele sau grupările etnice compacte care formau statul. Aceasta, întrucît Vincenţiu Babeş consideră că alături de naţiunea genetică există şi o „naţiune politică“ bazată pe limba de stat comună, drepturi şi instituţii politice comune, organizare statală. De fapt naţiunea politică aşa

---

12 Idem, *op. cit.*, p. 26.
13 Idem, *op. cit.*, p. 28.
14 Idem, *op. cit.*, p. 31.
15 Idem, *op. cit.*, p. 32.
16 Idem, *op. cit.*, p. 35.

cum o defineşte Babeş, coincide cu statul multinaţional[17]. Valabilitatea ideilor sale este legată indisolubil de stările de fapt din monarhia habsburgică. Afirmaţiile ce le face nu pot fi generalizate, ele nu corespund realităţilor din alte ţări, bunăoară din Franţa, Anglia, Germania. În cadrul Ungariei, care la 1860 pretindea a fi refăcută în hotarele de pe vremea lui Ştefan cel Sfînt, interesul statului întreg, deci al tuturor naţiunilor şi naţionalităţilor ce-l compun, primează în faţa intereselor particulare ale fiecărei naţiuni sau naţionalităţi. Nu este îngăduit, spune Babeş, ca vreun popor care trăieşte într-un stat multinaţional sau pătura lui de la cîrmă, să uzurpe drepturile celorlalte, impunîndu-şi dominaţia sa. În cazul acesta el îşi asumă singur şi în exclusivitate drepturile naţiunii politice, prerogativele acesteia, nedreptăţindu-şi în mod inevitabil compatrioţii de alt neam. În Ungaria, Babeş declarase încă la 1848: românii nu formează o naţiune politică, dar nici maghiarii, ei singuri nu pot forma o naţiune politică[18]. Se impune ca o cerinţă naturală, legică, recunoaşterea egalităţii naţionale depline. Babeş nu merge mai departe şi nu propune fără echivoc federalizarea. Împărţind în mod egal drepturile la conducere între naţiunile genetice care compun statul, el vede posibilă rezolvarea problemei naţionale. Vincenţiu Babeş foloseşte uneori pentru naţiunea politică termenul de „naţiune istorică" pentru că ea se formează prin proces istoric, crede el, pe baza intereselor comune ale mai multor naţiuni genetice, prin înţelegerea între acestea. Susţine că Ungaria, ca şi Elveţia, s-a format prin istorie din popoare care înainte aveau aceleaşi drepturi. Cum pot fi atunci justificate pretenţiile de supremaţie ale nobilimii maghiare?[19] Dimpotrivă, Babeş este de părere că în statele multinaţionale egalitatea din toate punctele de vedere trebuie să fie de la sine înţeleasă, pentru că numai perfecta egalitate de drepturi asigură menţinerea popoarelor unul lîngă altul în stat[20]. În imperiul austriac, germanii, maghiarii, cehii, românii, italienii, rutenii, polonii, croaţii, slovenii sînt sau ar trebui să fie naţionalităţi egale în drepturi. Nu este admis nici uneia din ele a încerca să le subordoneze pe celelalte. Egalitatea în drepturi este (după Babeş) recunoaşterea prin lege a aceloraşi drepturi de acţiune şi dezvoltare în formă proprie, mai ales prin limbă; iar garantarea acestor drepturi trebuie să fie reală, ineludabilă, pentru a nu se putea pune piedici, prin măsuri arbitrare, în calea dezvoltării fireşti a vreunui popor[21]. Deşi, în mod demagogic, în Austria egalitatea între naţionalităţi a fost proclamată de mai multe ori, Vincenţiu Babeş subliniază că problema limbii şi a naţionalităţii e departe de a fi rezolvată[22]. Favorizarea unei limbi sau naţionalităţi în raport cu celelalte anulează principiul egalităţii în drepturi[23]. „Oricum, ideea naţiunii şi a naţionalităţii politice nici şterge nici că poate şterge

[17] Idem, *op. cit.*, p. 36.
[18] *Amicul Poporului*, Budapesta, 1848, nr. 12, 12/24 august, col. 183.
[19] V. Babeş, *op. cit.*, p. 38.
[20] Idem, *op. cit.*, p. 39.
[21] Idem, *op. cit.*, p. 40.
[22] Idem, *op. cit.*, p. 41.
[23] *Ibidem*

naţiunile şi naţionalităţile genetice; din contra, are sfînta datorie naţionalitatea politică a asigura existenţa celor genetice, precum vom vedea mai în jos" [24], declară el. Naţiunea (genetică n.n.) are dreptul la existenţă şi la perpetuarea existenţei sale, are dreptul şi obligaţia de a lupta din răsputeri împotriva oricărui atac ce-i ameninţă fiinţa şi propăşirea. Babeş justifică astfel, ba mai mult, ridică la rangul de datorie lupta naţională. El revendică pentru toate naţiunile sau naţionalităţile dreptul indiscutabil de a se folosi de mijloacele oferite omului de cultura vremii, în scopul propăşirii naţionale. Naţiunea are în plus obligaţia de „A-şi împreuna toate mădularele sale strînse laolaltă şi a forma naţiune şi naţionalitate politică ca de la care se poate aştepta fireşte mult mai multă securitate naţională" [25]; idee deosebit de îndrăzneaţă, susţinută de Vincenţiu Babeş în repetate rînduri: la 1848, cînd Ungaria revoluţionară votase reintegrarea forţată a Transilvaniei în teritoriile fostei coroane a lui Ştefan cel sfînt, la 1860 în atmosfera de efervescenţă internă, în anii care urmează, sub dualismul austro-ungar, în vremea luptelor românilor din monarhie pentru conservare naţională şi pentru unitate. Vincenţiu Babeş se vădeşte ca ideolog şi militant al românilor din Austria, un antecesor prestigios al înfăptuitorilor unităţii naţionale depline. El considera deci, încă la 1848 (deşi aderase la revoluţia maghiară) că statul naţional unitar oferă în mod firesc fiecărui popor mai multă siguranţă decît bunăvoinţa altora, negată şi de istorie şi de realitatea de fapt. Dacă au existat sau există piedici care fac imposibilă întregirea naţiunii, este realizabilă şi admisă asocierea cu alte naţiuni sau naţionalităţi, creindu-se state multinaţionale, care sînt în măsură să ofere un alt mijloc de asigurare a viitorului naţional, pentru că izolarea nimiceşte naţiunile [26]. Babeş demască şi dezavuează principiul „celui mai tare" care susţinea dreptul de stăpînire în virtutea faptului că „s-a stăpînit şi înainte", cu ideea contractuală, a asocierii, stabilind relaţii noi între populaţiile din Ungaria. El recunoaşte pentru statele multinaţionale necesitatea alegerii unei limbi oficiale, care trebuie să fie limba vorbită de naţiunea cea mai numeroasă din stat. Dar „. . . limba diplomatică n-are drept a se întinde mai departe, decît pînă să fie legătura chilinelor (deosebitelor n.n.) naţionalităţi între sine şi cu guvernul laolaltă; în sînul naţiunilor genetice însă n-are dînsa ce căuta; acolo nu se cuvine, nici este drept, să domnească altă limbă, decît limba poporului" [27]. Tendinţa de stăvilire a desnaţionalizării, practicată în Austria şi Ungaria din raţiune de stat, este vădită. Vincenţiu Babeş se încadrează în curentul de opinie care încerca să consolideze conservarea naţională, opunîndu-se influenţelor străine, prin intermediul limbii, asupra poporului român din monarhie. La 1848, ca aderent al revoluţiei maghiare, se opunea cu stăruinţă desnaţionalizării, alăturîndu-şi glasul vocii puţinilor deputaţi revoluţionari maghiari, care se ridicară în apărarea acestui principiu. Referindu-se la o şedinţă a parlamentului maghiar din 17 august 1848, în care au fost pro-

[24] *Amicul Poporului*, Budapesta, 1848, nr. 12, 12/24 august, col. 184.
[25] *Op. cit.*, col. 185.
[26] *Ibidem.*
[27] *Op. cit.*, nr. 13, 19/31 august, col. 197.

puse unele măsuri menite a introduce cu forţa limba maghiară în şcolile celorlalte naţionalităţi, Vincenţiu Babeş declară că „... se auzi totuşi cerîndu-se de o parte şi aceea, ca limba maghiară să rămînă de tot afară din şcolile nemaghiare“ [28]. Cu aceeaşi ocazie, Babeş subliniază susţinînd şi el în coloanele ziarului *Amicul Poporului,* afirmaţiile unor deputaţi, care erau de părere că starea mizeră a unei mari părţi din populaţia ţării porneşte de la apăsarea naţională. El face atenţi pe toţi deputaţii români asupra importanţei pline de gravitate a misiunii lor în parlament, ei fiind datori să demonstreze aici că introducerea forţată a limbii maghiare în şcolile române înseamnă „a batjocori dreptul şi dreptatea, a funda obscurantismul în ţară, a ne despoia patria de frumosul viitor ce o aşteaptă“ [29]. El cere învăţătorilor din cele trei districte bănăţene al căror director era, să se străduiască a trezi în elevi „... iubire învăpăiată către neam, şi cătră patrie şi cătră libertate şi cătră dreptate“ [30]. Într-o circulară, dată la 18 iulie 1849, Vincenţiu Babeş cheamă învăţătorimea să obişnuiască elevii „... cu ceva cugete dulci în viersuri plăcute, deşteptătoare de omenie şi patriotism şi naţionalitate, de care cît de curînd vi se vor împărtăşi“ [31]. În acelaşi timp interzice învăţătorilor a încurca elevii cu învăţarea unei limbi străine, pînă nu au deprins bine citirea şi scrisul în limba română. Pentrucă scrierea şi cetitul se învaţă în prima clasă, nu poate fi vorba aici decît de limba maghiară, pe care la 1848 guvernul a încercat să o introducă cu forţa în şcolile de pe teritoriul aflat sub jurisdicţia sa. Opoziţia lui Babeş este elocventă, el fiind unul din funcţionarii numiţi de acest guvern. Pentru clasele mici a găsit pretextul, îmbrăcat dibaci în haină metodică, de a contraveni pretenţiei ministeriale. Schimbarea sa din postul de director districtual de şcoli, survenită în urma înfrîngerii armatelor maghiare, ne împiedică să vedem dacă ar fi găsit în continuare forma de concretizare pentru această opoziţie.

Încercînd să împiedice orice reglementare internă în defavorul românilor, Vincenţiu Babeş caută în repetate rînduri să atragă atenţia puternicilor zilei asupra iminenţei destrămării statului, în cazul cînd se încurajează sau se înfăptuiesc pretenţiile hegemoniste ale uneia sau alteia dintre naţionalităţi. Departe de a aproba politica internă din perioada absolutistă, el arată în 1861 că germanizarea forţată a atacat şi va ataca dacă va fi menţinută, principiul drepturilor naţionale [32]. El se declară de acord cu folosirea limbii germane în „locurile centrale“; dar dintre acestea cere să se scoată tribunalele, chiar şi curtea supremă de casaţie unde, deşi sentinţele sînt pronunţate în numele monarhului, ele privesc poporul, şi pentru aceasta trebuie să folosească limba poporului [33]. Organele de stat, chiar şi cele provinciale, să folosească limba germană *pentru legăturile dintre ele;* dar cînd se vor adresa poporului prin publicaţiuni, ordine şi

[28] *Op. cit.*, nr. 11, 5/17 august, col. 165.
[29] *Op. cit.*, col. 166.
[30] G. Joandrea, *Vincenţiu Babeş ca director districtual de şcoli,* Lugoj, 1903, p. 20.
[31] Idem, *op. cit.*, p. 19.
[32] V. Babeş, *op. cit.*, p. 51.
[33] Idem, *op. cit.*, p. 50.

mandate, nu trebuie folosită decît limba populației din teritoriul respectiv. Proclamațiile și mesagiile tronului nu fac excepție, pentru că și ele tot poporului se adresează și ating direct viața lui [34]. La fel în armată este recomandabil a se folosi cît mai pe larg limba soldaților din regimente. Competența unei limbi oarecare, vorbită în monarhie, se întinde numai asupra teritoriului locuit de poporul căruia îi aparține limba respectivă. Încercarea de a determina un popor să folosească în școală, biserică și administrație o limbă necunoscută, Babeș o socotește absurdă [35]. El revendică pentru toți supușii monarhiei dreptul de petiționare în limba maternă. Administrația austriacă, care îngreuna rezolvarea favorabilă a plîngerilor populației, este calificată de birocratică, complicată, nefirească [36].

Cugetările filozofice ale lui Vincențiu Babeș constituie o altă formă de expresie a concepției sale asupra drepturilor unui popor și a luptei naționale. Eliberarea națională a fost ideea de căpătii a gîndurilor lui. Activitatea sa de orice fel a fost subordonată, chiar dacă aparențele nu o confirmă întotdeauna, luptei naționale. Elementul filozofic generalizator îmbracă astfel o realitate socială și națională, aduce argumente luptei, legitimității sale. Făcînd „un picuțiu de filozofie ocazională" [37], cum se exprima odată, Babeș adăuga noi pîrghii de sprijin principiilor care considera că trebuie să-i călăuzească pe românii din monarhie în lupta lor. „Tot ce există, spunea el, se manifestă și trebuie să fie observat. Existența vitală e aceea din care se dezvoltă ființa observatorie; ea se manifestă prin lupta necurmată pentru sine-și" [38]. Raționamentul pleacă de la existență și nu întîmplător. Nimeni nu putea nega existența românilor din monarhie, numărul lor mare. Neamul românesc există, el nu poate fi nesocotit pentru că se face cunoscut prin acțiunile sale. Din existența sa decurge facultatea de a aprecia propria-i situație. Rezultatul nu poate fi decît lupta necurmată pentru drepturile sale. Legînd lupta pentru drepturi de însăși existența poporului, Babeș argumentează inevitabilitatea acestei lupte, determinarea ei firească, legică. Cu afirmarea hotărîtă a existenței, el nu consideră că rezolvă problema cognoscibilității totale. Dar „cunoaștem atîta cît, conform forțelor noastre și stadiul de dezvoltare al acestora poate să ne ajungă pentru a ști că suntem (existăm n.n.) și *că afară de noi mai sunt existențe o mulțime*, foarte variate și diferite de noi și întru sineși și că trebuie să ne acomodăm realității acelora, dacă voim să ne susținem printre ele și să corespundem și noi scopului natural pentru care suntem" [39]. Scopul acesta este ridicarea continuă a omului, ceea ce impune conlucrarea, colaborarea între oameni și popoare, de neconceput atunci cînd este nesocotită egalitatea. Existențele „foarte variate si diferite de noi și întru sineși" sînt de fapt națiuni genetice, popoare, cu aceleași ca-

[34] *Ibidem.*
[35] Idem, *op. cit.*, p. 55.
[36] Idem, *op. cit.*, p. 59.
[37] Idem, *Un picuțiu de filozofie asupra incidentului*, în *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice din România*, București, Ed. Academiei, 1954, p. 334.
[38] Idem, *op. cit.*, p. 335.
[39] *Ibidem.*

lități, lipsuri și drepturi (n.n.). El arată în continuare „Existența în totalitate în univers, se cuprinde din existențe mai mici și nominale, nenumărate și infinite, din existențe parțiale, particularități, varietăți, în grupe și clase infinite; toate compunînd și constituind totul, compunînd și descompunînd după legi eterne prin mișcare și activitate eternă în spațiu și timp, continuînd un proces etern de facere, prefacere și desfacere, *compunere, modificare și descompunere, creștere și acomodare*. Este procesul lor de creațiune, de formare, reformare și dezvoltare" [40]. Existența este așadar guvernată, după Babeș, de legi eterne. Lor se supune acțiunea, interacțiunea, intercondiționarea. Disoluția, prefacerea, dezvoltarea, sînt rezultatul acțiunii legice eterne a „existențelor mai mici și nominale" [41], care alcătuiesc marele tot, universul. Orice încercare de a împiedica dezvoltarea, progresul, este sortită eșecului. Lumea de părticele care formează marele întreg, este condiționată de mișcare, activitate, prin care se manifestă, afirmă și dezvoltă toate. Sociabilitatea este o „atragere a elementelor, organismelor, viețuitoarelor de o certă (anumită, n.n.) categorie între sine" [42] determinată de simțul instinctual al pericolului sau de interesul comun. Sociabilitatea a creat familia, comuna, statul, datorită ei este explicabilă amiciția, alianța. Departe de a nega dreptul unui popor de a-și întregi ființa națională, Babeș admite totuși că comunitatea strictă de interese, în anumite condiții istorice, poate crea asocieri care devin organice, dar legile care le guvernează sînt aidoma celora cărora se conformează corpurile mai mici, din care s-au format [43]. Existența unor interese comune nu poate anula individualitatea asociaților. Nici unul dintre ei nu se poate superpune celorlalți [44]. Putem înțelege că dispariția comunității de interese determină desfacerea închegărilor de această natură. Aceeași idee o găsim, altfel formulată, urmărind cugetările lui Vincențiu Babeș în problema națiunii: națiunile politice, sau statele multinaționale, au datoria de a conserva existența națiunilor genetice din care se compun, și să le asigure condiții optime de dezvoltare [45]. Avînd în vedere principiile susținute în cuvîntările sale parlamentare, revendicarea repetată a votului universal, atitudinea democratică în diferite probleme (învățămînt, administrație civilă și bisericească), la care se adaugă atacurile dese din *Albina* la adresa abuzurilor clerului, ne completăm conturul de imagine asupra profilului său de gînditor și om politic. Fondul gîndirii sale își trage seva din atmosfera de idei a anilor 48 și a deceniului următor din Transilvania, care receptase valul luminist cu prelungirile sale și influențe ale gîndirii avansate din Europa contemporană.

Ideile politice și filozofice ale lui Vincențiu Babeș și-au adus aportul la fundamentarea teoretică a luptei naționale, argumentînd această luptă. Babeș revendica pentru românii din monarhie egalitate totală, excluderea,

---

[40] Idem, *op. cit.*, p. 336.
[41] *Ibidem.*
[42] Idem, *op. cit.*, p. 337.
[43] *Ibidem.*
[44] Nu era în interesul poporului român a rămîne în cadrele imperiului.
[45] *Amicul Poporului*, Budapesta, 1848, nr. 12, 12/24 august, col. 184.

în general, a oricărei discriminări. În condiţiile vremii sale, nu a contestat, nu putea să o facă, dacă afirmaţiile deschise asupra drepturilor popoarelor de a-şi întregi fiinţa naţională nu sînt tot atîtea contraargumente, legitimitatea existenţei unui stat, cum era imperiul Habsburgilor, format prin ciuntirea corpului naţional al mai multor popoare. Limitele de gîndire nu sînt inexistente. Procedeele politice, atitudinea sa moderată, de petiţionare, apar explicabile după 1848 cînd absolutismul brutal făcea cu neputinţă menţinerea unei atitudini intransigente. După 1859, ostilitatea făţişă faţă de Austria nu era de natură a ajuta activităţii politice a românilor, în faţa cărora se ridica un imperativ de primă importanţă: zădărnicirea încercărilor de refacere în forma veche a teritoriului Ungariei feudale, acţiune care făcu primul pas în 1860 prin înglobarea Banatului. Înţeles în condiţiile vremii, democratismul ideilor lui Babeş făcu eficientă contribuţia acestora la impulsionarea şi orientarea luptei naţionale a românilor din Austria şi apoi din Austro-Ungaria. Vincenţiu Babeş, gînditor şi om politic progresist, ocupă un loc de seamă între ideologii şi militanţii români încadraţi după 1867 în curentul activist, care căuta să-i apropie pe români, prin acţiuni politice susţinute, de ţelurile luptei naţionale: dreptate, egalitate, unitate naţională.

GEORGE CIPĂIANU

IDÉES PROGRESSISTES DANS LA PENSÉE DE VINCENŢIU BABEŞ

(Résumé)

En 1860, au même moment où des transformations libérales intervenaient dans l'empire des Habsbourgs, une lutte soutenue fût déclanchée sur le plan politique et, parallèlement, dans le domaine des idées. V. Babeş s'y engagea. Connu en tant que publiciste depuis plusieurs années, il se fit spécialement remarquer en 1860 avec la brochure „Le problème de la langue et de la nationalité en Autriche". L'ouvrage plaidait pour l'égalité de toutes les nationalités qui peuplaient l'empire. Son but principal était d'empêcher l'instauration du dualisme austro-hongrois.

Les méditations philosophiques et les matériaux de presse de V. Babeş contiennent aussi des idées portant sur l'égalité des hommes. Il reconnait l'existence des lois générales qui gouvernent la nature et la vie des peuples. Babeş croit que la nature de l'homme détermine celui-ci à analyser sa condition et à lutter pour sa libération lorsqu'il est opprimé.

Le problème de la sociabilité des hommes est aussi abordé. Vincenţiu Babeş montre que la sociabilité, qui a créé la famille et la société, a rendu possible la formation des Etats multinationaux; mais il condamne ceux qui, à l'intérieur d'un tel Etat, s'éfforcent d'anéantir les droits de n'importe quel peuple.

Les idées progressistes de Vincenţiu Babeş, homme politique et penseur remarquable, ont offert aux peuples de l'empire des arguments dans la lutte pour leur libération nationale.

PROBLEMA EMIGRĂRII ŢĂRĂNIMII DIN TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Printre aspectele cele mai grave ale problemei ţărăneşti în Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea se numără fără îndoială şi creşterea continuă a numărului emigranţilor. Apariţia şi agravarea acestui fenomen complex constituie de fapt o latură a puternicei crize prin care trecea în acel timp ţărănimea noastră, implicînd multiple aspecte de ordin economic, social-politic, demografic, sociologic, psihologic şi altele.

I. — S-ar putea crede că problema emigrării a constituit, datorită ponderii ei în cadrul fenomenelor sociale din perioada menţionată, obiectul unor cercetări istorice de amploare. Realitatea este însă alta. Cu toate că emigrarea are o bibliografie relativ bogată [1], tematica ei este destul de unilaterală: nu dispunem de nicio monografie şi nici măcar de studii de amploare cu caracter istoric în legătură cu acest fenomen. Între cele două războaie mondiale, Şcoala sociologică de la Bucureşti, condusă de profesorul Dimitrie Gusti, a abordat şi problema emigrării, elaborînd cîteva studii deosebit de valoroase. Dintre acestea merită să subliniem lucrarea lui Andrei Popovici, *Americanii de origine română,* editată în 1937. Autorul trăind aproape două decenii în mijlocul emigranţilor din Statele Unite ale Americii a reuşit să adune date şi observaţii preţioase, uneori inedite [2], cu privire la o serie de aspecte ale problemei tratate.

Deşi istoriografia noastră de după eliberare a acordat istoriei ţărănimii o deosebită atenţie, problema emigrării a fost atinsă doar tangenţial în unele lucrări de sinteză [3] sau de specialitate [4]. Literatura istorică este lipsită astfel de tratarea adîncită a problemei emigrării avînd ca arie de cercetare Transilvania în înţelesul de azi al cuvîntului, şi ca obiect de

---

[1] I. I. Şchiopul, *Românii din America,* Sibiu, 1913; George Maior, *Problema agrară la români...,* Bucureşti, 1906; A. Popovici, *Americanii de origine română* (extras), Bucureşti, 1937; Lendvai Miklós, *A Temes megyei kivándorlás,* în *A Magyar Társadalomtudományi Szemle,* 1909 (în continuare: *MTSZ*); Szentiványi Ferenc, *Torontál vármegye kivándorlási mozgalmáról,* în *MTSZ,* 1911.

[2] Andrei Popovici, *op. cit.,* p. 5—6.

[3] Cf. Şt. Pascu, *Mişcări ţărăneşti din Europa în sec. XV—XX,* în *AIIC,* VIII (1965), p. 62—66.

[4] L. Vajda, *Relaţii agrare şi situaţia ţărănimii din Transilvania la începutul sec. al XX-lea,* în *Problema agrară şi lupta ţărănimii din România,* 1904—1906, Bucureşti, 1961, sub redacţia lui D. Hurezeanu.

studiu populaţia ei, indiferent de naţionalitate. De aici necesitatea de a aborda istoria emigrării.

Studiul istoricului emigrării în perioada menţionată este înlesnit de faptul că, din anul 1899, autorităţile locale au început să culeagă datele despre emigranţi, publicîndu-le ulterior într-un volum statistic[5]. Datele menţionate indică anumite laturi deosebit de importante ale emigrării ca de pildă contingentul emigranţilor defalcaţi pe ani şi pe judeţe, direcţia emigrărilor însumînd totodată şi fapte referitoare la procesul invers, adică reemigrarea. Dar, aşa cum rezultă din acest volum de statistică, datele publicate nu pot fi considerate ca exhaustive din cauză că pînă în anul 1904 datele erau adunate pe baza unor sondaje ale autorităţilor locale întreprinse în localităţile rurale şi urbane. După 1904 însă la baza statisticii oficiale au stat datele furnizate de autorităţile însărcinate cu întocmirea paşapoartelor şi astfel adunarea datelor a fost aşezată pe temelii mai sigure. Dar nici în acest fel ele nu puteau să cuprindă nici după 1904 numărul celor plecaţi fără forme legale. Tot atît de regretabil este faptul că din statistici nu rezultă cu destulă rigurozitate ocupaţia tuturor emigranţilor; întrucît datele nu sînd diferenţiate în suficientă măsură după acest criteriu, cercetarea aspectelor sociale ale problemei este mult îngreunată. Totuşi considerăm că statistica oficială a emigrărilor ne indică direcţiile de evoluţie a problemei în cauză.

Emigrarea a constituit, fireşte, o chestiune mult dezbătută în organele de presă. Decenii întregi, cotidiane ca *Tribuna Poporului* (Arad), *Gazeta Transilvaniei* (Braşov), *Drapelul* (Lugoj), *Ellenzék* (Cluj), *Előre* (Cluj), *Kronstädter Zeitung* (Braşov) şi altele o menţionau la ordinea de zi, făcînd uneori pronosticuri alarmante în ceea ce priveşte *volumul*, consecinţele şi desfăşurarea emigrărilor.

Dacă presa vremii constituie oarecum oglinda opiniei publice, divizată şi ea din mai multe puncte de vedere, cercetările arhivistice în fondurile fostelor comitate şi în alte fonduri relevă atitudinea autorităţilor şi a cercurilor guvernante faţă de problemă, amplificînd parţial datele statistice lacunare. Cercetarea arhivistică este însă, după cum se ştie, îngreunată de situaţia arhivelor, întrucît în majoritatea cazurilor materialul referitor la perioada studiată nu este organizat.

Pentru studierea emigrării sînt de un real folos rapoartele camerelor de comerţ şi industrie. Ele constituie un izvor preţios mai ales prin faptul că sesizează nu atît procesul de desfăşurare a emigrării, ci consecinţele economice şi sociale ale acestui fenomen asupra Transilvaniei. În sfîrşit, cercetătorul poate apela cu folos — şi acest fapt a fost dovedit de unii sociografi încă în preajma izbucnirii primului război mondial[6] — la

[5] *Magyar Statisztikai Közlemények* (în continuare: *Stat. Közl.*), Új sorozat, vol. 67, Budapesta, 1918.

[6] De menţionat faptul că sociologul american I. Thomas a cerut sociologului arădan Braun Róbert să studieze psihologia ţărănimii, avînd în vedere mai ales emigrarea. Despre rezultate v. Braun Róbert, *A falu lélektana*, în *Huszadik Század* (în continuare: *H. Sz.*), an. XIV (1913), nr. 5—6.

metoda strîngerii materialului din surse directe, adică din satele şi familiile emigranţilor sau de la cei care au reemigrat.

Aşadar, mijloacele de care dispunem în momentul de faţă, deşi nu permit tratarea integrală a problemei (căci ne lipsesc şi o serie de surse externe), ne dau totuşi posibilitatea să abordăm coordonatele cifrice, amploarea, direcţiile de evoluţie, cauzele, consecinţele precum şi însemnătatea acestui fenomen. În lucrarea de faţă abordăm problema emigrării din acest punct de vedere. Precizăm totodată că vom cerceta doar emigrarea ţărănimii în America, deoarece fenomenul emigrării ţărănimii transilvănene în alte direcţii, îndeosebi în vechea Românie, necesită o tratare specială.

II. — Emigrarea a fost — după cum se ştie — un fenomen care a cuprins întreaga Europă. Ea s-a desfăşurat însă diferenţiat în timp şi în spaţiu. Pe cînd în prima jumătate şi la mijlocul secolului al XIX-lea ţările din apusul şi nordul Europei au fost acelea care au dat principalele contingente de emigranţi, în a doua parte a veacului trecut fenomenul s-a răspîndit şi în sudul şi răsăritul Europei [7]. Vasele încăpătoare ale agenturilor „Cunard" şi „Pool" erau din ce în ce mai pline de emigranţii din Italia, Austro-Ungaria, Rusia şi din alte ţări. În cîteva ţări, printre care şi vechea Românie, emigrarea s-a menţinut într-un cadru mai limitat. În schimb, în Transilvania mişcarea migratorie a luat proporţii mari.

Prima problemă care se ridică este aceea cu privire la cauzele care au împins ţărănimea pe drumul emigrării. În fond, ele nu se deosebeau de cauzele care au dus la proletarizarea unei părţi a ţărănimii precum şi la apariţia unei suprapopulaţii relative în mediul agrar, determinînd şi un nivel de trai deosebit de scăzut în sînul ţărănimii sărace şi al proletariatului agrar.

La baza emigrării ca fenomen social au stat mai multe cauze. Faptul că ea a cuprins întreaga Transilvanie arată că ea a fost generată de cauze generale comune, proporţiile diferite pe care le-a atins în diferite zone evidenţiază însă şi importanţa specificului local. Revenind la primul aspect al chestiunii dorim să subliniem că puternica migraţiune internă şi externă a populaţiei, şi îndeosebi a ţărănimii, era legată în mod generic de dezvoltarea capitalismului în agricultură. Prin urmare emigrarea ţărănimii îşi are rădăcina în relaţiile agrare. Acea parte a ţărănimii care a fost eliminată din agricultură de către dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste, denumită de ştiinţa demografică suprapopulaţie relativă agrară, nu avea „. . . altă ieşire decît strămutarea în centre industriale, sau emigrarea în alte ţări" [8].

---

[7] Cf. Frank Thistlethwaite, *Migration from Europa Overseas in the Nineteenth — Twentieth Centuries*, în *XIe Congrès International des Sciences Historiques, Rapports* V. Göteborg, 1960, p. 32—57.

[8] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, 1961, p. 552.

Acei economiști ai vremii care au cercetat migrațiunea țărănimii, deși au scos în evidență o serie de cauze concrete, totuși nu au înțeles rolul capitalismului în geneza și evoluția fenomenului și astfel nu puteau să tragă concluzii adecvate. Unul din cei mai buni cunoscători ai problemei, M. Lendvai, văzînd creșterea uimitoare a numărului emigranților în comitatul Timiș a pus problema motivelor pentru care fug țăranii tocmai din acest comitat, știut fiind că latifundiile acolo erau de mai mică întindere, iar proprietatea legată mai redusă decît în comitatele învecinate, ponderea proletariatului agricol fiind și ea mai scăzută; iar la toate acestea se adăuga o fertilitate sporită a pămîntului [9]. Trebuie să recunoaștem că întrebările ridicate de autorul respectiv erau într-un fel întemeiate, căci reiese și din argumentele aduse de el că emigrarea nu a luat forma cea mai gravă neapărat acolo unde situația materială a țărănimii era cea mai precară. Se vede că autorul n-a înțeles rolul specificului dezvoltării capitalismului în agricultură în generarea acestui proces și astfel nu și-a dat seama că cauzele concrete acționau în direcția eliminării țărănimii din agricultură doar în prezența anumitor condiții apărute în urma pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultură. Tocmai de aici rezultă că anumite împrejurări care provocau emigrarea în masă a țărănimii, într-o regiune, deși puteau fi prezente și în altele, nu aveau neapărat un efect similar. De aici provin și greutățile determinării cauzelor concrete ale acestui fenomen social. Un lucru este neîndoielnic: trebuie să avem în vedere societatea dată în ansamblul ei. În cele ce urmează vom arăta unele cauze mai generale ale emigrării țărănimii din Transilvania.

Deși s-a datorat mai multor cauze de natură diferită, în geneza și dezvoltarea emigrării cauzele economice au avut un rol determinant. Faptul este atestat de principalele izvoare ale problemei. I. I. Șchiopul în lucrarea sa valoroasă *Românii din America*, editată în 1913, observă următoarele: „Cauzele cele mai puternice cari determină emigrarea în America au fost și rămîn cauzele economice. Oricît de ispititoare ar fi scrisorile din America. oricît de convingătoare îndemnurile agenților de tot felul, românii noștri n-ar fi luat în mînă toiagul pribegiei, dacă în afară de aceste motive *subiective* nu ar fi influențat și alte motive *obiective*, făcîndu-i chiar accesibili pentru motivele subiective. Înțelegem cauzele economice" [10]. Aceeași constatare este valabilă și pentru țărănimea maghiară și germană. Printre cauzele economice primul loc îl ocupa fără îndoială problema pămîntului, lipsa sau insuficiența lui pentru un număr tot mai mare de țărani. Dovada cea mai grăitoare o constituie în acest sens faptul că majoritatea absolută a celor emigrați provenea din rîndurile țărănimii fără pămînt sau cu pămînt puțin.

---

[9] Lendvai M., *op. cit.*, p. 582.
[10] I. I. Șchiopul, *op. cit.*, p. 31.

În vechiul comitat Maramureș, repartiția procentuală a emigranților după apartenența profesională prezintă următorul tablou: [11].

Anul	Țărani cu pămînt	Muncit. agric. argați	Mineri	Mici meseriași	Comercianți	Munc. ind.	Serv. casn.	Intelect.	Alții
1900	0,8	88,7	0,7	1,0	1,2	0,6	3,1	1,1	2,8
1901	0,6	87,9	0,8	1,1	1,1	0,0	3,9	1,3	2,7
1902	0,9	87,6	1,0	1,2	1,0	0,5	4,6	1,3	1,9
1903	0,8	88,2	1,1	1,0	1,2	1,0	3,0	0,6	3,1
1904	1,7	85,3	1,0	1,2	1,2	6,8	6,8	0,9	1,1
1905	2,9	80,9	1,2	0,9	1,2	0,6	9,1	0,6	3,6
1906	3,6	80,1	1,4	0,8	1,1	—	9,9	0,8	2,8
1907	3,8	80,0	1,2	0,6	1,3	—	12,1	0,6	2,2

Reiese deci că în acest comitat ponderea țărănimii (țărani cu pămînt, muncitori agricoli și argați, precum și servitori casnici) în totalul emigranților oscila între 92% (în anul 1903) și 95,9% (în anul 1906). Marea masă a emigranților provenea din categoria muncitorilor agricoli și a argaților, deci din pătura complet pauperizată a țărănimii. Firește, servitorii casnici se recrutau, de asemenea, din categoria amintită.

Tendința de creștere a ponderii țăranilor cu pămînt în cadrul emigranților (țăranii cu pămînt în 1900 nu furnizau decît 0,8% din totalul emigranților, greutatea lor specifică atinge însă 3,6% în 1906 și 3,8% în 1907) se referă desigur la țărănimea săracă. Fenomenul de creștere a ponderii țăranilor săraci în totalul emigranților a fost semnalat și în alte părți [12] și arată instabilitatea crescîndă a gospodăriilor mici, lipsa de perspectivă a țărănimii sărace.

Unii reprezentanți ai claselor dominante și ai cercurilor conducătoare negau faptul că între problema pămîntului și cea a emigrării există vreo interdependență. În raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1902 se pot citi următoarele: „Emigrarea la noi (în comitatele Cluj, Turda-Arieș, Solnoc-Dăbîca), spre deosebire de situația din Secuime, nu a fost cauzată de lipsa pămîntului, deoarece comitatele noastre nu au o populație densă. Emigrarea este urmarea a agitației agenturilor care se ocupă cu transportarea emigranților și cu recrutarea lor, promițîndu-le munți de aur. În creșterea vertiginoasă a emigrărilor au jucat un rol deosebit și recoltele proaste care se succed una după alta, provocînd o stare economică extrem de neliniștitoare" [13]. Prima afirmație a raportului este falsă: problema pămîntului se punea și în comitatele de mai sus cu

[11] Arh. Stat. Debrețin, T. KIK. 1911, citează Rácz István, *A parasztok elvándorlása a faluból*, în *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*, Budapesta, 1965, p. 433—477.

[12] Potrivit raportului din 1905 al vicecomitelui comitatului Odorhei, din cele 1000 de persoane care au plecat în acel an în America, jumătate s-au recrutat dintre țărănimea săracă. (*Jelentés Udvarhely megye közigazgatási állapotáról az 1904. évben*, Odorhei, 1905, p. 5—7).

[13] *A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése*, 1902, p. 6.

deosebită acuitate, deoarece marea proprietate moşierească era tocmai în aceste comitate mai răspîndită decît în multe altele din Transilvania. Ceilalţi doi factori la care se referă raportul au contribuit şi ei la creşterea numărului ţăranilor care au fost nevoiţi să-şi părăsească vetrele, dar modul în care sînt analizate denotă o tratare simplistă a problemei.

La congresul ţinut la Timişoara, în anul 1902 în problema emigrării, majoritatea delegaţilor a văzut cauza principală a emigrării în şomajul permanentizat [14] în rîndurile sărăcimii satelor, care a crescut foarte mult în urma crizei agrare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Desigur, aceasta reprezenta o cauză reală, dar despre lipsa de pămînt şi despre pierderea pămîntului de către ţărănime într-un ritm crescînd nici măcar nu s-a amintit.

Alţii însă, atunci cînd cercetau cauzele concrete ale emigrării, scoteau în relief lipsa de pămînt a ţărănimii [15]. În acest sens se pronunţau în primii ani ai secolului al XX-lea şi unii funcţionari comitatensi din comitatele Arad şi Bihor [16]. În sfîrşit, documentele semnalează că ţăranii ce recurgeau la emigrare atunci cînd au avut posibilitatea, subliniau că nu aveau altă ieşire din situaţia dată, întrucît erau lipsiţi de pămîntul necesar întreţinerii familiei [17]. Faptul că o parte destul de însemnată a celor care au reemigrat şi-au cheltuit banii economisiţi pentru cumpărarea de pămînt sau degrevarea pămîntului de datoriile contractate anterior [18], demonstrează de asemenea rolul problemei pămîntului în exodul ţărănimii de la sate.

Cercurile dominante şi economiştii burghezi, chiar dacă aminteau despre lipsa de pămînt a ţărănimii, n-au tras concluziile necesare în sensul propunerii unor măsuri radicale; ei au ajuns cel mult pînă la recunoaşterea şi susţinerea necesităţii de a parcela pămînturile aflate în posesia statului sau a bisericii. Poziţia mişcării socialiste era mai înaintată. Deşi în general conducerea mişcării social-democrate se pronunţa, potrivit programului partidului, împotriva fărîmiţării fondului funciar, văzînd creşterea emigrării ţărănimii a recunoscut importanţa chestiunii pămîntului. Ziarul *Adevărul*, organul Secţiei române a P.S.D. scria următoarele: „Dacă vreţi domnilor ca să faceţi capăt emigrărilor, atunci daţi poporului pămînt, daţi poporului drepturi egale" [19].

Printre cauzele care au determinat ţărănimea la părăsirea satului, documentele semnalează şi creşterea sarcinilor fiscale [20], îndatorarea ţărănimii faţă de bănci şi cămătari [21], pauperizarea progresivă a unui mare

[14] De Pottero Bruno, *A délvidéki kivándorlási kongresszus*, Budapesta, 1903.
[15] I. I. Şchiopul, *op. cit.*, p. 31—32; Kerék Mihály, *A magyar földkérdés*, Budapesta, 1936, p. 84—87.
[16] Arh. C.C. al P.C.R. Fond nr. 71, dos. nr. 6603, fila 93—94; Arh. Stat. Oradea Fond. Prefect. jud. Bihor, doc. nr. 27/1910.
[17] Arh. Stat. Oradea, F. Prefect. jud. Bihor, doc. 27/1910.
[18] Braun Róbert, *op. cit.*, p. 690.
[19] *Adevărul*, 20 iulie 1907.
[20] *Elõre*, 29 oct. 1907.
[21] *Tribuna Poporului*, 28 martie (9 aprilie) 1898.

număr de ţărani [22] şi altele. Ţăranii alungaţi de la ţară de relaţiile capitaliste, lipsiţi de pămînt sau posedînd pămînt insuficient, erau constrînşi să părăsească Transilvania doar atunci cînd nu obţineau angajare în centrele industriale, miniere sau alte sectoare ale economiei. Prin urmare, ei erau siliţi să emigreze din cauza insuficientei dezvoltări a economiei şi în primul rînd a industriei transilvănene, care nu putea absorbi suprapopulaţia relativă din agricultură. Într-adevăr, în comitatele Hunedoara sau Caraş-Severin, unde industria avea nevoie de un mare număr de muncitori, emigrarea era mai redusă ca proporţii [23]; dimpotrivă, comitatul Făgăraş, unde marea industrie era reprezentată de o singură fabrică, era un centru al emigrărilor [24].

S-ar ajunge însă la aprecieri unilaterale dacă n-am ţine cont de factorii psihici care au contribuit de asemenea la formarea unei psihoze favorabile pentru creşterea procesului de migrare a ţărănimii. Nu încape îndoială că exemplul celor plecaţi şi reîntorşi cu o oarecare sumă de bani economisiţi, precum şi efectul agitaţiei agenţilor care s-au specializat în acest sector de activitate [25], au avut priză în rîndurile ţărănimii. Într-o singură comună din comitatul Odorhei, o persoană reîntoarsă cu economii a determinat plecarea altor 22 de persoane [26].

Se pune problema dacă asuprirea naţională care apăsa asupra populaţiei române din Transilvania poate fi socotită drept o cauză a creşterii emigrărilor. Din statistica emigrărilor reiese următoarea situaţie privind compoziţia naţională a celor plecaţi: din totalul celor emigraţi aproximativ 50% erau români, 22,6% maghiari, 22,1% germani, restul recrutîndu-se din rîndul slovacilor, sîrbilor şi ucrainenilor [27]. Valoarea incontestabilă a datelor în acest sens este confirmată şi de alte surse. Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj trăgînd unele concluzii din ancheta făcută în problema emigrării, constata următoarele: „Din punct de vedere naţional emigrarea a cuprins toate meleagurile locuite de români, cît şi cele locuite de saşi şi maghiari" [28]. Deci rămîne un adevăr istoric faptul că emigrarea a constituit în primul rînd un fenomen social. Dar, examinînd datele, reiese şi un alt aspect al chestiunii: din cele 23 de comitate, într-un număr de 13, ţărănimea română avea o pondere mai mare în rîndurile emigranţilor, decît ponderea ei specifică în totalul populaţiei [29]. Şi mai semnificativ este însă faptul că indicele acestei participări avea o tendinţă de creştere [30]. Toate acestea arată că oprimarea naţională exercitată

[22] Bud János, *A kivándorlás küllönös tekintettel vármegyénkre*, în *Máramarosi Lapok*, 16 iulie 1903.
[23] *Stat. Közl.*, 67, p. 23—24.
[24] Arh. Stat. Braşov, F. Camera de Comerţ, 1903, pachet 1—8, dos. 6/1903.
[25] *Ellenzék*, 16 ianuarie 1885; în Europa era cunoscută mai peste tot „febra emigrării" în America (Cf. Ingrid Semmingsen, *Emigration from Norvay, Causes and Characteristics*, în *XIe Congrès International des Sciences Hist.*, vol. VI, Göteborg, 1960, p. 182—183).
[26] *Magyarság*, 17 ianuarie 1902.
[27] *Stat. Közl.*, vol. 67, p. 23—24.
[28] *A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése*, 1902, p. 7.
[29] *Stat. Közl.*, 67, 20—22.
[30] *Ibid.*, p. 104.

de clasele dominante maghiare asupra populației române, majoritatea în Transilvania, a constituit o altă cauză importantă a creșterii emigrărilor în rîndurile românilor [31].

Așadar, cauzele interne de natură economică, politică ori psihologică au fost cele care au determinat emigrarea țărănimii din Transilvania. Efectul lor se manifesta însă în funcție de situația din America în ceea ce privește cererea față de forța de muncă. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea industria americană a avut posibilitatea să absoarbă un mare număr dintre cei plecați din Europa de răsărit, mai ales că țările din Apus furnizau în această perioadă — din cauze bine determinate [32] — mai puțini emigranți. Coincidența factorilor interni și externi a deschis larg porțile în fața emigrării: timp de trei decenii opinia publică a urmărit cu îngrijorare această nouă migrație a popoarelor.

III. — Fluxul principal al emigrărilor se îndrepta spre America. În prima perioadă de după desființarea relațiilor feudale în 1848, emigrarea țărănimii transilvănene a constituit un fenomen cu totul sporadic. Primele loturi de emigranți au părăsit Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai precis la sfîrșitul deceniului al optulea [33]. Această mișcare s-a intensificat apoi în deceniul al nouălea și zecelea, atingînd apogeul la începutul secolului al XX-lea. Exodul a atins proporțiile cele mai mari după 1902, culminînd în anul 1907. După o oarecare scădere a numărului de emigranți în anul 1908—1909, acesta cunoaște o nouă sporire în preajma izbucnirii primului război mondial.

În mod practic, nu poate fi urmărită cifric intensificarea emigrărilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În schimb pentru perioada 1899—1913 dispunem de sursele de informare necesare. Potrivit datelor statistice [34] dinamica emigrărilor arată următoarea situație pentru perioada amintită:

Teritoriul	*A N I I*			
	1899—1904	1905—1907	1908—1913	Total 1899—1913
Crișana și Maramureș	7 323	20 408	29 557	57 288
Banat	6 912	31 268	32 119	70 299
Transilvania	14 256	39 729	41 405	95 390
Total	28 491	91 405	103 081	222 977

Din cifrele de mai sus reiese că într-un interval mai mic de un deceniu și jumătate au părăsit Transilvania, luînd drumul spre America, un număr de aprox. 223 000 de emigranți. Fenomenul tindea spre o creștere permanentă: dacă între 1899—1904 au plecat 28 491 de persoane, cifra s-a ridicat în anii 1905—1907 la 91 405, respectiv la 103 081 în perioada 1908—1913. De aici se desprinde concluzia că exodul

[31] I. I. Șchiopul nu acordă atenția cuvenită problemei afirmînd: „Sentimentul național, revolta împotriva asupririi politice are un rol foarte neînsemnat în complexul de cauze cari determină emigrarea țăranilor noștri“ (*op. cit.*, p. 33—34).

[32] Frank Thistlethwaite, *op. cit.*, p. 35—36; *The Industrial History of the United States. For High School and Colleges*, by Cathery Coman, 1905.

[33] Szentiványi F., *op. cit.*, p. 3—10; Lendvai M., *op. cit.*, p. 569.

[34] *Stat. Közl.*, vol. 67, p. 51.

populaţiei din Transilvania nu a încetat de la sine, ci a fost întrerupt de împrejurările istorice create de izbucnirea primului război mondial.

Chiar şi cifra în sine dezvăluie un proces istoric de amploare. Cu toate că în monarhia austro-ungară au existat teritorii, ca de pildă Slovacia[35] unde proporţiile emigrării erau şi mai ridicate, totuşi Transilvania se situa printre teritoriile atinse în mod grav de acest proces cu atît mai mult cu cît populaţia de aici pleca masiv şi în alte direcţii, mai ales peste Carpaţi, în vechea Românie[36]. În intervalul dintre anii 1899—1913 peste 5% din întreaga populaţie a luat drumul emigrării, ceea ce reprezintă un procent mai ridicat faţă de majoritatea teritoriilor din imperiu[37].

Datele de mai sus cuprind toate categoriile de emigranţi. Urmărind proporţia lor pe profesiuni rezultă următoarea situaţie[38]: 79,2% din numărul total al emigranţilor erau ocupaţi în agricultură, creşterea animalelor şi silvicultură, 7,7% în industrie şi minerit, 8,7% erau zileri, 2,7% servitori, iar 1,7% făceau parte din alte categorii. Această grupare a statisticii necesită însă o precizare, anume că marea majoritate a celor grupaţi în rubrica „zileri" şi „servitori" erau de fapt legaţi tot de agricultură, intrînd în categoria socială a ţărănimii. Astfel aproximativ 90% a tuturor emigranţilor făceau parte din ţărănime. Datele statistice sînt confirmate şi de observaţiile contemporanilor. Pe lîngă cele arătate mai sus cu privire la Maramureş, cităm aici pe I. I. Şchiopul care scria: „...cei 100.000 de români din America sînt aproape fără excepţie toţi ţărani"[39]. Se poate afirma aşadar, că emigrarea constituia o latură a problemei ţărăneşti care putea fi rezolvată numai prin soluţionarea chestiunii agrare în ansamblu.

Fără îndoială că emigrarea a cuprins întreaga Transilvanie în înţelesul de azi al cuvîntului, dar nu în aceeaşi măsură. Potrivit împrejurărilor locale, diferitele comitate au contribuit inegal la formarea masei emigranţilor. În acest sens raportarea procentului emigranţilor la procentul înmulţirii naturale a populaţiei în perioada menţionată, poate duce la rezultate elocvente. Potrivit acestor date masa emigranţilor a prezentat peste 50% din sporul natural al populaţiei în următoarele comitate: Tîrnava Mare (109,2%), Timiş (94%), Torontal (86%), Făgăraş (71%), Tîrnava Mică (64,9%). Lăsînd la o parte comitatele cu un procent mijlociu, enumerăm mai jos pe cele cu procentele cele mai scăzute. Astfel, în comitatul Ciuc cei care au emigrat în America nu reprezentau decît 0,6% din sporul natural al populaţiei, în Trei Scaune 1,2%, în Cluj 5%. Mureş—Turda 5,5%, Turda—Arieş 8,5%, Braşov 8,6%, urmînd apoi alte comitate, ca Hunedoara, Solnoc—Dăbîca şi Caraş—Severin. Precizăm însă din nou faptul că este vorba doar de emigrările în direcţia Americii, căci comitatele enumerate mai sus, în frunte cu Ciuc, Trei-Scaune şi Braşov aveau cele mai ridicate procente de participare în ceea ce priveşte plecarea ţărănimii în direcţia vechii Românii[40].

Reiese aşadar că au luat naştere cîteva focare în care emigrarea a atins foarte mari proporţii: comitatele Timiş şi Torontal din Banat, respectiv Tîrnava Mare, Tîr-

[35] *Ibid.*, p. 50.
[36] În perioada amintită au plecat în vechea Românie aprox. 101 000 de oameni din Transilvania şi Ungaria (*Stat. Közl.* vol. 67, p. 83).
[37] *Stat. Közl.*, vol 67, p. 6.
[38] *Ibid.*, p. 68.
[39] I. I. Şchiopul, *op. cit.*, p. 4.
[40] *Stat. Közl.* vol. 67, p. 83.

nava Mică şi Făgăraş, în Transilvania istorică. Dar au existat şi în alte cîteva comitate grupuri de localităţi sau chiar sate izolate unde plecările masive ale ţărănimii au constituit principala problemă aflată la ordinea de zi.

IV. — Urmărind desfăşurarea diferenţiată din punct de vedere teritorial a emigrărilor, se evidenţiază diferite trăsături particulare, locale în cadrul acestui proces general.

Ţărănimea din Banat a început să caute o ieşire din situaţia în care se afla încă începînd cu ultimul sfert al veacului al XIX-lea. După unele surse contemporane [41] cei care au trecut prima dată Oceanul Atlantic erau ţăranii de naţionalitate germană [42], aceştia fiind urmaţi apoi de alte categorii de ţărani români, maghiari şi sîrbi. La începutul secolului al XX-lea fenomenul a luat forme deosebit de acute: faţă de anul 1900 cînd comitatul Timiş a fost părăsit de un număr de 270 de persoane, în anul 1907 acest număr a ajuns peste cifra de 9000. În Torontal atare evoluţie (de la 300 la peste 17 000 de emigranţi) era de a dreptul alarmantă şi ameninţa cu urmări grave. Ziarul *Tribuna Poporului* din Arad ocupîndu-se de această stare de fapt scria: „Inima ni se umple cu durere, iar ochiul ne varsă lacrimi fierbinţi cînd ne gîndim asupra tristului fapt că poporul românesc se sfîrşeşte văzînd cu ochii de pe binecuvîntatul şes al Torontalului" [43]. I. I. Şchiopul punînd problema emigrării în general scria: „Emigrarea română în America începe să fie o problemă care nu mai poate fi nesocotită" [44]. Un ton asemănător adoptau şi presa maghiară şi germană, respectiv autorii maghiari şi germani.

Această îngrijorare — aşa cum ne dovedesc datele — nu a fost lipsită de temei. În acelaşi sens sînt grăitoare cîteva cazuri concrete la nivelul satelor bănăţene. Din comuna Săcălaz, din cei aproximativ 5 000 de locuitori au plecat în cîţiva ani peste 1 000 de bărbaţi, femei şi copiii [45]. La început cauza nemijlocită a plecării în masă a ţărănimii a fost şomajul permanentizat în rîndul muncitorilor agricoli şi zilerilor; dar apoi au plecat şi ţărani aparţinînd altor pături sociale, în speranţa de a putea cîştiga banii necesari pentru achiziţionarea unor parcele de pămînt. Din satul Iosifalău şi satul învecinat au emigrat peste 600 de ţărani [46], iar în Sînmihaiu între anii 1904—1908 din totalul de 1400 de săteni un număr de 400 au părăsit vetrele; din Iermata a plecat o treime a întregii populaţii [47].

Enumerarea ar putea continua, dar datele de mai sus sînt destul de revelatoare. La începutul secolului al XX-lea s-a format în Banat, şi îndeosebi în comitatele Timiş şi Torontal o atmosferă favorabilă emigrării, alimentată mai ales de cauze economice şi politice, dar stimulată şi de anumiţi factori de natură psihologică. Pentru această atmosferă este caracteristic faptul că unii ţărani care se pregăteau de plecare au răspuns la întrebările referitoare la cauzele emigrării lor în mod vag şi nehotărît: „Plecăm că mai rău nu poate să fie" [48].

---

[41] Szentiványi F., *op. cit.*, p. 317.
[42] *Ibid.*
[43] *Tribuna Poporului* din 28 martie (9 aprilie) 1898.
[44] I. I. Şchiopul, *op. cit.*, p. 3.
[45] Berger K. Lajos, *Temes megye közgazdasági viszonyai*..., Budapesta, 1907, p. 20.
[46] *Ibid.*
[47] Lendvai M., *op. cit.*, p. 573.
[48] Braun R., *Lippa és Sansepolcro*, in *H. Sz.*, 1908, nr. 1, p. 7.

Din Făgăraș, Tîrnava Mare și Tîrnava Mică țăranii au început să emigreze într-un număr mai mare la sfîrșitul secolului al XIX-lea. De fapt aceste teritorii precum și comitatul Alba de Jos au constituit tot atîtea centre ale emigrării îndeosebi a țărănimii române. Este interesant de menționat că și de aici plecau primii țăranii mai avansați din punct de vedere cultural, avînd și o oarecare bază materială. „Cum emigranții cei dintîi au venit din țările mai înaintate în cultură, tot astfel și cei dintîi români au venit din ținuturile locuite de români mai înaintați în cultură. Este numai firesc dacă cei dintîi emigranți români se recrutează dintre românii mărgineni. Mai umblați în lume, știutori de carte, spirite mai iubitoare de independență, ei trebuie să fi fost cei dintîi care au trecut oceanul ca să-și caute patrie nouă în lumea nouă" [49] — constată un autor contemporan. Au urmat apoi țăranii de pe teritoriile mai înapoiate din punct de vedere economic, în ceea ce privește dezvoltarea capitalismului [50]. Și în aceste ținuturi s-a statornicit o atmosferă care a înlesnit formarea unei psihoze a emigrării: trimiterea unor sume de bani economisiți de către cei plecați [51], prin care unii au reușit să-și salveze mica proprietate a determinat din ce în ce mai mulți țărani să caute ieșirea din situația economică grea prin părăsirea țării [52].

V. — Ar fi greu, chiar imposibil să înfățișăm în cîteva pagini istoricul celor plecați și stabiliți pentru un timp mai scurt sau mai îndelungat în America. De aceea vom semnala doar cîteva aspecte mai strîns legate de problematica noastră.

În primul rînd, trebuie precizat faptul că emigranții transilvăneni s-au stabilit în marea lor majoritate în Statele Unite ale Americii, mai precis în statele Pensylvania, New York, Ohio și Indiana [53]. Un procent de aprox. 10—15% s-au stabilit în Canada, respectiv în țările Americii de Sud [54]. Inițial emigranții n-au venit cu gîndul de a se stabili în mod definitiv în America. Emigrantul considera — așa cum remarcă A. Popovici în lucrarea sa amintită — viața în America drept ceva vremelnic „avînd gîndul mereu la cei lăsați acasă, la gospodăria pe care o avea ori intenționa să o înjghebeze în satul lui" [55]. De aceea ardelenii plecați nici nu intenționau să caute modalități pentru definitiva stabilire în America. Emigranții transilvăneni preferau munca în turnătoriile de oțel, în uzinele de fier unde „românii alături de unguri și slovaci îndeplinesc munca cea mai grea pentru a cîștiga cît mai mulți bani, în vremea cea mai scurtă" [56].

Astfel este lesne de înțeles că țăranii emigrați de obicei la vîrsta cînd forța și capacitatea lor de muncă era în general în floare, făceau adevărată risipă de energie, mulți pierzîndu-și sănătatea prin contractarea unor boli sociale sau prin accidente de muncă. Un țăran din comitatul Odorhei re-

[49] I. I. Șchiopul, *op. cit.*, p. 23—24.
[50] Arh. Stat. Oradea, F. Prefect. jud. Bihor, doc. 270/1910; *Az aradi ipari és kereskedelmi kamara jelentése*, 1913, p. 96.
[51] George Maior, *op. cit.*, p. 170.
[52] Arh. Stat. Brașov, F. Făgăraș, Procesele verbale ale comitatului, 1913, poziția 990.
[53] *Stat. Közl.* vol. 67, p. 81.
[54] *Ibid.; MTSZ*, 1908, p. 278.
[55] A. Popovici, *op. cit.*, p. 5.
[56] I. I. Șchiopul, *op. cit.*, p. 16.

lata în felul următor munca ce o depunea acolo: „Am petrecut întregul an în oțelărie, lucrînd într-o brigadă compusă din 12 persoane. Ziua de muncă era de 12 ore. Am lucrat și duminicile și în zilele de sărbătoare tot 12 ore. Muncitorii nici nu înțelegeau limba tovarășilor de lucru“ [57]. Adăugînd la cele spuse mai sus faptul că pretențiile lor au rămas la nivelul țăranilor săraci, nu e de mirare că o parte dintre ei a reușit să-și adune o sumă oarecare de bani pe care au întrebuințat-o de obicei la reîntoarcere pentru salvarea sau refacerea gospodăriei.

Economiștii vremii, urmărind evoluția emigrării și consecințele ei din mai multe puncte de vedere, au făcut aprecieri extrem de contradictorii. În mare, autorii ar putea fi grupați în două categorii: de o parte cei care, pornind de la faptul că prin banii economisiți un număr considerabil de familii țărănești au reușit să-și refacă gospodăria, au considerat, în mod declarat sau tacit, fenomenul emigrării ca util [58], iar cealaltă parte, cei care au văzut în emigrare exclusiv un fenomen negativ atît din punct de vedere economic cît, mai ales, demografic [59]. Acest din urmă grup, mai apropiat de interesele marii gospodării moșierești, sau de interesele burgheziei industriale sublinia în primul rînd faptul că agricultura, respectiv industria își pierde cea mai bună forță de muncă, aceasta atrăgînd după sine și ridicarea prețului forței de muncă dinlăuntru [60]. Poziția autorităților locale era foarte apropiată de cea exprimată de acest ultim grup [61], ele fiind de părere că emigrarea trebuie oprită chiar și prin restricții administrative [62].

Fără îndoială că emigrarea care a cuprins un număr atît de mare de țărani, nu a putut să nu influențeze asupra dezvoltării economice și sociale acolo unde ea a luat proporții deosebit de mari. I. I. Șchiopul evaluează suma sosită din partea emigranților români din America la aprox. 30 de milioane de coroane [63]. Suma nu ne pare exagerată. Economistul Lendvai afirmă că din surse demne de crezare (desigur este vorba de poștă) a reușit să afle că timp de cinci ani, adică între 1904—1909 familiile emigranților din comitatul Timiș au primit aproximativ 12 miloane de coroane, iar suma adusă cu sine de cei care se întorceau era cel puțin tot atît de ridicată [64]. Sumele sînt într-adevăr importante, dacă ținem cont de faptul că prețul unui iugăr de pămînt de calitatea I-a era de cca 4—500 de coroane, iar prețul unei zile de muncă în agricultură pentru un bărbat era de 1 coroană. În afară de acest cîștig direct nu trebuie să uităm nici faptul că țăranii au devenit mai buni gospodari după ce s-au reîntors din America,

[57] *Magyarság* din 17 ianuarie 1902.

[58] I. I. Șchiopul, *op. cit.*, p. 21; G. Maior, *op. cit.*, p. 17; Glückman Miksa, *Pénzszűke és kivándorlás*, în *Magyar Pénzügy* din 9 ianuarie 1908.

[59] Cf. Rapoartele camerelor de comerț și industrie din Brașov, 1906, p. 7—8; Idem din Tîrgu Mureș, 1911, p. 9—10.

[60] *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt*, 1906, p. 7—8.

[61] Arh. Stat. Cluj, Procesele verbale ale comitatului, an. 1907; Arh. Stat. Dej, F. Administrativ I, 1907, dos. 73.

[62] *Ibid.*

[63] I. I. Șchiopul, *op. cit.*, p. 21.

[64] Lendvai M., *op. cit.*, p. 581.

mai înaintaţi din punct de vedere cultural [65]; ceea ce a avut influenţă asupra modului de gospodărire.

În legătură cu repercusiunile emigrării asupra dezvoltării capitalismului în agricultură menţionăm următoarele: *1*, ea a contribuit la creşterea preţului pămîntului; *2*, a contribuit la descreşterea ofertei braţelor de muncă şi *3*, prin aceasta la ridicarea simbriei în agricultură. Într-o oarecare măsură ea a accelerat şi diferenţierea de clasă a ţărănimii [66]. Nu trebuie totuşi să supraapreciem efectele care au contribuit la anumite schimbări de natură economico-socială care s-au resimţit în unele părţi datorită emigrării. Deşi avea un caracter de masă, ea n-a putut totuşi să aibă o înrîurire atît de mare încît să fi contribuit la schimbarea liniei de dezvoltare a agriculturii, care era lentă, anevoioasă. Chiar dacă sumele de bani economisiţi erau în sine apreciabile, raportate însă la numărul mare de persoane între care se împărţeau, precum şi la munca extrem de grea prestată de emigranţi (care a cerut atîtea jertfe şi chiar vieţi omeneşti), situaţia se prezintă astfel. După calculul unui economist contemporan, la un emigrant din Timiş revenea anual un cîştig de 240 de coroane [67], ceea ce nu reprezintă un cîştig bun. Desigur, au fost şi oameni mai norocoşi, cărora le-au revenit sume mai importante; în schimb existau emigranţi, a căror situaţie materială a devenit mai precară faţă de cea avută înainte. Raportul vicecomitelui comitatului Odorhei semnalează că 1/5 din numărul ţăranilor plecaţi au decăzut din punct de vedere material şi mai mult [68]. Pe de altă parte, deşi cei care au revenit în Transilvania au continuat să se ocupe de agricultură, ei n-au adus cu sine nici unelte agricole, nici seminţe de soi sau alte asemenea articole [69]; cu alte cuvinte n-au adus nimic din experienţa agriculturii americane care, după cum se ştie, trecea printr-o revoluţie tehnică. Credem că explicaţia acestui fenomen constă în faptul că emigranţii transilvăneni, lucrînd în mine şi industria prelucrătoare, nu au ajuns în contact cu agricultura americană.

Pentru a trage unele concluzii cu privire la efectul emigrării ar trebui să facem studii comparative între diferitele ţări europene, căci acest efect era diferit în ceea ce priveşte diversele ţări. Dar pentru asemenea studii comparative lipsesc datele necesare. Se poate afirma totuşi că în general o ţară în care emigrarea a avut un caracter de masă, a pierdut mai mult decît a cîştigat; dimpotrivă, ţara care s-a folosit de forţa de muncă, priceperea şi iscusinţa masei de emigranţi a avut mai mult de profitat.

Avînd în vedere aspectele multiple şi contradictorii ale emigrării credem că bilanţul general al acestui fenomen istoric pentru Transilvania a fost mai mult negativ. Emigrarea — aşa cum a dovedit istoria — nu a

---

[65] Braun R., *op. cit.*, p. 548.

[66] Arh. Stat. Dej, Acte Adm. 1907, dos. 73; Berger K. Lajos, *op. cit.*, p. 20; Szentiványi F., *op. cit.*, p. 382. La Jimbolia, de unde ţăranii au emigrat în masă, în anul 1905 preţul unui iugăr de pămînt era de 380 de coroane, în anul 1909 1300 de cor. (Szentiványi F., *op. cit.*, p. 382).

[67] Lendvai M., *op. cit.*, p. 581.

[68] *Alispáni jelentés Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról az 1904. évben*, Odorhei, 1905, p. 25.

[69] Braun R., *op. cit.*, p. 584.

putut să devină o metodă de rezolvare a contradicţiilor sociale care s-au acumulat în sistemul agrar din Transilvania. Contradicţiile economice, sociale şi naţionale puteau să fie canalizate spre soluţionare doar printr-o dezvoltare internă multilaterală înlesnită prin înfăptuirea sarcinilor revoluţiei burghezo-democratice.

Au fost relevate mai sus doar cîteva aspecte ale fenomenului emigrării ţărănimii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea. Studierea aprofundată a istoricului emigrării constituie o sarcină de viitor a istoriografiei noastre.

A. EGYED

ZUM PROBLEM DER AUSWANDERUNG SIEBENBÜRGISCHER BAUERN AM BEGINN DES 20. JHS.

(Zusammenfassung)

Den statistischen Angaben zufolge wanderten zwischen 1900—1913 ungefähr 223.000 Menschen aus Siebenbürgen nach Amerika aus. Schon die Ziffer an sich zeigt, dass es sich hier um einen historischen Vorgang von grosser Tragweite handelte, besonders da die Bevölkerung auch anderswohin, hauptsächlich nach Altrumänien abwanderte. Zwischen 1899—1913 erfasste die Auswanderung mehr als 5% der Gesamtbevölkerung; davon gehörten 90% dem Bauernstand an. Somit muss die Emigration als eine Seite des Bauernproblems angesehen werden. Auf Nationalitäten verteilt ergibt die Auswandererstatistik 50% Rumänen, 22,6% Ungarn, 22,1% Deutsche; der Rest Angehörige anderer Nationalitäten. War also die Auswanderung eine vorwiegend soziale Erscheinung, so zeigt doch die wachsende Zahl aus der, als Volk unterdrückten, die Mehrheit darstellenden, rumänischen Bevölkerung auch ihre nationale Seite. Weiters werden die Folgen der Emigration und ihr Einfluss auf die allgemeine wirtschaftliche und soziale Entwicklung untersucht. Kleine Bauernwirtschaften wurden, besonders in einigen, von der Auswanderung stark betroffenen Gegenden, vor der vollständigen Proletarisierung gerettet. Im ganzen genommen war aber die Bilanz dieses geschichtlichen Vorgangs negativ. Die Auswanderung brachte keine Lösung der im Agrarsystem Siebenbürgens sich mehrenden, sozialen Gegensätze. Die Massenabwanderung der Bevölkerung aus Siebenbürgen nach Amerika wurde durch den Ausbruch des ersten Weltkrieges unterbrochen. Zwischen den zwei Kriegen hatte sie keinen Massencharakter mehr.

MARI COMANDANŢI ROMÂNI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

În lumina actualităţii militare, o serie de lucrări apreciază, şi pe bună dreptate, considerăm noi, că arta militară este partea cea mai importantă a ştiinţei militare socialiste, concluzionînd că arta militară se găseşte în raporturi strînse cu ştiinţa militară generală, în sistemul raporturilor dintre întreg (ştiinţa militară) şi parte (arta militară) [1].

În acest context se poate preciza că arta militară contemporană românească s-a fundamentat şi dezvoltat pe trepte superioare, prin preluarea bogatei experienţe de luptă a poporului nostru acumulată în războaiele duse în trecut pentru apărarea şi independenţa patriei şi în marile ridicări revoluţionare pentru dreptate socială. Deci, arta militară, prin activitatea sa teoretică urmăreşte să obţină generalizări — concluzii, principii, procedee, norme — care vor ajuta comandanţilor în soluţionarea problemelor legate de pregătirea şi ducerea acţiunilor militare. Aceste generalizări teoretice principiale sînt înscrise în diferitele regulamente, manuale de specialitate, studii ştiinţifice, articole, lecţii etc.

Dar, arta militară pe lîngă latura ei teoretică, mai conţine şi o gamă extrem de variată de activităţi concrete, deci o latură aplicativă. Această latură este exprimată în hotărîrile comandanţilor, luate în diferite situaţii de război, în ordinele date de către aceştia, în ampla documentaţie de planificare şi asigurare a operaţiunilor studiată şi întocmită de statul major respectiv, în totalitatea măsurilor luate pentru rezolvarea unei probleme de război în orice domeniu (tactic, operativ sau strategic) s-ar situa el.

Desigur că orice problem de război se rezolvă în ultimă instanţă, de om. Eroismul de masă al ostaşilor, al micilor comandanţi, dîrzenia şi hotărîrea lor, izvorîte din dreptatea cauzei pentru care luptă, determină adesea succesul. Această problemă a fost şi a rămas viabilă şi în primul război mondial. Nu trebuieşte uitat că la Mărăşeşti, Regimentul 32 Mircea a contraatacat la baionetă, în cămăşi, fără a ţine cont de focul ucigător al artileriei şi mitralierelor duşmane, îndeplinindu-şi misiunea.

Ceea ce întăreşte hotărîrea ostaşilor, le uşurează sarcina, îi duce sigur la victorie, este hotărîrea logică şi justă a marelui comandant. Acesta are un orizont larg asupra tuturor operaţiunilor, bazat pe informaţii precise,

---

[1] Col. Traian Grozea, *Reflecţii despre arta militară*, Ed. Militară, Bucureşti, 1969, p. 35.

cunoaşte şi ştie aplica principiile imuabile ale războiului cu particularităţile lor specifice fiecărui caz în parte, îşi cunoaşte subordonaţii, mijloacele la dispoziţie, este omul realităţilor, făcînd mari acte de iniţiativă cînd situaţia o cere. Să nu uităm că, cu tot eroismul ostaşilor români la Robăneşti, Călugăreni, Stîlpu, Bălăria, românii au pierdut, în a doua decadă a lunii noiembrie 1916, bătălia pentru apărarea Bucureştiului. Aceasta întrucît aplicarea manevrei pe direcţii interioare de către comandamentul român, manevrînd ofensiv cu o grupare de forţe al cărui spate era neasigurat — aici exista un gol operativ spre care se îndrepta cea mai puternică grupare inamică — nu era indicată.

În această optică largă, referitoare la rolul marilor comandanţi români în primul război mondial, vom căuta să subliniem esenţa aportului tactic-strategic al cîtorva dintre ei. Vom adăuga şi 1—2 portrete de comandanţi din prima linie, ale căror fapte merită să fie subliniate. Considerăm că prezentarea acestor portrete din punct de vedere tactico-strategic are un rol important în direcţia folosirii trăsăturilor pozitive, pentru *deplina întregire* a personalităţii comandanţilor contemporani.

La data intrării României în primul război mondial (14/27 VIII 1916), în ordinea de bătaie a comandamentelor stabilită în vederea operaţiunilor militare, la comanda Armatei de nord a fost repartizat generalul Constantin Prezan — comandant al Corpului IV de Armată, comandă ce i s-a menţinut, deşi aceasta constituia de fapt o imposibilitate practică mai ales în timp de război [2]. Una dintre figurile militare româneşti cele mai cunoscute în acele vremuri şi elogios apreciate, pentru pregătirea sa tactică şi strategică, generalul Prezan, format la şcoala artei militare franceze, obţine rezultate deosebit de apreciabile, atît la comanda Armatei de nord, cît şi ulterior, la comanda Grupului de armate ce va angaja şi duce bătălia pentru Bucureşti şi apoi, ca şef al Marelui Cartier General român, în planificarea, organizarea şi conducerea memorabilelor bătălii din vara anului 1917, duse pentru apărarea Moldovei.

Deşi, după cum s-a văzut, generalul Prezan a deţinut funcţii înalte de conducere în comandamentele noastre, precum şi pe cea supremă de răspundere asupra tuturor operaţiunilor armatei noastre, el nu a lăsat posterităţii decît un destul de lapidar memoriu din care reies unele aspecte ale activităţii sale [3]. Cercetătorii actuali, între care menţionăm în mod deosebit pe generalul Ion Cupşa, sînt de acord în a sublinia importanţa parţială a acestui memoriu. Astfel, memoriul menţionează propunerile făcute de generalul Prezan, la 2 septembrie 1916, în vederea soluţionării situaţiei strategice create în urma insucceselor noastre pe frontul Dobrogei. La cererea primului ministru, comandamentul de căpetenie convoacă un consiliu cu toţi comandanţii de armate. În opoziţie cu ceilalţi comandanţi de Armate, care propuneau sistarea ofensivei în Transilvania, generalul Prezan propune — ţinînd cont de situaţia concretă de pe frontul de sud —, să se continue cu energie ofensiva în Transilvania,

[2] Gen. G. A. Dabija, *Armata Română în războiul mondial (1916—1918)*, Ed. I. G. Hertz, Buc., f, a., vol. I, p. 154 şi 161.

[3] Gen. C. Prezan, *Fapte petrecute în marele nostru război pentru care nu există acte*, (Manuscris aflat în Arhiva MFA — M. St. M.), v. şi gen. Ion Cupşa, *Armata Română în campaniile din anii 1916—1917*, Buc., Ed. Militară, 1967, p. 11—12.

deci pe teatrul principal de operaţiuni — acolo unde consideraţiile strategice cereau deziziunea —, la sud, întărindu-se apărarea cu 1—2 mari unităţi, de la Armatele II şi I şi nu de la Armata de Nord, care asigura implicit linia de comunicaţie cu Rusia şi consolidîndu-se apărarea pe frontul dobrogean [4]. Evenimentele militare ulterioare au confirmat justeţea propunerilor generalului Prezan, izvorîte din luciditatea gîndirii sale strategice. De asemenea, generalul Prezan mai lămureşte în memoriul său o problemă destul de discutată, înlocuirea, la 30 iulie 1917, a inteligentului şi deosebit de pregătitului general Cristescu — de fapt autorul planului de operaţiuni al Armatei — cu gen. Eremia Grigorescu, la comanda Armatei I, în timpul bătăliei de la Mărăşeşti, subliniind cauzele şi împrejurările acestei înlocuiri [5].

În scopul unei creionări cît mai pregnante a trăsăturilor ce au caracterizat personalitatea militară a gen. Prezan, ne vom referi, în paralel, la opera sa de concepţie şi la activitatea sa de comandant în două acţiuni ce ni s-au părut caracteristice: bătălia pentru apărarea Bucureştiului (12—20 noiembrie 1916) şi bătălia de la Mărăşeşti (24 iulie — 21 august 1917) [6].

În bătălia pentru apărarea Bucureştiului, este de admirat temeritatea, dîrzenia şi hotărîrea cu care gen. Prezan a urmărit, pînă în clipa finală, curajoasa manevră strategică pe direcţii de operaţii interioare.

Remarcăm aceleaşi elemente pozitive şi atunci cînd în calitate de şef al M.C.G. român, concepe şi execută manevra strategică de lovitură frontală cu scop de rupere, după care devenea posibilă manevra de învăluire şi de întoarcere asupra aripilor inamice rezultate în urma ruperii frontului acestuia. Manevra iniţială de rupere a frontului inamic era singura manevră posibilă în condiţiile poziţiilor continue, existente în vara anului 1917, pe frontul din Moldova [7].

Aplicarea manevrei strategice pe direcţii de operaţii interioare, în bătălia pentru apărarea Bucureştiului, îşi are izvoare largi în trecutul de luptă românesc. Este suficient să amintim de aplicarea acestei manevre, în 1574, de către Ion Vodă, şi în iarna 1595 de către Mihai Viteazul.

Se evidenţiază astfel faptul că gen. Prezan îşi însuşise din studiul aprofundat al istoriei militare o cultură profesională amplă.

În 1917, bazat pe ultimele învăţăminte reieşite din desfăşurarea operaţiunilor militare pe fronturile europene şi pe situaţia concretă operaţională din Moldova, generalul Prezan, hotărăşte ca, cu o armată — Armata 9 rusă —, să execute acţiuni demonstrative şi atacuri cu obiectiv limitat, iar cu restul de 4 armate să realizeze ruperea pe cîte o direcţie. În acest ansamblu, s-au combinat loviturile armatelor în sensul de a se realiza ruperea apărării inamice în două sectoare, urmată de o hotărîtă dezvoltare a ofensivei pe direcţii convergente, pentru a nimici o grupare inamică cît mai mare şi a se atinge un obiectiv cît mai îndepărtat — străpungerea strategică — necesară dezvoltării rapide, în adîncime, a ofensivei [8]. Lovitura principală

[4] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, *p.* 358—359.

[5] Gen. C. Prezan, *op. cit.*, p. 10—11; cf. şi gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 242.

[6] A se observa că periodizarea bătăliei de la Mărăşeşti se stabileşte în trei etape (24 iulie — 3 august 1917, 6 august 1917 şi 15—21 august 1917), în funcţie de acţiunile *forţelor române*. Cf. şi gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 238—254.

[7] Gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 272—273.

[8] *Ibidem*, p. 274.

se executa cu aripile interioare ale Armatelor 1 română și 6 rusă, ceea ce mărea zona sectorului de rupere și deci dădea posibilitatea dezvoltării ofensivei în spațiul operativ-strategic cu ample mișcări de rabatere laterală asupra flancurilor și spatelui inamic. Faptul dovedește că gen. Prezan își însușise repede învățămintele războiului și le aplică constructiv, dovedind încă odată aprofundata și dinamica sa cultură în domeniul artei militare.

S-ar părea că există un echivoc. Cu toată abilitatea sa în luarea hotărîrilor și în conducerea operațiunilor, gen. Prezan pierde bătălia de la București; în schimb, o cîștigă pe cea din Moldova.

Fără a încerca o justificare asupra poziției gen. Prezan în noiembrie 1916 — bătălia pentru București — pe care, de altfel, nu a făcut-o nici el în memoriul înaintat M. St. M., ni se pare necesar și logic a expune unele probleme legate de această bătălie.

În primul rînd, hotărîrea de a se da o bătălie pentru apărarea Capitalei în vestul Munteniei nu aparține gen. Prezan. Ea a fost sugerată M.C.G. român de către gen. Berthelot, șeful misiunii militare franceze [9]. Părerea gen. Berthelot a fost precumpănitoare și în toate directivele și ordinele date generalului Prezan de M.C.G. român. În luarea hotărîrii privind aplicarea manevrei pe direcții de operații interioare, exceptînd „estetismul" acesteia, se fac două grave greșeli. Prima, nu se ține cont în mod realist de inamic — forțele și posibilitățile sale. Probabil din lipsă de informații sau datorită subaprecierii forțelor acestuia, comandamentul român „nu vede" că cel mai puternic (număr și calitate) grup inamic — Grupul Kühne —, înainta direct spre golul operativ în care trebuie să acționeze grupul român de manevră, și că, în curînd inamicul periclita flancul drept și spatele grupului român. În al doilea rînd, spațiul de manevră al grupului român era prea îngust, coborînd în unele puncte abia la 50—60 km. Dacă, se mai adaugă la acestea și ritmul redus al ofensivei noastre, întîrzierea în privința luării hotărîrii inițiale, angajarea succesivă, pe pachete, în luptă a forțelor române, slaba dotare în artilerie și armament automat a trupelor noastre, capturarea planului de acțiune român de către germani etc., avem în linii mari tabloul sumbru al cauzelor înfrîngerii noastre. În cadrul complex al acestor cauze, își are și generalul Prezan partea sa de vină. Astfel, el a angajat în luptă marile unități pe rînd, așa cum soseau la bătălie, fără a le concentra inițial într-o puternică masă de manevră. De asemenea, neinformat, nu a luat măsuri suficiente de siguranță a spatelui și flancului drept al grupului de manevră, deși există un principiu militar imuabil, că „cine întoarce, riscă să fie întors", pe care apreciindu-l la justa sa valoare, ar fi trebuit să prevadă unele lucruri care i-au scăpat. Apreciem, totuși, măsura luată de a-și forma cu stînga strategică — Grupul Apărării Dunării —, un pivot pe rîul Neajlov, lucru ce i-a asigurat într-o bună măsură, retragerea de la 20 noiembrie. Socotim că erorile făcute se datoresc lipsei de experiență în conducerea operațiunilor. Se pare că concluzia cea mai justă pentru această bătălie constă în aprecierea gen. Prezan ca un bun teoretician — deși i se „dictează" esența hotărîrii —, dar, ca un comandant ce mai avea nevoie de experiență în conducerea operațiunilor de război.

În schimb, în 1917 planul său ofensiv este excelent, mult mai bun decît al Puterilor centrale, care prevedea executarea tot a două lovituri dar separate între ele

[9] Gen. D. Iliescu, *Documente privitoare la războiul pentru întregirea României.* Buc., 1924, p. 112, v. și gen. I. Cupșa, *op. cit.*, p. 176—177.

printr-o zonă muntoasă şi foarte îndepărtată una de cealaltă (una în valea Siretului, alta în valea Oituzului), încît nu se puteau ajuta reciproc şi nici dezvolta, fiecare îmbrăcînd fronturi ce nu depăşeau 10—15 km[10].

Conducînd mari operaţiuni în plan operativ-strategic, cu unele insuccese la început, generalul Prezan va oferi artei noastre militare moderne întreaga sa capacitate, forţă de concepţie şi realizare, în marile bătălii de pe frontul Moldovei, din vara anului 1917, numele său fiind strîns legat de marile succese româneşti de la Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz.

Între marii comandanţi români din primul război mondial, se numără şi generalul Alexandru Averescu, fost comandant al Armatei 2, a cărui activitate militară în primul război mondial vom căuta să o prezentăm în linii esenţiale.

Şi în ce priveşte gen. Averescu, documentele rămase şi părerile istoriografilor sînt controversate, deci greu de urmărit şi definit. Vom încerca totuşi o sinteză asupra celor mai importante momente din activitatea de comandant a generalului Averescu.

Între 14 şi 25 august 1916, generalul Averescu fost comandant al Corpului 1 Armată a comandat Armata 2, care opera ofensiv în Transilvania, fiind trecut la 25 august 1916 la comanda Armatei 3, care apăra frontiera dunăreană şi Dobrogea împotriva forţelor Puterilor Centrale de la sudul Dunării[11]. La 26 august 1916, M.C.G. român „amînă" ofensiva generală din Transilvania, datorită evenimentelor de pe teatrul de operaţiuni sudic, unde căzuse Turtucaia, dar mai ales datorită nervilor săi slabi[12]. Iar, după ce Armatele 2 şi de nord îşi scurtează linia frontului, ajungînd pe Oltul mijlociu (zona Făgăraş) şi Homorod, M.C.G. român opreşte definitiv ofensiva în Transilvania, la 6 septembrie 1916[13]. Între timp, M.C.G. român, angajase succesiv în Dobrogea 4 Divizii de infanterie, luate de pe teatrul principal de operaţiuni din Transilvania (Diviziile 2 şi 12 de la Armata 1, Divizia 5 de la Armata 2 şi Divizia 15 de la rezerva generală)[14]. În felul acesta pe teatrul principal de operaţiuni, ofensiva română fusese paralizată chiar de noi.

Pentru soluţionarea acestei situaţii strategice, se convoacă la 2 septembrie 1916, la M.C.G. român, toţi comandanţii de armate.

Considerăm că este interesantă de subliniat părerea expusă de generalul Averescu în vederea soluţionării situaţiei strategice. Pornind de la premiza necesităţii abandonării planului iniţial de campanie român ca fiind necorespunzător, Averescu arată că: „Pentru a da o dezvoltare normală operaţiunilor noastre, trebuie a se opri ofensiva pe frontul de nord, a se reorganiza repede armata şi a porni cu maximum posibil de forţe o acţiune hotărîtoare pe frontul de sud"[15].

De fapt, ideea opririi ofensivei în Transilvania, teatrul principal de operaţiuni, conform planului iniţial, şi reluarea acesteia la sud, după o nouă regrupare şi reorga-

---

[10] Gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 275.

[11] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 154, 159—161.

[12] M. St. M., *România în războiul mondial*, vol. I, *Documente*, documentul 158, p. 322.

[13] *Ibidem*, documentul 213 şi 214, p. 389—391 şi *Ibidem*, vol. II, *Documente*, documentul 2 şi 3, p. 6—7.

[14] *Ibidem*, vol. I, *Documente*, documentele 382, 383, 417 şi 419, p. 626—627, 658, 660, v. şi M. St. M. *România în primul război mondial*, p. 589—590 şi 608—609.

[15] Gen. Al. Averescu, *Operaţiile de la Flămînda*, p. 25.

nizare a forțelor, a constituit punctul de vedere al tuturor comandanților de armate cu o singură excepție. Astfel, comandantul Armatei 2, generalul Grigore Crăiniceanu, sublinia: „Să se suspende ofensiva în Transilvania; să se dea o lovitură de măciucă în Dobrogea; în fine să se facă, dacă e posibil, o demonstrațiune de trecere în spatele inamicului“ [16]. Iar comandantul Armatei 1, generalul Ion Culcer, sublinia că: „efortul trebuie făcut întîi la sud“ [17]. Singur, generalul Prezan a opiniat just — așa după cum deja s-a arătat, pentru continuarea aplicării planului inițial cu unele amendamente. S-a precizat de la început că este interesant de subliniat „soluția Averescu“, deoarece ea a fost însușită de M.C.G. român. De asemenea în esență, s-au arătat și soluțiile propuse de ceilalți comandanți de armate, deoarece soluția Crăiniceanu constituie în embrion hotărîrea privind riscanta operație Flămînda. S-au subliniat aceste cîteva probleme, în vederea demonstrării rolului pe care generalul Averescu, în calitate de comandant al grupului Armatelor de sud (Armata 3 și Armata de Dobrogea), l-a avut în pregătirea și conducerea operațiunilor pe frontul de sud, în luna septembrie 1916. Este clar — după părerea noastră, că M.C.G. român comite o eroare strategică schimbînd teatrul principal de operațiuni din Transilvania la sud, schimbare numai teoretică, deoarece practic, se diluează în forțe și mijloace teatrul principal, dar nu se întărește suficient nici cel secundar pentru a deveni principal. (Aceasta în ce privește teza „sine qua non“ a obținerii deciziunii). Este de mirare că M.C.G. român și generalul Averescu adoptă această soluție, călcînd toate principiile generale cunoscute ale unei manevre strategice. Se slăbește frontul transilvan, acolo unde se soluționa de fapt deciziunea campaniei, astfel că contraofensiva Puterilor Centrale ne găsește slabi și ne dă peste cap. Ce am fi obținut la sud? Chiar dacă aruncam de la Dunăre și din Dobrogea forțele inamice, ofensiva noastră nu ar fi avut șanse de succes, cel puțin din trei motive. Primul, ofensiva și-ar fi încetinit ritmul și ar fi fost oprită în fața puternicei bariere naturale a Balcanilor, mai ales că Armata de la Salonic, slabă ca forțe și dotare materială în acea perioadă, nu ne putea veni în ajutor. În al doilea rînd, ne angajam cu majoritatea forțelor la sud de Dunăre, lăsînd posibilitate inamicului să treacă el la contraofensivă în Transilvania, să pătrundă în Muntenia, să ne taie legăturile cu aliații noștri ruși precum și să ne taie de bazele de aprovizionare și să cadă în spatele nostru strategic. Iar, în al treilea rînd, obiectivul principal care dădea tăria morală armatei și poporului nostru era eliberarea Transilvaniei, nu cuceriri fără rost și permanențe la sudul Dunării. Socotim că, pentru elucidarea acestei probleme, este cazul să recurgem și la cîteva argumente de ordin psihologic. Afectați în mod deosebit de succesele inamice de la sud și datorită faptului că, Capitala — centrul politic, administrativ și militar al țării — era la 40—50 km de Dunăre, marii noștri comandanți — bineînțeles cu unele excepții — și-au pierdut stăpînirea de sine. Au uitat că „pe cîmpul de luptă nu există situații disperate, ci numai oameni disperați“, pierzîndu-se în căutarea „celei mai adecvate soluții“ pentru „salvarea“ Capitalei. Nu s-a judecat „la rece“ posibilitățile inamicului de la sud, funcție de efectivele și mijloacele sale și nici nu s-au analizat toate posibilitățile noastre și ale aliaților. Coroborînd aceasta și cu lipsa de experiență a marilor noștri comandanți, în a soluționa probleme strategice complexe și grele, ajungem la propunerile lipsite de sens pe care

---

[16] Gen. Grigore Crăiniceanu, *O luptă pentru întregirea neamului*, Buc., 1928, p. 37.
[17] Gen. Ion Culcer, *Note și cugetări asupra campaniei din 1916*, Iași, 1919, p. 54.

majoritatea le-au făcut. Mai există însă, după părerea noastră, un aspect al problemei. Generalul Averescu socoteşte — şi pe bună dreptate — că, în calitate de comandant al Armatei 3, luîndu-se de bază propunerea sa, i se va da în subordine şi Armata de Dobrogea (lucru întîmplat), deci cca 50% din Armata noastră va fi sub comanda sa, fapt ce îi va da posibilitate de afirmare largă şi întreaga pondere asupra M.C.G. şi a evenimentelor viitoare. Activitatea sa ulterioară va demonstra şi această pregnantă trăsătură de caracter a generalului Averescu — setea de putere şi tendinţele sale de infailibilitate militară.

M.C.G. român în definitivarea hotărîrii sale pe plan strategic, este împins şi de telegrama lui Joffre — generalissimul francez —, care indică: „... că este o necesitate pentru armata română de a-şi consolida situaţia în Dobrogea..." iar pentru aceasta arăta că „Întărirea trupelor române în Dobrogea va avea poate ca rezultat o încetineală momentană a ofensivelor în Transilvania, dar planul iniţial va trebui, după părerea mea, să fie reluat cu toată intensitatea, de îndată ce situaţia va fi restabilită în Dobrogea"[18].

Indicaţia gen. Joffre ne arată cu claritate necesitatea rezolvării situaţiei din Dobrogea prin *„întărirea"* (sublinierea n.) acestui front, iar ca o consecinţă directă încetinirea de moment a ofensivei în Transilvania, teatru de operaţiuni înspre care se îndrepta din nou întreg efortul, după soluţionarea problemei de la sud. Se indică deci un joc de mişcare strategică, al cărui pion principal era Armata română, neţinîndu-se cont de insuficienţa căilor de comunicaţie nord-sud, în special cele ferate, de insuficienţa de armament, în special artilerie, de componenţa şi gradul de instruire a cadrelor şi trupelor, nu se vorbea nimic despre sprijinul aliaţilor.

Soluţia generalului Alekseev, şeful M.C.G. rus, de la 26 august 1916, era şi mai deconcertantă. Să se ia patru divizii de pe frontul Transilvaniei (cîte una de la Armata 1 şi de nord şi două de la Armata 2) care adăugate trupelor din Dobrogea să formeze o masă de manevră de 8 divizii în zona Silistra-Bazargic. Pe frontul din Transilvania să se continue ofensiva cu Armata de nord şi o parte din Armata 2, deoarece inamicul nu îşi putea termina concentrarea decît peste 2—3 săptămîni[19]. Deci, generalul Alekseev indica şi ofensivă la nord în Transilvania şi constituirea unui grup de manevră la sud, în Dobrogea. Despre acest grup sudic, sînt — după părerea noastră —, multe de discutat. Zona de concentrare, Silistra-Bazargic, deci între Dunăre şi Marea Neagră nu este fericit aleasă, frontul fiind foarte lung (120—150 km), fiecărei divizii revenindu-i un front de apărare între 15—20 km, ceea ce în condiţiile de înarmare ale noastre (foarte puţină artilerie şi armament automat) era prea mult, mai ales că este vorba de o regiune de cîmpie, fără zone de teren tari prin natura lor.

Alegerea unui aliniament mai spre nord, în partea cea mai îngustă a Dobrogei, care să protejeze importanta comunicaţie strategică: Cerna Vodă — Constanţa, dar să dea şi posibilitatea constituirii unor rezerve de mari unităţi care să acţioneze operativ prin contralovituri într-un punct sau altul al frontului, scoţîndu-se de la Turtucaia şi Silistra marile unităţi „închise" acolo, dublat acest proces de un comandament hotărît, suplu şi manevrier, cu nervi tari, ar fi soluţionat în condiţii optime problema Dobrogei, în timp ce pe teatrul principal de operaţiuni din Transilvania s-ar

---

18 M. St. M., *România în primul război mondial*, vol. II, p. 8.
19 *Ibidem*, p. 9—13.

fi desfăşurat o ofensivă hotărîtă atingîndu-se linia scurtă şi tare a masivului Munţilor Apuseni sau cel puţin linia Mureş—Tîrnava Mare, afectîndu-se astfel zonele de concentrare inamice şi rezistîndu-se mai uşor contraofensivei inamicului. Faţă de sugestiile aliaţilor şi propunerile comandanţilor de Armate, M.C.G. român îşi însuşeşte propunerea Averescu, susţinută — aşa cum s-a arătat şi de ceilalţi comandanţi de Armate, excepţie făcînd numai generalul Prezan —, trecînd la executarea ei. Este oprită ofensiva pe teatrul principal din Transilvania şi schimbîndu-se centrul de greutate al operaţiunilor de la nord la sud, se hotărăşte ofensiva pe frontul Dobrogei. În acest sens, se constituie, sub comanda generalului Averescu, Grupul Armatelor de sud (Armata 3 şi Armata de Dobrogea), care a fost întărit cu 3 Divizii (21 şi 22 de la Armata 2 şi 10 de la rezerva generală) [20]. Acest Grup de Armate a primit, la 3 septembrie 1916, misiunea de a trece la ofensivă în Dobrogea şi a nimici gruparea inamică de forţe din sud [21].

După primirea acestei misiuni, generalul Averescu analizînd situaţia de ansamblu a frontului român şi cea specială a frontului de sud, ia una dintre cele mai interesante şi frumoase hotărîri. În esenţă, această hotărîre prevedea „a se combina acţiunea frontală din Dobrogea cu un atac în spatele frontului duşman, ceea ce implica necesitatea de a trece forţele mobile ale Armatei 3 peste Dunăre, la o distanţă convenabilă de frontul de luptă din Dobrogea“ [22]. În vederea concretizării soluţiei adoptate, generalul Averescu hotărăşte să treacă Dunărea în sectorul Flămînda (cca 25 km nord-est Giurgiu) cu o grupare tare de 5 Divizii de infanterie (10, 16, 18, 21 şi 22) şi Divizia 1 cavalerie. Locul ales pentru trecere se găsea la cca 140 km în spatele frontului inamic dobrogean [23]. În acest sens, generalul Averescu înaintează M.C.G. român, la 5 septembrie 1916, raportul-propunere cu nr. 319, care este aprobat de către acesta şi dispus apoi ca ordin Grupului Armatelor de sud [24].

Planul viza obţinerea unor rezultate decisive. În linii mari, el prevedea trecerea Dunării cu totalitatea forţelor în trei zile, după care acestea, dispuse pe două eşaloane, (în primul eşalon 3 divizii de infanterie şi Divizia de cavalerie acoperite spre nord — de-a lungul Dunării — de o divizie de infanterie, înainta spre Akadînlar, iar, în al doilea eşalon, spre dreapta, o Divizie de la Armata de Dobrogea şi o a doua Divizie, care cucerind Rusciukul acoperea spatele întregii grupări de manevră), urma să ia contactul cu spatele Armatei 3 bulgare, probabil în 7-a zi de la forţarea Dunării.

Armata de Dobrogea, acţionînd ofensiv, simultan cu grupul de manevră, trebuia să lovească decisiv aripa dreaptă inamică, rupînd-o de Marea Neagră şi făcînd-o să întoarcă spatele grupului de manevră, iar, prin mişcări frumos combinate grupul de manevră şi Armata de Dobrogea trebuiau să facă joncţiunea, „încercuind total cea mai mare parte a armatei inamice“ [25].

De asemenea, reţine atenţia cercetătorului modul excepţional — pentru acele vremuri — în care, pe baza unor judicioase măsuri indicate de generalul Averescu, s-au făcut, între 4 şi 18 septembrie 1916 pregătirile pentru trecerea Dunării la Flă-

---

[20] *Ibidem*, p. 18.
[21] *Ibidem*, p. 18—21.
[22] *Ibidem*, p. 41—42; gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 82—83.
[23] *Ibidem*, p. 42—45.
[24] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 363—367.
[25] M. St. M., *op. cit.*, II, p. 45; *Ibidem*, vol. II. *Documente*, documentul 9, p. 11, documentul 12, p. 17, documentul 15, p. 32.

mînda[26]. Cu toate necazurile ivite la 18 septembrie, în noaptea de 18/19 septembrie și în ziua de 19 septembrie 1916 (bombardamentele aviației germane asupra podului, ploaia cu furtună care a rupt podul în două locuri, bombardamentul monitoarelor austriece care ieșiseră noaptea din canalul Belene datorită creșterii apelor Dunării etc.), grupul de manevră român trece Dunărea cu 2 divizii (10 și 21 infanterie) și formează un cap de pod pe aliniamentul general: Slivopole (Kasiklar), Breașlen[27], pulverizînd slabele forțe inamice de pe malul drept al fluviului. Trecerea Dunării de către trupele române a surprins complet Grupul de armate Mackensen și Armata 3 bulgară, deși generalul Toșev, comandantul acesteia, a declarat apoi că se aștepta la o trecere[28]. Măsurile luate în mare grabă pentru „a cîrpi“ frontul cu unități slabe, aduse de peste tot, demonstrează surprinderea totală — strategică și tactică — a inamicului și infirmă teza lui Toșev. Marile inundații produse în urma ploilor în zona de trecere, îngreunau accesul trupelor la pod și instalarea artileriei în vederea protecției acestuia contra flotilei de monitoare austriece. În acest sens, apare necesară și justă cererea făcută de generalul Averescu M.C.G. român pentru oprirea temporară a trecerii[29]. Cererea a fost aprobată și majoritatea trupelor trecute pe malul drept au fost retrase pe cel stîng, lăsîndu-se în capul de pod numai 2 regimente cu artilerie de 53 mm.

Între timp, situația generală se agravează în urma trecerii Armatei 9 germane la ofensivă în Transilvania, a stopării ofensivei Armatei de Dobrogea după o pătrundere de 3—8 km, a ruperii în două locuri a podului de la Flămînda de către minele de curent inamice. Ca urmare, M.C.G. român hotărăște oprirea operației Flămînda, trimiterea în Transilvania a marilor unități române de aici, retragerea capului de pod și trecerea la defensivă în Dobrogea[30].

Față de cele arătate, se impun unele concluzii. Cum deja s-a precizat, oprirea ofensivei generale pe teatrul principal de operațiuni din Transilvania a fost o greșeală fatală. Trecerea la ofensivă pe teatrul de operațiuni secundar din sud era o acțiune neindicată și de la care nu se putea aștepta deciziunea. Deci, din punct de vedere strategic, atît M.C.G. român, cît și generalul Averescu greșesc, și încă grav. „Scuzele“ pe care le schițează generalul Dabija, arătînd că: „Dacă generalul Averescu putea și trebuia să aprecieze oportunitatea acesteia [este vorba de „manevra de la Flămînda“] numai în cadrul Grupului de Armate de sud, comandamentul de căpetenie era dator să aprecieze trecerea de la Flămînda în cadrul întregului teatru de război al României. . .“ [31], sînt neconcludente, dar justificate, cunoscut fiind faptul că generalul Dabija a fost subșeful de stat major al Armatei 2, comandată de generalul Averescu, care de altfel îi

[26] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 367—373, v. și M. St. M. *op. cit.*, vol. II, p. 48—69.

[27] M St. M., *op. cit.*, vol. II, p. 81—98.

[28] Gen. I. Toșev, *Operațiunile armatei 3 bulgare în Dobrogea, în 1916*, Sofia, 1921, p. 121—125; v. și Gen. Al. Ioanițiu, *Războiul României 1916—1917*, vol. I, Buc., 1928, p. 78.

[29] M. St. M., *op. cit.*, vol. II, p. 105—106, v. și M. St. M. vol. II, *Documente*, documentul 23, p. 41, documentul 26, p. 43, documentul 30, p. 46.

[30] M. St. M., *op. cit.*, vol. II, *Documente*, documentul 31 și 32, p. 46—47, documentul 36, p. 49; Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 379—396.

[31] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 397.

şi prefaţează lucrarea şi face parte din „tabăra“ generalului Averescu, elogiind acţiunile militare ale acestuia şi criticînd pe alţi comandanţi români, în special pe generalul Prezan [32]. Cel care propune defensiva la nord şi acţiunea ofensivă la sud, la 2 septembrie 1916, a fost tocmai generalul Averescu, deci reiese cu claritate faptul că un comandant de Armată nu poate fi surd şi orb în ce priveşte teatrul general de operaţiuni, el neprivind decît la zona Armatei sale! Cu atît mai mult în cazul respectiv, cu cît din însăşi contextul propunerii se desprind elementele de ansamblu ale vederilor sale.

Totuşi, manevra de la Flămînda, privită într-o optică numai operativă, apare ca îndrăzneaţă şi interesantă. A cădea, prin surprindere, cu o masă de 6—7 Divizii în spatele unui inamic puternic angajat frontal şi serios zdruncinat şi afectat de pătrunderi de ordinul a 3—8 km, nu este lucru uşor pentru acest inamic! Dacă, în Dobrogea M.C.G. rus mai aducea — şi îi era uşor — 6—8 divizii, iar Armata Sarrail de la Salonic, ridicîndu-şi efectivele de la 17 divizii slabe, la cel puţin 20—25 de divizii bune şi bine dotate, inamicul de la sud putea fi uşor scos din luptă.

În aplicarea acestei soluţii, intervine însă o problemă cardinală: cînd se putea face acest lucru? Şi, legat de aceasta se mai ridică o problemă: avea România posibilităţi — în efective şi mijloace de luptă —, să abordeze ofensiva şi pe teatrul de operaţiuni principal, din nord şi pe cel secundar, din sud?

Socotim că răspunsul la aceste probleme este negativ. Un răspuns pozitiv, ar fi fost din domeniul aventurismului strategic.

Prin urmare, „manevra de la Flămînda“ cu toată îndrăzneala şi frumuseţea concepţiei ei, era nulă şi neavenită în contextul general strategic-operativ al anului 1916. Ea nu trebuia admisă de M.C.G. român. Părerea generalului Prezan a fost atunci justă, cea a generalului Averescu o eroare strategică-operativă. Probabil că şi generalul Averescu şi-a dat seama de aceasta, întrucît nu a repetat o astfel de eroare; în schimb, şi-a dovedit temeinicia pregătirii sale militare şi curajul în luptele pe care le-a condus în noiembrie-decembrie 1916, pentru a retrage Armata 2 în Carpaţii răsăriteni, a apăra porţile Moldovei de încercările desperate de pătrundere ale invadatorilor; dar, mai ales, în campania anului 1917, cînd, după refacerea Armatei române din iarna 1916—1917, a condus ofensiva noastră de la Mărăşti.

M.C.G. a încredinţat, la începutul lunii iulie 1917, Armatei 2 române (56 batalioane, 14 escadroane, 448 mitraliere, 228 guri de foc, dintre care 52 grele şi 21 de avioane) [33], misiunea ca în cooperare cu dreapta Armatei 4 ruse (care se află la stînga sa) să rupă apărarea inamicului din faţă şi să dezvolte apoi ofensiva pînă în valea superioară a rîului Putna, ţinînd legătura permanentă cu Armata 9 rusă, din dreapta sa [34]. În faţa Armatei 2 române şi 4 ruse, se găsea aripa dreaptă a Armatei

[32] Gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 12—13.
[33] Lt. col. N. Stoenescu, ***Bătălia de la Mărăşeşti***, Buc., 1930, p. 62.
[34] Arhiva M.F.A. — M. St. M., ***Fond Armata 2/1917***, Secţia operaţii, dosar 23, anexe, fila 6.

1 austro-ungară (21 de batalioane, 36 escadroane, 252 mitraliere şi 142 guri de foc, dintre care 6 erau grele)[35], a cărei poziţie era temeinic organizată pe centre de rezistenţă, legate între ele, constituite în două poziţii pentru a da adîncime apărării pe direcţiile cele mai importante şi acoperite cu obstacole şi baraje.

Raportul de forţe în ansamblul frontului Armatei 2 era de 2,7/1 în infanterie şi 1,6/1 în artilerie, în favoarea românilor, fapt ce permitea comandamentului nostru anumite concentrări de foc şi efective în locul şi momentul destinat ruperii frontului inamic. Superioritatea în ce priveşte focul de artilerie nu era însă satisfăcătoare; de aceea ritmul ofensivei va fi încet, iar pierderile destul de mari.

Hotărîrea luată de generalul Averescu, comandantul Armatei 2, de a da lovitura principală cu stînga pe direcţia generală: Mărăşti—Tulnici, ajungîndu-se pe drumul cel mai scurt la obiectivul final — valea Putnei, în strînsă legătură cu dreapta Armatei 4 ruse, era justă, ca şi obiectivele succesive fixate, prin a căror cucerire se împiedecau eventualele concentrări inamice, ce ar fi putut, de asemenea, lovi flancul drept al Armatei 4 ruse. Cu observaţia că, chiar în sectorul de rupere nu s-a realizat densitatea artileristică necesară (raport 1,4/1 în favoarea românilor) şi că s-a împărţit Divizia 6 infanterie la două corpuri de armată, în loc de a se da completă Corpului 2 armată — de la lovitura principală —, asigurîndu-se o mai mare superioritate de forţe şi mijloace şi o conducere mai unitară, măsurile luate sînt juste. De asemenea, este de subliniat şi ansamblul de măsuri organizatorice luate de comandament pentru buna desfăşurare a ofensivei, ca: completarea şi îngroparea legăturilor telefonice şi telegrafice, completarea sistemului de transmisiuni cu telegrafie optică şi relee de agenţi, amenajarea de noi drumuri, organizarea genistică a raioanelor unde s-au dispus rezervele, şanţuri de comunicaţii pentru mişcarea adăpostită a trupelor, depozite blindate de muniţii şi hrană, completarea formaţiunilor sanitare etc.[36].

Moralul ostaşilor români era excelent. Ei ardeau de nerăbdare să răzbune suferinţele îndurate şi să elibereze pămîntul sfint al Patriei cotropit de duşmani. La dezvoltarea acestui înalt moral de luptă, un rol l-a jucat şi ordinul de zi dat de generalul Averescu, la 7 iulie 1917, înainte de începerea bătăliei. Între altele, comandantul Armatei 2 arăta: „... Ostaşi! A sosit momentul mult aşteptat de toată suflarea românească, de voi însă mai mult decît de oricine, să reluăm lupta pentru a răsturna zăgazul dincolo de care se aud gemetele părinţilor, fraţilor, copiilor noştri sub apăsarea vrăjmaşului hrăpăreţ. Nu uitaţi că reluăm lupta pentru cea mai dreaptă şi sfîntă cauză: pentru izgonirea cotropitorilor din căminele noastre... Am toată nădejdea că Armata 2 română nu va lipsi de la o aşa sfîntă datorie şi va şti să se menţină, ca şi pînă acum, prin valoarea ei dovedită, la înălţimea încrederii ce pune ţara în ea"[37]. După o pregătire de artilerie de două zile (9 şi 10 iulie 1917), la 11 iulie 1917, ora 4, trupele române şi ruse au trecut la ofensivă. În prima zi a ofensivei, trupele române şi cele ruse au reuşit să rupă prima poziţie de apărare inamică într-o

---

[35] Lt. col. N. Stoenescu, *op. cit.*, p. 51 (Sublinierea autorului citat că numai 6 guri de foc erau *grele* este după părerea noastră discutabilă, ţinînd cont de faptul că Armata austro-ungară dispunea de mult mai multă artilerie grea în dotarea sa).

[36] Gen. Al. Iarca, ***Generalul Averescu în război***, Buc., 1931, p. 30—31, v. şi Mihail Văgăonescu, ***Viaţa în război***, Ed. Casei şcoalelor, Buc., 1925, p. 296—309.

[37] Arhiva M. F. A. — M. St. M., ***Fond Armata 2***, secţia operaţii, dosar 159/1917, vol. I, fila 5. Ordinul nr. 1851 din 7 iulie 1917; v. şi revista ***România în timpul războiului 1916—1918***, aprilie 1920, p. 135—136; M. Văgăonescu, ***op. cit.***, p. 310—311.

zonă largă de circa 20 km, inamicul suferind pierderi grele, după cum rezultă din raportul arhiducelui Joseph, comandantul grupului de armate inamic [38]. Ofensiva a fost continuată energic în zilele de 12 și 13 iulie, după ce inamicul se retrăsese în noaptea de 11/12 iulie pe o nouă poziție tare natural și întărită genistic.

M.C.G. român, ținînd cont de evenimentele din Galiția și Bucovina (forțele Puterilor centrale respingeau spre est trupele ruse, creind un serios pericol pentru flancul drept strategic al dispozitivului ruso-român din Moldova), a hotărît și dispus, prin ordinul dat la 12 iulie, ora 18,40, oprirea operațiunilor pe aliniamentul atins în seara de 12 iulie [39].

Generalul Averescu, analizînd situația, cere M.C.G. român — și de astă dată just — permisiunea de a continua ofensiva pînă la atingerea unui aliniament puternic pe care să se oprească, și care să poată servi ulterior ca bază de reluare a ofensivei. M.C.G. român aprobă cererea. Ofensiva continuă cu succes în ziua de 14 iulie, creind prin dezvoltarea ei o amenințare serioasă în zona de joncțiune a Armatelor inamice 1 austro-ungară și 9 germană, și silind inamicul să-și îndrepte aici toate disponibilitățile. Între 14 și 19 iulie, se dau lupte înverșunate cu succese mari pentru români și ruși, singur puternicul raion fortificat Măgura Cașinului rămînînd în mîna inamicului. În seara de 19 iulie, ofensiva a fost oprită și Armata 2 s-a regrupat în vederea defensivei, primind în sprijin încă 2 Divizii de infanterie și extinzîndu-și dreapta peste valea Doftanei pentru a înlocui Corpul 40 din Armata 9 rusă, care devenea disponibil pentru nordul Moldovei, pînă la 22 iulie [40].

Realizînd un intrînd operativ, adînc de 25 km și cu o dezvoltare frontală de 35 km, tocmai în punctul cel mai nevralgic al dispozitivului inamic — joncțiunea dintre Armata 1 austro-ungară și Armata 9 germană —, ofensiva româno-rusă de la Mărăști și-a atins și depășit scopurile operativ-tactice, creind, după ruptura frontală a poziției inamice, largi posibilități pentru dezvoltarea strategică prin învăluirea sau întoarcerea flancurilor celor două Armate inamice. Situația generală a frontului estic aliat nu a permis această dezvoltare iar forțele necesare nu au existat nici ele. Totuși, Mărăștii au însemnat primul mare succes românesc din 1917, sădind din plin încrederea ostașilor și ofițerilor în forțele noastre, în viitorul care începea să se deseneze luminos înspre victoria finală.

Concepția gen. Averescu asupra ofensivei, organizarea bătăliei, conducerea ei energică și oportună, cu toate micile greșeli făcute — rămase însă fără urmări mai grave —, au demonstrat din plin priceperea sa de comandant de oști. Dacă în 1916 a greșit, în 1917, acumulînd din plin experiența generală a războiului și a sa personală, a obținut succese în pregătirea și conducerea operațiunilor și ca urmare o mare pondere morală în armată. Generalului Averescu, apreciem că i se potrivesc perfect cele afirmate de Frederic II în „Instrucțiunile militare ale Regelui Prusiei", că: „generalii sînt mai de plîns decît s-ar crede; toată lumea îi condamnă

---

[38] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. IV, p. 108.

[39] Arhiva M. F. A. — M. St. M., *Fond M. C. G.*, Secția operații, dosar 11/1917, fila 36.

[40] Arhiva M. F. A. — M. St. M., *Fond Armata 2*, Secția operații, Ordinul 2050/1917 al Armatei 2, v. și *dosar 3 anexe*, fila f. n., v. și col. Radu Băldescu, *Ofensiva de la Nămoloasa. Bătălia de la Mărăști*, Sibiu, 1928, p. 52—57.

fără să-i asculte..."[41], precum și de Joffre care spune: „Nu sînt dintre aceia care să aduleze pe căpitanii ce nu au fost niciodată învinși. Există în înfrîngere un învățămînt de curaj și de perseverență, pe care unii șefi nu îl înțeleg decît prea tîrziu"[42]. În 1930, generalii Al. Averescu și C. Prezan, au fost avansați la gradul de mareșal. Arătînd meritele militare ale generalului Averescu nu putem scăpa din vedere poziția sa reacționară în calitate de politician și mai ales ca șef al unui guvern cunoscut prin măsurile antimuncitorești luate, în perioada avîntului revoluționar din anii 1918—1920.

Era la începutul lui septembrie 1916. Înaintarea armatei române, care se făcuse cu deosebită prudență și într-un ritm foarte încet în Transilvania, fusese practic oprită de către M.C.G. român, datorită „evenimentelor" petrecute pe frontul de sud (căderea Turtucaiei la 24 VIII 1916, părăsirea Silistrei la 26 VIII 1916, succesele locale ale ofensivei inamice în Dobrogea)[43].

La 2 septembrie 1916, M.C.G. român, în urma conferinței cu comandanții de Armate, hotărăște — eronat din punct de vedere strategic — oprirea definitivă a ofensivei din Transilvania și schimbarea planului de campanie inițial, trecîndu-se la ofensivă in sud, adoptînd planul Averescu de conjugare a unei ofensive generale in Dobrogea cu trecerea Dunării de către un grup de manevră — operația Flămînda —, care să cadă în spatele inamicului și împreună cu Armata de Dobrogea să-l nimicească.

Neatingînd pe frontul transilvan nici măcar obiectivele minimale necesare trecerii la o defensivă cu șanse de succes, trupele române sînt oprite pe aliniamente nefavorabile de teren, prea lungi, fără legături operative și uneori chiar tactice între ele și condamnate să suporte „în liniște" concentrarea inamicului și contraofensiva acestuia, bogat „echipată" cu mijloace de foc (în special artilerie grea și mitraliere), cu trupe special antrenate pentru teatrul de operațiuni muntos (corpul alpin bavarez, brigăzile de munte austriace) și cu multă experiență de război.

În aceste condiții generale, planul Armatei 9 germane apărea ca logic. El consta, într-o primă fază, în declanșarea unei ofensive la Jiu pentru aruncarea peste munți a Diviziei 11 române care ocupase Petroșanii, punînd stăpînire pe Pasurile Vulcan și Surduc, apoi în atacarea Corpului 1 Armată, aflat în fața Sibiului, învăluindu-se ambele flancuri. Odată defileele Jiu și Olt în mîna inamicului, acesta va invada Oltenia, după care îndreptîndu-se spre est, odată cu forțarea Dunării de către inamicul de la sud, va începe acțiunea de cucerire a capitalei României — Bucureștiul. Concomitent, se vor forța trecătorile Carpaților răsăriteni, pentru a se pătrunde în cîmpia Siretului, tăindu-se legăturile strategice româno-ruse la

---

[41] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 16.
[42] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 16.
[43] M. St. M. *op. cit.*, *Documente*, vol. II, documentul 1, p. 3—6; v. și Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 190—323.

aripa de sud a frontului aliat oriental și nimicindu-se Armata română, prinsă în „capcana Munteniei" [44].

Planul Puterilor centrale viza lucruri mari, printre care obținerea deciziunii în fața României — care urma a fi scoasă rapid din luptă — și crearea din resursele economice ale țării noastre (în special petrol și produse agro-alimentare) a unei puternice baze economice pentru continuarea războiului, de care Puterile centrale aveau deja acută nevoie. Din punct de vedere militar planul purta amprenta vizibilă a celor doi elevi ai lui Schlieffen — Hindenburg și Ludendorff. Dubla învăluire strategică, sistem Cannae, era leit-motivul acestui plan.

Dar realitatea nu a fost pe măsura concepției. Eroismul trupelor dublat de priceperea și eroismul comandanților români a încurcat planurile inamicului. Deși am fost înfrînți în campania anului 1916, iar trupele române s-au retras — este drept cu mari pierderi — în Moldova, ele au supraviețuit, s-au refăcut și, în 1917, au înfrînt inamicul cotropitor în memorabilele bătălii de la Mărăști, Mărășești și Oituz.

Printre eroii români, care, cu priceperea și bravura lor, au stăvilit sau întîrziat acțiunile inamicului, se situează la loc de frunte generalii Ion Dragalina și David Praporgescu, ambii jertfindu-și viața în mod eroic pentru apărarea gliei strămoșești.

La începutul operațiunilor noastre, generalul Ion Dragalina, comandă Divizia 1 infanterie din Armata 1 română, care avea misiunea să opereze între valea Cernei și Turnu Severin. În această situație operativă, este demnă de subliniat hotărîrea energică a generalului Dragalina de a ocupa muntele Alion — cheia stăpînirii gurii Cernei și a pivotului Orșova. Acțiunea a fost dusă la bun sfîrșit, în condiții excepționale, de către R. 17 I. de sub conducerea Lt. col. Tăutu, care a ocupat apoi și Orșova [45].

Raionul se liniștește apoi, iar Armata 1 subțiază potențialul de luptă al Diviziei 1, trimițînd în sectorul grav amenințat al văii Oltului două regimente și artilerie, lăsînd Diviziei numai șapte batalioane pe frontul Vîrful Cocoșului, Orșova, 2 batalioane în rezervă la Cireșu și un batalion la Baia de Aramă. La 11 octombrie 1916, prin ordinul nr. 2262, generalul Dragalina, este numit comandant al Armatei 1, înlocuind pe generalul Ion Culcer.

Considerăm necesar să ne exprimăm o părere personală asupra acestei înlocuiri, destul de controversate. În sectorul său, generalul Culcer, avea de privit trei mari direcții operative: valea Dunării, valea Jiului și a Oltului, aceasta atît sub aspect defensiv cît și ofensiv. În perioada la care ne referim, inițiativa strategică trecînd de partea Puterilor centrale, problema se punea sub aspectul defensivei cu contraatacurile și contraloviturile ofensive inerente. Pentru comandantul Armatei 1 se punea problema: care era cea mai importantă direcție operativă? Răspunsul, rezultat al unei analize temeinice a întregii situații, socotim că era destul de clar — valea

[44] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 17—18, v. și C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, vol. II, Ed. II, Buc., f. a. p. 7—15; v. și Erich v. Falkenhayn, *Campania Armatei a 9-a împotriva românilor și rușilor*, Buc., 1937 (traducere), p. 24—44, 208—217.

[45] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 21—23; v. și M. St. M. *op. cit.*, *Documente*, vol. I, documentul 126, p. 288—293, documentul 127, p. 293.

Oltului. Intervalul dintre flancul drept al Armatei 1 şi cel stîng al Armatei 2 române, dădea posibilitatea inamicului să zdrobească liniştit flancul drept al Armatei 1, să-şi deschidă cea mai importantă comunicaţie, dublată de o bună cale ferată — valea Oltului, să iasă pe Olt pentru a-şi deschide drum spre est, interpunîndu-se ca o pană adînc înfiptă între cele două armate române, Armata 1 cu slabele ei forţe din Oltenia fiind apoi fărîmiţată prin pătrunderi pe valea Jiului şi de-a lungul Dunării şi nimicită.

Or, generalul Culcer a văzut tocmai invers problema. A dat prioritate văii Jiului, poate ţinînd cont de bazinul carbonifer de aici, poate ţinînd cont de o manevră strategică de întoarcere prin valea Mureşului a inamicului ce ataca în defileul Oltului. În acest caz, ideea călca flagrant principiul proporţionării scopului cu mijloacele, căci oricît ar fi fost de întărită Divizia 11 infanterie română (care lupta în valea Jiului), ea nu avea forţe şi nici perspective de a le primi, pentru a ajunge în valea Mureşului şi a executa apoi o acţiune de întoarcere a inamicului din valea Oltului, oferind rezervelor inamice ce afluiau continuu spre Mureş flancul stîng, într-un gen de „marş procesional“ à la Frederic al II-lea [46]. Hotărîrea de a angaja la Jiu toate forţele disponibile, aproape dirijînd personal ofensiva Diviziei 11[47], este o eroare operativ-strategică. Datorită acestui fapt, în clipele grele ale Corpului 1 Armată român, care lupta la Olt, generalul Culcer nu l-a putut ajuta, şi mai mult, a luat hotărîrea aprobată după insistenţa sa de M.C.G. de a se lua comanda corpului 1 Armată inteligentului şi pregătitului general I. Popovici [48]. În schimb, propunerea generalului Culcer, făcută M.C.G. în urma succeselor ofensivei inamice de la Olt şi Jiu, cu telegrama nr. 657 din 11 oct. ora 12,25 „de a decide dacă nu este cazul de a se lua măsuri de o retragere, care să se poată face în ordine, iar nu sub presiunea inamicului“ [49], o apreciem ca justă. Dacă s-ar fi admis această propunere, Armata 1 s-ar fi putut retrage în ordine pe malul estic al Oltului, scurtîndu-şi frontul de apărare, constituind pivotul strategic din stînga al Armatei române de pe frontul de nord şi opunînd cu mijloace mult mai mari, o puternică apărare strategică în faţa capitalei ţării.

De data aceasta, generalul Culcer nu greşise. În schimb, i s-a luat comanda Armatei 1. Aluziile şi interpretările maliţioase ale unor istoriografi la adresa acestui comandant român le considerăm, în majoritate, tendenţioase [50]. Generalul Culcer a greşit dar nu mai mult decît alţii, iar problema pătrunderii inamice de la Olt s-ar

---

[46] Pentru înţelegerea noţiunii de „marş procesional“ a se vedea printre altele tratatul sumar de *Istorie Militară* de Mr. Victor Renescu, Sibiu, 1923, p. 72—76; *Istoria Militară*, de Mr. Băldescu Radu, Sibiu, 1925, p. 84—85.

[47] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 78; v. şi M. St. M., *op. cit.*, *Documente*, vol. I, documentul 201, p. 373; *Ibidem*, vol. II, documentul 161, p. 168; M. St. M. *op. cit.*, *Documente*, vol. I, documentul 199, p. 370—371.

[48] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 137—139; M. St. M., *op. cit.*, vol. II, p. 798.

[49] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 386—389; M. St. M., *op. cit.*, *Documente*, vol. III, partea I-a, documentul 462, p. 394—395, documentul 463, p. 395 şi documentul 464, p. 395.

[50] Printre altele se remarcă chiar şi poziţia Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 382, precum şi a Gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 138—139; M. St. M., *op. cit.*, *Documente*, vol. III partea I-a, documentul 465, p. 396.

fi putut soluţiona în faza Sibiu, dacă nu mai înainte, prin deplasarea stîngii Armatei 2 la legătura operativă cu dreapta Armatei 1, soluţie pe care trebuia s-o dea neapărat M.C.G. care vedea şi conducea ansamblul strategic al operaţiunilor.

Revenind acum la generalul Ion Dragalina, el lua comanda Armatei 1, într-o situaţie deosebit de grea pentru aceasta. Om ponderat dar hotărît, cu o aleasă pregătire militară, stimat şi iubit de toţi ofiţerii şi soldaţii „tata Dragalina" — cum era cunoscut în armată —[51], luînd comanda, hotărăşte a merge în prima linie pentru a se documenta şi a hotărî la faţa locului măsurile de redresare a situaţiei. El nimereşte la 12 octombrie cu maşina în mijlocul patrulelor inamice care pătrunseseră în defileul Jiului între Bumbeşti şi Lainici, şi este rănit de focurile inamice. Pansat imediat dar evacuat şi operat prea tîrziu, generalul Ion Dragalina moare la 27 octombrie 1916 la Bucureşti în spitalul improvizat din fostul palat regal.

Scoaterea din luptă a generalului Dragalina a influenţat negativ moralul trupelor şi ofiţerilor, lăsînd Armata 1 în momentele cele mai grele, fără un comandant priceput şi destoinic, cunoscător al situaţiei şi al zonei de operaţiuni a Armatei. Armata 1 îşi urma destinul său implacabil, iar generalul Dragalina intra în panteonul eroilor, cu sentimentul datoriei, împlinite.

De asemenea, este interesant a urmări în cadrul luptelor pentru apărarea defileului Oltului, soarta celuilalt general român, căzut aici — David Praporgescu. Iniţial, comandant al Diviziei 20 infanterie, înfiinţată după declararea războiului cu efective reduse şi armament slab, generalul Praporgescu trimisese deja cîteva batalioane care au participat la luptele din defileul Oltului. La 10 octombrie 1916, Divizia 20 a fost desfiinţată, unităţile ei fiind repartizate Diviziilor 23 şi 13 din Corpul 1 Armată, aflate în plină luptă[52]. Ulterior, chemat urgent, se întîlni cu generalul Popovici, comandantul C. 1 A, la Cîinenii de Argeş, primind de la acesta misiunea de a apăra malul drept al Oltului, in zona Muntelui Robu, unde Corpul 1 Armată îşi formase un detaşament — misiune pe care cu mult tact şi eroism şi-a îndeplinit-o.

În urma marilor insistenţe ale generalului Culcer, comandantul Armatei 1, M.C.G. aprobă şi Armata 1 dă ordinul nr. 336 din 18 septembrie 1916, prin care generalul Praporgescu este numit comandant provizoriu al C. 1 A. Luînd comanda ca şi Dragalina în momente deosebit de grele pentru trupele române, generalul Praporgescu va căuta să-şi facă datoria pînă la capăt. Prima şi cea mai importantă problemă ce se punea comandantului român, era consolidarea poziţiei şi oprirea ofensivei inamice. În aceste condiţii, cînd frontul reculează, cînd moralul trupelor este scăzut, cînd unii comandanţi şi-au pierdut capul şi nu ştiu ce să facă, singura soluţie este darea ordinelor celor mai executabile, apoi, acţiunea personală în mijlocul trupelor pentru a le ridica moralul, încrederea şi hotărîrea fermă de a lupta pînă la capăt. În acest sens s-a orientat şi generalul Praporgescu, care însă este surprins la 30 septembrie 1916 în mijlocul unui batalion din R. 2 I. aflat în repaos, de un obuz rătăcit de artilerie inamică, la originea văii Cîineni. Lovit de schije, generalul Praporgescu moare după 20 de minute. Acelaşi obuz răneşte grav şi pe alţi cinci

[51] C. Kiriţescu, *op. cit.*, vol. II, p. 93; v. şi M. St. M., *op. cit.*, *Documente*, vol. III, partea I-a, documentul 466, p. 396—397 şi documentul 474, p. 401.
[52] C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 69; v. şi Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 427.

ofiţeri şi 70 de soldaţi [53]. Ultimele cuvinte ale generalului Praporgescu au fost: „Nu slăbiţi credinţa, a noastră e izbînda" [54].

Survenită în momente grele, moartea generalului Praporgescu a impresionat adînc armata noastră — cadre şi trupe —, în care era bine cunoscut ca un om de acţiune, cu o frumoasă pregătire şi de mare viitor. Generalul Praporgescu este o mare pildă de curaj şi jertfă, puse în slujba patriei.

Sîngeroasa zi de 6/19 august 1917 se sfîrşise.

„De pe înălţimea Măgurii Odobeştilor, mareşalul Mackensen cuprindea cu privirea cîmpul bătăliei [de la Mărăşeşti, n.n.], înroşit de razele soarelui ce apunea şi de sîngele soldaţilor săi. ... şi în acest amurg însîngerat, gloriosul soldat nu se putea opri să nu citească limpede apusul propriei sale faime, de general care nu cunoscuse pînă atunci înfrîngerea" [55]. Cît de plastic este prezentat în aceste cîteva fraze de către C. Kiriţescu, epilogul marii bătălii de la Mărăşeşti! Cine l-a înfrînt pe vestitul Mackensen, învingătorul strălucit de la Tannenberg, de la Lodz, de la Dunaieţ, din Serbia, din Dobrogea şi de la Argeş? Răspunsul este simplu şi concludent: Armata 1 română, refăcută în Moldova, comandată de generalul Eremia Grigorescu; figură clasică de mare comandant de oşti, înţelept, viteaz, dublat de o energie fără seamăn altoită pe un fond de vaste cunoştinţe militare, generalul Eremia Grigorescu a fost unanim recunoscut de subalterni ca şi de istoriografi, drept una dintre cele mai interesante figuri ale armatei române din timpul primului război mondial.

Pentru a evidenţia odată mai mult figura generalului Eremia Grigorescu, ne vom mulţumi să-i creionăm în linii mari dar pregnante, portretul său de mare comandant de oşti. La începutul războiului, generalul Eremia Grigorescu comanda Divizia 15 infanterie din Corpul 5 Armată, aflat în rezerva M.C.G. român. În urma desfăşurării nefavorabile pentru noi, a evenimentelor operaţionale din Dobrogea, Divizia 15 infanterie a fost trimisă ca întărire pe acest front. Iniţial, pe pachete de batalioane şi companii, fără comandamentul de Divizie şi nici măcar pe regimente, o parte din unităţile Diviziei au luat parte la nefericita luptă de la Turtucaia. Refăcute apoi, unităţile Diviziei 15 sînt trimise de această dată complete în Dobrogea, intrînd în luptele de la 3 septembrie 1916, cînd contraatacul eroic al R. 53 I. de sub comanda colonelului Ernest Broşteanu, sprijinit de R. 25 Art. şi de flota de Dunăre, pune pe fugă Brigada inamică Bode, aflată în plin succes ofensiv pe dealul Arabagi [56]. În zilele ce au urmat, între 3 septembrie şi 24 septembrie 1916 — cînd a fost scoasă de pe frontul dobrogean şi trimisă la Armata de nord [57] —, Divizia 15 infanterie a participat din plin la aceste lupte. Atrage atenţia un fapt ciudat în aparenţă şi anume, că Mackensen, care comandă forţele Puterilor centrale de pe frontul dobrogean, făcea efortul manevrei sale ofensive cu stînga, pentru a pătrunde de-a lungul Dunării la Cernavodă şi a tăia legătura principală cu ţara a Armatei de Dobrogea, în

[53] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 427; C. Kiriţescu, *op. cit.*, vol. II, p. 70
[54] C. Kiriţescu, *op. cit.*, vol. II, p. 70.
[55] *Ibidem*, p. 586—587.
[56] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 213—214, 328; M. St. M. *op. cit.*, vol. I, p. 613—614.
[57] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 421; M. St. M., *op. cit.*, vol. II, p. 192.

vederea încercuirii și nimicirii acesteia. Una dintre cele 3 Divizii române (2, 15 și 12 infanterie), care au oprit cu eroism și dîrzenie ofensiva lui Mackensen, încurcîndu-i serios planurile, a fost Divizia 15 infanterie, comandată de generalul Eremia Grigorescu. Prima ciocnire dintre cei doi comandanți — Grigorescu și Mackensen —, se solda cu victoria românului!

Era la începutul lunii octombrie 1916; inamicul în plină ofensivă căuta să forțeze trecătorile Carpaților și să pătrundă la sud, în Oltenia și Muntenia iar la est, în Moldova. Grupul de armate al Arhiducelui Carol plănui să pătrundă în Moldova, prin pasul Oituzului. În acest scop, constitui Grupul Schmettow, compus din 5 Divizii (dintre care 3 de cavalerie), cu misiunea de a pătrunde prin trecătoarea Oituzului în Moldova [58].

În fața acestui puternic grup inamic se afla Divizia 2 cavalerie română și Divizia 15 infanterie, generalului Eremia Grigorescu revenindu-i sarcina de a comanda Grupul Oituz. În seara zilei de 11 octombrie, se luă contactul cu inamicul. După contraatacuri disperate date de călăreții români, pe jos, cu lancea în loc de baionete, inamicul este respins, iar artileria română surprinde Divizia 3 cavalerie inamică în coloană și o împrăștie. Lupte crîncene au loc în zona satului Hîrja în zilele de 15—17 octombrie, o încercare inamică de a cădea în spatele românilor este lichidată, detașamentul inamic trimis în acest scop fiind complet nimicit. Generalul Grigorescu este permanent în mijlocul unităților și conduce personal lupta, fapt ce dinamizează soldații și comandanții, dîndu-le tăria morală de a rezista puhoiului inamic. 18 octombrie a fost cea mai cumplită zi pentru vajnicii apărători ai Oituzului. După un puternic bombardament ce a durat toată noaptea de 17/18 octombrie și a continuat în ziua de 18 octombrie, în prezența arhiducelui Carol — moștenitorul tronului habsburgic — și a contelui István Tisza — primul ministru maghiar, de tristă amintire, inamicul a atacat cu toată vigoarea pozițiile românești de la ora 8 pînă la ora 22, cu mici întreruperi pentru reorganizări. Trupele române, puține la număr, erau respinse din poziții, apoi contraatacau și le reocupau. Este deosebit de interesant de subliniat eroismul a două batalioane din R. 13 I. „Ștefan cel Mare", care au apărat pădurea Vrînceanu, devenită un imens cimitir al inamicului. Frontul român a rămas neclintit. În ajutorul generalului Grigorescu este trimisă Brigada 37 (R. 69 și 77) din Divizia 8 infanterie. Analizînd cu deosebită luciditate operativă situația, generalul Grigorescu hotărăște să treacă la contralovitură. Între 19 și 22 octombrie, generalul Grigorescu manevrează cu o deosebită abilitate în terenul greu accesibil cele 20 batalioane ce le avea la dispoziție — îngrijind ca permanent 12 batalioane să fie în linia de atac, iar 8 să fie în rezervă, pentru odihnă. În seara zilei de 22 octombrie, inamicul se află pe vechea graniță, adică pe pozițiile de plecare de la 13 octombrie; numai că, în acest interval înregistrase pierderi deosebite, în oameni și tehnică de luptă.

Apreciind just noua situație, generalul Grigorescu primind întăriri, reia ofensiva între 23—27 octombrie, pentru a arunca pe inamic peste graniță. La 27 octombrie. inamicul este complet azvîrlit peste graniță, hotărîrea generalului Grigorescu se realizase. Divizia 15 infanterie a fost supranumită „divizia de fier", iar pe stîncile Oi-

---

[58] C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 30; M. St. M. *op. cit.*, vol. II, p. 748; *Documente*, vol. II, documentul 285, p. 271—273; M. St. M., *op. cit.*, vol. III, p. 44—57.

tuzului se înscrisese cu litere de foc şi sînge deviza generalului Eremia Grigorescu: „Pe aici nu se trece!“ [59].

Oituz, 1916, era o rază de lumină şi speranţă în toate inimile româneşti. O aprinsese un om cu nervi de oţel, cu înţelepciune şi profundă gîndire militară — generalul Eremia Grigorescu.

La Caşin, între 22—31 decembrie 1916, generalul Grigorescu şi Divizia 15 întărită, trebuiră să-şi facă din nou datoria de apărători hotărîţi ai trecătorilor Moldovei, sîngerînd din plin. Şi, din nou inamicul plăti scump cele cîteva creste luate, neputînd însă pătrunde în Moldova.

1/13 august 1917, era după o săptămînă de cumplite lupte la Mărăşeşti. Generalul rus Ragoza, care avea comanda frontului (Armata 4 rusă şi 1 română), ordonă retragerea frontului român în spatele Mărăşeştilor, cu 6 km, pentru o aliniere cu cel rus [60]. Ordinul însemna aproape un dezastru pentru trupele noastre, retragerea făcîndu-se ziua, în plină luptă cu inamicul. În plus, abandonarea Mărăşeştilor devenit acum un veritabil simbol al vitejiei româneşti, însemna cea mai grea lovitură psihologică ce se putea da Armatei şi întregului popor român.

Generalul Grigorescu refuză executarea ordinului. El discută foarte agitat cu M.C.G. român şi îl convinge pe generalul Prezan şi pe generalul Scerbacev de inutilitatea ordinului. Ce a urmat, a dat dreptate generalului Grigorescu. Puhoiul german, comandat de faimosul Mackensen, a fost oprit şi azvîrlit înapoi în zona Mărăşeşti. Ingeniozitatea combinării apărării pe poziţii cu contraatacurile date prin surprindere, în momentele cele mai oportune, jocul continuu şi deosebit de elastic al rezervelor, a exasperat pe atacatori şi a asigurat victoria românească. Exemplul personal al marelui comandant a stat întotdeauna în faţa trupelor şi comandanţilor în subordine.

În mausoleul măreţ de pe cîmpia Mărăşeştilor, în mijlocul eroilor pe care i-a comandat cu măiestrie şi dus la victorie, generalul Eremia Grigorescu îşi doarme somnul de veci pe măreaţa pagină a istoriei neamului, al cărui titlu este: Mărăşeşti — „nici pe aici nu se trece!“.

În preambulul acestui modest articol, s-a arătat că vom aborda şi activitatea în domeniul tactic al cîtorva comandanţi. Aceasta pentru a ilustra — pe cît posibil —, pe de o parte, faptul că unele erori din domeniul operativ strategic au fost corectate în domeniul tactic, prin hotărîrile juste şi iniţiativele curajoase ale unor comandanţi, iar pe de altă parte, a prezenta eroismul personal în lupte al acestora. În acest sens, s-a căutat alegerea cîtorva persoane şi acţiuni, care să ilustreze pe deplin teza noastră. Era în cea de a doua jumătate a lunii august 1916. În Dobrogea, se duceau lupte grele împotriva unui inamic din ce în ce mai numeros şi mai bine dotat din punct de vedere al tehnicii militare, al cărui comandant suprem era feldmareşalul german Mackensen, militar deosebit de capabil şi posesor al unei frumoase experienţe de război (în anii 1914, 1915 şi 1916).

[59] C. Kiriţescu, *op. cit.*, vol. II, p. 31—43.
[60] *Ibidem*, p. 543.

Dintre cele cîteva mari unități române și ruse, care au luptat aici, se detașează net divizia 19 infanterie, a cărei comandă o ia, la 27 august 1916, colonelul, imediat devenit general, C. Scărișoreanu, care înlocuiește pe generalul N. Arghirescu, ce trece la comanda Diviziei 6 infanterie (pe frontul Armatei 2) [61].

De la această dată, Divizia 19 infanterie, datorită pregătirii, energiei și eroismului comandantului său și a tuturor ostașilor intră triumfal în istoria militară a României. Dar, în această mare unitate română, vom întîlni printre altele încă două nume de comandanți, pe care îi prezentăm aici. Este vorba în primul rînd de colonelul „călare pe un cal uriaș, ca și el însuși, ... mereu în mijlocul trupelor, trecînd de la un grup la altul, împărțind ordinele cu sînge rece" [62], cu numele de Stan Poetaș, comandantul Brigăzii 17 infanterie din Divizia 19 infanterie, devenită în noiembrie 1916. Divizia 9/19 infanterie, iar în zilele fierbinți și însîngerate ale lui august 1917, eroica Divizie 9 infanterie, ce a apărat cu atîta hotărîre celebrul Mărășești — Verdunul românesc!

În al doilea rînd, încercăm o creionare a portretului militar al comandantului, inițial de batalion, apoi de regiment, maiorul (ulterior locotenent-colonel, colonel și general) C. Rasoviceanu — care a condus în luptele din 1916 și 1917, eroicul regiment 9 vînători din Divizia 9 infanterie.

Cu ordinul nr. 413 din 8 octombrie 1916, comandantul Armatei de Dobrogea — generalul rus Zaiontchikowsky, arătînd eroismul românilor, subliniază: „În această privință (a rezistenței eroice, n.n.) citez în mod deosebit purtarea Diviziei 19, căreia îi trimitem felicitările noastre frățești" [63].

Rezistența trupelor române și ruse în Dobrogea a întîrziat realizarea planurilor lui Mackensen, ducîndu-l de la proiectul de rapidă scoatere din luptă a Dobrogei la un proiect mai ponderat, bazat pe o înaintare metodică, dar care cerea timp. Dacă M.C.G. român și rus ar fi exploatat la rîndu-le acest timp, Mackensen nu ar mai fi trecut Dunărea așa cum a trecut-o, nici în noiembrie în loc de proiectata trecere din septembrie, ci ușor ar fi fost aruncat în Balcani numai de trupele din Dobrogea întărite cu cîteva mari unități, dîndu-se libertatea de acțiune teatrului principal din Transilvania, unde se hotăra soarta campaniei.

Noiembrie 1916, plouă continuu amestecat cu zăpadă, noroiul trece de glesne, frigul pătrunde în oase. M.C.G. român a hotărît „să salveze" Bucureștiul, încredințînd generalului Prezan misiunea de a constitui un grup de manevră (cu ce s-a putut), cu care să izbească și să nimicească grupul inamic Kosch care, trecînd Dunărea, înainta vertiginos spre capitală, constituind cel mai mare pericol pentru aceasta.

În acest grup de manevră, un rol de prim ordin i-a revenit Diviziei 9/19 infanterie, constituită din resturile celor două Divizii (9 și 19 infanterie), după nefericitele lupte din Dobrogea. Comandantul ei era generalul C. Scărișoreanu, iar între cadre reîntîlnim pe colonelul Stan Poetaș și lt. colonelul C. Rasoviceanu.

---

[61] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 159 și 315.
[62] C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 520.
[63] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 436; M. St. M. *op. cit.*, *Documente*, vol. III partea II-a, documentele 1013 și 1014, p. 339—342.

În ziua de 19 noiembrie 1916, pe întreg frontul dintre Carpați și Dunăre se dau lupte înverșunate [64]. Diviziile grupului de manevră (2/5, 9/19 și 21 infanterie) continuă atacul concentric asupra Diviziei 217 infanterie germană — cea mai bună mare unitate a grupului Kosch — pe care deja o încercuiseră strîns din trei părți (față, flancul stîng și spate). Divizia germană care rezista cu hotărîre, suferise pierderi foarte mari în oameni (morți, răniți și prizonieri) și tehnică de luptă. Cele mai grele lupte din această zi s-au dat în jurul micuței localități Stîlpu de pe rîul Neajlov. Localitatea Stîlpu fusese cucerită, cu mari pierderi, de către inamic. La ordinul generalului C. Scărișoreanu — comandantul Diviziei 9/19, regimentul 9 vînători avînd în primele rînduri, pe comandantul său — maiorul Rasoviceanu, contraatacă prin surprindere, la baionetă învăluind satul cu două companii și alungînd inamicul, căruia îi produce mari pierderi, peste Neajlov, capturîndu-i și o companie de mitraliere cu șase piese. La ora 14, eroicul regiment de vînători în frunte cu comandantul său este salutat de generalul Scărișoreanu, comandantul Diviziei, de colonelul Poetaș, comandantul brigăzii și de misiunea franceză, chiar pe locul victoriei [65].

Datorită energiei și hotărîrii acțiunilor Diviziei 9/19, ca și a celorlalte divizii ale grupului de manevră, inamicul este aproape sfărîmat. Planul lui Prezan este pe punctul de a fi îndeplinit, cu toate erorile sale strategice. Dar, tocmai în momentul decisiv, aceste erori se răzbună, pe de o parte, forțele inamice ale puternicului grup Kühne ajung în spatele operativ al grupului de manevră, pe de altă parte, trupele ruse din flancul stîng inamic nu atacă grupul Kosch. Ca urmare, cu tot eroismul lor, românii pierd bătălia și se retrag în condiții vitrege spre est. Iată un exemplu grăitor, în care acțiunile tactice hotărîte erau pe punctul „să corecteze" greșelile strategice.

Ziua a patra a bătăliei de la Mărășești. Valul atacului german, pregătit și susținut de sute de guri de foc, înaintă ca un imens tăvălug înspre pozițiile Diviziei 9 infanterie române, comandate de generalul C. Scărișoreanu. La ambele flancuri ale Diviziei, se produc spărturi, prin care inamicul se revarsă. Încercuiți aproape, ostașii Diviziei rezistă. La ambele flancuri, Divizia contraatacă cu cîte un batalion din rezerva pregătită din timp. Într-un iureș năvalnic, românii resping inamicul, aruncîndu-l cu mari pierderi înapoi peste valea Șușiței Reci, situația fiind restabilită. Scărișoreanu și Poetaș au fost în mijlocul trupelor lor tot timpul, îmbărbătîndu-le prin exemplul lor personal [66].

6/19 august 1917, ziua începută greu pentru mult încercatele noastre trupe, datorită eforturilor disperate ale inamicului care ataca cu furie pozițiile românești după ce le îneca într-o mare de foc, se va termina glorios pentru Armata română care îl va opri și azvîrli apoi pe inamic în pozițiile sale de plecare, constituind apusul gloriei de „spărgător de fronturi" a lui Mackensen și o mare înfrîngere a Puterilor Centrale.

În această zi, Regimentul 9 vînători, comandat de lt. colonel C. Rasoviceanu, intra definitiv în istorie, deoarece împotriva încercărilor disperate

---

[64] M. St. M., *op. cit.*, vol. IV, p. 286—306; v. și E. v. Falkenhayn, *op. cit.*, p. 172—181.
[65] C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 218; M. St. M., *op. cit.*, vol. IV, partea I-a, p. 307.
[66] C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 516—523.

ale puhoiului inamic a apărat cu succes gara Mărăşeşti[67]. A fost ziua apogeului gloriei ostăşeşti a acestui eroic regiment. Oamenii dîrji, inteligenţi şi hotărîţi, care au comandat eroica Divizie şi unităţile sale, împreună cu ostaşii lor şi cu celelalte mari unităţi române, au păstrat prin jertfa şi dăruirea lor independenţa patriei.

Deşi, la fiecare din portretele schiţate s-au arătat în context sau în final, unele concluzii privind arta militară, în legătură cu personalitatea sau unitatea respectivă, considerăm că nu putem încheia acest articol, fără cîteva referiri generale la arta militară românească a epocii.

În primul rînd, subliniem faptul că considerăm campania anului 1916 ca o perioadă de război de mişcare (marşul la bătălie din Transilvania, manevre şi contramanevre în zona dintre Mureş şi Carpaţi, bătăliile de apărare de pe vechea frontieră, manevrele din cadrul bătăliei pentru Bucureşti, cele din Dobrogea, retragerea spre Moldova etc.). Pornind de la această teză, campania 1916 devine o perioadă plină de inedit, în care în domeniul operativ strategic se puteau realiza manevre aproape clasice, bazate pe cele mai fine combinaţii. Marii comandanţi români, în majoritate, au înţeles nota caracteristică a situaţiei şi au căutat să se conformeze ei. În acest sens, pledează proiectata ofensivă Averescu în sud, trecerea Dunării la Flămînda urmată de ofensivă în spatele strategic inamic, combinată cu o ofensivă în Dobrogea (aceasta considerăm că ar fi trebuit să fie timpul 2 al manevrei), încercuirea acestuia în perimetrul dobrogean şi nimicirea lui. De asemenea, în acelaşi sens, pledează manevra lui Prezan — fixarea frontală cu atacul flancurilor şi spatelui Grupului Kosch, în vederea încercuirii şi nimicirii lui —, din aşa-zisa bătălie pentru Bucureşti. Dar, deşi marii comandanţi români au înţeles caracterul operaţiunilor şi au căutat soluţii originale cu izvor profund în trecutul militar românesc sau în arta militară franceză, far călăuzitor atunci al înaltelor noastre studii militare, ei nu au înţeles un lucru simplu şi anume că arta militară din veacul XIX este diferită esenţial de cea a veacului XX, şi în special de cea a anilor 1914—1916.

Armatele care manevrau în secolul XIX erau încă mici, comandantul suprem putea încă conduce lupta la vedere, pe cînd în secolul XX, efectivele devin imense, acoperind complet capacitatea de absorbţie a fronturilor respective. Franţa este invadată de Germania în 1914, cu 35 Corpuri de armată (21 active şi 14 de rezervă) şi 10 Divizii de cavalerie[68], iar, în ansamblul operaţiunilor militare din primul război mondial au fost mobilizaţi în jur de 70 milioane de oameni din populaţia de $1^1/_2$ miliarde a celor 28 ţări beligerante[69], din care au murit cca 9 milioane şi au fost răniţi alte 30 milioane[70]. În plus, armatele beligerante sînt dotate cu noi şi puternice mijloace de foc (puşti mitraliere, mitraliere, tunuri de mare

---

[67] *Ibidem*, p. 573—574.

[68] Gen. G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 53; cf. şi traducerea din limba franceză a lucrării M. St. M. francez *Războiul mondial 1914—1918*, Ed. 1922, p. 27.

[69] Gen. I. Cupşa, *op. cit.*, p. 16 dă 74 milioane; lucrarea M. St. M. francez citată (nota 68) dă 66 milioane de oameni mobilizaţi (p. 511).

[70] M. St. M. francez, *op. cit.*, p. 511.

calibru, aruncătoare, grenade etc.), cu aviaţie şi vase de război. Vor apărea apoi substanţele toxice de luptă, submarinele, tancurile etc.

În aceste condiţii, se revizuiesc principiile tactice, operative şi chiar strategice. Focul devine elementul principal al războiului, fie că el împreună cu contraofensiva opreşte şi nimiceşte pe inamic, fie că el pregăteşte şi deschide drumul ofensivei proprii. Noile poziţii întărite cu şanţuri, cu reţele de sîrmă, cu mine, cu mult armament automat protejat chiar sub cupole blindate şi dispunînd de un puternic foc de artilerie, crează atacatorului deosebite greutăţi. Aceste poziţii trebuiesc distruse, rupte, cu foc, şi abia după pătrunderea în adîncimea lor, respingîndu-se toate ripostele ofensive, se pot crea flancurile care pot fi întoarse şi învăluite. Ori, armata noastră nu dispunea de mijloacele necesare producerii masei de foc, care deschide drumul manevrei. Baioneta şi pieptul gol al eroicului soldat român nu poate suplini masa de foc, iar timpul lui Murat şi Coulaincourt — al marilor şarje, cu lancea, ale cavaleriei — a apus în faţa mitralierelor (vezi Robăneşti şi Bălăria).

În aceste condiţii pe care marii comandanţi români, neavînd experienţa fronturilor europene, nu le cunoşteau bine, trebuiau aplicate două mari principii — unanim recunoscute ca bune în arta militară a trecutului românesc —: surprinderea şi economia la maximum a forţelor. Dacă M.C.G. român şi-ar fi însuşit propunerea generalului Prezan din 2 septembrie 1916 şi ar fi continuat a acţiona în Transilvania însă cu rapiditate şi energie, considerînd şi pe mai departe acest teatru de operaţiuni ca pe cel principal, unde se putea obţine deciziunea, considerăm că soarta campaniei 1916 ar fi fost alta. Diversiunea Puterilor Centrale în Dobrogea avea ca scop strategic, tocmai degarnisirea frontului nostru transilvănean, în vederea uşurării presiunii româneşti în zonă pentru a se obţine timpul necesar concentrării forţelor germane şi austro-ungare în Transilvania în vederea trecerii la contraofensivă. Era o problemă psihologică, de nervi tari, pe care marii noştri comandanţi — exceptînd generalul Prezan —, nu i-au avut. Deci, elementul surprindere care derutase, la intrarea României în război, M.C.G. austro-ungar şi chiar pe cel german, nu mai era viabil, fiind necesar a se trece de la manevra largă în spaţii mari cînd inamicul era slab, la închegarea unui front continuu şi la bătălii pe poziţii organizate, unde focul, greutăţile terenului şi continua manevrare a rezervelor capătă rol primordial. În această ambianţă, trebuia rezolvată, cît mai echitabil problema economiei forţelor, avîndu-se la dispoziţie permanent rezerve puternice în cadrul strategic, operativ şi tactic, acţionîndu-se rapid acolo unde nevoile cereau.

În această optică, apare ca justă propunerea generalului Culcer din octombrie 1916, de a se scurta frontul strategic, organizîndu-se o apărare fermă pe malul estic al Oltului. S-a considerat însă că părăsirea Olteniei este o problemă de prestigiu naţional şi nu s-a admis părerea „defetistă" a generalului Culcer.

Tot de chestiunea „prestigiului“ este legată și angajarea bătăliei pentru apărarea Bucureștiului, în condiții strategice defavorabile, care în ultimă esență se prezenta ca o „bătălie a hazardului“.

Dacă inamicul nu captura ordinul de operații al lui Prezan și dacă acțiunea se desfășura cu cel puțin 3—4 zile mai înainte, folosindu-se o masă de manevră în monolit și cu cel puțin 2—3 Divizii mai mare, datorită strălucitelor victorii tactice, „bătălia hazardului“ ar fi dus la o aruncare a Grupului Kosch în Dunăre și la victorie.

În schimb, Eremia Grigorescu a înțeles imperativele războiului și încă în octombrie 1916, folosind judicios terenul muntos, păstrîndu-și continuu rezerve proaspete cu care acționează fulgerător, lovind inamicul în principiu la cele mai nevralgice puncte — la legături, aplică acestuia o „corecție“ strașnică la Oituz, aruncîndu-l în afara granițelor de atunci ale țării, cu toată superioritatea sa numerică și materială.

De asemenea, se mai remarcă o lipsă a marilor noștri comandanți și anume aceea că nu folosesc judicios marile avantaje ale teatrului de operațiuni muntos. „Spaima de la Olt“ produsă de căderea în defileu, în spatele Corpului I Armată, a Corpului alpin de sub conducerea directă a gen. major v. Tutschek este justificată numai din punct de vedere psihologic [71]. Aruncat, nejudicios, cu flancurile „în aer“, cu posibilități reduse de aprovizionare, dispunînd în general de forțe destul de slabe, grupul alpin care executa întoarcerea defileului de la vest era susceptibil de a fi la rîndu-i, întors și nimicit. Acțiunea colonelului Moșoiu de la muntele Pietrosu (P.T. 1719) din 4/17—5/18 octombrie 1916 în care s-a combinat un atac frontal cu o cădere în spatele inamicului, soldîndu-se cu o gravă înfrîngere a brigăzii 10 alpine austro-ungare, dovedește afirmația noastră [72]. Se cereau comandanților români (repet aceasta) numai două lucruri: nervi tari și spirit manevrier; unii nu le-au avut și campania 1916 a fost pierdută, o dată cu ocuparea de către inamic a Olteniei, Munteniei și Dobrogei. Unul dintre cei care le-au avut și aplicat a fost generalul Eremia Grigorescu care a răspuns insistentelor „bătăi la porțile Moldovei“ ale inamicului prin cunoscutul aforism „Pe aici nu se trece!“.

În schimb, în 1917, după ce s-a învățat din experiența proprie și din cea adusă de misiunea militară franceză, situația s-a schimbat, mai ales în urma redotării armatei române cu materiale și tehnică de luptă. Nu sîntem de acord cu formularea dată de C. Kirițescu, reorganizării și dotării armatei române, în iarna 1916/1917 și primăvara 1917, ca „o școală nouă“ [73]. Armata română a fost reorganizată și repregătită pe baza experienței

[71] Gen. E. v. Falkenhayn, *op. cit.*, p. 23, dă următoarea compunere a Corpului alpin: Regimentul infanterie gardă, batalioane bavareze și prusiene de vînători, avînd artileria și cavaleria lor organică precum și din trupe speciale, ***toate avînd tăria unei divizii de infanterie*** (sublinierea n.).

[72] C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 75—76, precizează datele acțiunii Brigăzii 26 I.— col. Traian Moșoiu, ca fiind 19—20 octombrie 1916. Lucrarea M. St. M. citată, vol. III partea I-a, p. 732—733 și 737—738, precizează datele acțiunii Brigăzii 26 I.—col. Traian Moșoiu ca fiind 4/17—5/18 octombrie 1916. Înclinăm pentru considerarea datelor prevăzute în lucrarea M. St. M.

[73] C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 384.

noastre (sublinierea n.) din campania 1916. Că această experienţă avea note comune cu cea de pe frontul de vest este adevărat; dar avea particularităţile ei, izvorîte din necesităţile teatrului nostru de operaţiuni şi din dreptatea cauzei pentru care luptam — izgonirea cotropitorului şi crearea premizelor pentru desăvîrşirea statului naţional român unitar. Marii noştri comandanţi „împrumutînd“ manevre de tip francez în 1916, aduseseră soluţii strategice necorespunzătoare. Acum învăţaseră că pămîntul apărat cu atîta glorie de Ştefan şi Mihai, se apără cu aceleaşi manevre, adaptate specificului modern (de atunci). Nu vrem prin această precizare să diminuăm rolul misiunii militare franceze în pregătire şi chiar în acţiunile de luptă ale Armatei române; dar nu putem trece cu vederea eroarea soluţiei Berthelot în bătălia pentru apărarea Bucureştiului din 1916, impusă M.C.G. român, deşi nu avea la bază realitatea situaţiei strategice; de asemenea nici eroarea angajării bătăliei de la Jiu, precum nici inactivitatea lui Sarrail de la Salonic! Domeniul în care Franţa şi misiunea militară franceză ne-au ajutat substanţial, a fost acel al redotării armatei noastre, în special cu armament automat, tunuri, aviaţie etc., fără de care nu se ştie dacă şi campania 1917 nu ar fi fost pierdută.

Aşa, în 1917, Armata română condusă eroic de şefi cu experienţă şi hotărîţi a putut obţine strălucitele victorii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz.

S-a căutat în acest articol realizarea cîtorva modeste creionări de portrete ale unor comandanţi români — mari prin funcţiile deţinute şi prin faptele lor —, la care desigur s-ar mai putea adăuga multe altele. S-a considerat necesar acest lucru, pentru a se pune în faţa prezentului ca îndreptar plin de învăţăminte, tradiţii ale unui glorios trecut de lupte şi jertfe.

G. A. PROTOPOPESCU

GROSSE RUMÄNISCHE HEERFÜHRER IM ERSTEN WELTKRIEG

(Zusammenfassung)

Der Artikel bezieht sich nur auf das strategische, operative und taktische Wirken einiger rumänischer Befehlshaber während des ersten Weltkrieges (1916—17). In diesem Sinne werden — immer unter kritischem Gesichtswinkel — Daten angegeben und Schlussfolgerungen gezogen, wobei wichtige Fragen der rumänischen Kriegskunst und -auffassung im ersten Weltkrieg herausgestellt werden.

Es wird versucht, gründlich und überzeugend nachzuweisen, dass aus den damals bestehenden Kampfesmöglichkeiten der rumänischen Armee eigenständige militärische Auffassungen entsprangen.

Als Beweismaterial werden die Entscheidungen und Handlungen der Generäle Prezan, Averescu, Dragalina, Praporgescu, Culcer, Constantin Scărişoreanu, sowie einiger untergeordneter Offiziere, wie Oberst Stan Poetaş und Rasoviceanu angegeben, die durch Heldenmut und Entschlossenheit nicht nur zur Entwicklung der rumänischen Kriegskunst beitrugen, sondern, bei vielen Gelegenheiten, zur „Rich-

tigstellung“ oder zum „Ausgleich“ der von den Befehlsstellen begangenen operativ-taktischen Fehler einsprangen. In diesem Zusammenhang wurden die bedeutendsten Kämpfe der rumänischen Front der Jahre 1916—17 ausgewählt, die ihren Höhepunkt im Sommer 1917 in den Schlachten von Mărăşti und Mărăşeşti fanden. Ein unbedeutendes moldauisches Dorf wurde durch die hier von den Rumänen gegen die Deutschen geführten Abwehrkämpfe zu einem wirklichen rumänischen Verdun.

Die Schlussfolgerungen rechtfertigen den im Artikel vertretenen Standpunkt. Sie erbringen den Beweis einer eigenständigen militärischen Auffassung der Rumänen, die in der Entwicklung der heutigen rumänischen Kriegskunst nicht ausseracht gelassen werden sollte.

OPINIA PUBLICĂ ROMÂNEASCĂ ȘI DICTATUL DE LA VIENA

Prima parte a celui de-al doilea război mondial s-a încheiat în primăvara anului 1940 prin victoria agresorului: Polonia a fost cotropită de naziști în septembrie 1939, Danemarca și Norvegia — în aprilie 1940, Belgia și Olanda — în mai același an; Franța, învinsă și pe jumătate ocupată de diviziile germane, a încheiat, la 22 iunie 1940, armistițiul de la Compiègne. Singura putere care în vara anului 1940 continua încă să lupte împotriva Germaniei hitleriste era Anglia; după înfrîngerea Corpului Expediționar Britanic și dezastrul de la Dunkerque o iminentă debarcare a trupelor germane pe Insulele Britanice părea de neînlăturat, cel puțin după cum declarau șefii naziști.

Înfrîngerea neașteptat de rapidă a puterilor occidentale pe frontul din Flandra a determinat o răsturnare a raportului de forțe nu numai în vestul Europei, ci și în regiunea balcanică și a bazinului dunărean. România, care-și întemeiase securitatea îndeosebi pe alianța cu Anglia și Franța, a fost complet izolată, rămînînd singură în fața intențiilor agresive ale statelor fasciste, revizioniste. În aceste condiții, pe măsură ce situația internațională a țării noastre se agrava, forțele politice reacționare din România, fasciste și profasciste, au început să joace un rol din ce în ce mai important pe arena vieții politice interne, făcînd presiuni puternice pentru a determina o apropiere de Reichul hitlerist. A avut loc o „reconciliere“ între Carol al II-lea și Garda de fier, agentura lui Hitler în România, reconciliere ce-și găsea expresia în amnistierea tuturor legionarilor și realizarea unui acord de colaborare între rege și Horia Sima, prin care se prevedea încadrarea gardiștilor în Partidul Națiunii și participarea lor la formarea guvernului [1]. Ministrul Afacerilor Străine, Grigore Gafencu, cunoscut pentru poziția sa de menținere a neutralității României, a fost înlocuit, importantul departament al externelor fiind încredințat mai întîi lui Ion Gigurtu, iar apoi lui Constantin Argetoianu, reprezentanți ai cercurilor politice progermane.

---

[1] Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 10, dosar 9 G, f. 20. Telegramă nr. 959 din 21 iunie 1940 a Legației germane din București către Ministerul Afacerilor Străine al Reichului, semnată Fabricius. Vezi și Ștefan Palaghița, *Garda de fier spre reînvierea României*, Buenos Aires, Editura autorului, p. 115—117; Mihail Sturdza, *România și sfîrșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Editura Dacia, Madrid, 1966, p. 174—175.

La 2 iulie 1940, după evenimentele de la sfîrşitul lunii precedente, la propunerea lui Constantin Argetoianu, Consiliul de Miniştri al României a adoptat un comunicat care proclama orientarea politică externă „determinată de noua ordine europeană în curs de aşezare". Totodată, guvernul român renunţa la garanţiile anglo-franceze care se dovediseră ineficiente [2]. În aceeaşi zi regele Carol l-a convocat pe Fabricius, căruia i-a adus la cunoştinţă hotărîrea sa pentru „o strînsă colaborare cu Germania în toate domeniile, garantată prin tratate politice, în beneficiul ambelor ţări" şi cererea adresată Führerului „de a ne proteja în aceste vremuri de grea încercare", prin trimiterea în România a unei misiuni militare germane [3]. Răspunsul categoric primit după două zile, prin care Carol era sfătuit de Hitler ca mai întîi „să înceapă negocieri" cu vecinii României „în problema revizuirii teritoriale" ca „o condiţie primordială pentru o pacificare reală a Balcanilor" [4], demonstra cît de iluzorii şi chiar periculoase pentru securitatea României erau speranţele regelui că va reuşi printr-o politică de apropiere de Axă pe plan extern şi de cochetărie cu legionarii pe plan intern, să depăşească momentele critice în care se găsea ţara.

În pofida acestei realităţi, la 4 iulie guvernul Tătărăscu a fost demis, fiind înlocuit cu un guvern alcătuit de Ion Gigurtu, din care făceau parte şi cîţiva miniştri legionari ca Horia Sima, Augustin Bideanu şi Vasile Noveanu. Carol al II-lea spera că, încredinţînd preşedinţia Consiliului de Miniştri lui Ion Gigurtu, care avea strînse legături, mai ales de natură economică, în capitala celui de al Treilea Reich şi Ministerul Afacerilor Străine lui Mihail Manoilescu, cunoscut pentru simpatia sa faţă de Germania şi Italia şi incluzînd în guvern pe reprezentanţii Gărzii de fier, va putea să-l convingă pe Hitler de fermitatea hotărîrii lui privind promovarea unei politici filogermane.

După instalare, guvernul Gigurtu a dat presei o declaraţie în care arăta că înţelege să facă „o politică de integrare sinceră în sistemul creat de Axa Berlin-Roma" [5]. La indicaţia regelui Carol, Manoilescu a transmis ministrului Germaniei în România, Fabricius, în ziua de 6 iulie 1940, angajamentul guvernului român că va începe, aşa cum recomandase Führerul, tratative cu guvernul horthyst [6]. Carol al II-lea intenţiona ca prin acest angajament să cîştige timp, în speranţa că va putea schimba atitudinea conducătorilor de la Berlin faţă de România şi va cîştiga prietenia Reichului hitlerist. Prin politica de concesii făcute Berlinului, regimul dictaturii regale nu numai că nu a reuşit să înlăture pericolul ce ameninţa ţara, dar a şi contribuit la realizarea scopului urmărit de Hitler: subordonarea României şi Ungariei la carul politicii agresive a Reichului nazist.

---

[2] „Universul" din 3 iulie 1940.

[3] *Documents on German Foreign Policy, 1918—1945*, Series D (1937—1945), vol. X, June 23 — August 31, 1940, London: Her Majesty's Stationery Office, 1961, doc. 80.

[4] *Idem*, doc. 104.

[5] „Universul", din 6 iulie 1940.

[6] Arh. M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 42/1940, f. 24—25; vezi şi *D.G.F.P.*, vol. X, doc. 123.

În timp ce regele şi guvernul, care era o emanaţie a voinţei monarhului şi nu a unei consultări electorale, se declaraseră de acord, sub presiunile naziştilor, să înceapă tratative cu guvernul horthyst, avînd în vedere realizarea unui schimb de populaţie între România şi Ungaria, în întreaga ţară, şi mai ales în Ardeal, mase largi de oameni ai muncii — muncitori, intelectuali, ţărani etc. —, conducători politici cu mare influenţă şi autoritate manifestau o opoziţie înverşunată faţă de ideea oricăror negocieri cu statele fasciste. O notă informativă din 1 august 1940 semnala faptul că ardelenii, mai ales, demonstrau o hotărîre de nezdruncinat de a apăra hotarele sfinte ale patriei, prin folosirea tuturor mijloacelor ce le stăteau la dispoziţie, şi că ei se declarau solidari cu acei lideri politici care se pronunţau în acelaşi sens [7].

Renunţarea la garanţiile anglo-franceze, schimbarea orientării politicii externe a ţării şi acordul comunicat lui Fabricius pentru începerea negocierilor cu guvernul ungar au trezit o puternică nemulţumire şi în rîndurile unor conducători ai partidelor politice burgheze dizolvate de Carol al II-lea. În scrisori adresate preşedintelui Consiliului de Miniştri, în memorii răspîndite în mase, ei se declarau împotriva începerii oricăror negocieri cu statele fasciste în problema revizuirilor teritoriale. Ei condamnau hotărîrea adoptată de guvernul Gigurtu, contestînd dreptul acestui guvern, cît şi al corpurilor legiuitoare, „create printr-o lovitură de stat, printr-un decret-lege“ şi nu printr-o confruntare electorală, de a reprezenta voinţa naţională şi de a lua hotărîri în numele poporului român [8]. Atitudinea lor s-a limitat însă la proteste scrise şi declaraţii verbale, fără să îmbrace caracterul unor acţiuni hotărîte, energice, bazate pe voinţa de luptă a maselor.

Acţiunile şi demonstraţiile poporului român „în sensul intransigenţei totale şi cu orice consecinţe“ se dezvoltă, luînd amploare în luna august 1940, fapt ce intra în contradicţie cu intenţiile lui Carol al II-lea de a realiza o apropiere de Axă şi dădea multă bătaie de cap guvernului. Astfel, pînă şi conducătorii „Mişcării generaţiei tinere din Ardeal şi Banat“, organizaţie creată la 30 iunie 1940 din iniţiativa lui Carol al II-lea cu scopul de „a milita în favoarea regimului [de dictatură regală — nn.]“ [9], care grupa în special intelectuali ardeleni — medici, ingineri, avocaţi etc. — au luat hotărîrea convocării membrilor săi pentru data de 15 august 1940 la Alba Iulia, în vederea fixării atitudinii faţă de tratativele pe care guvernul Gigurtu era obligat să le înceapă cu guvernul horthyst. În proiectul declaraţiei ce urma să fie adoptată, care a fost supus spre aprobare autorităţilor, după ce se făcea o succintă prezentare a situaţiei Ardealului din punct de vedere etnic, istoric şi economic, se sublinia fap-

[7] Arh. M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 42/1940, f. 55—57.

[8] Arh. C.C. al P.C.R., fond 104, dosar 8675, f. 17. Scrisoare de protest adresată Preşedintelui Consiliului de Miniştri de C. I. Brătianu, dr. N. Lupu, Iuliu Maniu, M. Popovici, dr. A. Dobrescu, V. Sassu; *Idem*, p. 180—182. Memoriu semnat în numele P.N.L. şi P.N.Ţ. de C. I. Brătianu şi Iuliu Maniu; *Idem*, p. 183—186. Declaraţia făcută de Iuliu Maniu în numele P.N.Ţ.

[9] Arh. M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 42/1940, f. 74.

tul că cererile fasciştilor unguri de revizuire a frontierei nu aveau nici un temei [10].

Proiectata întrunire de la Alba Iulia a fost oprită însă de organele Ministerului de Interne sub pretextul că declaraţia „se ocupă în mod tendenţios de chestiunea Transilvaniei", culminînd cu frazele „sîntem ferm hotărîţi să nu cedăm nimic" şi „preferăm un război cu toate jertfele" [11]. Autorităţile nu voiau să-şi dea acordul pentru ţinerea consfătuirii decît cu condiţia ca organizatorii să consimtă „să revină asupra capitolelor neoportune din declaraţie" [12]. Deoarece aceştia au refuzat să accepte cererile autorităţilor, adunarea de la Alba Iulia nu a mai avut loc. În aceste condiţii, conducătorii „Mişcării generaţiei tinere din Ardeal şi Banat" au încercat să publice în ziarul „Universul" din 12 august 1940, un manifest [13] intitulat „ARDEALUL NU SE DĂ", purtînd peste 2.000 de semnături; dar au fost împiedicaţi de cenzură, deoarece textul acestui manifest contravenea liniei oficiale a politicii lui Carol al II-lea şi a guvernului Gigurtu*.

Împotriva negocierilor impuse de Axă şi a cesiunilor teritoriale se declara tineretul studenţesc. Astfel, într-o telegramă adresată lui M. Ma-

---

[10] *Idem*, f. 77—83.

[11] *Idem*, f. 68.

[12] *Ibidem*.

[13] Arh. M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 44, f. 87—88.

* Reproducem, în continuare, extrase din manifestul pe care autorităţile burghezo-moşiereşti l-au considerat „periculos", împiedicîndu-i apariţia.

„Români ardeleni!

Răscrucea istorică la care se găseşte astăzi neamul şi Ţara Românească cere să ştim mai mult ca oricînd ce vrem.

De hotărîrea noastră atîrnă pe veci de veci destinul neamului nostru.

Dacă în aceste clipe de măreaţă gravitate istorică nu ne vom înţelege menirea pe pămînt, nu sîntem vrednici să trăim.

Întrebarea se pune răspicat. Se poate ciunti trupul Ardealului?

Întrebaţi pe Horia şi Iancu, întrebaţi miile de mucenici şi de eroi care au frămîntat sîngele lor fierbinte cu acest pămînt românesc, întrebaţi masele de ţărani şi lucrători care cu sudoarea frunţii lor ne dau pîinea de fiecare zi, întrebaţi generaţiile viitoare, întrebaţi munţii şi văile, şi toate au să răspundă, cu glas de tunet, care va zgudui temeliile cerului: NU! ARDEALUL NU SE DĂ!

Vechiul spirit ardelean, călit în foc şi sînge, e gata de luptă...

Ni se cere să mulţumim pe alţii, nemulţumindu-ne pe noi! Ni se cere să ne legăm cu mîinile proprii lanţul de gît, să punem jugul pe grumazul neamului şi să tragem la plug...

Asta e dreptatea pe care vor să ne-o impună?

Iar dacă ne ameninţă cu dezastre, ţinem să le declarăm făţiş că nu numai destinul neamului nostru e în mîna noastră ci şi al acelora care rîvnesc avutul ţării; cînd ţara noastră va fi în flăcări şi dacă ne va fi dat să ne prăbuşim, noi vom tîri în prăpastie pe toţi acei care au ridicat mîna contra noastră.

Vor pace în Balcani? — Atunci să ne respecte!

Noi am luptat veacuri pentru Ardeal şi nu înţelegem, şi nu înţelegem, repetăm — să-l facem dar nimănui. Mai mult! Noi ştim că cel care va încerca să-l ia îşi va semna sentinţa de moarte.

Români ardeleni!

A sunat ceasul marii lupte pentru idealurile noastre veşnice.

Nu cedăm nici o palmă de pămînt din sfintele noastre ogoare.

STĂM GATA DE LUPTĂ!"

noilescu, studenţii clujeni arătau: „Ardealul, care cunoaşte zilele de asuprire de ieri, zilele care par a i se pregăti din nou, roagă pe Excelenţa Voastră să nu cedeze nici o palmă de loc...

Ardealul va blestema pe acei care vor vinde o singură palmă din pămîntul Ardealului, pentru care Avram Iancu a cîntat din fluier nebunia dragostei ce i-o purta.

Studenţimea română din Cluj aşteaptă, ca de la postul la care sînteţi, să spuneţi celor ce abia aşteaptă să se răzbune şi să ne asuprească, că pămîntul Ardealului e românesc şi nu avem de vîndut nimănui din el“ [14].

Deşi cenzura opera din plin, oprind publicarea multor articole, în special a celor ce îndemnau la rezistenţă armată* — în organele de presă au apărut numeroase articole care combăteau soluţiile preconizate de statele fasciste, revizioniste, bazate pe modificarea frontierelor.

Impresionat de vigoarea protestelor şi acţiunilor populare Valer Pop, care avea să conducă delegaţia română la tratativele de la Turnu Severin, într-o convorbire cu Ernest Urdăreanu, ministrul Palatului, atrăgea atenţia că „chiar exponenţi ai Partidului Naţiunii, funcţionari publici, conducători oficiali de tineret, ziare oficioase, ţin un limbaj care dacă se generalizează, va face ca oricine care ar fi susţinătorul sau realizatorul formulei de conciliaţiune să fie considerat trădător“ [15].

Deşi imensa majoritate a poporului român respingea ideea oricăror tratative cu agresorii fascişti, evoluţia evenimentelor internaţionale favorabilă puterilor Axei, numeroasele presiuni directe, ameninţările şi şantajul la care au recurs căpeteniile naziste au imprimat un alt curs politicii guvernului român. Astfel, la 15 iulie Hitler a adresat lui Carol al II-lea o scrisoare în care, pe un ton ultimativ, cerea ca România să se încadreze definitiv în linia politică a Reichului şi să consimtă la cedări faţă de vecinii săi, subliniind că „o revizuire a devenit inevitabilă. Orice încercare de a evita pericolele care ameninţă ţara dumnevoastră, prin manevre tactice de orice fel — arăta atotputernicul dictator nazist — trebuie să fie şi va fi sortită eşecului. Mai devreme sau mai tîrziu — şi probabil într-un timp foarte scurt — rezultatul ar putea fi chiar distrugerea României“ [16].

[14] *Idem*, vol. 42/1940, f. 85.

* Redăm în continuare extrase dintr-un asemenea articol cenzurat, care trebuia să apară în „Facla“ din 9 august 1940: „Cred unii — nu sînt de pe la noi — că România are de dat ceva, cuiva, că s-ar putea rupe pămînt românesc pentru a se da unor străini pentru simplul motiv că ţipă de 20 de ani că le trebuie ceva ce nu li se cuvine...

Ei bine, să se ştie răspicat: nu dăm nimănui nimic! Şi nu dăm pentru că ceea ce avem este al nostru, după toate legile omeneşti şi divine, după sfînta dreptate pe care nu o vom lăsa să o frîngă nimeni.

Ardealul nu-l avem de dat pentru că el este românesc din vecii vecilor... În sprijinul acestei afirmaţii putem aduce mărturia scrisului multor cărturari de seamă străini, printre care şi unguri... N-avem Ardeal de dat sau de vîndut pe nici un preţ. Dacă ni se cere pămîntul românesc să ne socotim ultragiaţi şi să procedăm corespunzător... O ŢARĂ NU SE DĂ; EA POATE FI LUATĂ. Această constatare ne duce la singurele concluzii posibile“ (Arh. M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 44, f. 67—70).

[15] *Idem*, f. 71—72.

[16] *D.G.F.P.*, vol. X, doc. 172.

La 26 iulie, cu ocazia convorbirilor avute la castelul său de la Fuschl cu Gigurtu şi Manoilescu, von Ribbentrop declara că sosise „marea perioadă a revizuirii tratatelor" şi le „recomanda" să ajungă la o înţelegere cu guvernul horthyst. „Soluţionarea — sublinia von Ribbentrop — trebuie să se înfăptuiască cît mai repede posibil" — deoarece în caz contrar, „consecinţele ar putea fi deosebit de serioase" [17].

În după-amiaza aceleiaşi zile reprezentanţii României au fost primiţi de Hitler, care a ţinut şi el să remarce că România trebuia să cedeze Ungariei horthyste o parte din Transilvania, astfel încît că se realizeze un compromis, „între vechile şi actualele posesiuni", după cum afirma el, şi a cerut ca guvernul român să înceapă imediat tratative cu guvernul horthyst. Pentru a fi şi mai convingător, dictatorul german a precizat că dacă România nu ajungea la un acord cu Ungaria horthystă atunci „Germania va cumpăni cu atenţie interesele ei şi ar putea să considere aceste interese atît de vitale, încît, în anumite condiţii, ar fi gata să lupte, în cazul cînd cineva le-ar leza" [18]. Aluzia era destul de clară, iar consecinţele ignorării avertismentului fuseseră arătate de Hitler în scrisoarea din 15 iulie 1940: distrugerea României ca stat.

Sub presiunile directe ale Berlinului, guvernul român a început convorbiri cu guvernul horthyst. Discuţiile s-au desfăşurat în localitatea Turnu Severin în zilele de 16, 19 şi 24 august 1940. Trimişii lui Horthy revendicau un teritoriu de 69.000 km pătraţi cu o populaţie de 3.900.000 de locuitori, dintre care 2.200.000 erau români, 1.200.000 unguri, iar 500.000 germani şi alte naţionalităţi. Cererile revizioniste ale guvernului horthyst au fost respinse de guvernul român, tratativele încheindu-se la 24 august fără a se ajunge la o soluţie de compromis.

În acel moment, Hitler s-a hotărît să preia în mod direct problema reglementării pretenţiilor teritoriale ale horthyştilor şi să-i dea o asemenea rezolvare încît să deschidă fără luptă accesul trupelor germane spre Bucureşti şi Budapesta şi să creeze posibilitatea ca ambele ţări să servească intereselor Germaniei. Dictatorul german era convins de netemeinicia cererilor horthyştilor, mărturisind deschis acest lucru lui Ciano, cu ocazia întrevederii din ziua de 28 august 1940. „Soluţionarea problemei — declara Hitler în convorbirea mai sus-amintită cu ministrul de externe al Italiei — este deosebit de complicată datorită faptului că unei revendicări teritoriale care se bucură de extrem de multă popularitate în rîndul naţiunii ungare i se opune o revendicare etnografică cu siguranţă incontestabilă.

Structura populaţiei în regiunea în litigiu — considerînd cît mai favorabil poziţia Ungariei — este următoarea: la 1,5 milioane de unguri există

---

[17] *Idem*, doc. 233. Relatarea convorbirii de la Fuschl dintre ministrul de externe al Reichului şi primul ministru al României în prezenţa ministrului de externe al României, la 26 iulie 1940.

[18] *Idem*, doc. 234. Relatarea convorbirii dintre Führer şi primul ministru român, Gigurtu, în prezenţa ministrului de externe al Reichului, a ministrului de externe român, Manoilescu, a ministrului Fabricius şi a ministrului României la Berlin, convorbire care a avut loc la Berghof, la 26 iulie 1940.

3 milioane de români şi 600.000—700.000 de germani... Raportul numeric este de 1/3 unguri la 2/3 români...“ [19]. Cu toate acestea, Hitler era hotărît să acţioneze pentru realizarea pretenţiilor horthyştilor, considerînd că România făcea parte dintre ţările duşmane Axei. În felul acesta el recompensa Ungaria horthystă pentru devotamentul şi sprijinul său faţă de politica revanşardă a Germaniei şi Italiei şi sancţiona România pentru fidelitatea ei faţă de politica de securitate colectivă şi a pactelor regionale.

Noua frontieră ungaro-română a fost fixată de Hitler în ziua de 27 august. Urmărind traseul ei putem constata ce considerente de ordin strategic şi militar au stat la baza „judecăţii“ Führerului: s-a avut în vedere, în primul rînd, ca Axa, sau mai bine zis Germania hitleristă, să pună stăpînire, prin intermediul lui Horthy, aliatul său încercat, pe crestele Carpaţilor Răsăriteni, poziţie strategică extrem de importantă; totodată noua frontieră pătrundea ca un pumnal pînă în inima României, oprindu-se în apropierea Braşovului. De aici şi pînă în Valea Prahovei, unde se găsea călcîiul lui Achile al economiei de război germane — petrolul — nu mai erau decit cîţiva zeci de kilometri, pe care blindatele germane îi puteau parcurge, la nevoie, în numai cîteva ore.

În afara motivelor de ordin strategic şi militar, un rol important în stabilirea noii graniţe dintre România şi Ungaria l-au avut şi considerentele de ordin politic; Hitler înţelegea să dea „diferendului“ teritorial ungaro-român (unilateral şi artificial provocat şi întreţinut de cercurile revizioniste din Ungaria horthystă) o reglementare în spirit nazist, care să ducă la o mai mare dezbinare a celor două popoare şi la subordonarea lor Reichului nazist. Aşa se explică faptul că prin sentinţa de arbitraj nu s-a acordat Ungariei atîta teritoriu cît pretinseseră cei mai agresivi reprezentanţi ai ei; aceasta, cu scopul de a determina guvernul ungar ca şi în viitor să susţină Reichul german, pentru a avea „dreptul“ să ceară întreaga Transilvanie şi chiar Banatul. Pe de altă parte, s-a avut în vedere faptul că România niciodată nu se va împăca cu pierderea nordului Transilvaniei şi va face importante concesii Germaniei, economice şi politice, în speranţa revizuirii dictatului de la Viena şi a recîştigării acestor teritorii.

Pentru a obliga România să cedeze Ungariei horthyste teritoriile stabilite de el, Hitler a avut în vedere şi recurgerea la măsuri de ordin militar dacă guvernul român ar fi refuzat să accepte hotărîrea Reichului. Pe baza unui ordin dat de el la începutul lunii iulie în vederea pregătirii unei „forţe de şoc în răsărit“, generalul Halder elaborase planurile pentru organizarea unui „corp de securitate“ însumînd 15 divizii de infanterie, 6 divizii blindate şi 3 divizii motorizate. La 26 august Hitler a ordonat O.K.W.-ului să deplaseze imediat, în secret, 10 divizii spre frontiera de est a Germaniei, iar în extremitatea sudică a Guvernămîntului general două

[19] *Idem*, doc. 407. Dare de seamă asupra convorbirii dintre Führer şi contele Ciano în prezenţa ministrului de externe von Ribbentrop, a ambasadorilor von Makensen şi Alfieri şi a consilierului de legaţie Hewel, la Obersalzberg, la 28 august 1940.

divizii de tancuri erau pregătite şi aşteptau doar ordinul pentru a înainta rapid spre România [20]. La 28 august au fost întreprinse noi măsuri militare. Ca urmare a dispoziţiilor lui Hitler de a fi pregătite forţele necesare în vederea ocupării zonei petrolifere româneşti 4 divizii blindate şi 2 motorizate au primit ordin să fie gata de acţiune pentru data de 31 august. Totodată se plănuia detaşarea unor trupe de paraşutişti şi de desant aerian pentru ocuparea rapidă a celor mai importante zone strategice din România, avîndu-se în vedere, în primul rînd, regiunea petroliferă. Operaţiunea de desant aerian urma să aibă loc la 1 septembrie 1940 [21].

În seara zilei de 27 august ministrul de externe al României Mihail Manoilescu a primit „invitaţia" de a se prezenta la Viena în ziua de 29 august, avînd depline puteri din partea guvernului român. O invitaţie similară a fost adresată şi ministrului de externe al Ungariei.

La Viena, încălcînd independenţa şi suveranitatea statului român, miniştrii de externe ai Germaniei naziste şi Italiei fasciste s-au constituit, cu de la ei putere, într-un „tribunal arbitral" şi au cerut reprezentantului ţării noastre, pe un ton ultimativ, să accepte „arbitrajul" guvernelor german şi italian, ameninţînd că în caz contrar România va deveni obiectul unei agresiuni armate, va fi invadată şi ştearsă de pe harta Europei [22].

În situaţia creată, Carol al II-lea a convocat, în noaptea de 29/30 august 1940, la ora 3, Consiliul de Coroană. Au luat parte consilierii regali, membrii guvernului şi unii reprezentanţi ai partidelor politice. În timpul dezbaterilor ce au avut loc în Consiliul de Coroană s-au conturat două curente: reprezentanţii primului curent, care pînă la urmă avea să se dovedească majoritar, apreciau că în condiţiile internaţionale din august 1940, cînd România rămăsese complet izolată, fiind părăsită de toţi prietenii, aflîndu-se singură în faţa agresorilor, nu era recomandabilă rezistenţa armată. În consecinţă, reprezentanţii acestui curent, dintre care cea mai mare parte erau membri ai guvernului, deci aceleaşi persoane care la indicaţia regelui Carol începuseră negocieri cu guvernul horthyst, considerau ca o soluţie pentru ieşirea din impas — deşi dureroasă — acceptarea impusă a cerinţelor Germaniei şi Italiei.

Trebuie subliniat însă că şi cei ce au votat *pentru* au făcut acest lucru convinşi fiind că cedarea unei părţi din Transilvania era numai *vremelnică* şi, mai devreme sau mai tîrziu, în condiţiile internaţionale favorabile, poporul român va putea să-şi refacă unitatea sa statală. În acest scop — considerau ei — era necesar ca statul român să-şi păstreze liberă o parte a teritoriului său, armata cu capacitatea de luptă intactă, deoarece aveau în vedere şi un eventual război pentru recuperarea teritoriilor pierdute, şi monarhia pe care ei o socoteau drept catalizator al forţelor naţiunii în această luptă. Sînt semnificative în acest sens cuvin-

---

[20] Philipp W. Fabry, *Balcan wiren 1940—1941*, Darmstadt, Wehr und Wissen, JMBH, 1966, p. 14.

[21] *D.G.F.P.*, vol. X, doc. 407. Nota redacţiei engleze.

[22] *Idem*, doc. 408. Dare de seamă asupra convorbirii dintre ministrul de externe al Reichului şi ministrul de externe al României, Manoilescu, în prezenţa contelui Ciano, la Hotel Imperial din Viena, în ziua de 29 august 1940.

tele rostite de Gheorghe Tătărăscu în Consiliul de coroană, care sublinia: „Am credinţa că ceea ce se face astăzi este un provizorat... Nu trebuie să ne uităm la ce este provizoriu, ci numai la ce trebuie să rămînă etern..." [23]. Aceeaşi convingere că ceea ce se întîmpla avea un caracter vremelnic răzbătea şi din cuvintele lui Constantin Argetoianu care declara: „... atît timp cît va rămîne liberă o Ţară Românească, atît timp cît va rămîne intactă o parte a poporului român, fie şi despărţit de o graniţă, atît timp cît va rămîne o armată, un steag... eu nu-mi pierd nădejdea. Trecem prin momente grele; nu s-a isprăvit istoria lumii, vom reveni, vom cîştiga ce pierdem astăzi" [24].

Reprezentanţii celui de-al doilea curent, în care se încadrau personalităţi politice burgheze mult mai reprezentative, cu o influenţă mai mare atît pe plan intern, cît şi pe plan internaţional, puternic legate de cercurile de afaceri din Anglia şi Franţa, promotori tradiţionali ai politicii externe filoengleze, se pronunţau împotriva acceptării necondiţionate a arbitrajului puterilor Axei şi recomandau „să se reziste". Astfel, Victor Iamandi (care numai după cîteva luni avea să plătească cu viaţa pentru atitudinea sa antilegionară din anii anteriori) în Consiliul de Coroană din noaptea de 29—30 august 1940 se pronunţa împotriva acceptării cererii lui von Ribbentrop şi Ciano. „Nu trebuie să primim arbitrajul — afirma răspicat Iamandi. Trebuie să rezistăm pentru că războiul nu s-a terminat" [25].

Deşi în Consiliul de coroană asemenea oameni politici burghezi se declarau pentru o politică de rezistenţă naţională, ei nu au cerut regelui să-i însărcineze cu formarea unui guvern care să-şi asume o asemenea răspundere.

Avînd în vedere izolarea politică totală în care se găsea ţara, condiţiile internaţionale complet nefavorabile, precum şi ca urmare a presiunilor directe exercitate la Viena de von Ribbentrop şi contele Ciano asupra delegaţiei române pentru a nu se tărăgăna răspunsul, Consiliul de coroană a fost constrîns să primească cu 21 de voturi pentru, 10 voturi contra şi 1 abţinere cererea de arbitraj a Germaniei şi Italiei.

Factorul hotărîtor care a permis puterilor Axei să impună dictatul de la Viena a fost, aşa cum s-a arătat mai sus, situaţia internaţională favorabilă statelor fasciste, izolarea completă în care se găsea România. În acelaşi timp, impunerea dictatului a fost posibilă şi datorită lipsei de unitate, a dezbinării dintre forţele politice care acţionau pe arena vieţii politice din România. Ani de-a rîndul, Carol al II-lea, speculînd cu abilitate contradicţiile dintre diferitele grupări politice şi chiar din interiorul lor, a dus o politică conştientă şi consecventă de dezmembrare a partidelor politice pentru a le slăbi şi chiar lichida şi instaura propria sa dictatură. În ultima parte a domniei sale, în dorinţa de a ajunge la un compromis cu Germania hitleristă, el a adus pe primul plan al vieţii politice

---

[23] Arh. M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 42/1940, f. 228.
[24] *Idem*, f. 213—214.
[25] *Idem*, f. 224—225.

elementele cele mai reacționare, fasciste și profasciste în frunte cu conducători ai Gărzii de fier, coloana a V-a a lui Hitler în România.

La Viena, von Ribbentrop și contele Ciano nu au înfăptuit nici măcar un simulacru de arbitraj, refuzînd să-i asculte pe reprezentanții României și Ungariei. Sentința impusă de ei, prin care România era obligată să cedeze Ungariei horthyste o parte a Transilvaniei cu o suprafață de 42.243 km.p. și o populație de 2.387 776 de locuitori [26], dintre care majoritatea erau români, nu a constituit o hotărîre de arbitraj, ci *un DICTAT fascist, pronunțat de statele fasciste în detrimentul României.*

Vestea celor petrecute la Viena a străbătut ca un fulger întreaga țară, umplînd de indignare pe toți cetățenii. În adunări spontane masele populare de la orașe și sate, muncitorii din fabrici și uzine, țăranii, intelectualii, întregul popor român și-au exprimat hotărîrea fermă de a apăra independența și integritatea teritorială a patriei. Chiar în seara zilei de 30 august, zeci de mii de locuitori au ieșit în stradă, la Cluj, pentru a protesta împotriva dictatului de la Viena. Dînd glas versurilor lui Mureșanu: „Murim mai bine-n luptă, cu glorie deplină / Decît să fim sclavi iarăși în vechiul nost' pămînt“, cetățenii Clujului și din împrejurimi, într-o impresionantă coloană, în care mărșăluiau alături comuniști și național-țărăniști, liberali, membri ai Frontului Plugarilor și ai Madoszului, au manifestat în centrul orașului și pe marile bulevarde. De la o tribună improvizată, un mare număr de oratori au exprimat durerea și protestul maselor, înfierînd dictatul de la Viena. „Nici un petec de pămînt...“, „Vrem să murim apărîndu-ne fruntariile, onoarea și demnitatea națională...“, „Ardealul nu înțelege să fie ciuntit...“ — au fost lozincile pe care mulțimea le scanda neîntrerupt. Ca în vremurile de mare restriște clopotele bisericilor erau trase tot timpul în dungă [27].

În capitala țării, la București, populația s-a adunat în fața statuii lui Mihai Viteazul, cel care a realizat pentru prima dată, în anul 1600, unirea românilor într-un singur stat. Coloana demonstranților a străbătut apoi principalele artere ale Capitalei, scandînd lozinca „Nu dăm Ardealul!“, și intonînd cîntecele patriotice „Pe-al nostru steag“ și „Deșteaptă-te române“ [28].

La Arad, în ziua de 1 septembrie, a avut loc o adunare în sala de festivități a Academiei Teologice, cu care prilej episcopul Mager a ținut o cuvîntare arătînd „nedreptatea ce s-a făcut României la Viena“. S-a votat o moțiune de protest. În după-amiaza aceleiași zile, a avut loc pe străzile orașului o manifestație la care au luat parte mii de persoane. Demonstranții au cerut să se organizeze rezistența față de sentința de la Viena și să se declare război celor care au dictat hotărîrile, adică Germaniei și Italiei [29]. În aceeași zi, la Brașov, mase compacte de oameni de cele mai diverse categorii s-au revărsat din toate colțurile orașului spre Piața Libertății. Descriind atmosfera care a domnit în timpul demonstra-

[26] *Comunicări statistice*, nr. 6—7/1945, p. 2.
[27] „Universul“, din 3 septembrie 1940; „România“ din 4 septembrie 1940.
[28] „Universul“ din 3 septembrie 1940.
[29] Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8505, f. 7.

ţiei, elanul patriotic de care erau cuprinşi participanţii, „Gazeta Transilvaniei“ din 5 septembrie 1940 arăta: „Şi de astă dată s-a întărit jurămîntul că în sufletele romăneşti ale braşovenilor nu va fi linişte şi împăcare pînă cînd Ardealul nostru nu va fi iarăşi întregit, unind pe toţi fraţii, pe toţi românii din el“ [30].

La Sibiu manifestaţia a fost începută de tinerii premilitari din garnizoană, care au apărut în marş pe strada principală a oraşului, intonînd cîntece patriotice. În scurt timp, premilitarilor li s-au alăturat mii de oameni, soldaţi şi ofiţeri, care au manifestat pe străzi şi au aclamat armata română. La Timişoara clădirile consulatelor german şi italian au fost supuse unui adevărat bombardament cu pietre [31].

Manifestaţii asemănătoare au avut loc şi în alte oraşe din ţară, între care: Bistriţa, Năsăud, Cugir, Oradea, Sighişoara, Alba Iulia, Sebeş etc. Semnalînd poziţia patriotică a populaţiei, care în mod spontan, dar unanim, se pronunţa pentru respingerea hotărîrilor adoptate la Viena de cei doi „arbitri“, legaţia germană la Bucureşti raporta alarmată Berlinului la 2 septembrie: „ieri au avut loc în toată ţara mari demonstraţii antigermane, în special la Braşov, Cluj, Oradea, Sighişoara şi Bucureşti“. Într-un raport datat 3 septembrie, aceeaşi Legaţie nota că: „. . . în toată Transilvania au loc demonstraţii la care se strigă: «jos cu Hitler», «jos cu Mussolini», «Nu dăm Transilvania»“ [32].

Aceleaşi sentimente patriotice erau caracteristice şi armatei române. În ziua de 1 septembrie 1940 Secţia N.S.D.A.P. din România a trimis la Berlin un raport în care se arăta că în rîndurile armatei române s-a creat un puternic curent în favoarea războiului, subliniindu-se: „armatele din vest, de sub conducerea generalului Cornicioiu nu vor să părăsească poziţiile şi cer insistent să lupte“ [33]. Ofiţerii români — se relata în continuare în raport — se considerau ofensaţi de această cedare, nevoind să conceapă raţiunea politică a sentinţei de la Viena şi dorind să lupte. Această stare de spirit se transmisese şi soldaţilor care manifestau pe zonă şi în cazărmi. Reflectînd indignarea pe care o produsese verdictul de la Viena în sufletul militarilor, colonelul Grigore Bălan de la trupele de vînători de munte scria, la 31 august, familiei: „De cînd am aflat dureroasa veste stau încremenit de durere şi mintea mea nu poate să perceapă această groaznică tragedie care a lovit din nou scumpa noastră ţară. În calitate de comandant, durerea mea este şi mai mare, cînd văd jalea şi sufletele încremenite în spasmele durerii ale ostaşilor mei dragi pe care îi am sub comandă. Peste tot o durere mută, pe care nu ai puterea să o alini, deoarece toate vorbele, oricît de meşteşugite ar fi, nu pot decît să provoace pîraie de lacrimi şi scrîşniri de dinţi“ [34].

---

[30] „Gazeta Transilvaniei“ din 5 septembrie 1940.

[31] Arh. M.A.E., fond 71 Germania, vol. 80, f. 167. Notă verbală a Legaţiei germane din România către Ministrul Afacerilor Străine al României, 4 septembrie 1940.

[32] Citat după Tr. Bunescu, *Manifestaţii ale maselor populare din Transilvania împotriva Dictatului de la Viena*, în *AISISP*, nr. 6/1966, p. 100—101.

[33] Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8505, f. 27.

[34] *România în războiul antihitlerist*, Editura militară, Bucureşti, 1966, p. 19.

În timpul manifestațiilor de la sfîrșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1940, în București, la Cluj și în alte orașe comuniștii s-au situat în rîndul și chiar în fruntea demonstranților împotriva sentinței nedrepte de la Viena, pentru apărarea hotarelor sfinte ale patriei. Unii membri ai Comitetului Teritorial din Ardeal al P.C.R. au avut strînse legături în acele zile de restriște cu conducerile celorlalte partide și organizații democratice și patriotice care se declarau împotriva acceptării dictatului. Vorbind de la o tribună în fața a mii de cetățeni clujeni, un membru al Comitetului teritorial din Ardeal al P.C.R. a condamnat public, în numele comuniștilor, sentința arbitrară de la Viena și s-a pronunțat pentru rezistență națională. La Brașov, comuniștii au folosit tribuna adunării pentru a demasca pe fasciștii germani și italieni, principalii vinovați de ciuntirea țării. Poziții asemănătoare au adoptat comuniștii și cu ocazia demonstrațiilor de la Timișoara, Baia Mare, Oradea etc.

Manifestațiile populare de la sfîrșitul lunii august — începutul lunii septembrie 1940 împotriva dictatului de la Viena, a fascismului și a hitlerismului nu au putut să împiedice amputarea teritoriului național și căderea țării sub jugul fascist. Incapabil să stăvilească starea de revoltă a maselor, care în acele zile au devenit stăpîne pe stradă, compromis și izolat și în același timp supus unei puternice presiuni din partea Legației germane din București și a cercurilor fasciste din interior, la 4 septembrie 1940 Carol a trecut cea mai mare parte a prerogativelor regale în mîinile generalului Ion Antonescu, iar la 6 septembrie a abdicat în favoarea fiului său Mihai și a părăsit țara. În România a fost instaurată dictatura legionară-antonesciană, formă de guvernămînt teroristă, antipopulară și antinațională a celor mai reacționare cercuri politice românești fasciste și prohitleriste. În octombrie 1940, cu acordul lui Antonescu, trupele germane au intrat în România. La 23 noiembrie 1940 dictatorul român a semnat aderarea României la Pactul tripartit, fapt ce semnifica înglobarea ei la blocul politic-militar al statelor fasciste. La 22 iunie 1941 Antonescu a împins țara în războiul antisovietic, alături de Germania hitleristă, aducînd jalea și doliul pe tot cuprinsul patriei. Pentru poporul român începea o perioadă destul de grea în care partidul comunist împreună cu celelalte forțe democratice, patriotice și naționale au desfășurat o activitate complexă și plină de primejdii pentru salvarea ființei naționale a României.

Poporul român nu s-a împăcat niciodată cu ideea acceptării sentinței nedrepte de la Viena. Nici nu se uscase bine cerneala de pe actul de la Viena, cînd, la 1 septembrie 1940, Zaharia Stancu publica articolul intitulat semnificativ „Ardealul", în care-și exprima speranța că acest străvechi teritoriu românesc nu va fi abandonat cotropitorilor. „Noi, românii, — se arăta în încheierea articolului mai sus amintit — nu avem sub stăpînirea noastră decît pămînt românesc... Ardealul este românesc și trebuie să rămînă românesc. Pentru apărarea Ardealului cîștigat cu opt

sute de mii de morminte, încă o jertfă nouă, oricît ar fi ea de uriaşă, nu ni se pare zadarnică“ [35].

Masele populare erau din ce în ce mai conştiente de necesitatea luptei pentru refacerea hotarelor ciuntite ale patriei, pentru dezrobirea milioanelor de oameni rămaşi sub teroarea administraţiei horthyste. Problema redobîndirii teritoriului răpit în urma dictatului de la Viena preocupa toate forţele politice din România. Pînă şi Ion Antonescu, nevoit să ţină cont de starea de spirit a maselor, a ridicat în repetate rînduri, în convorbirile cu Hitler şi cu ceilalţi conducători germani şi italieni, chestiunea anulării dictatului de la Viena [36]. Această problemă a constituit în întreaga perioadă a dictaturii militare-fasciste unul din principalele motive ale divergenţelor dintre guvernul antonescian şi cel hitlerist.

Apărător al intereselor vitale, generale ale întregului popor, interpret fidel al sentimentelor antifasciste ale maselor, al aspiraţiilor lor fierbinţi de libertate şi unitate naţională, Partidul Comunist Român, avangarda revoluţionară a clasei muncitoare, s-a situat în fruntea luptei pentru doborîrea regimului dictatorial al lui Antonescu, scoaterea ţării din războiul antisovietic şi participarea la luptă, alături de trupele sovietice, pentru ca prin forţa armelor să fie refăcute hotarele ciuntite ale patriei.

Încă din septembrie 1940, din iniţiativa comuniştilor s-a înfiinţat la Cluj *Comitetul naţional-revoluţionar al românilor din nordul Transilvaniei* cu scopul de a mobiliza masele române la luptă unită cu oamenii muncii maghiari împotriva ocupanţilor horthyşti, împotriva fascismului, pentru apărarea drepturilor politice, economice, culturale, pentru eliberare naţională. Conceput ca o organizaţie de luptă ilegală, Comitetul naţional revoluţionar a îmbinat cu măiestrie formele ilegale de luptă cu cele legale, a atras în activitatea sa numeroşi intelectuali — profesori, ingineri, medici, avocaţi etc. —, pătrunzînd în cele mai largi straturi ale populaţiei româneşti din teritoriul răpit prin sentinţa nedreaptă de la Viena. În noiembrie 1940 a avut loc la Cluj o conferinţă în urma căreia Comitetul naţional-revoluţionar s-a transformat în *Uniunea naţional-revoluţionară a românilor din nordul Transilvaniei*, avînd în frunte pe comuniştii Pavel Bojan, Vasile Pogăceanu, Teofil Vescan junior, Kohn Hillel ş.a. După cum se arată în preambulul programului adoptat, Uniunea îşi propunea să lupte „pentru libertăţile poporului român, contra asupritorilor de tot felul, pentru eliberarea lui . . . “ În cele 15 puncte ale Programului sînt exprimate revendicări de ordin *politic* (libertate de întrunire, de organizare, drept de vot general, direct şi secret, libertatea presei), *naţional* (lupta împotriva maghiarizării forţate, libertatea folosirii limbii materne, şcoli primare, secundare şi universităţi româneşti etc.), *economice* (apă-

---

[35] Titu Georgescu, *Intelectuali antifascişti în publicistica românească*. Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 207—208.

[36] Vezi în acest sens Arh. Statului Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 332/1940, f. 7. Raport despre călătoria conducătorului statului român la Roma. Probleme şi rezultate; *D.G.F.P.*, vol. X, doc. 381. Înregistrarea convorbirii dintre Führer şi ministrul prezident al României, Antonescu, la Berlin, 22 noiembrie 1940, în prezenţa ministrului de externe al Reichului.

rarea pămîntului şi a avutului cetăţenilor de naţionalitate română, împotriva concedierii muncitorilor români, pentru dreptul de angajare fără discriminări, pentru libera funcţionare a organizaţiilor economice, cooperatiste etc.), *culturale* (dreptul de a activa pentru societăţile culturale, sportive etc.) [37].

În acelaşi timp ia naştere şi se dezvoltă în mod legal în nordul Transilvaniei o mişcare a populaţiei româneşti, din sînul căreia la începutul lunii septembrie 1940 se constituie *Comunitatea naţională a românilor din teritoriile răpite prin actul de la Viena* [38]. Conducătorul comunităţii româneşti a fost desemnat în persoana avocatului clujean Emil Haţieganu. Istoricul maghiar Csatári Dániel relatează că această comunitate „organizează consfătuire după consfătuire, întocmeşte lista nedreptăţilor, încearcă să-i convingă pe românii din Transilvania de nord să nu opteze, face recensămîntul celor rămaşi aici, dar pentru că nu li se aprobă să ducă o activitate politică legală, încearcă să mobilizeze forţele în cadrul organizaţiilor cultural-religioase şi economice“ [39]. În consecinţă, au fost create diferite brigăzi artistice, coruri, echipe de teatru, echipe culturale şcolare, s-au înfiinţat cooperative şi organizaţii de credit la Oradea, Şimleu, Baia Mare, Bistriţa, Zălau etc. care-şi propuneau să organizeze lupta populaţiei româneşti. În pofida acţiunilor guvernului horthyst, care se străduia să divizeze şi să fărîmiţeze forţa cooperativelor româneşti, la sfîrşitul anului 1940 s-a reuşit să se înfiinţeze o centrală, denumită *Plugarul*, cu un potenţial economic destul de important [40]. O importantă contribuţie la succesul acestei mişcări a populaţiei româneşti din nordul Transilvaniei au avut comuniştii (Teofil Vescan junior, Vasile Pogăceanu etc.) care i-au dinamizat activitatea şi au orientat-o nu spre separatism naţional, cum fusese concepută iniţial, ci spre colaborarea cu mişcarea democratică, antifascistă a populaţiei maghiare [41].

La rîndul lor, conducătorii P.N.Ţ. şi P.N.L. făceau agitaţie pe diferite căi pentru a menţine trează în conştiinţa naţiunii problema Transilvaniei. La 15 noiembrie 1940 a fost înfiinţată la Bucureşti, cu concursul unor personalităţi politice democratice (între care şi unii membri ai P.N.Ţ. şi P.N.L.) asociaţia „Pro-Transilvania“, care-şi propunea să ajute pe refugiaţii din nordul Transilvaniei şi să demaşte atrocităţile săvîrşite de horthyşti. După ce Horia Sima a interzis asociaţia „Pro-Transilvania“ s-a trecut la alcătuirea unor noi organizaţii între care „Asociaţia refugiaţilor şi expulzaţilor din nordul Transilvaniei“, „Ardealul“, „Transilvania“, „Ardealul de Nord“, „Vulturii Ardealului“, „Cercul juridic transilvan“

---

[37] Gheorghe I. Bodea, *Date despre organizarea Comitetului naţional-revoluţionar al românilor din nordul Transilvaniei în perioada stăpînirii horthyste*. Comunicare ţinută la sesiunea ştiinţifică a cercetătorilor de la Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., 22—25 decembrie 1969.

[38] „Timpul“, anul IV, nr. 1208, din 11 septembrie 1940.

[39] Csatári Dániel. *Forgószélben (Magyar-román viszony 1940—1945)*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1969, p. 48.

[40] *Ibidem*.

[41] Csatári Dániel, *op. cit.*, p. 208.

etc. Era întreținută o intensă propagandă orală, erau distribuite manifeste [42].

Dezlănțuirea războiului antisovietic de către Germania hitleristă și celelalte state din blocul fascist a pus noi și grave probleme în fața partidului comunist, creierul organizator și sufletul mișcării de rezistență din România. Linia politică a P.C.R. în noua etapă a fost clar exprimată în Circulara Comitetului Central din 8 iulie 1941 și în Platforma-program din 6 septembrie, documente care stabileau un ansamblu de măsuri în vederea răsturnării dictaturii militare antonesciene și a eliberării țării de sub jugul fascist. Platforma-program din 6 septembrie prevedea, în esență: răsturnarea dictaturii militare-fasciste; încetarea războiului contra Uniunii Sovietice și participarea alături de U.R.S.S. și celelalte popoare iubitoare de pace la luptă împotriva Germaniei naziste; alungarea hitleriștilor din țară; recucerirea independenței și libertății naționale; formarea unui guvern al independenței naționale cu participarea reprezentanților tuturor forțelor patriotice; *eliberarea părții de nord a Transilvaniei;* arestarea și pedepsirea trădătorilor de țară [43]. Chezășia înfăptuirii obiectivelor stabilite de P.C.R. consta în radicalizarea mereu crescîndă a maselor, în activizarea tuturor forțelor patriotice și unirea lor într-un Front Național Antifascist. Prin organele și organizațiile de partid, prin organizațiile de masă îndrumate sau aflate sub influența sa — U.T.C., Uniunea Patrioților (înființată în 1942), Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, Madosz — prin presa legală, manifeste, broșuri, apeluri și prin alte mijloace, P.C.R. a făcut o largă popularizare obiectivelor sale de luptă.

În activitatea desfășurată în vederea făuririi Frontului Național Antifascist, P.C.R. a pornit de la punctele de vedere care apropiau partidele, grupările și cercurile politice antihitleriste și îndeosebi de la problemele vitale pentru poporul român: salvarea ființei naționale, eliberarea țării de sub jugul hitlerist, anularea dictatului de la Viena. În acest sens în anii războiului hitlerist partidul comunist s-a adresat în repetate rînduri conducerilor partidelor social-democrat, național-țărănesc și național-liberal. „Noi facem un călduros apel la patriotismul dumneavoastră — se arăta în scrisoarea adresată de C.C. al P.C.R. la 20 decembrie 1942 lui Iuliu Maniu — pentru a ne uni forțele în vederea acțiunii, a chema la luptă toată suflarea românească, cît nu este prea tîrziu și vă cerem un acord comun în vederea acestor acțiuni și a creării *frontului patriotic al întregului popor român*". În continuare, C.C. al P.C.R. declara că „noi sîntem gata să susținem o acțiune a dumneavoastră și să luptăm fără nici o altă condiție, pentru eliberarea poporului român din Ardealul de Nord de sub jugul lui Horthy și Hitler" [44].

---

[42] Arh. M.A.I. fondul Președinția Consiliului de Miniștri, pachetul 2, dosarul 369. Raport asupra activității grupării național-țărăniște și a lui Iuliu Maniu de la 1 septembrie 1940 pînă în prezent (mai 1943). Vezi și Atanasie Bran, *Lupte și jertfe pentru Ardeal. De la Decebal la dictatul de la Viena. Dezrobirea Ardealului de Nord*, Editura Tribuna, Brașov, 1944, p. 132—153.

[43] Arh. I.S.I.S.P., Cota A b. XXV-2.

[44] *Idem*, Cota A XXVI-9.

Vreme îndelungată liderii partidelor Național-țărănesc și Național-liberal au refuzat să colaboreze cu P.C.R. și celelalte organizații patriotice îndrumate de comuniști, susținînd că trebuiau întreprinse acțiuni paralele. În pofida acestui fapt, partidul comunist a continuat cu perseverență să acționeze pentru unirea forțelor patriotice antihitleriste. Un prim succes pe linia realizării Frontului Național Antihitlerist l-a constituit crearea, în a doua jumătate a anului 1943, a Frontului Patriotic Antihitlerist, care reunea, alături de P.C.R., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Partidul socialist-țărănesc și Madosz-ul. Inițial a aderat la acest front și Partidul social-democrat. Prin crearea Frontului Patriotic Antihitlerist, legăturile P.C.R. cu o parte însemnată a celorlalte grupări patriotice s-au lărgit, s-au deschis noi perspective și posibilități de strîngere a forțelor naționale într-un singur șuvoi de luptă.

În toamna anului 1943 P.C.R. a stabilit contacte și cu cercurile palatului în vederea organizării unei acțiuni comune a tuturor forțelor antihitleriste pentru răsturnarea dictaturii militare fasciste și ieșirea României din război, pentru eliberarea țării de sub jugul fascist, inclusiv a părții de nord a Transilvaniei, ca problemă națională de prim ordin.

În primăvara anului 1944 mișcarea de rezistență a poporului român a intrat în etapa hotărîtoare. Mase tot mai largi ale poporului își manifestau cu putere crescîndă starea de spirit antifascistă, dorința arzătoare de a răsturna dictatura militară și dominația Germaniei naziste. În armată deveneau tot mai dese cazurile de împotrivire față de războiul hitlerist. Gîndurile ostașilor români (trimiși să-și verse sîngele pentru Axă pe cîmpurile de luptă de la Volga și Don) se îndreptau cu tot mai multă insistență spre Ardeal. Comandamentele diviziilor 19 infanterie și 3 Munte raportau că ostașii acestor mari unități nu mai vor să lupte „decît în Ardeal și pentru eliberarea Ardealului de nord, nu pentru alte scopuri“ [45]. Într-o sinteză informativă din aprilie 1944 a Regimentului 3 dorobanți se arăta: „Am surprins ostași... care manifestau dorința de a încheia pace cu rușii și a întoarce armele contra germanilor, pentru a-i scoate din țară“ [46].

Convingerea că românii „nu aveau ce căuta în Caucaz“, că sarcina lor era mai curînd să pătrundă în nordul Transilvaniei pentru eliberarea fraților lor din robia horthystă, cîștiga tot mai mult sufletul soldaților, fapt recunoscut și de ultimul reprezentant al guvernului antonescian în capitala celui de al Treilea Reich, generalul Ion Gheorghe. „Opoziția față de participarea la război în Rusia — arăta el — a adoptat forme alarmante, mai ales în cadrul trupelor din Transilvania. Din rîndul cîtorva unități ce erau în marș din Transilvania spre răsărit au fost trase în gara

---

[45] Colonel Constantin Nicolae, *Din activitatea P.C.R. pentru atragerea armatei române la lupta de restabilire a independenței și suveranității patriei (1940—1944)*, în volumul *„Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României“*, Editura militară, București, 1969, p. 150.

[46] *Ibidem.*

Predeal focuri de armă spre vila mareşalului Antonescu. Deci protest deschis, se cerea război împotriva Ungariei“ [47].

Subunităţi şi unităţi militare române se împotriveau cu armele samavolniciilor trupelor germane. Generali şi ofiţeri patrioţi îşi manifestau deschis împotrivirea faţă de hitlerişti şi de dictatura antonesciană.

Un puternic curent de opinie antifascistă cuprinsese toate categoriile de intelectuali, oameni de ştiinţă, scriitori, artişti, profesori, învăţători, precum şi clerul de diferite confesiuni. Creştea numărul protestelor şi scrisorilor adresate guvernanţilor prin care li se cerea scoaterea ţării din războiul hitlerist şi alăturarea la coaliţia antifascistă. *În rîndurile avocaţilor şi demnitarilor s-a iniţiat o acţiune prin care se demonstra nulitatea şi din punct de vedere juridic a actului de la Viena.*

În aceste condiţii P.C.R. obţine un nou succes important pe linia unirii forţelor patriotice antihitleriste prin înfăptuirea, în aprilie 1944, a Frontului Unic Muncitoresc, care a exercitat o puternică înrîurire asupra celorlalte clase şi pături sociale, înlesnind coalizarea tuturor forţelor patriotice şi democratice interesate, dintr-un motiv sau altul, în răsturnarea dictaturii fasciste şi scoaterea ţării din războiul antisovietic. La 20 iunie 1944 P.C.R., P.S.D., P.N.Ţ. şi P.N.L. s-au constituit în Blocul Naţional Democrat şi au încheiat un acord comun de luptă pentru salvarea ţării de la dezastru. Unul dintre factorii esenţiali care au determinat cele patru partide să treacă peste deosebirile esenţiale de ordin ideologic şi social-politic şi să acţioneze în comun în cadrul B.N.D. a fost problema eliberării părţii de nord a Transilvaniei de sub jugul hitleristo-horthyst.

Crearea în jurul clasei muncitoare unite şi a partidelor ei muncitoreşti a unei astfel de coaliţii, care mergea de la comunişti şi pînă la partidele burgheze şi cercurile palatului, a contribuit în mod hotărîtor la asigurarea victoriei luptei pentru eliberarea României de sub jugul fascist.

În condiţiile creşterii valului luptei antifasciste a maselor, adîncirii revoltei şi urii poporului împotriva hitleriştilor şi slugilor lor, ale ascuţirii contradicţiilor interne şi în împrejurările internaţionale favorabile din vara anului 1944, cînd trupele hitleriste primeau puternice lovituri din partea armatelor coaliţiei antihitleriste pe toate fronturile, folosind situaţia creată de ofensiva hotărîtoare a trupelor sovietice pe frontul de la Iaşi—Chişinău, P.C.R. în colaborare cu celelalte forţe revoluţionare, patriotice şi democratice naţionale a trecut la înfăptuirea insurecţiei antifasciste. La 23 august 1944 principalii membri ai guvernului Antonescu au fost arestaţi la palatul regal din Bucureşti din ordinul regelui. A fost format un nou guvern, din militari şi tehnicieni, sub preşedinţia generalului Sănătescu, din care făceau parte, ca miniştri fără portofoliu, şi reprezentanţii partidelor ce alcătuiau B.N.D.: Lucreţiu Pătrăşcanu (P.C.R.), Titel Petrescu (P.S.D.), Iuliu Maniu (P.N.Ţ.), C. I. Brătianu (P.N.L.). Seara, la orele 22, s-a difuzat la radio proclamaţia regelui, prin care se anunţa doborîrea dictaturii antonesciene, ieşirea României din războiul anti-

[47] Ion Gheorghe, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Kurt Vowinckel Verlag, Heidelberg 1952, p. 227.

sovietic și hotărîrea întregului popor român de a lupta pentru a-și apăra independența și a elibera nordul Transilvaniei. „... Alături de armatele aliaților și cu ajutorul lor, mobilizînd toate forțele națiunii — se arăta în proclamație — *vom trece hotarele impuse prin actul nedrept de la Viena pentru a elibera pămîntul Transilvaniei noastre de sub ocupația străină*" (subl. ns.) [48].

Întreaga armată română a întors armele împotriva hitleriștilor. Prin lupte grele trupele române au curățat de cotropitori Bucureștiul, Valea Prahovei, întreaga Muntenie, Dobrogea, Oltenia, sudul Transilvaniei, Banatul. Totodată ele au dus lupte eroice pentru acoperirea granițelor și pentru eliberarea nordului Transilvaniei de sub jugul fascist-horthyst. La 11 octombrie 1944 a fost eliberat Clujul, urmînd rînd pe rînd Oradea, Carei, Satu Mare. Pînă la 25 octombrie armatele sovietice și române, luptînd umăr la umăr și beneficiind de sprijinul larg al populației, au înfrînt rezistența înverșunată a dușmanului, atingînd linia de nord-vest a frontierei româno-ungare. Întregul teritoriu a fost astfel eliberat iar sentința nedreaptă de la Viena a fost practic anulată.

Pînă la 9 martie 1945 în nordul Transilvaniei a fost instituită administrația militară sovietică. La această dată a fost reintrodusă administrația românească.

În ziua de 13 martie 1945, într-o atmosferă sărbătorească a avut loc la Cluj, în prezența președintelui Consiliului de Miniștri al României și a reprezentantului guvernului sovietic o mare adunare populară, la care au luat parte mii de oameni, români și maghiari. Această adunare consacra în mod festiv reunificarea nordului Transilvaniei cu Patria Mamă. De *drept* dictatul de la Viena a fost anulat prin Convenția de armistițiu dintre România și Națiunile Unite, semnată la Moscova la 12 septembrie 1944 și prin Tratatul de pace de la Paris.

Actul de la 23 August 1944 a deschis poporului român calea cuceririi libertății sociale, a realizării celor mai înalte aspirații ale celor ce muncesc — construirea socialismului și comunismului. Odată cu răsturnarea claselor exploatatoare și cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare, s-a pus capăt pentru totdeauna oricărei inegalități sociale și naționale, oricărei asupriri, înfăptuindu-se pe deplin principiul egalității în drepturi între toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, asigurîndu-se înflorirea nestînjenită a întregii națiuni. „Lichidînd cu hotărîre discriminările sociale și naționale — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu în *Expunerea la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România* — asigurînd rezolvarea justă, pe baza principiilor marxism-leninismului, a problemei naționale, creînd condiții economice, politice, sociale și culturale pentru realizarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor țării — români, maghiari, germani, sîrbi și de alte naționalități —, partidul și statul nostru dezvoltă continuu prietenia

[48] „România liberă" din 24 august 1944.

frăţească dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare, munca lor unită pentru înflorirea patriei comune, România socialistă" [49]. Rezolvarea marxist-leninistă a problemei naţionale, asigurarea egalităţii în drepturi a tuturor naţionalităţilor conlocuitoare cu poporul român, dezvoltarea frăţiei de muncă şi luptă a tuturor celor ce trăiesc pe meleagurile României constituie una dintre cele mai importante transformări revoluţionare realizate în epoca construcţiei socialiste în ţara noastră.

A. SIMION

DIE RUMÄNISCHE ÖFFENTLICHE MEINUNG UND DAS WIENER DIKTAT

(Zusammenfassung)

Im Schloss Belvedere in Wien musste am 30. August 1940 der rumänische Aussenminister, Mihail Manoilescu, unter dem Druck Hitlerdeutschlands und des faschistischen Italien die Dokumente unterschreiben, durch die Rumänien ein Territorium von 42.610 km² mit einer Bevölkerung von 2.388.774 Menschen, davon die Mehrzahl Rumänen, geraubt und Horthy-Ungarn zugesprochen wurde.

Der Schiedsspruch von Wien, der *ein faschistisches, von faschistischen Mächten zu Ungunsten Rumäniens ausgesprochenes Diktat* war, rief in der öffentlichen Meinung Rumäniens sowohl vor, als auch nach seiner Verkündung, grosse Unruhe hervor. Die Regierung Gigurtu, die nach dem Willen König Carols II. und nicht auf Grund einer Volkswahl gebildet worden war, hatte sich unter dem Druck der Nazis bereit erklärt, mit der Horthy-Regierung zu verhandeln. Von da bis zur Abtretung des genannten Gebiets war nur noch ein Schritt.

In dieser Zeit äusserten im ganzen Land grosse Menschenmassen — Arbeiter, Intellektuelle, Bauern —, politische Führer von bedeutendem Einfluss und Ansehen, sowie die Presse jeder Färbung, ihre erbitterte Gegnerschaft gegen den Gedanken irgendwelcher Verhandlungen mit den faschistischen Staaten bezüglich territorieller Fragen.

Eine grosse Rolle wird im Artikel der Politik der K.P.R. eingeräumt, die vor Beginn des zweiten Weltkrieges dauernd die Angriffslust Hitlerdeutschlands entlarvte und die Massen zum entschlossenen Kampf gegen die dem Land drohende Gefahr aufrief.

Durch Druck und Erpressung seitens der Achsenmächte wurde Rumänien der ungerechte Schiedsspruch von Wien aufgezwungen. Im Artikel wird die spontane Ablehnung der Massen geschildert, die in Cluj, Bukarest, Arad, Sibiu, Braşov, Timişoara und anderen Städten in Demonstrationen ihren Entschluss kundtaten, um mit der Waffe in der Hand die nationale Unabhängigkeit und Souveränität ihrer

[49] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construcţiei socialiste. Rapoarte, articole, cuvîntări*, vol. III, ianuarie 1968 — martie 1969, Editura politică, Bucureşti 1969, p. 733.

Heimat zu verteidigen. In vielen Orten marschierten die Kommunisten an der Spitze der Demonstranten.

Im letzten Teil des Artikels wird der Kampf des rumänischen Volkes für die Aufhebung des Wiener Strafurteils behandelt. Es wird hervorgehoben, dass die von der K.P.R. geförderte Politik eines Zusammenschlusses aller Kräfte gegen Hitlerdeutschland von Erfolg gekrönt war. Durch die Tat vom 23. August 1944 wurde die faschistische Antonescu — Diktatur gestürzt, Rumänien trat aus dem Krieg gegen Sowjetrussland aus und stellte sich mit aller Kraft an die Seite der Koalition gegen Hitlerdeutschland. Die Aufhebung des Wiener Diktats — wird betont — erfolgte *de facto* durch den heldenmütigen Kampf der rumänischen und sowjetischen Soldaten, die bis zum 25. Oktober 1944 das gesamte, von den Faschisten 1940 gewaltsam besetzte Gebiet befreiten, und *de iure* durch das Waffenstillstandsabkommen zwischen Rumänien und den Vereinten Nationen vom 12. September 1944 und den Pariser Friedensvertrag von 1946.

ÎNTRUNIRILE, MITINGURILE ŞI DEMONSTRAŢIILE — FORME IMPORTANTE ALE LUPTEI MASELOR PENTRU INSTAURAREA GUVERNULUI REVOLUŢIONAR-DEMOCRATIC

Insurecţia armată antifascistă din august 1944 „a avut caracterul unei revoluţii democratice şi antifasciste; ea nu a afectat însă baza economico-socială a regimului burghezo-moşieresc“ [1]. În guvernul instaurat în urma răsturnării dictaturii militaro-fasciste, cît şi în celelalte două guverne ce au urmat pînă la 6 martie 1945, burghezia şi moşierimea deţineau poziţii preponderente. Cu sprijinul activ al partidelor „istorice“ şi al monarhiei, majoritatea reacţionară a acestor guverne s-a împotrivit cu înverşunare luptei maselor populare, a forţelor democratice-revoluţionare, urmărind menţinerea şi consolidarea regimului burghezo-moşieresc şi a dominaţiei cercurilor imperialiste de peste hotare. În perioada 23 august 1944 — 6 martie 1945 reacţiunea a făcut totul pentru a împiedica realizarea oricăror reforme îndreptate spre satisfacerea revendicărilor maselor şi spre democratizarea ţării. Aparatul de stat se afla în cea mai mare parte în mîinile elementelor antonesciene, se reactivizau cele mai reacţionare organizaţii — inclusiv legionarii, se desfăşurau acţiuni de sabotare a economiei şi a frontului. „În această activitate — după cum arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — reacţiunea se bucura şi de sprijinul forţelor imperialiste străine care urmăreau să-şi redobîndească poziţiile, să-şi menţină dominaţia în viaţa economică şi politică a ţării noastre“ [2].

Contrar cercurilor reacţionare care considerau actul de la 23 August ca act final al luptei populare, urmînd ca treptat situaţia internă să reintre pe făgaşul anterior, pentru forţele democratice-revoluţionare, pentru masele populare, 23 August constituia doar începutul luptei pentru înfăptuirea unor adînci prefaceri sociale care să lichideze definitiv orînduirea burghezo-moşierească şi să ducă la făurirea unei noi orînduiri sociale — orînduirea socialistă.

În noile condiţii istorice, folosind libertăţile democratice cucerite în urma răsturnării dictaturii militaro-fasciste (eliberarea deţinuţilor comunişti şi a celorlalţi luptători antifascişti, acordarea libertăţii presei, a întru-

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *Cuvîntare rostită la Adunarea festivă cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic de la 6 martie 1945*, în *Scînteia*, nr. 8358, din 7 martie 1970.
[2] *Ibidem*

nirilor și a organizării partidelor politice nefasciste etc.)[3] masele populare, sub conducerea P.C.R., au pornit la luptă hotărîtă pentru înfăptuirea transformărilor revoluționare.

Pentru rezolvarea sarcinilor multiple și complexe ce stăteau în fața forțelor revoluționare P.C.R., acordînd o atenție primordială organizării maselor, și în primul rînd a clasei muncitoare, hegemonul revoluției — („numărul «superioritatea numerică» poate decide numai atunci cînd este organizată și condusă cu știință“ [4]) — a folosit diferite forme și metode tactice pentru activizarea și mobilizarea lor la lupta revoluționară. „Răsturnarea regimului hitlerist al lui Antonescu — arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej, în cuvîntarea rostită la 30 august în fața sediului C.C. al P.C.R. din Capitală — a însemnat o mare victorie în drumul spre libertatea deplină. Dar nu trebuie să vă lăsați îmbătați de succes. Lupta nu a încetat“ [5]. Lozincile principale lansate de P.C.R. și de celelalte organizații democratice, ca: „Totul pentru front, totul pentru victorie!“, „Regim democratic!“, „Pămînt țăranilor!“, „Mai multă producție, mai multă pîine!“ care exprimau într-o formă concentrată platforma forțelor revoluționare și care erau înțelese de popor, precum și lozincile de acțiune într-un moment sau altul al luptei au mobilizat masele largi populare pentru înfăptuirea sarcinilor de bază ale revoluției [6]. Masele populare manifestau tot mai puternic hotărîrea de a extinde și consolida cuceririle dobîndite, de a lupta pentru folosirea acestor cuceriri în propriul lor interes. Această idee își făcea loc pătrunzînd mereu mai adînc nu numai în conștiința clasei muncitoare, ci și în conștiința maselor largi ale țărănimii, a micii burghezii de la orașe și a diferitelor categorii de intelectuali, a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate. Toate aceste clase, pături și categorii sociale laolaltă formau armata revoluționară, factorul subiectiv care, sub conducerea clasei muncitoare, în frunte cu P.C.R., pășind cu fermitate în arena luptei politice, avea menirea să aducă schimbări radicale în dezvoltarea țării. În perioada de după 23 august, în procesul luptei revoluționare masele populare, răspunzînd chemării partidelor muncitorești (P.C.R. și P.S.D.) și ale organizațiilor democratice de masă, au folosit diferite forme

---

[3] În ședința Consiliului de Miniștri din 31 august 1944, generalul Aldea, ministrul de interne de pe atunci, a pus în discuție problema întrunirilor publice. El a arătat: „În provincie sînt unele fricțiuni între autoritățile militare și civile. De exemplu, comandanții de Corp de armată, care nu dau voie să se facă întruniri publice“. Reprezentantul partidului comunist, Ion Gheorghe Maurer, intervenind în discuție, a subliniat: „Dată fiind organizarea Statului pe baze democratice, întrunirile publice nu pot fi decît completamente libere... în principiu dați libertate tuturor întrunirilor publice, afară de cele ale partidelor fasciste“. În urma discuțiilor s-a luat hotărîrea că „în principiu se acordă libertate tuturor întrunirilor publice, fixînd însă normele ce trebuiesc respectate de partidele politice, care vor să țină atare adunări“. (Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 273 (Nr. 3—1944), filele 9/1, 9/2, 9/3 și Dos. 272 (Nr. 2—1944), fila 4).

[4] Marx și Engels, *Despre sindicate*, Edit. C.G.M., 1947, p. 107.

[5] *România Liberă*, din 31 august 1944.

[6] Al. Gh. Savu, *Lupta maselor populare, conduse de P.C.R., pentru instaurarea guvernului democrat (23 august 1944 — 6 martie 1945)*, în *AIIP*, nr. 4 din 1961, p. 69.

şi mijloace de luptă: lupta cu arma în mînă pentru nimicirea forţelor fascismului, activitatea eroică de producţie pentru sprijinirea războiului antihitlerist, controlul muncitoresc asupra producţiei şi repartiţiei bunurilor, demascarea şi scoaterea elementelor fasciste din întreprinderi, instituţii şi aparatul de stat, exproprierea şi împărţirea pe cale revoluţionară a moşiilor, întrunirile, mitingurile şi demonstraţiile [7]. Aceste forme şi mijloace de luptă izvorau nemijlocit din condiţiile interne şi externe de pe atunci ale ţării. „Mijloacele de luptă — arăta Karl Marx — trebuiesc luate din societatea contemporană, iar condiţiile inevitabile ale acestei lupte se formează independent de fanteziile idealiste pe care ... (aceşti) ... doctori(i) ai ŞTIINŢELOR SOCIALE le zeifică sub numele de LIBERTATE, AUTONOMIE, ANARHIE“ [8].

Dintre diferitele forme şi mijloace de luptă folosite de masele populare pentru înfăptuirea transformărilor revoluţionare la începutul revoluţiei populare, un rol deosebit de important îl aveau adunările, mitingurile şi demonstraţiile. Întrunirile, mitingurile şi demonstraţiile de stradă ale maselor s-au îmbinat cu acţiunile de epurare a elementelor fasciste, de ocupare prin forţă a primăriilor, preturilor, prefecturilor, precum şi de confiscare a pămînturilor moşiereşti. Prin acţiuni dîrze şi din ce în ce mai impunătoare, masele populare îşi exercitau „de jos“ presiunea asupra guvernelor cu majoritate reacţionară.

Cel dintîi mare val de întruniri şi mitinguri s-a declanşat încă în prima lună de după victoria insurecţiei armate. Cu această ocazie masele muncitoare au dezbătut problemele arzătoare ce se ridicau în faţa ţării, formulînd totodată o serie de revendicări menite să ducă la îmbunătăţirea situaţiei lor materiale şi politice. La întruniri şi mitinguri cadrele partidelor muncitoreşti explicau maselor de oameni ai muncii linia politică a P.C.R. şi P.S.D., sarcinile istorice care stăteau în faţa poporului român după eliberarea de sub jugul fascist, insuflau maselor încredere în forţele şi capacităţile lor creatoare. Îndeosebi conducătorii partidului comunist subliniau rolul de hegemon al clasei muncitoare în revoluţia populară, necesitatea organizării şi consolidării unităţii de acţiune a clasei muncitoare, a Frontului Unic Muncitoresc, arătau însemnătatea închegării alianţei muncitoreşti-ţărăneşti şi a unirii tuturor oamenilor muncii, indiferent de apartenenţă politică şi naţionalitate, în lupta pentru dezvoltarea democratică a ţării, pentru înfăptuirea sarcinilor revoluţiei [9].

Astfel de întruniri şi mitinguri au avut loc la „S.E.T.“ Bucureşti (8 septembrie), la „Casa Femeii“ de pe Splaiul Independenţei (17 septembrie), unde s-au întîlnit cetăţenii Capitalei din Sectorul III Albastru, în sala „Transilvania“ din B-dul Schitu Măgureanu (17 septembrie), întrunirea muncitorilor din Industria alimentară (fabricile de pîine, bere etc.), întruniri la care muncitorii au cerut desfiinţarea carcerelor, ridicarea femeilor române la drepturi egale cu bărbaţii, înfiinţarea de spitale şi lea-

[7] P. Bunta, *Formele şi caracterul luptei maselor pentru instaurarea regimului democrat-popular*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 329—353.
[8] Marx şi Engels, *op. cit.*, p. 212.
[9] Al. Gh. Savu, *art. cit.*, p. 68.

găne de copii, reglementarea orelor de lucru și a salarizării în raport cu standardul de viață, eliminarea salariaților care au făcut politică hitleristă. Totodată, vorbitorii au cerut ca toți muncitorii și muncitoarele să se organizeze [10]. În 17 septembrie au avut loc adunările muncitorilor din industria metalurgică și chimică din Capitală (în sala teatrului „Muncă și lumină", str. Uranus) la care au participat cca. 1.500 de persoane; a delegațiilor lucrătorilor textiliști din București (în sala cinematografului „Barcelona") cu un număr de 1.200 participanți; a cetățenilor din Sectorul II Negru (în sala cinematografului „Tomis", Calea Călărașilor), avînd 1.500 de participanți.

La aceste întruniri, participanții au protestat împotriva patronilor care au maltratat pe muncitori și au concediat conducătorii acestora. În moțiunile adoptate s-au cerut: imediata înlăturare din fabrici și instituțiile de stat a tuturor elementelor care au uneltit împotriva muncitorimii și au simpatizat cu legionarii și hitleriștii; desființarea închisorilor și carcerelor din întreprinderi și înlăturarea comandanților militari; înființarea gărzilor patriotice, care să înceapă acțiunea de curățire și arestare a tuturor elementelor legionare și hitleriste. Vorbitorii au îndemnat pe muncitori să se organizeze, pentru a-și cîștiga toate drepturile [11].

Cu trei zile mai tîrziu, în ziua de 20 septembrie s-au întrunit muncitorii ceferiști pentru a asculta raportul delegației lor, care a dus tratative cu Direcția Generală a Căilor Ferate asupra revendicărilor ceferiștilor, formulate în adunările anterioare. Participanții la întrunire, manifestînd adînca lor nemulțumire față de răspunsul Direcțiunii Generale a C.F.R., au cerut ca guvernul, Blocul Național Democrat, cît și partidele muncitorești să intervină cu hotărîre pentru satisfacerea revendicărilor juste ale muncitorimii ceferiste. În același timp ei au cerut eliminarea imediată din cadrul C.F.R.-ului a tuturor elementelor legionare și naziste [12].

La întrunirile ținute în ziua de 24 septembrie marea majoritate a muncitorilor din întreprinderile bucureștene și-au manifestat nemulțumirile în legătură cu noua salarizare fixată de ministerele de resort. Muncitorii, considerînd salariile noi drept insuficiente față de standardul de viață, au cerut ca sistemul de salarizare să țină cont de creșterea costului vieții [13]. Tot în ziua de 24 septembrie a avut loc pe stadionul A.N.E.F. o mare adunare muncitorească convocată de Comisia de organizare a mișcării sindicale unite din România. La manifestație au fost formulate următoarele revendicări: *1)* libertatea deplină de organizare; *2)* recunoașterea comitetelor de fabrică; *3)* ridicarea salariilor la nivelul indexului de scumpete; *4)* purificarea imediată a aparatului de stat și a întreprinderilor industriale și comerciale de elementele fasciste, profasciste, de sabotori și spioni; *5)* purificarea să se facă cu participarea reprezentanților muncitorilor [14]. Această adunare impunătoare a demonstrat hotărîrea de luptă a clasei muncitoare

[10] Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 2193/3234, vol. 9, filele 183, 188.
[11] Idem, filele 188—190.
[12] *Scînteia*, nr. 1, din septembrie 1944.
[13] Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 2193/3234, vol. 9, fila 204.
[14] Idem, fila 202.

pentru instaurarea unui regim democratic. Întruniri și mitinguri asemănătoare au avut loc şi în alte localităţi ale ţării. Publicarea la 25 septembrie 1944 a Proiectului de platformă a Frontului Naţional-Democratic elaborat de P.C.R., care constituia un program revoluţionar de acţiune, corespunzînd năzuinţelor marii majorităţi a poporului, a pricinuit un nou val de adunări şi mitinguri. Platforma F.N.D. a fost întîmpinată cu entuziasm de masele largi ale poporului. Adunarea ceferiştilor, a muncitorilor de la fabrica „Gaizer", a funcţionarilor de la S.E.T. din Capitală din 29 septembrie 1944, a muncitorilor tipografi bucureşteni, a muncitorilor din Industria alimentară, din 1 octombrie, salută în rezoluţiile adoptate Proiectul de platformă F.N.D. şi exprimă dorinţa maselor de a lupta pentru înfăptuirea acestuia [15]. Rezoluţii asemănătoare au fost adoptate de lucrătorii şi din alte întreprinderi bucureştene şi din alte oraşe ale ţării. În moţiunea votată de muncitorii din Braşov în adunarea din 1 octombrie 1944, se arăta — între altele: „Întreprinderile şi administraţia ţării sînt împănate mai departe cu elementele fasciste, hitleriste, care pe toate căile împiedică procesul de democratizare a ţării, căutînd să saboteze eforturile de război contra fascismului" [16].

Platforma F.N.D. a fost primită şi aprobată cu entuziasm şi de ţărănimea muncitoare. Reprezentanţii satelor Buciumeni, Vasilaţi, Aprozi etc. (jud. Ilfov) întruniţi, după ce au discutat Platforma, au adoptat o hotărîre în care declarau că vor lupta pentru înfăptuirea ei, căci o considerau „ca pe propria platformă a ţăranilor" [17]. Platforma a avut un răsunet identic şi la ţăranii din alte judeţe ale ţării. Astfel, peste 5.000 de ţărani din comunele Moţăţei, Hunia, Cetatea, Rudari, Galicea Mare etc. (jud. Dolj) au manifestat la 1 octombrie 1944 într-o mare întrunire în comuna Moţăţei pentru Platforma F.N.D. „Vrem pămînt, vrem islaz" strigau miile de glasuri, însetate de dreptatea mult aşteptată. „Speranţele au reînviat puternic, un freamăt de luptă a stăpînit mulţimea înflămînzită şi terorizată atîţia ani de zile" — scria organul de presă central al P.C.R., referindu-se la această adunare ţărănească [18]. Ţăranii din comunele Recea, Moşoaia, Budeasa-Mare şi Mică, Răteşti, din judeţul Argeş, adunaţi în ziua de 7 octombrie 1944 la sediul P.C.R. din Piteşti, discutînd situaţia satelor lor şi Platforma F.N.D., au adoptat următoarea moţiune:

1) Considerăm absolut necesar pentru îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor, exproprierea moşiilor ce trec peste 50 ha şi împărţirea lor ţăranilor fără pămînt şi cu pămînt puţin, în primul rînd eroilor noştri ce luptă pe front împotriva ticăloşilor fascişti germani;

2) Procurarea de inventar agricol pe seama statului şi a moşierilor pentru ţăranii săraci şi mijlocaşi şi anularea datoriilor ţăranilor către bănci şi stat, rezultate din vechea datorie şi din conversiunea datoriilor;

3) Îndeplinirea condiţiilor de armistiţiu, ducerea cu hotărîre a războiului împotriva hitlerismului;

---

[15] *Scînteia*, din 1 şi 4 octombrie 1944.
[16] *Idem*, din 7 octombrie 1944.
[17] *Idem*, din 1 octombrie 1944; vezi şi *AIIP*, nr. 4, din 1957, p. 67.
[18] *Scînteia*, din 7 octombrie 1944.

4) Confiscarea oricărui fel de averi ale hitleriştilor;

5) Rechiziţiile să fie făcute în colaborare cu comitetele săteşti şi să se facă proporţional cu averea fiecărui cetăţean;

6) Formarea unui guvern democrat;

7) Organizarea comitetelor săteşti ale Frontului Plugarilor, iar autorităţile satelor să nu poată fi alese sau numite fără să-şi spună cuvîntul comitetul satului care va fi ales de poporul român [19].

În lupta maselor pentru înfăptuirea transformărilor revoluţionare, încă de la începutul lunii octombrie 1944 apar forme noi, mai combative. Urmînd chemarea partidelor muncitoreşti şi a altor organizaţii democratice, masele îşi manifestă hotărîrea lor de luptă în numeroase mitinguri şi demonstraţii de stradă. În ziua de 1 octombrie 1944, la orele 12, muncitorii din diferite întreprinderi ale Capitalei, în majoritate femei, ieşind de la întruniri s-au înrolat, purtînd pancarte cu lozinci de ale Apărării Patriotice şi au parcurs B-dul Elisabeta pînă la statuia lui Mihai Viteazul, unde au ţinut un mare miting. Au luat cuvîntul G. Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe Apostol şi alţii. Vorbitorii, arătînd că pînă în acel moment în întreaga ţară peste 100.000 muncitori erau organizaţi în sindicate, au subliniat că numai cu muncitorimea organizată se poate impune guvernului ţării ca legile să le facă luîndu-se în considerare interesele şi doleanţele muncitorimii [20].

În timp ce masele populare îşi manifestau mereu mai răspicat hotărîrea de a lărgi şi consolida drepturile dobîndite, guvernul Sănătescu, susţinut de monarhie şi de partidele „istorice“, exponenţi ai burgheziei şi moşierimii, a trecut tot mai făţiş la adoptarea unor măsuri antidemocratice, la împiedicarea procesului de organizare a maselor şi a democratizării întreprinderilor şi instituţiilor. Componenţa şi activitatea guvernului Sănătescu confirmau pe deplin că acest guvern depunea toate eforturile pentru menţinerea regimului burghezo-moşieresc. În atare situaţie, partidele muncitoreşti şi organizaţiile democratice aderente la Platforma F.N.D. au refuzat să mai susţină guvernul Sănătescu, cerînd formarea unui guvern democratic compus din reprezentanţii partidelor politice. Urmînd chemarea F.N.D. publicată la 6 octombrie 1944, prin care se arată că guvernul Sănătescu şi Blocul Naţional Democrat nu se mai bucură de încrederea ţării, masele populare cereau cu hotărîre, în mari adunări, mitinguri şi în demonstraţii de stradă ce au antrenat zeci şi sute de mii de oameni, demisia guvernului cu majoritate reacţionară. Astfel de mitinguri şi demonstraţii de stradă au avut loc la Bucureşti, Ploieşti, Craiova, Giurgiu, Brăila, Braşov şi în alte centre ale ţării [21]. În 8 octombrie 1944, peste 100.000 muncitori, ţărani, intelectuali, întruniţi pe stadionul A.N.E.F. din Bucureşti, îşi afirmă răspicat voinţa manifestînd pe străzile Capitalei. În această zi, de dimineaţă, detaşamente organizate de muncitori, muncitoare, tineret, patrioţi şi patrioate, se scurgeau în şuvoaie pe străzile ce duc la stadionul

[19] *Idem*, din 12 octombrie 1944.
[20] Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 2193/3234, vol. 9, fila 221.
[21] *AIIP*, nr. 4 din 1957, p. 70.

A.N.E.F. şi se strîngeau pe strada Izvor într-un torent uriaş, peste care se întindeau spre cer pancarte înalte şi steaguri roşii larg desfăşurate. Lozinci de luptă răscolesc liniştea oraşului: Jos guvernul!, Vrem guvern Naţional — Democratic!, Pămînt ţăranilor!, Drepturi politice femeilor! etc. Această manifestaţie pentru Platforma F.N.D. şi împotriva guvernului s-a remarcat şi prin faptul că pentru prima oară după 23 august 1944, la o mare manifestaţie muncitorească au participat şi reprezentanţii ţăranilor, prin Frontul Plugarilor şi prin delegaţiile de ţărani din jurul Bucureştilor, venite să-şi exprime voinţa de luptă pentru pămînt şi drepturi. La această întrunire uriaşă, la care au participat P.C.R., P.S.D., Sindicatele Unite, Uniunea Patrioţilor, Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, Madosz-ul, U.T.C. şi Tineretul Socialist, a vorbit şi un delegat al Diviziei „Tudor Vladimirescu“ şi o reprezentantă a femeilor democrate. „Ziua de 8 octombrie 1944 — scria *Scînteia* — va rămîne o dată însemnată în istoria mişcării muncitoreşti din România, ziua cimentării Frontului Unic Muncitoresc. Va rămîne însă o dată şi în istoria politică a României, exprimînd momentul cînd forţele democratice unite au trecut la atacul de nimicire a duşmanului intern — legionarii şi antonescienii, paralel cu ofensiva desfăşurată pe front pentru distrugerea hitlerismului“ [22].

În aceeaşi zi are loc la stadionul sportiv din Ploieşti o mare demonstraţie a muncitorilor, meşteşugarilor, comercianţilor, ţăranilor şi intelectualilor de pe Valea Prahovei, la care din partea C.C. al P.C.R. a vorbit Constantin Pîrvulescu. Ca pretutindeni în ţară, şi acest miting s-a desfăşurat sub semnul luptei hotărîte a maselor. Stadionul răsuna de glasul puternic al poporului: Trăiască unitatea sindicală!, Jos regimul crimelor şi terorii!, Vrem guvern Naţional — Democratic!, Pămînt, pîine, libertate! Cerem înlăturarea trădătorilor din administraţia publică şi particulară! [23].

Peste numai două zile, la orele 16,30 pe străzile Bucureştilor se desfăşoară o nouă demonstraţie. Cîteva mii de muncitori cu drapele şi pancarte, venind dinspre gara de nord, au manifestat pe B-dul Ferdinand, Regina Maria, îndreptîndu-se spre „Palatul Cultural“ din B-dul Dragalina, unde s-au ţinut cuvîntări. Au vorbit 8 reprezentanţi din partea următoarelor întreprinderi: 2 de la C.F.R., 2 de la fabrica „Astra“, 2 de la fabrica Textile, 1 de la Uzina Electrică şi 1 de la fabrica „Teba“. Mulţimea adunată cerea răspicat: arestarea elementelor fasciste, lărgirea libertăţilor dobîndite, pămînt ţăranilor, guvern Naţional-Democratic. „Jos cu conducătorii actuali şi cu boerimea!“, „Cerem arme şi în 24 de ore vom face noi ordine!“ — strigau miile de voci ale demonstranţilor [24].

Valul luptei forţelor revoluţionare creştea pretutindeni. Acţionînd în front unic clasa muncitoare se manifesta din ce în ce mai puternic ca forţă conducătoare a poporului. Lupta sa unită, combativitatea ei au influenţat puternic celelalte pături de oameni ai muncii, ceea ce se reflecta în creşterea în intensitate şi lărgime a luptei revoluţionare. Raportul de forţă se schimba vizibil în favoarea forţelor democratice, lupta maselor

[22] *Scînteia*, din 11 octombrie 1944.
[23] *Idem*, din 12 octombrie 1944.
[24] Arhiva C.C. al P.C.R., dos. 2193/3234, vol. 9, filele 242—243.

populare se transforma tot mai mult dintr-o luptă împotriva rămășițelor fasciste, într-o luptă împotriva forțelor reacționare în genere.

Întrucît guvernul Sănătescu cu majoritate reacționară nu a luat măsuri concrete pentru îndepărtarea elementelor fasciste, urmînd chemarea partidelor muncitorești, lucrătorii din numeroase întreprinderi au alungat ei înșiși elementele fasciste, la sate țăranii au trecut la cucerirea unor primării în care au instalat autorități democratice, alese, în adunări, din mijlocul lor. Retragerea reprezentanților P.C.R. și ai P.S.D. din guvern, la 18 octombrie 1944, a înlesnit maselor să vadă mai clar caracterul reacționar al majorității guvernului, contribuind la intensificarea luptei pentru răsturnarea lui [25].

Oamenii muncii conduși de comuniști și celelalte elemente revoluționare au cerut în cadrul unor uriașe mitinguri și demonstrații repetate, formarea unui guvern alcătuit din reprezentanți ai partidelor politice, care să sprijine războiul antihitlerist, să lupte cu hotărîre pentru nimicirea rămășițelor fasciste din țară, să înfăptuiască reforma agrară democratică și alte măsuri în folosul poporului [26].

În ziua de 20 octombrie 1944 peste 60.000 de muncitori și alți cetățeni ai Capitalei au manifestat pentru un guvern național-democratic. Zeci de mii de muncitori și muncitoare, purtînd drapele și pancarte au umplut instantaneu străzile Bucureștilor. De pe B-dul Lascăr Catargiu, de pe șoseaua Bonaparte, de pe B-dul Basarab, coloanele cetățenilor se revărsau spre Piața Victoriei. La orele 16 piața era o mare de capete peste care fîlfîiau drapelele naționale ale României, steaguri roșii, drapelele U.R.S.S., ale Angliei și S.U.A. Fiecare întreprindere și organizație avea în frunte pancartele sale cu lozinci de luptă: Jos guvernul!, Vrem guvern național-democratic!, Afară cu fasciștii din întreprinderi și instituții!, La muncă egală, drepturi egale!, Trăiască Partidul Comunist!, Trăiască F.N.D.! etc. La orele 18 capul coloanei de demonstranți ajunge la statuia lui Mihai Viteazul, unde Lucrețiu Pătrășcanu, Chivu Stoica, Nicolae Ceaușescu și alții rostesc cuvîntări. Pentru starea de spirit a manifestanților este semnificativ faptul că la sfîrșitul demonstrației, mulțimea nu voia să plece pînă nu se comunică plecarea guvernului. Timp îndelungat masa manifestanților a continuat să strige: Cum rămîne cu guvernul? Să plece guvernul imediat! [27].

---

[25] *Scînteia*, din 19 octombrie 1944.

[26] În același timp, forțele reacționare se pregăteau să reprime cu forța mișcarea revoluționară. Acest fapt îl dovedește — între altele — adresa Comandamentului Militar al Capitalei din 13 octombrie 1944, în care s-a comunicat că potrivit planului de acțiune al acestui comandament „legiunea de jandarmi C.F.R. este prevăzută a interveni în caz de tulburări interne, cu întregul efectiv“ (Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 39.822, F.N. partea a II-a, fila 480). Amenințări de reprimare cu forța a mișcării revoluționare au fost proferate în special de către ministrul de interne, generalul A. Aldea, care a declarat că acțiunile de democratizare întreprinse de masele populare constituie „acte criminale“ și că prin aceste acțiuni masele grăbesc „deznodămîntul“ care le este hărăzit. (Arhiva C.C. al P.C.R., Fond Casa Regală, mapa 40).

[27] *Scînteia*, din 21 octombrie 1944.

În aceeaşi zi are loc o mare întrunire şi la Craiova, unde în numele C. C. al P. C. R. şi al Consiliului F. N. D. a luat cuvîntul Gh. Gheorghiu-Dej: „Întregul popor român aşteaptă în momentul de faţă cu înfrigurare rezolvarea crizei politice şi guvernamentale în care se găseşte ţara" — a spus vorbitorul. A trecut apoi la expunerea situaţiei ţării după actul de la 23 August şi a prezentat prevederile principale ale Platformei F. N. D. În încheierea cuvîntării sale el a adresat întregului popor un călduros mesaj spre unire. „Trebuie să înţelegeţi — a spus delegatul partidului comunist — că ne găsim într-un adevărat dezastru economic şi de aceea trebuie unite toate forţele poporului" [28]. Adunări şi mitinguri antiguvernamentale au avut loc şi în alte localităţi ale ţării. Astfel, în ziua de 22 octombrie, muncitorii din Lupeni, locuitorii Braşovului, iar la 23 octombrie muncitorimea ploieşteană s-a manifestat împotriva guvernului, cerînd cu hotărîre formarea unui guvern Naţional — Democratic [29].

Văzînd ridicarea poporului, lupta sa hotărîtă, forţele reacţionare au încercat să stăvilească acţiunile maselor, folosind chiar organele de stat împotriva demonstranţilor. În ziua de 24 octombrie 1944, la Bucureşti, în faţa fabricii „Trebitsch" s-a produs o ciocnire violentă între muncitorii adunaţi, care manifestau pentru majorarea salariilor, ajutor de iarnă, reglementarea orelor de lucru, izgonirea elementelor fasciste din fabrică cerînd formarea unui guvern Naţional-Democratic şi între o companie de jandarmi, care a fost dusă la faţa locului pentru a împrăştia mulţimea adunată. După o luptă aprigă în care lucrătorii au încercat să dezarmeze pe jandarmi, demonstranţii s-au încolonat, îndreptîndu-se spre centrul Capitalei [30].

Demonstraţiile maselor populare se ţineau lanţ. În ziua de 28 octombrie peste 70.000 de cetăţeni ai Capitalei şi-au manifestat voinţa de luptă pentru demiterea guvernului Sănătescu şi instalarea unui guvern Naţional-Democratic. În cuvîntarea rostită la acest miting tovarăşul Nicolae Ceauşescu, exprimînd voinţa poporului, a spus (între altele): „Vrem un guvern care să dea drepturi egale tuturor cetăţenilor acestei ţări, care să aresteze pe toţi criminalii de război şi pe toţi criminalii legionari şi antonescieni. Şi acest guvern trebuie să fie un guvern al F. N. D. Trebuie să-l impunem prin forţă! Aşa cum aţi răspuns azi, veţi răspunde şi data viitoare. Dar, data viitoare, dacă venim să se ştie că ne vom impune altfel. Nici furtuna, nici uraganul, nici o putere din lume nu ne va opri!" [31]. Adunarea populară a votat următoarea *moţiune:* „Noi cetăţeni ai Capitalei, muncitori, funcţionari şi intelectuali, întruniţi în marea adunare populară de azi, 28 octombrie, cerem imediata plecare a guvernului care vrea să împingă ţara pe marginea prăpastiei.

Noi cetăţeni ai Capitalei cerem neîntîrziata formare a unui guvern al F.N.D., un guvern care să meargă cu poporul şi în fruntea poporului pentru realizarea platformei F. N. D. Orice întîrziere şi tergiversare în

[28] *Ibidem.*
[29] Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 7694, fila 74 şi *Scînteia,* din 27 octombrie 1944.
[30] Idem, Dos. 2193/3234, vol. 9, fila 285.
[31] *Scînteia,* din 31 octombrie 1944.

formarea guvernului cerut de țară, sabotează continuarea războiului antihitlerist și îndeplinirea condițiunilor armistițiului, înseamnează continuarea mizeriei, foametei și menținerea hitleriștilor în posturile de răspundere.

Noi cetățeni ai Capitalei ne luăm angajamentul de a lupta cu cea mai mare hotărîre pentru înlăturarea actualului guvern și înlocuirea lui cu un guvern care să îndeplinească aspirațiunile maselor populare. Nimic nu ne va putea sta în cale în lupta noastră de a impune un guvern F. N. D.

Trăiască Frontul Național-Democratic!".

Lupta hotărîtă a maselor populare, care în numeroasele adunări și demonstrații din țară cereau plecarea imediată de la putere a guvernului, a fost încununată de succes, guvernul reacționar fiind nevoit să demisioneze. La 4 noiembrie 1944, a fost format un nou guvern sub președinția aceluiași general C. Sănătescu. Noul guvern era alcătuit însă din reprezentanții partidelor politice și ai unor organizații de masă, în care F.N.D. avea 10 reprezentanți [32]. Luînd cuvîntul la marele miting consacrat demisiei primului guvern Sănătescu și formării celui nou, tovarășul Chivu Stoica arăta: „Doborîrea guvernului și alcătuirea noului guvern s-o considerăm ca un succes al luptei noastre, dar trebuie să ducem lupta mai departe pentru binele poporului" [33].

Cu ocazia celei de a 27-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, în ziua de 7 noiembrie 1944, 300.000 de cetățeni ai Capitalei, chemați de F. N. D., și-au manifestat bucuria în lozinci scandate, în cîntece și dansuri. „Trăiască România liberă și democrată, prietenă a Uniunii Sovietice!", „Trăiască F. N. D.", „Trăiască Marea Revoluție Socialistă din Octombrie", „Trăiască P.C.R.!", — răsunau lozincile strigate de manifestanți. Chemarea la luptă a partidului comunist s-a auzit și cu acest prilej sărbătoresc. În cuvîntarea sa rostită în fața mulțimii, reprezentantul C. C. al P.C.R., Gh. Gheorghiu-Dej, atrăgea atenția maselor arătînd : "... elementele fasciste din aparatul de stat și din instituțiile publice și particulare, precum și din armată, împiedică, prin toate mijloacele, refacerea țării, mobilizarea poporului pentru efortul de război... Politicienii care au susținut un guvern reacționar... cu sprijinul aparatului de stat tind să împiedice realizarea alianței muncitorilor cu țărănimea, mobilizarea poporului român într-un Front Național-Democrat de luptă contra fascismului și de refacere a țării, pentru independența națională a țării noastre, pentru România liberă și democratică, pentru o sinceră prietenie cu Uniunea Sovietică" [34].

Partidele burghezo-moșierești ai căror reprezentanți dețineau majoritatea ministerelor, împreună cu monarhia, au căutat să folosească și al doilea guvern Sănătescu pentru a-și întări pozițiile, manifestînd ostilitate și ură față de revendicările cuprinse în Platforma F. N. D., revendi-

[32] În noul guvern, F.N.D. deținea vicepreședinția Consiliului de Miniștri, 6 posturi de miniștri secretari de stat (la ministerele: Comunicațiilor, Educației Naționale, Justiției, Muncii, Asigurărilor sociale, Minorităților) și 3 subsecretariate de stat.

[33] *Scînteia*, din 6 noiembrie 1944; cf. *AIIP*, nr. 4, din 1957, p. 71.

[34] *Scînteia*, din 9 noiembrie 1944.

cări susţinute de masele largi populare. Din primele zile ale existenţei noului guvern s-a văzut clar că majoritatea reacţionară a guvernului desfăşura o activitate de sabotare a frontului antihitlerist, împiedica arestarea şi judecarea criminalilor de război, democratizarea vieţii sociale şi a aparatului de stat. Ministrul de interne, naţional-ţărănistul N. Penescu a refuzat să recunoască autorităţile democratice impuse de mase, dînd ordin poliţiei, jandarmeriei şi celorlalte organe statale reacţionare să împiedice cu orice preţ alungarea din întreprinderi, primării etc. a elementelor fasciste, reacţionare [35].

Acţiunile forţelor reacţionare din guvern au îndîrjit masele în lupta lor pentru democratizarea ţării. În intervalul de o lună cît s-a menţinut la putere cel de-al doilea guvern prezidat de C. Sănătescu, lupta maselor populare s-a dezvoltat într-un ritm din ce în ce mai rapid. O extindere continuă au luat întrunirile, mitingurile şi demonstraţiile de stradă, care adeseori s-au transformat în acţiuni concrete de luptă. În focul unor puternice acţiuni de masă, peste capul şi împotriva voinţei guvernului au fost alungaţi prefecţii, primarii, ajutorii de primari şi alte elemente fasciste din conducerea administrativă a unor oraşe şi judeţe, evidenţiindu-se astfel cu pregnanţă avîntul revoluţionar nestăvilit al maselor [36]. Astfel, la lupta pentru ocuparea prefecturii judeţului Dîmboviţa au participat 10.000 de cetăţeni, la acţiunea de ocupare a prefecturii din Arad 15.000 de oameni ai muncii, la cea de la Craiova 20.000, la cea de la Timişoara 25.000 etc. La sfîrşitul lunii noiembrie 1944, în peste 30 de judeţe ale ţării din totalul de 58, funcţionau prefecţi instalaţi prin acţiunea revoluţionară a maselor populare [37].

Cu sprijinul direct al clasei muncitoare (conducătorul revoluţiei populare) s-a intensificat în această perioadă şi lupta maselor ţărăneşti, devenind tot mai puternice manifestările care, pe lîngă ocuparea primăriilor exprimau dorinţa ţăranilor muncitori de a ocupa şi împărţi pămînturile moşiereşti. „Principalul este — arăta V. I. Lenin — ... ca grevele, mitingurile, demonstraţiile să se succeadă fără întrerupere, ca întreaga ţărănime şi întreaga armată să afle despre lupta îndîrjită a muncitorilor, ca satul — chiar şi cel mai îndepărtat — să vadă că în oraşe nu e linişte, că *'ai noştri'* s-au ridicat, că ei luptă pe viaţă şi pe moarte, că luptă pentru

[35] Cu ordinul nr. 14.420 din 15 octombrie 1944, Ministerul Afacerilor Interne a făcut cunoscut locuitorilor din toate comunele că „Toate actele oficiale ce se eliberează de primar... pentru a nu fi lovite de nulitate, urmează a fi eliberate şi semnate de primarii numiţi de autorităţile ierarhice administrative cu respectarea legilor în vigoare. Actele semnate de persoane neconfirmate, fără jurămînt, în afară de cadrul legii, nu sînt valabile şi deci fără folos persoanelor care le obţin". (*Buletinul judeţului Dîmboviţa*, nr. 14, din 16—31 octombrie 1944, p. 11 şi *Scînteia*, din 12—16 octombrie 1944).

[36] Exprimînd teama în faţa luptei revoluţionare a maselor, generalul C. Sănătescu spunea în şedinţa Consiliului de Miniştri din 20 noiembrie 1944: „Nu cumva să scăpăm din mînă autoritatea şi să treacă peste noi aceste mase, care astăzi vor să-şi aleagă primarii, mîine vor cere de lucru etc. şi nu le vom mai putea stăpîni". (Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 288 (Nr. 34—1944), fila 73.)

[37] I. Necşa, *Aspecte din lupta pentru instaurarea unor autorităţi locale democratice*, în *Studii*, nr. 4, 1959, p. 298.

o viață mai bună, pentru un salariu mai ridicat, pentru încetarea exceselor și a arbitrariului autorităților, pentru predarea pămînturilor moșierești țăranilor, pentru răsturnarea monarhiei moșierești..., pentru republică" [38].

La chemarea P.C.R., țărănimea cu sprijinul clasei muncitoare trece în luna noiembrie 1944 la acțiune revoluționară pentru ocuparea și împărțirea pămînturilor moșierești, în conformitate cu prevederile platformei F. N. D. [39]. În focul acestei lupte se închega tot mai mult alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, forță socială capabilă să zdrobească forțele reacționare și împotrivirea claselor exploatatoare.

Bazîndu-se pe creșterea luptei maselor populare, partidele muncitorești și organizațiile de masă democratice au dus o campanie susținută de demascare a elementelor reacționare din guvern, concentrînd focul mai ales împotriva lui N. Penescu, care la Ministerul de Interne se manifestase ca dușman neîmpăcat al maselor [40]. Frontul Național-Democratic a cerut demisia acestuia și înlocuirea lui cu un reprezentant al forțelor democratice. F. N. D., totodată, a cerut ca partidele „istorice" să-și respecte angajamentul privind instalarea la Ministerul de Război a unei persoane desemnate de forțele democratice [41]. Aceste cereri ale F. N. D. au fost puternic susținute de masele populare prin mitingurile și demonstrațiile organizate spre sfîrșitul lunii noiembrie și începutul lui decembrie 1944.

---

[38] Lenin și Stalin, *Despre sindicate*, Edit. C.G.M., 1949, p. 477.

[39] Referindu-se la acțiunile „violente" ale maselor populare, ministrul de interne de atunci, național-țărănistul N. Penescu, în expunerea sa asupra situației interne prezentată în ședința Consiliului de Miniștri din 20 noiembrie 1944, raporta cu amărăciune: „Aceasta înseamnă, domnilor, că acolo, la periferie, se întîmplă altfel decît ceea ce colegii noștri din guvern hotărăsc și decît ceea ce decide guvernul" (a se citi: *majoritatea reacționară*, n.n.). Ripostînd lui N. Penescu, ministrul justiției, comunistul L. Pătrășcanu a spus: „Într-o serie întreagă de localități s-au făcut alegeri de primari și prefecți. Cum vă explicați dv. acest fenomen care tinde să se generalizeze? Este el într-adevăr opera unor instigatori care se găsesc la Constanța, la Brăila, la Tîrgoviște? NU. Noi trebuie să recunoaștem că trăim un proces de democratizare adîncă a României, căruia i se pun piedici!". „Să stabilim principial — spunea vicepreședintele, Dr. Petru Groza —: ținem cont de voința populară manifestată înainte de a se constitui acest guvern neconstituțional; ținem cont de voința populară manifestată acolo unde s-a manifestat, după instituirea acestui guvern..." (Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 288 (Nr. 34—1944), filele 4/1, 9/5, 12/5.)

[40] Ministerul de Interne a publicat lista legionarilor care urmau să fie arestați, dîndu-le în acest fel posibilitatea să se ascundă și să continue sabotajul. Concomitent cu aceasta, Ministerul de Interne a ordonat arestarea primarilor aleși de mase în mai multe localități, căutînd să restabilească în funcțiile lor pe primarii fasciști și reacționari.

[41] În memoriile sale generalul Ilie Crețulescu arată următoarele: „Palatul, în urma presiunilor lui Maniu și Brătianu refuza să numească titular la Ministerul Armatei, conform propunerii lui Sănătescu, pe generalul Vasiliu-Rășcanu, despre care spunea că este comunist... Într-o audiență de lucru la fostul rege — ultima — am avut nedelicatețea și îndrăzneala — continuă I. Crețulescu — să-i spun: — Nu e bine Majestate să vă plecați prea mult urechea la Maniu și Brătianu; aceștia sînt oameni vechi, cu mentalitate învechită. Ar fi bine să vă înconjurați de oameni noi, fiindcă populația este nemulțumită și agitată, cerînd mari și urgente reforme democratice. Fostul rege s-a ridicat în picioare, mi-a întors spatele și a plecat din cabinet, lăsîndu-mă singur" (Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 55/168).

La marile mitinguri și demonstrații desfășurate în Capitală și în numeroase orașe din țară, au participat zeci și sute de mii de oameni ai muncii, țărani și intelectuali. Astfel: 200.000 la București, peste 30.000 la Ploiești, 15.000 la Tîrgoviște, 10.000 la Moreni, 15.000 la Arad, 25.000 la Timișoara, mii și mii la Brăila, Brașov, Petroșeni, Sibiu, Cîmpina etc. [42]. Acest uriaș val de mitinguri și demonstrații în care masele populare cereau demiterea lui N. Penescu, arestarea și judecarea criminalilor de război, recunoașterea de către guvern a noilor organe administrative alese, desființarea jandarmeriei și înlocuirea ei cu miliția populară etc. a dus la căderea și a celui de al doilea guvern Sănătescu. Formarea, la 6 decembrie 1944, a noului guvern, sub președinția generalului N. Rădescu, a avut loc în condițiile întăririi considerabile a *forțelor revoluționare* și slăbirii vădite a reacțiunii. Planurile partidelor „istorice" și ale palatului de a destrăma F. N. D.-ul și de a constitui un guvern politic de coaliție fără comuniști a eșuat, forțele democratice păstrîndu-și toate pozițiile din guvernul precedent. Sub presiunea maselor populare și datorită poziției hotărîte a reprezentanților F. N. D. în guvern, Rădescu a fost nevoit să ia unele măsuri privind democratizarea vieții politice [43]. În asemenea condiții, pînă la sfîrșitul lunii ianuarie 1945 nu au mai avut loc mitinguri și demonstrații de masă împotriva guvernului prezidat de generalul N. Rădescu, de felul celor desfășurate în lunile septembrie-noiembrie. Comuniștii și ceilalți activiști progresiști au folosit acest interval de timp pentru intensificarea muncii de clarificare politică și organizare a maselor populare. În întreprinderi și instituții, la sate s-au ținut numeroase adunări în care reprezentanții forțelor democratice, și îndeosebi comuniștii, explicau maselor situația politică, poziția P.C.R. și a celorlalte partide, organizații și grupări, opoziția dintre forțele democratice și cele reacționare, indicîndu-le calea de rezolvare a sarcinilor care stăteau în fața întregului popor. Astfel de întruniri și adunări au avut loc, de exemplu, în Piața Teatrului Național din București, în ziua de 13 decembrie, cu ocazia comemorării împlinirii a 26 de ani de la masacrarea muncitorilor tipografi în Piața Teatrului Național, miting la care au participat delegați de la majoritatea fabricilor din Capitală; la fabrica de avioane I.A.R. Brașov, în ziua de 10 decembrie; în orașul Băilești județul Dolj, în 10 decembrie cu participarea țăranilor și muncitorilor din întreprinderi, la Uzinele metalurgice „Titan, Nădrag, Călan" și în alte multe întreprinderi și instituții din Capitală, Valea Prahovei, Valea Jiului și din alte localități ale țării. La aceste adunări ținute în lunile decembrie — ianuarie masele populare, informîndu-se asupra situației politice a țării, au adoptat moțiuni pe care le trimiteau în majoritatea cazurilor direct președintelui Consiliului de Miniștri, generalul N. Rădescu. Iată moțiunea votată de adunarea muncitorilor de la „Societatea de Gaz și Electricitate" și U.C.B., prezentată

[42] *Scînteia*, din 1 și 2 decembrie 1944; *Luptătorul bănățean*, din 1 decembrie 1944 și Arhiva C.C. al P.C.R.. Dos. 2193/3234, vol. 9, filele 378, 399, 400. 435; cf. Al. Gh. Savu, *art. cit.*, p. 73.

[43] De pildă: abrogarea legislației rasiale, adoptarea legii sindicatelor, înființarea Comisiei pentru studiul reformei agrare etc.

de către o delegaţie generalului N. Rădescu: „Muncitorii şi funcţionarii 'Societăţii de Gaz şi Electricitate' precum şi ai U.C.B. adunaţi (în ziua de 12 ianuarie 1945 n.n.) pentru a lua cunoştinţă de sarcinile care se pun salariaţilor în legătură cu Congresele sindicale, constată că:

Efortul de război al ţării noastre împotriva hitlerismului este sabotat de către criminalii de război şi de către complicii legionarilor şi Antoneştilor, care mai împînzesc încă administraţiile publice şi întreprinderile particulare.

Sporirea producţiei şi refacerea ţării sînt împiedicate prin tot felul de manevre, de aceleaşi elemente.

Viaţa pentru păturile largi muncitoare devine din ce în ce mai grea din cauza speculei, care provoacă urcări nejustificate de preţuri şi o lipsă artificială de mărfuri pe piaţă.

Pentru a remedia această stare de lucruri, muncitorii şi funcţionarii cer luarea unor măsuri energice, prin:

1) Instituirea controlului cetăţenesc în întreprinderi asupra producţiei şi desfacerii produselor;

2) Fixarea şi menţinerea unor preţuri juste la toate articolele de primă necesitate ;

3) Izgonirea din întreprinderi şi instituţii şi arestarea criminalilor de război şi a tuturor sabotorilor, legionarilor şi speculanţilor;

Ne angajăm să înzecim sforţările noastre pentru sporirea producţiei şi întărirea efortului de război al ţării" [44].

Moţiuni asemănătoare au fost prezentate generalului N. Rădescu de către delegaţii salariaţilor din marile întreprinderi ale Capitalei: Industria Iutei, Ţesătoriile Reunite, Noua Filatură de Bumbac, „Mioara", Ford, Fichet, Postăvăria Română, Filatura Română, Tricotajul, Ruloul, Mătasea Românească, Uzinele Metalurgice „Griviţa", Atelierele Ministerului Sănătăţii etc. — precum şi ai salariaţilor mai multor întreprinderi industriale din alte centre ale ţării [45].

În moţiunea votată în unanimitate cu ocazia unei întruniri ţinute în sala „Malaxa", la care au participat peste 4 000 de muncitori din diferite întreprinderi ale Capitalei, deasemenea au fost formulate importante revendicări care exprimau doleanţele întregului popor: măsuri imediate contra speculei, a sabotării producţiei şi dosirii mărfurilor; epurarea grabnică a aparatului de stat; realizarea imediată a Platformei F.N.D., controlul producţiei şi repartiţiei prin Comitetele de fabrică; legea sindicatelor trebuie să consfinţească unitatea de fapt a clasei muncitoare; bunurile sechestrate de la inamic să fie administrate în colaborare de reprezentanţi ai guvernului, ai muncitorilor şi funcţionarilor din întreprinderi etc. [46].

Sub influenţa acţiunilor clasei muncitoare, în luna ianuarie 1945 au avut loc mari întruniri şi conferinţe ale maselor ţărăneşti în toate regiunile ţării. Principalele probleme dezbătute de ţărănime cu aceste ocazii erau legate de organizarea şi înfăptuirea neîntîrziată a reformei agrare.

---

[44] *Scînteia*, din 13 ianuarie 1945.
[45] *Idem*, din 15 şi 19 ianuarie 1945.
[46] *Idem*, din 13 ianuarie 1945.

Cităm de exemplu marea adunare țărănească din Iași, ținută în sala prefecturii, la care dezbătînd situația politică a țării, participanții au formulat în moțiunea adoptată cerințele cele mai arzătoare ale țăranilor:

1) Confiscarea marilor moșii, de peste 50 ha și împroprietărirea țăranilor lipsiți de pămînt sau cu pămînt puțin; *2)* Guvernul să ne dea inventar agricol, semințe la timp și mijloace de transport; *3)* Cerem credite pe termene lungi și fără dobînzi, pentru ca astfel să ne putem reface gospodăriile noastre; *4)* Cerem ca la fiecare comună să se dea cel puțin un tractor, deoarece altfel, din lipsă de animale nu vom putea face însămînțările din primăvară; *5)* Cerem ca populația de la țară să fie ajutată cu mărfuri de primă necesitate; *6)* Cerem înființarea de dispensare la țară, precum și ajutoare cu medicamente în mod gratuit: *7)* Cerem ca toate comunele să aibă în proprietatea lor păduri; *8)* Cerem înființarea de cooperative sătești de producție și consum; *9)* Cerem desființarea premilităriei; *10)* Cerem înmulțirea școlilor la sate și (totodată) acordarea de rechizite și cărți școlare gratuite copiilor săraci; precum și scutirea de taxe pentru curs secundar; *11)* Cerem anularea tuturor datoriilor țărănești, care au fost contractate cu băncile și cămătarii satelor; *12)* Cerem arestarea tuturor criminalilor de război și a tuturor acelora care au împins țara la dezastru și judecarea lor de către tribunalele populare [47].

Întrunirile și conferințele țărănești, la care au participat un mare număr de reprezentanți ai P.C.R., ai Sindicatelor și ai organizațiilor democratice, au prilejuit stabilirea unor contacte mai strînse și mai eficiente între masele țărănești și clasa muncitoare. Combativitatea manifestată de masele orășenești dădea încredere țăranilor muncitori, care înțelegeau din ce în ce mai bine că numai alianța cu clasa muncitoare poate asigura realizarea transformărilor revoluționare spre care tindea și țărănimea.

Atitudinea hotărîtă a maselor muncitorești și țărănești în procesul luptei pentru democratizarea vieții economice și social-politice a țării a exercitat o înrîurire asupra altor categorii sociale. Astfel, pe lîngă funcționarii din întreprinderile industriale, sub impulsul evenimentelor, salariații publici, profesorii și învățătorii, ziariștii și femeile democrate pășesc pe calea organizării. În acest sens, întrunindu-se în lunile decembrie — ianuarie au dezbătut și problema salarizării; au cerut să se facă cît mai grabnic epurația; femeilor din toate păturile sociale să li se acorde drepturi egale cu ale bărbaților, să se lichideze analfabetismul etc. [48].

În aceste condiții, cînd lupta maselor populare pentru dezvoltarea țării pe drumul democrației și progresului era în plină desfășurare, forțele reacționare au încercat să stăvilească cursul evenimentelor. Curînd a devenit evident că întreaga activitate a majorității reacționare a guvernului Rădescu era îndreptată spre dezorganizarea economiei naționale, spre scăderea capacității de luptă a Armatei române și împiedicarea democratizării țării. Din a doua jumătate a lunii decembrie 1944, elementele fasciste rămase în aparatul de stat, patronii, moșierii simțindu-se mai în siguranță, au prins din nou curaj și au început acțiuni teroriste, pentru

---

[47] *Idem*, din 27 ianuarie 1945.
[48] *Idem*, din 1, 5, 7, 11, 12, 17, 23 și 28 ianuarie 1945.

a intimida masele [49]. Toate acestea arătau clar că partidele burghezo-moșierești și palatul nu voiau să satisfacă revendicările maselor populare, că salvarea țării rezidă numai în instaurarea unui guvern de largă concentrare democratică.

Analizînd situația creată și ținînd seama de schimbarea continuă, în procesul luptei revoluționare, a raportului de forțe între clase în favoarea maselor populare, la începutul anului 1945 P.C.R. împreună cu celelalte partide și organizații democratice componente ale F.N.D. au lansat lozinca luptei nemijlocite pentru instaurarea puterii populare și au chemat țărănimea muncitoare să treacă imediat la înfăptuirea de jos a reformei agrare. În condițiile intensificării luptei maselor de la orașe și sate și văzînd necesitatea stringentă ca guvernul Rădescu să fie răsturnat, P.C.R. a elaborat și a publicat la 28 ianuarie 1945 — concomitent cu lucrările Congresului Sindicatelor Unite din România — „Programul de guvernare a F.N.D.“. Lansarea acestui program, care, conținînd concluziile trase de partidul comunist în momentul istoric respectiv, concretiza linia tactică a forțelor democratice și prevedea măsurile ce trebuiau înfăptuite după cucerirea puterii, a marcat un nou pas important în procesul de concentrare a luptei tuturor forțelor democratice în vederea rezolvării imediate a principalei probleme a revoluției — problema puterii. Programul a fost primit cu entuziasm de masele populare care și-au însușit revendicările pe care le cuprindea, manifestîndu-se pentru susținerea lui în numeroase mitinguri, întruniri și demonstrații în întreaga țară. În zilele următoare, la orașe și sate, mase mult mai mari decît în toamna anului 1944 exprimau hotărîrea oamenilor muncii de a aduce la cîrma țării un guvern care să reprezinte clasa muncitoare și aliații săi în revoluție, capabil să înfăptuiască sarcinile desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. La chemarea partidelor muncitorești și a organizațiilor democratice aderente la F.N.D. masele populare au pus stăpînire pe stradă, tumultul coloanelor de demonstranți manifestînd sub lozinca instaurării unui guvern al Frontului Național-Democratic. Astfel, în zilele de 31 ianuarie, 2, 3, 4 și 5 februarie au demonstrat 300.000 de persoane la București, 30.000 la Ploiești, cîte 6.000 la Craiova și Moreni, cîte 5.000 la Cîmpina și Tulcea, cîte 3.000 la Roman și Botoșani, 8.000 la Brăila, 10.000 la Tîrgoviște, peste 30.000 la Constanța etc. [50]. În unele orașe manifestațiile și adunările au fost organizate pe sectoare, ca de pildă la Timișoara, unde au avut loc 6 mari adunări. În aceste zile și în Capitală s-au organizat întruniri ale F.N.D. pe sectoare, la care au luat parte zeci de mii de oameni ai muncii.

---

[49] Referindu-se la acțiunile primejdioase din această perioadă, *Scînteia* constata: „Se petrec în ultima vreme fapte de o mare gravitate, care nu pot fi considerate ca incidente izolate, ci îmbracă o semnificație politică specială. Nu trece zi fără să aflăm că în diferite regiuni ale țării se comit agresiuni și asasinate puse la cale și săvîrșite de fasciști și de elemente reacționare moșierești“ (nr. 23, din 29 decembrie 1944).

[50] *Scînteia*, din 1, 5, 6 și 7 februarie 1945; cf. Al. Gh. Savu, *art. cit.*, p. 82—83.

În adunările şi mitingurile din întreprinderi şi instituţii, muncitorii, funcţionarii şi intelectualii, odată cu adoptarea de moţiuni în sprijinul instaurării unui guvern de largă concentrare democratică, au dezbătut şi rapoartele delegaţiilor participante la lucrările Congreselor sindicale şi şi-au luat angajamente pentru ridicarea producţiei. În acest sens s-au desfăşurat adunările de la Atelierele C.F.R. din ţară, de la fabricile şi uzinele „Lemaître", „Vulcan", „Laromet", „Leonida", „U.C.B.", „S.T.B.", „Malaxa", Fabrica de chibrituri, „Filaret", Fabrica de avioane „S.E.T.", C.A.M., Moara Asan, „Cartea Românească", Fabricile I.A.R., Poldi — I.A.R., „Scherg" din Braşov ş.a. [51]. Pentru aducerea la putere a guvernului de largă concentrare democratică s-a pronunţat şi Conferinţa femeilor muncitoare, ce a avut loc la Bucureşti în ziua de 30 ianuarie 1945. Valul adunărilor, mitingurilor şi demonstraţiilor era în continuă creştere, ele dovedind — aşa cum a arătat *Scînteia* — că „forţa poporului a crescut imens" [52]. „Vrem guvern F.N.D.!", „Pămînt ţăranilor!" — erau cerinţele fundamentale de care se legau toate revendicările maselor populare.

Programul de guvernare al F.N.D. a avut o influenţă puternică şi în rîndurile maselor ţărăneşti. Adunarea organizată de Frontul Plugarilor la Oneşti (jud. Bacău), la care au participat 2.000 de cetăţeni, a declarat că ţăranii se consideră mobilizaţi în lupta generală pentru aducerea la cîrma ţării a unui guvern F.N.D. Ţăranii din satul Frunzăneşti-Fundeni (jud. Ilfov), ai satelor din judeţele Buzău, Prahova, Covurlui şi din multe alte comune au salutat cu entuziasm programul şi au cerut instaurarea neîntîrziată a unui guvern F.N.D. [53].

Sprijinul unanim acordat Programului de guvernare al F.N.D. dovedeşte că cele mai largi mase populare s-au convins din proprie experienţă că guvernele cu majoritate reacţionară şi partidele burghezo-moşiereşti duc o politică antipopulară şi că numai F.N.D., condus de Partidul Comunist, poate forma un guvern democratic, capabil să asigure satisfacerea revendicărilor economice şi politice ale poporului.

Lansarea la 10 februarie 1945 a lozincii de ocupare cu forţa a pămînturilor moşiereşti [54], precum şi trimiterea unui mare număr de activişti in diferite regiuni ale ţării pentru sprijinirea politică şi organizatorică a mişcărilor ţărăneşti au contribuit în mare măsură la mobilizarea şi mai activă, alături de clasa muncitoare, a maselor ţărăneşti. Mii de ţărani, veniţi cu căruţe sau pe jos, au luat parte la mitingurile şi demonstraţiile din diferite oraşe ale ţării.

Dezvoltarea în amploare şi în intensitate a acţiunilor revoluţionare ale maselor populare a alarmat cercurile reacţionare. Clasele exploatatoare

[51] *Scînteia*, din 2—5 februarie 1945.
[52] *Idem*, din 3 şi 10 februarie 1945.
[53] *Idem*, din 4, 5, 6, 9 şi 12 februarie 1945.
[54] C.C. al Frontului Plugarilor a publicat la 10 februarie 1945 un Apel către ţărănime în care se arăta: „De la guvernul care este acum la putere nu aveţi nimic bun de aşteptat. Nu avem timp de pierdut... Soarta voastră este în mîinile voastre... adunaţi-vă puterile şi înfăptuiţi imediat reforma agrară" (*Frontul Plugarilor*, 10 februarie 1945). Conducerea P.C.R. îndemna ţărănimea: „Nu avem timp de pierdut! Treceţi imediat la luptă!" (*Scînteia*, 11 februarie 1945).

au făcut eforturi disperate pentru a stăvili lupta revoluţionară a maselor [55]. Susţinut de reacţiunea internă şi contînd pe sprijinul activ al cercurilor imperialiste străine, Rădescu a hotărît să-şi apere poziţia politică prin folosirea violenţei împotriva maselor [56]. Forţele reacţionare, pierzînd poziţie după poziţie, au iniţiat provocări fasciste în Capitală (ca aceea din sala „Aro“, sau de la Uzinele „Malaxa“) şi în mai multe localităţi din provincie, au încercat să modifice compoziţia guvernului prin demiterea a trei subsecretari de stat fără ştirea şi consimţămîntul miniştrilor reprezentanţi ai F.N.D. Situaţia politică devenea deosebit de gravă.

Ca răspuns la provocările lui Rădescu şi la acţiunile huliganice ale bandelor reacţionare, la chemarea F.N.D. s-au ţinut puternice demonstraţii populare în întreaga ţară, la care au participat zeci şi sute de mii de cetăţeni, cerînd demisia imediată a guvernului cu majoritate reacţionară. Astfel, în zilele de 10—13 februarie 1945, au demonstrat în Capitală 500.000 de oameni, la Ploieşti 60.000, la Brăila 10.000, la Constanţa şi la Moreni cîte 10.000, la Deva 8.000 [57]. Luînd cuvîntul în numele C.C. al P.C.R., Gh. Gheorghiu Dej, la mitingul ţinut în 13 februarie la Bucureşti, a chemat masele la luptă necruţătoare împotriva elementelor fasciste, pentru aplicarea în practică a Programului de guvernare al F.N.D. şi a asigurat ţărănimea de sprijinul deplin al clasei muncitoare [58].

În aceleaşi zile, pentru formarea unui guvern F.N.D. într-un puternic elan de luptă, mase uriaşe au demonstrat la Iaşi, Botoşani, Cluj, Timişoara, în Valea Jiului şi în multe alte centre ale ţării. Totodată, în întreprinderi, instituţii şi la sate au loc întruniri şi mitinguri de protest la care mii şi mii de muncitori, funcţionari, ţărani şi cetăţeni aparţinînd micii burghezii de la oraşe, iau poziţie împotriva guvernului Rădescu şi a miniştrilor săi reacţionari. Referindu-se ulterior la aceste evenimente de mare amploare, publicistul Henry Prous, în cartea sa „Destin de la Roumanie“, scria următoarele: „Începînd de la 11 februarie, Rădescu este

---

[55] Prefecţii au primit dispoziţii de a menţine ordonanţele fasciste-antonesciene. Circulara nr. 36.110 a Comandamentului Corpului V anunţa că „se menţin şi mai departe dispoziţiile art. 3 din ordonanţa nr. 11 din 1942 şi ordonanţa nr. 11 din 1943, care prevăd că sînt interzise convocările, întrunirile, adunările, seratele etc. fără autorizarea prealabilă a organelor militare, politice şi administrative“. În continuare, circulara arăta: „se interzice orice adunare a comitetelor sindicale de fabrică, sindicatelor judeţene, corpurilor constituite, fără aprobarea prealabilă a Comandamentului titular al garnizoanei de reşedinţă, singurul în măsură să aprobe cererile de acest fel“ (*Frontul Plugarilor,* 11 februarie 1945).

[56] În şedinţa Consiliului de Miniştri din 16 februarie 1945, ocupîndu-se de situaţia politică, Rădescu a spus: „Mă lupt de două luni şi jumătate pentru o chestiune pe care o socotesc capitală: intrarea în legalitate, păstrarea ordinei în ţară. — Spre marea mea părere de rău, nu numai că nu văd nici o ameliorare, dar, dimpotrivă, văd în fiecare zi, în fiecare clipă, împingîndu-se mai mult la anarhie. Acesta este cuvîntul: anarhie!... În situaţia pe care o am — a declarat Rădescu — mă voi opune din toate puterile şi, dacă este nevoie să ajungem la război civil, îl voi face domnilor, oricare ar fi rezultatul“ (Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 303 (Nr. 6—1945), filele 2, 4)

[57] *Scînteia*, 15, 16 şi 17 februarie 1945.

[58] *Idem*, 16 februarie 1945.

pus în imposibilitate să-şi îndeplinească funcţiile... Manifestaţiile de stradă nu încetează“ [59].

Într-adevăr, la începutul lunii februarie, *lupta* maselor populare, în frunte cu clasa muncitoare, a intrat într-o fază nouă, fază hotărîtoare a bătăliei pentru putere. În întreaga ţară se desfăşoară un neîntrerupt val de mitinguri şi demonstraţii, în care masele sub conducerea P.C.R., punînd stăpînire pe străzi, cereau cu hotărîre înfăptuirea neîntîrziată a prevederilor cuprinse în Programul de guvernare al F.N.D. Mitingurile şi demonstraţiile se împletiră strîns cu procesul din ce în ce mai activ de ocupare a primăriilor şi prefecturilor, de democratizare a întreprinderilor şi ocupare a pămînturilor moşiereşti, proces care din a doua jumătate a lunii februarie 1945 a capătat un caracter general. Uriaşa ridicare a maselor şi închegarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti grăbeau deznodămîntul bătăliei pentru putere în favoarea forţelor democratice.

Acţiunile revoluţionare mereu crescînde ale maselor populare au exercitat o influenţă puternică asupra armatei. „Lupta dîrză a muncitorilor, grevele permanente, demonstraţiile, revoltele parţiale, toate aceste bătălii şi încăierări de probă, ca să spunem aşa, — arăta V. I. Lenin — atrag inevitabil armata în viaţa politică, ca şi în sfera problemelor revoluţionare. Experienţa luptei luminează mai repede şi mai profund decît ar putea s-o facă — în acele condiţii — ani întregi de propagandă“ [60]. Sub influenţa evenimentelor revoluţionare şi datorită muncii de lămurire desfăşurată în unităţile militare, în rîndurile ostaşilor, subofiţerilor şi ofiţerilor patrioţi îşi croia drum tot mai puternic convingerea despre necesitatea schimbării guvernului cu majoritate reacţionară. În momentul hotărîtor al luptei pentru putere Rădescu n-a putut folosi armata împotriva maselor populare. În mai multe localităţi, unităţile militare trimise împotriva poporului au trecut de partea acestuia, manifestînd deschis împotriva guvernului Rădescu [61].

În atare situaţie, bazîndu-se pe avîntul revoluţionar al maselor, pe voinţa majorităţii covîrşitoare a poporului de a înfăptui instaurarea unui guvern de largă concentrare democratică, la şedinţa din 21 februarie 1945 a Consiliului de Miniştri reprezentanţii F.N.D. în guvern au cerut demisia miniştrilor reacţionari. Iată un extras din procesul verbal al şedinţei:

---

[59] Henry Prous, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954, p. 173; cf. *Studii şi materiale de istorie contemporană*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 365.

[60] Lenin şi Stalin, *op. cit.*, p. 248.

[61] La Turnu Măgurele, trupele care au înconjurat prefectura, unde se aflau baricadaţi 50 de reprezentanţi ai muncitorilor şi ţăranilor, în frunte cu prefectul ales de popor, au refuzat să tragă în persoanele civile. De asemenea, în ziua de 24 februarie, la Craiova, ostaşii s-au ridicat împotriva ofiţerilor reacţionari care au dat ordin să tragă asupra maselor ce înconjuraseră prefectura. Cazuri asemănătoare s-au petrecut la Fălticeni (18 februarie), Botoşani (26 februarie) şi în alte locuri. Ba mai mult, populaţia oraşului Sibiu, cu ajutorul armatei şi-a ales noul prefect. Un ecou puternic au avut în rîndurile unităţilor militare declaraţiile făcute la 25 februarie de comandantul şi şeful Statului-major al Corpului IV Armată, care au arătat că susţin lupta maselor populare, şi declaraţia de înfierare a crimelor comise din ordinul lui Rădescu, semnată de un grup de ofiţeri superiori, la 26 februarie 1945.

Dr. Petru Groza: „Guvernul s-a constituit la 6 decembrie 1944 cu membrii recrutaţi din diferite grupări şi partide, care s-au hotărît să colaboreze. Deunăzi, ieri, sau alaltăieri a văzut lumina zilei un jurnal al Consiliului de Miniştri prin care se desfiinţează trei subsecretariate de stat. Întrucît din cele trei subsecretariate de stat desfiinţate unul cădea, conform acordului nostru care stă la baza constituirii guvernului, în lotul F.N.D., desigur că noi nu putem admite acest lucru, nici ca fond şi cu atît mai puţin ca formă... Această procedură arată că am ajuns la o adîncire în căderea noastră pe panta acestor complicaţiuni politice, de unde nu se mai poate trece mai departe şi este cel mai firesc şi cel mai natural lucru pe care îl aşteptăm, ca regulă elementară, ca domnul prim-ministru, ca domnul preşedinte al Consiliului nostru să tragă toate consecinţele. Noi denunţăm acordul şi cerem domnului prim-ministru, care a constituit acest guvern în baza unui acord cu partidele liberal, naţional-ţărănesc şi F.N.D., să prezinte demisia cabinetului..."

Gen. N. Rădescu: „Domnilor miniştri, întrucît nu mă socotesc în vină după nici o formă, declar de la început că nu demisionez...". . . . .

Dr. Petru Groza: „Eu văd, domnule general Rădescu, că dv. vă pregătiţi pentru o lovitură de stat, ca să înlăturaţi democraţia şi să introduceţi dictatura. O spun serios".

Gen. N. Rădescu: „Dv. vreţi să schimbaţi prefecţii din ţară. Ce drept aveţi dv. să schimbaţi prefecţii? Vă rog să răspundeţi la această chestiune. — Nu răspundeţi nimic... se poate face ceva contra legii, d-le Nicolau?"

Ing. Gh. Nicolau (ministrul asigurărilor sociale): „Dar în baza cărei legi s-a făcut actul de la 23 August?" (întreruperi).

Gen. N. Rădescu: „Ca să intrăm în lege şi legalitate".

Ing. Gh. Nicolau: „Şi noi acum vrem să intrăm în democraţie".

Lotar Rădăceanu: „Domnule preşedinte, domnilor miniştri. Situaţia în acest guvern este atît de clară, încît pe mine m-ar surprinde că mai trebuie să facem o lungă discuţiune ca să vedem că acest guvern nu mai poate lucra... Aici se pune chestiunea: dacă temelia pe care s-a făcut acest guvern, prezidat de d-nul gen. Rădescu, dacă această temelie mai există astăzi, sau nu. Ori este evident că această temelie nu mai există şi cu mare regret trebuie să constat că la acest lucru a contribuit d-nul gen. Rădescu prin următoarele fapte: *a)* cuvîntarea de la Aro; *b)* desfiinţarea subsecretariatului de stat de la Ministerul de Interne; *c)* scoaterea armatei contra poporului... Iată pentru ce motive cred că este imposibil ca guvernul, în această formă, să continue". . . . .

Gh. Gheorghiu-Dej: „...Nu vrem să fim tîrîţi pe panta războiului civil. Vom împiedeca prin toate mijloacele încercarea de-a transforma lupta din interior în război civil... Domnule prim-ministru, dv. aţi făcut o afirmaţie de o deosebită gravitate... Aţi spus că sînteţi hotărît, întîmple-se orice s-ar întîmpla, sînteţi hotărît să mergeţi la războiul civil, dar nu veţi tolera mai departe această situaţie; ca să se ia cu asalt primăria... o asemenea afirmaţiune legată cu ultimele manifestări şi cu ceea ce s-a produs la Malaxa, este deosebit de gravă şi ne-a pus pe gînduri, nu în sensul de-a ne lăsa tîrîţi de ea, dar în sensul de a aplica cu toată hotărîrea, cu toată dîrzenia de a pune în practică programul nostru... Pus pe o astfel de poziţie, d-le prim-ministru, fără îndoială că nu mai poate exista posibilitatea unei colaborări rodnice... Aţi spus că nu vreţi să demisionaţi... Este o situaţie destul de critică, pe care nu putem s-o negăm, însă noi vă vom sili să demisionaţi... Ni-

meni nu se poate crampona la guvern, atîta vreme cît ţara se găseşte în primejdie. Soluţia este demisia dv. şi noi o vom obţine. Vom ridica poporul şi vă vom arăta noi ce înseamnă voinţa poporului".

Gen. N. Rădescu: „Nu va fi guvern F.N.D. în ţară la noi!".

Gh. Gheorghiu-Dej: „Vă spunem împreună cu ţara: Plecaţi! Noi ştim ce reprezentăm în ţară. Este în interesul ţării să plecaţi!".

Dr. Petru Groza: „Concluzia: din clipa de faţă aceasta nu mai este o guvernare democratică, ci o dictatură. Dixi et salvavi animam meam! (Am spus şi mi-am salvat sufletul!)" [62].

Forţa maselor populare în plin avînt revoluţionar a dejucat planurile reacţiunii. Provocările fasciste au unit şi mai strîns rîndurile forţelor revoluţionare în jurul partidelor muncitoreşti. La chemarea lansată de P.C.R. „pentru izgonirea de la cîrma ţării a clicii trădătoare în cap cu Rădescu, Maniu, pentru un guvern F.N.D." [63] şi la chemarea F.N.D., lupta maselor ia o amploare şi intensitate nemaiîntîlnite. La 24 februarie 1945 sute de mii de muncitori, ţărani, intelectuali şi ostaşi demonstrau pe străzile oraşelor Bucureşti (600.000 de demonstranţi), Timişoara (30.000), Craiova (20.000), Sf. Gheorghe (10.000), Bacău (12.000), Braşov (35.000), Galaţi (20.000), Ploieşti (60.000), Constanţa (25.000 la 25 II), Brăila (10.000), Sinaia (2.000) etc. sub lozincile: „Jos Rădescu!", „Vrem guvern F.N.D.!" [64]. În această zi, încercînd să stăvilească valul luptei revoluţionare, reacţiunea a recurs la folosirea armelor în Capitală, la Craiova, Caracal, Braşov şi în alte localităţi.

Represiunile sîngeroase au provocat o deosebită indignare în sînul maselor populare, care, mobilizate de P.C.R., P.S.D. şi de organizaţiile democratice de masă, în zilele următoare au acţionat cu energie şi combativitate, cerînd demiterea imediată a reacţionarilor din guvern, arestarea lui Rădescu şi a celorlalţi vinovaţi de evenimentele sîngeroase. Astfel de adunări şi mitinguri de protest, de după 24 februarie, la care au luat parte zeci de mii de cetăţeni, au avut loc la Timişoara, Constanţa, Iaşi, Galaţi, Bacău, Ploieşti, Botoşani, Giurgiu, Arad, Lugoj, Moreni, Rîmnicul Sărat etc. La Bucureşti în toate circumscripţiile s-au ţinut adunări şi mitinguri de protest. O serie de adunări au fost ţinute la sate, în cadrul cărora ţăranii participanţi au cerut cu hotărîre înlăturarea imediată a majorităţii reacţionare din guvern [65]. În afară de adunările desfăşurate în cadrul F.N.D., partidele muncitoreşti au iniţiat organizarea unor adunări de protest prin sindicate. Din toate colţurile ţării s-au trimis în aceste zile mii de moţiuni prin care masele populare cereau instalarea unui guvern F.N.D.

Milioanele de oameni ai muncii, de la oraşe şi sate, participanţi la adunările, mitingurile şi demonstraţiile de stradă care se ţineau lanţ în întreaga ţară, la lupta pentru ocuparea pămînturilor moşiereşti şi a organelor locale de stat au impus alungarea majorităţii reacţionare a guver-

---

[62] Arhiva C.C. al P.C.R., Dos. 304 (Nr. 7—1945), filele 6, 20—21.
[63] *Scînteia,* 24 februarie 1945.
[64] *Idem,* 26, 27 februarie 1945.
[65] *Idem,* 27, 28 februarie şi 1, 2, 3 martie 1945.

nului, în frunte cu generalul N. Rădescu. Sub presiunea maselor populare, Rădescu a fost silit să demisioneze în ziua de 28 februarie 1945, ascunzîndu-se la sediul misiunii engleze în România, de unde a fugit ulterior peste graniță.

Forțele reacționare, în frunte cu regele Mihai, au mai făcut o ultimă încercare de a forma un guvern cu majoritate reacționară, prezidat de prințul Știrbey, reprezentantul intereselor burgheziei și moșierimii, sau de Savel Rădulescu, reacționar notoriu din anturajul casei regale. Reprezentanții F.N.D. au respins însă cu hotărîre aceste încercări. În urma mitingurilor și demonstrațiilor de masă, organizate la începutul lunii martie, în Capitală și celelalte centre ale țării, la care s-au adoptat rezoluții privind instalarea unui guvern F.N.D., dr. Petru Groza, președintele Frontului Plugarilor a fost însărcinat cu formarea noului guvern.

Instaurarea guvernului de largă concentrare democratică în frunte cu dr. Petru Groza, — guvern în care reprezentanții maselor populare aveau rolul preponderent — a fost primită de întregul popor cu un entuziasm de nedescris. În Capitală, 800.000 de demonstranți adunați în Piața Națiunii și-au exprimat hotărîrea fermă de a susține programul noului guvern și de a lupta pentru realizarea lui. Mitinguri și demonstrații de simpatie cu caracter asemănător au avut loc în toate centrele țării, în întreprinderi, în comune și sate, masele cele mai largi populare asigurînd de sprijinul lor deplin guvernul de largă concentrare democratică.

Victoria de la 6 martie 1945 a fost cîștigată prin lupta hotărîtă a maselor populare în frunte cu clasa muncitoare, prin unitatea de acțiune între partidul comunist și partidul social-democrat. P.C.R. și celelalte organizații democratice au reușit într-un timp scurt să demaște și să izoleze principalele forțe reacționare, să unească în cadrul F.N.D. clasele și păturile sociale interesate în dezvoltarea democratică a țării, să le mobilizeze și să le conducă pas cu pas în lupta revoluționară mereu crescîndă. „Sub conducerea partidului comunist, — cum arată și tovarășul Nicolae Ceaușescu — mase uriașe ale populației s-au angajat într-o luptă ascuțită împotriva reacțiunii, au alungat prefecții și primarii reacționari, au trecut la organizarea controlului muncitoresc în fabrici, la exproprierea moșierilor și împărțirea pămîntului la țărani, realizînd astfel în fapt reforma agrară, au participat la lupta pentru democratizarea vieții politice. În focul acestor bătălii politice, economice și sociale duse de masele populare împotriva forțelor reacțiunii interne, sprijinite de cercurile imperialiste din afară, este instaurat în martie 1945 guvernul de largă concentrare democratică condus de Dr. Petru Groza, patriot de seamă, luminat om politic și de stat“ [66]. În procesul acestor bătălii revoluționare un rol însemnat l-au avut întrunirile, adunările, mitingurile și demonstrațiile

---

[66] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, 1966, p. 57.

maselor populare. Aceste forme specifice de luptă s-au dezvoltat continuu, valul lor uriaş contribuind la înlăturarea succesivă de la cîrma ţării a celor trei guverne cu majoritate reacţionară. Bătălia pentru putere a fost astfel rezolvată în favoarea maselor.

PETRU BUNTA

VERSAMMLUNGEN, MEETINGS, KUNDGEBUNGEN — WICHTIGE FORMEN DES KAMPFES DER MASSEN FÜR DIE EINSETZUNG EINER REVOLUTIONÄR-DEMOKRATISCHEN REGIERUNG

(Zusammenfassung)

Unter den neuen, durch den antifaschistischen bewaffneten Aufstand vom August 1944 geschaffenen historischen Bedingungen begannen die Volksmassen, unter Führung der Kommunistischen Partei Rumäniens, auf Grund der neuerrungenen demokratischen Freiheiten, den entschlossenen Kampf für revolutionäre Änderungen. Unter den verschiedenen, von den Massen zu Beginn der Volksrevolution angewendeten Kampfformen und -mittel spielten die Versammlungen, Meetings und Kundgebungen eine wichtige Rolle.

Die erste grosse Welle von Versammlungen und Meetings begann schon im ersten Monat nach dem bewaffneten Aufstand. Dabei erörterten die Arbeitermassen die brennenden Fragen, vor denen das Land stand und erhoben gleichzeitig eine Reihe von Forderungen zur Verbesserung ihrer materiellen und politischen Lage. In den Versammlungen erklärten die Kader der Arbeiterparteien den Massen die politische Linie der rumänischen K.P. und S.D.P. sowie die historischen Aufgaben des rumänischen Volkes und flössten der Menge Vertrauen in ihre Kräfte und schöpferische Möglichkeiten ein. Die Veröffentlichung des von der rumänischen K. P. ausgearbeiteten Projektes einer Plattform der Nationaldemokratischen Front vom 25.September 1944 löste eine neue Welle von Versammlungen und Meetings aus. Das genannte Projekt wurde von den breiten Volksmassen mit Begeisterung aufgenommen. Im Kampf der Massen zur Verwirklichung der revolutionären Änderungen erscheinen schon von Anfang Oktober an neue, betont kämpferische Formen. Dem Ruf der Arbeiterparteien und anderer demokratischer Organisationen folgend, geben die Massen in zahlreichen Meetings und Strassenkundgebungen ihren Entschluss zum Kampf bekannt. In der zweiten Oktoberhälfte forderte die arbeitende Bevölkerung, unter Führung von Kommunisten und anderen revolutionären Elementen, in grossangelegten Meetings und wiederholten Kundgebungen die Bildung einer Regierung aus Vertretern der politischen Parteien. Da die Kundgebungen der Volksmassen kein Ende nahmen, sah sich die erste Regierung Sănătescu gezwungen, zurückzutreten. Innerhalb eines Monats, solange sich die zweite, von C. Sănătescu geführte Regierung mit reaktionärer Mehrheit an der Macht erhielt, entfaltete der Kampf der Volksmassen ein immer schnelleres Tempo. Die Versammlungen, Meetings und Strassenkundgebungen, die sich häufig zu richtigen Kampfhandlungen entwickelten.

nahmen einen immer weiteren Umfang an. Am 6.Dezember 1944 bildete sich eine Regierung unter Vorsitz von General N. Rădescu unter Bedingungen, die ein bedeutendes Erstarken der revolutionären Kräfte und eine sichtliche Schwächung der Reaktion erkennen lassen. In den zwischen Dezember 1944 — Jänner 1945 abgehaltenen Versammlungen nahmen die Volksmassen, die sich über die politische Lage des Landes unterrichteten, Beschlüsse an, die sie meist direkt an N. Rădescu richteten.

Einen neuen Schritt im Kampf um die Macht bedeutete, Ende Jänner 1945, das Regierungsprogramm der Nationaldemokratischen Front. In den folgenden Tagen gaben in Städten und Dörfern viel grössere Massen als im Herbst 1944 ihren Entschluss kund, eine revolutionär-demokratische Regierung an die Spitze des Landes zu stellen. Dem Rufe der Arbeiterparteien und demokratischen Organisationen folgend machten sich die Volksmassen zu Herren der Strasse. Das Schlagwort der stürmisch demonstrierenden Kolonnen forderte die Errichtung einer Regierung der Nationaldemokratischen Front. Die volle revolutionäre Schwungkraft der Volksmassen machte den Plan der Reaktion zunichte, den politischen Kampf in einen Bürgerkrieg zu verwandeln. Die Millionen der arbeitenden Bevölkerung, die im Februar und Anfang März an den Versammlungen, Meetings und Strassenkundgebungen teilnahmen, die im ganzen Lande ununterbrochen aufeinanderfolgten, erzwangen die Vertreibung der letzten Regierung mit reaktionärer Mehrheit und die Errichtung der Regierung einer breiten demokratischen Gruppierung unter dem Vorsitz von Dr. Petru Groza.

DIN LUPTA COMUNĂ A MASELOR POPULARE ROMÂNE ŞI A NAŢIONALITĂŢILOR CONLOCUITOARE DIN NORDUL TRANSILVANIEI PENTRU TRIUMFUL DEMOCRAŢIEI

(23 AUGUST 1944 — 6 MARTIE 1945)

Odată cu victoria insurecţiei antifasciste din august 1944, care a constituit o strălucită încununare a eroicei lupte revoluţionare purtată de oamenii muncii, de toate forţele progresiste ale societăţii în frunte cu Partidul Comunist Român, poporul nostru a păşit în faza revoluţiei populare, în care vor fi înlăturate una după alta dominaţia imperialistă, jugul exploatării moşierimii şi al burgheziei. Evenimentele începutului revoluţiei populare trebuiau să consfinţească, pentru prima oară în istoria ţării, victoria spiritului cu adevărat democratic, izbînda vrerii şi hotărîrii celor mulţi şi asupriţi. Şi tot aşa, ca de atîtea ori în decursul veacurilor, în lupta pentru cucerirea puterii democrate, toate forţele cinstite, progresiste, democratice române şi a naţionalităţilor conlocuitoare (maghiari, germani, sîrbi şi alţii) s-au mobilizat într-un larg front comun împotriva duşmanului comun: războiul, fascismul, reacţiunea.

În cuvîntarea rostită cu prilejul sărbătoririi a 25 de ani de la instaurarea guvernului democratic dr. Petru Groza, tovarăşul Nicolae Ceauşescu referindu-se la lupta comună a oamenilor muncii români şi a naţionalităţilor conlocuitoare pentru triumful democraţiei arăta: „Sărbătorind azi marea victorie de la 6 martie 1945 putem afirma cu mîndrie că ea este rodul luptei eroice a clasei noastre muncitoare aliate cu ţărănimea, cu intelectualitatea şi celelalte categorii sociale, rezultatul luptei unite a oamenilor muncii români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, desfăşurată sub conducerea Partidului Comunist Român ... În mod deosebit doresc să menţionez aportul valoros al oamenilor muncii de naţionalitate maghiară, germană, sîrbă, precum şi de alte naţionalităţi, care, alături de oamenii muncii români, au luat parte la toate bătăliile împotriva reacţiunii, pentru un guvern democratic popular. În aceste mari acţiuni revoluţionare, ca de atîtea ori în trecutul de luptă comun, unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, s-a dovedit a fi o forţă de neînvins“ [1].

Cele 196 de zile şi tot atîtea nopţi ale luptei acerbe pentru puterea democratică din august 1944 pînă în martie 1945, au înregistrat nenumărate cazuri şi exemple ale înfruntării dure între forţele democraţiei, indiferent de naţionalitate şi cele ale reacţiunii de orice neam.

---

[1] *Scînteia*, 7 martie 1970.

Cu toate că insurecţia din august 1944 a avut caracterul unei revoluţii democratice şi antifasciste, ea nu a afectat însă baza economică şi socială a regimului burghezo-moşieresc. Din punct de vedere politic forţele reacţiunii deţineau încă poziţii importante atît în guvernul de la 23 august, cît şi în celelalte două formate pînă la 6 martie 1945; aparatul de stat se afla în majoritatea lui în mîinile elementelor antonesciene sub oblăduirea cărora se reactivizau organizaţii reacţionare, legionare etc. Faţă în faţă cu voinţa maselor de a asigura o dezvoltare democratică ţării, se situau deci forţele reacţiunii interne grupate în jurul monarhiei, care se bucurau de sprijinul cercurilor imperialiste internaţionale. Scopul reacţiunii era menţinerea în orice chip a vechilor rînduieli, iar pentru a-şi atinge ţelul ea nu pregeta să utilizeze cele mai felurite metode şi forme ale sabotajului politic şi economic, ale terorii şi intimidării, ale constrîngerilor economice şi ale înfometării, ale atacurilor perfide şi huliganice etc.

Imediat după 23 august 1944, regrupîndu-şi într-un timp extrem de rapid forţele în noile condiţii ale legalităţii, Partidul Comunist Român a făcut o analiză ştiinţifică a condiţiilor noi în care începuse să se dezvolte revoluţia, dovedindu-şi şi în aceste împrejurări de luptă intensă capacitatea politică şi forţa organizatorică, autoritatea şi influenţa sa crescîndă în rîndul maselor. În aceste condiţii, Partidul Comunist Român, celelalte forţe antifasciste, democratice şi politice aveau ca obiective principale de luptă următoarele: „mobilizarea tuturor forţelor poporului în scopul ducerii războiului pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei şi participarea în continuare, alături de Armata Sovietică, la lupta pentru victoria finală, împotriva fascismului; intensificarea luptei maselor largi populare, a tuturor forţelor democratice şi politice pentru apărarea intereselor celor ce muncesc; înfăptuirea unor reforme economice şi, îndeosebi, a reformei agrare; democratizarea ţării, instaurarea unui guvern care să garanteze realizarea tuturor acestor ţeluri“ [2].

În împrejurările zilelor istorice cînd alături de trupele sovietice, trupele române duceau lupte grele pentru eliberarea părţii de nord a Transilvaniei, Partidul Comunist Român a adresat în septembrie 1944 o înflăcărată chemare maselor populare din teritoriul cotropit de trupele fasciste, chemîndu-le la acţiuni hotărîte împotriva duşmanului. În chemare, printre altele se spunea: „Patrioţi români din Ardealul cotropit: distrugeţi căile de comunicaţii în spatele cotropitorilor, dezarmaţi-i, predaţi-i Armatei Române şi Armatei Roşii sau nimiciţi-i. Ţărani români şi maghiari, nu daţi vite şi căruţe pentru retragerea hitleriştilor, nu-i găzduiţi în satele voastre, loviţi-i din toate părţile“ [3]. Ecoul chemărilor Partidului Comunist Român nu a rămas fără urmări. Organizaţiile locale ale partidului, comuniştii români, maghiari, germani au mobilizat masele populare la luptă împotriva ocupanţilor fascişti. La începutul lunii octombrie 1944, într-un manifest al comuniştilor din Carei tipărit în limba maghiară se

[2] *Idem.*

[3] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Cota a XVIII — 24.

lansa următorul apel: „Muncitori, tovarăşi, luptaţi împotriva tîlharilor nazişti, soarta voastră este în mîinile voastre“ [4].

Frontul larg al luptei duse pentru eliberarea întregului teritoriu al României a cuprins nu numai ţărănimea, muncitorimea, intelectualitatea şi alte grupări democratice române, ci şi oameni ai muncii din rîndurile naţionalităţilor conlocuitoare, care şi-au unit cu toţii eforturile în lupta grea dusă împotriva armatelor fasciste ocupante. În partea de nord-vest a ţării, în timpul ocupaţiei hitleristo-horthyste, oamenii muncii de diferite naţionalităţi s-au convins încă odată că numai printr-o luptă comună îşi vor putea dobîndi drepturile şi libertăţile democratice, la care demult aspirau. În mobilizarea lor la lupta pentru alungarea din ţară a armatelor fasciste, un rol bine definit l-au jucat organizaţiile democratice ale naţionalităţilor conlocuitoare. Organizaţia democratică MADOSZ (încă la începutul lunii octombrie) a lansat un apel către populaţia maghiară, cerîndu-i să sprijine cu toate forţele lupta de eliberare a nordului Transilvaniei. În apel se preciza că „Madosz-ul sprijină din toate puterile eliberarea Transilvaniei de nord, a poporului român şi a fraţilor noştri maghiari şi secui de domnia bandiţilor hitlerişti şi a magnaţilor maghiari reacţionari“ [5].

Partidul Comunist Român, chiar din primele zile ale revoluţiei populare, şi-a stabilit strategia şi tactica sa de realizare a unei largi coaliţii de forţe şi în strînsă interdependenţă de obiectivele majore ale revoluţiei. În aplicarea acestei tactici, P.C.R. a manifestat supleţea necesară, împletind politica de alianţe cu demascarea şi combaterea acelor poziţii şi acţiuni care contraveneau ţelurilor comune propuse: în acelaşi cadru, sistemul de alianţe a cunoscut o pronunţată dinamică, în funcţie de evoluţia raportului de forţe şi de natura obiectivelor urmărite [6].

Organizînd lupta întregului popor român pentru susţinerea efectivă a războiului dus alături de Puterile Aliate împotriva Germaniei hitleriste şi pentru democratizarea vieţii social-politice a ţării, partidul comunist considera că acestea erau părţi constitutive ale unui proces revoluţionar de desăvîrşire a transformărilor burghezo-democratice a căror înfăptuire avea să deschidă calea trecerii la revoluţia socialistă [7]. Revoluţia populară urmărea împlinirea unor arzătoare idealuri de libertate şi progres, care interesau imensa majoritate a poporului nostru, reuşindu-se astfel unirea sub steagul clasei muncitoare a unor largi forţe social-politice, indiferent de naţionalitate, apartenenţă politică, confesiune religioasă etc.

Partidul Comunist Român a acordat o deosebită atenţie organizării şi întăririi unităţii de acţiune a clasei muncitoare, forţa socială căreia îi revenea rolul conducător în revoluţie. Ca urmare, la 1 septembrie 1944 delegaţiile Comitetelor Centrale ale Partidului Comunist Român şi Parti-

---

[4] Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 29, dosar 8867, fila 221.

[5] *Scînteia*, 7 octombrie 1944.

[6] Aron Petric, *6 martie — eveniment memorabil în istoria poporului român*, în *Anale de istorie*, nr. 1/1970, p. 4.

[7] *Alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare în România*, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 273.

dului Social-democrat se constituie în Comisia de organizare a mişcării sindicale unite, pas important pe calea înfăptuirii treptate a unităţii politice a clasei muncitoare din ţara noastră [8]. S-a reorganizat Uniunea Tineretului Comunist pentru a antrena tineretul muncitor din fabrici, de la sate, din şcoli şi facultăţi la refacerea şi democratizarea ţării. Reprezentînd marea majoritate a populaţiei ţării, ţărănimea era vital interesată în realizarea transformărilor democratice, constituind o mare rezervă de energie revoluţionară. Tocmai de aceea, P.C.R. a acordat o mare atenţie organizării maselor de bază ale ţărănimii şi comitetelor ţărăneşti, extinzînd şi întărind Frontul Plugarilor, organizaţie democrată cu largă adeziune la sate.

Organizarea clasei muncitoare, a ţărănimii a influenţat puternic şi alte categorii ale populaţiei (mica burghezie orăşenească, intelectualitatea) care s-au încadrat în organizaţii de masă cu caracter antifascist ca Apărarea Patriotică, Uniunea Patrioţilor. Concomitent a luat o dezvoltare de mari proporţii organizaţia democratică a oamenilor muncii maghiari — MADOSz (din noiembrie 1944: Uniunea Populară Maghiară), care a depus o activitate susţinută în rîndurile muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor maghiari, aducîndu-şi un important aport la lupta pentru democratizarea ţării. Desfăşurarea activităţii acestor organizaţii de masă, sub îndrumarea politică a partidului comunist (căruia i-a recunoscut rolul conducător), a asigurat orientarea lor pe linia intereselor poporului, a revoluţiei [9].

Evoluţia vieţii social-politice în ţară, ca şi desfăşurarea evenimentelor pe plan internaţional, la cîteva săptămîni după insurecţie, dovedeau că Blocul naţional-democrat devenea tot mai mult o coaliţie politică depăşită, deoarece partidele „istorice" nu înţelegeau să îndeplinească nici obiectivele care fuseseră aşezate la temelia sa, îndeosebi în ceea ce priveşte instaurarea unui regim democratic, cu toate că primul guvern Sănătescu constituit pe baza B.N.D. a luat în primele zile o serie de măsuri pozitive: lichidarea legislaţiei fasciste la 31 august 1944 şi revenirea la Constituţia din 1923, curăţirea întregului teritoriu al ţării de trupele hitleriste-horthyste. Dar apoi, miniştrii dominaţi de liderii P.N.Ţ. şi P.N.L. au început să se situeze pe poziţii tot mai reacţionare, frînînd acţiunile pentru defascizarea aparatului de stat şi intronarea unui regim cu adevărat democratic.

Partidul Comunist Român sesizînd aceste carenţe a cerut lărgirea cadrului politic al Blocului naţional-democrat, propunînd includerea tuturor organizaţiilor politice şi de masă cu caracter democratic (Sindicatele Unite, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioţilor, Madosz-ul etc.) şi formarea unui guvern care să exprime raportul de forţe social-politice din ţară. Baza programatică a noii grupări de forţe denumită Frontul Naţional-Democrat urma să o constituie platforma, al cărei proiect a fost elaborat de Partidul Comunist Român la 24 septembrie 1944 şi care cuprindea

---

8 A. Petric, Gh. Ţuţui, *Unificarea mişcării muncitoreşti din România*, Editura Academiei, Bucureşti, 1968, p. 51.
9 *Anale de istorie*, nr. 1/1970, p. 8.

obiective cu caracter general-democratic, care interesau imensa majoritate a poporului: instaurarea unui guvern democratic, sprijinirea prin toate mijloacele a războiului antihitlerist pînă la înfrîngerea definitivă a Germaniei fasciste, înfăptuirea reformei agrare, refacerea economică a ţării şi îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale oamenilor muncii, promovarea unei politici de egalitate în drepturi şi prietenie între poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare ş.a.m.d. În domeniul relaţiilor externe se preconiza o politică de prietenie cu Uniunea Sovietică şi cu celelalte ţări democrate [10].

Reprezentînd voinţa imensei majorităţi a poporului, platforma lansată în numele Frontului Unic Muncitoresc la 2 octombrie 1944 a întrunit (în cîteva zile) adeziunea largă a grupărilor şi organizaţiilor democrate, a mişcării sindicale, a Uniunii Tineretului Comunist, a Frontului Plugarilor, a Uniunii Patrioţilor, a Apărării Patriotice, a Madosz-ului şi a altor organizaţii democratice. În acest sens, un document semnificativ a fost elaborat la 4 — 5 octombrie 1944 în cadrul dezbaterilor ce au avut loc la Bucureşti în sînul Madosz-ului. După două zile de dezbateri organizaţia Madosz a hotărît să adere cu toată însufleţirea la platforma F.N.D. În documentul publicat de Madosz la 6 octombrie 1944 se spune printre altele: „Poporul român a pornit pe calea de a-şi lua soarta în propriile mîini — după răsturnarea regimului de teroare fascisto-hitlerist. Noi, ungurii din România nu putem despărţi pentru nici un moment soarta noastră de soarta fraţilor noştri români. Uniunea oamenilor muncii maghiari din România a fost şi în trecut adepta neclintită a colaborării paşnice între cele două popoare. A trăit în strînsă legătură cu urmaşii lui Horea, Cloşca şi Crişan. Ea are acum să strîngă şi mai mult această legătură în spiritul lui Budai Nagy Antal şi Gheorghe Doja. Conducătorii tinerei democraţii române cheamă forţele populare din ţară într-un larg Front Naţional Democrat din România, la propunerea Frontului Unic Muncitoresc... Cercetînd întreg conţinutul proiectului de colaborare, avînd în vedere problemele noastre naţionale specifice, conştienţi de răspunderea ce o avem, acceptăm în întregime Proiectul de colaborare... Sîntem ferm convinşi că nu putem asigura liniştea poporului nostru decît dacă toate forţele democratice vor realiza — pe baza Proiectului de colaborare — Frontul Naţional Democrat şi guvernul ţării“ [11].

La 12 octombrie 1944 s-a constituit Consiliul Naţional al Frontului Naţional-Democrat. El a cuprins reprezentanţi ai organizaţiilor componente, printre care Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucreţiu Pătrăşcanu, C. Titel-Petrescu, Lotar Rădăceanu, Chivu Stoica, Al. Sencovici, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, prof. dr. S. Stoilov, Bányai László, Gheorghe Micle şi alţii. Constituirea Consiliului Naţional al F.N.D. „a marcat o treaptă importantă în procesul de făurire a unei largi coaliţii de forţe, care grupă clasa muncitoare, ţărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii de la oraşe, naţiona-

---

[10] *Scînteia*, 26 septembrie 1944, cf. *Anale de istorie*, 1/1970, p. 10.
[11] *Világosság*, Cluj, an. 1, nr. 8, 26 octombrie 1944, p. 4.

litățile conlocuitoare interesate în înfăptuirea unor adînci transformări democratice în viața social-politică a țării"[12].

Frontul democratic de luptă comună a maselor muncitoare române, maghiare și de alte naționalități s-a închegat pe întreg cuprinsul țării nu numai în marile centre ca București, Cluj, Tg. Mureș, Oradea, Sibiu, Brașov, Arad, Satu-Mare, Timișoara etc., ci și în zeci și zeci de alte localități, mari sau mai mici. El s-a manifestat în cele mai diverse forme și aspecte ale procesului de democratizare a țării, de la lupta pentru cîștigarea pozițiilor în aparatul de stat central și local, pînă la înființarea gărzilor patriotice înarmate, a comitetelor sindicale din întreprinderi, uzine și fabrici, a comitetelor țărănești care au trecut la înfăptuirea reformei agrare. Pretutindeni, în toate sectoarele vieții, forțele democratice române, maghiare și de alte naționalități înfăptuiau măsuri politice, sociale și economice cu caracter democratic[13].

Pe măsura eliberării de sub ocupația horthystă a nordului Transilvaniei, a fost introdusă în mod treptat administrația românească. Sub acțiunea maselor populare, avînd în frunte pe comuniști, în numeroase județe, orașe și comune au fost instaurate autorități democrate, care acționau în sensul năzuințelor poporului. În același timp, s-a trecut la refacerea organizațiilor P.C.R. și a altor organizații de masă, pe baza indicațiilor date de C.C. al P.C.R. În aceste condiții, forțele retrograde (folosind majoritatea de care dispuneau în guvernele Sănătescu) încercau să frîneze sau să împiedice dezvoltarea prefacerilor revoluționare. În unele localități din nordul Transilvaniei au fost trimise autorități civile alcătuite în mare parte de elemente îmbibate de spirit șovin, precum și așa numitele „Gărzi Iuliu Maniu", formate mai ales din legionari, care au comis acte teroriste îndeosebi în rîndurile populației maghiare. În același timp, în regiunile muntoase din Transilvania acționau bande fasciste maghiare și germane. Toate acestea aduceau prejudicii în calea stabilirii unui climat de colaborare între români și maghiari, fapt semnalat de dr. Petru Groza (vicepreședinte în cel de-al doilea guvern Sănătescu) în ședința guvernului din 13 noiembrie 1944.

La 24 octombrie 1944, comandamentul sovietic a instituit în nordul Transilvaniei administrația militară sovietică, avînd drept sarcină asigurarea în spatele frontului a ordinii necesare continuării operațiilor militare. Acest regim a rămas în vigoare pînă la 9 martie 1945, cînd (în condițiile existenței unui regim democratic) administrația românească a fost reintrodusă pe teritoriul nordului Transilvaniei. În toată această perioadă, autoritățile locale erau propuse spre aprobare Comandamentului sovietic de către comisiile locale ale Frontului Național-Democrat, care se consulta în prealabil cu organizațiile P.C.R. și cu Consiliul Central al F.N.D. Astfel, în ciuda unei situații particulare existente pe plan admi-

---

[12] A. Petric, *o. c.*, în *Anale de istorie*, 1/1970, p. 11.
[13] Gh. I. Bodea, *Lupta comună a oamenilor muncii români și de alte naționalități pentru democrație*, în *Făclia*, Cluj, 3 martie 1970.

nistrativ în nordul Transilvaniei, unitatea fusese, de fapt, restabilită pe întreg teritoriul ţării [14].

În cursul lunii octombrie 1944, în mai multe judeţe cum ar fi Cluj, Oradea, Odorhei, Maramureş, Satu-Mare şi altele, masele populare în frunte cu forţele democratice, în condiţiile eliberării de sub jugul fascist a acestor teritorii de către armata română şi sovietică, au reuşit să aleagă de la început prefecţi comunişti, democraţi.

Eliberarea de sub ocupaţia horthysto-fascistă a Clujului la 11 octombrie 1944 a fost primită cu entuziasm şi încredere de întreaga populaţie a ţării, care vedea în acest act simbolul eliberării populaţiei (în marea ei majoritate românească) din nordul Transilvaniei, teritoriu răpit din trupul ţării prin dictatul de la Viena. Eliberarea Clujului era în acelaşi timp o etapă importantă în desăvîrşirea luptei antifasciste, antihorthyste, pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei. În aceeaşi zi, în numele Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Lucreţiu Pătrăşcanu a făcut o declaraţie patriotică în care a relevat meritele deosebite ale ostaşilor români şi sovietici în înfăptuirea acestui act de majoră importanţă lansînd o vibrantă chemare adresată populaţiei pentru continuarea luptei antifasciste. „Lupta nu s-a terminat, — (se arată în chemare). Războiul trebuie dus pînă la capăt. Înfrîngerea totală a duşmanului hitlerist este condiţia existenţei noastre ca popor liber. Pentru victorie nu precupeţiţi nici o sforţare, nici un sacrificiu. Întreg poporul să participe la lupta pentru izbînda finală . . . Partidul comunist vă cheamă la luptă împotriva hitleriştilor din afară şi dinăuntru. Susţineţi prin toate mijloacele armatele eliberatoare sovietice şi române“ [15].

Primul ziar apărut în Cluj după eliberare, „Tribuna Ardealului“ relatează la 18 octombrie 1944: „Bucuria este mare în întreaga ţară. Dar ea este şi mai mare în sînul populaţiei de aici. Cei care au petrecut în ultimii patru ani în acest oraş se bucură că au ajuns şi ei ziua mare a libertăţii!“. La 12 octombrie 1944, după numai 24 de ore de la eliberare, în Cluj are loc restabilirea administraţiei publice.

În urma consfătuirii iniţiată de comunişti ce s-a ţinut cu reprezentanţii sindicatelor muncitoreşti şi a consultării mai multor persoane, conducerea oraşului şi a judeţului a fost preluată de comunişti atunci ieşiţi din ilegalitate şi elemente progresiste, democratice. Astfel s-a delegat ca primar al Clujului prof. Tudor Bugnariu, iar ca ajutor de primar Demeter János. Totodată, pentru organizarea administraţiei din judeţ au fost delegaţi ca prefect Teofil Vescan (senior), ca subprefect dr. Csögör Ludovic, iar pentru paza avutului şi asigurarea securităţii cetăţeneşti s-a organizat Poliţia orăşenească sub conducerea ing. Virgil Salvan [16].

La 12 ianuarie 1944 muncitorii şi ţăranii români şi maghiari din judeţul şi oraşul Tg. Mureş „uniţi în Partidul Comunist, în Uniunea Populară Ma-

[14] L. Bányai şi A. Petric, *Dictatul de la Viena din august 1940 şi lupta pentru anularea lui*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Ed. Academiei, 1968, p. 458—459: supra, p. 405—423.

[15] *Tribuna Ardealului*, Cluj, 18 octombrie 1944.

[16] *Ibidem*.

ghiară, în sindicatele unite şi în Frontul Plugarilor, salută noua conducere cu cea mai mare dragoste, expresia democraţiei adevărate, a frăţiei între popoare şi a muncii de reconstrucţie" [17]. Noua conducere democratică a judeţului avea în componenţă comunişti, social-democraţi, oameni progresişti ca prefectul dr. Victor Groza, subprefectul dr. Antalffy Endre, iar la primăria oraşului, printre alţii, erau dr. Ioan Olteanu şi Soós József. La Oradea, pentru prima oară în istoria oraşului, un muncitor Ványai Károly a ajuns primar [18], ca urmare a victoriei Frontului Naţional Democrat. Peste tot în judeţele şi regiunile recent eliberate forţele democratice luptă pentru asigurarea unui regim cu adevărat democratic, pentru încetarea vrajbei între naţionalităţi. La 18 octombrie 1944, Prefectura Cluj prin ordinul nr. 4 cere în fiecare comună delegarea unui primar şi a unui consiliu comunal format din elemente cinstite, democratice [19].

După cîteva zile de febrilă activitate comuniştii din partea de nord a Transilvaniei reuşesc să restabilească legătura cu Comitetul Central al P.C.R., întreruptă în 1940. Această veste este dată publicităţii la 21 octombrie 1944 printr-un comunicat în care se spunea că la Cluj va funcţiona Comitetul Regional pentru nordul Transilvaniei al P.C.R. care va urma linia şi directivele C.C. al P.C.R. [20]. Reorganizarea şi activitatea desfăşurată de organele şi organizaţiile P.C.R. din judeţele recent eliberate de sub ocupaţia hitleristă — horthystă a stat la temelia luptei oamenilor muncii pentru triumful democraţiei în zilele fierbinţi ale lunilor dinainte de 6 martie 1945.

Ieşirea din ilegalitate a comuniştilor în regiunile pe unde continuau încă luptele şi reluarea legăturii cu C.C. al P.C.R. din Bucureşti a fost o operaţiune complexă şi curajoasă. Înfruntînd riscurile, din dorinţa fierbinte de a se situa în fruntea maselor în lupta împotriva fascismului, pentru înfăptuiri democratice, comuniştii români, maghiari şi de alte naţionalităţi din Cluj, Tg. Mureş, Oradea etc. au reuşit, atît cei închişi (care au evadat din lagăre şi închisori), cît şi cei aflaţi în libertate, să formeze comitete provizorii de partid şi să reia (după multe greutăţi) legătura cu Bucureştiul şi cu Comitetul Regional din Cluj [21]. Într-un timp relativ scurt (pînă la începutul lunii noiembrie 1944) datorită unei activităţi hotărîte şi eficace, în întreg nordul Transilvaniei de cîteva zile eliberat au luat fiinţă organizaţii locale ale P.C.R. şi s-a inaugurat întreaga reţea organizatorică (sectoare, municipii, judeţene, regionale etc.). Pretutindeni, aceste organizaţii ale P.C.R. au militat pentru mobilizarea oamenilor muncii români, maghiari şi de alte naţionalităţi, la înţelegere frăţească, la luptă comună împotriva duşmanului comun: războiul, fascismul. Edificator în acest sens este apelul lansat de Comitetul judeţean P.C.R. Mureş la 18 noiembrie 1944 ţăranilor români şi maghiari din judeţ: „Agricultori români! Să nu vă lăsaţi aţîţaţi împotriva agricultorilor maghiari. Să nu permiteţi nici

[17] *Szabad Szó*, Tg. Mureş, 15 noiembrie 1944.
[18] *Viaţa Nouă*, Oradea, 3 februarie 1945.
[19] *Tribuna Ardealului*, Cluj, 18 octombrie 1944.
[20] *Tribuna Ardealului*, Cluj, 21 octombrie 1944.
[21] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Mureş, Fond. 1, dos. 1, fila 8—10.

în şcoli nici în biserici, aţîţarea naţională, răspîndirea urii... Să-i predaţi autorităţilor pe aceia care aţîţă la ură între naţionalităţi. Agricultori români, agricultori maghiari, numai atunci veţi fi în adevăr liberi şi vă veţi putea bucura de libertate şi de o viaţă mai bună, dacă vă veţi înţelege frăţeşte. Să distrugeţi ura şi aţîţarea naţională din satele şi judeţele noastre!" Apelul se încheia cu îndemnul: „Intraţi în organizaţia agricultorilor, agricultorii români în Frontul Plugarilor, agricultorii maghiari în Uniunea Populară Maghiară" [22].

Comitetul Regional pentru nordul Transilvaniei al P.C.R. cu sediul în Cluj, în ultima săptămînă a lunii noiembrie într-o entuziastă chemare face apel la toate organizaţiile Partidului Social Democrat, ale Sindicatelor Unite, a Blocului Naţional Democrat, a Frontului Plugarilor, a Madosz-ului, a Uniunii Patrioţilor, Apărarea Patriotică, organizaţia democratică a evreilor, să se întrunească la 26 noiembrie 1944 orele 15 în localul Primăriei din Cluj pentru elaborarea în comun a modalităţilor privind colaborarea sinceră şi democratică în rezolvarea multiplelor probleme ivite [23]. În acelaşi sens au loc la începutul lunii decembrie 1944 şi acţiuni iniţiate de Comitetul judeţean Bihor al Partidului Comunist Român [24], precum şi cele coordonate de Comitetul judeţean P.C.R. Satu Mare (incluzînd pe atunci şi plasa Baia Mare) [25]. Ca pretutindeni în ţară, concomitent cu reorganizarea partidului comunist şi a activităţii sale în noile condiţii legale şi în aceste regiuni recent eliberate ale ţării, s-a trecut la organizarea activităţii sindicatelor unite, a U.T.C., a Frontului Plugarilor, a Uniunii Patriotice, a Uniunii Populare Maghiare, a organizaţiilor de femei, de mici meseriaşi şi a altor organizaţii democratice.

Reorganizarea sindicatelor muncitoreşti la Cluj a început de fapt încă cu cîteva zile înainte de eliberarea oraşului de către cadrele comuniste de bază; astfel încît în dupăamiaza zilei de 12 octombrie 1944, cînd comandamentul militar s-a instalat în clădirea Primăriei, reprezentanţii tuturor sindicatelor şi branşelor s-au prezentat pentru a saluta armatele eliberatoare şi pentru a începe organizarea muncii de reconstrucţie. Sindicatul muncitorilor şi angajaţilor de la căile ferate avînd în frunte pe Gheorghe Timofi au început curăţirea ruinelor din gara şi atelierele C.F.R. La fel au procedat şi alte organizaţii sindicale de la „Dermata", „Junász" etc. [26].

Reorganizarea sindicală rapidă a muncitorilor clujeni a determinat ca şi noua administraţie provizorie să recurgă în primul rînd la serviciile sindicatelor, care din zi în zi au ajuns la o influenţă tot mai mare în toate compartimentele vieţii. La începutul lunii martie forţa sindicatelor clujene a crescut în mod deosebit, numărul sindicaliştilor ajungînd la cifra de 20.000 membri, aproape totalitatea muncitorilor şi salariaţilor publici şi particulari [27], grupaţi în cele 25 de sindicate profesionale. În rîndul opiniei

[22] *Szabad Szó*, Tg. Mureş, an. I, nr. 12, 24 noiembrie 1944, p. 2.
[23] *Világosság*, Cluj, an. I, nr. 31, 24 noiembrie 1944, p. 3.
[24] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Bihor, Fond 2, dos. 3, fila 6—8.
[25] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Maramureş, Fond 1, dos. 1, pct. 1.
[26] *Făclia*, Cluj, 25 martie 1945.
[27] *Ibidem.*

publice, a maselor largi populare se formase în aceste luni de luptă convingerea că „dacă membrii şi conducătorii deopotrivă îşi vor face datoria, atunci sindicatele îşi vor împlini rostul de a deveni fermenţii progresului în România democratică, liberă şi independentă, care trebuie să fie patria bună a tuturor cetăţenilor loiali, muncitori şi cinstiţi, fără deosebire la originea lor etnică sau la crezul lor“ [28].

Din iniţiativa Consiliului Sindicatelor Unite, în Cluj, în chiar primele zile după eliberare, au început lucrările publice pentru curăţirea ruinelor, reconstruirea podurilor, continuarea producţiei în uzinele şi întreprinderile publice şi particulare părăsite de conducătorii sau patronii lor, reglementarea lefurilor prin salarii minimale şi maximale pentru prevenirea scumpetei, a inflaţiei. Consiliul Sindicatelor Unite a dus o vastă acţiune economică împotriva speculei şi a scumpetei, pentru armonizarea preţurilor industriale şi preţurile produselor agricole maximalizate; s-a constituit apoi Cooperativa Economică a Muncitorilor din Cluj etc. Importanţa luptei titanice a muncitorilor sindicalişti, români, maghiari şi de alte naţionalităţi pentru democratizarea şi normalizarea vieţii economice a fost semnalată încă atunci de presa democratică. La 28 martie 1945 în articolul „Rolul sindicatelor din România democratică“, ziarul „Făclia“ din Cluj nota: „Sîntem convinşi că autorii manualelor de istorie vor consacra un capitol special sforţărilor aproape supraomeneşti depuse de organizaţiile muncitoreşti în aceste timpuri de tranziţii pentru normalizarea vieţii economice“, pentru „democratizarea şi consolidarea vieţii economice în cadrul statului democrat român“.

La Oradea, în primele zile după 12 octombrie 1944, muncitorii în frunte cu comuniştii au reînfiinţat Căminul Muncitoresc şi au trecut imediat la refacerea oraşului, la continuarea şi reluarea producţiei instituind comitete sindicale de fabrică, comitete de încredere. S-a înfiinţat o organizaţie economică „Comitetul de producţie“, care avea sarcina de a reface uzinele rămase fără stăpîni, a asigura aprovizionarea cu materii prime şi distribuirea produselor finite. O sarcină deosebită a sindicatelor muncitoreşti unite din Oradea a fost lupta împotriva şovinismului. Folosind orice prilej conducătorii celor peste 15.000 muncitori sindicalişti bihoreni au arătat că „dacă înfăptuim unitatea între muncitorimea română şi maghiară, dacă împăcăm populaţia română şi maghiară, atunci vom putea să democratizăm şi ţara şi vom putea realiza un sistem democratic care asigură drepturi egale pentru fiecare cetăţean. Azi majoritatea muncitorilor vede că sindicatele înaintează pe un drum just şi în această privinţă“ [29].

La Tg. Mureş, Sindicatele Unite şi-au ţinut prima adunare generală în ziua de 4 noiembrie 1944 în sala mare a Palatului Culturii şi (după cum relatează ziarul „Szabad Szó“ din localitate) la această adunare au participat cîteva mii de muncitori sindicalişti care au aprobat un proiect de hotărîri în care îşi propun să lupte pentru refacerea şi construcţia ţării, pentru drepturi şi îndatoriri egale tuturor muncitorilor, fără deosebire de

---

[28] *Ibidem.*
[29] *Erdélyi Szikra,* Oradea, an. I, nr. 4, 29 martie 1945, p. 2.

naţionalitate, pentru dezvoltarea culturii muncitoreşti etc. Adunarea a ascultat pe delegatul Frontului Naţional Democrat din Bucureşti, care a transmis mesajul de salut al forţelor democratice din capitală către muncitorimea română şi maghiară din Tg. Mureş şi judeţ [30]. Tot aici, la această şedinţă s-a dat citire proiectului de hotărîri al Asociaţiei meseriaşilor maghiari din Tg. Mureş care declarau: „Noi am participat şi vom participa la luptele duse pentru zdrobirea fascismului şi vom face totul ca să construim societatea nouă, liberă, democrată, apărătoare a drepturilor omeneşti fără deosebire. Chiar aici afirmăm că vom lupta nu numai împotriva fascismului extern, dar şi a celui intern, fie el de orice naţionalitate" [31].

Organizarea muncitorimii maramureşene în cadrul Sindicatelor unite are loc în lunile noiembrie şi decembrie 1944. Pentru buna desfăşurare a acestei acţiuni, organele locale atrag atenţia că sindicatele „numai atunci vor avea putere executivă, dacă fiecare muncitor, fără deosebire de sex, naţionalitate sau religie, prin intrarea sa în sindicat, va sprijini munca Sindicatelor Unite Muncitoreşti şi va depune o muncă suplimentară în spiritul înţelegerii muncii colective şi a colaborării paşnice, deoarece, MUNCA COMUNĂ — PUTEREA COMUNĂ!" [32].

Toate aceste realizări pe frontul luptei pentru democraţie au fost posibile şi datorită faptului că încă în primele zile după eliberare, înţelegînd pulsul nou al vremurilor, conştienţi de rolul de importanţă majoră ce le revine, muncitorii comunişti şi social-democraţi şi-au dat mîna înfăptuind Frontul Unic Muncitoresc şi în aceste regiuni ale ţării. „Înfăptuirea unităţii de acţiune a clasei muncitoare — a spus tov. N. Ceauşescu — a avut o însemnătate deosebită, aş putea spune hotărîtoare, pentru desfăşurarea cu succes a luptelor democratice şi revoluţionare din ţara noastră" [33].

La Cluj, încă la 21 octombrie 1944 are loc o consfătuire între delegaţii organizaţiei clujene a Partidului Comunist Român şi ai organizaţiei clujene a Partidului social-democrat. Moţiunea prezentată de delegaţia P.C.R. avea 18 puncte şi ea a stat la baza frontului unic. Propunîndu-şi drept scop final al luptei construirea unei Românii cu adevărat democratice, moţiunea la punctul 4 cerea printre altele: „Egalitate şi drepturi tuturor cetăţenilor ţării, indiferent de naţionalitate, religie ori sex. Trebuie să se realizeze convieţuirea prietenească între toate naţionalităţile ţării. Persecuţia naţională şi religioasă trebuie urmărită şi reprimată prin lege. Trebuie să se asigure dreptul cuvîntului, a presei, a întrunirilor, a organizării, ca drepturi ale democraţiei libere. Organizaţiile fasciste şi profasciste trebuiesc desfiinţate definitiv" [34]. Enumerînd toate condiţiile politice, economice, sociale şi naţionale care sînt necesare pentru asigurarea triumfului democraţiei, moţiunea în ultimul ei punct conchidea: „Acest program

---

[30] *Szabad Szó*, Tg. Mureş, an. I, 3, 7 noiembrie 1944, p. 1—2.
[31] *Ibidem*.
[32] *Poporul*, Sighet, 25 decembrie 1944.
[33] N. Ceauşescu, *Cuvîntarea la adunarea festivă cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic de la 6 martie 1945*, în *România liberă*. 7 martie 1970, p. 1.
[34] *Világosság*, Cluj, an. I, nr. 8, 26 octombrie 1944.

nu poate fi realizat decît de un guvern care reprezintă toate forțele naționale și democratice ale țării și se bucură de sprijinul efectiv al maselor largi populare din România".

Începînd cu 21 octombrie 1944, F.U.M. a pornit din Cluj lupta pentru democratizarea tuturor regiunilor recent eliberate, fiind inițiatorul și organizatorul vieții publice din partea de nord a Transilvaniei, în cel mai desăvîrșit spirit democratic. Referindu-se la activitatea depusă, în perioada octombrie 1944 — martie 1945, de F.U.M. în această parte a țării, manifestul de 1 Mai al F.U.M. din Cluj specifica: „Partidele din Frontul unic muncitoresc au apărat cu cea mai mare energie, drepturile tuturor cetățenilor, egalitatea lor în fața legilor și egalitatea naționalităților din România" [35].

O activitate deosebită pentru triumful cauzei democrației a depus în primele luni de după eliberare organizația democratică „Frontul Plugarilor" a cărei organizație regională (pentru mai multe județe din nord-vestul țării) s-a înființat la Cluj în ziua de 11 noiembrie 1944 avînd în frunte comuniști și vechi activiști ai „Frontului Plugarilor" ca Pavel Bojan, Iosif Bălaj, Romulus Hatos, Maria Olpretean, Teodor Someșfălean [36].

Organizațiile „Frontului Plugarilor" au început să se înmulțească în noiembrie-decembrie 1944 pe întregul teritoriu aflat sub îndrumarea Comitetului din Cluj: la Bistrița-Năsăud, în județul Mureș, în Maramureș [37]. La mijlocul lunii februarie 1945 organizația județeană Mureș avea deja aproape 2 500 membri înscriși în „Frontul Plugarilor" [38]. Dintre acțiunile politice și economice de mare anvergură realizate de Frontul Plugarilor în lunile dinainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza, este demnă de relevat organizarea adunării generale a Frontului Plugarilor din regiunea Cluj (cuprinzînd mai multe județe) la 11 februarie 1945. Au fost de față peste 150 de delegați. După cum se anunță în comunicatul publicat la 15 februarie 1945, „plugarii ... și-au trimis din comune reprezentanții, care să spună în amănunte pentru fiecare unghiu apropiat sau depărtat al județului, tot ceea ce îi preocupă în legătură cu reforma agrară și toate celelalte probleme politice, sociale, economice și culturale, de cari se ocupă fiecare cetățean democrat al țării noastre" [39]. Înafara stringentei probleme a reformei agrare, participanții la această adunare au „cerut insistent ca la conducerea țării să fie instalat un guvern sincer — democratic, un guvern al Frontului Național Democrat" [40].

În momentele cînd țărănimea din întreaga țară, ascultînd îndemnul Partidului Comunist și trecînd peste capul forțelor reacționare a început să împartă pămînturile moșierești, organul „Frontului Plugarilor" din regiunea Cluj, „Plugarii", publică la 28 februarie 1945 articolul „Frontul Plugarilor și reforma agrară", în care se dă răspuns la întrebarea „cine,

[35] *Adevărul Ardealului*, Cluj, 1 mai 1945.
[36] *Plugarii*, Cluj, 11 noiembrie 1944.
[37] *Szabad Szó*, Tg. Mureș, 19 februarie 1945. Arhiva Comitetului județean al P.C.R. Maramureș, Fond I, dosar 1.
[38] *Szabad Szó*, Tg. Mureș, 10 februarie 1945.
[39] *Plugarii*, Cluj, 10 februarie 1944.
[40] *Ibidem*.

cînd și cum trebuie să facă reforma agrară?" Autorul articolului, Pavel Bojan, demască Comisia de reformă agrară din București care „de 4 luni discută această problemă și nici pînă azi nu a găsit nici o modalitate, fiindcă nici nu vrea să găsească", aducînd la cunoștința tuturor că „țăranii nu mai așteaptă și au început să înfăptuiască reforma agrară într-o serie de județe". În continuare este expus punctul de vedere al organizației județene a „Frontului Plugarilor" pentru înfăptuirea cît mai grabnică a reformei agrare. Printre cele 10 puncte ale programului de reformă agrară, „Frontul Plugarilor" prevede că: „La reforma agrară nu trebuie făcută nici o deosebire între naționalități. Dușmanii poporului nu trebuie să beneficieze de reforma agrară. Populația comunei, în frunte cu comitetul sătesc, cunosc faptele tuturor conlocuitorilor și ei trebuie să aducă o hotărîre dreaptă în asemenea cazuri, să aibă grijă, să nu devină apărătorii uneltelor fasciste" [41].

Încadrat în marele front democrat din România, Madosz-ul (organizație revoluționară cu un frumos trecut de luptă) și-a propus, imediat după eliberarea regiunilor din nord-vestul țării, reînființarea organizațiilor distruse în 1940 de către stăpînirea fascisto-horthystă. Încă la 20 octombrie 1944, organul de presă al Madosz-ului, organizația regională Cluj, „Világosság" publică un călduros apel intitulat „Înainte de inaugurarea drapelelor", în care se anunță că peste două zile, va avea loc la Cluj reînființarea organizației regionale a Madoszului. În acest apel se expune programul de muncă și luptă al organizației care își propune „concentrarea într-o unitate a tuturor forțelor populare maghiare din Transilvania... și încadrarea curajoasă în sînul acelor mișcări, partide și uniuni democratice, care (fără a face deosebire de rasă, naționalitate) urmăresc în mod unitar democratizarea vieții publice peste tot" [42].

La 24 octombrie 1944 apare în același ziar apelul Madosz-ului adresat populației maghiare din nordul Transilvaniei în vederea reînființării organizațiilor Madosz care sînt chemate împreună cu poporul român, să militeze în slujba progresului democratic, pentru victoria Frontului Național Democrat. Manifestul e semnat, printre alții, de Szepesy Sándor, Mezei Lajos, Tar Károly, Fodor Pataki Ádám, Kós Károly, Balogh Edgár, Nagy István [43].

Un apel similar elaborase încă la 15 octombrie 1944 organizația județeană din Tg. Mureș a Madoszului, care cerea „alianța forțelor democratice în scopul nimicirii necruțătoare a fascismului" și „colaborarea maghiaro-română pentru încetarea contradicțiilor naționale ațîțate în mod artificial" [44]. Aceeași organizație publică la 15 decembrie 1944 un apel către locuitorii satelor în care arată că „agricultorii români și maghiari trebuie să se înțeleagă între ei și trebuie să se unească împotriva dușmanu-

---

[41] *Plugarii*, Cluj, 28 februarie 1945.
[42] *Világosság*, Cluj, 20 octombrie 1944.
[43] Gh. I. Bodea, *Cronica evenimentelor și acțiunilor maselor muncitoare din județul Cluj pentru triumful democrației, octombrie 1944*, în *Făclia*, Cluj, 24 februarie 1970.
[44] *Szabad Szó*, Tg. Mureș, an. I, nr. 2, 5 noiembrie 1944.

lui comun, fascismul. Tineretul trebuie educat în spiritul dragostei frățești între naționalitățile conlocuitoare, fiindcă numai astfel putem construi o viață mai bună". Activitatea Uniunii Populare Maghiare pentru victoria democrației în România ia forme tot mai accentuate în lunile decembrie 1944, ianuarie — februarie 1945 pe măsură ce crește numărul organizațiilor sale în comunele județului Bihor, Satu Mare, Mureș. Este semnificativă hotărîrea publicată la 31 ianuarie 1945 în ziarul „Szabad Szó" din Tg. Mureș, în care se arată că „democrații maghiari din județul Mureș — Turda consideră necesară realizarea cît mai rapidă a democratizării sincere și totale. În acest scop, se angajează la luptă unită cu toate organizațiile democrate ale națiunilor conlocuitoare, în cadrul Uniunii Populare Maghiare, care a adoptat programul de activitate guvernamental, propus de Partidul Comunist".

Lupta comună a maselor muncitoare românești și maghiare din nordul Transilvaniei pentru victoria forțelor democrate în țara noastră, se poate urmări — și în lunile premergătoare zilei de 6 martie 1945 — de la centrele muncitorești importante ca Cluj, Oradea, Tg. Mureș, Baia Mare, Satu Mare, pînă în cele mai îndepărtate comune. Această luptă antrenă mase largi de țărani, muncitori, intelectuali români și maghiari deopotrivă. Bineînțeles, rolul de coordonare, îngemănare a tuturor energiilor democratice a revenit Frontului Național Democrat, care a acționat cu succes chiar din primele zile ale eliberării. Astfel, la Cluj încă la 24 octombrie 1944 organizația locală a F.N.D. convoacă pentru 29 octombrie 1944 în Piața Libertății o mare adunare populară pentru sărbătorirea eliberării orașului și mobilizarea maselor populare la luptă în vederea democratizării țării. Din cauza pregătirii unui atac banditesc de către elementele legionare-fasciste, marea adunare a maselor populare românești și maghiare din Cluj s-a ținut în cinci locuri separate dejucîndu-se astfel planul atentatorilor [45]. Referindu-se la acest fapt, ziarul „Plugarul" din 5 noiembrie 1944 arăta că în cele cinci locuri s-au adunat peste 10.000 de români și maghiari care s-au pronunțat pentru colaborarea oamenilor muncii indiferent de naționalitate „și pentru democratizarea țării". După cum relatează „Tribuna Ardealului" din 1 noiembrie 1944 la adunările ce au fost ținute „oratorii au vorbit despre necesitatea înfrățirii popoarelor conviețuitoare, fapt pentru care merită numai cuvinte de laudă și de aprobare unanimă".

În hotărîrea comună adoptată în cele cinci adunări se spune că populația democrată, română și maghiară, din Cluj „se alătură în unanimitate la lupta maselor concentrate în Frontul Național Democrat. Se alătură acelei mișcări care luptă pentru un guvern al tuturor forțelor democratice sub președinția lui Petru Groza". „Numai un guvern democrat poate asigura în România drepturi egale naționalităților" [46].

La Tg. Mureș în dimineața zilei de 19 noiembrie 1944 o mulțime de mii de oameni au luat parte la adunarea democrată organizată de Uniunea

---

[45] *Făclia*, Cluj, 24 februarie 1970.
[46] *Világosság*, Cluj, 31 octombrie 1944.

Populară Maghiară avînd drept scop ajutorarea activă a armatei sovietice şi române, strînsa colaborare a forţelor democrate române şi maghiare, reconstrucţia vieţii economice etc. Participanţii la adunare au propus înfiinţarea unei divizii de voluntari, numită „Gábor Áron" care să lupte pe frontul antihitlerist alături de armata sovietică şi română [47]. Vorbitorii (printre care Antalffy Endre, Iustin Petras, — acesta în numele Uniunii Patriotice) au relevat necesitatea înfrăţirii tuturor elementelor democrate indiferent de naţionalitate pentru asigurarea victoriei în lupta împotriva fascismului intern şi internaţional, a reacţiunii române sau maghiare. Luînd cuvîntul reprezentantul Uniunii populare maghiare a spus, printre altele: „Ne-am născut pe acelaşi pămînt, respirăm acelaşi aer, în acelaşi fel ară plugul indiferent cine ţine coarnele plugului, muncitorul român sau maghiar, şi în acelaşi pămînt ne găsim odihna veşnică. Pe acest pămînt putem să trăim numai în strînsă prietenie şi frăţie".

În noiembrie 1944 se înregistrează şi acţiuni democratice româno-maghiare concomitente organizate de „Frontul Plugarilor" şi „Madosz". Aşa au fost două adunări din Cluj ţinute de cele două organizaţii în ziua de 12 noiembrie care în moţiunile votate au cerut întărirea Frontului Naţional Democrat şi s-au angajat să lupte în comun pentru „victoria democraţiei, pentru pace şi bună convieţuire a tuturor cetăţenilor acestei ţări, fără deosebire de limbă şi credinţă" [48].

La 14 noiembrie 1944 prefectul, conducerea prefecturii din Tg. Mureş, publică un apel fierbinte către toţi cetăţenii judeţului „fără deosebire de naţionalitate, să-şi întindă mîinile în semn de pace ca să putem înfăptui pe teritoriul judeţului acea ordine democratică, pe care toţi o dorim din întreaga inimă" [49]. A doua zi, la Cluj, studenţii maghiari progresişti îşi exprimă, în spiritul democraţiei, solidaritatea cu studenţimea română. Tot la Cluj, în 14 noiembrie 1944 delegaţii agricultorilor maghiari din judeţ, întruniţi într-o mare adunare (evocînd tradiţia comună româno-maghiară) au hotărît să lupte împotriva elementelor fasciste propovăduitoare ale şovinismului şi vrajbei; împreună cu întreaga populaţie a judeţului, să se integreze în uriaşa uniune a forţelor democratice.

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1944, lupta pentru democratizare a cuprins şi satele judeţului Cluj. În mai multe comune a început, sub îndrumarea comuniştilor, organizarea consiliilor comunale de către delegaţii Prefecturii, susţinuţi de delegaţii Frontului Plugarilor, iar în comunele cu populaţie mixtă şi de delegaţii Madosz. Aceste consilii reprezintă voinţa ţărănimii, ele fiind alese de către adunările săteşti, desfăşurate în mod democratic. Astfel de adunări au fost ţinute în localităţile: Gădălin, Nădăşel, Viştea, Floreşti, Gilău, Căpuşu Mare, Căpuşu Mic etc. [50]

La 1 decembrie 1944, Frontul naţional democratic din Cluj (în consfătuirea ce a avut loc la primăria oraşului) a hotărît să înfiinţeze un colegiu consultativ central pentru judeţele din nordul Transilvaniei, în vederea

[47] *Szabad Szó*, Tg. Mureş, 21 noiembrie 1944.
[48] *Plugarii*, Cluj, 28 noiembrie 1944.
[49] *Szabad Szó*, Tg. Mureş, 15 noiembrie 1944.
[50] *Plugarii*, Cluj, 28 noiembrie 1944.

înfăptuirii sarcinilor revoluției populare conform programului și sub îndrumarea F.N.D. din România, exercitînd un rol de conducere a organelor de stat. În componența acestui Colegiu au intrat delegați ai organizațiilor P.C.R., P.S.D., Consiliul Sindical, Uniunea Populară Maghiară, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Apărarea Patriotică etc. Peste cîteva zile, la 7 decembrie a avut loc prima ședință plenară a Colegiului nou ales unde s-a votat în unanimitate ralierea Colegiului la Proiectul de platformă F.N.D. [51].

Un emoționant salut de luptă transmite la 31 decembrie 1944 organizației județene Mureș a Frontului Plugarilor, organizația similară a Uniunii Populare Maghiare. Evocînd tradițiile de luptă comune din anii grei ai ilegalității cînd aceste organizații de masă conduse de partidul comunist au militat „împreună împotriva regimurilor reacționare și fasciste, precum și împotriva guvernelor lor, care în aceeași măsură i-au asuprit pe purtătorii libertății române cît și maghiare“, salutul se încheia astfel: „Astăzi ne leagă platforma propusă de Partidul Comunist, pe baza căreia luptăm pentru scopuri comune. Am fost prieteni sinceri și vom fi și în viitor. Uniți, luptăm pentru scopurile fixate, pentru pămînt, pîine, libertate, viață pașnică și înțelegere frățească a popoarelor“ [52].

Anul 1944 s-a încheiat în plină frămîntare și iureș de luptă. Înfruntînd cerbicia forțelor reacționare masele populare române, maghiare și de alte naționalități din nord-vestul țării în primele săptămîni ale noului an au ieșit tot mai mult pe străzi în mari manifestații și demonstrații, cerînd înlăturarea guvernului Rădescu și instaurarea unui guvern cu adevărat democratic.

Din inițiativa Partidului Comunist, după o prealabilă pregătire minuțioasă în a doua jumătate a lunii ianuarie s-a constituit la Oradea Consiliul județean Bihor al Frontului Național Democrat. Adunarea ce a avut loc cu această ocazie s-a transformat într-o adevărată manifestație în favoarea democrației; vorbitorii, români și maghiari și-au exprimat hotărîrea de a lupta „pentru democratizarea vieții noastre publice. Trebuie să anulăm toate legile, decretele reacționare și antipopulare și să le înlocuim cu altele, care vor asigura egalitatea deplină a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, religie și sex“ [53]. Eficiența constituirii puternicului front național democratic și la Oradea s-a văzut peste cîteva zile cînd în prima ședință a Consiliului, secretarul Comitetului județean al P.C.R. a anunțat că s-a intervenit pentru demiterea primarului și a ajutorului său, deoarece primarul a refuzat să colaboreze cu organizațiile democratice, nu a căutat să colaboreze cu sindicatele unite, a avut o atitudine reacționară în chestiunea naționalităților. Reprezentanții Frontului Plugarilor, ai Uniunii Populare Maghiare, ai Apărării Patriotice, ai Uniunii Patrioților, au cerut în cadrul ședinței de la Primăria din Oradea să se instaureze

[51] *Făclia*, 26 februarie 1970.
[52] *Szabad Szó*, an. I, nr. 40, 31 decembrie 1944, p. 2.
[53] *Viața Nouă*, Oradea, 20 ianuarie 1945.

un regim cu adevărat democratic. La cererea forţelor democratice, pentru prima oară în istoria oraşului a fost numit un primar democrat [54].

Lupta comună româno-maghiară împotriva fascismului, pentru democraţie este relevată şi în articolul intitulat „Cine seamănă vînt, culege furtună", publicat în ziarul bilingv „Poporul" (A nép) din Maramureş la sfîrşitul lunii ianuarie 1945. În articolul amintit se spune: „Noi nu cunoaştem deosebire între fasciştii maghiari, români, ucrainieni şi evrei, tot aşa cum nu cunoaştem diferenţiere între democraţii maghiari, români, ucrainieni şi evrei" [55].

Forţele democratice acţionează şi în judeţul Cluj din ce în ce mai intens. La 28 ianuarie 1945 are loc adunarea unui impunător număr de membri ai Uniunii Patrioţilor în cartierul Mănăştur din Cluj care s-a desfăşurat sub lozinci democratice. Concomitent, în aceeaşi zi, locuitorii maghiari democraţi din circumscripţia a III-a din Cluj, muncitori, funcţionari, intelectuali, într-o mare adunare ţinută la cinematograful Edison, au hotărît ca, în spiritul F.N.D. să contribuie cu toate puterile la democratizarea ţării [56]. În condiţiile în care raportul de forţe se schimbase în favoarea forţelor democratice, care deţineau poziţii îmbunătăţite în guvern, în aparatul de stat central şi local, Partidul Comunist Român a apreciat că a sosit momentul declanşării bătăliei pentru putere, lansînd, în ianuarie 1945, programul de guvernare al F.N.D. la care au aderat P.S.D., Sindicatele Unite, Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Patrioţilor.

În nordul Transilvaniei, ca şi în întreaga ţară, programul de guvernare F.N.D. a fost primit cu deplină adeziune de către oamenii muncii români, maghiari şi de alte naţionalităţi. În înfierbîntatele zile ale lunii februarie 1945 au loc mitinguri, demonstraţii, manifestaţii pe străzile oraşelor Cluj, Dej, Bistriţa, Zălau, Oradea, Satu Mare etc., unde oamenii muncii români, maghiari deopotrivă cer răsturnarea guvernului Rădescu şi instaurarea guvernului F.N.D.

Procesul de democratizare în nordul Transilvaniei a întîmpinat piedici serioase, provocate atît de reacţiunea maghiară, cît şi de cea română, care (deşi despărţite pe o serie de probleme de ordin politic) erau unite în încercarea de zăgăzuire a procesului revoluţionar. Astfel, unele elemente naţionaliste maghiare făceau agitaţie în favoarea unei pretinse „autonomii", prin care urmăreau împiedicarea reintegrării nordului Transilvaniei la România. Împotriva acestei linii reacţionare militau organizaţiile politice democratice aflate sub conducerea organelor centrale de la Bucureşti. Uniunea Populară Maghiară, care îşi avea Comitetul executiv central la Braşov, a desfăşurat o intensă activitate în direcţia luptei maselor populare maghiare, alături de oamenii muncii români pentru instaurarea unui regim democrat în România, singura garanţie a rezolvării problemei naţionale. Un prim succes în acest sens a fost adoptarea la 6 februarie 1945

[54] *Viaţa Nouă*, Oradea, 21 ianuarie 1945.
[55] *Poporul*, Sighet, 21 ianuarie 1945.
[56] *Világosság*, Cluj, 21 ianuarie 1945.

(sub presiunea opiniei publice democratice şi a reprezentanţilor F.N.D. în guvernul prezidat de N. Rădescu), a Statutului naţionalităţilor, care proclama abrogarea legilor rasiste şi de discriminare naţională, egalitatea civilă şi politică a tuturor cetăţenilor în faţa legii, indiferent de rasă, limbă, naţionalitate şi religie, hotărîndu-se pedepsirea prin lege a oricărei manifestări a urei de rasă sau de naţionalitate. Deşi reacţiunea a împiedicat aplicarea consecventă a prevederilor statutului, totuşi adoptarea lui a însemnat un pas înainte în lichidarea rămăşiţelor sumbre ale trecutului [57].

Luna februarie a anului 1945 marchează o accentuare deosebită a încleştării pe viaţă şi pe moarte dintre forţele democratiei şi cele ale reacţiunii. Lupta maselor populare din întreaga ţară se exprimă prin ţeluri politice clar formulate. Strada, pieţele publice se transformă în vaste scene pe care masele populare făceau istoria. P.C.R. organizează mari adunări şi demonstraţii democratice în toate colţurile ţării. La 4 februarie 1945, peste 7.000 de persoane din Dej, Gherla şi împrejurimi au ţinut o uriaşă adunare la Dej, la care au participat reprezentanţii organizaţiilor F.N.D. Participanţii — ţărani şi muncitori — au cerut trecerea imediată la efectuarea reformei agrare. Cei peste 7.000 de oameni au cerut instalarea la cîrma ţării a unui guvern F.N.D. — scrie ziarul „Plugarii“ din 9 februarie 1945.

Organizaţia F.N.D. îşi intensifică activitatea zi de zi. La 5 februarie la Cluj în cadrul adunării publice organizată de Uniunea Patrioţilor au fost expuse pe larg punctele Platformei F.N.D. din România. La 7 februarie F.N.D. din Cluj a organizat o şedinţă unde au fost prezentate dările de seamă ale delegaţilor clujeni la Congresul General al Sindicatelor din România, desfăşurat la Bucureşti între 26—30 ianuarie 1945. Delegaţii clujeni au accentuat hotărîrea maselor muncitoare române şi maghiare de a lupta pentru democratizarea ţării, pentru alegerea unui guvern cu adevărat democratic. În ziua de 11 februarie 1945, 5 000 de cetăţeni din Turda şi din împrejurimi într-o demonstraţie de amploare au cerut instaurarea la cîrma ţării a unui guvern F.N.D. În aceeaşi zi la Cluj are loc Adunarea Frontului Plugarilor din judeţ, formată din 150 delegaţi din 25 comune, care au cerut cu hotărîre ca la conducerea ţării să fie instalat un guvern sincer democratic, un guvern F.N.D. [58].

În această atmosferă de luptă tot mai fierbinte, la 12 februarie 1945 începe la Cluj Conferinţa F.N.D. pentru nordul Transilvaniei. În zilele cît a ţinut conferinţa, au luat cuvîntul mulţi vorbitori români, maghiari şi de alte naţionalităţi, care au reliefat faptul că în ţară, de mai bine de 6 luni, se duce o luptă crîncenă pentru victoria democraţiei. Conferinţa a adoptat hotărîrea de a reglementa în spirit democratic problema pămîntului, prin înfăptuirea neîntîrziată a reformei agrare. Într-un spirit unitar şi însufleţit, participanţii la conferinţă, fără deosebire de naţionalitate, au aderat la programul de guvernare al F.N.D., lansînd un apel către toţi oamenii muncii pentru a continua lupta împotriva guvernului Rădescu, pentru

[57] L. Bányai şi A. Petric, *o. c.*, p. 459.
[58] *Plugarii*, Cluj, 19 februarie 1945.

instaurarea unui guvern F.N.D. În aceeaşi zi, organul în limba maghiară P.S.D. din Cluj, „Erdély", publică un articol intitulat „Vrem guvernul F.N.D." în care prezintă platforma şi programul de guvernare F.N.D.

Un eveniment deosebit în lupta maselor populare din nordul Transilvaniei pentru triumful democraţiei a avut loc la 15 februarie 1945, cînd peste 30.000 de oameni ai muncii români, maghiari şi de alte naţionalităţi avînd în frunte pe participanţii la Conferinţa F.N.D. pentru nordul Transilvaniei, au manifestat în Piaţa Libertăţii din Cluj pentru instaurarea unui guvern F.N.D. Manifestanţii — după cum relatează ziarul „Plugarii" din 18 februarie 1945 — purtau lozinci pe care scria: „Vrem pămînt", „Moarte fasciştilor", „Trăiască înfrăţirea romăno-maghiară", „Trăiască guvernul F.N.D.", „Să luptăm pentru mărirea producţiei" etc. La marea manifestaţie au luat cuvîntul reprezentanţi de frunte ai organizaţiilor Regionale a P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Patrioţilor etc., toţi cerînd un guvern F.N.D. Manifestanţii, în frunte cu muncitorii de la „Dermata", au defilat pe străzile Clujului timp de încă peste o oră, scandînd lozinci în care cereau instalarea în fruntea ţării a guvernului Frontului Naţional Democrat.

Procesul de democratizare cuprinde mase din ce în ce mai largi. La 18 februarie 1945 ziarul „Viaţa nouă" din Oradea anunţă că „masele democrate ale Orăzii aşteaptă cu viu interes marea adunare a Uniunii Patrioţilor" anunţată pentru 25 februarie. Poporul român (scrie ziarul) „cere ca la cîrma ţării să ajungă un guvern al Frontului Naţional Democratic" care „este acea forţă capabilă să mobilizeze toate păturile poporului la lupta antifascistă şi în serviciul reconstruirii democratice". În aceeaşi zi „Plugarii" din Cluj publică articolul „Democraţia să facă front comun împotriva şoviniştilor" ca răspuns la unele provocări reacţionare.

Încurajînd lupta ţărănimii pentru democratizarea vieţii sociale şi politice, ziarul „Înfrăţirea" din Tg. Mureş publică la 18 februarie 1945 un larg articol de analiză a situaţiei politice din ţară arătînd că întreaga populaţie din România manifestează pentru un guvern al F.N.D., singurul care poate garanta democratizarea ţării, făurirea unei Românii libere, democratice şi independente. Peste 2 zile, la 20 februarie 1945, ziarul „Viaţa nouă" din Oradea publică articolul intitulat „Guvern al Frontului naţional-democrat", în care mobilizează masele populare din Bihor la luptă pentru realizarea programului de guvernare a F.N.D. prin instalarea la cîrma ţării a acestui guvern, de care „depinde reforma agrară, asigurarea unor salarii omeneşti, egalitatea în drepturi dintre naţionalităţile conlocuitoare şi poporul român, adică realizarea sistemului de convieţuire frăţească, democratică" — conchide ziarul.

În acest sens, la 18 februarie 1945 Uniunea Populară Maghiară a organizat o mare adunare populară în comuna Diosig (Crişana) la care au participat reprezentanţi judeţeni ai Uniunii Populare Maghiare şi ai Frontului Plugarilor. Adunarea s-a desfăşurat în spiritul democraţiei, al înfrăţirii oamenilor muncii români şi maghiari, uniţi în luptă pentru democra-

tizarea ţării, prin victoria unui guvern F.N.D. [59]. Tot atunci, o altă mare adunare populară a fost organizată de Uniunea Populară Maghiară în plasa Aleşd, unde participanţii români şi maghiari deopotrivă au manifestat pentru egalitatea în drepturi a tuturor cetăţenilor ţării şi pentru lupta comună democratică, sub stindardul F.N.D.

La Oradea, în 18 februarie s-a ţinut o mare adunare a femeilor democrate organizată de Comitetul Femeilor din Consiliul Sindical din Oradea. Participantele au cerut instaurarea unui guvern al Frontului Naţional Democrat [60]. La 21 februarie 1945, Comitetul executiv al F.N.D. pentru nordul Transilvaniei, aflînd de provocările reacţiunii la adresa forţelor democratice din Bucureşti, a trimis regelui o telegramă în care înfierează acţiunile guvernului Rădescu şi a clicii reacţionare, cerînd arestarea lor şi instalarea imediată la cîrma ţării a guvernului F.N.D. [61]. Peste cîteva zile, la 26 februarie 1945, Comitetul din Bihor al Frontului Naţional Democrat a convocat o adunare de majoră importanţă în care s-au făcut propuneri de a se organiza o mare demonstraţie sub egida F.D.P., pentru guvern democratic. S-a trimis o telegramă de protest contra asasinatelor comise de clica reacţionară a lui Rădescu în Bucureşti, la 24 februarie 1945. „Suntem hotărîţi — se arăta în telegramă — să luptăm pentru un guvern al Frontului Naţional Democrat, care va realiza democratizarea ţării“ [62].

Ziua de 28 februarie 1945 este marcată la Cluj de un eveniment însemnat. Acum are loc şedinţa Comitetului executiv al F.N.D. pentru nordul Transilvaniei în clădirea Băncii Naţionale, la care au participat reprezentanţi ai Partidului Comunist Român, ai Sindicatelor Unite, ai Partidului Social-Democrat, ai Frontului Plugarilor, ai Uniunii Populare Maghiare etc., printre care Teofil Vescan-junior, Nicolae Goldberger, Vasile Pogăceanu, Tudor Bugnariu, Demeter János, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Hedwiga Medrea, Bruder Ferencz, Victor Pocol, Neumann Jenő, Gheorghe Timofi, Veress Pál şi alţii. La şedinţă s-a subliniat faptul că „situaţia actuală a ţării pretinde neapărat să se alcătuiască imediat guvernul F.N.D.“, mobilizîndu-se masele populare la luptă pentru realizarea acestui deziderat.

În primele zile ale lunii martie, cînd se plămădea victoria primului guvern democratic dr. Petru Groza, în nord-vestul ţării, forţele democratice organizează tot mai multe demonstraţii de amploare în sprijinul Frontului Naţional Democrat. Astfel Sindicatele unite din Oradea au organizat o impunătoare manifestaţie desfăşurată sub semnul luptei comune împotriva fascismului, împotriva asasinatului comis de clica lui Rădescu, pentru un guvern al Frontului Naţional Democrat. Pe emblema afişată la o adunare se putea citi: „Trăiască lupta comună a muncitorilor români şi maghiari împotriva fascismului“ [63]. Alături de vorbitorii români şi maghiari din localitate, a luat cuvîntul reprezentantul F.N.D. trimis din Bucu-

[59] *Viaţa Nouă,* Oradea, 24 februarie 1945.
[60] *Viaţa Nouă,* Oradea, 23 februarie 1945.
[61] *Făclia,* Cluj, 4 martie 1970.
[62] *Viaţa Nouă,* Oradea, 3 martie 1945.
[63] *Viaţa Nouă,* Oradea, 6 martie 1945.

reşti, care a relevat tocmai lupta comună a poporului român şi a naţionalităţilor conlocuitoare din România pentru triumful democraţiei [64].

A doua zi, tot la Oradea are loc adunarea organizată de Partidul Social-Democrat în care vorbitorii au accentuat că: principalul sprijin al luptei duse de F.N.D. este Frontul Unic Muncitoresc, alianţa indestructibilă a Partidului Comunist şi a Partidului Social-democrat. În aceeaşi zi au mai fost organizate adunări de amploare de către Uniunea Patrioţilor, Uniunea Populară Maghiară, Apărarea Patriotică şi Comitetul D E F A B pentru ajutorarea deportaţilor. Cetăţenii participanţi la aceste adunări, fără deosebire de naţionalitate, au cerut stîrpirea fascismului şi instaurarea unui guvern al F.D.P.

La 4 martie 1945, ziarul „Înfrăţirea" din Tg. Mureş prin articolul „Apel la unire", chema la unitatea de acţiune toate elementele democratice ale ţării, pentru izbînda democraţiei.

Concomitent cu uriaşa demonstraţie istorică a maselor muncitoare din Bucureşti, care a şi dus la răsturnarea guvernului Rădescu, peste 10.000 de oameni ai muncii, ţărani, muncitori, intelectuali, români, maghiari şi de alte naţionalităţi, s-au întrunit la Cluj într-un mare miting şi au cerut „înlăturarea imediată a lui Rădescu, asasinul muncitorimii"[65]. Mai tîrziu, la aflarea veştii că dr. Petru Groza va fi în fruntea noului Guvern — guvernul F.N.D., masele muncitoare din Turda participă la o manifestaţie ad-hoc, prin care salută cu bucurie şi încredere instaurarea primului guvern cu adevărat democratic din istoria ţării.

Cronica celor 196 de zile de luptă aprigă pentru democraţie a consemnat efortul pe care poporul român, sub conducerea Partidului Comunist, l-a depus pentru ca patria noastră să poată înscrie în istoria sa o nouă eră, era devenirii ei socialiste. În efortul pentru democraţie al întregului popor din România s-a inclus şi cel al tuturor forţelor democratice ale naţionalităţilor conlocuitoare din judeţele aflate în nord-vestul ţării. În focul acestei lupte aprige pentru triumful democraţiei s-a cimentat şi mai mult prietenia de secole dintre oamenii muncii români şi cei de alte naţionalităţi de pe teritoriul patriei noastre.

GHEORGHE I. BODEA

---

[64] *Ibidem.*
[65] *Făclia,* Cluj, 4 martie 1970.

DER GEMEINSAME KAMPF FÜR DEN SIEG DER DEMOKRATIE DER RUMÄNISCHEN UND ANDERSNATIONALEN VOLKSMASSEN IM NORDEN SIEBENBÜRGENS

(23. August 1944 — 6. März 1945)

(Zusammenfassung)

Es wird ein Bild der kurzen, aber entscheidenden Zeitspanne gezeichnet, die mit der siegreichen Erhebung gegen den Faschismus im August 1944 begann und in dem Sieg einer in der Geschichte Rumäniens erstmaligen demokratischen Regierung gipfelte. Es war die, am 6. März 1945 eingesetzte Regierung Dr. Petru Grozas.

Im Kampf zur Ergreifung der demokratischen Macht vereinigten sich alle fortschrittlichen demokratischen Kräfte unseres Volkes, die Rumänen und die mit ihnen zusammenlebenden Nationalitäten (Ungarn, Deutsche, Serben u.a.), zu einer breiten Gemeinschaftsfront gegen den allgemeinen Feind: gegen den Faschismus und die Reaktion. Wie es schon oft im Laufe der Jahrhunderte geschah, brachten auch die 196 Tage erbitterten Kampfes (vom August 1944 — März 1945) unzählige Beispiele einer harten, der Nationalität nicht achtenden Gegnerschaft zwischen den demokratischen und reaktionären Kräften.

Aufgrund eines umfangreichen Dokumentenmaterials aus Archiven, sowie der örtlichen und allgemeinen Presse, werden im vorliegenden Artikel interessante Tatsachenberichte aus dem nördlichen Siebenbürgen wissenschaftlich ausgewertet. Sie bezeugen alle, dass der Sieg der Demokratie in Rumänien am 6. März 1945 das Ergebnis des heldenhaften Kampfes der mit der Bauernschaft, der Intelligenz und anderen Gesellschaftschichten verbundenen Arbeiterklasse war.

Die Teilnahme rumänischer, ungarischer, deutscher, serbischer Arbeiter an allen Kämpfen gegen die Reaktion und für eine volksdemokratische Regierung wird durch greifbare Beispiele aus verschiedenen Orten Nordsiebenbürgens bewiesen.

In diesen revolutionären Kampfhandlungen erweist sich die Einigkeit aller arbeitenden Menschen ohne Ansehen der Nationalität als eine unbesiegbare Macht.

NOTE ȘI DISCUȚII

CULTURA VINČA A ÎN BANAT

Perioada neoliticului mijlociu începe în Banat odată cu așezarea purtătorilor culturii Vinča[1]. Cultura Vinča face parte din marele complex balcano-anatolian[2]. Locul de origine al acestor civilizații este în Asia Anterioară în culturile chalcoliticului anatolian[3]. Momentul cronologic al răspîndirii lor pe continentul european este marcat de nivelele și culturile: Karanovo II—III — Veselinovo[4], Vršnik II/III[5], neolitic B în Grecia[6], Sesklo III — Arapi în Thessalia[7], la sfîrșitul fazei Starčevo III[8].

În legătură cu drumul pe care îl parcurg purtătorii culturii Vinča sînt două ipoteze: a) prin sudul Traciei — Macedonia — Vardar — Morava spre Serbia — Voivodina[9]; b) prin sudul Traciei de la Banjata — Celopeč spre bazinul dunărean prin Oltenia spre sudul Banatului — Voivodinei (Podporani, Vinča)[10]. Față de

[1] Oamenii se ocupă cu cultivarea primitivă a cerealelor, ceea ce dă așezărilor un caracter stabil. În unele așezări din Banat — Zorlențul Mare, Balta Sărată — stratul de cultură are grosimea de aproape doi metri. Se construiesc locuințe de durată — bordeie sau construcții din pari și nuiele lipite cu lut. Toate aceste fapte ne îndreptățesc să considerăm începutul neoliticului mijlociu o dată cu sosirea purtătorilor culturii Vinča.

[2] Vl. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 75; în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 112; M. Garašanin, în *BerRGK*, 39, 1958, p. 25—26; în *NCB*, Beograd, 1968, p. 36 (rezumat în franceză), M. Grbić, în *Starinar*, IX—X, 1959, p. 17; B. Jovanović, în *Starinar*, XIII—XIV, 1965, p. 23—24; D. Srejović, în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 10; în *NCB*, Beograd, 1968, p. 21.

[3] Vl. Milojčić, *Chronologie ...*, p. 75; în *Reinecke Festschrift*, p. 113; B. Jovanović, *op. cit.*, p. 24; în *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 41; D. Srejović, în *ArchIug*, IV, 1963, p. 6—9; în *NCB*, p. 20.

[4] V. Mikov, în *Bericht Hamburg*, 1958, p. 540; E. Comșa, în *SCIV*, IX, 1958, p. 475—476; M. Garašanin, în *Germania*, 39, 1961, p. 143—145; B. Jovanović, în *ArchIug*, V, 1964, p. 11—12; în *Starinar*, XIII—XIV, 1965, p. 23—24; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 22; D. Srejović, în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 10; în *NCB*, p. 20; N. Vlassa, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 403—415.

[5] M. Garašanin, în *ArchIug*, III, 1959, p. 2; în *Germania*, 39, 1961, p. 144; N. Vlassa, *op. cit.*; D. Srejović, în *Starinar*, XVIII, 1964, p. 10.

[6] M. Garašanin, în *BerRGK*, 33, 1951, p. 125; D. Srejović, în *NCB*, p. 19.

[7] Vl. Milojčić, *Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien*, Bonn, 1960, p. 14 și tabelul de la p. 19.

[8] *Idem*, în *Reinecke Festschrift*, p. 113; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 75; J. Makkay, în *ActaAnt*, VIII, 1965, p. 18.

[9] Vl. Milojčić, *Chronologie ...*, p. 75, 78; în *Reinecke Festschrift*, p. 113; M. Garašanin, în *NCB*, p. 36.

[10] D. Srejović, în *ArchIug*, IV, 1963, p. 7—8, pl. I; în *NCB*, p. 20—21.

această cale din urmă păstrăm rezerve, deoarece materialul Vinča din Oltenia publicat [11] nu pare atît de vechi ca Vinča A, fiind mai tîrziu, cum s-a arătat deja de către I. Nestor [12]. Materialul publicat ulterior [13] şi cel semnalat recent nu este suficient de convingător pentru o asemenea datare timpurie [14].

În stadiul actual al cercetărilor sînt necesare precizări: în legătură cu pătrunderea purtătorilor culturii Vinča în regiunea dunăreană; la definirea exactă a noţiunilor folosite pentru primii purtători ai acestei civilizaţii — îndeosebi pentru teritoriul Banatului de care ne ocupăm. Terminologia folosită pentru primele manifestări ale culturii Vinča a avut repercusiuni negative în cercetarea arheologică din ţara noastră [15]. În 1933 a fost introdus termenul de *Vinča I — Turdaş I*, lăsînd să se înţeleagă o egalitate cronologică şi punînd just problema răspîndirii culturii Vinča în Banat şi spre răsărit [16]. O. Menghin foloseşte termenul de grupa *Sava-Timiş* referindu-se la grupul Bandceramicii de sud [17]. Cercetătorii maghiari I. Banner şi M. Párducz introduc termenul de *cultura Banatului* referindu-se la materialul de la Őszentiván VIII [18]. Fr. Holste (în 1939) şi Vl. Milojčić (după 10 ani) adoptă denumirea de *Vinča A* pentru primii purtători ai civilizaţiei balcano-anatoliene din regiunea dunăreană [19], iar M. Garašanin foloseşte termenul de Vinča-Turdaş I [20]. Recent s-a introdus pentru Banat denumirea de *faza Zorlenţul Mare* cuprinzînd în aceeaşi denumire fazele Vinča A şi B_1 [21].

Introducerea unei terminologii noi este binevenită atunci cînd ea permite o mai fină delimitare cronologică sau zonală. Folosirea ei pentru materialul unei zone fără a ţine cont de o evoluţie cronologică şi tipologică poate crea confuzii. Pentru exemplificare urmărim termenul de *cultura Banatului*. Ori de cîte ori este folosit în legătură cu aşezarea de la Őszentiván VIII, relaţiile cronologice şi genetice sînt apreciate just [22]; cind însă se referă la Čoka sau alte aşezări aparţinînd culturii Vinča — din Valea Mureşului — unde apar alături de Vinča elemente Tisa ori Criş întîrziate, lucrurile se complică punîndu-se problema datării timpurii a culturii Tisa sau coborîrea datei pătrunderii culturii Vinča

---

[11] Al. Bărcăcilă, în *Dacia*, I, 1924, p. 280 şi urm.; I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1933, p. 33—36, pl. I/1, 2, 11, 12.

[12] I. Nestor, *op. cit.*, p. 33—34.

[13] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 23—27; *Problemele neoliticului în România*, Bucureşti, 1961, p. 35—46; 48—50; C. S. Nicolăescu-Plopşor, Vl. Dumitrescu şi colab., în *SCIV*, II, 1951, p. 267—277; Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, VII, 1956, p. 95—118; *Arta neolitică în România*, Bucureşti, 1968, p. 14—15, 56—60.

[14] Marin Nica de la Craiova a avut bunăvoinţa de a-mi arăta materiale din săpături recente.

[15] Pentru grupul cultural Vinča s-au folosit termenii de: *cultura Banatului, Vinča-Turdaş, Verbicioara I, faza Zorlenţul Mare, Turdaş*. De asemenea nu s-a ajuns la o unitate de vederi în privinţa evoluţiei acestui grup cultural pe teritoriul ţării.

[16] I. Nestor, *op. cit.*, p. 34—35.

[17] O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, Viena, 1940, p. 372.

[18] J. Banner şi M. Párducz, în *ArchÉrt*, VII—IX, 1946—48, p. 30—41.

[19] Fr. Holste, în *WPZ*, 26, 1939, p. 2 şi urm., Vl. Milojčić, *Chronologie* ..., p. 70 şi urm.; în *BSA*, 44, 1949, p. 264—266; în *Reinecke Festschr.*, p. 112 şi urm.

[20] M. Garašanin, *Hronologia vinčaske gruppe*, Liubliana, 1951.

[21] E. Comşa — O. Răuţ, în *SCIV*, 20, 1969, p. 13—14.

[22] J. Banner şi M. Párducz, *op. cit.*, p. 40; H. Dumitrescu, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 66; N. Vlassa, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 407; I. Kutzián, în *ArchAustr*, 40, 1966, p. 263.

în această zonă [23]. Cercetătorii români folosesc în chip divergent acest termen: D. Berciu include sub această denumire întreg materialul Vinča din Banat [24], alteori îl consideră ca impropriu [25]; M. Petrescu-Dîmboviţa tratează şi materialul Vinča din Transilvania [26]; M. Rusu şi N. Vlassa înţeleg sub această denumire un fenomen de sinteză cuprinzînd componentele Criş tîrzii — Vinča — Tisa I [27]. M. Moga îl defineşte în acelaşi sens, dar în plus îl consideră ceva mai tîrziu [28]. Folosirea acestei denumiri pentru etape diferite, chiar dacă se referă la aşezări de pe Mureş sau în apropierea acestuia, nu a dat posibilitatea stabilirii unei evoluţii clare a culturii Vinča în aria ei de nord-est. La termenul de *cultura Banatului* trebuie renunţat pentru evoluţia clară a culturii Vinča [29]. În ceea ce priveşte accepţiunea pe care i-au dat-o M. Rusu şi N. Vlassa, trebuie făcută o analiză temeinică cronologică şi zonală a materialelor, ţinîndu-se cont de momentul cronologic şi intensitatea influenţelor pe care le suferă. La analiza evoluţiei culturii Vinča pe teritoriul Banatului vom accepta terminologia şi sistemul cronologic al lui Vl. Milojčić, deoarece el creează posibilitatea folosirii descoperirilor mai vechi din zonele învecinate, cît şi o analiză mai fină a evoluţiei şi influenţelor culturale [30].

Faza *Vinča A* reprezintă primele epicentre ale purtătorilor noii civilizaţii. Unul din aceste epicentre îl formează şi aşezarea de la Gornea. Noua civilizaţie, superioară prin caracterul ocupaţiilor sale, prin tehnica confecţionării uneltelor şi vaselor se va impune treptat acoperind o bună parte din aria civilizaţiei anterioare (cultura Starčevo-Criş). La sosirea lor, noii veniţi se aşează alături de purtătorii culturii Starčevo-Criş cu care convieţuiesc un timp influenţîndu-se reciproc [31].

Ocupaţia principală este cultivarea primitivă a cerealelor, ceea ce dă aşezărilor un caracter stabil. Aşezările sînt situate în apropierea marilor rîuri, pentru a folosi terasele acestora la cultivarea cerealelor cît şi pentru a completa alimentaţia

---

[23] M. Petrescu-Dîmboviţa, în *ActaArchBp*, XII, 1960, p. 49—54; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 264; N. Vlassa, *op. cit.*, p. 407, nota 9.

[24] D. Berciu, în *IstRom*, I, 1960, p. 42.

[25] Idem, *La izvoarele istoriei*, Bucureşti, 1967, p. 167.

[26] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 57 şi urm.

[27] M. Rusu, *Cultura Tisa*, manuscris; N. Vlassa, în *SCIV*, XV, 1964, p. 362, nota 55; în *ActaMN*, III, 1966, p. 34; IV, 1967, p. 407, nota 9.

[28] M. Moga consideră că elementele ce aparţin acestui grup sînt ulterioare etapei Vinča-Turdaş de la Parţa, cum a reieşit din sondajul din 1963 de la Parţa; cf. D. Popescu, în *SCIV*, XV, 1964, p. 553, nr. 13.

[29] Fenomenul de sinteză semnalat la Čoka, Beşenova, Cenad, Lipova, Turdaş etc., între culturile Criş, Vinča, Tisa I diferă de la o aşezare la alta. Trebuie precizat în ce măsură *elementele* Criş sînt autentice; de asemenea în ce măsură elementele Vinča şi Tisa formează o *sinteză* sau este vorba de anumite aspecte în evoluţia celor două culturi.

[30] Nu împărtăşim opinia unora care se mulţumesc a critica (verbal) cronologia lui Vl. Milojčić, fără a-i face o analiză mai profundă. Principalele descoperiri Vinča din Banat: Parţa, Zorlenţul Mare, Ohaba Mîtnic, Balta Sărată şi Gornea, care ne-au fost accesibile, dovedesc tocmai viabilitatea acestui sistem. Noile cercetări au menirea de a-l îmbunătăţi; deocamdată însă avem nevoie de un limbaj comun.

[31] La Gornea (Căuniţa de Sus) în bordeiele *7 — 8* alături de fragmente vinciene s-au găsit mai multe fragmente ceramice Starčevo-Criş IV avînd analogii la Ostrovu Golu (cf. *ActaMN*, VI, 1969, p. 23—35) şi Beşenova (*ibidem*, p. 25, fig. 11/1—3).

cu ajutorul pescuitului [32]. Forma principală de locuinţă de la Gornea este bordeiul [33]. Bordeiele au de obicei o formă ovală cu pereţii drepţi, uşor curbaţi spre fund (fig. 1). Dimensiunile bordeielor sînt 2,30 — 2,80×1,60 — 2×0,50—0,90 m. Bordeiele sînt săpate în lutul galben [34]. Un alt tip de bordei este de formă tronconică cu gura mai mică decît fundul cu planul uşor oval cu gura de 1,20—1,30 m, iar

Fig. 1. — Gornea — bordeiele 1 — 6 (aprilie 1967)

lăţimea maximă la fund de 3 m, la adîncimea de 1,80 m. Latura de est a bordeiului s-a prăbuşit în timpul funcţionării, fiind refăcut, cu care prilej s-au aplicat în această parte straturi succesive de lipitură ce au acoperit vetre de foc [35]. De altfel, este pînă în prezent singurul bordei în care s-au găsit vetre de foc *in situ*. În Banat au fost semnalate bordeie şi în nivelul I de la Zorlenţul Mare [36]. Materialul arheologic de aici însă nu poate fi încadrat în faza A a culturii Vinča [37].

---

[32] În stratul de cultură dar mai ales în bordeie s-au găsit oase de peşti.

[33] În cultura Vinča bordeiele sînt larg răspîndite (cf. V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 27; M. Garašanin, în *Starinar*, III—IV, 1954, p. 109; în *BerRGK*, 39, 1958, p. 14; D. Berciu, *Problemele* . . ., p. 36.

[34] Adîncirea se face pînă în pămîntul tare, neumblat.

[35] Bordeiul *10* este asemănător.

[36] Secţiunea „ε" m 6,50—8,50; 14—15,80.

[37] În 1969, E. Comşa şi O. Răuţ (*op. cit.*, p. 3—15), prin analiza plasticii de aici, considerau că Zorlenţul Mare ar putea fi sincronizat cu Vinča A şi că aici ar exista un strat Criş foarte subţire. Trebuie precizat că pînă în prezent nu a fost semnalat un asemenea nivel. Existenţa unor elemente de origine Criş nu poate fi negată, cum de altfel am precizat şi noi (cf. *ActaMN*, VI, p. 25).

La Gornea au fost dezvelite şi două complexe (cu fragmente ceramice, oase, picioare de cupă, cărbune, cîteva bucăţi de chirpic) pe care le considerăm resturile unor locuinţe de suprafaţă [38].

Uneltele de silex sînt în număr mare, deşi varietatea acestora este mică. La prelucrarea uneltelor de silex se pot sesiza două tehnici: una de aspect microlitic caracteristică pentru cultura Vinča [39]; alta la care bulbul de percuţie este bombat, aşchiile sînt mari avînd analogii la Tărtăria [40]. Tipurile de unelte sînt: lamele triunghiulare şi trapezoidale, gratoare, răzuitoare, lame de seceră [41], nuclee, percutoare şi un număr mare de aşchii. Au mai fost găsite cîteva lame din obsidian transparente [42]. Uneltele din piatră şlefuită sînt puţine la număr (fig. 2). Amintim cîteva fragmente de topoare cu secţiune dreptunghiulară avînd colţurile rotunjite, un topor flomboidal, altul tip calapod, două alungite şi două dălţiţe.

Uneltele de os (fig. 3) sînt prelucrate cu grijă fiind confecţionate din pereţi de oase mari, din oase de păsări şi din coaste de animale. Uneltele sînt de două tipuri: ace şi împungătoare. Reţine atenţia un ac de os avînd la vîrf o gaură pentru introducerea firului. Dintre spatule merită o atenţie deosebită exemplarele cu mînerul rotund sau oval cu limba în formă de lingură alungită, tip cunoscut în aşezările Starčevo-Criş tîrzii [43]. Exemplare asemănătoare sînt şi la Turdaş [44]. Cele mai multe spatule sînt din plăcuţe de os cu analogii în aşezări mai tîrzii ale culturii Vinča [45]. Uneltele de lut sînt foarte puţine în comparaţie cu aşezări Vinča mai tîrzii [46]. Amintim cîteva fusaiole şi greutăţi de plasă (fig. 4) din care una este uşor lobată. În partea superioară a stratului de cultură din apropierea bordeiului 8 a fost găsită o undiţă de cupru pe care (cu anumite rezerve) [47] o atribuim epocii neolitice [48]. Materialul ceramic este unitar. O menţiune deosebită trebuie făcută în legătură cu bordeiele 7—8 unde atît ceramica de uz comun cît şi ceramica fină sînt uşor deosebite de cea din restul bordeielor, încît considerăm necesară tratarea ei separată.

1. *Culoarea* vaselor este brună. Ornamentele constau din: linii incizate (simple sau întretăiate [fig. 5]), avînd analogii în nivelul superior al aşezării Starčevo-Criş tîrzii de la Gura Văii [49]; ornamente făcute cu unghia, de tradiţie Star-

---

[38] Prezenţa unor cupe cu picior plin, scăderea ceramicii cu barbotină, creşterea numărului fragmentelor ceramice ornamentate cu incizii şi benzi punctate fără a proveni de la vase de cult înclină spre o datare către sfîrşitul fazei A şi începutul fazei B_1. Analogii la *Orniţa* I, cf. E. Comşa, în *SCIV*, 16, 1965, p. 548—549; în *Comunicări*, ser. Arheologie, III, Craiova, 1967, p. 10—12.

[39] D. Berciu, *op. cit.*, p. 37; *Zorile ...*, p. 87.

[40] N. Vlassa mi-a arătat cîteva planşe cu unelte lucrate într-o tehnică similară.

[41] Analogii la Liubcova în niv. *Orniţa* I, cf. E. Comşa, *op. cit.*, p. 7 şi urm.

[42] *Ibidem.*

[43] Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, p. 6, fig. 3/1—8,10, 10—12, 14.

[44] M. Roska, *T.Zs.-gy.*, pl. LXVI/1—2, 5, 7, 15, 17—24; LXVII/1, 3, 9.

[45] E. Comşa, *op. cit.*, p. 9 *Liubcova; Verbicioara*, D. Berciu, în *SCIV*, III, 1952, p. 149, fig. 7/1; *Gomolova*, B. Bruckner, în *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 151, pl. II/1.

[46] La Parţa şi Zorlenţ sînt zeci de greutăţi pentru războiul de ţesut şi plasa de pescuit.

[47] Undiţa nu a fost găsită în complex. În apropiere se află o fermă romană.

[48] Analogii din os la *Gomolova*, B. Bruckner, *op. cit.*, p. 151, pl. II/3—4. Piese de cupru sînt în complexele Criş-tîrzii şi Vinča A, cf. N. Vlassa, *op. cit.*, p. 407 şi urm.

[49] Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 9, fig. 4/25—26, 28—30.

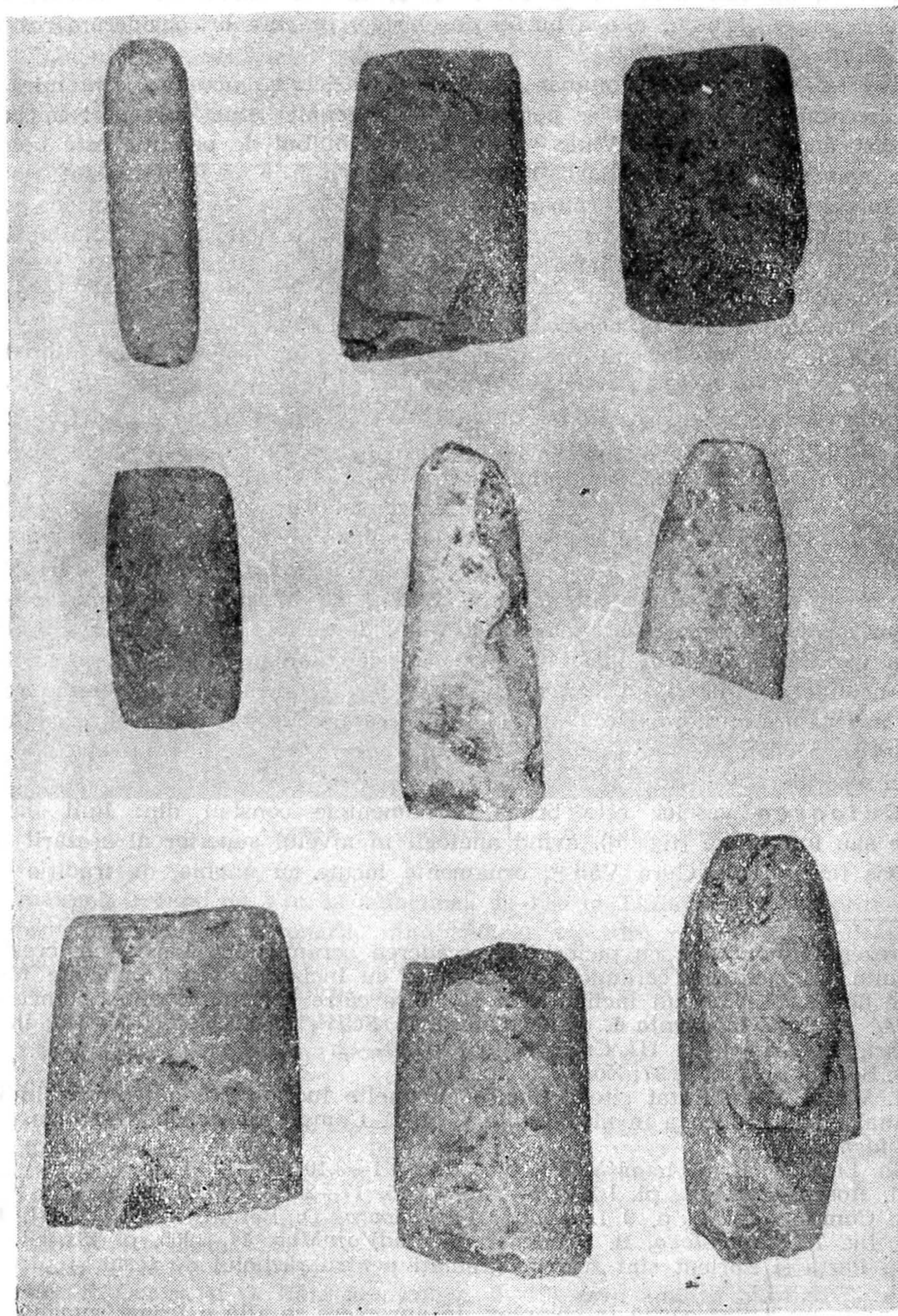

Fig. 2. — Gornea — topoare de piatră

Fig. 3. — Gornea — ace și spatule din os

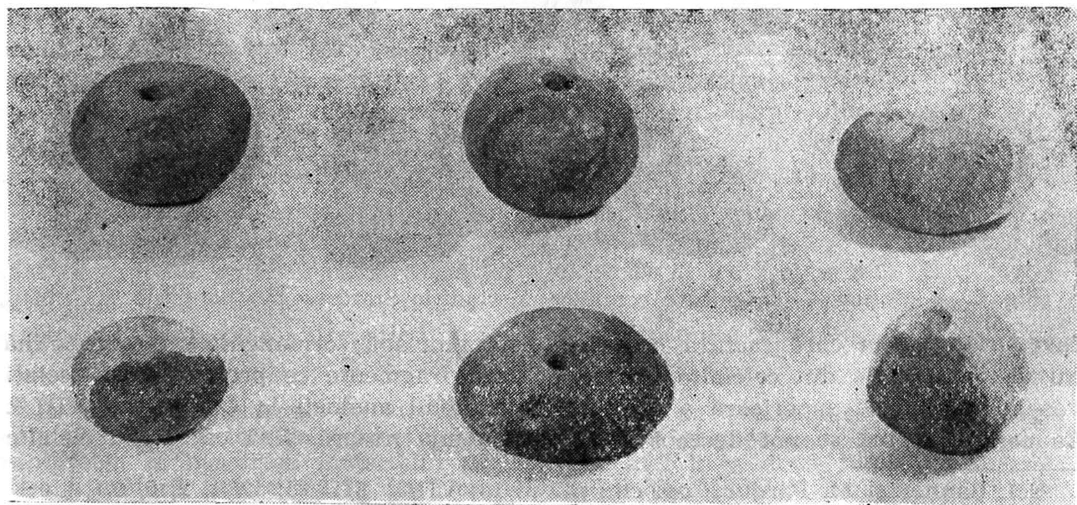

Fig. 4. — Gornea — fusaiole din lut

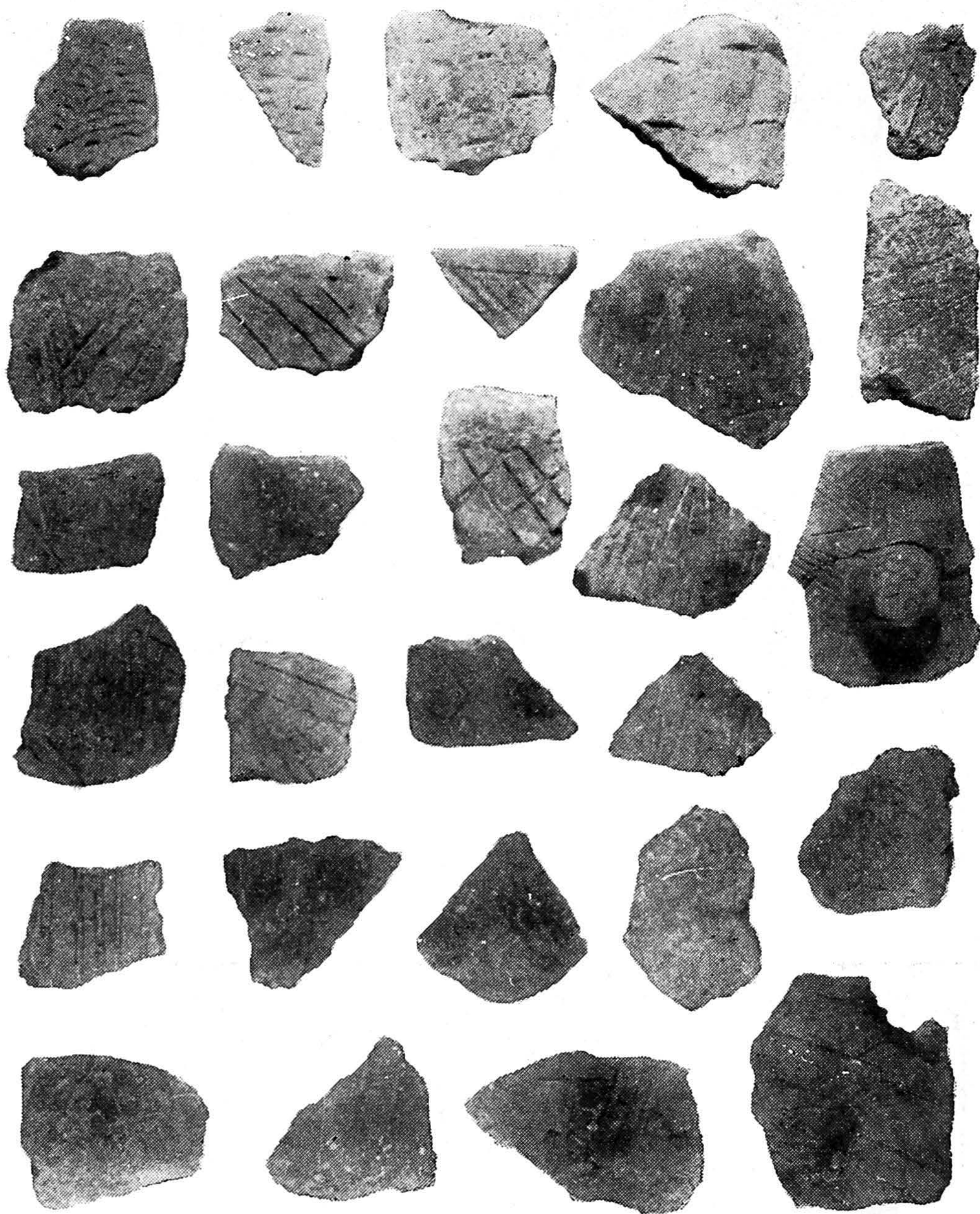

Fig. 5. — Gornea — fragmente ceramice de tradiţie Starčevo IV (bordeiele 7 — 8)

čevo-Criş, dar la care factura ceramicii este vinciană; ornamentele de barbotină nu diferă de cele din celelalte bordeie. Cîteva fragmente ce provin de la acelaşi vas au pe partea superioară a buzei alveole avînd analogii la Ószentiván VIII [50]. La ceramica fină se pot deosebi două specii: una neagră, fină ca şi în celelalte

[50] I. Banner şi M. Párducz, *op. cit.*, pl. VI/13; VII/5; VIII/13; IX/1, 2, 5, 6.

bordeie; alta de culoare brun-gălbuie avînd nisip mărunt ca degresant. Formele sînt în general ascuţite. Apare cupa cu piciorul înalt şi gol în interior şi străchinile.

2. *Ceramica* din celelalte bordeie este unitară. Se pot distinge două categorii: a) ceramică grosolană şi b) ceramică fină. a) *Ceramica grosolană* este amestecată cu nisip ca degresant, dar spre deosebire de cea din bordeiele 7—8 nu are pietricele, fiind mai bine netezită. Culoarea vaselor este neagră, neagră-cenuşie sau brună. Ornamentele sînt: barbotina organizată; şiruri de alveole sub buză, pe partea exterioară a buzei sau pe buză; incizii; ornamente în relief (butoni, toarte, creste, brîuri alveolate etc. [fig. 6—7]). Pe această specie ceramică nu se cunosc ornamente punctate. Vasele au următoarele forme: amfora cu gît cilindric cu pereţii puţin curbaţi, străchini cu pereţii conici, oale etc. Nu apare *tigaia de peşte* atît de des întîlnită la Zorlenţul Mare şi Parţa, b) *Ceramica fină* în majoritatea cazurilor este de culoare neagră (fig. 9). Partea inferioară a vaselor şi mai ales picioarele de cupă au culoare roşie. Pasta este foarte bine arsă. Lutul din care sînt confecţionate este foarte fin. Netezirea suprafeţelor este lucrată îngrijit. Uneori vasele sînt lustruite mecanic avînd luciu metalic. Ornamentele sărăcăcioase constau din: benzi incizate din linii paralele formînd meandre; benzi umplute cu puncte: butoni; toarte micuţe şi pliseuri pe partea superioară a vaselor. Nu apare spirala din bandă punctată. Ornamentele apar îndeosebi pe vasele-capac şi altarele de cult. Formele sînt multe şi variate. Predomină străchinile, farfuriile şi cupele cu picior. Cupele cu picior în afară de cele întîlnite în locuinţele de suprafaţă au piciorul înalt şi gol în interior. Majoritatea vaselor se îngroaşă în zona curburii indiferent dacă unghiul de curbură este obtuz sau ascuţit.

3. *Pictarea* cu roşu este uneori pe picioare de cupă. Pictura crudă după ardere se întîlneşte doar pe obiectele de cult (idoli, altare, vase-capac). Tehnica încrustării cu materie albă apare pe aceeaşi categorie de obiecte. Pictarea cu culoare brun închis pe fond roşu executată înainte de ardere semnalată de noi anterior s-a dovedit a aparţine fazei a II-A a culturii Starčevo-Criş [51].

4. *Plastica şi altarele de cult.* Plastica păstrată fragmentar nu oferă prea multe posibilităţi de interpretare. Constatăm trei grupe de idoli: a) *plaţi,* cu nasul, sînii şi sexul redate prin proeminenţe (fig. 10); b) *ovali,* cu picioarele uşor schiţate, cu fesele despărţite printr-o perforare verticală; c) *cilindrici,* cu sexul incizat în formă de triunghi. Au apărut de asemenea cîteva picioare de idoli de dimensiuni mari şi un mîner de vas avînd schiţată în partea superioară o figurină umană. *Altarele de cult* au o formă triunghiulară. Sînt lucrate din pastă fină şi ornamentate cu incizii încrustate cu alb sau pictate cu roşu crud. Un exemplar aparte provine din bordeiele 7—9; este lucrat din pastă grosolană, fiind ornamentat cu incizii fără a fi pictat sau încrustat.

Aşezarea de la Gornea reprezintă, deocamdată, cea mai veche descoperire din Banat ce aparţine culturii Vinča. Caracterul extensiv al locuirii de aici nu a oferit posibilitatea unei stratigrafii verticale. Purtătorii acestei civilizaţii locuiesc terasa pe care se aşează pînă către sfîrşitul fazei A şi începutul fazei B_1, cînd probabil

---

51 În cursul cercetărilor din toamna anului 1969 au fost scoase şi alte fragmente ceramice pictate în aceeaşi tehnică cu motive geometrice, ceea ce ne-a dat posibilitatea să încadrăm materialul provenit de aici în a doua jumătate a fazei a II-a a culturii Starčevo-Criş după cronologia lui Vl. Milojčić.

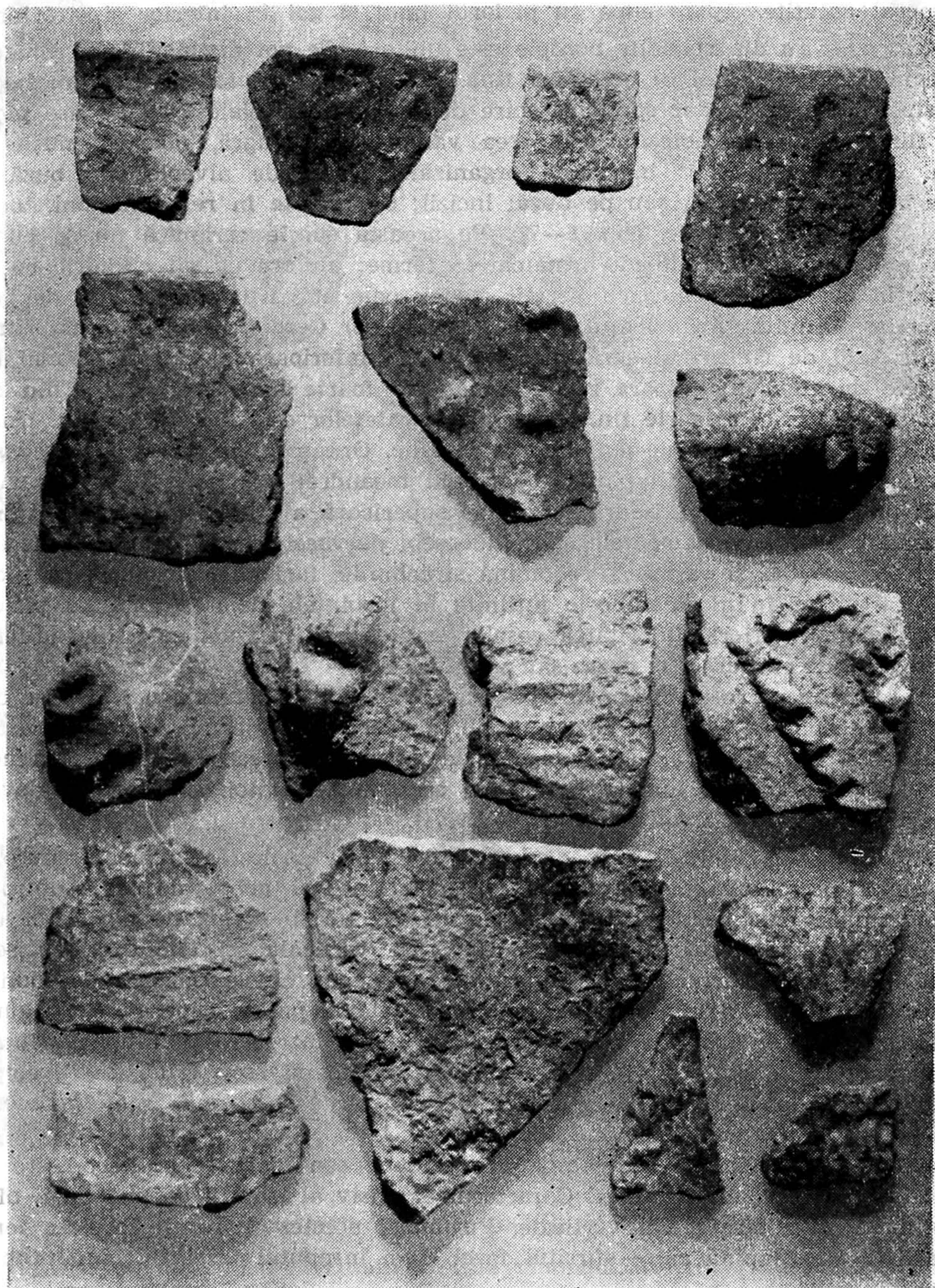

Fig. 6. — Gornea — fragmente ceramice Vinča A

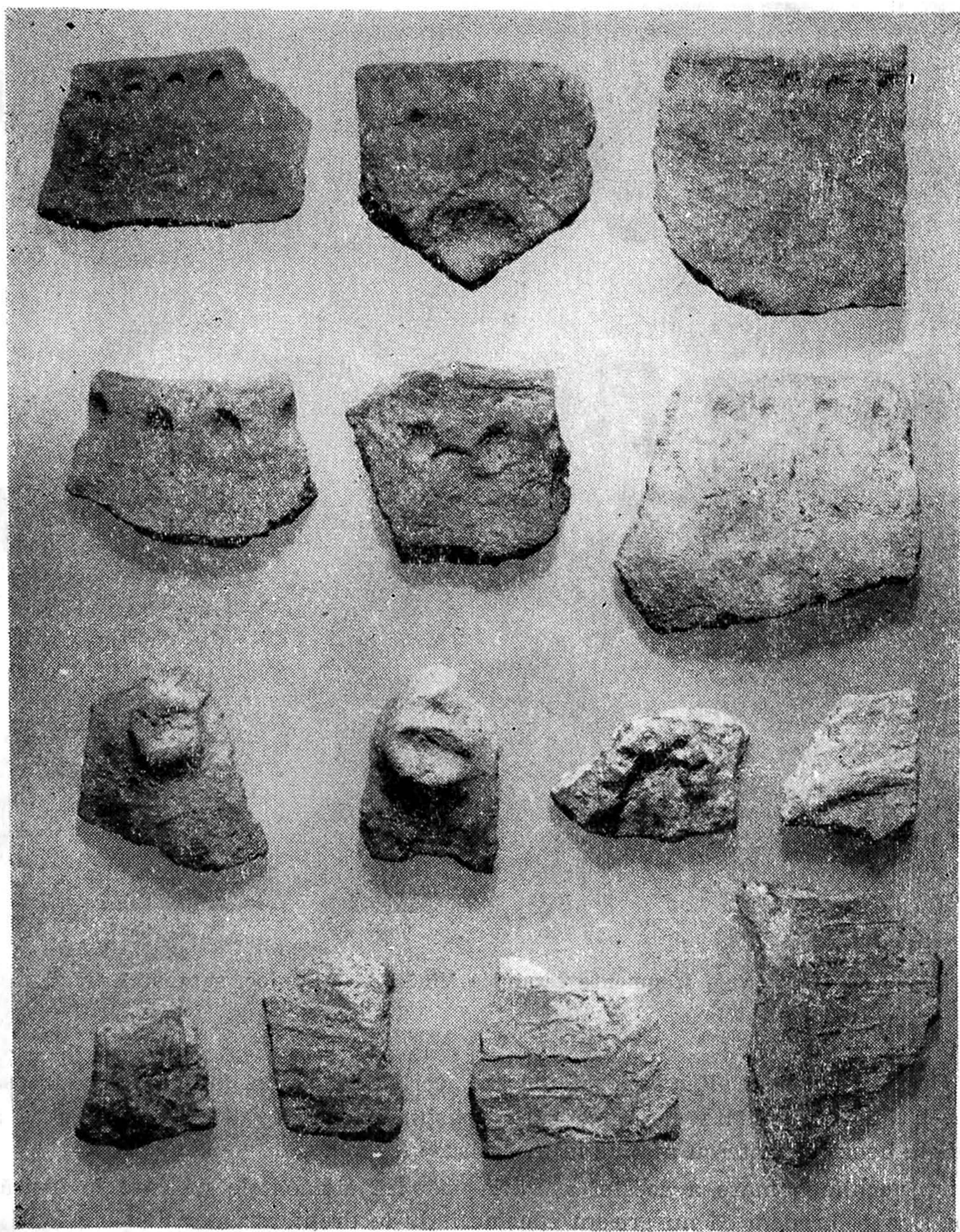

Fig. 7. — Gornea — fragmente ceramice Vinča A

se strămută spre est[52]. Ultima etapă de locuire o reprezintă probabil cele două complexe cu ceramică, oase etc., ce aparţin unor locuinţe de suprafaţă din care una suprapune clar un bordei. De altfel şi materialul arheologic sugerează acelaşi

[52] E. Comşa ne-a sugerat această idee referindu-se la observaţiile domniei sale de la Liubcova, unde ar lipsi faza de început a culturii Vinča.

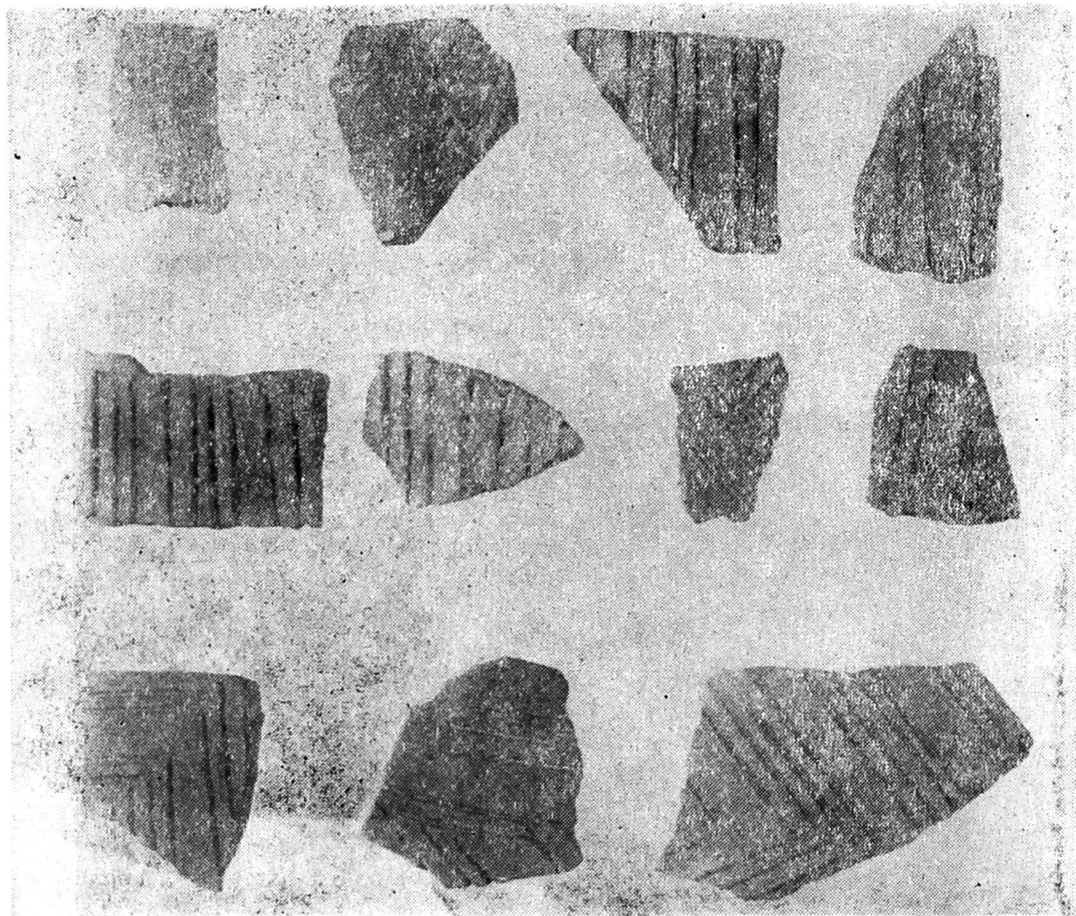

Fig. 8. — Gornea — fragmente ceramice Vinča A— B_1 (loc. suprafaţă nr. 2)

lucru. Cupele încep să aibă piciorul masiv[53], ceramica cu barbotină se reduce sau lipseşte[54]; apoi fragmente ceramice care aparţin unor vase de cult dar care au ornamente benzi incizate cu motive în meandru[55] (fig. 8).

Pentru vechimea mare a acestei aşezări pledează elementele pe care le înşirăm mai jos şi care credem că nu greşim considerîndu-le drept caracteristici ale fazei *A* a culturii Vinča în Banat: ceramica cu barbotină organizată fără pleavă şi bine

[53] Cupele sînt identice la Parţa, Zorlenţ şi Tărtăria (N. Vlassa, în *Dacia*, VII, 1963, fig. 14 niv. Turdaş).

[54] La Parţa şi Zorlenţ această categorie ceramică lipseşte.

[55] Meandrul este un element caracteristic fazei B. La Vinča apare la adîncimea de 8—7 m, cf. Vl. Milojčić, *Chronologie* . . ., p. 72.

Fig. 9. — Gornea — vase Vinča A

Fig. 10. — Gornea — idol antropomorf

arsă[56]; prezenţa masivă a ceramicii fine de culoare neagră[57]; străchinile plate cu sau fără gît cilindric îngroşate la curbură şi avînd umărul ascuţit[58]; cupele cu picior înalt şi gol în interior[59]; forma sferică a vaselor (element de tradiţie Starčevo-Cris [60]): sărăcia (în comparaţie cu fazele următoare) ornamentaţiei cu bandă punctată sau încizată şi idoli cilindrici cu sexul redat prin încizie[61].

Aruncînd o privire de ansamblu asupra materialului Vinča din Banat observăm că nicăieri în altă aşezare săpată nu întîlnim o situaţie similară. Din aşezările cercetate: Parţa, Zorlenţul Mare, Balta Sărată, Ohaba Mîtnic şi Liubcova, nu cunoaştem un material atît de vechi. Atribuirea aşezării de la Zorlenţul Mare, numai pe baza plasticii, în faza A a culturii Vinča[62], în situaţia actuală nu se mai poate susţine. În ceea ce priveşte denumirea de *faza Zorlenţul Mare*[63] nu credem că este semnificativă, deoarece ea nu conţine numai elemente B_1 cum s-a arătat, ceea ce ar justifica o asemenea denu-

---

[56] Această barbotină specifică apare în complexele Starčevo-Criş tîrzii: *Ostrovu Golu, Dubova* (cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 11, 22); Vinča *A* la: *Vinča* (cf. Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 72; în *BSA*, 44, 1949, p. 264—265; în *Reinecke Festschr.*, p. 110); *Oszentiván* VIII (J. Banner şi M. Párducz, *op. cit.*, p. 24, fig. 1; pl. VI/12—13; VII/5; VIII/13; IX/7).

[57] Pentru originea ei balcano-anatoliană cf. V. G. Childe, *op. cit.*, p. 28; Vl. Fewkes, *op. cit.*, p. 28—30; Vl. Milojčić, *Chronologie* ..., p. 75; *Reinecke Festschr.*, p. 110—113; B. Jovanović, în *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 42; D. Berciu, *Zorile* ..., p. 87.

[58] Analogii la Vinča (M. Vasić, *op. cit.*, p. 14, fig. 10/70—72, 85, 105—106; Vl. Milojčić, *op. cit.*, pl. 30/1, 4, 11, 12), *Zarkovo* (M. Garašanin, în *Starinar*, III—IV, 1955, p. 115, 125—126, fig. 17/1—6; 24; 26/1), *Aradac* (R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb, 1945, p. 114, fig. 65/4).

[59] Analogii la: Vinča (M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, IV, p. 14, fig. 10/72, 85, 105, 106; Fr. Holste, *op. cit.*, p. 3; Vl. Milojčić, *Chronologie* ..., pl. 30/1, 4, 11—12), *Zarkovo* (M. Garašanin, în *Starinar*, III—IV (1952—1953), 1955, p. 115 şi urm., fig. 1/1—6; 24; 26), *Aradac*, R. R. Schmidt, *op. cit.*, p. 114, fig. 65/4.

[60] Analogii la: *Vinča* (M. Vasić, *op. cit.*, p. 14, fig. 10/83, 87, 93—94; Vl. Milojčić, *op. cit.*, pl. 30/3, 5), *Aradac*, (R. R. Schmidt, *op. cit.*, p. 114, fig. 65/3.

[61] Analogii la *Ostrovu Golu:* Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 18—19, fig. 10/6, 10 a.

[62] E. Comşa şi O. Răuţ, *op. cit.*, p. 12.

[63] *Ibidem*, p. 13.

mire. Mai mult, în nivelul III de la Zorlenţul Mare sînt elemente ce merg tocmai cu Vinča B_2 şi chiar cu începutul fazei C [64].

La noi în ţară mai sînt şi alte epicentre ale noii civilizaţii; ele trebuiesc însă precizate cu deosebită grijă, iar materialul studiat în context mai larg pentru a putea fi precizate căile şi influenţele. Contactul cu lumea balcano-anatoliană se păstrează continuu [65]. La periferia nordică a cercului balcano-anatolian se pot sesiza diverse elemente de origine anatolo-mesopotamiană care se menţin în primele etape de dezvoltare a noii civilizaţii [66], chiar dacă nu reprezintă cea mai veche etapă a noii civilizaţii [67].

GH. LAZAROVICI

DIE FRÜHE VINČAKULTUR IM BANAT

(Zusammenfassung)

Die Entdeckung einer frühen Vinča-Ansiedlung in Gornea veranlasste den Verfasser, einige, mit dem frühesten Auftreten dieser Kultur verbundene Fragen wiederaufzunehmen. Die Zeitgleichheit des beginnenden mittleren Neolithikums mit der Ankunft der Vinča-Kulturträger wird besonders hervorgehoben. Der Ursprungsort (Anm. 2—3), der Zeitpunkt (Karanovo II/III — Veselinovo; Anm. 4), Vršnik II/III (Anm. 5), Neolithikum B (Anm. 6), Sesklo III — Arapi (Anm. 7), Starčevo III (Anm. 8) und die Wege, über die diese Kultur in das Banat eindrang (Anm. 9—10) werden untersucht; gegen den Weg durch Oltenien (Anm. 11—14) werden Einwände erhoben.

Der Verfasser wendet sich gegen die Terminologie, die für die schwarze balkanisch-anatolische Keramik im Banat und in den benachbarten Gebieten (Anm. 15) gebräuchlich ist. Die unterschiedlichen Benennungen hatten ungünstige Auswirkungen auf die archäologische Forschung für das Banat und den Südwesten der Siebenbürgischen Hochebene. Vor allem müsste, im Hinblick auf den heutigen Stand der Forschung, die Bezeichnung Banater Kultur für eindeutige Vinča-Phänomene (Anm. 22—29) fallen gelassen werden. Wo es sich aber um Vermischung („Synthese") der Kulturelemente Vinča, Theiss und vielleicht auch Spät-Criş handelt, müsste das Fundmaterial unter den neuen Gegebenheiten gründlich untersucht werden. Zur Datierung des Materials von Gornea schlägt der Verfasser die Anordnung des chronologischen Systems von Vl. Milojčić vor. Die Richtigkeit dieses Systems wird eben durch die Funde von Gornea bewiesen; eine deutliche Vinča *A* Phase im Banat kann daraus abgeleitet werden.

Im folgenden analysiert der Verfasser die Funde von Gornea. Die Tätigkeit seiner Bewohner (Anm. 32), die Art ihrer Wohnungen (erst Wohngruben, Anm. 33—37, in

---

[64] În nivelul III de la Zorlenţul Mare apar: spirala cu bandă punctată combinată cu meandru, elemente de import Tisa evoluate, vasele cu tub de scurgere etc.

[65] Elemente de origine anatoliană şi în general din orientul apropiat se sesizează în toate etapele de dezvoltare a culturii Vinča. Aici trebuie amintite vasele capac, vasele antropo- şi zoomorfe din aria culturii Vinča, semnele de pe funduri, pereţi de vase, fusaiole, greutăţi de plasă etc., care stratigrafic şi cronologic nu se pot data întotdeauna în cea mai veche fază de dezvoltare a grupului balcano-anatolian.

[66] D. Srejović, în *ArchIug*, IV, 1963, p. 7; B. Jovanović, în *ArchIug*, V, 1964, p. 11—12; N. Vlassa, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 408; VII p. 3—39.

[67] Pentru etapele evoluţiei culturii Vinča în regiunea dunăreană cf. D. Srejović, *op. cit.*, pl. I, III.

einem späteren Abschnitt Hütten, Anm. 38), ihre Werkzeuge (aus Feuerstein, Anm. 39—42), Stein, Knochen (Anm. 43—45) und Ton (Anm. 46—47) und ihre Tonware Es wurden Wohngruben gefunden, in denen neben Vinča *A* Keramik Starčevo IV Tonware (Anm. 48—49) vorherrscht. Weiss- und Rotmalerei (rohe Bemalung nach dem Brand) bindet sich nur an Kultgeräte. Bezeichnend für die Plastik ist die zylindrische Form des Körpers, sowie die Darstellung des weiblichen Geschlechts an einigen Figurinen. Die zeitgleiche Plastik von Ostrovu Golu zeigt ähnliche Erscheinungen. Die Besiedlung von Gornea fällt in die Phase Vinča *A* und endet gegen Beginn der Phase B_1, als seine Bewohner etwas weiter nach Osten in die etwa 3 km entfernte Siedlung von Liubcova (Anm. 52) ziehen. Die Ansetzung des Materials von Gornea in die Phase Vinča *A* wird auf Grund seiner Merkmale gemacht, die für diese Phase im Banat (Anm. 56—61) charakteristisch sind. Mit der von E. Comşa eingeführten Bezeichnung *Zorlenţul Mare — Phase* ist der Verfasser nicht einverstanden, da durch einen Sammelnamen für Elemente verschiedener Phasen, die aber durch diese Bezeichnung nicht genau umrissen werden (Anm. 62—63), Irrtümer entstehen können. Schliesslich wird noch die Notwendigkeit einer Wiederaufnahme der Untersuchung alten Fundmaterials hervorgehoben, das nun in weiteren Zusammenhängen geprüft werden müsste.

EX VOTO-URI ANATOMICE DE LA VEII ÎN MUZEUL DE ISTORIE CLUJ

În colecțiile Muzeului de Istorie din Cluj se păstrează nouă *ex voto*-uri anatomice din lut ars ce provin din orașul etrusc Veii. Ele au rămas pînă acum inedite. Dată fiind relativa raritate a acestor *ex voto*-uri anatomice și importanța lor pentru istoria medicinii, în cele ce urmează le vom prezenta foarte succint.

Datele pe care le posedăm cu privire la cele nouă *ex voto*-uri sînt foarte puține și se rezumă la însemnările făcute în vechiul registru de inventar al muzeului. Din acesta rezultă că *ex voto*-urile anatomice de care ne ocupăm au fost descoperite în orașul etrusc Veii și au fost donate muzeului de către dr. Finály Gábor, înainte de anul 1900, fără să mai putem preciza data. În registru se mai menționează: „piese ceramice votive etrusce, originale"[1]. Acestea sînt toate datele de care dispunem fără să putem face precizări în legătură cu împrejurările în care cele nouă *ex voto*-uri au fost descoperite.

Se știe că la Veii a existat un templu închinat divinităților protectoare ale sănătății ce a fost distrus de către romani în anul 396 î.e.n. Pe locul acesta, cu diferite ocazii au fost descoperite numeroase *ex voto*-uri din lut ars reprezentînd organe interne, în afară de mîini, picioare etc.[2]. Este foarte probabil că și cele nouă *ex voto*-uri anatomice din muzeul clujan provin din sanctuarul sănătății de la Veii. Este, firește, doar o ipoteză ce se bazează pe asemănarea foarte mare, uneori mergînd pînă la identitate, existentă între unele dintre piesele noastre și cele descoperite pe locul sanctuarului sănătății de la Veii.

Despre etrusci[3] se știe că au posedat o dezvoltată medicină empirică și mai ales una magică. Ei cunoșteau multe ierburi vindecătoare și aveau temeinice cunoștințe de anatomie ca urmare a numeroaselor disecții făcute pe animale cu scopul prezicerii viitorului. Arta de prezicători a preoților etrusci este bine cunoscută și menționată de numeroase izvoare literare[4]. Cunoștințele de anatomie ale etruscilor se evidențiază în confecționarea *ex voto*-urilor. Ele sînt foarte numeroase, adevărate

---

[1] „Etrusk eredeti cserép votiv tárgyak".

[2] K. Sudhoff, *Geschichte der Zahnheilkunde*, Leipzig, 1926, p. 77; P. Di Pietro, *La medicina presso gli Etruschi*, în *Acta Medicae Historiae Patavinae*, III, 1956—1957, p. 35; P. Capparoni, *La persistenza delle forme degli antichi donaria anatomici negli ex-voto moderni*, în *Boll. dell Ist. stor. Ital. dell'arte sanitaria*, 26, 1927, p. 39 și urm.

[3] Despre istoria și civilizația etruscă, de ex. Raymond Bloch, *Etruscii*, București, 1966; M. Pallottino, *Etruscologia*, Milano, 1957.

[4] P. Di Pietro, *op. cit.*, p. 16 și urm.

depozite, descoperite în diferite sanctuare închinate zeităților, cu ori fără atribuții vindecătoare, în toată Italia [5].

Semnificația [6] *ex voto*-urilor anatomice, în marea majoritate a cazurilor, este evidentă și bine cunoscută în toată antichitatea și la cele mai multe popoare, făcînd parte din cercul de referințe al medicinii magice, hieratice. Zeităților le erau oferite în semn de recunoștință imagini în lut, ori lucrate din alt material, ale părților din corpul omenesc care au fost bolnave și care (credeau cei vechi) s-au vindecat datorită intervenției zeității respective. *Ex voto*-urile erau făcute — după cum arată însăși denumirea — în urma unei promisiuni prealabile, către o divinitate de cel bolnav, în cazul însănătoșirii lui. De multe ori se pot recunoaște, pe baza reprezentărilor, bolile de care au suferit cei care donează *ex voto*-urile. Există însă și cazuri cînd pe *ex voto* nu se poate recunoaște maladia în urma căreia s-a oferit zeității piesa respectivă. În asemenea cazuri se formulează două ipoteze. Una că boala respectivă nu putea fi reprezentată. În sprijinul acestei ipoteze, în literatura de specialitate se citează frecvent otitele ce nu puteau fi indicate sau mai exact spus materializate pe *ex voto*-uri. Citarea otitelor ca maladii tipice pentru boli nereprezentabile pe *ex voto*-uri se explică pe de o parte prin faptul că în lumea etruscă și romană se întîlnesc foarte frecvent reprezentări de urechi. Pe de altă parte otitele se înscriu în tabloul general al morbidității printre bolile cu cea mai mare frecvență, atît în societățile antice, cît și în cele moderne, mai cu seamă la copii și indivizi tineri.

Cea de a doua ipoteză, în cazul *ex voto*-urilor la care nu putem recunoaște maladia, este că avem de-a face cu reprezentări anatomice ale unor organe sănătoase în scop profilactic [7]. S-a mai emis și ipoteza că reprezentările anatomice ale unor organe interne în conexiune au putut servi la predarea cunoștințelor medicale [8].

În cazul nostru, necunoscînd condițiile concrete de descoperire a celor nouă *ex voto*-uri este foarte greu să ne pronunțăm asupra caracterului lor. Vom reține doar faptul că *ex voto*-urile anatomice sînt foarte numeroase în lumea antică, în special în cea etruscă și că multe piese au fost descoperite la Veii de unde provin și cele din muzeul clujean. Ar mai fi de adăugat că la multe *ex voto*-uri se poate recunoaște afecțiunea în urma căreia piesele au fost oferite unor divinități. Atunci cînd va fi posibil vom arăta și noi boala pe care am putut-o recunoaște pe *ex voto*-urile de care ne ocupăm și care toate sînt de t e r a c o t ă, prevăzute cu unul ori mai multe orificii pentru fixare.

Pe cele nouă *ex voto*-uri anatomice sînt reprezentate: o mînă, un picior, o inimă(?), un sîn, două utere, un organ sexual masculin și două reprezentări de organe interne.

---

[5] Cf. S. J. De Laet — M. Desittere, *Ex voto anatomici di Palestrina del Museo Archeologico dell'Università di Gand*, în *L'Antiquité Classique*, Bruxelles, XXXVIII, 1969, fasc. 1, p. 17—19 cu o bogată bibliografie. Lucrarea ne-a fost semnalată și pusă la dispoziție de către acad. C. Daicoviciu.

[6] În legătură cu acest subiect, de ex. E. Holländer, *Plastik und Medizin*, Stuttgart, 1912, cap. *Ex votos*, p. 175 și urm.; S. J. De Laet — M. Desittere, *op. cit.*, p. 18—19; L. Stiedna, *Anatomisches über Alt-Italische Weihgeschenke (Donaria)*, în *Anatomische Hefte, Beiträge und Entwicklungsgeschichte*, Erste Abteilung, L Heft (XVI. Band, Heft I), p. 3—83.

[7] Cf. de ex. P. Decouflé, *La notion d'ex-voto anatomique chez les Étrusco-Romains. Collection Latomus*, vol. LXXII, Bruxelles—Berchem, 1964, p. 8.

[8] S. J. De Laet — M. Desittere, *op. cit.*, p. 18 (cu bibliografie).

1. — **Mînă** (pl. I, 1). Este reprezentată mîna dreaptă de la articulația cu oasele antebrațului în jos. Degetele sînt apropiate și întinse. În interior *ex voto*-ul este gol; pasta conține multe impurități, nisip de diferite granulații. Arderea piesei este foarte bună, omogenă, dîndu-i o puternică culoare roșie. Pe baza reprezentării nu putem recunoaște afecțiunea în urma căreia a fost oferit acest *ex voto*. *Dimensiuni:* lungimea 21 cm, lățimea 9 cm, diametrul gaurei interioare 6 cm, grosimea 1 cm. Inventar nr. 7423.

Figurarea mîinii în cadrul *ex voto*-urilor antice ocupă un loc de frunte. De obicei este reprezentată mîna dreaptă cu cele cinci degete în flexiune, ca și la exemplarul nostru. Nu lipsesc însă nici reprezentările mîinii stîngi cu degetele în diferite poziții. *Ex voto*-urile ce reprezintă mîini au fost puse în legătură cu anumite maladii ale acestui membru sau li s-a atribuit o semnificație religioasă legată de cult[9]. Cea mai apropiată analogie pentru reprezentarea noastră în formă de mînă o constituie un exemplar descoperit tot la Veii și publicat de către L. Stiedna. Spre deosebire de exemplarul nostru, cel la care ne referim figurează mîna stîngă[10]. Fixarea *ex voto*-ului în formă de mînă se făcea prin intermediul orificiului existent la partea inferioară a piesei.

2. — **Picior** (pl. I, 2), laba piciorului drept, cu puțin din partea inferioară a gambei. Ca și în cazul piesei precedente, și acest *ex voto* este gol în interior, lucrat din aceeași pastă și are aceeași culoare roșie. Pe talpă *ex voto*-ul este prevăzut cu două orificii menite să fixeze piesa. Pe fața internă a porțiunii inferioare a gambei, deasupra maleolei tibiale, există un orificiu de formă ovală ce măsoară 2,5 cm lungime și 1 cm lățime (fig. 1). Acest orificiu este fără îndoială original, adică nu este vorba de o spărtură modernă. Dovada clară în acest sens este oferită de aspectul interior al piesei unde se remarcă cu ușurință uniformitatea marginilor orificiului precum și oblicitatea lor. Orificiul situat deasupra maleolei interne poate fi interpretat ca o plagă, sau o fistulă la acest nivel. Pe baza patologiei moderne ne este însă greu să facem un diagnostic diferențial între multele afecțiuni care au putut da naștere unei fistule, în cazul că nu este vorba de o plagă cauzată de agenți patogeni externi. Oricare ar fi etiologia bolii reprezentate prin acest orificiu, localizat atît de curios, pare neîndoielnic faptul că afecțiunea concretizată în orificiu a determinat oferirea acestui *ex voto*.

Reprezentarea picioarelor, în cadrul general al *ex voto*-urilor antice, este frecventă. Sînt reprezentate, în cele mai multe cazuri și în exclusivitate atunci cînd este vorba de *ex voto*-uri din lut ars, labele picioarelor, fie a celui drept, cum este și cazul nostru, fie a celui stîng. Dimensiunile reprezentărilor de picioare sînt foarte variate, de la mărimea naturală pînă la mici miniaturi. În cele mai multe cazuri, cînd este vorba de picior, nu se poate identifica maladia în urma căreia s-a dedicat *ex voto*-ul. De aceea s-a presupus că unele *ex voto*-uri ce reprezintă picioare ar materializa mulțumirile aduse în urma unei călătorii terminate cu bine[11]. *Dimensiuni:* lungimea 21 cm, lățimea maximă 7 cm, diametrul orificiului superior 5,6 cm,

---

[9] E. Holländer, *op. cit.*, p. 183—186; L. Stiedna, *op. cit.*, p. 24—27.
[10] L. Stiedna, *op. cit.*, p. 24, pl. I, fig. 3; cf. și E. Holländer, *op. cit.*, fig. 95 dreapta sus.
[11] L. Stiedna, *op. cit.*, p. 27; E. Holländer, *op. cit.*, p. 305 și urm.

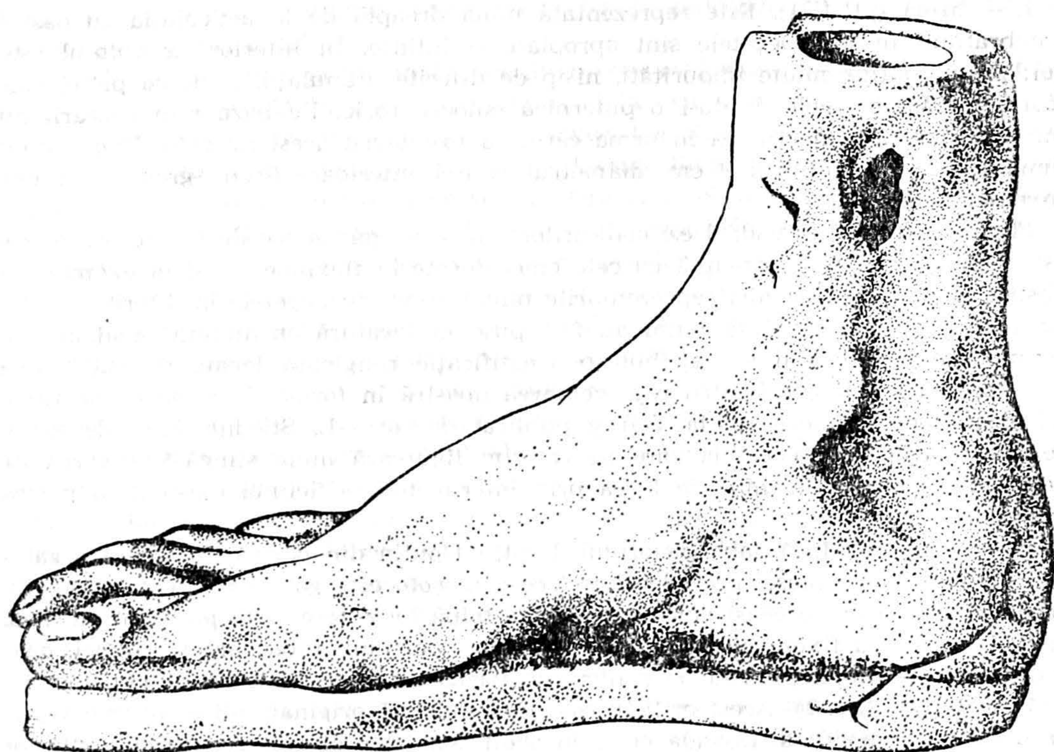

Fig. 1. — Faţa internă a *ex voto*-ului nr. 2 cu orificiul ce reprezintă probabil o fistulă.

grosimea pereţilor 1,5 cm. Inventar nr. 7422. O bună analogie pentru *ex voto*-ul nostru în formă de picior a fost publicată de E. Holländer [12].

3. — **Inimă (?)** (pl. I, 3), o placă cu faţa posterioară netedă şi o faţă anterioară în relief reprezentînd un organ uman intern; are o margine plată din care porneşte organul mult reliefat, care pe linia mediană prezintă un duct vascular reprezentat printr-o linie în relief; la extremitatea superioară este mult îngustat şi se termină printr-un alt vas mult mai mare cu orificiu circular. Lutul din care a fost lucrat *ex voto*-ul în formă de organ intern izolat este de bună calitate şi de culoare roşie. În centrul feţei posterioare placa este prevăzută cu un mic orificiu rotund, evident pentru a fixa piesa. În interiorul orificiului se mai păstrează încă resturi de lemn carbonizat (fig. 2). *Dimensiuni:* lungimea 11,8 cm, lăţimea maximă 6,7 cm, lăţimea la partea superioară 2,4 cm, grosimea 4,2 cm. Inventar nr. 7419.

Pentru piesa pe care este figurat un organ intern izolat de care ne ocupăm există numeroase analogii care, uneori, merg pînă la identitate: în primul rînd un *ex voto* descoperit la Veii şi publicat tot de L. Stiedna [13]. Exemplare foarte asemănătoare, şi unul chiar identic, se păstrează în Muzeul de etruscologie din Flo-

---

[12] *Op. cit.*, fig. 95 stînga sus.
[13] *Op. cit.*, pl. III/IV, fig. 24.

renţa [14]. Ele sînt relativ numeroase în lumea etrusco-romană. În legătură cu organul figurat pe acest *ex voto* părerile sînt împărţite. Unii autori văd în asemenea reprezentări o inimă, alţii cred că este vezica urinară, iar alţii socotesc că ar fi reprezentat un testicol [15]. Dată fiind totala impreciziune, sau mai bine zis multele păreri exprimate în legătură cu acest subiect, dată fiind forma generală a organului fără să aibă ceva clar diferenţiabil, un diagnostic cît de cît sigur este greu de făcut. Noi înclinăm să credem că este vorba de cord.

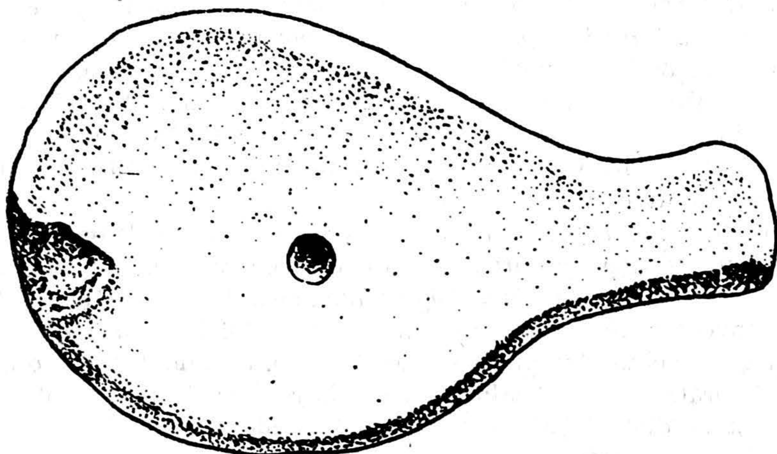

Fig. 2. — Reversul *ex voto*-ului nr. 3 cu orificiu de fixare în care se mai păstrează urme de lemn ars.

4. — **Sîn** (pl. I, 4) alcătuit dintr-o placă circulară, lucrată din lut de bună calitate, de culoare roşiatic cenuşie. El este prevăzut cu o bordură îngustă, iar sînul are forma unei semisfere. Sfîrcul este reprezentat printr-un buton rotund, aplatizat. În interior *ex voto*-ul este gol şi pe faţa posterioară, care este netedă, are un orificiu de fixare rotund. *Dimensiuni:* diametrul 9,4 cm, înălţimea 5,7 cm, grosimea 1,3 cm, diametrul gaurei de fixare 2 cm. Inventar nr. 7421. — *Ex voto*-urile etrusce reprezentînd sîni sînt destul de numeroase şi de dimensiuni variate de la 6,5 pînă la 10 cm diametru şi de la 5 pînă la 7,5 cm înălţime. O analogie foarte apropiată pentru exemplarul nostru o constituie un *ex voto* descoperit tot la Veii [16]. Semnificaţia figurărilor în formă de sîni este legată de anumite afecţiuni ale glandei mamare, ori de procesul naşterii [17]. În cazul nostru nu se evidenţiază nici o afecţiune, încît nu se pot face precizări în legătură cu sensul exact, cu motivele care au determinat-o pe donatoare să facă promisiunea materializată în acest *ex voto*.

5. — **Două utere** (pl. I, 5 şi pl. II, 1) se prezintă diferit pe cele două *ex voto*-uri şi de aceea le vom descrie separat. Comună pentru ambele reprezentări este culoarea roşie şi lutul cu multe ingrediente din care au fost lucrate.

---

[14] E. Holländer, *op. cit.*, fig. 106—107. Exemplarul din fig. 107 este identic cu al nostru.
[15] *Ibidem*, p. 197 şi urm.
[16] L. Stiedna, *op. cit.*, p. 73, pl. III/IV, 19.
[17] E. Holländer, *op. cit.*, p. 312 şi urm.

a) **Uter** (pl. I, 5) o placă ovală cu o față netedă, fără orificiu de asamblare. Pe fața anterioară există o bordură, o margine plată de 1 cm lățime după care urmează figurarea în relief a organului. Pe partea stîngă este reprezentată, tot în relief, o excrescență de formă ovală ce a fost interpretată în diferite feluri. Unii cercetători presupun că proeminența respectivă ar reprezenta unul dintre ovare. În sprijinul acestei păreri vine faptul că există unele figurări la care proeminența este situată pe partea opusă, ori sînt chiar unele *ex voto*-uri pe care sînt reprezentate două asemenea proeminențe. Alții s-au gîndit la un fibrom uterin, sau la o cistă vaginală. S-a exprimat și părerea că umflătura dispusă lateral ar putea fi pusă în legătură cu ideea anticilor cu privire la naștere și că un asemenea *ex voto* ar fi fost oferit divinității în speranța obținerii unui copil [18]. Colul uterin este bombat, iar deschiderea a fost marcată printr-o linie orizontală, puternic incizată. Uterul propriu-zis este reprezentat printr-o mare proeminență de formă ovală. Pe suprafața acesteia sînt dispuse paralel șapte pliuri puternice. *Dimensiuni:* lungimea 16,6 cm, lățimea 11 cm, grosimea 3 cm. Inventar nr. 7417.

b) **Uter** (pl. II, 1) de aceeași formă cu cel precedent, cu deosebirea că îi lipsește proeminența laterală, iar figurarea uterului este cu mult mai bombată, prezentînd însă același număr de pliuri. *Dimensiuni:* lungimea 16,6 cm, lățimea 10,4 cm, grosimea 6 cm. Inventar nr. 7418. Reprezentarea uterului în cadrul *ex voto*-urilor antice este foarte frecventă. Am putea spune că uterul este unul dintre organele interne cel mai des figurate pe ele. Analogii exacte între cele două exemplare din muzeul clujean cunoaștem din același oraș etrusc de unde provin și ale noastre, Veii [19]. Semnificația figurărilor în formă de uter a fost arătată mai sus.

6. — **Organ genital masculin** (pl. II, 2) format dintr-o placă de culoare gălbuie cu urme de vopsea roșie, lucrată din pastă de bună calitate. În interior placa este goală și în general are forma unui opt. Fața posterioară a piesei este netedă și prevăzută cu un larg orificiu rotund de asamblare. Pe fața externă este reprezentat în relief puternic penisul și destul de slab conturat cele două testicole. Penisul prezintă clare simptome de fimoză. *Dimensiuni:* lungimea 13,5 cm, lățimea superioară 9 cm, cea inferioară 7,2 cm, lungimea penisului 9,8 cm. Inventar nr. 7420. Și în acest caz o analogie foarte apropiată cunoaștem tot de la Veii [20]. O amintim doar pe aceasta, deși figurările de organe genitale masculine sînt relativ numeroase [21]. Semnificația acestui *ex voto* ni se pare cît se poate de limpede. Este vorba de un caz de fimoză pentru care s-a executat *ex voto*-ul. În afară de maladii există și alte rațiuni pentru care se dedicau asemenea *ex voto*-uri [22].

7. — **Ansamblu de organe interne** (pl. II, 3, 4). Reprezentarea în ansamblul lor a organelor interne pe *ex voto*-urile din muzeul clujean s-a făcut diferit. La aceasta se adaugă și natura deosebită a reprezentărilor și de aceea le vom discuta separat.

---

[18] S. J. de Laet — M. Desittere, *op. cit.*, p. 22, cu bibliografia citată în notele 29—32. Lucrările P. Rouquette, *Les ex voto médicaux d'organes internes dans l'Antiquité romaine.* în *Bulletin de la Société française d'Histoire de la Médecine*, X, 1911, p. 504—519 și C. Wells, *Bones, Bodies and Diseas, Ancient Peoples and Places*, 37, 1964, nu ne-au fost accesibile.

[19] L. Stiedna, *op. cit.*, p. 61—63, pl. III/IV, 20, 21, 25.

[20] *Ibidem*, p. 56 și urm., pl. III—IV, 23.

[21] Vezi de ex. S. J. De Laet — M. Desittere, *op. cit.*, p. 22, pl. V, 1—2.

[22] Cf. L. Stiedna, *loc. cit.*

a) **Placă** (pl. II, 4) de formă ovală, lucrată din pastă de foarte bună calitate, de culoare gălbui-roşiatică. Faţa internă este uşor scobită şi mărginită de o bordură ce măsoară 1,5 cm grosime. Pe faţa externă există de asemenea un chenar, dar mai îngust, ce încadrează organele interne redate în relief. *Dimensiuni:* lungimea 18 cm, lăţimea la vîrf 3,2 cm, la bază 14 cm, grosimea 1,5 cm. Inventar nr. 7415.

Asemenea plăci cu reprezentare de organe interne în ansamblu se cunosc mai multe exemplare de la Veii; între ele au fost identificate următoarele organe în succesiunea lor firească de sus în jos: cei doi plămîni, cordul, centura diafragmatică, ficatul, stomacul, intestinele, vezica urinară, cele două uretere şi uretra [23]. De pe exemplarul nostru, care are colţul drept rupt, lipseşte o porţiune din vezica urinară şi ureterul drept. În rest sînt prezente toate celelalte organe, corespunzînd întru totul figurărilor de la Veii (fig. 3).

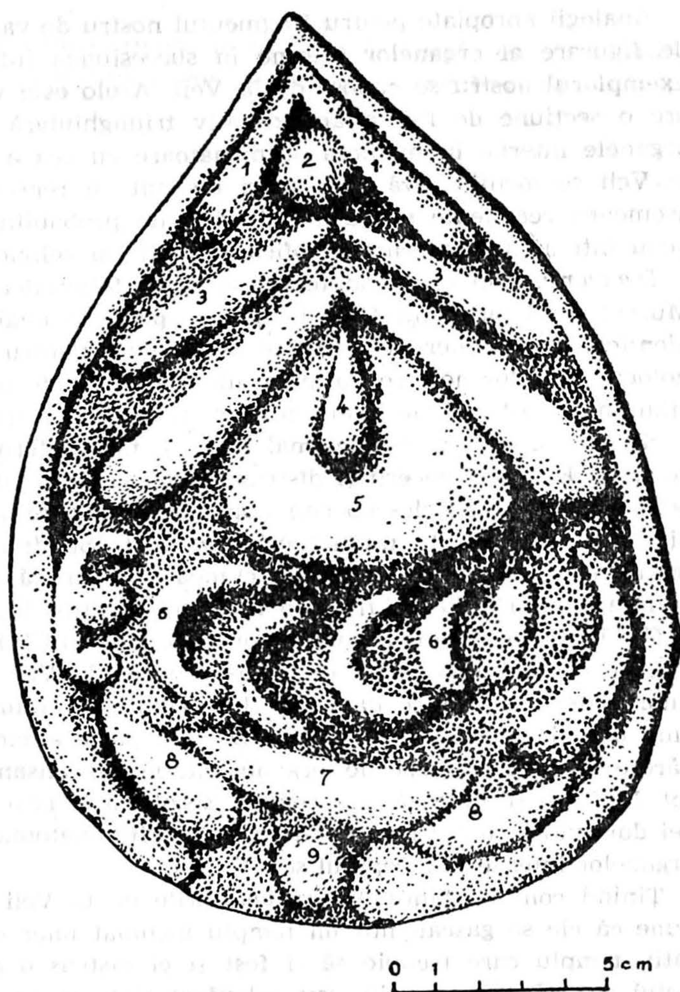

Fig. 3. — Placă de lut cu reprezentarea ansamblului de organe interne *1.* Plămînii. *2.* Cord. *3.* Diafragm. *4.* Ficat *5.* Stomac. *6.* Intestine. *7.* Vezica urinară. *8.* Uretere. *9.* Uretra. (După S.J. De Laet — M. Desittere, p. 24)

b) **Fragment de vas** (pl. II, 3), după toate probabilităţile un fragment destul de mare din buza unui recipient de mari dimensiuni; lucrat din pastă de bună calitate, este de culoare roşie. Fragmentul îndreptăţeşte să presupunem că imediat sub buza vasului, în interior, au fost reprezentate în relief organele interne. Dintre acestea pot fi recunoscuţi cei doi plămîni, cordul, stomacul, ficatul şi o parte din intestine. Continuarea reprezentării este ruptă, încît nu mai putem şti dacă au fost reprezentate vezica urinară, ureterele şi uretra. *Dimensiuni:* lungimea 19 cm, lăţimea fragmentului 17 cm, lăţimea buzei vasului 5 cm, grosimea întregii piese 6 cm, a vasului 1,6 cm. Inventar nr. 1416.

[23] *Ibidem*, p. 50—56, pl. III/IV, 14, 16, 17, 26, în special 17.

Analogii apropiate pentru fragmentul nostru de vas nu cunoaştem. În schimb felul de figurare al organelor interne în succesiunea întîlnită şi în forma celor de pe exemplarul nostru se cunosc de la Veii. Acolo este vorba de un corp omenesc care are o secţiune de formă aproximativ triunghiulară în care sînt figurate în relief organele interne în manieră asemănătoare cu cea a reprezentării noastre [24]. Tot de la Veii se menţionează vase mari de cult cu reprezentări de organe omeneşti. În asemenea recipiente se păstra, după toate probabilităţile, apă tămăduitoare şi serveau într-un fel oarecare la oficierea cultului religios legat de sănătate [25].

Datare. Din cele arătate reiese că în totalitatea lor cele nouă *ex voto*-uri din Muzeul de Istorie din Cluj îşi găsesc perfecte analogii, uneori există chiar piese identice, în descoperirile estrusce de la Veii. Pentru o precizare mai exactă a cronologiei pieselor noastre nu avem nici un punct de reper cît de cît sigur. Analogiile citate n-au fost nici ele fixate în timp cu destulă certitudine.

Se ştie că Veii a fost cel mai mare şi mai puternic oraş etrusc din confederaţia celor 12. El a fost cucerit şi distrus de romani în anul 396 î.e.n. [26]. Pe locul vechiului oraş etrusc au fost descoperite numeroase *ex voto*-uri anatomice care s-au răspîndit în diferite colecţii publice ori private. L. Stiedna spune că la sfîrşitul secolului trecut asemenea piese se puteau cumpăra cu multă uşurinţă şi cu preţuri derizorii la faţa locului [27]. Probabil că în acest fel a intrat în posesia celor nouă *ex voto*-uri şi G. Finály, pe care le-a donat apoi muzeului din Cluj.

Cînd discută cronologia *ex voto*-urilor de la Veii L. Stiedna se plînge de lipsa unor criterii sigure de datare şi le atribuie secolului IV î.e.n. anterior anului 396 cînd oraşul etrusc a fost distrus. De altă parte autori ca Maule şi Smith [28] sînt de părere că reprezentări de organe interne în ansamblu cum sînt şi ale noastre (pl. II, 3—4) se datează la începutul secolului V î.e.n. Nu cunoaştem bazele pe care cei doi autori amintiţi au datat *ex voto*-urile anatomice cu figurări de ansamblu ale organelor interne la începutul sec. V î.e.n.

Ţinînd cont de faptul că *ex voto*-urile de la Veii sînt numeroase putem presupune că ele se găseau într-un templu închinat unor divinităţi protectoare ale sănătăţii, templu care trebuie să fi fost şi el distrus o dată cu întreg oraşul la începutul sec. IV. Un indiciu, este adevărat slab, în acest sens l-ar constitui resturile de cărbuni ce se mai păstrează în orificiul de asamblare al unuia dintre *ex voto*-urile noastre. Deci ele au fost lucrate înaintea distrugerii oraşului. Se ştie că oraşul etrusc a fost asediat 10 ani, timp în care poate că nu s-au lucrat *ex voto*-uri. În acest fel am ajunge la sfîrşitul sec. V î.e.n. Nu este exclus ca unele reprezentări să fie şi mai vechi, poate chiar de la începutul sec. V î.e.n.

Socotim prudent ca în cazul *ex voto*-urilor din muzeul clujean (a căror condiţii de descoperire nu ne sînt precizate) să le atribuim o datare mai largă şi anume sec. V—IV î.e.n.

---

[24] *Ibidem*, pl. III/IV, 12.
[25] *Ibidem*, p. 63—64.
[26] Cf. Duhn, s.v. *Veji* în RLV, XIV (1929), p. 103—106.
[27] L. Stiedna, *op. cit.*, p. 22.
[28] Q. F. Maule — H. R. Smith, *Votive Religion at Caere: Prolegomena = University of California. Publications in Classical Archaeology*, vol. 4, nr. 1, Berkeley — Los Angeles, 1959, după S. J. De Laet — M. Desittere, *op. cit.*, lucrarea nefiindu-ne accesibilă.

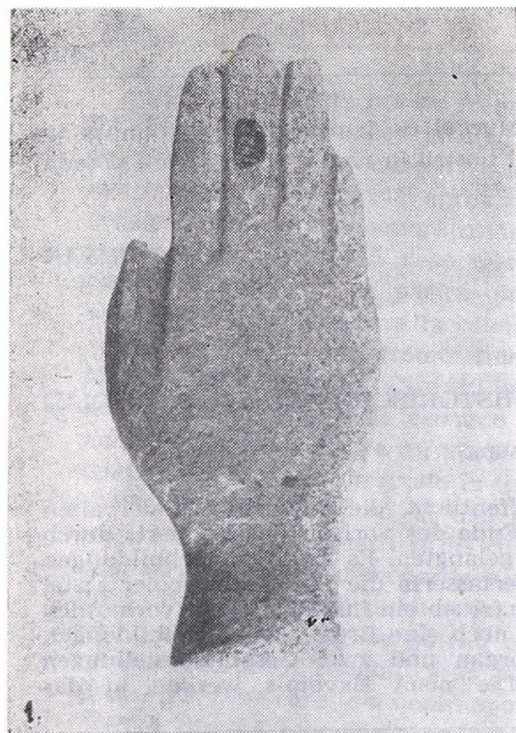
Cele nouă *ex voto*-uri anatomice ajunse în Muzeul de Istorie din Cluj vin să se alăture celor deja cunoscute şi să înscrie muzeul nostru în rîndul acelora care posedă asemenea piese rare.

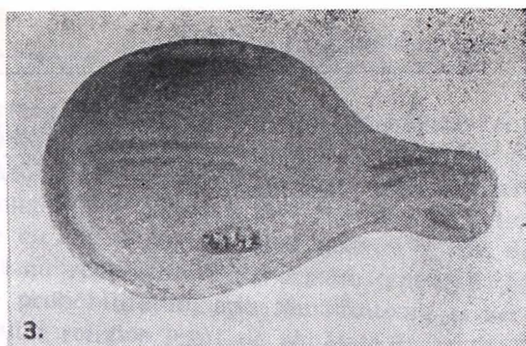
Dr. E. CRIŞAN

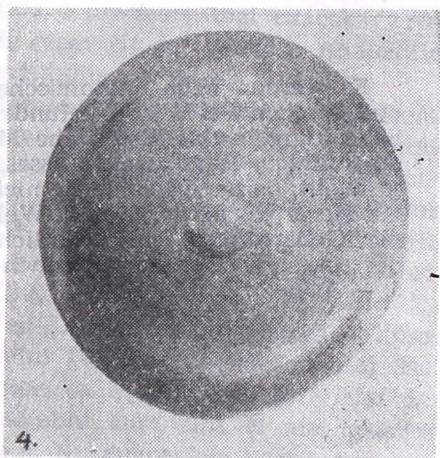
ANATOMISCHE EXVOTO-S AUS VEJI IM HISTORISCHEN MUSEUM IN CLUJ

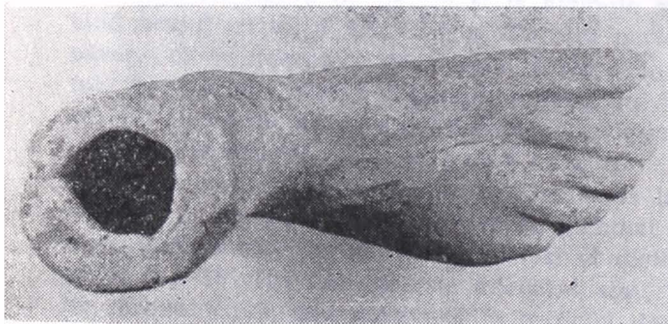
(Zusammenfassung)

Es werden neun anatomische Exvoto-s veröffentlicht, die auf dem Ort der alten etruskischen Stadt Veji gefunden wurden und Ende des vorigen Jahrhunderts durch Schenkung in das historische Museum in Cluj gelangten. Es sind Tonnachbildungen einer linken Hand, eines Fusses, auf dem die Verfasserin die Darstellung einer Fistel feststellt, deren Ätiologie sie nicht angeben kann. Auch ein inneres Organ (vermutlich ein Herz) wurde dargestellt. Weiters lassen sich noch eine Brust, zwei Nachbildungen der Gebärmutter, ein männliches Geschlechtsorgan und zwei Gesamtdarstellungen der inneren Organe erkennen (Taf. I—II). Die neun Exvoto-s werden in das 5. — 4.Jh.v.u.Z. datiert.

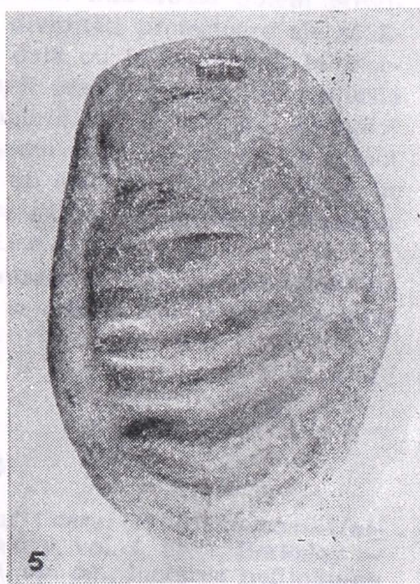

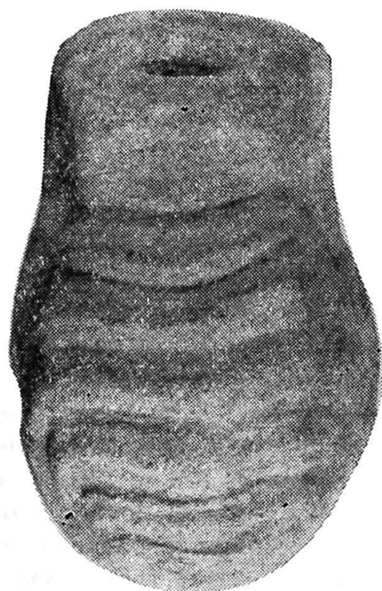

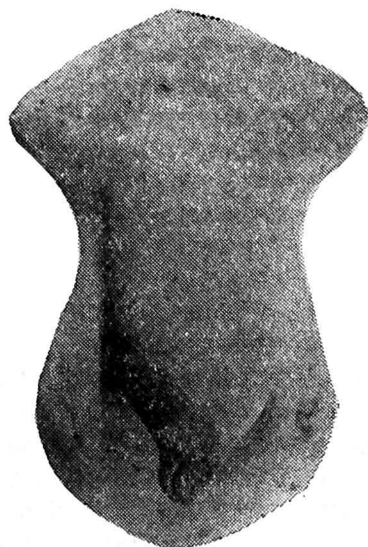

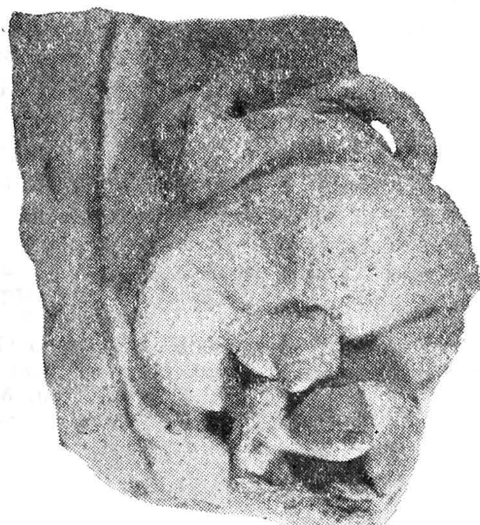

Pl. I. — *Ex voto*-uri anatomice etrusce în Muzeul de Istorie Cluj.

Pl. II. — *Ex voto*-uri anatomice de la Veii în Muzeul de Istorie Cluj.

BEMERKUNGEN ÜBER EINEN DAKERKÖNIG

Die politische Lage des innerkarpatischen Dazien zu Beginn des 2. Jhs. v.u.Z. ist aus Mangel an antiken Schriftquellen im allgemeinen, sowie wegen Ungenauigkeit der vorhandenen Nachrichten fast unbekannt. Durch neuere Untersuchungen [1] wurde sie wieder in das Blickfeld der modernen Historiker gerückt; es handelt sich um die Frage, ob ein Dakerfürst namens Rubobostes, der im Prolog zum XXXII. Buch des Pompejus Trogus [2] erwähnt wird, wirklich gelebt hat oder nicht.

Bekanntlich hielten einige moderne Herausgeber der Epitome des Werkes von Pompejus Trogus, die durch Justinus auf uns kamen, den Namen *Rubobostes* für eine korrupte Form, änderten ihn in *Burobostes* ab und identifizierten diesen mit dem König Burebista, der ein Jahrhundert später an der Spitze Daziens stand [3]. C. Brandis wies zunächst nach, daß Rubobostes und Burebista nicht ein und dieselbe Persönlichkeit sind [4]. Dann identifizierte er Rubobostes mit Oroles [5], einem anderen Dakerfürsten, den Pompejus Trogus [6] erwähnt, als er über die Konflikte mit den Bastarnern in den östlichen Gebieten Daziens spricht [7]. C. Daicoviciu stimmt mit Brandis darin überein, daß Rubobostes und Burebista zwei verschiedene Fürsten seien, doch weist er auch nach, daß Rubobostes und Oroles gleichfalls zwei unterschiedliche Persönlichkeiten sind. Er vertritt die Ansicht, daß es Ende des 3. und Anfang des 2. Jhs. v.u.Z. tatsächlich einen dakischen Fürsten Rubobostes gegeben habe [8]. Diese Meinung teilen auch andere Historiker [9].

Vor kurzem versuchte man neuerdings, Rubobostes mit Burebista zu identifizieren und den dakischen Herrscher Rubobostes = Burobostes in das 1. Jh. v.u.Z. zu

---

[1] Vl. Iliescu, *Rubobostes oder Burobostes? Zu Trog. Pomp. Prol.* XXXII, in *StCl*, X, 1968, S. 115—122; die Widerlegung der Behauptungen Vl. Iliescus bei C. Daicoviciu, *Rubobostes = Burebistas?*, in *ActaMN*, VI. 1969, S. 459—463.

[2] Über Pompejus Trogus, A. Klotz, in *RE*, XXI (1952), Sp. 2300—2313.

[3] Für die handschriftlich erhaltenen Formen und die modernen „Verbesserungen" C. Brandis, *RE*, III, Sp. 2903; IV, Sp. 1955—1956 und *Suppl.* I, Sp. 261—262; C. Daicoviciu, *Noi contribuţii la problema statului dac*, in *SCIV*, VI, 1955, S. 50; *ActaMN*, VI, 1969, S. 459—460; Vl. Iliescu, *a. a. O.*, S. 116.

[4] C. Brandis, *ebd.*

[5] Ders., *RE*, IV, Sp. 1955—1956.

[6] XXXII, 3, 16.

[7] C. Daicoviciu, *TransAnt*, 1945, S. 45—46; *SCIV*, VI, 1955, S. 49; R. Vulpe, in *IstRom*, I, 1960, S. 243.

[8] C. Daicoviciu, in *SCIV*, VI, 1955, S. 49—51; *Le problème de l'État et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, in *Nouvelles Études d'Histoire*, Bucarest, 1955, S. 135; *IstRom*, I, 1960, S. 282 und 318.

[9] R. Vulpe, *a. a. O.*, *S.* 244; H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, S. 73.

versetzen [10]. Daraufhin wurde abermals die Unmöglichkeit einer Identifizierung der beiden Fürsten nachgewiesen, und somit die Existenz eines dakischen Königs Rubobostes um das Jahr 200 v.u.Z. bestätigt, dessen Person und Zeitstellung nichts mit Burebista gemein hat [11]. Die spitzfindige, auf Auslegung antiker Schriftquellen gestützte — von C. Daicoviciu jedoch angefochtene — Beweisführung Vl. Iliescus läßt die archäologisch-historischen Argumente vollkommen außeracht, die zum Beweis der Existenz des Rubobostes angeführt werden können [12].

Tatsächlich dürfen, abgesehen von den sprachlich-geschichtlichen, auf die antiken Schriftquellen gegründeten Überlegungen, die archäologisch-historischen Feststellungen im innerkarpatischen Raum zu Beginn des 2. Jhs. v.u.Z. nicht übersehen werden, selbst wenn manchmal die archäologischen Beobachtungen chronologisch nicht in einen genügend engen Rahmen eingegliedert werden können. Das Auftreten des Rubobostes auf der politischen Bühne Daziens in Verbindung mit dem „Anwachsen (der Macht) der Daker" zu seiner Zeit, kann nicht als ein bloß politisch-militärischer Aufstieg der Daker im Karpatenraum angesehen werden. Man darf von der wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und sogar demographischen Entwickung dieser Gebiete nicht absehen.

Trotz der spärlichen systematischen Bodenuntersuchungen für den Zeitraum, in den Rubobostes gestellt wird, läßt sich archäologisch in den Gebieten innerhalb des Karpatenbogens eine bedeutende zahlenmäßige Zunahme der Ansiedlungen und dementsprechend eine zunehmende Reichhaltigkeit und Vielfalt ihres Inventars feststellen. So konnten bei den Untersuchungen dakischer Tonware in Siebenbürgen auf der Siedlungskarte des 5.—4. Jhs. nur 25 Siedlungen verzeichnet werden [13], während auf der Karte des 3.—2. Jhs. schon 55 Siedlungen erscheinen [14]. Die Zunahme der Zahl dakischer Ansiedlungen ist aus der günstigen wirtschaftlichen Entwicklung in dieser Zeit und aus einem bedeutenden Völkerzuwachs zu erklären. Selbst die Fortschritte auf dem Gebiet der Sachkultur sind intensiver als in den früheren Zeiträumen [15].

Für die fortschreitende Entwicklung der dakischen Gesellschaft im inneren Karpatenraum in der ersten Hälfte des 2. Jhs. v.u.Z. sprechen auch die dakischen Münzprägungen. Die Mehrzahl der dakischen Münzen aus der zweiten Prägungsphase [16] wurden in die erste Hälfte des 2. Jhs. v.u.Z. angesetzt [17]. Das Anwachsen der

---

[10] Vl. Iliescu, *a. a. O.*

[11] C. Daicoviciu, in *ActaMN*, VI, 1969, S. 459—463.

[12] Eine Übersicht der Argumente bei C. Daicoviciu, *a. a. O.*, S. 461.

[13] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, Taf. XXVII.

[14] Ders., *a. a. O.*, Taf. XLV. Dazu kommen noch andere Funde aus den letzten Jahren (siehe die Aufstellung der Bodenuntersuchungen zwischen 1967—1969 von D. Popescu in *SCIV* und *Dacia*).

[15] Für die Fortschritte auf dem Gebiet der Sachkultur, besonders der Keramik, siehe I. H. Crişan, *a. a. O.*, S. 147, 226.

[16] Die erste Prägungsphase umfasst Nachahmungen nach makedonischen Münzen, bei denen die Legende noch teilweise erhalten ist (Information I. Winkler).

[17] C. Preda, *Einige Fragen der geto-dakischen Numismatik*, in *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 16, 1966, S. 76—79; C. Daicoviciu, *ebd.*; I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geţilor şi aria lor de răspîndire*, in *ActaMN*, V, 1968, S. 33—48; VI, 1969, S. 67—68; VII, 1970, p. 94—96 und mündliche Informationen I. Winkler.

Zahl dakischer, auf dem Gebiet Siebenbürgens, des Banats und der Crişana geprägter Münzen ist bezeichnend für den fortschreitenden Zusammenschluß der dakischen Stämme in diesem Raum. Die Zunahme der Münzprägungen steht vor allem im Zusammenhang mit den objektiven wirtschaftlichen Erfordernissen des immer lebhafteren Warenaustausches: die Münze wird zum wichtigsten Tauschmittel. Dies muß im allgemeinen ein ununterbrochener Vorgang gewesen sein; denn nicht zufällig erscheint ebenfalls in der zweiten Hälfte ebendesselben 2. Jhs. und gleichfalls in Siebenbürgen eine Nachahmung vom Typ der Drachme, damit man den Anforderungen des intensiven örtlichen Handels gerecht werden könne [18]. Die zahlreichen Münzprägungen erklären teilweise auch den akuten Silbermangel, der sich um die Mitte des 2. Jhs. v.u.Z. bemerkbar zu machen beginnt [19].

Auf politischer Ebene geht in der ersten Hälfte des 2. Jhs. v.u.Z. die keltische Herrschaft im innerkarpatischen Raum zu Ende [20]. Selbst die keltischen oder keltisch-dakischen Gräberfelder und die ihnen entsprechenden Siedlungen enden — so scheint es — spätestens um die Mitte des gleichen Jahrhunderts [21]. Der Untergang der keltischen Herrschaft im inneren Karpatenraum muß also mit einer aufstrebenden militärisch-politischen Macht — der Daker des Rubobostes — in Verbindung gebracht werden, die tatsächlich genügend groß gewesen sein muß, um die Kelten zu verdrängen [22]. Sie beruhte auf den wirtschaftlichen und sozialen Fortschritten, die sich im innerkarpatischen Raum zu Beginn und in der ersten Hälfte des 2. Jhs. v.u.Z. bemerkbar machten. Dieselbe militärisch-politische Macht muß auch den Zustand von Ruhe und Sicherheit geschaffen haben, die politischen Voraussetzungen also, für den wachsenden Wohlstand der genannten Gebiete in der zweiten Hälfte desselben Jahrhunderts [23].

Wenn die archäologischen Beobachtungen und Feststellungen über die Lage in den innerkarpatischen Gebieten in der ersten Hälfte des 2. Jhs. v.u.Z. eine politisch-militärische Macht unbedingt voraussetzen, die sich in der lückenhaften Nachricht bei Justinus als Herrschaft des Rubobostes erkennen läßt, so stößt doch die Lokalisierung dieses politischen Gebildes auf ernste Schwierigkeiten. Die zeitgenössischen Historiker, die sich mehr oder weniger eingehend mit der Nachricht des Justinus über Rubobostes beschäftigt haben, entschieden sich für Siebenbürgen, da ja der

---

[18] E. Chirilă — G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru. Beiträge zu Chronologie und Umlauf der Tetradrachmen von Macedonia Prima und der Insel Thasos*, 1969, S. 41.

[19] E. Chirilă — G. Mihăescu, *a. a. O.*, S. 44.

[20] C. Daicoviciu, *ebd.*; M. Rusu, *Das keltische Fürstengrab von Ciumeşti*, in *BerRGK*, 50, 1969, S. 188, Anm. 46 (hier wurde auch beobachtet, dass das Verbreitungsgebiet der keltischen Ansiedlungen und Friedhöfe sich mit dem der dakischen Siedlungen und Horte nicht deckt). Siehe auch M. Rusu, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970, S. 41 ff.; vgl. oben, S. 65—77.

[21] I. H. Crişan, *a. a. O.*, S. 102; Vl. Zirra, *Celţii şi raporturile lor cu daco-geţii*, Vortrag bei der Nationalkonferenz für Archäologie (Craiova, Dezember 1969).

[22] C. Daicoviciu, *ebd.*

[23] Ohne auf Einzelheiten einzugehen, wollen wir nur das Anwachsen der Zahl der Siedlungen, die zunehmende Reichhaltigkeit ihrer Inventare, den weitgehenden Gebrauch von Erzeugnissen und Werkzeugen aus Eisen (H. Daicoviciu, *a. a. O.*, S. 78 ff.; I. H. Crişan, *a. a. O.*, S. 229), den ständigen Zustrom von thasischen und Macedonia Prima Tetradrachmen nach Siebenbürgen, sowie deren Nachahmung nur in diesem Gebiet (E. Chirilă — G. Mihăescu, *a. a. O.*, S. 40 und die Verbreitungskarten) erwähnen.

Hinweis des antiken Schriftstellers sich auf die Daker bezog[24]. Wenn man aber die Gewohnheit der antiken Autoren in Betracht zieht, nur über Ereignisse zu schreiben, die den römischen Staat direkt betrafen oder irgendwelche Folgen für ihn hatten, so könnte man das politische Gebilde des Rubobostes mit einiger Wahrscheinlichkeit in die süd-westlichen Teile Daziens, vielleicht nach Westsiebenbürgen und in das Banat verlegen, beides Gebiete, von wo aus politisch-militärische Unternehmungen eine Rückwirkung auf die Balkanhalbinsel haben konnten, die in der römisch-republikanischen Interessensphäre lag. Diese Annahme könnte auch durch die — mit Vorbehalt auf Grund der Münzprägung — geäußerte Feststellung einer gewissen Stabilität der politischen Gebilde in Westsiebenbürgen im gleichen Zeitraum[25], sowie durch das Fehlen von Keltenfunden im Banat[26], gestützt werden. Doch bleibt die genannte örtliche Zuweisung vorläufig eine Hypothese.

Die archäologischen Feststellungen hinsichtlich des inneren Karpatenraumes beziehen sich auf die erste Hälfte des 2. wenn nicht gar auf das Ende des 3. Jhs. v.u.Z. Beobachtungen die innerhalb dieses Zeitraums ein genaueres Datum für die Herrschaft des Rubobostes ergeben könnten, stehen zur Zeit noch aus.

Aus den Fragmenten der Historien des Trogus wäre noch die Erwähnung zweier Dakerfürsten hervorzuheben: Oroles[27] und Rubobostes[28]. Über die Datierung der in Verbindung mit Oroles erwähnten Ereignisse gegen Ende des 3. und zu Beginn des folgenden Jhs. v.u.Z., also um das Jahr 200, gelangten die Historiker zu völliger Übereinstimmung[29]. Rubobostes wurde annähernd in den gleichen Zeitraum gestellt, vielleicht etwas später[30]. Darauf könnte auch der Umstand hindeuten, daß Trogus bei Erwähnung des Oroles einige Angaben über die Daker machen mußte, während Justinus im Prolog des XXXII. Buches über sie wie über einen bereits bekannten Volksstamm spricht.

Im Prolog erwähnt Justinus Ereignisse, die sich in den letzten Jahren der Herrschaft Philipps V. von Makedonien (221—179) und in den ersten Regierungsjahren seines Nachfolgers, Perseus (179—168) zutrugen: die Ermordung des anderen Sohnes König Philipps V., Demetrios, wegen seiner römerfreundlichen Gesinnung. die Herbeirufung der Bastarner durch Philipp, und deren Versuch, nach Italien zu

---

[24] C. Daicoviciu, in *SCIV*, VI, 1955, S. 50; *IstRom*, I, 1960, S. 318; *ActaMN*, VI, 1969, S. 461, 463; R. Vulpe, in *IstRom*, I, 1960, S. 244; H. Daicoviciu, *a. a. O.*, S. 72.

[25] E. Chirilă — N. Chidioşan, *Tezaurul de monede dace de la Almaş*, în *ActaMN*, II, 1965, S. 118.

[26] M. Rusu, in *BerRGK*, 50, 1969, S. 189—191 und die Karte mit den Keltenfunden.

[27] Pomp. Trog., XXXII, 3, 16.

[28] Ders., Prolog zum XXXII. Buch.

[29] Siehe oben, Anm. 4, 6.

[30] C. Daicoviciu, in *IstRom*, I, 1960, S. 282 („... Rubobostes und Oroles von Beginn des 2. Jhs...“), S. 318 („Die organisatorischen Fähigkeiten des Rubobostes am Beginn des 2. Jhs...“); ders. in *ActaMN*, VI, 1969, S. 461 („... eine Herausbildung, eine Festigung der Macht der Daker um das Jahr 200 und im 2. Jh. v.u.Z. unter einem König mit Namen Rubobostes“); R. Vulpe, *ebd.* („Eine ebenfalls bei Justinus erhaltene Stelle spricht etwa zur selben Zeit [des Oroles], von einem Anwachsen der dakischen Macht unter einem König namens Rubobostes ..., der, vielleicht, einer der Nachfolger des Oroles sein könnte“); H. Daicoviciu, *ebd.* („Der römische Historiker erwähnt etwa zu Anfang des 2. Jhs. ein von ihm „incrementa Dacorum per Rubobostem regem“ genanntes Phänomen,... war wohl Rubobostes ein Nachfolger des Oroles oder dessen Zeitgenosse in einer anderen Gegend Siebenbürgens?“).

gelangen; darauf folgt die Abschweifung auf Ereignisse in Illyrien (der Rückzug der Kelten nach Gallien), der Ursprung der Pannonier und das „Anwachsen (der Macht) der Daker unter König Rubobostes". Die Erzählung der auf die Bastarner bezüglichen Ereignisse bricht im Prolog mit den ersten Regierungsjahren des Perseus ab. In der Folge faßt Justinus, ebenfalls im Prolog, den Text des Pompejus Trogus kurz zusammen: „ut Galli, qui occuparant Illyricum, rursus rediderunt in Galliam", während im XXXII. Buch 3, 5—8, sowohl vom großen Kelteneinfall in die Balkanhalbinsel im ersten Drittel des 3. Jhs. v.u.Z. die Rede ist, als auch von der Heranziehung der keltischen Skordisker durch Philipp V. zu dem gegen Rom geplanten Krieg, worüber auch Titus Livius[31] berichtet. Dieser erwähnt die mit der Ankunft der Bastarner verknüpften Ereignisse in der Balkanhalbinsel, sowie auch die Rückkehr der mit den Bastarnern verbündeten Skordisker in ihre Gebiete[32], im Winter 175/174. Es scheint also, daß der Bericht des Pompejus Trogus über die Ereignisse im Illyricum ebenfalls mit den ersten Regierungsjahren des Perseus abbricht, und daß Justinus im Prolog zum XXXII. Buch sich damit begnügte, den Rückzug der Kelten nach Gallien zu erwähnen und die Nachrichten über die Skordisker überging.

Wir wissen nicht, durch welches politisch-militärische Ereignis in Pannonien, das bei Justinus fehlt, Pompejus Trogus veranlaßt wurde, über die Herkunft der Pannonier zu berichten. Es könnte aber sein, daß dieser Bericht in den Historien des Trogus auf einer Verwechslung mit der Ansiedlung der Tectosagen in Pannonien[33] beruht. Sicher ist nur, daß im XXXII. Buch des Pompejus Trogus in der Zusammenfassung des Justinus der Faden der Erzählung mit den Ereignissen aus der Zeit des Perseus fortgesetzt wird. Daher ist zu vermuten, daß auch die wertvollen Nachrichten über Rubobostes, die Justinus in der lakonischen Bemerkung über „das Anwachsen (der Macht) der Daker" zusammenfaßt, Ereignisse aus dem dritten, vielleicht auch dem vierten Jahrzehnt des 2. Jhs. v.u.Z. betreffen. Der Zusammenhang, in dem der Dakerfürst erwähnt wird, macht eine solche Datierung wahrscheinlich, umso mehr, als ihr die archäologischen Beobachtungen nicht widersprechen.

I. GLODARIU

31 Tit. Liv., XL, 57, 7; vgl. A. Mócsy, *RE*, Suppl. IX (1962), Sp. 527—528.
32 Liv., XLI, 19, 7—8.
33 Pomp. Trog., XXXII, 3 12; vgl. Mócsy, *a. a.* O., Sp. 527.

DESCOPERIRI MONETARE ANTICE ÎN TRANSILVANIA (VII)*

A. Tezaure

I. *Vişea*, jud. Cluj. Tezaur compus din 133 monede dace de argint de tip Pink, pl. XVI/308 şi VII/141. Muzeul de Istorie Cluj. În curs de prelucrare de E. Chirilă.

II. *Stîna*, jud. Sălaj. Tezaur de monede dace de argint, descoperit în 1959 sau 1960. Pe lîngă o piesă cunoscută mai de mult [1], Muzeul Zălau a mai achiziţionat încă trei piese din acest tezaur:

1. Tetradrahmă de tip Crişeni—Berchieş [2], încadrîndu-se în grupa III, varianta A, a acestui tip. G = 13,90 D = 23.
2. Tetradrahmă de tip Crişeni—Berchieş, încadrîndu-se în grupa IV, varianta C a acestui tip. G = 14,05 D = 23 — 24.
3. Tetradrahmă de tipul Pink, pl. XVIII/349. G = 13,05 D = 22 — 23.

B. Piese izolate

4. *Oradea*. Drahmă de la Filip III (323—316) descoperită în curtea casei din strada Porţile de Fier, nr. 8, în 1963. Cf. H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, III/2, Berlin, 1935, pl. XXXI/39. G = 3,94 D = 18. Colecţia Liceului nr. 1, Oradea. Informaţie prof. T. L. Roşu, Oradea.

---

* În lucrarea de faţă folosim următoarele abreviaţiuni:

Pink=K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und Ihrer Nachbarn*, Budapest, 1939.

M=A. Maier, *Die Silberprägung von Apollonia und Dyrrhachium*, în *NumZ*, N. S. I, 1908, p. 1 sqq.

B = E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la République Romaine*, vol. I — II, Paris, 1885—1886. GR=H. A. Grueber. *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, London, 1910.

S=E. A. Sydenham, *The coinage of the Roman Republic*, London, 1952.

Strack = P. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, vol. I — III, Stuttgart, 1931—1937.

G = greutatea în grame

D=diametrul în milimetri

[1] E. Chirilă şi colab., *Descoperiri monetare antice în Transilvania*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 467, fig. 3. Moneda figurează însă acolo ca piesă izolată.

[2] E. Chirilă, *Der dakische Münzschatz von Crişeni-Berchieş*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 185—200.

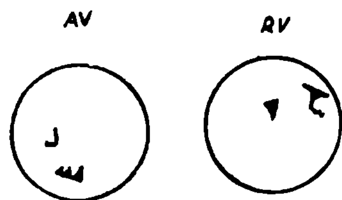

Fig. 1 — Contramărcile de pe piesa nr. 11.

5. *Dej*. Tetradrahmă dacă de tipul Pink, pl. XII/244. G = 14,88 D = 23. Münzkabinett. Bodemuseum, Berlin [3].

6. *Oradea*. Piesă de tip Biatec, dar diferită de variantele cunoscute pînă acum [4]. G = 16,90 D = 23. Muz. Oradea.

7. *Cluj*, împrejurimi. Tetradrahmă thasiană de tip Dionysos — Herakles, cu sigla M. Imitaţie? G = 13,27 D = 28 — 30. Muz. Zălau.

8. *Cluj*. Monedă dyrrhachiană de tip Dionysios — Meniskos. M, 201. G = 2,90 D = 20. Muz. Turda.

9. *Cluj*. Monedă dyrrhachiană de tip Philodamos — Xenon. M, 388. G = 3,17 D = 19. Muz. Turda.

10. *Zaul de Cîmpie*, jud. Mureş, pe locul numit „Lîngă Tăuri". la est de sat. Denar republican al monetarilor Q. Curtius — M. Silanus. B, I, nr. 2; 114 e.n.; GR: 124—103 î.e.n.; S = 108 — 107 e.n. G = 3,75 D = 19. Colecţia Şcolii generale din localitate.

11. *Cheud*, com. Năpradea, jud. Sălaj. Denar republican al monetarului Ti. Quinctius Trogus, cu două contramărci pe avers şi două pe revers [5]. Pe revers în spatele călăreţului litera F. B, II, nr. 6; 104 î.e.n.; GR: 91 î.e.n.; S = 105 î.e.n. Fig. 1. G = 3,57 D = 19. Muz. Zălau.

12. *Ghenci*, jud. Satu Mare. Dupondius de la Vespasian, 72—76 e.n. Coh. [2], I/151—156. G = 11,54 D = 26. Muz. Carei.

13. *Urziceni*, jud. Satu Mare. Denar suberat de la Traian, 103—111 e.n. Coh. [2], II/64; Strack, I, p. 116—119. Muz. Carei.

14. *Dindeşti*, jud. Satu Mare. Denar de la Hadrian. 119—123 e.n. Coh. [2], II/234; Strack, II, p. 93. Muz. Carei.

15. *Pata*, jud. Cluj. Sestertius de la Hadrian, 128—132 e.n. Coh. [2], II/725; Strack, II, p. 129. G = 24,27 D = 32. MuzIstCluj.

16. *Pir*, jud. Satu Mare. Denar de la Antoninus Pius, 148 e.n. Coh. [2], II/283; cf. Strack, III, p. 136, pl. II/173. Muz. Carei.

17. *Pir*, jud. Satu Mare. Denar de la Marcus Aurelius, 169 e.n. Coh. [2], II/412. Muz. Carei.

18. *Berea*, com. Ciumeşti, jud. Satu Mare. Denar de la Lucius Verus, 163 e.n. Coh. [2], III/156. Muz. Carei.

---

[3] Datorăm informaţia şi fotografia piesei lui H. D. Schultz de la Bodemuseum, Münzkabinett.

[4] Vezi tipurile date de V. Ondrouch, *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy* [Monede celtice de tip Biatec în Bratislava], Bratislava, 1958, pl. I — XX.

[5] Contramărcile nu figurează nici în lucrarea lui G. G. Belloni, *Le monete romane dell'età repubblicana*, Milano, 1960, tav. I—II, nici între cele date de E. Chirilă — I. A. Aldea, *Tezaurul monetar de la Dobîrca, sec. II î.e.n. — sec. I e.n.*, în *ActaMN*, V, 1968, pl. IV.

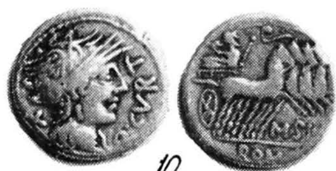

Planşa — Numărul de ordine al pieselor de pe planşă corespunde cu cel din lista monedelor.

19. *Zaul de Cîmpie*, jud. Mureş. Din aceeaşi zonă ca şi nr. 10. Sestertius de la Caracalla, 214 e.n. Coh.[2], IV/254. G = 19,95 D = 32. Colecţia şcolii locale.

20. *Carei*, jud. Satu Mare. Follis de la Constantius II, 353 e.n., emis la Sirmium. În exergă SIRM. Coh.[2], VII/342. G = 2,57 D = 20. Muz. Carei.

E. CHIRILĂ — V. LUCĂCEL — Z. MILEA — I. NÉMETI — I. ORDENTLICH

ANTIKE MÜNZFUNDE IN SIEBENBÜRGEN (VII)

(Zusammenfassung)

Es werden Hort- und Einzelfunde vorgelegt. Ein dakischer Hort von *Vişea* (Bez.Cluj), mit 133 Münzen vom Typ Pink, Taf. XVI/308 und Taf. VII/141. Ein dakischer Hort von *Stîna* (Bez.Sălaj), aus dem drei Münzen vom Typ Crişeni-Berchieş (Anm. 1—2) und eine vom Typ Pink, Taf. XVIII/349 wiedergefunden werden konnten.

Einzelfunde: eine Drachme von Philipp III., eine dakische Münze vom Typ Pink, Taf. XII/244, eine Münze vom Typ BIATEC in einer neuen Variante, eine thasische Tetradrachme, zwei dyrrhachische Münzen, zwei republikanische Denare (Nr. 11 mit je zwei Gegenstempeln auf Avers und Revers, Abb. 1), ein Dupondius von Vespasian, ein Denar von Trajan, ein Sestertius und ein Denar von Hadrian, je ein Denar von Antoninus Pius, Marcus Aurelius und Lucius Verus, ein Sestertius von Caracalla und ein Follis von Constantius II. (Die laufenden Nummern der Münzen auf den Tafeln entsprechen denen der Liste.)

RANISSTORUM, ULTIMUL PUNCT DE SPRIJIN AL LUI DECEBAL*

În Grammeni, un mic sat din Macedonia, în apropierea anticului Philippi, a ieşit la iveală în 1965 o uriaşă piatră funerară, în a cărei inscripţie răposatul se laudă că l-ar fi prins pe *Decebal* şi capul i l-ar fi dus la Traian la *Ranisstorum*. Publicăm monumentul însoţit de un amplu comentariu într-o altă revistă[1]. Totuşi, în urma amabilei invitaţii a Profesorului Dr. C. Daicoviciu, îl reproducem şi aici (fig. 1), datorită excepţionalei sale importanţe pentru istoria României, adăugînd cîteva observaţii în legătură cu oraşul dacic *Ranisstorum*, necunoscut pînă acum.

Inscripţia se prezintă după întregiri în felul următor:

Ti(berius) Claudius / Maximus, vet(eranus) / [s(e)] v(ivo) f(aciendum) c(uravit). Militavit / eque(s) in leg(ione) VII C(laudia) p(ia) f(ideli), fac/[5]tus qu(a)estor equit(um), / singularis legati le/gionis eiusdem, vexil/larius equitum, item / bello Dacico ob virtu/[10]te(m) donis donatus ab im/p(eratore) Domitiano. Factus dupli(carius) / a divo Troiano(sic) *in ala secu(n)d(a) / Pannoniorum, a quo et fa(c)/tus explorator in bello Da/[15]cico et ob virtute(m) bis donis / donatus bello Dacico et / Parthico, et ab eode(m) factus / decurio in ala eade(m), quod / cepisset Decebalu(m) et caput /[20] eius pertulisset ei Ranissto/ro. Missus voluntarius ho/nesta missione a Terent[io Scau]/riano, consulare [exerci]/tus provinciae nov[ae? Mes/[25]opotamiae . . . .].*

Ti. Claudius Maximus, originar probabil din Philippi, deoarece acolo se va retrage, a intrat prin anul 85 e.n. ca recrut în *legio VII Claudia*, staţionată atunci în Viminacium din Moesia Superioară. Încadrat călăreţ *(eques)* în legiune, a fost ridicat la rangul de *quaestor equitum* şi apoi de *singularis* al legatului legiunii. Ultimele două grade erau pînă acum necunoscute. *Singulares* sînt gărzile personale ale

* Prof. M. P. Speidel (University of Hawaii, Honolulu, S.U.A.) a avut amabilitatea de a trimite profesorului C. Daicoviciu articolul „Ranisstorum, Decebalus' letzter Stützpunkt" spre a fi făcut cît mai repede cunoscut în România. Mulţumindu-i, publicăm, fără modificări, articolul, în traducerea românească a asist. univ. Ioan Piso. În formă amplă, articolul prof. Speidel apare în *Journal of Roman Studies*, vol. LX 1970. — COMITETUL DE REDACŢIE.

[1] M. P. Speidel, *The Captor of Decebalus*, în *JRS*, LX, 1970.

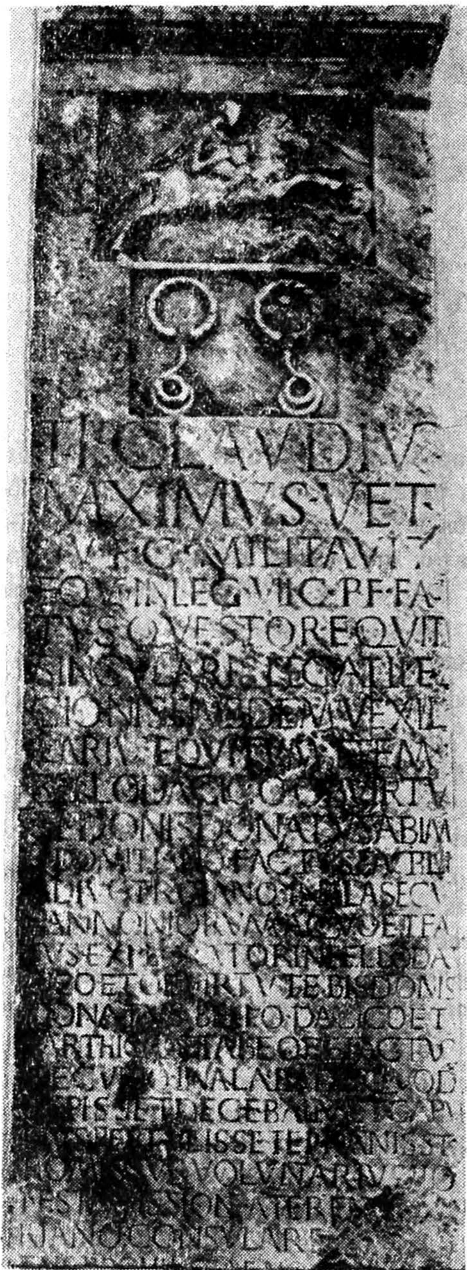

Fig. 1. — Piatra funerară a lui Ti. Claudius Maximus. Muzeul arheologic Kavalla (Grecia)

ofiţerilor superiori. După o ipoteză seducătoare a lui C. Patsch, legatul legiunii a VII-a Claudia (în care servea Maximus) putea fi chiar acel Longinus, care la începutul celui de al doilea război căzuse în mîinile lui Decebal şi-şi luase viaţa pentru a nu-l sili pe Traian să-l răscumpere cu preţul unor mari concesii făcute dacilor[2].

Oricum, Maximus fu întîi avansat la funcţia de *vexillarius equitum* (stegar al escadronului legiunii) şi dobîndi în războiul dacic al lui Domiţian distincţii militare, despre care Dio scrie că Domiţian le-ar fi conferit doar pentru a simula o victorie[3]. Pentru prima oară e atestat direct faptul că legiunea a VII-a Claudia a luptat în acest război.

Traian l-a înaintat pe Maximus la rangul de *duplicarius* (subofiţer de cavalerie) în *ala II Pannoniorum* (unitate de cavalerie), care staţiona tot în Moesia Superioară[4]. În al doilea război dacic, Maximus se afla în fruntea unei formaţiuni de *exploratores* (cercetaşi), în mîinile cărora căzu Decebal fugind, după cum arată scena CXLV a columnei lui Traian. Sinuciderea lui Decebal e înfăţişată în relieful din partea de sus a monumentului nostru: regelui care cade pe spate murind îi scapă din mînă pumnalul încovoiat cu care-şi tăiase beregata.

Desigur, Maximus se cam laudă vorbind de „prinderea lui Decebal", lucru făcut apoi şi de propaganda imperială în urma victoriei[5]. Capul regelui i-l aduse împăratului la *Ranisstorum.* După cum am putut dovedi, împăratul însuşi arată oştirii capul lui Decebal în scena CXLVII, anunţînd victoria

---

2 C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, în *Sitzungsberichte Akad.*, Wien, 1937, p. 101, la Cassius Dio, LXVIII 12, 1 sqq.
3 Cass. Dio, LXVII 7, 2.
4 Wagner, *Dislokation*, p. 61.
5 SEG, IX 101 Νέρβας Τ[ραιανὸς Σεβαστὸς τὸν τῶν Δακων μόναρ]χον Δεκιβαλλον ἔλαβε.

printr-o *adlocutio* (alocuţie)[6]. Mai tîrziu capul fu adus la Roma şi aruncat pe scările Gemoniei, aşa cum se obişnuia cu cadavrele răufăcătorilor executaţi[7].

Pentru fapta sa Maximus a fost numit *decurio* (decurion). A servit în armată peste timpul prescris *(voluntarius)*, iar înainte de „lăsarea la vatră" *(honesta missio)* a mai dobîndit şi distincţii militare în războiul purtat de Traian cu parţii. *Torques* (colane) şi *armillae* (brăţări), pe care le-a obţinut, sînt reprezentate pe monument; e ciudat faptul că lipsesc *phalerae*-le (plăcuţe de metal). Aflăm aici că *ala II Pannoniorum,* care aparţinuse la început garnizoanei Daciei, a luat parte la războiul partic al lui Traian. Aşadar, Traian a lăsat Dacia în mare măsură descoperită retrăgînd trupe, iar Hadrian, departe de a renunţa la Dacia cum se afirmase[8], a sporit numărul trupelor din provincie, readucînd şi aşezînd în Dacia Porolissensis *ala II Pannoniorum*[9].

Deosebit de surprinzătoare şi valoroasă este ştirea că D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei[10], a fost mai tîrziu însărcinat de Traian şi cu organizarea uneia dintre provinciile răsăritene nou cucerite, probabil a Mesopotamiei, evident fiindcă îşi îndeplinise cu succes misiunea în Dacia.

Ranisstorum este un toponimic dacic atestat aici pentru prima dată. A doua sa componentă e cunoscută din alte nume de localităţi, ca *Durostorum, Getystyrum* sau pur şi simplu *Sturum,* însemnînd pe cît se pare „localitate, loc, oraş"[11]. Prima componentă, *Rani(s)-*, se întîlneşte în epitetul tracic al lui Apollo „Raniskelenos"[12], necunoscîndu-i-se însă înţelesul[13].

Ce se poate spune despre localitatea însăşi? Acel castru de legiune, în care capul lui Decebal fu arătat oştirii, se numea cu siguranţă *Ranisstorum.* El trebuie însă să-şi fi primit numele de la o aşezare dacică din apropiere. Că aceasta va fi fost importantă prin mărimea ei reiese din faptul că în inscripţia sa funerară Maximus o presupune cunoscută cititorului.

Încă Cichorius a admis că Traian a ridicat în Transilvania un *castrum stativum,* de unde a condus ultimele operaţiuni militare[14]. După cucerirea cetăţilor şi victoria de pe cîmpurile de bătălie, nemairămînînd altceva de făcut decît de a-i urmări pe dacii fugari, împăratul nu se va mai fi deplasat de la un castru de etapă la celălalt. Astfel se poate presupune că tabăra care figurează în scena CXLI a columnei lui

---

[6] M. Speidel, în AJA, 1971.

[7] Cass. Dio, LXVIII 14,3; Fasti Ostienses ad annum 106: *Decebali [caput... in sca]lis Gemoni[is iacuit].*

[8] Eutropius, VIII 6,2; cf. Cass. Dio, LXVIII 13,6.

[9] Despre *exercitus Daciae Porolissensis* şi originea unităţilor sale: M. Macrea, *Dacia,* N.S., VIII 1964, p. 145—160. *Ala II Pannoniorum* este identică cu *ala II Gallorum et Pannoniorum,* cf. C. Daicoviciu — D. Protase, *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis,* în *JRS,* LI 1961, p. 63—70, în special p. 66 (*ActaMN,* I 1964, p. 163—178).

[10] E. Groag, *Terentius,* în RE, V A, 669—672.

[11] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste,* Viena, 1957, p. 480. Emendarea lui „Sturum" în „Asturum" la Geograful Ravenat, 177 de către C. Patsch (JÖAI, VI 1903, Bbl. 74) nu este justificată.

[12] IGB, IV, 1928.

[13] Legătura cu un toponimic **Raniskela* (G. Mihailov, IGB, IV p. 322) nu este convingătoare de vreme ce de pildă Asklepios dela Glava Panega e numit cînd Saldobyssenos, cînd Saldokelenos (IGB, II 526; 531), *-kelenos* putînd să fie cu greu un sufix al unui toponimic. Poate că *Rani-s-* se referă chiar la Apollo.

[14] C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule,* Textband, III, Berlin, 1900, p. 345.

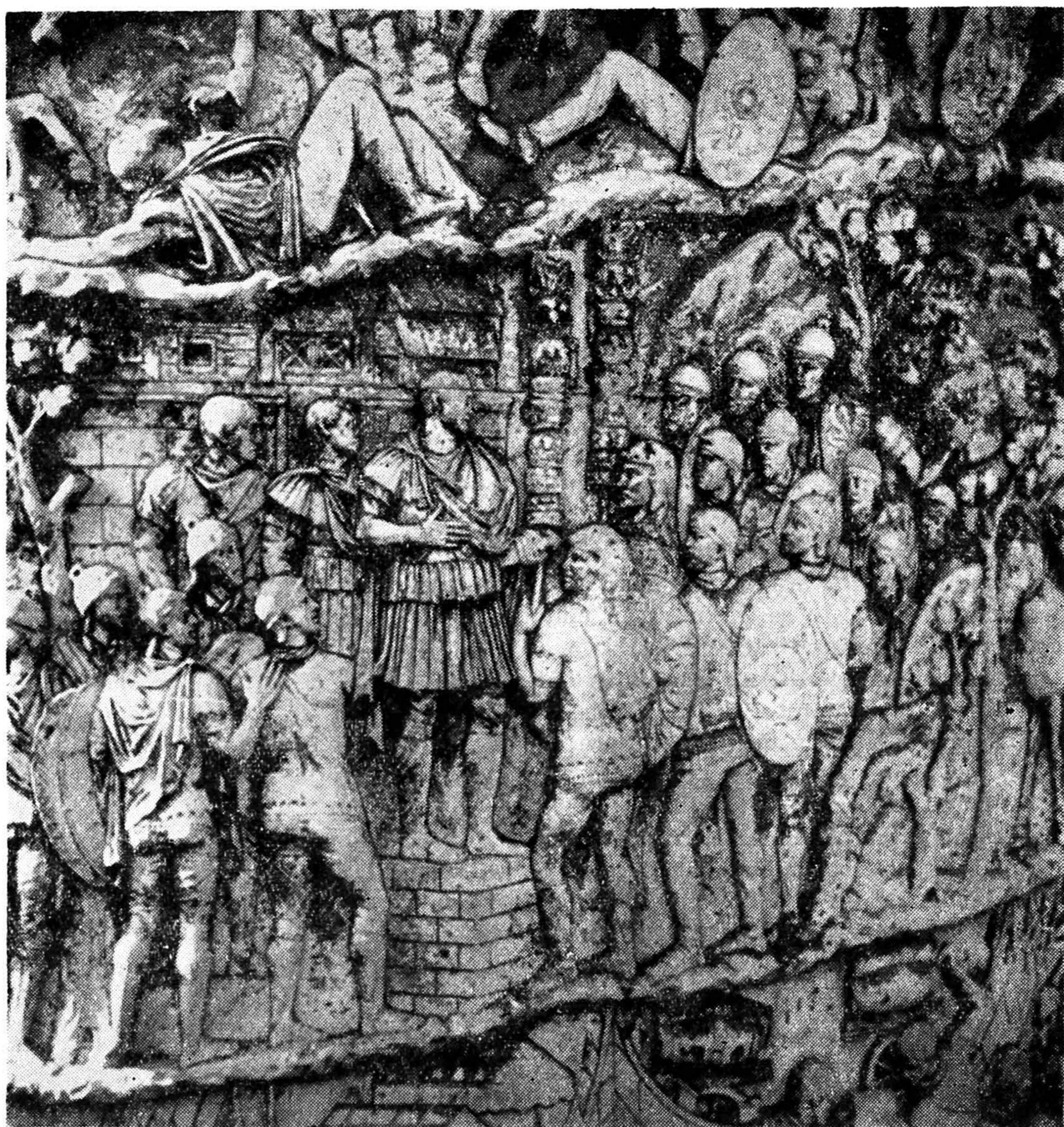

Fig. 2. — Scena CXXXVII de pe Columna lui Traian (Roma): alocuţiunea împăratului în faţa oraşului Ranisstorum (Foto: Institutul Arheologic German, Roma)

Traian şi de la care începe urmărirea lui Decebal reprezintă deasemenea localitatea Ranisstorum. C. Patsch a făcut încă un pas înainte presupunînd stabilirea cartierului general al împăratului lîngă oraşul înfăţişat în scena CXXXVII (fig. 2), de vreme ce comoara lui Decebal a fost adusă acolo [15]. Această interpretare e sprijinită acum de faptul că, după cum arată monumentul nostru, cartierul general al lui Traian trebuie să fi fost aşezat în apropierea unui oraş mai important, deci tocmai *Ranisstorum*.

[15] C. Patsch, *op. cit.*, p. 116.

În faţa oraşului, Traian le ţine soldaţilor o alocuţie. Cu ce scop? Alocuţiile sînt reprezentate pe columnă fie la început de campanii [16], fie după succese hotărîtoare: în primul război după luptele de la Tapae, Adamclissi şi Sarmizegetusa, ca şi după sfîrşitul victorios al acestui război [17]; în al doilea război după cucerirea Sarmizegetusei şi totodată după moartea lui Decebal [18]. Trebuia, aşadar, să fi avut loc un succes hotărîtor. C. Patsch a văzut atare succes hotărîtor în respingerea izbutită a atacului reprezentat cu două scene înainte asupra castrului auxiliar [19]. Nu e nici o îndoială că acţiunea a fost importantă pentru daci, lucru dovedit de prezenţa lui Decebal. Să fi fost însă acesta un succes roman comparabil cu cele enumerate de noi? Ne îndoim.

S-ar putea admite mai degrabă că succesul atît de important este înfăţişat chiar pe scena alocuţiei sub chipul marelui oraş puternic fortificat. În scena premergătoare dacii părăsesc un oraş asemănător, exprimînd clar prin mimică teama în faţa unui duşman neînfăţişat, dar care se apropie. În scena noastră acest duşman e apoi reprezentat: împăratul cu grosul trupelor. Prima scenă nu poate fi explicată decît în legătură cu a doua, ambele privind acelaşi oraş. Căderea acestuia dă ocazia, ca de altfel puţine evenimente hotăritoare din timpul războiului, unei *adlocutio*.

Unde era situat oraşul? După cum vom arăta mai pe larg în altă lucrare, scenele CXXXI—CXXXVII ale columnei trebuie înţelese în felul următor: după cucerirea capitalei dacice romanii continuă să înainteze în interiorul Transilvaniei şi trec o apă, care nu putea fi alta decît Mureşul. În timp ce dacii îşi părăsesc fortificaţiile de pe mal pentru a se năpusti asupra trupelor auxiliare trecute cele dintîi dincolo, legiunile, trecînd rîul în bărci dinainte pregătite, ocupă terenul lăsat descoperit şi se îndreaptă către marea aşezare, care e cedată în consecinţă fără luptă. Oraşul se găsea prin urmare dincolo de Mureş [20] şi nu putem să nu ne gîndim la Apulum, centrul strategic al ţării.

În adevăr, săpăturile au scos la iveală lîngă Apulum un oraş dacic întărit şi de proporţii neobişnuite, Piatra Craivii [21], în care putem recunoaşte pe bună dreptate *Ranisstorum*. După nume putea fi în acelaşi timp un oraş sfînt. Căderea lui a dat o asemenea lovitură conducătorilor daci, încît au socotit războiul pierdut iar cei care n-au ales fuga ori supunerea, s-au sinucis. Cartierul general al lui Traian a devenit însă acel castru de legiune din care s-a dezvoltat apoi un oraş — *Canabae legionis XIII Geminae*, Apulum de mai tîrziu.

MICHAEL P. SPEIDEL

RANISSTORUM, DECEBALUS' LETZTER STÜTZPUNKT

Die vorliegende Mitteilung ist eine gekürzte Fassung in rumänischer Übersetzung des in *JRS*, LX, 1970 erscheinenden Artikels (vgl. Anm. * und 1).

16 Scenele X, LIV, CIV.
17 Scenele XXVII, XXXIV, LXXIII, LXXVII.
18 Scenele CXXV, CXXXVII, CXLVII.
19 C. Patsch, *op. cit.*, p. 116.
20 C. Patsch (*op. cit.*, p. 115) explică construirea de vase din scena CXXXIII ca o trecere pe ţărmul opus, dar presupune totodată că grosul trupelor ar fi trecut din nou Mureşul printr-un vad, iar bărcile ar servi doar unui mic detaşament de rezervă, — o contradicţie evidentă.
21 D. Berciu, în: F. Millar, *The Roman Empire and its Neighbours*, New York, 1967, p. 273. I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii*, în CELTICVM XII (Supplément à OGAM, Nº 98, 1965).

NOTE EPIGRAFICE*

1. O inscripţie votivă din Germisara (?)

Sporul neîntrerupt al descoperirilor arheologice-epigrafice continuă să compenseze marile pierderi şi să umple unele goluri largi ale documentării privind desfăşurarea multilaterală a vieţii sociale şi economice, a romanismului Daciei carpatice în cursul celor 17 decenii ale stăpînirii imperiului. Rezultatele impresionante ale cercetărilor arheologice sistematice de mari proporţii dezvoltate cu deosebire în ultimele două decenii în ţara noastră sînt mereu amplificate cu achiziţii „fortuite" prin sîrguinţa şi zelul muzeografilor-arheologi ajutaţi de participarea pasionată a nenumăraţilor „nespecialişti" sprijinitori şi iubitori desinteresaţi ai arheologiei şi istoriei îndepărtate a ţării noastre: intelectualii oraşelor şi satelor, muncitorii şi ţăranii animaţi de dragostea pentru trecutul şi relictele lui materiale arheologice (în sensul larg şi complex al termenului) de interes şi de valoare documentară deosebită, — materiale care prin natura şi situaţia lor topografică pot fi observate mai greu ori scapă adesea total atenţiei cercetătorilor din instituţiile de specialitate. Rîvna aşa-numiţilor „amatori şi diletanţi" a dus la descoperirea şi punerea în circuitul bibliografiei internaţionale a unor piese arheologice (adevărate „surprize" ştiinţifice), de semnificaţie nu numai locală (topografic-arheologică), dar şi de valoare documentară majoră, cu privire la istoria generală a Daciei şi chiar a lumii antice greco-romane, îmbogăţind informaţiile despre elementele, organizarea şi funcţionarea aparatului complex militar şi administrativ al imensului imperiu roman.

Între descoperirile de valoare deosebită privind istoria Daciei romane ce s-au făcut în ultimul deceniu se numără cele din zona de la nord de Geoagiu (Gyógy, jud. Hunedoara), provenind din „fondul" materialului documentar al vestitei aşezări civile şi balneo-climaterice GERMISARA daco-romană, alături de care se află castrul unităţii auxiliare „britannice"[1]. De aici au „emigrat" către nord fiind trans-

---

* *Seria XIII.* — *Seria XII* în *Studii Clasice,* XII 1970, p. 161—170, unde sînt indicate şi seriile precedente; cf. *ActaMN,* V p. 451.

[1] Este *Numerus Singularium Britannicorum,* staţionat în castrul de lîngă Cigmău; *Sargetia,* V 1968 [1969], p. 95—97.

portate în cursul sec. XVIII—XIX-lea mai multe altare votive romane la bisericile româneşti pe traseul Almaş şi Brad „în creerii" Munţilor Apuseni; cinci asemenea piese aşezate şi adaptate ca excelent picior de prestol în vechile biserici româneşti (majoritatea de lemn) au fost semnalate (unele achiziţionate pentru muzeele hunedorene) pînă acum, prin osîrdia muzeografilor regiunii (prof. dr-doc. O. Floca-Deva, dr I. V. Todea-Orăştie ş.a.) şi a altor intelectuali localnici; din ele, trei au fost publicate cu comentarii necesare: altarele din Poiana[2], Almaşu Mic de Munte (Almăşel)[3], Curechiu[4]; o piesă de piatră aproape total corodată, la Balşa: mare altar cu ornament pe faţa principală a capitelului, de circa 100 × 60 × 42 cm, din inscripţie se văd cu greu numai citeva litere (...ARV... şi ...RV...?)[5].

La acestea se adaugă altarul aflător în situaţie identică, la Almaşu de Mijloc (jud. Alba), semnalat în a. 1968 de preotul Ioachim Danciu (administratorul de atunci al acestei parochii, care ne-a informat prin prof. O. Floca): în vechea biserică de lemn[6] se află adaptată ca picior de prestol în altar o *ara*, bloc mare de piatră (gresie dură), răsturnat cu capul în jos înfipt în duşumea, avînd capitelul spart şi lipsă, integral (probabil încă din vechime). Dimensiunile: înălţimea părţii vizibile deasupra podelii 94, lăţimea maximă (baza) 70, grosime 60 cm; baza are profilatură simetrică, destul de frumos executată, iar textul este scris corect, limpede, slovele incizate adînc şi destul de elegante (opera unui dibaciu meşter pietrar de pe valea Mureşului central), în rîndul 1—8 înalte de 4 cm, în r. ultim (VSLM) de 5 cm; între cuvinte, la mijloc de rînd, „punctuaţia" este adoptată, dar nu peste tot; unele litere sînt mai mici (cifra „III" în r. 4; 0 în cuvîntul „CoL"), ligaturi r. 5 A+E (PRAEF), r. 7 E+T. Studierea şi fotografierea epigrafei s-a putut face[7], în condiţiile foarte grele de lumină, spaţiu şi vizibilitate ale strîmtorii din altarul bisericuţei almăşene, care au permis (cu lumină artificială improvizată) numai

---

2 *ActaMN*, III 1966, p. 452—3 (P. Furius Saturninus — leg.aug.pr.pr.).

3 *Apulum*, V 1965, p. 551—5 (C. Caerellius Sabinus — leg.aug.leg. XIII Geminae, leg.aug.pr.pr. provinciae Raetiae); este o inscripţie necunoscută anterior („inedită"), înţeleasă greşit în *AnnÉp*, 1965, 40 ca „reprend l'étude d'une inscription de Germisara...".

4 CIL III 940, *Sargetia*, V p. 98—101 (Nymphis Aug. pro salute imp. caes. Titi Ael(i) Hadr(iani) Antonini Aug. Pii p(atri) p(atriae) M. Statius Priscus leg.aug.pr.pr.).

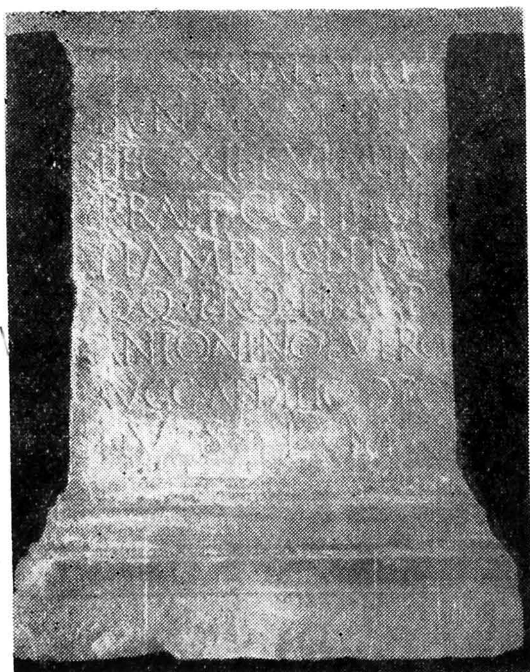
5 Exemple de altare romane epigrafice adaptate ca picior de prestol în bisericile româneşti se citează în *ActaMN* V p. 547 şi în *Sargetia* V p. 103, nota 11, la care ar fi de adăugat cele observate ulterior la biserica din Feneş (jud. Alba), de lîngă şosea, altar foarte probabil anepigraf, la a doua biserică (din interiorul satului, spre est de şosea) un altar cu cîmpul inscripţiei încadrat de chenar, textul foarte corodat, acoperit cu var, indescifrabil.

6 Biserica de lemn din Almaşu de Mijloc, cu vechime necunoscută [dar desigur din sec. XVIII-lea] este construită din bîrne groase de stejar, tencuită în interior; altarul pe înălţimea naosului şi în arc frînt. Are două intrări spre sud. Dimensiunile 14,20 × 5,50 × 16 m. Turnul mijlociu în clopotniţă are cîteo fereastră dublă. Biserica este în stare slabă. La a. 1733 exista biserică în sat; doi preoţi uniţi (Informaţie prof. At. Popa, Cluj). Satul Almaşu de Mijloc (Középalmás) este menţionat pentru prima dată în documente la a. 1511 (C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, Bucureşti, I 1967, p. 31).

7 În seara zilei de 8 iulie 1968 cu ajutorul lui M. G. Florea (Turda); în 9 oct. 1969, cu V. Wollmann, pr. A. Văleanu şi I. Pîrva.

înregistrarea unei mediocre fotograme parțiale, după care desenul linear. Textul păstrat este peste tot simplu, limpede, fără dificultăți de lectură (fig. 1):

. . . .	. . . .
. . . .	. . . .
. . . .	. . . .
DECVRIALIS TRI	decurialis tri-
BVNICIVS ∘ TRIB	bunicius, trib(unus)
LEG ∘ XII ∘ FVLMIN	leg(ionis) XII Fulmin(atae),
PRAEF ∘ COH ∘ III CYR	praef(ectus) coh(ortis) III Cyr(enaicae),
FLAMEN CoL ∘ PRAEF	flamen col(oniae), praef(ectus)
Q Q ∘ PRO ∘ I M P P	q(uin)q(uennalis) pro imp(eratoribus)
ANTONINO ET VERO	Antonino et Vero
AVGG ∘ AEDILIC ∘ DEC ∘	aug(ustis), aedilic(ius), dec(urio)
V ∘ S ∘ L ∘ M	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

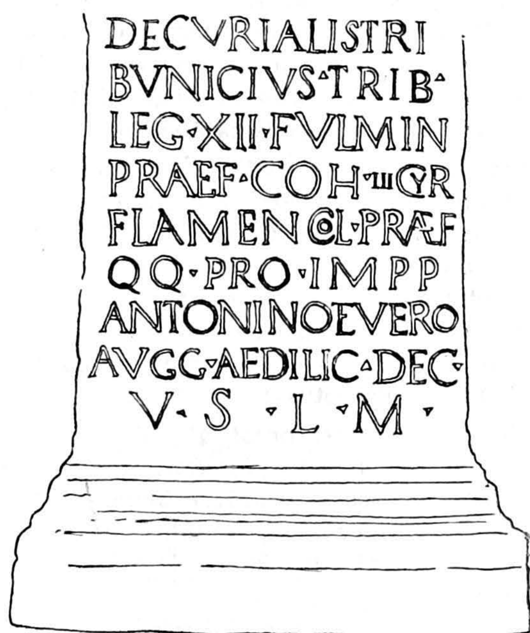

Fig. 1 — Altar votiv în biserica românească din Almașu de Mijloc (jud. Alba)

Traducere: „[. . . . . . . / . . . . / . . . . ?] / decurialis tribunicius, tribunus în legiunea XII Fulminata, prefect al cohortei III Cyrenaica, flamen al coloniei, prefect quinquenal pentru (înlocuind pe) împărații Antoninus și Verus augustii, ediliciu, decurion, promisiunea făcută a împlinit-o cu bucurie după merit (zeului care i-a împlinit dorința și rugăciunea)".

În partea de sus (îngropată în podeaua altarului), la începutul epigrafei, lipsesc acum cîteva rînduri, cel puțin trei (sau patru?), conținînd în rîndul 1 (și 2?) numele zeității (-lor?) onorate și adorate; r. 2—3 numele dedicantului credincios și recunoscător, urmat poate de încă vreun titlu sau funcție precedînd pe DECVRIALIS din

primul rînd păstrat. Este un prinos epigrafic, altar *(ara)* de stil şi dimensiuni impozante, făcut unei zeităţi de către un important personaj al aristocraţiei administrative provinciale care a ocupat funcţii orăşeneşti de seamă în Ulpia Traiana capitala Daciei, după ce avusese posturi de comandă în armata romană a Asiei Mici. Magistraturile avute în provincia carpatică şi în armată sînt clare, deplin concludente; în schimb numele zeităţii nu poate fi determinat (eventual I O M, Hercules sau Nymphae), iar numele însuşi al ofiţerului roman din ordinul ecvestru nu poate fi decît eventual bănuit (cu puţine şanse de verificare) prin analogie după cele două comenzi militare avute înainte de venirea în Dacia. Elementele oferite de epigrafa „almăşeană" cu textul de mai sus (în ordinea înşirării lor) sînt:

decurialis tribunicius, ca membru al decuriilor la Roma, funcţionar subaltern, „tribunicius" după clasa de magistraţi (tribuni) la care era subordonat; RE, IV (1901), col. 2318—9 (Schulten); Thesaurus Linguae Latinae, V (1910), col. 224;

trib(unus) leg(ionis) XII Fulmin(atae), marea unitate ce staţionă în Cappadocia Anatoliei (Asia Mică), RE, XII (1924), 1705—1710 (Ritterling); AnnÉp, 1951, 263; 1957, 44; *Athenaeum*, XXXIV 1956, p. 273—283; epitetul „certa constans" îl primeşte legiunea ca rezultat şi recompensă a fidelităţii sale faţă de împăratul Marcus Aurelius Antoninus în cursul revoltei lui Avidius Cassius (a. 175), lipsind (în chip natural) în epigrafa noastră redactată şi pusă în Dacia anterior anului 169;

praef(ectus) coh(ortis) III Cyr(enaicae), comandant al cohortei auxiliare numită (mai „pe larg") *cohors III Augusta Cyrenaica sagittariorum equitata* în sec. II prin aceeaşi zonă, în Cappadocia (RE, IV 278; Wagner, *Dislokation*, 1938, p. 128—9), deci o unitate auxiliară dependentă de legiunea XII Fulminata din care (ca *tribunus)* ofiţerul roman a fost detaşat şi avansat în funcţia de comandă *(praefectus)*. După încheerea scurtei cariere militare în cele două unităţi ale Cappadociei, cavalerul roman vine în Dacia unde ocupă trei posturi în conducerea metropolei Ulpia Traiana-Sarmizegetusa:

flamen coloniae, preot al coloniei; despre *flamines:* RE, VI (1909), 2484—2492 (Samter); *Dizionario epigrafico* (De Ruggiero), III (1922), p. 139—150; remarcabilă este menţionarea oraşului „colonia" fără vreun toponimic sau determinativ, ceeace arată că se referă la „capitala" provinciei Ulpia Traiana-Sarmizegetusa, care pînă prin deceniul al 7-lea în sec. II erà singura localitate urbană cu rangul de „colonia" în Dacia;

praef(ectus) q(uin)q(uennalis) pro imp(eratoribus) Antonino et Vero aug(ustis), magistratura de *praefectus iuredicundo*, ca reprezentant (înlocuitor) al împăratului; RE, XXII (1954), 1318—1321; în cazul de faţă cei doi împăraţi: *Marcus Aurelius Antoninus* şi *Lucius Aurelius Verus*, care au domnit împreună între anii 161 şi 169 (RE, I 2288); deci epigrafa este din acest interval de timp. Pentru asemenea om de încredere şi „înlocuitor" al suveranilor împărăţiei romane (care în chip firesc nu puteau fi prezenţi la Ulpia Traiana Daciei carpatice) avem aici al treilea caz de „substituire" a suveranului roman în funcţie administrativă-municipală printr-un „muritor de rînd" la Ulpia Traiana: CIL, III 1497 (=ILS, 7133; Muzeul Deva) „M. Comin(io) M. f(ilio) Pap(iria tribu) Quinto, pontif(ici) col(oniae) Sar(mizegetusae) et praef(ecto) q(uin)q(uennali) pro Antonino imp(eratore) patr(ono) coll(egii) fab(rum) eq(uo) p(ublico) ordo col(oniae) ob mer(ita) ipsius"; onoratul Marcus Cominius Quintus nu era considerat de unii a fi din vremea împăratului Antoninus Pius

(138—161)[8]; dar după analogia inscripţiei descoperită la Almaşul de Mijloc, „Antoninus imp." poate să fie mai curînd Marcus Aurelius Antoninus, împărat singur după moartea lui Lucius Verus în a. 169; deci CIL, III 1497 ar fi dintre a. 169 şi 180. A doua inscripţie este CIL, III 1503 (=ILS, 7134) „Q. Ianuario Q. f(il.) Collina Rufo Tavio flamini q(uin)q(uennali) prim(o) pro imp(eratore) ordo col(oniae) Ulp(iae) Trai(anae) Dacic(ae) Sarmizeg(etusae)". În inscripţii apărînd de regulă la cazul genetiv numele împăratului „substituit" („praefectus imperatoris" etc.), forma de *pro*+ablativ din CIL, III 1497 era explicată de Th. Mommsen *(Römisches Staatsrecht*, I 650) ca ceva aberant, „abatere gramaticală" a lapicidului; dar cum s-a observat[9], construcţia nu este unică, ci apare şi în CIL, III 1503, iar acum al treilea exemplu: *pro imp(eratoribus) Antonino et Vero* arată că nu este aici vreo formă aberantă, ci construcţie gramaticală specifică în Dacia *pro*+ablativ, în loc de acel genetiv („imperatoris") curent în alte zone ale împărăţiei;

aedilicius este un bărbat de rangul edililor (adlectus inter aedilicios; cf. RE, I, 448);

decurio, al aceleiaşi colonia; despre *decuriones:* RE, IV (1901), 2319—2352; *Dizionario epigr.* II (1910), 1515—1552.

Personajul cu aceste titluri pune acum 1800 de ani inscripţia-altar votiv („votum solvit libens merito"), foarte probabil la GERMISARA — Băile Geoagiu, cum s-a spus şi presupus[10], drept recunoştinţă şi „răsplată" pentru reuşita vreunui tratament balneologic la apele minerale calde, ori poate ca simplu gest de gratitudine faţă de vreo zeitate (Iupiter, Hercules, Nymphae, Aesculap?)[11], întru amintirea zilelor petrecute (în sensul optim al termenului) la frumoasa staţiune balneo-climaterică în compania distinsă a altor fruntaşi ai aristocraţiei provinciale a Daciei (guvernatori, ofiţeri

---

[8] Inscripţia (CIL, III 1497) lipseşte în repertoriul lui W. Hüttl, *Antoninus Pius* (Praga, 1933), II, din cauză că ar fi de pus în legătură cu împăratul Commodus (180—192), cum s-a remarcat (RE, XXII 1320); sau „îndeplinită probabil pe timpul lui Caracalla (M. Aurelius Antoninus)", D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 99. În timpul lui Antoninus Pius e pusă de M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 139. Dar s-au ridicat serioase obiecţii, temeinic documentate şi argumentate, de către C. Daicoviciu, în *ActaMN*, III 1966, p. 156—157 (= *Dacica*, Cluj, 1970, p. 389—390) „...în III 1497 ca *praef. q.q. pro Antonino imp(eratore)*, împărat care este mai curînd Elagabal decît Caracalla. Mommsen în CIL, III indice, se declară (cu rezerva cuvenită) pentru Antoninus Pius, iar H. G. Pflaum *(Mélanges J. Carcopino*, p. 731—732) e categoric pentru acest împărat. După cum se vede din legăturile familiare arătate mai sus, această identificare nu este posibilă; însuşi Pflaum (p. 736) consideră aceste cazuri cu 'Antoninus Imp.' ca 'en principe' aplicabile la Antoninus Pius. Martelarea numelui lui Elagabal din inscripţii iarăşi nu este consecvent aplicată (Pflaum, *op. cit.*, p. 717), cu atît mai mult atunci cînd Elagabal e doar subînţeles, cum este cazul de faţă". În CIL, III 7907 *„Antonia Valentina* este soţia, iar *Claudia Valentina* soacra lui M. Cominius Quintus şi soţia lui *M. Antonius Valentinus* care a fost *sacerdos arae augusti nostri coronatus Daciarum trium* sub Gordianus (CIL, III 1433), între 238—244 ..."; *ActaMN*, VI 1969, p. 540.

[9] RE, XXII 1320.

[10] Provenienţa piesei epigrafice „almăşene" din altă zonă arheologică (de exemplu din mult mai apropiatul Ampeium — Zlatna, ori din mai îndepărtatul Apulum — Alba Iulia?) apare neverosimilă, judecînd după conţinutul ei şi după analogiile citate mai sus dela Poiana, Almaşu Mic etc. (cf. harta, fig. 2).

[11] *Sargetia*, V, p. 101, despre *Nymphae* ca zeităţi protectoare ale izvoarelor şi staţiunilor balneo-climaterice în Dacia romană.

superiori, magistraţi, proprietari rurali, negustori, bogătaşi) dela care provine majoritatea dedicaţiilor epigrafice ale staţiunii daco-romane Germisara [12]. Cine să fi fost acest eminent fruntaş şi bogătaş al aristocraţiei daco-romane? nu se poate stabili deocamdată, primele rînduri ale prinosului său epigrafic fiind probabil definitiv pierdute încă din vechime. „Anonimul“ nostru are însă un „corespondent“ care avusese aceleaşi

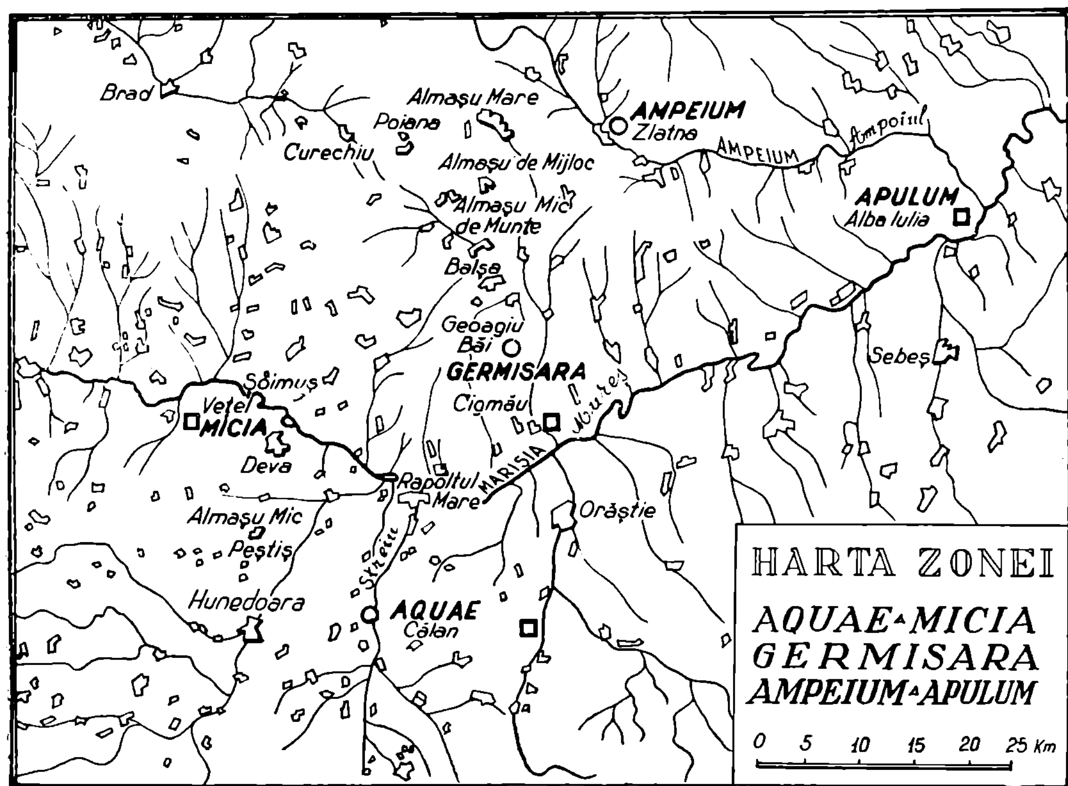

Fig. 2. — Harta zonei arheologice romane Aquae — Apulum.

două comenzi militare tot în vremea lui Marcus Aurelius: C.*Aelius Domitianus* onorat cu o inscripţie (peste care deasupra, desigur, o statue) în oraşul italic Puteoli (Pozzuoli, lîngă Napoli), curînd după a. 180, „C. Aelio P(ubli) fil(io) Cl(audia) Quir(ina tribu) Domitiano Gauro, ab imp(eratore) M(arco) Aurel(io) Antonino aug(usto) pio equo publico orn(ato), praef(ecto) fabrum, praef(ecto) cohort(is) III Aug(ustae) Cyrenaicae, trib(uno) leg(ionis) XII Ful(minatae) certae constantis scribae aedilium curulium, scribae librario quaesterio trium decuriar(um), sacerdoti aput Laurentes Lavinates, calatori Marciano Antoniniano, adlecto in ordin(em) decret(o) d(ecurionum), remissis

---

[12] Despre aşezarea şi staţiunea balneară daco-romană dela Germisara, împreună cu informaţiile arheologice-epigrafice şi bibliografia anterioară: *Sargetia,* III 1956, p. 57—99, V, p. 95—97, 109—118; D. Tudor, *op. cit.*, p. 130—137.

omnibus muneribus" (ILS, 2748)[13]. Acest Caius Aelius Domitianus Gaurus, fiul lui Publius (deci tatăl lui avea cetăţenia dela împăratul *Publius Aelius Hadrianus*, 117—138, fiind ca atare probabil vreun provincial recent romanizat şi încetăţenit) erà unul dintre apropiaţii şi protejaţii împăratului Marcus Aurelius care-l înzestrează cu cal dela stat („equo publico"), „pensionat" din armată după a. 180 era stabilit la Puteoli, unde fu primit în „ordo decurionum". Dacă poate fi vorba de unul şi acelaşi personaj în inscripţia dela Puteoli (după a. 180) şi în cea dela Almaşu de Mijloc (provenind din Germisara Daciei) dintre a. 161—169, adică *C. Aelius Domitianus*, apare surprinzătoare nepotrivirea între titlurile din „cariera" mai amplă (eventual „completă") din Puteoli, faţă de cea înşirată în Dacia, ca şi faptul că în Italia nu se face nicio menţiune despre funcţiile municipale avute în capitala provinciei carpatice. Este însă (mai probabil) o simplă întîmplare, fiind doi ofiţeri din „ordo equester" protejaţi de împăratul Marcus Aurelius Antoninus, unul *C. Aelius Domitianus Gaurus* şi altul „Anonimul" din Dacia (Germisara—Almaşu de Mijloc), ambii avînd aceleaşi grade în armata Cappadociei: *tribunus* al legiunii XII Fulminata şi *praefectus* al cohortei III Cyrenaica. Este şi opinia unor epigrafişti vest-germani, consultaţi printr-o întîmplare[14]. Aşa fiind, se poate stabilì că după încheerea carierii militare în Cappadocia, cei doi ofiţeri din ordinul cavalerilor s-au aşezat primul la Puteoli în Italia, al doilea la Ulpia Traiana Daciei, zăbovind cîtăva vreme şi la staţiunea balneo-climaterică Germisara; dar e foarte probabil că el n-a rămas definitiv în Dacia, ci (la fel ca majoritatea păturii aristocratice militare şi civile a provinciei) s-a retras spre sud ori vest, poate chiar în Italia, cum a făcut Aelius Domitianus.

Este de nădăjduit că în viitor noi descoperiri epigrafice vor elucidà şi situaţia importantului personaj „anonim" dela Germisara—Almaşu, ca şi alte numeroase chestiuni istorice ori social-economice, militare etc., care azi apar încă neclare ori total confuze şi necunoscute pentru viaţa provinciei carpatice.

---

[13] Inscripţia dela Puteoli a fost publicată în a. 1888 de Th. Mommsen, în *Mittheilungen des archaeolog. Instit.*, Roemische Abtheil., III, p. 77—79 (o analiză scurtă a carierii şi nomenclaturii lui C. Aelius Domitianus), reprodusă în *AnnÉp*, 1888, 125, *Ephemeris Epigraphica*, VIII 1899, p. 98, nr. 368. *C. Aelius Domitianus* lipseşte în repertoriul de personaje romane *Prosopographia Imperii Romani* (Berlin) ed. I şi II.

[14] Scrisoarea lui H. Wolff dela Universitatea din Colonia (Köln, R.F. a Germaniei), 21 XII 1968 „was die Inschrift von Germisara anbelangt, so bin ich bisher noch nicht zu einem endgültigen Ergebnis gekommen. Ich habe noch keine Person gefunden, auf die der cursus passt; alle Nachforschungen in neueren Publikationen blieben erfolglos. Es gibt m.W. auch keine jüngere Sammlung von Dekurialen der Tribunen oder von Militärtribunen der legio XII Fulminata. Die Kombination der Präfektur der coh. III Cyr. mit dem Militärtribunat in der leg. XII Fulm. taucht, soweit ich sehe, ausserhalb der beiden Inschriften nicht wieder auf. Die Diskrepanzen sind jedoch so gross, dass ich an die Identität beider Personen nicht glauben möchte. Zu demselben Ergebnis kam neben Prof. F. Vittinghoff [Colonia-Köln] nach einer kurzen vorläufigen Stellungnahme, auch Herr Eck, der gerade in Erlangen über prosopographische Fragen der domitianisch-trajanischen Zeit promoviert hat und eine grosse Materialsammlung besitzt".

2. O stelă funerară istriană

Între nişte „spicuiri epigrafice“, cu materiale dela Istria (Histria dobrogeană), prof. D. M. Pippidi (universitatea Bucureşti) publică în a. 1968 „trei dedicaţii din epoca imperială“ de interes documentar deosebit, dintre care prima piesă reţine atenţia cititorului prin faptul că în grabă (printr-o stranie inadvertenţă) se formulează o interpretare a reliefului cu întregire-tîlcuire a textului epigrafic ce nu corespund cu realitatea şi care impun o reluare a chestiunii: SCIV 19 (1968), p. 432—433 „*3*. Muz(eul) Histria, inv(entar) nr 38. Relief de marmură înfăţişînd pe Demetra între două rugătoare, descoperit nu se ştie cînd, nici de cine, înainte de a. 1941. La baza frontonului triunghiular, pe profilul ce-l desparte de cîmpul adîncit unde sînt sculptate figurile, inscripţie în două rînduri, aproape ştearsă din pricina uzurii pietrii. Dimensiuni maxime: 57 × 50 × 13 cm. Înălţimea literelor: 12 mm. Cît se poate judecà, din secolele I—II e.n.

Μοιρῷ Διονυσίου τοῦ Μενίσκου θυγάτ[ηρ]
Δήμητ[ρι εὐ]χὴ[ν......].ΓΩ. .HP

Rîndul 1, spre centru, partea de jos a literelor cu totul ştearsă, dar extremităţile superioare s-au păstrat şi îngăduie o citire aproape sigură. La sfîrşit, din T, numai partea stîngă a barei orizontale. R. 2, după primele cinci litere, nimic sigur: la început mi se pare a recunoaşte XH; ceva mai departe ΓΟ (sau ΓΩ ?), iar la urmă HP. *Traducere:* 'Moirô, fiica lui Dionysios al lui Meniscos, închinare Demetrei...'. După dedicaţia publicată în *Studii Clasice*, IV (1962), p. 128, nr 1, a doua mărturie a unui cult al Demetrei în Histria, de data aceasta de pe la începutul erei noastre (despre dedicaţia copiată acum un veac de E. Desjardins... cf. *StCl*, IX 1967, p. 230—232). Nici persoana dela care emană inscripţia, nici părintele ei nu sînt altminteri cunoscuţi în prosopografia istriană“. — Aceeaşi interpretare a reliefului şi lectură a inscripţiei reproduce şi adoptă celebrul epigrafist-ellenist parisian L. Robert în cronica anuală „Bulletin épigraphique“ din *Revue des études grecques*, LXXXII 1969, p. 484, nr 393 „relief avec dédicace à Déméter (I—IIe s.p.C.) *Moirô* (etc.)... “

Tîlcuirea dată reliefului şi inscripţiei surprind şi stîrnesc nedumeriri dela prima vedere în ce priveşte rostul cu destinaţia piesei, fiind adică în nepotrivire cu materiale asemănătoare sau chiar identice, nelipsite în zona pontică de „colonizare“ greacă, după cum sînt frecvente şi răspîndite în lumea ellenistică şi greco-romană. Oricît de puternică şi adîncă ar fi „uzura pietrei“ pe acest „relief de marmură înfăţişînd pe Demetra“, se distinge totuşi (printre umbrele nuanţate ale coroziunii aproape de două ori milenare) destul de limpede în centrul tabloului o figură principală: f e m e e şezînd pe un scaun în chip de tron, îmbrăcată în haine cu bogate falduri ce se scurg spre pămînt, avînd în faţă şi îndărătul său cîte o f i g u r ă f e m i n i n ă de talie mai m i c ă (cele două presupuse „rugătoare“); cea din dreapta pe un piedestal ridică mîna dreaptă spre femeea din centru par'că oferindu-i ceva (obiect nedeterminat, palma mîinii fiind total tocită; n-ar fi exclus să ţină pe braţul stîng la piept un copil [?], deci eventual este o doică? analogii nu lipsesc); v. fig. 3,4a. Asemenea scenă nu are caracter religios-votiv, ci este un tipic tablou f u n e r a r, înfăţişînd pe o femee distinsă, defuncta, o „matroană“ înconjurată de servantele

(sclavele) sale care o slujesc îngrijind-o şi în acea „viaţă de dincolo", precum o serviseră în cea pămîntească, ori aducîndu-i ofrande. Motivul este simbolistic-funerar (ca atare, în sens mai larg şi generic, tòt de natură religioasă; dar nu votiv în legătură cu adorarea vreunei divinităţi). Stele funerare cu asemenea conţinut, în variate combinaţii, dimensiuni şi elemente felurite (în ultimă instanţă, însă, un tablou evocator al vieţii defuncţilor), sînt o redare plastică a concepţiilor despre lume şi viaţă ale vechilor elleni [15], avînd ca punct de plecare Ellada continentală şi mai precis Attica; aceste reliefe sînt răspîndite în lumea antică şi la fel în zona vestică a Pontului Euxin. De aici cea mai apropiată analogie, parţială, este chiar dela Istria, un relief cu „banchetul funebru" pe care-l publică în continuare în aceeaşi revistă acelaşi eminent epigrafist şi filolog bucureştean „Muz. Histria, inv. nr 384. Stelă funerară de marmură ruptă sus şi dreapta, uşor vătămată la stînga, descoperită în campania din a. 1961 în sectorul de sud-est al cetăţii. În cîmpul adîncit, înconjurat de un chenar îngust, relief înfăţişînd cu multă probabilitate obişnuita scenă a banchetului funebru. În primul plan, privind spre dreapta, personaj feminin aşezat, cu mantie peste *chiton* şi sandale cu tălpi groase. În stînga figurii centrale, cu mantie parţial asemănătoare o femee şezînd pe un scaun şi participînd la banchetul funebru" (SCIV, 19, p. 437—439, fig. 7). Analogia este numai parţial valabilă; dar elementele plastice-simbolice şi conţinutul „ideologic" al tabloului sînt identice. Un exemplar apropiat din Dionysopolis (Balcic), în *StCl*, V (1963), p. 304, fig. 9 (Muz. Constanţa), iar din alte oraşe vestpontice (în Bulgaria) se pot cità exemple în excelentul „corpus" epigrafic grecesc al lui G. Mihailov (IGB, Sofia, I, 1956, nr. 102, 154 etc.); din Byzantion (Constantinopol) la N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine* (Paris, 1964), fig. 167—180, 198; ş.a. Modelul clasic este adus, evident, odată cu migraţia „colonizatoare" dinspre Egeea şi din Grecia continentală, al cărui centru geografic şi cultural era Attica şi Atena.

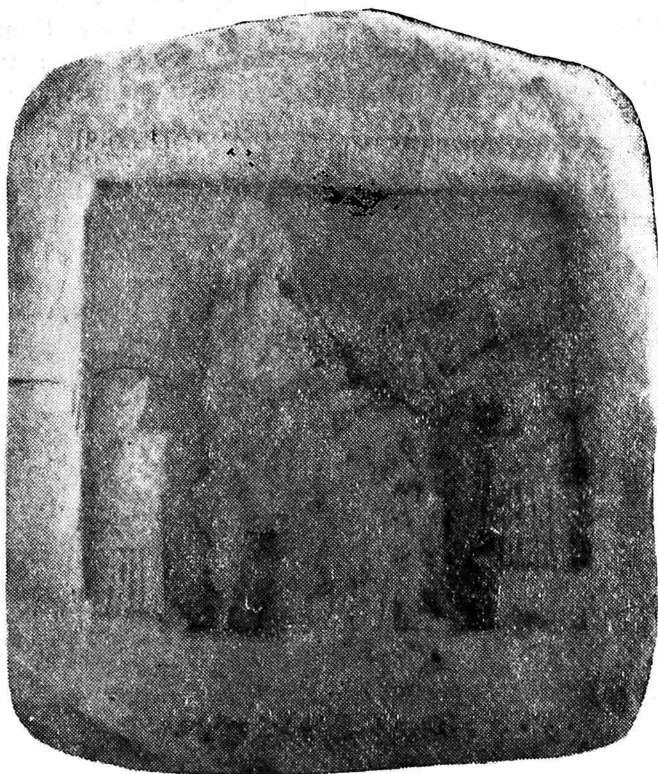

Fig. 3. — Stelă funerară de la Istria (Muzeul Istria)

---

[15] Cf. de ex. *StCl*, II 1960, p. 361—364.

Celebrele realizări ale artei plastice și simbolistice ale genului sînt ilustrate de ex. în repertoriul de reliefe funerare attice: Hans Diepolder, *Die attischen Grabreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.* (Berlin, 1931), în special pl. 1/2, 13/2, 17, 19, 20 („Hegesô Proxenô"), 26, 27 etc. Într-o poziţie identică stă femeea „matroană" în complexul banchetului funebru, unde bărbatul este întins pe o sofa, ţinînd de obiceiu în mîna dreaptă ridicată o coroană, înconjurat de alte personaje din familie, de servitori etc., — scenă care este mult mai frecventă în toate regiunile de cultură ellenică.

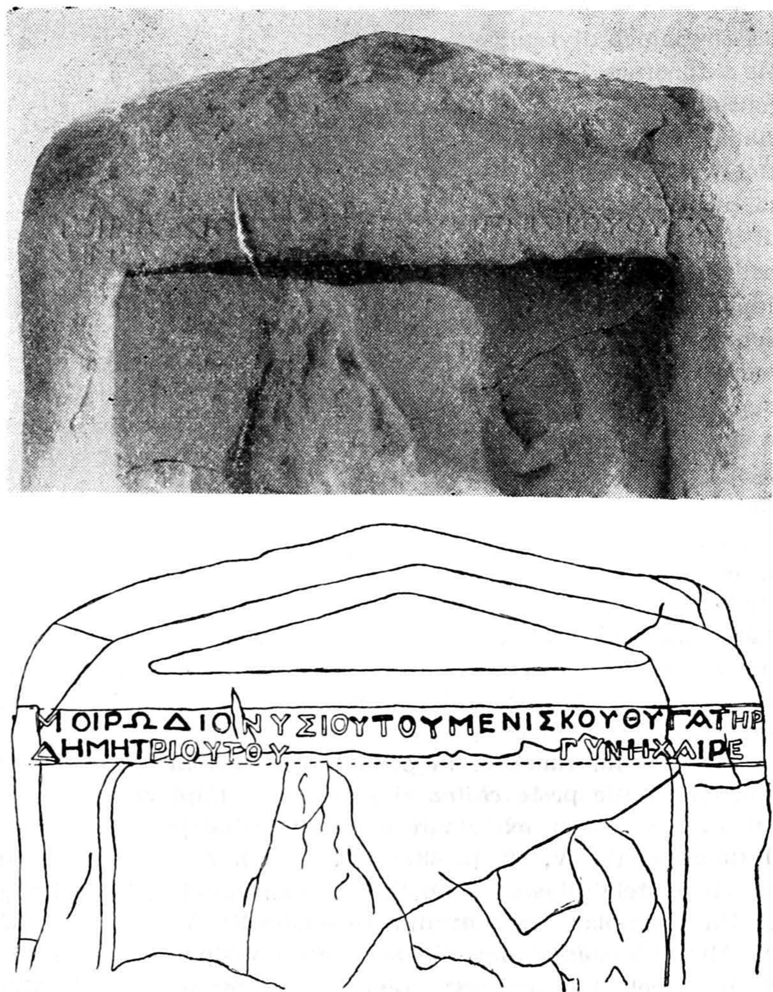

Fig. 4. — Stela funerară dela Istria (fig. 3), *a* foto, *b* reconstituirea textului epigrafic

În sensul tîlcuirii ca monument funerar a plăcii istriene pomenind pe *Moirô* fiica lui *Dionysios* duce și textul ei epigrafic, fragmentar însă deplin reconstituibil ca schemă, care nu poate fi evident în acelaşi timp de natură funerară și votivă („închinare Demetrei"). Începutul confuziei în tentativa de tîlcuire a textului venea din faptul că numele dela începutul rîndului 2 *Demetr-* ar părea echivoc la prima

vedere, putînd fi teonim ori antroponim, ΔΗΜΗΤΡ- care era iniţial numele zeiţei *Demeter* (Demetra, italo-romana Ceres) ori numele personal derivat dela acesta (nume teofor) foarte frecvent Δημήτριος, *Demetrius*. În cazul nostru istrian nu poate să fie teonimul, ci numai antroponimul grecesc, un personaj cu rost precis în context şi deci în cadrul familial căruia aparţinea femeea *Moirô* (figura centrală în relieful funerar), fiică a unui Dionysios al lui Meniscos, şi care a menţionat deasemenea numele soţului său Demetrios cu patronimicul respectiv (pierdut în lacuna epigrafică); astfel, lectura ce se impune în noua conjunctură este:

Μοιρὼ Διονυσίου τοῦ Μενίσκου θυγάτ[ηρ]

Δημητ[ρίου τοῦ ... ... γυνὴ χα]ῖρ[ε]

adică (în traducere „ad litteram") „Moirô a lui Dionysios (fiul) lui Meniscos fiică, a lui Demetrios [fiul lui... soţie], noroc (salutare, ori adio, trecătorule)"; fig. 4.

Este o formulă epigrafică-funerară din cele mai curente şi obişnuite: numele răposatei, al tatălui său cu patronimicul, al soţului cu patronimic. În inscripţia noastră lipseşte (pierdut în spărtura textului, r. 2) numai numele socrului femeii Moirô dela Istria. Sînt tot personaje dintre vechii „colonişti" neaoşi de bază ai comunităţii atavice a „cetăţii" milesiene vest-pontice, care-şi păstrează integritatea nomenclaturii greceşti arhaice nealterate de influenţele externe venite din partea localnicilor traco-geţi, ori a elementelor imigrate mai tîrziu în spaţiul greco-getic: latino-romanii italici şi provinciali în sensul cel mai larg al termenului. Era procesul lent de penetraţie a elementelor eterogene, „neellenice" care au modificat puritatea structurii social-etnice a ellenismului pe toată întinderea coastei de colonizare vest-pontică pînă la declinul complet şi dispariţia integrală a organizării şi formelor social-culturale greco-romane cu venirea slavilor.

În acest context arheologic-epigrafic nu este de prisos a se adăugà aici (ca într-o mică „anexă", pînă la întocmirea unei cercetări amănunţite de ansamblu) cîteva precizări suplimentare asupra componentei ce a fost mai mult neglijată de cercetători prin faptul că ea apare ceva mai greu de sesizat şi de identificat pe cale documentară: elementul local — i n d i g e n traco-getic la Istria, pe care unii eminenţi „istriologi" bucureşteni par a continuà să o ignoreze ori să-i minimalizeze prezenţa în realitatea social-economică a mediului orăşenesc istrian. În articolul despre „a doua întemeiere a Histriei, în lumina unui document inedit", *StCl*, IX 1967, p. 153—166, publicînd o inscripţie (cu amplu repertoriu de antroponime), dela începutul erei noastre, la p. 158 D. M. Pippidi observă că „în schimb este de reţinut prezenţa printre 'binefăcători' a unui număr fie şi restrîns de traci: *Setkelei*(?), *Dotus* şi *Dateizes* (bis), — care-şi fac intrarea în viaţa publică a Histriei într-o împrejurare neobişnuită şi în tovărăşia unora din membrii cei mai cu vază ai corpului cetăţenesc...". Micul „tabel" de antroponime este foarte modest prin faptul că se ignorează ori se uită[?] ceeace scrisesem anterior cu un deceniu „Despre populaţia istriană în sec. II e.n." în SCIV, IX 1958, p. 50—54, unde erau citate numele trace tipice la Istria, ca *Degistion*, *Dadas*, *Titthas*, un alt *Dateizes* [16], *Cuthiuras*,

[16] V. Pârvan, *Histria*, IV, 1916, p. 45—46 = SEG, II, nr. 465; ignorat în *StCl*, IX, p. 158 în legătură cu „omonimul" *Dateizes* (bis) ieşit la lumina zilei şi a bibliografiei româneşti abia în a. 1967.

Cutile şi poate altele, alături de vreo 10 reliefe ale „cavalerului trac“ [17] descoperite în interiorul „cetăţii“, privind deci populaţia de aici şi dovedind pătrunderea traco-geţilor din teritoriul rural spre interiorul oraşului. Mai trebuie menţionat un *Bithys Istrianòs* în Grecia [18]. Este evident că, în oraş, asemenea elemente izolate şi disparate (care se manifestă ca trace prin antroponime ori culte religioase) rămîneau o „minoritate“ redusă în massele ellenice ale imigraţilor în care se asimilau ellenizîndu-se treptat la fel ca celelalte elemente eterogene romane şi provinciale [19]. Prezenţa celor cîţiva traci (geţi) atestaţi ca atare chiar în pătura conducătoare istriană (unii între 'binefăcători' *euergetai*, ori între 'gerusiaşti' ca *Degistion*, *Dadas* ş.a.; numărul lor va sporì desigur cu îmbogăţirea documentării epigrafice în viitor) arată că ei trebuie să fi fost prezenţi şi în păturile de jos ale populaţiei oraşului care nu punea inscripţii ori nu avea rol social-politic figurînd în documentele epigrafice. Dar atare situaţie, natural, nu poate justificà „afirmaţiile neîntemeiate ale lui Sc. Lambrino şi ale altora cu privire la caracterul mixt, geto-grec al populaţiei cetăţilor de pe litoralul dobrogean către începutul erei noastre“ (*StCl*, IX, p. 158, n. 17). — Un studiu amănunţit şi adîncit asupra elementelor populare traco-getice (antroponime, culte, reliefe etc.) în t o a t e coloniile ellenice vestpontice din teritoriul României [20] şi al Bulgariei este necesar şi nu trebuie amînat prea multă vreme; el va contribuì în mod substanţial la elucidarea procesului istoric de evoluţie social-economică atît al populaţiilor indigene din întreg „Hinterland“-ul vestpontic, cît şi al oraşelor-state ellenice dela Bosforul tracic pînă la Gurile Dunării.

I. I. RUSSU

---

[17] *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest), tom. X, fasc. 1—3, 1962, p. 219—224; *Cercetări de Lingvistică* (Cluj), IX 1964, p. 161.

[18] Inscripţie greacă dela Zante (Rheneia?) în Grecia, publicată şi just interpretată de L. Robert, în *Revue de Philologie* (Paris), 1959, p. 186—187. Antroponimul *Bithys* este cel mai frecvent la traci, cunoscîndu-se azi vreo 380 de exemple; cf. supra, p. 167—8.

[19] Cf. de ex. SCIV, IX, 1958, p. 48—56. Dealtfel, la Istria se constată prezenţa unor „barbari refugiaţi“ din teritoriu în timpul invaziilor şi luptelor cu tracii şi „piraţii“ din sud, menţionaţi în decretul istrian pentru Agathocles al lui Antiphilos (pe la a. 200 î.e.n.; cf. *Apulum*, VI 1967, p. 128, articolul „Zoltes şi Rhemaxos“, p. 123—143), ca şi ceramică getică (indigenă) nu numai în tumuli funerari din teritoriul cetăţii, dar şi în aşezarea arhaică de pe platou, în sectorul Z etc. (citate în SCIV, 21, 1970, p. 68—69).

[20] Un început îmbucurător este meritoriul articol tratînd „Prezenţa şi continuitatea getică în Tomis şi Callatis“ de C. Scorpan (Constanţa), în SCIV, 21, 1970, p. 65—93, în baza unora din ştirile epigrafice, literare şi a celor arheologice, — cu unele lacune bibliografice (de ex. la p. 68 lipsa articolului din *Apulum*, VI citat supra, nota 19) şi documentare epigrafice, ca antroponimele traco-getice *Areibalis Auluzenis*, *Deospor*, *Mucasius*, *Seuthes* etc. la Tomis (citate în SCIV, IX 1958, p. 54 [articol cunoscut în SCIV, 21, p. 68]), altele la Callatis (un *Guros* tatăl lui Glaukos Callatianos, în Delos, IG, XI_4 1238, la începutul sec. II î.e.n., relevat ca traco-get de către D. M. Pippidi, SCIV, IV 1953, p. 501, după L. Robert). Cu asemenea lacune ori scăpări din vedere, este evident că — oricît de numeroase ar fi sau ar părea că sînt elocvente materialele arheologice nescrise — „prezenţa şi continuitatea getică“ nu poate fi ilustrată şi elucidată numai cu cioburi şi vase întregibile sau întregi; în ordinea firească a unei ierarhii a valorilor documentare, trebuie puse la contribuţie în primul rînd antroponimele, elementele de cult, piesele sculpturale şi epigrafice care sînt deficiente în SCIV, 21, dar care prin însăşi natura şi structura lor „vorbesc“ mai mult decît ceramica oricît de tipică şi nuanţată ar fi.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES (XIIIe série)

(Résumé)

1. Inscription votive de Germisara[?]

L'autel (ara) en calcaire qui se trouve dans l'ancienne église roumaine du village Almaşu de Mijloc (dép. Alba), fig. 1, porte un texte fragmentaire d'inscription votive, dont les premières (deux ou trois?) lignes ont disparu avec les noms de la divinité et du dédicant. C'est la dédicace d'un personnage (anonyme) dont le „cursus honorum" indique ses magistratures et fonctions: *decurialis tribunicius* à Rome, *tribunus legionis XII Fulminatae* et *praefectus cohortis III Cyrenaicae* en Cappadoce, puis celui de *flamen coloniae, praefectus quinquennalis pro imperatoribus Antonino et Vero* (a. 161—169), *aedilicius* et *decurio* à Ulpia Traiana (Sarmizegetusa) en Dacie. Il est peu probable que notre „Anonyme" soit le même personnage que *C. Aelius Domitianus Gaurus* de Puteoli, ILS, 2748 (texte supra, p. 522).

2. Une stèle funéraire de Istria

En examinant à nouveau la plaque de marbre à relief et inscription grecque (très abimée), trouvée à Istria (Istros, Histria, en Scythie Mineure) avant 1941 et publiée dans SCIV, 19 (1968), p. 432—433, on observe que l'interprétation „relief votif dédié à la déesse *Demeter*" est erronée (fig. 3). Il s'agit en réalité d'un relief funéraire, en fait d'une épitaphe à inscription de type classique ayant beaucoup d'analogies dans le monde hellénique et dans les zones de „colonisation" grecque et qui représente une femme assise sur une chaise, encadrée par deux servantes, au centre de la scène; en haut une inscription dont on présente (fig. 4) la restitution partielle: *Moirô fille de Dionysios (fils) de Meniscos, épouse de Demetrios* [fils de ...], *salut(ation!).*

On ajoute à la fin de l'article quelques observations et des informations épigraphiques et archéologiques (anthroponymes, reliefs du „cavalier thrace") concernant les éléments thraco-gétiques dans la ville hellénique de Istria.

O AEDICULA FUNERARĂ DE LA POTAISSA

În primăvara anului 1966 au intrat în patrimoniul Muzeului de Istorie din Turda două monumente funerare romane inventariate sub numerele 2581—2582[1]. Pînă la acea dată ambele pietre de mormînt se aflau incastrate în zidul conacului de la Luncani (Grind, Gerend, jud. Cluj). Ele provin însă neîndoielnic din Potaissa (Turda de astăzi).

Cele două monumente, din calcar, prin dimensiuni, material şi stil dovedesc că au aparţinut aceleiaşi construcţii funerare — o *aedicula* — din care se păstrează doar peretele posterior (fig. 1) şi unul din pereţii laterali (fig. 2). Peretele din spate are dimensiunile: 138 × 60 × 13 cm, iar peretele lateral: 138 × 46 × 13 cm. Ea face parte din tipul de aedicule funerare a căror pereţi sînt ornamentaţi numai pe una dintre feţe.

Pe latura posterioară a aediculei (mai lată decît cea laterală) este reprezentată scena banchetului funerar, la care participă mai multe persoane (fig. 1). Pe o *kline* (pat), cu piciorul frumos sculptat şi speteaza arcuită, stau un bărbat şi două femei. În stînga, pe *kathedra* cu spătarul înalt, şade o femeie. În faţa patului se află o *mensa tripes* încărcată cu mîncăruri. Bărbatul, cu barbă şi mustaţă (care la fel ca şi părul sînt ondulate), are faţa lată, cu o expresie dură. El este îmbrăcat cu o tunică tăiată drept la gît şi deasupra are o manta cu marginea răsfrîntă în partea stîngă. În mîna dreaptă el ţine o cupă tronconică. Femeile, reprezentate toate în aceeaşi manieră, atît cea de pe *kathedra*, cît şi cele de pe *kline*, au feţele destul de inexpresive. Ele poartă părul pieptănat cu cărare la mijloc în două ondule mari pe frunte şi strîns la ceafă, lăsînd urechile descoperite. Peste coafura ridicată au o bonetă dintr-un material subţire care permite să se distingă forma pieptănăturii. În urechi au cercei globulari, pandantivi. Sînt îmbrăcate cu tunici lungi şi deasupra cu mantale *(pallae)*. Au mîna stîngă acoperită de faldurile draperiei şi în mîna dreaptă ţin cîte un obiect simbolic. Cea de lîngă bărbat ţine un măr; celelalte două, cîte un porumbel.

Monumentul este bine executat. Interesant se pare scaunul cu spătar înalt *(kathedra)*, care imită un scaun din papură împletit, asemănător cu scaunul de piatră (dar care imită tot unul de papură) descoperit în camera mortuară dela

[1] Ambele piese, semnalate de prof. I. I. Russu (în a. 1952), au fost expuse în expoziţia de la Köln — Romanii în România — 1969: catalogul expoziţiei *RömRum.*, (1969), p. 253, G. 130; p. 255, G 136 (= *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 246, G 97).

Köln-Weiden[2]. Această piesă de mobilier funerar, de origine etruscă şi perpetuată pînă în epoca imperială, era rezervată femeilor, în timp ce bărbaţii stăteau culcaţi pe *kline*[3].

Peretele lateral (fig. 2) este împărţit în două registre şi are o bordură nesculptată, în partea dreaptă, lată de 15 cm. În registrul superior este reprezentat bustul unei femei care are aceeaşi coafură, îmbrăcăminte şi expresie ca şi femeile, descrise

Fig. 1. — Peretele posterior al ediculei de la Potaissa (Muzeul Turda)

Fig. 2. — Perete lateral al ediculei de la Potaissa (Muzeul Turda)

anterior, de pe celălalt perete. Ca simbol ea ţine în mîna stîngă, la fel, un măr. Ieşită din comun, se pare, plasarea bustului într-o nişe puternic profilată. În registrul inferior este reprezentat sclavul care serveşte la banchet *(camillus)* îmbrăcat cu o tunică scurtă, încinsă mai jos de mijloc şi cu cele două capete ale cingătoarei atîrnînd în faţă. În mîna dreaptă el ţine un ulcior de toartă, iar cu stînga şervetul care-i atîrnă pe umăr.

---

[2] Fr. Fremersdorf, *Das Römergrab in Weiden bei Köln*, Köln, 1957, p. 28—31, pl. 6—7 şi P. La Baume, *Colonia Agrippinensis*, Köln, 1964, p. 50—58, fig. 51—55. Un scaun asemănător şi pe celebrul relief al „coafezei" de la Neumagen *(Römer am Rhein*, Köln, 1967, A 176, pl. 51).

[3] Fr. Fremersdorf, *op. cit.*, p. 29—31 cu bibliografia problemei.

Aedicula, ca tip de monument funerar, este cunoscută în Dacia Superior [4], inclusiv la Potaissa [5]. Monumentul descris mai sus se detaşează însă de restul pietrelor funerare din Dacia, în primul rînd prin trăsăturile sale stilistice. Este indubitabil opera unui priceput „lapidarius" care, el însuşi sau atelierul unde şi-a însuşit meşteşugul sculpturii în piatră, avea un stil propriu. Mobilierul este redat cu atenţie chiar pentru detaliu (piciorul patului sculptat sau scaunul din pai împletit). Mai semnificativă şi frapantă este însă maniera de a-i înfăţişa pe participanţi la banchet. Feţele sînt late, gîtul neobişnuit de lung (amintind gulerele tari), urechile în aceeaşi linie cu faţa, mîinile cu degetele lungi şi nervoase, îndoite. Deşi monumentul are „caracterele stilistice" ale artei provinciale (isocefalia, simetria, schematismul), sculptorul pare totuşi să aibă o concepţie artistică personală, nefiind întru totul tributar albumului de modele [6]. Prin patul cu picior sculptat şi spătar arcuit plasat în dreapta scenei şi prin scaunul înalt şi silueta prelungă a femeii din partea stîngă, ca şi prin plasarea celor trei busturi pe *kline*, în faţa căreia este aşezată o masă cu trei picioare, scena apare perfect echilibrată. Artistul, evident, în mod naiv, încearcă şi o realizare a perspectivei. În prim plan el situează femeia care şade pe *kathedra*, probabil defuncta, şi în alt plan, *kline* cu participanţii la ceremonie.

Nota specifică a fizionomiilor poate sugera, ipotetic, desigur, indicii asupra locului de baştină al artistului. Gîtul lung, urechile rotunde, cu degetele mîinilor prelungi apropie aedicula de la Potaissa de cunoscutul monument funerar al lui *Martialis* de la *Augusta Vindelicorum* (Augsburg) [7] şi implicit duce la presupunerea că artistul care a lucrat în Dacia Porolissensis vine de pe limesul *raetic*. De mîna aceluiaşi artist sau din acelaşi atelier [8] credem că provin şi alte două monumente funerare analoge, înfăţişînd tot scena banchetului funebru: o stelă ce era încastrată în zidul Tribunalului din Turda [9], acum în Muzeul de istorie din aceeaşi localitate (fig. 3) şi despre o stelă fragmentară cu locul de provenienţă necunoscut, păstrată în lapi-

---

[4] În monografia lui Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della „Dacia Superior"*, în *EDR*, IV, 1926—1927 ediculele nu s-au bucurat de un comentariu mai amplu. Vezi problema reluată de Oct. Floca, *Monumente epigrafice şi sculpturale de la Micia*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 116—117 şi L. David — L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia* (I), în *ActaMN*, V, 1968, p. 126—131.

[5] I. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 320—322, fig. 1—2; I. I. Russu — Z. Milea, *Materiale epigrafice şi sculpturale în Muzeul Raional Turda*, în *ProblMuz*, [1964], p. 30, fig. 18 a şi b.

[6] Despre arta provincială vezi: A. Schober, *Zur Entstehung und Bedeutung der provinzialrömischen Kunst*, în *JÖAI*, XXVI, 1930, p. 9—52; L. Hahl, *Zur Stilentwicklung der provinzialrömischen Plastik in Germanien und Gallien*, Darmstadt, 1936; R. Noll, *Kunst der Römerzeit in Österreich*, Salzburg, 1949; H. Schoppa, *L'art romain dans les Gaules, en Germanie et dans les îles Britanniques*, Fribourg, 1958; A. Frova, *L'arte di Roma e del mondo romano*, Torino, 1961; J. M. C. Toynbee, *Art in Britain under the Romans*, Oxford, 1964; *Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques*, Paris, 1965; *Arte e civiltà romana nell'Italia settentrionale dalla republica alla tetrarchia*, Bologna, 1964 (I) şi 1965 (II).

[7] S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 38—39, fig. 3—4.

[8] Z. Milea — V. Feneşan, *Monument sculptural de la Potaissa reprezentînd un banchet funebru*, în *RevMuz*, III, nr. 3, 1966, p. 267—268, vorbesc despre un atelier la Potaissa în sec. II—III e.n. Cele 3 monumente la care ne-am referit provin în orice caz *din alt atelier*, stilul lor fiind absolut diferit de cel pe care autorii îl numesc „stil local" şi care credem că este specific pentru sec. III e.n.

[9] R. Münsterberg — J. Oehler, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, în *JÖAI*, V, 1902, Beibl., col. 103—105, fig. 21.

Fig. 3. — Stelă de la Potaissa (Muzeul Turda)

darul Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj (fig. 4)[10]. Pe baza analogiilor stilistice dintre această stelă şi celelalte monumente (edicula şi stela din Turda) credem că ea provine tot din antica Potaissa.

O problemă dificil de rezolvat este însă aceea a datării celor doi pereţi de ediculă prezentaţi mai sus, şi care au fost încastraţi de decenii în zidul conacului de la Luncani. Pentru datarea lor nici stilul şi nici analogiile din celelalte provincii nu sînt concludente. Nu cunoaştem datarea exactă a monumentului lui *Martialis* de la Augsburg, iar asupra datei la care a fost construită camera mortuară de la Köln-Weiden se poartă încă discuţii[11]. Oarecari indicii pentru datarea monumentului de care ne-am ocupat pot oferi, aşadar, numai momentele mai importante din istoria oraşului Potaissa, felul în care este concepută scena banchetului funebru şi în ultimă instanţă, coafura femeilor.

După toponimicul dacic[12]. Potaissa romană pare să se fi dezvoltat pe locul sau în apropierea unei aşezări autohtone. Pomenită încă din timpul lui Traian (la a. 107/8) pe miliarul de la Aiton[13], aşezarea a cunoscut o viaţă înfloritoare începînd abia cu a doua jumătate a secolului II e.n., după ce între anii 167—168 a fost transferată aici de la Troesmis legiunea a V-a Macedonica. Septimius Severus este împăratul care ridică *vicus*-ul *Patavissensium* la rangul de *municipium* şi apoi la cel de *colonia*[14], locuitorii lui beneficiind de importantul *ius italicum*[15].

Dacă am considera că monumentele funerare erau comandate aproape exclusiv de militari şi lucrate de meşteri care însoţeau armata (cum considera odinioară Furtwängler), şi dacă am avea în vedere faptul că leg. V Macedonica a staţionat vreme îndelungată în Moesia Inferior, ne-am aştepta ca edicula de la Potaissa să aibă analogii în această provincie sud-dunăreană. Dar scena banchetului funerar pe monumentele din Moesia Inferior repetă de cele mai multe ori canonul greco-oriental: bărbatul pe *kline* întinzînd o cunună femeii care şade pe *kathedra*. Uneori

---

[10] Gr. Florescu, *op. cit.*, nr. 17, fig. 14.
[11] Cf. supra, nota 2.
[12] W. Tomaschek. *Die alten Thraker*, II, 2, 65; V. Pârvan, *Getica*, p. 259.
[13] CIL, III, 1627.
[14] C. Daicoviciu, *Potaissa*, în *RE*, XXII, 1; I. I. Russu, în *AISC*, III. 1936—1940, p. 324—325.
[15] Ulpian, *Digesta*, L, 15, 1, 9. N. Gostar, *Ius italicum în Dacia*, în *Anuarul Inst. de Ist. şi Arh.* Iaşi, VI, 1969, p. 127—138.

scena este asociată cu imaginea „Căvalerului trac“ [16]. În Dacia, în schimb, acest tip de banchet funerar apare mai rar, răspîndită fiind scena banchetului cu mai multe persoane [17]. Motivul este de origine greco-elenistică şi apare în Macedonia şi Moesia Superior [18] pe monumente datate în secolul II e.n.

Fig. 4. — Stelă fragmentară (Muzeul de istorie Cluj)

Din cele arătate mai sus, ţinînd seama de faptul că după venirea legiunii a V-a Macedonica la Potaissa viaţa urbană s-a dezvoltat într-un ritm accelerat [19], că scena banchetului cu mai multe persoane se datează în sudul Dunării în sec. II e.n. şi că pe monumentul de la Potaissa femeile au o coafură care aduce cu aceea a Faustinei junior, credem că el datează din a doua jumătate a sec. II e.n.

Aedicula de la Potaissa este expresia concretă a unui fenomen caracteristic pentru arta Daciei romane. Deşi orientată, în general, spre nordul Italiei şi provinciile vestice ale imperiului (tipuri de monumente, motive ornamentale, meşteri) în arta provinciei nord-dunărene există rezultante ale întîlnirii unor curente vestice, sudice şi estice. Aceste opere de artă au nota originală mai pregnantă şi pot fi considerate creaţii artistice remarcabile.

I. MITROFAN — L. ŢEPOSU

EINE GRABAEDICULA VON POTAISSA

(Zusammenfassung)

Es werden zwei Grabsteine, die lange Zeit in einer Wand des Maierhofes von Luncani (Bez. Cluj) eingemauert gewesen waren, veröffentlicht. Jetzt befinden sie sich im Historischen Museum von Turda (Inv. Nr. 2581—2582). Die beiden Denkmäler (Abb. 1—2) sind aus Kalkstein; aus ihren Massen (138 × 60 × 13 cm und

[16] G. Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria di età romana nella Moesia Inferior,* în *Dacia,* N.S., IX, 1965, p. 253—281. — *ActaMN,* IV 1967, p. 94—103.

[17] Un studiu despre scena banchetului funebru pe monumentele din Dacia se află în pregătire.

[18] I. Čremošnik, *Totenmahldarstellungen auf römischen Denkmälern in Jugoslawien,* în *JÖAI,* XLIV, 1959, p. 207—230.

[19] I. Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Potaissa (Turda),* în *ActaMN,* VI, 1969, p. 522.

138 × 46 × 13 cm), dem Werkstoff und Stil lässt sich erkennen, dass sie Teile ein und desselben Grabdenkmals — einer *Aedicula* — waren. Erhalten blieben nur die Rückwand und eine der Seitenwände. Auf der Rückwand ist das Totenmahl, an dem mehrere Personen teilnehmen, dargestellt. Auf der *Kline* sitzen ein Mann mit einem kegelstumpfförmigen Becher in der Hand und zwei Frauen; eine hält einen Apfel in der Hand, die andere eine Taube. Links, auf der *Kathedra* sitzt eine Frau. Vor dem Bett steht eine *mensa tripes* mit Speisen darauf (Abb. 1). — Die in zwei Register geteilte Seitenwand zeigt die Büste einer Frau und den *Camillus* mit einem Krug in der Rechten und einem Tuch auf der Schulter (Abb. 2).

Die nächsten Entsprechungen zu der Aedicula von Potaissa (d.h. zu der Totenmahlszene auf der Rückwand) sind eine Stele (Abb. 3), die im Gerichtsgebäude von Turda eingemauert war und sich jetzt im dortigen Museum befindet und das Bruchstück einer Stele (Abb. 4) unbekannten Fundortes, das im Steinsaal des Historischen Museums von Cluj aufbewahrt wird. Die stilistischen Ähnlichkeiten dieser Grabdenkmäler zeigen, dass sie aus derselben Werkstatt von Potaissa stammen und von einem Steinmetz ausgeführt wurden, der vom rhaetischen Limes kam. Der Stil erinnert an das bekannte Grabdenkmal des Martialis in Augsburg (Augusta Vindelicorum). Die Aedicula von Potaissa wird in das 2.Jh.u.Z. angesetzt.

VESTIGII ROMANE DE LA POROLISSUM

Deşi identificat relativ tîrziu (1862, de K. Torma), oraşul roman Porolissum, ale cărui ruine se întind — după cum se ştie — pe teritoriul satelor Moigrad şi Jac, precum şi cele două castre (centre importante în apărarea graniţei nord-vestice a provinciei Dacia) sînt bine reprezentate în literatura de specialitate datorită bogatului material (inscripţii, monede etc.), provenit din descoperiri întîmplătoare şi îndeosebi prin publicarea rezultatelor săpăturilor arheologice [1]. Şi aici, ca peste tot, s-au pierdut desigur multe urme ale vieţii romane în Dacia.

Printr-o întîmplare fericită majoritatea obiectelor achiziţionate de Dr. Aurel Hetco — probabil un iubitor de antichităţi — ne-au parvenit (fiind cumpărate de dr. Alexandru Culcer de la moştenitorii lui). Declaraţia pe care o redăm textual asigură certitudinea provenienţei obiectelor de pe teritoriul oraşului Porolissum.

„Declaraţie. Subscrişii Lazar Weiss fost secretar cercual şi George Mastan, primar al comunei Jac, plasa Jibou, jud. Sălaj, certificăm că în proprietatea Dlui Dr. Aurel Hetco, domiciliat în comuna Jibou. se află 52 (cincizecişidouă) bucăţi mărgele de diferite forme şi culori, 40 (patruzeci) bucăţi monede de argint şi aramă, un grăunte de aur, un felinar de lut şi alte diferite fragmente de obiecte, cari toate s-au aflat prin ţăreni din comuna Jac, în ruinele unor morminte scoase la suprafaţă prin arătura şi săpătura terenului aflător pe dealul numit „Pomet“, situat între comunele Jac şi Moigrad (judeţul Sălagiu — Ardeal) pe locul vechei cetăţi dacoromane numită „Porolissum“. Ceea-ce certificăm prin iscăliturile noastre, Jibou, la 19 aprilie 1923. ss. Lazar Weiss; ss. George Mastan.“ — Actul poartă următoarea formulă de autentificare: „No. 556/1923. Noi, şeful judecătoriei de ocol Jibou adeverim oficios, că Dl. Lazar Weiss locuitor în Creaca şi Dl. George Mastan locuitor în Jac, pe care îi cunosc în persoană, prezenta declaraţie o-au iscălit înaintea noastră cu mânile lor proprie. Jibou la 19 (nouăsprezece) aprilie 1923 (unamienouăsutedouăzecişitrei). L.S. Judecătoria de Ocol Jibou—Romania ss. Dr. Balla Gaspar“.

Dintre materialele menţionate în declaraţie se află în posesia prof. dr. Al. Culcer (Cluj) o serie de teracote, piese de metal, sticlă, pietre semipreţioase, monete ş.a., pe care le prezentăm pe scurt în paginile următoare.

---

[1] C. Daicoviciu, *Porolissum*, în *RE*, XXII (1953), 265—270; D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 243—252 (cu bibliografia privind Porolissum); *ActaMN* V, p. 451—457; M. Macrea, *Organizarea provinciei Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 121—150 (=*Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 136—141); Şt. Ferenczi, *Die Erforschung des römischen Limes auf den höhen des Mesesgebirges*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 143—160.

1. — **Epheb**[2], fața ovală, frumos modelată; părul pieptănat spre spate cu cărare la mijloc, ridicat pe creștet. O manta, în falduri bogate, acoperă brațul stîng. Brațul drept, lăsat în jos, e puțin prea subțire, față de restul corpului, antebrațul și o parte din manta sînt rupte. Greutatea corpului cade pe piciorul drept. Postamentul e rupt. Lut cafeniu-gălbui, pasta fină, bine ars, vopsit inițial cu un slip alb, care se păstrează pe mici porțiuni. Înălțime: 126 mm (pl. I/1).

2. — **Două figurine**, poate „Amor și Psyche"; una îmbrăcată într-o haină lungă pînă la glezne, în falduri rare, dintr-un material subțire scoțînd în evidență frumusețea trupului și sînii. Brațul stîng, lăsat în jos, lîngă corp; cu dreapta îmbrățișează figurina nudă de lîngă ea. Aceasta ține mîna dreaptă pe pieptul figurinei îmbrăcate. Fețele lucrate rudimentar sînt deteriorate. Fiecare poartă pe cap cîte o diademă. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu-gălbui, pasta fină, bine arsă. Înălțimea: 79 mm (pl. I/2).

3. — **Bust de femeie** (Nike sau Eros?). Fragment de figurină, avînd pe spate o manta sau aripi. Fața ovală, frumos modelată este deteriorată. Părul cu cărare la mijloc. Pe cap o diademă. De pe umărul stîng spre piept trei linii, iar de pe cel drept una (poate draparea hainei). Lut cafeniu-galben, pasta fină, bine arsă. Înălțimea: 47 mm (pl. I/3).

4. — **Bust de femeie.** Fața ovală deteriorată, cu fruntea înaltă și părul buclat pe creștet. Îmbrăcată într-o manta strînsă în jurul corpului. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu-gălbui, cu urme de slip alb. Înălțimea: 45 mm (pl. I/4).

5. — **Cap omenesc**. Fața alungită executată sumar. Părul tăiat drept pe frunte cade în șuvițe ușor ondulate de-a lungul feței. Pe cap poartă o bonetă plată. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu, bine ars. Înălțimea: 37 mm (pl. II/5).

6. — **Bust de femeie**. Fața rotundă, frumos modelată. Părul pieptănat spre spate, cu cărare la mijloc. Deasupra frunții o împletitură sau un văl drapat. În jurul gîtului două torques-uri simple. Cu mîna stîngă strînge mantaua bogat drapată pe piept. Fragment dintr-o figurină de lut fin, cafeniu-gălbui, bine ars. Înălțimea: 57 mm (pl. II/6).

7. — **Cap de femeie**. Părul pieptănat spre spate, purtînd o diademă sau o bonetă (?). Fața ovală, frumos executată. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu-roșcat, bine ars. Înălțimea: 38 mm (pl. II/7).

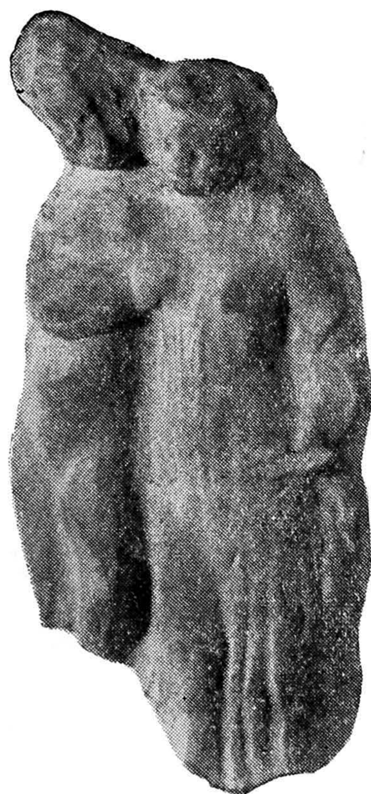
8. — **Cap de femeie.** Fața lunguiață, fruntea înaltă, părul pieptănat spre spate cu cărare la mijloc; pleată strînsă într-un coc pe ceafă. Execuție rudimentară: nasul mult alungit și turtit, coboară pînă la gură. Buzele redate prin două linii puțin proeminente. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu, bine ars, cu urme de slip alb. Înălțimea 44 mm (pl. II/8).

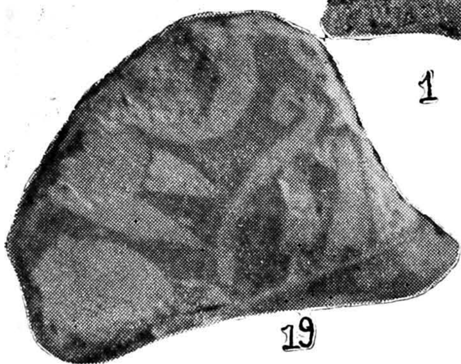
9. — **Cap de femeie**. Fața ovală, bine executată; părul buclat, împletit deasupra frunții înalte. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu-gălbui, bine ars, cu urme de slip alb. Înălțimea: 33 mm (pl. II/9).

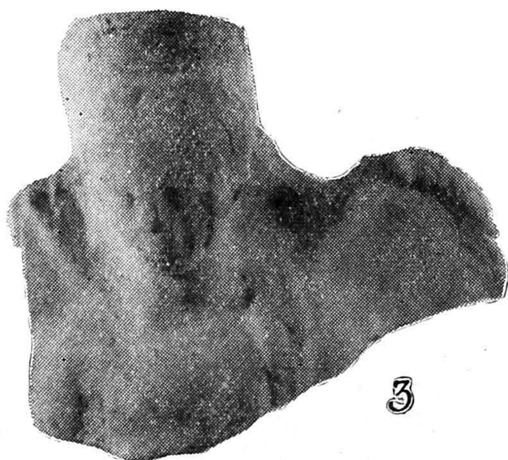
[2] Cf. B. Mollard, *Tanagra*, Paris [1950], fig. 31 și 33. Încadrarea figurinei de la Porolissum în seria teracotelor reprezentînd un efeb nu e absolut sigură; ea ar putea să redea și pe Apollo, deoarece pășește cu piciorul drept. Partea dreaptă împreună cu mîna fiind rupte, nu se poate stabili ce atribute avea statueta; Apollo fiindu-ne necunoscut în teracotă, e mai probabil să fie un epheb.

Pl. I, 1–4, 17 Fragmente de teracotă și 19 pictură murală găsite la Porolissum

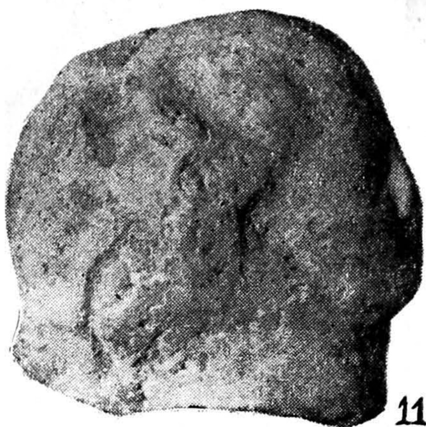

Pl. II, 5 — 12 Fragmente de teracotă găsite la Porolissum

10. — **Cap de femeie.** Fața rotundă, fruntea înaltă; deasupra ei o pleată sau bonetă (?). Nasul turtit, ochii alungiți, gura mare și obrajii proeminenți, sub bărbie o cută. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu-gălbui, bine ars, cu urme de slip alb. Înălțimea: 33 mm (pl. II/10).

11. — **Cap de femeie.** Fața alungită, cu fruntea înaltă. Nasul lat coboară pînă aproape de gură, care este redată prin două linii. Părul cu cărare la mijloc e aranjat în bucle paralele spre spate. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu-gălbui, cu slabe urme de slip alb. Înălțimea: 34 mm (pl. II/11).

12. — **Cap de bărbat.** Nasul mare și foarte ascuțit domină întreaga față, gura lată, cu buze groase; obraji proeminenți, bărbia ovală. Fragment de figurină din lut fin, cafeniu, bine ars. Înălțimea: 53 mm (pl. II/12).

13. — **Fragment acefal** dintr-o figurină (bărbat). Haina lungă pînă la glezne, ușor drapată, strînsă cu mîna stîngă pe piept; mîna dreaptă, întinsă lîngă trup, e acoperită de faldurile hainei al cărei capăt îl prinde. Figurina stă pe un postament paralelipipedic. Lut fin, bine ars, cafeniu cu urme de slip alb. Înălțimea: 109 mm (pl. III/13).

14. — **Fragment dintr-o figurină,** femeie care șade într-un jilț așezat pe un postament; haina cade în falduri bogate acoperind parte din piciorul stîng. Lut fin, bine ars, cărămiziu deschis, cu urme de slip alb. Înălțimea: 104 mm (pl. III/14).

15. — **Fragment dintr-o figurină.** Poartă un hiton și himation bogat drapate. Executarea îngrijită a faldurilor arată că figurina a fost lucrată într-un atelier unde se respectau canoanele celei mai bune epoci a plasticii în lut. Lut fin, cafeniu-gălbui, bine ars. Înălțimea: 101 mm (pl. III/15).

16. — **Vultur** (?) cu capul rupt, aripile închise, stă pe un postament oval. Lut fin, cafeniu-gălbui, bine ars, cu urme de slip alb. Înălțimea: 51 mm; lungimea: 94 mm; lățimea: 46 mm (pl. III/16).

17. — **Brațul cu mîna** dintr-o teracotă; îndoit din cot, degetele nu sînt schițate. Brațul și antebrațul sînt bine proporționate. Lut fin, cafeniu-gălbui, bine ars. Lungimea: 64 mm; diametrul brațului superior: 12 mm (pl. I/17).

18. — **Fragment dintr-o teracotă ornament arhitectonic**; împodobit cu palmete și spirale. Crestat la margine. Lut fin, bine ars, cărămiziu. Lungimea: 134 mm; lățimea maximă: 91 mm (pl. III/18).

19. — **Fragment de mortar** cu pictură, executată în mov închis pe alb. Înălțimea: 100 mm. Lățimea: 85 mm (pl. I/19).

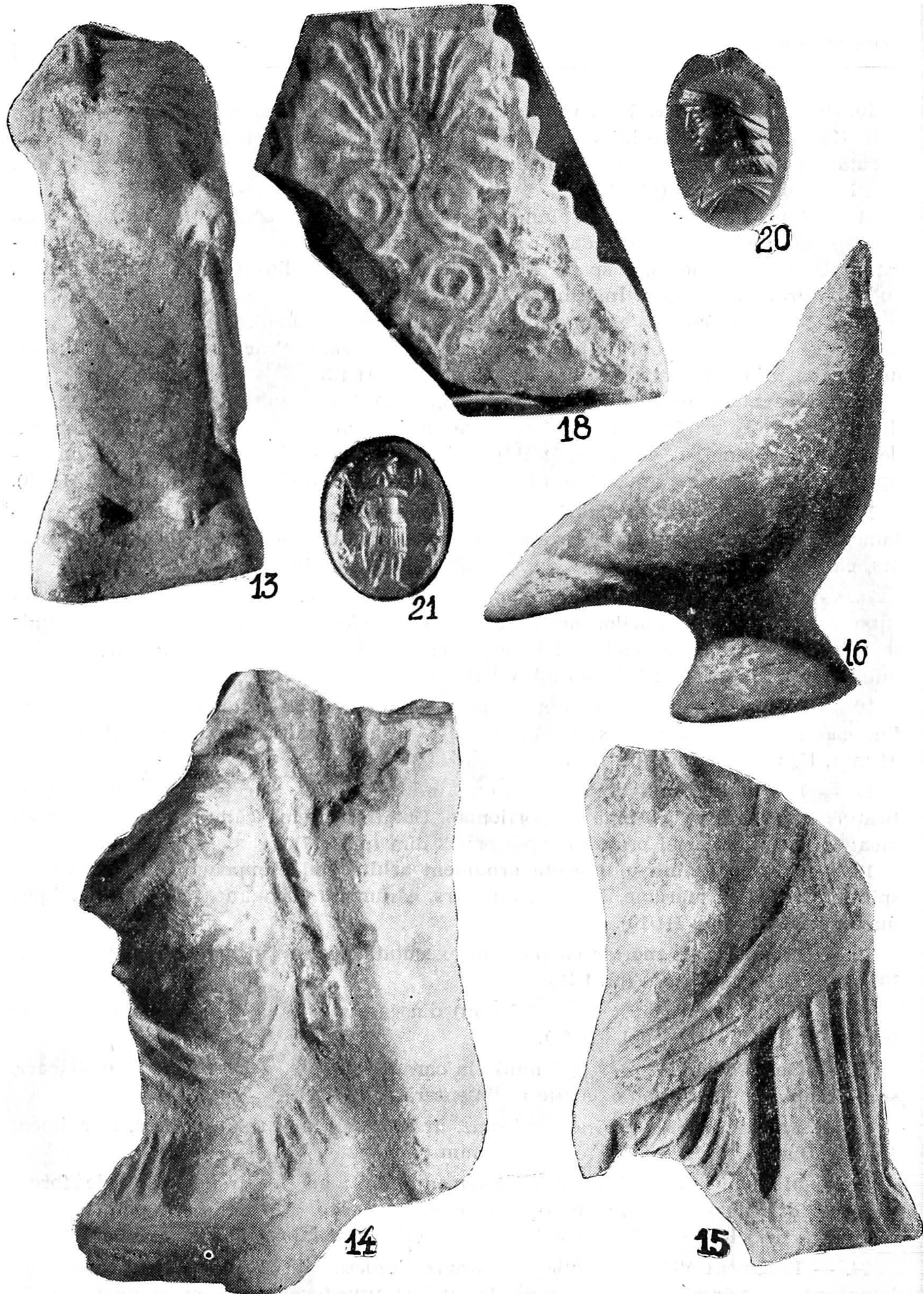
20. — **Gemă ovală** (14 × 10 × 3,5 mm) din jaspis gălbui, în care e gravat foarte frumos bustul *Minervei* (pl. III/20).

21. — **Gemă ovală** (12 × 9 × 3 mm) din carneol, în care e gravat *Marte* în picioare, spre dreapta, mult stilizat, execuție rudimentară (pl. III/21).

22. — **Fragment dintr-un inel** de bronz, în care se putea fixa o piatră. Lungimea: 19 mm. Diametrul porțiunii ovale: 8 și 5 mm (pl. IV/28).

23. — **Mărgele** (48 de bucăți) și fragmente de mărgele (trei bucăți) de forme și culori diferite (pl. IV/22; albastru, bleumarin, verde, alb, teracot, negru și roșu), din pastă de sticlă (două din carneol?); majoritatea simple, cîteva crestate.

24. — **Fragment dintr-un colier** de bronz împletit din ochiuri. Acest fragment, împreună cu mărgelele și două monede au fost transformate în epoca modernă într-un colier (pl. IV/22).

Pl. III, 13 — 16, 18 Fragmente de teracotă; 20—21 geme găsite la Porolissum

Pl. IV, 22, mărgele; 23 a—b stampilă de amforă; 24, sticluță de medicamente; 25—31, obiecte mărunte de bronz; 32—33, fragmente de silex; 34, monedă bizantină

25. — **Fibulă de bronz** cu portagraf prelungit. Resortul se află într-un tub deschis, deasupra căruia este o placă semicirculară. Lipseşte acul şi o parte mică din portagraf (se încadrează între fibulele denumite „Kniefibel“ [3]). Lungimea: 35 mm; lungimea tubului cu resort: 23 mm (pl. IV/27).

26. — **Aplică de bronz,** ruptă la un capăt. Lungimea: 65 mm; lăţimea: 43 mm (pl. IV/25).

27. — **Aplică de bronz.** Lungimea: 21 mm; lăţimea: 10 mm (pl. IV/26).

28. — **Bară subţire** de bronz, avînd în centru o parte ovală, uşor adîncită, în care putea fi fixată o piatră (poate inel neterminat). Lungimea: 41 mm. Diametrele porţiunii ovale: 12 şi 8 mm (pl. IV/29).

29. — **Bară subţire** de bronz, uşor curbată, cu secţiune patrulateră (2 × 4 mm). La un capăt o gaură rotundă, lîngă ea o bară transversală (8 mm). La celălalt capăt, pe curba superioară, un buton. Lungimea: 33 mm (pl. IV/30).

30. — **Piesă de bronz** de destinaţie neprecizabilă: două lame scurte (una întreagă şi alta ruptă), prinse cu un inel mic de bronz. Lungimea lamei întregi: 25 mm. Lăţimea: 11 mm (pl. IV/31).

31. — **Sticluţă de parfum,** din pastă fină, transparentă. Înălţimea: 113 mm. Diametrul bazei: 41 mm; diametrul gurii: 24 mm (pl. IV/24).

32. — **Fragment** de perete şi buza unui vas mic, *de ceramică,* de culoare cărămizie, ornamentat cu linii incizate, pastă nisipoasă, bine arsă; 33 × 25 mm.

33. — **Fragment** din gura sau baza unei sticluţe de medicamente. Diametrul: 38 mm.

34. — **Fragment** mic de sticlă.

35. — **Fragment** dintr-o *toartă de amforă* de culoare cărămizie, cu stampilă (pl. IV/23 a — 23 b), face parte din grupa a II-a de la Sinope, datînd între 150—120 î.e.n. [4]. Lungimea stampilei: 40 mm. Lăţimea: 19 mm.

36. — **Piron de fier** cu secţiunea patrulateră. Lungimea: 68 mm.

37. — **Fragment** dintr-o răzătoare de silex, cafeniu. Lungimea: 52 mm. Lăţimea: 28 mm (pl. IV/32).

38. — **Fragment** dintr-o lamă de silex, negru. Lungimea: 27 mm. Lăţimea: 10 mm.

39. — **Fragment** dintr-o piatră de carneol, şlefuită pe o parte (100 × 62 × 19 mm).

40. — **Fragment** dintr-o piatră de opal: structură stratificată (aspect de lemn silicifiat [5], 68 × 52 mm).

Monede romane republicane

1. Denar emis de *Cnaeus Blasius, Cnaei filius,* în Italia, 91 î.e.n. Babelon [6], I, p. 396/19.

2. Denar emis de *Lentulus Marcelli filius,* în Roma, 42 î.e.n. Babelon, I, p. 401/25.

---

[3] Cf. I. Kovrig, în *DissPann,* Seria II, Nr. IV, Budapest, 1937, p. 20, 120—121.

[4] V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria,* Bucureşti, 1957, p. 128, nr. 284, p. 185, nr. 22.

[5] Pietrele au fost determinate de prof. Eugen Stoicovici şi I. Bedelean, de la catedra de mineralogie, Universitatea „Babeş-Bolyai“, Cluj.

[6] Babelon = E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la République Romaine vulgairement appelées monnaies consulaires,* I—II, Paris, 1885, 1886.

Monede imperiale romane

3. Denar *hibrid*, emis de *Vespasian*, 77—78 e.n. Cohen[7], I (aureus). p. 377/129. Revers, p. 377/133.

4. Denar emis de *Domitian*, în 95 e.n. Cohen, I, p. 495/286.

5. As emis de *Traian*, în 103—111 e.n. Cohen, II, p. 60/408.

6. Denar de potin, emis de *Antoninus Pius*, în 147 e.n. Cohen, II, p. 295/228.

7. Sestertius foarte tocit, pe avers bustul lui *Antoninus Pius*.

8—10. Doi denari şi un sestertius emişi de *Antoninus Pius* pentru *Faustina Senior*. Cohen, II, p. 420/78, p. 422/119, p. 420/85.

11. Un as emis de *Antoninus Pius* pentru *Marcus Aurelius*, 140—143 e.n. Cohen, III, p. 47/456.

12. Denar emis de *Antoninus Pius* pentru *Faustina Iunior*, 152—156 e.n. Cohen, III, p. 143/95.

13. Un denar emis de *Marcus Aurelius*, 178 e.n. Cohen, III, p. 94/953.

14. Denar emis de *Marcus Aurelius* pentru *Faustina Iunior*. Cohen, III, p. 145/111.

15. Bronz mic, probabil *denar subaerat*, pe avers bustul *Faustinei Iunior*.

16. Denar emis de *Lucius Verus*, 163 e.n. Cohen, III, p. 185/156.

17—18. Denari emişi de *Septimius Severus*, 196 e.n., 198—201 e.n. Cohen, IV, p. 45/416 sau 417 (aversul tocit nu se poate stabili dacă e IMP VII sau VIII).

19. Sestertius foarte tocit emis de *Septimius Severus*, 196 e.n. Cohen, IV, p. 16/124.

20. Bronz mic, *denar subaerat*, foarte tocit. 197—198 e.n. Cohen, IV, p. 46/433—444 sau p. 47/449.

21—23. Doi denari şi un bronz mic emişi pentru *Iulia Domna*, 193—217 e.n. Cohen, IV, p. 108/32, p. 115/123, p. 123/216.

24. Antoninian emis de *Caracalla*, 217 e.n. Cohen, IV, p. 184/390.

25—30. Denari emişi de *Severus Alexander*, în 222—223, 223—228, 222—235 e.n. Cohen, IV, p. 421/195, p. 425/229, p. 435/346, p. 407/51, p. 425/231, p. 459/566.

31—32. Un antoninian de potin şi altul de bronz, foarte tociţi. Pe avers bustul unei împărătese din sec. III e.n.

33. Un bronz mic oxidat şi trecut prin foc. Sec. II—III e.n.

Monedă bizantină

34. — Mihail IV, Porfirogenetul, 1034—1041 e.n. Avers. + ЄMMA—NOVHA. Bustul lui Isus văzut din faţă cu diadema, ţine evanghelierul, cu cinci puncte de copertă, aşezat pe cruce. În cîmp la stînga IC iar la dreapta XC. Revers. Cruce aşezată pe trei trepte, între braţele ei legenda: IS — XS — bAS — ILE — bAS — ILE (pl. IV/34), W. Wroth, *Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, Chicago, 1966, p. 497, nr. 6—10.

Reversul monedei este rebătut pe o monedă a lui Ioan Tzimisces (969—979). Din legenda anterioară se observă, în rîndul al II-lea la dreapta o mică porţiune din litera K, iar între rîndul al doilea şi al treilea, la stînga, urme din literele I L . S-a menţinut şi o parte din cercul de perle.

---

[7] Cohen = H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, ed. 2-a, I—VIII, Paris, 1880—1892.

Din materialul descris, teracotele — fie că sînt aduse din provinciile vecine sau poate chiar din Tanagra, fie că au fost lucrate în Dacia — prezintă un interes deosebit pentru cunoaşterea artei provinciale şi a gustului pentru obiecte de lux în Dacia. Numărul mic de teracote publicat pînă în prezent[8] nu permite o identificare a provenienţei lor, dar avînd în vedere rolul important pe care-l deţinea plastica de lut în arta provincială şi faptul că în Oltenia s-au găsit tipare pentru teracote[9] este probabil că o parte din cele găsite la Porolissum au fost lucrate într-un atelier din Dacia[10].

Ca şi teracotele cunoscute din alte părţi ale Daciei şi cele de la Porolissum sînt unicate, avînd trăsături net individualizate. Maniera de executare diferă de la o figurină la alta, indiciu că nu provin din acelaşi atelier, desigur că în mare măsură — mai ales în ceeace priveşte trăsăturile şi expresia feţei — au fost determinate de talentul celui care a modelat lutul precum şi de modelul pe care l-a urmat; dar acestea se încadrează în stilul şi tehnica fiecărui atelier. Numai cinci din cele 12 figurine (pl. I, 1, 3, 4, II, 6, 9) reprezintă fizionomii de o armonie clasică (vezi şi fragmentele nr. 13—14), celelalte prezintă şi particularităţi defavorabile pentru ambianţa estetică a fizionomiei (pl. II/10—11 nasul cărnos şi turtit, iar pl. II, 12 nasul foarte ascuţit) sau portrete realiste (pl. I/4, II/5).

Gemele diferă de asemenea din punct de vedere stilistic: Minerva întruneşte calităţile celui mai îngrijit stil[11] (pl. III/20). Marte dimpotrivă, este executat rudimentar (pl. III/21), avînd numeroase asemănări cu piesa găsită la Romula[12].

Stampila de amforă (pl. IV, 23 a-b) importată din Sinope este demnă de remarcat fiind prima piesă de acest gen găsită în zona intracarpatică[13].

Monedele reprezintă nominale frecvent atestate în descoperirile din Porolissum[14]; se remarcă piesele hibride şi cele cu nucleu de bronz. Ele permit datarea teracotelor şi a celorlalte obiecte descrise (care se găsesc frecvent printre ruinele aşezărilor romane) în secolul II—III e.n.

Moneda bizantină a fost, desigur, găsită într-un alt strat decît materialele din epoca romană.

---

[8] Heidenreich, în *RE*, V A (1934), 817—819; *LexMyth, s.v.;* B. Mollard, *op. cit.;* N. Láng, *Figurális terrakották az aquincumi múzeumban*, în *BpR*, IX, 1906, p. 5—32 (cu o bibliografie vastă); E. B. Thomas, în *Archäologische Funde aus Ungarn*, Budapest [1956] p. 222; K. Sági. în *ArchHung*, XXXIII, 1954, 65, pl. XIX/10, p. 79, XXI/21; *ActaArchBp*, VII, 1956, p. 117 şi urm.; P. Eberhard, *Antike Welt in Ton, Griechische und römische Terrakotten des Archäologischen Institutes in Leipzig* (publică 403 piese, făcînd şi o succintă expunere despre tehnica teracotelor şi rolul lor în antichitate, p. 7—14); pentru Dacia vezi în *IstRom*, I, p. 410—411, 444—445; L. Ţeposu-David, în *ActaMN*, I, 1964, p. 473—476 (bibliografia pieselor publicate anterior, în note); D. Tudor, *OltR* [3], p. 106—111, 134.

[9] D. Tudor, *OltR* [3], p. 116, fig. 115. Avînd în vedere mulţimea gemelor, a deşeurilor şi a materiei prime găsite la Romula, D. Tudor, p. 114, arată că aici a existat un atelier de prelucrare a pietrelor semipreţioase, aduse din Banat şi Carpaţi. S-ar putea ca piatra de carneol şi opal (nr. 39—40 găsite la Porolissum) să fi fost destinată pentru prelucrarea unor piese în Dacia.

[10] Tudor, în *IstRom*, I, p. 444—445.

[11] A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen, Geschichte der Steinschneidekunst im klassischen Altertum*, III, Leipzig—Berlin, 1900, p. 300 şi urm.

[12] D. Tudor, *OltR* [3], p. 116, fig. 355/15.

[13] De aceea, locul de provenienţă e îndoielnic, pînă la noi descoperiri.

[14] I. Winkler, în *ActaMN*, I, 1964, p. 216—222.

Colecţia mai cuprinde o *teracotă* acefală, *mîner de opaiţ,* reprezentînd pe *Isis şezînd cu Horus* în braţe, înconjurată cu vrejuri (înălţime 69 mm), lut fin, bine ars, maro-roşiatic (fig. 35) al cărei loc de descoperire este nesigur. Indicaţia că a fost găsită pe teritoriul sau în împrejurimile oraşului *Porolissum* nu se întemeiază pe relatarea directă a descoperitorului, deoarece pe această piesă — spre deosebire de celelalte — este un număr de inventar (290) ceea ce arată că înainte de a fi fost achiziţionată de A. Hetco, teracota făcea parte dintr-o colecţie mai mare. Pe de

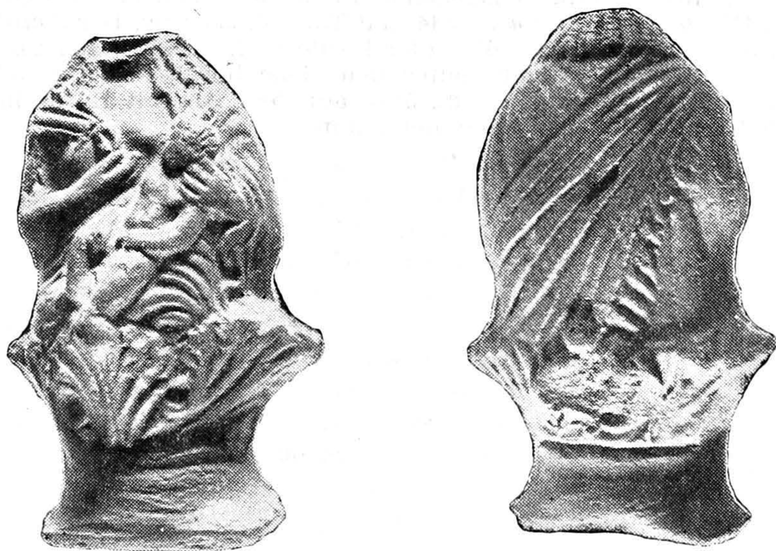

Fig. 35 — Fragment de opaiţ redînd pe Isis cu Horus în braţe

altă parte, prezenţa cultelor egiptene fiind bine documentată în cele mai multe oraşe din Dacia (Sarmizegetusa Ulpia Traiana, Apulum, Potaissa, Ampelum şi Romula [15]) ca şi în provinciile vecine [16], pare plauzibil să fi fost practicate şi la Porolissum. Dar chiar dacă admitem veracitatea indicaţiei privitoare la locul de descoperire, existenţa unui singur obiect nu poate constitui o probă concludentă pentru documentarea cultului Zeiţei Isis la Porolissum, căci după cum indică culoarea pastei şi execuţia aproape identică cu un exemplar din Alexandria [17] acest fragment de opaiţ provine fără îndoială din Egipt. Importat în Dacia, el putea fi folosit ori legat de cultul zeiţei Isis, ori ca simplu obiect de lux.

Dr. AL. CULCER — I. WINKLER

---

[15] D. O. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie,* în *Mélanges de l'École Roumaine en France,* Paris, 1927, p. 159—209; Oct. Floca, *I culti orientali nella Dacia,* în *EDR,* VI, 1935, p. 219—220, 223; Al. Popa, în *SCIV,* X, 1959, p. 469—471; XIII, 1962, p. 147—150; în *StCom,* Sibiu, 12, 1965, p. 232—236; infra, p. 549—552.

[16] Peter Selem, *Egiptska bozantsva u Arheoloskom muzeju u Splitu* în *Vjestnik,* LXI, 1959, p. 108—110; T. Szentléleky, *A szombathelyi Isis szentély,* Budapest, 1960; P. Lakatos, în *Acta Antiqua,* IV, Szeged, 1961, p. 5 şi urm.; D. M. Pippidi, *Sur la diffusion des cultes égyptiens en Scythie Mineure,* în *StCl,* VI, 1964, p. 103—118.

[17] W. Weber, *Die ägyptisch — griechischen Terrakotten,* Berlin, 1914, Textband p. 47/19, Tafelband, 2/19.

RÖMERFUNDE AUS POROLISSUM

(Zusammenfassung)

Auf dem Gebiet der Römerstadt Porolissum wurden noch vor 1923, zufällig, bei Landarbeiten, einige Gegenstände gefunden, die in vorliegender Arbeit veröffentlicht werden (Taf. I—IV). Am interessantesten sind die *Terrakotten*. Da sie aber nur bruchstückhaft oder sonst schlecht erhalten sind, kann man nur eine einzige erkennen, die einen Epheben darstellt (Taf. I, 1). Im übrigen ist das Fundmaterial das in Römerruinen übliche: kleine Gegenstände aus *Bronze* (Taf. IV), aus Glas (Taf. IV), *Gemmen* (Taf. IV, 20, 21), *Münzen* (S. 544 und Taf. IV, 35) usw. Der *Amphorenhenkel* (Taf. IV, 23, a-b und Anm. 4) und die unter Basileus II. Porphyrogenetos umgeprägte *Münze* (Taf. IV, 34) sind Unikate unter den siebenbürgischen Bodenfunden. Das Bruchstück eines *Tonlampenhenkels* (S. 547), auf dem Isis mit Horus im Arm dargestellt ist, dürfte ebenfalls aus Porolissum stammen.

IUPPITER SARAPIS LA POTAISSA

Cultele orientale atestate în această importantă așezare civilă și militară numără și divinitățile alexandrine, pomenite de cîteva inscripții. Astfel, Isis apare cu epitetul de Myrionyma[1] (*Myrionimae* pe piatră) într-o inscripție ridicată de un *pater* și un *quaestor* al unui *collegium Isidis* ce ființa la Potaissa[2]. Cealaltă inscripție este închinată lui Isis și Sarapis de către un centurion al legiunii a V-a Macedonica, împreună cu soția sa[3].

O nouă dovadă a acestui cult la Potaissa o constituie un cap al zeului Sarapis, descoperit cu mult timp în urmă pe dealul Cetății[4]. Fața, cu o frunte înaltă, este încadrată de păr, barbă și mustăți, tratate destul de schematic cu ajutorul burghiului și al dălții (fig. 1 a). Șuvițele de păr și de barbă sînt despărțite, din loc în loc, de găuri practicate cu burghiul, o tehnică de perioadă mai tîrzie. Trăsăturile feței sînt reușite, ochii ușor migdalați și aplecați în jos au conturul accentuat printr-o linie dublă ce sugerează pleoapele, iar irisul este puțin schițat. Nasul drept (fig. 1 b) cu nările deschise, gura fină, accentuată la colțuri prin două găuri efectuate cu burghiul, întregesc această imagine. Partea din spate a capului este lucrată cu mai puțină îngrijire, părul lung pînă la ceafă fiind abia schițat, prin incizii dezordonate, ce dau capilaturii o tentă de schematism. În creștetul capului se află o tijă de fier cu o parte terminală din plumb (v. fig. 1 b), necesară pentru fixarea *modius*-ului. Folosirea moderată a trepanului, forma ochilor și mai ales utilizarea din

---

[1] CIL, III, 882; v. și Dorin O. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, Paris, 1927, p. 199. Epitetul corect este *Myrionyma* („cu mii de nume"), greșeala lapicidului (care a omis al doilea *y*), fiind preluată și în lucrarea mai sus menționată (p. 202); cf. și M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Ed. Științifică, Buc., 1969, p. 375: *Myr(iomina)* [sic!]. Despre epitet v. *LexMyth.*, II, 2 (1894—1897), col. 3311 și *RE*, XVI (1933), col. 1103 sq. — Supra, p. 547.

[2] Inscripția nu dovedește neapărat existența unui templu la Potaissa, cum crede D. Popescu, *op. cit.*, p. 202. Sigur atestate sînt templele de la Sarmizegetusa (CIL, III, 7907) și Micia (CIL, III, 1341). Demn de remarcat, totuși, este asemănarea colegiului pomenit — „collegio Isidis d(onum) d(edit)" — cu un „collegium Iovis Cerneni" de la Alburnus Maior (CIL, III, p. 925 sqq., tăblița cerată nr. 1), o asociație cu caracter funerar și religios, formată din orientali și avînd în frunte un *magister* și doi *quaestores*. Și colegiul Isidei de la Potaissa este condus de un *pater* (identic cu *magister?*), C. Iul(ius) Martialis și de un *quaestor*, L. Livius Victorinus.

[3] CIL, III, 881.

[4] Material: piatră de calcar. Dimensiuni: 21×16 cm. A fost descoperit în 1928 de șoferul Kiss în via sa, împreună cu un braț și cîteva monede, despre care nu mai avem cunoștință. Astăzi se găsește într-o colecție particulară din Cluj.

plin a burghiului în redarea elementelor bărbii și părului fac posibilă datarea monumentului în secolul III e.n.

Iconografia lui Sarapis în provincia Dacia este destul de slab reprezentată. Mai cunoaștem un cap al zeului cu *modius*-ul păstrat, de la Sucidava [5] și un bust ce provine, probabil, de la Hațeg [6], ambele sculpturi din piatră și nu produse ale artelor minore sau reprezentări pe monede.

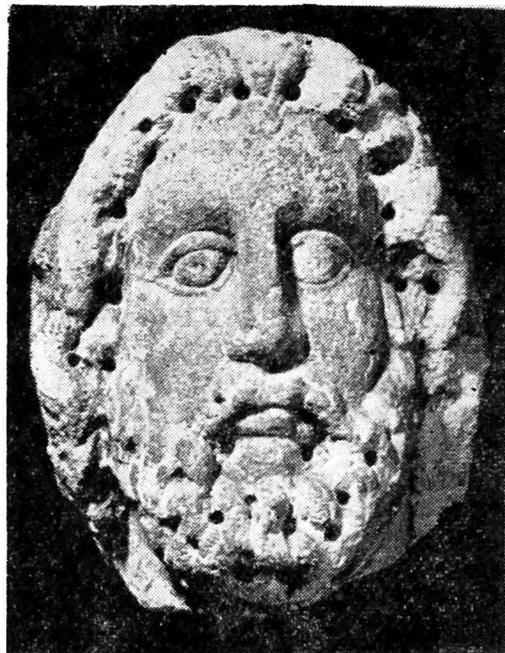

Fig. 1. — Cap al lui Iuppiter Sarapis de la Potaissa, *a* din față, *b* profil

Divinitate sincretistică greco-egipteană [7], Sarapis a împrumutat în ideologia sa religioasă elemente proprii unor zei ca Osiris și Apis, precum și Zeus, Hades, Helios etc. Personalitatea acestei divinități este puternic marcată de fondul egiptean și mai ales de cel grecesc, ce stau la baza sa.

Din punct de vedere iconografic, modelul care a servit pentru nenumăratele replici din epoca elenistică și romană a fost o statuie atribuită sculptorului Bryaxis, reprezentîndu-l pe Hades și mutată de faraonul Ptolemeu I Soter (303—282 î.e.n.) de la Sinope în noul templu *(sarapeum)* al lui Sarapis la Alexandria. De la bun început deci, Sarapis este asimilat cu Hades și mai tîrziu și cu Zeus și Aesculapius [8]. Cu toate că apare în mai multe ipostaze, Sarapis este reprezentat după canoane sta-

---

[5] D. Tudor, în *Dacia*, IX—X, 1941—44, p. 420, fig. 33; *OltR* [3], fig. 100, nr. 2; cf. și G. Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, Ed. Academiei, Buc., 1969, nr. 166, pl. LXXII.

[6] G. Bordenache, *op. cit.*, nr. 169, pl. LXXIII.

[7] Vezi *RE*, I A (1920), col. 2394—2426, s. v. *Sarapis; LexMyth*, IV (1909—1915), col. 338—382, s. v. *Sarapis*. Pentru Dacia se poate utiliza spre orientare o lucrare depășită în multe privințe și cu o bibliografie incompletă, Dorin Popescu, *op. cit.*

[8] Tacitus, *Hist.*, IV, 83, 84.

bilite încă în epoca elenistică, ce urmează aproape invariabil elemente comune tuturor imaginilor zeului și în epoca romană. Statuile îl prezintă pe Sarapis fie pe tron, fie în picioare. Prima categorie cuprinde monumente ce împrumută ipostaza lui Iuppiter tronînd, sau de tipul Verospi, adăugîndu-se unele elemente devenite cu timpul specifice numai lui Sarapis. Atributul principal al zeului este *modius*-ul sau *kalathos*[9], nelipsit din reprezentările lui Sarapis. El poate face corp comun cu capul sau poate fi confecționat din alt material și fixat cu ajutorul unei tije metalice în creștet (ca la piesa de la Potaissa). Alt atribut, de asemenea împrumutat de la Hades-Pluto, este cerberul tricefal, ce se află în dreapta jos a zeului, asupra căruia își coboară mîna dreaptă, în care uneori ține și o *patera*. Și îmbrăcămintea este deosebită de cea a lui Iuppiter, constînd dintr-o tunică lungă ce acoperă și torsul și deasupra o mantie petrecută pe umărul și antebrațul stîng. În mîna stîngă ridicată, Sarapis ține, ca și Iuppiter, un toiag sau un sceptru lung, ca simbol al puterii supreme[10].

A doua categorie o constituie reprezentările zeului în picioare, cu îmbrăcămintea caracteristică lui Sarapis Dis Pater[11]. Căreia dintre aceste două tipuri i-a aparținut capul descoperit la Potaissa, nu putem stabili cu precizie. Ceea ce se poate discuta sînt o serie de probleme ridicate de înfățișările zeului, așa cum apar sub forma pieselor disparate, descoperite în alte provincii, și cum s-a văzut, și în Dacia.

În legătură cu așa-zisa statuie a lui Bryaxis de la Alexandria, unii cercetători[12], bazîndu-se pe noi interpretări date *Sarapeum*-ului în general și piesei respective în special, o consideră ca o operă a unui artist necunoscut din epoca elenistică. Această divinitate ar fi avut la început înfățișarea unui zeu uranian, asemănător lui Zeus, dar cu atribute schimbate. În epoca romană, poate sub Hadrian, vechea statuie ar fi fost înlocuită cu alta, a cărei față exprima melancolie și mister, atitudine caracteristică lui Hades. Din această categorie fac parte capetele reprezentînd replici din epoca romană, făcute după modelul de la Alexandria. Indiferent însă de exactitatea unor atari presupuneri, în cazul în care nu dispunem decît de capete de statui, nu putem decît să facem o analiză tipologică după expresia și particularitățile artistice de redare a fizionomiei[13].

Din acest punct de vedere deosebim o categorie de piese, caracterizate prin îngustimea feței, ascunsă de păr și barbă, lucrate intens cu burghiul și dalta, așa cum se obișnuia în așa-zisul baroc antoninian. În această perioadă artistică se căutau efecte cromatice și contraste de lumină prin exagerarea suprafețelor de capilatură traforate. Un element ce ni se pare caracteristic acestui tip sînt cele patru sau cinci ondule verticale ce acoperă fruntea aproape în întregime, dînd feței un aspect întunecat și mohorît. Astfel sînt capetele lui Sarapis de la Sucidava, Hațeg, Tomis[14],

---

[9] Pentru atribute v. *RE*, I A, s. v. *Sarapis*, col. 2425.

[10] Acest tip de statuie, la S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, I, 1906, p. 186, nr. 670 (bronz) și II, 1897, p. 18, nr. 11 (=*ArchAnz*, 1896, p. 93, fig. nr. 2); v. și A. Ippel, *Ein Sarapisrelief in Hildesheim*, în *ArchAnz*, 1921, col. 1—3.

[11] Cf. S. Reinach, *op. cit.*, I, p. 187, nr. 673 și II, p. 18, nr. 2, 8, 9 și 1, 3, 5 (bronzuri); F. von Duhn, în *ArchAnz*, 1895, p. 54, fig. 11 (Verona).

[12] Cf. L. Castiglione, în *Bull. du Mus. nat. hongrois des Beaux Arts*, 12, 1958, p. 17 sqq. discuție reluată de G. Bordenache, *op. cit.*, la nr. 165.

[13] O încercare de stabilire a unor tipuri de reprezentări, privind statui, geme, monede etc., pretențioasă și destul de greoaie, în *LexMyth*, IV, s. v. *Sarapis*, col. 365 sqq.

[14] G. Bordenache, *op. cit.*, nr. 165, pl. LXXI.

Silchester (Britannia)[15], Wechten (Gallia)[16], precum şi o piesă ce provine din Dobrogea sau mai curînd din Oltenia[17]. Piesele amintite, poate cu excepţia aceleia de la Tomis, sînt replici provinciale destul de barbare ale lui Sarapis datînd de la sfîrşitul secolului al II-lea şi din secolul III e.n.

Printre monumentele devenite celebre, care sînt prin execuţie mai apropiate de modelul iniţial şi sînt datate în perioada „barocului" antoninian, se numără un cap găsit pe Via Appia şi păstrat în „Sala rotonda" din Vatican[18], precum şi o piesă ce provine din *mithraeum*-ul de la Walbrook (în Londra)[19]; toate reprezentări ale lui Sarapis asimilat cu Dis Pater-Pluto, fapt oglindit şi în inscripţii[20].

Altă categorie de reprezentări o constituie acele statui care vădesc, cu deosebire în expresia feţei şi în redarea capilaturii, o apropiere sau chiar o identitate cu principalele trăsături iconografice ale lui Iuppiter. Asimilarea Iuppiter-Sarapis are loc prin asocierea înfăţişării şi atitudinii tatălui zeilor cu unele atribute ale lui Sarapis (*modius*, cerber etc.). Iuppiter Sarapis are faţa largă şi fruntea înaltă şi semeaţă, exprimînd o atitudine deosebită de melancolia şi misterul emanat de reprezentările din tipul mai larg răspîndit. În cazul piesei de la Potaissa se remarcă lipsa ondulelor frontale, aşa cum se prezintă şi o statuie a lui Iuppiter Sarapis de la Alexandria[21]. Din această cauză, capul de la Potaissa este mai aproape de prototipul „bryaxian" al unui zeu, care cu timpul, prin asimilarea cu alte divinităţi, tinde să devină un Sarapis *pantheus*[22].

În provincia Dacia, sincretizarea lui Sarapis cu Iuppiter şi cu Sol este atestată într-o singură inscripţie de la Apulum[23], închinată de un „leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) (trium) Daciarum", L. Aemil(ius) Carus, un italic. Inscripţia relevă şi identificarea lui Isis cu Luna şi Diana. Cultul lui Sarapis în Dacia romană, în varianta sincretistică cu Iuppiter, poate fi înţeles mai uşor şi din punct de vedere iconografic, în lumina monumentului de la Potaissa, produs remarcabil din secolul III e.n. al artei provinciale romane din Dacia.

DAN ISAC

---

15 Eve şi John R. Harris, *The Oriental Cults in Roman Britain*, Leiden, 1965, p. 77, pl. XVII.

16 É. Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine*, XIV, P.U.F., Paris, 1955, nr. 8576, pl. LXXXIX—XC. Găsită într-un *castellum* din sec. III e.n.

17 V. Crăciunescu, *Statuete de piatră din colecţia Maria şi dr. George Severeanu*, în *Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie*, 5 [1967], p. 178, fig. 2. Nu este vorba despre Iuppiter Sarapis cum consideră autoarea, acest cap avînd o analogie bună în piesa de la Sucidava. reprezentîndu-l pe Sarapis.

18 *LexMyth*, IV, col. 365, fig. 1.

19 Eve şi John R. Harris, *op. cit.*, p. 10 sq, fig. de frontispiciu.

20 CIL, VIII, 2629 (Lambesis), de exemplu.

21 *ArchAnz*, 1896, p. 93, fig. 2.

22 *RE*, I A, s. v. *Sarapis*, col. 2423.

23 CIL, III, 7771. Alte exemple de sincretizare cu Iuppiter optimus maximus: CIL, III, 6164 (Troesmis), 4560—61 (Vindobona), 13587 (Ierusalim) sau cu Iuppiter: CIL, III, 11141 (Carnuntum). Asimilarea cu Iuppiter Sol este documentată de cîteva inscripţii: CIL, III, 3 (Creta), VI, 402 (Roma), IX, 5824 (Italia) etc.

IUPPITER SARAPIS FROM POTAISSA

(Abstract)

A limestone head of Sarapis constitutes a new attestation of his cult at Potaissa (Turda) and in Dacia. It was discovered on the „Cetate" (town hill) in 1928 and dates from the IIIrd century of our era (fig. 1 a and b). On the head there is an iron spike ending in a leaden part, used for fixing the *modius*. The author considers that from iconographic point of view it is a Iuppiter Sarapis, and distinguishes two different types of Sarapis' representations. To the first belong those found at Sucidava (Celei), Haţeg (the county of Hunedoara, near Sarmizegetusa), Tomis (Constanţa), Silchester and Walbrook (England) and it is characterised by a tired and melancholic face, richly covered with hair and beard. To the second one belongs our monument from Potaissa, on it Sarapis has the features of a celestial god, namely of Iuppiter, but with the attributes of Hades-Dis Pater.

The head of Iuppiter Sarapis from Potaissa is the second proof — the first being the inscription in CIL, III, 7771 — for the spread of his cult in Dacia in a syncretic form with Iuppiter.

O CĂRĂMIDĂ CU STAMPILĂ DIN SECOLUL AL IV-LEA LA ȘVINIȚA (JUD. MEHEDINȚI)

În primăvara anului 1969, autorul acestor rînduri a primit un fragment de cărămidă stampilată, cu indicația că a fost găsită împreună cu alte cărămizi stampilate și obiecte romane în hotarul comunei Șvinița, pe locul numit „Reșiște", situat pe drumul spre Cozla[1]. Fragmentul de cărămidă are dimensiunile: 11,3×5,5×5 cm (fig. 1 a-b). Fracturile nu au margini regulate. Pe una din fețe este trasată cu degetul o linie diagonală, obișnuită în lumea romană. Se păstrau și urme de mortar de zidărie, care au fost înlăturate prin curățirea chimică a fragmentului. Pe partea inferioară a fragmentului de cărămidă se află capătul din dreapta și începutul stampilei, pe o lungime de 11 cm. Stampila, avînd scrierea inversă (de la dreapta spre stînga) este fragmentară. Perfect vizibilă este numai limita superioară a cîmpului stampilei. Lățimea lui este 1,9 cm, iar înălțimea literelor este 1,3 cm. Ultimele litere sînt aplecate spre stînga.

Literele păstrate din stampilă sînt destul de clare; lectura:

S(ub) C(ura) HERMOGENI P(rae)P(ositi) ...

Literele S și C, H și E, I, P și P sînt legate cu cîte o bară orizontală.

O stampilă analogă, dar pare-se completă, a apărut în secolul trecut, în sudul Dunării, vizavi de Șvinița, în ruinele unei fortificații romane de la gura rîului Boljetin[2]. Lectura ei, cum apare în CIL, III 13814, a:

SU(b) C(ura) HERMOGENI P(rae)P(ositi)
RIP(ae) LEG(io) VII CL(audia) PARCE

Cele două stampile se deosebesc, în afara faptului că cea de a doua are încă un rînd, prin felul în care este abreviat cuvîntul „sub" și, cel puțin așa cum reiese din CIL,

---

[1] Localitatea Șvinița (jud. Mehedinți) se află pe malul nordic al Dunării, vizavi de localitatea Boljetin (Jugoslavia, Serbia, Zaječar), la vest de gura rîului Porecka ce despărțea după reforma lui Aurelian, Moesia Prima de Dacia Ripensis. Despre Moesia Prima, în hotarul căreia se afla Svinița în antichitate: RE, XV (1932), col. 2381—2384 (Max Fluss); obiectele au fost găsite de Ilie Abramovici, șef de lucrări în zona „Greben", unele dintre ele ajungînd în posesia grupului de cercetări „Porțile de Fier". Fragmentul pe care-l prezentăm a fost donat Muzeului din Cluj de către prof. Albert Szalay (Arhivele Statului din Craiova) pe atunci student la Universitatea din Cluj.

[2] T.I.R., L 34 (1968) (Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium) p. 38, Boljetin (cu toată bibliografia); Nevenka Petrović — Liubica Zotović, *Boljetin-Gradac sur la rivière Lepena*, în *Anciennes cultures du Djerdap*, Belgrad, 1969, p. 104—113.

III prin grafie, pentru cea de la Boljetin lipsind o reproducere. Aceste deosebiri minime în esenţă nu ne împiedică să credem că, dată fiind apropierea locurilor de descoperire, numele *Hermogenes* designează una şi aceeaşi persoană.

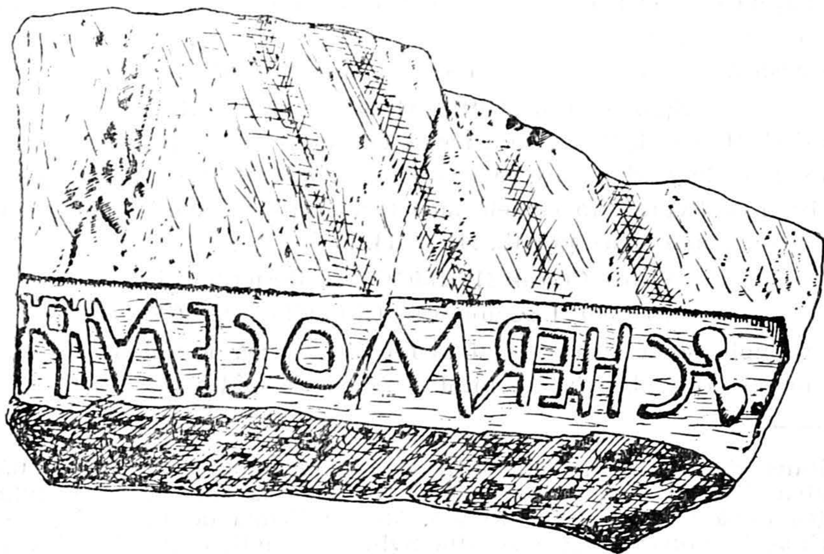

Fig. 1. — Fragment de cărămidă cu stampilă de la Şviniţa ; *a* fotografie ; *b* desen

Stampila de la Şviniţa atestă prezenţa aici, în nordul Dunării, a unor ostaşi dintr-un detaşament din legiunea a VII-a Claudia, detaşament care staţiona foarte probabil într-o localitate „Parce" (cum este interpretat în CIL III 13814 a acest cuvînt) şi era sub comanda unui praepositus ripae.

Fracţionarea legiunilor în mai multe detaşamente, purtînd toate numele legiunii, cu începere de la sfîrşitul secolului III şi mai ales în secolul al IV-lea, este un fapt cunoscut [3]; ea a determinat menţionarea pe stampile în afara numelui unităţii, a unui toponimic care să indice locul de garnizoană [4]. Pentru legiunea a VII-a Claudia sînt cunoscute stampilele de la Viminacium [5], Taliata [6] şi Boljetin, care arată că detaşamente toate purtînd numele legiunii a VII Claudia staţionau în aceste localităţi; ba mai mult, trimiteau soldaţi şi peste Dunăre pentru pază (Pojejena [7], Şviniţa). Pentru că Not. Dign. Or. XLI, nu menţionează praefecturi ale acestei legiuni decît la Viminacium şi Cuppis. presupunem că perioada în care legiunea apare fracţionată în cel puţin trei detaşamente [8], precede timpul de redactare al Not. Dign. [9], dată după care o parte din detaşamente au fost probabil transformate în unităţi care nu mai păstrează numele de „legio“ [10].

Praepositus ripae — dacă înţelegem prin ripa aluzia la caracterul de limes al malului Dunării — se confundă cu praepositus limitis [11]. În Moesia Prima această funcţie este menţionată se pare numai de ştampilele de pe cărămizi. Dar numai lectura unei singure ştampile este sigură şi anume a celei de la Boljetin. Se mai adaugă, cu rezervă, o ştampilă găsită la Grădişte (Iugoslavia, Serbia) CIL, III, 1700, 4: SCTAREPPRP, pentru care s-a propus lectura: S(ub) C(ura) TARE... P(rae)P(ositi) R(i)P(ae) [12] şi eventual ştampila de la Şviniţa. În provincia vecină, Dacia Ripensis, sînt semnalaţi epigrafic pînă acum trei praepositi ripae [13]. Unuia dintre ei, menţionat ca praepositus ripae Variniae [14] îi cunoaştem precis porţiunea de limes în care îşi exercita autoritatea.

O trecere în revistă a felului în care sînt repartizaţi praepositi limitis în provinciile Africa, Mauretania, Tripolitania, după apariţia Not. Dign. [15], arată că fiecărui castellum îi corespundea o porţiune de limes purtînd numele castellum-ului

---

[3] R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920, p. 33.

[4] D. Tudor, *Contribuţii privitoare la armata Daciei Ripensis*, în SCIV, XI, 1960, p. 353.

[5] CIL, III, 1700, 2—4; 8275, 2—6; N. Vulić, în *JÖAI*, VI, 1903, Beibl. col. 53, nr. 69—73 şi A.v. Premerstein — N. Vulić, în *JÖAI*, VIII, 1905, Beibl. col. 8, nr 24—27.

[6] CIL, III, 13814; cf. RE, XII (1925), col. 1624 (E. Ritterling).

[7] D. Tudor, *Garnizoane romane pe malul bănăţean al Dunării*, în *SCIV*, IX, 1958, p. 373—376.

[8] A. H. M. Jones, *The Late Roman Empire, 284—602*. Oxford, 1964, vol. I, p. 55: în rîndul forţelor expediţionare din Egipt, în anul 297, menţionează şi legiunea VII Claudia, desigur unul din detaşamentele care au apărut după fracţionarea legiunii de tip „clasic“.

[9] Ipotezele privind data redactării Not. Dign.: D. Tudor, SCIV, XI, 1960, p. 336, nota 1. În ce priveşte perioada oglindită de Not.Dign. pentru această zonă: RE, XVII (1936) col. 1084 (E. Polaschek).

[10] A. H. M. Jones, *op. cit.*, vol. II, p. 681 arată că multe dintre detaşamentele dislocate din legiuni în perioada tîrzie a imperiului, fie că au fost distruse, fie au rămas sub alte nume.

[11] RE, XIII (1924) col. 573 (Fabricius); Not.Dign. (O. Seeck, *Notitia Dignitatum, accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Provinciarum*, Berlin, 1876), foloseşte de preferinţă pentru provinciile dunărene termenul de „ripa“.

[12] D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 349, nota 1.

[13] *Idem*, p. 353.

[14] *Idem*, p. 357.

[15] Not.Dign.Oc. XXV, XXX, XXXI.

respectiv, porţiune aflată sub comanda unui *praepositus limitis*, direct subordonat guvernatorului provinciei. Pentru perioada cuprinsă între sfîrşitul secolului al III-lea şi redactarea Not.Dign. nu se cunoaşte în detaliu organizarea militară a provinciei Moesia Prima[16]. Studii referitoare la organizarea militară din perioada tîrzie a imperiului roman[17] arată că praepositus este o funcţie şi nu un grad şi deci orice ofiţer care primea comanda unei unităţi independente purta numele de praepositus. De aceea praepositi sînt menţionaţi epigrafic fie în fruntea unor legiuni[18] (în înţelesul din epoca tîrzie a cuvîntului), fie comandînd unităţi tipice pentru imperiul tîrziu *cunei equitum*[19], sau *equites*[20], iar in Not.Dign. îi vedem comandînd şi *numeri, milites* şi *auxilia*[21].

Deci, Hermogenes menţionat de cele două ştampile avea comanda unei unităţi cantonate la „Parce", unitate care supraveghea o anumită porţiune de mal. Detaşamentul de sub ordinele lui trimitea soldaţi pentru pază fie pe partea lor de mal (Boljetin)[22] fie peste Dunăre (la Sviniţa). Foarte probabil că Hermogenes era şi el subordonat guvernatorului militar al provinciei. La Şviniţa în punctul numit „Tricula" se bănuia pe baza unor descoperiri arheologice mai vechi existenţa unei fortificaţii romane, deşi aspectul feudal al ruinelor punea la îndoială acest fapt[23]. Descoperirile de la Reşişte confirmă existenţa unei aşezări romane, dacă nu chiar a unui punct roman fortificat aşa cum sîntem dispuşi să credem.

Numele *Hermogenes* arată că personajul este grec sau oriental greco-roman. O serie de personaje cu acest nume se ridică la funcţii importante în imperiu începînd de la sfîrşitul secolului al III-lea şi în secolul al IV-lea[24]. Astfel unul dintre ei primeşte comanda trupelor de pe graniţa Thraciei în timpul împăratului Constantius II[25]. Este puţin probabilă identificarea comandantului amintit de cele două ştampile, cu vreunul din aceste importante personaje (menţionate în RE); dar nu este total exclusă. Lipsesc încă date mai precise pentru a face o apropiere.

Descoperirea ştampilei la Şviniţa indică existenţa unui punct fortificat pe ţărmul dacic al Dunării, poate încă de la sfîrşitul secolului al III-lea. Acest punct se încadrează într-un sistem de fortificaţii din care fac parte şi o serie de castella

---

[16] RE, XV (1932) col. 2390 (Max Fluss).
[17] Grosse, *op. cit.*, p. 143 sq.; A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 640.
[18] Cf. A.v. Premerstein — N. Vulić, în *JÖAI*, VI, 1903, Beibl. col. 54 nr. 73—75; col. 55, nr. 76; N. Vulić, în *JÖAI*, XII, 1909, Beibl. col. 168, nr. 27; Grosse, *op. cit.*, p. 38.
[19] Grosse, *op. cit.*, p. 53.
[20] *Idem*, p. 54; A.v. Premerstein — N. Vulić, în *JÖAI*, VI, 1903, Beibl. col. 55, nr. 81—82.
[21] *Praepositus*, în RE, Suppl. VIII (1956) col. 553 (W. Ensslin).
[22] Recentele cercetări efectuate de arheologii iugoslavi la Boljetin (N. Petrović — L. Zotović, *Boljetin-Gradac sur la rivière Lepena*, în *Anciennes cultures du Djerdap*, Belgrad, 1969, p. 104—113) au scos la iveală urme ce indică aici prezenţa unui punct fortificat de o deosebită importanţă. Nu ar fi exclus deci, ca „Parce" să fi fost chiar la Boljetin.
[23] T.I.R., L 34 (1968, Aquincum—Sarmizegetusa—Sirmium) p. 108, Şviniţa.
[24] RE, VIII (1912), col. 363—365, nr. 13—16, 18 (O. Seeck).
[25] Idem, col. 364, nr. 14.

construite la nordul Dunării [26], din care cele de la Gornea [27] şi Orşova [28], recent cercetate, sînt tipice pentru perioada tîrzie a imperiului roman. Atare sistem de fortificaţii este legat foarte probabil de politica de întărire a graniţei dunărene din perioada Diocletianus—Constantinus şi de restabilirea stăpînirii romane în această zonă, la nord de Dunăre.

N. GUDEA

EIN ZIEGELSTEMPEL DES 4. JAHRHUNDERTS AUS ŞVINIŢA (BEZ. MEHEDINŢI)

(Zusammenfassung)

Das Fragment eines Ziegels mit dem Stempel: *sub cura Hermogeni praepositi*... wird in die Spätzeit des römischen Imperiums angesetzt. Der Stempel ist analog zu CIL III, 13814 a. Demnach muss nördlich der Donau, in Şviniţa, Ende des 3. und im 4. Jh. ein befestigter römischer Stützpunkt bestanden haben, der zu einem an beiden Ufern der Donau angelegten Befestigungssystem gehörte. Die *Legio VII Claudia*, die ihren Sitz in „Parce" hatte und von einem praepositus ripae namens *Hermogenes* befehligt wurde, stellte die Garnison dieses befestigten Stützpunktes.

---

[26] D. Tudor, *SCIV*, IX, 1958 p. 373—376.

[27] La Gornea (com. Sicheviţa, jud. Caraş-Severin) la locul „Căuniţa de jos", punctul „Cetate" a fost cercetat în anii 1968 şi 1969 un castellum roman din perioada tîrzie. Dimensiunile acestei fortificaţii (aprox. 41×41 m. cu turnuri patrate pe colţuri), tehnica de construcţie şi materialul arheologic pledează pentru datarea lui în perioada Diocletianus—Constantinus (N. Gudea, *Un castellum roman tîrziu la Gornea* (jud. Caraş-Severin) manuscris.)

[28] La Orşova, un colectiv al Grupului de cercetări „Porţile de Fier" (E. Bujor, N. Constantinescu, Gh. Popilian, N. Gudea, V. Wollmann) a întreprins de-a lungul mai multor ani cercetări în punctul „Hotel Dunărea-IRIL" unde a fost identificat şi dezvelit parţial un castellum roman. Dimensiunile sale (35×35 m), forma patrată cu turnuri patrate pe colţuri, tehnica de construcţie şi materialul arheologic datează epoca de construire a acestei fortificaţii în perioada Diocletianus—Constantinus.

Notă adiţională. Un sondaj executat în aprilie 1970 la Şviniţa, în punctul „Reşişte", a permis identificarea unui turn de piatră roman. Printre descoperirile de aici sînt ţigle ştampilate, fragmentare, de două tipuri: *a)* identice cu piesa prezentată mai sus, *b)* asemănătoare cu CIL, III, 13814, a.

TABULA IMPERII ROMANI, L 34, L 35 *

Apariţia fascicolelor L 34 şi L 35 din *Tabula Imperii Romani* constituie o realizare deosebit de importantă pentru cercetătorii, atît români cît şi străini, care studiază istoria Imperiului roman şi mai ales a provinciilor danubiene.

Reluînd o propunere mai veche, prezentată în 1928 la Congresul de istorie de la Cambridge, Uniunea Academică Internaţională, în colaborare cu academiile din diferite ţări, a început, pe baza unor norme şi directive unitare elaborate de un comitet internaţional de experţi, editarea primei hărţi arheologice complete, ştiinţific alcătuite, a Imperiului roman. Împărţirea teritoriilor care au aparţinut acestui imperiu s-a făcut prin suprapunerea hărţii internaţionale a mapamondului (1: 1000000) peste regiunile aflate odinioară sub stăpînirea romană, obţinîndu-se astfel 56 de carouri numerotate cu cifre în ordine crescătoare de la Greenwich înspre est şi cu litere în ordinea alfabetică, de la Ecuator înspre poli, carouri încredinţate, exclusiv după criteriul geodezic, unui centru ştiinţific coordonator însărcinat cu elaborarea şi editarea porţiunii respective. În cazul majorităţii carourilor s-au format comitete internaţionale din cauză că în chip firesc împărţirea matematică după meridiane şi paralèle nu putea ţine seamă nici de graniţele provinciilor antice nici de frontierele politico-statale de azi.

Nu sînt analizate aici avantajele sau dezavantajele sistemului din simplul motiv că T.I.R. nu este în stadiu de discuţii, ci de realizare şi, în consecinţă, formularea de obiecţii, emiterea de opinii pare a fi un lucru de prisos. În aceeaşi ordine de idei, nu ne îndoim că o nouă ediţie va beneficia din plin de experienţa acumulată în această muncă de pionierat. S-ar putea face doar sugestia ca, eventual, pe viitoarele caroiaje generale care însoţesc fiecare fasciculă, carourile deja editate să fie haşurate (sau însemnate într-un fel oarecare), pentru a se putea vedea ceea ce deja s-a realizat.

Fascicula L 34 *(Aquincum — Sarmizegetusa — Sirmium)* a fost publicată în 1968 de Editura Academiei Maghiare, la Budapesta. Ea a fost tipărită în limba germană, cu concursul financiar al C I P S H, de pe lîngă UNESCO. Caroul este cuprins între 18° şi 24° longitudine estică şi 44° şi 48° latitudine nordică. În consecinţă, realizarea s-a datorat specialiştilor din mai multe ţări, şi anume Ungaria (László Barkóczi, Endre Biró, Alice Burger, Jenő Fitz, Erzsébet Jerem, Melinda Kaba, András Mócsy, Sándor Soproni), Iugoslavia (Slobodan Dušanić, Jože Kastelic, Miroslava Mirković,

* *Tabula Imperii Romani,* Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L 34, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 123 p.; Romula-Durostorum-Tomis, L 35, Bucarest, Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 80 p.

Esad Pašalić, Petar Petrović, Danica Pinterović, Pavle Velenrajter), România (M. Macrea, D. Protase, I. I. Russu, D. Tudor), Bulgaria (Teofil Ivanov). Din Dacia este cuprinsă partea de vest pînă la meridianul 24°. După un scurt cuvînt înainte, semnat de Giuseppe Lugli, urmează o introducere mai amplă, prezentînd, pe ţări, problemele specifice care au stat în faţa fiecărui colectiv de autori, cum ar fi de pildă, menţionarea sau nemenţionarea unor obiective arheologice, preferarea unor termeni din index şi de pe hartă, prezentarea mai amănunţită a autorilor şi colaboratorilor, arătîndu-se zona geografică prelucrată sau simplul aport adus de fiecare.

Fascicula L 35 *(Romula — Durostorum — Tomis)* elaborată în cadrul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj şi al Muzeului de Istorie a Transilvaniei, a fost tipărită în 1969, la Bucureşti, în limba franceză, sub egida Secţiei de Ştiinţe istorice a Academiei R.S.R. responsabil fiind acad. prof. C. Daicoviciu, tipărire realizată de asemenea cu concursul financiar al C I P S H. Caroul este cuprins între 24° şi 30° longitudine estică şi 44° şi 48° latitudine nordică. El cuprinde vestigiile romane din România, Bulgaria şi cîteva, foarte puţine la număr, din sudul U.R.S.S., de pe malul stîng al Dunării maritime. Specialiştii care au elaborat fascicula L 35 au fost: I. I. Russu şi D. Protase (Transilvania), D. Tudor şi Em. Popescu (Oltenia, Muntenia şi Dobrogea), N. Gostar (sudul Moldovei şi al U.R.S.S.) şi T. Ivanov, care a redactat cîteva articole privind localităţile din sudul Dobrogei. Coordonarea întregii fascicule a fost făcută de I. I. Russu, de la Institutul de Istorie şi Arheologie Cluj.

Pe lîngă enumerarea autorilor şi a părţilor care le revin, în prefaţa semnată de academicienii C. Daicoviciu şi Emil Condurachi e specificată folosirea unor denumiri în locul altora, precum şi motivarea acestor preferinţe (Dacia Porolissensis, Superior şi Inferior în loc de Dacia Porolissensis, Apulensis şi Malvensis; Scythia Minor, în loc de nord-estul Moesiei Inferior). De asemenea, cele 84 de localităţi din Scythia Minor, pomenite de Procopius ori de alte surse literare antice şi trecute în index, nu figurează pe hartă din cauza localizării nesigure pe teren.

Fiind elaborate după aceleaşi norme şi directive ale *T.I.R.*, L 34 şi L 35 sînt asemănătoare, dacă nu chiar identice ca manieră de expunere. După lista abreviaţiilor geografice, urmată de lista bibliografiei generale şi a celei pe provincii, se dau principalele prescurtări bibiografice, cu atît mai necesare cu cît o serie de lucrări nu sînt folosite în mod curent în literatura arheologică. Indexul prezintă, în ordinea alfabetică, localităţile cuprinse în respectivul carou. Atunci cînd se cunoaşte denumirea antică a unei localităţi şi localizarea ei pe teren e sigură, s-a păstrat pe hartă numai toponimul vechi, neînsoţit de numele actual. În cazul în care plasarea pe teren şi numele vechi al unei localităţi nu sînt cunoscute, s-a folosit denumirea modernă. Fiecare articol cuprinde, pe lîngă colocarea pe hartă (cu semnul sau semnele convenţionale corespunzătoare) a obiectivului respectiv, sursele literare ori epigrafice care, eventual, pomenesc localitatea antică, materialele arheologice găsite (ruine, tezaure, monumente sculpturale şi epigrafice, ceramică etc.) şi bibliografia selectivă ori integrală — de la caz la caz — a fiecărui articol în parte. Astfel, într-un text restrîns, s-a putut concentra o cantitate enormă de date ştiinţifice. Fără îndoială că mai multe amănunte şi o scară mai mare (ca, de exemplu, Nicola Vulić în *Archaeologische Karte von Jugoslavien: Blatt Prilep-Bitolj*, Belgrad, 1937 etc.) ar fi ridicat şi mai mult calităţile lucrării, dîndu-i o altă amploare.

Prin editarea fascicolelor L 34 şi L 35 s-a pus la dispoziţia cercetătorilor prima hartă arheologică şi repertoriu complete, critice a unei părţi a Panoniei şi Moesiei Superior, a Daciei romane şi a Scythiei Minor, înlesnind astfel cercetarea vestigiilor romane de pe teritoriul ţării noastre. Mai mult, constituind o parte componentă a *T.I.R.*, harta amănunţită a provinciei Dacia, de o precizie şi execuţie tehnice la nivel ridicat, intră în circuitul ştiinţific mondial, ceea ce reprezintă un eveniment deosebit de important.

Nu putem încheia fără a scoate în evidenţă contribuţia ştiinţifică în sine a acestei lucrări: o cantitate impresionantă de material şi informaţii supuse unei severe şi competente analize istorice şi arheologice a dus la o realizare remarcabilă, care va ameliora substanţial cunoaşterea, atît la noi în ţară cît şi în lumea specialiştilor străini, a epocii romane şi a fenomenului romanizării pe teritoriul României şi a sud-estului european.

T. SOROCEANU

TABULA IMPERII ROMANI, L 34 ET L 35

(Résumé)

La note présente brièvement les fascicules L 34 et L 35 de la T.I.R., en relevant l'importance scientifique particulière de cette grande oeuvre historique et archéologique en train d'être réalisée par l'Union Académique Internationale.

Ces deux fascicules (L 34 Budapest et L 35 Bucureşti) représentent un exemple de coopération fructueuse entre les chercheurs des pays y engagés.

O DESCOPERIRE SLAVĂ TIMPURIE ÎN TRANSILVANIA

Formarea poporului și a limbii române constituie una dintre problemele fundamentale ale istoriei românești: acest lucru înseamnă, pe de o parte, a se identifica spațiul geografic în care poporul român și limba sa au luat naștere, iar pe de altă parte a se preciza în ce epocă și în ce împrejurări a avut loc atare proces. Este bine cunoscut că problema a preocupat timp de aproape două secole istoriografia, atît cea română cît și cea străină. În general, românii, ca și un număr mare de istorici străini, au susținut întotdeauna teza caracterului autohton al poporului român pe teritoriul său actual, el fiind considerat ca un continuator al vechilor daco-geți romanizați, la care, în cursul veacurilor, mai ales în perioada societății feudale timpurii, s-au adăugat și s-au asimilat și alte populații [1].

Izvoarele scrise bizantine transmit informații fără îndoială deosebit de valoroase despre pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul României. Dar, întrucît ele înregistrează mai mult evenimente politice și cu caracter militar, îndeosebi pe cele legate direct de interesele imperiului bizantin, cu privire la o bună parte din teritoriul țării noastre (Transilvania, Moldova) știrile sînt foarte vagi sau ele lipsesc cu totul [2]. Pentru a completa aceste lacune istoricul nu are la îndemînă decît datele arheologice.

Cele mai vechi urme slave aflate pînă acum pe teritoriul României par să fie cele de la Suceava — „Șipot“ (și „Parc“), unde au fost scoase la lumină bordeie de formă rectangulară. Inventarul lor constă din fragmente ceramice, lucrate cu mîna, provenind de la borcane înrudite în privința formei cu tipul Jitomir, obiecte de podoabă, de uz casnic și de îmbrăcăminte. O fibulă „digitată“ datează stratul slav cel mai vechi de la Suceava—„Șipot“ în a doua jumătate a secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea.

Cel mai important complex pentru cunoașterea culturii slavilor, din perioada înaintării lor spre Peninsula Balcanică în secolele VI—VII, este cimitirul de incinerație de la Sărata-Monteoru, care numără peste 1500 morminte. În cuprinsul necropolei sînt documentate mai multe variante ale ritului funerar. Rămășițele morților, care fuseseră arși pe rug, au fost depuse în gropi simple sau în urne funerare. Mormintele conțin adesea ca inventar funerar fibule „digitate“, podoabe, catarame de centură. Ceramica din această necropolă (urne funerare sau

---

[1] Cf. C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, în *Bibliotheca Historica Romaniae*, nr. 1, Bucarest, 1963, p. 9, (*IstRom*, vol. I, p. 775—809).

[2] Cf. M. Comșa, *IstRom*, vol. I, p. 728—733.

vase depuse în morminte ca ofrande) este, în general, de factură grosieră, lucrată cu mîna. Către sfîrşitul perioadei de folosire a necropolei, într-o măsură foarte mică sînt prezente şi vase lucrate la roata primitivă, ornamentate, care s-au dezvoltat din formele mai vechi (neornamentate), lucrate cu mîna. „... După caracteristicile sale, ceramica de la Sărata Monteoru nu poate fi pusă în legătură cu tipul Praga propriu-zis. În ceea ce priveşte tehnica de lucru şi formele, ea se leagă de tipul Jitomir-Korčak (înrudit doar cu tipul Praga), documentat în regiunea Niprului mijlociu ... " [3].

Prezenţa fibulelor „digitate" în morminte a îndreptat atenţia specialiştilor de asemenea spre complexele similare din aceeaşi regiune. În schimb, în zonele din vestul Ucrainei, în centrul R. P. Polone şi în necropolele cu ceramică de tip Praga din R. S. Cehoslovacă, cu toate că a fost descoperit un număr considerabil de morminte de incineraţie slave timpurii (secolele V—VII), fibulele „digitate" lipsesc pînă acum cu desăvîrşire [4]. În funcţie de aceste date, cimitirul de la Sărata-Monteoru, în general, a fost atribuit din punct de vedere etnic unui grup de anţi ajunşi pe meleagurile noastre probabil din bazinul hidrografic al Niprului mijlociu [5].

Tot anţilor au fost atribuite şi aşezările de la Suceava—„Şipot" (şi „Parc"), precum şi fibulele „digitate" descoperite în Moldova, la Iaşi (punctul „Crucea lui Ferenţ"), Vutcani şi Budeşti din apropierea oraşului Huşi [6]. Fibulele „digitate" descoperite întîmplător în diferite localităţi din Muntenia (Bucureşti-„Tei", Dămăroaia, Căscioarele, Butimanu) şi Oltenia (Pleniţa, Lazu, Orlea, Vîrtopu), care în cea mai mare parte îşi găsesc analogii în regiunea Niprului mijlociu, mai ales la Pastîrsk, pot fi puse în legătură de asemenea cu incursiunea anţilor pînă în aceste regiuni [7].

În Transilvania, în secolul al VI-lea şi prima jumătate a secolului al VII-lea, sînt cunoscute aşezările şi necropolele de tip Moreşti—Bandu de Cîmpie—Noşlac. Prin urmare, dacă în regiunile extracarpatice ale României prezenţa triburilor slave este documentată încă din secolul al VI-lea, în Transilvania — susţin specialiştii — slavii au putut veni mai tîrziu, pe la mijlocul secolului al VII-lea, după dispariţia culturii de caracter gepidic. Prezenţa unor grupuri slave în Transilvania, venite fie aparte, fie împreună cu avarii, poate fi semnalată prin fibulele „digitate" descoperite la Sarmizegetusa, Veţel, Războieni-Feldioara, precum şi în alte cîteva localităţi [8]. Fibu-

---

[3] *Ibidem*, p. 734.

[4] Cf. J. Werner, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 150—172; I. Nestor, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 447.

[5] Cf. M. Chişvasi-Comşa, *SCIV*, IX, 1958, p. 78—79; X, 1959, p. 65—67; *IstRom*, vol. I, p. 735; G. B. Fedorov, *SCIV*, X, 1959, p. 384—387; I. Nestor, *SCIV*, X, 1959, p. 50—54; *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 447; J. Werner, *Germania*, 38, 1960, p. 120.

[6] M. Comşa, *IstRom*, vol. I, p. 735; vezi şi I. Nestor, *SCIV*, X, 1959, p. 51; *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 437—438 cu nota 18; D. G. Teodoru, *Cele mai vechi dovezi de locuire slavă din Moldova*, comunicare ţinută la seminarul româno-bulgar (Bucureşti, 12—15 noiembrie 1962).

[7] M. Comşa, B. Ionescu, *SCIV*, XI, 1960, p. 419—421; M. Comşa, *IstRom*, vol. I, p. 735; cf. şi I. Nestor, în *SCIV*, X, 1959, p. 51—52, 53, nota 3; *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 438, nota 18; J. Werner, *Germania*, 38, 1960, p. 119.

[8] D. V. Rosetti, *Germania*, 18, 1934, p. 207—208, fig. 1, nr. 9 a-b; C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 211 şi nota 2; K. Horedt, *SCIV*, VI, 1955, p. 675; *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, p. 92, nr. 33, p. 94, nr. 34, 38, p. 94, nr. 45; *Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara* (*Sargetia* IV), Deva, 1956, p. 106—109; I. Nestor, *SCIV*, X, 1959, p. 50, nota 3; J. Werner, *Germania*, 38, 1960, p. 119.

lele „digitate" slave se deosebesc de cele germanice descoperite pe acelaşi teritoriu în complexele de caracter gepidic. Tipurile mai vechi ale fibulelor „digitate" din Transilvania îşi găsesc analogii apropiate sau identice în complexele slave răsăritene din regiunea Niprului mijlociu, mai ales la Pastîrsk [9]. În Transilvania ele apar adesea în cimitire avare. Întrucît în complexele slave cu ceramică de tip Praga din Cehoslovacia (aparţinînd sclavinilor), databile anterior venirii avarilor în patria lor de mai tîrziu, astfel de podoabe sînt necunoscute, prezenţa lor în cimitire avare poate fi explicată eventual şi prin faptul că avarii, în drumul lor spre apus, au antrenat cu ei şi unele grupuri slave (anţi) din regiunea Niprului mijlociu.

La acestea s-ar mai putea adăuga eventual şi descoperirea de la Tîrgul Secuiesc, şi anume o zăbală, o sabie şi patru vase lucrate cu mîna, care, după cît se pare, formau inventarul unuia sau al cîtorva morminte databile în a doua jumătate a secolului al VII-lea; ele făceau parte foarte probabil dintr-o necropolă slavo-avară [10].

La Seminarul arheologic româno-bulgar care s-a ţinut la Bucureşti între 12—15 noiembrie 1962 şi care a avut ca temă „Problema slavilor în regiunea Dunării de jos şi a civilizaţiei balcano-dunărene în perioada feudală timpurie", problema prezenţei unei populaţii purtătoare a unei culturi slave timpurii a fost atinsă în două comunicări [11]. În amîndouă comunicările, care aveau, de altfel, un caracter sintetic, s-a afirmat că pe teritoriile apusene ale ţării noastre, respectiv în Transilvania, asemenea descoperiri nu sînt cunoscute, ba chiar sînt oarecum de neaşteptat, ipoteză pricinuită de „natura lucrurilor". În cele ce urmează vom face cunoscută o descoperire întîmplătoare, ce pare totuşi să dovedească prezenţa elementelor culturii slave timpurii pe teritoriul Transilvaniei.

În toamna anului 1960 ne-a fost adusă „o grămadă de cioburi" primitive [12], descoperite cu ocazia construirii unui grajd al C.A.P. din localitatea D o r o l ţ u, sat lîngă Aghireş (jud. Cluj), aşezat la circa 1,5 km spre sud-est de gara C.F.R. Aghireş-Fabrică. Locul unde s-a făcut descoperirea se numeşte „Dîmbul mic" (Kisdomb), la sud-est de sat, în imediata apropiere a ultimelor case, pe un teren mai ridicat, în formă de terasă, nu departe însă de albia pîrîiaşului „Pîrîul cu folos" (Hasznospatak). Cu ocazia săpării fundaţiilor pentru grajd, fiind asociate cu b o g a t e u r m e d e c e n u ş ă ş i f r a g m e n t e d e c ă r b u n e, c u o a s e c a l c i n a t e u m a n e î n e l e, au fost găsite două vase întregi care, apoi, au fost sparte din simplă „curiozitate". Dar multe din fragmentele acestora au fost aduse la Muzeul de istorie din Cluj, unde vasele au putut fi reconstituite. Potrivit împrejurărilor în care s-a făcut descoperirea (acestea fiind notate chiar de prof. de şcoală medie Z. Makfalvi), putem presupune cu mari şanse de probabilitate că avem de-a face cu u n m o r m î n t sau — eventual — chiar cu u n c i m i t i r d e i n c i n e-

---

[9] M. Comşa, *SCIV*, X, 1959, p. 66—67; *IstRom*, vol. I, p. 735; *SCIV*, XI, 1960, p. 420; J. Werner, *Reinecke Festschrift*, p. 156, fig. 4, p. 172; *Germania*, 38, 1960, p. 120; I. Nestor, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 447.

[10] M. Comşa, *IstRom*, vol. I, p. 735. Cf. însă şi I. Nestor, *SCIV*, X, 1959, p. 51, nota 2.

[11] K. Horedt, *Riturile funerare din sec. VIII—X e.n. în Transilvania*, comunicare (cf. însă şi *Untersuchungen...*, p. 111); I. Nestor, *Problema pătrunderii slavilor pe teritoriul carpato-balcanic*. Vezi şi *SCIV*, X, 1959, p. 52—53; *RevRHist*, III, 3, 1964, p. 401—406, mai ales pp. 403—404.

[12] Prof. Makfalvi Zoltán s-a interesat de această descoperire şi a salvat fragmentele de vase.

r a ţ i e. (Acest amănunt ar fi foarte semnificativ, deoarece în vremea în care se datează vasele n u m a i s l a v i i s e i n c i n e r a u[13], toate celelalte popoare migratorii practicînd inhumaţia).

Ceramica de la Doroltu, reprezentată prin cele două vase puţin înalte (pl. I şi II), este de factură inferioară şi se înscrie în limitele aceleiaşi categorii. Vasele sînt de tip borcan, aproape identice ca înălţime şi ambele sînt lucrate cu mîna. Pasta lor este de calitate inferioară, insuficient frămîntată şi foarte bogată în impurităţi, conţinînd mai ales f r a g m e n t e d e s c o i c i ş i c i o b u r i p i s a t e, în cazul vasului cu pîntece mai bombat. Prezenţa în pastă a f r a g m e n t e l o r d e s c o i c i şi a cioburilor pisate, precum şi pietricelelor a făcut ca suprafaţa interioară cît şi cea exterioară a vaselor, mai ales în cazul vasului mai bombat, să nu poată fi modelată suficient, prezentînd numeroase proeminenţe şi adîncituri care îi dau un aspect neregulat. Suprafaţa interioară a vasului mai mare este poroasă.

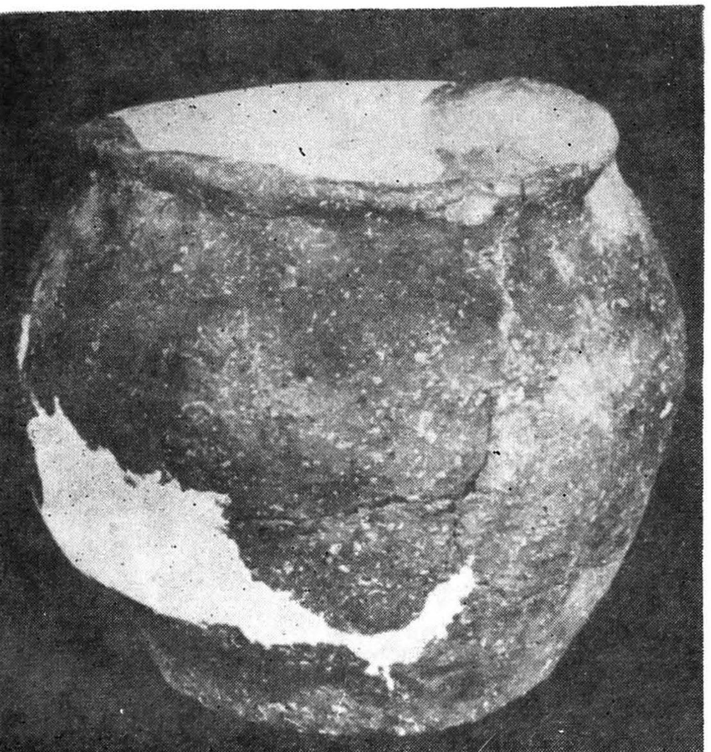
Arderea vaselor, mai ales a celui mai bombat, este inegală şi incompletă. Culoarea lor este brună-gălbuie-cenuşie, pe alocuri cu nuanţe mai deschise sau mai închise. În ceea ce priveşte forma, unul este mai zvelt (pl. II), altul mai bombat (pl. I), acesta din urmă avînd diametrul maxim puţin mai sus, la mijlocul axei verticale. Buza ambelor vase este în general puţin (a celui zvelt chiar foarte puţin) înălţată şi slab răsfrîntă în afară. Buza vasului mai zvelt apare redată mai mult prin rotunjirea interioară, decît prin răsfrîngerea propriu-zisă. Pereţii vaselor au grosimea inegală, iar fundul lor este tras puţin spre interior, fiind puţin mai gros. Ambele vase sînt n e o r n a m e n t a t e.

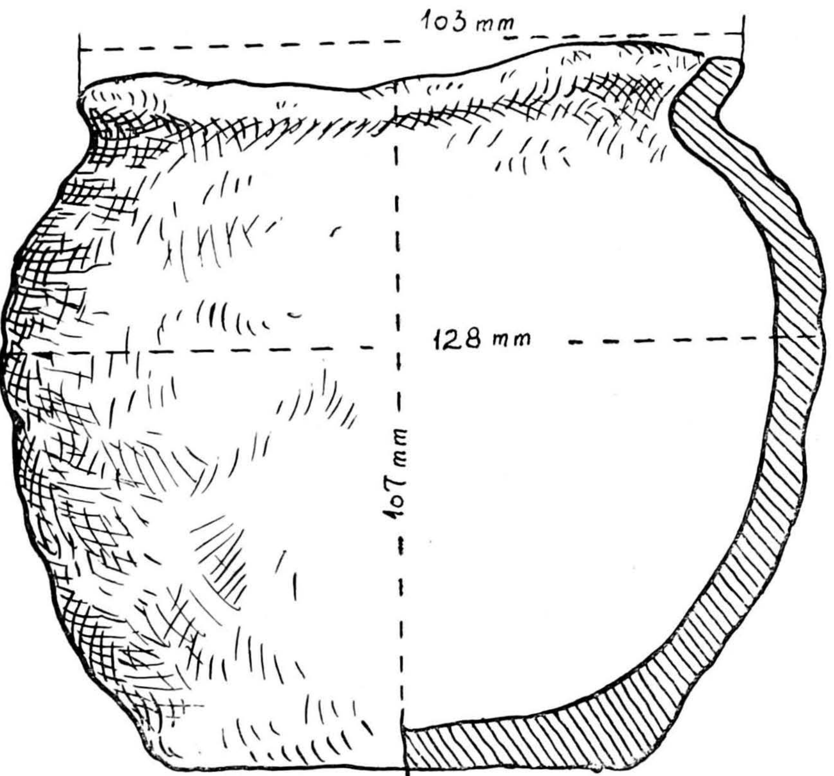
De la început este nu numai util, ci şi necesar să subliniem faptul că vasele descrise, după toate caracteristicile lor, par să constituie cea mai veche ceramică slavă din împrejurimile oraşului Cluj, putînd fi socotită eventual, deocamdată, ca atare chiar pentru părţile apusene ale Transilvaniei[14]. Putem presupune chiar de pe acum că profilul vaselor, pasta, forma, mărimea şi alte caracteristici ale lor sugerează — ca singurul material cu care analogia este posibilă — elemente din ceramica aşa-numitului „grup Tisa".

La lucrările Seminarului româno-bulgar am putut vedea materialul ilustrativ prezentat cu această ocazie, în care erau incluse o serie de elemente foarte asemănă-

[13] Mormintele slave de incineraţie descoperite în 1959 la Olympia (Grecia) menţionate de J. Werner (*Germania*, 38, 1960, p. 118), confirmă încă o dată caracterul general al acestui rit la slavi în epoca indicată.

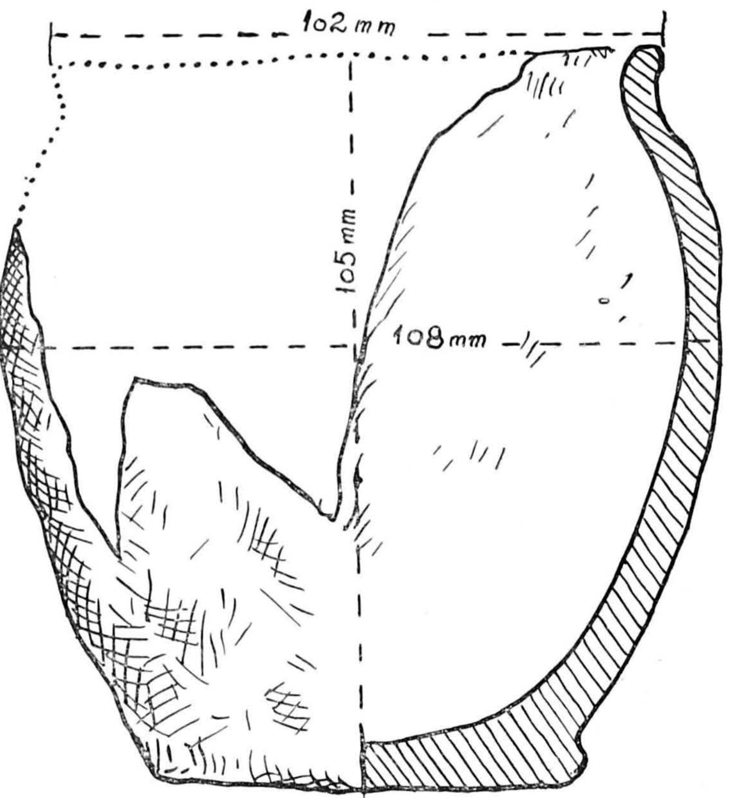
[14] În această privinţă ar putea să intre în discuţie eventual un vas (sau mai multe) de la Tîrgu Secuiesc, care însă, judecînd după î n t r e g u l i n v e n t a r al unui mormînt distrus din a doua jumătate a mileniului I e.n., se datează totuşi dintr-o fază mai tîrzie. Cf. K. Horedt, *SCIV*, II, 2, 1951, p. 204—205, pl. VIII/2; M. Chişvasi-Comşa, *SCIV*, VIII, 1957, p. 268—269 şi *IstRom*, vol. I, p. 736—738. Vezi însă şi I. Nestor, *SCIV*, X, 1959, p. 51, nota 2. De menţionat, în sfîrşit, că vase de tip Praga (?) mai sînt cunoscute de pe teritoriul Transilvaniei: din săpăturile lui Z. Székely la Bezid şi Sălaşuri (jud. Mureş); acestea reprezintă însă în ambele cazuri f o r m e e v o l u a t e a l e v a s e l o r d e t i p P r a g a din nivelul I de locuire de la ambele aşezări care se datează din a doua jumătate a secolului al VII-lea (Cf. *SCIV*, XIII, 1962, p. 53, 55—56; *AR*, XV, 3, 1963, p. 346—348, fig. 110—111 de la p. 314—315; cf. şi I. Nestor, *Studii*, XV, 6, 1962, p. 1433—1434; *RevRHist*, II, 3, 1964, p. 404—405. Menţionăm că materiale ceramice slave vechi au fost semnalate recent încă şi la Poiana-Mereni (jud. Covasna). Cf. Z. Székely, *Contribuţie la problema pătrunderii slavilor în sud-estul Transilvaniei*, comunicare prezentată la a III-a sesiune ştiinţifică a muzeelor (Bucureşti, 19—23 decembrie 1967).

Pl. I. — Urnă slavă timpurie de la Doroltu.

Pl. II. – Urnă slavă timpurie de la Doroltu.

toare de tip slav vechi, atît în privinţa pastei cît şi a formei, arderii şi a altor caracteristici. Comparînd materialul de la Doroltu cu cel provenit de pe teritoriul Moldovei, bănuiala mea s-a transformat aproape în certitudine, mai ales cînd tov. N. Vlassa mi-a atras atenţia asupra unui vas publicat în legătură cu rezultatele săpăturilor de la Suceava—„Şipot“ din 1958 [15], ce pare să fie similar ca formă, prelucrare, ardere, pastă etc. cu vasul nostru cel mai bombat de la Doroltu. Material asemănător s-a mai găsit la Sărata-Monteoru, Garvăn şi Histria, ca să ne referim numai la aceste puncte, întrucît ele se pot data cu o precizie destul de mare.

Pe baza materialului descoperit încă în anul 1955, ceramica de la Suceava—„Şipot“ a fost datată în a doua jumătate a secolului al VI-lea, în primele decenii ale secolului al VII-lea [16]. Această datare o susţin pe deplin descoperirile mai noi, printre care, în afară de resturi ceramice şi alte elemente, şi o fibulă „digitată“ de tip slav timpuriu [17]. Cu ocazia săpăturilor de la Garvăn, printre descoperirile mărunte a fost amintit şi un vas mic bitronconic, foarte primitiv ca pastă, ardere şi formă, lucrat cu mîna, găsit în stratul romano-bizantin, care se datează în secolul al VI-lea [18]. În timpul săpăturilor de la Histria (vara anului 1959), în ultimul nivel de locuire s-au găsit vase asemănătoare ca pastă, formă şi ardere, aparţinînd *unei alte populaţii* decît locuitorii cetăţii, populaţie considerată de caracter „slavo-avar“. Vasele sînt datate cu monedele lui Phokas (602—610) şi Heraklios (610—641) [19]. Materialul ceramic găsit la Sărata-Monteoru [20] prezintă iarăşi analogii pentru vasele noastre; el pare însă a fi puţin mai tîrziu.

Similitudini aflăm şi în descoperirile de tip Ipoteşti—Ciurelu—Cîndeşti, în cadrul ceramicii lucrate cu mîna (categoria II, tehnica B, mai frecventă faţă de alte categorii, în care „...vasele, executate neglijent, au vîrci verticale înăuntrul lor, fundul fiind îngroşat şi mai adesea ogival în interior...; specia II $_{3b}$ = ceramică aspră la pipăit, lutul ei conţinînd cioburi pisate...“) aparţinătoare fazelor Budureasca II şi III (=fazelor Ipoteşti—Cîndeşti II—III, după clasificarea lui V. Teodorescu) [21], aflată în aşezările de la Tîrgşor (faza II seria de bordeie B), de la Budureasca 3 (fazele II—III), Poşicereşti (etapele veche şi nouă) etc. Deşi ceramica lucrată cu roata înceată, din cadrul complexului Ipoteşti—Ciurelu—Cîndeşti, poate naşte iluzia că este de atribuit global slavilor, V. Teodorescu, primul cercetător care a încercat sistematizarea cunoştinţelor asupra acestui complex arheologic, este de părere că numai „... un vas lucrat cu mîna de la Budureasca 3 (din faza Budureasca I) şi altul de la Tîrgşor (*op. cit.*, fig. 3/4), prin factura şi forma lor, par legate de tip

---

[15] M. D. Matei, *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 379, fig. 3, p. 381, fig. 5; *SlovArch*, X, 1, 1962, p. 156, fig. 4; M. D. Matei, M. Nicorescu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 743, fig. 3.

[16] Cf. I. Nestor şi colab., *Materiale*, IV, 1957, p. 253; M. Chişvasi-Comşa, *SCIV*, VIII, 1957, p. 268, nota 9; M. D. Matei, *SCIV*, X, 1959, p. 410—423, 428; *SlovArch*, X, 1, 1962, p. 166—171.

[17] M. D. Matei, *SCIV*, X, 1959, p. 428; *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 382; *SlovArch*, X, 1962, p. 157, 167; M. D. Matei, M. Nicorescu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 472—473.

[18] Gh. Ştefan şi colab., *Materiale*, V, 1959, p. 572, fig. 7.

[19] M. D Matei, *SCIV*, X, 1959, p. 428—429, fig. 8; *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 392, nota 7; *SlovArch*, X, 1962, p. 167, 168, fig. 9; M. D. Matei, M. Nicorescu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 744, fig. 5. Cf. însă şi I. Nestor, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 441—442, nota 31.

[20] I. Nestor, Eug. Zaharia, *Materiale*, IV, 1957, p. 187—193; V, 1959, p. 511—517; VII, 1961, p. 513—516; I. Nestor, *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 289—295; M. D. Matei, *SlovArch*, X, 1, 1962, p. 168—170; J. Kudlaček, *ŠZ AÚSAV*, 14, 1964, p. 21, fig. 15/2,7,8.

[21] *SCIV*, 15, 1964, p. 485—503.

Korceak ... În faza a III-a însă, o serie de schimbări (înmulţirea tehnicii B: vasele primitive, lucrate la roata înceată...) pot fi puse în seama slavilor...". După părerea aceluiaşi autor, faza Budureasca II „... centrează spre al doilea sfert şi mijlocul secolului al VI-lea, iar faza Budureasca III poate fi datată în ultima treime a secolului al VI-lea şi primele decenii (unul, două) din secolul al VII-lea...". După precizarea celor două aspecte ale acestui complex, autorul menţionat afirmă: „... în aria Ipoteşti, slavii sînt atestaţi prin vase aparţinînd tipului Praga (lut cu nisip), iar în aria Cîndeşti prin materiale atribuite tipului vechi Korceak (lut cu cioburi pisate)...".

Analogii numeroase găsim, deci, neîndoielnic în unele descoperiri din teritoriile extracarpatice ale României. Totuşi, existenţa unor deosebiri de amănunt ne împiedică să plasăm aici originea cea mai probabilă a vaselor de la Dorolţu. Aceasta cu atît mai mult, cu cît analogii mai bune, aproape în toate privinţele, observăm în vestul ţării, precum şi în teritoriile învecinate. Astfel, se cunoaşte un vas de la Ghirişul de Criş (jud. Bihor)[22], a cărui formă este ca a celor de tip Praga, cu un mic picior, înalt însă de numai 10 cm, de culoare cenuşie negricioasă. Alt vas, mai puţin asemănător s-a descoperit într-un mormînt, probabil gepidic, de înhumaţie, la Săcuieni—„Horo"[23]. Vase asemănătoare sînt cunoscute şi în complexele de la Moreşti şi Noşlac.

În rîndul analogiilor apropiate putem aminti pe cele provenite din cimitirele avare din etapele timpurie şi mijlocie de la Szentes-„Kaján"[24], Kiskőrös (databil între 600—650)[25], Alattyán[26], Dormánd-„Hanyipuszta" (din cimitirul B, de pe la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al VII-lea)[27], Üllő[28], Budapest-„Tihanyi-tér"[29], Váchartyán[30], Aradac-„Mečka"[31] (toate în Cîmpia Tisei, ultima pe teritoriul Iugoslaviei, restul pe teritoriul R. P. Ungare), Jutas şi Öskü[32], Győr[33], Adony, Előszállás-

---

22 Comunicare a cercetătoarei H. Zoll-Adamikowa (Kraków, R. P. Polonă). Indicaţii şi sugestii preţioase am primit de la: H. Zoll-Adamikowa, M. Chişvasi-Comşa, K. Horedt, M. Rusu şi N. Vlassa.

23 N. Chidioşan, Z. Nánássy, *ActaMN*, V, 1968, p. 517—518, 520.

24 J. Korek, *DolgSzeged*, XIX, 1943, p. 76—79, pl. XLII/4—5, 7—8, 10, 13—15, pl. XLIII/13—14.

25 T. Horváth, *ArchHung*, XIX, 1935, p. 10—33, 126—127, pl. XIX/1—33.

26 I. Kovrig, *ArchHung*, N.S., XL, 1963, p. 121, pl. LXXVIII/1, 6—10.

27 J. Gy. Szabó, *Az Egri Múzeum Évkönyve*, IV, 1966, p. 50, 54, pl. XIV. Menţionăm că vasele din cimitirul avar timpuriu de la Tarnaméra, din a doua jumătate a secolului al VII-lea, fără îndoială, sînt mai dezvoltate. Cf. J. Gy. Szabó, *Az Egri Múzeum Évkönyve*, III, 1965, p. 49, 70, pl. IX.

28 T. Horváth, *ArchHung*, XIX, 1935, p. 35—53, pl. XXXIX/8, 16—43, pl. XL/1—23, c.

29 Gy. László, *DissPann*, ser. II, nr. 11, Budapest, 1941, pl. X/1—12; *Budapest története*, vol. I/2, Budapest, 1943, pl. CXXXII.

30 L. Ferenczy, *ArchÉrt*, 90, 1, 1963, p. 102, fig. 15/3—4, 11, p. 103, fig. 16/2—4. Cimitirul e din secolul VII—VIII.

31 S. Nagy, *RadVojvMuz*, 8, 1958, pl. XXVIII/2, 4. Este semnificativ faptul că vasele descoperite în cimitirul de la Aradac-„Mečka" provin dintr-o necropolă mixtă huno-gepido-avară.

32 N. Fettich, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2, 1964, p. 101, fig. 32. Nu ne-a fost accesibilă lucrarea originală, mai mare: Gy. Rhé, N. Fettich, *Jutas und Öskü, zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit...*, în *Seminarium Kondakovianum*, Praga, 1931.

33 T. Horváth, *ArchHung*, XIX, 1935, p. 71—74, pl. XLII/5—9, 15—19, 30—31.

„Bajcsihegy", Előszállás-„Öreghegy", Cece-„Csillagpuszta", Sukoró [34], Oroszlány [35] (toate din R. P. Ungară); în cimitirele avaro-slave, cum ar fi bună oară, Devínska Nová Ves [36], Prša [37] (de pe teritoriul R. S. Cehoslovace), dar ele nu lipsesc nici din anumite descoperiri germanice, ba chiar — ce-i drept mai puţin asemănătoare — din morminte de înhumaţie longobarde de pe teritoriul fostelor provincii Pannonia, Noricum şi din bazinul hidrografic al rîului Váh din Slovacia (de ex. Várpalota, morm. 23, Rácalmás, morm. 7, Vörs, morm. 16 etc.) [38]. Această ceramică seamănă, după anumite forme caracteristice, cu cea de tip Praga, ea formînd totuşi un grup aparte. Ba mai mult, vasele noastre au asemănări care merg aproape pînă la identitate cu ceramica descoperită în unele teritorii şi mai îndepărtate locuite de o populaţie slavă sau slavo-avară (de pildă Abrahám, Kosúty, Matuškovo, Nitriansky Hrádok, Siladice I, Potvorice etc. din R. S. Cehoslovacă) [39].

Deci, după cum s-a arătat mai sus, vasele aflate la Doroltu au anumite analogii cu descoperiri din alte locuri din ţară, din cimitirele avare sau mixte, avaro-slave din R. P. Ungară, din R. S. F. Iugoslavia, din R. S. Cehoslovacă, precum şi din teritoriile sud-vestice ale U.R.S.S., de tip „Jitomir-Korceak" [40], respectiv varianta Niezvisko—Suceava-„Şipot" [41]. Deşi lipsesc observaţiile stratigrafice şi cele menite a preciza fără dubii caracterul descoperirii, după formă şi tehnica de prelucrare a lor, cele două vase par să aparţină celor mai vechi variante ale unui tip de ceramică, cunoscută din cimitire avare, avaro-slave şi slave, de tipul numit „Tisa", ceea ce acordă descoperirii o însemnătate oarecare. Ceramica de tip „Tisa" încă nu este

---

[34] A. Marosi, N. Fettich, *ArchHung*, XVIII, 1936, p. 24, fig. 2/1—2 (Előszállás-„Öreghegy"), p. 25, fig. 3/2 (Adony), 3/3, 9 (Előszállás-„Bajcsihegy"), fig. 3/5 (Sukoró), p. 39, fig. 15 (Cece-„Csillagpuszta"). N. Fettich atribuie slavilor această ceramică primitivă (cf. p. 94).

[35] Á. Cs. Soós, *FolArch*, X, 1958, p. 113, fig. 23/1, 7, pl. XVII, 4,7.

[36] J. Eisner, *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Begräbnisstätte aus dem VII. und VIII. Jahrhundert in Devínska Nová Ves bei Bratislava in der Slowakei*, Bratislava, 1952, p. 396—397, pl. 4/1, 3—4, 6, pl. 5/7, pl. 6/1, 3, pl. 7/1, 3—4, 9, pl. 25/6, pl. 37/1, 3, pl. 58/1, 8, pl. 62/1, pl. 64/1, 3—4, pl. 101/3, 7; *OmD*, p. 171—177; D. Bialeková, *SlovArch*, X, 1, 1962, p. 99, fig. 2/1, p. 105, fig. 12/13, 14, fig. 14/2, 4, 6, 7, p. 116, fig. 29/2, p. 131, fig. 43/1—2, p. 133, fig. 47/2, p. 134, fig. 48/2, 8, p. 147—148.

[37] A. Točik, *SlovArch*, XI, 1, 1963, p. 163 şi urm.; J. Béreš, *ŠZ AÚSAV*, 16, 1968, p. 17.

[38] I. Bóna, *ŠZ AÚSAV*, 16, 1968, p. 35—45, fig. 2—3,5.

[39] Cf. I. Borkovský, *Staroslovanská keramika ve středni Evropě. Studie k počatkům slovanské kultury. Die altslawische Keramik in Mitteleuropa. Ein Beitrag zu den Anfängen der slawischen Kultur*, Praha, 1940; J. Poulík, *Staroslovanská Morava*, în *Monumenta Archaeologica*, vol. I, Praha, 1948, p. 13—15; *Jižni Morava, země dávnych slovanů. La Moravie du Sud, pays des Slaves anciens*, Brno, 1948—1950, pp. 53—61, 144—145, pl. 92—95; J. Kostrzewski, *Wiekopolska w pradziejach*, Warszawa, 1955, fig. 798—803.

[40] Iu. V. Kuharenko, *KS*, 57, 1955, p. 33—39, fig. 10, p. 35; E. K. Černyš, *KS*, 63, 1956, p. 48 şi urm.; M. Iu. Braičeski, *KSIA-Kiev*, 7, 1957, p. 94—96; G. I. Smirnova, KS. 57, 1957, p. 101 şi urm.; *PA*, LI, 1960, p. 222 şi urm.; p. 232, fig. 13/1, 4, 6, 9, 12—13, fig. 14/3; B. A. Rybakow, *Das Handwerk*, în G. B. Grakow, M. I. Artamonow, *Geschichte der Kultur der Alten Rus'. Vormongolische Periode*, vol. I, Berlin, 1959, p. 90; M. Chişvasi-Comşa, *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 268; M. D. Matei, *Dacia*, IV, 1960, p. 392—393.

[41] Denumirea a fost propusă cu ocazia seminarului arheologic româno-bulgar de către D. G. Teodoru.

atribuită vreunei populaţii precis stabilită. Unii cercetători susţin că nu se poate lega de nici o populaţie existentă în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi în secolul al VII-lea, ea fiind un produs folosit numai pentru uz funerar. Alţii, în schimb, se gîndesc la o ceramică de tip „nomad", iar cîţiva încearcă să găsească totuşi o oarecare legătură între această ceramică şi diferitele grupuri etnice. Într-un cuvînt, fără îndoială, există o nesiguranţă în privinţa atribuirii ei [42]. Ţinînd seama că în cazul nostru se poate vorbi de o ceramică de uz funerar, că pasta vaselor de la Doroltu conţine cioburi şi scoici pisate, în sfîrşit, că provin din mormînt (sau morminte) de incineraţie şi că în această perioadă, în mediul local, numai slavii se mai incinerau [43] (afară de un grup de cuturguri [44], care în cazul nostru nu prea poate să intre în discuţie), putem presupune cu mare probabilitate că vasele, respectiv înmormîntările de la Doroltu, aparţin unei populaţii slave timpurii, venită pe aceste meleaguri pe la sfîrşitul secolului al VI-lea, începutul secolului al VII-lea. Rămîne de văzut, dacă acest grup de slavi aparţine triburilor de apus, al sclavinilor, sau celor de răsărit, al anţilor.

În adevăr, dacă încadrarea tipologică şi cronologică ar fi bună, vasele de la Doroltu ar constitui cea mai veche descoperire slavă cunoscută pînă acum în Transilvania, contemporană cu descoperirile de la Suceava-„Şipot" (şi „Parc"). Ele s-ar data la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea, în plină epocă de predominare avară şi contemporan cu cimitirele gepide tîrzii. Pătrunderea, împreună cu gepizii sau cu avarii, a unor prime grupuri de slavi în Transilvania în această vreme istoriceşte este destul de verosimilă [45]. Descoperirea de la Doroltu, deşi nu pe deplin sigură din cauza caracterului fortuit, ar fi primul indiciu în această privinţă, urmînd a fi confirmat de alte descoperiri mai bogate.

ŞT. FERENCZI

AN EARLY SLAVIAN DISCOVERY IN TRANSYLVANIA

(Abstract)

In the autumn of 1960, while building some agricultural annexes in Doroltu, a village situated at 35 km west of Cluj, there were found two intact earthen vessels associated with rich traces of ashes, and with pieces of burned human bone-sand

[42] J. Eisner, *op. cit.*, p. 396—397; *Rukovĕt slovanské arheologie. Počatku Slovanů a jejich kultury*, Praha, 1966, p. 162—166; B. Szőke, *ArchÉrt*, 84, 1, 1957, p. 53 şi urm.; J. Béreš, *ŠZ AÚSAV*, 16, 1968, p. 17.

[43] Cf. de ex., M. Hruševškyj, *Geschichte des ukrainischen Volkes*, Leipzig, 1906, p. 336; C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1923, p. 221; R. Pittioni, *Germania*, XVIII, 1934, p. 130; J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava, 1933, p. 249, 318; *Südost-Forschungen*, VI, 3—4, 1941, p. 353; *Altböhmen und Altmähren*, I, 3, 1941, p. 160; *Byzantinoslavica*, IX, 1, 1947, p. 45; *Rukovĕt...*, p. 313—319; J. Kostrzewski, *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris, 1949, p. 404—408; I. Nestor, *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 293 etc.

[44] Cf. D. Csallány, *ArchÉrt*, 80, 2, 1953, p. 136.

[45] În legătură cu procesul de pătrundere a diferitelor triburi slave pe teritoriul ţării noastre, în afară de lucrările citate în nota 5, cf. şi C. Daicoviciu, *TransAnt.*, p. 211 şi nota 2; M. Comşa, *SlavAnt*, VII, 1960, p. 175—180.

coal. Later on, these were brought to the Historical Museum în Cluj. It is probable that we have at Doroltu a cremation cemetery. The ceramics from Doroltu is of inferior structure and is represented by two, rather small, earthen vessels. They are like some jars and both are worked by hand. Their paste is of inferior quality, insufficiently tempered and with many impurities, containing especially fragments of shells and rounded crocks. Both parts of the vessels present slight irregularities. They are unequally and insufficiently burnt, of a brown-yellow-grey colour, here and there with light and dark shades. As regard their form: one is slender and the other is more curved. The rim of both vessels is a little raised and slightly turned outside. Their walls have an unequal thickness and they are narrowed at the base. Neither of them is ornamented.

According to their characteristics, both seem to constitute the oldest Slavian ceramics in the neighbourhood of Cluj, and perhaps in the whole of Transylvania. The profile of the vessels, the paste, the form and their characteristics are similar to the ceramics of the so called Theiss type, an well known complex on the territory of Romania (with many finds at Suceava — „Şipot", Moreşti, Noşlac, Ghirişul de Criş, Săcuieni — „Horo" etc.), of P.R. of Hungary (this complex appears in the Avar cemeteries of Szentes — „Kaján", Kiskőrös, Alattyán, Dormánd — „Hanyipuszta". Üllő, Budapest — „Tihanyi-tér", Váchartyán, Jutas, Öskű, Győr, Adony, Előszállás — „Bajcsihegy", Előszállás — „Öreghegy", Ceçe — „Csillagpuszta", Sukoró, Oroszlány), and Aradac — „Mečka" (Yugoslavia), in the Avaro-Slavian cemeteries and in Slavian ones of Devínska Nová Ves, Prša, Abrahám, Košúty, Matuškovo, Nitriansky Hrádok, Siladice I, Potvorice etc. (S. R. of Czechoslovakia) and in the U.S.S.R. (Niezvisko on Nistru river etc.).

ICOANE ALE UNUI ZUGRAV ANONIM DIN VEACUL AL XVI-LEA

În biserica din Susanii Budeştiului, judeţul Maramureş, se găsesc două icoane prăznicare de valoare şi importanţă cu totul deosebită [1].

„Naşterea lui Isus", cu dimensiunile 40,5×31 cm, cuprinde legenda naşterii pînă în cele mai mici detalii. În colţul din stînga sus, doi îngeri, simbolizînd cetele îngereşti, sînt despărţiţi printr-o stîncă şi raza ce coboară deasupra Mariei şi a pruncului, de un al treilea înger, ce vesteşte unui păstor evenimentul. În centrul compoziţiei se află Maria aşezată lîngă ieslea cu pruncul. În dreapta Mariei magii în bust apar de după o culme oferind daruri. În partea inferioară a icoanei se succed alte imagini, legate de scena principală. În stînga Salomeea şi Zelonia scaldă copilul [2]. În dreapta stă Iosif gînditor avînd în faţa sa un bătrîn îmbrăcat în piei.

Cea de a doua icoană prăznicar de la Budeşti, „Întîmpinarea domnului", avînd dimensiunile 40×31 cm, este realizată ca o compoziţie în două planuri, în prim plan avînd înşiruite într-o suită personajele participante la scenă, iar în al doilea plan un ansamblu arhitectonic. Cele două grupuri formate din Iosif şi Maria în stînga, Simion cu micul Isus în braţe şi prorociţa Ana, fata lui Fanuel [3], în dreapta, sînt despărţite de o cezură. Iosif poartă in mîini două turturele [4].

O notă de căldură este conferită celor două icoane de cromatica ce întrebuinţează mult roşu sau nuanţele lui, dar şi de ocrul cu reflexe calde şi aurul de fond, amintind coloritul celor două triptice de la Agîrbiciu şi Bica—Mînăstireni. Icoanele de la Budeşti, prin cromatica caldă şi modul de a concepe compoziţia, amintesc de un grup de icoane putnene din a doua jumătate a veacului al XVI-lea [5].

Icoanele prăznicare din biserica din Budeşti—Susani sînt executate pe un suport bine preparat, cu culori de mare fineţe, ele respectînd canoanele în ceea ce priveşte

---

[1] Ioan Bîrlea, publicînd în 1909 un corpus de inscripţii maramureşene intitulat *Însemnări din bisericile Maramureşului*, nu pomeneşte aceste icoane, V. Brătulescu *Biserici din Maramureş*, BCMI, XXXIV, Bucureşti, 1941, deşi face o trecere în revistă a principalelor obiecte de interes istoric şi artistic din fiecare biserică maramureşană, nu remarcă cele cîteva icoane. Într-o lucrare mai recentă, I. D. Ştefănescu, *Arta veche a Maramureşului*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, deşi consemnează icoanele maramureşene cele mai importante „cîteva de interes istoric şi artistic deosebit", cea mai mare parte a icoanelor budeştene sînt neglijate (vezi p. 83—89).

[2] O. Tafrali, *Iconografia Imnului Acatist*, în *BCMI*, 1915, fasc. 26—28, p. 26.

[3] Luca, II, 36.

[4] Iosif aduce jertfă la templu două turturele, potrivit vechilor obiceiuri privind primul născut. Idem, II, 24.

[5] M. A. Musicescu, *Muzeul Mănăstirii Putna*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1967, p. 44, fig. 42.

desenul şi iconografia, sau proporţiile figurilor. Filiera este evident moldovenească datorată nu numai caracteristicilor stilistice, dar şi împrejurărilor istorice, relaţiilor strînse pe care le deţinea Maramureşul cu Moldova [6].

Fig. 1. — Budeşti-Susani, bis. ort., Naşterea lui Isus (clişeul autorului)

Fig. 2. — Budeşti-Susani, bis. ort., Întîmpinarea domnului (clişeul autorului)

Icoana muceniţei Paraschiva de la aceeaşi biserică are dimensiunile de 55×35,5 cm, fiind pictată pe lemn de tei dintr-o singură bucată, dăltuită, avînd în spate o singură traversă. Muceniţa este prezentată în bust, puţin mai jos de mijloc, pe un fond de culoare verde închis. La fel ca în cele două icoane moldoveneşti de la mijlocul secolului al XVI-lea, ce se află în biserica din Budeşti—Susani, marginea este formată dintr-o bandă puţin supraînălţată faţă de cîmpul propriu-zis al icoanei. Paraschiva este îmbrăcată într-un maforion roşu-vişiniu. Faţa este de tip arhaic [7], cu un oval bine desenat, cu fruntea mică şi ochii mari expresivi şi migdalaţi, sprîncenele arcuite şi nasul foarte alungit, iar nările sînt rotunjite. Gura de un roşu aprins este mică, cu buza de jos cărnoasă, ce umbreşte puţin barba, iar cea de sus dreaptă. Tratarea şi compoziţia feţei este neîndoielnic identică cu cea a Paraschivei din tripticul de la Bica. O notă de arhaism de nuanţă bizantină este şi încercarea de a da viaţă celei portretizate printr-o uşoară înroşire a obrazului. Faţa este încadrată de maforionul tivit cu aur şi căptuşit cu verde care are reflexe în alb, realizate printr-o pensulaţie subţire şi paralelă. Sfînta Paraschiva are un gît alungit, ce imprimă portretului delicateţe şi gracilitate.

---

[6] Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 121 şi urm.

[7] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Ed. Acad. Bucureşti, 1959, p. 840—841.

Maforionul e interpretat liniar, fără redarea volumelor, cu falduri ireale, căutate. Drapajul este de multe ori paralel, fără a avea lumini şi umbre. Fără îndoială forma crucii pe care o ţine în mîna dreaptă, ca şi desenul mîinii stîngi, ridicate în semn de rugăciune [8] sînt aidoma celor din reprezentările aceleiaşi sfinte în tripticele de la Agîrbiciu şi Bica. În jurul capului nimbul de aur accentuează culorile calde ale feţei, prin contrastul creat de culorile reci ale maforionului. Nimbul are incizate mici pătrăţele punctate pe colţuri. Grafia faldurilor, cu linii groase, nu este străină nici celor două triptice lucrate de acelaşi autor pentru bisericile din Agîrbiciu şi Bica.

Fig. 3. — Budeşti-Susani, biserica ort., Muceniţa Paraschiva (clişeul autorului)

Fig. 4. — Agîrbiciu, triptic 1555, detaliu cu sfîntul Dumitru (clişeul autorului)

Două triptice din zona Huedinului, unul la Agîrbiciu şi altul de la Bica—Mînăstireni fac parte din aceeaşi familie cu icoanele budeştene. Amîndouă tripticele sînt lucrate de aceeaşi mînă, avînd strînse comunităţi în ceea ce priveşte reprezentarea temelor iconografice, aşezarea lor în pagină după acelaşi principiu. Cele două triptice au o mare importanţă şi prin faptul că ele sînt datate: cel de la Agîrbiciu în anul 1555, iar cel de la Bica—Mînăstireni a purtat o inscripţie, dispărută între timp prin căderea grundului, publicată de At. Popa, datînd icoana pe la 1563 [9].

Tripticul de la Agîrbiciu, judeţul Cluj, este compus dintr-o icoană centrală avînd dimensiunile 89×75 cm, canatul din dreapta 89×37 cm, canatul din stînga 89×38 cm,

[8] Virgil Drăghiceanu, *Catalogul colecţiunilor Comisiunii Monumentelor Istorice*, Bucureşti, 1913, p. 88—89.

[9] Atanasie Popa, *Triptice transilvane ortodoxe*, în *Mitropolia Banatului*, anul XIV, 1964, nr. 1—3.

Fig. 5. — Agîrbiciu, triptic 1555, detaliu din icoana Naşterii (clişeul autorului)

deasupra icoanei centrale un coronament patrulater cu dimensiunile 18×75 cm, iar sub icoana centrală se află inscripţia de donare avînd dimensiunile de 7,5×75 cm. Tripticul închis reprezintă în partea dreaptă pe sfîntul Gheorghe, iar în partea stîngă pe Sfîntul Dimitrie, amîndoi în picioare îmbrăcaţi în haine militare de tradiţie bizantină. Sfîntul Dimitrie este înveşmîntat cu platoşă, mînecile şi tunica exomis avînd solzi metalici. Pe umăr poartă mantie, iar de gît îi este prins cu o curea un scut rotund ce se vede în partea dreaptă a capului. Faţa este rotundă, cu gura mică şi ochi migdalaţi şi sprîncene arcuite. În mîna dreaptă ţine o lance. În partea inferioară fondul este verde sugerînd solul, iar fondul superior este galben-ocru. Marginea icoanei este marcată de un chenar roşu, asemănător icoanelor de la Budeşti—Susani. Sfîntul Gheorghe este îmbrăcat asemănător, avînd o poziţie inversată faţă de sfîntul Dimitrie, poziţie cerută de simetria tripticului închis. Culorile veşmintelor sînt inversate pentru a crea o deosebire între cele două personaje. Desenul este acelaşi, o linie groasă de contur, iar volumele devin plate, cu puţine nuanţări de lumină. Cei doi sfinţi militari de pe partea exterioară a canaturilor se caracterizează printr-o tratare monumentală, asemănătoare picturii murale, spre deosebire de interiorul tripticului tratat mai caligrafic, dar evident de aceeaşi mînă; fapt care îndreptăţeşte ipoteza că meşterul ar fi fost şi zugrav de pictură monumentală.

Tripticul deschis reprezintă pe aripa stîngă, în partea superioară Coborîrea la limb, iar în registrul inferior pe sfînta Duminecă şi sfîntul Nicolae. Chenarul icoanei interioare este din frînghie răsucită [10]. Aripa dreaptă are reprezentat în partea superioară Naşterea lui Isus, reprezentare iconografică foarte apropiată de cea a tripticului de la Bica—Mînăstireni, dar şi de cea a icoanei prăznicar de la Budeşti—Susani. Personajele sînt aceleaşi, ca şi transpunerea în pagină. Deosebirile sînt doar de detalii. Maria este aşezată invers sprijinindu-se în cot, spre deosebire de icoana de la Budeşti, unde Maria ţine mîinile în poală. Cei trei magi sînt reprezentaţi călări, în mers, la fel ca la Bica, iar grupurile Iosif şi păstorii precum şi ancilele scăldînd pruncul sînt inversate faţă de Budeşti. În cele două icoane apar identităţi în tratarea feţelor şi pieptănăturilor, în tipul bizantin al costumelor ancilelor, al Mariei şi al păstorilor. Identic este şi un detaliu cu un păstor ce şade cu un fluier în mîini. Sem-

---

[10] Alexandru Efremov, *Ion şi Sofronie zugravii mănăstirii Suceviţa, pictori de icoane,* în *RevMuz,* V, 1968, nr. 6: atribuie utilizarea decorului marginal de frînghie răsucită începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

nificativă este decorarea hainei Mariei şi a păstorilor cu grupuri de cîte patru puncte albe, motiv ce-l întîlnim şi în pictura murală a bisericii din Humor pe faţada de sud. De altfel la Humor scena Naşterii este identică ca iconografie, fiind însă mai puţin amplă [11].

Sub această scenă apar în picioare sfîntul Vasile, îmbrăcat în sacos polistavrion şi omofor, precum şi sfînta Paraschiva patroana Moldovei [12]. Paraschiva poartă un maforion roşu, în mîna dreaptă ţine o cruce. Faţa sfîntului Vasile este de acelaşi format cu cele ale sfinţilor Dimitrie şi Gheorghe, precum şi ale apostolilor din scena Adormirii. Mîinile au degetele alungite. La fel ca şi în celelalte cazuri sfinţii poartă inscripţii nominative, scrise cu alb pe fondul verde. Aripa are acelaşi chenar de frînghie răsucită.

Fig. 6. — Bica—Mînăstireni, tripticul închis, 1563 (foto Irina Ghidali)

Icoana centrală reprezintă Adormirea Maicii domnului. În centrul compoziţiei este aşezată Maria pe un catafalc de lemn cu patru picioare, tratat în perspectivă empirică. În jurul ei se află apostolii, Petru la cap cu un sfeşnic în mîna dreaptă, iar la picioare apostolul Pavel cuprinzîndu-i picioarele în semn de adoraţie. În partea de jos a catafalcului legenda lui Iehonias [13]. Deasupra Mariei în mandorlă apare Crist Psychophor cu sufletul Mariei [14]. În interiorul mandorlei cete îngereşti înconjoară pe Isus. În jurul mandorlei apar episcopii Timotei, Dionisie Areopagitul şi Ierotei [15], cu nimburi şi haine arhiereşti, care participă alături de apostoli la prohod. Scena se petrece într-un cadru arhitectonic format de două clădiri ce flanchează mandorla, asemănător celui din icoana „Întîmpinarea domnului" în biserica din Budeşti—Susani [16]. Deasupra mandorlei cu Isus apare Maria aşezată într-o sferă susţinută de şase îngeri în zbor. Pe fondul de aur se văd cei doisprezece apostoli aşezaţi în mici bărci, fiecare însoţit de cîte un înger. Bărcile au la proră cîte un cap de lup. Superior grupului Mariei cu îngerii, doi îngeri susţin un volumen desfăcut, interpretare eronată a porţilor raiului. Feţele apostolilor sînt ovale cu coafuri bombate asemănătoare tipurilor ce apar în icoanele de la Budeşti. Icoana centrală este înconjurată la fel ca şi aripile de un chenar care utilizează ca motiv decorativ

---

[11] Pe faţada de sud a bisericii din Humor, în registrul de sub ocniţe, se află scena naşterii lui Isus, în care magii apar în bust la fel ca la Budeşti. În aceeaşi scenă Maria are maforionul decorat cu puncte albe, motiv decorativ ce este întîlnit şi în icoanele studiate de noi.

[12] Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam*, Timişoara, 1944, p. 57 şi urm.

[13] Idem, *Triptice transilvane ortodoxe*, în *Mitropolia Banatului*, XIV, 1964, 1—3, p. 51.

[14] *Les icônes dans les collections suisses*, Musée Rath, Geneva, 1968, fig. 138.

[15] Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam*, Timişoara, 1944, p. 55.

[16] La Budeşti apar cîte două turnuri, două pe stînga, iar două în dreapta.

frînghia răsucită. În partea inferioară a tripticului se află inscripţia de donare, scrisă în slavonă cu litere albe pe fond verde: „† Această icoană a făcut-o robul lui dumnezeu, Domma şi Şteful (Şteflu) din Agîrbiciu şi pentru sufletul lui şi pentru sufletul ei şi pentru sufletul copiilor şi pentru sufletul părinţilor lui să fie spre pomenire, şi a închinat această icoană a hramului Adormirii Maicii Domnului. Văleat 7063 săvîrşită“ [17]. Coronamentul icoanei are în partea centrală pe dumnezeu-tatăl, în bust, aşezat într-o corolă flancată de doi îngeri şi arhanghelii Mihail şi Gavril. În dreapta şi în stînga sub forma unor mascheroane apare soarele şi luna.

Cel de-al doilea triptic, ce provine dela biserica din Bica—Mînăstireni, este compus şi el dintr-o icoană centrală şi două aripi laterale. Coronamentul a fost însă retezat; inscripţia de donare, din partea inferioară, nu se mai păstrează nici ea. Dimensiunile aripilor sînt de 86×42 cm, iar icoana centrală de 94×83 cm, dimensiuni apropiate de cele ale tripticului de la Agîrbiciu. Tripticul închis înfăţişează patru icoane, cele din registrul superior fiind „Coborîrea la limb“ şi „Naşterea lui Isus“, iar inferior două icoane cu cei doi arhangheli pe margini şi sfintele Dumineca şi Paraschiva: în partea centrală, suită de sfinţi ce aminteşte nu numai tripticul de la Agîrbiciu, sau de aşezarea personajelor în icoana „Întîmpinarea domnului“ de la Budeşti—Susani, ci şi de o veche formulă, folosită frecvent în pictura murală.

Scena superioară a aripei stîngi, Coborîrea la limb, poartă inscripţia nominativă scrisă cu roşu pe fondul de aur, ca de altfel toate scenele tripticului. Isus în poziţie frontală într-o mandorlă cu un chenar în bandă este aşezat cu picioarele pe porţile iadului puse cruciş, înconjurate de chei, lacăte şi cuie. Sub cele două porţi este aşezat un nud ce reprezintă diavolul. Isus este înveşmîntat într-un hiton şi chimation. Adam şi Eva, ambii îngenunchiaţi, ies din morminte. Crist îi scoate ţinîndu-i de mîini. În dreapta şi în stînga mandorlei se află două grupuri. În spatele lui Adam apar David, Solomon şi Moise(?) [18]. Între aceştia trei şi mandorlă se află Ioan Botezătorul purtînd şi el nimb de aur [19]. Grupul din spatele Evei, format din cinci personaje, sînt profeţi. Fondul este de aur pe care se proiectează patru stînci geometrizate. Figurile şi siluetele sînt asemănătoare celor din scena corespondentă tripticului de la Agîrbiciu. Peisajul este însă mai dramatic la Agîrbiciu, avînd un număr mai mare de stînci.

În registrul inferior este zugrăvit arhanghelul Mihail şi sfînta Duminecă, purtînd inscripţii. Arhanghelul Mihail, mai puţin deteriorat decît corespondentul său de pe voleul din dreapta, este aşezat în semiprofil spre icoana centrală. Arhanghelul, înveşmîntat în tunică roşie şi chimation verde, ţine în mîna stîngă crismonul, iar în dreapta o baghetă. Aripile mari încadrează nimbul. Sfînta Duminecă în costum de modă bizantină, tivit cu benzi late, la margini cu perle, este similară unor prototipuri voroneţiene ca siluetă şi costum, prototipuri ce datează din prima jumătate a

---

[17] Inscripţia a fost pentru prima oară publicată de Florea Mureşanu, *Biserici şi preoţi din protopopiatul ortodox român al Clujului*, 1946, p. 11; dar în mod eronat. În articolul citat din *Mitropolia Banatului*, Atanasie Popa publică inscripţia tripticului de la Agîrbiciu, dar preluată din lucrarea lui Florea Mureşanu.

[18] Atanasie Popa, *op. cit.*, p. 32.

[19] Pentru iconografie asemănătoare cf. acelaşi catalog editat de Muzeul Rath, figura 78, 97, 124.

veacului al XVI-lea[20]. Pe cap Dumineca poartă o coroană, iar în mîna stîngă ține o cruce. Legenda Duminecii apare în redacție românească, în literatura religioasă, în veacul al XVI-lea fiind de largă circulație[21]. Ea a fost preluată și transpusă și în pictura icoanelor. Cele două triptice inserează fiecare pe această sfîntă.

Fig. 7. — Bica — Mînăstireni, triptic, 1563, aripa dreaptă, sfîntul Dimitrie (foto Irina Ghidali)

Fig. 8. — Bica — Mînăstireni, triptic, 1563, detaliu cu arhanghelul Mihail și sfînta Duminecă (foto Irina Ghidali)

Indiscutabil cele mai multe comunități nu numai de stil și mod de concepție, dar și de felul în care compune meșterul o scenă o are icoana Nașterii lui Isus, ce apare atît de la Budești și Bica, cît și la Agîrbiciu. Această scenă subliniază, alături de celelalte detalii, faptul că întregul grup de icoane este lucrat de același artist. Schema iconografică este aproape aceeași. Imaginea nașterii de la Bica are în colțul din stînga doi îngeri, ce sînt identici cu reprezentarea din icoana praznicar budeșteană. Forma capului cu pomeți proeminenți, pieptănătura părului sînt aceleași în cele două icoane. Identitatea merge mai departe: felul în care zugravul pensulează culorile, dozarea cromaticii și aceeași tehnică vorbesc de aceeași apartenență. Regii magi apar călări în tripticul de la Bica, ca în icoana de la Agîrbiciu. Maria este

[20] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei, 1958, p. 77 și urm.; *Istoria Artelor Plastice în România*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 1968, fig. 349.

[21] I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Cartea Românească, București, 1931, p. 1629.

Fig. 9. — Bica-Mînăstireni, triptic, 1563, detaliu cu Naşterea lui Isus (foto Irina Ghidali)

aşezată în acelaşi chip, dar la Bica ea îşi acoperă gura cu mîna. Isus se află în stînga, în spatele Mariei. Şi la Bica apar scene pastorale cu capre, care pasc din pomişori şi tufe cu flori roşii. Raza ce coboară asupra pruncului are o coroană împărătească de aur, pe cînd la Budeşti şi Agîrbiciu pe rază coboară duhul sfînt. Meşterul inversează poziţia grupurilor inferioare la tripticul de la Bica, spre deosebire de Budeşti, dar identic cu Agîrbiciu. Interiorul aripilor reprezintă pe sfinţii Dimitrie şi Gheorghe în picioare în costume militare. În stînga Dimitrie este văzut din faţă, iar Gheorghe din semi-profil cu privirea spre dreapta. Punerea în pagină se aseamănă cu cea a tripticului de la Agîrbiciu, figurile fiind puţin mai alungite decît în primul caz. Fondul este în ambele cazuri compus dintr-o bandă lată verde pe exterior, care se contopeşte cu fondul solului. Sfîntul se decupează pe un fond portocaliu, iar nimbul de aur trece şi peste chenarul verde. Mai bine conservată, icoana sfîntului Dimitrie prezintă un tînăr imberb în picioare, îmbrăcat cu platoşă şi mantie, pe umărul drept un scut rotund, ţinînd în mîna dreaptă o lance cu steguleţ, iar în stînga o spadă. Pieptarul este decorat cu motive de penaj, iar pe mîneci şi piept cu solzi metalici. Spre deosebire de tripticul de la Agîrbiciu în care tratarea celor doi sfinţi militari este apropiată tehnicii folosite de pictura murală, cele două personaje de pe interiorul voleurilor tripticului de la Bica sînt tratate mult mai pictural, acordîndu-se o mai mare importanţă volumelor, luminii şi umbrei. Expresia feţei şi gestica, deşi este aceeaşi în principiu, apare totuşi mai nuanţată la cel de al doilea triptic. Coloritul este mai viu, cu un bogat desen al detaliilor.

Icoana centrală reprezintă „Înălţarea lui Isus". Crist este reprezentat în glorie şi susţinut de doi îngeri în zbor. Isus, înveşmîntat într-o tunică şi un chimation ocru cu haşururi de aur, binecuvîntează. Compoziţia icoanei este în piramidă, în vîrful ei aflîndu-se Isus. Celelalte personaje sînt aşezate în registrul inferior. În centrul grupului se află Maria înconjurată de doi arhangheli şi cei 12 apostoli. Din cauză că icoana este foarte deteriorată, în special în partea centrală, fiind căzute suprafeţe mari de grund, Mariei nu i se vede decît capul. De asemenea, un apostol din stînga Mariei se vede doar parţial. Arhanghelii din spatele Mariei arată cu mîna stîngă spre Crist. Ei sînt îmbrăcaţi în tunici albe-gălbui ale căror contururi şi falduri sînt desenate cu roşu deschis. Maria este mai mare ca proporţii în comparaţie cu apostolii, probabil din considerente de ordin ierarhic. Apostolii sînt aşezaţi pe două rîn-

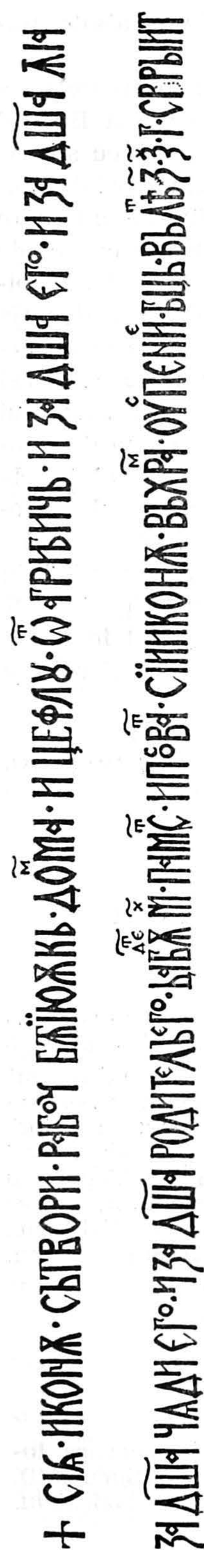

Fig. 10. — Inscripția tripticului de la Agîrbiciu (1555)

duri îmbrăcați în tunici și chimatioane[22]. Remarcăm o preponderență a culorilor calde, iar în cazul culorilor reci suprafețele sînt tratate prin intervenții de culoare neutră sau caldă. Personajele au capetele de formă ovală cu o pieptănătură bombată, în cele mai multe cazuri figurile avînd o chică destul de amplă, iar fruntea cu adîncituri la colțuri. Acest tip apare în toate icoanele artistului care a lucrat seria Budești—Agîrbiciu—Bica. Se remarcă încă în icoanele de la Budești care par a fi cele mai vechi din serie, dar și în celelalte, o atenție deosebită pentru desenul coafurilor. Apostolii poartă în picioare sandale romane, întîlnite la toate icoanele studiate. Acțiunea se petrece într-un peisaj cu pomi cu flori roșii. Solul este ca și în celelalte cazuri verde, avînd desenate din loc în loc cu o nuanță mai închisă smocuri de iarbă.

Fondul din partea superioară este de aur cu motive de romburi și perle incizate. Spre deosebire de icoana centrală a tripticului de la Agîrbiciu, icoana centrală de la Bica este mai aerată, fiind o scenă cu un număr mai redus de personaje. În dreapta și în stînga gloriei pe fondul de aur apar sub forma unor discuri, pe care sînt schițate măști, soarele și luna. Icoana este cuprinsă într-un chenar de frînghie răsucită, la fel ca și aripile. Coronamentul a fost retezat, dar se mai păstrează baza lui pe care se văd urmele a șase medalioane; în unul din ele apare partea de jos a unui bust ce ține în mîini un volumen. Probabil medalioanele reprezentau prorocii.

Grupul de icoane de la Budești—Susani, Agîrbiciu și Bica—Mînăstireni aparțin aceluiași artist. Întregul grup este lucrat în aceeași tehnică, grundul avînd aceeași compoziție, ghips cu liant, întins pe lemn de tei, care la margini are aplicate și bucăți din pînză de in. Culorile folosite sînt aceleași: roșu, verde, ocru, albastru-cenușiu, alb-gălbui, măsliniu. Fondul este în cele mai multe cazuri de aur, dar uneori

---

[22] În grupul din stînga patru din apostoli sînt așezați în primul rînd, iar doi în spatele lor. Cei din față poartă tunică și chimation după cum urmează: primul din margine tunică roșie, chimation verde, al doilea tunică ocru și chimation roșu, următorul tunică albăstrie, iar chimation de culoarea măslinei verzi; ultimul nu mai apare, icoana fiind deteriorată în această zonă pe o mare suprafață. Grupul din dreapta încearcă și el să vibreze printr-o diversitate cromatică: primul apostol de lîngă Maria este cu tunică albăstruie și un chimation brun, al doilea cu tunică ocru și chimation roșu, al treilea îmbrăcat în verde și roșu, iar cel din margine cu tunică albă-gălbui, peste care se drapează chimationul verde.

este folosit şi fondul verde (la Agîrbiciu şi Bica). Icoanele sînt identic vernisate, utilizîndu-se verniuri subţiri de răşinoase[23].

Pe baza analogiilor cu Moldova credem că acest meşter s-a format în centrele artistice ale Moldovei, de unde a trecut apoi în Maramureş. Icoanele de la Budeşti au o notă de arhaism, care pe lîngă că sînt localizate în Maramureş, zonă cu strînse legături de ordin artistic cu Moldova, dar şi faptul că în pictura din nordul Moldovei se întîlnesc analogii de ordin stilistic, cromatic sau iconografic, ne duc spre concluzia că artistul iconar care a lucrat la Budeşti şi care este identic cu cel de la Agîrbiciu şi Bica—Mînăstireni, a fost un meşter itinerant care s-a format în Moldova. Dat fiind că cea mai veche icoană cunoscută din Transilvania este donaţia episcopului Anastasie de la Vad din 1531, care nu păstrează decît ferecătura de argint, pictura fiind de dată mult mai recentă, cele două triptice pot fi socotite, cel puţin deocamdată, ca cele mai vechi icoane pe lemn din Transilvania. Zugravul acestui grup de icoane a fost la începutul activităţii meşter de pictură murală, ipoteză ce poate fi emisă pe baza studierii modului în care pictează în special frizele cu sfinţi în picioare din tripticul de la 1555. Evident că în faza Bica meşterul a evoluat, abordînd compoziţii mai echilibrate, cunoscînd mai bine tehnica icoanelor, păstrînd canoanele iconografice. Faptul că artistul cunoaşte bine iconografia pînă în cele mai mici detalii presupune că el este de formaţie monahală. Inscripţiile[24] de pe icoane au acelaşi caracter de litere, cu o frumoasă grafie, scrise corect în limba slavă cu intercalări şi suprapuneri, fără a avea greşeli, ceea ce arată că meşterul era un om cultivat pentru vremea sa.

MARIUS PORUMB

IKONEN EINES UNBEKANNTEN MALERS DES 16. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Der Verfasser macht uns mit mehreren Arbeiten eines, in den Malschulen der nordmoldauischen Klöster ausgebildeten Wandermalers bekannt. Aus der Moldau kam der Künstler zuerst nach Maramuresch, wo er für die Kirche in Budeşti-Susani wahrscheinlich einen Ikonostas malte, von dem heute nur zwei Ikonen des Schutzpatrons der Kirche, sowie eine Ikone der Märtyrerin Paraschiva erhalten sind. Derselbe Meister schuf auch zwei Triptychen für die Kirchen in Agîrbiciu und Bica-Mînăstireni. Beide Orte liegen im Bezirk Cluj. Das Triptychon von Agîrbiciu trägt die Jahreszahl 1555, das von Bica-Mînăstireni 1563. Die Bedeutung dieser unveröffentlichten Ikonen von der Mitte des 16. Jhs. liegt besonders in der Tatsache, dass sie zu den ältesten datierten Ikonen in Transilvanien (Siebenbürgen) gehören.

[23] Aducem mulţumiri şi pe această cale pentru informaţiile date de Varvara Ionescu, restaurator la Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România (Bucureşti).

[24] Prof. Sabin Belu (Cluj) a făcut traducerea inscripţiei icoanei de la Agîrbiciu.

ANTICHITATEA ÎN ISTORIOGRAFIA SĂSEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SEC. XVII

„Esse nihil, quod antiquum non est“ scrie L. Toppeltinus în prefața lucrării sale *Origines et occasus Transsylvanorum*[1]. Această constatare ar putea servi ca motto al amintitului opuscul. Să examinăm mai în detaliu, în lumina constatării susmenționate, lucrarea autorului medieșan, care constă în esență din două părți: prima tratînd originea și făcînd prezentarea populațiilor din Transilvania (p. 1—131) și cea de a doua, ocupîndu-se succint de istoria Transilvaniei de la anul 1382 pînă în 1662 (p. 133—242). Cu toate că lucrarea a fost calificată drept o compilație din Bonfinius, Iovius și Thuanus[2], ea nu e lipsită de contribuții personale și de utilizarea cunoștințelor proprii. Vom cerceta modul în care este inserată și apare antichitatea greco-romană în opera istorică compusă în veacul al XVII-lea[3], motivînd bogata prezență, în prima parte a cărții, a referirilor cu caracter antic.

Firește, legătura strînsă cu evenimentele, cu autorii antici, avînd darul de a epata pe cititor, se datorește în primul rînd însăși temei cărții, care este cea a originilor („origines“). E de la sine înțeles că autorul, scriind despre locuitorii străvechi ai Transilvaniei, despre numele și hotarele ei, cheamă în ajutor forța doveditoare a marilor sau mai puțin remarcabililor reprezentanți greci și romani ai istoriografiei[4]. Pe de altă parte, tot ce arată în prefață despre gusturile și moravurile propriei sale epoci, explică totodată mai pe larg și alte fenomene.

În prefața amintită, arătînd că antichitatea a prețuit și ea în mod deosebit timpurile trecute, „epoca de aur“, folosind-o pe aceasta ca etalon, ca măsură a tuturor lucrurilor, Toppeltinus descoperă o admirabilă potrivire („mira consonantia“) între antichitate și epoca sa, în care nimic ce nu e vechi nu are însemnătate, ba nici măcar nu există[5]. După cum odinioară egiptenii își disputau cu sciții vechimea,

---

[1] *Origines et occasus Transsylvanorum seu erutae nationes Transsylvaniae*, Lyon, 1667, p. a 2 (nenumerotată) din prefața adresată către cititori.

[2] *IstRom*, III, București, 1964, p. 308—309; I. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon*, III, p. 400—406.

[3] Articolul de față constituie o parte a unei lucrări mai mari care studiază influența antichității greco-romane in cultura Transilvaniei în secolele XVI—XVII.

[4] Dion (=Dio Cassius) p. 3, 24; Ammianus Marcellinus p. 3, 76; Eutropius p. 3, 7; din Historia Augusta p. 3; Tacitus p. 14, 25; Curtius p. 23; Plinius p. 30, 35; Strabo p. 30.

[5] „Esse nihil, quod antiquum non est: Nam nobis Nobiles ignobilissimi sunt, si suismet virtutibus emergunt; soli generosi qui e lumbis Nimbrothi deducuntur; Doctissimi viri rudes audiunt, quia non vixerunt Ciceronis, aut aevo Quintiliani; vel și non componunt volumina centum. Martyres hodie nulli amplius, quia non Tiberius aut Diocletianus, sed alii ipsos angustant occiduntque. — Sed jam neque Nationes honestae sunt, ni constet a Barbaris ipsas oriundas“.

tot astfel „nostra saecula non modo gentium origines et propagines antiquorum, sed omnes fere abortus privatarum insuper familiarum in lucem traxerunt". Se înţelege aşadar că nici autorul nu se putea sustrage de sub acţiunea spiritului şi gustului epocii, astfel înfăţişate; aceasta face, în ultimă instanţă, ca în problema fundamentală a operei sale — propovăduirea originii gotice, respectiv geto-dace a saşilor din Transilvania — să devină un exponent al exagerărilor anticizante. Dar aceeaşi tendinţă o vădeşte şi în tratarea diverselor obiceiuri ale popoarelor din Transilvania, a portului lor, prin găsirea unor corespondenţe, a unor paralèle antice. Aceste capitole constituie totodată partea cea mai independentă, mai originală a lucrării sale, dîndu-i putinţa de a recurge la o vastă şi destul de temeinică cultură clasică, pentru a aduce exemple şi a demonstra identităţi. Dacă materialul documentar şi referirile antice pentru capitolele precedente îi sînt date aproape de-a gata, din alte lucrări. aici în schimb îşi alege el tot ce e mai potrivit, mai adecvat, mergînd în mare parte la bagajul de cunoştinţe proprii, sugerînd o legătură directă a autorului cu lucrările clasice originale.

În cele 10 capitole (XI—XX) ce cuprind abia 50 de pagini (79—131), găsim una după alta comparaţii, citate, imagini luate mai ales din autorii romani şi greci, remarcabile însă nu numai datorită cantităţii, ci şi conţinutului lor variat şi multitudinii genurilor literare din care se inspiră. În lungul şir de clasici, istoriografii ocupă un loc relativ modest, reprezentaţi fiind prin citate şi referiri din Tacitus [6], Plutarh [7], Iustinus [8], Appianos [9] şi Dionysios din Halicarnassos [10]. Cu atît mai bogată este lista celorlalţi prozatori şi a poeţilor, unde, cu sporadice excepţii [11], autorul neglijează întru totul literatura anticei Elade, dîndu-şi obolul numai Romei. Dintre autorii de proză, în afară de cei des întîlniţi şi în alte lucrări: un Cicero [12], Seneca [13], Gellius [14], Plinius cel tînăr [15] şi Quintilianus [16], întîlnim cu plăcere rînduri sau referiri la autori mai puţin citaţi: Petronius [17], Apuleius [18], Varro [19] şi Athenaeus [20]. O situaţie asemănătoare o găsim şi în privinţa poeţilor; pe lîngă autorii mult citaţi, ca Vergilius [21], Plautus [22], Terentius [23], Ovidius [24], Horatius [25], apar împrumuturi şi menţiuni din Martialis [26], Perseus [27], Tibullus [28] şi Lucilius [29], ba chiar din Lucretius [30].

Aceşti autori antici sînt prezenţi fie sub forma unei simple menţiuni, fie că Toppeltinus preia de la ei citate mai lungi. Astfel procedează, de pildă, în cazul lui Plutarh. În capitolul intitulat „De rasura seu tonsura Transsylvanorum", scriind despre pieptănătură, arată că, după părerea grecilor, părul îi înfrumuseţează pe oamenii frumoşi, în schimb pe cei urîţi îi face de-a dreptul înspăimîntători. El notează în paranteză doar atît: Ut Plut in V. Lycurg (referire la capitolul 22 din Viaţa lui

[6] P. 91, 109, 115, 129.
[7] P. 80, 81.
[8] P. 109.
[9] P. 113.
[10] P. 130.
[11] Homeros la p. 80, Aristoteles la p. 80.
[12] P. 89, 103, 115.
[13] P. 82, 121. [14] P. 93, 89, 111. [15] P. 119. [16] P. 124—125.
[17] P. 101, 124. [18] P. 98, 112. [19] P. 116. [20] P. 120—121.
[21] P. 97, 99. 100, 102 de două ori, 115, 117, 128, 129.
[22] P. 82, 86, 93, 101, 108, 113.
[23] P. 103, 115. [24] P. 110, 113. [25] P. 119. [26] P. 107, 110, 120.
[27] P. 102, 105, 117. [28] P. 120, 124. [29] P. 103. [30] P. 102—103.

Lycurg). Ceva mai jos inserează în text un pasaj mai lung din biografia lui Theseus, în legătură cu relatarea unui străvechi obicei atenian şi cu moda pieptănăturii după exemplul lui Theseus (din capitolul 5 al biografiei).

Pe alocuri, îl aminteşte şi pe Tacit, astfel în legătură cu portul femeilor germane (p. 11) sau cu obiceiul femeilor de a-şi acoperi faţa (p. 109); în altă parte, preia un citat de cîteva rînduri din cartea I a Analelor, spre a argumenta că „Romanorum foeminae persimili oratione defunctis parentabant“ (p. 115). Tot aici, el continuă cu firească desinvoltură firul argumentaţiei aducînd alte exemple şi dovezi antice referitoare la temă, ca de pildă interdicţia, transmisă de Cicero, cuprinsă în legea celor 12 table („Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento“), precum şi un citat mai lung, de frumuseţe lirică, din Virgilius (Aen. IV, 672—674), în care regina sinucigaşă a Cartaginei, Dido, este deplînsă de sora ei („... Unguibus ora soror foedans et pectora pugnis...“), urmînd apoi, în acelaşi context, un citat din Terentius şi unul din Varro.

În această manieră utilizează autorul materialul preluat din poeţii şi scriitorii antici, imaginile, comparaţiile, toate acestea fiind de o remarcabilă forţă evocatoare şi trădînd mai mult despre cultura clasică a lui Toppeltinus decît referirile seci, din capitolele anterioare, unde dă menţiunile autorilor antici, despre Transilvania, despre hotarele şi locuitorii ei. Dacă prezenţa acestor din urmă menţiuni este mai la locul ei, în schimb ele sînt mai puţin colorate şi variate decît cele alese pentru capitolele XI—XX, care ar putea părea supraîncărcate de antichitate, în mod neplăcut pline de erudiţie. Ceea ce surprinde însă e tocmai faptul că exemplele şi referirile antice în adevăr bogate se leagă relativ uşor una de cealaltă, ca şi de pasajele din text unde ele sînt cerute; că în ciuda frecvenţei cu care apar, ele nu dau impresia de artificial, de forţat. În totalitatea lor, sugerează faptul că — dacă nu fiecare, cel puţin mare parte din ele — sînt cunoscute de autor nu din a doua mînă, ci în chip nemijlocit. Aceasta o arată indicarea destul de precisă, la bună parte din referiri, a locului de unde au fost luate.

Toppeltinus, care avea o cultură clasică peste nivelul mediu, şi-a utilizat, spre a-şi fundamenta ideile, nu numai cunoştinţele literare, ci s-a folosit şi de posibilităţile ce le dă arheologia şi istoria artelor, din rîndul acestora referindu-se mai întîi la reprezentările în relief de pe Columna lui Traian. Încă înainte de el, I. Tröster prezintă pe scurt, în lucrarea sa apărută în 1666 [31], Columna lui Traian; V. Franck o aminteşte şi el în 1697 [32]; amîndoi însă vorbesc despre columnă într-un mod mai general. În schimb Toppeltinus văzuse personal la Roma Columna lui Traian, iar aprofundarea acestui monument i-a fost posibilă datorită faptului că se afla în posesia unui soi de copie cu explicaţii [33]. Pe această bază, face în lucrarea sa dese referiri la Columnă mai cu seamă în legătură cu portul şi ţinuta de luptă

---

[31] *Das Alte- und Neue Teutsche Dacia*, Nürnberg, p. 64—65.

[32] *Breviculus Originum Nationum*... Cluj, 1697, p. 21. (Reeditare a ediţiei sibiene din 1696).

[33] „Columnam istam primo membranis celeberrimi Romae Pictores, deinde sculptores sumptibus Philippi II, Hispaniarum Regis ac opera F. Alphonsi Ciaconi typographiae beneficio centum et undetriginta tabulis, nobis exhibuere“ p. 78—79. O ediţie mai nouă — din sec. al XVII-lea — a acestei lucrări se găseşte astăzi la Biblioteca Universitară din Cluj.

a dacilor şi romanilor [34], iar pentru o mai mare autenticitate dă şi numărul de ordine al diverselor table, figuri, explicaţii [35].

Un merit de netăgăduit al lui Toppeltinus îl constituie menţiunile privind locul de unde a preluat citatele sau referirile; chiar în părţile unde s-a inspirat din Bonfinius dă uneori mai mult decît „maestrul" său [36]. În general, el face referiri la foarte multe opere, utilizează nu numai pe autorii antici, ci şi pe alţi autori medievali, îndeosebi pe bizantini; nu îi era necunoscută nici istoriografia Renaşterii transilvănene. Aminteşte de şase ori de manuscrisul lui Zamosius (Szamosközy) *De originibus Hungaricis*, din care pînă astăzi se cunosc numai rîndurile păstrate la Toppeltinus, astfel că despre acest manuscris ştim doar atîta, cît a preluat din el autorul nostru [37]. În tratarea originii şi înrudirii latine a limbii române, utilizează constatările făcute de Kovacsóczi Farkas în *Dialogus de Administratione Regni Transsylvaniae* [38] spre a-şi fundamenta propriile păreri [39]. Nu e lipsit de interes că printre autorii pe care îi aminteşte întîlnim deseori [40] numele lui Iustus Lipsius, vestitul scriitor filozof de la sfîrşitul sec. XVI şi începutul sec. XVII, care „omnem degustaverat antiquitatem" după părerea lui Toppelt, bucurîndu-se aşadar de o îndoit de mare autoritate şi fiind demn în mod îndoit de crezare.

Tratarea sistematică şi logică, scara largă a literaturii utilizate şi cunoştinţele personale ale scriitorului pun într-o lumină favorabilă lucrarea lui Toppeltinus, în pofida erorii istorice pe care o face — propagarea originii gotice-getice a saşilor din Transilvania —, cu atît mai mult cu cît, după cum reiese din datele biografice, a scris-o la vîrsta de numai 26—27 ani [41].

În parte, înrudirea tematică şi identitatea cadrului istoric uşurează compararea acestei lucrări (din punct de vedere al examinării influenţei antichităţii) cu ampla scriere a lui Tröster [42] *Das Alte — und Neue Teutsche Dacia*, în limba germană, apărută la Nürnberg în anul 1666. După cum arată titlul lucrării, în ea se vorbeşte mult despre vechea Transilvanie, despre prezentarea etnografică a locuitori-

---

[34] Despre valoarea documentară a columnei vezi C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucureşti, 1966, p. 14—20 şi bibliografia de bază la p. 109. Cf. supra, p. 112.

[35] Referiri generale găsim la p. 77, 83, 87, 90, 93, 137; iar trimiteri precise la p. 90, 91, 97, 111, 129.

[36] Bonfini scrie „Scytharum igitur gens antiquissima habita fuerit, sua cum Egyptiis contentio prorsus ostendit" *Rerum Ungaricarum Decades*, dec. I, lib. II. Toppeltinus (la p. 3 a prefeţei amintite) dă şi numele autorului antic la care s-a păstrat această tradiţie: „Contentio etiam Aegyptiorum cum Schythis de antiquitate sua, apud Iustinum, pernotabilis est".

[37] Sinkovics István, *Szamosközy István*, studiu introductiv, în volumul *Erdély története*, Budapesta, 1963, p. 14. Cf. *Monumenta Hungariae Historica*, Scriptores (în continuare: *MHH*), XXI, Budapesta, 1877, p. XI—XII. În legătură cu acestea facem următoarea completare: Toppelt ne-a păstrat nu numai cele două citate de la p. 25 şi 34, ci şi altele, la p. 30, 36—37. Privind numele lui Zamosius, greşit pomenit de Toppelt (Ioannes Samoscius), tot el, la p. 48 scrie şi corect (Stephanus Samoscius). Despre Zamosius-Szamosközy: *ActaMN*, III, p. 437—449.

[38] Apărută la Cluj în anul 1584; cf. A. Veress, *Cancelarul W. Kovacsóczy despre români*, în *Revista istorică*, XIV, Bucureşti, 1928, p. 33—36.

[39] Toppeltinus, *op. cit.*, p. 71.

[40] P.14, 26, 62, 64, 105, 120, 130.

[41] I. Trausch, *op. cit.*, III, p. 402.

[42] Idem, p. 424—428; *Siebenbürgische Quartalschrift*, VII, 1801, p. 182—184.

lor din Transilvania şi despre originea străveche gotică—getică a saşilor. Pentru a descrie şi a dovedi toate acestea, şi Tröster recurge la ajutorul autorilor greci şi romani, găsind, sau, dacă nu, născocind pentru fiecare afirmaţie şi teză cîte o armă propice din arsenalul clasicilor. Nu dorim să confruntăm cele două lucrări printr-o statistică a referirilor la autorii antici, trăgînd concluzii pe calea aceasta; vrem să arătăm că în ce priveşte referirile la antici Tröster procedează mult mai superficial decît Toppeltinus, atribuind autorilor nu o dată sensuri în fapt cu totul străine de ei. Fără îndoială că el avea cunoştinţe clasice, fiind exacte în special citatele sale poetice [43], sau rîndurile fidel redate din Plutarchos (biografia lui Marius)[44]; tot astfel cele reproduse după pretinşii autori ai Historiei Augusta [45]; predomină însă referirile din care trage concluzii şi face afirmaţii prea temerare, ca la p. 8 din prefaţă, unde scrie că Augustus nu i-a putut invinge pe „getische Teutschen“, „weswegen er auch den Gotischen König Gottesohn zu dest besserem Bande des Friedens seiner Tochter Juliam (von welcher die Julischen Alpen, jetzt Alba Iulia benahmset worden) zur Ehe geben, müssen“. Ca izvor menţionează aici, mecanic, pe Suetonius [46]. În repetate rînduri se referă la cartea a doua a Analelor lui Tacitus [47], pe care o numeşte, greşit, „Hist. Aug.“, vrînd să probeze că Tiberius a colonizat în Dacia pe şvabi şi goţi. Uzează de etimologii forţate pînă la naivitate; de pildă crede că numele de Sibiu provine din denumirea tribului germanic sibini [48], care a venit în Dacia sub conducerea regelui Marobod. Spre a-şi argumenta teza, preconcepută, merge chiar pînă la stîlcirea sau schimbarea numelor proprii, ca în cazul Gottesohn [49] — Cotiso, sau Sarmisgothusa [50] — Sarmizegetusa.

Opusculul lui Valentin Franck *Breviculus Originum nationum*, apărut la Cluj în 1697, e lipsit de orice exagerări anticizante, deşi autorul ei, înzestrat cu o vastă cultură, cunoştea fără îndoială literatura clasică, fapt dovedit şi de culegerea sa *Hecatombe Sententiarum Ovidianarum* [51]. El nu face paradă de cultura sa latină, recurgînd numai la elementele cele mai necesare şi fiind ponderat şi în referirile la antici. Urmează calea cea bună şi în problema originii saşilor din Transilvania, iar în legătură cu românii crede mai veridică decît explicaţia lui Enea Silvio Piccolomini părerea după care ei se trag din colonii romani. Vorbind despre stăpînirea romană în Transilvania, Franck publică date de preţ referitoare la vestigiile şi exemplarele ce se mai păstrau pe vremea sa din construcţiile, statuile, mormintele

---

43 P. 52—53, dă citate din Horatius (Od. III, 8 şi III, 6).
44 Plutarh, *Marius*, 27; aici p. 24—25.
45 P. 24.
46 Suetonius, *Aug.* 63: „Marcus Antonius scrie că Augustus promisese pe Iulia fiului său Antonius, apoi lui Cotiso, regele geţilor, în vremea cînd ceruse în schimb în căsătorie pe fiica acestui rege“. Cf. pentru această problemă E. Condurachi, *Cu privire la raporturile dintre Augustus şi Cotison*, în *Studii*, 1948, nr. 1, p. 230—234. H. Daicoviciu, *Coson sau Cotiso?*, în *ActaMN*, II 1965, p. 107—110.
47 P. 8 a prefeţei şi p. 48. — Rîndurile greşit interpretate din Tacitus „Et Maroboduus quidem Ravennae habitiis şi quando insolescerent Suebi, quasi rediturus ni regnum ostentabatur: sed non excessit Italia per duodeviginti annos consenuitque multum imminuta claritate ob nimiam vivendi cupidinem. Idem Catualdae casus neque aliud perfugium. — Barbari utrumque comitati, ne quietas provincias inmixti turbarent Danuvium ultra inter fluminem Marum et Cusum locantur, dato rege Vanno gentis Quadorum“. *An.* II, 63.
48 P. 364. 49 Vezi nota 46. 50 P. 362.
51 *Hecatombe sententiarum Ovidianarum Germanice imitatarum*, Sibiu, 1679.

romane. Aminteşte pe scurt şi tradiţiile despre Ovidiu, înşirînd cîteva din versiunile care circulau despre locul unde a murit poetul exilat [52].

Ecouri ale lumii antice pot fi descoperite şi în lucrările istorice care nu-şi aleg tema din antichitate, ca de pildă *Siebenbürgischer Würg — Engel* [53] a lui M. Miles, care tratează istoria Transilvaniei în secolul al XVI-lea. Mare parte însă din parabolele şi referirile antice din această lucrare sînt preluate din lucrările scriitorilor umanişti din sec. XVI utilizaţi de autor, anume din Schesaeus [54] şi Szamosközy (Zamosius) [55]. Miles a preluat lungi pasaje de la aceşti doi autori [56]; pe cînd, însă, V. Franck în mica sa lucrare amintită mai sus se referă de două ori la Zamosius [57], la Miles nu găsim vreo urmă de indicaţie a surselor folosite. Vom ilustra prin două preluări evidente măsura în care a fost influenţat Miles de exemplele şi cunoştinţele antice ale lui Zamosius.

Zamosius [58] face reflecţii despre caracterul repede schimbător, dintr-o extremă în cealaltă, al norocului omenesc, referindu-se la povestea plină de tîlc a regelui Sesostris, din care reiese că soarta omului, aidoma unei roţi, se întoarce cînd în sus, cînd în jos [59]. Miles inserează în lucrarea sa această istorioară [60], în legătură cu regele maghiar Géza, fiul lui Béla cel Orb. Cealaltă preluare este şi mai evidentă: o marginalie a lui Szamosközy ne comunică observaţia sa după care locuitorii din Craiova trebuie să fie Coralli ce figurează la Ovidius [61]. La Miles regăsim observaţia, aproape cuvînt de cuvînt [62]. Celelalte referiri cu caracter antic se limitează mai mult

---

[52] „Martinus vero Zeilerus putat eundem in Sarmatia vel Polonia Fatis concessisse, praecipue cum lapis ibidem inventus sit, cum sequenti inscriptione:
Hic situs est Vates, quem Divi Caesaris ira Augusti patria cedere jussit humo.
Saepe miser voluit patria succumbere terra;
Sed frustra! hunc illi Fata dedere locum.
Sunt et qui Tömösvárinum, quasi a fluvio Tömös, Tomos dictum esse existimant, unde Ovidius exul, suum illud scripserit.
Naso Tomitanae jam non novus incola terrae etc. P. 22—23. — Cf. N. Lascu, *Ovidiu în România*, în *Publius Ovidius Naso*, Bucureşti, 1957, p. 333—547. Pentru epitaful citat şi de noi p. 344—345.

[53] *Oder Chronicalischer Anhang des 15 seculi nach Christi Gebuhrt*, Sibiu, 1670.

[54] *Ruinae Pannonicae*, epopee istorică.

[55] Mai ales din *Rerum Transylvanarum Pentades*, rămasă în manuscris pînă la 1877, cînd a fost publicată în *MHH*, vol. XXVIII.

[56] Szekfű Gyula, *Schesaeus — kézirat a Nemzeti Múzeumban*, în *Magyar Könyvszemle*, 1906, p. 321—334.

[57] *Op. cit.*, p. 2, 18.

[58] În cartea 4 a *Hebdomadei* VII, în *MHH*, XXIX, p. 219.

[59] Această legendă este legată de faraonul egiptean Sesostris III (sec. XIX î.e.n.). Conform ei, Sesostris a prins în carul său de aur patru prizonieri de rang regesc. Unul din ei întorcîndu-şi mereu capul. Sesostris îl întreabă pentru ce, iar prizonierul răspunse că priveşte cum o parte a roţii se află sus, apoi ajunge jos, aceasta alternînd mereu. Această legendă cunoscută apare la mai mulţi autori antici şi bizantini: vezi în legătură cu aceasta Borzsák István. *Az antikvitás XVI. sz.-i képe*, Budapesta, 1960, p. 359—360.

[60] *Op. cit.*, p. 154.

[61] „Craiovenses sunt Coralli Ovidiani, id quod nominis similitudo confirmare videtur. Ovid. de Ponto — Vide Absyrtum hic 202" — în *MHH*, XXX, p. 93.

[62] „...diese Craljover für kein andere zu halten, als welche Ovidius Coralles nennet, da er lib. 4 de Ponto singet aus Elend: Heu mea cui recitem flavis nisi scripta Corallis", p. 236.

la proverbe latineşti, la dictoane cunoscute; autorul e destul de inexact şi anacronic atunci cînd face următoarea introducere laudei ciceroniene [63] la adresa istoriei (devenită loc comun): „Weislig und recht hat jener *gelährte Burgermeister* zu Rom die Hystoriam also beschreiben: Historia est vitae nostra Magistra, Lux veritatis, temporum ministra, quae denique nos a mortalitatis injuria vindicat“ [64].

Ne vom referi doar foarte pe scurt la cronica Transilvaniei scrisă în limba germană de G. Kraus în această vreme, tipărită însă mult mai tîrziu şi care tratează istoria anilor 1608—1655 [65]. Autorul, cu studii făcute în Italia, avea o cultură vastă, lăsîndu-ne o operă istorică reuşită, lipsită de preţiozităţi şi caracterizată prin simţul măsurii în utilizarea parabolelor, comparaţiilor şi citatelor antice. În rîndul proverbelor latine găsim la el citat din Horatius [66], pasaj din Polybiu [67], referiri la Cassiodor [68] şi Democrit [69], ce se încadrează în text fără nici un fel de artificiu.

Examinînd ecoul, prezenţa antichităţii, constatăm că ea are încă un rol destul de important în istoriografia săsească din Transilvania în sec. XVII. Prezenţa intensă — prin citate şi referiri — a antichităţii a fost determinată nu atît de limba în care au fost scrise lucrările de istorie — latină sau germană —, ci mai degrabă de epoca înfăţişată în ele. Fireşte că o scriere ce-şi ia tema din antichitate deschide porţi mult mai largi literaturii şi cunoştinţelor clasice decît lucrările ce tratează epoca proprie sau trecutul apropiat. Vom înţelege de aceea, de ce lucrarea în limba germană a lui Tröster este atît de bogată în referiri la autorii antici, iar de altă parte pentru ce apar mult mai puţine elemente antice în opera istorică a lui Kraus ce descrie evenimente petrecute în veacul al XVII-lea. În schimb, limba lucrărilor cu caracter istoric nu este lipsită de interes, dat fiind că operele scrise în limba naţională, adresîndu-se unui cerc mult mai larg de cititori decît cele scrise în latineşte, au contribuit fără îndoială la răspîndirea în cercuri mai largi şi, în parte, chiar vulgarizarea cunoştinţelor antice pe care le-au inserat în cuprinsul lor, a parabolelor şi referirilor invocate, Astfel, prin intermediul unui Tröster sau Miles, locurile comune antice, faptele şi parabolele istorice mai notorii au devenit cunoscute şi populare şi în faţa celor care nu stăpîneau limba latină. În legătură cu aceasta nu trebuie să uităm că citarea superficială a sursei şi, pe alocuri, anticizările forţate ale autorului au schimbat faptele, datele referitoare la antichitate, dăunînd corectitudinii cunoştinţelor. Unica consecinţă pozitivă a acestor denaturări şi vulgarizări era însă aceea că însemnătatea şi rolul antichităţii au fost comunicate şi cititorilor mai puţin docţi, trezindu-le interesul pentru această epocă istorică.

S-a arătat succint în legătură cu fiecare autor raportul său faţă de antichitate, sursele din care s-a inspirat, precum şi contribuţia sa personală, în măsura culturii sale clasice proprii. Am relevat lucrarea lui Toppeltinus pentru temeinicia şi inde-

---

[63] *De oratore*, II, 9, 36 „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur?“.

[64] Primele cuvinte ale prefeţei.

[65] Unele părţi au fost publicate de-abia în 1846, iar publicarea completă s-a făcut abia în 1862—64. În traducere românească a apărut în 1965, la Bucureşti, traducerea şi studiul introductiv aparţinînd lui G. Duzinchevici şi E. Reus—Mîrza.

[66] Ed. cit., p. 145.

[67] Idem, p. 281.

[68] Idem, p. 483.

[69] Idem, p. 327.

pendenţa cu care tratează literatura antică; lucrarea a avut o influenţă deosebită şi asupra istoriografiei româneşti (Miron Costin)[70]. Privind în totalitatea sa această reînviere a antichităţii în sec. XVII, observăm prezenţa inegală a celor două componente: elină şi latină, ale imaginii antichităţii. Literatura, istoria, mitologia latină sînt preponderente faţă de cea elină. Roma antică este mult mai frecvent rememorată decît Elada şi, în afara sferei referirilor istorice[71], noţiunea de antichitate se identifică aproape total cu cea de latinitate. Această situaţie nu e specifică pentru Transilvania; era un fenomen general[72].

O altă caracteristică a epocii, contopirea elementelor antice păgîne cu cele creştine[73], prezentă şi la noi în alte privinţe[74], se face, prin însăşi natura materialului, mai puţin simţită pe tărîmul tradiţiilor antice reflectate în istoriografie. Nu este însă lipsit de interes ceea ce scrie Valentin Franck, versat în literatura antică, despre binecunoscutul dicton păstrat la Suetonius[75] „memores *Christiani* illius Dicterii: Boni pastoris esse tondere pecus non deglubere“ [76]. Forţa sincretismului păgîn — creştin a preschimbat în „dicton creştin" acest înţelept principiu păgîn şi putea să se fi „creştinizat“ pînă şi în ochii bunului cunoscător al antichităţii care a fost Franck.

Istoriografia umanistă tîrzie s-a referit la antichitate parţial din obişnuinţă şi conformîndu-se modei epocii, parţial pentru a-şi fundamenta concepţia istorică. De aceea, imaginea ce o dă despre antichitate devenea uneori monotonă, forţată, pierzînd din vioiciune. Ea oferă însă într-o anumită privinţă un material concret, ce poate fi valorificat astăzi: istoriografii veacului al XVII-lea, scriind despre vestigiile arheologice ale stăpînirii romane, ne-au transmis date de preţ ce întregesc repertoriul arheologic şi artistic al Transilvaniei[77].

I. BITAY

---

[70] P. P. Panaitescu, *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin*, în *ARMSI*, seria a III-a, Bucureşti, 1936, tom. XVII; B. Cazacu, *Influenţa latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin*, în *Cercetări literare*, V. Bucureşti, 1943, p. 41—64; P. P. Panaitescu, Studiu introductiv la *Miron Costin, Opere*, Ediţie critică, Bucureşti, 1958.

[71] Cele mai multe referiri la antichitatea greacă le-am găsit în legătură cu istoricii greci (Herodotos, Plutarhos, Appianos, Polybios), dar şi acestea au fost cunoscute prin intermediu latin.

[72] Turóczi-Trostler József, *Keresztény Seneca*, Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből, în *Magyar Irodalom — Világirodalom*, II, Budapesta, 1961, p. 174; Bitay I., *Antik elemek a késöhumanista erdélyi müveltségben*, in *Studia*, Series Historia, Fasc. 2, 1963, p. 32.

[73] Turóczi-Trostler József, *Keresztény Herkules*, în *Magyar Irodalom — Világirodalom*, I, Budapesta, 1961, p. 276—277.

[74] De exemplu editarea unor lucrări clasice cu conţinut creştinizat ca *Virgilii Euangelizantis Christiados*, de Rosaeus Alexander, Oradea, 1656, sau lucrări creştine scrise în stilul unor autori clasici, ca *Terentius Christianus*, seu comoediae sacrae, Terentiano Stylo a Cornelio Schonaeo Goudano conscriptae..., Oradea, 1656; Cf. Bitay I. *op. cit.*, p. 34—35.

[75] *Tiberius*, 32.

[76] *Op. cit.*, p. 35.

[77] De ex. Toppelt vorbeşte despre o statuie la Alba Iulia înfăţişînd pe Decebal *op. cit.*, p. 83. V. Franck ne informează despre alte monumente scriind: „Visuntur etiam monumenta et tumbae lapidea, adhuc in foro Cibiniensi aliisve locis ac pre-

DIE ANTIKE IN DER SIEBENBÜRGISCH — SÄCHSISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG DES 17. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Vorliegende Arbeit untersucht den Einfluss und das Wiederaufleben der griechisch-römischen Antike in der siebenbürgisch-sächsischen Geschichtsschreibung des 17. Jhs. Das 1667 in Lyon erschienene Werkchen *Origines et occasus Transylvanorum* von L. Toppeltinus wird eingehend untersucht. Obwohl es sich auf die Arbeiten von Bonfini und Jovianus stützt, entbehrt es nicht der Originalität. Dies ist besonders aus der Beschreibung des Ursprungs und Brauchtums der siebenbürgischen Völker zu ersehen, wobei der Verfasser seine umfassende Kenntnis der Antike unter Beweis stellt. Die Werke antiker Geschichtsschreiber, Prosatoren und Dichter sind ihm gut bekannt. Die Häufigkeit und Vielfalt der Zitate und Hinweise auf antike Schriften lassen erkennen, dass der Verfasser sie nicht aus zweiter Hand übernommen hatte, sondern sich unmittelbar auf die Quellen selbst stützt. Ein Beweis dafür sind auch die meist genauen Angaben der Stellen, woher Zitate und Hinweise stammen. Den zeitgenössischen Kult für die Antike fasst Toppeltinus in den Worten zusammen: „Esse nihil, quod antiquum non est". Auch er scheint diesem Prinzip zu dienen, indem er in der Antike den Ursprung verschiedener Bräuche und der Kleidung, ja sogar die Herkunft der Siebenbürger Sachsen sucht.

Interessant sind in seiner Beweisführung die häufigen Hinweise auf die Reliefs der Trajanssäule, die er aus Nachbildungen, den Erläuterungen dazu und aus Zeichnungen sehr gut kennt.

Trotz des groben historischen Irrtums — die angebliche getisch-dakische Abstammung der Siebenbürger Sachsen — vermag das Büchlein von Toppeltinus die Aufmerksamkeit des Lesers zu fesseln und unterscheidet sich vorteilhaft von einer Reihe zeitgenössischer Schriften.

Kürzer gefasst ist die Untersuchung der antiken Elemente in den Werken ähnlicher Art von J. Tröster und V. Franck. Der Oberflächlichkeit Trösters im Gebrauch antiker Quellen, seiner willkürlichen und falschen Auslegung der Daten und Hinweise wird die Gediegenheit und Genauigkeit der von V. Franck gebrauchten Angaben (in seiner Ovidüberlieferung) gegenübergestellt.

Weiters wird gezeigt, dass Zitate und Parabeln antiken Ursprungs auch in Geschichtswerken, die das 16. und 17. Jahrhundert behandeln (die Arbeiten von M. Miles und G. Kraus), verwendet werden. Doch erscheinen Hinweise auf die Antike häufiger in wissenschaftlichen Werken über das Altertum, selbst wenn sie in deutscher Sprache abgefasst sind, als in lateinisch geschriebenen Büchern zeitgenössischen Inhalts. Die in den Nationalsprachen abgefassten Arbeiten vermittelten die Kenntnis der klassischen Antike auch in den Kreisen der weniger Gebildeten, die des Lateinischen nicht kundig waren und erweckten ihr Interesse dafür.

In dem Bild, das sich aus den hier untersuchten Werken abzeichnet, bemerkt man das Überwiegen der römischen Antike gegenüber der griechischen. Eine ganz allgemeine Zeiterscheinung bringt es mit sich, dass antike Formen mit christlichem Inhalt versehen wurden. Der Synkretismus antiker und christlicher Elemente kann auch in den hier untersuchten Arbeiten beobachtet werden.

Da man die Antike oft nur im Munde führte, weil es so üblich war und der Mode entsprach oder weil man damit eine gewisse historische Auffassung zu begründen suchte, sind die antiken Aussprüche und Hinweise häufig gezwungen und einseitig. Von wirklichem Interesse sind hingegen die Stellen, die unsere Kenntnisse der antiken archäologischen und künstlerischen Hinterlassenschaft mit originellen Beschreibungen bereichern.

---

cipue quidem Albae-Juliae, ubi portam publicam, quae Orientem respicit, ingressuris, Romulus et Remus, a Lupae uberibus penduli apparent, nec non statua quaedam Romana, quam Franciscus Taraczközius Poëta et conservator literarum Transilvaniensium, Ovidii effigiem esse conjectabat . . ." *Op. cit.*, p. 22.

DESPRE PLATA TRICESIMEI LA CLUJ ÎN SEC. XVII

Registrele de tricesimă păstrate la Arhivele Statului Cluj constituie o foarte bogată sursă pentru urmărirea intensei activități comerciale ce se desfășura la Cluj în prima jumătate a sec. XVII. Dreptul de a încasa taxa tricesimei la punctul de vamă clujean, concretizat, pentru veacul anterior, printr-un singur registru, din 1599 [1], Clujul continuă să-l aibă și în veacul următor. Mărturie stau 26 de registre din acest secol (în fascicole separate sau inserate în volume ce cuprind și alte însemnări de natură economică), pe anii 1602, 1610—1619, 1621—1623, 1625, 1630—1636 [2] (registrul pentru acest din urmă an avînd anexate și file care specifică tricesima încasată în lunile octombrie-noiembrie 1637). Din aceste registre se conturează cu suficientă precizie liniile unei activități intense și continue de import și export de mărfuri, desfășurată prin punctul vamal al Clujului, prin care sînt duse în diverse direcții — sau aduse — cele mai variate materii prime și mărfuri finite, destinate atît satisfacerii nevoilor personale (vestimentare, gospodărești etc.), cît și producției meșteșugărești.

Cum adeseori tricesima percepută se ridica la sume destul de mari datorită marii cantități și varietăți de mărfuri pe care le aducea cîte un negustor mai activ, se făceau încercări de evaziune vamală, fie evitîndu-se locurile de tricesimă, fie prin alte metode. Un document interesant în acest sens îl constituie o însemnare, datorată probabil unui funcționar al magistratului urban, cuprinsă în registrul de socoteli orășenești ale Clujului pe anul 1636 [3] și care formează obiectul notei de față.

Pe baza confruntării registrelor vamale de la Bratislava și Bardejov cu cele de la Cluj, autorul însemnării remarcă mai multe nepotriviri între cele dintîi și acesta din urmă. După cum notează el, sînt mulți cei care, deși nu locuiesc la Cluj și nu sînt clujeni, se înregistrează în Regia (termen folosit desigur in loc de *tributa* sau *telonea Regia)* la Bratislava și Bardejov ca fiind clujeni. Din confruntarea registrelor — arată mai departe funcționarul — reiese și alt fapt: mulți clujeni rămîneau acasă și aduceau mărfuri prin intermediul altora, care se înregistrau la Bratislava sau Bardejov cu aceste produse ca fiind ale lor, dar aducîndu-le acasă nu ei sînt

---

[1] Analiza detaliată a datelor acestui registru: S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 251—265 și passim.

[2] Arhivele Statului Cluj, Socotelile Orașului Cluj (=ASC, SOC), 7 XIV; 9 XXXV; 12 b VII—VIII; 13 a VI, XVI, XXIII; 13 b IX; 14 a I, XXII, XXV; 15 a III; 15 b XII, XVIII; 16 XI, XXVII; 18 b IV; 19 I, VII—IX, XI; 20 I—II, V—VI. Registrele din anii ulteriori s-au pierdut.

[3] ASC, SOC, 21 a II, p. 750. În anexă originalul în limba maghiară.

impuşi la tricesimă, ci aceia pe seama cărora le-au cumpărat şi adus. Astfel înregistrările ce figurează în Regia nu sînt identice cu cele din registrul clujean.

După cum consemnează în continuare autorul însemnării, cei care aduc mărfuri pentru alţii sînt fie ei înşişi cetăţeni ai oraşului, fie că, deşi îşi au aici domiciliul, nu sînt cetăţeni clujeni. În primul caz, respectivii fie că aduc mărfuri numai pe seama celor care îi trimit, fie şi pentru sine. Dacă aduc totodată şi pentru sine şi pentru alţii, ei înregistrează totul pe numele lor la tricesima împăratului; în schimb acasă se înregistrează separat ce e al lor şi separat ce au adus pentru alţii; astfel între Regia şi registrul de acasă apare şi acest soi de deosebiri: cel care a fost impus acolo la plata tricesimei, acasă nu este impus pentru tot ce a adus; iar dacă nu aduce mărfuri pentru sine, ci numai pentru alţii, la tricesima imperială el înregistrează mărfurile celorlalţi pe numele său, în schimb acasă e supus tricesimei nu el, ci cel căruia îi aparţin de fapt mărfurile. Astfel — remarcă în concluzie autorul notei — cel al cărui nume figurează în Regia, nu e găsit în registrul de acasă. Asemănător cu acesta este cazul cînd cineva aduce mărfuri din exterior nu printr-un cetăţean, ci printr-un ajutor de neguţător *(kalmar legennjel)*, care îşi are doar domiciliul aici în oraş.

Autorul prezintă un caz concret în acest sens: un cetăţean clujean recent sosit de la Cracovia era însoţit de trei străini care, deşi nu sînt clujeni, la tricesima din Bardejov s-au înregistrat drept clujeni, întrucît au slujit aici.

Însemnarea se încheie aici. Constatările, consemnate din practica funcţionarilor vamali şi a celor însărcinaţi de conducerea oraşului cu controlul administrării veniturilor rezultate din taxele vamale, prezintă un interes deosebit, fiind, după cunoştinţa noastră, singurul document din registrele vamale clujene ce cuprinde date referitoare la unele modalităţi de evaziune vamală şi chiar anumite indicaţii privind în general mecanismul de funcţionare a tricesimei în sec. XVII.

Problemele legate de originea şi esenţa tricesimei, de activitatea tricesimală pînă în veacul al XIV-lea sînt, în general, elucidate[4]. Dar acelaşi lucru nu se poate spune despre secolele ulterioare. Numeroase aspecte ale funcţionării sistemului vamal tricesimal în sec. XVI—XVII mai aşteaptă a fi cercetate şi lămurite. Documentul pe care îl publicăm aici dă relaţii inedite despre unele din aceste aspecte. În primul rînd, atrage atenţia consemnarea unor metode de evaziune vamală, deşi parţială, folosite de cei care vehiculau mărfuri prin punctul de vamă clujean. O primă cale de a se sustrage de la plata integrală a taxei cuvenite o constituie faptul că unii indivizi care nu sînt cetăţeni clujeni, se dau totuşi drept cetăţeni ai oraşului Cluj, fiind înregistraţi ca atare la tricesima imperială de la Bratislava sau la cea de la Bardejov. Folosul scontat de ei este evident. În evul mediu constituia un fenomen general taxarea în mod preferenţial, la un punct de vamă, a cetăţenilor unor oraşe cu regim vamal deosebit, avantajaţi în acest fel faţă de cei din alte oraşe sau din străinătate[5]. Înregistrarea la Bratislava sau la Bardejov drept clujeni făcea bune servicii celor în cauză, care aduceau mărfuri din Viena (prin Bratislava) şi Cracovia (prin Bardejov), emporii cu care Clujul desfăşura un comerţ intens. Cei înregistraţi la cele două puncte de vamă amintite îşi continuau drumul la Cluj cu adeverinţe eliberate la tricesima imperială, cuprinzînd, pe sortimente, totalul mărfurilor tre-

[4] Domanovszky Sándor, *A harminczadvám eredete*, Budapest, 1916.
[5] *Idem*, p. 49 text şi nota 3.

cute prin punctul de vamă respectiv, precum şi taxele vamale care urmau a fi percepute, în cazul nostru, la Cluj [6]. Este firesc ca astfel mulţi să fi încercat a reduce — ilicit — din taxele pe care trebuiau să le plătească. Dar aceasta a provocat şi o serie de neconcordanţe din punct de vedere administrativ, între evidenţele registrelor „de acolo" şi ale celor din Cluj.

Autorul însemnării din 1636 sesizează şi altfel de nepotriviri de înregistrare. Adeseori, persoanele înregistrate la *Regia* de la Bratislava sau Bardejov aduc mărfuri pentru alţii. În schimb la Cluj cei pentru care marfa a fost adusă achitau tricesima. De aici, nepotrivirile în registre. Neconcordanţa între numele celor înscrişi la *Regia* şi ale acelora care apar în registrele vamale clujene pare a fi la prima vedere de ordin pur administrativ; dar procedeul se datora poate tot încercării de evaziune vamală din partea clujenilor care îşi trimiteau oamenii pentru a le aduce mărfurile solicitate.

Însemnarea în cauză nu dă indicaţii cu privire la măsura în care asemenea încercări de evaziune vamală se soldau sau nu cu succes. Că procedeul era însă uzitat, ne-o mărturisesc numeroase înregistrări în registrele tricesimale clujene, specificînd aducerea de mărfuri în contul altor persoane, fie ele membri de familie [7], fie persoane străine [8]. O coroborare a datelor din registrele clujene cu cele din *Regia* de la Bratislava sau Bardejov ar putea elucida dacă în aceste cazuri, şi în altele asemănătoare, este vorba, şi în ce măsură, în toate cazurile, de încercări de evaziune vamală. Oricum însă, documentul analizat îşi păstrează valoarea inedită, tocmai prin aspectul concret al unor detalii din mecanismul de funcţionare a oficiilor tricesimale în Transilvania, în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

FRANCISC PAP

---

[6] Elocventă în acest sens este următoarea înregistrare: „Varadў Miklos küldott Eperjesröll, kinek az Czedulaiat Jonas Deak atta kezunkben" (urmează înşirarea mărfurilor aduse şi a taxei luate pentru fiecare în parte). ASC, SOC, 15 b XVIII, p. 10; 7 februarie 1622.

[7] De pildă: la 25 martie 1616 diacul Ioan [Janos Deak] aduce marfă de la Viena pentru fratele său diacul Iona [Jonas Deak] (ASC, SOC, 14 a I, p. 12); la 8 noiembrie 1617. Rosas Istuan aduce marfă vieneză pentru mama sa şi pentru sine însuşi. înregistrarea şi taxarea făcîndu-se nediferenţiat (ASC, SOC, 14 a XXII, p. 40—41); în aceeaşi zi, Viczey Thamas aduce de la Viena mărfuri pentru Viczey Peter şi pentru tatăl său Viczey Mathe (ASC, SOC, 14 a XXII, p. 41).

[8] La 24 aprilie 1611, Rosas Istuan aduce marfă din Polonia pentru Gillien Imreh (ASC, SOC, 12 b VIII, p. 11); pentru acelaşi, cît şi pentru sine, aduce marfă tot din Polonia la 28 mai 1612 Czanadi Pall (ASC, SOC, 13 a VI, p. 26); Igaz Gaspar aduce la 12 aprilie 1613, de la Viena, pentru Hattuani Istuan (ASC, SOC, 13 a XVI, p. 29); acelaşi Igaz Gaspar face transport de mărfuri de la Viena, la 9 iunie 1616, pentru Viczeў Mathe (ASC, SOC, 14 a I, p. 21); în aceeaşi zi, Nyreö Ferencz aduce tot de la Viena marfă pentru Czianadў Antal şi Kanta Mihaly (ASC, SOC, 14 a I, p. 22); etc.

ANEXĂ

NB. Talaltatnak sokan az kik nem Coloswarat lakuan es nem Colosuariak leven, magokat mindazaltal Posomban es Bartfan mind Colosuariaknak irattyak be az Regiaban, az mint nyilvan Constál. Az is constal hogў sok Colosuari uraimek ithon maradvan magok, hozatnak marhat masok altal, azkik ot kün az marhat magokenak irattyak fel, haza hozuan oztan it nem eok hanem az kinek hoztak az harminczadol megh. Es igy az ot kün valo Regia discrepal az ithon valo Regestumtol.

Ez penigk ket kepen teordnhetik, Elseoben az a[z] kivel az Colosuari ember marhat hozat vagj itvalo Civis, vagў noha it lakik mint szallason de nem civis.

Ha civis talal lennj tehát az ollya[n] ki menne viszont vagj cziak annak hoz marhat a[z] ki ki küldj vagj maganakis. Ha eczer s-mind maganakis hoz masnakis ot kűn mind maga Nevere irattya az cziaszar har[min]czadgyan, Ithon eztan küleon irjak az magaet küleon az masnak hozottat, Es igy illyen discrepantia talaltatik az odakj valo regia es az ithon valo regestu[m] kozt mint ha, az ki oda ki megh harminczadlot ithon nem mindenteol harminczadlot volna megh; ha penig maganak nem hoz hane[m] cziak masnak az mint teortenik, ot kűn az maga nevere irattya az mas ember marhajat ithon penig nem eo hanem az kie az marha az harminczadol megh. Es igў az kinek az Neve az Regiaban otkűn, annak ithon az regestumban nem talaltatik az neve, hasonlo ehez mikor valakj nem Civistol hozat marhat onnat kivül[ről] hane[m] affele kalmar legennjel az ki cziak zalast tart it az varoson.

Réz Martonis mostan hushagўo kedd eleot ket hettel jeot megh Craccobol voltak idegenek nem Colosuari civisek uti tarsasagaba[n], Tatar Mihaly Debreczeni Janos es Keouendi Gergelj ezek noha nem Colosuariak de megis Bartffan az harminczado[n] Colosuariaknak irattak fel magokat mivel it zolgaltak az varason s ide tartanak.

AU SUJET DU PAYEMENT DU TRENTIÈME À CLUJ AU XVIIe SIÈCLE

(Résumé)

On publie une note qui se trouve dans les régistres de comptes de la ville de Cluj en 1636. L'auteur de la note — probablement un fonctionnaire du conseil municipal — fait mention de certaines discordances d'enrégistrement entre les régistres douaniers impériaux de Bratislava et Bardejov et le régistre douanier de trentième de Cluj. Au dessous de ces discordances il s'agit, en fait, des méthodes d'évasion douanière auxquelles ont recouru, à la douane de Cluj, les commerçants dans la première moitié du XVIIe siècle. La note qu'on publie donne aussi de renseignements au sujet du mécanisme de fonctionnement des offices douaniers de trentième dans cette période, problème peu connu et peu traité dans la littérature de spécialité.

ÎN LEGĂTURĂ CU *RĂSPUNS LA CÎRTIRE* DE PETRU MAIOR

Petru Maior, figură reprezentativă a Școlii ardelene, întruchipa mai bine decît oricare altul mentalitatea unui luminător. Cu toată prodigioasa sa activitate culturală, istoriografii au înregistrat prea puține date biografice, înfățișîndu-ne un cărturar retras în liniștea unui tîrg de provincie [1], departe de viața socială și politică a timpului. În realitate, mărturiile documentare nevalorificate ni-l înfățișează pe Maior angajat în opera de culturalizare, în frămîntările constituționale ale *Supplex*-ului [2], în conflict cu elemente ezitante sau conformiste. Luptînd împotriva nedreptății, pentru traducerea în viață a crezului său iluminist, Maior a cultivat cu predilecție polemica, atît împotriva adversarilor științifici, cît și a celor personali.

Preocupat de apărarea teoriilor sale puse în slujba ideii de emancipare politică a poporului român, a apelat în cursul expunerii *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* (1812) și a *Istoriei bisericii românilor* (1813) adeseori la polemică. Una din lucrările de acest gen și totodată cea mai însemnată ca valoare biografică este *Răspuns la cîrtirea care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*. În această lucrare, apărută la Buda în 1814, istoricul trebuia să răspundă nu unor probleme științifice, ci atacurilor îndreptate împotriva sa de partizanii lui Ioan Bob, conținute într-o prefață [3]

[1] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 222. Date noi și interesante, precum și o cercetare a activității polemistului: Maria Protase, *Petru Maior polemist*, în *Studii și cercetări științifice*, Filologie, Iași, XII (1962), fasc. 2, p. 149—170; cf. și Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, București, 1968. Ediție îngrijită, prefațată și indici de Nicolae Albu.

[2] Z. Pâclișanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din 1790—92*, în *ARMSI*, seria III, tomul I, București, 1923, p. 48. O interpretare modernă la D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 36 ș.u.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, București, 1901, vol. II, p. 253—254 socotește că „combaterea lui Petru Maior trebuie să se dea într-o formă mai puțin aparentă, în notele de la traducerea discursurilor de laudă..., discursuri dintre care unul fusese pronunțat la 1 iulie 1807, de „clirul cel mai bătrîn", la instalarea noilor canonici, iar celălalt din partea „clirului celui tînăr" la primirea în Cluj, la 25 april 1809, a ordinului Sf. Leopold de către episcop". Aserțiunea lui Iorga este astăzi contrazisă de documentul pe care-l utilizăm. „Combaterea" se făcea în *Cuvîntul către cetitor*, care ulterior a fost înlocuit cu cel pe care-l cunoaștem azi în cartea apărută în anul 1814, deși pe copertă figurează 1813. Vezi B.R.V., III, p. 84—87.

pe care o numeşte „Cîrtire". De *Prefaţa,* istoria culturii a luat act doar din pasajele reproduse de Maior în *Răspunsul* său [4].

Aron Densuşianu, într-un articol închinat cauzelor persecuţiilor lui Micu, Şincai şi Maior [5], constata pierderea *Cirtirii;* pierdută au considerat-o apoi toţi cei care s-au ocupat de problemă [6]. Au rămas astfel necunoscute amănuntele polemicii, împrejurările în care au apărut cele două cărţi, unele date preţioase — după cum vom vedea — pentru definirea poziţiei lui Bob, precum şi cîteva amănunte biografice privind pe Maior, Budai-Deleanu şi alţi cărturari.

Cercetînd manuscrisele româneşti din Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R. S. România atenţia ne-a fost reţinută de manuscrisul nr. 220 pe care N. Comşa îl cataloghează astfel [7]: Ioan Bob, *Două cuvîntări* (Blaj, 1807—1809). În continuare se transcrie titlul celor două cuvîntări — din 1807 şi 1809 — pronunţate în cinstea lui Bob şi traduse în româneşte. N. Comşa observa: „Textul manuscrisului nu corespunde cu titlul. Cele două predici s-au tipărit în 1813 în altă formă. Textul nostru cuprinde: *Cuvint către cetitoriu.* Acesta este o apologie a episcopului Bob contra atacurilor îndreptate împotriva lui în istoria bisericească a lui Petru Maior. Este important pentru că aminteşte mulţi învăţaţi contemporani". Examinînd mai îndeaproape lucrurile, ne-am convins că N. Comşa transcrie nota lui I. M. Moldovan, aflată între filele manuscrisului, greşită la rîndul ei [8]. Putem preciza, de pe acum, că nu este vorba de un răspuns la atacurile din *Istoria bisericii,* ci din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia.* Este cîrtirea căreia îi răspunde Maior în mai sus amintita lucrare polemică. Pentru a lămuri problema vom încerca să reconstituim faptele, aşa cum rezultă ele din documentele vremii şi din analiza izvorului pus la contribuţie.

Descrierea manuscrisului. Manuscrisul are forma unui caiet fără coperte, numărînd 47 f.f. scrise îngrijit cu cerneală de culoare închisă. Pe prima filă se găsesc următoarele titluri: *Cuvîntări dintre cari cea dintîe supt numele clirului celui mai bătrîn cu prilejul instalaţiei canonicilor şi a vestirii a altor fundaţii prin Exţelenţia sa Ioan Bob vlădicul Făgăraşului, făcute 1807 1 iulie s-au alcătuit. Ceialaltă clerul cel tînăr cu prilejul cînd Exţelenţia sa mai sus lăudatul vlădică în Cluj*

---

[4] G. Bogdan-Duică, *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorul istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia,* Cluj, Edit. societăţii studenţilor în filozofie şi litere, 1929.

[5] A. Densuşianu, *Cauzele persecuţiunilor lui S. Miculu, G. Şincai şi P. Maior,* în *Revista critică şi literară* II (1894), nr. 4, p. 159.

[6] N. Iorga, *op. cit.,* vol. II, p. 253—254. Cf. şi Giorge Pascu, *Istoria literaturii române din secolul al XVIII,* Vol. III, Iaşi, 1927, p. 194—195.

[7] N. Comşa, *Manuscrisele româneşti din Biblioteca centrală de la Blaj,* Blaj, 1944, p. 169—170.

[8] I. M. Moldovanu, un pasionat cercetător al vechilor manuscrise româneşti a lăsat, ca în atîtea alte rînduri, o însemnare în paginile manuscrisului: „Titlul acestui ms. nu consună cu cuprinsul lui: *Cuvînt către cetitori* este proprie apologia episcopului Ioan Bob contra atacurilor îndreptate în contra lui în Istorie bisericească a lui Petru Maior. Se vede a fi fost destinat acest cuvînt ca să stea în fruntea celor două predice, iar apoi s-au tipărit tot în an. 1813 întru altă formă iar aci nu mai sunt scrise.

Aci este o predică despre limbă avînd ca text: „Moartea şi viaţia în mîinile limbei". Pilde 18 (fără preţiu).

Apologia are valoare că se află în ea multe notiţe despre activitatea episcopului Bob şi se amintesc mulţi bărbaţi de ai noştri".

din mîna Exțelenței sale domnului guvernator Gheorghie Banfi, în ființă de față, și a celor mai mari ai patrii, sămnul rondului Leopold cinstit de la înălțatul împărat l-au luat la anul 1809, 25 aprilie in sămn de arătarea cucernicii mulțămitei fieții o au zis[9].

Pe f. 1v: „Spre pomenirea de pururea a Exţălenţului şi spre urmarea prea vrednicului prezul să să tipărească. Iosif Martonfi, prezeş ţenzurii[10]. „Omule aduţi aminte că nimene nu este fără de păcate; nu judeca dară ca să nu te judece; dacă ai judecat nu-ţi pară greu a fi judecat". Cu f. 2 începe textul care ne interesează: „*Cuvînt către cititoriu*" mergînd pînă la f. 27v. Manuscrisul se încheie astfel: „A Exţelenţei sale credincioşi şi prea umiliţi fii. Blaj, 10 martie 1813". Între f.f. 28—47 se găseşte o altă lucrare, ce nu are nimic de a face cu textul ce ne interesează: *Cuvîntare despre limbă şi despre lucrurile ei preste acel cuvînt: Moartea şi viaţa in miinile limbei. Pilde, 18.*

Ceea ce trebuie remarcat este faptul că titlurile care figurează la f. 1 nu corespund cu conţinutul manuscrisului. Din acest motiv socotim necesar să rezumăm cuprinsul *Cuvîntului către cetitor.*

La începutul *Cuvîntului către cetitor,* autorul arată că „întoarcerea" cuvîntărilor de pe limba latinească, în care au fost alcătuite „pre limba românească" a fost provocată de cele scrise împotriva lui Ioan Bob în *Istoria pentru inceputul românilor în Dachia* a lui Petru Maior pe care nu-l aminteşte.

După ce avertizează pe cititor să nu caute prea multe amănunte relative la predecesorii lui Bob, prefaţatorul face eforturi pentru a îndepărta umbrele care învăluiau figura episcopului. Preocupat de opinia publicului despre Bob — pe care o doreau cît mai favorabilă[11] — îndeamnă cititorul să nu se grăbească apreciind activitatea desfăşurată de acesta exemplificînd cu „greşala" săvîrşită de „iscusitul şi altmintrilea luminatul istoric din Buda"[12]. Prefaţa se străduia să risipească îndoiala contemporanilor privitoare la episcop şi în general la atmosfera creată în Blaj oamenilor de cultură, respingînd o „afirmaţie" pe care istoricul n-o făcuse[13]. Este adevărat că la pagina 204 a *Istoriei...* există un fragment în care sînt înşiraţi mai mulţi cărturari care au părăsit Blajul, în urma prigoanei suferite, dar printre ei Maior nu se aminteşte. Pentru a fi şi mai convingător, se înşiră toate demnităţile pe care le-a ocupat istoricul ardelean, sub titlu de binefaceri episcopeşti. Deci, conchide autorul: „aşa dară n-au putut nicidecum să se socotească pre sine a fi fost nepărtinit de la Exţălenţia sa"[14].

Prefaţa mai trebuia să justifice numirea „prea cinstitei" nulităţi Dimitrie Caian senior în ierarhia bisericească şi a rudei lui Ioan Bob, vicarul Mihail Timariu precum şi excluderea oamenilor de certă valoare intelectuală. Motivele invocate fac cinste lui Maior şi constituie elocvente mărturii ale unei atitudini drepte şi constante: „Şi pre cum Exţălenţia sa au fost iubitoriu de pace şi toată ocîrmuirea deregătoriei sale, cît s-au putut, mai cu mare linişte o au făcut, au vrut să aleagă dară bărbaţi

---

9 Ms. rom. nr. 212 la Secţia de Manuscrise a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R. S. România. Nr. 212 reprezintă numerotarea nouă.
10 Ibid. f. 1v.
11 Ibid. f. 2v.
12 Ibid. f. 3.
13 Petru Maior, *Istoria pentru inceputul românilor in Dachia*, Buda, 1812, p. 204.
14 *Ms. cit.*, f. 4v.

care lesne să se unească cu cugetul plan al său. Dar scriitorul istoric numai să-şi aducă aminte de multeori nu să nărăvia în cujete cu Exţălenţia sa, că avînd istoricul cunoştinţa a rînduielilor bătrîne, care după statul şi obiceiul vremii făcute era întocmite, vrînd mai tare de acelea să să ţie, poruncile de acum, care după obiceiurile şi stările vremii împrejur de acum să întocmia, nu aşa bucuros, şi nu fără ceva răspundere îndărăpt le primea şi de multe ori răspunsul îl scrie cu prea ascuţit condeiu şi cîteodată vorbind deşchidea gura prea tare, care lucru o fi adevărat nu numai scrisorile istoricului care se află aci în Arhivum, ci şi aceste ce sînt scrise în istorie despre Exţălenţia sa foarte tare îl întăresc“ [15]. Petru Maior situîndu-se pe poziţia de respingere a înnoirilor în materie de organizare bisericească, a dovedit clarviziune şi mult simţ al realităţilor. Respectarea vechilor orînduieli constituia o barieră în calea tendinţei de romano-catolicizare şi de amestec în autonomia internă a bisericii, care încep să fie promovate încă din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. De aceea, Petru Maior a înţeles să alcătuiască o *Protopopadiachie* şi mai tîrziu o *Istorie bisericească*, în care sînt dezbătute o seamă de chestiuni de organizare şi drept ecleziastic.

În ciuda părerii generale, oamenii lui Ioan Bob încercau să înfăţişeze un vlădică cu preocupări culturale, să îl prezinte, dacă era cu putinţă, ca pe un Mecena. Răspunzînd învinuirii că episcopul nu a sprijinit promovarea culturii şi pe bărbaţii luminaţi, aduce drept argument fundaţiile străine spiritului bisericii româneşti aşezate de curînd şi posibilitatea de studiu creată prin acestea [16], neţinînd seama de realizările lui Gr. Maior în domeniul şcolii.

În continuare manuscrisul prezintă un deosebit interes, mărturisind atitudinea conformistă a Blajului lui Ioan Bob în domeniul culturii şi al limbii române: „Au n-au părtinit prin aceste lucruri mari şi fundaţii tocma împărăteşti bărbaţilor celor învăţaţi, cu adevărat oricine va socoti lucrul de amănuntul poate pricepe că cu mult mai tare au ajutat polirea clerului făcînd fundaţiile pomenite, decît ar fi ajutat şi pe altul să izvodească şi să tipărească ceva cărţi, căci lipsa cărţilor se poate plini prin cărţile întru alte limbi tipărite, care clerul trebuie să le înveţe de ieste voia să fie învăţat, şi cele româneşti stau prin tipografii, pline de praf hrană moliilor (departe să fie că doară n-am cunoaşte lipsa cărţilor în limba românească şi aceia nu o am dori cît mai multe să să tipărească româneşte)...“ [17]. Lăsînd la o parte paranteza — de circumstanţă în cazul de faţă — avem de astă dată dovada atitudinii lui Bob şi a celor din jurul său faţă de problemele culturii româneşti. Mai putem adăuga şi următoarele: „... cum că duhul sfînt au pus episcopii mai tare de cea sufletească a noroadelor fericire să poarte de grijă decît de cea vremelnică“ [18]. Un asemenea crez cultural ne explică frămîntările din vremea *Supplex*-ului, poziţia *Şcolii ardelene* faţă de Bob [19] şi a acestuia faţă de marea problemă a emancipării naţionale. Dar ipocrizia este şi mai evidentă cînd vorbeşte despre moartea lui Ştefan Solciai, Alexandru Fiscuti, Petru Ungur, Chiril Ţopa [20] — victime ale perse-

[15] *Ibid.*, f. 5^v.
[16] *Ibid.*, f. 6^v.
[17] Ibid., f. 7^v—8.
[18] *Ibid.*, f. 8^v.
[19] Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 45; Pompiliu Teodor, *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior — Contribuţie la istoria cărţii româneşti —*, în *AIIC*, IX, 1966, p. 271—281.
[20] Ms. cit., f. 10—11^v.

cuţiei lui Bob — primii doi autori ai alegerii şi mai ales ai numirii sale în funcţia de episcop, îndepărtaţi fără menajamente, ultimul dat în judecată şi nimicit.

O menţiune specială se cuvine pasajului în care ni se relatează un amănunt din viaţa lui Ioan Budai-Deleanu: „Tot spre acelaşi al său sfîrşit adecă să arate nesuferită ocîrmuirea Exţălenţii sale zice că unii nici nu vrură şi după ce au învăţat theologia a primii preoţia. Dintră care pomeneşte numai pre Maria Sa domnul Ioan Budai, conziliarul din Leov, fratele domnului Aaron Budai conţopistul la înălţatul Tezaurariat, ficiorul popii Solomon din Cigmău, măcar că ar fi putut asemene mai mulţi pomeni care după sfîrşitul învăţăturilor teologhiceşti au rămas în statul politicesc prevăzînd că după hărnicia şi şi mai mare plecarea, să să slujească în cele politiceşti şi pre sine mai mult să vor ferici şi neamului mai mult pot folosi...". Despre Budai-Deleanu manuscrisul ne informează: „aşa pe lăudatul Ioan Budai încă în vremea cînd au fost seminarium osăbită sîrguinţă spre învăţătura limbilor celor mai de frunte a Europei puind s-au gătit să rămîie în statul din afară"[21]. Înclinaţia poetului spre studiul limbilor nu poate fi un argument în sprijinul tezei că a părăsit de bună voie Blajul. Infirmarea vine tocmai de la cel în cauză: „Ştiu eu foarte bine că toate acele urgii purced din culcuşul nevrednicilor de numele romănesc ce s-au încuibat în Blaj... cunoscutu-i-am eu atunci foarte bine, cînd i-am părăsit şi fugind mai bine am ales nemernicia decît simbra cu dînşii"[22].

Un capitol important din prefaţă este rezervat spulberării acuzei lui Maior, privind preocupările economice ale vlădicului, bogăţiilor episcopului de care fusese informată întreaga Ungarie prin articolul publicat de oamenii lui Bob în *Magyar Kurir*[23]. Autorii se străduiesc să arate întrebuinţarea sumelor de bani adunaţi din domeniul episcopesc, din zeciuiala mănăstirii şi din exploatarea moşiei seminarului. Astfel prefaţa arată că: *1.* În tot anul, conform cu hotărîrile împărăteşti acordă sumele de bani cuvenite mînăstirii şi seminarului; 2. O parte a banilor au fost întrebuinţaţi întreţinerii personale a episcopului; *3.* Că în acele vremuri de criză din timpul războiului cu turcii şi cu francezii: „mult ajutoriu precum s-au poftit au dat în bani de argint"; *4.* O altă parte a banilor au fost destinaţi fundaţiilor etc.[24].

În cele din urmă prefaţa era datoare cu o explicaţie privitoare la starea mănăstirii, în plină decădere în timpul păstoririi lui Bob. Şi de astă dată autorul ocoleşte răspunsul, acuzînd pe Maior şi pe Şincai că au părăsit mănăstirea şi că prin aceasta ar fi contribuit la destrămarea ei[25], uitînd (ca de obicei) să amintească presiunea exercitată de episcop asupra lor, motivele economice care constituiau substratul acestor presiuni. Se ştie că, potrivit cu decretul împărătesc din 15 decembrie 1781, averile mănăstireşti au trecut în administraţia episcopului, care era obligat să dea fiecărui călugăr 200 florini anual[26]. În această situaţie Bob — după cum relatează

---

21 *Ibid.*, f. 14—14v.

22 A. Densuşianu, *op. cit.*, p. 152—153. Vezi L. Protopopescu, *Noi contribuţii la biografia lui Ion Budai Deleanu — Documente inedite —*, Bucureşti, 1967, p. 82 ş.u.

23 G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 18—19.

24 *Ms. cit.*, f. 21v.

25 *Ibid.*, f. 23—23v. Problema mănăstirii este în legătură cu măsurile iosefine care au dus la desfiinţarea unui mare număr de aşezăminte de acest gen.

26 Z. Pâclişanu, *Un vechi proces literar (Relaţiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Şincai şi P. Maior)*, în *ARMSI*, seria III, tom. XVI, Bucureşti, 1934—1935, p. 227—228.

Petru Maior — s-a străduit să reducă numărul călugărilor, pentru a fi scutit de acordarea sumelor la care era obligat [27]. Astfel, în lumina faptelor cunoscute din alte izvoare, încercările de condamnare a lui Şincai şi Maior rămîn nefondate; de asemenea justificarea atitudinii episcopului.

După ce a fost prezentat conţinutul actului, rămîne să lămurim împrejurările şi faptele legate de polemica studiată. Numit cenzor al cărţilor româneşti pe lîngă Tipografia crăiască din Buda [28], Petru Maior rămîne pînă la sfîrşitul vieţii sale departe de Blajul lui Bob. În tot acest interval, el desfăşoară o intensă activitate culturală, publicînd o seamă de lucrări sau facilitînd apariţia altora prin poziţia oficială pe care o ocupa ca cenzor al Tipografiei. Cu toată această bogată activitate, istoricul român n-a uitat nici un moment Transilvania şi stările ei, Blajul şi rînduielile lui ce nu corespundeau acţiunii de luminare. La adăpost de persecuţiile lui Bob, el continua să se intereseze de soarta culturii româneşti, de tinerii meniţi a ridica poporul prin cultură, grijuliu să nu atragă răzbunarea episcopului [29].

În *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Maior se hotărî să pornească lupta deschisă, dezvăluind neînţelegerea episcopului, prigoana cu care urmărea figurile proeminente ale clerului, regretînd că într-o vreme în care „biserica românilor era îmbogăţită de bărbaţi învăţaţi" este constrînsă să fie chivernisită de un vlădică „dat la economie şi la adunare de bani".

Luînd cunoştinţă de surpriza care i se pregătea, I. Bob face demersuri la Palatinul Ungariei pentru interzicerea răspîndirii istoriei sau, în cel mai rău caz, pentru eliminarea pasagiilor în care era vizat [30]. Intenţiile neajungînd la rezultatul dorit şi cartea răspîndindu-se în forma în care a fost redactată, Blajul încearcă întocmirea unui răspuns care să contracareze afirmaţiile ce nu conveneau, căutînd în acelaşi timp compromiterea istoricului în faţa contemporanilor. Sarcina acestei întreprinderi literare se pare că i-a revenit canonicului Dimitrie Vaida, unul din devotaţii episcopului, autorul zelos al celor două cuvîntări tipărite în cinstea lui Bob, în 1909, în limba latină [31]. În mare grabă se întocmeşte planul lucrării, care urma să includă *Cuvîntul către cetitor* şi traducerea celor două cuvîntări. Lucrarea, aşa cum a fost concepută, avea scopul preamăririi în faţa cititorilor români a isprăvilor episcopului şi mai ales nimicirea lui Maior. Lucrurile odată hotărîte, cuvîntul se întocmeşte în scurt timp — e terminat la 10 martie 1813 — şi apăru cu semnătura colectivă „prea umiliţi fii".

Prima coală vede lumina tiparului în cursul lunii martie, astfel că Petru Maior, prin legăturile pe care le avea, a reuşit să intre în posesiunea ei. De astă dată scria să-şi apere propria persoană de învinuirile care i se aduc, învinuiri rezultate dintr-o meşteşugită interpretare a faptelor. Istoricul întocmeşte în două săptămîni [32] *Răspun-*

[27] Petru Maior, *Istoria besericei românilor*, Buda, 1813, p. 224 şi 232. Vezi şi Z. Pâclişanu, *Un vechi proces literar*, p. 227—228.

[28] Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în *Boabe de grîu*, III (1932), p. 601—602.

[29] P. Teodor, *Două scrisori ale lui Petru Maior din timpul petrecerii sale la Buda (1810)*, în *AIIC*, III, 1960, p. 355—359.

[30] T. Roşu, *Cenzura şi interdicţiunea operei lui P. Maior „Istoria pentru începutul românilor în Dacia"*, în *Unirea*, Blaj, 1892, nr. 45; cf. şi Pompiliu Teodor, *În jurul unei lucrări...*, p. 271—277.

[31] B.R.V. III, p. 15.

[32] „Cuvîntul înainte" este terminat în 10 martie 1813, în timp ce *Răspunsul* lui Maior e cenzurat în 20 aprilie 1813.

sul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia, pe care-l înaintează cenzurii. Lucrarea obţine, în 20 iulie 1813, permisiunea de a se imprima la începutul anului 1814 după toate probabilităţile.

Răspunsul lui Maior striveşte prin argumentaţia scînteietoare pe autorul care se voia anonim, adăugînd noi capete de acuzare. Printre acestea unul este esenţial pentru discuţia noastră şi anume, acela în care i se impută „cîrtitorului" risipa de energie consumată pentru traducerea cuvîntărilor: „Deci în cîtă vreme au prefăcut cîrtitorul cuvîntările acelea pre limba românească mai bine, dacă îi slujeşte capul şi inima spre aceia ar fi lucrat altăceva pentru literatura românească; că de multe au lipsă românii spre cultura sa" [33]. Citind acestea, Vaida s-a hotărît să adauge lucrării notele istorice despre care nu era vorba la început şi să înlocuiască *Cuvîntul către cetitor* cu o prefaţă inofensivă, care de fapt s-a şi publicat [34]: „Am făcut şi însemnări istoriceşti scriind neamul, locul naşterii şi lucrurile şi întîmplările cele mai însămnate ale arhiereilor ca acestea dimpreună cu biografia lor cetindu-le mai afund în inimă să se răsădească vrednica pomenirea lor. Am adaos şi a toţi şapte canonicilor (în rîdicatul acum dintîie, prin Exţelenţa sa Ioan Bobb, capitulum inştăluit) locul naşterii, neamul, semenariumul în care au învăţat Theologhie, deregătoriile pînă a se face canonici, de dînşii purtate" [35]. Pentru a dovedi preocupările istorice şi literare, pe care Blajul lui Bob nu le avea, adaugă dizertaţia despre „împărecherea" neamului românesc din timpul lui Sofronie, despre „punctumurile unirii" [36].

În urma modificărilor apărea o carte complet restructurată faţă de ceea ce trebuia să fie, însoţită de prefaţa amintită — care a păstrat din cuvîntul înainte doar începutul — sub semnătura lui D. Vaida. Faptul că începutul prefeţei este identic cu al *Cuvîntului către cetitor*, ne îndreptăţeşte să-l socotim pe canonicul D. Vaida autorul actului prezentat şi publicat de noi.

Ne mai rămîne să dovedim că amintitul *Cuvînt către cetitor* este acela căruia îi răspunde Petru Maior. Pentru aceasta vom alătura cîteva fragmente din textul manuscrisului cu cele cuprinse în *Răspunsul la cîrtirea* ...

Textul din Răspuns (La Bogdan-Duică, op. cit.)	*Textul din manuscris*
p. 6. „Cuvîntări, ci cu amănuntul, ce să poţi zice, aflǎ şi aceia, cît de cu mare greşeală se vede a judeca iscusitul şi altmintrelea luminatul istoric din Buda Petru Maior ..."	f. 3. „... ci de amănuntul şi cu bună socoteală le ceteşte şi ia sama cît de multe, cît de mari şi cît de folositoare sunt, ca să poţi fără de greşeală judeca cu ce inimă şi cu ce gînd le-au săvîrşit, şi să poţi afla şi aceie cît de cu mare greşală să vede a judeca iscusitul şi altmintrilea luminatul istoric din Buda."
p. 6. „Ca să cunoască mai bine şi aceia, că din patimă, adecă socotindu-se pre sine, că nu după învăţătura şi hărnicia sa au fost părtinit, şi aceasta să vadă unul fieştecare, că o greşeşte, vom po-	f. 3ᵛ „Şi ca să se cunoască mai bine şi aceia, că din patimă, adecă socotindu-se pre sine, că nu după învăţătura şi hărnicia sa au fost părtinit, şi aceasta să vadă unul fieştecare, că o gre-

[33] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 5.
[34] B.R.V., III, 85—86.
[35] *Ibid.*, p. 85.
[36] *Ibid.*, p. 86.

vesti şi despre aplicaţia istoricului, din care şi aceia luminat să va vedea, că nu nedreptul să jeluește a fi fost silit să iasă din Dieţeziş, precum prin cuvintele sale arată".

p. 8. „Însă tocma a zice nu poate cu temeiu pentru că după stările împrejur a dieţezuşului nostru nici cît de puţin au fost mai părăsit, şi mai nepărtinit decît alţii asemenea cu dumnealui, încă de nu mai văzut şi mai bine de la Exţelenţia sa în osebite vremi aplicăluit".

p. 11. „apoi venind clirul cel tînăr din Leov acasă la Blaj au fost chiemat la profisoria canoanelor cerea măcar că era cu ceva neîndemînă împreunată după ce s-au fost obicinuit afară, au fost totuş o slujbă cinstită şi cu plată, că pentru hărnicie au fost chiemat la purtarea ei".

p. 17—18. „Dar oare n-au părtinit şi n-au ajutat soartea cliricilor învăţaţi (şi mai intîie de cliricii au trebuit să aibă grije) şi însuraţi, făcînd fundaţii, pentru ca să se crească pruncii întru învăţăruri în şcoalele cele latineşti în Cluj în seminariu 12, în convinctul nemeşilor 4, în Vaşarheiu 6, între cării mai întîi se socotesc a preoţilor; acum ce se poate face unui părinte preot sau mirean mai mare bine, decît a-l judeca întru învăţătura pruncilor săi, pre carii, pe cum le sînt cel mai de mare preţ odor aşa cea mai mare...".

şeşte, vom povesti şi despre aplicaţia istoricului, din care şi aceia luminat să va vedea, că nu nedreptul să jeluește a fi fost silit să iasă din dieţeziş, precum prin cuvintele sale arată".

f. 3v—4. „Însă tocma a zice nu poate cu temeiu aceasta, pentru că după stările împrejur a dieţezişului nostru, nici cît de puţin au fost părăsit şi mai nepărtinit decît alţi asemenea cu dumnealui, încă de nu mai văzut şi mai bine de la Exţălenţia sa în osebite vremi aplicăluit".

f. 4. „Apoi venind clirul cel tînăr din Leov acasă în Blaj, au fost chemat la profesoria canoanelor, care măcar că era cu ceva neîndemînă împreunată, după ce s-au fost obicinuit afară, au fost totuşi o slujbă cinstită şi cu plată că pentru hărnicie au fost chemat la purtarea ei".

f. 6—7. „Dar oare n-au părtinit şi n-au ajutat soartea clericilor învăţaţi (şi mai întîie de clirici au străduit să aibă grije) şi însuraţi, făcînd fundaţii pentru să se crească pruncii întru învăţături în şcoalele cele latineşti, în Cluj în seminarium 12, în convinctul nemişilor patru, în Vaşarheiu 4, în Bălgrad 6, întru carii mai întîi să socotesc a preoţilor; acum ce să poate face unui părinte preot sau mirean mai mare bine decît a-l ajuta întru învăţătura pruncilor săi, pre care precum le sînt cel mai de mare preţ odor, aşa cea mai mare".

Din compararea textelor de mai sus rezultă hotărît că manuscrisul prezentat de noi este *Cîrtirea*... îndreptată împotriva lui Petru Maior.

În concluzie, *Cîrtirea* căreia îi răspunde Maior s-a păstrat în manuscrisul ei original în Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R. S. România. Ea trebuia să figureze în fruntea volumului care cuprindea cele două cuvîntări în cinstea lui Bob şi la care, cu excepţia unui fragment de la început, s-a renunţat în urma acţiunii lui Maior. Ceea ce a apărut drept introducere la *Cuvîntări* este o prefaţă în care atacul la persoană este evitat, semnată de D. Vaida, de fapt, autor şi al celebrei *Cîrtiri*.

Manuscrisul prezintă o importanţă documentară, pentru biografia lui Petru Maior, Budai-Deleanu şi a altor cărturari români din veacul al XVIII-lea, contribuind totodată la precizarea atitudinilor intelectualităţii româneşti din epoca iluministă faţă de problemele majore ale culturii româneşti. Dar manuscrisul la care ne-am oprit este şi un document de atmosferă în spiritul unui secol dominat de spiritul critic şi de polemică. El mărturiseşte însă şi procesul de laicizare a culturii româneşti, care tinde să se îndepărteze tot mai mult de patronajul eclesiastic.

POMPILIU TEODOR

IN CONNECTION WITH THE *RĂSPUNS LA CÎRTIRE* BY PETRU MAIOR

(Abstract)

The author identifies in the present essay a polemic writing by the greek-catholic clerical circles in Transylvania against the enlightened historian, Petru Maior. The manuscript has a documentary importance both for the biography of the Romanian historian and for the spiritual atmosphere of the Romanian society. At the beginning of the century a process of laicisation takes place in culture. The mentioned document reveals also the growth of critical spirit.

TÎRGURILE DE LA MONOR
(Diploma din 1841)

Între exponatele *Muzeului de artă și tehnică populară* din comuna Monor (județul Bistrița-Năsăud) sînt cîteva documente care recompun pagini memorabile privind ultimele secole din istoria Transilvaniei. Printre acestea este și Diploma pentru ținerea unui tîrg în satul Monor acordată de Ferdinand I, împăratul de la Viena, în anul 1841.

O serie de împrejurări și condiții explică apariția primelor tîrguri la Monor, ca fenomene sociale cu adînci implicații istorice, și înfățișarea lor succintă este mai mult decît binevenită, chiar necesară, pentru înțelegerea relațiilor sociale din acea vreme.

Satul Monor este situat sub versantul sudic al munților Călimani. Documentele îl încadrează între localitățile de pe valea Șieului (deși Monorul se află la izvoarele Luțului, sub piscul Poiana Tomi, și care curge spre sud pînă la vărsarea în Mureș), așezări cunoscute și sub numele de „satele de după tîrg" (de după tîrgul Bistriței). Locuitorilor li se spune „mocanii de după tîrg", atribut conferit pe o serie de însușiri și ocupații suficient de evidente pînă în zilele noastre. Prin poziția sa geografică, Monorul a fost și rămîne satul de legătură între valea Mureșului superior și cea a Șieului; un sat cu o conturare istorică specifică vechilor așezări și care se reflectă atît economic cît și social în trecutul acestei localități.

Mult timp Monorul s-a aflat la întîlnirea a trei comitate: Cluj — de care aparținea, Mureș-Turda și Dăbica, și a drumurilor ce le legau; de aceea ajunsese un loc potrivit de popas călătorilor și tîrgoveților. Schimburile de bunuri între oameni, chiar dacă întîmplător și în forme rudimentare, trebuie că s-au practicat și aici cu mult înainte de organizarea și încuviințarea lor oficială.

Peste așezările românești din aceste locuri s-au desfășurat evenimentele istoriei așișderea celorlalte din Transilvania. Mai pregnant și de reținut aici, lămuritoare și în privința tîrgului, sînt cele aduse de militarizarea ținutului năsăudean și formarea Regimentului II român de graniță. Masa locuitorilor de pe valea Șieului, care se încadrează în a doua fază pentru a spori numărul la 3.000 de soldați, au fost țărani iobagi. Din reconstituirile istoriei districtului reiese că: „Imediat după militarizarea celor 21 comune din valea Rodnei, apoi a satelor Nușfalău și Sîntioana, au fost militarizate — cum s-a amintit și în alte locuri — comunele Monor, Gledin, Șieuț, Budacul Român și Ragla din valea Șieului și Morăreni și Rușii Munți din valea Mureșului. Privitor la aceste 7 comune nu avem documente referitoare la modalitățile și condițiile cu care ele au fost răscumpărate de la moșierii la care

aparţineau"[1]. Alăturarea acestor localităţi la şirul de sate încadrate în unităţile grănicere acoperea un segment al arcului carpatin, ca să asigure: *„Partea de frontieră dinspre Rodna şi Bistriţa, pînă înspre scaunul secuiesc al Gheorghenilor..."*[2]. La Monor se stabileşte sediul unei companii care era formată din satele Gledin, Morăreni şi Ruşii Munţi. Poziţia geografică favorizează în măsură sporită îndeplinirea îndatoririlor militare. Dovezi că a mai avut asemenea rosturi în trecut, sînt urmele a două cetăţi medievale din apropiere, situate pe piscurile înalte dinspre valea Mureşului.

Fixarea sediului companiei la Monor a impus ridicarea unor construcţii pentru încartiruirea soldaţilor şi ofiţerilor. În felul acesta economia satului a fost de la început stimulată şi solicitată de nevoi iminente. Soldaţii trebuiau să-şi procure pe cont propriu cele necesare echipării. Articolul 71 al statutului e cît se poate de limpede: „Ca soldaţilor grăniceri români să li se facă orice uşurare posibilă, admitem, ca interimari, şi pînă cînd se va putea introduce uniformitatea în îmbrăcăminte, să poarte sumanul sur scurt, pantalonii (cioarecii) şi opincile obişnuite, dar cu condiţia ca pantalonii să fie mai strîmţi, sumanele să fie uniforme şi prevăzute cu guler şi mîneci de culoarea stabilită pentru întreg regimentul"[3]. Echipamentul se confecţionează din ţesături produse de industria casnică. Se mai adaugă aprovizionarea din resurse proprii cu alimente pe timpul numeroaselor servicii militare pe care le efectuau în cadrul regimentului şi în preajma plecării la lungile lor campanii.

Împrejurările nou apărute pe plan social, dezIobăgirea şi formarea unităţilor, sînt cauzele abordării unor măsuri pentru reglementarea relaţiilor din satele regimentului. Sondînd acte şi înscrisuri ale acelor vremuri, Virgil Şotropa transcrie unele chiar la problema cercetată: „1785—1787. Ani neroditori. O vacă costă 4—5 florini, oaia 24—30 creiţari, mierţa de grîu şi porumb 1 florin 20 creiţari. *Comunele Borgo-Prund, Monor, Zagra şi Morăreni capătă dreptul de a ţine tîrg de săptămînă"*[4]. Hotărîrea sau actul care conferă acest drept Monorului nu se cunoaşte, dar încă de atunci satul a avut tîrg de săptămînă în fiecare vineri, în piaţa de lîngă cazarma din mijlocul satului. E posibil ca tîrgul să fi fost şi înainte de data aceasta, iar autorităţile să-l fi investit cu peceţile oficiale; pentru că satul are un trecut considerabil, fiind o veche aşezare românească pe aceste plaiuri. Primele documente atestă existenţa lui la 1319 sub numele iniţial de Monor (apoi Mindendorf, Moneri, Monorfalva), pe care şi-l păstrează pînă în zilele noastre[5]. Măsurile luate de organele militare vizau comune mari de pe teritoriul regimentului, iar importanţa lor este astfel sintetizată: *„Datele şi notele înşirate şi scoase din acte şi documente militare, privesc mai mult viaţa internă şi nu expediţiile războinice ale grănicerilor"*[6].

Viaţa ţăranilor năsăudeni se desfăşoară într-un ritm viu şi complex, între datoriile impuse de statutul militar în calitatea lor de soldaţi permanenţi şi cele cerute de îndeletnicirea lor de gospodari, de întreţinători de familie şi susţinători ai insti-

---

[1] Virgil Şotropa, *Înfiinţarea graniţei militare năsăudene*, în *Arhiva Someşană*, Năsăud, nr. 24/1938, p. 364.

[2] David Prodan, *Înfiinţarea regimentelor de graniţă*, în *IstRom*, III, 1964, p. 516.

[3] *Statutul grăniceresc* (tradus din limba latină de V. Bichigean), în *Arhiva Someşană*, nr. 9/1928, p. 117.

[4] Virgil Şotropa, *Răboaje din trecut*, în *Arhiva Someşană*, nr. 4/1926, p. 96.

[5] Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 406.

[6] Virgil Şotropa, *Răboaje din trecut, ibidem*, p. 94.

tuțiilor sociale existente în satele lor. În această situație încordată se sfîrșește pentru ei al XVIII-lea veac și începe următorul în care sînt din ce în ce mai solicitați la campaniile militare și războaiele pe care le poartă imperiul habsburgic.

Trecuse mai bine de o jumătate de veac de la deschiderea tîrgului săptămînal in Monor și vreo altă măsură de acest fel nu se mai cunoștea. Dar cu puțin înainte de a se împlini opt decenii de la militarizarea țăranilor de pe valea Șieului, Curtea de la Viena își aduce aminte, sau mai degrabă soldații îi amintesc că sînt în slujba ei și au atîtea nevoi neîmplinite. La 10 iulie 1841 împăratul Ferdinand I acordă satului Monor diploma prin care i se conferă dreptul de a ține iarmaroc, adică un tîrg anual.

În vremea aceasta în Transilvania și în celelalte două țări românești, ca în toată Europa, s-au produs acumulări multe în economia și relațiile sociale, dacă nu încă hotărîtoare, suficient de încărcate pentru a apropia declanșarea entuziasmului revoluționar și a înlăturării relațiilor și a instituțiilor feudale. În Austria valul nou se izbea de o putere centralizată în frunte cu împăratul [7]. Reacțiunii pe plan politic îi scăpară totuși cîteva măsuri de ordin economic; printre ele și diploma tîrgului de la Monor.

Schimbările lente care se produc in economia din Transilvania și în celelalte provincii ale Imperiului, deplasarea mîinii de lucru dintr-un sector în altul, apariția păturilor intermediare, a unor nuclee de organizarea muncii — în pofida tuturor restricțiilor — se resimt în ansamblul mare al societății. Sînt mai mulți cumpărători, este mai mare masa de consumatori a tot felul de produse și în consecință și mai mare nevoie de piețe, de tîrguri, într-un cuvînt de schimburi și comerț. În deceniul premergător revoluției din 1848 cu totul altele erau stările de lucruri și noul mod de producție, capitalist, se face resimțit, impulsionînd dezvoltarea economică și socială pe care se brodau idei îndrăznețe ale fruntașilor burgheziei și ale națiunilor oprimate. Tangențele permanente dintre păturile de jos făceau să se extindă și mai mult suflul politic revoluționar. Piața se lărgea cu fiecare zi: „Locuitorii orașelor transilvane, meșterii breslași și comercianții, muncitorimea din manufacturi, populația care exploatează lemnul în ținuturile muntoase, precum și pătura din ce în ce mai numeroasă a zilerilor puteau constitui o categorie importantă a cumpărătorilor de produse agricole“ [8]. Printre cei care se încadrează în categoria cumpărătorilor sînt fără îndoială și miile de soldați din regimentele de graniță. Acestea mai toate erau în zone muntoase, cu o producție agrară insuficientă și de multe ori neglijată din cauza multor solicitări de ordin militar.

În același timp în Principatele Române se observă un avînt al industriei și comerțului și o lărgire a schimburilor cu alte țări. În perioada regulamentară, în special în a doua jumătate, se înviorează mult procesul de lărgire a pieții interne. „Bîlciurile (iarmaroacele) și tîrgurile săptămînale unde s-a desfășurat acest comerț s-au înmulțit și s-au răspîndit, odată cu libertatea comerțului, în proporții neîntîlnite pînă atunci. În ele se colectau produsele agricole, mai ales țărănești, necesare aprovizionării orașelor sau destinate exportului“ [9].

---

[7] Georgie Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 589.

[8] Șt. Imreh și Al. Neamțu, *Dezvoltarea elementelor capitaliste în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, 1960, p. 316.

[9] A. Oțetea și I. Corfus, *Comerțul (perioada regulamentară în Principate pînă în 1848)*, în *IstRom*, III, p. 970.

Reformele de peste munţi exprimate într-o serie de măsuri economice şi comerciale înviorează şi stimulează dezvoltarea socială a românilor şi pregătesc implicit evenimentele revoluţionare. De aceea stăpînirea din Transilvania nu vedea cu ochi buni înnoirile; după expresia lui Iorga, nu putea aplauda reformele acordate populaţiei moldo-vlahe care trezeau celor din Ardeal comparaţii dezavantajoase pentru starea lor: „Ea nu putu împiedica însă un mare avînt firesc şi supuşii ei putură profita de noile relaţii şi nevoi“ [10].

Perioada istorică se mai caracterizează şi printr-o înviorare şi sporire considerabilă a legăturilor comerciale dintre Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. Pacea de la Adrianopol a favorizat climatul schimburilor mai constante şi permanente. Oricît era indignarea Austriei de mare, legăturile complexe, multilaterale ale românilor din cele trei vetre strămoşeşti, separaţi prin graniţe nefireşti, n-au încetat niciodată şi poporul român a evoluat spre aceleaşi ţeluri politice şi idealuri. Iar tîrgurile au fost dintotdeauna un bun prilej de a schimba oamenii nu numai mărfuri, ci şi gînduri, şi idei... Celor de la Viena nu le erau pe plac asemenea strînsori. Le erau încă vii în memorie evenimentele de la 1784 al căror început fusese tîrgul din Cîmpeni... Mai insistente şi mai intense au fost legăturile transilvănenilor din regiunile Regimentului II grăniceresc cu Moldova. Aveau în urmă secole de înfrăţire şi experienţă de viaţă şi de luptă adesea comună, sintetizate atît de plastic de Nicolae Iorga: „Întrucîtva Bistriţa era pentru Moldova ceea ce am văzut că era pentru Ţara Românească Braşovul. Şi de aici primea marfă, şi aici se oploşiau învinşii în lupta pentru putere chiar din Ţara Românească“ [11]. Iar schimbările ce se produc în cele trei ţări româneşti au o foarte mare asemănare. Se produc în numele aceloraşi deziderate şi sînt generate de o bază economică aproximativ identică.

În atmosfera de agitaţie şi încordare politică apare hotărîrea împăratului de a acorda în 1841 diploma tîrgului pentru satul Monor, în textul căreia se arăta: „...prin tăria scrisorii de faţă am hotărît să fie admis şi îngăduit, înduplecînd şi îngăduind; aprobăm şi permitem, pe veci, ca în amintitul sat, odată în fiecare an, şi anume în ziua sărbătoririi sfintei Petronella, ce cade în ziua de 31 mai, să se ţină iarmaroc, adică bîlci anual, dacă în această zi nu cade şi altă sărbătoare. Altfel să se ţină în ziua lucrătoare ce urmează“ [12]. Şi cu toate că exista tîrgul săptămînal încă din vremea împăratului Iosif al II-lea, diploma face referire şi la acesta, şi în continuare le garantează pe amîndouă, ceea ce e foarte firesc şi important pentru desfăşurarea lor: „De asemenea, am hotărît să se ţină tîrg sau piaţă săptămînală în ziua de vineri, dacă în această zi nu cade vreo sărbătoare. Acestea le acordăm cu aceleaşi libertăţi, drepturi, privilegii şi imunităţi cu care se ţin tîrgurile anuale şi săptămînale şi în alte oraşe sau tîrguri, sate sau aşezări, fără a vătăma însă drepturile de iarmaroc şi de bîlci anuale, şi tîrgurile săptămînale ale altor locuri. Drept pentru care prin cele de faţă vă asigurăm pe voi, toţi comercianţii şi negustorii, pe tîrgoveţi oameni cu mărfuri şi pe călătorii de tot felul şi vă încredinţăm şi vă certificăm că la iarmaroacele şi bîlciurile anuale şi tîrgurile săptămînale, mai sus amintite, ce se vor ţine cu aprobarea şi îngăduinţa noastră după cum s-a arătat mai

---

[10] Nicolae Iorga, *Istoria comerţului românesc*, vol. III, Bucureşti, 1922, p. 159.
[11] Nicolae Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 114.
[12] Anexat textul latin al diplomei (p. 617—618).

sus, la *Monor,* să puteţi veni şi intra în mod liber fără frică şi fără vreo primejdie pentru persoana, lucrurile şi mărfurile voastre, putînd aduce acolo mărfurile, bunurile şi lucrurile ce vă aparţin de drept şi făcîndu-vă toate afacerile să vă puteţi întoarce fie la locurile voastre, fie în altă parte, după voia voastră"[13].

Din conţinutul diplomei rezultă că ar fi o concesie împărătească, dar acordată în condiţii speciale. Deşi afirmă că se urmăreşte promovarea bunăstării noroadelor şi locuitorilor şi acesta ar fi unicul mobil al actului, scapă redactorilor textului un adevăr, care la nivelul Transilvaniei însemna frămîntarea şi încleştarea în lupta pentru drepturi şi libertăţi economice şi politice. Reliefarea lui apare în fraza în care se spune că împăratul a fost sfătuit şi rugat de consilieri şi a cedat acestora: „... cît şi stăruinţelor comunităţii *Monor* din comitatul Cluj"[14]. Dar stăruinţele n-au fost nici puţine şi nici numai ale Monorului pe plaiurile grănicereşti ale Năsăudului. Mai e de reţinut şi o hotărîre care se adoptă în primăvara anului 1840: la 2 aprilie se convocă la Năsăud comisia economică a regimentului, şi avînd în vedere problemele deosebit de grave şi multele nemulţumiri ale ţăranilor, este invitat şi cîte un reprezentant al fiecărui sat — cel mai harnic şi priceput econom. Din satele companiei a I-a au fost: Ion Dobran din Monor, Dănilă Găluţ din Gledin, Flore Lazurc din Ruşii Munţi şi Nichita Gabor din Morăreni. Constatînd starea grea în care se află economia grănicerilor şi după dezbateri amănunţite redactează un proces verbal şi în cele 14 puncte se cuprind toate problemele privind aprovizionarea cu cereale, preţurile vitelor, împărţirea terenurilor de şes şi altele. Toţi reprezentanţii semnează acest document şi-l „redijară" comandei generale din Sibiu[15].

Ar fi o ipoteză şi aceea că alte autorităţi din Transilvania, guberniul sau comanda militară, au autorizat tîrgul şi ar fi fost un fapt la data eliberării diplomei. În acest caz confirmarea împărătească fusese o simplă formă, de vreme ce alte autorităţi locale hotărăsc în problemele vitale ale militarilor. Supoziţia se bazează pe un înscris în documentele vicarului I. Mărian înregistrate sub nr. 237/2 oct. 1840, în care notează că înalta împărăţie, în scopul de a se chivernisi şi mai cu folos grănicerii şi în semn de preţuire a serviciilor: „Au slobozit 6 tîrguri în regiment, adecă în Marosoroszfalu (Ruşii Munţi), în Monor, Prund, Rogna, Năsăud şi Zagra, unde militarii să-şi poată vinde negoaţele şi marhele sale cu preţ drept şi bun"[16]. Cu excepţia comunei Ruşii Munţi, toate celelalte sînt sedii ale unităţilor şi subunităţilor grănicere şi se ştie că toate au avut tîrguri anuale; iar de tîrguri săptămînale nu putea fi vorba. De aceea parţial e credibil textul citat, că încă de pe atunci să fi fost autorizat iarmarocul. Mai cu seamă că se apropie de realul şi concretul tîrgurilor al căror obiect întîi de toate erau animalele.

Tîrgul de la Monor din luna mai corespunde trăsăturilor şi specificului ocupaţiilor economice ale ţăranilor. În primul rînd, la sfîrşitul lunii mai oricît de tîrziu s-ar retrage zăpezile în regiunile deluroase se încheie semănăturile de primăvară. Urmează un răstimp în care vitele de lucru se păşunează şi în acalmia asta au loc schimburile, vînzările şi cumpărările. Dacă preţurile cunosc o fluctuaţie, faptul se explică tocmai prin depăşirea sezonului de lucru, a aratului de primăvară. Un tîrg de ţară, un iarmaroc într-un asemenea moment e deosebit de binevenit: nimeni nu

---

13 *Ibidem.*
14 *Ibidem.*
15 Virgil Şotropa, *Un act memorabil*, în *Arhiva Someşană*, nr. 12/1938, p. 149—166.
16 Ştefan Buzilă, *Documente bisericeşti*, în *Arhiva Someşană*, nr. 8/1928, p. 79.

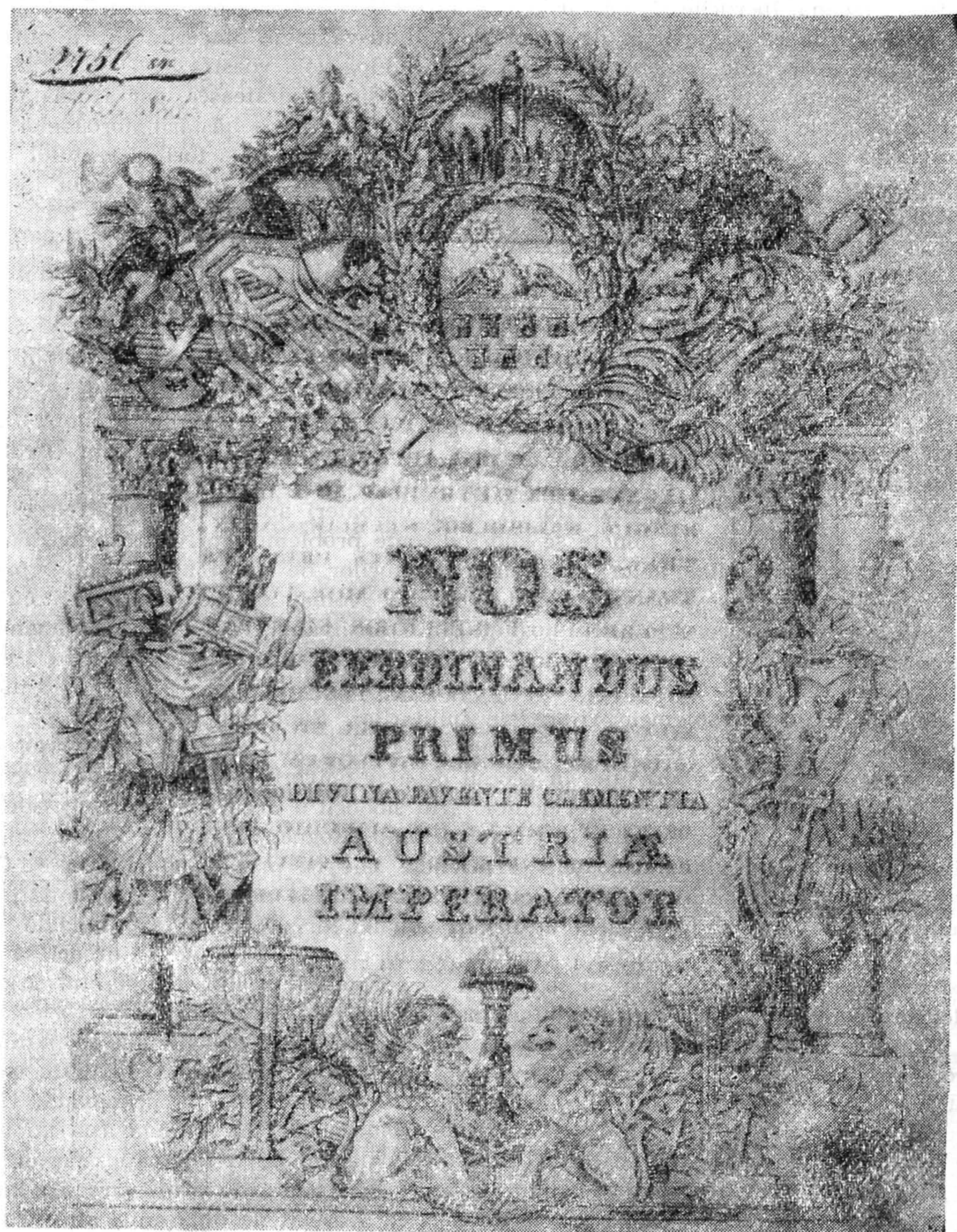

Fig. 1. — Pagina întîia a diplomei cu numele lui Ferdinand I şi stema împărătească ; de asemenea şi numărul de înregistrare şi anul în cifre

MEMORIAE
commendamus tenore praesen-
tium significantes, quibus expedit
universis et singulis, quod Nos
cum ad nonnullorum fidelium
Nostrorum Consiliariorum hu-
millimam interpositionem Ve-
strae propterea factam Maje-
stati tum vero demissarum preci
COMMUNITATIS
PAGI MONOR
COMITATUI KOLOS
ingremiati benigna habita ratio-
ne, volentes insuper utilitatem et
commodum chari Nostri Ma-
gni Principatus Transilvaniae

Fig. 2. — Pagina a treia a diplomei în care este recunoscută stăruința satului Monor pentru obținerea tîrgului

intuieşte mai bine fixarea în timp a ritmurilor agricole decît ţăranul gospodar. Prin fixarea tîrgului la sfîrşitul lui mai se subliniază încă odată exprimarea cerinţelor ţărăneşti, a faptului că s-a acordat ca urmare a multor stăruinţe din partea satului. La fixarea de mai sus a zilelor de tîrg se mai adaugă încă un argument desprins din viaţa pastorală a acestor locuri. Monorul şi satele grănicereşti avînd în proprietate obştească munţii ce le-au fost daţi, urcă cu turmele la păşunat îndată ce creşte iarba. Sfîrşitul lui mai — începutul lui iunie e favorabil transhumanţelor şi rămîn în munte pînă cînd frigul şi zăpada îi sileşte să coboare. Tîrgul din mai este stimulat şi de schimbarea zonei de păşunat, tot aşa cum un schimb intens are loc apoi la coborîrea turmelor din munte.

În al doilea rînd, tîrgul de la Monor este mai mult decît îl exprimă diploma. Cel puţin aşa l-a consacrat practica, tradiţia aşa ni l-a adus pînă în zilele noastre. Ziua de 31 mai marchează sfîrşitul, încheierea tîrgului; cu alte cuvinte este „ziua tîrgului" de mărfuri la care vin comercianţii de la oraş şi au loc vînzări de articole de îmbrăcăminte, cereale, unelte de lucru, tot felul de dulciuri, băuturi, distracţii, fiind un fel de praznic de încununare a aranjamentelor comerciale din zilele precedente, adică în 29 şi 30 mai. Vin pentru interesele lor oameni de la distanţă mare, se adună de pe toate văile şi de jos de pe Cîmpia Transilvaniei, pentru că Monorul era şi atunci cel mai mare centru din acea zonă.

În al treilea rînd, tîrgul prezenta încă de la început un stimul financiar şi o cointeresare a comercianţilor de la oraş prin florinii care circulau în zonele grănicereşti. Compania de la Monor avea ofiţeri şi subofiţeri ale căror solde se plăteau în cea mai căutată monedă. Chiar şi trupa. „Deşi aceşti soldaţi grăniceri români — spune art. 2 al statutului — în urma puterii supreme ce o avem sînt îndatoraţi să îndeplinească înlăuntrul patriei serviciul militar fără plată ori unde am cere, totuşi îngăduim şi stabilim ca o favoare deosebită, ca în timp de pace să se dea românilor aflători în serviciul militar la graniţă, la trecători, pe plaiuri... infanteriştilor 4, călăreţilor 8 cruceri" [17]. Nevoia aprovizionării militarilor cu unele lucruri de la oraş era foarte firească. Iar o sursă cît de modestă soldaţii sau familiile celor plecaţi o aveau.

Odată împămîntenit tîrgul, oamenii au putut să-i resimtă foloasele şi să-şi sincronizeze rezolvările economice de periodicitatea lui, aşteptîndu-l ca pe un eveniment important în rosturile lor ţărăneşti. Se mai adaugă şi foloasele comunei, ca loc al unei întîlniri atît de mari, prin încasarea taxelor datorate oricărei pieţe. Apoi ineditul care se desfăşura sub ochii satului se reflecta pe planul unei mîndrii locale, ajuns să fie un fel de centru, „comuna magna", cum o denumesc unele documente. În această perioadă Monorul şi satul Gledin, cu care formează o unică aşezare, au un număr de aproximativ 2.000 de locuitori: primul 1.155, al doilea — 850, ceea ce era mult pentru acele timpuri [18]. Mai era aici sediul companiei de grăniceri, vestita şcoală trivială; era de acum bîlciul, motive pentru care a fost considerat în cîteva rînduri „oppid", nume de mare cinstire şi preţuire al localităţii.

Considerentele de mai sus, coroborate şi încadrate apoi în frămîntările epocii, explică de ce oamenii nu se mulţumesc cu un singur tîrg. Încurajaţi de succesul precedent, cer şi acţionează pentru acordarea unui alt tîrg de ţară. Aceleaşi „răboaje"

[17] *Statutul grănicerilor* (tradus din limba latină de V. Bichigean), în *Arhiva Someşană*, nr. 8/1928, p. 79.
[18] *Universalis schematismus ecclesiasticus Budae*, 1842—1843, p. 454.

năsăudene consemnează faptul: „1843—1844. — Comuna Monor capătă dreptul de a ţine un iarmaroc“ [19]. Prin ce act, cînd şi de cine a fost aprobat documentul, nu se ştie. A rămas doar înfăptuirea menită să confirme în faţa istoriei existenţa acestui tîrg. (Diploma tîrgului din 1841 s-a păstrat în arhiva parohiei şi ea a fost încredinţată autorităţilor comunale în 1966 de către preotul Teodor Adace cu puţin înainte de a muri). Un alt document s-a păstrat la primăria comunei pînă în 1945 cînd a fost preluat de un funcţionar al judeţului, pierzîndu-i-se urma. Poate tocmai acesta să fi fost actul de confirmare a dreptului de tîrg, căci după descrierea celor ce l-au văzut, aducea mult cu cel din muzeu; şi se mai reţine amănuntul că era în limba latină şi emanat tot de Viena.

Şi al doilea tîrg, pare că îşi are începuturile în perioada premergătoare revoluţiei, aproximativ în anii 1843—1844. El se desfăşoară în zilele de 25—26—27 septembrie după aceleaşi obişnuinţe ca şi cel de primăvară, ultima zi fiind „ziua tîrgului“, prilej de şi mai mare praznic, ca un adevărat festival al portului şi dansului ţărănesc din satele dimprejur. Este extrem de logică alegerea datei la care se desfăşoară întrucît corespunde cu încheierea altui ciclu agricol important: semănăturile de toamnă care se fac în ogor negru şi întoarcerea turmelor din munţi. Calendarul de la Bistriţa [20] din 1912 cît şi cel de la Cluj [21] din acelaşi an consemnează ambele tîrguri de la Monor. La fel şi cele din 1926 din Bistriţa [22] şi Bucureşti [23]. La aceleaşi date şi cu acelaşi interes se desfăşoară tîrgurile şi în zilele noastre. Mult mai tîrziu, cum se arată în calendarul de la Cluj din 1938 [24], a mai fost instituit un iarmaroc ce se desfăşoară în zilele de 11, 12 şi 13 din luna martie.

Tîrgurile anuale cît şi cel săptămînal (al cărui interes este tot mai scăzut în ultima vreme), reflectă dezvoltarea economică şi drumul de aproape două secole pe firul căruia se scurg relaţiile sociale ale celor trei orînduiri istorice, împlinindu-se armonios în anii desăvîrşirii construcţiei socialismului din România.

Revirimentul comercial adus de tîrgul din 1841 aprobat prin diploma pe care satul o păstrează în muzeul său [25] este momentul principal al organizării pieţii din Monor. A fost un drept acordat ţăranilor, şi de astă dată plătit cu preţ scump de soldaţii grăniceri şi tocmai de aceea generaţiile l-au apărat de repetatele încercări de anulare.

TEODOR TANCO — VASILE ILOVAN

ANEXĂ

2756.840

1841,

ad 9161. 841

Nos Ferdinandus primus divina favente clementia Austriae imperator apostolicus Hungariae et Bohemiae rex, huius nominis Quintus rex Lombardiae, et Venetiarum, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galiciae, Lodomeriae, et Illyriae; rex Hierosolimae

[19] Virgil Şotropa, *Răboaje din trecut*, în *Arhiva Someşană*, nr. 4/1926, p. 98.
[20] *Calendarul nostru pe anul 1912*, Bistriţa, p. 110, 111.
[21] *Călindarul de la Cluj pe anul visect*, 1912, anul VII, Cluj, p. 63.
[22] *Calendar zootehnic pe anul 1926*, Bistriţa, p. 31.
[23] *Calendarul gospodarilor*, Bucureşti, 1926, p. 18, 26.
[24] *Calendarul pe anul 1938*, Cluj, p. 75.
[25] *Diploma în original*, în Muzeul din Monor, inv. nr. 236/1968.

etc; archidux Austriae, magnus dux Hetruriae, dux Lotharingiae, Salisburgi, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, magnus princeps Transilvaniae, marchio Moraviae; dux Superioris et Inferioris Silesiae. Mutinae, Parmae, Placentiae, et Guastallae, Osveciniae, et Zatoriae, Teschinae, Forojulii, Ragusae, et Gaderae etc; comes Habsburgi, Tirolis, Siculorum, Kyburgi, Goritiae, et Gradiscae; princeps Triclenti et Briscinae etc; marchio Superioris et Inferioris Lusatiae, et Istriae; comes Altae — Amisiae, Feldkirkiae, Brigantiae, Sonnenbergae etc; dominus Tergesti, Caltari, marchiae Slavonicae etc; memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis et singulis, quod Nos eum ad nonnullorum fidelium Nostrorum Consiliariorum humillimam intercessionem nostrae propterea factam Majestati tum vero demissarum precum communitatis PAGI MONOR comitatui Kolos ingremiati benigna habita ratione volentes in super utilitatem et commodum chari Nostri Magni Principatus Transilvaniae promovere et populis incolisque ejusdem succurrere in praedicto pago Fora seu Nundinas anniversarias quovis anno semel, utpote Festo Sanctae Petronillae in diem 31ane Maji incidente si in hunc dies festus non incidat si secus autem igitur die seu feria proxima non impedita celebrandas, nec non Ferum, seu Nundinas hebdomadates, singulo die Veneris si in hunc festus dies non incidat in qualibet hebdomada, sub iisolem omnino libertatibus, juribus, privilegiis et immunitatibus, quibus aliarum civitatum, oppidorum, villarum, et possessionum nundinae anniversariae et hebdomadales celebrantur, perpetuo celebrandas benigne indulgendas et concedendas esse duxerimus, annuentes et concedentes, imo annuimus et concedimus praesentium per vigorum absque tamen praejudicio Nundinarum seu Fororum, sive anniversariorum, sive hebdomadalium aliorum locum. Quoscirca vos universos et singulis mercatores, negotiatores, institores et forenses homines, atque viatores quoslibet, harum serie assecuramus affidamus et certificamus, quatenus ad praedictas Nundinas et Fora, tam anniversaria quam hebdomadalia, per Nos in loco MONOR modo praemiso celebrari indulta et concessa, cum omnibus mercemoniis, rebusque justis et bonis, secure libere ac sine pavore et periculo personarum, rerumque et mercimoniorum vestrorum veniatis, properetis et accedatis, peractisque ibidem cunctis negotiationibus vestris, ad propria aut alia, quae malueritis loca redeatis, salvis semper rebus et bonis atque personis vestris, sub Nostra protectione, et tutela Caesarea et Regia-Principali speciali permanentibus. Quod et volumus in aliis foris publicis ubique palam fieri publicarique et proclamari, praesentes vero Litteras Nostras secretiori Nostro Sigillo Aulico pendenti communitas et roboratas post earum lecturam semper reddi praesentati. Datum in Imperiali Urbe Nostra Vienna Austriae Die Decima Mensis Iulii, Anno Domini Millesimo Octingentesimo Quadragesimo Primo, Regnorum Nostrorum Septimo.

Ferdinandus

Alexius Noptsa
Comes Ludovicus Gyulai
coll.

Protocollatum in Libro Regio 1ae Classis
Pag. 255 quod testatum redditur per
Regestrantem Transilvanico Aulicum
Carolum Zudor

Praesentes Benignissimae Litterae Privillegiales in Consilio Regii Gubernii Magni Principatus Transilvaniae velut Status ejusdem Supremi Directorii Intimo, lectae publicatae et impetranti Communitati E Regio Magni Principatus Transilvaniae Gubernio Claudiopoli, Die vigesima sexta augusti, Anno Millesimo Octingentesimo quadragesimo primo.

Extradatae per Carolum Gebbell
Secretarium Gubernialem Actuarium Intimum.

LES FOIRES DE MONOR
(Diplôme de 1841)

(Résumé)

Monor est une vieille agglommération rurale roumaine située au pied des collines sud du massif Càliman. Les premiers documents qui attestent son existence datent de 1319. L'histoire de ce village est identique à celle des autres villages de Transylvanie: habitat de serfs. Il fut tiré de ces conditions humiliantes de vie par l'incorporation de ses habitants dans le II-e Régiment roumain de garde-frontières, fondé par l'impératrice Marie-Thérèse. À Monor se trouvait le siège de la I-ère compagnie. L'affranchissement amène un révirement général dans le développement économique et culturel de la localité. (On y crée une école roumaine). Plusieurs activités économiques se sont développées à cause de la nécessité d'approvisionnement et d'équipement des officiers et des soldats. Le besoin de la création d'un moyen d'échange des produits et de l'approvisionnement se faisait sentir avec intensité; il ne pouvait être solutionné que dans le cadre d'un marché libre, par l'intermédiaire de la monnaie.

À la faveur de plusieurs facteurs et étant une des plus grandes agglommérations de la vallée du Şieu, Monor reçoit vers 1785—87 le droit d'avoir un marché hebdomadaire, le vendredi. Ce marché est confirmé par les documents des archives du Régiment de Năsăud. Afin de faciliter les échanges, et comme réponse aux pétitions réitérées de la communauté de Monor, le 10 juillet 1841, l'empereur Ferdinand I-er lui accorde le droit de foire, qui est fixée les 29, 30 et 31 mai et connaît un grand succès dans toute la région. Elle fournit aussi aux paysans de toute la contrée l'occasion d'échanger non seulement des marchandises, mais aussi des idées et de faire valoir leurs danses et leurs admirables costumes.

Les mêmes documents des unités de garde-frontières attestent, vers 1843—44, l'octroi d'une deuxième foire à Monor, qui ne peut être que celle du mois de septembre. Outre ces deux foires il y en a une troisième, en mars, qui existe encore de nos jours. Les paysans les ont fréquentées toutes et ils les considèrent comme le résultat des souffrances et du sacrifice des vies des garde-frontières roumains sur les champs de bataille.

ECOURI ALE SITUAŢIEI POLITICE ROMÂNEŞTI ÎN PUBLICISTICA FRANCEZĂ (1856—1859)

În a doua jumătate a secolului trecut lupta naţională continua să dea lovituri puternice rămăşiţelor absolutismului şi feudalismului european vizînd crearea unor state naţionale independente; această luptă, după înfrîngerea revoluţiilor burghezo-democratice de la 1848, ia alte forme, adecvate noilor condiţii social-politice, care n-au permis redeclanşarea epopeii revoluţionare de la 1848/1849, aşa cum scontaseră mulţi dintre democraţii europeni. Dar această perioadă istorică indica vădit — după cum spunea democratul francez Michelet — că „naţionalităţile sînt o creaţie a Providenţei, opera timpului, a necesităţii lucrurilor. Europa nu este o grupare întîmplătoare de popoare, ci o liră armonioasă ale cărei coarde sînt naţiunile, o persoană ale cărei facultăţi sînt reprezentate de naţiuni. Suprimînd pe una din ele, Europa e bolnavă“ [1].

Înfrîngerea Rusiei ţariste, „jandarmul Europei“, breşa ivită între Austria şi Rusia, două imperii absolutiste multinaţionale, în urma complicaţiilor ivite în problema orientală, răcirea relaţiilor dintre Austria şi Franţa datorată aceloraşi complicaţii, ca şi noua configuraţie politică a relaţiilor dintre marile puteri, în cadrul căreia Rusia lui Alexandru al II-lea se apropia de Franţa în privinţa Principatelor Române [2], au alcătuit cadrul extern favorabil în care şefii politici români din ţară ca şi cei exilaţi au redeschis cu deosebită amploare lupta pentru crearea nucleului statal românesc, prin Unirea Ţării Româneşti şi a Moldovei. În plus, oameni de stat mai lucizi şi-au dat seama că în problema orientală exista un aspect de care nu se mai putea face multă vreme abstracţie şi anume soarta naţiunilor oprimate din Imperiul otoman şi vor sprijini, in limitele intereselor ţării pe care o reprezentau, unele revendicări ale poporului român. Despre această realitate, aplicată la Principate, vorbea ziarul „Timpul“ din 17 ianuarie 1857 scriind că unii oameni de stat observaseră „unde trebuie a se dezlega nodul gordian al răsăritului în secolul al XIX-lea“.

Conducătorii români exilaţi „au reuşit să facă din chestiunea românească o problemă care să intereseze opinia publică şi au reuşit să fie recunoscuţi în mod tacit de cercurile conducătorilor apuseni, ca reprezentanţi ai poporului român“ [3]; ei aveau strînse legături cu mişcarea din ţară, încît acţiunile de luptă se completau armonios

[1] I. Breazu, *Michelet şi românii*. Studii de literatură comparată, Cluj, 1935, p. 32.
[2] Butenko, *Projet d'alliance franco-russe en 1856*, în *Revue historique*, juillet—août, 1927, p. 277—325.
[3] Dan Berindei, *Din începuturile diplomaţiei româneşti moderne*, Ed. politică, Bucureşti, 1965, p. 85.

în vederea scopului final. Memoriile, petiţiile, propaganda din străinătate şi din ţară, concentrarea opiniei publice pentru zădărnicirea uneltirilor reacţiunii, erau procedee justificate pe deplin prin aceea că se conjugau înspre realizarea unirii şi deci a statului modern român, chiar dacă în cadrul primelor două metode se pot observa anumite limite. Un ajutor preţios în această luptă l-a dat poporului român publicistica franceză. În articolul de faţă sînt analizate cîteva aspecte privind situaţia Principatelor pe plan european, comentate de ziarele şi revistele franceze în perioada luptei pentru realizarea Unirii.

Interesul presei străine faţă de Principate creşte foarte mult în 1857 cînd, conform celor hotărîte la Congresul de la Paris din 1856, Divanurile ad-hoc trebuiau să se întrunească la Bucureşti şi Iaşi, pentru a exprima dorinţa populaţiei în legătură cu noua formă de organizare statală. Se înfruntă în această vastă publicistică opinii contrare, chiar în presa aceleiaşi ţări. În Anglia, de exemplu, „Times" era defavorabil Unirii, în timp ce „The Press" sau „Daily News" o susţineau. „Românul", urmărind preocupările ziaristicii europene privind problemele româneşti, scria la 9/21 august 1857: „Nu este astăzi nici un ziar şi nici o naţiune să nu fie mai tot plin cu chestia Principatelor Dunărene. Constituţionalul, Patria, Secolul, Debatele[4] şi ziarul oficios al Prusiei tratează toate această chestie ...".

Formele concrete în care publicistica franceză sprijinea lupta pentru unire erau variate. De pildă, încă în 1856, pe cînd Principatele suportau cu greu ocupaţia autriacă, „Revue des Deux Mondes" publica articolul lui Edgar Quinet „Les Roumains — les titres de nationalité et la renaissance littéraire", în care autorul, vechi filoromân, dovedea din punct de vedere istorico-lingvistic unitatea de limbă şi origine a poporului român, aceste realităţi constituind — după cum ştim — condiţii obiective care cereau şi autorizau Unirea. Edgar Quinet sublinia că în secolul al XIX-lea, datorită activităţii învăţaţilor literaţi (Maior, Asachi, Heliade), limba devine un instrument naţional de regenerare şi afirma deschis că poporul român „.... este de asemenea un popor viabil, el are tot ce-i trebuie pentru a respira, a se dezvolta, a creşte. Nenorocire celui care-l ucide sau celui care putînd să-l salveze, îl lasă să piară... Cînd limbile au ajuns la starea lor de virilitate sau numai de adolescenţă, este prea tîrziu ca asemenea acte să se consume fără zgomot...". Limba naţională devine „domeniu sacru, proprietate naţională, nu mai este cîmpia aridă, banală abandonată primului ocupant. Este semnul că acolo locuieşte un popor, o conştiinţă, o fiinţă, un drept"[5]. Ziarul „Timpul" din 20 decembrie 1856, la rubrica „Omagiu de recunoştinţă" semnat de C. D. Aricescu, mulţumea d-lui Edgar Quinet pentru acest articol şi „pentru viul şi nobilul interes ce-l are pentru noi...".

Coloanele ziarelor franceze erau deschise unor materiale propagandistice semnate de români (de exemplu „L'Estaffette" publica articolul lui I. Brătianu „Question Roumaine")[6] ori inserau repetate corespondenţe din Iaşi în care se divulgau şi combăteau vehement abuzurile lui Vogoride aşa cum făcea chiar oficiosul „Le Mo-

---

[4] Ziarele franceze: *Le Constitutionnel, La Patrie, Le Siècle, Journal des Débats.*

[5] Edgar Quinet, *Les Roumains. I. Les titres de nationalité et la renaissance littéraire*, în *Revue des Deux Mondes*, XXVI-e Année (1856), Seconde Période, Livraison du 15 Jan., p. 408.

[6] *L'Estaffette*, 9 iulie 1857, în *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, vol. V, Bucureşti, 1890, pp. 12—18.

niteur Universel"[7]. Pe marginea acestor materiale ziarul „La Patrie" din 24 mai 1857 — care primise el însuşi o corespondenţă particulară demascatoare — scria că sistemul lui Vogoride trebuie să ia sfîrşit şi era necesar ca însăşi Poarta să procedeze la înlocuirea lui în urma protestelor populaţiei. Niciodată parţialitatea n-a fost afişată cu mai multă imprudenţă, scria ziarul francez, subliniind în acelaşi timp că Vogoride se demasca în fiecare zi în faţa moldovenilor patrioţi şi în faţa Europei. „La Patrie" arăta că un Divan separatist nu va fi recunoscut, nu numai de moldoveni, ci nici de unii diplomaţi europeni specificînd că secretarul baronului Talleyrand — Périgord, comisarul francez, a plecat cu scrisori şi dovezi în contra caimacamului pentru a le transmite lui de Thouvenel, ambasadorul Franţei la Poarta otomană[8].

Nu rareori în coloanele ziarelor franceze sînt atacate ziarele ostile luptei naţionale româneşti („Times", „Gazeta de Austria", „Journal de Frankfurt" etc.). Ziarele româneşti ale timpului traduceau articolele franceze în întregime sau parţial, oferind astfel unui public mai larg dovada unui ataşament şi sprijin ca şi o vastă literatură politică, ce aducea probe incontestabile în favoarea Unirii, începînd de la cele istorico-lingvistice şi sfîrşind cu necesităţile politice ridicate de condiţiile secolului trecut. Publicul român cult intra în contact direct cu publicistica franceză. Astfel ziarul „Românul" din 15/27 octombrie 1857 îşi îndemna cititorii să frecventeze un cabinet de citire nou înfiinţat unde puteau consulta: „Journal des Débats", „Le Constitutionnel", „Le Siècle" (aici publicau articole despre români respectiv Saint Marc Girardin, A. Renée, Léon Plée); apoi „L'Estaffette", „Le Charivary", „Le National", „Le Nord" (din Bruxelles), „La Revue des Deux Mondes", „Revue de Paris".

Oficiosul guvernamental „Le Moniteur Universel" din 5 februarie 1857 publica un comentariu asupra politicii franceze în problema orientală din analiza căruia se văd atît limitele acestei politici, cît şi unele aspecte ale ei care în mod obiectiv puteau fi folosite de conducătorii politici români din partida naţională pentru a atinge anumite scopuri ce constituiau, apoi, importante trepte ducînd înspre emanciparea naţională deplină. Politica imperială căuta să menţină în calea ţarului entitatea politică otomană şi acest lucru îşi avea caracterul său vădit reacţionar, deoarece era vorba de prelungirea existenţei unui imperiu intrat în decrepitudine în faţa necesităţilor evidente ale timpului, care cereau prăbuşirea lui. Dar burghezia franceză dorea Unirea Principatelor într-un stat autonom şi neutru, sub suzeranitatea Porţii şi garanţia puterilor europene, stat care, situat între Rusia şi Turcia, să fie un stat tampon între cele două imperii rivale. În nota din 5 februarie, după ce se sublinia că guvernul imperial a înţeles în interesul general al politicii deopotrivă franceze şi europene să asigure independenţa şi menţinerea imperiului otoman, se afirma că Moldova şi Valahia aveau o situaţie specială, cu instituţii politice proprii şi vechi privilegii. Garanţia puterilor europene trebuia să le asigure şi Principatele să fie chemate să-şi exprime prin Divanurile ad-hoc doleanţele în privinţa organizării interne; dintre acestea neîndoios — scria „Le Moniteur Universel" — prima avea să fie Unirea pe care Franţa a sprijinit-o încă la Viena (1855) şi la Congresul de pace din 1856 de la Paris. Nota scria că Unirea putea crea printre altele „o barieră utilă a independenţei teritoriului otoman". Mărturisind şi scopul

[7] *Le Moniteur Universel*, 22 şi 24 mai, 14 iunie, 15 iunie, 1857, în *Acte şi documente*..., vol. IV, Bucureşti, 1889, pp. 483—485, 614—615, 630—631.
[8] *La Patrie*, 24 mai 1857, în *Acte şi documente*..., vol. IV, p. 642—643.

de mare putere, străin de fapt de dorinţele naţiunii noastre, ziarul nu uita însă să adauge că Unirea ar fi pentru Principate, în ce le priveşte, „un nou gaj de securitate şi independenţă exterioară, şi pentru populaţie un element fecund de prosperitate“ [9] şi ea „nu are nimic care să nu fie complet de acord cu drepturile de suzeranitate, exersate acum de Sublima Poartă, în privinţa principatelor dunărene“ [10]. „Journal des Débats“ deşi nu era ziar guvernamental, publica la 9 februarie 1857 prin Saint Marc Girardin o adevărată felicitare adresată guvernului pentru nota din 5 februarie 1857. Autorul scria că Unirea este bună pentru români, pentru Turcia (deoarece crea acel stat tampon la Dunăre dorit de burghezia franceză) şi pentru Europa. Nota, spunea Girardin, va fi o consolare şi încurajare pentru români. După părerea lui nota cuprindea două idei esenţiale: menţinerea imperiului otoman, care nu trebuia să aibă moştenitor prezumptiv în Europa nici Rusia, nici Franţa, nici Austria şi nici Anglia; în schimb, ca o compensaţie, cealaltă idee ţinea de îmbunătăţirea soartei populaţiilor creştine [11]. Saint Marc Girardin scria că după terminarea ocupaţiei austriece, trupele otomane nu puteau să le ia locul în Principate, deoarece intrarea ar fi fost contrară vechilor raporturi între suzeran şi vasal, ca şi tratatului din 1856. Poarta este acuzată că prin firmane abuzive dorea să împiedice discuţiile asupra Unirii, care ar atinge „drepturile auguste de suzeranitate“. „Le Siècle“, prin Léon Plée, ocupîndu-se de instrucţiunile comisiei internaţionale din Principate, milita ca după evacuarea acestora de către austrieci „nimeni să nu se opună liberei manifestări a dorinţelor moldo-valahilor, fie în adunările electorale preparatorii, fie în Divanurile, care vor fi, după cum se ştie, convocate de sultan“ [12]. Partizanii sinceri ai libertăţii, scria Léon Plée, „au astăzi ochii fixaţi asupra conduitei pe care o vor adopta Principatele“; el era dispus să facă cunoscute şi să sprijine dorinţele românilor, în măsura în care ele îi vor fi cunoscute, fiind convins că o nouă pagină de istorie începe pentru Principate. Léon Plée dorea ca această pagină să fie demnă de trecutul lor. Acelaşi publicist ataca vehement politica turcă tot în „Le Siècle“, articolul fiind reprodus şi de „L'Étoile du Danube“ din 10 aprilie 1857 [13]. În timp ce Rusia — spunea autorul — îşi îndeplinea obligaţiile teritoriale stabilite în 1856, flota engleză părăsea Constantinopolul, îndreptîndu-se spre Malta, iar soldaţii austrieci părăseau cu încetul Principatele, singură Turcia nu respecta tratatul prin ingerinţele ei vătămătoare asupra autonomiei interne din Moldova şi se opunea îndeosebi Unirii, care era dorinţa naţiunii române. Limbajul lui Léon Plée devenea tăios chiar la adresa legăturilor de vasalitate dintre Principate şi Poartă, legături ce erau calificate ca „resturi ale unei alte epoci“. Apoi autorul sublinia că Tratatul din 1856, stipulînd ca românii să-şi aibe forma de guvernămînt ce o cer, a înţeles, desigur, ca ei să fie complet liberi în exerciţiul formulării cerinţelor lor în faţa Europei. Trebuie să spunem aici că Plée nu avea perfectă

[9] *Le Moniteur Universel*, 5 febr. 1857, în *Acte şi documente*..., vol. III, Bucureşti, 1889, p. 1112.
[10] *Ibidem.*
[11] *Journal des Débats*, 9 febr. 1857, în *Acte şi documente*..., vol. III, p. 1117.
[12] „Instrucţiunile Comisiei internaţionale din Principatele dunărene“, articol de d-nul Léon Plée, publicat în ziarul *Le Siècle* (*L'Étoile du Danube* din 9 febr. 1857), în *Acte şi documente*..., vol. III, pp. 1123—1124.
[13] „La Turquie et les Principautés“, articol de Léon Plée, în ziarul *Le Siècle*, reprodus de către *L'Étoile du Danube* din 10 aprilie 1857, în *Acte şi documente*..., vol. IV, pp. 300—304.

dreptate, deoarece Tratatul din 1856 prevedea ca după consultarea dorinţei Principatelor, o nouă conferinţă să elaboreze statutul lor definitiv; dar această formulare a lui Plée denotă că burghezia franceză sprijinind Unirea, interpreta tratatul ca atare, adică puterile garante să sancţioneze în Conferinţă doleanţele româneşti. La această poziţie se ralia Rusia, Prusia, Sardinia. Tocmai de aceea Poarta încerca să impună în Moldova un Divan separatist pentru a contracara acţiunile puterilor favorabile Unirii. Destui soldaţi francezi — continua Léon Plée — îşi dormeau somnul de veci în Crimeea, s-au cheltuit milioane, pentru ca Franţa să fie în drept a cere sfîrşitul durerilor „acestui mic popor, demn de simpatia universală". Subliniind că Rusia era acum alături de Franţa şi alături de Principate, autorul se întreba ce interes ar avea Anglia din nefericirea Moldovei şi Valahiei şi credea că naţiunea britanică se va opune guvernului englez în cazul că acesta ar lupta împotriva Unirii „Journal des Débats" din 13 mai 1857, folosindu-se de un memoriu românesc [14], arăta că nu constituie nici un avantaj faptul că Tratatul de la Paris era liberal în problema românilor, dacă aplicarea acestuia era antiliberală şi incompletă. Ziarul părea îngrijorat de mersul situaţiei din Moldova şi îşi exprima speranţa — de altfel, deşartă în unele privinţe — că membrii Comisiei europene vor veghea la menţinerea libertăţii votului şi nu vor permite ca sub ochii lor să aibă loc alegeri mincinoase. „Journal des Débats" era convins de un lucru esenţial şi anume că Unirea Principatelor „va predomina în ciuda tuturor obstacolelor pe care ea le-ar putea întîlni" [15].

Ziarul român „Timpul" îşi informa aproape număr de număr cititorii, despre ziarele franceze şi articolele lor privitoare la români. „Timpul" din 21 ianuarie 1857 scria că „Le Constitutionnel" — unde director politic era A. Renée, apropiat de politica guvernamentală — prezenta foarte bine la acea dată opinia română şi astfel reproduce cu plăcere articolele lui. „Timpul" din 21 ianuarie 1857 scria că „Le Constitutionnel" milita pentru ca Europa să se ţină de cuvîntul din 1856 şi să dea Principatelor organizarea ce o doresc, iar intrigile vor cădea dacă vor fi contrare „dorinţei popoarelor, binelui public, interesului special al Principatelor şi tendinţelor generale ale Europei". „Timpul" din 14 februarie 1857 reproducea un alt articol din „Le Constitutionnel" din 9 februarie 1857, în care acesta arăta că Franţa nu e singura care milita pentru Unire, aşa cum afirmau ziarele din Londra şi Viena — ci este sprijinită de Rusia, Prusia, Sardinia. Ziarul francez căuta să acrediteze ideea că Europa ar fi mai liniştită dacă s-ar realiza un stat român unit autonom, care înceta să fie cîmp de luptă între Turcia şi Rusia. Dacă şi în trecut Principatele ar fi avut acest statut, atunci Europa ar fi avut de suferit mai puţin din rivalităţile ţarilor şi sultanilor şi ar fi cîştigat din asta o linişte mai rar tulburată decît fu de cîţiva ani. În acest articol „Le Constitutionnel" susţinea, ca mai toate ziarele burgheziei franceze, ideea „statului tampon" sau „barieră"; dar aducea în favoarea Unirii argumente istorice, şi scria că iniţiativa Unirii Moldovei şi României (Ţării Româneşti n.n.) sub un singur principe era veche, dînd exemplul lui Mihai Viteazul, astfel că Franţa „nu a inventat Unirea, ci a regăsit numai această idee de unire care e mai conformă cu istoria decît crede lumea". Un important articol din „Le

[14] *Mémoire sur la situation de la Moldo-Valachie depuis le Traité de Paris*, par I. C. Brătiano. Paris. A. Franck Libraire-Editeur, Rue Richelieu, 67. 1857; în *Acte şi documente ...*, vol. III, pp. 149—179.
[15] *Journal des Débats*, 13 mai 1857, în *Acte şi documente ...*, vol. IV, p. 564.

Pays" a fost reprodus de „Secolul" din 15 mai 1857 (din 4 aprilie 1857, „Timpul" devenea „Secolul"). Articolul tradus avea un conţinut net antiboieresc şi ataca clerul înalt din Principate, complice de seamă al marilor boieri. „Le Pays" era convins că clasa de mijloc va deveni clasa preponderentă în stat şi era cea mai hotărîtă în lupta pentru Unire, deoarece prin ea „se deschid noi guri industriei, comerţului, agriculturii şi favorizează prin aceasta propria ei dezvoltare...". „Le Pays" combătînd pe cei ce afirmau că românii sînt un popor moale, apatic, lesne de guvernat, scria: „Nu, românii nu sînt morţi; o ştiu cei ce au văzut România acum nouă ani, cum şi cei ce pe la penultima ocupare (cea ţaristă n.n.) nu lăsară nici măcar o flintă în mîinile săteanului în toată Moldo-Valahia, ridicîndu-le chiar şi fierul plugurilor, de teamă că se vor servi de el pentru a fabrica arme". „Le Pays" milita pentru reforme sociale interne necesare progresului societăţii româneşti: „Îmbunătăţiţi soarta ţăranului, faceţi-l liber cum au fost străbunii lui şi îi veţi da calităţile ce-i decorară pe aceia: vitejie, energie, patriotism, toate virtuţile soldatului şi cetăţeanului".

Luna iulie 1857 marca o situaţie deosebit de încordată în urma conflictelor ivite între partida naţională şi Vogoride, care trecea la 7/19 iulie 1857 la alegerea Divanului ad-hoc separatist. Conflictele interne provocau conflicte diplomatice între puterile garante. „Le Siècle" din 5 iulie 1857 în articolul „Toujours les Principautés" (nesemnat) scria că Tratatul de la Paris (1856) a acreditat „ideea că s-ar recunoaşte între Rusia şi Turcia un loc pentru naţionalitatea română neutră, autonomă şi protejată de toţi" (de garanţi n.n.)[16]; dar Turcia nu asculta avertismentele Franţei, Prusiei, Sardiniei, „nici chiar pe ale Rusiei", iar „Journal de Constantinople" ataca pe agenţii străini care demascau abuzurile. Diplomaţii turci — scria „Le Siècle" — „n-au nici tact, nici memorie". Ziarul „Le Constitutionnel" din 26 iulie 1857, pe baza unei corespondenţe din Constantinopol (15 iulie 1857) ataca pe ambasadorul Austriei la Poartă Prokesch, subliniind reaua credinţă a ambasadorului Angliei, lordul Redcliffe; ziarul scria că raporturile ambasadorului Franţei cu Prokesch erau aproape întrerupte, iar cele cu Redcliffe erau foarte reci; cererea de amînare a alegerilor, făcută pe baza informaţiunii majorităţii Comisiei internaţionale (4 din 7), a eşuat din cauza intervenţiei celor doi diplomaţi. „Într-un cuvînt — afirma ziarul — această problemă a adus o veritabilă perturbare în relaţiile membrilor corpului diplomatic între ei şi a celor mai mulţi dintre aceştia cu miniştrii Porţii"[17].

La 24 iulie/4 august 1857 ruperea relaţiilor dintre cele 4 puteri favorabile Unirii şi Turcia a făcut ca tensiunea diplomatică să devină gravă. Dar Napoleon al III-lea, exponent al intereselor burgheziei franceze, nu era totuşi dispus să ducă un război pentru apărarea Unirii depline şi imediate, iar Palmerston, deşi declara că este gata pentru orice eventualitate în apărarea integrităţii imperiului otoman, era totuşi stînjenit de situaţia din India; încît se simţea nevoia unui compromis, care s-a realizat la Osborne, între împărat şi regina Victoria (25 iulie/6 august — 28 iulie/9 august). Franţa renunţa la Unirea deplină susţinînd doar identicitatea unor instituţii şi a legislaţiei, acestea urmînd însă ca într-un viitor mai îndepărtat să realizeze Unirea. La 12/24 august se obţinea, în schimb, anularea alegerilor din Moldova[18].

---

[16] *Le Siècle*, 5 iulie 1857, în *Acte şi documente...*, vol. V, p. 45.
[17] *Le Constitutionnel*, 26 iulie 1857, în *Acte şi documente...*, vol. V, p. 124.
[18] *IstRom*, vol. IV, Bucureşti, 1964, pp. 276—277.

Convenţia de la Paris din 7/19 august 1858 cuprinde tocmai acest compromis, deşi Divanurile din Iaşi şi Bucureşti au formulat între timp dorinţele naţiunii la 7/19 octombrie 1857 şi 9/21 octombrie 1857, care convergeau înspre Unirea într-un singur stat. Léon Plée, într-un articol publicat în „Le Siècle“ şi reprodus de ziarul „Românul“ din 30 mai/11 iunie 1858, se foloseşte de maturitatea politică a Divanurilor pentru a dezminţi calomniile adresate românilor, calomnii care îi numeau „popor în decadenţă, corupţi în moravuri şi cu discordie în spirite“. Plée scria: „Românul nu piere, zice un proverb român. Deschideţi colecţia de dezbateri a Divanurilor care fuseseră închise şi veţi recunoaşte că acest proverb spune adevărul şi că România nu şi-a pierdut spiritul său politic“ [19].

În 1858 opinia publică română aştepta cu scepticism hotărîrile Conferinţei de la Paris, ziarele româneşti corectînd cîteodată chiar unele ziare franceze, ce continuau să fie prea optimiste în problema română. Încă la 22 aprilie/4 mai 1858 „Românul“ scria că „iar suflă un vînt nepriincios în pînzele frumoasei corăbii ce se numeşte România“. Ziarul „Românul“ din 6/18 mai 1858, luînd act de şedinţa din 4 mai din Camera Comunelor unde participaseră Nicolae Golescu şi Dimitrie Brătianu şi în care moţiunea pentru Unire a lui Gladstone, Derby, Cecil Roebuck, Duff şi lordul Russell cade, scria cu amărăciune că dacă ar scrie într-o limbă pe care să o înţeleagă şi englezii care au combătut Unirea, ar avea multe să le spună; însă „mărginiţi fiind a vorbi numai românilor, suntem siliţi a le ţine limbajul ce-n conştiinţă ne pare cel mai adevărat şi cel mai mîntuitor pentru noi şi care este al poporului român: »ajută-te de vrei să te ajute Dumnezeu«“. Ziarul „La Patrie“ din 8 mai 1858 ataca pe Palmerston pentru poziţia adoptată faţă de Unire şi îşi afirma convingerea că nici o combinare diplomatică „nu va smulge românilor ceea ce i-a conservat ca naţiune de-a lungul unor lungi şi teribile încercări, ceea ce a făcut din ei un popor viu, ceea ce îi va ridica într-o zi la rangul unui stat independent“; deci era, desigur, vorba de conştiinţa unităţii naţionale şi de comunitatea de interese româneşti. Comentînd un articol din „Le Siècle“, „Românul“ din 6/18 mai 1858 scria că acesta, „de diplomaţie, de ruşine sau in sinceritate, nu mai ştim, continuă să spere pentru noi“ şi „crede că concesiile franceze n-au fost decît în amănunte“, vorbind mult de identitatea de opinii între Franţa şi Anglia, afirmată de Disraëli; dar „Românul“ scria că „tocmai acea identitate de opinii de care vorbeşte ziarul francez ne face a nu mai spera pentru astă dată dobîndirea Unirei aşa cum a fost cerută de Franţa şi poporul român. Credinţa n-am pierdut-o şi nu o vom pierde niciodată, însă nu mai speram unirea din Conferinţele viitoare“. Ca dovadă la cele afirmate tot „Românul“ din 6/18 mai 1858 aducea afirmaţiile dl. A. Renée din „Le Constitutionnel“ care scria: „Franţa nu şi-a schimbat părerea; mai crede că Unirea Principatelor poate singură sa le asigure prosperitatea. Dar că a trebuit să se ţie socoteală de opiniile celorlalte puteri şi mai cu seamă de a Turciei. Aceasta se crede ameninţată în întregimea tărîmului său şi în interesele ei cele mai de căpetenie prin Unirea Principatelor şi a făcut o opunere foarte energică în care alte guverne au imitat-o şi au susţinut-o sau prin convingere sau prin interes. Sultanul fiind mai de-a dreptul interesat în chestie, Franţa nu se poate încăpăţîna a o face contra lui. În interesul

[19] Articolul lui Léon Plée, publicat în ziarul „Le Siècle“ şi reprodus de către ziarul Românul din 30 mai/11 iunie 1858, în *Acte şi documente* . . ., vol. VII, Bucureşti, 1892, p. 229.

păcii ea este gata să facă concesii, dar cerînd altele spre răsplată". Poziţia ziarului reflecta deci cu fidelitate poziţia guvernului imperial.

Atacuri puternice împotriva puterilor contrare Unirii sînt proferate în broşura sub pseudonim „L'empereur Napoléon III et les Principautés Roumaines", 8°, Paris. Napoléon Chaix. 1858. Împotriva diplomaţiei turce şi a susţinătorilor ei, partizani înfocaţi ai integrităţii otomane, se scria că Principatele nu fac parte integrantă din imperiu, deoarece nici chiar ocuparea lor de către ţar în 1853 nu a fost considerată imediat ca un casus belli, ocuparea nefiind considerată ca un atac direct al integrităţii imperiului; de fapt, în 1853, înşişi turcii spuneau că dacă Principatele ar fi fost considerate ca parte integrantă a imperiului graniţa turcă ar fi fost pe Prut şi atunci ţarul n-ar fi intrat[20]. Apoi Tratatul de la Paris menţine distincţia netă între supuşii sultanului şi Principate, care conform dorinţelor lor şi prin puterile garante îşi vor organiza viaţa internă, pe cînd supuşilor direcţi li se va îmbunătăţi situaţia prin firman de ameliorare. Articolul 26 vorbea de armată naţională, iar articolul 27 al Tratatului specifica faptul că turcii nu intrau în Principate decît în acord prealabil cu garanţii[21]. Turcia — scria broşura — a fost admisă în concertul european numai cu condiţia ca ea să intre pe făgaşul progresului european; „or dezvoltarea principiului naţionalităţilor este astăzi primul caracter al unui stat civilizat". Autorul se întreba dacă Turcia se gîndea ca prin intrigi să efectueze cucerirea Principatelor, în timp ce nu le-a putut cuceri total cu arma în mînă pe timpul lui Baiazid, Mohamed. Selim şi asigură Turcia că în nici un caz Europa nu va împinge bunăvoinţa ei pînă a o sprijini întru aceasta. Guvernul englez — scria broşura — dorea ca turcii să fie slabi ca să aibe nevoie de el, dar naţiunile să nu se dezvolte. Anglia nu dorea să-l detroneze pe sultan, ci doar să guverneze în numele lui[22]. Prin atitudinea sa faţă de Principate „politica engleză n-a cîştigat nimic în grandoare, şi n-a pierdut nimic nici în imoralitate, nici în ipocrizie". În acest studiu politic se punea pe drept întrebarea: „Şi nu este un lucru menit să răvăşească sufletele, faptul că Anglia constituţională şi protestantă doreşte să livreze un popor creştin la dispoziţia turcilor? Noi nu ştim dacă aceasta îi poate servi comerţului său, dar în mod sigur aceasta nu va ajuta propagandei sale creştine şi liberale căci acest act pătează în mod grav onoarea britanică în Orient"[23]. Autorul invita în termeni ameninţători Anglia, Austria şi Turcia să renunţe a aplica Franţei un Waterloo diplomatic şi se vorbea chiar de conflict armat. Austria — continua autorul — se plîngea că prin crearea unui stat român pe Dunăre se urmăreşte să o plaseze între două Piemonturi, după cum Turcia se plîngea că se urmăreşte a o plasa între două Grecii. Pe de altă parte tot Austria era interesată să nu lase să se constituie la graniţă un nucleu al naţiunii române spre care îşi vor îndrepta privirile Transilvania, Banatul şi Bucovina, ceea ce ar fi o cauză de tulburări şi slăbire a imperiului. Dar puterile Europei puteau răspunde că „ele sînt în aceeaşi măsură interesate să nu lase influenţa Austriei să se mărească pe Dunăre, deoarece s-ar putea ca Austria să anexeze toate ţările române" (deci Principatele n.n.)[24]. Văzînd în Austria inamica înnăscută a

[20] „L'empereur Napoléon III et les Principautés Roumaines", 8° Paris, Napoléon Chaix, 1858, în *Acte şi documente*..., vol. VII, Bucureşti, 1892, pp. 236—237.
[21] *Idem*, p. 237.
[22] *Idem*, p. 239—240.
[23] *Idem*, p. 249.
[24] *Idem*, p. 241.

naţionalităţilor, autorul scria că misiunea Franţei era de a combate vechile regimuri şi a sprijini naţionalităţile. În acelaşi timp în broşură se sublinia că „Unirea Principatelor române va fi semnul după care popoarele vor judeca la ce se pot aştepta de la Occident". Arătînd că după pacea de la Adrianopol (1829) Rusia a dat ajutor Serbiei să anexeze 6 districte sîrbeşti ce ţinuseră direct de sultan, autorul se întreba dacă „dorinţele moldo-vlahilor să fie mai puţin ascultate de puterile garante decît au fost cele ale sîrbilor de către Rusia singură"[25]. Dacă nu se făcea nimic pentru români, aceasta însemna că popoarele nu au ce spera de la diplomaţie şi nu pot obţine nimic decît cu armele în mîini; or din această situaţie Turcia şi Austria n-ar fi avut decît de pierdut. Din moment ce Congresul de la Paris (1856) a promis că va ţine cont de dorinţele românilor, conferinţele ce-l urmau ar trebui să le îndeplinească; altfel partida revoluţionară ar putea să treacă la acţiune.

Apărută în iunie 1858, înainte deci de elaborarea hotărîrilor Conferinţei, tonul hotărît al acestei broşuri nu aparţinea desigur unui partizan al vederilor guvernului imperial pornit pe calea compromisului tocmai pentru a nu tulbura relaţiile diplomatice cu Anglia; de aceea presa guvernamentală n-a aprobat-o, iar celelalte ziare semioficiale franceze ce reflectau tot poziţia burgheziei franceze (care nu dorea în fond un conflict armat) au avut o poziţie asemănătoare. Nici chiar Saint Marc Girardin nu era de acord cu această broşură, în ceea ce privea posibilitatea unui conflict armat pentru Principate.

Atitudinea publicisticii franceze a fost diferită faţă de Convenţia din 7/19 august 1858. Saint Marc Girardin, în articolul său „Les Principautés du Danube et la Constitution nouvelle" publicat in „Revue des Deux Mondes", XXVIII-e Année (1858), Seconde période, 15 Nov., scria că toţi publiciştii francezi care au susţinut Unirea Principatelor au fost înfrînţi; au fost înfrînţi însă odată cu guvernul francez. După părerea lui, Convenţia a fost un „Waterloo diplomatic" pentru Franţa. Saint Marc Girardin spunea că guvernul francez încă la 26 martie 1855 la Viena prin Bourgueney milita pentru un singur stat român cu dinastie ereditară ca aceea a Obrenovicilor în Serbia şi a lui Mehmed-Ali în Egipt. Autorul afirma că în şedinţa din 8 martie 1856 Walewski propunea Unirea, dar Austria şi Turcia rezistau, ce-i drept timid încă, amînînd luarea unei hotărîri deoarece „... aclamaţiile pe care luarea Sevastopolului le-a excitat în Europa răsunau încă în toate urechile. Recunoştinţa era încă proaspătă; ingratitudinea era în germene, dar ea avea nevoie de timp pentru a-şi croi drum". Girardin se întreba: „De ce Congresul, de ce Franţa în special n-a făcut să se decidă Unirea în acel moment? De ce prea multă curtoazie a fost acordată timpului? Ea a folosit din plin timpul contra ei. Cauza Unirii Principatelor a fost pierdută în 8 martie 1856, în mod sigur pentru că ea nu a fost cîştigată în acea zi"[26]. Saint Marc Girardin scria că Franţa reuşise în 1840, izolată de diplomaţia europeană, să obţină ereditatea pentru Mehmed-Ali, deşi acesta pierduse Siria, dar în 1858, cînd Franţa avea un rol activ în diplomaţia europeană, obţine prea puţin pentru Principate, deşi cauza lor era mai bună, mai frumoasă de apărat decît a lui Mehmed-Ali. El scria totuşi că titulatura de Principate Unite designa un principiu şi „principiul va avea mai degrabă sau mai tîrziu consecinţele sale".

---

[25] *Idem*, p. 253.

[26] Saint Marc Girardin, *Les Principautés du Danube et la Constitution nouvelle*, în *Revue des Deux Mondes*, XXVIII-e année (1858), Seconde période, livraison du 15 nov. p. 339.

În schimb era sceptic faţă de eficacitatea instituţiei juridice centrale de la Focşani care este asemănată cu senatul fără acţiune directă asupra administraţiei. „Si parva licet componere magnis“ [27] exclama autorul. El era convins că Franţa ar fi trebuit să facă mai mult pentru Principate la Conferinţa din 1858. În acelaşi studiu, Girardin combate teoriile care susţineau că naţiunea română „nu este de natură să producă oameni energici şi decişi“ şi este o naţiune „puţin pregătită în vederea unei conduceri proprii şi în consecinţă independenţei“. Girardin arată că asemenea teorie „era întotdeauna făcută în interesul unui vecin puternic“ şi îndemna pe cititori să răsfoiască istoria Moldovei şi Valahiei pentru a se convinge că românii îşi au personalităţile lor: Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Vlad Ţepeş care este citat de autor deoarece unii refuză să le recunoască românilor ori ce fel de energie. Naţiunea română — spunea Girardin — „n-a încetat să producă oameni mari decît în ziua în care ea şi-a pierdut independenţa. Dar nici atunci nu natura era aceea care şi-a pierdut fecunditatea şi originalitatea sa, ci societatea era aceea care nu a mai făcut loc sufletelor energice şi spiritelor curajoase; cînd grîul bun cade pe piatră sau pe spin, griul bun piere. Ce puteau face sub turci şi sub fanarioţi oameni de inimă sau oameni de geniu“ [28]. Nici supravegherea dictatorială a consulilor ţarişti după 1829 nu permitea afirmarea personalităţii româneşti în Principate, spunea Girardin; el milita pentru emanciparea Principatelor de sub tutele străine, pentru o societate românească mai evoluată, care să permită şi îmbunătăţirea soartei indivizilor ei.

Dar Saint Marc Girardin a fost atacat de ziarul „Le Constitutionnel“, ale cărui vederi erau ataşate de diplomaţia guvernamentală. Acest ziar era împotriva folosirii termenului de „Waterloo diplomatic“ şi scria că Franţa la 1840 nu a făcut realizări prea mari deoarece Egiptul a ieşit din criză mult mai slăbit decit înainte. „Românul“ din 6/18 decembrie 1858 scria că într-un articol din „Le Constitutionnel“ semnat de Renée, acesta îl acuza pe Saint Marc Girardin că „a îngrămădit contrazicerile cele mai flagrante spre a-şi da satisfacerea a dispreţui Franţa înaintea Europei“. Renée căuta să arate meritele noilor hotărîri de la Paris şi astfel să scuze guvernul imperial. Renée intreba indignat: „Dar cum dumnealui [Girardin] cu amorul ce-l are pentru creştinii Orientului, şi mai ales pentru români, a pierdut oare din vedere că erau supuşi de mult timp capriciului cînd al curţii suzerane (Turcia n.n.), cînd al curţii protectoare (Rusia n.n.), că erau trataţi ca popor cucerit şi că era mai multă nevoie a le restitui exerciţiul drepturilor şi privilegiilor lor, decît a reuni de acum ambele ţări într-un singur Principat?“ Renée observa că acum nimeni nu se putea băga pe teritoriul lor şi că totuşi guvernul francez a reuşit să obţină lucruri pozitive în faţa rezistenţei cerbicoase a opozanţilor. „Românul“ din 16/28 decembrie 1858 scria că din nou „bunul filo-român d. Marc Girardin“ era atacat de C. L. Denis în „Revue Contemporaine“ care apăra Convenţia; aceasta „a schimbat încă foarte adînc poziţia Principatelor între ele precum şi în privinţa lor către Poartă şi Europa. Mai înainte Moldova şi Valahia nu erau legate între dînsele decît prin raporturi de vecinătate“. Acum, spunea C. L. Denis, ele aveau legi comune, curte de casaţie şi justiţie, organizare militară identică şi „această stare de lucruri trebuie după noi să ducă la dînsa (la Unirea deplină n.n.) cu voie, fără voie. Duali-

---

[27] Dacă (lucrurile) mici pot fi puse alături (comparate, amestecate) cu cele mari.
[28] Saint Marc Girardin, *op. cit.*, p. 346.

tatea ce nu este înfăţişată decît de hospodarat, nu se va putea împotrivi mult timp la acţia serioasă şi puternică a instituţiilor combinate cu deplinătate spre a cîrmi ţara spre noile îndatoriri spre care Franţa şi-a propus să le deschidă calea".

Publicistica franceză îşi găseşte însă din nou identitatea de opinii în faţa dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, aprobînd-o cu hotărîre; aceasta era de fapt şi poziţia guvernului francez care pe jumătate înfrînt în 1858 a privit cu simpatie dubla alegere ca pe o victorie diplomatică împotriva vechilor adversari, alegerea vizînd îndeaproape Unirea deplină pe care, în fond, Franţa o susţinuse între 1855—1857. Însuşi Napoleon al III-lea îi spunea lui Vasile Alecsandri, referindu-se la acest act, că „românii au dat dovadă de profund patriotism şi abilitate politică"[29]. Împăratul l-a făcut să înţeleagă pe Alecsandri că va apăra „faptul săvîrşit". Anumite consideraţii politice îi întăreau hotărîrea deoarece el se gîndea că România i-ar putea aduce servicii strategice importante la flancurile balcanice ale Austriei. Ziarul „Românul" din 28 ianuarie/9 februarie 1859 primea din Paris următoarea telegramă despre dubla alegere: „Vie satisfacţiune a guvernului; reazăm total, nici o intervenţie de temut. Urmaţi cu fermitate şi înţelepciune. România s-a înălţat în ochii Europei"[30].

Saint Marc Girardin apăra în coloanele ziarului „Journal des Débats" dubla alegere, scriind că ar fi o chestiune foarte delicată să se spună că românii nu aveau dreptul să acţioneze în contra voinţei Conferinţei de la Paris, deoarece aceasta „s-a crezut în drept să acţioneze în contra dorinţei naţionale a românilor"[31]. Dubla alegere, spunea Saint Marc Girardin, „este înainte de toate o protestaţie răsunătoare contra dezunirii. un mare pas înspre unirea deplină şi o probă solemnă a perseverenţei românilor în lupta lor naţională". „Românul" din 21 februarie/5 martie 1859 reproducea alte comentarii din „Journal des Débats" net favorabile alegerii lui Cuza la Bucureşti. Într-unul din acestea se scria: „Cererea Unirii încă odată amînată (1858 n.n.), ce se întîmplă? Moldo-vlahii ... prin puterea votului lor împliniră cu autoritate unirea de care fuseseră frustraţi", Girardin scria: „s-ar putea zice c-avem dreptul a lua parte la fericire, fiindcă avuserăm parte la nenorocire. Simţim o bucurie sinceră a vedea cauza română ridicîndu-se".

„Românul" din 14/16 februarie 1859 informa că dl. Renée în „Le Constitutionnel" aprobînd dubla alegere scria că ea dezminte poziţia Austriei şi întăreşte poziţia Franţei. În 12/24 februarie 1859 acelaşi ziar românesc scria că ziarele franceze militau ca la conferinţele viitoare să se aprobe această realizare a românilor; astfel „Le Messager" din 15 februarie scria că „îndoita alegere a Domnului Cuza nu lasă nici o îndoială asupra intenţiilor şi dorinţelor populaţiilor dunărene. Deci, conferinţa, de se adună, va avea numai a sancţiona rezultatul scrutinului ...". Aceeaşi idee era apărată de Renée în „Le Constitutionnel", articolul acesta fiind reprodus chiar de Monitorul Oficial al Ţării Româneşti din 19 februarie 1859[32]. Renée afirmă că dacă o conferinţă ar anula alegerea lui Cuza la Bucureşti, Valahia tot pe Cuza l-ar realege.

---

29 R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains,* Paris, 1937, p. 338—339.

30 *Acte şi documente ...*, vol. VIII, Bucureşti, 1900, p. 716.

31 *Journal des Débats,* 27 ianuarie/8 februarie, în *Acte şi documente ...*, vol. VIII, p. 692.

32 *Acte şi documente ...*, vol. VIII, Bucureşti, 1900, p. 1033—1035.

„Le Siècle" (7 febr. 1859) afirmînd că actul din 19 august 1858 n-a dorit să prejudicieze viitorul (deci avea păreri apropiate de guvern în privinţa Convenţiei), ci a dorit să dea românilor mijloacele de a avea într-o zi unirea, dacă ei o doreau realmente, şi că de aceea „li s-a dat faimoasa comisie centrală care să pună în armonie legile celor două provincii şi a pregăti asimilarea lor", scria că moldo-valahii „stăpîni pe soarta lor viitoare" şi în prezenţa amintitelor intenţii ale Conferinţei de la Paris, au devansat pur şi simplu funcţionarea maşinei care le-a fost pusă în mîini. Dacă în 1858 nu s-a putut impune Unirea, aceasta s-a întîmplat datorită opoziţiei unor puteri. S-a instituit compromisul şi s-a lăsat ca timpul să se pronunţe. Acesta însă s-a pronunţat imediat prin dublul vot. „Le Siècle" scria că nimeni, nici o putere, nu poate declara ilegală unanimitatea alegătorilor români. Referindu-se la viitorul deschis României prin dubla alegere, „Le Siècle" scrie: „Nu va mai fi vorba de Principate Unite ci de România şi naţiunea română va ieşi strălucitoare şi întinerită astfel, din mormîntul în care intrigile au dorit să o ascundă pentru totdeauna".

DUMITRU SUCIU

QUELQUES ÉCHOS DE LA SITUATION POLITIQUE ROUMAINE DANS LA PRESSE FRANÇAISE (1856—1859)

(Résumé)

La presse française a combattu les intrigues intérieures et extérieures contraires à l'Union, a défendu la cause roumaine attaquée par quelques journaux étrangers et a inséré les matériaux roumains de propagande. Aussi elle a éclairé l'opinion publique sur les conditions objectives qui demandaient et autorisaient l'Union. Le public roumain avait connaissance du contenu des articles qui concernaient la lutte politique roumaine, parus dans les journaux et les revues françaises, qui ont été consultés dans les Principautés, soit en original, soit traduites par les journaux roumains. La presse française presque unanime dans son appui apporté à la cause roumaine jusqu'en 1857—1858, se trouvait en désaccord après la Conférence de Paris (19 août 1858), quand le gouvernement français était obligé de faire un compromis avec les puissances contraires à l'Union, en renonçant pour le moment à l'Union totale. La presse liée directement au gouvernement a soutenu le compromis en cherchant de l'excuser. Elle affirmait que le gouvernement impérial a conservé pourtant des éléments communs aux Principautés Unies, et a lutté pour l'assurance de l'autonomie intérieure d'Etat. D'autres journaux français ont combattu le compromis de 1858 et le publiciste Saint Marc Girardin l'a dénommé un vrai „Waterloo diplomatique" pour la France.

On a indiqué quelques limites inhérentes de ces publications qui défendaient les intérêts compétitives de la bourgeoisie française, particulièrement en ce qui concernait le maintien de l'intégrité de l'Empire ottoman. Dans les calculs de la grande bourgeoisie française l'état roumain autonome uni — qui n'était pas encadré directement a cette intégrité — devait être une barrière pour la défense de l'Empire ottoman, un état tampon entre la Rusie et la Turquie.

La presse française a adopté le même point de vue sur la situation politique roumaine en 1859, quand elle a soutenu la double élection de A. I. Couza. C'était le premier pas du peuple roumain vers la réalisation de l'Union totale et de l'Etat moderne roumain.

UN MANUSCRIS AL LUI IOAN BIANU DESPRE SAMUIL MICU CLAIN

Personalitate marcantă a culturii româneşti, Ioan Bianu[1] se numără printre întemeietorii culturii noastre moderne, avînd în acelaşi timp deosebitul merit de a fi creat „Panteonul cărţii româneşti", Biblioteca Academiei, pe care a slujit-o cu credinţă timp de 56 de ani. Născut în 1856 în comuna Făget, de pe valea Tîrnavei, I. Bianu îşi însuşeşte primele cunoştinţe în şcoala din satul natal, pentru ca apoi cursurile gimnaziale şi liceale să le urmeze la Blaj, oraş de veche tradiţie culturală românească. „În Blajul copilăriei şi al adolescenţei... la făclia aprinsă de T. Cipariu"[2], s-a conturat profilul spiritual al omului de cultură de mai tîrziu. Sub îndrumarea şi exemplul marilor săi dascăli, T. Cipariu şi I. M. Moldovan, se cristalizează la Ioan Bianu dragostea de cartea românească veche, pasiunea adunării şi lecturii cărţilor şi manuscriselor vechi. În anul 1876, urmînd pilda multora dintre ardeleni, I. Bianu trece Carpaţii pentru a urma la Bucureşti cursurile universitare, aducînd cu sine „tenacitatea înaintaşilor, spiritul latinităţii, austeritatea şi perseverenţa lui I. M. Moldovan"[3]. Înarmat cu un „testimonium maturitatis" numai cu „eminente" şi scris latineşte şi cu recomandarea „părintelui său spiritual" (Moldovănuţ) către August Treboniu Laurian, I. Bianu se înscrie la facultatea de litere, suplinind în acelaşi timp şi postul de custode la Biblioteca Centrală, al cărei director era fostul luptător de la 1848.

Înţelegător profund al vechii literaturi româneşti, din care şi-a creat un cult, ce a constituit sensul vieţii sale, Ioan Bianu se impune ca cel mai de seamă bibliograf român, reuşind să strîngă în Biblioteca Academiei aproape întregul patrimoniu al culturii noastre. Mai tîrziu, ca director al acestui for de cultură şi ca profesor de istorie a literaturii române la Universitatea din Bucureşti, I. Bianu s-a remarcat în activitatea academică sau de catedră, cît şi în cea ştiinţifică, ca un distins filolog şi istoric literar.

Încă din 1876, întîiul an de studiu universitar, la vîrsta cînd studenţii abia îşi începeau ucenicia în Universitate, Ioan Bianu publica prima sa lucrare de istorie

---

[1] Despre viaţa lui Bianu: N. Comşa, *Corespondenţa între Ion Micu Moldovan şi Ion Bianu*, Blaj, 1943; G. Baiculescu, *Ion Bianu (1856—1935)*, în *Călăuza bibliotecarului*, 2, 1965, p. 111—114; B. Teodorescu, *Ion Bianu*, în *Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie*, Bucureşti, 1, 1966, p. 35—42; G. Strempel, *Ion Bianu*, în *Biblioteca Acad. R.P.R. Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare, 15—16 decembrie, 1955*, Bucureşti, 1957, p. 145—151.

[2] *Sărbătorirea profesorului Ion Bianu la Universitatea din Bucureşti. Facultatea de filosofie şi litere, în ziua de 7 ianuarie 1928*, Bucureşti, p. 20

[3] B. Teodorescu, *op. cit.*, p. 35.

literară, monografia despre Samuel Micu Clain [4], dovedind o bogată cunoaștere și o adîncă probitate științifice. Acest studiu a rămas pînă azi unul din izvoarele principale de informație despre marele inițiator al școlii latiniste (ardelene) de la Blaj.

În Biblioteca Arhidiecezană din Blaj, alături de monografia amintită, tipărită la București în anul 1876, s-a păstrat și un manuscris [5], aparținînd tot lui Bianu și care se referă la același Samuil Micu, manuscris nedatat și nelocalizat. Este conceput, atît ca stil, cît și ca formă, a fi destinat unui discurs pe care I. Bianu ar fi trebuit să-l rostească într-o „ocasiune solemnă", după cum mărturisește însuși autorul. Afirmăm că ar fi trebuit să-l rostească, deci nu a dat curs intenției sale, ținînd seama de faptul că manuscrisul este incomplet, biografia lui Samuil Micu mergînd doar pînă la anul 1792. Se poate presupune, fie că urma să țină această cuvîntare în cadrul unei ședințe a *„Societății de lectură a junimii studioase de la gimnaziul român din Blaj"*, din care, ca elev în ultima clasă de liceu, făcea parte cu siguranță, fie că această „ocasiune solemnă" se referă la manifestările comemorative ce aveau loc anual la Blaj în zilele de 3/15 mai, prilejuri cu care se țineau discursuri legate de mari personalități ale vieții politice și culturale. Considerăm Blajul ca fiind locul unde Ioan Bianu se pregătea să-și rostească cuvîntarea, avînd în vedere și faptul că manuscrisul a fost păstrat într-o bibliotecă de aici. În privința datării, venim cu o ipoteză: probabil este vorba de anul 1876, ultimul petrecut la Blaj, an în care, refăcută și completată, monografia este publicată la București.

Cele două lucrări de care dispunem au pentru început o introducere, mai oratorică și mai complexă în manuscris, dar în esență ambele familiarizează auditoriul și respectiv cititorii cu personalitatea lui Samuil Micu Clain, care, precizează autorul, nu a fost nici un mare general, nici ministru sau cancelar, ci „un modest, dar erudit monah român" [6], care alături de Gh. Șincai și Petru Maior a deschis „cartea limbei și adevărata carte a istoriei române" [7].

Manuscrisul oferă în continuare un preambul care lipsește însă în tipăritură și care urmărește îndeaproape discursul de recepție ținut la Academie de A. Papiu Ilarian în 14 septembrie 1869, despre viața și activitatea lui Gh. Șincai. Întocmai ca Ilarian, și Bianu face o incursiune în istorie, fixează în linii mari evenimentele politice, sociale și culturale din trecutul atît de zbuciumat al poporului român, ajungînd la epoca în care au trăit și au creat corifeii Școlii Ardelene.

Pornind de la cucerirea Daciei de către împăratul Traian, eveniment care a impus dominația Romei, a culturii latine occidentale în aceste ținuturi, autorul punctează un alt moment: anul 271 [8], cînd în urma „retragerii aureliene", pămîntul fostei provincii Dacia este „inundat" de o serie de popoare migratoare. Mai întîi țara și-a pierdut integritatea teritorială, ajungînd sub diferite dependențe politice, care doar în parte au reușit să se impună, căci și-au asigurat colaborarea numai a unei părți a națiunii, aceea a claselor avute, poporul înțelegînd să lupte pentru neatîrnare, găsindu-și uneori și exponenți care să se facă purtătorii de cuvînt ai acestui dezide-

[4] I. Bianu, *Viața și activitatea lui Maniu Samuilu Miculu, alias Clain de Sadu*, București, 1876.
[5] Ms. rom. nr. 362, în Secția de Mss. a Bibliotecii Fil. Cluj a Acad. R. S. România.
[6] *Idem*, fila 1.
[7] A. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*, București, 1869, p. 2.
[8] Autorul fixează evenimentul la anul 274 e.n.

rat de libertate. Ioan Bianu face desigur referire la marii bărbaţi de stat ai neamului (un Ştefan cel Mare, un Mihai Viteazul) care au obţinut o serie de izbînzi împotriva cotropitorilor străini, cîştiguri însă pierdute o dată cu dispariţia conducătorului.

„Fără limbă, cultură şi literatură este imposibilă existenţa unei naţiuni ca atare"[9], spune Bianu şi atacurile cele mai vehemente au fost îndreptate tocmai împotriva acestor elemente ale naţiunii române. Crearea, din motive de ordin politic, a ţaratului româno-bulgar în secolul al XII-lea a însemnat renunţarea la scrierea cu litere latine, marcînd începutul folosirii la noi a limbii slavone, care în curînd s-a impus ca limbă oficială a bisericii şi a aparatului de stat. Numai poporul mai vorbea româneşte şi cei ce veneau în contact direct cu el, căci poporul nu voia să cunoască altă limbă decît pe cea moştenită de la strămoşi, „care, ca un fir roşu... ne conduce prin toate labirintele întunecate ale istoriei acestui popor antic"[10]. Autorul nu trece cu vederea nici influenţa grecească ce s-a făcut simţită într-o altă perioadă a istoriei ţărilor române — perioada fanariotă — influenţă îmbrăţişată mai ales de boierii de aici, care au adoptat şi limba greacă considerînd „limba română nesuficientă spre conversaţiune, cu atît mai puţin spre propunerea în şcoli"[11].

Dar iată că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în contextul şi din lupta cu realităţile social-politice, s-a conturat curentul cultural ideologic iluminist, cunoscut sub denumirea de „Şcoala Ardeleană". Activitatea Şcolii Ardelene îşi are originea încă în prima jumătate a acestui veac, în lupta politică şi culturală a lui Inochentie Micu, atingînd punctul unei efervescenţe depline prin gîndirea, scrisul şi acţiunea celor „trei luceferi" apăruţi „pre firmamentul literaturii române"[12] şi care au format epoca mare a Blajului: Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior. Sînt amintiţi apoi episcopii Oradiei, Darabant şi Vulcan, protectorii corifeilor iluminişti; I. Piuariu Molnar, prezent în tratativele dintre forurile oficiale şi Crişan în răscoala din 1784, braşoveanul Radu Tempea, autorul gramaticii din 1797 şi eruditul bănăţean Paul Iorgovici. În aceeaşi ordine sînt enumeraţi fabulistul Ţichindeal, Méhesi, autorul principal al Supplex-ului din 1791, filologii I. Budai Deleanu şi Ioan Corneli.

Atenţia autorului se îndreaptă apoi şi spre bărbaţii „luminaţi" de dincolo de Carpaţi, fie ei laici sau clerici. Demn de menţionat este un Ienăchiţă Văcărescu care în plină epocă fanariotă dădea românilor una din primele gramatici şi lăsa urmaşilor cea mai nobilă moştenire: „Creşterea limbei româneşti / Şi a patriei iubire"[13].

Chiar dacă nu toţi clericii s-au ocupat de istoria şi literatura naţională, cum a fost în Moldova mitropolitul Iacob Stamate, care a întocmit o cronologie a domnitorilor, au fost însă unii care sprijineau traducerea şi tipărirea de cărţi bisericeşti, ce „sunau româneşte la urechea poporului întreg, de la naşterea pruncului pînă la astrucarea moşneagului"[14]. Între aceştia Ioan Bianu îl aminteşte pe mitropolitul Grigore, dascălul Damaschin şi episcopul Filaret, precum şi pe mitropolitul Beniamin, urmaşul lui Iacob Stamate, în Moldova.

---

[9] Ms. rom. nr. 362, fila 1.
[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem.*
[12] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 2.
[13] *Idem*, p. 8.
[14] *Idem*, p. 80.

Ideile despre drepturile omului şi ale poporului, despre egalitate şi libertate, idei care începuseră să se vînture în Europa la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, luînd ca exemplu revoluţionara „Declaraţie de independenţă" din 1774, aveau în Transilvania rădăcini mai adînci: activitatea politică a episcopului Inochentie Micu de la începutul acestui veac.

În starea de spirit creată în ultimele decade ale secolului a izbucnit marea răscoală din 1784, înăbuşită atît de crunt pentru ideile care-i stăteau la temelie, principii care în curînd, devenind simbolul revoluţiei franceze victorioase, au fost salutate şi îmbrăţişate de întreaga lume modernă. „Sînge român s-a vărsat mai întîi pentru măreţele şi strălucitele idei ale admirabilei revoluţiuni francese"[15] — spune I. Bianu.

Tot pe linia preocupărilor iluministe. ce animau acea epocă, autorul aminteşte în încheierea preambulului încercarea de constituire la Sibiu, în anul 1795, a *„Societăţii filozoficeşti a neamului românesc în Mare Principatul Ardealului"*, la care aveau să colaboreze şi cărturari de dincolo de Carpaţi, societate ce intenţiona să editeze de două ori pe săptămînă nişte *„Vestiri filozoficeşti şi moraliceşti"*. Dar în atmosfera care domnea în Europa răscolită de ideile revoluţionare, stăpînirea habsburgică nu a îngăduit publicarea unei gazete româneşti de teamă ca opiniile răspîndite pe această cale să nu zguduie „liniştea publică".

Viaţa şi activitatea lui Samuil Micu Clain, adică subiectul propriu-zis pe care autorul şi-a propus să-l trateze, ocupă un loc destul de restrîns în manuscrisul său. Biografia lui Micu se întinde pe o perioadă de numai 47 de ani (1745—1792), ceea ce îndreptăţeşte afirmaţia că un motiv sau altul l-a împiedecat pe I. Bianu să-şi rostească discursul, manuscrisul rămînînd astfel incomplet.

Făcînd o paralelă între cele două texte, adică între tipăritura din 1876 şi ultima parte a manuscrisului care se ocupă de viaţa lui Samuil Micu, observăm că ambele urmăresc aceeaşi bibliografie, „Acte şi fragmente" a lui Timotei Cipariu, în esenţă textul este acelaşi, cu unele pasaje identice, cu altele diferite, mai ample fie în manuscris, fie în tipăritură. Asupra activităţii şi lucrărilor lui Micu scrise între anii 1787—1792, autorul nu insistă în manuscris, nici nu le enumeră pe toate. În privinţa aparatului critic, notele sînt identice la ambele lucrări, tipăritura avînd însă şi note suplimentare.

Prin talentul şi pregătirea sa, Ioan Bianu a fost indicat să devină unul din filologii şi istoricii noştri literari de frunte. Oricît de prins ar fi fost de activitatea de organizator al Bibliotecii Academiei, căreia i-a închinat toată priceperea, pasiunea şi devotamentul său, el n-a încetat nici un moment studiul literaturii române, mai ales în epoca ei mai veche. Manuscrisul de care dispunem, deşi este fragmentar, reuşeşte totuşi să dezvăluie preocupările şi interesul vădit de Ioan Bianu (încă din adolescenţă) pentru problemele majore ale istoriei noastre literare, pentru figurile reprezentative ale culturii româneşti.

VIORICA POP

UN MANUSCRIT DE I. BIANU SUR SAMUIL MICU CLAIN

(Résumé)

On présente et on interprète un fragment de manuscrit inédit de Ioan Bianu, sur la vie et l'activité de Samuil Micu Clain, l'un des plus remarquables représentants de l'illuminisme transylvain.

[15] Ms. rom. nr. 362, fila 2.

O ÎNCERCARE DE COLABORARE POLITICĂ ROMÂNO-SÎRBĂ ÎN 1891

Secolul al XIX-lea este perioada trezirii tuturor popoarelor oprimate la conştiinţa naţională, la dorinţa justificată de a-şi crea o organizaţie statală proprie şi independentă. Dintre aceste popoare fac parte şi cele din sud-estul Europei care pentru constituirea lor în state naţionale unitare şi independente au dus o luptă susţinută în tot decursul secolului al XIX-lea şi în primul pătrar al secolului al XX-lea.
În a doua jumătate a secolului al XIX-lea din punct de vedere politic Peninsula Balcanică era sub dominaţia Austro-Ungariei şi Turciei. Dar pe teritoriul balcanic se încrucişau şi interesele altor mari puteri, în primul rînd Rusia, în marele diferend diplomatic şi politic care a primit în istorie numele de „chestiunea orientală“ [1]. In această situaţie, popoarele balcanice căutau să-şi asigure sprijinul şi colaborarea reciprocă, avantajate fiind şi de faptul că ele aveau obiective comune ca: lupta contra dominaţiei otomane şi habsburgice; aplicarea dreptului la autodeterminare a fiecărei naţiuni (dreptul la o existenţă de stat independentă); constituirea statelor naţionale unitare; coordonarea liniei politice comune faţă de poziţia marilor puteri în sud-estul Europei şi îndeosebi pentru a neutraliza acţiunile Turciei şi Austro-Ungariei.

După Congresul de la Berlin din 1878, infiltrarea economică şi politică a Austro-Ungariei în Peninsula Balcanică se face simţită. Acestei infiltrări nu-i scapă Bosnia şi Herţegovina, ce sînt acum sub administraţia monarhiei dualiste, Bulgaria, Muntenegru, dar mai ales Serbia [2], care, expusă presiunii austro-ungare, era în mod necesar obligată să caute un suport de rezistenţă în colaborarea balcanică. Perioada de supremaţie austro-ungară în Serbia după 1878, înfrîngerea gravă în 1885, participarea pasivă la criza orientală (1897), scăderea prestigiului ei în mişcarea iugoslavă, crizele politice interioare şi loviturile de stat — toate cereau o·activizare a politicii naţionale. Dar aceasta nu era posibilă decît cu sprijinul altor popoare balcanice pentru a rezista monarhiei dualiste. De aceea în programul tuturor partidelor politice din anii '80 se află ideea alianţei balcanice. O găsim la şeful Partidului radical, Nikola

---

[1] D. Djordjević, *La Société „L'Alliance des Peuples des Balkans“ en Serbie en 1890—1891. Contribution à l'histoire des Alliances Balkaniques*, în *Balkan Studies*, 4 (1963), nr. 1, p. 137.
[2] N. Ciachir, *România în sud-estul Europei*, Bucureşti, 1968, p. 192—195.

Pašić, ca şi la o serie de alţi politicieni sîrbi: Milovan Dj. Milovanović, Milan Piroćanac, Vladimir Karić şi Stojan Novaković [3].

În primăvara anului 1891 ideea alianţei popoarelor balcanice a fost îmbrăţişată şi de studenţimea sîrbă şi română. Societatea *Obilić* a studenţilor sîrbi din Belgrad trimite studenţilor români o scrisoare prin care-i anunţă că, în prima zi de Paşti a anului în curs, studenţii sîrbi vor veni pe pămîntul României pentru „afirmarea solidarităţii naţionale a celor două state amice" [4]. La această scrisoare, studenţii celor două universităţi româneşti, din Iaşi şi Bucureşti, constituiţi din anul 1880 în *Asociaţia generală a studenţilor din România* [5], răspund printr-o moţiune prezentată adunării lor din 9/21 aprilie 1891 de studentul Simion Mehedinţi. În ea se arată că studenţii sîrbi sînt aşteptaţi „pentru afirmarea solidarităţii celor două generaţii tinere pentru cultura lor naţională" [6], întîlnirea fixîndu-se să aibă loc la Turnu Severin [7].

Ziarul „Odjek" (Răsunetul) din Belgrad, publicînd moţiunea studenţilor români, spera că întîlnirea de la Turnu Severin va strînge şi mai mult legăturile de prietenie dintre viitorii conducători ai celor două ţări. Ziarul remarca chiar interesele comune ale Serbiei şi României din această perioadă, afirmînd că mai ales starea românilor şi a sîrbilor din Austro-Ungaria este de natură a întări pentru totdeauna solidaritatea dintre cele două popoare [8]. În acest sens, după unanimele manifestaţii de simpatie la întîlnirea studenţilor sîrbi şi români de la Turnu Severin (20—30 aprilie st. v. 1891), s-a elaborat o scurtă moţiune în care se insistă asupra îndatoririi reciproce a românilor şi sîrbilor din regate de a da ajutor material şi moral fraţilor din Austro-Ungaria în lupta lor pentru libertate naţională [9]. Moţiunea exprimă şi dorinţa ca între popoarele slave şi românii din Austro-Ungaria să se stabilească o înţelegere care să ducă la o acţiune comună [10].

La întrunirea de la Turnu Severin s-a discutat îndeosebi, sub ce formă să se realizeze înţelegerea româno-sîrbă, ca şi cea balcanică. Multe propuneri în acest sens a făcut viitorul geograf Simion Mehedinţi ca şi unele din cadrele didactice care se aflau în fruntea celor două delegaţii de studenţi. Astfel, profesorul universitar din Belgrad Al. Antonović arăta în discursul său că românii şi sîrbii sînt iniţiatorii unirii popoarelor mici, solicitînd şi de la alte popoare acest lucru şi afirmînd că solidaritatea şi frăţia româno-sîrbă este un fapt împlinit [11]. Profesorul ieşean I. Tanoviceanu,

---

[3] D. Djordjević, *op. cit.*, p. 140—147; idem, *Révolutions nationales des Peuples Balkaniques 1804—1914,* Belgrad, 1965, p. 177—178; idem, *Les Yugoslaves au XIXe et au XXe* s., în *Actes du premier Congrès international des Études Balkaniques et sud-est Européennes,* vol. III, Sofia, 1969, p. 117—130; L. S. Stavrianos, *Balkan Federation,* Connecticut, 1964, p. 133—163.

[4] *Gazeta Transilvaniei,* nr. 82 din 11/23 aprilie 1891, p. 3.

[5] *Tribuna,* nr. 224 din 8/20 octombrie 1891, p. 895; C. N. Velichi, *Dezvoltarea Universităţii din Bucureşti de la înfiinţarea ei şi pînă la primul război mondial (1864—1918),* în *Studii,* 17 (1964), nr. 6, p. 1280—1281.

[6] *Gazeta Transilvaniei,* nr. 82 din 11/23 aprilie 1891, p. 3.

[7] *Ibidem,* nr. 85 din 14/26 aprilie 1891, p. 2.

[8] *Ibidem,* nr. 91 din 21 aprilie/3 mai 1891, p. 2.

[9] De altfel *Asociaţia generală a studenţilor din România* va edita în acest an la Bucureşti un memoriu destinat opiniei publice europene cu titlul: *Memoriul studenţilor universitari români privitor la situaţiunea românilor din Transilvania şi Ungaria.*

[10] *Gazeta Transilvaniei,* nr. 92 din 25 aprilie/7 mai 1891, p. 2.

[11] *Tribuna,* nr. 95 din 27 aprilie/9 mai 1891, p. 378.

care alături de istoricul V. A. Urechea se afla în fruntea delegației de studenți români [12], afirmă în legătură cu alianța balcanică: „Un lucru ne poate scăpa de răul, care ne bîntuie, unirea noastră a tuturor în lupta contra celor mari, oricare ar fi dînșii. Pericolul acum nu vine din partea turcilor, acum el pornește de la popoarele zise civilizate, ba chiar frați ai noștri. Luptăm și vom ajunge la formarea confederației, luptăm și vom avea respectul în areopagul european, căci altmintrelea vom ajunge a fi tratați ca niște paria" [13].

Declarația finală a studenților români și sîrbi întruniți la Turnu Severin, chiar dacă nu precizează acțiunile lor concrete, conține totuși intențiile acestora de a începe lupta „contra prejudecăților sădite în inima unor neamuri", pentru a realiza adevărata înfrățire a popoarelor, bazată pe interesele lor social-economice și credința că „numai confederația balcanică va face să ajungem la realizarea acestui ideal" [14]. Atare acțiune nu rămîne fără ecou în sînul românilor și sîrbilor ca și la alte popoare din Balcani. Ea va fi salutată de studenții sîrbi care studiau la Budapesta, de Joanović — președintele Societății pentru „Confederația Balcanică" din Belgrad [15] și de studenții români din Viena, Graz și Budapesta [16]. Comentînd pe marginea întîlnirii studenților români și sîrbi de la Turnu Severin, George Bogdan-Duică într-o corespondență trimisă din București ziarului „Tribuna" la Sibiu arăta: „Ideea confederației balcanice n-a fost singura înscrisă în programul tineretului român și sîrb; și, drept vorbind, această idee atît de norocită [fericită], scutul acesta împotriva lăcomiei marilor împărății, va fi mai greu de realizat, decît ar dori să fie toți oamenii cu dragoste de independența statelor balcanice și de scuturarea oricărei influențe străine. Peninsula Balcanică se află într-un proces de alcătuiri nou întemeiate pe granițele naționale, ce în veacul acesta toate națiile nisuesc [năzuiesc] a și le trage... și aceste fapte sînt dovadă, că poate multă vreme încă confederația balcanică va rămîne o idee. Și a fost bine ca ea să fie dată entuziasmului tineresc, pentru ca el să o poarte mai cu înlesnire în curentele poporale. Înfrățirea în vederea acestei idei trebuia să-și caute sprijin in forța națiilor și aceasta s-a aflat, că nu este numai a țărilor oficiale sîrbă și română, ci a națiilor, a sîrbilor și românilor de pretutindenea; o idee, pe care o găsim de altfel chiar și la patrioții unguri de la 1848—49, care asemenea vorbeau de o confederație carpato-balcanică. Și așa trebuia să se vorbească și de asupritul popor român și sîrb din Ungaria și Ardeal" [17].

O interesantă propunere legată de întrunirea de la Turnu Severin se face și în paginile ziarului românesc de limbă franceză „Bucarest". Autorul articolului *Les Etudiants* este de părere că la aceste întruniri care au fost organizate pentru prima dată în Balcani de România, să participe și studenții maghiari, care întorși acasă ar pleda pentru rezolvarea problemei naționale din Transilvania [18], precum și din restul monarhiei dualiste.

În această atmosferă de apropiere s-a încercat în Serbia în anii 1890—1891 fondarea Societății *Alianța popoarelor din Balcani*, care în comun cu o societate ana-

---

[12] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 93 din 26 aprilie/8 mai 1891, p. 2.
[13] *Tribuna*, nr. 95 din 27 aprilie/9 mai 1891, p. 378.
[14] *Ibidem*.
[15] Probabil un comitet local al Societății *Alianța popoarelor din Balcani*.
[16] *Tribuna*, nr. 95 din 27 aprilie/9 mai 1891, p. 378.
[17] *Ibidem*, nr. 104 din 8/20 mai 1891, p. 413.
[18] *Bucarest*, nr. 480 din 10/22 septembrie 1891, p. 1.

logă din Atena ar fi pus bazele unei activităţi ce de pe terenul cultural ar fi trecut la cel politic. Societatea ateniană, intitulată *Confederaţia orientală*, fusese fondată în anul 1884 de generalul grec D. N. Botzaris în scopul alianţei popoarelor balcanice pentru a-şi păstra independenţa. Ea era în raport cu suveranul Muntenegrului prinţul Nicolae, cu Partidul liberal din România, condus de I. C. Brătianu şi cu Zaharia Stojanov preşedintele Adunării naţionale din Bulgaria. Societatea a intrat în legătură şi cu Jovan Ristić, care a promis să fondeze o societate analogă la prima ocazie favorabilă [19]. Dar ajuns regent al Serbiei, după cum remarca ziarul vienez „Neue Freie Presse", Ristić a renunţat la acţiunile sale anterioare [20].

Promotorul creării unei societăţi analoge în Serbia, care să cuprindă o alianţă a tuturor popoarelor din Balcani pentru a rezista presiunii marilor puteri, este acuma deputatul radical Dimitrije Katić — preşedintele Adunării naţionale sîrbeşti. În acest scop a programat pentru data de 19/31 mai 1891 un mare miting la Jagodina unde să pună bazele acestei societăţi [21]. În scrisoarea sa de convocare adresată confraţilor din Partidul radical, Katić arăta că „secoli întregi de-a rîndul popoarele balcanice jertfesc sîngele lor, dar totdeauna numai pentru fericirea străină" şi că încercările făcute pînă acum şi nereuşite nu pot să descurajeze o lucrare bine organizată spre realizarea ideii alianţei balcanice [22].

Dar Nikola Pašić, devenit acum prim-ministru, deci om de stat responsabil, s-a opus acţiunii lui Katić, trimiţîndu-l pe ministrul său de externe la Svilajnac (unde se găsea Katić), pentru a contramanda de teama complicaţiilor externe mitingul de la Jagodina [23]. Astfel că mitingul din 19/31 mai 1891 n-a mai avut loc, după ştirile presei româneşti el fiind amînat [24].

Totuşi, Katić, încurajat de o parte a presei sîrbe [25], ca şi de acţiunile studenţilor români şi sîrbi şi de vizita la Belgrad în mai 1891 [26] a fostului prim-ministru al Greciei, Tricupis — un adept al „înfrăţirii tuturor naţiunilor balcanice" [27] —, n-a renunţat la realizarea planului său.

Prezent la banchetele şi recepţiile ce s-au dat de fruntaşii politici sîrbi în onoarea expremierului grec Tricupis cu ocazia vizitei sale în Serbia [28], unde s-au ţinut nume-

---

[19] D. Djordjević, *La Société* ..., p. 147—148; L. S. Stavrianos, *op. cit.*, p. 150.
[20] Cf. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 127 din 7/19 iunie 1891, p. 2.
[21] D. Djordjević, *La Société* ..., p. 149; *Bucarest*, nr. 397 din 24 mai/5 iunie 1891, p. 1.
[22] D. Djordjević, *La Société* ..., p. 149; *Tribuna*, nr. 118 din 25 mai/6 iunie 1891, p. 469.
[23] D. Djordjević, *La Société* ..., p. 149—151; *Tribuna*, nr. 117 din 24 mai/5 iunie 1891, p. 465.
[24] *Bucarest*, nr. 397 din 24 mai/5 iunie 1891, p. 1; *Tribuna*, nr. 118 din 25 mai/6 iunie 1891, p. 469.
[25] D. Djordjević, *La Société* ..., p. 151.
[26] *Ibidem*, p. 146.
[27] *Tribuna*, nr. 130 din 9/21 iunie 1891, p. 517.
[28] Ca şi în cazul mitingului de la Jagodina, se pare că guvernul sîrbesc a căutat să evite un conflict extern cu ocazia vizitei expremierului grec la Belgrad, combătînd afirmaţiile că Tricupis ar fi făcut voiajul său politic pentru ideea formării alianţei balcanice, care n-ar fi la ordinea zilei. Dovedind bună chibzuială şi corectitudine în problema alianţei balcanice, cum remarca ziarul „Politische Correspondenz" guvernul sîrbesc nu poate nega „că între popoarele balcanice există interese comune, iar cultivarea leală a acestei solidarităţi nu poate veni în conflict cu interesele păcii europene" (cf. *Tribuna*, 1891, nr. 136 şi 138).

roase discursuri pentru solidaritatea tuturor popoarelor balcanice[29]. Katić a publicat o serie de articole în ziarul „Dnevni List" (Foaia zilnică), în care pledează cu toată căldura pentru realizarea acestei idei[30]. El fondează şi înregistrează Societatea *Alianţa popoarelor din Balcani,* trimiţînd statutele ei prietenilor săi, recomandîndu-le să creeze comitete locale[31] şi informînd totodată *Confederaţia orientală* din Atena despre acţiunile sale[32].

Conform statutului elaborat de Katić, se prevedea în articolul prim că numita „Societate de alianţă a popoarelor din Balcani" cuprinde pe sîrbi, greci, români, bulgari şi albanezi. Scopul ei era de a acţiona prin toate mijloacele admise de lege, nu numai pentru a preveni şi înlătura conflictele şi ostilităţile între popoarele amintite, ci şi pentru a realiza alianţa acestor popoare bazîndu-se pe egalitatea lor naţională, religioasă şi politică (art. 2). Societatea urmă să dezvolte atare idei prin mitinguri, reuniuni, conferinţe publice şi cărţi „răspîndind dragostea, fraternitatea şi înţelegerea" între popoarele amintite şi îndepărtînd tot ceea ce ar submina alianţa şi ar semăna discordie între ele (art. 3). Membrii societăţii erau repartizaţi în „membri binefăcători" (oameni de stat, savanţi şi scriitori), care ar propaga ideile expuse în program; în membri fondatori şi membri ordinari, după cuantumul aportului material oferit societăţii (art. 5—10). Schema de organizare cuprindea comitete locale şi Comitetul Central. Pînă la convocarea adunării generale fixată la data de 20 iulie 1891, Comitetul de la Svilajnac exercita funcţia de Comitet Central (art. 17). Adunarea generală trebuia să decidă intrarea în legături şi în colaborare cu societăţi analoge, existente în ţările balcanice (art. 18), dată fiind bineînţeles colaborarea cu societatea din Atena[33].

Mitingul proiectat pentru 20 iulie 1891 n-a mai avut nici el loc. Mişcarea părea că se va stinge. Dar acţiunea n-a rămas fără ecou, pentru că planul lui Katić este reluat tot la Svilajnac, unde comitetul local gira funcţia de Comitet Central al Societăţii *Alianţa Popoarelor din Balcani*[34].

Comitetul de la Svilajnac îşi începe activitatea de sine stătătoare prin publicarea unui apel în care se arată că: „Pentru toate popoarele balcanice a sosit un moment politic serios. Pe toate le ameninţă pericolul atît pe terenul politic, cît şi economic. Şi pentru ce? — Pentru că jur împrejur sîntem înconjuraţi de puteri mari, pe cînd dintre noi chiar şi cel mai puternic stat abia numără 6 milioane de suflete. Asemeni puteri mici la nici un caz nu pot dezvolta o forţă, cu care să poată rezista faţă cu marile puteri. Ne bat de toate părţile, cînd în privinţa politică, cînd în cea economică. Fiecare dintre noi se nisuesce [străduieşte] a se apăra numai cu puterea proprie; dar în zadar. Popoarele balcanice însă sînt stăpîne peste soarta lor; ele au încă timp de a se mîntui, dar acest timp nu li este iertat să-l neglijeze. Este în joc

---

29 *Tribuna,* nr. 128 din 7/19 iunie 1891, p. 509.

30 *Gazeta Transilvaniei,* nr. 139 din 22 iunie/4 iulie 1891, p. 2.

31 Probabil sub influenţa acţiunii lui Katić, studenţimea sîrbă din Belgrad s-a organizat într-o societate intitulată *Proteča* (Înaintemergătorul) cu scopul de „a mijloci cunoaşterea reciprocă a popoarelor balcanice şi apropierea între sine a tinerimei din Balcani, ca astfel să se pună bazele unei lucrări comune pe tărîmul cultural şi politic, toate în vederea unei *confederaţiuni între popoarele balcanice*" (cf. *Gazeta Transilvaniei,* 1891, nr. 153 şi 156).

32 D. Djordjević, *La Société . . .,* p. 151—152.

33 *Ibidem,* p. 152.

34 *Ibidem,* p. 151—152.

existenţa lor politică şi economică. Numai unirea puterilor poate să mîntuiască popoarele balcanice de sigura perire"[35].

La 14 septembrie 1891 Comitetul Central din Svilajnac publică statutul schimbat, completat şi amplificat al noii societăţi[36], elaborat de Atanasije Vučković[37] — directorul gimnaziului din localitate. În el se subliniază „salvgardarea independenţei politice a fiecărui popor din Balcani prin forţe unite" (art. 2) şi se adaugă că „se va veghea mutual la interesele economice şi salvgardarea independenţei economice". Pentru mai multă siguranţă s-a lansat un apel la *Liga internaţională pentru pace* pentru ca „chestiunea alianţei popoarelor din Balcani să fie deopotrivă şi corect înţeleasă de toţi membrii Parlamentelor din Europa" (art. 3)[38].

Faţă de statutul elaborat de Katić, noul statut al Societăţii de la Svilajnac „ar avea să cuprindă într-o unitate politică pe Serbia, România, Grecia, Bulgaria, Albania şi pe Turcia, în scopul de a cultiva între popoarele acestor state concordia şi amiciţia"[39]. Societatea urma să editeze un ziar propriu şi să aibă membri fondatori, ordinari şi onorari în toate părţile Peninsulei Balcanice[40]. Dar spre deosebire de acţiunea lui Katić care se orienta spre Balcani, gruparea de la Svilajnac lărgeşte cadrul acţiunii, căutînd să antreneze pentru alianţă şi popoarele din monarhia austro-ungară. Cu data de 12 iulie 1891 este expediată din Svilajnac o scrisoare cu antet în limba sîrbă adresată omului politic din Banat, preşedintele Partidului Naţional Român din Transilvania — Vincenţiu Babeş (fig. 1—2)[41]. Scrisoarea de la Svilajnac[42] (pe care o dăm anexat în traducere românească) pleacă de la faptul cunoscut că în Peninsula Balcanică şi în Austro-Ungaria trăiesc o serie de popoare mici care datorită certurilor dintre ele nu se pot apăra în faţa presiunilor marilor puteri. „Dar de atare boală periculoasă, care necontenit înnăbuşe aceste popoare — se arată în scrisoare — ele nu se vor putea salva altfel decît prin propagarea şi înfăptuirea în cea mai mare măsură în rîndurile lor a: *egalităţii politice, naţionale şi religioase*".

În speranţa că o asemenea societate ca *Uniunea popoarelor balcanice* din Svilajnac va lua fiinţă şi în Austro-Ungaria, scrisoarea condiţionează realizarea ei de respectarea egalei îndreptăţiri politice, naţionale şi religioase a tuturor popoarelor asociate. Ea propune „ceea ce este mai important, ca în însăşi Pesta să se înfiinţeze o asociaţie cu acest ţel, în care să intre ca membri, patrioţi dintre: români, maghiari,

---

35 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 168 din 30 iulie/11 august 1891, p. 2; *Tribuna*, nr. 172 din 2/14 august 1891, p. 685.

36 D. Djordjević, *La Société* ..., p. 153.

37 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 179 din 14/26 august 1891, p. 1.

38 D. Djordjević, *La Société* ..., p. 153.

39 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 179 din 14/26 august 1891, p. 1. Dintre ţările amintite de „Gazeta Transilvaniei", Albania nu constituia încă un stat independent, el se va declara abia în anul 1912. Relatarea ziarului braşovean aminteşte şi de Turcia, spre deosebire de antetul scrisorii-apel de la Svilajnac şi de legenda sigiliului societăţii în care nu se specifică şi poporul turc.

40 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 179 din 14/26 august 1891, p. 1.

41 Arhiva lui Vincenţiu Babeş (în posesia prof. univ. Mihail Dan, Cluj); supra, p. 355—364.

42 Cu ocazia primului Congres internaţional de studii balcanice şi sud-est europene ce a avut loc la Sofia între 26 august — 1 septembrie 1966, prof. univ. Mihail Dan în intervenţia sa pe marginea raportului lui Dimitrije Djordjević, *Les Yugoslaves au XIXe et au XXe s.*, face o primă prezentare a acestui document (cf. *Actes du premier Congrès international des Etudes Balkaniques et sud-est Européennes*, vol. III, Sofia, 1969, p. 201—202.

sîrbi, croaţi şi slovaci". O astfel de societate centrală la Pesta — arată scrisoarea — ar putea edita un organ de presă în limbile tuturor popoarelor din Ungaria, ceea ce ar influenţa crearea unei societăţi asemănătoare şi la Viena.

Pentru toate acestea, scrisoarea de la Svilajnac îi cerea lui Vincenţiu Babeş să ia asupra sa în chip privat organizarea unei astfel de societăţi, trimiţîndu-i în acest scop şi un exemplar din „proiectul de statut al societăţii pentru apropierea şi cunoaşterea reciprocă a popoarelor balcanice"[43]. Scrisoarea purtînd semnătura preşedintelui societăţii *Uniunea popoarelor balcanice*, Atanasije Vučković, a membrilor Dragoljub C. Ilić, Alexe Milčić, Milutin Stojčević, Pera Pavlović ş.a., ca şi sigiliul acesteia, solicită în încheiere un răspuns din partea lui Vincenţiu Babeş. Cunoscut în cercurile sîrbeşti ca un luptător pentru drepturile naţionalităţilor din monarhia austro-ungară, ca şi pentru influenţa sa politică — cum remarca scrisoarea-apel de la Svilajnac —, nu ne surprinde încercarea de colaborare cu Vincenţiu Babeş (1821—1907), personalitate politică proeminentă a românilor transilvăneni, a cărui concepţie se răzima pe activismul politic. El se face remarcat încă la 1861 în Dieta de la Pesta, prin lupta sa în favoarea autonomiei Transilvaniei. În anii următori pactului dualist, ridică glasul cu îndrăzneală împotriva compromisului (în coloanele ziarului „Albina" înfiinţat de Babeş în 1866, în Parlament şi cu alte ocazii), socotit cu deplină dreptate un instrument politic de asuprire naţională şi socială. Babeş revendica pentru românii din monarhie ca şi pentru celelalte naţionalităţi asuprite egalitatea totală în drepturi şi excluderea oricărei discriminări.

Nu se ştie ce a răspuns Vincenţiu Babeş la scrisoarea-apel de la Svilajnac; dar ştim dintr-o scrisoare a lui adresată din Budapesta la 3/15 ianuarie 1891 lui George Pop de Băseşti că în şedinţele Comitetului Central al Partidului Naţional Român din Transilvania (9—10 ianuarie 1891), s-a luat o hotărîre importantă cu privire la iniţierea unor lupte comune cu celelalte naţionalităţi din monarhie împotriva oprimării naţionale. „Fără concluse — remarcă Babeş în scrisoarea sa către George Pop de Băseşti — dar din dorinţa comună am fost eu însărcinat, să mă pun în contingere cu corifeii celorlalte naţionalităţi, în scopul d'a inaugura o luptă comună"[44]. Dar se pare că n-a acţionat în această direcţie, deoarece cariera politică a lui Vincenţiu Babeş încetează la sfîrşitul anului 1891. Probabil că Babeş n-a acţionat nici în sensul propunerilor de la Svilajnac.

Cu toată simpatia manifestată de presa românească din Transilvania faţă de ideea alianţei balcanice[45], încercarea de colaborare a sîrbilor din regat cu românii transilvăneni din anul 1891 n-a reuşit. Dar rămîne incontestabil faptul că prin asemenea încercare, acţiunea lui Katić s-a continuat şi în afara Peninsulei Balcanice, lărgindu-se planul acţiunii către Europa centrală, incluzînd şi pe patrioţii unguri care erau pentru egala îndreptăţire a tuturor popoarelor din Ungaria. Probabil că unul din aceştia va fi fost Mocsáry Lajos (1826—1916), fruntaşul aripii de stînga a burgheziei maghiare, care s-a apropiat de înţelegerea revendicărilor naţiunilor asuprite, de-

---

[43] Pînă în prezent acest proiect nu a putut fi găsit.
[44] Biblioteca Universitară Cluj. Colecţia Fr. Hossu-Longin. Corespondenţa Gh. Pop de Băseşti, vol. I, p. 12—13.
[45] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 95 din 28 aprilie/10 mai 1891, p. 1; *Tribuna*, 1891, nr. 104, 189 şi 205.

Господине

Fig. 1. — Prima pagină a scrisorii—apel trimisă la 12 iulie 1891 de Societatea *Uniunea popoarelor balcanice* din Svilajnac lui Vincențiu Babeș

mascînd, în calitate de deputat în parlament, politica nejustă a claselor conducătoare maghiare faţă de naţionalităţi [46].

Colaborarea româno-sîrbă s-a conturat însă cu mai mare reuşită în cadrul monarhiei austro-ungare. Interesele comune, aceleaşi scopuri, făceau colaborarea naţionalităţilor din cadrul monarhiei un fapt explicabil. La început neorganizată, se va profita de toate ocaziile pentru realizarea unei colaborări organizate şi pentru a o pune pe picioarele unui organism politic comun. Această colaborare politică pentru care au militat românii, sîrbii şi slovacii începută încă în deceniul şase al secolului al XIX-lea, a culminat cu Congresul naţionalităţilor din 10 august 1895, ce a însemnat un reviriment în viaţa popoarelor asuprite din Austro-Ungaria [47].

Societatea de la Svilajnac îşi continua activitatea începută, străduindu-se să organizeze şi o adunare generală sau un congres cu participarea delegaţiilor popoarelor balcanice pentru alegerea unui Comitet comun [48]. Prima adunare de acest fel a Societăţii este anunţată însă contradictoriu, la 23 august 1891 („Le Memorial Diplomatique") [49], la 31 august 1891 („Gazeta Transilvaniei") [50] şi la 4 septembrie 1891 („Tribuna") [51] probabil stil nou, tot la Jagodina. Cert este că — după informaţiile ziarelor româneşti — comitetele locale sîrbeşti [52] pentru propaganda alianţei popoarelor balcanice au ţinut la sfîrşitul lunii septembrie — începutul lunii octombrie 1891 la Jagodina o adunare care a votat statutele Societăţii, proclamînd ca scop al ei „nisuinţa [străduinţa] de a convinge pe toate popoarele balcanice, că interesul lor comun pretinde înfiinţarea confederaţiei" şi ca principii fundamentale: păstrarea neatîrnării tuturor statelor aliate; promovarea comună a intereselor economice şi egalitatea naţională şi confesională [53]. Noul Comitet Central care şi-a început activitatea se pare la Belgrad (prin mijloace legale, morale şi culturale, cum declara) [54], avea în frunte pe deputatul Djoka Angelković, un prieten intim al lui Katić [55].

Tentativa de creare a unei societăţi care să cuprindă alianţa popoarelor din Balcani în anii 1890—1891 a întîlnit o susţinere notabilă şi simpatiile opiniei publice sîrbeşti ale epocii. Aceasta era expresia mediilor politice şi intelectuale ale societăţii sîrbe care tindeau tot mai mult la afirmarea independenţei politice şi economice [56]. A întîlnit şi simpatiile opiniei publice din restul ţărilor balcanice; dar pînă la participarea concretă a tuturor popoarelor din Balcani se pare că nu s-a ajuns. În România spre exemplu, în afară de tineretul studenţesc, alte medii politice nu

---

[46] A se vedea A. Bunea, *Aspecte din lupta politică a burgheziei române din Transilvania în anii 1887—1891. Mocsáry Lajos*, în *Studia*, IV (1960), fasc. 1, p. 135—156.

[47] Şt. Pascu, *Relations roumano-slovaques dans la dernière décennie du XIXe* siècle, în *RevRHist*, VII (1968), nr. 3, p. 385—396; idem, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 199—208.

[48] *Tribuna*, nr. 180 din 14/26 august 1891, p. 717.

[49] Cf. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 172 din 3/15 august 1891, p. 2.

[50] *Ibidem*, nr. 179 din 14/26 august 1891, p. 1.

[51] *Tribuna*, nr. 180 din 14/26 august 1891, p. 717.

[52] Existau asemenea comitete sau secţiuni la Niš, Gornji-Milanovac etc. (cf. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 179 din 14/26 august 1891, p. 1).

[53] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 223 din 8/20 octombrie 1891, p. 1.

[54] *Ibidem*, nr. 227 din 12/24 octombrie 1891, p. 1—2.

[55] *Tribuna*, nr. 218 din 1/13 octombrie 1891, p. 871.

[56] D. Djordjević, *La Société* . . ., p. 153.

Fig. 2. — A doua pagină a scrisorii—apel de la Svilajnac

au luat parte considerabilă la agitaţiile pentru scopurile şi idealurile alianţei balcanice [57]. Într-un interviu acordat ziarului grec din Atena „Akropolis", Constantin Boerescu, preşedintele Senatului român, arăta că el nu priveşte cu duşmănie alianţa balcanică, „dar o ţine de prea timpuriu" [58]. Aceeaşi atitudine manifesta organul liberal-conservatorilor din România, ziarul „Naţionalul" cînd caută să lămurească într-un articol dacă atare alianţă a popoarelor balcanice e realizabilă şi folositoare. „Pentru micile state din Balcani — se arată în articol — o confederaţie ar fi cel mai mare folos; ele s-ar emancipa de vătămătoarea înrîurire politică a marilor state europene şi ar scăpa de exploatarea lor economică"; dar după aprecierea articolului, ea nu s-ar fi putut realiza în condiţiile de atunci. „Aceasta nu înseamnă însă — încheie articolul — că ideea nu s-ar putea realiza cîndva; de aceea propaganda în favoarea ei nu se poate considera ca inutilă" [59].

Studenţimea română, care accentuase încă la întrunirea de la Turnu Severin necesitatea unirii micilor state balcanice contra pericolelor ce le ameninţă din partea marilor puteri, nu abandonează această idee. Constituiţi în *Asociaţia generală a studenţilor din România* cu scopul de a dezvolta şi a întreţine spiritul de colegialitate şi solidaritate între studenţi; de a discuta chestiuni privitoare la învăţămînt, ştiinţă, istorie, literatură şi economie naţională, făceau acest lucru în cadrul unor congrese studenţeşti anuale, ţinute alternativ în diferite oraşe la nord şi sud de Milcov [60]. La un asemenea congres, cel de-al doisprezecelea, ţinut în septembrie 1891 la Giurgiu, studenţimea română invitînd pe studenţii sîrbi, greci şi bulgari, aduce în discuţie iarăşi problema alianţei balcanice [61]. Discuţia asupra alianţei balcanice la congresul de la Giurgiu n-a avut însă un fond politic, ea mărginindu-se „la o platonică înfrăţire, care n-are să supere nici pe un bărbat de stat al ţărilor balcanice" [62].

Înţelegerea popoarelor balcanice era o manieră de a se emancipa economiceşte şi politiceşte de sub influenţa marilor puteri europene, de a-şi apăra împreună libertatea şi independenţa naţională. Această înţelegere era şi un mijloc de a rezolva în spirit amiabil problema partajului teritoriilor balcanice cu ocazia lichidării „chestiunii orientale". Prea slabe pentru a afla o soluţie la aceste probleme fiecare în particular, statele balcanice nu puteau s-o facă decît de comun acord. De aceea, ideea alianţei lor manifestată printr-o diversitate de planuri, ca rezultat iminent al condiţiilor politice, a fost actuală — progresistă în a doua jumătate a secolului al

---

[57] O încercare mai veche de creare a unei alianţe a popoarelor balcanice se pare că a făcut la anul 1879 prinţul Grigore Sturza, după cum scrie Alexandru Beldiman în ziarul „Liberté Roumaine" (cf. *Tribuna*, nr. 206 din 17/29 septembrie 1891, p. 822).

[58] Cf. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 170 din 1/13 august 1891, p. 1.

[59] *Ibidem*, nr. 203 din 13/25 septembrie 1891, p. 3.

[60] *Tribuna*, nr. 224 din 8/20 octombrie 1891, p. 895; C. N. Velichi, *Dezvoltarea Universităţii din Bucureşti de la înfiinţarea ei şi pînă la primul război mondial (1864—1918)*, în *Studii*, 17 (1964), nr. 6, p. 1280—1281.

[61] *Tribuna*, nr. 189 din 25 august/6 septembrie 1891, p. 753.

[62] *Ibidem*, nr. 205 din 14/26 septembrie 1891, p. 817.

XIX-lea [63], cînd popoarele din Europa centrală şi sud-estică luptau pentru formarea sau desăvîrşirea statelor naţionale independente şi apărarea acestei independenţe.

MIHAIL DAN — NICOLAE CORDOŞ

ANEXĂ

[Antet:]

Sîrbi, bulgari, albanezi, români, greci

Salvarea popoarelor balc[anice] de pieirea lor stă în Uniunea bal[canică].

Domnule,

Vă este desigur cunoscut faptul că Peninsula Balcanică din punct de vedere etnografic este cu totul asemănătoare cu Austro-Ungaria, căci mulţimea popoarelor mici trăiesc atît în prima cît şi în ultima. Vă este desigur cunoscut şi faptul că certurile dintre aceste mici popoare poate într-o bună zi să le aducă tuturor acestora pieirea definitivă. Dar de atare boală periculoasă, care necontenit înnăbuşe aceste popoare, ele nu se vor putea salva altfel decît prin propagarea şi înfăptuirea în cea mai mare măsură în rîndurile lor a: *egalităţii politice, naţionale şi religioase.*

În acest scop noi am întemeiat o societate pentru uniunea popoarelor balcanice, ale cărei statute Vi le trimitem, în speranţa că dumneavoastră, prin influenţa dumneavoastră politică, veţi face ca să se înfiinţeze societatea pentru egalitatea politică, naţională şi religioasă nu numai în Austro-Ungaria, dar, ceea ce este mai important, ca în însăşi Pesta să se înfiinţeze o asociaţie cu acest ţel, în care să intre ca membri, patrioţi dintre: români, maghiari, sîrbi, croaţi şi slovaci. O astfel de asociaţie centrală în Pesta ar putea edita un organ în toate limbile popoarelor care trăiesc în Ungaria; aceasta fără îndoială ar influenţa şi grăbi înfiinţarea unei alte principale asociaţii pentru cea de a doua jumătate a imperiului.

Atare idee umanitară trebuie să se încetăţenească cît mai curînd la toate popoarele mici, dacă într-adevăr acestea sînt preocupate de existenţa lor. Ele trebuie cît mai curînd să pornească la rezolvarea justă a problemelor lor, dacă nu vor să fie lovite de o mare nenorocire.

Pentru toate acestea este necesar ca în prealabil, să se înfiinţeze organizaţia — asociaţia — fără de care niciodată nu se va ajunge la ţintă.

În acest scop noi ne-am adresa direct patrioţilor diferitelor popoare care trăiesc în Ungaria, dar numele lor nu ne sînt cunoscute şi de aceea sperăm că dumneavoastră veţi prelua asupra dumneavoastră acest pas al nostru.

---

[63] D. Djordjević, *La Société ...*, p. 153; vezi şi intervenţia prof. univ. Mihail Dan pe marginea raportului prezentat de Ferenc Pecze, *Reacţiunea în Ungaria la aspiraţiile trialiste în anii 1870*, la Congresul internaţional de la Bratislava (cf. V. Maciu, *Compromisul austro-ungar din 1867 în discuţia Congresului internaţional de la Bratislava (28 august — 1 septembrie 1967)*, în *Studii*, 20 (1967), nr. 6, p. 1207).

Vă rugăm ca această scrisoare a noastră să o considerați drept o chestiune de natură particulară și să nu o predați în nici un caz publicității pînă ce și la dumneavoastră nu va lua ființă asociația.

În speranța că propunerea noastră va găsi un ecou profund în inima dumneavoastră patriotică, așteptăm răspunsul la această scrisoare a noastră.

12 iulie 1891, [L.S.]* Președintele
Svilajnac societății Uniunii popoarelor balcanice
Atanasije Vučković.

Membri:
Secretar Dragoljub C. Ilić
[Semnătură indescifrabilă] [Semnătură indescifrabilă]
Alexa Milčić
Milutin Stojčević
Pera Pavlović

Trimitem încă un exemplar din *Proiectul de statut al societății pentru apropierea și cunoașterea reciprocă a popoarelor balcanice*. Atan. Vučković.

UNE TENTATIVE DE COLLABORATION POLITIQUE ROUMANO-SERBE EN 1891

(Résumé)

Au XIX-ème siècle la plupart des peuples du sud-est de l'Europe ont gagné leur indépendance nationale. Pour défendre cette indépendance de l'immixtion des grandes puissances, ces peuples, surtout les Serbes et les Grecs, ont fait des diverses projets de collaboration et d'alliance. Un tel plan visant l'alliance des peuples balkaniques a été élaboré par le député radical serbe Dimitrije Katić, qui, pour réaliser une pareille société, a convoqué en 19/31 mai 1891 un grand meeting à Jagodina.

À cause de l'opposition du premier ministre Nikola Pašić, le meeting de Jagodina ne s'est pas tenu; toutefois Katić a fondé la société *L'Alliance des peuples des Balkans*, embrassant des Serbes, des Grecs, des Roumains, des Bulgares et des Albanais, afin de liquider les conflits entre les états balkaniques, ainsi que de créer l'alliance de ces peuples. Le projet de Katić a été repris à Svilajnac en été 1891 par Atanasije Vučković, le directeur du lycée de l'endroit. Les statuts de la nouvelle société, intitulée cette fois *L'union des peuples balkaniques*, se proposaient „la sauvegarde de l'indépendance politique de chaque peuple de Balkans par des forces unies".

Mais à l'encontre de l'action de Katić, qui se dirigea seulement vers les Balkans, le groupement de Svilajnac amplifie le cadre de l'action, cherchant d'entraîner dans l'alliance même les peuples de la monarchie austro-hongroise. Dans ce but, en 12 juillet 1891 est envoyée de Svilajnac une adresse en serbe à l'homme politique de Banat, Vincențiu Babeș, le président du Parti National Roumain de Transylvanie, en lui demandant de militer afin de constituer aussi en Autriche-Hongrie une société similaire, à Peste et puis à Vienne.

Bien que la presse roumaine de Transylvanie ait manifesté la sympathie vis-à-vis de l'idée d'alliance balkanique, l'essai de collaboration des Serbes du royaume serbe avec les roumains transylvains en 1891 n'a pas réussi pour le moment. Mais il reste incontestable que par cette tentative, l'action de Katić a continué même en dehors de la Péninsule Balkanique, vers l'Europe centrale, par l'inclusion des roumains transylvains et des patriotes hongrois qui luttaient pour que tous les peuples d'Hongrie reçoivent des droits égaux.

La collaboration roumano-serbe se réalisera dans les années suivantes, culminant en 1895 avec le Congrès des nationalités d'Autriche-Hongrie, le congrès roumain-serbe-slovaque de 10 août 1895.

* [L.S.]: Sîrbi, români, greci, bulgari și albanezi
Societatea pentru Uniunea popoarelor balcanice din Svilajnac.

MATERIALE PLASTICE ÎN SERVICIUL RESTAURĂRII OBIECTELOR DE MUZEU

Materialele plastice „cu mii de fețe“ nu s-au oprit în fața ușii laboratoarelor de restaurare. Marele număr, proprietățile și posibilitățile multiple de utilizare a lor au pus la dispoziția restauratorilor o serie de preparate și posibilități tehnice noi, despre care în trecut nici nu îndrăzneau să viseze. Ele reprezintă nu numai un înlocuitor al unor materiale considerate clasice, dar și substanțe care permit rezolvarea unei serii de lucrări tehnice speciale în diferite ramuri ale restaurării. Totuși ar fi greșită afirmația că toate problemele pot fi rezolvate cu ajutorul lor și că absolut toate materialele plastice sînt utilizabile în domeniul muzeotehnicii. Din bogatele și variatele sortimente, produse de industria chimică, un număr nu corespunde scopurilor noastre din cauza proprietăților lor; altele nu corespund pentru că prelucrarea lor necesită utilaje speciale și costisitoare. De aceea, una dintre cele mai importante probleme la folosirea materialelor plastice în domeniul muzeotehnicii este tocmai alegerea lor corectă potrivit scopurilor urmărite și utilizarea lor rațională.

Lucrarea de față — în mod firesc — nu poate aborda toate problemele și epuiza toate posibilitățile legate de folosirea în scopul restaurării a materialelor plastice, care este azi un domeniu atît de vast, încît solicită o sinteză mai amplă. Credem totuși necesară prezentarea unor materiale și procedee deosebit de valoroase, introduse la noi în ultimii ani, care au dat rezultate foarte bune. Înainte de a începe descrierea acestora, menționăm cîteva generalități despre caracteristica și proprietățile materialelor plastice.

Se numesc *materiale plastice* acele substanțe organice semi-sintetice și sintetice care fac parte din familia macromoleculelor, și își schimbă forma sub influența acțiunii exterioare (temperatură, presiune, întindere) și care își păstrează forma după înlăturarea acțiunii. *Macromoleculele* sînt rezultatul unor procese chimice în care unități moleculare de aceeași natură sau de natură diferită participă la reacții care se repetă în mod identic, de un număr foarte mare de ori, numite polireacții. Pe cînd într-o moleculă normală se leagă circa două mii de atomi, într-o macromoleculă se leagă șase sute de mii sau chiar mai mulți atomi. Deci macromoleculele sînt molecule cu dimensiuni foarte mari, totuși o macromoleculă este numai a milioana parte dintr-un șnur de 1 mm grosime și 50 cm lungime.

Cu privire la *structura* lor, compușii macromoleculari se pot împărți în două mari grupe:

— compuşi liniari (numiţi şi filiformi sau cu catenă liniară), care au molecule independente din punct de vedere geometric, cu lungimea mult mai mare decît lăţimea, unite cu legături chimice în lanţuri lungi, sub formă de fire

— compuşi tridimensionali care au moleculele prinse într-o reţea spaţială, forma rezultantă fiind cea a unei plase (formă reticulară).

Între aceste tipuri de structuri există o serie de structuri intermediare, constituite de acei compuşi care au iniţial molecule liniare, dar în urma unui proces chimic se stabilesc legături între aceste molecule, numite legături sau catene încrucişate, care le conferă o structură tridimensională (fig. 1).

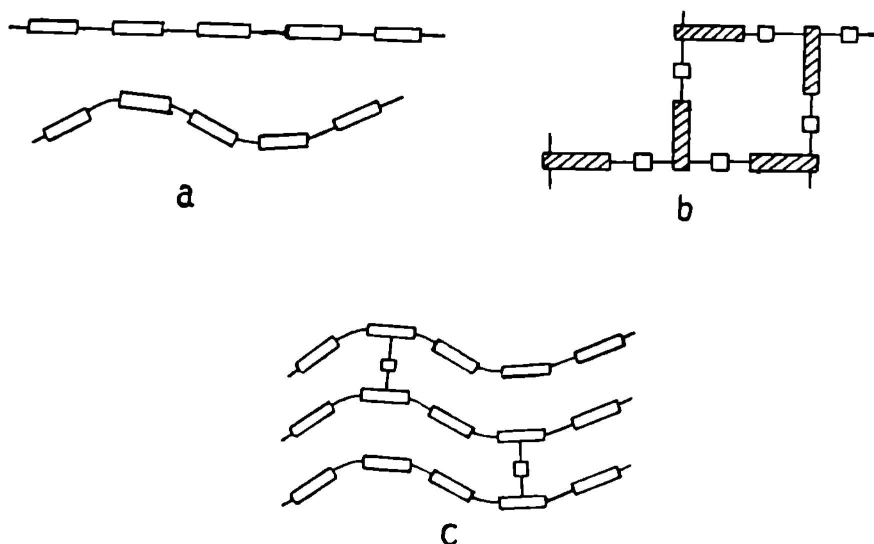

Fig. 1. — Structura schematică a substanţelor macromoleculare
a — moleculă liniară, *b* — moleculă tridimensională, *c* — moleculă cu catene încrucişate

Din punct de vedere al *comportării* lor, materialele plastice se împart în trei grupe: prima cuprinde materialele care la încălzire devin plastice (se înmoaie), iar la răcire revin la starea rigidă, elastică, de aceea se numesc materiale *termoplastice* sau termoplaste; a doua grupă cuprinde materialele care se întăresc la încălzire, de aceea se numesc materiale *termorigide* sau duroplaste; a treia grupă este formată din materiale care după întărire rămîn elastice. Ele se numesc *elastoplaste* sau elaste. Tocmai comportarea materialelor plastice la căldură este un criteriu de alegere a lor pentru scopurile restauratorului.

Materialele termoplastice sînt formate din molecule cu lungimea mult mai mare decît lăţimea, aşezate liniar, independente sau legate între ele. Cu cît moleculele sînt mai lungi, cu atît termoplastul este mai rezistent şi se înmoaie la temperatură mai ridicată. La încălzire moleculele devin alunecoase, ceea ce permite mularea uşoară a materialului. La răcire ele îşi reiau starea iniţială; dar la încălzire se înmoaie din nou. Deci termoplastele sînt maleabile. Încălzite peste limită, se depolimerizează. În majoritate sînt solubile.

Materialele termorigide se formează în urma unor procese chimice, prin care materialul iniţial fluid trece în stare solidă, se întăreşte şi devine rigid; apoi, independent de temperatură, îşi păstrează permanent forma şi starea. Întărirea masei fluide, vîscoase se produce de obicei sub influenţa căldurii, a presiunii sau a unui catalizator, sau sub influenţa combinată a factorilor de mai sus. Moleculele termorigidelor sînt legate tridimensional (catene încrucişate); de aceea ele nu pot fi despărţite (structură reticulară). Aceste materiale pot fi mulate numai în starea de masă, adică în momentul cînd se produc macromoleculele lor. În perioada polimerizării (cînd moleculele sînt încă scurte), procesul chimic poate fi întrerupt, iar materialul poate fi transformat.

Categoria elastoplastelor cuprinde materialele plastice cu proprietăţi mecanice asemănătoare cauciucului, avînd molecule alungite, aşezate complet neregulat, formînd legături încrucişate. La întindere se lungesc şi mai mult şi pot să ajungă în poziţie paralelă. Deoarece schimbarea este provocată de o forţă exterioară, la încetarea acţiunii ei moleculele reiau poziţia lor iniţială.

Materialele plastice determină într-o măsură destul de mare rezolvarea cu succes a multor probleme legate de restaurare şi conservare. Aceasta se explică în primul rînd prin complexul de proprietăţi fizico-chimice valoroase ale polimerilor, care îi deosebesc de toate celelalte materiale. Aceste proprietăţi sînt: greutate specifică scăzută (0,9—2,2) şi posibilitatea modificării ei în limite largi prin adăugare de materiale de umplutură; rezistenţă mecanică mare a diferitelor categorii de materiale plastice, care depăşeşte rezistenţa materialelor cunoscute, ca lemnul, sticla, ceramica şi metalele; stabilitate chimică mare, rezistenţă bună la acţiunea apei, şi la acţiunea biochimică; proprietăţi optice bune, lipsa culorii, transparenţa şi capacitatea de a forma pelicule protectoare incolore, foarte fine şi rezistente; rezistenţă şi conductibilitate termică scăzută; maleabilitate la cald; se dizolvă destul de uşor. Pe lîngă acestea ele prezintă şi cîteva proprietăţi dezavantajoase: coeficient de dilatare, respectiv de contractare relativ mare (de şapte ori mai mare decît al metalelor), unele pot fi utilizate numai cu tehnică de prelucrare greoaie, altele nu sînt reversibile.

Privit din punctul de vedere al restauratorului, cerinţele faţă de un material plastic ideal ar fi următoarele:

— să fie hidrofug
— să reziste la influenţe chimice (mai ales la atmosferă industrială)
— să reziste la lumină
— să fie inert (să nu atace chimic obiectul întregit sau protejat)
— să reziste la microorganisme
— să fie transparent
— să aibă aderenţă şi să umple capilarele
— să aibă soliditate, respectiv flexibilitate mecanică
— să reziste la îmbătrînire
— să fie reversibil
— să permită o prelucrare bună
— să nu fie toxic.

Necesitatea proprietăţilor enumerate este evidentă; totuşi unele din ele nu se îndeplinesc tocmai la materialele plastice. Punctul vulnerabil al majorităţii lor este rezistenţa mică la îmbătrînire. Datorită structurii lor cómplexe nu prezintă o stare

de echilibru termodinamic, ci pot fi supuse unor transformări interne încete, care le degradează proprietăţile.

Majoritatea proprietăţilor de mai sus lipsesc — din păcate — multora dintre materialele utilizate în trecut la restaurare şi conservare. Cleiul, cazeina, uleiurile secative, uleiul de in, şerlacul, răşinile naturale etc. folosite de secole pentru conservare sînt asemenea macropolimere necorespunzătoare; încît obiectele muzeale restaurate iniţial cu ele trebuie refăcute. Proprietăţile enumerate nu caracterizează decît foarte puţine din substanţe. Acestea aparţin — fără excepţie — familiei macropolimerelor.

Din numărul mare al materialelor plastice folosite deja pentru restaurare în general, ne vom ocupa numai de cîteva care (în practica noastră multilaterală) au dat rezultate sigure datorită tocmai proprietăţilor lor corespunzătoare.

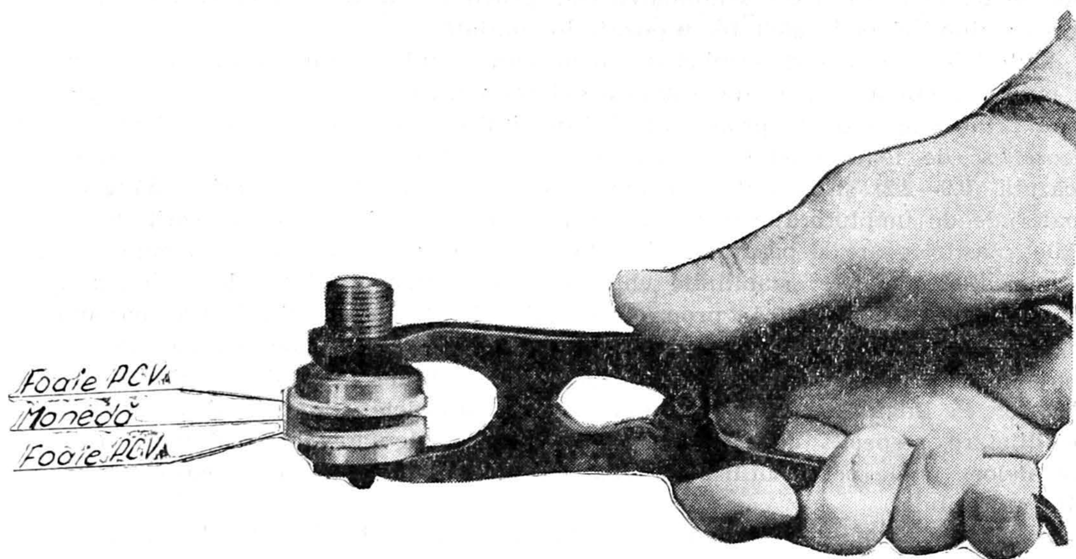
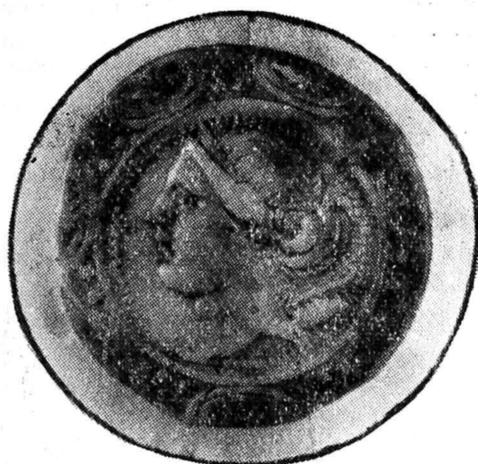

Fig. 2. — Executarea formei negative din foi P.C.V.

Policlorura de vinil (PCV. termoplast) este primul material plastic multilateral utilizabil. Pe lîngă o serie de vase, vane şi unelte cumpărate din comerţ restauratorul poate să confecţioneze singur recipiente speciale din acesta. Îl poate întrebuinţa în special ca material de forme negative: din plăci de policlorură de vinil sau chiar din deşeurile de covoare PCV pot fi executate la cald (la 80°C) forme negative absolut perfecte după monede, medalii şi obiecte plate de dimensiune mai mică, incomparabil mai repede decît din ipsos sau plastelină, avînd şi avantajul că negativul de PCV poate fi utilizat pînă la infinit pentru executare de còpii din ipsos, din materiale plastice (de ex. răşină epoxidică), chiar şi pentru còpii galvanoplastice (fig. 2, 3, 4).

Sub formă de pastă preparată de către restaurator din praf de policlorură de vinil amestecat cu un plastifiant (de ex. dibutilftalat), cu un activant (de ex. peroxid de hidrogen) şi cu un stabilizator (de ex. stearat de plumb), PCV-ul este un excep-

ţional material de forme negative necesare la întregirea obiectelor de metal, de sticlă, de ceramică etc., de dimensiuni şi forme variate, cu răşină epoxidică — alt material plastic despre care vom vorbi mai jos. Dacă eventual turnarea pozitivului nu reuşeşte, negativul de policlorură de vinil poate fi întrebuinţat din nou (fig. 5).

Fig. 3. — Formă negativă presată din P.C.V.

Proprietăţile policlorurei de vinil sînt: greutate specifică 1,2—1,4; la temperatura normală nu este rigidă, poate să fie moale sau asemănătoare cauciucului; sub 0°C devine rigidă, la 85°C este bună pentru modelare; la 130°C este moale ca pielea; la 145—150°C curge şi peste 160°C se descompune.

Poliacetatul de vinil (termoplast), datorită adezivităţii sale pronunţate, poate fi utilizat în restaurare în special ca material de lipit, de impregnare şi ca liant la executarea machetelor. Este incolor; se dizolvă bine în solvenţi organici (acetonă, benzol, dicloretan etc.); nu este toxic.

a

b

Fig. 4. — Copii:
a — din răşină epoxi, *b* — galvanoplastice

Adezivii din poliacetat de vinil se prezintă sub formă de soluţii sau emulsii (dispersii). Sortimentele folosite de noi: Aracet E 50 (fără plastifiant) şi Aracet EP 50 (cu plastifiant) pot fi diluaţi cu apă, iar soluţia în acetonă, Aracet LC poate fi diluat cu acetonă. Utilizînd Aracetul E 50 se obţin lipituri absolut rigide, utilizînd Aracet EP 50 se obţin lipituri elastice, iar prin combinarea lor elasticitatea lipiturilor poate fi nuanţată. Se întrebuinţează la lipirea ceramicii, a obiectelor de piatră, os, lemn, hîrtie şi piele. Perioada de uscare este relativ scurtă. Faptul că se înmoaie la căldură prezintă un avantaj deosebit la reconstituirea vaselor, lipitura încălzită

cedează şi piesele vasului pot fi împreunate perfect. Rezistenţa la rupere la întindere a unei lipituri cu poliacetat de vinil este de 125 kgf/cm².

Soluţia în acetonă: Aracet LC, fiind incolor este un bun impregnant pentru obiectele din os, lemn, ceramică şi formează o peliculă protectoare bună. Poate fi amestecat cu nitroceluloză. Este totodată un bun liant pentru făina de lemn, pastă de hîrtie ce se utilizează la confecţionarea diferitelor machete.

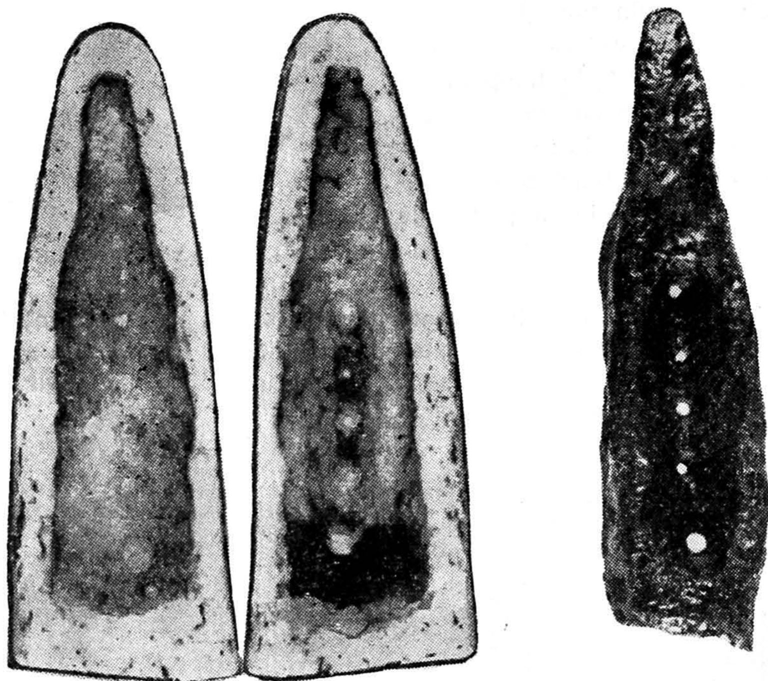

Fig. 5. — Formă negativă turnată din P.C.V. şi copia obiectului

Polimetacrilatul de metil (termoplast) se obţine din esterul metilic al acidului metacrilic printr-o reacţie de polimerizare. Supus procedeului de polimerizare în bloc, metacrilatul de metil dă naştere unui material incolor, dur şi transparent, cu aspectul sticlei, cunoscut sub numele de sticlă plexi (plexiglas, stiplex).

Utilizarea lui ca sticlă organică este generală. Restauratorul poate să-l folosească sub diferite forme, anume sub formă solidă din plăcile de stiplex gata furnizate, poate să execute vane şi recipiente speciale (fig. 6), suporturi de toate formele şi de mărimi deosebite (fig. 7) şi cutii protectoare (fig. 8). Sub formă lichidă monomerul de metacrilat sau soluţia de stiplex este un bun material de impregnare pentru majoritatea obiectelor din orice material, fiind complet transparent, avînd o aderenţă bună, protejează cele mai accidentate suprafeţe. În cazul cînd impregnarea se face cu ajutorul vidului ea pătrunde în porii elementari, respectiv în capilarele obiectelor. Hedvall îl recomandă în special pentru conservarea sticlei „bolnave“. La nevoie, soluţia poate să fie injectată.

Prin dizolvarea polimerului în monomer şi prin adăugarea la această masă vîscoasă a cantităţii potrivite de iniţiator (peroxid de benzoil) obţinem cea mai bună masă pentru inclusionarea obiectelor fragile în material plastic. Masa fluidă în care s-a inclus obiectul se polimerizează cu ajutorul unui jet de căldură sau chiar la temperatura camerei, dar în acest ultim caz polimerizarea necesită un timp mai

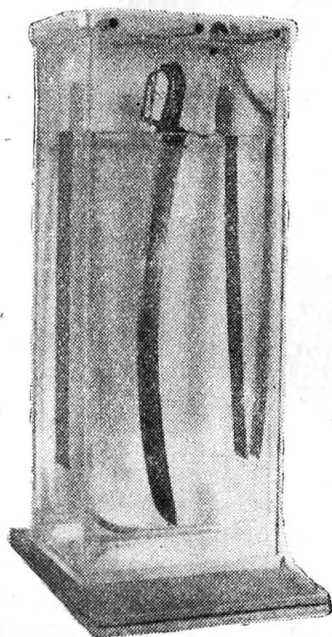

Fig. 6. — Recipient special din stiplex

Fig. 7. — Suport de stiplex

îndelungat. Astfel se asigură oricărui obiect din metal, lemn, os, rămăşiţă de ţesătură textilă durabilitate şi posibilitatea de a fi studiat oricînd (fig. 9). Soluţia de stiplex poate fi întrebuinţată şi ca material de lipit.

Proprietăţile metacrilatului de metil sînt: greutate specifică 1,4 (adică jumătate din cea a sticlei de siliciu); de aceea se scufundă în apă. La 90° C poate fi chiar îndoit şi presat, la 120° C formarea lui este mai uşoară; la 130—160° C se înmoaie. Poate fi prelucrat cu ferăstrăul, burghiul, polizorul etc. Se zgîrie uşor, de aceea nu se recomandă a fi întrebuinţat ca material pentru vitrine. Se dizolvă în acetonă, cloroform, toluol, tetraclorură de carbon etc. Acizii tari îl atacă.

Răşinile epoxidice (termorigid) în ultimii ani au obţinut o importanţă deosebită în domeniul restaurării şi conservării obiectelor de muzeu. Sînt compuşi macromoleculari care au la capete grupe epoxidice. Datorită existenţei acestor grupe răşina epoxidică poate fi întărită prin adăugarea unor amine, acizi dicarboxilici precum şi alţi agenţi. Dacă răşina se utilizează în scopul restaurării obiectelor muzeale se recomandă ca întărirea să se facă cu diamine (dietilentriamin, trietilentetramin) pentru faptul că astfel reacţia decurge fără a se elimina produsele secundare de reacţie, aceasta putîndu-se efectua la rece şi la presiune atmosferică. Ca rezultat al

Fig. 8. — Cutie protectoare din stiplex

reacţiei structura liniară a polimerului se transformă într-un produs tridimensional termostabil. Ridicarea temperaturii de întărire la 80—100° C măreşte numărul legăturilor dintre molecule, ceea ce duce la îmbunătăţirea termostabilităţii polimerului. Drept acceleratori ai reacţiei de întărire pot fi utilizaţi alcooli primari. De exemplu etilenglicolul luat în proporţie de 4—5% faţă de cantitatea de răşină dublează viteza de întărire.

Răşinile epoxidice au proprietăţi deosebite faţă de alte răşini sintetice. Răşinile întărite se caracterizează printr-o contracţie mică (3% sau chiar mai puţin), au rezistenţe mecanice şi rezistenţă la agenţi chimici bună; au o foarte bună aderenţă la metale, sticlă, ceramică şi alte materiale. Proprietăţile lor mecanice pot fi ameliorate prin adaosuri de umplutură, plastifianţi şi coloranţi. În acest scop se utilizează de obicei pulbere de ardezie, de bioxid de siliciu, de calcar sau prafuri metalice (de fier, cupru etc.), în funcţie de materialul de bază al obiectului la care se aplică. Ele pot fi colorate cu coloranţi pe bază de oxizi metalici. După întărire răşinile epoxidice pot fi prelucrate mecanic cu ferăstrăul, freza, pila, polizorul, şmirghelul şi pot fi lustruite.

Restauratorul poate să întrebuinţeze răşinile epoxidice ca adeziv la temperatura ambiantă pentru metale feroase şi neferoase, pentru ceramică, piatră, sticlă, lemn, hîrtie etc.; ca material de bază pentru executarea diferitelor mulaje (fig. 10), la impregnarea materialelor poroase sau chiar la inclusionarea obiectelor friabile, ca liant la confecţionarea machetelor. Dar cele mai importante utilizări le au ca material de întregire la obiectele de metal, de sticlă, porţelan, marmoră etc. (fig. 11, 12).

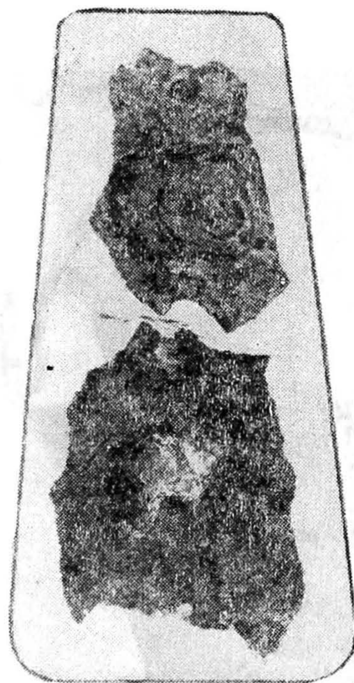

Fig. 9. — Obiect inclusionat în polimetacrilat de metil

Fig. 10. — Mulaj din răşină epoxi

La întregirea metalelor dintre fabricatele româneşti se pretează în primul rînd răşina Dinox 040 sau variantele care o au la bază, anume Epodur C şi Rexidur R. Răşina Dinox 040 se prezintă sub forma unui lichid vîscos de culoare brun-roşcat.

Pentru prepararea masei de turnare se cîntăreşte cantitatea necesară de răşină, se amestecă în proporţie potrivită cu plastifiant (100 : 20), cu umplutură (maximum 1 : 1) şi cu colorant, iar în momentul folosirii se adaugă întăritorul (7—10%), calculat natural la cantitatea de răşină. Proporţiile indicate trebuie respectate; în caz că se introduce o cantitate mai mare de întăritor se obţin rezistenţe mecanice slabe şi pot fi corodate suprafeţele de contact. Amestecarea cu întăritorul trebuie să fie însoţită de răcire, astfel ca amestecul să fie menţinut la 20—25° C. După o perfectă omogenizare a componenţilor, masa se toarnă în forma negativă a părţii care lipseşte din obiect, executată de preferinţă din siliconcauciuc sau din policlorură de vinil, se întinde cît se poate de uniform şi se lasă să se întărească. În perioada întăririi se poate reveni cu lanţeta şi se pot îndrepta curgerile eventuale ale materialului spre adîncituri. Lipiturile se execută cu răşină fără adaos de umplutură.

La lipirea şi întregirea sticlei Dinox 040 fiind nepotrivit din cauza culorii, se utilizează o răşină incoloră din import (Araldite, Epicote, Eporesit).

O operaţie importantă este pregătirea suprafeţelor pentru întregire şi lipire. Ele trebuie să fie perfect degresate şi pe cît posibil rugoase. Pregătirea corectă constă în polizarea sau şmirgheluirea suprafeţelor de contact a obiectelor, urmată de degresare.

Fig. 11. — Obiect de metal întregit cu răşină epoxi

Întărirea perfectă se face la 20° C în 48 ore, la 50° C în 10 ore, la 80° C în 5 ore. Un regim convenabil de întărire a lucrărilor cu Dinox 040 este să se menţină 24 ore la temperatura camerei, apoi să se încălzească 3 ore la 80° C; pentru lucrările cu Epicote 828 sînt suficiente 2 ore la 20° C şi 30 minute la 115° C. Încălzirea se face cu raze infraroşii sau în etuvă electrică termoreglabilă.

Perioada de utilizare la temperatura atmosferică a unui amestec de răşină epoxidică cu 8% întăritor dietilentriamină este de 40 minute; peste 60 minute masa devine atît de vîscoasă încît nu mai pătrunde în goluri şi nici cu lanţeta nu mai

poate fi egalizată. Rășina Dinox 040 fără întăritor se poate păstra 1—2 ani, fără degradare.

Siliconcauciucul (elastoplast) este un polimer cu structură moleculară liniară care la vulcanizare se transformă în structură tridimensională. Rezistența la rupere și elasticitatea lui este mai redusă decît ale cauciucului vegetal; dar prezintă o stabilitate termică ridicată între limite mai largi: rezistă timp îndelungat la 180°C; pen-

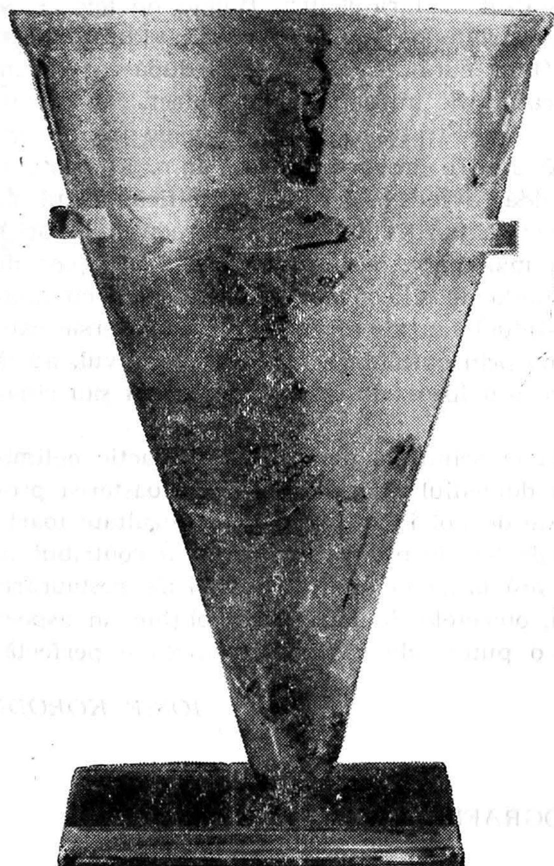

Fig. 12. — Obiect de sticlă lipit și întregit cu rășină epoxi

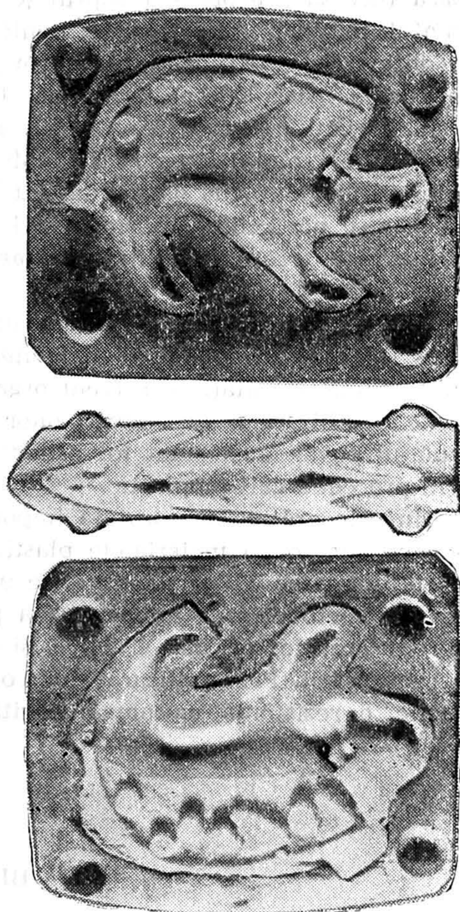

Fig. 13. — Negativ din siliconcauciuc cu ,,pat'' de ipsos

tru o perioadă mai scurtă el rezistă chiar la 250° C. Are o rezistență mecanică suficientă și își păstrează flexibilitatea la temperaturi joase. Coeficientul de contractare în timpul vulcanizării este neglijabil. Nu este coroziv. Vulcanizarea se petrece de obicei la temperatura camerei sau cu oarecare aport de căldură. Aceste proprietăți fac ca siliconcauciucul să fie cel mai adecvat material pentru confecționarea celor mai dificile forme negative în atelierul de restaurare.

Are doi componenți: masa și catalizatorul, denumit întăritor. Dintre sortimentele de masă restauratorul poate să utilizeze masa fluidă și masa vîscoasă. Perioada vul-

canizării depinde de felul şi cantitatea întăritorului adăugat, variind între limite relativ largi (1—5%). Cu cît cantitatea de întăritor este mai mare, cu atît se reduce timpul vulcanizării. Deasemenea prin ridicarea temperaturii cu 10° C timpul necesar vulcanizării se reduce la jumătate; din contra, prin răcirea masei cu 10° C perioada de prelucrare (turnare) se prelungeşte la dublu.

Lucrul cu siliconcauciucul care se vulcanizează la rece este simplu. Cantitatea de masă (necesară acoperirii suprafeţei pozitivului) se amestecă cu întăritorul în momentul folosirii. Amestecarea atentă şi îndepărtarea bulelor are un rol important în obţinerea unui negativ uniform vulcanizat şi fără goluri. Bulele de aer ce se produc în masă la amestecare pot fi îndepărtate perfect cu ajutorul vidului. Masa astfel pregătită se toarnă peste suprafaţa bine curăţată a obiectului după care vrem să executăm mulajul, respectiv peste suprafaţa de întregit a unui obiect, care a fost anterior modelat din plastelină, lut sau ceară. Stratul de siliconcauciuc trebuie întins cît se poate de uniform, astfel ca să aibă o grosime de 3—5 mm. El poate fi „armat" cu ţesătură de nylon. Masa fluidă, avînd o greutate specifică destul de mare pătrunde în cele mai reduse goluri ale pozitivului şi astfel redă fidel orice suprafaţă complicată. Dacă negativul este mai mare, peste el se toarnă un „pat" de ipsos (fig. 13). Prin adăugarea la masa fluidă de siliconcauciuc amestecată cu întăritor, a unei cantităţi de solvent organic (toluol sau xilen), se obţine o dispersie care poate fi utilizată la executarea unor forme prin cufundare repetată. Pozitivul, adică mulajul poate fi executat tot prin turnare din ipsos, din răşină epoxidică sau chiar prin procedeu galvanoplastic.

Din cele arătate se constată importanţa crescîndă şi perspectivele practic nelimitate pe care o au materialele plastice in domeniul muzeotehnicii. Cunoaşterea proprietăţilor unor materiale sintetice utilizate de noi în ultimii ani cu rezultate foarte bune, a metodelor de aplicare şi a procedeelor de prelucrare a lor va contribui la introducerea lor cît mai grabnică şi pe scară largă în diferite ramuri ale restaurării şi conservării. Prin utilizarea lor corectă, obiectele de muzeu vor obţine un aspect estetic, o rezistenţă mecanică mărită şi o putere de conservare aproape perfectă.

IOSIF KORODI

BIBLIOGRAFIE

1. Mihail R., Goldenberg N., *Prelucrarea materialelor plastice*, Ed. tehnică, Bucureşti, 1963.
2. Kovács L., *Müanyag zsebkönyv*, Ed. tehnică, Budapest, 1964.
3. Steinmann W., *Kunststoffe in der Werkstatt des Preparators*, I, în *Der Preparator*, 1966, nr. 3.
4. Seltea C. şi colaboratorii, *Materiale plastice în construcţia maşinilor*, Ed. tehnică, Bucureşti, 1966.
5. Schrader W., *Prelucrarea şi sudarea materialelor plastice* (traducere din l. germană), Ed. tehnică, Bucureşti, 1962.
6. Konovalov P. G., *Materiale plastice în industrie* (traducere din l. rusă), Ed. tehnică, Bucureşti, 1963.
7. Hedvall J. A., *Chemie im Dienst der Archäologie, Bautechnik, Denkmalpflege*, Göteborg, 1962.
8. — *Kaltvulkanisierender Silikonkautschuk*, Wacker—Chemie, München, 1957.
9. Waeser Bruno, *Kunststoffe als Schutz gegen Korrosion*, Heidelberg, 1962.

MATIÈRES PLASTIQUES AU SERVICE DE LA RESTAURATION DES OBJETS DE MUSÉE

(Résumé)

Avant de commencer la description de l'emploi de quelques matières plastiques récemment introduites dans la technique de musée, l'auteur présente des généralités concernant leurs caractéristiques et leurs propriétés. En précisant les exigences pour une matière plastique idéale du point de vue de la restauration, il relate les critériums de séléction et de leur emploi rationnel.

Dans la deuxième partie de l'article sont présentées les possibilités d'emploi du polychlorure de vinyle comme matériel de forme négative, de l'acétat de polyvinyle comme collage, puis du polymétacrylate de méthyle comme matériel d'imprégnation, d'inclusion des objets friables, ainsi que comme matériel pour des différents supports. En ce qui concerne la résine époxyde, l'auteur précise ses possibilités d'emploi à l'imprégnation, au collage, au complément des objets de musée. À la présentation du silicone-caoutchuc on montre ses avantages comme matériel parfait pour les moulages.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

ActaAnt = Acta Antiqua. Budapest, I (1952) și urm.
ActaArchBp = Acta Archaeologica. Budapest, I (1951) și urm.
ActaMN = Acta Musei Napocensis. Cluj, I (1964) și urm.
AFM = Alsófehérvármegye monográfiája. Aiud, 1901.
AIIC = Anuarul Institutului de Istorie Cluj. Cluj, I (1958) și urm.
AIIP = Analele Institutului de Istorie a Partidului. București, I (1955) și urm.
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I (1928) — V (1949).
AISISP = Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. București.
AJA = American Journal of Archaeology. New York, Ser. I (1885), Ser. II. I (1897) și urm.
AnB = Analele Banatului. Timișoara.
AnnÉp = Année Epigraphique. Paris.
Apulum = Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia, I (1939—1943), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (=Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965), VI (1967), VII/1—2 (1968).
AR = Archeologické Rozhledy. Praha, 1949 și urm.
ArchAnz = Archäologischer Anzeiger. Berlin, I (1889) și urm.
ArchAustr = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien, 1 (1948) și urm.
ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő. Budapest, 1869 și urm.
ArchHung = Archaeologia Hungarica. Budapest, I (1926) și urm.
ArchIug = Archaeologia Iugoslavica. Belgrad, I (1954) și urm.
ArchKözl = Archaeologiai Közlemények. Budapest, I (1859) — XXII (1899).
ArchPol = Archaeologia Polona. Wroclaw — Warszawa, I (1958) și urm.
Arheologija-Kiev = Arheologija. Kiev, I (1947) și urm.
ArhMold = Arheologia Moldovei. București, I (1961) și urm.
ArhOlt = Arhivele Olteniei. Craiova, I (1920) — XVIII (1939).
ARMSI = Academia Română. Memoriile Secției istorice. seria II. 1886/1887—1916/1919, seria III, 1922/1923—1944/1945.
AS = Anatolian Studies. Londra.
AVSL = Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
Balcania = Balcania. București, I (1938) — VIII (1945).
BAM = Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes. Bonn.
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. București, I (1908) — XXXVIII (1945).

BerRGK	= Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a/M., I (1904) şi urm.
BIAB	= Bulletin (Izvestija) de l'Institut archéologique Bulgare. Sofia, I (1921) şi urm.
BpR	= Budapest régiségei. Budapest, 1901 şi urm.
B.R.V.	= Bibliografia românească veche (I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu), I—IV, Bucureşti.
BSA	= Annual of the British School at Athens. Atena.
BSAB	= Bulletin (Izvestija) de la Société archéologique Bulgare. Sofia, I (1910) — VII (1919).
BSNR	= Buletinul Societăţii Numismatice Române. Bucureşti, I (1904) — XXXVI (1942).
CIG	= Corpus Inscriptionum Graecarum. Berlin, I—IV (1828—1877).
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin
CNA	= Cronica Numismatică şi Arheologică. Bucureşti, I (1920) şi urm.
DA	= Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines. Paris, I—V, 1877—1919.
Dacia	= Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Bucureşti, I (1924) — XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Bucureşti, I (1957) şi urm.
DissPann	= Dissertationes Pannonicae, Budapest.
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár — Cluj. I (1910) — X (1919).
DolgSzeged	= Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged, I (1925) — XIX (1943).
EDR	= Ephemeris Dacoromana. Roma, I (1923) — X (1945).
ErdM	= Erdélyi Múzeum. Cluj, I (1860) — L (1945).
ErdRep	= Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, Tom. I, Praehistorica; Roska Márton). Cluj, 1942.
ESA	= Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki, I (1927) şi urm.
FolArch	= Folia Archaeologica. Budapest, I (1939) şi urm.
Germania	= Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt a M., I (1917) şi urm.
Glasnik	= Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Bulletin du Musée de la République Socialiste de Bosnie-Herzégovine à Sarajevo. Sarajevo, sér. archéologie.
IG	= Inscriptiones Graecae. Berlin.
IGB	= Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae (G. Mihailov), Serdica (Sofia), I—IV. 1956—1966.
ILS	= Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau. Berlin, I 1892, II 1902, III 1916.
IPEK	= Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst. Berlin.
IstRom	= Istoria României. Bucureşti, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).
IzvestijaVarna	= Izvestija na narodnija Muzei. Bulletin du Musée National à Varna. Varna.
JA	= Jahrbuch für Altertumskunde. Wien, I (1907) şi urm.
JNES	= Journal of Near Eastern Studies. Chicago.
JÖAI	= Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Instituts. Wien. I (1898) şi urm.
JRS	= Journal of Roman Studies. Londra, I (1911) şi urm.
Közl	= Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Cluj. I (1940) — IV (1944).
KS	= Kratkie soobščenija Instituta istorii material'noj kul'tury, Moskva.

KSIA-Kiev	= Kratkie soobščenija Instituta arheologii. Kiev, 1950.
LexMyth	= Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. H. Roscher). Leipzig, I (1884) — IV (1937).
Materiale	= Materiale şi Cercetări Arheologice. Bucureşti, I (1953) — VIII (1962).
MIA	= Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. Moskva — Leningrad.
MittBruk	= Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum. Sibiu. I—XII.
MKÉ	= Múzeumi és Könyvtári Értesitő. Budapest, I (1907) — XII (1918).
Muz	= Muzeul.
MuzIstCluj	= Muzeul de istorie Cluj (MAC, MIC).
NCB	= Neolit Centralnog Balkana. Belgrad, 1968.
NumK	= Numizmatikai Közlöny. Budapest, I (1902) şi urm.
OltR	= D. Tudor, Oltenia romană. Bucureşti (1942), ed. II (1958), ed. III (1968).
OmD	= Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani. Bucureşti (1960).
PA	= Památky archeologické. Praga.
ProblMuz	= Probleme de muzeografie. Cluj, 1960 (1964).
PZ	= Praehistorische Zeitschrift. Berlin-Leipzig, I (1909) şi urm.
RA	= Revue archéologique. Paris.
RadVojvMuz	= Rad Vojvodanskih Muzea. Novi Sad, I (1952) şi urm.
RE	= Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly—Wissowa—Kroll). Stuttgart, 1893 şi urm.
RevArh	= Revista Arhivelor. Bucureşti, I (1924) — VII (1946/47); Seria nouă I (1958) şi urm.
RevMuz	= Revista Muzeelor. Bucureşti, I (1964) şi urm.
RevRHist	= Revue Roumaine d'Histoire. Bucureşti, I (1962) şi urm.
RIR	= Revista Istorică Română. Bucureşti, I (1931) — XVII (1947).
RLV	= Max Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Berlin, Leipzig I (1924) — XV (1932).
RömRum	= Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj. Köln, 1969.
SA	= Sovetskaja arheologija. Moskva.
Sargetia	= Sargetia, Buletinul Muzeului Regional Hunedoara. Deva, I (1937), II (1941), III (=Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966), V (1968), VI (1969), VII (1970).
SCIV	= Studii şi cercetări de istorie veche. Bucureşti, I (1950) şi urm.
SCN	= Studii şi cercetări de numismatică. Bucureşti, I (1957), II (1958), III (1960), IV (1968).
SEG	= Supplementum Epigraphicum Graecum. Leyden, I (1923) şi urm.
SlavAnt	= Slavia antiqua. Poznań, I (1948) şi urm.
SlovArch	= Slovenská Archeológia. Bratislava, I (1953) şi urm.
Starinar	= Starinar, organ srpskog arheološkog društva. Belgrad, I (1884) şi urm.
StCl	= Studii clasice. Bucureşti, I (1959) şi urm.
Strack	= Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts (P. L. Strack). Stuttgart, I (1931) — III (1937).
Studia	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Cluj, I (1956) şi urm.
ŠZ AÚSAV	= Študijné Zvesti Arheologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied. Nitra, 1952.

T.I.R.	=	Tabula Imperii Romani, L 34, Budapest, 1968; L 35, Bucureşti, 1969 [supra, p. 555—557].
TransAnt	=	C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité. Bucureşti, ed. I (1938), ed. II (germ. şi ital., 1943), ed. III (1945).
T. Zs.-gy.	=	M. Roska, A Torma Zsófia — gyűjtemény. Cluj, 1941.
Wagner, Dislokation	=	W. Wagner, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. Berlin, 1938.
WPZ	=	Wiener Prähistorische Zeitschrift. Viena.
ZborNM	=	Zbornik radova Narodnog Muzeja. Belgrad, I (1956/57) şi urm.
ZfEthn	=	Zeitschrift für Ethnologie. Berlin, I (1869) şi urm.

ERATA

Pag.	*Rd.*	*În loc de*	*Se va citi*
79	18	şi α	şi Γέτας
88	7	εlσαγόμενς	εἰσαγόμενος
122	15 de jos	αὐτ οῖ	αὐτοῖς
122	12 de jos	βάρβαρο	βάρβαροι
502	3 de jos	S. 67—68	S. 67—88
531	1 de jos	p. 246, G 97).	p. 245, G 92, p. 246, G 97).

I. P. Cluj — 415/1970

INDEX 40 565

LEI 30,–